

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/2(50)/2023

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/2(50)

Душанбе, 2023

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН**
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тичорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъд мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Главный редактор

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Муовини сармуҳаррир

Машокиров Чамшед Нейматуллоевич

Заместитель главного редактора

Машокиров Джамшед Нейматуллоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Рачабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов К.К.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ		
1.	Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Маркетинги рақамӣ ва стратегияи рушди корхонаҳои тиҷоратӣ	9
2.	Мирсаидов С.А., Муминов А.Б. Баҳодиҳии вазъи муосири фаъолияти сармоягузори ширкатҳои суғурта	14
3.	Абдуллоев З.А. Идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити рақамикунонӣ	21
4.	Авгонов Н.А. Низомии суғуртаи пасандозҳои аҳоли ва нақши он дар таъмини суботи фаъолияти низомии молиявӣ	27
5.	Азимов Н.Ҳ. Таҳлили омилҳои ташаккулёбии иқтисодии креативии қувваи корӣ ва рақобатпазирӣ он дар бозори меҳнат	35
6.	Акилҷонов Ф.Ш. Даромадҳои аҳоли: васоити давлатии тақсим ва азнавтатқимномаӣ	42
7.	Алимов К.К. Самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	49
8.	Абдуллоев А.Б. Ҳолати муосир ва рушди инноватсионии бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	56
9.	Ашӯрзода А.Н., Раҷабова З.С. Механизми таъмини беҳатарии иқтисодӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон	60
10.	Ашӯров Ф.М. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон	65
11.	Ашӯрзода А.Н. Ташаккули механизми рушди устувор дар корхонаҳои саноатӣ	71
12.	Ашӯрова М.Т. Дар бораи масъалаи ташаккул ва инкишофи институти андозбандӣ дар Тоҷикистон	76
13.	Аюбҷони Саломудин. Амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ	82
14.	Бобохонова Ш.Х. Хусусиятҳои амалкунии бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	86
15.	Буриева М.Ч., Қурбонзода О.Р. Саҳми Сингапур дар ташаккулёбӣ ва рушди созмони АСЕАН	92
16.	Восидиён Ф.С., Вализода Ш.Ш., Амонов С.С. Заминаҳои институтсионалии ташаккулёбӣ ва рушди пардохтҳои ғайринақдӣ	97
17.	Восидиён Ф.С. Асосҳои назариявии низомии банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ	107
18.	Давлатова Қ.О. Сиёсати байналмилалӣ идоракуни раванди муҳоҷирати меҳнати ва таъсири он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон	117
19.	Давлятов Э.М., Қурбонов Б.М., Раҷабов К.Р. Рушди маъмурикунонии андоз дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	123
20.	Ҷабборов Ф.А., Одинаев Б.Ҳ. Такмили механизми таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ	128
21.	Ҷурабоев Г., Мулоҷонов Б.А. Баъзе ҷанбаҳои амсиласозӣ дар рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	134
22.	Ҷураев М.Б., Ҷабборов А.А. Арзёбии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодиёти минтақаи Суғд	141
23.	Ҷураев М.Б., Ҷураев Ҷ.Б., Ҳакимзода М.М. Ташаккулёбии рақобатпазирӣ дар шароити гузариш ба рушди босубот иқтисодиёти минтақа	150
24.	Досиев М. Н., Шохзода Н. И. Омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ рушди намудҳои соҳибкорӣ экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	154
25.	Зарипова Г.А., Сафоев А.К. Асосҳои назариявии идоракунии таваккалии хоҷагидорӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ	157
26.	Имомёрбеков Ф.М., Азимова Д.С. Омилҳои баландбардории самараи соҳибкорӣ инноватсионӣ	164

27.	Имомёрбеков Ф.М. Иқтисодиёти инноватсионӣ ва нақши соҳибкорӣ дар иқтисодиёт	170
28.	Искандаров Ҳ.Ҳ., Муродова Р.А. Иқтидори меҳнати аҳолӣ: моҳият, таркиб ва сохтори он	176
29.	Қаюмова Ш.Т., Мухсинова П.А. Мафҳуми “рақобатпазирии иқтисодии минтақа” дар тасвири замонавӣ	186
30.	Қурбонов Б.М. Вазъи муосири андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва таҳлили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	195
31.	Қурбонзода О.Р. Арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ	202
32.	Қурбонов А.Р., Ташрифзода А.С. Чараҳои рақамикунонии андозбандии Ҷамоияти соҳибкорӣ ва роҳҳои тақмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	211
33.	Мачидзода Д.М. Нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар рушд ва инкишофи иқтисодиёти минтақа	218
34.	Машокиров Ҷ.Н., Тўлиев М.С., Насруллаева М., Мухторзода С.С. Тиҷорати электронӣ ва баъзе масъалаҳои рушди он дар шароити рақамикунонӣ	224
35.	Меҳробӣ И.Ҳ. Асосҳои назариявии шарҳи мафҳуми «созишномаҳои тиҷорати преференсионалӣ» дар иқтисодиёти муосир	233
36.	Мирзоалиев А.А., Гафарова М.Т. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули соҳаи иҷтимоӣ дар дурнамои таърихӣ	243
37.	Мирзобобоев Ф.А. Танзими молиявии равандроҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар назарияҳои илмӣ	249
38.	Муминзода Ҳ.И., Муминзода М.Н. Нақши пардохтҳои ғайринақдӣ дар мубориза бар зидди коррупсия: ҷанбаҳои иқтисодии масъала	257
39.	Муминов А.Б. Тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои суғурта ва арзёбии самаранокии танзими давлатии он	265
40.	Муродова М.И. Ҷанбаҳои ташкилии бунёди раванди ҳуҷҷатикунони ҳаракати захираҳо дар бизнеси тарабхона	274
41.	Муртазоев О.Қ., Ҳалимов Л.М., Султонов З.С. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва равандроҳои асосии ташаккулёбии он	287
42.	Назарова Н.Ҷ. Асосҳои назариявии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ	293
43.	Одинаев С.П. Таҳлили рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ сохтори низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон	298
44.	Пулатова Ш.Б. Ҷамоияти инноватсионӣ ҳамчун омили рушди устувори системаҳои иқтисодӣ	309
45.	Рачабов К.Р. Таҳлили нишондиҳандаҳои андозии аксизӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	319
46.	Раъноӣ Нуралӣ. Арзёбии ҳолати муосири заминаҳо ва имконоти ташкили кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ дар минтақаи Кӯлоб	323
47.	Рустамов Р.У. Ҷанбаҳои методологии баҳодихии самаранокии иқтидори меҳнатӣ дар шароити бозор	331
48.	Рустамов Ф.М. Консепсия ва аломатҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ	340
49.	Сабурзода Ф.М. Шакл ва усулҳои танзими молиявии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ	347
50.	Саломова У.Т. Хизматрасониҳои маишӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ	353
51.	Сафоев А.К. Раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунони босуръат	358
52.	Содиқов Р.Ҳ. Ҷиҳатҳои методологии таҳқиқи омилҳои ташаккулдиҳандаи ҳавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ	366

53.	Сохибназаров Г.Х. Нақши корхонаҳои хурд дар саноатикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	376
54.	Суфиев А.Ҷ. Омӯзиши омилҳои рушди иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ дар низоми идоракунии инфрасохтори соҳа	380
55.	Тағоев М.Р. Таҳлили таъсири таҳлукаҳои берунӣ ба давраи фаъолият дар шароити бӯҳрони молиявӣ	386
56.	Тағоева Р.Г. Проблемаҳо ва роҳҳои такмил кардани суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	396
57.	Умаров Ҳ.У., Расулов Ҷ.Қ. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таъмини беҳатарии озукаворӣ дар минтақа	406
58.	Факеров Ҳ.Н. Менечменти сарварӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ	412
59.	Ҳайтов С.П. Ҷиноятҳои иқтисодӣ ва молиявӣ: таҳлили таркиб	421
60.	Ҳочаева А.Х., Бобочонова М.М., Муинова З.М. Минтақаи туристӣ-рекреатсионии қисми ғарби минтақаи Фарғонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон	426
61.	Ҳочибоев М.А. Оид ба масъалаи истифода бурдани маркетинг дар соҳаи хизматрасонии тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон	432
62.	Холматов Б.М. Проблема ва хусусиятҳои низоми андозбандӣ ва роҳҳои такмили он дар шароити муосир	439
63.	Худжамкулов Р.Б. Муносибатҳои меҳнатӣ дар давраи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	446
64.	Ҳабибуллозода М.Х., Ғаниев С.А. Асосҳои назариявии рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	451
65.	Ҳакимов К.С. Асосҳои назариявии шарҳи мафҳуми иқтисодиёти донишбунёд дар шароити рушди ҷамъияти баъдисаноатикунонӣ	459
66.	Шаропова Н.Ҳ. Равияҳои идоракунии шуғл дар минтақа	469
67.	Шодиев К.С., Содикзода П.С., Бухориев М.Ҳ. Амалигардонии манфиатҳои миллӣ дар доираи ҳамгироии минтақавӣ	474
68.	Шоҳиён Н.Н., Холмирозо У., Ҳакимова М.М. Асосҳои илму назариявӣ ва принсипҳои таҳияи модели шахсияти иқтисодӣ аз нигоҳи ноил шудан ба ҳадафҳои рақобатпазирии ташкилот	481
69.	Ҷамшедов М.Ҷ. Ташаккули рушди саноат ва роҳҳои ғанигардонии бозори истеъмолии Тоҷикистон	487
70.	Убайдуллоев Ф.Қ. Проблема азиатского способа производства и его отражение в книге «Таджики» академика Б.Гафурова	492
	Маълумот оид ба муаллиф	500
	Маълумот барои муаллиф	507

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Мирзоалиев А.А., Джафархони Ш. Цифровой маркетинг и стратегия развития бизнеса	9
2.	Мирсаидов С.А., Муминов А.Б. Оценка современного состояния инвестиционной деятельности страховых компаний	14
3.	Абдуллоев З.А. Управление человеческими ресурсами в условиях цифровизации	21
4.	Авгонов Н.А. Система страхования сбережений населения и ее роль в обеспечении стабильности функционирования финансовой системы	27
5.	Азимов Н.Х. Анализ факторов формирования креативного потенциала рабочей силы и ее конкурентоспособности на рынке труда	35
6.	Акилджонов Ф.Ш. Доходы населения: государственные средства распределения и перераспределения	42
7.	Алимов К.К. Приоритетные направления развития предпринимательской деятельности в условиях цифровой экономики	49
8.	Абдуллоев А.Б. Современное состояние и инновационное развитие рынка услуг физической культуры и спорта в Республике Таджикистан	56
9.	Ашурзода А.Н., Раджабова З.С. Механизм обеспечения экономической безопасности в промышленности Республики Таджикистан	60
10.	Ашуров Ф.М. Уровень жизни сельского населения Республики Таджикистан	65
11.	Ашурзода А.Н. Формирование механизма устойчивого развития на промышленных предприятиях	71
12.	Ашурова М.Т. К вопросу формирования и развития института налогообложения в Таджикистане	76
13.	Аюбджони Саломудин. Экономическая безопасность сельскохозяйственных предприятий	82
14.	Бобохонова Ш.Х. Особенности реализации рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан	86
15.	Буриева М.Ч., Курбонзода О.Р. Вклад Сингапура в формирование и развитие организации АСЕАН	92
16.	Восидиён Ф. С., Вализода Ш.Ш., Амонов С.С. Институциональные предпосылки формирования и развития безналичных платежей	97
17.	Восидиён Ф.С. Теоретические основы системы стратегического планирования и прогнозирования	107
18.	Давлатова Қ.О. Международная политика управления процессом трудовой миграции и ее влияние на Республику Таджикистан	117
19.	Давлятов Э.М., Курбонов Б.М., Раджабов К.Р. Развитие налогового администрирования в условиях цифровизации экономики Республики Таджикистан	123
20.	Джабборов Ф.А., Одинаев Б.Х. Совершенствование механизма обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности в условиях глобализации	128
21.	Джурабаев Г., Мулоджонов Б.А. Некоторые аспекты моделирования в развитии промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан	134
22.	Джураев М.Б., Джабборов А.А. Оценка основных экономических показателей Согдийского региона	141

23.	Джураев М.Б., Жураев Ж.Б., Хакимзаде М.М. Организация конкурентоспособности в условиях перехода к устойчивому развитию региональной экономики	150
24.	Досиев М.Н., Шохзода Н.И. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан	154
25.	Зарипова Г.А., Сафоев А.К. Теоретические основы управления хозяйственными рисками в направлении предпринимательской деятельности	157
26.	Имомёрбеков Ф.М., Азимова Д.С. Факторы повышение эффективности инновационного предпринимательства	164
27.	Имомёрбеков Ф.М. Инновационная экономика и роль предпринимательства в экономике	170
28.	Искандаров Х.Х., Муродова Р.А. Трудовой потенциал населения: ее сущность состав и структура	176
29.	Каюмова Ш.Т., Мухсинова П.А. Понятие «конкурентоспособность региональной экономики» в современной трактовке	186
30.	Курбанов Б.М. Современное состояние налогообложения учреждений высшего профессионального образования и его анализ в Республике Таджикистан	195
31.	Курбонзода О.Р. Оценка эффективности инвестиционных проектов	202
32.	Курбонов А.Р., Таширфзода А.С. Процесс цифровизации налогообложения предпринимательской деятельности и пути ее совершенствования в Республике Таджикистан	211
33.	Маджидзода Д.М. Роль социальной инфраструктуры в роста и развитии региональной экономики	218
34.	Машокиров Дж. Н., Тулиев М.С., Насруллаева М., Мухторзода С.С. Электронная коммерция и некоторые проблемы его развития в условиях цифровизации	224
35.	Мехроби И.Х. Теоретические основы определения понятия «преференциальные торговые соглашения» в современной экономике	233
36.	Мирзоалиев А.А., Гафарова М.Т. Теоретические аспекты формирования социальной сферы в исторической перспективе	243
37.	Мирзобобоев Ф.А. Финансовое регулирование экономических и социальных процессов в научных теориях	249
38.	Муминзода Х.И., Муминзода М.Н. Роль безналичных расчетов в борьбе с коррупцией: экономические аспекты вопроса	257
39.	Муминов А.Б. Тенденции развития рынка страховых услуг и оценка эффективности его государственного регулирования	265
40.	Муродова М.И. Организационные аспекты построения процесса документирования движения запасов в ресторанном бизнесе	274
41.	Муртазоев О.К., Халимов Л.М., Султонов З.С. Цифровизация национальной экономики и ее основные организационные процессы	287
42.	Назарова Н.Дж. Теоретические основы обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий	293
43.	Одинаев С.П. Анализ развития финансовых показателей структуры банковской системы Республики Таджикистан	298
44.	Пулатова Ш.Б. Инновационное развитие приавтомобильных объектов как фактор устойчивого развития транспортных связей	309
45.	Раджабов К.Р. Анализ показатели акцизного налога в Республике Таджикистан	319

46.	Раънои Нурали. Оценка современного состояния основы и возможностей организации инновационного агропромышленного кластера в Кулябском регионе	323
47.	Рустамов Р.У. Методологические аспекты оценки эффективности труда в рыночных условиях	331
48.	Рустамов Ф.М. Концепция и значимость инвестирования в человеческий капитал	340
49.	Сабурзода Ф.М. Формы и методы финансового регулирования экономики в мировых условиях	347
50.	Саломова У.Т. Бытовые услуги в условиях формирования цифровой экономики	353
51.	Сафоев А.К. Процесс управления инвестиционными проектами и пути его повышения направлены ускоренной индустриализации	358
52.	Содилов Р.Х. Методологические аспекты исследования рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности	366
53.	Сохибназаров Г.Х. Роль малых предприятий в индустриализации экономики Республики Таджикистан	376
54.	Суфиев А. Дж. Исследование факторов экономического развития сельскохозяйственных предприятий в системе управления сельскохозяйственной инфраструктурой	380
55.	Тагоев М.Р. Анализ воздействия внешних шоков на деловой цикл в условиях финансового кризиса	386
56.	Тагоева Р.Г. Проблемы и пути совершенствования страхования в Республике Таджикистан	396
57.	Умаров Х.У., Расулов Дж.К. Опыт зарубежных стран в обеспечении продовольственной безопасности региона	406
58.	Факеров Х.Н. Менеджмент лидерства в системе общеобразовательных учреждений	412
59.	Хаитов С.П. Экономические и финансовые преступления: анализ составов	421
60.	Ходжаева А.Х., Бободжанова М.М., Муинова З.М. Туристско-рекреационное районирование западной части Ферганской зоны Республики Таджикистан	426
61.	Ходжибоев М.А. К вопросу использования маркетинга в сфере медицинских услуг Республики Таджикистан	432
62.	Холматов Б.М. Проблема и особенности системы налогообложения и пути ее совершенствования в современных условиях	439
63.	Худжамкулов Р.Б. Трудовые отношения в эпоху цифровизации в Республике Таджикистане	446
64.	Хабибуллозода М.Х., Ганиев С.А. Теоретические основы развития электронных таможенных услуг в Республике Таджикистан	451
65.	Хакимов К.С. Теоретические основы определения понятия «экономика знаний» в условиях формирования постиндустриального общества	459
66.	Шаропова Н.Х. Тенденции управления занятостью в регионе	469
67.	Шодиев К.С., Содикзода П.С., Бухориев М.Х. Реализация национальных интересов в рамках региональных интеграционных образований	474
68.	Шохиён Н.Н., Холмирзо У., Хакимова М.М. Научно-теоретические основы и принципы построения модели экономического человека по достижению конкурентоспособности организации	481
69.	Джамшедов М.Д. Формирование и развитие промышленности и пути стабилизации потребительского рынка Таджикистана	487
70.	Убайдуллоев Ф.К. Проблема тарзи осебгии истеҳсолот ва инъикоси он дар китоби “Тоҷикон”-и академик Б.Ғафуров	492
	Маълумот оид ба муаллиф	500
	Маълумот барои муаллиф	507

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 338.4

Мирзоалиев А.А., Чафархони Ш.

МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ВА СТРАТЕГИЯИ РУШДИ КОРХОНАҲОИ ТИҶОРАТӢ

Мақсади мақола нақши маркетинг ҳамчун стратегияи рушд ва таҳияи усулҳои рақамӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ мебошад. Дар мақола асосҳои назариявии маркетинги рақамӣ, аз ҷумла концепсия, афзалиятҳо, таҳияи алгоритми стратегияи рушди корхона муҳокима карда мешавад карда мешавад. Дар стратегияҳои рақамӣ маркетинг ҳамчун як қисми стратегияи умумии рушди корхона асоснок карда шудааст: Оптималикунонии SEO вебсайт ва идоракунии муносибатҳо бо мизочон дар асоси системаҳои CRM муҳим арзёбӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: стратегияи рушд, маркетинг, маркетинги рақамӣ, маркетинги интернетӣ, системаҳои маркетинг ҳамгирошуда, иқтисоди рақамӣ, оптималикунонии SEO вебсайт, системаи CRM.

Мирзоалиев А.А., Джафархони Ш.

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ И СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА

Целью статьи является роль маркетинга как стратегии развития и развития цифровых методов на бизнес-предприятиях. В статье рассматриваются теоретические основы цифрового маркетинга, в том числе понятие, преимущества, разработка алгоритма стратегии развития компании. В цифровых стратегиях маркетинг оправдан как часть общей стратегии развития компании: важными считаются SEO-оптимизация сайта и управление отношениями с клиентами на основе CRM-систем.

Ключевые слова: стратегия развития, маркетинг, цифровой маркетинг, интернет-маркетинг, интегрированные маркетинговые системы, цифровая экономика, SEO-оптимизация сайта, CRM-система.

Mirzoaliev A.A., Jafarkhani Sh.

DIGITAL MARKETING AND BUSINESS DEVELOPMENT STRATEGY

The purpose of the article is the role of marketing as a development strategy and the development of digital methods in business enterprises. The article discusses the theoretical foundations of digital marketing, including the concept, advantages, development of an algorithm for the company's development strategy. In digital strategies, marketing is justified as part of the overall strategy of the company's development: SEO optimization of the website and management of relations with customers based on CRM systems are considered important.

Keywords: development strategy, marketing, digital marketing, internet marketing, integrated marketing systems, digital economy, website SEO optimization, CRM system.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити афзалиятнокии омилҳои экологӣ, бахусус дар замони рақамикунонӣ дар сатҳи микро, истифодаи технологияҳои IT дар ҳама

равандҳои тичоратӣ муҳим аст. Талабот ба маҳсулоти рақабатавон торафт меафзояд ва корхонаҳо барои таҳияи стратегияи маркетинги рақамӣ ташвиқ карда мешаванд, ки чӣ тавр қисми таркибии стратегияи умумии рушди корхонаро таъмин намояд.

Маркетинги рақамӣ (англ. маркетинги рақамӣ) як истилоҳи умумиест, ки барои ифода кардани маркетинги интерактивии молҳо ва хидматҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ барои ҷалби муштариёни эҳтимолӣ ва нигоҳ доштани онҳо ҳамчун истеъмолкунандагон мақсаднок истифода мешавад[1].

Ба мо маълум аст, ки дар шароити муосир барои муътадил гардондани талабот ба молҳои истеъмолий дар иқтисодиёти бозоргонӣ зарурияти истифодабарии маркетингро муҳим мешуморанд. Маркетинг дар мавриди дарёфти бозори мақсаднок ва ҳадафманд хеле нақши ҳалкунанда дорад. Бе омӯختани вазъи бозор, принципу унсурҳои бозор ва бахусус бе таҳқиқоти маркетингӣ дар бозори номуайяну тағйирпазир наметавон рақобатпазир буд. Шаҳодати ин хароҷотҳои доимоафзоанда барои таҳқиқотҳои маркетингӣ ва афзудани нақши мутахассисони ин соҳаи мазкур дар мавриди идоракунии мебошад. Таҷрибаи зиёди истифодабарии маркетинг исбот кард, ки маркетинг – ин системаи ягонаи таҳқиқот, истеҳсолот ва фурӯши молҳо мебошад. Гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ дар рушди бизнес ва соҳибкорӣ мавқеи хоса дорад.

Ҳамин тавр, маркетингро аксарияти мутахассисон дар шароити имрӯза ба таври гуногун шарҳ медиҳанд [2]:

- ҳамчун системаи муносибатҳои бозаргонӣ, молӣ-пулӣ;
- фаъолияти тичоратӣ;
- ҳамчун вазифаи корхона, ки ба фурӯши молҳо ва адои хизматҳо, омӯзиши бозор машғул аст;
- реклама, сиёсати нархҳо;
- ҳамчун сиёсати душвори комплекси танзимкунии бозори идоракунии, илмӣ, молиявӣ, истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ ва ташаккули таркиби онҳо;
- ташаккул ва идоракунии ҳаракати молҳо ва хизматрасонии баъди фурӯши онҳо;
- ҳамчун вазифаи идоракунии муайян намудани сиёсати бозорӣ ва истеҳсолии фирма ва ҳоказо.

Истифодаи маҷмӯи коммуникатсияҳои маркетингии электронӣ, робитаи мутақобила бо ёрии онҳо бо истеъмолкунандагони маҳсулоти ташкилот имкон медиҳад корхона барои ба вучуд овардани обрӯи хуби корӣ ва «алоқаҳои хуб барқароршуда», ки дар навбати худ ба пешравӣ, комёбиҳои корхона ва натиҷаҳои ниҳой таъсири мусбат мерасонад. Идеяи асосии маркетинги рақамӣ он аст, ки объект идоракунии ба муносибатҳои иртиботӣ бо иштирокчиёни раванди хариду фурӯш табдил меёбад. Ягона роҳи нигоҳ доштани истеъмолкунандагон ин мутобиқсозӣ мебошад муносибат бо вай, ки дар натиҷаи ҳамкории дарозмуддат шарикон ва фардикунонии ниёзҳои муштариён имконпазир аст. Муносибати дарозмуддат байни шарикон ва истеъмолкунандагон бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз ҷумла татбиқ моделҳои шабакаи иттилоотӣ, ки бо сохторҳои шабакавӣ кор мекунанд.

Ҳамзамон зикр намудан ба маврид аст, ки алгоритми таҳияи стратегияи идоракунии марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

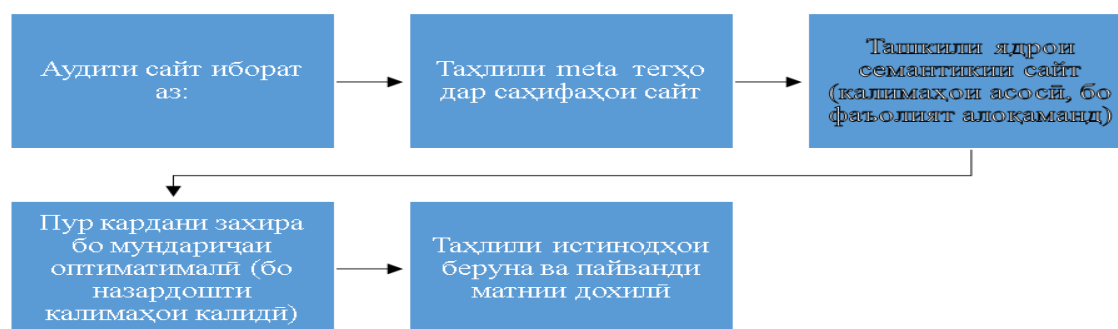
- таҳлили вазъи кунунии бозор;
- таҳлили омилҳои дохилии ширкат;
- таҳлили хавфу имконияҳо;
- ташаккули дарахти ҳадафҳо;
- таҳияи барномаи амал дар давраи бӯхронӣ ва баъдибӯхронӣ
- таҳияи усулҳои оптиматикунонии SEO-и вебсайт;
- таҳияи усулҳои идоракунии муносибатҳо бо мизочон.

Ихтисораи SEO маънои Search Engines Optimization мебошад, яъне SEO "оптиматикунонии системаи ҷустуҷӯӣ" ё "оптиматикунонии системаҳо".

Оптиматикунонии вебсайт ин то андозае афзоиши самаранокии вебсайт мебошад, ки он вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо иҷро мекунад. Функсияҳои маъмулӣ: намоёндагӣ (PR), фурӯш (B2C) ва тавлиди пешбар (насли пешсаф, B2B) мебошанд. Бинобар ин, дар сурати аввал, ченаки самаранокии сайт тасвир ва "намоёнӣ" -и манбаъ аст, дар боқимонда - ҳаҷми фурӯш ё шумораи харидорони эҳтимолиро таҷассум менамояд [3].

Алгоритми таҳияшуда барои оптиматикунонии SEO-и вебсайти корхона дар расми 1 оварда шудааст.

Бояд таъakkур дод, ки самаранокии оптиматикунонии вебсайти SEO аз рӯи нишондиҳанда рушди иҷтимоӣю иқтисодии созмонҳо ва минтақаҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт баҳо дода мешавад.

Расми 1 – Алгоритми оптиматикунонии вебсайти SEO (таҳияи муаллиф)

Яке аз омилҳои асосии муваффақияти корхонаҳо автоматикунонии тамоми равандҳои тиҷоратии он, бо истифода аз технологияҳои IT мебошад. Дар шароити бӯҳрон талабот нисбати ҷалб ва нигоҳдории муштариён коҳиш меёбад. Ба стратегияи зиддибӯҳронӣ ворид намудани базаи муштариён субстратеги идоракунии муносибатҳои муштариён (системаи CRM) пешниҳод карда мешавад. Системаҳои CRM ин системаҳои идоракунии муносибатҳои муштариён мебошанд (идоракунии муносибатҳои муштариён). Системаи идоракунии муносибатҳо бо муштариён - нармафзори барномавӣ барои созмонҳо, барои автоматикунонии стратегияҳои муштараки муштариён тарҳрезӣ шудааст (мизочон), аз ҷумла, барои зиёд кардани фурӯш, оптимизатсияи маркетинг ва беҳтар намудани хизматрасонӣ ба мизочон тавассути нигоҳ доштани маълумот дар бораи мизочон ва таърихи муносибатҳо бо онҳо [4].

Натиҷаҳои муқоисавии системаҳои маъмултарини CRM дар ҷадвали 1. нишон дода шудааст. Дараҷаи Alexa [3] ва Alexa Rank (AR) рейтингҳои маъруфияти вебсайтҳо мебошад, ки дар он манбаи маъмултарини интернетӣ дар ҷои аввал аст. Хусусият AR чизест, ки вебмастерҳо кӯшиш мекунанд, ки онро мисли TIC-ҳои муқаррарӣ таълиф наkunанд (индекси иқтибосҳои мавзӯӣ) ва PR, ё баръакс, онро паस्त кунанд. Мавқеъ дар ин рейтинг аз параметрҳои зерин вобаста аст: ҳузури вебсайт; вақти миёнаи корбарон дар сайт; суръати ҷараён; мавҷудият ҳаракати байналмилалӣ [3].

Alexa Rank пеш аз оптимизатсияи SEO вебсайти www.artezio.ru 4,338,569, баъд аз - 2,094,785-ро таъкил дод. Ҳамин тариқ, мавқеи сайт 2 маротиба беҳтар шуд.

Яке аз омилҳои асосии муваффақияти корхонаҳо автоматикунонии тамоми равандҳои тиҷоратии он, бо истифода аз технологияҳои IT аст. Дар шароити бӯҳрон талабот коҳиш меёбад. Барои ҷалбкунӣ ва нигоҳдории муштариён ба стратегияи зиддибӯҳронӣ ворид намудани базаи муштариён пешниҳод карда мешавад субстратеги идоракунии муносибатҳои муштариён (системаи CRM) [6].

Чадвали 1 - Муаррифии натиҷаи таҳлил дар шакли ҷамъбасти ва таҳияи соҳаҳои кор

Амалиёт	Низоми CRM				
	CRM “Бизнес одди”	amoCRM	Meraplan	Pipedrive	Bitrix24
IP- телефон	1	2	1	1	3
Кор бо қарордод	1	1	3	1	2
функционалӣ	2	1	1	1	1
Бизнес- равандҳо	1	0	0	0	3
E-mail фиристондан	2	1	1	1	2
API	1	1	2	1	1
Вазифаҳо	1	1	2	1	1
Тақсимо роҳбарон алоқаҳо	не	не	не	не	не
Сифати хуҷҷатгузорӣ	миёна	миёна	олӣ	паст	миёна
Ҳисоботдеҳӣ	2	1	1	1	2
Имконияти аз нав қоркард	1	1	1	1	1
	11	7	11	7	13

Тавре ки аз ҷадвали 1 дида мешавад, пешсаф қариб дар ҳар як банди баррасишаванда системаи CRM "Bitrix24" аст. Он алоқаи наздиктаринро бо муштарӣ ва дастгирии ҳамҷонибаи ҳар як марҳилаи фурушро пешниҳод мекунад. Мавҷудияти роҳбарон имкон медиҳад, то як дархостро аз даст надиханд ва ҳар як меҳмонро ба муштарӣ табдил диҳанд. Равандҳои хуби сохторӣ қори ҳамроҳангшудаи ҳамаро таъмин мекунанд қорманд, шумораи хатогиҳоро то ҳадди ақал қам қарда, идорақунии онро назорат аз болои қор аз масофаи қурро (манзур аз қосилақӣ) осон мекунад. Интегратсияи осон бо 1С ба қадри имқон қулай ва ноаён амалӣ хоҳад қард. Диаграммаи Гант барои тасқир қардани ҷадвали қорӣ истиқода мешавад. Вай яқе аз усулҳои банақшагирии лоиҳа мебошад. Диаграммаи татқиқи системаи CRM в дар расми 2 нишон дода шудааст. Самараҳои системаи CRM дар ҷадвали 2 инъикос ёфтааст. Bitrix24 таҳлили муқоисавӣ ақзалиятҳои равшани системаи CRM-ро нишон медиҳад[6]. Бояд зикр намуд, ки самараи иқтисодӣ қам қардани хароҷоти меҳнат, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба мизоқон ва ҳамзамон баланд бардоштани садоқати муштарӣ аст.

Чадвали 2 - Муқоисаи фаъолияти қорхонаҳои тиқоратӣ пеш аз татқиқи система ва баъд аз он

Бе низоми CRM	Бо низоми CRM Bitrix24
Менеҷерони фуруш қайдқоро нигоҳ меқоранд дар бораи мизоқон дар алоҳидагӣ, дар қайдқо қитобқо ё муқотибаи почтаи электронӣ, почта танқо дар қуттии почта нигоҳ дошта мешавад, фурушанда ба идораи онқо дастрас нест. Паёмҳои муҳим метақонанд гум шаванд ё	Ҳама маълумоти муштарӣ ва қарордод (муомилот) нигоҳ дошта мешавад дар як маҳзани амн бо дастрасии муштарак: қормандон ба иттилоот мувоқифи нақш ва вақолатҳои онқо дастрасӣ доранд. Эҳтимол таҳриф ва сохтакорӣ, маълумоти ҳамқорӣ қам мешавад.

нест карда мешавад ва таърихи кор бо муштарӣ барқарор карда намешавад	
Ҳангоми аз кор рафтан менечерҳо, харидоронро бо худ мебаранд, ҳатто маълумоти муфассал дар бораи муштарӣ ва хусусиятҳои ӯ намедиханд.	Корхона истемолкунандагонро аз даст намедихад ҳангоми аз кор озод кардани менечер — тамоми маълумот дар бораи муштарӣ ва муомилотҳо ҳифз карда мешаванд.
Роҳбарон баъзан вақт занг заданро ба мизоч ё фиристодани маълумоти заруриро фаромӯш мекунанд, барои ҳар як ҳамкориҳо мубориза намебаранд ва кореро интихоб мекунанд, ки махсус барои ҳуди онҳо, на барои ширкат ғоидаи бештар меорад. Ҳатогӣҳо дар кор бо сарбории вазнини кор асоснок карда мешавад	Имконияти автоматикунонии амалиёти муҳим мавҷуд аст: гуфтугӯҳои телефонӣ бо муштарӣ, фиристодани факсҳо ва почтаи электронӣ, стикерҳои чоп оид ба мактубҳо ва ғайра. Система ба риоя кардани қоидаҳои кор бо мизочон ёрӣ мерасонад
Идоракунии корхона аз ғурушандагон ба он вобаста аст, ки онҳо пешгӯӣ карда наметавонанд, дар бораи сабабҳои афзоиш ва паст шудани сатҳи ғуруш маълумот надорад. Дар набудани менечер дар ҷои кор (сафари корӣ, беморӣ, рухсатӣ) гирифтани маълумот дар бораи муштарӣ ва амалиёти бо ӯ имконнопазир аст ва муомилаҳо ба амал намеоянд.	Система ба шумо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои инфиродӣ, афзалиятҳои муштарӣ, аҳамияти он барои ширкатҳо ба назар гиред. Баръало дида мешавад, ки он чӣ тавр иҷро шудааст муомилот (аз рӯи марҳила). Ҳар як муштарӣ бо менечере, ки муомила мекунад шахсан ба натиҷаҳои ғуруш дучанд масъулият дорад

таҳияи муаллиф

Дар шароити ноустувори муҳити берунӣ ва афзоиши иқтисодиёт дар шароити бӯҳрон корхонаҳо бояд стратегияҳои зиддибӯҳрониро таҳия кунанд. Асосҳои назариявии маркетинги зиддибӯҳронӣ дар мақола таҳия шудаанд, стратегияҳо ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки аз технологияҳои ИТ дар реинженеринги равандҳои тичорат: идоракунии муносибатҳои муштарӣ, пешбурди маҳсулот ва бренд дар Интернет бамаврид истифода намоянд. Стратегияҳо дар таркиби стратегияи зиддибӯҳронии корхона: оптимизатсияи SEO сайт ва идоракунии муносибатҳо бо мизочон дар асоси системаҳои CRM асоснок карда шудаанд. Тасдиқи пешниҳоди усулҳо ва алгоритмҳо дар мисоли корхонаҳои тичоратии ш. Душанбе афзалият ва самаранокии истифодаи худро исбот кардааст.

АДАБИЁТ

1. А.А.Мирзоалиев, Б.И.Мирзоев, Рушди равандҳои бизнес ва банақшагирии тичорат /А.А.Мирзоалиев, Б.И.Мирзоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2022 №4, -С.66-71
2. А.А.Мирзоалиев, Б.И.Мирзоев, Нақши тадқиқотҳои маркетингӣ дар рушди бизнес/А.А.Мирзоалиев, Б.И.Мирзоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2021 №4, - С.261-266
3. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
4. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
5. Ҳакимов А.А., Шамсов Ф.Т., Абдурахмон Ҳ. Маркетинги рақамӣ ҳамчун унсури рушди

иктисодиёт // Ҳакимов А.А., Шамсов Ф.Т., Абдурахмон Ҳ.//Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: “Самтҳои асосии ташаккул ва рушди иқтисоди “сабз” дар шароити муосир”. Душанбе, 2023.

6.Цифровой маркетинг [Электронный ресурс]: Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронный_маркетинг. – Дата обращения: 03.09.2020.

УДК 36.368

Мирсаидов С.А., Муминов А.Б.

БАҲОДИҲИИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ҶАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТА

Мақола ба масъалаҳои омӯзиши ҷаъолияти сармоягузори ширкатҳои суғурта, таъмини устувори молиявӣ иқтисодӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғуртавӣ бахшида шудааст. Дар мақола таъкид гардидааст, ки ташкилоти суғурта дар баробари ниҳодҳои дигари молиявӣ (бонкҳо, биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ) унсури узви низоми молиявӣ хоҷагӣ мебошад. Муаллиффон дар натиҷаи таҳлили захираҳои ташкилотҳои суғуртавӣ, даромад ва пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта, ҳаҷми сармоягузори ташкилоти суғуртаи мамлакат, ба иқиде омадаанд, ки то ҳол сатҳи пасти ҷаъолияти сармоягузорӣ дар бахшу соҳаҳо, махсусан иштироки онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисод ба назар мерасанд. Ҳамчунин принципҳои ҷаъолияти сармоягузори ташкилоти суғурта ва зарурияти ҷаъолсозии суғуртаи ҳаётро муайян намудааст.

Калидвожаҳо: суғурта, фонди пулӣ, сармоягузорӣ, бозори молиявӣ, суғуртаи ҳаёт, принцип, захира, иқтидори молиявӣ, сармоя, идораи давлатӣ, назорат.

Мирсаидов С.А., Муминов А.Б.

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Статья посвящена вопросам изучения инвестиционной деятельности страховых организаций, обеспечения финансово-экономической устойчивости и платежеспособности страховых компаний. В статье подчеркивается, что страховая организация наряду с другими финансовыми институтами (банками, фондовыми биржами, инвестиционными фондами) является элементом финансовой системы народного хозяйства. В результате анализа ресурсов страховых организаций, доходов и денежных переводов в резерв страховой суммы, объема инвестиций страховых организации страны, авторы пришли к мнению, что уровень инвестиционной активности в отраслях и секторах, особенно их участие в реализации инвестиционных проектов в реальном секторе экономики, до сих пор остаются низкими. Также определены принципы инвестиционной деятельности страховых организаций и необходимость активизации страхования жизни.

Ключевые слова: страхование, денежный фонд, инвестиции, финансовый рынок, страхование жизни, принцип, резерв, финансовый потенциал, капитал, государственное управление, контроль.

Mirsaidov S.A., Muminov A.B.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF INVESTMENT ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES

The article is devoted to the issues of studying the investment activities of insurance organizations, ensuring the financial and economic stability and solvency of insurance companies. The article emphasizes that the insurance organization, along with other financial institutions (banks, stock exchanges, investment funds) is an element of the financial system of the national economy. As a result of the analysis of the resources of insurance organizations, income and remittances to the reserve of the insurance amount, the volume of investments of the country's insurance organizations, the authors came to the conclusion that the level of investment activity in industries and sectors, especially their participation in the implementation of investment projects in the real sector of the economy, is still pores remain low. The principles of investment activities of insurance organizations and the need to intensify life insurance are also defined.

Key words: insurance, cash fund, investments, financial market, life insurance, principle, reserve, financial potential, capital, public administration, control.

Суғурта яке аз намудҳои муносибатҳои иқтисодӣ ва қисми асосии таркиби баҳши анъанавии иқтисод буда, вазифаҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодиро иҷро мекунад. Суғурта ҳамчун низоми чорабиниҳои ташкили фонди пулӣ ду вазифаро иҷро мекунад. Аввалан, аз маблағҳои фонди ташкилшуда талофии зарар ва пардохти пул бар асари офатҳои табиӣ, рӯйдодҳои нохуш, фарорасии ҳодисаҳои дигар амалӣ мегардад [4, С.85]. Сониян, он фонди пулиро ташкил карда, ғайр аз ғаёлияти асосии мазкури худ (суғуртакунии аҳоли, амвол, бартарафсозии тахсири хатарҳои мухталиф ва ғ.), дар раванди сармоягузорӣ иштироки ғаёл менамояд. Ғаёлияти сармоягузори ташкилоти суғурта дар соҳаҳои мухталифи бозори молиявӣ, инчунин қаззобияти молиявии маҳсулоти суғурта омили муҳими афзоиши самаранокии ғаёлият ва бизнеси суғурта мебошад.

Ташкилоти суғурта дар баробари ниҳодҳои дигар (бонкҳо, биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ) унсuri узвии низоми молиявии хоҷагии ҷамъиятӣ мебошад [1]. Принципи ҷамъоварӣ ва тақсмоти баъдии маблағҳои калони пулӣ таркибу сохтори сармояи ташкилоти суғуртаро муайян намуда, захираҳои молиявиро ҳамчун қисми асосии пешбари он чудо месозад. Гардиши маблағҳои ташкилоти суғурта бо иҷрои амалиёти суғуртавӣ маҳдуд намегардад, балки иштирок дар раванди сармоягузорӣ онро мураккабтар мекунад.

Суғуртаунандаҳо, ҳангоми иҷрои амалиёти сармоягузорӣ ва гирифтани фоида аз онҳо, ҳамзамон ба вазъи бозорҳои пулу молиёт вобаста мешаванд ва хатари сармоягузорию бар дӯш мегиранд. Ин онҳоро ба пешбурди сиёсати сармоягузори хеле эҳтиёткорона водор мекунад [5]. Талаботи асосие, ки сиёсати сармоягузори ташкилоти суғурта бояд ҷавобгӯ бошад, эътимодноӣ ва даромаднокӣ мебошанд. Аз як тараф, аз даст рафтани маблағҳои сармоягузорикардаи суғуртакунанда метавонад боиси иҷро нагардидани уҳдадориҳои ғайрӣ шартномаҳои суғурта ё боиси муфлисӣ гардад. Аз тарафи дигар, ширкати суғурта барои гирифтани даромади ҳарчӣ бештар аз маблағи гузоштааш манфиатдор аст. Дар баробари ин, чун қоида, даромади баланд бо сатҳи пасти эътимодноӣ ҳамроҳ аст. Бинобар ин суғуртакунанда бояд ҳадафҳои мазкурро ҳамроҳанг созад ва ин ба воситаи ҳисоббаробаркунии муносибсоз ба даст меояд. Дар ин миён принципҳои, ки суғуртакунандагон ҳангоми иҷрои ғаёлияти сармоягузорӣ бояд риоя намоянд, танаввуъ, бозгаштноӣ, фоидаоварӣ ва ликвиднокӣ мебошанд. Арзёбии хатари аз даст рафтани воситаҳо бар асари ғайри қобили пардохт будани ташкилоти мавриди сармоягузори суғуртакунандаҳо, барои амалигардонии ғаёлияти сармоягузорӣ аҳамияти асосӣ дорад. Барои чунин арзёбиҳо усули таҳлили қобилияти пардохт, инчунин арзёбии қоршиносону

мутахассисон истифода карда мешаванд, ки бояд бо таваҷҷуҳ ба аҳволи ҳозира ва ҳам ояндаи тағйирёбии он амалӣ карда шаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ" асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои мутақобилаи шахсони ҳуқуқӣ, воқеъ ва давлатро дар масъалаҳои муносибатҳои суғуртавӣ муқаррар кардааст. Тибқи матни Қонун асоси устувории молиявии суғуртакунандаҳоро мавҷудияти сармояи оинномавии пардохтшуда ва захираҳои суғуртавии онҳо, инчунин низоми суғуртаи такрорӣ ташкил медиҳад [3]. Дар моддаи 26. - Шартҳои таъмини устувории молиявӣ иқтисодӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта (суғуртаи такрорӣ) омадааст, ки «кафолати таъмини устувории молиявӣ иқтисодӣ ва қобилияти пардохти ташкилоти суғурта (суғуртаи такрорӣ) тарофаҳои суғуртавии аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок, захираҳои суғуртавии кофӣ барои иҷрои уҳдадорихо (оид ба суғурта, суғуртаи иҷтимоӣ, суғуртаи такрорӣ ва суғуртаи муштарак), воситаҳои (сармояи) дохилӣ, суғуртаи такрорӣ мебошад. Ташкилотҳо воситаҳои дохилиро мустақилона ё тавассути интиқоли як қисми воситаҳо ба идораи бовариноки ташкилоти идоракунанда сармоягузорӣ мекунанд» [8, С.11]. Захираҳои суғуртавӣ, ки суғуртакунандаҳо ташкил мекунанд, аз ҷониби давлат гирифта намешаванд. Суғуртакунандаҳо ҳақ доранд пулҳои озоди худро тибқи салоҳдиди худ, аз ҷумла барои ҳадафҳои сармоягузорӣ, ҷойгир намоянд.

Асосҳои иқтисодии фаъолияти ширкати суғурта аз намуҳои дигари фаъолият дар шароити бозор фарқ мекунанд. Сабаб ин аст, ки суғурташаванда воқеан ба суғуртакунанда пешпардохт медиҳад, ва ғуруши хизматрасонии суғурта баъди муддати мадид сурат мегирад ё мумкин аст тамоман воқеъ нашавад [2, С.88]. Аз ин хусусияти ғуруши хизматрасонии суғурта ду хулоса бармеояд. Муддате дар ихтиёри суғуртакунанда воситаҳои озод аз уҳдадорӣ қарор мегиранд, ки онҳоро бо мақсади гирифтани даромади иловагӣ сармоягузорӣ метавон кард. Дар ҳама кишварҳои мутараққии ҷаҳон ташкилоти суғурта ба ҳайси қисми ҷудонашавандаи низоми молиявӣ қарзӣ тавони ҷамъоварӣ ва сармоягузори пули калонро ба соҳаи иқтисод доранд. Дар кишварҳои мутараққӣ ба бахши суғурта зиёда аз нисфи тамоми сармоягузориҳо рост меояд, дар Британияи Кабир ин рақам 53%ро ташкил медиҳад. Дар айни ҳол таҳлили фаъолияти суғуртакунандаҳои ватанӣ дар бозори молиявӣ аз нуфузи пасти онҳо дар раванди сармоягузорӣ гувоҳӣ медиҳад, ҳиссаи онҳо 2%и бозори молиявиро ташкил медиҳад.

Тафовути аслии раванди ғуруши хизматрасонии суғурта аз ҳамин раванд дар намуҳои дигари соҳибкорӣ дар ин аст, ки корхонаи муқаррарӣ сараввал маблағи муайяно ба ташкили истеҳсоли мол (хизматрасонӣ) гузошта, пас аз воқеан расонидани хизматрасонӣ ё моли харидор гаштани маҳсулот аз истеъмолгарон пардохти арзиши онро мегирад. Дар соҳаи суғурта сурати ҳол баръакс ин аст. Дар ин ҷо мизоч воқеан ба суғуртакунанда пешпардохт медиҳад, зеро пардохти ҳаққи суғурта, ки барои суғуртакунанда пардохт барои хизматрасонии суғурта аст, одатан дар оғози муҳлати амали шартномаи суғурта супорида мешавад. Ғуруши хизматрасонии суғурта аз ҷониби суғуртакунанда метавонад дар муддати тӯлонӣ амалӣ карда шавад. Аз ин хусусияти ғуруши хизматрасонии суғурта ду хулоса бармеояд:

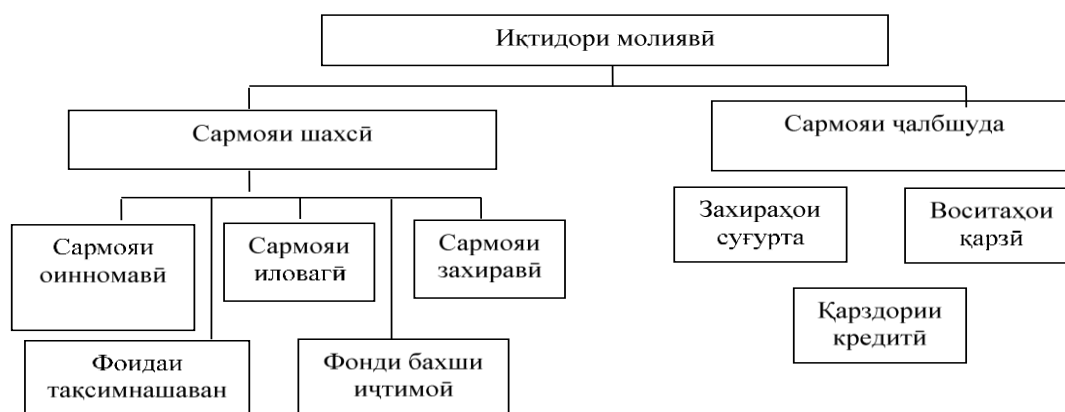
Якум: хосияти ҳаракати захираҳои молиявӣ дар суғурта ба он оварда мерасонад, ки дар ихтиёри суғуртакунанда муддате воситаҳои озод аз уҳдадорӣ қарор мегиранд, ки мумкин аст бо мақсади гирифтани даромади иловагӣ сармоягузорӣ шаванд.

Дуюм: сармоягузори ҷунин воситаҳои муваққатан озоди суғуртакунанда бояд аз ҷониби давлат саҳт танзим карда шавад, зеро суғуртакунандаҳо воқеан аз имкони назорати ихтиёрдорӣ муносиби воситаҳои сармоягузоришуда аз ҷониби ширкати суғурта ва зери хатар намондани иҷрои уҳдадорихо тибқи шартномаҳои суғурта маҳруманд.

Ҳуқуқи суғуртакунандагон барои сармоягузори захираҳои суғуртавӣ ба воситаҳои дигар дар моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ" мустаҳкам карда шудааст. Инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007

“Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ” асоси ҳукукии ҳама гуна фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳудуди кишвар мебошад. Тибқи ин қонун сармоягузорӣ маблағҳои пулӣ, пасандозҳои мақсадноки бонкӣ, ҳиссаҳо, саҳмияҳо, дигар қоғазҳои қиматнок, технологияҳо, мошину таҷҳизот, иҷозатномаҳо, аз ҷумла барои нишонҳои молӣ, қарз, ҳар амволи дигар ва ҳукуки молумулкӣ, сарватҳои зеҳнӣ мебошанд, ки ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намуҳои фаъолият бо мақсади ба даст овардани даромад (фоида) ва самараи иҷтимоии мусбат сармоягузорӣ карда мешаванд.

Дар фаъолияти сармоягузорӣ захираҳои сармоягузори ташкилоти суғурта, яъне воситаҳои ҳудӣ онҳо (сармояи оинномавӣ, сармояи захира, сармояи изофа ва фоидаи тақсимнашуда) ва воситаҳои ҷалбшуда дар шакли захираҳои суғурта аз ҳисоби мукофоти суғуртавии ҷамъшуда аҳамияти калидӣ доранд, яъне он маҷмӯи воситаҳои пулие, ки дар ихтиёри ширкати суғурта ҳастанд ва суғуртакунанда метавонад барои сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани даромади сармоягузорӣ истифода кунад [6, С. 120]. Қобили зикр аст, ки вобастагии фаъолияти сармоягузорӣ ба амалиёти суғуртаро тавассути таркиббандии активҳо аз рӯи аломати робитаи онҳо бо иҷроиши уҳдадориҳои суғуртавӣ, ташаккули мустақилонаи ҷузъдонҳои сармоягузори хусусӣ барои ҳар қисми сохтори алоҳидаи активҳо, тавассути интихоби сиёсату стратегияи муайяни сармоягузорӣ, инчунин шакли гирифтани даромади сармоягузорӣ ба ҳисоб гирифтани лозим аст [7, С.86]. Имконоти ширкати суғуртаро барои иштирок дар раванди сармоягузорӣ иқтидори молиявӣ ва сармоягузори он муайян мекунад. Иқтидори молиявии ташкилоти суғурта аз сармояи ҳудӣ ва ҷалбшуда фароҳам меояд. Бино бар хусусиятҳои соҳавӣ, қисми ҷазбшудаи сармоя аз қисми ҳудӣ бештар аст. Фаъолияти ширкати суғурта ба ташкили фондҳои пулӣ дар пойгоҳи воситаҳои суғуртакунандагон дар шакли мукофотҳои суғуртавӣ асос ёфтааст. Ин маблағҳо фақат муваққатан, дар муҳлати амали шартномаҳои суғурта дар ихтиёри ташкилоти суғурта ҳастанд, баъд аз он барои пардохтҳои суғуртавӣ истифода мешаванд, ба заминаи даромад табдил дода мешаванд (ба шарт ки шартномаҳо бидуни зарар амалӣ гарданд) ё суғурташаванда қисми дар шартнома пешбинишудаи онҳоро бармегардонад. (Ниг. расми 1.) Дар зери ибораи иқтидори ташкилоти суғурта мо маҷмӯи воситаҳои пулиро мефаҳмем, ки муваққатан ё нисбатан аз уҳдадориҳои суғуртавӣ озоданд ва барои сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани даромади сармоягузорӣ истифода бурда мешаванд.

Расми 1. Таркиби иқтидори молиявии ташкилоти суғурта

Ширкати суғурта барои сармоягузорӣ метавонад фақат қисме аз воситаҳои пулии доштаашро истифода кунад, ки ба он фонди суғурта ва сармояи ҳудӣ мансубанд. Дар ин миён, воситаҳои пулии муваққатан озод аз уҳдадориҳои суғуртавӣ фонди суғуртавӣ то истифодаи он барои пардохтҳои суғурта мебошанд. Ба ин сифат он ба тағйири иқтидори сармоягузори ташкилоти суғурта вобаста ба мавҷудияту ҳаҷми пардохтҳои суғуртавӣ таъсири муҳим мерасонад. Сармояи ҳудӣ воситаҳои пулии нисбатан озод аз уҳдадориҳои

суғуртаи мебошанд, ки дар сурати норасоии воситаҳои фонди суғурта барои пардохтҳои суғуртаи истифода бурданашон мумкин аст. Андозаи онҳо бо дараҷаи баланди эҳтимол қобили банақшагирӣ буда, таъсири он ба тағйирёбии иқтисодии сармоягузори ташкилоти суғурта ба маротиб камтар аст.

Сармояи захиравӣ унсурҳои муҳими таркиби сармояи худӣ мебошад. Усули ташаккули сармояи захиравии ташкилоти суғурта хусусияти соҳавӣ надорад, он ба принципҳои умумии ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо мутобик аст. Сармояи захиравӣ мутобиқи қонунгузорӣ ва санадҳои таъсисотӣ ташкил карда мешавад. Барои ташаккули он як қисми ғоидаи соф то расидани он ба андозаи муайян (на кам аз 5% сармояи оинномавӣ) истифода карда мешавад. Сармояи захиравӣ дар ҳолатҳои муайян мумкин аст барои пушиши зарари натиҷаҳои фаъолият дар соли ҳисоботӣ, инчунин барои пардохтани вомбаргҳои ташкилот ва харидаи гирифтани саҳмияҳои ҷамъият дар ҳолати набуани воситаҳои дигар истифода карда шавад. Чуноне, ки маълумоти ҷадвали 1 ва диаграммаи 1. нишон медиҳад, пайваста бо афзудани ҳаҷми даромади ташкилоти суғурта ҳаҷми пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта дар давраи солҳои 2017-2021 аз 51,9 то 92,4 млн. сомони ва ё беш аз 78% ғоиз зиёд шудааст.

Ҷадвали 1. -Нишондиҳандаҳои захираҳои суғуртаи ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

(млн. сомонӣ)						
Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	С.2021 нисбат ба с.2017
Даромадҳои ташкилотҳои суғуртаи	177,9	235,2	244,9	256,3	295,5	166,1
Хароҷот	170,6	193,3	174,6	161,6	283,9	166,4
Пул гузаронӣ барои захираи маблағи суғурта	51,9	28,6	66,5	62,5	92,4	178,2
Бо % нисбат ба даромадҳо ҳамагӣ	29,2	12,1	27,16	24,3	31,2	2,07 ҷф
Пул гузаронӣ ба захира барои маблағгузариҳои ҷорабиниҳои оид ба пешгирии ҳодисаҳои ногаҳонӣ (табӣ), барои гум ё вайрон кардани амволи суғурташуда	1,09	3,17	14,04	12,6	13,2	12,1 мар
Бо % нисбат ба даромадҳои ҳамагӣ	0,05	0,1	0,5	0,5	0,4	0,35 ҷф

Манбаъ: Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. С. 405.

Диаграммаи 1. Динамикаи даромад ва пулгузаронӣ барои захираи маблағи суғурта (млн.сомони)

Бояд гуфт, ки солҳои охир фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғуртаи кишвар майл ба афзоиш дорад. Чунончӣ, с. 2017 депозитҳои ташкилоти суғурта дар бонкҳо 28,3 млн. сомони буданд, с. 2021 онҳо 36,4 млн. сомони, вазни ҳоси онҳо зиёда аз 95%ро ташкил дод. Дигар сармоягузориҳо ба ҳисоби миёна 5,0%ро ташкил доданд. (ниг.: қадвали 2.) Ин аз сатҳи пасти фаъолияти сармоягузори дар соҳаҳои дигар, масалан, иштироки сусти онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар баҳши воқеии иқтисод ё норасоии таҷриба дар ин навъи сармоягузори дарак медиҳад.

Қадвали 2. -Ҳаҷми сармоягузори ташкилоти суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА)

Қуъздони сармоягузори	Ба ҳолати 1 январии соли 2017		Ба ҳолати 1 январии соли 2021		тағйирот (нисбат ба 1 январии соли 2017, бо %)
	млн	ҳисса, %	млн	ҳисса, %	
Амонатҳо дар бонкҳо	28,3	95,2	36,4	95,0	99,8
Дигар сармоягузориҳо	1,4	4,7	1,9	5,0	135,7
Ҳамагӣ	29,7	100	38,3	100	128,9

Манбаъ: «О развитие рынка страховых услуг в государствах –участниках СНГ (информационно-аналитический обзор)- Москва- 2022. С. 123

Гарчанде, ки имкониятҳои молиявӣ ва сармоягузори ширкатҳо босуботтар мебошанд, аммо вазни ҳолиси захираҳо, депозитҳо дар бонк ва сармояи оинномавӣ дар маблағи умумии суғуртавӣ тамоюлҳои пастравӣ доранд. Тавре рақамҳои қадвали 3. нишон медиҳанд, миёни ташкилотҳои суғуртавӣ дар самти сармоягузори ва гирифтани даромад аз ин фаъолият ҚДММ ТС «Муин» нисбатан фаъол аст. Дар давраи солҳои 2017-2021 ҳаҷми сармоягузори он барои ба даст овардани қоғазҳои кимматнок аз 0,5 то 1,5 млн. сомони маротиба афзудааст ва ҳаҷми амонатҳои он бошад аз 7,2 то 7,7 млн сомони афзудааст.

Қадвали 3.- Фаъолияти сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ

(млн. сомони)

№	Номгӯи ташкилотҳои суғуртавӣ	Қоғазҳои киматнок			Депозитҳо дар ташкилотҳои қарзӣ		
			2017	2021		2017	2021
1	ҚВД «Таджиксуғурта»		4,1	0,0		3,7	0,0
2	ҚВД «Таджиксармоягузор»		0,7	0,7		0,0	0,0
3	ҚДММ ТС «Муин»		0,5	1,5		7,2	7,7
4	ҚДММ ТС «Меҳнат»		0,0	0,0		0,0	0,0
5	ҚДММ ТС «Итминон»		0,0	0,0		1,3	1,5

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: ҳисоботи ширкатҳои таҳлилшаванда барои соли 2021

Суғуртакунандаҳо фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғурта ё қойгирнамоии захираҳои суғуртавиرو ба ин мақсадҳо бояд дар асоси принципҳои танаввуъ, бозгаштноқӣ, фоидаоварӣ ва ликвидноқӣ амалӣ намоянд. Ин принципҳо дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз ҷониби умум эътироф шудаанд. Ин зарурати танзими фаъолияти сармоягузорист ва чунин танзим бояд бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои бозори суғуртаи милли амалӣ гардад ва қоидаҳои феълии

рақобати байни ширкатҳоро вайрон накунад. Мазмун ин принципҳо ва тартиби онҳо аз нуқтаи назари саҳм дар таъмини устувории молиявии суғуртакунандаҳо дар чадвали 4 оварда шудааст.

Чадвали 4. -Принсипҳои асосии фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғурта

№-и	Принсипҳо	Мазмун
1.	Бозгаштноки (ё, ба истилоҳи дар хориҷа қабулшуда, «принсипи кафолат»)	Пурра ба активҳои пушонандаи захираҳои суғуртавӣ ва ҳам озод дахл дорад. Ин принцип ҷойгирнамоии эътимодноктарини активҳоро дар назар дорад, ки бозгашти пуллаи онҳоро таъмин мекунад.
2.	Ликвиднокӣ	Соҳтори умумии сармоягузориҳо бояд ҷунун бошад, ки ҳар вақт воситаҳои ликвиднок ё маблағгузориҳои асосии ба пул табдилшавандаро дар ихтиёр дошта бошад. Ба ибораи дигар, ширкати суғурта бояд маблағро дар ихтиёр дошта бошад, ки пардохтани пули дар шартнома зикршударо ба суғурташавандагон дар ҳудуди муҳлати муқарраргардида таъмин намояд.
3.	Танаввуъ (ё принципи “омехтан ва тақсим кардани сармоягузорӣ”)	Барои тақсими хатарҳои сармоягузори тақибгари ҳар сармоягузор, дар намудҳои гуногуни маблағгузорӣ ва ба ин восита барои устувории бештари ҷузъҳои сармоягузори суғуртакунанда хидмат мекунад. Тибқи ин принцип, ягон намуди сармоягузорӣ бояд бар дигараш бартарӣ надошта бошад. Соҳтори сармоягузорӣ набояд яктарафа бошад, ба тамаркузи минтақавии сармоя ва маблағгузорӣ ба самти як дебитор бояд роҳ дода нашавад.
4.	Ҷоидаоварии сармоягузориҳо (ё «принсипи даромаднокӣ»)	Активҳо бояд дар сурати риоя гардидани принципҳои ғавқузикр бо дарназардошти вазъи бозори сармоягузорӣ ҷойгир карда шаванд ва зимнан даромади зиёд диҳанд. Ба ибораи дигар, суғуртакунандаҳо дар фаъолияти сармоягузори худ ҳангоми идораи маблағҳои захираи суғуртавӣ бояд даромаднокии баланди маблағро таъмин намоянд, ки он имкони ҳифзи арзиши воқеии маблағҳои гузоштаро дар давраи сармоягузорӣ муҳайё мекунад ва дар ҳоли зарурат имкони ба осонӣ ва зудӣ ғуруҳтани активҳои ҷойгиршударо медиҳад.

Таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, манбаи муҳими фаъолияти сармоягузорӣ барои ташкилотҳои суғуртавӣ суғуртаи ҳаёт мебошад. Хусусияти асосии молиявии суғуртаи ҳаёт иштироки суғурташаванда дар даромади сармоягузори аз ҷониби суғуртакунанда ба даст меомада мебошад. Аз ин рӯ, дар ин ҷо бояд сармоягузори даромад ба амал биёяд. Корбасти сармоягузорӣ ба туфайли инҳо имконпазир аст:

– истифодаи усулҳои омили математикӣ, имкон медиҳанд ки, бо дараҷаи ба ҳадди аксар баланди эҳтимолият нишондиҳандаҳои асосии давомнокии интизоршавандаи ҳаёт муайян карда шуда, пардохтҳои дар пешистодаи суғуртавӣ дар вақт пешбинӣ карда шаванд;

– дарозмуҳлат будани суғурта, вақте ки ҳодисаи суғуртавӣ дар вақт ба муҳлати дақиқан муайян ба таъхир гузошта мешавад (на барои ҳар як фард дар алоҳидагӣ, балки барои гурӯҳи калони шахсони суғурташуда);

– ташаккули фондҳои суғуртавӣ, ки дар вақт мусоид, ки онҳоро барои сармоягузорӣ дар асоси доимии дарозмуҳлат истифода бурдан мумкин аст.

Ҳамчунин солҳои охир дар сатҳи идораи давлатӣ нақши суғуртакунандагон дар кишвар ҳамчун сармоягузори эҳтимолӣ, ки захираҳои суғуртаи ҷамъовариро ташаккул медиҳанд, махсусан таъкид карда мешавад. Бинобар ҳамин соҳаи суғурта, хусусан бахши сармоягузори захираҳои суғурта, мавриди ислоҳоти ҷиддӣ қарор дода мешавад. Талаботи мақоми назорати суғурта нисбати фаъолияти сармоягузори суғуртакунандаҳо ду самти асосии танзимро пешбинӣ мекунад:

- ҷойгирнамоии сармояи худӣ;
- ҷойгирнамоии воситаҳои захираҳои суғурта.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Ғ.Д. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / З.С. Султонов, Ғ.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе: «Тоҷир», 2020. № 4/2 (34). (ISSN 2308- 054X). - С. 202-206.
2. И.С. Шавкунова Институциональные технологии: теоретический анализ // Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты [Электронный ресурс]: материалы Всерос. науч.-практ. конф., 23 марта 2017 г. / под ред. С.А. Курганского. – Иркутск: Изд-во БГУ, 2017. – 293 с
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "дар бораи фаъолияти суғурта" аз 23 июли соли 2016 №1349 .
4. Мирсаидов А.Б. Муминов А.Б. Особенности ценообразования на рынке страховых услуг, Душанбе, изд. «Ирфон». 2011, 175 с.
5. Пузыревский, А. С. Антиконтрентные соглашения и недобросовестная конкуренция / А. С. Пузыревский. — М.: Проспект, 2015 г. — 288 с.
6. Страхование / под ред. Л.А. Орланюк – Малицкой, С.Ю. Яновой. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – 828 с. – Серия: Бакалавр., с. 672
7. Чернова Г.В. Особенности инвестиционной деятельности страховой организации// Вестник Санкт – Петербургского университета. Серия 5: Экономика. 2009. Вып.1. С. 86 – 99 (86 с.).
8. Юсупова Г.А. Страховой рынок как инструмент развития социально-экономической сферы Таджикистана <https://cyberleninka.ru/article/n/strahovoy-rynok-kak-instrument-razvitiya-sotsialno-ekonomicheskoy-sfery-tadzhikistana>

УДК 338.4

Абдуллоев З.А.

ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Дар мақолаи мазкур барои ташаккули захираи инсонӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими инсонӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷоманда, маъюбону беморон бояд мақсади асосии рушди устувори замонавӣ гардад. Тавре маълум аст, идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ қорест басо мушкил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд қорашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеи иттилоотӣ

босуръати кайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст. Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, корхона ва муассисаҳо, фарди соҳибакл ва идоракунии ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи инсонӣ ба миён овардааст.

Калимаҳои вожагӣ: менеҷмент, ҷомеа, инсон, рушд, захира, солимӣ, муҳит, меҳнат, меҳмонхона, иқтисоди рақамӣ, салоҳиятнокӣ, маълумотнокӣ, манфиат, нерӯ, дониш, соҳибкорӣ, роҳбарӣ.

Абдуллоев З.А.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В данной статье для формирования человеческих ресурсов, развития человека и здорового человеческого общества хорошая среда обитания, социальная защита живых, инвалидов и больных людей должны стать основной целью современного устойчивого развития. Как известно, управление человеческими ресурсами в условиях цифровой экономики является очень сложной задачей. Именно в этот период перед чиновниками стоит двойная задача, ведь мир быстрой космической информации меняется каждую секунду. Решение этих важных вопросов современности считается первоочередной задачей каждого государства, предприятия и учреждения, отдельного владельца и руководства организаций, что породило необходимость нового взгляда на развитие человеческих ресурсов.

Ключевые слова: менеджмент, общество, человек, развитие, ресурс, здоровье, окружающая среда, труд, гостиница, цифровая экономика, компетентность, образование, интерес, энергия, знания, предпринимательство, лидерство.

Abdulloev Z.A.

MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES IN CONDITIONS OF DIGITIZATION

In this article, for the formation of human resources, the development of human beings and a healthy human society, a good living environment, social protection of the living, disabled and sick people should become the main goal of modern sustainable development. As is known, managing human resources in the digital economy is a very difficult task. It is during this period that the officials will have a double task, because the fast space information world is changing every second. Solving these important issues of the day is considered a primary task for every state, enterprise and institution, individual owner and management of organizations, and it has created the need for a new look at the development of human resources.

Key words: management, society, human, development, resource, health, environment, labor, hotel, digital economy, competence, education, interest, energy, knowledge, entrepreneurship, leadership.

Шароити имрӯзаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷаҳон гувоҳи он мебошад, ки давлатҳо, аз ҷумла, ташкилотҳои байналхалқӣ, корхонаҳои калону хурду миёна дар зинаҳои гуногуни ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба, дар навбати аввал муносибатҳо ва масоилро меҷӯянд ҳаллу фасл наоянд, ки натиҷагирӣ онҳо ба рушди устувори инсонӣ мусоидат наоянд.

Ҳоло идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ қорест басо мушкил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд қорашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеи иттилоотӣ босуръати кайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст[2].

Махсусан, ташвишовар он аст, ки дар натиҷаи рушди босуръати илмию техникӣ ва нанотехнологии баландмахсул дар ҷаҳон байни давлатҳо ва корхонаҳо оид ба имконоти азхуд намудани сарватҳои табиӣ, неъматҳои моддӣ ва болоравии арзиши онҳо нобаробарии калон ба миён меояд ва мушоҳида мешавад, ки ин раванд боиси бо суръати баланд сарватмандшавии қисми давлатҳо ва баръакс бемайлон қашшоқшавии гурӯҳи дигари давлатҳо ва халқу миллатҳо гаштааст. Нобаробарӣ ҳатто дар байни одамони синну соли гуногун, марду зан, қавму қабилаҳо баръало ба ҷашм мерасад.

Чунин як ҳолати номувозинатӣ имкон намедихад, ки дар оянда ҷомеаи инсонӣ оромона зисту зиндагӣ намояд. Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, корхона ва муассисаҳо, фарди соҳибакл ва менечменти ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи инсонӣ ба миён овардааст [1].

Яъне нишонагирӣ барои ташаккули захираи инсонӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими инсонӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷомонда, маъҷубону беморон бояд мақсади асосии рушди менечменти замонавӣ гардад. Аз тарафи дигар, ин нишонаи расидан ба рушди устувор буда, имконоти худтасдиқкунӣ ва ҳештаншиносии менечмент ва ҳар як пешвою сарварони донишандро зиёд намуда, боздеҳи захираи инсониро даҳчанд афзун мегардонад.

Ҷадвали 1.

Муқоисаи моделҳои идоракунии захираи инсонӣ

Моделҳои амрикоӣ	Моделҳои ҷопонӣ	Моделҳои олмонӣ
<i>Афзалиятҳои таҷрибаи меҳнатӣ дар корхона</i>		
Кирояи миёнамӯҳлат бартариятнок	Кирояи якумра	Кирояи дарозмуддат бартариятнок
<i>Сатҳи тайёрии касбии кормандон</i>		
Мутахассисии танг, сафарбар карда шуда ба мутабоқишавии касбии амудӣ	Мутахассисии васеъ	Махсусгардонии касбии сафарбар карда шуда ба рушди уфӯқӣ
<i>Дараҷаи коллективгардонии қабули қарорҳои истеҳсолӣ</i>		
Вучуд надоштани муносибати мутақобилаи коллективона, қарорҳо ба таври фардӣ қабул карда шуда, идоракунии авторитарӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии корпоративӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии иттиҳодиявӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, услуби идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад
<i>Дараҷаи назорат аз рӯи фаъолияти коллектив</i>		
Танзими ҷиддии фаъолият, назорати максималӣ аз рӯи фаъолияти кормандон	Назорати расмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив	Назорати ғайрирасмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив
<i>Самтгирӣ намудан барои гирифтани фоида</i>		
Максималигардонии фоидаи ҷорӣ бовоситаи мукамалгардонии маҳсулотҳои истеҳсолмешуда	Роҳбарияти ширкат самтгирӣ менамоянд ба зиёдгунӣ ҳаҷми бозор бо ёрии ҷорикунӣ навоарӣ	Роҳбарияти ширкат кӯшиш ба фоидагирӣ дарозмуддат мекунад

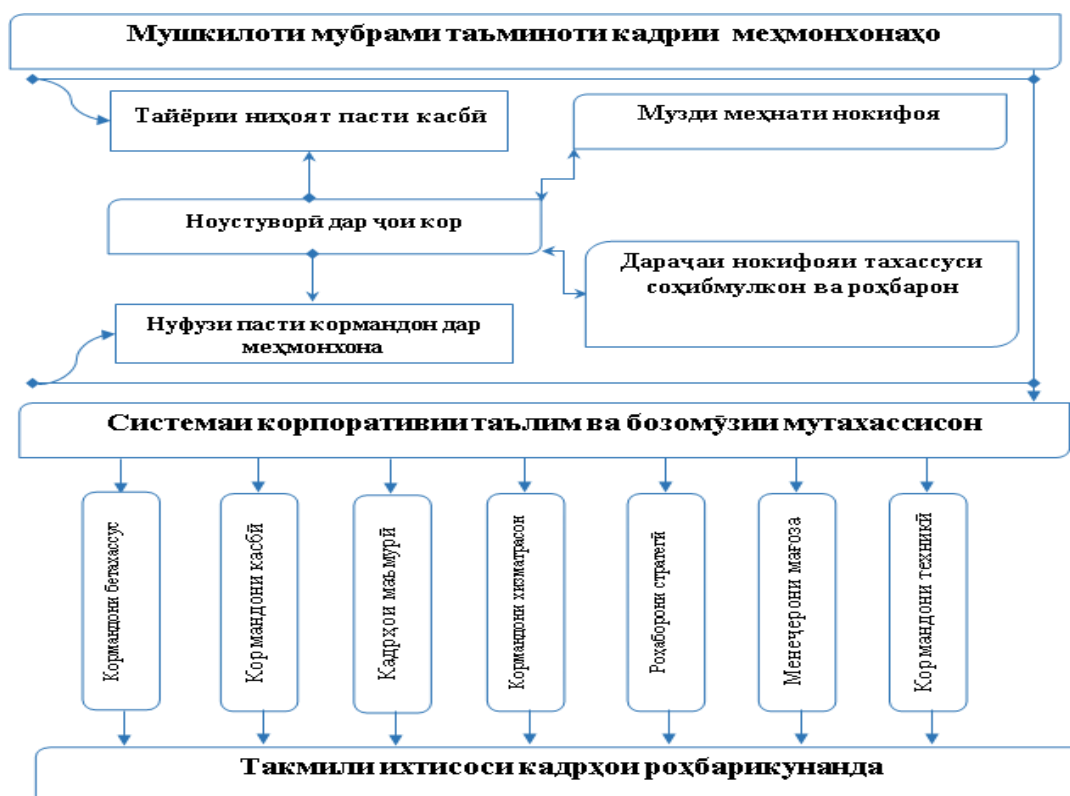
Ҳамзамон аз олимону донишмандони бахши менечмент тадқиқот ва коркарди илмӣ рушди устуворро талаб менамояд, ки дар он роҳҳо ва усулҳои илмӣ роҳбарӣ, захирагузорӣ ва манфиатоварӣ аз захираи инсонӣ дар оянда нишон дода шуда бошад. Вобаста аз шароитҳои ба вучудодадаи меҳнатӣ, сохтори шӯғли аҳоли, дараҷаи тахассусӣ, тақсимои соҳавӣ шӯғл, имконот ва қобилияти захираи инсонӣ, дониши техникаи кормандон, шароити меҳнат, музди меҳнат, муҳити зист, оила ва вазифаҳои оиладорӣ, таваллуд ва маълумотнокии аҳоли, иштироки фаъоли ҳар як фарди соҳибакл дар ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии давлат, инчунин дастгирии давлатии рушди захираи инсонӣ аз ҷумлаи вазифаҳои мебошанд, ки дар мақолаи мазкур то андоза дарҷ менамоям [4].

Замони муосири рушди менечмент замоне мебошад, ки қабули қарори роҳбарӣ, лоиҳа ва маблағгузориҳо бояд бевосита ба рушди захираи инсонӣ равона карда шуда, захираи башарию пурзӯр гадонад. Яъне модели иқтисодӣ мазмунӣ пурраи иҷтимоӣ гирифта, дар он инсон мақоми авваларо доро бошад ва аз амалӣ гаштани он ӯ на танҳо манфиати моддӣ бубинад, балки кайфияти маънавӣ низ гирад, яъне рушди захираи инсонии худро дошта бошад. Моли истеҳсолшудаи навини корхонаҳо арзиши иҷтимоии истеъмоли дошта, рушди устувори инсониро таъмин карда тавонанд. Сатҳи зиндагонии одамон, имконоти рушди нерӯ ва истифодаи самараноки қобилияти одамон, дар навбати худ қуввае мебошад, ки тавлидкунандаи имконоти бузурги иқтисодию иҷтимоист. Фақат ҷомеаи солими кудратманд, метавонад сатҳи баланди зиндагонии одамон ва арзишҳои баланди инсониро сармашқи пиндору гуфтору рафтори ҳеш қарор диҳад. Чуноне ки баҳше аз давлатҳои пешрафта ба монанди Ҷопон, Амрико, Шветсария, Олмон, Сингапур, Малайзия ва ғ., аллакай аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда, ба ин роҳ гузаштаанд[3]. Дар давлатҳои пешрафта аз ҳар як доллари маблағгузорӣ 65% барои ташаккули захираи инсонӣ равона карда мешавад. Дар натиҷа дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ сатҳи баланди зиндагиро мардумони ин давлатҳо соҳиб гаштаанд. Мисол, ба ҳисоби миёна барои ташаккули захираи инсонӣ як фарди касбӣ дар тамоми давраи ҳаёташ дар Ҷопон то як миллион доллари ИМА хароҷот карда мешавад. Дар илми менечмент оид ба захираи инсонӣ, захираи башарӣ, рушди устувори башарӣ, нишондиҳандаҳо ва системаҳои ташаккули пешвои комил, муттаҳассиси варзида, тарзу усули роҳбарӣ, ҳавасмандкунии кормандон, ҳолати рӯҳии кормандон, сатҳи зиндагӣ, ҳалли масоили иҷтимоӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад.

Дар омӯзиши масоили идоракунии рушди захираи инсонӣ мо низ диққат бар он медиҳем, ки аз таълимоти макотиби дар боло гуфташударо омӯзем ва онро дар таълимоти системавии иқтисодию иҷтимоӣ истифода барем. Дар қоидаҳои назариявии илми менечменти муосир риштаҳои алоҳидаи механизми донишҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар занҷири «ақидаҳо - истеҳсолот - истеъмолот» хеле пурра омӯхта мешаванд. Асоси онро таъмини талаботҳои инсонӣ ташкил медиҳад, ки дараҷаи некӯахлоқии одамонро баланд мебардорад[5].

Маълум аст, ки талабот ба дониш ин талаботи ҳаррӯзаи мо буда, инсон ба ӯ ниёзи аз ҳама зиёд дорад. Аз тарафи дигар, ин донишҳо дар роҳбарии зинаҳои гуногуни идоравию маъмурии давлатию ғайридавлатӣ хеле муҳим мебошад. Пас менечментро зарур аст, ки дар рушди захираи инсонӣ дар замони муосир нақш ва мақоми пешвоиро дошта бошад. Дар фаъолияти худ имконоти коллективро ба сарчашмаи дониш, китобхонаю мактабҳои машваратҳои илмӣ баланд бардошта, роҳу усули донишомӯзии навинро вобаста ба талабот ба роҳ монда, дараҷаи баланди некӯахлоқиро таъмин созад. Донишомӯзӣ ва маълумотгирӣ раванди муҳими рушди захираи инсонӣ мебошад, ки мо дар идомаи таҳқиқ он аҳамияти аввалиндараҷа хоҳем зоҳир намуд [7].

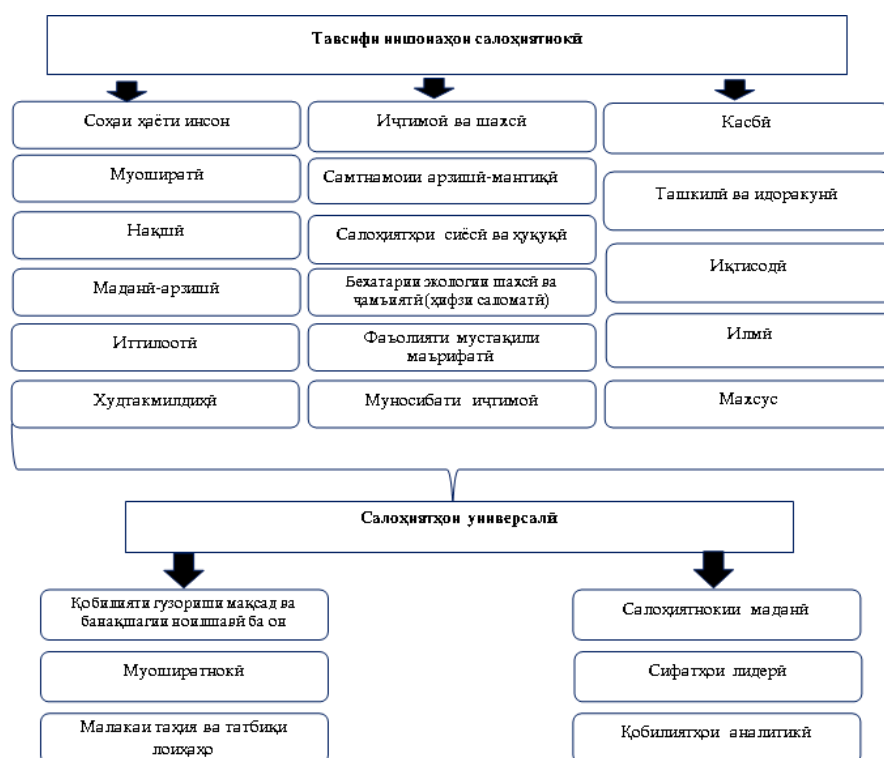
Бояд қайд кард, ки маҳз усули меъёри илми иқтисодӣ, махсусан менечмент дар ин нуқтаи таълимоти принципҳои худро бояд дигаргун бисозад. Ин пеш аз ҳама ба он вобастааст, ки баҳрабардорӣ аз донишҳо барои ҳамаи инсонҳо яхела ва ё меъёри набуда, характери фардӣ дорад. Бинобар ин, дар ин ҷода менечментро зарур аст, аз қоидаҳои умумӣ даст кашада, ба қоидаи арзишҳои фардӣ гузашта, онҳоро маблағгузорӣ ва баҳодихӣ намояд.

Расми 1. Мушкилоти таъмини кадрӣ меҳмонхонаҳо(таҳияи муаллиф)

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир, дар даврае ки инсон аз захираи иқтисодӣ ба “инсонии рақамӣ” мубадал гардидааст чӣ метавон кард. Баҳс сари мавзӯест, ки ақлонияту зеҳнияту инсонро бидуни омӯзишу таълимоти пайваста наметавон тақмил дод ва ба натиҷае муассар гардид[8]. Дар ин мақола мо тасмим гирифтем, ки ба баъзе маосилу мушкилоти кадрӣ объекти таҳқиқот назар афканем (расми 1.). Воқеан дар ҷомеаи маҷозӣ ё худ “иқтисодии рақамӣ” салоҳиятнокии кормандон ва дараҷаи касбияти онҳо нақши муассирро касб намуда метавонад. Чаро дар рушди сайёҳӣ ифрасохтори он меҳмонхонаҳо аҳамияти муҳим доранд? Маҳз кормандони соҳибкасб ё захираҳои меҳнати тавонманд метавонанд роҳкушои мушкилиҳо ва таъминкунандаи муваффақиятҳо бошанд. Ҳамзамон бояд хотиррасон намуд, ки солоҳиятнокии низ аз зеҳнияту касбияти кормандон сарчашма мегирад. Дар таҷрибаи менечменти мамолики хоричӣ ягона сифат ё нишонаи таҷҷасумгари арзишмандии корманд салоҳиятнокиву салоҳиятпешагии уст(расми 2).

Бояд қайд кард, ки мутаассифона на ҳама вақт арзиши донишҳои мо пурра баҳо дода мешаванд ва ба ҷашм мерасанд, чунки бисёр мавридҳо натиҷагрии донишҳо интизорӣ ва вақтро талаб менамояд. Аммо, дар ҳама давраи замони дониш ҳамчун захираи инсонӣ молиягузори карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони, падару модарон барои донишомӯзию хунаромӯзии одамон маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагрии мусбӣ доранд. Аз рӯи ҳисобҳои иқтисоддонҳо ғолидаовариҳои он 7-8 маротиба зиёдтар аст, нисбат ба дигар соҳаҳо. Агар мо як ба атрофи хеш назар афканем, ҳамаи он неъматҳо ва маводҳое ки ниёзҳои моро қаноатманд менамоянд, хатман маъсули меҳнати кадом донишманде мебошад, ки мутаассифона на ҳама вақт ба ҳуди муаллиф муассар мегардад, ки аз натиҷаи он баҳра барад[6].

Расми 2. Таснифоти салоҳиятҳои кормандон дар меҳмонхонаҳо (таҳияи муаллиф)

Дар ин ҷо бояд як нуқтаро низ таъкид сохт, ки натиҷагирии донишҳо боз ҷиҳатҳои манфӣ ба инсоният доранд. Мо ҷиҳатҳои манфии онро дар истехсол ва истеъмоли маводи зараровар (яроқи атомӣ, маводи наъшаовар, заҳрхимикатҳо ва ғ.) ва зарари он ба одамон ва муҳити зист мебинем, ки дар таълимот ва рушди пешвои комили мо ин рафтор қатъиян қабул нест.

Маълум аст, ки барои ташаккули пешвои комил ғайр аз менеҷмент боз дигар институтҳои ҷамъиятӣ аз қабилӣ оила, мактабу маориф, масҷиду маҳалла ва бозору ҷойхонаю меҳмонхонаҳо мавҷуд буда, одамон вобаста ба синну сол, касбу ҳунар, дину мазҳабу шуглашон дар ин ҷойҳо қору фаъолият намуда, таъсири худро ба рушди захираи инсонӣ мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев З.А. Иқтидори кадрӣ кормандони меҳмонхонаҳо /З.А. Абдуллоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 285- 288.
2. Кабутов Қ.М. Хусусиятҳои меҳнат дар савдои чакана /Кабутов Қ.М.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018. – С .130-133.
3. Мирзоалиев А.А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтидори кадрӣ- /А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018.-С.134-137.
4. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294.
5. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128.
6. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009.

7. Мирзоалиев А.А., Холикова П.И. Рушди иқтисодӣ кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холикова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283.
8. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

УДК: 368.5+336 (045) / (575.3)

Авгонов Н.А.

НИЗОМИ СУҒУРТАИ ПАСАНДОЗҶОИ АҲОЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ СУБОТИ ФАЪОЛИЯТИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ

Дар мақола нақши низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли дар таъмини суботи фаъолияти низоми молиявӣ дар марҳилаи муосир, махсусан дар даври бухронӣ таҳлил ва арзёбӣ гардидааст. Дар раванди таҳлил ҳадафҳо, принципҳо ва нақши низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли дар таъмини суботи молиявӣ муайян ва баён гардидааст. Ташкили низоми суғуртаи пасандозҳо дар баъзе кишварҳо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, нақши низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли дар афзоиши пасандозҳои аҳоли қайд гардидааст. Дар баробари ин пардохти ҷубронпулии суғурта аз ҷониби Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ ба пасандоздорон дар солҳои 2016 – 2022 таҳлил ва арзёбӣ гардидааст. Ҳамзамон таҳлили муқоисавии нақши фондҳои суғурта дар пешгирии хатари талафот аз рӯи пасандозҳо ва ҳаҷми кафолатҳои ҷубронпулӣ дар баъзе давлатҳои Аврупо ва Осиё гузаронида шудааст. Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда назари муаллиф доир ба нақши низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли дар таъмини суботи низоми молиявӣ баён гардидааст.

Калидвожаҳо: низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли, пасандозҳои аҳоли, низоми бонкӣ, низоми молиявӣ, бухрон, ММД, суботи молиявӣ, андозаи ҷубронпулии суғуртаи пасандозҳои аҳоли, Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ, рушди иқтисодӣ.

Авгонов Н.А.

СИСТЕМА СТРАХОВАНИЯ СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

В статье проанализирована и оценена роль системы страхования сбережений населения в обеспечении стабильности функционирования финансовой системы на современном этапе, особенно в кризисном цикле. В процессе анализа определены и изложены цели, принципы и роль системы страхования сбережений населения в обеспечении финансовой стабильности. Проанализирована и обсуждена организация системы страхования сбережений в некоторых странах, отмечена роль системы страхования сбережений населения в увеличении сбережений населения. Наряду с этим, проанализирована и оценена выплата страхового возмещения Фондом страхования сбережений физических лиц вкладчикам в период с 2016 - 2022 год. В то же время проведен сравнительный анализ роли страховых фондов в предотвращении риска потерь по сбережения и размеру компенсационных гарантий в некоторых странах Европы и Азии. На

основе проведенного анализа высказано мнение автора о роли системы страхования сбережений населения в обеспечении стабильности финансовой системы.

Ключевые слова: система страхования сбережений населения, сбережения населения, банковская система, финансовая система, кризис, ВВП, финансовая стабильность, размер страхового возмещения сбережений населения, Фонд страхования сбережений физических лиц, экономическое развитие.

Avgonov N.A.

SYSTEM OF INSURANCE OF HOUSEHOLD SAVINGS AND ITS ROLE IN ENSURING THE STABILITY OF THE FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM

The article analyzes and evaluates the role of the savings insurance system in ensuring the stability of the financial system at the present stage, especially in the crisis cycle. In the process of analysis, the goals, principles and role of the savings insurance system in ensuring financial stability are identified and outlined. The organization of the savings insurance system in some countries is analyzed and discussed, the role of the savings insurance system in increasing the savings of the population is noted. Along with this, the payment of insurance compensation by the Savings Insurance Fund of Individuals to depositors in the period from 2016 to 2022 was analyzed and assessed. At the same time, a comparative analysis of the role of insurance funds in preventing the risk of losses on savings and the amount of compensation guarantees in some countries of Europe and Asia was carried out. Based on the analysis, the author expresses his opinion on the role of the savings insurance system in ensuring the stability of the financial system.

Keywords: population savings insurance system, population savings, banking system, financial system, crisis, GDP, financial stability, the amount of insurance compensation for the savings of the population, natural persons savings insurance Fund, economic development.

Низоми суғуртаи пасандозҳо сиёсати васеъ паҳншудааст, ки ба суботи молиявӣ дар баҳши бонкӣ мусоидат менамояд. Дар марҳилаи муосир нақши низоми суғуртаи пасандозҳо тақвият меёбад. Яке аз унсурҳои асосии нигоҳ доштани эътимод ба ин низом ва таъмини суботи молиявӣ суғуртаи пасандозҳо мебошад. Нақши низоми суғуртаи пасандозҳо дар таъмини суботи молиявӣ нигоҳ доштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ мебошад. Азбаски бонкҳо ҳамчун манбаи асосии маблағгузори корхонаҳо ва хонаводаҳо боқӣ мемонанд, низоми устувор ва таври зарури фаъолияткунандаи бонкӣ омили муҳими рушди иқтисодӣ ва инкишрфи кишвар мебошад.

Низоми суғуртаи пасандозҳо дар таъмини суботи молиявӣ ва эътимод ба низоми бонкӣ нақши муҳим мебошад. Он ба коҳиш додани хавфҳо мусоидат намуда, аҳоли ва соҳибкоронро барои гузоштани маблағҳои худ дар бонк ҳавасманд мекунад, зеро суғуртаи пасандозҳо эътимодноки ва бехатарии маблағҳо ба баланд мебардорад.

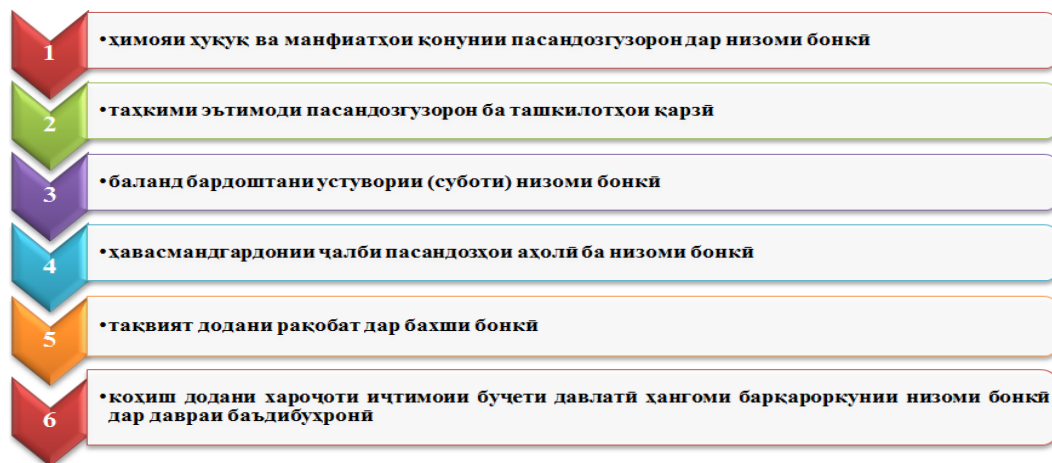
Низоми суғуртаи пасандозҳо бо мақсади ҳимояи пасандоздорон аз талафи пасандозҳо дар ҳолати аз ҷониби бонк иҷро нагардидани уҳдадорӣ дар назди пасандоздор ташкил ёфтааст. Яъне, низоми суғуртаи пасан дозҳо хавфи аз тарафи ташкилоти қарзӣ бинобар муфлисшавӣ ба миқдори худ пардохт карда натавонистани пасандозҳоро дар доираи андозаи ҷубронпулӣ бартараф месозад. Низоми суғуртаи пасандозҳо ҳамчун яке аз қисматҳои таркибии низоми нигоҳдории суботи молиявӣ (“financial safety net”) дар баробари танзиму назорати пруденсиалии мақомоти монетарӣ ва сиёсати мақомоти фискалӣ ҳамчун пойдевори бехатарӣ ва устувории низоми молиявӣ баромад менамояд[1, С.55].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки низоми суғуртаи бонкӣ механизми амалкунандаи ҳалли проблемаҳои макроиқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Яке аз афзалиятҳои

асосии он таъмини кафолати баргардонидани пасандозҳо ба ҳисоб меравад. Афзалияти дигари низоми суғуртаи пасандозҳо дар он аст, ки эътимоди аҳолиро ба низоми бонкӣ таъмин менамояд, зеро пасандозҳо аз ҷониби давлат ҳимоя карда мешаванд, ки дар навбати худ ба афзоиши миқдор ва ҳаҷми пасандозҳо таъсири мусбат мерасонад[5, С.141].

Мутобиқи ақидаи коршиносони Бонки ҷаҳонӣ, суғуртаи пасандозҳо ба ҳимояи манфиатҳои пасандозгузори хурд ва таҳкими суботи низоми бонкӣ нигаронида шудааст.

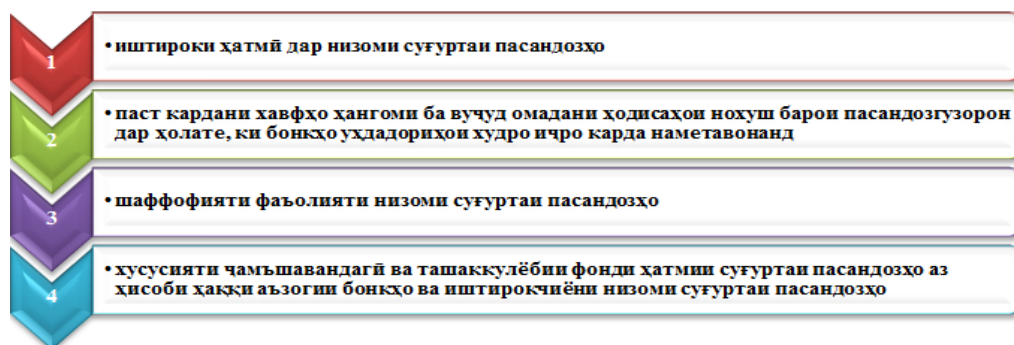
Низоми суғуртаи пасандозҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои зерин ташкил карда мешавад:

Расми 1. Ҳадафҳои низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли[2, С.150]

Бо мақсади ҳимояи манфиатҳои пасандоздорон қариб дар тамоми кишварҳои мутараққӣ низоми суғуртаи пасандозҳои бонкӣ таъсис дода шудааст. Чунин суғуртанамои ифодакунандаи маҷмӯи чораҳоест, ки ҳимояи суғуртаи пасандозҳоро дар ҳолати муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ таъмин мекунанд.

Принсипи суғурта асосан дар таъсиси фонди суғурта, муқаррар намудани пардохтҳои суғуртавӣ бо бонкҳо тибқи ҳисобҳои актуарӣ ва пардохти ҷубронпулии суғурта ҳангоми рух додани ҳодисаи суғуртавӣ ифода меёбад. Принсипҳои асосии низоми ҳимояи пасандозҳо чунинанд:

Расми 2. Принсипҳои асосии низоми ҳимояи пасандозҳои аҳоли[2, С.151]

Дар марҳилаи муосир тавачҷуҳи ҷомеа ба фаъолияти низоми суғуртакунии пасандозҳои шахсони воқеӣ зиёд мегардад. Мувофиқи маълумотҳои Ассоциатсияи байналмилалӣ суғуртакунандагони пасандозҳо ((АБСП) (IADI)) низоми суғуртаи пасандозҳо дар айни ҳол дар 123 кишвари ҷаҳон фаъолият менамоянд. Дар давоми 20 соли охир, низоми суғуртаи пасандозҳо дар қисми зиёди мамлакатҳои пешрафта ҷорӣ карда

шудаанд, махсусан, баъди бухрони бонкии солҳои 80 - 90-ум ва инчунин бухрони молиявии ҷаҳонии соли 2008[5, С.143].

Таърихи ташкилкунии низоми суғуртаи пасандозҳо дар бисёр давлатҳо асосан ба давраи бухронӣ рост меояд. Дар Амрико баъди бухрони якуми ҷаҳон соли 1933, дар Англия соли 1970 - бухрони бонкӣ, дар Олмон соли 1960. Дар асоси тадқиқотҳои, ки Бонки ҷаҳонӣ ва Хазиона байналхалқии асбоб доир ба низоми суғуртаи пасандозҳо дар 61 давлати ҷаҳон анҷом додааст, маълум гашт, ки дар ҳама ҷо қариб як низоми муайяни ташаккулёбии он ҷой дорад[8, С.107].

Дар давоми даҳсолаи охир низоми суғуртаи пасандозҳо дар аксарияти давлатҳои пасосотсиалистӣ, аз ҷумла дар кишварҳои ИДМ ва Балтика (Литва, Латвия, Эстония) ҷорӣ карда шудаанд. Имрӯз он дар тамоми кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо ва инчунин, дар Беларус, Украина, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Арманистон, Молдова, Озарбойҷон ва Тоҷикистон ғайриҷор менамоянд.

Низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004 таъсис дода шудааст. Асосҳои ҳуқуқии ғайриҷорӣ низоми суғуртакунии пасандозҳои шахсони воқеӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ», ки 2 августи соли 2011 таҳти №758, қабул гардидааст, муайян карда мешавад. Вобаста ба ин, дар қадвали 1 маълумот оид ба ташкили низоми суғуртаи пасандозҳо дар баъзе давлатҳо оварда шудааст.

Қадвали 1. Ташкили низоми суғуртаи пасандозҳо дар баъзе кишварҳо

Мамлакат	Соли ташкилнамоӣ	Шакли ғайриҷорӣ	Қабулкунандагони қарор
Амрико	1933	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил
Япония	1971	Омехта (давлатӣ ва хусусӣ)	Корпоратсияи мустақил
Олмон	1976	Хусусӣ	Иттифоқҳои бонкӣ
Фаронса	1980	Ғайридавлатӣ	Ассотсиатсияи бонкҳои Фаронса (АБФ)
Британияи Кабир	1982	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил
Литва	1996	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ
Латвия	1998	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил
Эстония	1998	Хусусӣ	Корпоратсияи мустақил
Украина	1998	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи мустақил
Қазоқистон	1999	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ
Россия	2004	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ (АСП)
Тоҷикистон	2004	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ (ХСПШВ)
Индонезия	2005	Корпоратсияи давлатӣ	Корпоратсияи давлатӣ

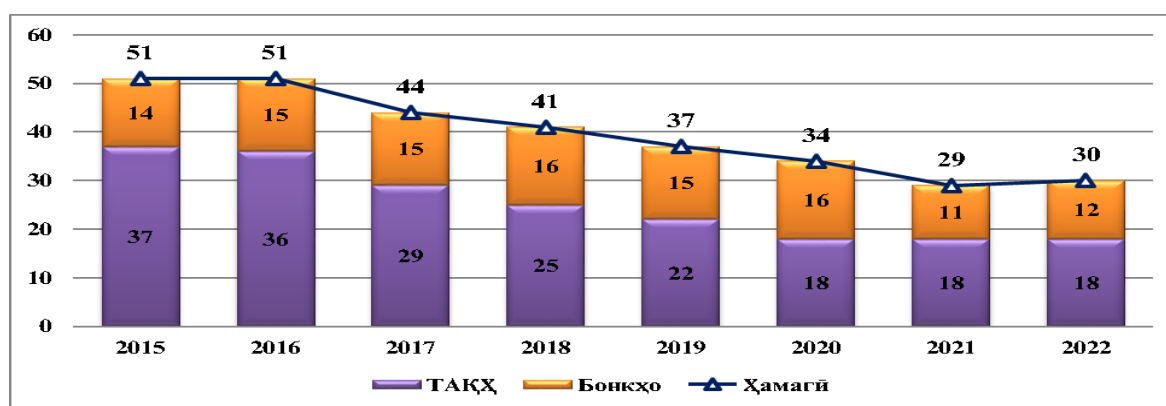
Манбаъ: Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ҳамаҷун иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ // Монография. – Душанбе – “ДТТ”, 2022. – С. 144.

Имрӯз фаёлияти низоми суғуртаи пасандозҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» ба роҳ монда мешавад, ки он 2 августи соли 2011 қабул карда шудааст. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва молиявӣ низоми суғуртаи ҳатмии пасандозҳои шахсони воқеӣ, аз ҷумла, тартиби таъсис ва фаёлияти Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеиро муқаррар карда, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои пасандоздорон ва таҳкими боварии аҳолиро ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд.

Дар соли 2022 дар Феҳристи ташкилотҳои қарзӣ – узви низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 ташкилоти қарзӣ ба қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо 12 адад бонк ва 18 адад ташкилотҳои амонатии қарзии хурд мебошанд (ниг. ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1

Шумораи ташкилотҳои қарзии узви низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар интиҳои давра

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ барои соли 2022. С.22.

Қайд намудан лозим аст, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” ҳар як ташкилоти қарзие, ки иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистонро барои ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ дорад, узви Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ мебошад. Айни замон, бонкҳо ва ташкилотҳои амонатии қарзии хурд (ТАҚХ), ба истиснои як адад бонки исломӣ ва ду адад бонкҳои, ки муассисашон давлат аст, иштирокчиёни низоми суғуртаи ҳатмии пасандозҳои шахсони воқеӣ мебошанд. Ҳангоми барҳамдиҳии маҷбурии ташкилоти қарзӣ Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ба пасандоздорони ташкилоти қарзии муфлисшуда мутобиқи Қонун пардохти ҷубронпулии суғуртаро амалӣ менамояд. Бо ин роҳ Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ мақсадҳои сиёсати давлатӣ дар самти таъмини суботи молиявӣ ва кам намудани шиддати иҷтимоиро байни пасандоздорони бонкҳои муфлисшуда татбиқ менамояд [7, С.23,24].

Бухронҳои молиявӣ гузашта нишон доданд, ки яку яқбора ва дар як вақт аз ҷониби миқозон бозпас гирифтани пасандозҳо метавонад ба вазъи низоми бонкӣ - молиявӣ ва иҷтимоӣ низ хавфҳо ва пайомадҳои хеле манфӣ дошта бошад. Аммо, мавҷудияти низоми суғуртаи пасандозҳо, тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, маҳз барои пешгирии намудани ҷунин ҳолатҳо ва мусоидат ба ҳалномаи бонкҳои муфлисшаванда аҳамият дошта, ба устувории вазъи низоми молиявӣ ва коҳиш додани шиддатнокии бухронҳо таъсири мусбӣ мерасонад [1, С.54].

Таҳлили муқоисавии нақши фондҳои суғурта дар пешгирии хатари талафот аз рӯи пасандозҳо ва параметрҳои кафолатҳои ҷубронпулӣ дар баъзе давлатҳои Аврупо ва Осиё

нишон дод, ки хусусиятҳои ҳатмӣ будани узвият ва пардохти аъзоҳаққӣ, вазифаҳои васеи фондҳо, меъёри ҳадди ниҳони маблағи ҷубронпулӣ, суръати ҷубронпулӣ, андозаи аъзоҳаққӣ ба ҳазина ва принциби ҳисобкунӣ ба таври гуногун ба роҳ монда шудааст (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Муқоисаи нақши фондҳои суғурта дар пешгирии хатари талафот аз рӯи пасандозҳо ва параметрҳои кафолатҳои ҷубронпулӣ дар баъзе давлатҳои Аврупо ва Осиё дар соли 2022

Кишвар	Ҳатмӣ будани узвият ва пардохти аъзоҳаққӣ	Вазифаҳои васеи фондҳо (пешгирии муфлисшавӣ, барқарорсозии таъкилотҳои қарзии муфлисшуда)	Меъёри ҳадди ниҳони маблағи ҷубронпулӣ дар баҳши пасандозҳои бонкӣ	Суръати ҷубронпулӣ	Андозаи аъзоҳаққӣ ба ҳазина ва принциби ҳисобкунӣ
ИМА	+ узвият вобаста ба иҷозатнома	+	100 000* долл. ИМА	7 рӯз	0,08 фоизи маблағи миёнаи пасандозҳо дар як сол
Британияи Кабир	+	+	100 000 фунт стерлинг	7 рӯз	на бештар аз 0,4 фоизи маблағи пасандозҳо
Олмон	шартан ихтиёрӣ (узвият вобаста аст бо узвияти дар иттифоқи федералии бонкҳои Олмон)	+	100 000 евро	7 рӯз	0,03% аз бақияи пасандозҳо дар як сол
Франсия	ихтиёран	+	100 000 евро	7 рӯз	ба таври инфиродӣ, на зиёда 0,2-0,4% аз бақияи пасандозҳо дар як сол
Испания	+	+	100 000 евро	7 рӯз	ҳиссачудокунӣ вобаста ба ғоида
Италия	ихтиёран	+	100 000 евро	7 рӯз	ҳиссачудокунӣ баробар аз рӯи соҳаи хавфҳои таъкилотҳо
Норвегия	+	-	2 млн.долл. ИМА	7 рӯз	0,1% аз маблағи умумии пасандозҳои кафолатнок + то 0,05% маблағи умумии дорониҳои бо таваккал баркашидашуда
Нидерланд	+	-	100 000 евро	7 рӯз	ҳиссачудокунӣ вобаста ба ҳаҷми пасандозҳои суғурташуда ва соҳаи хавфи бонк
Чехия	+	+	100 000 евро	7 рӯз	0,001% дар як сол аз ҳамаи пасандозҳо
Русия	вобаста ба иҷозатнома	-	1,4 млн. рубл	14 рӯз	0,5% дар як квартал аз маблағи бақияи суратҳисобҳо барои баҳисобирии пасандозҳо
Тоҷикистон	вобаста ба иҷозатнома	-	32 000 сомонӣ	14 рӯз	0,5% ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ

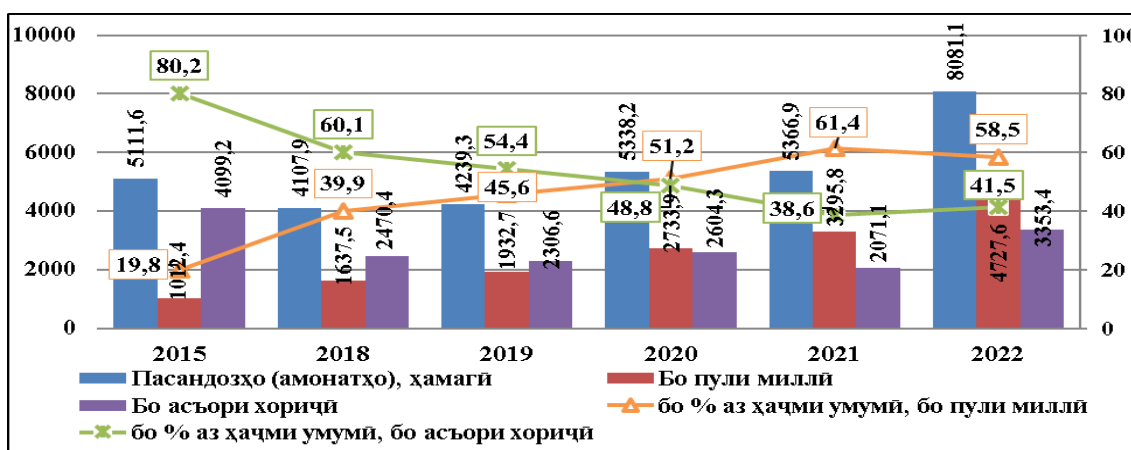
Манбаъ: Хусайнов М.С., Авғонов Н.А. Рушди низомии суғуртаи пасандозҳои аҳоли – омили муҳими таъкикули сарчашмаҳои захираҳои сармоягузорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон // Молия ва иқтисод (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Душанбе, 2022. – №4/1 (33). – С. 214.

*пасандозҳо дар иттифокҳои қарзӣ ва кооперативҳои ИМА бояд дар доираи то 250 000 доллар ҷуброн карда шаванд.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2, қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза дар баробари кишварҳое, ки ҷуброни суғуртаи пасандозҳо дар ҳаҷми муайян муқаррар гардидааст, инчунин давлатҳое мавҷуданд, ки дар он ҷо ҳангоми муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ, ҷуброни пурраи пасандозҳо дода мешавад, ба монанди Аморати Муттаҳидаи Араб, Гонконг, Исландия, Иордания, Қувайт, Малайзия, Муғлистон, Венгрия, Сингапур, Австрия, Таиланд, Туркменистон, Лихтенштейн ва ғайраҳо.

Дар шароити имрӯза, барои арзёбии самаранокии фаъолияти низоми суғуртаи пасандозҳо нишондиҳандаи динамикаи пасандозҳои ҷалбшудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ муҳим аст, зеро он дараҷаи эътимоди аҳолиро ба низоми бонкӣ ва умуман ба низоми суғуртаи пасандозҳо инъикос мекунад. Мувофиқи маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ дар соли 2022 бақияи пасандозҳои (амонатҳои) аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ҳамагӣ 8081,1 млн. сомонино ташкил намудааст, ки аз ҳаҷми умумии пасандозҳо 58,5% (4727,6 млн. сомонӣ) бо пули миллий ва 41,5% (3353,4 млн. сомонӣ) бо асъори хориҷӣ рост меояд, ки дар соли 2015 ин таносуб мувофиқан 19,8% ва 80,2%-ро ташкил намуда буд [3, С.33. 4, С.33]. Агар дар соли 2015 ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳои аҳоли 5111,6 млн. сомонино ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 афзоиш ёфта ба 8081,1 млн. сомонӣ баробар гардидааст (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Пӯё (динамика) ва сохтори бақияи пасандозҳои (амонатҳои) шахсони воқеӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2022
(млн. сомонӣ, дар интиҳои давра)

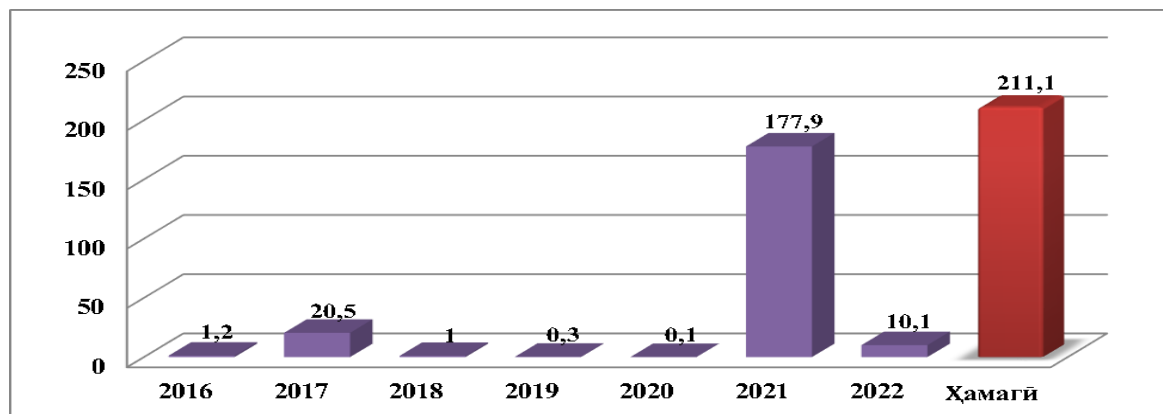
Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2015 (245). – Саҳ. 32,33., Бюллетени омили бонкӣ - феввали соли 2019 (283). – Саҳ. 29, 30., Бюллетени омили бонкӣ - декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32, 33., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 31, 32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 19, 32, 23, 24.

Бо таҳлили нишондиҳандаҳои омили дар диаграммаи 3 овардашуда метавон қайд намуд, ки сарфи назар аз ҳамаи тағйиротҳое, ки дар низоми бонкии мамлакат солҳои охир ба амал омад, ҳаҷми бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар ҳолати афзоиш қарор дорад, ки дар ин ҷо нақши низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли бузург баҳодихӣ мегардад.

Ба ҳолати 31 декабри соли 2022 ҳаҷми умумии маблағи пасандозҳои шахсони воқеӣ, ки мавриди суғурта фаро гирифта шудаанд 4 569,9 млн. сомонино ташкил дода, шумораи пасандоздорони суғурташуда ба 1,2 млн. нафар расидааст. Дар муқоиса ба интиҳои соли 2021 маблағи пасандозҳои суғурташуда 37,9 фоиз ва шумораи пасандоздорони суғурташуда

бошад 47,8 фоиз зиёд гардидааст. Дар соли 2022 аз чониби Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ба 1159 нафар пасандоздорони ташкилотҳои қарзии муфлисшуда (ҚСК “Тоҷиксодиротбанк”, ҚСК “Агроинвестбанк”, ҚСП “Кафолатбанк” ва ҚСП ТАҚХ “Бунёд-М”), ки барои гирифтани ҷубронпулӣ муроҷиат намудаанд, ба маблағи 10,1 млн. сомонӣ ҷубронпулии суғурта пардохт гардидааст [7, С.26,30]. Вобаста ба ин, дар диаграммаи 3 маълумотҳо доир ба пардохти ҷубронпулии суғурта ба пасандоздорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2022 пешниҳод гардидааст.

Диаграммаи 3. Пардохти ҷубронпулии суғурта аз чониби Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ ба пасандоздорон дар солҳои 2016 - 2022, млн. сомонӣ

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ – Соли 2022. С.27.

Дар маҷмӯъ, дар давраи солҳои 2016-2022 дар 18 ташкилоти қарзии узви Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, ки бинобар асосҳои маҷбурӣ барҳам додани онҳо, ба 15 317 нафар пасандоздорони суғурташуда ба маблағи умумии 211,1 млн. сомонӣ ҷубронпулии суғурта пардохт карда шудааст.

Низоми суғуртаи пасандозҳо барои баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкии кишвар ва рушди пасандозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад, чунки ҳифзи пасандозҳои аҳолиро кафолат медиҳад, пешгирии бозпас гирифтани пасандозҳо дар ҳолати бӯхронӣ таъмин месозад ва ба ин васила, таҳкими устувории низоми бонкии Тоҷикистонро мустаҳкам месозад [6, С.212].

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар афзоиши пасандозҳои аҳоли нақши кафолате, ки аз тарафи Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии пасандоздорон пешниҳод карда мешавад, бузург арзёбӣ мегардад. Дар ҷаҳони муосир, махсусан, дар давраи бӯхронҳои иқтисодӣ нақши низоми суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, ҳамчун ҷузъи муҳими устувории (суботи) молиявӣ ба таври назаррас меафзояд. Ин омил низ ба Тоҷикистони дорои иқтисоди хурди кушода хос мебошад.

Боиси тазаккур аст, ки механизми универсалии ҳифзи пасандозҳо вуҷуд надорад, аммо дар ин ё он шакл, суғуртаи пасандозҳо ҷузъи муҳими низоми молиявӣ ҳар як давлат мебошад.

Дар натиҷа метавон ба хулоса омад, ки низоми суғуртаи пасандозҳо ин яке аз индикаторҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, таъминкунандаи устувории низоми бонкӣ, таъмини ҳифзи пасандозҳои шахсони воқеӣ, барқароркунандаи боварии пасандозгуздорон, таъмини воридшавии пасандозҳо ба бонкҳои тиҷоратӣ, баланд бардорандаи миқёси миёнаравии молиявӣ дар бозори хизматрасонии молиявӣ ва умуман, дар сатҳи ҷаҳони ҳамчун унсур

зарурии низоми самарабахши таъмини амнияти молиявӣ ва устувории давлатҳо ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Асоев М. Нақши низоми суғуртаи пасандозҳо дар таъмини суботи молиявӣ // Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон / Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ. Маҷаллаи таҳлилии бонкӣ. №3 (86) Июл-сентябр, 2019. – С. 54, 55.
2. Авгонов Н.А. Низоми суғуртаи пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ташаккулёбӣ, рушд ва дурнамо // Паёми Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИҚТ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. Баҳши соҳаҳо ва комплексҳои байнисоҳавӣ. Душанбе, 2021. – №1. – С. 150, 151.
3. Бюллетени омили бонкӣ: маҷмӯаи омори – Бонки миллии Тоҷикистон. – Декабри соли 2015 (245). – С. 33.
4. Бюллетени омили бонкӣ: маҷмӯаи омории Бонки миллии Тоҷикистон. – Декабри соли 2022 (329). – С. 33.
5. Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ҳамаҷун иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ // Монография // Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Зери таҳрири доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, акадмики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Н.Қ. – Душанбе – “ДТТ”, 2022. – С. 114.
6. Хусайнов М.С., Авгонов Н.А. Рушди низоми суғуртаи пасандозҳои аҳоли – омили муҳими ташаккули сарчашмаҳои захираҳои сармоягузорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон // Молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Душанбе, 2022. – №4/1 (33). – С. 212.
7. Ҳисоботи Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ. – Соли 2022. С. 27.
8. Ҷӯраев Б.М., Шарипов Б. М. Вазъи муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Монография. - Душанбе: Ирфон, 2015. С. 107.

УДК 334.5

Азимов Н.Х.

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ КРЕАТИВИИ ҚУВВАИ КОРӢ ВА РАҚОБАТПАЗИРИИ ОН ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ

Дар мақола омилҳои ташаккулёбии иқтисодии креативии қувваи корӣ таҳлил ва баррасӣ карда шудааст. Дар раванди таҳлили омилҳои ташаккулёбии соҳа тағйирёбии пӯёӣ афзоиши ҳаҷми нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба монанди суръати афзоиши ММД, хароҷоти бучети давлатӣ ба маориф, шумораи муассисаҳои олиё миёнаи касбӣ, донишҷӯён ва хатмкунандагон, ки бевосита таъсир ба соҳа доранд, арзёбӣ карда шудааст. Асосҳои рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар дар заминаи гузаронидани ислохот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад, арзёбӣ гардидааст. Ҳамаҷунин принсипҳои дурнамоии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар соҳаи маориф ва илм пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодии креативии қувваи корӣ, хароҷоти бучети давлатӣ барои маориф, маориф, муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ, донишҷӯён, иқтисодиёти креативӣ, инноватсия, рақобатпазирӣ иқтисодиёти миллий.

Азимов Н.Х.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА РАБОЧЕЙ СИЛЫ И ЕЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА

В статье анализируются и рассматриваются факторы формирования креативного потенциала рабочей силы. В процессе анализа факторов развития отрасли выявлена динамика роста таких макроэкономических показателей, как темпы роста ВВП, расходы государственного бюджета на образование, количество высших и средних профессиональных учреждений, студентов и выпускников, которые оказывают непосредственное влияние на отрасли. Основы инновационного развития экономики страны оцениваются в контексте реформ в сфере образования и подготовки современных специалистов. Также представлены перспективные принципы Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года в сфере образования и науки.

Ключевые слова: креативный потенциал рабочей силы, расходы государственного бюджета на образование, образование, высшие и средние профессиональные учреждения, студенты, креативная экономика, инновации, конкурентоспособность национальной экономики.

Azimov N.H.

ANALYSIS OF FACTORS FOR FORMING CREATIVE POTENTIAL OF THE WORKFORCE AND ITS COMPETITIVENESS IN THE LABOUR MARKET

The article analyzes and considers the factors in the formation of the creative potential of the workforce. In the process of analyzing industry development factors, the growth dynamics of such macroeconomic indicators as GDP growth rates, state budget expenditures on education, the number of higher and secondary professional institutions, students and graduates, which have a direct impact on the industry, were revealed. The fundamentals of innovative development of the country's economy are assessed in the context of reforms in the field of education and training of modern specialists. The promising principles of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030 in the field of education and science are also presented.

Key words: creative potential of the workforce, state budget expenditures on education, education, higher and secondary professional institutions, students, creative economy, innovation, competitiveness of the national economy.

Дар шароити тағйирёбии низомҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ яке аз тамоюлҳои тағйирёбии рушди баъдисаноатӣ ҷамъият, иқтисодиёти креативӣ буда ба рақобатпазирӣ иқтидори креативӣ қувваи қарорӣ асос ёфтааст. Аммо раванди ташаккули иқтисодиёти креативӣ дар амал мураккаб ва пешгӯинашаванда мегардад, ки шароити муайянро талаб мекунад. Тоҷикистон дорои захираҳои меҳнатӣ, ки иқтидори бузурги инсониро ташкил медиҳанд, метавонанд имкони ташаккул ва рушди технологияҳои креативӣ, ки боиси пайдоиши навҳои сифатан нави мол ва хидматҳо шаванд, то як андоза барои иваз кардани маҳсулотҳои анъанавӣ ва қуллан сохтҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилро (ММД) тағйир диҳанд.

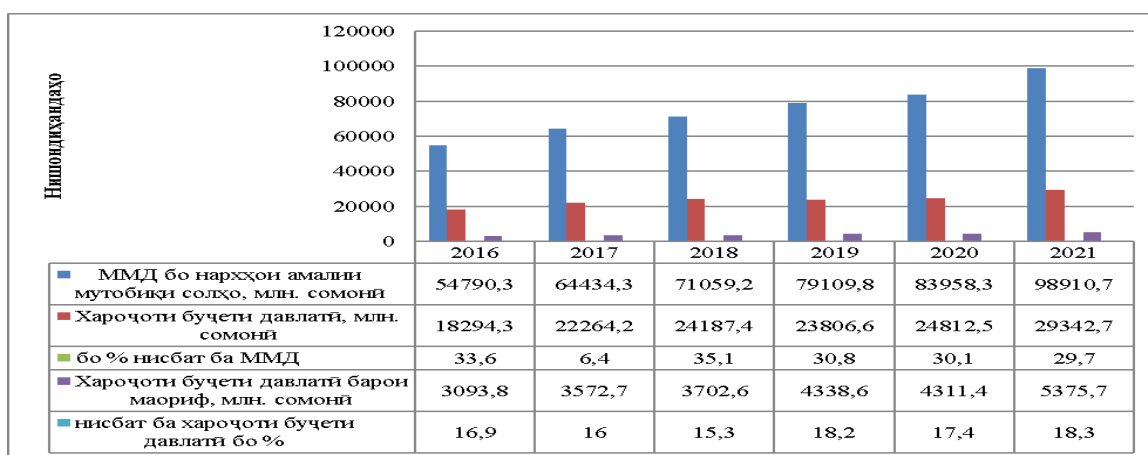
Дар натиҷа иқтисодиёти миллии кишвар хусусияти креативии инноватсиониро пайдо мекунад, ки барои шомил гаштан ба мақсадҳои рушди устувори рақобатпазирӣ иқтисодиёти милли ва ҳалли як қатор вазифҳои стратегӣ, ки тибқи “Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” “барои иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ рушди иқтисодӣ ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти креативӣ

мусоидат мекунад, ки дар натиҷа иқтисодиёти кишвар аз бозори ҷаҳонии молу хизмат каме вобастагии худро пайд мекунад»[6]. Қобили зикр аст, ки дар солҳои охир рушди нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ва беҳтар шудани сатҳи сифати зиндагии шаҳрвандони кишвар мушоҳида карда мешавад.

Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки оиди “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020” бармеояд, барои фаъол гардонидани эҷодкорӣ, навовари қувваи коргарӣ дар бозори меҳнат, пайвандгарӣ илм ва истеҳсоли маҳсулоти нави саноатӣ мебошад, шароит фароҳам оварда шавад, то соҳаи креативии инноватсионӣ ҷузъи таркибии иқтисодиёт пайваста афзоиш ёфта ба устувор гардонидани рақобатпазири иқтисодиёти миллӣ дар соҳаи мазкурро ташкил диҳад[1].

Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ гувоҳӣ онро дорад, ки “... дар сӣ соли охир шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва хонандагони онҳо беш аз ду баробар, таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ 1,6 баробар ва донишҷӯёни ин зинаҳои таҳсилот 3,5 баробар, мактабҳои олӣ чор баробар ва донишҷӯён зиёда аз се баробар афзудааст, ки соли 2022 аз ҳисоби бучети давлатӣ ба соҳаи маориф 6 миллиарду 304 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2021-ум 707 миллион сомонӣ ё худ 12,6 фоиз зиёд буда, қариб 19 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучетро ташкил медиҳад[8]. Ҳоло дар ҷадвали 1 пуёи (динамика)-и хароҷоти бучетӣ кишварро барои маориф дида мебароем.

Диаграммаи 1. Пуёи (динамика)-и хароҷотҳои бучети давлатӣ барои маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2021

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [5 с.13,209];[9 с.19-335].

Дар тафсири муосир ҷомеаи баъдисаноатӣ ҳамчун ҷомеае муайян карда мешавад, ки дар иқтисоди он натиҷаҳои инқилоби корҳои илмӣ-техникӣ афзалият аз истеҳсоли бартаридоштаи мол буда ба истеҳсоли хизматрасонӣ мубаддал гаштан аст[4]. Сарчашмаи асосии истеҳсолот иттилоот ва дониш аст. Тараққиёти илмӣ қувваи асосии пешбарандаи иқтисодиёт шуда истодааст. Дараҷаи маълумотнокӣ, маҳорати касбӣ, қобилияти омӯзиш ва креативии қувваи корӣ аз ҳама ҳислату рафтори гаронбаҳо мебошад.

Мувофиқи СМР-2030 тағйироти инноватсионии иқтисоди миллӣ бо роҳи «...таҳкими заминаи институтсионалии системаи миллии инноватсионӣ, таҳияи равишҳои инноватсионии ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави интегратсия ва диверсификатсияи иқтисодиёти миллӣ таъмин карда мешавад»[6 с.26].

Мутобики концепсияҳои илмӣ муосир ҷомеаи баъдисаноатӣ ҷамъияте мебошад, ки дар иқтисодиёти он натиҷаи тезонидан ва ҷорӣ намудани пешрафти илмӣ-техникӣ нақши пешбаранда дошта гузаштан аз соҳаи истеҳсолот ба соҳаи хизматрасонӣ, таҳқиқоти васеъмиқёси илмӣ ва инкишофи низомӣ (система)-и маорифро дарбар мегирад.

Дар асоси таҳлилҳо метавонем бо сухани иқтисодчии машҳури амрико ва инчунин гирандаи ҷоизаи Нобелӣ соли 1992 Г.С.Беккер идома дод. Олим чунин ироа кардааст: “Маблағгузорӣ дар сармояи инсонӣ ва сармоягузори мақсаднок дар минтақаҳо ва соҳаҳоест, ки беҳбудии параметрҳои сифатии инсон, пеш аз ҳама, қувваи кори (сатҳи маълумотнокӣ, рушди зеҳнӣ, креативӣ, солимӣ ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, низомҳои ҳавасмандгардонӣ ва дигар низомҳои арзишманди инсонро дарбаргиранда) аст, таъмин менамояд”[2].

Чӣ тавре аз таҳлили диаграммаи 1 бармеояд маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар солҳои охир афзоиш ёфта натиҷаи хубро нишон медиҳад. Соли 2021 ҷамъи ММД 98910,7 миллион сомонӣ буда суръати афзоиш нисбат ба соли 2016 180,5%-ро ташкил намуд. Бинобар ин, аз рӯи нишондиҳандаҳои омӯрӣ расмӣ маълум мегардад, ки баъди ба даст овардани соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодиёти кишвар назаррас гардида соли 2021 даромади кишвар 30053,8 миллион сомонӣ буда нисбат ба ММД 30,4%-ро ташкил дод, ки рушди иқтисодиёти кишвар чӣ тавре дар Паёми навбати раиси ҷумҳур қайд карданд дар панҷ соли охир вобаста ба афзоиши ММД ва даромади бучети давлатӣ 7,3% -ро ташкил додааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки хароҷоти бучети давлатӣ барои маориф дар тағйирёбист ҳама имконияту шароитҳо бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим ва омода кардани кадрҳои дорои иқтидор, ки барои мукамал гардонидани иқтидори креативии кадрҳои баландихтисос дар бозори озоди меҳнат мебошад.

Ҳамин тавр, ҳангоми таҳия намудани нишондиҳандаҳои омӯрӣ расмӣ маълум гашт, ки хароҷоти бучети давлатӣ барои маориф (ХБДБМ) соли 2016 3093,8 миллион сомонӣ, ки ба ҳисоби ғоиз ба ММД 5,6 ва нисбат ба ХБД 16,9%, соли 2019 4338,6 миллион сомонӣ зиёд гардида ба ҳисоби ғоиз ба ММД 5,5 ва нисбат ба ХБД 18,2%-ро ташкил дод, ки барои кишвари ҷавон натиҷаҳои назаррас буда, боиси эътироф аст. Инчунин таъкид кардан лозим аст, ки дар панҷ соли охир ХБДБМ 173,75% ба ММД 5,4% ва нисбат ба ХБД 18,3%-ро ташкил дод, ки дар ҷарояи тағйирёбии мусбӣ қарор дорад.

Дар асоси натиҷаҳои баён гардида гуфтан лозим аст, ки ҳамзамон, гузариш ба иқтисодиёти креативӣ ба шакли креативии инноватсионии рушд танҳо дар сурати фароҳам овардани муҳити мусоид барои истифодаи иқтидори креативии қувваи корӣ басо муҳим ҳисобида мешавад. Дар натиҷаи тадбирҳои амалишуда ҳаҷми бучети давлатӣ ҳамасола афзоиш ёфта, дар соли 2022 қисми даромади он ба 33 миллиард сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2018-ум 38% зиёд мебошад.

Бинобар ин, барои мукамал гардонидани тақриристеҳсолии иқтидори креативии қувваи корӣ, ки аз сармояи инсонӣ асос меёбад, таваҷҷӯҳ зоҳир намуд, ки имрӯзҳо хароҷоти бештари бучетӣ кишварро дар соҳаи маориф нигарист.

Дар марҳилаи босуръат саноатикунони ва гузариш аз кишвари содиркунандаи ашёи хоми ватанӣ ба кишварҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ гувоҳии онро дорад, дар айни замон, шартӣ зарурии рушди устуворӣ ин ташаккули бахши эҷодкорӣ ва инноватсионӣ мебошад. Ҷанбаҳои ғайримоддии таъсири соҳаҳои креативӣ низ ҳастанд, ин кам кардани нобаробарӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳаёт, фароҳам овардани имкониятҳои тараққиёти худ ва дигар хусусиятҳо, ки ташаккулёбии иқтидори креативии қувваи корӣ (ИКҚК) ба афзоиши сармояи инсонӣ мусоидат менамояд.

Дар марҳилаи муосир асоси ИКҚК ба маълумотгирии касбӣ шаҳрвандон нигаронида шудааст, ки низомӣ доимии таълимоти касбӣ дар ҷумҳурӣ ин як занҷири дорои иқтидори ташаккулёфта ва фазои рушди зеҳни инсонӣ, эҷодӣ ва инноватсиониро, ки ҳунари инсонӣ дар ҷаҳони имрӯза ташаккул ёфтааст, дарбар мегирад. Вобаста ба ин рушди тамоми ҷомеаи

баъдисаноатиро ташкил намуда, шуғли пурмахсули меҳнати касбии эҷодиву инноватсиониро таъмин месозад.

Чомеаи креативии касбии имрӯза зери таъсири соҳаи маълумотдиҳандаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, миёна, ибтидоӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ нигаронида шудааст, ки як қатор вазифаҳои муҳими ҷамъиятиро дорои мебошанд, ки метавон онҳоро чунин номбар кард:

✓ рушди устувори нерӯи зеҳнӣ, эҷодӣ-инноватсионӣ, ки ба таъмин ва таҳкими вазифаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, миёна, ибтидоӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ нигаронида шудааст[3];

✓ барои беҳтар гардонидан ва баланд бардоштани самаранокии муассисаҳои олии касбӣ шароити хуб фароҳам овардан лозим аст, ки минбаъд дар чомеаи креативӣ метавон сафи кадрҳои дорои иқтисодии креативӣ дошта дар бозори меҳнат зиёд шуда дар муносибатҳои иқтисодӣ бозаргонии миллий рақобатпазир бошанд.

Дар ҳақиқат шароити имрӯза талаби онро дорад, ки барои баланд бардоштани нерӯи зеҳнӣ, эҷодӣ, ихтироъкорӣ ва умуман навоҳарӣ нақши муассисаҳои таълимӣ беҳамтост. Вақте ки доир ба фароҳам овардани шароити муосир ба муассисаҳои олии касбӣ ва омода кардани кадрҳои баландихтисос суҳан ироа кардем гуфтан ҷоиш аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ, мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат ва талабаоти соҳаҳои гуногуни рақобатпазирӣ иқтисоди миллий як қатор нағзониҳо доир ба зиёд кардани шумораи муассисаҳои таълимӣ, ки бевосита таъсири худро ба ИҚҚК мерасонад (ниг. ба ҷад.1.).

Рушди самарабахши ҷамъияти баъдисаноатӣ танҳо дар шароити инкишофи васеи иқтисодии креативии шахс имконпазир аст, ки маҳз дар чомеаи баъдисаноатии иқтисодӣ инсон ҳамчун эҷодкор омили муҳими прогресси иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва техникӣ (ПИИТ) мегардад. Арзиши он ҳамчун қувваи корӣ на танҳо бо мавҷуд будани дониш, малака ва маҳорати ҳозиразамон, балки бо қобилияти креативӣ муайян карда мешавад.

Ҷадвали 1. Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ, тақсимои донишҷӯён аз рӯи соҳаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015/2016-2021/2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015/ 2016	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022
Шумораи МТОК, воҳид	38 ¹	39 ¹	39 ¹	40 ¹	41 ¹	41 ¹
Донишҷӯёни МТОК, ҳазор нафар	176,5	195,7	209,8	229,6	245,9	239,5
бо %(+/-)	+6,8	+4,8	+7,2	+9,4	+7,1	-2,6
Аз он ҷумла соҳаҳои зерин (ҳазор нафар):						
Маориф	67,7	74,4	78,9	102,3	101,0	102,0
Фарҳанг ва санъат	3,3	4,0	4,4	4,7	5,2	4,9
Тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	15,9	19,0	19,2	20,9	23,8	23,8
Саноат ва сохтмон	24,9	26,3	29,2	27,7	33,7	30,6
Иқтисодиёт	51,1	55,4	58,4	59,6	66,5	62,4
Кишоварзӣ	10,6	12,6	15,5	10,0	11,3	11,6
Дигар соҳаҳо	3,1	3,8	4,2	4,4	4,6	4,4

¹Эзоҳ-якҷоя бо филиалҳо

*Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [5 с.52,78];[9 с.79,83,87,95].

Чӣ тавре таҳлилҳо муайян кардани соли аввали оғози таҳсили 2015-2016 шумораи МТОК дар қаламравӣ кишвар бо якҷоягӣ филиалҳо 38 ададро ташкил дода шумораи донишҷӯёни онҳо 176 500 нафар суръати афзоиши онҳо нисбат ба соли базавӣ 6,8%, соли 2018 миқдори донишҷӯён 209 800 нафар 7,2% ва дар ду соли охир ин нишондодҳо нисбат ба натиҷаи шаш солаи охир афзуда омӯри зеринро, ки соли оғози хониш 2019-2020 миқдори

донишчӯён ҳамагӣ ба 229 600 нафар 9,4% ва соли 2020-2021 245 900 нафар, ё ин ки 7,1% - ро ташкил дода дар соли 2021-2022 шумораи умумии донишчӯён ба 239 500 нафар, ё ин ки 6 400 нафар коҳиш ёфта ба (-2,6%) баробар гаштааст.

Дар ҳақиқат соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист барои шахрвандони худ шароити замонавиро дар соҳаи маорифи кишвар муҳайё созад, ки боиси такмил додани савияи дониш ва тақдористеҳсолии сармояи инсонӣ, ки аз ҷадвали мазкур бармеояд дарк кардан лозим аст. Дар асоси таҳия ва ҳисобкунӣ ҷадвали 1 маълуми ошкор гардид, ки ҷомеаи баъдисаноатӣ зери таъсири соҳаи маориф такмил ёфта сабабгори пайвасти рушд кардани иқтисодиёти милли мегардад. Тақсимои шумораи донишчӯён аз рӯи соҳаҳои зерин дар МТОК, ҳафт солаи охир зери соҳаҳои креативӣ чунин арзёбӣ карда шудааст.

Дар соҳаи маориф соли 2015-2016 шумораи донишчӯён 67 700 нафар, соли 2021-2022 102 000 нафар 150,1%, фарҳанг ва санъат аз 3 300 ба 4 900 нафар расидааст, ки 148,5%, саноат ва сохтмон 24 900 нафар соли 2015 ба 30 600 нафар соли 2021 бо фоида 123%, тарбияи ҷисмонӣ бо яқҷоягӣ соҳаи тандурустӣ аз 15 900 нафар ба 23 800 нафар баробар гаштааст, ки 149,7% афзудааст, ташкил доданд.

Ҷадвали 2. Хатми донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ, аз рӯи соҳаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015/2016-2021/2022

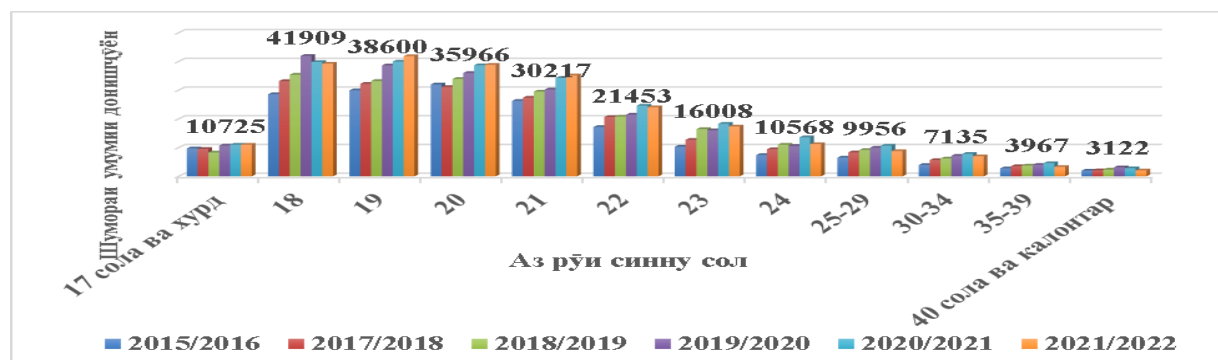
Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015/ 2016	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022
Шумораи МТОК, воҳид	38 ¹	39 ¹	39 ¹	40 ¹	41 ¹	41 ¹
Донишчӯёни МТОК, ҳазор нафар	176,5	195,7	209,8	229,6	245,9	239,5
Қабули донишчӯён ба МТОК	38,5	46,6	51,4	60,4	61,9	51,9
Хатмкардагони МТОК, ҳазор нафар	29,5	38,5	44,6	43,2	42,4	53,6
бо %	76,62	82,61	86,77	71,52	68,49	103,3
Аз он ҷумла соҳаҳои зерин (ҳазор нафар):						
Маориф	10,4	15,6	18,9	17,7	18,2	24,2
Фарҳанг ва санъат	0,4	0,6	0,9	0,8	0,8	0,8
Тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	2,5	2,7	3,9	3,1	3,2	3,4
Саноат ва сохтмон	5,0	5,8	5,6	4,9	5,6	6,8
Иқтисодиёт	8,8	11,0	12,7	14,3	12,0	15,4
Кишоварзӣ	1,8	2,2	2,0	1,5	1,8	2,2
Дигар соҳаҳо	0,5	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9

¹Эзоҳ-яқҷоя бо филиалҳо

*Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [7 с.57,58]

Таҳлили ҷадвали 2 имкон дод, ки дар ҷумҳури то ҳол тағйирёбии хаттӣ хатми донишчӯён вобаста ба шумораи умумии донишчӯён буда дар соли таҳлили нав бо ҳамон миқдор оғоз мекунад, дар соҳаҳо чунин мебошанд: соли таҳлили 2015-2016 хатмкардагони МТОК нисбат ба шумораи умумии ҳамин давра 76,62%, ҳамчунин то соли 2019 суръати афзоиш ба назар расад соли 2020-2021 нисбат ба соли 2015-2016 68,49%, ё ин ки (-8,13%) коҳиш ёфта ин нишондод дар соли охири таҳқиқ ба (+0,3%) барзиёдӣ, ки дар умум 103% - ро ташкил дод ва ин натиҷаи панҷ соли охир, нишондоди максималӣ буда эътироф карда мешавад.

Диаграммаи 2. Шумораи умумии донишҷӯён аз рӯи синну сол дар МТОК барои солҳои таҳсили 2015/2016-2021/2022 (дар аввали соли таҳсил, нафар)

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [5 с.97.71]

Чӣ тавре аз диаграммаи 2 маълум гашт, дар соли таҳсили 2019-2020 аз шумораи умумии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 18,25% синни 18-сола буда асосан дар таҷрибаи Тоҷикистон ташаккулёбии иқтидори креативии инсон дар синни 18-25 сола бештар ба назар мерасад, ки солҳои охир кам шудани донишҷӯёни ин синну соли аҳолии қобили меҳнатаро дидан мумкин аст.

Имрӯзҳо дар кишвар аҳамияти бештар дар соҳаи маориф ба назар мерасад, ки соли таҳсили 2021-2022 аз шумораи умумии донишҷӯёни МТОК 11 649 нафар 4,86% донишҷӯёни ихтисоси педагогикаи умумӣ-синнусолӣ буда қабули онҳо 3065 нафар 5,91%, хатмкунандагони ихтисоси мазкур 1803 нафар 58,82%, аз ҷумла занон 2456 нафар 2,7% аст, мавриди қайд аст. Таҳлилҳои овардашуда дар соҳаи маориф, ки поягузори самти иқтидори креативии қувваи корӣ аст, боз таъкид кардан лозим аст, ки дар шароити муосир, ҷаҳонишавии иқтисодиёти баъдисаноатӣ ин дониш ва иттилоот буда ба захираи асосии истеҳсолот табдил меёбад. Сифатҳои арзишманд ва муҳимтарини кормандон ин сатҳи баландӣ маълумотнокии касбӣ буда, нерӯи зеҳнӣ ва креативии онҳоро дар бар мегирад.

Таҳлилҳо имкон дод, ки чунин хусусиятҳои асосии ҷомеаи баъдисаноатии ИКҚК ва таъсири онҳо ба рақобатпазирии иқтисодиёти миллий арзёбӣ карда шуд, ки инҳо шуда метавонанд:

- ❖ яқум, пешрафт дар илму маориф (баланд бардоштани сифати таҳсил ва такрористеҳсоли сармояи инсонӣ);

- ❖ дуом, нақши марказии донишҳои назариявӣ, ки омӯхтем ва омӯхта истодаем (такмилдиҳӣ вобаста ба соҳа);

- ❖ сеюм, эҷодӣ (креативӣ)-и технологияҳои нави зеҳнӣ (интеллектуалӣ), ки нисбат ба кишварҳои пешрафта рушди соҳа ба назар намерасад;

- ❖ чорум, афзоиши шумораи қувваи корӣ, ки сатҳи маълумотнокӣ ва ихтисосмандии худро мунтазам баланд мебардоранд.

Дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бармеояд, ки дурнамои рушди дарозмуҳлати низоми маорифи ҷумҳурӣ бояд дар принсипҳо ва талаботҳои асосии зерин асос ёбанд[6 с.48]:

1. тамоми сатҳҳои таҳсилот бояд ба стандартҳои сифат ҷавобгӯ бошанд;
2. таҳсилоти томактабӣ бояд ба инкишофи барвақтии кӯдакон мусоидат намуда, барои кишири васеи аҳоли дастрас бошад;
3. таҳсилоти мактабӣ, ки барои сармояи инсонӣ заминаи асосӣ мебошад, бояд на танҳо дониш диҳад, балки салоҳият, малакаҳоро ташаккул диҳад ва ташаккулёбии шакли тафаккури инноватсионӣ ва тарбияи ватандӯстиро таъмин намояд;
4. сифат ва миқёси таҳсилоти касбӣ бояд рақобатпазирии иқтисодиёти кишварро таъмин намояд;

5. байни низоми маориф ва бозори меҳнат бояд алокаи зич бошад, ки тавозуни пешниҳоди мутахассисони дараҷаи мухталифро аз рӯи талаботи бозори меҳнат таъмин кунад;

6. бунёди иқтидори инноватсионӣ, корҳои илмию тадқиқотӣ ва таҷрибавию лоиҳакашии худмаблағгузор, ки бо истеҳсолот алокаи зич доранд;

7. низоми маориф дар тамоми сатҳҳо бояд барои ташаккулёбии дониш ва малакаи зарурӣ ҷиҳати рушди устувор мусоидат намояд.

Принсипҳое, ки дар ин ҷо оварда шуд, нақши инкишоф, афзоиш ёфтани синфи эҷодкор ҳамчунин синфи пешбарандаи ҷомеаи баъдисаноатӣ мебошад, ки рушди онро дар марҳилаи баъдисаноатии ҷомеа дид. Дар итминон қайд кард, ки омили тақондиҳандаи модели рушд, захираи инсонӣ бо ҷузъҳои асосии таркибии он - маориф ва илм, ҳамчун шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи амнияти миллий ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий ба ҳисоб меравад, ифода мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020//Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2011, №227 тасдиқ шудааст - Душанбе, 2011. -С 5.
2. Беккер Гэри С. Человеческое поведение: экономический подход/ Беккер Гэри С – М: ГУ–ВШЭ, 2013. - 305с.
3. Давлатов С.Н. «Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). Душанбе -2022, саҳ.170.
4. Коллективная монография «Креативный класс и проблемы развития инновационных систем в экономике» - М., 2012.- 127 с., 502f161474567b6d13551736dbf40ae5.pdf (unitech-mo.ru).
5. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи омӯрӣ. – Душанбе, 2021-2022 саҳ.12-9.АОНПҚТ- Душанбе, 2022. саҳ.13,209. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯаи омӯрӣ – Душанбе, 2021. саҳ 97. соли 2022. саҳ.71.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г.// Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе, 2016.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи омӯрӣ. - Душанбе, 2022 саҳ. 57,58.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ раҳмон «дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»,23-декабри соли 2022. Душанбе: «Шарқи озод»,2022.-48с.
9. Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи омӯрӣ. – Душанбе, 2021 саҳ.19-335.

УДК: 338.48

Акилҷонов Ф.Ш.

ДАРМАДҲОИ АҲОЛӢ: ВАСОИТИ ДАВЛАТИИ ТАҚСИМ ВА АЗНАВТАҚСИМНАМОӢ

Дар мақола муаллиф қайд кардааст, ки дар шароити густаришҳои муносибатҳои бозорӣ танзимкунии музди меҳнат, муносибати давлат дигаргун мешавад ва ба ҷои таъсиррасонии умумӣ, усулҳои ғайримустақими танзимкунӣ истифода мешаванд, яъне ҳаҷми ҳадди ақали музди меҳнат ва тарифҳо дар соҳаи бучетӣ муайян кард мешаванд.

Инчунин муаллиф мешуморад, ки ҳудудҳои поёнии даромадҳо дар асоси музди меҳнати ҳадди ақали қонуни муайяншуда муайян карда мешаванд, ки ҳаҷми ҳар яки он дар мамлакати алоҳида аҳамияти гуногун дошта, аз арзиши воситаҳои рӯзгузаронии коргар, имкониятҳои иқтисодии давлат, хусусиятҳои миллий, шароитҳои иқлим ва ғайраҳо вобастагӣ доранд. Дар охир дар натиҷаи тадқиқоти ба анҷом ёфтаи худ пешниҳод кардааст, ки масъалаи ҷорӣ намудани музди меҳнати ҳадди ақал дар кафолати таъмини даромадҳо барои коргарон зоҳир мегардад, ки тақрористеҳсоли қувваи кори таъмин карда тавонанд.

Калидвожаҳо: тақсимои ва азнавтасқимоти даромади аҳоли, қачхатаи Лоуренс, коэффитсенти Джини, омилҳои институтсионалӣ, муносибатҳои бозор, музди меҳнат, иқтисодиёти миллий.

Акилджонов Ф.Ш.

ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ: ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ

В статье автор отмечает, что в условиях расширения рыночных отношений, регулирования заработной платы меняется отношение государства и вместо общего воздействия используются косвенные методы регулирования, то есть устанавливаются минимальная заработная плата и тарифы, определяется в бюджетной сфере. Также автор считает, что нижние пределы доходов определяются на основе законодательно определенного минимального размера оплаты труда, размер каждого из которых имеет различное значение в отдельной стране, в зависимости от стоимости средств существования работника, экономических возможностей государства, национальные особенности, климатические условия и т. д. Наконец, в результате проведенного им исследования он предположил, что вопрос введения минимальной заработной платы проявляется в гарантировании доходов работников, способных обеспечить воспроизводство рабочей силы.

Ключевые слова: распределение и перераспределение доходов населения, кривая Лоуренса, коэффициент Джини, институциональные факторы, рыночные отношения, заработная плата, национальная экономика.

Akiljonov F.Sh.

POPULATION INCOME: STATE MEANS OF DISTRIBUTION AND REDISTRIBUTION

In the article, the author noted that in the conditions of the expansion of market relations, wage regulation, the attitude of the state changes, and instead of general influence, indirect methods of regulation are used, that is, the minimum wage and tariffs are determined in the budgetary sphere. Also, the author believes that the lower income limits are determined on the basis of the legally defined minimum wage, the amount of each of which has different importance in a separate country, depending on the cost of the worker's means of living, the economic opportunities of the state, national characteristics, climatic conditions, etc. have Finally, as a result of his completed research, he suggested that the issue of introducing the minimum wage is manifested in the guarantee of income for workers who can ensure the reproduction of labor force.

Keywords: distribution and redistribution of population income, Lawrence curve, Gini coefficient, institutional factors, market relations, wages, national economy.

Дар шароити густаришҳои муносибатҳои бозорӣ танзимкунии музди меҳнат муносибати давлат диғаргун мешавад. Ба ҷои таъсиррасонии умумӣ, усулҳои

ғайримустақими танзимкунӣ истифода мешаванд, яъне ҳаҷми ҳадди ақали музди меҳнат ва тарифҳо дар соҳаи буҷетӣ муайян кард мешаванд. Ҳудудҳои поёнии даромадҳо дар асоси музди меҳнати ҳадди ақали қонуни муайяншуда муайян карда мешаванд, ки ҳаҷми ҳар яки он дар мамлакати алоҳида аҳамияти гуногун дошта, аз арзиши воситаҳои рӯзгузаронии коргар, имкониятҳои иқтисодии давлат, хусусиятҳои миллий, шароитҳои иқлим ва ғайраҳо вобастагӣ доранд. Масъалаи ҷорӣ намудани музди меҳнати ҳадди ақал дар кафолати таъмини даромадҳо барои коргарон зоҳир мегардад, ки такрористеҳсоли қувваи кори таъмин карда тавонанд. Дар аксар ҳолат музди меҳнати ҳадди ақал дар асоси ҳадди ақали рӯзгузаронӣ муайян карда мешавад. Табиатан ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ифодаҳои пулии маҳсулоти хӯрокворӣ, молҳои ғайриозуқаворӣ мебошад, ки шартҳои ҳадди ақали такрористеҳсоли коргарро таъмин менамоянд. Лекин дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадди ақали рӯзгузаронӣ дар наشريёти расмӣ муайян карда нашудааст. Аз рӯи баҳодиҳии экспертӣ ҳаҷми ҳадди ақали рӯзгузаронӣ аз сатҳи музди меҳнати ҳадди ақал ба маротибае зиёд буда, танҳо барои ҳадди ақали физиологии коргар пешбинӣ гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи ҳадди ақали музди меҳнат ба сифати меъёри техникӣ барои таъин намудани нафақа, кӯмакпулиҳо, стипендияҳо ва пардохтҳои иҷтимоӣ, ки аз тарафи қонунгузорӣ пешбинӣ карда шудаанд, истифода мешавад. Бинобар ҳамин зиёдшавии ҳаҷми музди меҳнати ҳадди ақал ба зиёдшавии ҳама пардохтҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад, ки сарбории иловагиро барои буҷети давлатӣ ба миён меорад.

Аз рӯи баҳодиҳии экспертӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон музди меҳнати ҳадди ақал 20% ҳадди ақали рӯзгузарониро ташкил медиҳад, ки оиди мавҷуд набудани ягон алоқамандӣ бо ҳадди ақали такрористеҳсоли шаходат дода, ҳалли нопурраи масъалаҳои иҷтимоиро аз тарафи давлат ифода мекунад.

Ба воситаи музди меҳнати ҳадди ақал ҳамчун фишанги танзими даромадҳо ва музди меҳнат, ҳудудеро муайян менамояд, ки аз он паст даромадҳои аҳоли паст шуда наметавонанд. Ҳаҷми он аз ҳаҷми МУД, арзиши маҷмӯи молҳои истеъмолии ба ҳадди ақали рӯзгузаронӣ дохил шуда.

Дар баҳши хусусӣ танзими музди меҳнати коргарон ба воситаи шартномаи коллективӣ дар ҷорҷӯбаи ҳамкории иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Таҷрибаи ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки низомии ҳамкории иҷтимоӣ ба сатҳи музди меҳнат таъсири назаррас расонида наметавонад. Истифодабарии музди меҳнати ҳадди ақал ва низомии тарифӣ ба сифати фишанги танзими давлатии даромадҳои аҳоли дар шароити густаришҳои муносибатҳои бозорӣ механизми мураккаберо ифода мекунад, ки бо ҳолати умумии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва махсусан ҳолати низомии буҷетӣ вобастагӣ дорад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ даромадҳои аҳоли ҳамчун қисми таркибии даромади миллий эътироф мегарданд, ки дар шакли даромадҳои пулӣ ба ихтиёри аҳоли мегузаранд. Ба воситаи он ҳаҷми умумӣ ва сохтори даромадҳои пулии аҳоли ҳисоб карда мешаванд. Дар аксарияти ҳолатҳо даромадҳои аҳоли дар асоси маълумотҳои низомии ҳисобгирии миллий таҳлил карда мешаванд [1, с. 27-28].

Дуруст ҳисоб намудани даромадҳои аҳоли дар ҳар як низомии иқтисодӣ раванди мушкул буда, ин хусусият пеш аз ҳама бо сабабҳои зерин ба миён меояд:

- мушкул будани муқоисакунии даромадҳо;
- маҳдуд будани нишондиҳандаҳои маҷмӯавӣ;
- усулҳои дарёфткунӣ ва ҳисоби даромадҳо;
- дурустии нишондиҳандаҳои оморӣ.

Аз ин рӯ, дар амалия усулҳои гуногуни муайян намудани даромадҳоро истифода менамоянд. Одатан ҳисоби даромадҳои пулии ба дастоварда шуда бо бузургии мутлақ

муайян карда мешавад. Лекин, ҳисоби даромадҳо аз рӯи ин усул аз уҳдаи ба таври пурра тавсиф намудани даромади аҳоли намебарояд, зеро некуаҳволии аҳоли баҳодиҳӣ ва истифодаи даромадҳои ба даст овардари дар назар дорад. Умуман ҳаҷми даромади аҳоли дараҷаи таъминоти некуаҳволиро ҳисоб менамояд. Аз рӯи нишондиҳандаҳои кишварҳои гуногун бармеояд, ки дараҷаи нобаробарии даромадҳо вобаста аз нобаробарӣ дар истеъмолот баландтар мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Дараҷаи нобаробарӣ аз рӯи даромадҳо ва аз рӯи истеъмолот дар мамлакатҳои гуногун [1, с. 27-28].

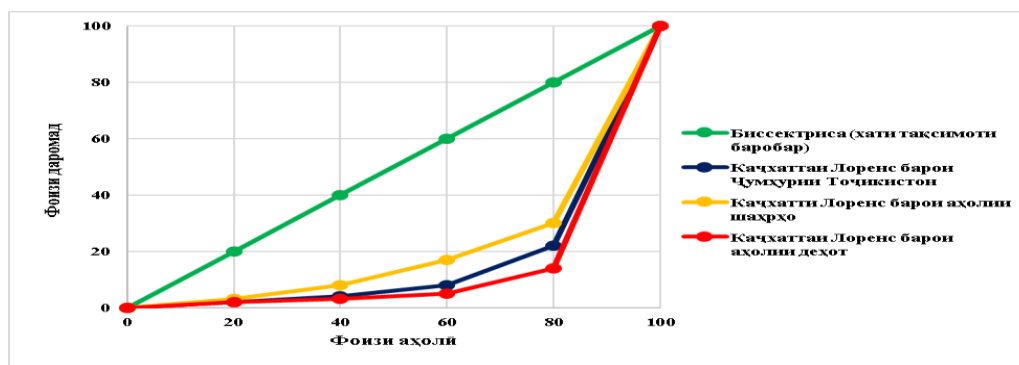
Мамлакат	Коэффитсиенти Джини	
	Истеъмолот	Даромад
Панама	0,468	0,621
Бразилия	0,497	0,596
Таиланд	0,428	0,523
Никарагуа	0,417	0,534
Перу	0,446	0,523
Марокко	0,390	0,586
Ветнам	0,362	0,489
Непал	0,366	0,513
Албания	0,252	0,392
Болгария	0,274	0,392
Россия	0,474	0,478
Бангладеш	0,334	0,392
Тоҷикистон	0,572	0,698

Сарчашма: Справедливость и развитие. Доклад о мировом развитии 2021. М.: Всемирный Банк, 2021. С. 36.

Чунон, ки аз ҷадвали 1 дидан мумкин аст, коэффитсиенти контсенентратсияи даромадҳо (коэффитсиенти Джини) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 0,698 баробар буда, аз нишондиҳандаи дигар мамлакатҳо баландтар мебошад.

Дар илми иқтисодӣ маълум аст, ки баҳогузори дараҷаи контсенентратсияи даромадҳо ба воситаи қачхаттаи Лоренс ва коэффитсиенти Джини сурат мегирад. Тибқи назария дуршавии қачхаттаи Лоренс аз биссектриса нобаробарии тақсимои даромадҳоро нишон дода, ҷӣ қадаре, ки ин қачхатта ба биссектриса наздик ҷойгир шавад, ҳамон қадар тақсимои даромадҳо ба дараҷаи баробарӣ наздик мегардад. Дараҷаи контсенентратсияи даромадҳо ба воситаи коэффитсиенти Джини муайян карда шуда, нишондиҳандаи он аз 0 то 1 тағйир меёбад. Ҷӣ қадаре, ки ин коэффитсиент ба 1 наздик бошад, ҳамон қадар тақсимои даромад нисбатан нобаробар ба ҳисоб меравад. Дар воқеияти аслӣ ин коэффитсиент ҳеҷ гоҳ ба 1 ва ба 0 баробар шуда наметавонад. Зеро дар асл ҳолате вучуд надорад, ки дар он тамоми даромади ҷамъият ба як шахс таалук дошта бошад ва инчунин ҳолате ба назар намерасад, ки тақсимои даромадҳои ба табақаҳои гуногуни аҳоли мутлақо баробар бошад.

Дар натиҷа тадқиқотҳои мо муайян гардид, ки аз рӯи тақсимои даромадҳои аҳоли дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон қачхаттаи Лоренс (расми 1) ҷудошавии калонро аз хатти биссектриса (тақсимои баробари даромад) дуртар ҷойгир шудааст.

Расми 1. Қаҷхаттаи Лоренс барои Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2020).

Ин ҳолат шиддатёбии нобаробарӣ дар тақсимои даромадҳои аҳоли дар минтақа дар ҳама гурӯҳҳои аҳолиро маълум намуда, нишон медиҳад, ки тақсимои нобаробарии калон бештар дар байни аҳолии деҳот ба назар мерасад. Таносуби даромадҳои байни табақаи аҳолии таъминоташ бештар аз табақаи аҳолии таъминоташ камтар дар давраи таҳлилшаванда 6,25 маротибавро ташкил медиҳад. Дар чунин шароит, қаҷхаттаи Лоренс мувофиқан ҷудошавии калонро аз ҳатти тақсимои баробари даромадҳо ифода мекунад. Хулосаи мазкурро баҳодиҳии дараҷаи контсентратсияи даромадҳо ба воситаи коэффитсиенти Джини (ҷадвали 2) низ исбот мекунад.

Индекси Джини, ки соли 2010 барои аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст, нишон дод, ки дар даромади аҳолии деҳот нисбат ба даромади аҳолии шаҳр фарқияти калон мавҷуд аст. Қайд намудан зарур аст, ки нишондиҳандаи баланди индекси контсентратсияи даромадҳои аҳоли дар деҳот бинобар сабаби шароитҳои ҳуди деҳот, сатҳи нисбатан пасти шуғлноқӣ ва даромадноқӣ арзёбӣ мегардад. Фарқияти даромадҳои аҳоли умуман дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нишондиҳандаи баландро ифода мекунад.

Ҷадвали 2. Тағйирёбии коэффитсиенти контсентратсияи даромадҳои аҳоли (коэффитсиенти Джини) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Аҳолии ҷумҳурӣ	Аҳолии шаҳр	Аҳолии деҳот
1990	0,308	-	-
2000	0,47	-	-
2010	0,72	0,63	0,82
2020	0,698	0,598	0,785

Ҳисоб карда шуд: дар асоси расми 1, Республика Таджикистан: оценка бедности. 2001г. Отдел развития человеческих ресурсов Европейской и Центральнo-Азиатского региона. Всемирный Банк, 2001. С.-7. Нишондиҳандаҳои асосии мушоҳидаҳои бучети хоҷагиҳои хонаводаҳо. Душанбе - 2011. С. – 19-21. Нишондиҳандаҳои асосии мушоҳидаҳои бучети хоҷагиҳои хонаводаҳо. Душанбе - 2021. С. – 19-21.

Аз рӯи ҷадвали 2 мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар тӯли солҳои 1990 – 2020 коэффитсиенти контсентратсияи даромадҳои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли баландшавиро ифода мекунад. Маълумот ҷадвал пеш аз ҳама нишон медиҳад, ки коэффитсиенти контсентратсияи даромадҳои аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли 30 соли охир аз 0,308 то 0,698 баландшуда, шиддатёбии тақсимои нобаробари даромадро дар ҷамъият нишон медиҳад. Дар давраи амалигардонии ислоҳоти бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи маълумоти ҷадвали 1 фаркгузорӣ дар даромадҳои

сарватмандон ва камбизоатон хеле всеъ гардидааст, ки оид ба чудошавии аҳоли ба гурӯҳи ниҳоят сарватманд ва қашшоқ шаҳодат медиҳад.

Сатҳи зиндагонии аҳоли нишондодиҳандаи муҳими дараҷаи некуаҳволии ҷамъият ба ҳисоб рафта, як қатор унсурҳоро дар бар мегирад, ки яке аз онҳо тақсимооти баробари даромади аҳоли ба ҳисоб меравад. Даромади умумӣ ин маҷмӯи даромадҳо аз тамоми сарчашмаҳо буда, ба он пардохти музди меҳнат, даромади ғайриқисмӣ соҳибдорӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Таҳлилҳои сохтори даромади аҳоли дар давраи тадқиқшаванда нишон доданд, ки зиёда аз 50%-и даромади умумии аҳолиро даромадҳои меҳнатӣ ташкил медиҳанд, аз ин рӯ, ба ақидаи мо, диққати аввалиндараҷа бояд ба онҳо равона карда шавад. Қайд намудан зарур аст, ки ба назар гирифтани даромадҳои аҳоли аз ҳисоби муҳочирати меҳнатӣ низ яке аз самтҳои муҳими таҳлили даромадҳои меҳнатӣ ба ҳисоб меравад, чунки муҳочирони меҳнатӣ даромади худро дар натиҷаи истифодабарии омили меҳнат ба даст меоранд ва он ба музди меҳнат шабоҳат дорад.

Таҳлили сохтори даромадҳои аҳоли нишон медиҳад, ки диверсификасияи сарчашмаҳои ташаккули даромадҳои аҳоли дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо тағйиротҳоро аз сар гузаронида истодааст. Тағйиротҳо дар ҳама соҳаҳои иқтисодӣ минтақа ба сатҳи шуғли аҳоли ва сохтори даромади онҳо, махсусан даромадҳои аҳолии таъминоташон паст таъсир расонидааст, зеро ҳассосияти ин қисми аҳоли ба тағйиротҳо бештар баланд аст. Дар баробари ин, аҳолии таъминоташон нисбатан нопурра ба дигаргунӣҳои иқтисодӣ бо эҳсосоти баландтар ҳиссиёти худро нишон медиҳанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳамагуна чорабиниҳо, бевосита ва ё бавосита ба чунин қисми аҳоли таъсири бештар мерасонанд. Дар ҳамин ҳислатҳо танзими давлатии шуғлноки ва даромади аҳоли мушкилии худро ифода мекунад.

Дар заминаи гуфтаҳои боло қайд намудан бамаврид аст, ки дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳоли дар шароити истифодаи нопурраи иқтидорҳои истеҳсолӣ, ғайриқисмӣ пасти инвестиционӣ қарор дорад. Дар кишвар ҳислати дуру дарози бартараф намудани натиҷаҳои бӯҳрони иқтисодӣ мушоҳида мешавад, ки ба сатҳи зиндагонии аҳоли, пеш аз ҳама ба воситаи сатҳи бекорӣ таъсир расонида истодааст. Аз сабаби тағйиротҳои сохторӣ дар иқтисодиёти минтақа, шуғли ғайрирасмӣ аҳоли зиёд шуда, ҳаҷми он барои ҳисоби дақиқ имконнопазир гардидааст. Дар солҳои охир қараёни фарқгузори даромадҳои табақаҳои аҳоли шиддат ёфтааст, ки ин ҳоси марҳилаи мутобиқшавии иқтисодиёти милли ба шароитҳои бозорӣ мебошад.

Барои ба эътидол овардани вазъияти ба миён омада, пеш аз ҳама танзими давлатии даромадҳои аҳоли ба воситаи андозбандӣ, индексатсияи даромадҳои аҳолии нисбатан камбизоат зарур аст.

Маълум аст, ки танзими даромадҳои аҳоли ба воситаи андозбандӣ, аз ситонидани қисми даромади аҳоли бо меъёри муайян аз ҷониби давлат ва азнавтасимкунии он ба воситаи трансфертҳои иҷтимоӣ, истифодабарии барномаҳои иҷтимоӣ нисбат ба аҳолии ниёзманд ва дигар қараҳо иборат аст.

Самти зарурии тақомули танзими даромадҳо ба воситаи андоз аз даромад ин аз сари нав дида баромадани тарзи андозбандии даромад ба ҳисоб меравад. Яъне қорӣ намудани мизони фарқкунандаи андоз аз даромад вобаста аз ҳаҷми даромади умумӣ (дар аксарияти ҳолат барои андозбандии даромадҳо танҳо музди меҳнат истифода шуда, дигар намуди даромадҳо ба пуррагӣ ба эътибор гирифта намешаванд.

Яке аз фишангҳои пурқуввати танзимкунии даромадҳои аҳоли ва ба ҳолати тақсимооти баробари наздик намудани он индексатсияи даромадҳо баромад мекунад, ки бо баландшавии нархҳо ва рақобат алоқамандии зиҷ дорад. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар шароити густариши муносибати бозорӣ механизмҳои боздорандаи сатҳи таваррум наонқадар пурқувват мебошанд ва нархҳои озод барои инкишофи истеҳсолот ҳамчун рағбати иловагӣ баромад карда, омили паст намудани даромадҳои аҳоли ва қобилияти харидории онҳо баромад мекунад.

Индексатсия намудани даромадҳои аҳолии механизми давлатии нигоҳдорӣ ва барқароркунии қобилияти харидории даромадҳои аҳолии ба ҳисоб меравад. Пеш аз ҳама индексатсияи даромадҳо махсусан барои кишрҳои ниёзманди ҷомеа (нафақахӯрон, маъюбон, оилаҳои серфарзанд, кормандони соҳаҳои бучет) зарур аст ва бояд аз рӯи гуруҳҳои аҳолии фарқгузори кард шавад.

Индексатсия намудани даромадҳои аҳолии чун фишанги танзимкунии даромадҳо, бояд қисман ва ё пурра даромади аз ҳисоби баландшавии нархҳо ба миён омадаро рӯйпӯш намояд. Бинобар ҳамин барои индексатсияи даромадҳои аҳолии асосан индекси нархҳои истеъмолии истифода мешавад, ки қобилияти харидории даромадҳоро нишон медиҳад. Индекси нархҳо ва тарифҳо ба мол ва хизматҳо дар асоси муқоисакунии хароҷот барои ба даст овардани молу хизматҳо муайян карда мешавад, ки барои таъмин намудани сатҳи муайяни зиндагонӣ зарур аст. Индексатсия намудани даромадҳо ба тағйирёбии қобилияти харидории даромадҳо оварда расонида, чун нишонаи самаранокии сиёсати иқтисодии давлат барои таҳияи чораҳои ҷубронӣ барои ҳифзи иҷтимоии аҳолии баромад менамояд ва имконият фароҳам меорад, ки индекси аниқӣ нархҳо барои сабаби истеъмолии оилаҳо бо сатҳи даромадҳои гуногун ҳисоб карда шавад.

Ба сифати манбаи воситаҳо барои индексатсия намудани даромадҳои аҳолии ғайри қобили меҳнат ва аҳолии қобили меҳнати дар соҳаҳои бучетӣ шуғл дошта бучети давлатӣ баромад намуда, барои дар соҳаҳои ғайрибучетӣ шуғл доштагон воситаҳои корхонаю ташкилотҳо баромад менамоянд.

Индексатсияи даромадҳо метавонад бо баландшавии нархҳо ва ё барои пешгирии онҳо амалӣ карда шавад. Дар ҳолати истифода шудани индексатсияи даромадҳо бо баробари баландшавии нархҳо он ҳангоми баланд шудани индекси нархҳои истеъмолии ба миён ояд. Индексатсияи пешгирикунанда имконият медиҳад, ки иловапулиҳо ба музди меҳнат бо назардошти баландшавии пешбинишавандаи нархҳо амалӣ карда шавад. Лекин, чунин тарзи индексатсия метавонад таваррумро ба миён оварад, зеро корхонаҳо афзоиши музди меҳнати пешбинишударо ба нархи молҳо ҷамъ мекунанд.

Давраи индексатсия намудани даромадҳои аҳолии бояд бо суръати афзоиши нархҳо муайян карда шуда, дар ҳолати суръати на он қадар баланди афзоиши нархҳо барои индексатсия давраҳои дарозмуддат, ба монанди нимсола, сол ва ғайра беҳтар аст.

Имкониятҳои истифодабарии индексатсияи даромадҳо ҳамчун фишанги танзими даромадҳои аҳолии ва бартараф намудани тақсмоти нобаробари калон бе ҳудуд намебошад. Шиддатёбии суръати таваррум, хусусан дар шароити вазнин шудани вазъияти бозори истеъмолии чунин усули рӯйпӯшкуниро маҳдуд карда метавонад. Бинобар ин, дар шароити муосир масъалаи муҳим ин таҳия ва амалигардонии ислоҳоти кулӣ дар муносибатҳои тақсмотӣ ба ҳисоб меравад, ки ба шароити дигаргуншавандаи иқтисодиёт мутобикат намояд. Индексатсия намудани даромадҳои аҳолиро ҳамчун яке аз унсурҳои чунин низом баҳо додан мумкин аст.

Ба сифати фишанги танзимкунии даромадҳои аҳолии трансфертҳои иҷтимоӣ истифода мешаванд, ки ба воситаи онҳо давлат вазифаи иҷтимоии танзимкунии ҳудро иҷро мекунад. Ҳамчун фишанги танзими давлатии даромадҳои аҳолии трансфертҳои иҷтимоӣ аҳамияти калон доранд, зеро онҳо барои табақаҳои ниёзманди аҳолии имкониятҳои иловагии молиявиро барои баланд намудани сатҳи зиндагонии онҳо фароҳам меоваранд. Бо баробари ин, таъсири трансфертҳои иҷтимоӣ ба даромадҳои аҳолии аз ҳисоби тартиботи ғайриоқилонаи тақсмоти онҳо самаранокии паст дорад.

Таҳлили шакл, усулҳо ва фишангҳои танзими давлатии даромадҳои аҳолии нишон медиҳад, ки барои таъмини ғайриқобилияти самаранокии механизми танзими давлатии даромадҳо ва бартараф намудани тақсмоти нобаробари даромадҳои аҳолии ё паст намудани коэффитсинти контсентратсияи даромадҳои аҳолии дар чунин ҳолатҳо асос мегирад:

- амалигардони гузариши марҳилавӣ аз пардохти музди меҳнати ҳадди ақал ба музди меҳнати фарқкунанда вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ҳамчун пояи муайян намудани музди меҳнати ҳадди ақал;

- муайян намудани ҳаҷми музди меҳнати ҳадди ақал вобаста ба тағйирёбии сатҳи умумии нархҳо ва сабати истеъмоли;

- тавассути андозбандии одилонаи даромадҳои пулии аҳоли нисбатан баробар тақсим намудани даромадҳои аҳоли;

- вобаста аз ҳаҷми даромад, амволи ғайриманқул ва ғайра зиёд намудани меъёри андозбандии шахсони сарватманд;

- таъмин намудани индексатсияи даромадҳои аҳолии ниёзманд вобаста аз тағйирёбии сатҳи нархҳои истеъмоли ба тариқи марҳила ба марҳила;

- гузариш аз трансфертҳои иҷтимоии ғайрифайдал ба таъминоти фаъоли инвестицияҳо ба сармояи инсонӣ.

Шакл, усулҳо ва фишангҳои механизми танзими давлатии даромадҳои аҳоли бо баробари қисми таркибии қараёни таъсиррасонии мақомоти давлатӣ ба даромадҳои аҳоли ба ҳисоб рафтани, барои таъмини некуаҳволии аҳоли ва паст намудани фарқгузори дар сатҳи даромадҳо рағбона карда мешавад. Дар шароити густаришҳои муносибатҳои бозорӣ, давлат ҳангоми шакл ва усулҳои таъсиррасонӣ ба даромадҳо, афзалиятро ба усулҳои иқтисодӣ медиҳад. Лекин дар ин ҳолат нақши усулҳои мувофиқкунанда баланд мешавад, ки ба эътиборгирии манфиатҳои субъектҳои ҳамаҷониба дар қараёни тақсими ба назар мегирад.

АДАБИЁТ

1. Горбачева Т.П. и др. Основные направления статистического наблюдения за уровнем заработной платы работающих // Вопросы статистики. 2005. № 10. С. 27-28.
2. Справедливость и развитие. Доклад о мировом развитии 2018. М.: Всемирный Банк, 2018. С. 36.
3. Суринов А.Е. Доходы населения. Опыт количественных изменений. М., 2000. С. 15-17.
4. Федченко А.А. Одегов Ю.Г. Оплата труда доходы работников. М., 2004. С. 85-86.
5. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Под ред. Меликьяна Г.Г. Колосовой Р.П. М., 1996 С. 324.
6. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. М., 1996. С. 50-53.

УДК 339+338+328

Алимов К.К.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур имкониятҳои асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ ва роҳҳои беҳдошти он мавриди таҳлил ва пешниҳод қарор дода шудааст. Инчунин фикру андешаҳои баъзе олимони ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи соҳибкорӣ, соҳибкории инфиродӣ ва

соҳибкорӣ бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ, дастгирии давлатии ғайрифаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиди рақамӣ оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, субъектҳои ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории хурд, соҳибкории инфиродӣ, санҷишҳои субъектҳои ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, андозбандӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, иқтисоди рақамӣ, санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, хизматрасонии электронӣ, равангаи ягона, бахши хусусӣ.

Алимов К.К.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье проанализированы и представлены основные возможности развития предпринимательской деятельности в условиях цифровой экономики и пути ее совершенствования. Также изучены и проанализированы мысли и мнения некоторых отечественных и зарубежных ученых по вопросам развития предпринимательства в условиях цифровой экономики. Представлены нормативно-правовые акты в сфере предпринимательства, индивидуального предпринимательства и предпринимательства с созданием юридического лица, государственной поддержки предпринимательской деятельности в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская деятельность, субъекты предпринимательства, малый бизнес, индивидуальное предпринимательство, проверки субъектов хозяйствования, инвестиции, налогообложение, государственная поддержка бизнеса, цифровая экономика, нормативно-правовые акты, электронные услуги, единое окно, частный сектор.

Alimov K.K.

PRIORITY AREAS OF DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE DIGITAL ECONOMY

This article analyzes and presents the main opportunities for the development of entrepreneurial activity in the digital economy and ways to improve it. The thoughts and opinions of some domestic and foreign scientists on the development of entrepreneurship in the digital economy were also studied and analyzed. Regulatory legal acts in the field of entrepreneurship, individual entrepreneurship and entrepreneurship with the creation of a legal entity, state support for business activities in the digital economy are presented.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurial activity, business entities, small business, individual entrepreneurship, inspections of business entities, investments, taxation, government support for business, digital economy, regulations, electronic services, single window, private sector.

Таи солҳои охир бо дастгириҳои бевоситаи ҳукумати мамлакат, хусусан, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ғайрифаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар рушд карда, омили муҳими рушди иқтисодиди рақамӣ ба ҳисоб меравад.

Масъалаи имкониятҳои рушди ғайрифаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ва дар маҷмӯ рақамикунории иқтисодиди ягона аз масъалаи муҳими рушд ба ҳисоб рафта, зеро таваҷҷуҳи ҳукумати мамлакат қарор дорад.

Пайваста бахри рушди ғайрифаъолияти соҳибкорӣ ва инчунин дастгирии соҳибкорони ҷавонон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои андешидани чораҳои саривақтӣ ба ҳукумати мамлакат доимо дастуру супоришҳои мушаххас медиҳад.

Дар доираи дастгирии давлатии соҳибкорӣ, имрӯз аз ҷониби Ҳукумати кишвар як қатор барнома ва воситаҳои гуногуни дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ гардида истодааст. Баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар замони соҳибистиклолӣ як қатор қонунҳо аз қабili Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мараторий қабул карда шуд, ки бевосита метавонад ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар замина гузорад [1. С.31]. Давлат пайваста санадҳои меъёрию ҳуқуқиро баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат такмил медиҳад.

Чуноне, ки соҳибкори муваффақ Билл Гейтс изҳор намудааст “Агар ғояи (идея) хубе дарёфт намудед, зуд амал кунед”.

Тибқи таҳлили маълумоти коршиносон аз 7 млрд. аҳолии кураи замин қариб 400 млн, яъне аз 18 як нафар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мебошад.

Айни замон дар сохтори соҳибкории анъанавӣ маҳфуми “соҳибкори навтаъсис” ё худ стартап ҷойгоҳи хосаро касб намудааст, ки онҳо бештар фаъолиятро дар соҳаҳои муосири бо рушди технологӣ ҳампайванд роҳандозӣ менамоянд. Новобаста аз он ки 90 фоизи стартапҳо ба нокомӣ дучор мегарданд, алҳол тамоюли таъсисёбии соҳибкории навтаъсис нишондиҳандаи мусбӣ дорад.

Соҳибкор ин шахси дурбин, эҷодкор, дар амал татбиқкунандаи ғоя (идея), ташаккулдиҳандаи услубҳои нави бозоргирӣ ва мисли Генри Форд, Стив Љобс, Рэй Крок ва дигарон пайвандгари муносибатҳост.

Имрӯз тафаккур ва малакаи соҳибкорӣ амалан дар тамоми касбият зарур аст, зеро ин дар асри рушди технологӣ ҳамчун хусусияти қордонӣ нақши калидӣ дорад.

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилона ва таваккалқоронаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъӣ бо тартиби муқарарнамудаи қонун ба қайд гирифташудае мебошанд, ки бо мақсади ба даст овардани ғоида аз ҳисоби ғуруши мол, истехсол, иҷрои қор ё хизматрасонӣ ба роҳ монда шудааст [5. С.2].

Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъӣ фаъолияти соҳибқориро дар доираи муқаррарнамудаи қонунгузории мамлакат ба намудҳои зерин ташкил карда метавонанд:

1. Бо истиғода аз меҳнатиқория;
2. Бе истиғода аз меҳнати қория;
3. Бо таъсиси қорхона;
4. Бе таъсиси қорхона [4. С.2].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳо метавонанд фаъолияти соҳибқориро дар намудҳои соҳибқории инфиродӣ ва соҳибқории шахси ҳуқуқӣ амалӣ намоянд.

Соҳибқории инфиродӣ- ин фаъолияти мустақилонаи шахси воқеъ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки аз номи худ ва тавақалона бо масъулияти амволии худ, бо мақсади ба даст овардани ғоида нигаронида шудааст. [1. С.35].

Соҳибқории шахси ҳуқуқӣ ин фаъолияти мустақилона ба таври таваққалӣ барпо намудани қорхонаву ташкилот мебошад, ки барои амалӣ гардонидан ва пайваста ба даст даровардани ғоида аз истиғодаи молу мулк, истехсол, ғуруши мол, иҷрои қору хизматрасониҳо равона карда шудааст.

Соҳибкорӣ ин фаъолияти ташаббусқорона ва мустақилонаи шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд, ки барои таъмини талаботи аҳоли ва гирифтани ғоида, ба фаъолияти навоарӣ, иҷроиши ҳадамоти замонавӣ ва истехсоли моли баландсифат машғул шуда, фаъолияти таввақалиро ба ўҳда мегирад ва мақсади асосии он ба даст овардани ғоида аст[4. С.1].

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ ҳамасола шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар мамлакат зиёд шуда, саҳми соҳибкорон дар ғани гардонидани буҷети давлатӣ назарас мебошад.

Мо дар мақолаи мазкур шумораи шахрвандоне, ки ба соҳибкории инфиродӣ машғуланд, мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додем.

Дар ҷадвали 1 маълумот оид ба шумораи шахрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Шумораи шахрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд. (аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додашуда)

Ҳоҷагиҳо	2000	2005	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба соли 2018 бо %
Ҳамагӣ ҳаз. нафар	62,2	88,6	94,3	284,7	295,7	304	307,8	307,2	493,9
аз онҳо машғулин, %									
дар хизматрасонии маишӣ	8,5	5,6		2,2	3,2	2,0	2,5	2,3	27
дар соҳаи иҷтимоӣ- фарҳангӣ	0,1	-		0,6	0,4	0,4	0,5	0,7	700
дар савдо ва хӯроки умумӣ	77,0	62,4		31,5	32,0	25,2	25,2	18,6	24,15
дигар намудҳои фаъолият	14,4	32,0		65,7	64,4	72,4	71,8	78,4	544,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саҳ. 238. Душанбе-2023.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 бар меояд, ки шахрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд ҳар сол зиёд шудааст. Аз ҷадвали 1 муайян гардид, ки шумораи шахрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд ҳиссаи зиёдро дигар намудҳои фаъолият, яъне 78,4% ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2. Шумораи соҳибкорони инфиродии ба қайд гирифташуда тибқи патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар соли 2022

Шахру ноҳияҳо	Ҳамаи намудҳои соҳибкорони инфиродӣ			
	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон	91045	186286	377640	654971
ВМКБ	2158	2267	9384	13809
Вилояти Хатлон	15276	74423	86915	176614
Вилояти Суғд	23262	70700	135803	229765
Ш.Душанбе	32975	730	82338	116043
НТҚ	17374	38166	63200	118740
Аз шумораи умумии соҳибкорон- фаъолияткунанда				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	35749	172108	99405	307262

ВМКБ	1287	2256	2256	5799
Вилояти Хатлон	7005	68090	24757	99852
Вилояти Суғд	11218	66604	34400	112222
Ш.Душанбе	10381	697	23737	34815
НТҚ	5858	34461	14255	54574
Аз шумораи умумии соҳибкорон-барҳамдодашуда				
Ҷумҳурии Тоҷикистон	55298	14178	278233	347709
ВМКБ	871	11	7128	8010
Вилояти Хатлон	8272	6333	62158	76763
Вилояти Суғд	12045	4096	101401	117542
Ш.Душанбе	22594	33	58601	81228
НТҚ	11516	3705	48945	64166

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саҳ. 231. Душанбе-2023.

Аз маълумотҳои қадвали 1 бар меояд, ки шумораи соҳибкорони инфиродии ш. Душанбе ва вилоятҳо вобаста ба патент ва шаҳодатнома гуногун аст. Агар шумораи соҳибкорон бо патент ва шаҳодатнома фаъолияткунанда аз ҳама зиёд дар вилояти Суғд зиёд бошад, яъне 34400-нафара патент ва 11218адад шаҳодатномаро ташкил дода бошад, ҳоҷаҳои деҳқонӣ бошад аз ҳама зиёд ба вилояти Хатлон 68090 адад рост меояд.

Аз қадвали 2 бар меояд, ки дар баробари соҳибкорони фаъолияткунанда боз шумораи соҳибкорони барҳамдодашуда низ мушоҳида мегардад.

Бояд қайд намуд, ки бо мақсади рушди соҳибкорӣ, инчунин таъмини қароратҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ дар малакати қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият, ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, санҷиши фаъолияти субъектҳои ҳоҷагидор, таҳрири нави Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ таҳия ва қабул гардидаанд, ки заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ муҳайё карда шудаанд. Инчунин 1 март соли 2023 Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ барои солҳои 2023-2027 аз ҷониби ҳукумати мамлакат қабул ва тасдиқ карда шуд. [7. С.31].

Бо мақсади беҳтарсозии фазои сармоягузорию соҳибкорӣ, қалби сармояи мустақими ватанию хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт барои амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва воридотивазкунанда равона карда шудаанд, аз ҷониби Кумитаи давлатии сармоягузорӣ бо дастгирии ҳукумати мамлакат ва вазорату идораҳои соҳавӣ пайваста тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Бо дастгирии пайвастаи ҳукумати кишвар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар мамлакат ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 таҳия гардида, мавриди амал қарор доранд.

Қобили зикр аст, ки Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар мамлакат аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 манша гирифта, муайянкунандаи дурнамои истифодаи технологияҳои ҳозираи рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати мамлакат ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум мебошад[6. С.32].

Дар амал ҷорӣ намудани технологияҳои муосири рақамӣ бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва рушди рақобатпазирӣ байналмилалӣ мамлакат гардад.

Рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ бо мақсади таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот,

чалби сармоягузори хориҷӣ, таҳкими тамоюли содирот ва қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025 бо мақсади тезонидани суръати рушди иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагонии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои гузариш ба модели нави рушди иқтисоди рақамӣ дар дурнамои дарозмуҳлат таҳия гардидааст [9].

Тибқи Нақшаи чорабиниҳои Барнома барои рақамикунории соҳаҳои иқтисоди миллӣ амалисозии 178 тадбирҳои мушаххас дар 17 соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва ба маблағи умумии 2,3 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Дар соҳаи андоз бошад барои андозсупорандагон ва шаҳрвандон, махсусан соҳибкорон имруз 81 адад хизматрасонии электронӣ ба роҳ монда шудааст. Ташкили чунин хизматрасониҳо барои сода ва шаффоф иҷро намудани уҳдадорихои андозӣ мусоидат менамояд.

Дар заминаи татбиқи созишномаи ҳамкории ба имзо расонидашуда байни Кумитаи давлатии сармоягузорӣ (КДСИАДҶТ) ва Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ ҷиҳати пурра ҷорӣ намудани системаи Низоми электронии хизматрасониҳо барои соҳибкоруни сармоягузoron (маҳзани ягона оид ба санҷишҳо ва иҷозату иҷозатномаҳо) ба тариқи пилотӣ дар мақомотҳои муайянгардида, дар ҳамкорӣ бо Бонки давлатии амонатгузори «Амонатбанк», Вазорати молия ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Созишномаи ҳамкорӣ оид ба пайвасти намудани маҳзани номбурда ба низоми электронии пардохтҳои хизматрасонӣ бо истифода аз қорғҳои банкӣ аз ҷумла қорғи миллӣ, интиқоли маблағҳои аз ҳисоби пардохткунанда ба суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунии мақомоти пилотӣ ва ҷиҳати пайвастисозӣ ба низоми электронии мақомоти андоз ба имзо расонида шуд [2].

Бояд зикр намуд, ки бори нахуст дар кишвари азизамон бо иқдоми Кумитаи давлатии сармоягузорӣ (КДСИАДҶТ) ҷиҳати дастрасӣ ба маълумотҳо оид ба фаъолияти сармоягузорию соҳибкорӣ, барномаи мобилии “Соҳибкор” таҳия ва бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар шабакаи интернетӣ роҳандозӣ гардида дар барномаҳои Play Market ва AppStore ҷойгир карда шуд [10].

Самтҳои асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ инҳо аввалиндараҷа ба ҳисоб мераванд:

1. Таъсиси портали маълумоти феҳристҳои электронии гарави амволи манқул ва ғайриманқул;

2. Ташкили маҳзани феҳристи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор;

3. Ба таври рақамӣ ба роҳ мондани низоми «равзанаи ягона» ҷиҳати бақайдгирии давлатии амволи ғайриманқул;

4. Рақамикунории расмиёт вобаста ба хариду фурӯши молу мулки ғайриманқул [11];

5. Ташкили порталҳои муосири тиҷоратии технопаркҳо;

6. Таҳия намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ (стартапҳо);

7. Гузаронидани озмунҳо вобаста ба лоиҳаҳои инноватсионӣ (стартапҳо) ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок дар ин самт;

8. Кам кардани санҷишҳои андозӣ барои соҳибкории истеҳсолӣ ва ҳамасола ҷори намудани мараторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ;

9. Паст намудани меъёри пардохтҳои гумрукӣ ба молҳои дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда;

10. Гузаронидани тренингҳо, семинарҳо, курсҳои тақмили ихтисос барои соҳибкорони хоҳишманд ва ғайра [6. С.23].

Агар самтҳои пешниҳодшуда дар амалия пурра тадбиқ карда шаванд, метавонад баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат мусоидат намояд.

Дар замони соҳибистиклолӣ доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар тадбирҳои зарурӣ амалӣ карда шуда, дар ин самт барои соҳибкорон сабукиву имтиёзҳои зиёде амалӣ карда шуданд[7. С.13].

Таи солҳои охир ба соҳибкорони мамлакат зиёда аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои гумрукиву андозӣ пешниҳод карда шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ барои соҳибкорон ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст[3. С.158].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши молиявии соҳибкорон, маърифати ҳукукии онҳо, хусусан соҳибкорони хурду миёна, инчунин тақвият бахшидан ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ кӯшиш намуда, баҳри рушду нумӯи иқтисодиёти кишвари азизамон саҳми назаррас гузорем.

Ба андешаи муаллифи мақолаи мазкур тадбирҳои андешидаи ҳукумати мамлакат баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ зиёд буда, зери таваҷҷуҳи пайвастаи давлату ҳукумат қарор дорад.

Тадбирҳои андешидашуда воқеъӣ буда, метавонанд баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ заминаи асосӣ гузошта, Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба давлати пешрафтаи саноатӣ аграрӣ мубаддал гардонад.

АДАБИЁТ

1. Алимов К.К., Нақши соҳибкорӣ дар тадбиқи ҳадафи чоруми стратегӣ-саноатикунории босуръати кишвар. Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ” 17-18 ноябри соли 2023. саҳ 31-35.
2. Бозоров Ш.Ш., Асосҳои соҳибкорӣ, китоби дарсӣ, Душанбе-2018.428 саҳ.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе аз 3 ноябри соли 2021 таҳти №549.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2002, № 4, қисми 1.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» аз 23 декабри соли 1992, № 451.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –22. 12. 2017.
7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –23. 12. 2022
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2023. Душанбе-2016.
9. Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;www.president.tj.
10. Сомонаи расмӣи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон; www.investcom.tj.
11. Султонов З.С. Электронная коммерция и ее место в развитии цифровой экономики/ Машокиров Д.Н., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 2(31)-2020, С. 22-29.

Абдуллоев А.Б.

**ҲОЛАТИ МУОСИР ВА РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии рушди инноватсионии бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин маблағгузорӣ ба фондҳои асосии ин соҳа дар шароити муосир мавриди омӯзиш ва таҳлили амиқ қарор дода шудааст. Дар асоси натиҷаи таҳлили амалиявии гузаронидашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки омӯзиши ин соҳа барои гузаронидани тадқиқоти илмиву амалӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар шароити имрӯза маблағгузорию соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш хело васеъ буда, аз манбаҳои гуногун ба ин соҳа маблағҳои молиявӣ ворид мегардад.

Вожаҳои калидӣ: тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фондҳои асосӣ, маблағгузорӣ, соҳа, таҳлил, бучети давлатӣ, манбаҳои маблағгузорӣ, иншоот, хизматрасонӣ, моликият.

Абдуллоев А.Б.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ РЫНКА
УСЛУГ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье изучены и глубоко проанализированы основные аспекты инновационного развития рынка физкультурно-спортивных услуг, а также финансирования основных средств в этой сфере в современных условиях. По результатам проведенного анализа можно сделать вывод, что изучение данной области считается необходимым условием проведения научных и практических исследований. Потому что в современных условиях финансирование сферы физического воспитания и спорта очень обширное, и финансовые средства в эту сферу поступают из различных источников.

Ключевые слова: физическое воспитание и спорт, основные фонды, финансирование, промышленность, анализ, государственный бюджет, источники финансирования, объекты, услуги, имущество и др.

Abdulloev A.B.

**CURRENT STATE AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE MARKET FOR
PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS SERVICES
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

This article studies and deeply analyzes the main aspects of the innovative development of the market for physical education and sports services, as well as the financing of fixed assets in this area in modern conditions. Based on the results of the practical analysis, we can conclude that the study of this area is considered a necessary condition for conducting scientific and practical research. Because in today's conditions, funding for the field of physical education and sports is very extensive, and financial resources in this area come from various sources.

Key words: physical education and sports, fixed assets, financing, industry, analysis, state budget, sources of financing, facilities, services, property, etc.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлил, ҳолати муосир ва рушди бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш муайян шуда, омилҳое, ки ба ташаккули талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои дар ин соҳа таъсиррасонанда, инчунин фаъолияти инноватсионӣ ва таъсири он дар рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Дар мақолаи навишташуда, ки фаъолияти рушд, инчунин дараҷаи аҳамияти соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷумҳурӣ барои солҳои 2018-2022 таҳлил гузаронида шуда, баҳо дода шудааст.

Аз таҳлил ва баҳодихии нишондиҳандаҳо маълум гардид, ки дар кишвар афзоиш ба мушоҳида мерасад: шумораи иншоотҳои варзишӣ 1,7 маротиба; Иқтисодии истифодаи якдафъаина 1,78 маротиба, шумораи кормандони тарбияи ҷисмонӣ 1,96 маротиба, шумораи гурӯҳҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 1,85 маротиба, инчунин шумораи донишҷӯёни бахшҳо ва гурӯҳҳо дар майдонҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ 1,95 маротиба зиёд шудааст.

Ҳамзамон дар мақола раванди ба кор андохтани фондҳои асосӣ ва сармоягузорӣ ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 мавриди таҳлил қарор дода шудааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 - Динамикаи ба истифода додани фондҳои асосӣ ва сармояи асосӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 (млн. сомонӣ) [6.7]

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2022с. нисбати 2018с., маротиба
Воситаҳои асосии ба истифода додашуда	4859,3	7033,3	7266,8	5561,3	6335,5	1,3
Маблағгузориҳои асосӣ	9259,9	7549,7	6938,3	7628,4	9879,9	1,06
Таъминоти ғайриистехсоӣ	1159,6	1456,1	1463,4	1546,0	6909,55	5,95
Аз рӯи манбаъҳои маблағгузорӣ: бучети давлатӣ	29815,7	29987,4	33057,2	37860,9	47724,5	1,6
дигар манбаъҳо	3007,3	5009,0	3597,6	3673,8	4333,34	1,44

Аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 1 дида мешавад, ки ҳаҷми истифода шудани воситаҳои асосӣ ва сармоягузорӣ ба соҳаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мутаносибан 1,3 ва 1,06 маротиба зиёд шудааст. Ҳамзамон, аз ҷониби мо дар вилояти Суғд, вилояти Хатлон, Душанбе, НТҚ ва ВМКБ афзоиши фондҳои асосӣ мутаносибан 2,51 маротиба, 13,57 маротиба, 4,5 маротиба, 9,71 маротиба ва 7,73 маротиба муайян карда шудааст.

Динамикаи хароҷоти умумии бучети давлатӣ ва маблағгузориҳои мақомоти давлатӣ ва идоракуни барои солҳои 2018-2022 омӯхта шуда, инчунин муайян карда шуд, ки дар тӯли ин солҳо маблағгузорӣ барои ин мақсадҳо 71,53% афзудааст.

Ҳангоми гузаронидани омӯзиши рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш омӯхтани динамикаи пешниҳоди хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 муҳим доништа шуд.

Сохтори таъминоти хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз ҷониби субъектҳои шаклҳои гуногуни моликиятро дар ҷумҳурӣ барои солҳои 2018-2022 таҳлил карда шудааст (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2 - Тамоюлҳо дар сохтори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз ҷониби субъектҳои шаклҳои гуногуни моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [6.7]

Солҳо	Маблағи умумии хизматрасониҳои тарбияи чисмонӣ ва варзиш амалишаванда, %	Вазни қиёсии корхонаҳои давлатӣ, %	Вазни қиёсии субъектҳои ғайридавлатӣ, %	Вазни қиёсии молиқони хусусӣ, %
2018	100,00	14,01	12,96	73,03
2019	100,00	15,47	13,26	71,27
2020	100,00	16,53	14,43	69,04
2021	100,00	17,41	14,22	68,37
2022	100,00	18,39	14,96	66,65

Аз маълумотҳои қадвали 2 бармеояд, ки таи солҳои 2018-2022 дар сохтори бозори хизматрасониҳои тарбияи чисмонӣ ва варзиш аз рӯи бунёди иншооти нави варзишӣ аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ тағйиротҳои зиёде дида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 100 федератсияҳои варзишӣ фаъолият мекунанд, аммо танҳо 56 федератсияи варзишӣ бо тарбияи варзишгарони дастовардҳои баланд машғуланд (26 намуд аз рӯи варзишҳои олимпӣ, 30 намуд аз рӯи намуди ғайриолимпӣ). Ҳамзамон, шумораи мактабҳои варзишӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 - 1,69 маротиба афзоиш ёфта, дар вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе мутаносибан - 1,87 маротиба, 1,83 маротиба ва дар НТҚ ва ВМКБ тағйирот ба амал наомадааст.

Натиҷаи омӯзиши динамика нишон дод, ки шумораи умумии мураббӣ дар мактабҳои варзишӣ нишон медиҳанд, ки аз соли 2020 то 2022 - 1,73 маротиба афзудааст, инчунин шахсони бо маълумоти олии варзишӣ - 1,86 маротиба, бо маълумоти миёнаи касбӣ- 1,79 маротиба, аммо шумораи онҳо, аз ҳисоби занон 1,06% ва шахсони бе маълумот 1,12% кам шудааст. Дар айни замон, шумораи мураббӣ шаҳри Душанбе -2,32 маротиба, аз ҷумла дорои маълумоти олии варзишӣ - 4,0 маротиба афзуда, шумораи занон -0,96% ва дорои маълумоти миёнаи махсус - 0,9% коҳиш ёфтааст.

Дар вилояти Суғд шумораи умумии мураббӣ -1,16% коҳиш ёфтааст, аз он ҷумла дорои маълумоти олии варзишӣ -0,95%, занон -1,12% ва маълумоти миёнаи махсус - 1,89 ва бе маълумоти варзишӣ - 2, 72 маротиба зиёд шудааст.

Дар вилояти Хатлон шумораи умумии мураббӣ ва инчунин маълумоти олии варзишӣ -1,84 ва -1,73 маротиба, бо маълумоти миёнаи махсус -1,56, шумораи занон- 1,93 маротиба афзоиш ёфта, шумораи бе маълумот- 46% коҳиш ёфтааст.

Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ шумораи умумии мураббӣ 1,07% коҳиш ёфта, аз он ҷумла маълумоти олии варзишӣ -1,64 маротиба, шумораи занон -1,91 маротиба ва маълумоти миёнаи махсус ва бе маълумот мутаносибан- 0,94 ва -0,74 маротиба коҳиш ёфтааст.

Дар ВМКБ шумораи умумӣ -1,04 маротиба коҳиш ёфтааст, аз он ҷумла маълумоти миёна - 42% ва бе маълумот - 19% коҳиш ёфта, маълумоти олии варзишӣ 7,0% афзуда, шумораи занон бошад бетағйир мондааст. [7]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳои мактабҳои варзишӣ дар минтақаҳо зиёд шудааст. Ҳамин тариқ, дар ҷумҳурӣ ҳаҷми маблағгузорӣ 1,85 маротиба, аз рӯи минтақаҳо бошад, дар ВМКБ - 1,94 маротиба, дар вилояти Суғд - 1,82 маротиба, вилояти Хатлон - 1,81 маротиба, НТҚ - 1,89 маротиба, дар Душанбе - 1,78 маротиба, иттифокҳои касабаи ташкилотҳои варзишӣ -1,63 маротиба ва аз рӯи сохтори Кумита 1,56 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2018 ҳамагӣ 180 чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ варзишӣ баргузор шуд ва дар соли 2022 бошад 390 мусобиқаҳои ҷумҳуриявӣ, чемпионатҳои гузаронида шуд, ки мутаносибан шумораи иштирокчиён -2,73; 2,85; 3,69 маротиба афзоиш ёфта, иштироки занон -7,94 маротиба зиёд шудааст.

Дар маҷмӯъ, дар муқоиса бо соли 2018 шумораи аҳолие, ки дар чорабиниҳои варзишӣ иштирок мекунанд -1,94 маротиба, занон -7,84 маротиба зиёд шудаанд. Ҳамзамон, шумораи иштирокчиён варзишгарони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамасола меафзояд.

Агар дар соли 2018 -53 мусобиқаҳои байналмилалӣ баргузор шуда бошад, дар онҳо - 564 варзишгар иштирок карда бошанд, пас дар соли 2022 шумораи онҳо -5,76 маротиба ва шумораи варзишгарон -2,64 маротиба афзудааст. Ғайр аз он, дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 шумораи умумии медалҳои дар мусобиқаҳои байналмилалӣ гирифташуда -2,22%, аз ҷумла медалҳои тиллоӣ -2,54%, медалҳои нуқра -2,37% ва медалҳои биринҷӣ -2,88% зиёд шуданд. [6]

Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки дар соли 2022 дар шаҳрҳо, ноҳияҳо ва минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон -516 иншооти варзишӣ сохта шудааст, ки дар онҳо беш аз -238,9 миллион сомонӣ сармоягузори анҷом дода шудааст. Ғайр аз ин - 29 миллион сомонӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва 214,7 миллион сомонӣ аз ҳисоби соҳибкорони инфиродӣ маблағгузори карда шудааст.

Дар шаҳри Душанбе -148 майдончаи варзишӣ бо маблағи беш аз 97,0 миллион сомонӣ аз ҷониби вазорату идораҳо, ташкилотҳо ва соҳибкорон сохта шудаанд.

Дар вилояти Хатлон аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ - 2,604 миллион сомонӣ ва аз дигар сарчашмаҳо -8,35 миллион сомонӣ сарф карда шуда - 89 иншоотҳои варзишӣ сохта шудаанд. Дар шаҳрҳои Бохтар, Кӯлоб, Ёвон, Норақ, ноҳияҳои Муъминобод, Восеъ, Фархор, А. Ҷомӣ, Кубодиён, Левакент, Ш.Шоҳин, Данғара, Ҳамадонӣ, Балҷувон, Ҷ.Балхӣ, Н. Хусрав, Ховалинг, Хуросон, Панҷ, Шаҳритуз ва Кушониён -13 толори варзишӣ ва 71 майдончаҳои варзишӣ сохта шудаанд.

Дар вилояти Суғд аз ҳисоби маблағҳои буҷет барои бунёди се маҷмааи варзишӣ, -29 толори варзишӣ, - 85 майдончаи варзишӣ ва ду ҳавзи шиноварӣ - 18,26 миллион сомонӣ сарф шудааст.

Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - 8,59 миллион сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои ғайридавлатӣ харч карда шуда, - 82 иншооти варзишӣ сохта ба истифода дода шуданд, аз ҷумла як маҷмааи варзишӣ дар ноҳияи Рӯдакӣ, инчунин - 15 толори варзишӣ, - 66 майдончаи варзишӣ ва - 5 фитнес клуб дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои Турсунзода, Файзобод, Вахдат, Ҳисор, Рӯдакӣ, Роғун, Шаҳринав, Варзоб, Лахш, Рафт ва Нуробод.

Дар ВМКБ барои бунёди - 4 толори варзишӣ ва - 6 майдончаи варзишӣ дар шаҳри Хоруғ ва ноҳияҳои Мурғоб, Ванҷ ва Рӯшон аз ҳисоби буҷети давлатӣ - 3,48 миллион сомонӣ ва -2,49 миллион сомонӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои дигар маблағгузори карда шудааст.

Дар соли 2022 аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ барои баргузори мусобиқаҳои ҷумҳуриявӣ 5022,20 ҳазор сомонӣ ва барои спартакиада дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳо ва барои гузаронидани мусобиқаҳои варзишӣ - 439,44 ҳазор сомонӣ ҷудо карда шуд. Илова бар ин, 575,18 ҳазор сомонӣ, барои ташкил ва оммавикунонии варзиш, -380,26 ҳазор сомонӣ барои чорабиниҳо дар намуди варзиши миллӣ, - 969,01 ҳазор сомонӣ, барои чорабиниҳо дар намудҳои варзиши бартаридошта; - 332,69 ҳазор сомонӣ барои намудҳои муҳими варзиш; – 822,71 ҳазор сомонӣ барои намудҳои варзишӣ, - 635,28 ҳазор сомонӣ барои мусобиқаҳои варзишии ба намудҳои варзишҳои олимпӣ дохилнашуда ва -468,04 ҳазор сомонӣ барои чорабиниҳои варзишӣ дар байни маъҷубон маблағгузори карда шудаанд. [6]

Навобаста аз татбиқи ин чорабиниҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, имрӯз зиёда аз 20-29% аҳоли ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш машғулбуда, нархҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ зиёд шуда истодааст, бинобар ин барои аксари сокинон ба варзиш дастрасӣ пайдо кардан имкон надоранд. Инчунин иншооти варзишӣ, бо меъёрҳои зарурӣ мувофиқ буда - 49,0% -ро ташкил дода онҳо бо таҷҳизотҳои варзишӣ ва техникаӣ, ки ба талаботи муносибатҳои бозорӣ ҷавобгӯ бошанд, пурра мучахҳаз нестанд.

Ҳамин тавр барои фаъолияти самаранок ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ мо чунин меҳисобем, ки омӯзиши коэффицентҳоро, ки ҳолати соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро тавсиф мекунанд зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Организационно-экономические механизмы развития физической культуры и спорта в условиях рыночных отношений/ А.Б. Абдуллоев // Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон / Даҳсолаи байналмиллалии амал «Об барои рушди устувор» / Маводҳои конференсияи илмӣ назариявии устодон бахшида ба солҳои 2018-2028 эълон гардидани даҳсолаи байналмиллалии амал «Об барои рушди устувор». -Душанбе, 18-23 июни соли 2018. - С. 89-92.
2. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами/ Ван Хорн Дж. К. - М: Финансы и статистика, 1977. – 800 с.
3. Зубарев Ю.А. Финансовый менеджмент спортивных организаций/ Ю.А. Зубарев. - Волгоград, 2013. - 268 с.
4. Инновационные подходы в подготовке специалистов для сферы физической культуры и спорта. Труды Всероссийской научно-методической конференции. /Под общей ред. Ю.А. Зубарева и др. - Волгоград, 10-11 июня 2008 года/ФГОУ ВПО «ВГАФК». - Волгоград, 2008. - 245 с.
5. Панков Д.А. Финансовый анализ и планирование деятельности спортивной организации/ Д.А. Панков. - М.: Новое знание, 2005. - 208 с.
6. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе: 2023. -- 447 сах.;
7. Ҳисоботи Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - 267с.

УДК 338.2

Ашурзода А.Н., Раҷабова З.С.

МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДИ ДАР СОҲАИ САНОАТИ ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳо ва тадбирҳои марбут ба таъмини беҳатарии иқтисодӣ дар корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда мешаванд. Таҳлили равишҳои асосии таъмини беҳатарии иқтисодӣ дар саноати Чумхурии Тоҷикистон пешниҳод гардида, шароити зарурии татбиқи механизми самаранокӣ таъмини он муайян карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки омӯзиши хусусиятҳои, ки ба таъмини беҳатарии иқтисодии бахшҳои саноатӣ таъсир мерасонанд, имкон медиҳад, ки таъсири ҷузъҳои амнияти иқтисодии Чумхурии Тоҷикистон муайян карда, ба вазъи бӯҳронӣ дар соҳаҳои саноат баҳо дода шавад.

Калимаҳои калидӣ: Беҳатарии иқтисодӣ, соҳаи пахтадозакунӣ, механизми таъмини беҳатарии иқтисодӣ, таҳдидҳо, рақамикунонӣ, устувории асбоби миллий.

Ашурзода А.Н., Раджабова З.С.

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы, связанные с обеспечением экономической безопасности на промышленных предприятиях. Представлен анализ основных подходов к обеспечению экономической безопасности в промышленности Республики Таджикистан и определены необходимые условия для реализации эффективного механизма его обеспечения. Отмечается, что изучение особенностей, влияющих на экономическую безопасность отраслей промышленности, позволяет определить влияние составляющих экономической безопасности Республики Таджикистан и оценить кризисную ситуацию в отраслях.

Ключевые слова: Экономическая безопасность, хлопкоочистительная отрасль, механизм обеспечения экономической безопасности, угрозы, цифровизация, стабильность национальной валюты.

Ashurzoda A.N., Radzhabova Z.S.

MECHANISM FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses issues related to ensuring economic security at industrial enterprises. An analysis of the main approaches to ensuring economic security in industry of the Republic of Tajikistan is presented and the necessary conditions for the implementation of an effective mechanism for ensuring it are identified. It is noted that the study of features affecting the economic security of industrial sectors allows us to determine the influence of the components of economic security of the Republic of Tajikistan and assess the crisis situation in the industries.

Key words: Economic security, the cotton ginning industry, the mechanism for ensuring economic security, threats, digitalization, stability of the national currency.

Чӣ тавре, ки дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (БМР) барои таъмини иҷроӣ марҳилаи дуҷуми Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 қайд шудааст, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум тавассути истифодаи самараноки захираву иқтисодҳои миллий бо назардошти тамоюлҳо ва имкониятҳои нави глобалӣ, ҳамчун ҳадафи олий барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад. Дар самти таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодӣ, пешгирии таъсири манфии омилҳои беруна, гуногунсантии (диверсификатсияи) истеҳсолоти ватанӣ ва иқтисоди миллий дар маҷмӯъ, баланд бардоштани рақобатпазирии он ва самаранок истифода бурдани сарчашмаҳои дохилии рушди иқтисодӣ бояд қорҳо тақвият дода шаванд. Дар ин давра тадбирҳо дар доираи ҳадафҳои стратегии муайянгардида, аз ҷумла саноатикунонии босуръати мамлакат ва васеъ намудани шӯғли пурмаҳсул роҳандозӣ мегарданд [1].

Ин аст, ки солҳои охир сохтори иқтисодии миллий, бахусус дар қисми баланд бардоштани сатҳи саноат дар рушди иқтисодиёт мукамал шуда, истифодаи самараноки маҳсулоти кишоварзӣ дар истеҳсолоти саноатӣ беҳтар гардид ва бунёди қоргоҳу қорхонаҳои нави саноатӣ бо технологияҳои муосир барои истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ бо арзиши баланди иловашуда ва рақобатпазир дар бозорҳои минтақа ва ҷаҳон тақвият ёфта истодааст. Дар ин давра ҳиссаи саноат дар сохтори ММД ба ҳиссаи кишоварзӣ хеле наздик шуда, раванди ташаккулёбии иқтисоди саноатӣ – аграрӣ дар давраи аввали татбиқи Стратегияи миллии рушд – 2030 оғоз ёфт. Бо эълон гардидани ҳадафи нави стратегӣ, ба

раванди саноатикунони кишвар суръат бахшида шуд. Солҳои охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 14,2 то 27,6 млрд. сомонӣ ё 1,9 маротиба зиёд гардид. Аз ҷумла, коркарди дохилии нахи пахта аз 4,9 то 20,9 ҳазор тонна ё беш аз 4 маротиба, ҳиссаи коркарди нахи пахта 4,3 маротиба (аз 6,1 фоиз то 26,1 фоиз) зиёд шуд [1].

Аз ин рӯ, барои таъмини бехатарии иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои ба миён гузошташуда, таҳияи механизми мувофиқи ҳамкорӣ миёни субъектҳои саноатӣ ва соҳаи кишоварзӣ, инчунин татбиқи амалии онҳо лозим меояд.

Механизми таъмини бехатарии иқтисодӣ дар шароити кишвар ва соҳаҳои он дар шароити ҷаҳонишавӣ – ин системаи тадбирҳои ташкилию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дар самти пешгирӣ намудани таҳдидҳои иқтисодӣ мебошад. Дар натиҷаи муоина намудани системаи ошкор мегардад, ки он фарогири унсурҳои зерин мебошад:

- мониторинги объективӣ ва ҳамаҷонибаи иқтисодиёт ва ҷомеа бо мақсади ошкор намудан ва пешгӯии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ амнияти иқтисодӣ;
- таҳияи қиматҳои ҳудудӣ ва имконпазири нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки риоя накардани онҳо боиси ноустуворӣ ва низоъҳои иҷтимоӣ мегардад;
- амали давлат оид ба ошкорнамоӣ ва огоҳсозии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ амнияти иқтисодӣ.

Механизми таъмини бехатарии иқтисодӣ тавассути стратегияи давлатӣ амалӣ мегардад, ки он бояд мафкураи рушд бошад ва афзалиятҳои стратегӣ, манфиатҳои миллӣ, рушди саноат ва соҳаҳои онро ба назар гирад. Аз ин рӯ, ҳадафи асосии стратегияи иқтисодӣ дар ташаккули сохтори иқтисодиёт ва сохторҳои саноатӣ, молиявӣ ва бонкӣ ифода меёбад, ки қобилияти фароҳам овардани шароитро барои истифодаи сармоя дар шароити рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ имкон медиҳад.

Самти муҳими мувофиқат ба манфиатҳои стратегияи амният, бунёди системаи назорати чандири иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ мебошад. Ба низоми танзими тағйирпазири давлатӣ ворид намудани зерсистемаҳои асосии зерин тавсия дода мешавад:

- танзими макроиқтисодӣ, муқаррар намудани қоидаҳои умумӣ ва параметрҳои хоҷагидорӣ барои ҳама намуди ширкатҳо;
- банақшагирии индикативӣ, ки дар асоси он самти равандҳои инвестиционӣ ба афзалиятҳои интихобшудаи сиёсати сохторӣ, инчунин дигар намудҳои “чурсозии нозук”-и механизми хоҷагидорӣ бо усулҳои иқтисодӣ дар ҳамаи намуди ширкатҳо амалӣ мегардад;
- банақшагирии нисбатан дурушти фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, фармоишҳои давлатӣ, инчунин таҳия ва татбиқи усулҳои идоракунии амволи давлатӣ.

Ҷанбаи дигари муҳими стратегияи бехатарии иқтисодӣ - таъмини устувории асъори миллӣ ба ҳисоб меравад. Метавон қайд намуд, ки дар доираи равиши монетаристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон устувории нисбии асъор таъмин гардид. Масъалаи устувории пули миллӣ дар тамоми системаи нишондиҳандаҳои бозор аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки стратегияи давлатӣ дар соҳаи таъмини бехатарии иқтисодӣ дар доираи сиёсати баргузоршавандаи иқтисодӣ таҳия ва татбиқ мегардад. Афзалиятҳои асосии сиёсати давлатӣ - ноил гардидан ба устувории мавқеи иқтисодии шахс, таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, суботи ҷомеа, давлат, риояи ҳуқуқи озодиҳои конституционии шаҳрвандон, қонуният ва ба қонунгузорӣ итоат намудани ҳамагон мебошанд.

Бо ин мақсад бояд системаи дуруст ва боэътимоди таъсири давлатӣ ба иқтисодиёт бунёд карда шавад, ки имкони бо талафоти камтарин амалӣ сохтани танзими табaddулотии муҳими иқтисодиро фароҳам орад. Инчунин системаи дорои қобилияти ба худ гирифтани вазифаҳои идоракунӣ буда, иқтисодиёти мамлакатро дар сатҳи бехатар нигоҳ дорад. Дар ҳамин ҳол бояд ҳудуд, меъёрҳо ё шароити даҳолати давлатӣ ба иқтисодиёт, соҳаҳо ва самтҳои он, бахусус ҳудуди бахши давлатӣ аниқ муайян карда шуда, ҳамчунин рушди

усулҳои самараноки танзими давлатӣ таъмин гардад.

Пеш аз ҳама, давлат бояд маҷмӯи тадбирҳоро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, ки гарави амнияти иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад, амалӣ намояд. Тадбирҳои мазкур бояд кулли соҳаҳо ва самтҳои иқтисодиётро дар бар гиранд. Ба шумори ин тадбирҳо амалӣ намудани сиёсати фаъоли сохторӣ ва иҷтимоӣ, пурзӯр намудани фаъолияти давлат дар соҳаҳои инвестисионӣ, молия, пулию қарзӣ ва иқтисодии хориҷӣ, индустрикунонии иқтисодиёт, идомаи ислоҳоти институтсионалӣ дохил мешаванд.

Дар ин ҳолат сиёсати иҷтимоӣ бояд ба муттаҳидсозии ҷомеа дар шароити вазъияти мӯътадили иқтисодии табақаҳои гуногуни аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии онҳо мусоидат намояд.

Тағйироти муайяни мусбат дар афзоиши даромади миёнаи моҳонаи пулии аҳоли, дар заминаи сари вақт напардохтани музди меҳнат, афзоиши муҳочират ва тафриқаи даромадҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ-демографӣ ба амал омад. Аммо раванди табақабандии ҷомеа ба сарватмандону камбизоатон идома дорад, ки он омили ноустуворӣ ба ҳисоб меравад ва хатари эҳтимолии низоъ ва таҳдидҳои иҷтимоиро ба вучуд меорад.

Самти асосии сиёсати сармоягузорӣ бояд фароҳам овардани фазои мусоид бошад, ки ба афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ барои бозсозии иқтисоди Тоҷикистон мусоидат намояд. Бо назардошти ин, ҳангоми баргузориҳои сиёсати самараноки инвестисионӣ сармоягузорӣ бояд принципҳои асосии зерин риоя гарданд:

- ғайримарказонии пай дар пайи раванди сармоягузорӣ;
- баланд бардоштани нақши манбаъҳои пулӣ (манбаъҳои дохилии воситаҳои пулии корхонаҳо ва пасандозҳои аҳоли);
- ба таври назаррас фарохгардонии таҷрибаи маблағгузориҳои муштаракӣ (саҳмиявӣ) давлатию тижоратии лоиҳаҳои инвестисионӣ;
- истифодаи қисми маблағҳои мутамаркази (қарзии) инвестисионӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инвестисионии махсусан самаранок ва зуд хароҷотбароранда ва объектҳои соҳибкорӣ хурд сарфи назар аз мансубияти соҳавӣ ва шакли моликият, барои тезонидани бозсозии сохторию технологияи истеҳсолот;
- ҳавасмандгардонии ҷалби сармояҳои хориҷӣ;
- истифодаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, механизмҳо ва шаклҳои он дар соҳаҳои саноат ва бахшҳои иқтисодиёт.

Қайд кардан бамаврид аст, ки унсури муҳими механизми таъмини бехатарии иқтисодӣ - фаъолияти давлат оид ба ошкор ва пешгирии ғаврии таҳдидҳои дохилию берунӣ ба бехатарии иқтисодиёт, бахусус ҳангоми мавқеи муосири иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Самтҳои асосии фаъолият инҳоянд:

- ошкор намудани ҳолатҳое, ки тибқи онҳо параметрҳои воқеӣ ё пешгӯишудаи рушди иқтисодӣ аз арзишҳои ҳадди ниҳии бехатарии иқтисодӣ дур мегардад ва таҳияи чорабиниҳои ҳамаҷонибаи ҳукумат барои аз минтақаи хатарнок баровардани иқтисодӣ кишвар. Тадбирҳо ва механизмҳои таъмини бехатарии иқтисодӣ дар як маврид бо пешгӯиҳои давлатии инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ таҳия гардида, дар асоси барномаи рушди ҷумҳурӣ татбиқ мегарданд;

- ташкили корҳо дар самти татбиқи маҷмӯи чорабиниҳо бо мақсади бартарафсозӣ ё роҳ надодан ба пайдоиши таҳдидҳои бехатарии иқтисодии ҷумҳурӣ.

Дар ин раванд, мақомоти дахлдоридавлатӣ, махсусан Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд консепсияи бучаи давлатиро аз нуқтаи назари таъмини бехатарии иқтисодии давлат муоина намояд. Ҳамзамон, ташҳиси қарорҳои қабулгардида оид ба масъалаҳои молиявӣ ва хоҷагидорӣ аз мавқеи бехатарии иқтисодии мамлакат, аҳамияти калон дорад. Санадҳои меъёрию ҳукукии қонунгузорӣ ё дигар санадҳои ба ин монанд ҳатман бояд аз ташҳиси бехатарии иқтисодӣ гузаранд.

Татбиқи тадбирҳо оид ба бартарафсозии таҳдидҳои бехатарии иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, ташкили системаи самараноки назорат аз рӯи иҷрои ин тадбирҳо, аз ҷониби

Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо мешавад.

Барои таъмини ҳамгироии аз нуқтаи назари иқтисодӣ беҳатари Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, давлатро зарур аст, ки бо роҳи ташаккул додани институтҳои махсус амалиёти зеринро анҷом бахшад:

- ташкили сохтори оптималии содирот бо эҳтимоли дар он баланд бардоштани ҳиссаи хос ва ҳаҷми маҳсулот бо сатҳи баланди коркард;

- дар асоси бартариятҳои мавҷудаи рақобатӣ, муайян ва саривақт омӯзишу инкишофи маконҳои нисбатан барои содироти маҳсулоти ояндадори кишвар дар бозорҳои ҷаҳонӣ, мутамарказ намудани нерӯ ва воситаҳои асосӣ барои ноил шудан ба пешравии бозор, инчунин рушди ҳамҷонибаи кооператсияи истеҳсолӣ ва лизинг;

- ноил гардидан ба речаи мусоиди савдо дар муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва ташкилоту иттиҳодияҳои тичоратӣ иқтисодии онҳо;

- таъмини дастрасии корхонаҳо ҳамчун содиркунанда ва воридкунанда ба бозорҳои ҷаҳонии технологияҳо, иттилоот ва сармоя, ба коммуникатсияҳои нақлиётӣ, аз ҷумла дар бозорҳои дорои сатҳи баланди монополӣ ё бо ҷораҳои протексионӣ ҳифзшаванда;

- танзими дарозмуддати мушкilotи пулию-қарзӣ дар муносибатҳои тарафайн ҳам аз ҷониби давлатҳо ва ҳам ширкатҳои ҷаҳонии қарздиҳӣ.

Нақши гуногунҷабҳаи низоми идоракунии давлатӣ ва хоҷагидорӣ дар таъмини беҳатари иқтисодии соҳаи саноати кишвар дар шароити ҷаҳонишавӣ, ба иҷрои вазифаҳои, ки ба онҳо хосанд, аз ҷумла вазифаҳои дар зер қайдшуда вобастааст.

Дар навбати аввал, таъмини воситаҳо барои асоснокунӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ ва ҷорӣ, ки ҳам таъсири танзими макроиқтисодӣ ва ҳам микроиқтисодӣ ва андозаҳои ғайолияти давлатро фаро мегиранд;

Дуюм, бо ёрии фишангҳои иқтисодӣ маъмурӣ татбиқи амалии барномаҳои стратегӣ ва ҷорӣ рушди иқтисодӣ, таҳлилу баҳодиҳии натиҷаҳои ба дастмада, таҳрири тадбирҳои андешидашуда, вобаста ба шароити мавҷуда рушди соҳаи саноат таъмин карда шавад;

Сеюм, таъмини ҳифзи зарурии ҳуқуқӣ ва сиёсии мустақилияти иқтисодии мамлакат дар асоси таҳия ва татбиқи пайгиронаи санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ, ки дар низоми муносибатҳои тарафайн бо дигар давлатҳо речаҳои ҳифзкунӣ, ҳавасмандкунӣ ва манъкуниро пешбинӣ менамоянд;

Чорум, ташаккули низоми устувору бозғайимодӣ тақсимои ҳуқуқи вазифаҳо ва ӯҳдадорӣҳо, ҳамкориҳои мақомот ва шахсони масъул имкон медиҳад, ки ба ҳамаи падидаҳо ва ҳолатҳои мушкили ғайолияти иқтисодӣ зуд ва босаводона вокуниш нишон диҳад ва стратегияи амнияти иқтисодии ҷаҳонишавиро таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, афзоиши беҳатари иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз самаранокии воситаҳои ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ вобастагӣ дорад. Вале бо бунёд намудани ҷунин воситаҳо қафомонии технологияи қисми ғайоли фондҳои асосии истеҳсолӣ, маводталабии нисбатан зиёди маҳсулоти истеҳсолшавандаи ватанӣ, пойгоҳи ҳануз сусти меъёриро ҳуқуқӣ ва ноустувории иқтисодиро ба инобат гирифтани лозим аст.

Яке аз механизмҳои самаранок - баргузории сиёсати оқилонаи протексионии ҳифзкунандаи манфиатҳои миллӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад, ки фарогири омилҳои зерин аст: муҳориба бо монополистон; имтиёзҳои андозӣ; қарзҳои имтиёзноки содироти маҳсулоти саноати коркард; ҷорӣ намудани речаи мусоидаткунанда барои соҳибкорон дар речаҳои гуногуни истеҳсолот; аҳамияти маҳсули омили ҳифзи захираҳо.

Барои таъмини беҳатари иқтисодӣ бояд ҳамон омилҳои беҳатари ҳалокатовари воқеӣ ва эҳтимоли ҷудо карда шаванд, ки дорои пайдошавии гуногуннамуд буда, ба сифати таҳдидҳои имконпазир муаррифӣ мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамухлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441 тасдиқ шудааст. <https://majmilli.tj>. – 229 с.
2. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. СПб.: Питер, 2007. – 384 с.
3. Богомолов В.А. Экономическая безопасность/. Богомолов. – М.: Юнити-Дана, 2009. – 295 с.
4. Криворотов В.В. Экономическая безопасность государства и регионов: Учебное пособие/ В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили. – М.: Юнити, 2018. – 56 с.
5. Родионова Л.Н. Экономическая безопасность: концепция, стандарты/ Л.Н. Родионова. – М.: Русайнс, 2019. – 32 с.

УДК 338.2 (575.3)

Ашуров Ф.М.

САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дар бар гирифтааст. Мақсади таҳқиқоти илмӣ омӯзиши нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва дар ин асос таҳияи омилҳои ба он таъсиррасон мебошад. Ҳангоми таҳқиқот низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагиро дар заминаи қабули он ҳамчун категорияи муҳими иқтисодӣ ва дар робитаи наздик бо сифати шароити зисти аҳоли баррасӣ намуда, пешниҳод кардааст. Мақолаи мазкур таснифоти назариявӣ ва амалӣ оиди нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот пешниҳод гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот яке аз категорияи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагӣ, аҳоли, деҳот, омилҳои ба сатҳи зиндаги таъсиррасон, даромад ва хароҷоти аҳоли, идикаторҳои таркибӣ, сифати зиндагӣ.

Ашуров Ф.М.

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данную статью включены статистические аспекты уровня жизни сельского населения. Целью научных исследований является изучение основных показателей уровня жизни сельского населения и на этой основе разработка факторов, влияющих на него. В ходе исследования он обсудил и предложил систему показателей уровня жизни на основе признания ее важной экономической категорией и в тесной связи с качеством условий жизни населения. В данной статье представлена теоретическая и практическая классификация показателей уровня жизни сельского населения. Следует отметить, что уровень жизни сельского населения является одной из важнейших социально-экономических категорий.

Ключевые слова: уровень жизни, население, сельская местность, факторы, влияющие на уровень жизни, доходы и расходы населения, комплексные показатели, качество жизни.

Ashurov F.M.

LIVING STANDARD OF THE RURAL POPULATION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article includes statistical aspects of the standard of living of the rural population. The purpose of scientific research is to study the main indicators of the standard of living of the rural population and, on this basis, to develop factors influencing it. During the study, he discussed and proposed a system of indicators of living standards based on its recognition as an important economic category and in close connection with the quality of living conditions of the population. This article presents a theoretical and practical classification of indicators of the standard of living of the rural population. It should be noted that the standard of living of the rural population is one of the most important socio-economic categories.

Key words: standard of living, population, rural area, factors influencing the standard of living, income and expenses of the population, comprehensive indicators, quality of life.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи боло бурдани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот на танҳо объекти омӯзишу таҳқиқи коршиносони иқтисодӣ қарор гирифтааст, балки давлат ва ташкилотҳои байналмилалӣ низ ба омӯзиши ин масъала таваҷҷуҳи бештар медиҳанд. Бинобар ин, муҳим, бамаврид ва рӯзмарра будани масъалаи зикргардида бори дигар шаҳодати он аст, ки 73%-и аҳолии кишвар дар деҳот истиқомат менамояд ва сатҳи зиндагии онҳоро пурра таҳқиқ намудан аз манфиат холӣ нест. Ҳамчунин, доираи омӯзиши омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ниҳоят васеъ, гуногунпаҳлӯ ва мураккаб буда, бо фарогирии як нишондиҳанда ё ҳалли як масъала ғайриимкон аст. Ҳангоми баҳодихии омӯрӣ маҷмӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, демографию экологӣ ва ҷуғрофӣ истифода гардида, бори дигар аз аҳамиятнокии ин масъала хабар медиҳад, зеро ба сифати объекти таҳқиқот сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Боз аҳамияти дигари ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки солҳои 2019-2021-солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидан, ки ин ба ободии маҳалҳо, хусусан, деҳоти дурдаст мусоидат мекунад. Чунин ташаббусу иқдоми созанда дар зарфи се сол бо ободу зебо шудани маҳаллу деҳоти кишвар ва бештар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот оварда расонид.

Маҳз иқтисодиёти сабз имкон медиҳад, ки дар оянда натавонанд рушди иқтисодӣ балки сади роҳи дигаргуншавии иқлимро гирифта тавонад. Бо дараназардошти он, ки 73%-и аҳолии кишвар дар деҳот истиқомат менамояд, рушди иқтисодиёти сабзро низ мебошад дар деҳот ҷонок менамудан. Дар деҳот мебошад рушди иқтисоди сабзро аз манобеъҳои дар ихтиёрдоштаи он ба таври васеъ истифода намуд.

Дар шароити муосир барои арзёбии пурраи омории сатҳи зиндагии аҳоли ҳар сол таҳқиқоти бучети хонаводаҳо (оилаҳо) аз ҷониби Агентии омор гузаронида мешавад, ки он яке аз воситаҳои муҳими таъмини маълумоти омӯрӣ мебошад, ки, асосан, сатҳи зиндагӣ ва таъминоти моддии аҳолиро фаро гирифтааст. Маълумотҳои ба даст овардашуда ҳолати воқеӣ ва тағйироти сатҳу сохтори даромаду хароҷот, истеъмолот ва андӯшти гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро фаро гирифта, имконият медиҳанд, ки вобаста ба тамоми паҳлуҳои сатҳи зиндагии аҳоли дар шаҳр ва деҳот маълумот ба даст оварда шавад. Ин маълумотҳо дар бораи нақши манбаъҳои алоҳидаи ташаккулёбии даромадҳои аҳоли ва дараҷаи (динамикаи) талаботи истеъмолии онҳо буда, омори бучети хонаводаҳо (оилаҳо) мувофиқи қарори Шӯрои Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ аз 3-юми ноябри соли 1951, №4354 гузаронида мешудааст. Мақомоти омори ҷумҳурӣ ба таври мунтазам аз соли 1952 таҳқиқоти интихобии бучети коргарон, хизматчиён ва колхозчиёнро гузаронидааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1250 оила, аз онҳо 853 оилаи коргарони ҳамаи соҳаҳои хоҷагии

халқ, 357 оилаи колхозчиён ва 40 оилаи нафақахӯрон, аз ҷумла: коргарон, хизматчиён ва колхозчиён таҳқиқ карда мешуданд. [2. С-125]

Мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2008, № 497 дар бораи ворид шудани тағйирот ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми августи соли 1996, № 354, мувофиқи моддаи 43-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми августи соли 1996, №354 «Дар бораи минбаъд ҳам аниқ омӯхтани сатҳи зиндагии аҳоли», аз 1-уми январи соли 2009 миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда, аз 925 хонаводаи ҳар моҳ таҳқиқшаванда то ба 3000 хонаводаи дар ҳар семоҳаи давра ба давра таҳқиқшаванда расонда шудааст. Айни замон дар ҷумҳурӣ бучети 3000 хонавода, ки аз онҳо 1150 хонавода (38,3%) дар шаҳр ва 1850 хонавода (61,7%) дар деҳот зиндагӣ мекунанд, таҳқиқ карда мешавад. Миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда имконият медиҳад, ки дар маҷмӯъ, ба таври муътамад ва пурра оид ба сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, инчунин, дар сатҳи 5 минтақа иттилоот ба даст оварда шавад. Доир ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, бахусус, дар деҳот ҳукумат диққати махсус медиҳад, чунки аксарияти аҳолии мамлакат дар деҳот истиқомат мекунад. Бинобар ин, миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда дар деҳот 61,7% қабул гардидааст. Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодии мамлакат, ба муносибатҳои нави бозорӣ гузаштани он, шароити моддии ҳаёти аҳоли қисман тағйир меёбад.

Ҷуногунии сохтории иқтисодӣ ба хусусияти шӯғли аҳолии қобили меҳнат таъсир расонида, манбаъҳои нави даромад пайдо шуда, шумораи бекорон ва ашхоси манбаъҳои даромадашон номунтазам афзуд. Шароити нав ба таркиби хароҷоти истеъмолии аҳоли, сохтори истеъмоли молҳои озуқаворӣ, ғайриозуқа ва ё хизматрасонӣ таъсир мерасонад. Дар мавриди таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли воҳиди таҳқиқоти хонавода қабул карда мешавад, ки вай ҳамчун маҷмӯи зиндагии якҷояи ашхос барои онҳое, ки бучеташон ва ҷои зиндагиашон умумӣ мебошад (хона, хучра, гурӯҳи хучрахое, ки ба кӯча баромади алоҳида доранд) муайян карда мешавад. Дар ҷунин маврид муносибату робитаҳои ҳешовандӣ шартҳои ҳатмӣ шуда наметавонанд, яъне, дар истиқомати якҷоя ва пеш бурдани хоҷагии умумӣ, аъзои хонавода метавонанд ҳешу табор набошанд. Аз маҷмӯи умумии хонаводаҳо, хонаводаҳои оилавӣ ҷудо карда мешаванд ва ин муайянкунандае мебошад, ки шароити ҳатмии робитаҳои ҳешовандӣ ва аъзои хонаводаро пурра мегардонад. Бучети хонаводаҳо ба мақсади дастрас намудани маълумотҳои омӯрӣ дар бораи сатҳи зиндагии гурӯҳҳои ҷуногуни иҷтимоии ҷомеа ва гурӯҳҳои аҳоли омӯхта мешавад.

Маълумотҳо дар бораи бучети хонаводаҳо дар таҳқиқи қонунии истеъмолот аҳамияти бузург дорад. Онҳо дараҷаи қаноатмандии моддӣ ва истеъмолати аҳолиро дар гурӯҳҳои ҷомеа, инчунин, вобаста ба сатҳи даромадашон тавсиф менамоянд ва вобастагии истеъмолотро аз сатҳи даромаднокии сарикасӣ ошкор намуда, ҳаёти оила ва дигар аломатҳои иҷтимоӣ иқтисодии хонаводаҳоро маълум менамоянд.

Омори бучети хонаводаҳо маълумотҳои ҳисоботи давлатиро, ки сатҳи зиндагии аҳолии мамлакатро тавсиф менамоянд, пурра мегардонад. Ҳангоми таҳқиқи бучети аҳоли, махсусан, муҳим аст, ки пуррагӣ, муътамадии маълумотҳои бучетии хонаводаҳо таъмин карда шавад. Ин ҳангоми паҳн намудани маълумотҳои ҷамъбасти таҳқиқоти ҳамаи аҳолии мамлакат аҳамияти калон дорад. Ин дурустии таҳлили маълумотҳоро дар бораи сатҳи зиндагӣ ва тағйирёбии он мувофиқи замон, муайян менамояд. Маълумотҳои таҳқиқоти бучети хонаводаҳо (оилаҳо) сарфи назар аз он ки тавсифи бевоситаи сатҳи зиндагии гурӯҳҳои ҷудогонаи иҷтимоиро нишон медиҳанд, дар ҳисобу таҳлили иқтисодию омӯрӣ ба таври васеъ истифода гардида, ҳангоми тақсимоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз рӯи категорияҳои хароҷот, ҳангоми ҳисоби сатҳи даромадҳои аҳоли, барои тартиб додани тавозун (баланс)-и истеҳсолот ва истифодаи маҳсулоти кишоварзӣ,

хангоми ҳисоби индексҳои арзиши ҳаёт (индексҳои нархҳои истеъмоли ба молҳо ва хизматрасонӣ), дар низомии ҳисоби миллий, ба таври васеъ истифода мегарданд.

Таҳқиқоти буҷет дар мавриди риояи принципи ихтиёриона пеш бурдани буҷети хонаводаи худ аз тарафи шахрвандон ба таври доимӣ гузаронида мешавад. Таҳқиқотро бо роҳи пурсиши аъзои калонсоли хонаводаҳо дар бораи даромади онҳо, хароҷот, истеъмолот ва ғайра мегузаронанд. Дар ин маврид қорбарии оморӣ дар хонаводаҳо, сабти даромаду хароҷот, инчунин, маълумот дар бораи музди қор, нафақа, кумакпулӣ ва ғайраҳо (хуччатишуда) истифода карда мешаванд. Чунин усули таҳқиқоти хонавода ба пуррагию эътимоднокии маълумотҳо қафолат дода метавонад. Ин маълумотҳо маҳз манбаи асосии омӯзиши сатҳи даромад, хароҷот ва умуман, сатҳи зиндагӣ ҳисобида мешаванд. Монография бо истифода аз маълумотҳои гуногун сатҳи даромади аҳолии деҳотро ҳисоб, таҳлил ва пешниҳоди нишондиҳандаҳои заруриро фаро гирифтааст. Мувофиқи таснифоти оморӣ даромади пулӣ ҳаҷми воситаҳои пулии дар ихтиёри хоҷагиҳои хонаводаи деҳот буда, он барои таъмини хароҷоти худӣ ва тартиб додани аломатҳо бе ҷалби воситаҳои пешакӣ ҷамъшуда ва қарзҳо мебошад. Даромад мақсади ниҳонии таъсироти ҳар як иштирокчи бозор, омили объективӣ ва асосии ҳавасмандгардии фаъолияти ҳаррӯзаи ӯ мебошад. Кушиши ба ҳади аксар расонидани даромади ҳуди, рафтори мантиқии ҳамаи субъектҳои иқтисодии бозор доништа мешавад. [1.С-12] Аз рӯи мазмун иқтисодӣ мафҳуми даромади пулӣ, ки ба ибораи дигар, нишондиҳандаи даромадгирӣ шарҳ дода шудааст, бештар ба стандарти НҲМ наздик мебошад ва мазмунӣ омории он чунин фаҳмида мешавад:

- ❖ маблағи хароҷоти пулии хоҷагиҳои хонаводагӣ;
- ❖ тағйирёбии дороиҳои молиявӣ дар давраи ҳисоботӣ (фарқи байни маблағҳои амонатӣ, ки аз ҳисоби воситаҳои худӣ ва маблағи ҷамъшудаи васитаҳои пештара).

Даромади пулӣ, даромадҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ аз:

- фаъолияти истеҳсоли;
- моликияти худӣ;
- азнавтасимкунии амалиёти дар шакли пулӣ гирифташударо дарбар мегирад.

Аз рӯи таснифоти оморӣ таркиби даромадҳои пулии аҳоли иборат аст аз:

- пардохти музди меҳнат;
- трансфертҳои иҷтимоӣ (нафақа, ёрдампулӣ, идрорпулӣ ва дигарҳо);
- воридоти маблағ аз фӯруши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ;
- даромадҳо аз моликият (дивиденд, фоиз аз пасандозҳо ва ғайра);
- даромади шахсони ба фаъолияти соҳибқорӣ машғулбуда;
- воридшавӣ аз низомҳои молияви (баргاردонидани суғуртаҳо, қарзҳо, бурди лоторея ва ғайра);
- даромад аз фӯруши ашёи хориҷӣ;
- дигар даромадҳо (аз фӯруши ашё дар мағозаи арзоншуда, ҳиссаи ашёи хом, металлҳои харида ва дигарҳо);

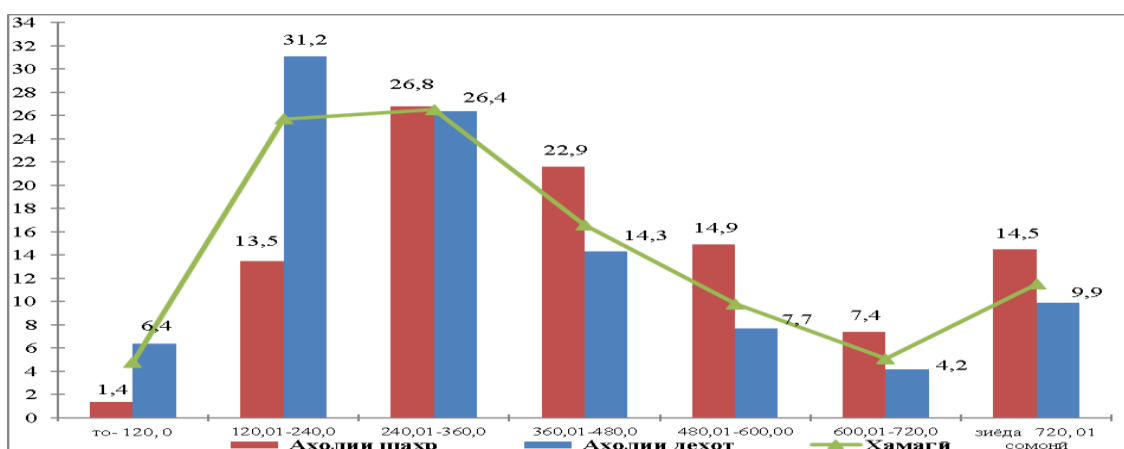
Даромади умумии хоҷагиҳои хонаводагӣ дарбар мегирад:

- ✓ даромадҳои пулӣ;
- ✓ арзиши воридшавии маҳсулоти озуқаворӣи натуралӣ: маҳсулоти хоҷагии қишлоқи истеҳсоли худӣ, кумак ба ҳешовандон ва ҳоказо;
- ✓ арзиши пешниҳодшуда бо ифодаи натуралии кумакпулӣ ва манфиат барои хариди мол ва ё ин ки пардохти хизматрасонӣ. Ин арзиш ба маблағи пурра ва ё ин ки қисми пардохти арзиши ин молҳо (хизматрасонӣ) баробар аст.

Захираҳои дар ихтиёри худ доштаи хоҷагиҳои хонаводагӣ аз ҷамъи даромадҳои умумӣ ва андӯхтҳои пешинаи воситаҳо, қарзҳо ва кредитҳои барои пӯшонидани хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагии дар давраи муайян истифодашаванда иборат мебошад. Ин нишондиҳанда аз нишондиҳандаи даромади дар ихтиёри худ доштаи НҲМ ба кулӣ фарқ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки дар мавриди таҳқиқи омори мафҳуми хароҷоти пулии аҳоли васеъ истифода мегардад, ки он хароҷоти хариди молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқавориро дарбар гирифтааст. Инчунин, ба ин гурӯҳ пардохти хизматрасонӣ, пардохтҳои ҳатмӣ ва ҳаққи узвият, пардохтҳои ҳатмӣ суғуртавӣ ва дигар маблағҳо дохил аст. Таносуб ва сохтори хароҷоти хонавода ба ҳаҷми умумии даромад ва сохтори хароҷоти аҳоли дар деҳот хеле зич алоқамандӣ дорад. Тақсими ҳаҷми умумии даромадҳои пулӣ аз рӯи гурӯҳҳои 10-фоиза, мутаносибан, ба 10 гурӯҳи баробар ба тартиби афзоишёбии ин даромадҳо барои аҳолии шаҳр ва деҳот ҳисоб карда мешавад. Дар ин асос нишондиҳандаи коэффитсиенти детсил муайян карда мешавад, ки мазмуни омориаш таносуби сатҳи даромади гурӯҳҳои 10 фоизаи аз ҳама бештар даромадгиранда ва гурӯҳи аз ҳама камтар гирандаи даромадро ифода менамояд. Ҳамчунин, дар шакли диграмма ин тафовут дар байни аҳолии шаҳр ва деҳот назаррас буда, ҳиссаи гирандагони даромад ва шумораи ин даромадхоро дар ҳар як гурӯҳи алоҳида ифода менамоем (диграммаи 1).

Диграммаи 1. Гурӯҳбандии аҳоли аз рӯи андозаи даромадҳои пулӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар дар соли 2019

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷаи хонаводаҳо // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2018.–С. 23

Ба воситаи диграммаи тақсими гурӯҳбандии аҳоли аз рӯи андозаи даромади пулиаш ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳолии шаҳр ва деҳот дар соли 2018 оварда шудааст, ки тақсими аҳолиро вобаста ба ҳолати даромадгириашон дар гурӯҳҳои гуногуни 10 фоизаи камтаъмин ва 10 фоизаи бисёртаъмин ифода намудааст. Ҳамчунин, аз рӯи ин нақша сатҳи даромадгирии аҳолии шаҳр ва деҳот дар гурӯҳҳои алоҳида муайян карда мешавад, ки аз ҳама бештар сатҳи даромад аз 120 сомонӣ то 360 сомонӣ ҳиссаи аҳолии деҳот зиёдтар, лекин дар гурӯҳҳои сатҳи зиёди даромадро гиранда аз 720 сомонӣ зиёд ҳиссаи аҳолии шаҳр бештар аст.

Бо назардошти тағйирёбии ин нишондиҳанда эҳтимолияти тағйир ёфтани дигар нишондиҳандаҳои омории ифодакунандаи дифференциатсияи даромадҳои аҳоли, аз ҷумла, коэффитсиенти детсили даромадҳо, нишондиҳандаи кватил ва протсентил, даромади миёнаи сарикасӣ, медианагӣ ва дигаронро дар аҳолии деҳот мушоҳида намудан мумкин аст. Тавре ки аз нақша айён аст, дар гурӯҳҳои 10 фоизаи камтаъмин ҳиссаи бештар аҳолии деҳот ва дар гурӯҳҳои 10 фоизаи бисёртаъмин ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёдтар аст. Аз нақшаи пешниҳодгардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сатҳи даромади пулӣ дар хонаводаҳои дар деҳот истиқоматкунанда нисбат ба хонаводаҳои дар шаҳр истиқоматкунанда камтар мебошад, ки ин ҳолат, албатта, ба сатҳи зиндагии аҳолии дар деҳот истиқоматкунанда таъсири манфӣи худро мерасонад.

Новобаста аз он ки хонаводаҳои деҳотӣ манбаҳои гуногуни даромадгирӣ доранд ва сатҳи зиндагии онҳо бештар аз дигар омилҳо ба монади замин, чорво ё дигар воситаҳои асосӣ, ки онҳо дар ихтиёр доранд, алоқаманд аст. [2. С-123]

Акнун хусусиятҳои омории ҳисобкунии нишондиҳандаҳои даромадхоро дида мебароем:

1. Даромадҳо на фақат бо ифодаи номиналӣ, балки бо ифодаи реалӣ низ ҳисоб карда мешавад. Даромадҳои реалӣ, одатан, бо ифодаи нисби (индекс) ҳисоб карда мешавад. Индекси даромади реалӣ дар ихтиёри худ доштаи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар сатҳи аҳолии деҳот ва ё шаҳр аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$I_{дрд} = I_{дн} : I_p = I_{дн} I_{кх}$$

дар ин ҷо: $I_{дн}$ – индекси даромади дар ихтиёри худдоштаи номиналӣ;

I_p – индекси умумии нархи истеъмоли;

$I_{кх}$ – индекси қобиляти харидории пул: $I_{кх} = 1 : I_p$

2. Барои муқоисакунии даромадҳои минтақаҳо, соҳаҳо ё ин ки гурӯҳҳои иҷтимоӣ нишондиҳандаи даромад ба ҳар сари аҳоли ҳисоб карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои хароҷоти аҳоли, истеъмоли мол ва хизматрасонӣ дар НХМ дида мебароем.

1. Хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагӣ дар истеъмоли ниҳой дарбар мегирад:

❖ хароҷот барои хариди молҳои истеъмоли (ба ғайр аз хона ва утоқҳо) дар савдои давлатӣ, кооперативӣ ва савдои номуташаққил;

❖ хароҷот барои пардохти хизматрасонии истеъмоли;

❖ воридшавии маҳсулотҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ барои истеъмоли худӣ истеҳсолнамуда дар шакли натуралӣ;

❖ истеъмоли маҳсулотҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шакли натуралӣ ба сифати музди меҳнат гирифташуда;

❖ хизматрасонӣ барои истиқомат дар манзили шахсӣ (суммаи хароҷоти ҷорӣ барои нигоҳдории манзили шахсӣ ва истеҳлоки он).

2. Истеъмоли ниҳоии воқеии хоҷагиҳои хонаводагӣ, истеъмоли ниҳоие мебошад, ки аз ҳисоби:

➤ даромади дар ихтиёри худ дошта;

➤ трансфертҳои иҷтимоӣ дар шакли натуралии ба аҳоли аз тарафи сохторҳои идоракунии давлатӣ ва ташкилоти ғайри тижоратии (ТГТ) ба хоҷагиҳои хонаводагӣ хизматрасон таъмин мегарданд.

Хулоса, нишондиҳандаҳои хароҷоти аҳоли, истеъмоли мол ва хизматрасонӣ, асосан, аз 3 қисми асосӣ иборат аст. Ин хароҷоти пулӣ, хароҷоти истеъмоли ва хароҷот барои истеъмоли ниҳоии хоҷагиҳои хонаводагӣ.

Дар натиҷаи самаранок истифода намудани иқтисодиёт дар деҳоти кишвар имконияти бештар гардидани дараҷаи иқтисодию иҷтимоӣ ва экологии мардум афзоиш меёбад. Дараҷаи даромаднокии бештари аҳоли афзоиш ёфта, сатҳи зиндагии мардум ба кулли тағйир меёбад. Ҳамчунон, сатҳи саломатии мардуми деҳот бештар гардида дар ин замина истифодаи маҳсулоти аз ҷиҳати биологӣ тозаро истеъмол менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Ф.М. Роль и значение доходы трудовых мигрантов в повышении уровня жизни населения. / Г.М. Рахимов, Ф.М. Ашуров // Материалы XVIII международной научно-практической конференции Академическая наука - проблемы и достижения 28-29 января 2019 г. North Charleston, USA Том 2. -С. 101.

2. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳот. Монография. - Душанбе: «Шарқи озод», 2021.С-19. ISBN 978-99985-57-51-2

Ашурзода А.Н.

ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ РУШДИ УСТУВОР ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақола принципҳои ташаккул ва татбиқи механизми рушди устувор, омилҳои ба механизми рушд таъсиррасон, роҳҳои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор дар корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла, корхонаи пахтатозакунӣ таҳқиқ мешаванд. Қайд карда мешавад, ки потенциали корхонаи пахтатозакунӣ на танҳо ба натиҷаҳои ниҳони фаъолияти он, балки ба унсурҳои сарҳаддӣ афзоиши сохторию иқтисодӣ ва аз ин рӯ, ба рушди он таъсири калон мерасонад. Бинобар ин тавсия карда мешавад, ки ҳангоми татбиқи механизми пешниҳодшуда дар асоси баҳодиҳии унсурҳои асосӣ, вазъияти умумии корхонаи пахтатозакунӣ ва имкониятҳои он баҳо дода шавад.

Калидвожаҳо: беҳатарии иқтисодӣ, рушди устувор, корхонаи пахтатозакунӣ, омилҳои таъсиррасон, принципҳои ташаккули механизми рушди устувор.

Ашурзода А.Н.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются принципы формирования и реализации механизма устойчивого развития, воздействие факторов, влияющих на механизм развития, пути достижения целей устойчивого развития на промышленных предприятиях, в частности, хлопкоочистительном. Отмечается, что потенциал хлопкоочистительного предприятия оказывает большое влияние не только на конечные результаты его деятельности, но и на пограничные элементы структурно-экономического роста и, следовательно, на его развитие. Поэтому рекомендуется оценку общего положения хлопкоочистительного предприятия и его возможностей при реализации предлагаемого механизма проводить на основе изучения базовых элементов, приводимых в данной статье.

Ключевые слова: экономическая безопасность, устойчивое развитие, хлопкоочистительный комбинат, факторы воздействия, принципы формирования механизма устойчивого развития.

Ashurzoda A.N.

FORMATION OF A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AT AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

The article discusses the principles of formation and implementation of the sustainable development mechanism, the impact of factors influencing the development mechanism, and ways to achieve sustainable development goals at an industrial enterprise, in particular, a cotton gin. It is noted that the potential of a cotton ginning enterprise has a great impact not only on the final results of its activities, but also on the boundary elements of structural and economic growth and, consequently, on its development. Therefore, it is recommended that an assessment of the general situation of the cotton gin enterprise and its capabilities in implementing the proposed mechanism be carried out on the basis of studying the basic elements given in this article.

Key words: economic security, sustainable development, cotton ginning plant, impact factors, principles of formation of a sustainable development mechanism.

Иқтисодиёти муосири Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳо ва аломатҳои системавии рақамисозӣ, равандҳои дигаргуннамоӣ ва рушди инноватсионии саноатро тавсиф медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи таҷдиди иқтисодӣ «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [5] татбиқи гардида истодааст, ки мақсади муҳими он - таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар аст.

Барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои асосии татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар қатори афзалиятҳои рушди рақобатпазирии соҳаи саноат, афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазиранд, инкишоф додани системаи миллии воридотивазкунӣ дар асоси коркарди захираҳои маҳаллӣ муайян карда шудаанд.

Дар ин росто, баҳодиҳӣ ва таҳлили истифодаи амалии тавсияҳо оид ба ташкили механизми рушди устувор дар корхонаҳои пахтатозакунӣ масъалаи ҷолиби диққат мебошад ва он, аз нуқтаи назари муаллифон, дар якҷанд марҳила татбиқи мегардад.

Дар марҳилаи аввал барои татбиқи механизми рушди устувори корхона бояд ҳолати ибтидоии субъекти муоинашаванда – корхонаи пахтатозакунӣ баҳогузорӣ ва таҳлил карда шавад. Дар ин ҷо истифодаи маҷмӯи нишондиҳандаҳо ва омилҳои тавсифкунандаи иқтисодии корхона, манбаъҳои даромад, пешомадҳои имконпазир, воситаҳо, захираи маҳсулот, пасандозҳо ва дигар захираҳои истеҳсолӣ, ки дар фаъолияти иқтисодию хоҷагидорӣ мавриди истифода қарор мегиранд, тавсия карда мешаванд. Дар баробари ин иқтисодии корхонаи пахтатозакунӣ на танҳо ба натиҷаҳои ниҳони фаъолияти он, балки ба унсурҳои ҳудудии афзоиши сохторӣ ва иқтисодии корхона, ба тараққиёти устувори он таъсири калон мерасонад.

Аз ин сабаб, баҳодиҳии ҳолати корхонаи пахтатозакунӣ ва имкониятҳои он, ҳангоми татбиқи механизми бунёдшуда, дар асоси баҳодиҳии унсурҳои асосӣ тавсия карда мешавад (ҷадв.1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои пойгоҳии механизми рушди устувори корхонаҳои саноатӣ ва соҳаи пахтатозакунӣ*

Қисматҳои асосӣ	Манбаъ	Дараҷаи мавҷудият дар корхона
Мақсади ташкилот	Оинномаи корхона	Баҳодиҳии дараҷаи мавҷудияти қисматҳои ҷудошуда аз ҷониби роҳбарияти корхона ва ташхисгарон бо мақсади таҳия ва ҷоринамоии механизми рушди устувори корхонаҳои саноатӣ ва соҳаи пахтатозакунӣ баргузор мегардад
Усулҳо ва воситаҳои механизми рушд	Ҳисоботи солона	
Принсипҳои ташаққули механизми рушди устувор	Ҳисобот дар самти рушди устувор	
Омилҳои ба механизми рушд таъсиррасонанда	Ҳисоботи солона	
Баҳодиҳии сатҳи устувории корхона	Ҳисобот дар самти рушди устувор	
Идоракунии ғаврии воридкунии ислоҳот, барои мутобикат	Ҳисоботи солона	

*Манбаъ: аз ҷониби муаллифон таҳия карда шудааст.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳлили ҳолати ибтидоии корхонаи пахтатозакунӣ оид ба мақсад мувофиқ будани истифодаи механизми рушди устувор, ё ин ки истифода накардани он, қарор қабул карда мешавад. Масъалаи мазкурро ҳамчунин метавон дар асоси огоҳ будани шарикон, таҳвилгарон ва истеъмолкунандагон дар самти рушди устувор ҳал намуд.

Дар марҳилаи дуюм, мақсади корхонаи пахтатозакунӣ ба предмети мутобикати он бо дараҷаҳои гуногуни устуворӣ муоина карда мешавад.

Унсури муҳимтарини механизми рушди устувори корхона – ин муайян намудани мақсади рушди корхона, ки вай дар робитаи мутақобила ва босуботи тичоратии корхонаи пахтатозакунӣ, кӯшишҳои роҳбарияти он ва шарикон дар самти таъмини рушд яқин мегардад. Барои он ки бартариятҳои чунин робитаи мутақобила дар сатҳи зарурӣ мавриди истифода қарор гирад, бояд он дар чорчӯбаи мақсадҳои асосии корхонаи пахтатозакунӣ ташкил карда шавад.

Асосан роҳҳои амалӣ гардонидани манфиатҳои ба мақсади асосӣ хос, вобаста ба хусусиятҳои инфиродӣ ва соҳавии корхонаи пахтатозакунӣ фарқ мекунамд. Ҳангоми таҳияи мақсади асосӣ бояд “қоидаҳои тиллоӣ” риоя гарданд: ростқавлӣ, тавозуни дуруст ва татбиқи мунтазами онҳо дар ҳаёт. Дар шароити кунунӣ, корхонаи пахтатозакунӣ масъалаи дуруст нигоҳ доштани таносуби мувофиқро миёни мақсадҳои кӯтоҳмуддати молиявӣ ва уҳдадорӣҳои дарозмуддати иҷтимоӣ экологӣ, ҳангоми муоина ва дарки яқвақтаи интизориҳои рӯзафзуни кулли ҷонибҳои манфиатдорро бояд ифода намояд.

Дар ин маврид мақсади асосӣ бояд пай дар пай татбиқ шуда, қобилияти худро дар табадуллотӣ минбаъдаи корпоративии корхонаи пахтатозакунӣ нишон диҳад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки корхонаҳои пахтатозакунӣ кӯшиш менамоянд зинаҳои рушди устуворро тай намуда, дар ин самт бо ҷалб намудани ҷонибҳои манфиатдор ва бо онҳо дар доираи ҳамкорӣҳои самаранок созиш намудан (бо назардошти кормандон, истеъмолкунандагон, шарикон, танзимгарон ва сармоягуздорон) амал карда, дар бозори маҳсулот мавқеи пешсафро забт намоянд.

Дар ташаккули механизми рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ, ки аз ҷониби муаллифон пешниҳод гардидааст, нақши муҳимро гузориши дурусти мақсади асосӣ мебозад.

Ҳамчунин чудо намудани мақсад аз нуктаи назари сифатӣ ва миқдорӣ дар самтҳои иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ ва иҷтимоии фаъолияти корхонаи пахтатозакунӣ тавсия карда мешавад, ки он имконияти минбаъд мушаххас гардонидани дигар унсурҳои ташаккули механизмро фароҳам оварда, самтҳои фаъолияти онро муайян менамояд ва ба қабули қарорҳои ташкилию иқтисодӣ, бо назардошти дигаргунӣҳо, таъсири бевосита мерасонад.

Баъдан бояд мақсади корхонаи пахтатозакунӣ дар асоси инъикоси аниқӣ самти рушд на танҳо оид ба дарёфти ғоидаи зиёдтарин, балки рушди устувори иқтисодӣ таҳрир карда шавад.

Дар марҳилаи сеюм ҳангоми татбиқи механизми рушд бо иштироки мутахассисони пешбар ва салоҳиятдор, мушқилот дар қитъаҳои мушаххаси истеҳсолот ошкор карда шуда, таҳлили муаммоҳои ошкоргардида аз рӯи унсурҳои рушди устувор дида баромада мешавад.

Марҳилаи мазкур фарогири таҳияи тадбирҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ мебошад. Дар чунин ҳолат бояд ин ҳадафҳо бо назардошти се марҳилаи муҳими ташаккули механизм ташкил карда шаванд, ки аз мақсадҳои рушди устувор дар асоси омӯзиш интиҳоб ва таҳлил мешаванд:

- принципҳои, ки кори самаранокӣ механизми рушди устувори корхонаи пахтатозакуниро таъмин мекунамд;
- ба инобат гирифтани таъсири омилҳо барои таъмини устувории корхонаи пахтатозакунӣ дар самти ноил шудан ба рушди бефосила;
- вазифаи муҳимтарини корхона на танҳо риояи устуворӣ, балки ноил шудан ба рушди устувор мебошад;
- усулҳо ва воситаҳои, ки имконияти ҳамроҳсозии амалхоро дар раванди иҷрои вазифаҳои идоракунӣ барои ноил гардидан ба мақсадҳои рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ имконият медиҳанд.

Бинобар ин, интиҳоби принципҳои асосӣ, омилҳои таъсиррасон, инчунин усулҳо ва воситаҳо дар шароити фаъолияти корхонаи пахтатозакунӣ, бо риояи чор самт бояд амалӣ гарданд: иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ.

Ҳангоми ташаккули принципҳо гуруҳбандии зерини онҳо имконпазир аст:

1. Принципиҳои иқтисодӣ фарогири принциби зиёдшавӣ (афзоиши ҳадди аксари фоида, истеҳсоли ҳаҷми иловагии маҳсулот ва хизматрасонӣ, афзоиши ҳуди истеҳсолот ва ғайра); принциби эътимодноӣ (фаъолияти бефосила, такроршавии механизмҳои фаъолият ва идоракунии корхонаи пахтатозакунӣ бо мақсади баланд бардоштани устувории он); принциби шарикӣ (ҳамкории ошкоро ва софдилона бо ҷонибҳои манфиатдор, созиш ва ҳамкории босалоҳияти ҳамаи шарикон); принциби мувофиқшавӣ (қобилияти мувофиқ гардидан ба шароити ивазшавандаи муҳити беруна бо мақсади идомаи минбаъдаи рушди устувор дар ояндаи дарозмуддат); принциби мақсадноӣ (гузориш ва ноил гардидан ба мақсади қаблан гузошташуда, ки тавассути он корхона омилҳои дарозмуддати рушди устувори ҳудро ҳифз менамояд); принциби шаффофият (ба нафарони манфиатдор пешниҳод намудани иттилооти воқеӣ, фаҳмо, объективӣ ва ба иштибоҳ наоранда).

2. Принципиҳои экологӣ дар масъалаи рушди устувор дар асоси истифодаи эътиқодҳои зерин нақши муҳимро мебозанд: “ҳаматарафа фикр кардан – маҳдудона амал кардан” (таъсири ҷузъӣ ба муҳити атроф). Аз ин ҷо хулосае бармеояд, ки пеш аз таъсир ба табиат бояд оқибатҳои онро андеша намуд; роҳбарии масъул (роҳбарияти корхона захираҳои истифодашуда, ҳамчунин оқибатҳои аз фаъолият ба миёномадари назорат мекунад); истифодаи захираҳо бо зарари камтарин ба муҳити атроф.

3. Принципиҳои иҷтимоӣ низ принципиҳои муҳим ба ҳисоб мераванд, зеро омилҳои инсонӣ метавонад ба қулли фаъолияти ташкилот таъсир расонад. Ба чунин принципҳо шомил карда мешаванд: принциби эҳтиром ва дастгирии ҳуқуқи инсонӣ; адолат (ҳар як корманд метавонад аз ҳуқуқи гирифтани подош мувофиқи меҳнати сарфкардааш истифода намояд, инчунин корманд ҳуқуқ дорад фаъолияти меҳнатии ҳудро дар муҳити тоза ва мусоид анҷом диҳад); таъмини неъматҳои устувор (корфармо бояд кӯшиш намояд, ки кормандони ҳудро бо музди меҳнат таъмин намояд ва мутобиқи сатҳи таваррум андозаи онро муқаррар созад); масъулият дар назди насли оянда (принципи мазкур ҳаёти ҳар як одамо дар рӯи замин дар назар дорад; тағйирот дар ҷаҳонбинии ҷамъиятӣ набояд зуд бошад ва бояд дар зери таъсири давлат аз дастурҳои асосӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакон, наврасон, суҳбатҳо бо волидон сар карда, то барномаҳои махсуси экологӣ баргузор гардад).

4. Принципиҳои технологӣ, барои корхонаҳои пахтатозакунӣ махсусан аҳамияти калон пайдо мекунад. Принципиҳои пойгоҳии технологиро ҷудо менамоем: асосноккунии илмӣ – дар истифодаи аз ҷиҳати илмӣ асосноки воситаи усулҳо, ки хангоми қабули қарорҳо аҳамияти калон доранд, ифода мегардад; баҳисобгирии пешрафти илмию техникӣ, инкишоф ва тақмили воситаҳои меҳнат, технология ва ташкили истеҳсолот шаҳодат медиҳад; мақсадноӣ – муайян намудан ва сохторбандии мақсадҳо ва вазифаҳо дар бар мегирад, ки ба предмети тадқиқот мувофиқ буда, хусусиятҳои минтақавиро ба инобат мегиранд ва ҳалли мушкилоти ошкоргардидаро таъмин менамоянд.

Дар маҷмӯъ, барои нигоҳдории рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ бояд ҳадафҳои стратегияи дар заминаи принциpleri дар боло зикргардида таҳия карда шаванд, ки таъсири манфии муҳити зистро барои ба даст овардани афзалиятҳои устувори рақобатӣ инъикос мекунад.

Баҳодиҳии имконоти рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ ҳамчунин шароитҳо ва омилҳои ба он таъсиркунамандаро ба инобат мегирад. Мақсади гуруҳбандии омилҳо ба қисми иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ ва иҷтимоӣ, ба принциpleri рушди устувори корхона таъсир мекунад. Вале бояд ба инобат гирифт, ки омилҳои зерин метавонанд ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ бошанд.

Баҳодиҳии намудҳои технологӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии омилҳо бояд аз нуқтаи назари тағйирёбандагии онҳо, пайдоишашон ва таъсиррасонӣ ба рушд баргузор намуд. Аз ин сабаб истифодаи чунин таснифи омилҳои ба рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ таъсиррасон пешниҳод карда мешавад. Ин ҷо метавон таснифи омилҳои ба рушди устувори корхона таъсиррасонро, ки В.В. Бирюкова пешниҳод намудааст, барои шароити корхонаҳои пахтатозакунии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намуд [1].

Бо истифода аз таснифи пешниҳодгардидаи омилҳо аз нуктаи назари баланд бардоштан ё коҳиш додани устуворӣ, имкони баҳодихии дараҷаи устувории корхонаи пахтатозакунӣ ба даст омада, андозаҳои детерминанти омилҳо мавҷудияти интиҳобро аз вариантҳои гуногуни ғайриқарорӣ корхона ифода менамояд, ки он шакли мутобиқшавӣ ё амали ғайриқарорӣ пешбинӣ мекунад.

Унсурҳои дигари марҳилаи сеюм усулҳо ва воситаҳои мебошанд, ки айнан бо ҳамон принсипе, ки барои ҷузъҳои қаблӣ сурат гирифта буд, бояд ғуруҳбандӣ карда шаванд.

Дар марҳилаи чорум истифодаи услуби таҳиягардида аз рӯи баҳодихии рушди устувори корхонаҳои пахтатозакунӣ тавсия карда мешавад. Ин усул ба муқаррар намудани сатҳи устувории корхона имкон медиҳад, ки қобилияти дақиқ муайян кардани сабабҳои ба амал омадани ноқоимӣ дар натиҷаи шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда муайян месозад.

Марҳилаи ниҳой ақсуламали ҷавоб ва қабули қарорҳоро мувофиқи сатҳи устувории дар марҳилаи арзёбӣ муайяншуда дар бар мегирад. Маълумоте, ки дар доираи татбиқи механизм ба даст омадааст, имкон медиҳад, ки самтҳои амали минбаъда на танҳо барои роҳбарият, балки барои кормандон, шарикон ва сармоягузoron интиҳоб карда шаванд. Барои қабули қарори дурусти идоракунӣ, инчунин ҳисоб кардани самарайи иқтисодӣ зарур аст.

Дар маҷмӯъ, татбиқи механизми пешниҳодшуда ба истифодаи тадбирҳои зерин, ки боиси баланд шудани сатҳи устувории корхонаи пахтатозакунӣ мегардад, мусоидат менамояд (ҷадв.2).

Ҳамин тариқ, татбиқи механизми пешниҳодгардидаи рушди корхонаҳои пахтатозакунӣ имкони баланд бардоштани дараҷаи устувории онро бо роҳҳои зерин фароҳам меорад:

1. Коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ, яъне баланд бардоштани устувории иқтисодии корхона;

2. Тағйир додани шароити кории кормандон (баланд бардоштани дараҷаи бехатарӣ ҳангоми иҷрои корҳо), яъне баланд бардоштани дараҷаи устувории иҷтимоӣ;

3. Коҳиш додани хароҷот барои нерӯи барқ ва бартараф намудани партовҳои истеҳсолӣ, ки дар натиҷаи он сатҳи устувории экологӣ баланд мегардад;

Ҷадвали 2. Роҳҳои баланд бардоштани рушди устувори корхонаи пахтатозакунӣ*

№ б/т	Самти устуворӣ	Нишондиҳандаҳои, ки аз ҳисоби онҳо дараҷаи устуворӣ баланд мегардад
1.	Иқтисодӣ	Коҳиш додани хароҷот барои истеҳсолот: - коҳиш додани сарфи масолеҳи асосӣ; - коҳиш додани шумораи талафот; - коҳиш додани теъдоди кормандон; - коҳиш додани нуқсонҳои истеҳсолӣ
2.	Иҷтимоӣ	Баланд бардоштани сатҳи бехатарӣ ҳангоми иҷрои корҳо Коҳиш додани ҷароҳатҳо дар истеҳсолот
3.	Экологӣ	Коҳиш додани хароҷот барои нерӯи барқ; Коҳиш додани партовҳои истеҳсолӣ
4.	Технологӣ	Ҷорӣ намудани раванди технологияи нав: - оптимизатсияи равандҳои пахтатозакунӣ; -автоматикунонии равандҳо ва истифодаи технологияҳои нав ва ғайра

*Манбаъ: аз ҷониби муаллифони таҳия карда шудааст.

4. Табаддулоти раванди технологӣ ва ҷоринамоии таҷҳизоти нави ҳозиразамони ба стандартҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи пахтатозакунӣ мувофиқ, ки дар натиҷаи он рушди сатҳи устувории технологӣ ба даст меояд.

Ҳамчунин, тавсияҳои пешниҳодгардида имкони ислоҳ намудани механизмро дар мутобиқат бо мақсадҳои мушаххаси корхонаи пахтатозакунӣ фароҳам оварда, ба зуд дарк намудани пайдоиши мушкилоти нав дар фаъолияти хоҷагидорӣ, инчунин роҳ надодан ба бетартибӣ дар раванди ноилшавӣ ба мақсадҳои рушди устувор ва баҳисобгирии дигаргуниҳо мусоидат менамояд.

Дар маҷмӯъ, дар асоси таҳлили вазъи корхонаҳои пахтатозакунӣ, бояд мақсади рушди устувор такмил дода, ҳадафҳои афзоиши он дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ муайян карда шаванд. Ҳамзамон, натиҷаҳое, ки дар доираи истифодаи механизм ба даст оварда шудаанд, имкон медиҳанд, ки самтҳои амали минбаъда на танҳо барои роҳбарият, балки барои кормандон, шарикон ва сармоягузoron интиҳоб карда шаванд. Дар чунин шароит муфассалномаи иттилоот ва пешниҳоди он ба зерсохторҳои дахлдори корхонаҳои пахтатозакунӣ мақсаднок ҳисобида мешавад, ки дар асоси онҳо пешниҳодоти муайян оид ба самтҳои фаъолият дар мувофиқа бо мақсадҳои рушд ва имкониятҳои потенциали дар шароити ташкили ҳудудӣ ва таъмини бехатарии иқтисодӣ, ба инобат гирифтани дигаргуниҳои бавуқӯъояндаю шароити бозор барои маҳсулоти соҳаи пахтатозакунӣ мухтасаран ифода мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бирюкова, В.В. Устойчивость развития нефтяных компаний России [Текст]/ В.В. Бирюкова // Вестник Сибирской государственной автомобильно-дорожной академии. 2016. № 3. - С. 92.
2. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность. -СПб.: Питер, 2007. – 384с.
3. Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2007, № 500.
4. Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. М: Ось – 89, 2007. – 208 с.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. <https://www.tajmedun.tj>, minjust.ww.tj.

УДК: 336.2

Ашурова М.Т.

ДАР БОРАИ МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола баъзе масъалаҳои ташаккул ва инкишофи институти андозбандӣ дар Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки хироч ва пардохтҳои андоз манбаи асосии ташаккули буҷети давлатӣ мебошанд, зеро ба ҳама гуна давлат барои иҷрои функцияҳои худ фонди маблағҳои пулӣ заруранд. Имрӯз низоми андоз барои воқеан таъсир расониданба мустаҳкам кардани асосҳои бозорӣ ба хоҷагӣ, мусоидат намудан ба рушди соҳибкорӣ ва дар баробари ин монеа шудан дар роҳи бенавошавии иҷтимоии табақаҳои каммузд равона карда шудааст. Моҳияти низоми андозбандӣ ва қонунгузори андоз муайян гардида, камбудҳои ва роҳҳои такмили онҳо нишон дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: андозҳо, андозбандӣ, механизми андоз, низоми андоз, қонунгузори андоз, буҷет, хироч ва пардохтҳои андозӣ.

Ашурова М.Т.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассмотрены некоторые вопросы формирования и развития института налогообложения в Таджикистане. Отмечается, что налоговые сборы и платежи являются основным источником формирования бюджета государства, т.к. любому государству для выполнения своих функций необходимы фонды денежных средств. Сегодня налоговая система призвана реально влиять на укрепление рыночных начал в хозяйстве, способствовать развитию предпринимательства и, одновременно, служить барьером на пути социального обнищания низкооплачиваемых слоев. Определена сущность системы налогообложения и налогового законодательства, выделены недостатки и пути их совершенствования.

Ключевые слова: налоги, налогообложения, налоговый механизм, налоговая система, налоговое законодательство, бюджет, налоговые сборы и платежи.

Ashurova M.T.

ON THE ISSUE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF TAXATION IN TAJIKISTAN

The article discusses some issues of the formation and development of the institution of taxation in Tajikistan. It is noted that tax collections and payments are the main source of formation of the state budget, because Any state needs funds of funds to perform its functions. Today, the tax system is designed to really influence the strengthening of market principles in the economy, promote the development of entrepreneurship and, at the same time, serve as a barrier to the social impoverishment of low-paid strata. The essence of the tax system and tax legislation is determined, shortcomings and ways to improve them are highlighted.

Key words: taxes, taxation, tax mechanism, tax system, tax legislation, budget, tax collections and payments.

Тачрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ба воситаи механизми андоз метавон ба рушди умумии ҷаҳолияти соҳибкори таъсири мусбат расонид, инчунин динамикаи истеҳсолоти ҷамъиятиро ҳавасманд, ҷойгир ва инкишоф дод.

Вобаста ба ин, маблағҳои тавассути даромадҳои андоз ба даст омада, моҳиятан, манбаи асосие мебошанд, ки ба шарофати онҳо буҷети давлатӣ ташаккул меёбад. Чун қоида, ба воситаи фондҳои буҷетӣ фондҳои пулӣ ташаккул меёбанд, ки бо ёрии онҳо ҳар як давлат функцияҳои асосии худро иҷро мекунад.

Инчунин ба қасе пӯшида нест, ки захираҳои молиявии зикргардида аз ҳисоби андозҳое, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз шаҳрвандон, субъектҳои хоҷагидорӣ ва намоёндагони гуногуни бахши хусусии худ ситонида мешаванд, ташаккул меёбанд.

Дар оянда ин маблағҳо барои маблағгузори барномаҳои гуногуни иҷтимоии давлат ва таъмини дастгоҳи давлатии идоракуни, ки ҷаҳолияти ҳаётӣ ва ҷаҳолияткунии худи мамлакатро таъмин мекунад, равона карда мешаванд.

Тавассути низоми андозбандӣ дар давлат имконияти пешбурди сиёсати иқтисодӣ ба вучуд меояд: рушди соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот ва самтҳои иҷтимоиро дар минтақаҳои кишвар дастгирӣ ва ё маҳдуд созад, тадбирҳои давлатии зиддиинфлятсиониро таҳия ва амалӣ созад, ҷаҳолияти монополистҳоро дар муносибатҳои бозорӣ танзим намояд, барои ғоидаи зиёдотӣ, ки дар натиҷаи ҷаҳолияти ташкилотҳои монополистӣ ба даст меояд, дар буҷет хирочҳои иловагӣ муқаррар кунад [5].

Низоми механизми функсияи андоз инчунин барои аз нав тақсим кардани даромадҳои шаҳрвандон, таъминоти иҷтимоии табақаҳои осебпазири аҳоли, инчунин барои танзими даромади шахсии аҳоли зарур аст.

Бо фаро расидани давраи муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташаккули низоми самараноки андозбандии корхонаҳо ва шаҳрвандони ғуногун ба миён омад. Дар ин ҷо қайд кардан лозим аст, ки қабул намудани таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда омили муҳими тараққиёти кишвари мо мебошад. Ҳамзамон, бидуни омӯзиш ва таҳлили муфассали низоми андози ин кишварҳо ба таври оддӣ нусхабардорӣ кардани онҳо мувофиқи мақсад нест[3].

Ба ғайр аз ин, омӯзиши таҷрибаи таърихӣ низоми андозбандии кишвари мо метавонад ба рушди минбаъдаи низоми мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири судманд расонад. Мутаассифона, давраи мазкур муддати дароз дидаю доништа пинҳон ё сукут нигоҳ дошта мешуд, инчунин объективона баҳо дода намешуд. Дар аввалҳои солҳои 1990-ум зарурати эҳё ва ташаккули низоми комилан нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад, ки рушди он то имрӯз мушоҳида мешавад.

Низоми муносибати андоз мақсади воқеан таъсиррасонӣ ба таҳкими асосҳои бозорӣ дар соҳаи иқтисодӣ-хоҷагӣ, тақон бахшидан ба ташаккул ва рушди соҳибкорӣ, инчунин мусоидат намудан ба ҳифзи иҷтимоӣ ва рушди кишрҳои осебпазири ҷомеаро дорад. Дар асоси ғуфтаҳои боло таҳмин кардан мумкин аст, ки андозҳо рушди хеле дурударози таърихӣ ва инкишофи мураккаби марҳилавӣ дошта, асосан дар баробари рушди давлат ташаккул ёфтаанд. Азбаски андозҳо дар шакли пулӣ ҳисоб карда мешаванд, соҳибони ғуногуни корхонаҳо бо мақсади гирифтани ғайрипулӣ бояд барои фурӯш бештар мол истеҳсол кунанд. Тамоюли мазкур ба инкишофи муносибатҳо ва алоқаҳои тижоратӣ пулӣ, баланд бардоштани раванди тақсими истеҳсолнокии меҳнат мусоидат мекунад. Вобаста аз ин андозҳо моҳиятан фишанги танзими рушди умумии низоми иқтисодӣ ҳар як давлат мебошанд.

Марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди низоми андозбандӣ ва ҳуқуқи андозро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил мекунем.

Аз замонҳои қадим то ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Марказӣ андоз ва низоми андоз дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ дар ҳаракати доимӣ буд. Мустақкам шудани давлат, ҳокимияти марказии он ба эътидол омадани муносибатҳои андоз овард ва баръакс, ба ҷангҳо ва забти давлатҳо, сушт шудани ҳокимияти марказӣ ва мустақкам шудани мавқеи феодалҳои маҳаллӣ боиси зиёд шудани бори андоз, ҳалалдор шудани устувории муносибатҳои андоз ва камшавии даромади давлат гардид[3].

Инқилоби соли 1917 дар низоми андози ҶШС Тоҷикистон тағйироти ҷиддӣ ворид намуд. Танҳо банақшагирии меъёрии давлатӣ ва тақсими сарвати милли аз рӯи соҳаҳои хоҷагии халқ вучуд дошт, ки дар доираи он воқеан аз корхонаҳо гирифтани тамоми ғайрипулӣ истеҳсолшуда ва гирифташуда ва ба соҳаҳои тараққиёбанда равон кардани он ба амал омад. Ҳатто мақомоти андози алоҳидаи ваколатдор вучуд надоштанд, зеро функсияҳои онҳо ба ҳуди субъектҳои андозбандӣ дода шуда буданд. Масалан, ҳангоми ситонидани андози даромад функсияи ҷамъкунандаи андозро корфармо аз корхонаю колхозҳо (совхозҳо) иҷро мекард, андоз аз ғайрипулӣ ҳуди ташкилотҳоро бошад ташкилотҳои кредитӣ меситониданд. Ҳамин тавр, дар доираи танзим ва идоракунии давлатӣ ягон хел функсияи алоҳидаи андоз умуман вучуд надошт.

Аммо баъзе унсурҳои сиёсати андоз вобаста ба ҷорӣ намудани СНИ (сиёсати нави иқтисодӣ) пайдо мешаванд. Масалан, баъзе андозҳо, пеш аз ҳама хирочҳои аксизӣ ба маҳсулоти спиртӣ ва тамоку аз нав барқарор карда шуданд. Аз воридшавии танҳо хирочҳои аксизӣ ҶШС Тоҷикистон назар ба дахҳо дигар андозу хирочи ҷандин сол пеш ғайрипулӣ зиёдтар гирифт.

Қонунгузори андоз бо фарорасии Инқилоби Октябр, вақте ки Декрети Совети Комиссарони Халқ аз 24 ноябри (7 декабри) соли 1917 «Дар бораи ситонидани андозҳои

бевосита» қабул шуд, дучори тағйирот гардид. Бо Декрети мазкур андоз аз Ҷидаи Ҷавқулӯдаи корхонаҳои савдои саноатӣ ва даромадҳо аз касбукори шахсӣ муқаррар карда шуда буд. Ба ғайр ин, дар Декрет муҳлатҳои қатъии пардохти андоз, муқозот барои саривақт напардохтани пардохтҳо пешбинӣ шуда буданд, инчунин дигар қазои саҳт то ҳуди паррондан дар ҳолати қасдан напардохтани андоз пешбинӣ шуда буданд.

Баробари муқаррар гардидани диктатураи пурраи пролетариат чунин категорияҳо ба монанди андозбандӣ ва ҳуқуқи андоз дар ҷамъият ҳамчун воситаи муборизаи байнисинфӣ қабул шуда буданд. Тадбирҳои асосии СНИ (сиёсати нави иқтисодӣ) иваз намудани тақсмоти озуқаворӣ ба андози озуқа, иқозати савдои хусусӣ, иҷораи корхонаҳои хурди саноатӣ ва заминҳо таҳти назорати қатъии давлат, иваз кардани музди меҳнати натуравӣ ба маблағҳои пулӣ ҳисобида мешуданд.

Бо гузаштан ба низомии СНИ низомии андоз аз нав барқарор гардид, ки амалан низомии андози пешазинкилобиро умуман аз нав ба вуҷуд овард.

Дар баробари ин андозҳои нав, аз ҷумла андози ягонаи натуралӣ, андоз аз Ҷидаи Ҷавқулӯда, хироҷ барои эҳтиёҷоти соҳтмони манзили ва маданӣ-маишӣ ҷорӣ карда шуданд. Ба ғайр аз ин, як қатор «андозҳои синфӣ» ҷорӣ карда шуда будан, аз он ҷумла андозбандии инфиродии хоҷагиҳои кулакҳо бо андози хоҷагии кишлоқ.

То соли 1930 дар ИҶШС ислоҳоти куллии андоз гузаронда шуд, ки дар натиҷаи он низомии аксизҳо тамоман барҳам дода шуда, ҳамаи пардохтҳои андози корхонаҳо бошад дар ду пардохти асосӣ — андоз аз муомилот ва тарҳҳои Ҷидаи ягона карда шуданд. Баъзе андозҳо аз шахсони воқеӣ муттаҳид карда шуда, шумораи зиёди онҳо бошад бекор карда шуданд. Тамоми Ҷидаи корхонаҳои саноатӣ ва тижоратӣ, ба истиснои азҳисоббарории меъёрӣ барои ташаккули фондҳо ба даромади давлат гирифта мешуд [1].

Ҳамин тавр, даромади давлат аз ҳисоби мусодираи маҷмӯи маҳсулоти миллий, ки дар асоси монополияи давлатӣ истеҳсол карда мешавад, ташаккул ёфт.

Тағйирот дар қонунгузорию андози ИҶШС дар солҳои 1941-1965. Дар вақти Ҷанги Бузурги Ватанӣ низомии пардохтҳои ҳатмӣ аз Ҷидаи корхонаҳои давлатӣ амалашро давом мекард.

Вобаста ба эҳтиёҷоти иловагии бӯҷет андозҳои нав аз аҳоли ҷорӣ карда мешаванд: андоз аз муҷаррадон, шахрвандони танҳои оилаҳои хурддоштаи ИҶШС, андози ҳарбӣ, андоз аз соҳибони ҷорво.

Ба санадҳои қонунгузорию андоз дар қисми андозбандии даромад ва молу мулки шахсони воқеӣ, бӯчи ягонаи давлатӣ, андоз аз даромади намоиши филмҳо ва диг. тағйироти ҷиддӣ ворид карда шуда буданд.

Соли 1986 ба Ҷаъолияти инфиродии меҳнатии шахрвандон пурра иқозат дода мешавад.

Бинобар ин мутобиқи муқаррароти Қонуни ИҶШС аз соли 1987 «Дар бораи корхонаи давлатӣ» барои гирифтани патент барои ҳуқуқи машғул шудан бо Ҷаъолияти инфиродии меҳнатӣ пардохт муқаррар карда мешавад. Барои додани шаҳодатномаи бақайдгирӣ ва патент бӯчи давлатӣ ситонида мешуд.

Бо Фармони Президиуми Совети Олии ИҶШС аз 21 март соли 1988 андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт муқаррар карда мешавад.

14 июни соли 1990 Қонун «Дар бораи андоз аз корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳо» ҷорӣ карда шуд, ки уҳдадорию корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳоро барои пардохтани андозҳои умумииттифоқӣ — андоз аз Ҷида, андоз аз муомилот, андоз аз содирот ва воридот муқаррар кард.

Ба қонунгузорӣ, ки тартиби андозбандии шахрвандонро муқаррар мекард, тағйирот дароварда мешавад.

Мутобиқи Қонуни ИҶШС аз 23 апрели соли 1990 «Дар бораи андоз аз даромади шахрвандони ИҶШС, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд» режимҳои мустақили

андозбандии даромадҳои шахрвандон аз пешбурди хочагии деҳқонӣ ва даромадҳо аз ғаёлияти инфиродии меҳнатӣ муқаррар карда мешаванд.

Сабт намудани принсипи мустақилияти буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ амалан низоми андозӣ-буҷетии пештараи кӯхнашуда, вале томи ИҶШС -ро вайрон кард.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият ва барҳам хӯрдани иқтисоди нақшавӣ буҷети давлатии Тоҷикистони соҳибистиклолро андозу хирочҳои худӣ он ташкил меоданд.

Тавре ки Т.Назаров қайд мекунад, дараҷаи ба даст овардани ҳадафҳо ва афзалиятҳои давлатӣ тавассути андозҳо аз ҳамоҳангӣ ва вобастагии мутақобилаи охири ва воситаҳои истифодашавандаи нархӣ, пулӣ, қарзӣ, буҷетӣ, сармоягузорӣ ва дигар воситаҳои танзими давлатии равандҳои иқтисодӣ, аз ягонагӣ, муқаммалӣ ва самти мақсадноки сиёсати қабулшудаи молиявӣ-қарзӣ, пулӣ-иқтисодӣ ва сармоягузориҳои нархгузориҳои кишвар вобаста аст [4].

Андозҳо низоми мавҷудаи тақсими нақшавии ғойдари иваз карданд. Давлат ғаёлияти соҳибдорӣ ва иқтисодии ҷомеаи тавассути андоз ва дигар пардохтҳои давлатӣ танзим мекардагӣ шуд. Дар навбати аввал зарурати таҳияи заминаи меъёрии ҳуқуқии андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад. Дар натиҷа як қатор қонунҳо дар соҳаи андозбандӣ қабул гардиданд[2], аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андоз аз арзиши иловашуда» (аз 01.06.1992), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти замин» (аз 06.03.1992), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти андози давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 14.03.1992) ва ғ.

Андозбандиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, метавон қайд кард, ки гузариши иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ ташкили низоми андозбандии қорхонаҳо ва шахрвандон (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ)-ро тақозо мекард.

Қонунҳои нави дар солҳои 1991-1992 қабул карда шуда давом ва тақвияти унсuri муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Низоми томи андозбандии таъсисдодашуда номгӯи андозҳоеро, ки метавонанд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда шаванд, ҳуқуқу уҳдадорҳои андозсупорандагон ва мақомоти андозро возеҳ муқаррар намуда, вақолатҳои мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои гуногун ҷиҳати қорӣ намудани андозҳо дар ҳудуди дахлдор, муқаррар намудани ставкаи андозҳо ва имтиёзҳо аз рӯи онҳо тафриқа карда шудаанд.

Низоми сесатҳаи андозбандӣ қорӣ карда шуд, ки имкон медиҳад имконияти ташкили мустақилонаи буҷетҳо аз ҷониби ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ ҳангоми тақсими баъзе андозҳо дар байни онҳо таъмин карда шавад.

Умуман, барои ғаҳмидани моҳияти андозбандӣ, пеш аз ҳама, бояд дар бораи зарурати андозҳо таваққуф кард. Дар таърихи тараққиёти ҷамъият ҳанӯз ягон давлат бе андоз илоҷе карда натавонистааст, зеро барои иҷрои функцияҳои худ оид ба қонун гардондани эҳтиёҷоти дастҷамъӣ (қоллективӣ) ба вай маблағи муайяни пулӣ зарур аст, ки онро танҳо тавассути андоз ҷамъ кардан мумкин аст. Дар асоси ин ҳадди ақали сарбории андоз аз рӯи маблағи хароҷоти давлат барои иҷрои ҳадди ақали функцияҳои он - идоракунӣ, муқофиа, суд, ҳифзи тартибот муайян карда мешавад. Ҷӣ қадаре ки ба заминаи давлат функцияҳои зиёд гузошта шавад, вай бояд ҳамоно қадар зиёд андоз ҷамъ намоад.

Аз ин рӯ, андозҳо муҳимтарин унсuri сиёсати молиявии давлат дар шароити муосир баромад мекунанд.

Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки андозҳо ҳамаҷун воситаи ҳеле пуриқтидор танҳо дар сурати ба таври мақсаднок ва истифодаи қенақнок нақши ҳудро дар муътадил гардондани иқтисодӣ ва молия бозӣ карда метавонанд.

Тақмили қонунгузориҳои андоз вазиғаи муқрам мебошад. Шақли ҳуқуқии андозбандӣ низ ҳеле номуқаммал аст.

Қонунгузориҳои андоз аз ҳад зиёд мураккаб буда, аз нопуррагӣ, ихтилофот, мавҷудияти қамбудихо ҳолӣ нест. Қӯшиши бартараф намудани ин қамбудихо бо роҳи қорид намудани тағйироту иловаҳои саршумори рӯйҳам истодаи санадҳои қонунгузориҳои

амалкунанда, инчунин ба воситаи интишори санадҳои зерқонунии ғуногуни ғайримунтазам ва беназорат, танҳо боиси боз ҳам зиёд шудани печидагиҳо, мураккабшавӣ ва тағйири шакли заминаи ҳуқуқии андоз гардида, барои вайронкунии андоз замина мегузорад.

Таҷрибаи низоми андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки танҳо шакли қонунгузорӣ имкони муносиби таъмин намудани салоҳияти иштирокчиёни муносибатҳои андоз, таъсир расонидан ба рафтори онҳо бо қувваи эътибори меъёрҳои ҳуқуқӣ, ба ин муносибатҳо додани устуворӣ ва аниқиро фароҳам меорад.

Дар Ғарб масъалаҳои андоз қайҳо боз дар банақшагирии молиявии корхонаҳо ҷои фахриро ишғол мекунам.

Дар шароити меъёри баланди андоз баҳисобгирии нодуруст ё нокифояи омили андоз метавонад ба оқибатҳои хеле номусоид ва ё ҳатто боиси муфлисшавии корхонаҳо гардад.

Аз тарафи дигар, истифодаи дурусти имтиёзҳо ва тахфифҳои пешбиниамудаи қонунгузори андоз метавонад на танҳо беҳатарии пасандозҳои молиявии бадастомада, балки имконияти маблағгузори тавсеаи фаъолият, сармоягузориҳои навро аз ҳисоби сарфаи андоз ё ҳатто аз ҳисоби баргардонидани пардохтҳои андоз аз хазина таъмин намояд.

Дар марҳалаи мазкури рушд дар кишварҳо тамоюли соддагардонии низоми андоз мушоҳида мешавад. Тамоюли мазкур бо он шарҳ дода мешавад, ки низоми андоз ҳар қадар соддатар бошад, муайян кардани натиҷаҳои иқтисодӣ ҳамон қадар осонтар, тартиб додани ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ ҳамон қадар осонтар мешавад ва ғайра. Ин барои субъектҳои ғуногуни бахши хусусӣ вақти бештар мегузорад, то дар бораи тарзҳои кам кардани хароҷоти истеҳсолот фикр кунанд, на дар бораи худ андоз. Назорати дурустии пардохтҳои андоз барои мақомоти андоз низ осонтар мешавад, ки ин имкон медиҳад, ки шумори кормандони худро кам кунанд.

Низоми ҳозираи андоз хеле мураккаб аст, зеро бисёр андозҳои ғуногун, тарҳҳо, аксизҳо ва хирочҳоеро дорад, ки моҳиятан аз ҳамдигар ҷандон фарқ намекунам. Дар натиҷаи он кормандони муҳосиботи корхонаҳо бисёр вақт ҳангоми ҳисоб кардани андозҳо ба ҳатогиҳо роҳ медиҳанд, ки ин дар навбати худ боиси он мегардад, ки корхонаҳо барои сари вақт пардохт накардани андоз пеня супоранд.

Аз ин рӯ, чунин ба назар мерасад, ки низоми андоз махсус барои мураккабтар шудан бо мақсади ба даст овардани пеняҳои иловагӣ аз андозҳо тарҳрезӣ шудааст. Ислоҳоти давомёфтаистодаи ҳозира ба ҳеҷ ваҷҳ ин проблемаро ҳал накардааст ва он то имруз хеле мубрам аст.

АДАБИЁТ

1. Бюджети давлатии ҶШС Тоҷикистон барои солҳои 1929 – 1930 /НКФ ҶШС Тоҷикистон. 1929. С. 12-13.
2. Ведомости Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1992. N 4 - 6. Ст. ст. 133, 164.
3. Джабборов Р.Т. Направление налогового регулирования в Таджикистане / Джабборов Р.Т. – Душанбе: Изд. "Конуният", 2002. С. 20-76
4. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2001. С. 56
5. Улугходжаева Х.Р. Налоги и налогообложение: учебник / Х.Р. Улугходжаева. – Душанбе, 2009. С. 34

Аюбҷони Саломудин

АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ АГРАРӢ

Дар мақола натиҷаҳои ҷамъбасти назариявӣ ошкор карда шуда, пешниҳодҳо оид ба таҳкими сатҳи амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ таҳия карда шудааст. Шартҳои муайянкунандаи ғайриамнияти самаранокии корхонаҳои кишоварзӣ дастгирии амнияти иқтисодии он мебошад. Муаллиф қайд мекунад, ки давлат шароити иқтисодии ғайриамнияти корхонаҳои кишоварзиро фароҳам меорад ва танзим мекунад. Дар мақола муаллиф дар бораи зарурати таҳияи маҷмуи тадбирҳо оид ба таҳкими амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳҳои макро ва микро, муайянкунии саривақтӣ ва муайянкунӣ таҳдидҳо ва таҳияи чораҳо барои бартараф кардани онҳо назари худро ба таври возеҳ ифода намудааст.

Вожаҳои калидӣ: амнияти иқтисодӣ, хатар, таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии кишоварзӣ- қабулҳо, амнияти молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, идоракунии амнияти иқтисодӣ.

Аюбҷони Саломудин

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье раскрываются результаты теоретического обобщения и разработаны предложения по укреплению уровня экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий. Доказано, что определяющим условием эффективного функционирования сельскохозяйственного предприятия является поддержка его экономической безопасности. Автор отмечает, что государство создает и регулирует экономические условия деятельности сельскохозяйственных предприятий. В статье дается авторская позиция о необходимости разработки комплекса мер по укреплению экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий на макро- и микроуровнях, своевременному выявлению и идентификации угроз, и разработки мер по их устранению.

Ключевые слова: экономическая безопасность, риск, угрозы экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия, финансовая безопасность сельскохозяйственных предприятий, управление экономической безопасностью.

Aybjoni Salomudin

ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article reveals the results of theoretical generalization and suggests proposals to strengthen the level of economic security of agricultural enterprises. It is proved that the determining condition for the effective functioning of the agricultural enterprise is to support its economic security. The authors note that the state creates and regulates the economic conditions of agricultural enterprises. The article presents the author's position on the need to develop a set of measures to strengthen the economic security of agricultural enterprises at the macro and micro levels, timely detection and identification of threats, and the development of measures to address them.

Key words: economic security, risk, threats to economic security of agricultural enterprises, financial security of agricultural enterprises, economic security management.

Хусусияти фаъолияти корхонаҳои аграрӣ ба роҳ мондани механизми мутобиқсозии дукартатро дар шароити бозорӣ ва табиӣ-иқлимӣ талаб мекунад. Афзоиши хавф бо мавсимӣ ва технологияи пасти истеҳсолот, истифодаи захираҳои табиӣ, чандирии пасти талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ ва қобилияти зуд вайрон шудани он, омилҳои табиӣ, иқлимӣ ва истифодаи замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот алоқаманд аст. Мавҷудияти доимии чунин таҳдидҳо аҳамияти таҳқиқоти мушкилоти ташаккули механизми амнияти иқтисодии корхонаҳои аграриро ба вучуд меорад.

Мақсади мақола муайян кардани мушкилоти фаъолияти корхонаҳои аграрӣ, ҳифзи истеҳсолкунандагони мол аз таъсири харобиовар, таъмини устувор ва самараноки рушди корхонаҳо дар оянда мебошад. Маводҳо ва усулҳо иборатанд аз: таҳлил ва ҷамъбасти адабиёти махсус, нашрияҳо дар нашрияҳои даврӣ, ки ба амнияти иқтисодии корхонаҳо бахшида шудаанд; таҳлили системавӣ, муқоиса ва ғайра.

Натиҷаҳо. Корхонаҳои аграрӣ дар рушди деҳот ҷойгоҳи муайян доранд. Барои аксари шаҳракҳои деҳотӣ онҳо манбаи асосии ҷойҳои корӣ ва такрористеҳсоли иҷтимоӣ мебошанд. Аз ин рӯ, идоракунии амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ на танҳо хусусияти иқтисодӣ дорад, балки ҷанбаи амиқи иҷтимоӣ низ дорад.

Таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти ҷанбаҳои институтсионалии арзёбии амнияти миллии иқтисодӣ [1] имкон дод, ки таърифи муаллифии мавзӯи тадқиқот пешниҳод карда шавад, ки меғӯяд: амнияти иқтисодӣ корхонаи аграрӣ ин ҳолати захираҳои хоҷагии он мебошад, ки сохтори оқилонаи соҳавӣ ва ташкилии корхонаро бо назардошти ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва шароити табиӣ-иқлимӣ фаъолият таъмин менамояд. Дар чунин ҳолат, субъекти иқтисодӣ қодир аст ба таҳдидҳои эҳтимолии муҳити дохилӣ ва хориҷӣ самаранок муқобилат кунад ва дар асоси татбиқи стратегияи интиҳобкардаи худ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои гузашташуда ноил гардад.

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳанд, ки дар бораи амнияти иқтисодии мавзӯ ба маънои танг ва васеъ сухан ронем. Ҳамин тавр, амнияти иқтисодии корхонаи аграрӣ ба маънои маҳдуд ин қобилияти он ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ дар сатҳи мавҷудаи таъминоти захиравӣ ва ихтисоси интиҳобшудаи истеҳсолот мебошад. Амнияти иқтисодии корхонаи аграрӣ дар фаҳмиши васеъ ин қобилияти ба даст овардани сатҳи дурусти рақобатпазирӣ дар ҳама гуна таъсири хатарҳо ва таҳдидҳои имконпазир мебошад [2].

Ба ақидаи мо, ҳадафи асосии амнияти иқтисодии корхонаи аграрӣ кафолат додани фаъолияти муътадил ва самараноки он дар айни замон ва иқтисодии баланди тараққиёт дар оянда мебошад. Амнияти иқтисодии корхона ба даст оварда мешавад дар ҳолатҳое, ки он аз ҷиҳати молиявӣ устувор аст, он метавонад таъсири манфии хатарҳои дохилӣ ва беруниро пешгирӣ кунад ва иқтисодии захиравии он, сохторҳои ташкилӣ ва идоракунӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои фаъолият мувофиқат кунанд. Амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ меъёри эътимоднокии шарикӣ онҳо дар тичорат ва қобилияти таъмини корхонаҳои коркард бо ашёи хом ва аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мебошанд.

Вазъияте, ки дар комплекси агросаноатӣ Тоҷикистон ба амал омадааст (болоравии доимии нархи маводи сӯзишворӣ-молиданӣ, маблағгузориҳои нокифояи кишоварзӣ, ноустувории вазъии иқтисодӣ) системаи таҳдидро барои корхонаҳои аграрӣ дар шакли аз даст додани фоида ва мустақилияти молиявӣ ба вучуд меорад.

Асосан ин гуна таҳдидҳо характери таъсири беруна доранд, ки бартараф кардани онҳо танҳо аз тарафи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ душвор аст. Асосан чунин таҳдидҳо хусусият доранд таъсири беруна, ки онро танҳо бо қувваи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бартараф кардан душвор аст.

Дар шароити муносири иқтисодӣ истеҳсолкунандагони кишоварзӣ бояд эҳтимолияти номуайяни дар шароити пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, мавҷудияти хатару таҳдидҳои амнияти иқтисодиро ба назар гиранд. Барои арзёбии сатҳи хатарҳо ва таҳдидҳои эҳтимолии корхона бояд инкишоф дода шавад. Маҷмӯи тадбирҳое, ки ба ҳадди ақалл кам кардани

хатарҳои эҳтимолӣ ва муқовимат ба таҳдидҳо ва баланд бардоштани сатҳи амнияти иқтисодии субъекти хоҷагидор нигаронида шудаанд.

Истеҳсоли кишоварзӣ яке аз намудҳои хатарноктарини фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Истеҳсоли кишоварзии кишварҳое, ки иқтисодиёти онҳо рушд мекунад ё дар раванди тағирёбӣ қарор доранд, хавфҳои махсусан калон дорад. Ислоҳоти аграрӣ ва муқаррар намудани муносибатҳои бозорӣ, тағйир додани шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ дараҷаи номуайянии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодиро дар кишоварзӣ хеле баланд мебардорад ва мутаносибан таъсири хавфхоро ба кишоварзӣ зиёд мекунад. Таъсири қарорҳои макроиқтисодӣ ба фаъолияти ҳар як истеҳсолоткунандаи кишоварзӣ меафзояд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳуди ислоҳоти аграрӣ омили хавф аст.

Дар Тоҷикистон раванди ислоҳоти баҳши аграрӣ ба осонӣ ба амал наомад. Имрӯз натиҷаи онҳо вазъи мураккаби молиявии қорхонаҳои кишоварзӣ, қоҳиши назарраси саршумори қорвои кишоварзӣ, зарари соҳаи қорводорӣ, қоҳиши сатҳи зиндагӣ дар деҳот мебошад. Яке аз сабабҳои ин вазъ дар он аст, ки дар оғози ислоҳот дар истеҳсолоти кишоварзӣ хатарҳои эҳтимолӣ ва таъсири онҳо ба фаъолияти қорхонаҳои кишоварзӣ ба инобат гирифта намешуд, воситаҳо ва механизмҳои мувофиқи кам қардани онҳо таҳия қарда нашудаанд[3].

Хавфро ҳамчун эҳтимолияти талафоти ғайриқашмдошти қаромад, амвол ва маблағҳои пешбинишуда дар натиҷаи тағирёбии тасодуфии шароити фаъолияти иқтисодӣ ё таъсири ҳолатҳои номусоид қармидан лозим аст.

Манбаҳои хавф дар истеҳсолоти кишоварзӣ муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ, шароити табиӣ иқлимӣ ва омили инсонӣ мебошанд.

Таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ таъсири омилҳои ноустувори табиӣ ё субъективии қарбут ба қаробати беинсофона ва қаррон қардани қонунҳо ва қоидаҳо мебошанд, ки метавонанд боиси талафоти эҳтимолӣ ё воқеӣ қарои созмон қардад.

Ба андешаи мо, хавфи қалонтарин қарои қорхонаҳои аграрӣ таҳдидқоест, ки аз номуқаммалии муҳити институтсионалии онҳо қармеоянд, аз қумла: норасоӣҳо дар заминаи меёрӣ; сиёсати молиявии номуқаммал, инфрасохтори суи инқишофёфтаи молиявӣ, бозорӣ ва иҷтимоӣ; қароқоти баланди транзаксия; дар қабули қарорҳо қартари доштани нақши институтҳои ғайриқармӣ нисбат ба институтҳои қармӣ.

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиқанд, ки вобаста аз миқёси системаи таҳқиқшаванда, таҳдиди амнияти иқтисодии қорхонаҳои аграрӣ метавонанд ҳам дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ, соҳавӣ ва ҳам дар сатҳи бевоситаи субъекти алоҳидаи хоҷагидорӣ ташқил қарда шаванд. Ба қирри мо, ҳамаи ин зинаҳо ба таври муайян бо ҳам алоқаманданд, ки дар он қо мавқеи асосӣ ба субъекти кишоварзӣ тааллуқ дорад.

Дар сатҳи миллӣ, амнияти иқтисодии қорхонаҳои аграрӣ бо танзими қархҳо ва тарифҳо, дастқрии давлатии истеҳсолқунандақони мол аз ҳисоби қорӣ намудани низоми мақсуи андоз қарои қорхонаҳои аграрӣ, додани субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнот, пешниҳоди шартҳои суғуртаи имтиёзнот, дастқрии давлатии лизинги техникаи кишоварзӣ, сертификатқунонии мақсулот, мақдуд қардани қоридоти мақсулоти кишоварзӣ бо қораҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ муайян қарда мешаванд.

Амнияти иқтисодии қорхонаҳои аграрӣ дар сатҳи минтақавӣ пешниҳод мекунад, ки қабули қарномаҳои минтақавии рушди истеҳсолот ва таъмини истеъмоли мақсулоти кишоварзиро дар назар дорад. Қунин қарномаҳо дастқрии молиявии истеҳсолқунандақони мақсулоти кишоварзиро бо истиқодаи маблағҳои бучети минтақавӣ, танзими қартовҳои моддаҳои зараровар, мониторинги ҳолат муҳити табиӣ, ки дар он истеҳсолоти мақсулоти кишоварзӣ сулат меқирад, таъсиси объектҳои инфрасохтори истеҳсолӣ ва қуброни қароқот қарои мазмунӣ инфрасохтори иҷтимоиро дар қар меқиранд.

Сатҳи соҳавӣ таъсиси ассотсиатсияҳои истеҳсолқунандақони мол, ташаққули сохторҳои ҳамқироии уфуқӣ ва амудӣ, пешқрии сӯиистеъмоли ҳоқимияти инқисорӣ дар

бозорҳои кишоварзӣ аз ҷониби тоҷирон ва таъминкунадагонӣ таҷҳизот, мавод ва хизматрасониҳо пешбинӣ менамояд[4].

Амнияти иқтисодӣ дар сатҳи субъекти иқтисодиёти аграрӣ аз рӯи мазмунӣ он мафҳуми фарогири як қатор ҷузъҳои имконпазири амнияти иқтисодии субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Масалан, ба мушкилоти асосии амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ дохил мешаванд:

- сатҳи пасти таъминоти захиравӣ-техникӣ (имконнопазирии таъмини истеҳсолот бо моддӣ захираҳо дар ҳаҷми зарурӣ);

- маҳдудияти маблағҳои молиявӣ худ;

- набудани сармоягузорӣ (раванди такрористеҳсоли воситаҳои асосиро имконнопазир месозад);

- сатҳи пасти ҳосилнокии коргарон;

- норасоии кадрҳои баландихтисос дар корхонаҳо;

- истифодаи ғайримантиқии захираҳои замин;

- сатҳи пасти рақобатпазирии нархи корхонаҳо.

Роҳбарони корхонаҳои аграрӣ чунин мешуморанд, ки омилҳои асосие, ки ба пешравии онҳо мусоидат мекунад, дастгирии давлатӣ, мавҷуд будани захираҳои молиявӣ, таъминоти кофӣи техникӣ, коргарони баландихтисос ва ботачриба, самаранок истифода бурдани захираҳои замин, беҳтар намудани сифати маҳсулот мебошад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки самаранокӣ фаъолияти корхонаҳои аграрӣ аз бисёр ҷиҳат ба вазъи молиявӣ онҳо вобаста аст. Ин ба чунин ҳулоса оварда мерасонад, ки масъалаҳои таъминоти молиявӣ корхонаҳои аграриро ҳамчун қисми таркибии амнияти иқтисодии онҳо ҳисоб кардан лозим аст.

Амнияти молиявӣ унсур ва шартӣ асосии системаи амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, аммо мафҳуми амнияти молиявӣ ҳамчун объекти мустақили идоракунии то ҳол дар адабиёт мавриди омӯзиши мувофиқ, қарор нагирифтааст.

Натиҷаҳои баррасии манбаъҳои иттилоотӣ ба мо имкон медиҳанд, ки таърифи амнияти молиявӣ корхонаҳои аграриро ҳамчун як намуди фаъолияти идоракунӣи ҳавфҳо ва ҳифзи манфиатҳои корхонаи аграрӣ аз таҳдидҳои беруна ва дохилӣ бо мақсади таъмини рушди устувори соҳибкорӣ ва сармояи худӣ дар дурнамои ҷорӣ ва стратегӣ нишон диҳем.

Таҳлили амнияти иқтисодӣ аз ҷониби омилҳои иҷтимоӣ арзёбии фарқияти даромад ва таъсири он ба рушди иқтисодиро дар бар мегирад [5].

Таҳлили ин таърифи имкон медиҳад бигӯем, ки таъмини молиявӣ корхонаҳои аграрӣ ҳамчун ҷузъи системаи амнияти иқтисодии он бо низомӣ нишондиҳандаҳо, аз ҷумла ки метавон дохил кард: самаранокӣи идоракунии, қобилияти пардохтпазирӣ, даромаднокии ва устувори молиявӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, суботи бозор ва ғайра.

Ба ақидаи мо, барои таъмини амнияти молиявӣ ва имконияти пешгӯии ҳавфҳо дар корхонаи аграрӣ бояд низоме вучуд дошта бошад, ки мақомоти идоракунӣи амнияти молиявӣ ташхис ва мониторинги ҳолати корхона, пешгӯии таҳдидҳои эҳтимолиро бояд ба таври доимӣ гузаронида шаванд. Натиҷаҳои бадастомада имкон доданд, ки як қатор чораҳо оид ба таъмини устувори низомӣ амнияти молиявӣ корхонаҳои аграрӣ таҳия карда шаванд.

Бо ин мақсад бояд идоракунӣи самаранокӣ амнияти иқтисодӣ тавассути ташкили сохтори махсуси дахлдор-ҳадамоти амнияти иқтисодӣ амалӣ карда шавад. Фаъолияти он бояд ба риояи принципҳои идоракунии, пайдархамӣ, системавӣ, афзалиятнокӣ, адолат, мувозинат ва ҳамроҳангӣ асос ёбад [6]. Ба фикри мо, принципҳои бояд объективӣ, мураккабӣ, масъулиятшиносӣ, самарабахширо (самаранокӣ) дарбар гиранд.

Таркиби ҳадамоти амнияти иқтисодӣ вобаста ба андозаи корхонаҳои аграрӣ метавонад тағйир ёбад. Барои корхонаҳои хурди кишоварзӣ таъсиси вазифаи менечери зиддибӯхронӣ ё гирифтани хизматҳои машваратӣ дар соҳаи идоракунӣи амнияти иқтисодӣ

аз ширкатҳои махсуси машваратӣ ё ширкатҳое, ки хидматҳои форензикро пешниҳод мекунанд, тавсия дода мешавад.

Баланд бардоштани амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ таҳияи механизми самарабахши ташкилию иқтисодиро тақозо мекунад, ки иҷрои амалҳои мақсаднокро дар тамоми марҳилаҳои ташаккули амнияти корхона, аз ҷумла мониторинг, тадбирҳои баланд бардоштани сатҳи онро дар доираи дастурҳои стратегӣ, инчунин назорат барои самарайи тадбирҳои ба амал баровардашуда пешбинӣ менамояд.

Роҳи самараноки баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ корхонаҳои аграрӣ беҳтар кардани сатҳи ҷузъҳои функционалии он тавассути тақсимои оқилонаи захираҳои маҳдуди истеҳсолӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ мебошанд.

Хулоса. Фаъолияти устувори ҳар як субъекти иқтисодӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба андозаи зиёд аз мавҷудияти системаи боэътимоди амнияти иқтисодӣ вобаста аст. Мавҷудияти як қатор мушкilotи ҳалношуда, аз ҷумла дараҷаи баланди фарсудашавии иқтидори захиравӣ, норасоии дастгирии молиявӣ ва иттилоотӣ, паст будани сатҳи таҳассуси кормандони идоракунӣ ба аксари корхонаҳои аграрии ҷумҳурӣ имкон намедихад, ки амнияти иқтисодиро мустақилона таъмин кунанд.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А. Б. Институциональные аспекты оценки национальной экономической безопасности Таджикистан и современный мир, 2019, № 1 с.262-269.
2. Климова Н.В. Ресурсообеспеченность – основа экономической безопасности организаций аграрной сферы // Экономика региона. 2015. №1. С. 27-35.
3. Чиниев Дж. Б. Экономическая безопасность Республики Таджикистан в условиях глобализации: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук / Дж. Б. Чиниев. – М., 2010. – 25 с, 2014. 575 с.
4. Ашуров И.С. Экономическая безопасность / И. С. Ашуров. Учебное пособие, Душанбе: Эр-граф. -2012. 560с.
5. Одинаев Ш.Т., Ибрагимов Р. Проблемы экономической безопасности дифференциация доходов //Вестник Таджикского государственного национального университета (научный журнал) №6, Душанбе. -2008, № 2/47. Саҳ. 146-148.
6. Факторы и условия обеспечения экономической безопасности организации. URL: <http://www.econcover.ru/eccovs-128-1.html>. Санаи мурочиат 07.12.2023.

УДК 338.465

Бобохонова Ш.Х.

ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛКУНИИ БОЗОРИ ФУРӯШИ БАҶР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар доираи мақолаи мазкур сохтор ва механизми амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ чун як намуди махсуси бозори хизматрасониҳо дар шароити муосир мавриди таҳқиқ фаро гирифта шудааст. Хусусиятҳои энергияи электрикӣ чун мол ва таъсири онҳо ба ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ баррасӣ шудааст. Хусусиятҳои энергияи электрикӣ чун мол, ки дар натиҷаи таҳқиқот ошкор шудаанд, метавонанд ҳангоми ташкил намудани сохтори бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар мамлакат ба кор бурда шаванд.

Калидвожаҳо: бозори хизматрасониҳо, хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, энергияи электрикӣ, комплекси сӯзишворию энергетикӣ, электроэнергия чун мол, субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ.

Бобохонова Ш.Х.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ РЫНКА СБЫТА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В рамках данной статьи исследуются вопросы структуры и механизма функционирования рынка электроэнергетических услуг как особого вида рынка услуг. Рассматриваются особенности электрической энергии как товара и их влияние на формирование рынка электроэнергетических услуг. Особенности электроэнергии как товара, выявленные в результате исследования, могут быть использованы при организации структуры рынка электроэнергетических услуг в стране.

Ключевые слова: рынок услуг, электроэнергетические услуги, электрическая энергия, топливно-энергетический комплекс, электроэнергия как товар, субъекты рынка электроэнергетических услуг.

Bobokhonova Sh.Kh.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE ELECTRICITY MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Within the framework of this article, questions of the structure and mechanism of functioning of the electric power services market as a special type of services market are investigated. The features of electric energy as a commodity and their influence on the formation of the electric power services market are considered. Features of electricity as a commodity, identified as a result of the study, can be used to organize the structure of the electricity services market in the country.

Keywords: services market, electric power services, electric energy, fuel and energy complex, electric power as a commodity, subjects of the electric power services market.

Бозори фурӯши барқ як қатор хусусиятҳоро дорад, чун: сатҳи баланди муҳаррикӣ, вобаста ба минтақаҳо ба бахшҳои алоҳида чудо шудан ва доштани ҳосияти маҳаллӣ; суръати баланди гардиши сармоя дар паёмади даври истеҳсолии нисбатан кӯтоҳ доштани хизматрасониҳо; нуфузи бештари корхонаҳои хурд ва миёна дар хизматрасониҳо, ҳассосият ва мутобиқшавии баланди онҳо ба вазъи бозор; фардиат ва ғайристандартӣ будани хизматрасониҳо ва технологияҳои таҳвили онҳо дар соҳаҳои гуногун; робитаи бевоситаи истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда дар равандҳои хизматрасонӣ; номуайянии натиҷаҳо ҳангоми хизматрасониҳо, ҳосияти фарқкунандагии иттилоот дар истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда [4, с. 71].

Ҳоло дар таркиби бозори хизматрасониҳо яке аз бахшҳои асосӣ ва дорои нуфузи баланд бозори фурӯши барқ мебошад.

Бозори фурӯши барқ сохтори муносибатҳои байни истеҳсолкунандагони энергияи электрикӣ ва истеъмолкунандагони онро ифода менамояд, ки дар он раванди хариду фурӯши моли асосии бозори мазкур – энергияи электрикӣ амалӣ мешавад. Яъне, бозори фурӯши барқ макони савдое мебошад, ки дар он харид ва фурӯши энергияи электрикӣ, ба ҷо овардани хизматрасониҳои бо тақсимкунӣ ва интиқоли электроэнергия, таъмини амалкунии босамари шабакаҳои электрикӣ ва нигоҳдории аломатҳои меъёрии таъмини

электроэнергия, баланд бардоштани самаранокии энергияи ба истеъмолкунандагон пешниҳодшаванда алоқаманд, ба амал меояд [3, с. 42].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар мамлакатҳо электроэнергетика соҳаи появии иқтисодиёт ба шумор меравад. Фаъолияти бозьтимод ва босамари соҳаи электроэнергетика дар мамлакат, таъмини беисти истеъмолкунандагон бо энергияи электрикӣ асоси рушди иқтисодиёти миллӣ ва омили ҷудонопазири таъмини зиндагии муътадили аҳоли мебошад.

Мутобики қонунгузории амалкунанда ҳамаи субъектҳои бозори фурӯши барқ ба корхонаҳои комплекси сӯзишворию энергетикӣ (КСЭ) - маҷмӯи бо ҳам алоқаманди соҳаҳои иқтисодиёт, ки дар низомҳои энергияи обӣ ва гармиестехсолкунанда, ангишт, нафт, истихроҷи газ, интиқол ва коркардкунанда, барқтаъминкунанда ва барқистиғодабаранда, инчунин зернизоми минтақавӣ ва дигар объектҳои энергетикӣ, ки сарфи назар аз шакли моликият фаъолият менамоянд, мансуб мебошанд [5]. Зимнан, фаъолият дар соҳаи электроэнергетика ё худ хизматрасониҳои электроэнергетикӣ – истеҳсол, интиқол, расонидан, тақсимот, нигоҳдорӣ, коркард, таҷдид, фурӯши энергияи электрикӣ, захираҳо ва маҳсулоти электроэнергетикӣ мебошад. Истеъмолкунандагони маҳсулоти электроэнергетикӣ – ҳама шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки электроэнергия ва захираҳои электроэнергетикиро меҳаранд ва бе мақсади аз нав фурӯхтан онҳоро истифода мебаранд. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти электроэнергетикӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ қатъи назар аз шакли моликиятшон мебошанд, ки барои онҳо ҳамаи захираҳои электроэнергетикӣ ва энергияи электрикӣ маҳсулоти молӣ маҳсуб мешавад.

Моҳияти бозори фурӯши барқ дар вазифаҳои аз ҷониби он иҷрошаванда зоҳир меёбад, ки инҳо мебошанд:

1. Селаҳои бузурги иттилоот, ки аз ҳар як субъекти бозори фурӯши барқ ва берун аз он ворид мешаванд, якҷанд нишондиҳандаҳои худ (наrx, сифат ва ғ.)-ро тағйир медиҳанд ва оид ба ҳолати бозор иттилоот медиҳанд. Бо истифода аз иттилооти мазкур иштирокчиёни бозор қарорҳои идоракунии заруриро қабул мекунанд.

2. Истифодаи механизми дархостҳо ба истеҳсолкунандагон ва харидорони электроэнергия имкон медиҳад, ки онҳо ҳамдигарро дарёфт кунанд. Ҳангоми сатҳи баланди рақобат имконияти таъмини мувофиқати талаботи якдигарии онҳо таъмин мегардад.

3. Электроэнергия ба бозор воридшуда бо хароҷоти гуногун истеҳсол шуда, арзиши гуногун дорад. Бозор танҳо хароҷоти зарурии ҷамъиятиро эътироф намуда, алоқаи арзиш ва нархи электроэнергияро муқаррар карда, нархи мутавозии онро муайян мекунанд.

4. Рақобати дохилисоҳавӣ таҳвилгаронро водор менамояд, ки хароҷоти истеҳсоли электроэнергия ва талафоти онро кам кунанд, дастовардҳои илму техникаро истифода баранд.

5. Бозор субъектҳои суҷт ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ноустуворро зуд ошкор намуда, сатҳи рақобатпазирии онҳоро нишон медиҳад ва онҳоро барои қабули қарорҳо оид ба баландбардории рақобатпазирии худ водор мекунанд.

Аз сабабе, ки электроэнергия чун мол дорои хусусиятҳои хос мебошад, бозори фурӯши барқ аз дигар бозорҳои молӣ ва соҳаҳои хизматрасонӣ тафовут дорад. Хосиятҳои ҷисмонӣ-техникии электроэнергия, аломатҳои техникийи истеҳсол, тақсимкунӣ ва истеъмоли он, инчунин нақши вазифавие, ки соҳаи электроэнергетика дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат мебозад, омилҳои мебошанд, ки ба механизми амалкунии бозори фурӯши барқ таъсир мерасонанд.

Электроэнергетика чун мол дорои хусусиятҳои мебошад, ки ба ташкили бозори фурӯши барқ таъсири худро мерасонанд, аз ҷумла:

- беистии равандҳои истеҳсол, интиқол ва истеъмоли электроэнергия (энергияи истеҳсолшуда ҳамзамон ба истеъмолкунанда интиқол дода мешавад ва истеъмолкунанда бетаъхир онро истеъмол мекунанд);

- электроэнергия моли ғайричисмонӣ мебошад, ки дар натиҷа онро наметавон дар анборҳо ё зарфҳои махсус нигоҳ дошт, инчунин ғун кардани он бо андозаҳои калон ғайриимкон аст (гарчанде таҷҳизоти махсус – аккумуляторҳои муосир ҳоло онро ба андозаҳои назаррас ғун карда метавонанд);

- миқдори ба истеъмолкунанда фурӯхташуда ва истеъмолшудаи электроэнергия тибқи маълумоти ҳисобкунаки махсус ва истеъмоли ҳақиқии он ченшаванда аст (бо кВт/соат), бино бар ин, миқдори талафоти электроэнергияи ба истеъмолкунанда таҳвилшударо бо муқоиса намудани нишондоди ҳисобкунакҳо дар нуктаҳои аввал ва охири интиқол метавон аниқ чен кард;

- хусусияти бозпасгарданда набудани электроэнергия - харидор онро наметавонад бо сабаби мувофиқат накардани аломатҳои сифатӣ ва дигар аломатҳои истеъмолӣ ба таҳвилкунанда бозпас гардонад, чунки он ҳамзамон бо интиқол додан истеъмол карда шуда, маҳв мешавад;

- ба харидор интиқол додан ва истеъмоли энергияи электрикӣ танҳо бо истифода аз таҷҳизоти техникаи махсус – хатҳои интиқол (сим), дастгоҳҳои қабулкунанда ва табдилдиҳанда (трансформатор), воситаҳои таъмини беҳатарӣ, асбобҳои назоратӣ-ченкунанда имкон дорад.

Бар асари омилҳо ва хусусиятҳои дар боло зикргардида ва бо баҳисобгирии аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии электроэнергетика амалияи ҷаҳонии раванди ташаккули бозори фурӯши барқ аз равандҳои ташаккули бозорҳои дигар тафовут дорад. Дар аксари ҳолатҳо бозорҳои дорои хусусияти рақибона дар иқтисодиёти бозорӣ бо асосҳои объективӣ дар таҳти таъсири қонунҳои истеҳсолоти молӣ пайдо мешаванд. Нақши давлат, чун қоида дар таъмини муҳити рақибонаи мусоид тавассути қонунгузорию зиддиинҳисорӣ, дастгирии намудҳои муайяни соҳибдорӣ ва соҳаҳои муайяни фаъолият ба воситаи низомии андозбандии имтиёзнок ва кӯмаки давлатии суроғавӣ ифода меёбад. Дар бозори фурӯши барқ дар бештари мамлакатҳо бозори рақибона дар таҳти назорати давлат тавассути роҳандозӣ намудани ислоҳот дар соҳа бунёд карда мешавад. Илова бар ин, бештар маҳз давлат чун ташаббускори бунёд намудани бозори мазкур баромад мекунад ва иштирокчию бевоситаи раванди ташаккули он мебошад. Бино бар ин, аксаран, бахусус дар давраи рушди муносибатҳои бозорӣ ин гуна бозор ва механизми амалкунии он бештар сунъӣ мебошад ва аз ин сабаб самаранокии он басанда нест.

Унсурҳои муҳимтарини бозори фурӯши барқ ҷузъҳои низомии ягонаи электроэнергетикӣ мебошанд, ки маҷмуи муттаҳидгардидаи объектҳо ва субъектҳои бозори мазкурро, ки бо занҷираи ягонаи равандҳои истеҳсол, интиқол ва тақсимкунии энергияи электрикӣ ҳангоми идоракунии марказонидашуда-танзимгарӣ пайваста мебошанд, ифода менамоянд. Зарурати таъмини тавозуни доимӣ ва беисти истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикӣ хусусияти амалкунии низомии электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Объектҳои бозори фурӯши барқ биноҳо, иншоот ва таҷҳизоте мебошанд, ки дар раванди истеҳсол, интиқол, тақсимкунӣ ва фурӯши энергияи электрикӣ истифода мешаванд. Объектҳои бозори фурӯши барқ инҳо мебошанд:

- нерӯгоҳҳои барқӣ – маҷмуи амволии биноҳо, иншоот, ки чун манбаи истеҳсол ва интиқоли энергияи электрикӣ истифода мешаванд;

- шабакаҳо ва зеристгоҳҳои барқӣ, ки барои интиқол ва тақсимкунии энергияи электрикӣ хизмат менамоянд.

Субъектҳои бозори фурӯши барқ шахсоне мебошанд, ки фаъолиятро дар соҳаи электроэнергетика, аз ҷумла истеҳсоли энергияи электрикӣ, харидкунӣ ва фурӯши энергияи электрикӣ, бо энергияи электрикӣ таъмин намудани истеъмолкунандагон, иҷрои хизматрасониҳо оид ба интиқоли энергияи электрикӣ, идоракунии фаврӣ-танзимкунандагӣ дар электроэнергетика, ташкили хариду фурӯши энергияи электрикӣ анҷом медиҳанд.

Субъектҳои бозори фурӯши барқ вобаста аз намуди ҷаъолияти анҷомдодашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

- истеҳсолкунандагони энергияи электрикӣ;
- ташкилотҳои танзимгари низоми шабакавии хизматрасонӣ оид ба интиқоли энергияи электрикӣ;
- ташкилоти таъминкунанда, ки хизматрасониҳо оид ба истеҳсол, тақсимот ва фурӯши энергияи электрикиро анҷом медиҳад;
- танзимгари бозори яклухти энергияи электрикӣ;
- ташкилоти идоракунада, ки хизматрасониҳоро оид ба таъмини амалкунии боэътимод ва рушди электроэнергетика анҷом медиҳад.

Тавре мебинем, дар бозори фурӯши барқ асосан корхона ва ташкилотҳои соҳаи электроэнергетика ҷаъолият менамоянд, ки вазифаҳои ба худ мансуббударо иҷро менамоянд. Муаллифон дар асарҳои илмӣ худ ба гурӯҳҳои асосии корхона ва ташкилотҳои дар бозори фурӯши барқ ҷаъолияткунанда инҳоро мансуб медонанд: ширкатҳои, ки энергияи электрикиро дар бозори яклухт таҳвил менамоянд, аз ҷумла «корхонаҳои бузург, ки ба дар таркиби дороиҳои худ нерӯгоҳҳои барқии намудҳои гуногунро доранд; ширкатҳои шабакаҳои барқӣ, ки аз ширкатҳои бузург иборат мебошанд, ки ба онҳо ҳаҷҳои интиқоли барқи ҷараёни баланд мансуб мебошанд; ширкатҳои фурӯши барқ ва дигарҳо» [2, с. 58]. Ҳамчунин ширкатҳои шабакаҳои барқӣ корхонаҳои бузурги минтақавӣ тақсимкунандаи барқ мебошанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ширкати холдингии ШСХК (Ширкати саҳомии холдингии кушодаи) «Барқи Тоҷик» муттаҳид гардидаанд.

Бо сабаби афзалият доштани нерӯгоҳҳои электроэнергетикӣ дар мавзӯҳои калони ҷуғрофӣ сатҳи рақобат дар бозори фурӯши барқ нисбатан паст аст. Инчунин ба бозор ворид шудани истеҳсолкунандагони нави энергияи электрикӣ ҳамеша бо раванди тӯлонӣ ва сармояталаби сохтмони нерӯгоҳҳои электрикӣ алоқаманд аст. Нархи энергияи электрикӣ дар нерӯгоҳи навсохтшуда ҳамеша нисбат ба нарх дар нерӯгоҳҳои амалкунанда баландтар аст, чунки дар ин маврид зарурати тавассути нархи энергияи электрикии фурӯхташаванда бозпас гирифтани сармояи ба сохтмони нерӯгоҳ сафарбаршуда ба миён меояд. Дар бозор ҳамеша ҳамоне бурд мекунад, ки “воситаҳоро ба сохтмони нав сафарбар накарда, иқтидорҳои аллакай мавҷудбударо ҳарчӣ бештар истифода мебарад” [6, с. 8].

Бояд қайд кард, ки корхонаҳо – субъектҳои бозори фурӯши барқ, ки дар соҳаи таъмини энергияи электрикӣ ҷаъолият мекунаанд, ба истеъмолкунандагон моли худро бо шароити пешпардохт ё паспардохт пешниҳод менамоянд, ки замони истеъмоли он бо муҳлатҳои пардохти дахлдор рост намеояд. Вобаста ба ин дар раванди ташаккули нарх дар бозори фурӯши барқ бояд сатҳи пардохттавонии аҳоли ва таҳдиди ҳавфи пардохт нашудани маблағҳои назаррас аз ҷониби корхонаҳо баҳисоб гирифта шавад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими бозори фурӯши барқ ин аст, ки он бо тинати худ бештар технологӣ аст, на молиявӣ. Дар ҳар як лаҳзаи вақт, ки дастгоҳҳои нерӯгоҳҳо энергияи электрикӣ истеҳсол мекунаанд ва истеъмолкунандагон онро истифода мебаранд, ҳаҷми истеҳсолшудаи энергияи электрикӣ бояд ба ҳаҷми истеъмоли он аниқ баробар бошад. Оид ба номутаносибӣ дар байни пешниҳод ва талабот қиматҳои басомад ва шиддат дар нуктаҳои гиреҳии низоми электроэнергетикӣ шаҳодат медиҳанд. Вақте ки нишондиҳандаҳои мазкур аз қиматҳои меёри паст мебошанд, талабот аз пешниҳодот зиёд аст ва баръакс – ҳангоми баланд будани қиматҳои мазкур талабот паст мешавад.

Дар ҳамагуна дигар бозори молҳои номутаносибии байни истеҳсол ва истеъмол ба талафи устувории он намеоварад, дар ин маврид номутаносибӣ аз ҳисоби захираҳои анбории мол ё ивазкунандаҳои он бартараф карда мешавад. Вале ғаврияти раванди истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикӣ кори мувофиқашудаи тамоми иштирокчиёни муносибатҳои бозориро тақозо менамояд, гарчанде манфиатҳои онҳо мухталиф мебошанд. Роҳбарии речаи истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикиро танзимгари низом ба ҷо меорад. Бино бар ин, бозори фурӯши барқ бештар ҳосияти технологӣ дорад, на молиявӣ.

Набояд роҳбарии раванди мураккаби истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикиро ба зиммаи танзимгари тичоратӣ вогузор намуд, ин равандро бояд танзимгари технологӣ идора намояд.

Бозори фурӯши барқ ягона бозоре мебошад, ки дар он ноустувори низоми энергетикӣ метавонад ниҳоят тез – дар мудати аз як сония ҳам камтар авҷ мегирад ва метавонад садҳо иштирокчиёни истифодабарандаи ҳамон як мол, ҳамон як инфрасохтори дар як бозор муттаҳидшударо фаро гирад. Дар ин маврид агар барои бартараф намудани сабабҳои рух додани садама чораҳои зарурӣ дида нашаванд, бозори фурӯши барқ метавонад хароб шавад. Масъулияти танзимгари низом барои таъмини боэътимодӣ ва сифати таъмини энергияи электрикӣ ниҳоят баланд аст ва вай наметавонад ба иштирокчиёни тичоратии бозори фурӯши барқ вогузор карда шавад.

Танзимгари низом бояд тарҳи тичоратии аз ҷониби маъмури низоми тичоратӣ (танзимгари тичоратӣ) тартибдодашударо иҷро намояд, вале дар ин маврид вазифаи асосии танзимгари низом таъмин намудани сифати баланди энергияи электрикӣ ва боэътимодии кори низоми энергетикӣ мебошад. Агар таъмини боэътимодӣ ва сифати таҳвили энергияи электрикӣ бо тарҳи тичоратӣ мувофиқ наояд, танзимгари низом ҳамеша боэътимодиро интихоб менамояд.

Хусусиятҳои баррасишудаи бозори фурӯши барқ ва шароити рушди соҳаи электроэнергия аз ҷониби ҳукуматҳои давлатҳо дар мавриди ташкили бозори фурӯши барқ баҳисоб гирифта мешаванд. Дар натиҷа дар аксари давлатҳои мутарракӣ дар соҳаи бозори фурӯши барқ муносибатҳои бозории маҳдуд татбиқ шуда, мамлакатҳои дигар пас аз роҳандозӣ намудани баъзе ислоҳот дар соҳа умуман аз бунёди бозори мукаммали фурӯши барқ даст кашида, дар шароити танзими давлатии таъмини энергияи электрикӣ қарор гирифтаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон намунаи ҳамингуна давлатҳо мебошад.

Аз оғози ташаккули худ дар охири асри XIX то имрӯз дар бозори фурӯши барқ воситаҳои танзимкунии давлатӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Бар асари омилҳои зиёд, бо вучуди аз ибтидо ҳосияти рақибона доштан, ин соҳаи соҳибкорӣ то охири асри XX ҳамчун соҳаи фаъолияти соҳибкории ба қавле “барои ҷамъият муҳим”, ё монополӣ баррасӣ мешуд. Дар ин соҳаи фаъолият даҳлати танзимкунандаи мақомоти давлатӣ алайҳи механизми рақобати озод муфид ва босамара эътироф мешуд. Дар натиҷаи ин раванди ҳамкории рақибонаи таҳвилкунандагон ва харидорони энергияи электрикӣ таҳриф шуда, тавассути амалҳои мақомоти давлатии танзимкунанда бо иштироки бевоситаи субъектҳои монополия, ки ҳуқуқи таҳвили энергияро дар минтақаи хизматрасонии худ ба даст овардаанд, танзим карда мешавад. Ҳамин тавр, рушди муносибатҳо дар бозори фурӯши барқ намунаи возеҳи таърихи “сиёсати иқтисодии ба маҳдудкунии рақобат нигаронидашуда” мебошад. Ҳадафи возеҳи чунин тадбирҳои маҳдудкунандаи рақобат, бешак ба гурӯҳҳои муайяни субъектҳои бозор пешкаш намудани афзалиятҳо тавассути Ҳимояи онҳо аз амалҳои рақибони дигар мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо чунин танзимкунӣ барои пайдо шудани нархҳои инҳисорӣ шароит фароҳам меоварад. Дар ҳолатҳои дигар ин рух намедихад ва дар натиҷа “вазъе ба миён меояд, ки аксари сармоядорон, соҳибкорон, фермерҳо ва коргарон ба он соҳаҳои саноат, ки онҳо нафъи бештар оварда метавонистанд, роҳ дода намешаванд” [7, с. 263].

Арзёбии интиқодии самаранокии бозори фурӯши барқ, ки дар шароити низоми барои он замон маъмул ва анъанавии танзимкунии давлатӣ амал мекард, инчунин ангежа барои баланд бардоштани самаранокии бозори мазкур ба он оварданд, ки бо гузашти қариб 100 сол пас аз аҳдҳои бозории босубот оид ба хариду фурӯши энергияи электрикӣ тасаввурот оид ба мақбул будани истифодабарии шароити рақобати бозории озод дар соҳаи электроэнергетика ташаккул меёбад. Тибқи тасаввуроти мазкур рақобати озод барои беҳгардонии раванди таъмин намудани истеъмолкунандагон бо энергияи электрикӣ ва баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳо дар соҳаи мазкур мусоидат мекунад. Зимнан бояд қайд кард, ки то он замон дар аксари соҳаҳои фаъолияти инсонӣ аллакай

муносибатҳои рақибона ба ҳукми анъана даромада буда, дар амалия босамарии хуро собит менамуданд [1, с. 20].

Танзими давлатии нарх (тариф)-ҳои энергияи электрикӣ ба ҳукумати мамлакат имкон медиҳад, ки ба ин васила ба равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсир расонад. Сиёсати нарх дар электроэнергетика аз ҷониби ҳукумат ба сифати таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, механизми рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий ва иқтисодиёти минтақаҳо ба кор бурда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Афанасьев В.Я., Кузьмин В.В. Конкуренция на электроэнергетическом рынке / В.Я. Афанасьев, В.В. Кузьмин // Деловой журнал Neftegaz.ru. – 2016. - № 9 (57). – С. 20-28.
2. Беров И.А. Сущность и структура электроэнергетического рынка / И.А. Беров // Экономика устойчивого развития. 2018. - № 1 (33). - С. 55-60.
3. Гительман Л.Д., Ратников Б.Е. Энергетический бизнес: учебное пособие / Л.Д. Гительман, Б.Е. Ратников. - М.: Дело, 2006. - 600 с.
4. Еделев Д.А. Исследование современных тенденций развития отечественной сферы услуг / Д.А. Еделев // Terra Economicus. – 2009. – Т. 7. - № 3-3. – С. 71-74.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» [Сарчашмаи электронӣ] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2000. - № 11 / Низоми дастрасӣ: URL: <http://https://www.parlament.tj/news/515--onuni-um-urii-to-ikiston-600-dar-borai-energetika> / (санаи мурочиат: 06.03.2020).
6. Максимов Б.К., Молодюк В.В. Организация работы электроэнергетических систем на рынке электроэнергии: учебное пособие / Б.К. Максимов, В.В. Молодюк. – М.: Издательство МЭИ, 2016. – 56 с.
7. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л.Мизес / Пер с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 877 с.

УДК 330.322

Буриева М.Ч., Қурбонзода О.Р.

САҲМИ СИНГАПУР ДАР ТАШАККУЛҲОИ ВА РУШДИ СОЗМОНИ АСЕАН

Вазъи босуръати дигаргуншавии иқтисодиёти ҷаҳон дар давраи баъд аз ҷанг барои баъзе давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нишон дод, ки лаҳзаҳои ҳамкории минтақавӣ фаро расидааст. Минтақа ба таҷдиди сохтор ниёз дошта, давлатҳо бо ташаббусҳои муштарак имкон доштанд, ки ба муваффақиятҳои бештар ноил шаванд. Мақола ба тадқиқи нақши Сингапур дар ташаккулҳои ва рушди АСЕАН бахшида шуда, дастовардҳои ин кишвар дар самти ҳамроҳангии иҷтимоӣ, аз байн бурдани фасод, рушди иқтисодӣ, инчунин низоми андозбандӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти ҷаҳон, рушди иқтисодӣ, низоми андозбандӣ, сармоягузорӣ, имтиёзҳои андозӣ, АСЕАН, сармояи мустақими хориҷӣ, иқтисодиёти кушода.

Буриева М.Ч., Курбонзода О.Р.

ВКЛАД СИНГАПУРА В ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ОРГАНИЗАЦИИ АСЕАН

Стремительные изменения в мировой экономике в послевоенный период показали, что для некоторых стран Юго-Восточной Азии настал момент регионального сотрудничества. Регион нуждается в реструктуризации, и страны с совместными инициативами имеют возможность добиться большего успеха. Статья посвящена изучению роли Сингапура в становлении и развитии АСЕАН, достижений этой страны в направлении социальной гармонии, искоренения коррупции, экономического развития, а также системы налогообложения.

Ключевые слова: мировая экономика, экономическое развитие, система налогообложения, инвестиции, налоговые льготы, АСЕАН, прямые иностранные инвестиции, открытая экономика.

Burieva M.CH., Kurbonzoda O. R.

SINGAPORE'S CONTRIBUTION TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE ASEAN ORGANIZATION

Rapid changes in the global economy in the post-war period have shown that the moment of regional cooperation has come for some countries in Southeast Asia. The region needs to restructure, and countries with joint initiatives have the opportunity to do better. The article is devoted to the study of the role of Singapore in the formation and development of ASEAN, the achievements of this country in the direction of social harmony, the eradication of corruption, economic development, and the taxation system.

Key words: world economy, economic development, tax system, investment, tax incentives, ASEAN, foreign direct investment, open economy.

Давлати Сингапур дар Осиёи Чанубу Шарқӣ чойгир буда, яке кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта на танҳо дар қитъаи Осиё, балки дар ҷаҳон машҳур аст. Ин қитъаи хурди замин барои тақрибан 6 миллион нафар сингапуриҳо сатҳи баланди зиндагиро фароҳам оварда, аҳолии Сингапур аз ҷамоаҳои иҷтимоӣ, донишҷӯи забони англисӣ, меритократия [11] ва набудани фасод дар кишвари хеш фахр менамоянд. Ҷамоаҳои барои Сингапур ҳанӯз ҳам муҳим аст, зеро дар ин кишвар хитойҳо (74,2%), малайҳо (13,2%) ва ҳиндуҳо (9,2%) зиндагӣ мекунанд. Ҳар се гурӯҳ аз ҷиҳати этникӣ фарқ карда, бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд ва эътиқоди динии гуногун доранд. Қобилияти Сингапур барои нигоҳ доштани мақоми худ ҳамчун яке аз шаҳрҳои камфасодтарин дар ҷаҳон эҳтимолан дар қобилияти амалӣ кардани як қатор чораҳои пешгирикунанда вобаста аст. Ин тадбирҳо ба мисли музди меҳнати баланд ва дигар имтиёзҳои шаффоф барои мансабдорон мебошанд. Сингапур дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ бо назардошти пешбурди сиёсати фаъолонаи макроиқтисодӣ, андоз, молия, маориф ва ғайра ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст. Нақши Сингапур дар ташаккул ва рушди АСЕАН назаррас аст. Аз рӯи ҳисоб Сингапур сарватмандтарин кишвари АСЕАН ва хурдтарин қаламрави он маҳсуб меёбад. Пас аз Сингапур кишварҳои Бруней ва Малайзия низ давлатҳои босуръат рушдёбандаи иқтисодии созмони АСЕАН ба шумор мераванд.

Бояд қайд кард, ки дар давоми даҳ соли охир Сингапур сиёсати «иқтисодиёти кушода»-ро пеш гирифтааст, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ заминаи мусоид ҷиҳати фаъолияти сармоягузорӣ фароҳам овард.

Муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Сингапур 8 декабри соли 1995 барқарор шудааст. Миёни Тоҷикистон ва Сингапур як қатор созишномаҳо ба имзо расидонида шуда, барои ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои гуногун замина мегузоранд. Асоси заминаи ҳуқуқии ду кишварро 4 созишномаи байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ ташкил медиҳад [10].

Сингапур дорои низоми хеле пешрафтаи иқтисодӣ ва андозбандии нисбатан пастро доро буда, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сингапур як қатор созишномаҳо ба имзо расидонида шуда, барои ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои гуногун замина мегузоранд. Асоси заминаи ҳуқуқии ду кишварро 4 созишномаи байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ ташкил медиҳад [10].

Тадқиқотҳои Бонки Ҷаҳонӣ, ки тайи панҷ соли охир анҷом додааст, ба ин шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла, сатҳи коррупсия дар ин давлати хурд ҳадди ақали мутлақ аст, ки ба ташкили муносибатҳои тиҷоратӣ дар Сингапур таъсири мусбӣ мерасонад. Инчунин фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ барои дастгирии фаъолияти соҳибкории сармоягузорӣ нигаронида шуда, бо стандартҳои давлатии худ аз дигар кишварҳо фарқ мекунанд, ки Сингапурро барои пешбурди фаъолияти тиҷорат боз ҳам ҷолибтар мегардонад.

Бинобар ин, Сингапур ба як маркази ҷаҳонии савдо табдил ёфта, таваҷҷуҳи сармоягузори хориҷиро ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо назардошти имтиёзҳои андозӣ, шароити мусоиди бақайдгирии ширкат ва пешбурди тиҷорат ҷалб менамояд.

Ҷангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Сингапур андозии ягона, яъне андоз аз даромад ба андозаи 17 фоиз новобаста аз он, ки корхона хориҷӣ ё ватанист ситонида мешавад [9]. Дар баробари ин, нақшаи пурра ё қисман озод намудани андоз барои корхонаҳои амалкунанда ва корхонаҳои наватасис тартиб дода шуда, андозбандии дукарата вучуд надорад.

Инчунин дар Сингапур принсипи андозбандии ҳудудӣ амал намуда, даромади аз манбаъҳои хориҷӣ ҷалбшуда танҳо вақте андозбандӣ мешавад, ки он ба ин кишвар равона карда шавад. Дивидендҳо аз фаъолияти сармоягузори бадастомада андозбандӣ намешаванд, агар онҳо аз манбаъҳои сармояи хориҷӣ гирифта шуда, ба Сингапур баргардонида шаванд ва ба шарте, ки ин дивидендҳо аз кишваре гирифта шаванд, ки дар он меъёри асосии андозии даромад аз 15 фоиз кам бошад.

Зиёда аз 80 кишвари ҷаҳон бо Сингапур шартномаҳои андозӣ бастаанд ва дар натиҷа бисёре аз ин ширкатҳо аз бартариҳои андозӣ, яъне дар шакли пасти андозбандӣ аз даромад бархурдор мебошанд.

Инчунин, барои ҳавасманд намудани ширкатҳои фаромиллӣ ҷиҳати таъсиси намоёнҳои минтақавӣ дар Сингапур як қатор имтиёзҳои андозӣ аз ҷумла, меъёри андозбандии сифр ё имтиёзнок дар соҳаҳои муайян пешбинӣ гардидааст.

Сингапур ҳамчун яке аз кишварҳои босуръат рушдбанда, низоми андозбандиро мунтазам тақвият дода, инчунин инноватсияро рушд медиҳад. Ин амал барои ҳавасманд намудани соҳибкорон ва сармоягузори ҷиҳати сабти номи тиҷорати худ дар Сингапур мусоидат менамояд.

Боиси қайд аст, ки Сингапур аъзои фаъоли созмони Анҷумани давлатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ (АСЕАН) (ASEAN-Association of South East Asian Nations) буда, созмони мазкур 8 августи соли 1967 дар Бангкок таъсис ёфта, дар аввал ба он Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд ва Филиппин шомил шуда, баъдан Бруней (1984), Ветнам (1995), Лаос (1997), Мянма (1997) ва Камбоҷа (1999) ҳамроҳ шуданд.

Созмони АСЕАН бо мақсади ҳамкориҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии байни кишварҳои аъзо ва таҳкими сулҳу субот дар Осиёи Ҷануби Шарқӣ таъсис дода шуда [5], дар доираи оиннома ва механизми идоракунии АСЕАН фаъолият намуда, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Механизми идоракунии созмони АСЕАН.

Мақоми оли роҳбарикунанда	Нишастии сарони давлатҳои аъзои АСЕАН
Мақоме, ки фаъолияти ҷориро ташкил ва ҳамоҳанг менамоянд	1. Вохӯриҳои вазирони корҳои хориҷӣ, молия ва иқтисоди давлатҳои аъзои АСЕАН; 2. Вохӯриҳои вазирони бахшҳои дигари иқтисодии давлатҳои аъзои АСЕАН; 3. Вохӯриҳо дар сатҳи муовинони вазир, роҳбарони бонкҳои марказӣ ва ғ. давлатҳои аъзои АСЕАН.

Таҳияи муаллифони. Манбаъ: <https://asean.org/>

Котиботи доимии АСЕАН дар шаҳри Ҷакартаи Ҷумҳурии Индонезия ҷойгир буда, онро Котиби генералӣ роҳбарӣ (муҳлати ваколат 5 сол) менамояд. Фаъолияти корҳои котибот дар 29 кумита ва 122 гурӯҳи корӣ ба роҳ монда шуда, ҳамасола дар доираи фаъолияти созмони АСЕАН зиёда аз 300 чорабиниҳои гуногун баргузор мегарданд [4].

Бояд қайд намуд, ки Сингапур дар самти ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар байни кишварҳои аъзои созмони АСЕАН аз ҳама ҷолибтар доништа шуда, кишвари рушдкардаи ин созмон ба шумор меравад.

Маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) Сингапур ба ҳар сари аҳоли аз ММД-и кишварҳои дигари аъзои созмони АСЕАН даҳҳо маротиба зиёдтар аст. Тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, дар соли 2020 ММД ба ҳар сари аҳоли дар Сингапур ба 59,9 ҳазор доллари ИМА, Мянма - 1,5 ҳазор доллари ИМА, Ветнам - 2,8 ҳазор доллари ИМА, Бруней - 27,5 ҳазор доллари ИМА, Индонезия - 3,9 ҳазор доллари ИМА, Камбоҷа - 1,5 ҳазор доллари ИМА, Лаос - 2,6 ҳазор доллари ИМА, Малайзия - 10,4 ҳазор доллари ИМА, Таиланд - 7,2 ҳазор доллари ИМА ва Филиппин - 3,3 ҳазор доллари ИМА рост меояд [6].

Беш аз нисфи воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқ ба Сингапур рост меояд. Сингапур на танҳо дар байни кишварҳои узви АСЕАН, балки яке аз кишварҳои қабулкунандаи сармояи мустақими хориҷӣ дар ҷаҳон пешсаф аст. Тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ дар соли 2019 Сингапур пас аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол намудааст [8].

Тибқи ҳисобот оид ба сармоягузориҳои ҷаҳонии Конфронси Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба тичорат ва рушд (ЮНКТАД) (UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development) дар соли 2020 ҳаҷми сармояи мустақими хориҷӣ дар ҷаҳон коҳиш ёфта, аз 1,5 триллион доллари соли 2019 ба 1 триллион доллар расид. Дар кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқ, ки яке аз бузургтарин гирандагони сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ мебошанд, ин нишондиҳанда 25% коҳиш ёфт. Коҳишбӣ дар Сингапур (-21%), Индонезия (-22%), Ветнам (-2%) ба амал омада, омили асосӣ таъсири пандемияи COVID-19 буд [3].

Бо вучуди ин коҳишбӣҳо, Сингапур дар байни кишварҳои узви АСЕАН бузургтарин қабулкунандаи сармояи мустақими хориҷӣ буд ва боқӣ хоҳад монд.

Ҳаҷми умумии воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба кишварҳои аъзои созмони АСЕАН дар соли 2010 дар маҷмӯъ 108,4 млрд доллари ИМА-ро ташкил дода, аз ин 57,4 млрд доллари ИМА ё 53 фоиз ба Сингапур рост меояд. Таиланд аз рӯи воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар ҷойи дуюм қарор дошта, ҳиссаи он нисбат ба Сингапур чор маротиба камтар буда, 13,6 фоизро ташкил медиҳад. Дар соли 2020 ҳиссаи Сингапур дар воридоти сармояи мустақими хориҷӣ дар байни кишварҳои аъзои созмони АСЕАН 61,7 фоиз афзуда, ба 90,6 млрд доллар баробар гардида, дар чадвали 1 оварда шудааст [7].

Чадвали № 1. Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишварҳои аъзои созмони АСЕАН

Кишвар	соли 2010		соли 2020	
	бо млрд долл. ИМА	бо фоиз	бо млрд долл. ИМА	бо фоиз
Бруней	0,6	0,6	0,58	0,5
Камбоҷа	0,8	0,7	3,62	2,8
Индонезия	13,8	12,7	18,58	13,8
Лаос	0,3	0,3	0,97	0,8
Малайзия	9,2	8,4	3,51	2,7
Мянма	2,2	2,1	1,91	1,5
Филиппин	1,3	1,2	6,54	4,9
Сингапур	57,5	53	90,6	66
Таиланд	14,7	13,6	-4,77	-3,6
Ветнам	8	7,4	15,8	10,6
Ҳамагӣ	108,4	100	137,34	100

Коркарди муаллиф. Манбаъ: Маълумоти оморӣ соли 2010 ва 2020 созмони АСЕАН (ASEANstats.URL:<https://aseanstats.org>)

Сармоягузори асосии ин кишвар ИМА, Нидерландия, Британияи Кабир, Швейтсария, Ҳиндустон, Норвегия, Люксембург, Малайзия, Чопон ва дигар давлатҳо ба шумор мераванд. Дар сохтори чуғрофии воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Сингапур тақрибан 30 фоизи он ба кишварҳои Амрикои Лотинӣ, ҳавзаи Кариб ҷазираҳои Кайман, Виржиния ва Бермуд рост меояд, Афзалтарин бахши сармоягузорӣ дар Сингапур соҳаи молия ва бонкдорӣ буда, дар солҳои 2010-2020 ҳиссаи он аз 45,6 фоиз то 52,8 фоиз афзуда, дар натиҷа Сингапур ҳамчун яке аз марказҳои молиявии ҷаҳонӣ гардид.

Омӯзиш ва тадқиқот нишон дод, ки барои ҷолибияти сармоягузори Сингапур омилҳои зерин мусоидат намудаанд:

- сиёсати «иқтисодиёти кушода», ки барои фаъолияти ширкатҳо ва бонкҳои хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварда шудааст;
- фаъолияти самарабахши муассисаҳо ва идораҳои давлатӣ, ки барои осон намудани фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ масъуланд;
- сиёсати андозӣ (имтиёзҳои андозӣ);
- сатҳи пасти коррупсия, ки барои сармоягузори хориҷӣ ҷиҳати амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ имкониятҳои мусоид фароҳам меоварад;
- қасбияти баланди кадрҳои, ки дар соҳаи соҳибдорӣ ва сармоягузорӣ қору фаъолият менамоянд.

Таҷрибаи Сингапур дар ташаккулёбӣ ва рушди созмони АСЕАН исбот намуд, ки ин кишвар бо назардошти ислоҳоти иқтисодӣ дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ, оморасозии кадрҳои баландхаттос ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ гумрукӣ, ки барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори ин кишвар заминаҳои мусоид гузошта, ба нишондиҳандаҳои назаррас муваффақ гардидааст.

Бинобар ин, истифодабарии таҷрибаи Сингапур дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки кишвар бо назардошти ҳифзи манфиатҳои иқтисоди миллӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар пайваста тадбирҳои зарурӣ андешида мешавад. Натиҷаи он аст, ки дар қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандгардонии соҳибдорон ва сармоягузори хориҷӣ зиёда аз 240 номгӯи қафолату

имтиёзҳо, аз ҷумла беш аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешбинӣ гардидааст [1.С.78-87].

Айни замон дар кишвар барномаҳои стратегӣ ва соҳавии гуногун, аз ҷумла Барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мавриди амал қарор дошта, ҷалб ва истифодаи мақсадноки сармоягузориҳо ҷиҳати амалисозии барномаҳои мазкур муҳим арзёбӣ мегардад [2.С.278-284].

Бинобар ин, бо мақсади гуногуннамудии (диверсификация) сохтори ҷуғрофии воридоти сармоягузориҳои хориҷӣ ва дар ин замина коҳиш додани вобастагии ҷалби сармояи хориҷӣ аз як кишвар, таҳкими муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тичоративу иқтисодӣ бо кишварҳои аъзои созмони АСЕАН, бахусус Сингапур мувофиқи мақсад буда, барои татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок заминаҳои мусоид фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Буриева М.Ч., Қурбонзода О.Р. Ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ дар самти таъмини рушди устувори иқтисодӣ / М.Ч. Буриева, О.Р. Қурбонзода // Паёми молия ва иқтисод №2 (31) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.-2022. с. 78-87.
2. Қурбонзода О.Р. Принсипҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ /О.Р. Қурбонзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон №2/1 (46) (маҷаллаи илмӣ) Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-2023. с. 278-284.
3. Конференция организации объединенных наций по торговле и развитию ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях 2021. Инвестиции в устойчивое восстановление. Обзор. Организация объединенных наций женева, 2021 год. -С.1.
4. Лошкин Г.М., Мазырин В.М., Кобелев Е.В. Сообщество АСЕАН в современном мире. Институт Дальнего Востока, 2019 г. -С. 214.
5. Малетин Н. П. АСЕАН: четыре десятилетия развития. Издательство МГИМО, 2009. -С. 134.
6. The Singapore Department Of Statistics URL: <https://www.singstat.gov.sg/>
7. ASEANstats.URL: <https://aseanstats.org>
8. World Investment Report 2020: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2020>.
9. https://hlbprime.com/nalogovaja_sistema_i_nalogovye_stavki_v_singapore/
10. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://mfa.tj/ru/main/view/33/otnosheniya-tadzhikistana-s-singapuruom>.
11. Сомонаи электронӣ - <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

УДК: 336.717.1:33

Восидиён Ф.С., Вализода Ш.Ш., Амонов С.С.

ЗАМИНАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои институтсионалии ташаккулёбӣ ва рушди пардохтии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ то ба имрӯз нишон дода шуда, дастовардҳои муҳиме, ки ба ташаккул ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ мусоидат намудаанд ҷамъоварӣ шудааст. Дар мақола низоми миллии пардохтӣ бо

унсурҳои асосии он, иштирокчиёни асосии низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сохтори ташкилию ҳукукии танзим ва назорати фаъолияти низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишон додани саънадҳои меъёрӣ – ҳукукии соҳавӣ пешниҳод шудаанд. Инчунин, дар ин мақола таҳлили маҷмӯи санадҳои меъёрӣ-ҳукукӣ оид ба танзим ва назорати низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пайдоиши заминаҳои қонунгузории соҳаи низоми пардохтӣ дар баъзе кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, субъектҳои низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазифаи онҳо тибқи қонунгузории соҳавӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калимавожаҳо: заминаҳои институтсионалӣ, ташаккулёбӣ, рушд, низоми пардохтӣ, пардохти ғайринақдӣ, низоми пардохтии ғайринақдӣ, иқтисодиёти рақамӣ, рушд, стратегия, барнома, низоми бонкӣ, қонунҳо, заминаҳои меъёрӣ-ҳукукӣ

Восидиён Ф. С., Вализода Ш.Ш., Амонов С.С.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ

В данной статье изложены институциональные предпосылки формирования и развития безналичной оплаты в Республике Таджикистан с первых лет независимости до настоящего времени, собраны важные достижения, способствующие формированию и развитию безналичной платежной системы. В статье представлена национальная платежная система с ее основными элементами, основными участниками платежной системы в Республике Таджикистан, организационно – правовой структурой регулирования и контроля деятельности платежной системы в Республике Таджикистан с указанием отраслевого нормативно-правового характера. Также в этой статье рассматривается анализ совокупности нормативно-правовых актов по регулированию и контролю платежной системы в Республике Таджикистан, появление законодательных основ в области платежной системы в некоторых странах бывшего Советского Союза, субъектов платежной системы Республики Таджикистан и их функции в соответствии с отраслевым законодательством.

Ключевые слова: институциональная основа, формирование, развитие, платежная система, безналичная оплата, безналичная платежная система, цифровая экономика, развитие, стратегия, программа, банковская система, законы, нормативно-правовые основы

Vosidiyon F. S., Valizoda Sh. Sh., Amonov S.S.

INSTITUTIONAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NON-CASH PAYMENTS

This article outlines the institutional prerequisites for the formation and development of cashless payment in the Republic of Tajikistan from the first years of independence to the present, collects important achievements contributing to the formation and development of a cashless payment system. The article presents the national payment system with its main elements, the main participants of the payment system in the Republic of Tajikistan, the organizational and legal structure of regulation and control of the activities of the payment system in the Republic of Tajikistan, indicating the sectoral regulatory nature. This article also examines the analysis of a set of regulatory legal acts on the regulation and control of the payment system in the Republic of Tajikistan, the emergence of legislative frameworks in the field of the payment system in some countries of the former Soviet Union, the subjects of the payment system of the Republic of Tajikistan and their functions in accordance with industry legislation.

Keywords: institutional framework, formation, development, payment system, cashless payment, cashless payment system, digital economy, development, strategy, program, banking system, laws, regulatory framework

Ҳар як давлати дунё вобаста ба дараҷаи рушду тараққиёти иқтисодаш метавонад низомҳои гуногуни пардохтии муайяни худро амалӣ намояд. Амалигардонии маҷмуи муомилоти пардохтиро системаи пардохтии ҳар як давлат дар намуди нақдӣ ва ғайринақдӣ таъмин намуда, он фаъолияти протсесс - амалиётҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, алаҳхусус ташкилотҳои молиявӣ - қарзӣ, аператорон, агентҳо, зерагентҳо, ҳадатмотҳои алоқа, ширкатҳои мобилӣ ва дигар субъектҳои манфиатдорро дар самти иҷрои амалиётҳои пулӣ ҳамоҳанг месозад [2. С. 16].

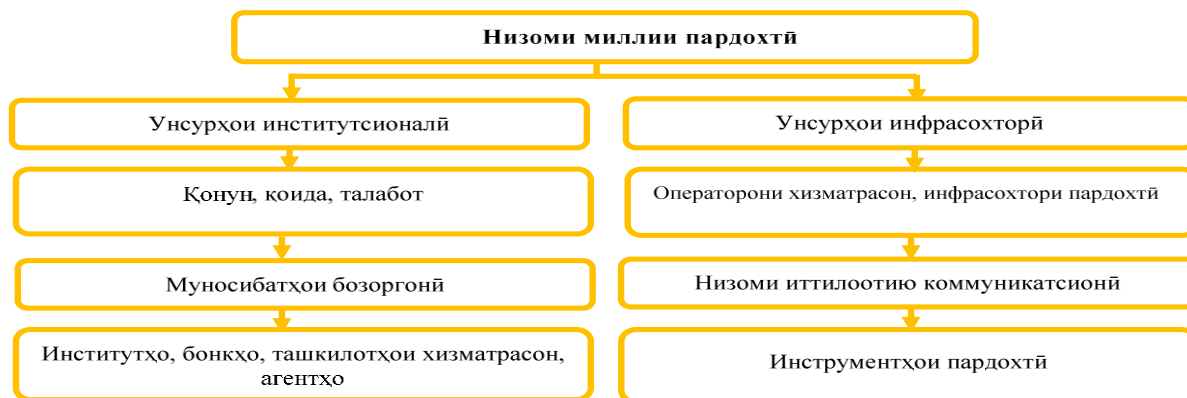
Фаъолияти мунтазам ва сатҳи баланди хизматрасониҳо дар низоми пардохтӣ ба рушди иқтисодии давлатҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Аз ин рӯ фаъолияти самаранок мақсаднок ва доимии тартиби пардохтӣ бояд зери танзими давлатӣ қарор гирад. Низомии пардохтӣ яке аз элементҳои асосии низомии пулию қарзӣ буда, аз маҷмӯи қоидаҳо, равандҳо, принципҳо, механизмҳо ва ташкилотҳои иштирокчии низом иборат мебошад, ки онҳо асоси фаъолияти институтсионалии низомии пардохтиро ташкил медиҳанд.

Яке аз вазифаҳои асосӣ ва аввалиндараҷаи Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) таъмин ва амалигардонии фаъолияти самаранок ва мунтазами низомии пардохтӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Вобаста аз ин сабаб БМТ ба ташаккул ва рушди низомии пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ҷиҳати ташкил ва бароҳ мондани фаъолияти низомии самаранок боэътимоди пардохтӣ, клиринг, ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳои пулӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин тақмили пайвасти заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва институтсионалии низомии пардохтӣ тадбирҳо андешида, дар ин замина фаъолияти онҳоро танзим ва назорат менамояд.

Ба ақидаи Пол Г. Хэйр бозори хизматрасониҳои пардохтӣ – ин институт мебошад, ки барои фаъолияти самарабахши он қонун, қоида ва механизмҳо лозим мебошад [6. С. 1-2].

Фаъолияти низомии пардохтӣ ва амалигардонии амалиётҳои дутарафаи иштирокчиёни низомии пардохтӣ бо аснодҳои меъёрӣ - ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва батанзимдарории он вобаста ба мувофиқи шартномаҳои дутарафа амалӣ карда мешаванд.

Низомии миллии пардохтӣ бо унсурҳои асосии он дар намуди расм нишон дода шудааст. (Расми 1)

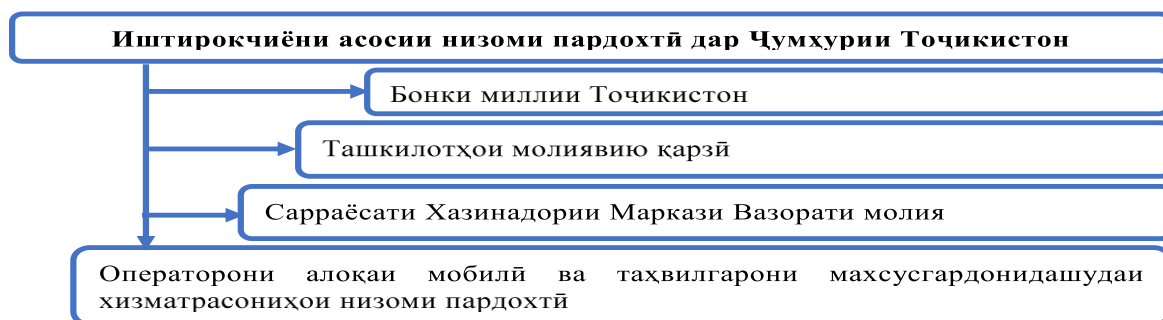
**Расми 1. - Низомии миллии пардохтӣ бо унсурҳои асосии он
(Сарчашма: таҳияи муаллиф)**

Аз таҳлили расми 1 маълум мегардад, ки иштирокчиёни низоми миллии пардохтӣ, ки асоси институтсионалии онро ташкил медиҳанд. Вобаста ба шартҳо ва талаботҳои низоми пардохтӣ, ки бо назардошти мутибиқат ба шароитҳои ҳар як давлат дорои хусусиятҳои хос мебошанд, инҳоро шомил намудан мувофиқ ба мақсад мебошад [3. С. 146]: бонки миллий; ташкилоти молиявӣ қарзӣ; бахши хазинадорӣ; таҳвилгари хизматрасониҳои молиявӣ, интиқоли маблағҳо, аз он ҷумла пулҳои электронӣ; иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қиматнок; хадамотҳои алоқа ва мобилӣ.

Бонки миллии Тоҷикистон мувофиқи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон»; «Дар бораи фаъолияти бонкӣ»; «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» ва дигар санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон, самтҳои асосии рушди низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намуда, қоида, шакл, муҳлат ва стандартҳои гузаронидани ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ ва ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд [7].

Барои танзими ҳамаҷонибаи низомҳои пардохтӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №1397 қабул гардидааст, ки он асосҳои ҳуқуқию ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди низоми пардохтӣ равона карда шудааст [5].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиёни асосии низоми пардохтӣ инҳо мебошанд (Расми 2).

Расми 2. - Иштирокчиёни асосии низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Иштирокчиёни низоми пардохтӣ дар навбати худ метавонанд субъектҳои алоҳидаро дар асоси шартномаи байниҳамдигӣ ва назорати риояи қоидаҳои низоми пардохтӣ ҷалб намоянд. Субъектҳои низоми пардохтӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ шуда метавонанд [8].

Рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва сифати хизматрасониҳои пардохтӣ аз заминаи мусоиди институтсионалӣ ва фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ вобастагии калон дорад, зеро тамоми ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба сифати низоми пардохтӣ ё агенти хизматрасони низоми пардохтӣ фаъолият мебаранд ва ҳамаи амалиётҳои пардохтӣ ба тариқи нақдӣ ва ғайринақдӣ ба воситаи низоми бонкӣ суръат мегардад.

Новобаста аз он ки пардохтҳои ғайринақдӣ имрӯзҳо ба воситаи барномаҳои пардохтии махсуси фосилавӣ, телефонҳои мобилӣ, пардохтҳо ба воситаи рамз ва кодҳои махсус имконпазир бошад ҳам, вале нақши суратҳисоби бонкӣ дар нигоҳдошт ва таъмини ҳаракати воситаҳои молиявӣ хеле баланд аст, зеро бештари амалиётҳо тавассути дар бонк кушодани суратҳисоби бонкӣ ба роҳ монда мешаванд.

- низоми бозорӣ, ба мисли созишномаҳо, аҳдномаҳою амрномаҳои хатмӣ, шартномаҳо доир ба амалигардонии воситаҳои гуногуни пардохт ва хизматрасонӣ, аниқу муайян кардани нархи бозории онҳо, инчунин таклифу пешниҳод оид ба дастрас намудани хизматрасонӣ дар низоми пардохтӣ мебошад;

- қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қоидаю тартибҳое, ки аз тарафи органҳои қонунгузор, судию танзимкунанда муқаррар карда шуда, низоми интиқолу пешниҳоди воситаҳои пулӣ ва бозори хизматрасониҳои пардохтиро дар шароити муносибатҳои иқисоди бозорӣ муайян ва батанзим медарорад.

Аз шарҳи расми 3 бармеояд, ки сохтори ташкилию ҳуқуқии танзим ва назорати низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаммал аст. Бояд тазаққур дод, ки бо ҳадафи пурра ва муқаммал гардонидани низоми амалиёт ва назорату тафтиши механизми пардохтии ғайринақдӣ дар алоқамандии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ», инчунин татбиқи афзалиятҳои стратегии кишвар концепсия, стратегия, қоидаҳо, тартибҳо, дастурамалҳо ва низомномаҳои соҳавии зерин таҳия гардида, мавриди амал қарор доранд. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Маҷмӯи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба танзим ва назорати низоми пардохтӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номи санадҳои меъёрӣ -ҳуқуқӣ
1. Концепсияи назорати низоми пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 феввали соли 2012, №52;
2. Стратегияи рушди низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014, №679);
3. Қоидаҳои фаъолияти Низоми автоматишудаи байнибонкии интиқоли маблағҳо аз 31 августи соли 2020, №106;
4. Тартиби интиқоли фаромарзии маблағҳо ва фаъолияти низомҳои пардохтии анҷомдиҳандаи чунин интиқолҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 сентябри соли 2017, №117;
5. Тартиби ҳисобгирӣ ва интиқол додани маблағҳои электронӣ аз 24 октябри соли 2019, №130;
6. Тартиби гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти оператори низоми пардохтӣ бо охири тағйиру иловаҳо аз 14 июли соли 2020, №130;
7. Тартиби пешниҳоди ҳисобот оид ба фаъолияти низоми пардохтӣ аз июли соли 2019, №106;
8. Тартиб оид ба ҷалби агентҳои бонкии пардохтӣ ва амалисозии назорати риояи шартҳои ҷалби онҳо аз 12 апрели соли 2018, №51;
9. Дастурамали №237 «Дар бораи пур кардани шакли ҳисоботи омории №1-ВЭП «Ҳисобот оид ба гардиши маблағҳои пулӣ тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ» аз 18 июни соли 2019;
10. Дастурамали №190 «Дар бораи тартиби хизматрасонӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ» аз 29 апрели соли 2019;
11. Дастурамали №178 «Дар бораи ташкили ҳисоббаробаркуниҳо байни ташкилотҳои қарзӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
12. Дастурамали № 193 Дар бораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2015 [7].
13. Тавсияҳо оид ба истифодаи беҳатари қартаҳои пардохтии бонкӣ аз 12 апрели соли 2012, №82;

Дар бештари кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ заминаи қонунгузорию институтсионалии низоми пардохтӣ тақрибан аз солҳои 2010 оғоз гардида, марҳила ба марҳила бо назардошти пойдо шудани корҳои амалӣ ва пешрафти илму техникаю технология рушд ва такмил ёфта истодааст.

Пайдоиши заминаҳои ҳукукию институтсионалии низоми пардохтӣ дар кишварҳои шарикони тичоратию иқтисодии кишвар мавриди омӯзиш қарор гирифта, муайян карда шуд, ки истилоҳот ва мафҳумҳои истифодашуда, инчунин механизми кори низоми пардохтии кишварҳои таҳлилшуда ба истиснои баъзан ҳолатҳо қариб, ки монанд мебошанд. (Ҷадвали 2)

Ҷадвали 2. - Пайдоиши заминаҳои қонунгузорию соҳаи низоми пардохтӣ дар баъзе кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ [9]

Номи кишвар	Номи Қонун	Соли қабул
1. Русия	Дар бораи низоми пардохтии миллӣ	27. 06. 2011
2. Қирғизистон	Дар бораи низоми пардохтӣ	21.01.2015
3. Қазоқистон	Дар бораи пардохт ва низоми пардохтӣ	26.07.2016
4. Тоҷикистон	Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ	24.02.2017
5. Ёзбекистон	Дар бораи пардохт ва низоми пардохтӣ	1.11.2019
6. Гурҷистон	Дар бораи низоми пардохтӣ ва хизматрасониҳои пардохтӣ	25.05.2012

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои интернетӣ

Дар асри XXI баробари рушди илму технология ва иттилооту коммуникатсия ва дар ин замина густариши интегратсияи низоми молиявӣ бонкӣ, рушди муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо, татбиқшавии иқтисодиёти рақамӣ саҳми пулҳои нақдӣ дар муомилоти пулии ҷаҳонӣ ба таври назаррас коҳиш ёфта истодааст ва истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ бартарӣ пайдо намуда истодаанд [1. С. 4].

Маҳз соддаю манфиатовар будани истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ боиси бо сатҳи хеле баланд дохил гардидани онҳо ба системаи бонкии кишвар ва истифодаи васеи онҳо аз тарафи аҳоли - истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ гардида истодааст. Вобаста ба ин дар мамлакатҳои мутараққӣ ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ нақш ва аҳамияти калидиро иҷро менамояд, зеро истифода ва амалигардонии пардохтҳои ғайринақдӣ бо хароҷоти камтарин истифода мешавад, аз дигар ҷониб ба ҳукумати мамлакат имкон фароҳам месозад, ки пурра андозбандии амалиётҳо оид ба савдою хизматрасонӣ зери назорату санҷиш қарор диҳад.

Барои воридгардонӣ, ҷорисозӣ ва ташаккулу рушди ҳамаҷонибаи низоми пардохти дар шароити иқтисоди рақамӣ ва элементҳои асосии он аз ҳамин омилҳои манфиатовар, аз он ҷумла низоми пардохтии ғайринақдӣ, рақамикунонии раванди истеҳсолот, рушди тичорати электронӣ ва ҳукумати электронӣ водор намуда истодаанд. Таҷрибаи андӯхтаи кишварҳои рушдкарда нишон дод, ки рушди фарогири пардохтҳои ғайринақдӣ танҳо дар ҳолати таъмини пурраи дастрасии истеъмолкунандагон ба хизматрасониҳои низоми бонкӣ имконпазир аст.

Нишондиҳандаҳои дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ сатҳи фарогирии хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла фарогирии ҳудудҳо бо воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва инфрасохтори пардохтӣ тавсиф менамояд.

Аз нигоҳи дигар, дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ ин дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба тамоми нуқтаҳои физикии хизматрасониҳои бонкӣ, таҷҳизоти пардохтӣ ва мобилӣ мебошад, ки яке аз ҷанбаҳои муҳим ва асосии фарогирии молиявӣ, рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад.

Айни замон дар кишвар 16 оператори низоми пардохтӣ бо иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон фаъолият намуда истодаанд [7].

Низоми пардохтии мамлакат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт аз ҷониби оператор ё танзимгари низоми пардохтӣ идора ва ба роҳ монда мешавад [5].

Чадвали 3. - Феҳристи операторони низоми пардохтӣ

Номгӯи оператори низоми пардохтӣ	Номгӯи низоми пардохтӣ	Суроғаи оператори низоми пардохтӣ
1. БДА ҚТ «Амонатбанк»	Корти миллий	Тоҷикистон
2. ЧДММ «Ташкилоти қарзии ғайрибанкии «Вестерн Юнион ДП Восток»	Вестерн Юнион	Русия
3. Visa International Service Association	Visa	ИМА
4. Mastercard Europe SA	Mastercard	Белгия
5. Ташкилоти қарзии ғайрибанкии ҳисоббаробаркунии «Платежный Центр»	Золотая Корона	Русия
6. Ҷамъияти саҳомии «КИВИ БОНК»	CONTACT	Русия
7. Ҷамъияти саҳомии банки тижоратии «ЮНИСТРИМ»	ЮНИСТРИМ	Русия
8. ҚСП «Банки байналмилалӣ Тоҷикистон»	Осон	Тоҷикистон
9. ЧДММ ТАҚХ «Тамвил»	Атласпэй	Тоҷикистон
10. ЧДММ ТАҚХ «Душанбе Сити»	Express Pay	Тоҷикистон
11. Ҷамъияти саҳомии «Народный банк»	НАРОДНАЯ	Русия
12. Банки тижоратии байниминтақавӣ рушди алоқа ва иттилоот	BLIZKO	Русия
13. ЧДММ «Пардохти фаврӣ»	Пардохти фаврӣ	Тоҷикистон
14. ЧДММ «БЭСТ»	БЭСТ	Русия
15. MoneyGram Payment Systems, Inc.	MoneyGram	Миннеаполис
16. UnionPay International Co.,Ltd.	UnionPay	Хитой
17. Вестерн Юнион Нетворк	Вестерн Юнион	Фаронса

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Банки миллии Тоҷикистон

Аз чадвали 3 муайян намудан мумкин аст, ки дар ҷумҳурии панҷ низоми миллии пардохтӣ фаъолият намуда, боқимонда низомҳо бештар ба Федератсияи Русия, Белгия, ИМА ва Хитой рост меоянд.

Шумораи умумии низомҳои пардохтии фаъолияткунанда дар кишвар бо назардошти талаботи имрӯза ва татбиқи гардидани иқтисодиёти рақамӣ дар кишвар кам буда, дар ояндаи наздик эҳтимол бо назардошти афзоиши талаботи аҳоли сарбории онҳо зиёд мегардад, ки ин амалиёт ба сифати хизматрасониҳои банкӣ таъсир мерасонад.

Бо мақсади кам намудани сарбории низомҳои пардохтӣ дар доираи иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» бо мақсади рушди хизматрасониҳои пардохтӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ самти нави фаъолияти банкӣ – фаъолияти агентии банкии пардохтӣ роҳандозӣ шуда истодааст.

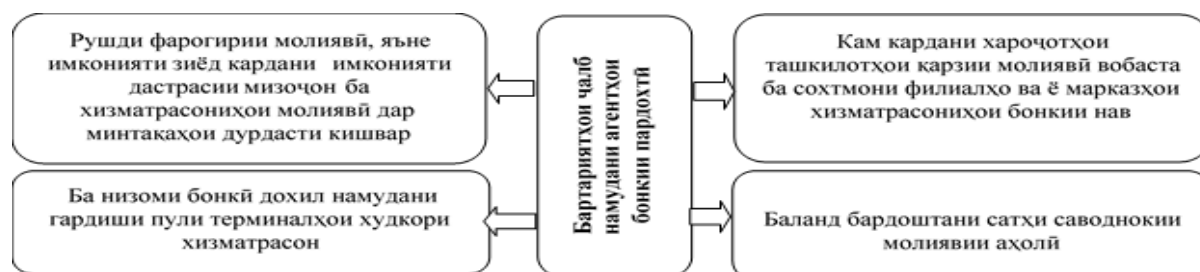
Дар соли 2018, БМТ санади ҳукукии «Тартиб оид ба ҷалби агентҳои банкии пардохтӣ ва амалисозии назорати риояи шартҳои ҷалби онҳо»-ро қабул намуд. Тартиби мазкур ба ТҚМ имконият медиҳад, ки шахсони ҳукуқӣ (ба истиснои ТҚМ) ва соҳибкорони инфиродиро дар асоси шартнома ҳамчун агентҳои банкии пардохтӣ барои анҷом додани амалиётҳои муайяни банкӣ ҷалб намоянд.

Дар соли 2022 вобаста ба имкониятҳои истифодашуда аз тарафи ташкилоту муассисаҳои қарзӣ 187 агентҳои банкии пардохтӣ ва дар навбати худ аз ҷониби агентҳои банкии пардохтии мазкур 237 субагенти банкии пардохтӣ дар асоси шартнома барои анҷом додани амалиётҳои муайяни банкӣ ҷалб гардидаанд.

Дар амалияи ҷумҳурий, айни замон агентҳои банкии пардохтии аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ ҷалбшуда, амалиётҳои қабули маблағҳои нақд аз шахсони воқеӣ

тавассути терминалҳои худкори худхизматрасон ва амалиёти мушаххаскунии муштариёро анҷом дода истодаанд.

Масалан, операторҳои алоқаи мобилӣ ҚСП ТТ «Мобайл» (Megafon); ҚСП «Индиго Тоҷикистон» (Tcell); ҚСП «Вавилон мобайл» (Babilon) дар асоси шартномаи агентии бонкии пардохтӣ бо ташкилотҳои қарзии молиявӣ басташуда мушаххаскунии дорандагони ҳамёнҳои электрониро дар марказҳои хизматрасонии худ анҷом дода истодаанд. (Расми 4)

Расми 4. - Бартариятҳои ҷалб намудани агентҳои бонкии пардохтӣ

Таҳлили расми 4 нишон медиҳад, ки ҷалб намудани агентҳои бонкии пардохтӣ ба ТҚМ шароити мусоидро чиҳати коҳиш додани хароҷоти амалиётӣ, махсусан ҳангоми хизматрасонии аҳоли дар минтақаҳои дурдасти кишвар ва баланд бардоштани фарогирии молиявӣ фароҳам меоварад.

Тибқи муқаррароти қонунгузории амалкунанда агентҳои бонкии пардохтӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои анҷом додани амалиётҳои зерин ҷалб карда мешаванд:

1. Бо истифодаи терминалҳо, терминалҳои худкори хизматрасон қабул ва истифода кардани воситаҳои пулии нақд аз шаҳрвандон ё пешниҳоду додани воситаҳои пулӣ ба шаҳрвандони ниёзманд;

2. Ба мизочон пешкаш кардани воситаҳои пардохти электронӣ ва таъмину истифодаи ин воситаҳо дар асоси имконияту шароитҳои муқарраркардаи интиқолдиҳандагони хизматрасониҳои пардохтӣ дар мамлакат;

3. Муайян кардани шахсияти мизочон (шаҳрвандон ё шахси воқеӣ) бо ҳадафи ирсол кардани воситаҳои пулӣ бе кушодану амалигардонии суратҳисоб дар бонкҳо ё пешниҳоду истифодаи воситаҳои пардохти электронӣ ба шаҳрвандони хоҳишманд мувофиқи талаботу қоидаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадаст оварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом».

4. Ғани гардонидани суратҳисобҳо дар бонк, пардохт кардани қарз, пардохт намудани хизматрасонии алоқаи телефон ва ИНТЕРНЕТ, пардохти хизматрасониҳои коммуналӣ ва пуру ғани намудани кашилёкҳои электронӣ.

Пайвастагии фаъолияти низоми пардохтии кишварро аз рӯи ташкилоти хизматрасон, вазифаову уҳдадорихои ҳар як субъекти низоми пардохтӣ ва низоми ҳукукии фаъолияти низоми пардохтӣ тибқи талаботи қонунгузории амалкунанда дар ҷадвали 4 ба таври пурра дида мебароем.

Ҷадвали 4. - Субъектҳои низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазифаи онҳо тибқи қонунгузории соҳавӣ [5]

Субъектҳо	Вазифа ва ўҳдадорихои онҳо	Кӣ шуда метавонад
Таҳвилгарони хизматрасониҳо и пардохтӣ	Қабул намудани маблағи нақд аз шахси воқеӣ ва (ё) додани маблағи нақд ба шахси воқеӣ, аз ҷумла бо истифодаи терминалҳо, терминалҳои худкори худхизматрасон, пешниҳоди воситаҳои	Бонки миллии Тоҷикистон, Ташкилотҳои қарзии молиявӣ, тибқи шартнома бо ташкилоти қарзии молиявӣ агенти бонкии пардохтӣ

	электронии пардохтӣ ба муштариён ва таъмини истифодаи онҳо.	
Операторони низомҳои пардохтӣ	Муайян намудани Қоидаҳои низомии пардохтӣ, назорати риоя шудани онҳо аз ҷониби иштирокчиёни низомии пардохтӣ ва операторони хизматрасониҳои инфрасохтори пардохтӣ, ҷалби операторони хизматрасониҳои инфрасохтори пардохтӣ	Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилоти қарзии молиявӣ ё шахси ҳуқуқие бошад, ки ташкилоти қарзии молиявӣ намебошад.
Операторони хизматрасонии инфрасохтори пардохтӣ	Пешниҳоди хизматрасониҳои амалиётӣ ва (ё) хизматрасониҳои клиринги пардохтӣ тибқи қоидаҳои низомии пардохтӣ ва дар асоси шартномаҳо бо оператори низомии пардохтӣ, иштирокчиёни низомии пардохтӣ ва маркази ҳисоббаробаркунӣ басташуда	Ташкилоти қарзии молиявӣ, шахси ҳуқуқие, ки ташкилоти қарзии молиявӣ намебошад ё Бонки миллии Тоҷикистон пардохтӣ бошанд.
Агентҳои бонкии пардохтӣ	Қабул намудани маблағи нақд аз шахси воқеӣ ва (ё) додани маблағи нақд ба шахси воқеӣ, бо истифодаи терминалҳо, терминалҳои худкори худхизматрасон, пешниҳоди воситаҳои электронии пардохтӣ ба муштариён ва таъмини истифодаи онҳо.	Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки тибқи шартнома бо ташкилоти қарзии молиявӣ ҳамкорӣ дорад.
Субагентҳои бонкии пардохтӣ	Қабул намудани маблағи нақд аз шахси воқеӣ ва (ё) додани маблағи нақд ба шахси воқеӣ, бо истифодаи терминалҳо, терминалҳои худкори худхизматрасон	Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки тибқи шартнома бо ташкилоти қарзии молиявӣ ва Агентҳои бонкии пардохтӣ ҳамкорӣ дорад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф аз рӯи муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи соҳа

Аз рӯи таҳлили нишондоди ҷадвали 4 ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низомии пардохтӣ» аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ бори аввал соли 2017 таҳия гардида, дар он пайдарҳамии раванди кори низомии пардохтӣ, баҳусус низомии пардохти ғайринақдӣ ба таври возеҳ нишод дода нашудааст.

Дар маҷмӯъ, омӯзиши заминаи институтсионалии низомии пардохтӣ ва хизматрасониҳои пардохтӣ, инчунин муқоисаи онҳо бо кишварҳои минтақа нишон дод, ки заминаи институтсионалии низомии пардохтии кишвар ва истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ то андозае аз кишварҳои ҳамсоя қафо мондааст.

Имрӯзҳо бо дар назар доштани афзоиши аҳоли ва зиёд шудани талабот ба хизматрасониҳои ғайринақдӣ заминаи институтсионалӣ ва инфрасохтори низомии пардохтии ғайринақдӣ бояд боз ҳам пуриқтидор карда шавад.

Барои вусъатбахшии минбаъдаи истифодаи хизматрасониҳои молиявии рақамӣ ва мукамалгардонии низомии пардохтии ғайринақдӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти рақамӣ зарурати таҳия ва тақмили як қатор санадҳои ҳуқуқии дахлдор оид ба мушаххаскунии фосолавӣ ва содакардашудаи шахсият барои кушодани суратҳисоб,

пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавии хавфаш паст, қорӣ намудани бонкинги қушода (open banking) тавассути интерфейси воситаҳои барномавии қушода (API) ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин барномаву стратегияҳои дигари соҳавӣ ба миён омадааст.

Аз ин лиҳоз, дар асоси омӯзиши ҳамаҷонибаи паҳлуҳои институтсионалию инфрасохторию низомии пардохтии ғайринақдӣ муаллиф пешниҳод менамояд, ки вобаста ба афзалиятҳои муайяннамудаи Ҳукумати кишвар Консепсияи рушди низомии пардохтии ғайринақдӣ барои давраи дарозмӯҳлат ва Барномаи гузариши пурра ба низомии пардохтии ғайринақдӣ бо муайян кардани нишондиҳандаҳои мақсаднок ва тадбирҳо ҷиҳати расидан ба онҳо таҳия ва татбиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Головенчик, Г. Г. Монография / Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации / Г. Г. Головенчик. – Минск: Изд. центр БГУ, 2019. – С. 3-5.
2. Ковалев Т. М. «Финансы, денежное обращение и кредит», учебник/ коллектив авторов/ Москва: КРОНУС, 2020. – С. 14-18.
3. Калинин Н. В., Матраева Л.В., Денисов В. Н. Деньги. Кредит. Банки. / учебник для бакалавриатов-2-изд/ Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2020. – С. 146.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низомии пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №139.
6. Пол Г. Хэйр / Институциональные сдвиги и результаты экономической деятельности в странах с переходной экономикой. – С. 1-2.
7. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj.
8. Тартиби гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти оператори низомии пардохтӣ бо охири тағйири иловаҳо аз 14 июли соли 2020, №130.
9. НТТР - matsne.gov.ge, <http://www.cba.om>, <http://www.ebd.minjust.gov.kg>; [http:// www.consultant.ru](http://www.consultant.ru).

УДК.: 303.43 (575.3)

Восидиён Ф.С.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМИ БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ВА ДУРНАМОСОЗӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии низомии банақшагирии стратегӣ ва дурнамоисозӣ аз нигоҳи олимони ватанию хориҷӣ омӯхта шуда ва дар асоси он аз ҷониби мо мафҳуми банақшагирии стратегӣ шарҳ дода шудааст. Нахуст аз ҳама, дар ин мақола таърих ва зарурияти иқтисодию иҷтимоии низомии банақшагирии стратегӣ ва дурнамоисозӣ гурӯҳбандӣ карда шудааст. Инчунин, дар мақола аз ҷониби муаллиф намудҳои банақшагирии стратегӣ ва мазмунҳои онҳо, вазифаҳои низомии банақшагирии стратегӣ ва дурнамоисозӣ, хусусиятҳои ҳосили низомии банақшагирии стратегӣ, раванди таҳияи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва вазифаҳои асосии он мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: банақшагирии стратегӣ, дурнамоисозӣ, нақшагирӣ, таърих, назария, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, гурӯҳбандӣ, намудҳои банақшагирӣ, хусусиятҳо, таҳия, раванд, рушд, истехсолот, идоракунии

Восидиён Ф.С.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

В данной статье изучены теоретические основы системы стратегического планирования и прогнозирования с точки зрения отечественных и зарубежных ученых и на ее основе объяснено нами понятие стратегического планирования. Прежде всего, в этой статье сгруппированы история и социально-экономическая необходимость системы стратегического планирования и прогнозирования. Также в статье автор всесторонне изучил виды стратегического планирования и их содержание, функции системы стратегического планирования и прогнозирования, особенности системы стратегического планирования, процесс разработки стратегии социально-экономического развития и ее основные функции.

Ключевые слова: стратегическое планирование, прогнозирование, планирование, история, теория, экономическая, социальная, группировка, типы планирования, характеристики, разработка, процесс, развитие, производство, управление

Vosidiyon F. S.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STRATEGIC PLANNING AND FORECASTING SYSTEM

This article examines the theoretical foundations of the strategic planning and forecasting system from the point of view of domestic and foreign scientists and explains the concept of strategic planning on its basis. First of all, this article groups the history and socio-economic necessity of the strategic planning and forecasting system. Also in the article, the author comprehensively studied the types of strategic planning and their content, the functions of the strategic planning and forecasting system, the features of the strategic planning system, the process of developing a socio-economic development strategy and its main functions.

Keywords: strategic planning, forecasting, planning, history, theory, economic, social, grouping, types of planning, characteristics, development, process, development, production, management

Вактҳои охир дар фазои нашрияҳои иқтисодӣ масъалаҳои марбут ба банақшагирии стратегӣ бештар рӯи амал омада истодаанд. Ин аҳамиятнокии онро дар назария ва амалияи идоракунии хоҷагии халқи мамлакат шаҳодат медиҳад. Банақшагирии стратегӣ дар ҳамаи бахшу соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ барои муайян намудани иқтидор, имконият ва роҳҳои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас истифода бурда мешавад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ банақшагирии стратегӣ барои таъмини идоракунии самараноки рушди ҳар як мамлакат аҳамияти хоса дорад. Вобаста ба ин, имрӯзҳо таваҷҷӯҳи кишварҳои ҷаҳон ба рушд ва тақмили низомии банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ҳамчун механизми баҳисобгирии дурусти манбаъҳои рушди иқтисодиёт, татбиқи афзалиятҳои нав, инчунин дарёфти сарчашмаҳои иловагии маблағгузорӣ бештар шуда истодааст.

Нахуст, таърих ва зарурияти иқтисодию иҷтимоии низомии банақшагирии стратегӣ дар дурнамозиро таҳлил мекунем. Доир ба таърихи пайдоиши банақшагирии стратегӣ сарчашмаҳо хеле зиёд ва ғуноғунанд.

Дар самти банақшагирии стратегӣ Иёлоти Муттаҳидаи Амрико таҷрибаи ғании таърихӣ дорад. Консепсияи идоракунии стратегӣ дар соли 1950-ум маҳз дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА), дар замоне пайдо шуд, ки аксари соҳаҳои саноати кишвар дар

тахдиди бӯхрони иқтисодӣ қарор доштанд [7. С. 36]. Бо мақсади танзими талабот ва пешниҳод ва кам намудани омилҳои бӯхронӣ назарияи идоракунии стратегӣ ва банақшагири ба миён гузошта шуд.

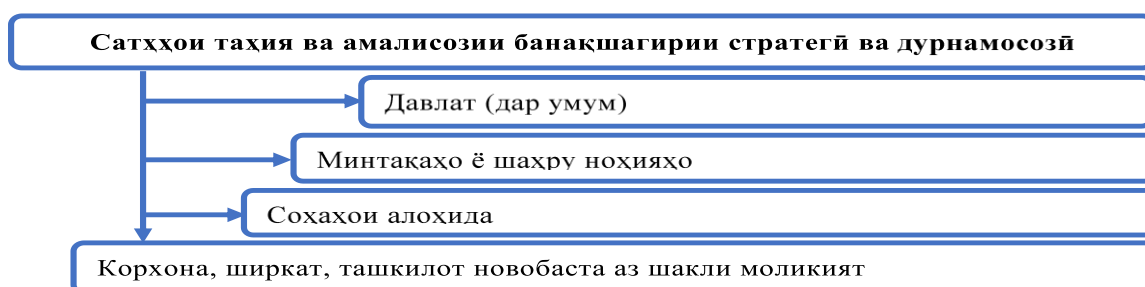
Масъалаи назарияи пайдоиши низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамозӣ, мафҳум ва моҳияти банақшагирии стратегӣ, низоми банақшагири, бахусус низоми дурнамозӣ, асосҳои назариявӣ – илмӣ ва методологӣ, зарурат, мазмун, шакл, тарз ва аҳамияти рушди он аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар иртибот бо ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти пешгирфташон баррасӣ шудаанд ва онҳо дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ то андозае дастрас мебошанд.

Дар ин замина моҳият ва мафҳуми низоми банақшагирии стратегиро аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ таҳлил менамоем.

Худи мафҳуми «идоракунии стратегӣ» бо мақсади равшан кардани тафовут байни идоракунии ҳозира дар сатҳи вазифаҳои алоҳидагии истеҳсолӣ ва идоракунию истифодаи имкониятҳои дарозмуддати рушд, ворид карда шудааст. Тавре дар боло қайд шудааст, истифодаи консепсияи идоракунии стратегӣ дар раванди идоракунии ҳукуматҳо ва ташкилотҳои тичоратӣ ғайритичоратӣ аз соли 1950 оғоз мегардад.

Дар яке аз сарчашмаҳо омадааст, ки ташкилот метавонад самаранокии фаъолияти худро таъмин намояд, агар он тавонад муҳити атрофи фаъолият ва мушкилотҳои дарпешистодаро пешгӯӣ кунад, инчунин нақшаи бартарафкунию мутобиқшавиро бо мушкилиҳо таҳия ва амалӣ намояд [19. С. 14].

Дар ин замина метавон қайд намуд, ки банақшагирии стратегӣ ва дурнамозӣ дар сатҳи мухталиф таҳия ва амалӣ карда мешавад ва мо онро аз нигоҳи худ дар шакли расм нишон медиҳем. (Расми 1)

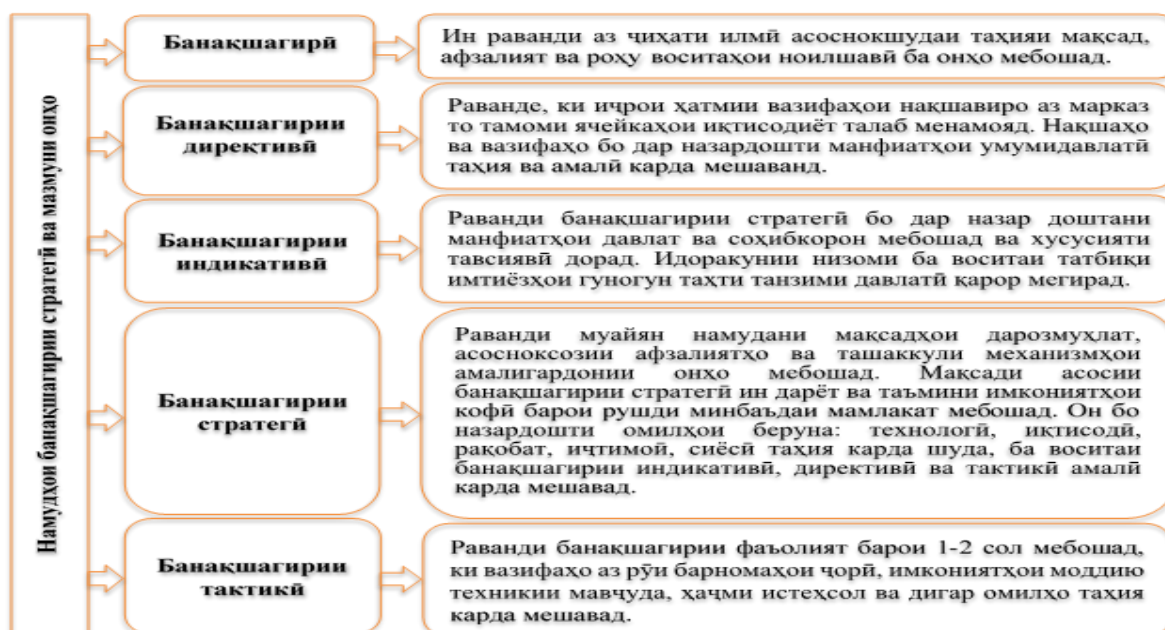

Расми 1. - Сатҳҳои таҳия ва амалисозии банақшагирии стратегӣ ва дурнамозӣ

Омӯзиши расми 1 нишон медиҳад, ки банақшагирии стратегӣ ва дурнамозӣ дар сатҳҳои гуногун амалӣ карда мешавад, аз ҷумла дар сатҳи давлат дар умум, минтақаҳои алоҳида, соҳаҳои алоҳида ва корхонаву ташкилотҳо новобаста аз шакли моликият. Дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамозии давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз сатҳи поён то боло таҳияи карда мешавад, яъне нишондиҳандаҳои дурнамо аз нишондиҳандаҳои пешниҳоднамудаи ташкилоту корхонаҳои дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳо фаъолияткунанда ба бахшҳои иқтисодии шаҳру ноҳияҳо пешниҳод карда мешаванд, ин нишондиҳандаҳо дар сатҳи вилоят ташақкул ёфта, ба мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти таҳияи дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ пешниҳод карда мешаванд.

Дар самти банақшагирии стратегӣ бошад Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ташкили низоми банақшагирии стратегӣ қарор дорад. Тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ банақшагирии стратегӣ бояд дар ҳамаи сатҳҳои болоқайдгардида таҳия ва амалӣ карда шавад. Бо воситаи банақшагирии стратегӣ давлат, шаҳру ноҳияҳо ва соҳаҳо бояд донанд, ки кадом сатҳи таъминнокии молу маҳсулотро доранд ва барои рӯйпуш намудани норасогӣ кадом тадбирхоро роҳандозӣ намоянд.

Пеш аз он ки нуктаи назари олимони соҳаи иқтисодро оид ба мафҳуми банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ, низоми банақшагириӣ пешниҳод намоем, зарур мешуморем, ки сохтору шаклҳои банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ, инчунин мазмуни онҳоро дар шакли расм нишон диҳем. (Расми 2).

Расми 2. - Намудҳои банақшагирии стратегӣ ва мазмуни онҳо

Омӯзиши расми 2 нишон медиҳад, ки банақшагириӣ мафҳуми умумӣ буда, дар навбати худ вобаста ба хусусияҳои хоси низоми иқтисодӣ ба якчанд намуд ҷудо мешавад, аз ҷумла банақшагирии директивӣ, индикативӣ, стратегӣ ва тактикий.

Ҳадафи таҳқиқоти мо омӯзиш ва асосноккунии заминаҳои назариявӣ амалии низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, заминаҳои назариявӣ самтҳоро аз нуктаи назари олимони ва дигар сарчашмаҳо дида мебароем.

Дурнамасозӣ ин раванди таҳияи дурнамо мебошад. Зери мафҳуми дурнамо низоми аз нуктаи назари илм асоснокшуда оид ба вазъи эҳтимолии иқтисодиёт дар оянда, роҳҳои рушди минбаъда ва муҳлати амалишавии нишондиҳандаро фаҳмида мешавад [9. С. 112].

Ба ақидаи Д. Шендел ва К. Хаттен банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ ин: «раванди муайян кардани муносибати идоракунанда бо муҳити он, ки аз татбиқи мақсадҳои интихобшуда ва ҷиҳати ноил шудан ба ҳолати муносиби муносибатҳои зарурӣ тавассути тақсироти самараноки захираҳо ва имкониятҳо мебошад [21. С. 4].

Ба андешаи Ч. Хиггенс «банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ ин раванди муайян намудани ҳадафҳои афзалиятҳои тавассути омӯзиши муҳити дохила ва беруна мебошад» [18. С. 3].

Пирс Ч. ва Робертсон Р. - банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозиро чунин таъриф додаанд «маҷмӯи қарорҳо ва амалҳо барои таҳия ва татбиқи стратегияҳо, ки бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот таҳия шудаанд» [20. С. 6].

Голдштейн Г. ин падидаро ҳамчун «фаъолият, ки дар асоси дурнамасозии тағйироти эҳтимолии муҳити беруна ва имкониятҳои мавҷуда тавассути ҳамроҳангсозӣ ва тақсироти захираҳо барои ноил шудан ба мақсади вазифаҳои гузашташуда нигаронида шудааст» маънидод намудааст [4. С. 37].

Доир ба истилоҳоти банақшагирии стратегӣ С.А Логвинов чунин нуктаи назарро пешниҳод намудааст: Банақшагириӣ ин илм ва як навъи фаъолияти амалии инсон мебошад. Банақшагириӣ ҳамчун илм ин ҳамсони тақсироти ҷамъиятии меҳнат мебошад, ки аз

ташакули дониши соҳавӣ оид ба пешбини ҳолати интизоршавада дар ояндаи наздик, таҳия ва коркардаи тадбирҳо ва нишондиҳандаҳои мақсаднок, ки бояд ба онҳо ноил шуд, муайян намудани вақти мусоид барои қабули қарори тадбирандешӣ ва муайян намудани ҳаҷми захираҳои лозима барои амалигардонии тадбирҳои пешбинишуда иборат мебошад. Банақшагирӣ ҳамчун фаъолияти амалии инсон ин фаъолияти дар самти таҳияи дурнамо, нақшаҳо ва барномаҳое, мебошад, ки дар доираи иқтидору имкониятҳо амалӣ карда мешавад [12. С. 115].

Виханский О.С. ин мафҳумро ба таври зайл ифода мекунад: «Стратегия ин реаксияи пешаки банақшагирӣташудаи низом ба тағйироти муҳити беруна, хатти рафтори он барои ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ мебошад» [3. С. 26].

Николаев И. ва Точилкина А. чунин меҳисобанд, ки стратегия «... симои амалҳои ташкилӣ ва равишҳои идоракунӣ мебошад, ки барои ноил шудан ба вазифаҳо ва ҳадафҳои кишвар истифода мешаванд» [11. С. 270].

Ба гуфтаи баъзе олимони, стратегия «...ҳалли масъалаи ҷӣ гуна ноил шудан ба ҳадафи стратегӣ бо истифода аз захираҳои мавҷуда ва бо дарназардошти ҳаракати эҳтимолии рақибон мебошад» [4. С. 42].

Ансофф И. мафҳуми стратегияро ба таври зайл муайян мекунад: «Стратегия маҷмӯи қоидаҳо барои қабули қарорҳо мебошад, ки ташкилот онҳоро дар фаъолияти худ роҳнамоӣ мекунад» [2. С. 412]. Э. Касселс қайд мекунад, ки стратегия пеш аз ҳама «... модели рафторест, ки ташкилот барои ноил шудан ба мақсадҳои дарозмуддати худ аз он пайравӣ мекунад» [17. С. 7].

Ба андешаи Раҳимов Р. К. интиҳоби стратегия омӯзиши пешакии самтҳои алтернативии рушди ҳудудҳо, арзёбии онҳо ва интиҳоби стратегияи алтернативиро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат, воситаҳои махсус истифода мешаванд, ки асоси онҳо усулҳои сифатӣ ва миқдорӣ барои пешгӯӣ ва таҳияи сценарияҳои рушди оянда мебошанд [16. С. 28].

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ” банақшагирии стратегӣ – банақшагирии самтҳои асосии фаъолияти ҳамаи соҳаҳо бо мақсади муайяннамоӣ ва амалисозии ҳадафу афзалиятҳои рушд, таҳияи усулу воситаҳо барои ноилшавӣ ба мақсадҳои стратегӣ ва арзёбии натиҷаҳои бадастомада мебошад [8].

Шайли Ю. низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамозиро чунин таъриф додааст. Банақшагирии макроиктисодӣ ин маҷмӯи чораҳо оид ба ҷамъовари ва коркарди маълумот, гузаронидани таҳлил, таҳияи стратегияи тактикаи ноилгарди ба ҳадафу афзалиятҳо мебошад. Дурнамо қисми асосии банақшагирӣ мебошад [15].

Ба андешаи мо дарк кардани таърифҳои дар боло қайдгардида душвор нестанд, зеро амалан ба ҳам монанданд. Аммо таърифҳои мавҷуда ҳар қадаре, ки байни худ фарқият дошта бошанд ҳам, чизи асосӣ он аст, ки дар заминаи онҳо банақшагирии стратегӣ ҳамчун сарчашмаи муайянсозии ҳадафу афзалиятҳо ва роҳҳои ноилгарди ба онҳо ба ҳисоб меравад, ки ба он таваҷҷуҳи бештар равона карда мешавад.

Дар зер вазифаҳои асосии низоми банақшагирии стратегиро дар расми 3 нишон медиҳем.

Расми 3. - Вазифаҳои низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамозӣ

Омӯзиши расми 3 нишон медиҳад, ки банақшагирии стратегӣ вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд, аз қабili таҳияи стратегия ва мониторинги раванди татбиқи стратегия. Бояд қайд намуд, ки ба воситаи стратегия ҳадафу афзалиятҳои миллӣ амалӣ карда мешаванд.

Банақшагирии стратегия иҷрои чунин зерфунксияҳоро ба мисли мониторинги ҳолати системаи минтақавӣ, таҳлил ва арзёбии маълумот ва дурнамоиро дар бар мегирад.

Ташкили татбиқи нақшаҳои стратегӣ аз ташаккули иқтисодии ояндаи кишвар ва ҳамоҳангсозии низоми идоракунии бо стратегияи интиҳобшудаи рушд иборат аст. Проблемаҳои идоракунии стратегӣ аксар вақт натиҷаи омилҳои сершумори беруна мебошанд. Аз ин рӯ, барои ба иштибоҳ роҳ надодан дар интиҳоби стратегия бояд муайян кард, ки кадом омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ ва техникаӣ, иҷтимоӣ ва ғайра ба дурнамои кишвар таъсир мерасонанд.

Асоси банақшагирии стратегиро маҷмӯи стратегияҳо: иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва ғайра дар бар мегирад. Чунин фаровонии омилҳо боиси тағйир додани якчанд стратегияҳои асосӣ мебошад, ки ҳар кадоме аз онҳо танҳо дар вазъияти муайян самаранок мебошад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки сабабҳои интиҳоби вариантҳои алоҳида баррасӣ карда шаванд.

Дар назарияи иқтисодӣ оид ба фаҳмиши стратегия ду ақидаи ба ҳам зид мавҷуд аст. Ақидаи якум, стратегия - нақшаи мушаххаси дарозмуддат барои расидан ба ҳадафи мушаххас ва ташаккули стратегия - раванди дарёфти ҳадафи мушаххас ва тартиб додани нақшаи дарозмуддат мебошад [13. С. 37]. Ин ақида ба он асос ёфтааст, ки тамоми тағйиротҳои пушгӯишаванда дар худ сифати маҳдудиятро касб мекунад ва зери назорату идоракунии қарор мегирад.

Дар мавриди дуюм, стратегия самти дарозмуддати сифатан муайяншудаи рушд доништа мешавад, ки бояд системаро ба мақсади интиҳобшуда расонад [13. С. 38].

Аз ин рӯ, стратегия на танҳо интиҳоби ҳадафҳо ва воситаҳои ноил шудан ба он, балки дастур барои қабули қарорҳо оид ба тасҳеҳи вазифаҳо ва ҳадафҳо ҳангоми тағйир ёфтани шароити мавҷуд буда, мебошад. Стратегия барои оянда таҳия шуда, барои лоиҳаҳо, барномаҳо, чорабиниҳои махсус мушаххас карда ва дар чараёни татбиқи онҳо амалӣ карда мешавад. Харочоти назарраси меҳнат ва вақти нафароне, ки барои таҳияи стратегия заруранд, имкон намедиҳад, ки он зуд-зуд тағйир дода ё ба таври ҷиддӣ ислоҳ карда шавад. Аз ин рӯ, стратегия ба таври умумӣ таҳия карда мешавад.

Низоми банақшагирии стратегӣ дорои якчанд хусусиятҳои хос мебошад, ки дар расми 4 пешкаш гардидааст.

Расми 4. - Хусусиятҳои ҳоси низоми банақшагирии стратегӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи рушди кишварро қонунгузорӣ муайян мекунад ва меёри миллии таҳияи стратегияҳои дахлдори рушди ҳудудҳои он мебошад. Аммо, имрӯз, мутаассифона, на ҳама минтақаҳо аз зарурат ва аҳамияти банақшагирии стратегӣ огоҳанд.

Стратегияи рушди минтақавии кишвар дар байни минтақаҳо гуногун аст. Ин ба фарқи калони байни минтақаҳо аз ҷиҳати захираҳо, сохти иқтисодӣ, дараҷаи тараққиёти соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, суръати афзоиши иқтисодиёт ва ғайра вобаста аст. Бинобар ин, стратегия аз як тараф ҳадафҳои вазифаҳои асосии рушди давлатро барои як давраи муайян ташкил диҳад, аз тарафи дигар, барои таҳияи як қатор стратегияҳои мутаваззини иқтисоди тараққиёти ҳоси минтақаҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ба андешаи Фетисов Г. хусусиятҳои асосии нақшаи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо инҳоро дар бар мегиранд [14. С. 267]:

- нишон додани ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи иқтисоди минтақа, хоҳиши таҳким, рушд, ташаккули афзалиятҳои рақобатии минтақа бо дар назардошти фароҳам овардани шароити беҳтари зиндагӣ барои аҳоли;
- муайян намудани ғояҳо ва принципҳои, ки истисноқунандагони молу хизматрасонӣ, сармоягузoron, маъмурият ва аҳоли барои рушди ояндаи ҳудуди кишвар роҳнамоӣ мекунад.

Дар низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ раванди таҳияи нақшаи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз якҷанд марҳила иборат аст:

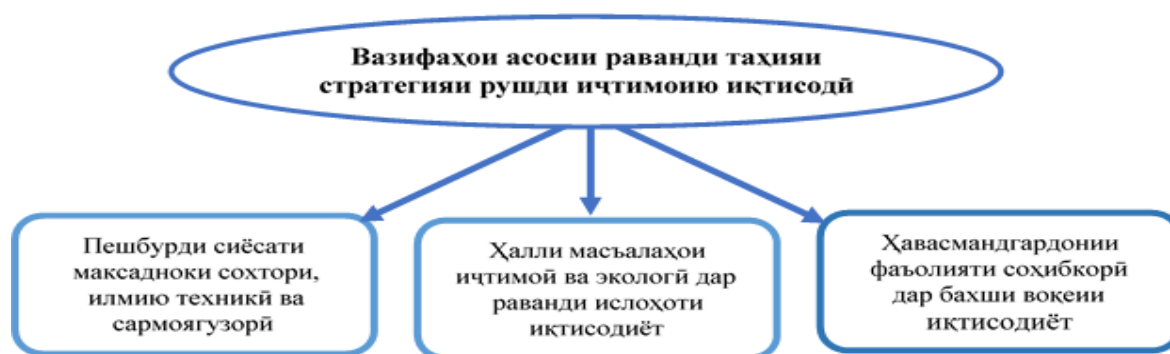
1. Арзёбии дараҷа ва хусусиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудуд, таҳлили манбаи захираҳо;
2. Ташаккули концепсияи рушди иқтисодиёт, таҳияи сценарияҳои нави созиши иқтисодиёт бо мақсади мутобиқ гардонидани он ба низоми нави муносибатҳо ва муносибатҳои беруна;
3. Интихоб ва асосноккунии самтҳои рушди минтақа.

Нуқтаи ибтидоии таҳияи концепсияи рушди иқтисод муайян намудани ҳадафҳои стратегӣ ва афзалиятҳои соҳавӣ мебошад. Бояд дар хотир дошт, ки ҳадафи асосии рушди кишвар ҳалли масъалаи таъмини ҳудтаъминкунии кишвар буда, ҳадафи асосии нақшаи стратегияи рушди кишвар баланд бардоштани сатҳ ва сифати ҳаёти аҳолии он мебошад.

Мақсади асосии низоми банақшагирии стратегӣ равона кардани саъю кӯшиши иштирокчиёни асосии иқтисодиёт барои ноил шудан ба мақсадҳои дарозмуддати рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад [1. С. 138]. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки банақшагирии стратегиро барои ҳалли доираи васеи масъалаҳои идоракунӣ аз рушди ширкатҳои алоҳида (дар сатҳи микро) то рушди кулли иқтисодиёт (сатҳи макро) истифода бурдан мумкин аст [6. С. 28].

Ҳар як стратегия ба принципҳои умумӣ асос ёфтааст, ки дар асоси онҳо қарорҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои ҳамоҳангшуда ва муташаккил дар давраҳои дарозмуддат пешбинӣ шудаанд, қабул карда мешаванд.

Вақтҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилии минтақаҳо ба таври назаррас афзоиш ёфт, минтақаҳо барои натиҷаҳои рушди иқтисодӣ бештар масъуланд. Вазъии иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ ҳам бо омилҳои объективӣ (шароити макроиқтисодӣ, мавқеи минтақа дар тақсими ҷамъиятии меҳнат, сохтори соҳавӣ, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ) ва ҳам омилҳои субъективӣ ва пеш аз ҳама бо усулҳои идоракунӣ минтақавӣ муайян мекунанд. Дар шароити душвори рафъи бухронҳо ҳамон ҳудудҳои, ки усулҳои самарабахшро истифода мебаранд, бартарӣ пайдо мекунанд.

Расми 5. - Раванди таҳияи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва вазифаҳои асосии он

Омӯзиши расми 5 нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳияи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ омилҳои ба инобат гирифта мешаванд, ки барои ташаккули заминаи мусоиди рушди устувор мусоидат менамоянд.

Ходиев Д. А. татбиқи стратегияро дар якҷанд марҳила ҷудо менамояд [10. С 22]:

Марҳилаи аввал: омӯзиши амиқи вазъии муҳити зист ва самти ҳадафи стратегияи интихобшуда. Дар ин марҳила вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

- аниқ намудани моҳияти мақсадҳои ба миён гузошташуда, самтҳои интихобшуда, дуруст ва мувофиқати онҳо ба ҳамдигар, инчунин ҳолати муҳит;
- дастрас намудани идеяи нақшаи стратегӣ ба ҷомеа бо мақсади омода намудани шароит барои ҷалби он дар раванди татбиқи стратегия.

Марҳилаи дуюм: кор карда баромадани маҷмӯи тадбирҳо оид ба самаранок истифода бурдани захираҳои мавҷуда. Дар ин марҳила баҳодиҳии захираҳо, тақсими ва ҳамоҳангсозии онҳо бо стратегия гузаронида мешавад. Барои ин барномаҳои махсус тартиб дода мешаванд, ки татбиқи онҳо бояд ба инкишофи иқтисодии захираҳои минтақавӣ мусоидат кунанд.

Дар марҳилаи сеюм, роҳбарият барои ворид намудани тағйирот ба сохтори ташкилӣ қарор қабул мекунад.

Марҳилаи чорум, ворид намудани тағйиротҳо дар бар мегирад, ки бидуни он ба татбиқи стратегия шурӯъ кардан ғайриимкон аст.

Қадами панҷум, ин ислоҳ кардани нақшаи стратегӣ бо назардошти шароит мебошад.

Аммо, масъулони минтақавӣ бештар ба мисли «бригадаҳои оташнишонӣ» амал мекунад. Масъалаҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа бештар ба замина гузошта мешаванд. Дар ин сурат азму иродаи муайяни сиёсии сохторҳои маҳаллӣ лозим аст, ки вазифаҳои рушди иқтисодии минтақаро ба дасти худ гиранд. Рушди минтақаро тавассути доираи васеи амалҳои мушаххас идора кардан мумкин аст. Тавассути онҳо роҳбарияти минтақавӣ рушди иқтисодии минтақаро ҳавасманд мекунад, ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад, манбаи андозро зиёд мекунад ва имкониятҳои гуногуни фаъолияти иқтисодиро ташаккул медиҳад, ки ба манфиати ҷомеа бошанд.

Муҳимияти интихоби дурусти ҳадафҳо ва роҳҳои расидан ба он қайд карда шавад, вагарна на танҳо тасдиқи нақшаи ҷорабиниҳо оид ба ноил шудан ба ҳадафи интиҳобшуда, балки пешгӯии тағйироти мусбат ё манфии рушди фаъолият ғайриимкон мебошад.

Ҳаминтавр, мувофиқи назарияҳои тавсифшуда низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ, ҳар як стратегия дар раванди таҳия бо мундариҷаи мушаххас пур карда шавад ва ҳатман инҳоро дар бар гирад:

- санҷиши мувофиқати стратегия ба ҳадафҳои рушд;
- муқоисаи дараҷаи рушд бо марҳалаҳои дахлдори давраи иқтисодии низоми иқтисодӣ;
- муқаррар намудани муҳлати ҳалли масъалаҳо;
- муайян намудани талаботи минтақа ба захираҳои муайян.

Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи стратегияи рушди минтақавӣ ҳамин нуқтаро ба назар гирифтани лозим аст, ки равандҳои ҷаҳоншавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ рақобати байни давлатҳо ва ҳудуди онҳоро пурзӯртар мекунад.

Имрӯз, моҳияти банақшагирии стратегӣ дар ташаккул ва татбиқи стратегияи рушди кишвар дар асоси мониторинг ва арзёбии доимии тағйирот дар фаъолияти он бо мақсади таъмини фаъолияти самараноки бо дарназардошти тағйирёбии муҳит таъмин карда мешавад.

Дар иқтисодиёти кишвар ҳамон тамоюлҳои рушди иқтисодии муосир, ки дар кишварҳои ғарбу шарқ ба амал меоянд, дар асоси омилҳои зерин: ҷаҳонишавӣ, рушди соҳаи хизматрасонӣ, ташаккули ҷомеаи постиндустриалӣ, афзоиши нерӯи зеҳнӣ, ҷузъи таркибии натиҷаҳои ҳама гуна истеҳсолот, рақамикунории куллии ҷомеаи муосир, рушди шаклҳои шабакавии созмон, тамом шудани манбаъҳои муқаррарии рушди иҷтимоию иқтисодӣ тақвият меёбанд. Дар ин шароит ҷустуҷӯи роҳҳои нави муътадил гардондани рушд ва баланд бардоштани рақобатнокии истеҳсолоти миллӣ торафт тезу тундтар мегардад.

Ҳамин тариқ низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозӣ бисёрпахлу буда, асосноккунӣ ва пешниҳоди мафҳуми ягона оид ба моҳияти «низомии пардохтӣ» аз байни назари олимони дар боло қайдшуда душвор мебошад, зеро мафҳуми низомии пардохтӣ бисёрпахлу буда, ҳар гуна шарҳ додани он имконпазир аст.

Зеро, ба андешаи инҷониб, имрӯзҳо мафҳумҳое, ки дар солҳои 90-ум асри гузашта аз ҷониби олимони иқтисоддон пешниҳод гардида буданд, бо назардошти пешрафту тағйироти баҳши молиявӣ бонкӣ аз истифода дур монданд ва зарурияти муосиргардонии заминаи назариявии ин самт пеш омадааст.

Нуқтаи назари олимони соҳаро оид ба мафҳуми низомии банақшагирии стратегӣ таҳлил намуда, ба ақидаи муаллиф таълифи мафҳуми зерини низомии банақшагирии стратегӣ мувофиқи мақсад мебошад. Низомии банақшагирии стратегӣ - раванди таҳлили маҷмӯи аз ҷиҳати илмӣ, институтсионалӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва технологӣ асоснокшуда буда, барои муайянсозии имкониятҳо, ҳадафу афзалиятҳо ва роҳҳои ноилшавӣ ба мақсадҳои гузашташудаи давлат, минтақа, соҳа ва корхона хизмат менамояд.

Аз нигоҳи дигар банақшагирии стратегияи ва дурнамасозӣ ин идоракуниё мебошад, ки фаъолияти низомии худудиро ба дархостҳои мақсаднок равона мекунад, ба тағйироти муҳити берунаи чандирӣ вокуниш нишон медиҳад ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ

дар асоси афзалиятҳои рақобатпазир тадбирҳо меандешад, ки дар якҷоягӣ ин тадбирҳо рушди устувори низомро дар марҳилаҳои дарозмуддат таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ асосҳои назариявии низоми банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозиро таҳлил намуда, аз ҷониби мо муайян карда шуд, ки ба ҳолати имрӯза дар адабиётҳои илмӣ то ҳол низоми ягонаи назариявӣ оид ба банақшагирии стратегӣ ташаккул наёфтааст. Норасогии таҳқиқотҳои фундаменталӣ дар самти кушодани мафҳум ва моҳияти банақшагирии стратегӣ дар шароити имрӯза дида мешавад. Масъалаҳои қайдшуда таҳқиқоти ҷорӣ ва ҳаматарафаро талаб менамояд, зеро ташкили низоми самараноки банақшагирии стратегӣ ва такмили он яке аз самтҳои асосии танзими давлатии низоми банақшагирии стратегӣ дар шароит мусоирӣ рушд ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Абдрахманова Д. Р. Эволюция представлений о системе стратегического планирования // Современные проблемы социально-гуманитарных наук. – 2016. – №. 2. – С. 136 - 140.
2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. - М.: Экономика, 1989. – 519 с.
3. Виханский О. С. Стратегическое управление: учебник / О. С. Виханский. - М.: Экономистъ, 2006. – С. 26.
4. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белоус, Д. Г. Лукьяненко и др. - К.: Орианте, 2000. – С. 42.
5. Гольдштейн Г. Я. Стратегический инновационный менеджмент: учеб. пособ. / Г. Я. Гольдштейн. - Таганрог: ТРТУ, 2004. – С. 37.
6. Заверский С. М. и др. Стратегическое планирование развития экономики: мировой опыт и выводы для России // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2016. – №. 2. – С. 22-40.
7. Кравченко Евгений Игоревич // Опыт функционирования системы стратегического планирования в США и возможности его использования в России // ФГБНУ НИИ мировой экономики и международных отношений имени Е.М. Примакова РАН (ИМЭМО РАН) // usacanada.jes.su // Москва-27.02.2023. – С. 33-48.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатӣ” аз 25.05.2022, №724
9. Медведева С. Н. Макроэкономическое планирование и прогнозирование: учебнометодическое пособие: практикум / С.Н.Медведева Севастополь 2018. – С. 102.
10. Ходиев Д. А. Стратегия сбалансированного развития регионов Таджикистана // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2016. – №. 3. – С. 20 – 29.
11. Николаев И. Стратегии и программы развития регионов / И. Николаев, О. Точилкина // Экономика и общество. - 2006. - № 7 - 8. – С. 269-287.
12. Логвинов С.А., Павлова Е.Г. // Макроэкономическое планирование и прогнозирование // Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации // Москва – 2011. – С. 116.
13. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа - Strategic Management: Concepts and Cases / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. - М.: «Вильямс», 2007. – С. 37.
14. Фетисов Г. Г. Региональная экономика и управление: учебник / Г. Г. Фетисов, В. П. Орешин. - М.: ИНФРА-М, 2006. – С. 267.
15. Юлия Шайли // Макроэкономическое планирование и прогнозирование // spravochnick.ru
16. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2003. -№1. – С. 25-40.

17. Cassels, E. Book 1. Introduction, B820 Strategy, The Open University, Walton Hall, Milton Keynes. 2000. - P. 7.
18. Higgins J. M. Organizational Policy and strategic Management: Text and Cases, 2nd ed. / J. M. Higgins. - Chicago: The Dryden Press, 1983. - P. 3.
19. Kenneth Albert, Strategic Planning and Forecasting Fundamentals//The Strategic Management Handbook. New York: McGraw Hill, 1983, pp. 2-1 to 2-32
20. Pearce J. A. Robinson R. B. Jr. Strategic Management, 2nd ed. Homewood, III: Richard D. Irvin, 1985. - P. 6.
21. Schendel D. E. Business Policy or Strategic Management: A Broader View for an Emerging Discipline / D. E. Schendel, K. J. Hatter. - Academy of Management Proceeding. - August. - 1972. - P. 4.

УДК: 325/327 (575.3)

Давлатова Қ.О.

СИЁСАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИДОРАКУНИ РАВАНДИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили ҳолати сиёсати байналмилалӣ идоракуни раванди муҳоҷирати меҳнати ва таъсири он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст, ки ин раванд ба равани рушд ёфтани иқтисодиёти мамлакатҳо нақши босазо мегузорад. Муаллиф ҳамаи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқи байналмилалиро омӯхта, баррасӣ намуда, барои дар арсаи байналмилалӣ танзим намудани раванди муҳоҷирати меҳнатӣ пешниҳодҳо намудааст. Дар баррасӣ масъалаи мазкур барои танзими раванди муҳоҷирони меҳнатӣ шаҳрвандони ҷумҳурии бояд соҳибқасб ва донандаи ҳуқуқҳои шаҳрванди худ бошанд то ин ки дар авлатҳои қабул кунандаи қувваи корӣ аз руи қасбҳои худ қору фаъолият намоянд.

Калидвожаҳо; сиёсат, байналмилалӣ, идоракунӣ, раванд, муҳоҷират, меҳнат, таъсири, танзим, давлат, қувваи корӣ, иқтисодиёт, рушд, қонун, санадҳои меъёрӣ, стратегия, консепсия, барнома, шартнома.

Давлатова Қ.О.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОЛИТИКА УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РЕСПУБЛИКУ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется состояние международной политики управления процессом трудовой миграции и ее влияние на Республику Таджикистан, которая играет значительную роль в развитии экономики страны. Автор изучил и обсудил все нормативные документы – международного права, а также внес предложения по регулированию процесса трудовой миграции на международной арене. Учитывая данный вопрос, для регулирования процесса трудовых мигрантов граждане республики должны быть бизнесменами и знать свои гражданские права, чтобы иметь возможность работать по своей профессии в центрах занятости.

Ключевые слова; политика, международная, менеджмент, процесс, миграция, труд, влияние, регулирование, государство, рабочая сила, экономика, развитие, закон, правила, стратегия, концепция, программа, контракт.

Davlatova Q.O.

INTERNATIONAL POLICY OF MANAGING THE PROCESS OF LABOR MIGRATION AND ITS EFFECT ON THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the state of the international policy of managing the process of labor migration and its impact on the Republic of Tajikistan, which plays a significant role in the development of the country's economy. The author studied and discussed all normative documents - international law, and made suggestions for regulating the process of labor migration in the international arena. In consideration of this issue, in order to regulate the process of labor migrants, the citizens of the republic should be businessmen and aware of their civil rights so that they can work according to their professions in the employment centers.

Keywords: politics, international, management, process, migration, labor, impact, regulation, state, workforce, economy, development, law, regulations, strategy, concept, program, contract.

Танзими байналмилалии раванд муҳоҷирати меҳнатӣ аз тарафи СММ, СБМ, КХ оид ба ҳуқуқҳои умумии муҳоҷирон ва ҳуқуқҳои махсуси муҳоҷирони меҳнатӣ, ҳифзи гурезаҳо, мубориза ба муқобили қочоқи муҳоҷирон ва қочоқи инсонро дар бар мегирад.

Ҳуҷҷатҳои асосӣ оид ба танзими равандҳои муҳоҷират дар ҷаҳон:

➤ Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи коргарон, муҳоҷирон ва аъзоёни оилаҳои онҳо (СММ, 1990) [2].

➤ Конвенсия оид ба суиистеъмол дар соҳаи муҳоҷират ва таъмини коргарон, муҳоҷирон барои имкониятҳои баробар ва муносибати баробар № 143 (СБМ, 1990) [5].

➤ Конвенсияи агентҳои хусусии шуғли № 181 (СБМ, 1997) [4].

➤ Протоколи Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак дар бораи қочоқи кӯдакон, танфурӯшии кӯдакон ва порнографияи кӯдакон (СММ, 2000) [12].

➤ Протокол оид ба пешгирӣ ва мубориза бо хариду фурӯши одамон, махсусан занону бачагон ва ҷазо барои он, пурракунандаи Конвенсияи СММ бар зидди созмонҳои фаромиллӣ, махсусан, занону бачагон ва ҷазо барои он, пурракунандаи Конвенсияи СММ бар зидди созмонҳои фаромиллии ҷиноятӣ (СММ, 2000) [10].

➤ Протоколи зидди қочоқи муҳоҷирон тавассути хушкӣ, баҳрӣ ва ҳавоӣ, ки ба Конвенсияи СММ илова мекунам, зидди ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ (СММ, 2000) [11].

➤ Конвенсияи Аврупо оид ба вазъи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ (КХ, 1977) [3].

➤ Конвенсия оид ба меҳнати шоиста барои коргарони хонагӣ (фрилансерҳо) № 189 (СБМ, 2011) [1]. ва ғайра.

Тибқи таърифи Конвенсияи СБМ № 97 (1949), “муҳоҷири меҳнатӣ” шахсест мебошад, ки бо нияти кор аз як кишвар ба кишвари дигар муҳоҷират мекунад. Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқҳои маҷмӯи муҳоҷирони меҳнатии Шӯрои Аврупо (1977) бо истилоҳи «коргар- «муҳоҷир» маънои «шаҳрванди мебошад, ки дар асоси иҷрои корҳо муздор ба даст меорад». Бо сабабҳои иқтисодӣ, ҷараёни асосии муҳоҷирон ҳамеша аз мамлакатҳои, ки даромади шахсияшон паст аст, ба мамлакатҳои сафарбар мегарданд, ки даромади баланд доранд.

Котиби генералии Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида Муҳоҷирати байналмилалӣ ва рушд (2018) дар маърузаи худ қайд менамояд, ки имрӯз аз ҳарвақта дида бештар одамон берун аз мамлакатаи худ зиндагонӣ менамоянд. Дар давраи солҳои 1990-2010, шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ дар саросари ҷаҳон зиёда аз 77 миллион ё 50% афзоиш ёфтааст. Афзоиши бузурги раванди муҳоҷирони меҳнатӣ дар байни солҳои 2000-2019 рух додааст. Теъдоди муҳоҷирони меҳнатии байналмилалӣ, тибқи ҳисоботҳои СММ, аз 155 миллион нафар дар соли 1990 ба 214 миллион нафар дар соли 2010 ва ба 272 миллион нафар дар соли

2019, ки нисбат ба 3,5% аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад, 2,8% дар соли 2010. Дар соли 2017 дар Аврупо шумораи аз ҷама зиёд муҳоҷирони меҳнатии байналмилалӣ буд (78 миллион), пас аз он Осиё (67 миллион), Америкаи Шимолӣ (58 миллион), Африка (20 миллион). Дар давоми 10 соли охир шумораи онҳо хеле зиёд тараққи карда 56 % афзоиш ёфт, ҳол он ки ҷаҳон шумораи муҳоҷирон дар мамлакатҳои Ҷануб 18 % афзоиш ёфт. Дар соли 2017 се чоряки ҷамаи муҳоҷирони меҳнатии байналмилалӣ аз 20 то 64 сола буданд, занон 48 фоизро ташкил медоданд. Аз ҷамаи пуркувват ва устувор марказҳои ҷалби аҳолии кишварҳои камбизоати ҷаҳон дар солҳои 2000-2010 ва дар солҳои 2010-2019 мамлакатҳои муҳоҷират буданд, ба монанди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Австралия, Канада, Зеландияи Нав, кишварҳои Аврупо.

Тибқи маълумоти СММ, Украина дар қатори даҳ кишвари дорони бузургтарин шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ қарор дорад. Шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ тибқи маълумоти омори тахминан 1,3 миллион нафар ва мутахассисон аз 2 то 4 миллион тахмин мекунад. Шумораи зиёди сиёсатмадорони Украина дар он ақида ҳастанд, ки дар солҳои охир аз 5 то 8 миллион украинӣ барои раҳӣ аз ҷаҳон ва бекорӣ кишварро тарк карданд.

Кишварҳо ва минтақаҳои зерин метавонанд нуктаҳои ҷалби муҳоҷирони меҳнатӣ аз кишварҳои дигар бошанд, ИМА, Канада ва Австралия мебошанд. Мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқардатарини ҷаҳони муосир, ИМА самти асосии муҳоҷират ҳамчун қувваи корғарии пастихтисос ва баландихтисос ҳаракати асосии қувваи корғарии пастихтисос ба он рағона карда мешавад.

Сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ яке аз масъалаҳои муҳими ғлобалӣ ба ҳисоб рафта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз бузургтарин содирунандагони қувваи корӣ ба кишварҳои ИДМ, Аврупо ва Ховари Миёна мебошад. Солҳои охир шумори муҳоҷирони меҳнатӣ афзоиши ёфта, ба яке аз мушкилоти асосии сиёсати дохилии кишвар табдил ёфтааст.

Сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ ба танзим ва назорати ҳаракати қувваи корӣ аз як кишвар ба кишвари дигар нигаронида шудааст. Ин сиёсат ба созишномаҳои байни кишварҳои узв, ки дар сатҳи ҳукумат баста шуда, масъалаҳои шуғли аҳоли, таъмини иҷтимоӣ ва ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатиро танзим мекунад, асос ёфтааст.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ аҳамияти калон дорад, зеро содироти қувваи корӣ яке аз сарчашмаҳои асосии даромади кишвар мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақа яке аз кишварҳои оғаст, ки дар он қувваи кории зиёд мавҷуд аст, аммо сатҳи баланди муҳоҷирати корӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мушкилот эҷод мекунад. Набудани ҳимояи кофии ҳуқуқи муҳоҷирони корӣ, гаронии ҳаққи интиқол ва маоши кам аз мушкилоти аслии муҳоҷирони кории тоҷик аст.

Сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ бояд ба ҳалли ин мушкилот нигаронида шавад. Зарур аст, ки тадбирҳои ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирони меҳнатӣ тартиб дода, лимити комиссия барои интиқоли пул муқаррар карда шавад. Илова бар ин, ба таъсиси ҷойҳои корӣ дар дохили кишвар муроидат кардан лозим аст, то ҷараёни муҳоҷирони корӣ коҳиш ёбад.

Ҳамин тариқ, сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузург дошта, танзими он бояд ба ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ ва муроидат ба рушди иқтисоди дохилии кишвар рағона карда шавад.

Сиёсати байналмилалӣ идоракунии рағанди муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳои оғаст, ки дар заминаи муҳоҷирати корӣ бо мушкилоти ҷиддие рӯбарӯ аст, зеро теъдоди зиёди шаҳрвандони Тоҷикистон ба далели бекорӣ ва сатҳи пасти зиндагӣ дар кишвар маҷбур ба ҷустуҷӯи кор ба хориҷ сафар мекунад.

Сиёсати байналмилалӣи идоракунии муҳоҷирати меҳнатӣ як вазифаи мураккаб аст, зеро он паҳлӯҳои зиёдеро дар бар мегирад, аз қабилӣ ташкили ҷараёни муҳоҷират, ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирон, мубориза бо муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва ғайрро дар бар мегирад.

Дар шароити Тоҷикистон сиёсати байналмилалӣи идоракунии муҳоҷирати меҳнатӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таъсири назаррас дорад. Муҳоҷирони корӣ дар хориҷ аз кишвар яке аз манобеъи аслии даромади бисёре аз хонаводаҳои Тоҷикистон ба шумор мераванд.

Дар асоси таҳлилҳои коршиносҳои байналмилалӣ то 40% Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби интиқоли маблағҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ аз хориҷи кишвар мебошад.

Сафар намудани гурӯҳи муҳоҷирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар ба иқтисодиёт ва иҷтимоиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад. Муҳоҷирати меҳнатӣ оммавӣ боиси аз байн рафтани кадрҳои соҳибхисос, ҷавонон ва занон мегардад, ки маҷбуран барои ҷустуҷӯи кор ба хориҷа сафар менамоянд. Илова бар ин, дар сурати бухрони иқтисодӣ ва ё тағйири сиёсати муҳоҷирати кишвари иқомат, муҳоҷирони меҳнати маҷбур мешаванд, ки ба ватан баргарданд, ки боиси афзоиши бекорӣ ва мушкilotи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон шавад.

Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарураст, ки сиёсати байналмилалӣи равандҳои муҳоҷирати меҳнатиро ба инобат гирифта, паёмадҳои мусбат ва манфии муҳоҷирати меҳнатиро барои иқтисодиёт ва иҷтимоиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия намояд.

Талаботҳои асосии муҳими ин сиёсат бояд ҳимояи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ ва таъмини амнияти онҳо, инчунин, мубориза бо муҳоҷирати меҳнати ғайриқонунӣ ва қочоқи инсон бошад. Илова бар ин, рушди бозори дохилии меҳнат, таъсиси Ҷойҳои корӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ бо мақсади коҳиш додани муҳоҷирати меҳнатӣ ва бехтар намудани вазъи иқтисодии кишвар зарур аст.

Барои танзими ҷараёни муҳоҷират ва ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо дар доираи ҷаҳорҷӯби созмонҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ низ муҳим аст. Масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Созмони Байналмилалӣи Муҳоҷират аст, ки ба ҳимояи ҳуқуқи муҳоҷирон, расонидани кумак ва пуштибонӣ ба онҳо ҳангоми убури марз машғул аст.

Дар маҷмӯъ, сиёсати байналмилалӣи идоракунии равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузург дорад. Он ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, инчунин ба неқӯаҳволии муҳоҷирони меҳнатӣ ва оилаҳои онҳо таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки механизмҳои муносири идоракунии ҷараёни муҳоҷирати меҳнатиро таҳия намуда, ҳуқуқи муҳоҷиронро ҳифз намуда, барои коҳиш додани муҳоҷирати оммавӣ дар кишварҳое, ки сатҳи бекорӣ зиёданд, тадбирҳои андешида шаванд, то рушди устувор ва баробари иқтисодиёт ва ҷомеа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда шавад.

Таҳлилҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки шумораи зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Руссия сафар мекунанд. Шароити имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон дар тағйирёбии бузург қарор дошта, давлатҳо маҷбур мегарданд барои рушд ва коҳиш ёфтани иқтисодиёти мамалакатҳо ва ба танзим даровардани иқтисодиёти худ қонунҳои нав бо навро қабул намоянд.

Дар асоси нишондоди таҳлилҳои сиёсӣ ва мушоидаҳо ба ҷашм мерасад, ки раванди ҷанги байни Федератсияи Руссия ва Украина, қабул намудани як қатор қонунҳо оид ба муҳоҷирони меҳнатӣ дар қаламрави Федератсияи Россия ва равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатӣ тоҷикӣ коҳиш ёфтааст.

Қоидаҳои нави будубоши муҳоҷирони меҳнатӣ дар қаламрави Федератсияи Россия бо мақсади танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ танҳо дар 10 соли охир дар қонунгузории федералӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ бештар аз 100 тағйироту иловаҳо ворид карда

шуданд, ки он тартибу коидаҳои вуруду баромад, будубош ва ғаёлияти меҳнатии шаҳрвандони хориҷиро дар ҳудуди Федератсияи Россия ба қуллӣ тағйир дод, аз ҷумла:

1. Қонуни Федератсияи Россия №114-ФЗ 15.08.1996 «Оиди тартиби воридот ба Федератсияи Россия ва баромад аз Федератсияи Россия» қабул карда шудааст. Мақсади қабули қонуни мазкур аз он иборат мебошад, ки «... имконияти манъ намудани воридот ба Федератсияи Россия дар муддати се сол ба шаҳрвандони хориҷие, ки қаблан дар давраи будубоши худ дар Федератсияи Россия то ба охир расидани муҳлати 30 шабонарӯзи будубоши муваққатии худ (90 шабонарӯз) қаламрави Федератсияи Россияро тарк накардааст, муайян шудааст. Яъне, агар шаҳрванди хориҷӣ, ки бо мақсади ғаёлияти меҳнатӣ намудан ба Федератсияи Россия ворид шуда худро ба қайди муҳоҷират дар мақомоти минтақавии Хадамоти муҳоҷирати Россия гузоштааст, лекин дар муддати се моҳ санадҳои расмӣ барои ғаёлияти меҳнатӣ – иҷозатномаи кор ё патент нагирифтааст, дар муддати 30 шабонарӯз агар ягон сабаби ғавқулудда надошта бошад, яъне бо истисноӣ ҳолатҳои табобати очилӣ, бемории вазнин ё ин, ки марги ҳешу табори наздик- истиқоматкунадаи Федератсияи Россия, ё ин, ки дар ҳолатҳои дигар марбут ба офатҳои табиӣ, ки имконияти баромадан аз ҳудуди Федератсияи Россия надоранд, бояд қаламрави Федератсияи Россияро тарк кунанд. Дар сурати берун нашудан аз қаламрави Федератсияи Россия шаҳрванди хориҷӣ вайронкунадаи қонунгузории муҳоҷирати Россия ба ҳисоб меравад» [8].

2. Қонуни Федератсияи Россия № 128-ФЗ аз 25.07.1998 «Оид ба қайди давлатии дактилоскопӣ (иззи ангушт) дар Федератсияи Россия» ва «Оид ба низомии ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Федератсияи Россия» қабул гардидааст. Мақсади асосии қонуни мазкур аз он иборат мебошад, ки «...ба категорияи зерини шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ гузаштани қайди дактилоскопӣ, яъне қайди пайи ангуштони даст зарур мебошад, шахсоне, ки нисбати онҳо барои ғаёлияти меҳнатӣ дар Федератсияи Россия иҷозатномаи кор ё ки патент дода мешавад, шахсоне, ки дар Федератсияи Россия ҳилофи қонунгузорӣ қору ғаёлият мекунанд ва шахсоне, ки ба мақомоти иҷроии Ҳокимияти маҳаллии ҳудудӣ, мақомоти ваколатдори назорат ва танзими соҳаи муҳоҷират бо дарҳости гирифтани нусхаи иҷозатномаи кор, қорти муҳоҷиратӣ, иҷозатнома барои иқомати муваққатӣ, иҷозатномаи иқомат ё ки варақаи огоҳӣ оид ба воридот бар ивази ҳуҷҷатҳои гумшуда ё қорношоям гардида муроҷиат кунанд» [7]. То қорӣ шудани талаботи қонун оиди ҳатман гузаштани муҳоҷирони меҳнатӣ аз қайди дактилоскопӣ, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистоне, ки ҳамчун вайронкунадаи қонунгузории кишвари иқомат ба Федератсияи Россия дигар ҳуқуқи ворид шуданро надоштанд, дар Тоҷикистон шиносномаи навро бо ному насаби дигар гирифта (тағйири ному насаб) ба қаламрави Федератсияи Россия ғайриқонунӣ ворид мегаштанд. Акнун ба ин гуна шахсон барои убури ғайриқонунии сарҳади Россия ҷазои саҳт, пешбинӣ шудааст.

3. Қонуни Федератсияи Россия № 115-ФЗ аз 15.07. 2002 «Дар бораи низомии ҳуқуқи будубоши шаҳрвандони хориҷӣ дар Федератсияи Россия» қабул карда шудааст. Дар қонуни мазкур қайд карда шудааст, ки «...муҳоҷирони меҳнатие, ки дар соҳаҳои хоҷагии коммуналӣ, хизматрасонӣ ва савдои чакана қору ғаёлият менамоянд, бояд қабл аз гирифтани иҷозатномаи кор сертификат оид ба дониستاني забони русӣ дошта бошанд. Ин намуди сертификат дониستاني забони русӣ дар сатҳи базавӣ, на қамтар аз ҳаштсад қалимаро дар бар гирифта, маблағи он аз се ҳазор то панҷ ҳазору панҷсад рублро ташкил медиҳад. Аз соли 2015 тамоми шаҳрвандони хориҷие, ки мақсади бурдани ғаёлияти меҳнатӣ дар ҳудуди Федератсияи Россия доранд, бояд ҳатман аз дониستاني забони русӣ имтиҳон супоранд» [6].

4. Қонуни Федератсияи Россия №413 аз 16.08.2004 «Дар бораи қорти муҳоҷирати» қабул карда шудааст. Дар асоси тағйиротҳои нави қонунгузорӣ Қорти муҳоҷиратӣ аз 22 – юми июли соли 2014 шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҳудуди Федератсияи Россия бо мақсади қор қардан меоянд, дар банди «мақсади вуруд»-и қорти муҳоҷиратӣ (миграционная карта) бояд, ҳадафи омаданашонро дақиқ қайд намоянд, яъне шаҳрванди хориҷӣ бояд қайд намоянд, ки

барои кор кардан омадааст. Дар сурати нишон додани дигар бандҳо ба шаҳрванд патент ёки иҷозати корӣ дода намешавад [9].

Дар асоси гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мункин аст, ки сиёсати байналмилалӣ равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ба иқтисодиёт ва иҷтимоиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасон мебошад, чараёни тағиротҳои қонунҳо ва қабули қонунҳои нав бо нав дар мамлакатҳои қабулкунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ, шароити сиёсати имрӯзаи ҷаҳон мушкилотҳои молиявӣ базеъ аз кишварҳо, кушодани саҳраҳои давлатҳои Аврупо ва Амрико зиёд будани қувваи корӣ ба чашм мерасад.

Аз нигоҳи мо бояд аз тарафи мақомоти дахлдори давлати барои сафарбар гардидани шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоирчи кишвар барои муҳоҷирати меҳнатӣ касбҳои муҳосири куҳто муҳдат омӯзонда шавад, аз ҷиҳати риояи қонунҳои давлатҳои қабул кунандаи муҳоҷирати меҳнатӣ хабардор гарданд то он, ки зери фишорҳои гуногун бархурдор нагарданд.

АДАБИЁТ

1. Конвенсия оид ба меҳнати шоиста барои коргарони хонагӣ (фрилансерҳо) № 189 (СБМ, 2011).
2. Конвенсия оид ба суиистеъмол дар соҳаи муҳоҷират ва таъмини коргарон, муҳоҷирон барои имкониятҳои баробар ва муносибати баробар № 143 (СБМ, 1990);
3. Конвенсияи Аврупо оид ба вазъи ҳукукии муҳоҷирони меҳнатӣ (КХ, 1977).
4. Конвенсияи агентҳои хусусии шуғли № 181 (СБМ, 1997).
5. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи коргарон, муҳоҷирон ва аъзоёни оилаҳои онҳо (СММ, 1990).
6. Қонуни Федератсияи Руссия № 115-ФЗ аз 15.07. 2002 «Дар бораи низоми ҳукукии буди боши шаҳрвандони хориҷӣ дар Федератсияи Руссия».
7. Қонуни Федератсияи Руссия № 128-ФЗ аз 25.07.1998 «Оид ба қайди давлатии дактилоскопӣ (иззи ангушт) дар Федератсияи Руссия».
8. Қонуни Федератсияи Руссия №114-ФЗ 15.08.1996 «Оиди тартиби воридот ба Федератсияи Руссия ва баромад аз Федератсияи Руссия».
9. Қонуни Федератсияи Руссия №413 аз 16.08.2004 «Дар бораи корти муҳоҷирати».
10. Протокол оид ба пешгирӣ ва мубориза бо хариду фурӯши одамон, махсусан занону бачагон ва ҷазо барои он, пурракунандаи Конвенсияи СММ бар зидди созмонҳои фаромиллӣ, махсусан, занону бачагон ва ҷазо барои он, пурракунандаи Конвенсияи СММ бар зидди созмонҳои фаромиллии ҷиноятӣ (СММ, 2000).
11. Протоколи зидди қочоқи муҳоҷирон тавассути хушкӣ, баҳрӣ ва ҳавой, ки ба Конвенсияи СММ илова мекунад, зидди ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ (СММ, 2000).
12. Протоколи Конвенсия оид ба ҳукуки кӯдак дар бораи қочоқи кӯдакон, танфурӯшии кӯдакон ва порнографияи кӯдакон (СММ, 2000).

Давлятов Э.М., Курбонов Б.М., Рачабов К.Р.

РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ гузаронидани ислоҳот ва содда намудани маъмурикунонии андоз яке аз вазифаҳои муҳими мақомоти андоз баҳри ҷамъоварӣ ва самаранок ситонидани андозҳо ба ҳисоб рафта, бе истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ ноил гардидан ба ин ҳадаф ғайриимкон мебошад. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи маъмурикунонии андоз ҳамчун яке аз омилҳои рушди муносибатҳои андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ноил гардидан ба ҳадафи рақамикунонии иқтисодиёти милли ҳеле муҳим ва аҳамиятнок мебошад.

Вожаҳои калидӣ: маъмурикунонии андоз, муносибатҳои андозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонӣ, низоми андозбандӣ, иқтисодиёти милли.

Давлятов Э.М., Курбонов Б.М., Раджабов К.Р.

РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В условиях развития экономических отношений проведение реформ и упрощение налогового администрирования считается одной из важных задач налоговых органов в целях эффективного сбора и взыскания налогов, без использования современных информационных технологий достижение этой цели невозможно. С этой точки зрения исследование налогового администрирования как одного из факторов развития налоговых отношений в Республике Таджикистан очень важно и значимо для достижения цели цифровизации национальной экономики.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налоговые отношения, информационные технологии, цифровизация, система налогообложения, национальная экономика.

Davlyatov E.M., Qurbonov B.M., Rajabov K.R.

DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the context of the development of economic relations, the implementation of reforms and simplification of tax administration is considered one of the important tasks of the tax authorities in order to effectively collect and collect taxes, without the use of modern information technologies, it is impossible to achieve this goal. From this point of view, the study of tax administration as one of the factors in the development of tax relations in the Republic of Tajikistan is very important and significant for achieving the goal of digitalization of the national economy.

Key words: tax administration, tax relations, information technology, digitalization, taxation system, national economy.

Дар шароити имрӯза таракқи ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ ва дигаргуниҳои мураккаби иҷтимоӣ ба ҷамъият таъсири худро расонида, қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи ин тағйиротҳо рушди бо суръати технологияҳои нав ва вусъати дастрасӣ ба имкониятҳои

рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад [10]. Дар ин замина мунтазам рушд ёфтани муносибаҳои иқтисодӣ аз ҷумла муносибатҳои андозӣ низ бояд ба талаботи замон мутобиқ карда шаванд.

Маъмурикунонии андоз дар замони рушди технологияҳои иттилоотӣ бе ташкили сохтори пурқуввати идоракунии андоз, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рақамикунонии андозситонӣ ғайриимкон мебошад.

Аз рӯи сарчашмаҳо истилоҳи «маъмурикунонӣ» аз калимаи латинии «administration» гирифта шуда маъноаш - роҳбарӣ, идоракунӣ мебошад.

Таҳти мафҳуми «маъмурикунонии андоз» бошад дар сарчашмаҳои илмӣ ақидаҳо хеле зиёд ва гуногунанд, ки бархе аз онҳоро баррасӣ менамоем. Ба ақидаи олими рус Л. Я. Абрамчик маъмурикунонии андоз - «механизми махсуси идоракунӣ дар соҳаи андоз ва фаъолияти пурмасъули мақомоти андоз барои таъмини пурра ва саривақтии пардохти андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз тарафи андозсупорандагон ба буҷет» мебошад [1].

Нуқтаи назари О. А. Ногина маъмурикунонии андоз - «маҷмӯи чораҳои, ки барои пардохти саривақтии ва пурраи андозҳо бо хароҷотҳои камтарин равона гардидааст» ба ҳисоб меравад [6].

Инчунин, олими қазоқ М. Т. Оспанов чунин мешуморад, ки маъмурикунонии андоз – «амалӣ намудани идоракунии андоз дар доираи салоҳият ва ваколатҳои аз тарафи давлат ва қонунгузори андоз муқарраршуда» мебошад [7].

Тибқи моддаи дууми Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмурикунонии андоз «маҷмӯи чораҳои аз ҷониби мақомоти андоз бо риояи талаботи Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалишавандае, ки ба таъмини татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, бочи давлатӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет равона гардидаанд» [3].

Таҳти мафҳуми «муносибатҳои андозӣ» муносибатҳои мутақобилаи давлат (мақомоти андоз) ва андозсупорандагон дар асоси қонунгузори андоз фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, мо чунин мешуморем, ки маъмурикунонии андоз - дар доираи қонунгузори андоз андешидани чораҳои дахлдор (бо сарфаи вақт ва хароҷоти камтарин) ҷиҳати сари вақт ва дар ҳаҷми пурра ворид намудани андозҳо ба буҷет фаҳмида мешавад.

Дар шароити ҳозира яке аз вазифаҳои асосии мақомоти андоз ҷамъоварӣ ва самаранок ситонидани андозҳо ба ҳисоб рафта, маъмурикунонии андоз бо усулҳои нави замонавӣ (истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ) яке аз самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки фаъолияти мақомоти андоз ба ҳисоб меравад.

Зеро мақомоти андоз ва андозсупорандагони аксарияти давлатҳо дар шароити муосир ба ҳулосае омадаанд, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар маъмурикунонии андоз ба ҳарду ҷониб манфиатҳои мутақобила дорад.

Манфиати аз ҳама муҳим ва муфид дар ин самт сарфаи вақт ба ҳисоб рафта, ба гуфтаи яке аз сиёсатмадорон ва олими Амрико Бенджамин Франклин – «time is money» - яъне вақт ин пул аст [2].

Қайд кардан зарур аст, ки мақсади маъмурикунонии андоз ин - ба даст овардани самарани максималӣ барои низоми буҷет дар қисми ҷамъоварии андозҳо бо риояи манфиатҳо, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз ва коҳиш додани хароҷот барои амалигардонии маъмурикунонии андоз мебошад.

Маъмурикунонии андоз имкон медиҳад, ки устувории сатҳи воридоти андозҳо дар низоми буҷет дар шароити ҳамбастагии усулҳои танзим ва назорати андоз дар асоси принципҳои андозбандӣ таъмин карда шавад [6].

Истилоҳи «маъмурикунонии андоз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи барқарорсозии иқтисоди бозорӣ дар солҳои 90-уми асри XX пайдо гардидааст [9].

Гуфтан мумкин аст, ки оғози ташаккул ёфтани низоми мустақили андозбандии миллӣ бо давраи ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди гуногуншаклии моликият алоқаманд мебошад.

Дар шароити таъмини рушди устувори нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, инкишоф ва такмили низоми андозбандии миллий нақши муҳим дошта, маъмурикунонии андоз дар заминаи ин раванд мунтазам такмил меёбад.

Дар тури истиклолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ислоҳоти низоми андоз ва ба талаботи замони мутобиқ намудани қонунгузорию андоз чор маротиба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз ҷумла бори аввал соли 1998 ва минбаъд дар солҳои 2004, 2012 ва соли 2021 қабул ва мавриди амал қарор дода шуданд.

Раванди ислоҳоти андоз ва такмили маъмурикунонии андоз ба рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ асос ёфта, ба таъсиси низоми самараноки андозбандӣ нигаронида шудааст.

Тибқи муқаррароти Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002 – 2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2002 таҳти №384 тасдиқ гардида буд, таҳияи лоиҳаи Қонун, ки бояд таҷассумкунандаи тартиби соддакардашудаи бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, ҳам шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам соҳибкорони инфиродӣ, инчунин муаммалгардонии тартиби баҳисобгирии оморӣ онҳо пешбинӣ шуда буд, ки маънои куллан тағйир додани бақайдгирии давлатиро дошт.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар ин самт ба анҷом расонида шуда, боиси ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ гардид, ки ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19.05.2009, таҳти №508 ба ҳисоб меравад. Чи тавре, ки “...Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2008 аз мушкilotи бақайдгирии давлатии соҳибкорӣ ёдовар шуда чунин дастур дода буданд: Бори дигар таъкид менамоем, ки барои инкишофи соҳибкории хурду миёна бартараф сохтани монеаҳои маъмурӣ аҳамияти хоса дорад.

Дар ин раванд, қабл аз ҳама, содда гардонидани расмиёти бақайдгирии давлатӣ зарур аст. Пешниҳод карда мешавад, ки иҷрои ин вазифа минбаъд ба зиммаи мақомоти андоз гузошта шавад, зеро сохторҳои ин мақомот дар ҳамаи воҳидҳои маъмуриву марзӣ кишварамон фаъолият мекунанд.

Як соҳибкор агар хоҳад, ки ба кори худ оғоз бахшад аз ноҳияи Ҷиргатол, Тавилдара ё водии Рашт барои ба қайд гирифтани ба Душанбе омада, ҳазорҳо сомонӣ қарздор мешавад. Илова ба ин боз як ҳафтаи дигар идора ба идора гашта, маблағи зиёд харҷ мекунад. Аз ин дасту дили баъзеи онҳо хунук мегардад. Барои ҳамин, салоҳияти барасмиятдарории фаъолияти соҳибкоронро минбаъд мо ба Кумитаи андоз вогузор мекунем, чунки он дар тамоми шаҳру ноҳияҳои кишвар сохторҳои маҳаллии худро дорад. Онҳо кори бақайдгириро анҷом дода, соҳибкоронро аз сарсонӣ раҳо мекунанд” [8].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006 таҳти № 607 дар назди Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи воҳиди давлатии «Маркази барномасозии маъмурикунонии андоз» таъсис дода шуда буд.

Бо мақсади иҷрои супоришҳои Сардори давлат Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, ки дар як мӯҳлати кӯтоҳ бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродиро бо тартиби замонавӣ тибқи барномаи компютерӣ аз рӯи принсипи соддакардашудаи «Равзанаи ягона» роҳандозӣ намоянд.

“...Бақайдгирии давлатӣ мувофиқи принсипи «Равзанаи ягона» мазмунӣ зеринро дорад:

- барои бақайдгирии давлатӣ аризадиҳанда ҳуҷжатҳои пешбиниамудаи Қонуни мазкурро танҳо ба мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ аз рӯи маҳалли ҷойгиршавии (суроғаи) шахси ҳуқуқӣ (маҳалли зисти роҳбари шахси ҳуқуқӣ), маҳалли зисти (фаъолияти) соҳибкори инфиродӣ, маҳалли ҷойгиршавии (суроғаи) филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқӣ хориҷӣ (маҳалли зисти роҳбари филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқӣ хориҷӣ) пешниҳод менамояд. Барои дурустии ҳуҷжатҳои пешниҳодгардида ва

пуррагии маълумоти дар онҳо инъикосёфта аризадиҳанда тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгариро ба зимма дорад:

- мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ маълумотро дар бораи шахси ҳуқуқӣ, соҳибкори инфиродӣ, филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷиро ба Феҳристи ягонаи давлатӣ ворид намуда, дар ҳолатҳои пешбиниамудаи Қонуни мазкур ҳуҷҷати тасдиқкунандаи бақайдгирии давлатӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи қайди баҳисобгирии андоз, омор ва суғуртаи иҷтимоии давлатиро медиҳад. Бақайдгирии давлатӣ дар Феҳристи ягонаи давлатӣ бақайдгирии яквактаро дар мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ, мақомоти давлатии омор ва мақомоти суғуртаи иҷтимоии давлатиро дар назар дорад” [5].

Барномаи компютери мазкур ба Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии давлатии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа имконият медиҳад, ки оид ба бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ маълумоти яхела ва дақиқ дошта, мақомоти андоз бо истифода аз он ашхоси бақайдгирифташударо ба андозбандӣ пурра ҷалб намоянд.

Мақсади асосии роҳандози намудани барномаи мазкур ин ташаккули маҳзани ягонаи маълумот нисбати тамоми шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки дар мақомоти андоз аз бақайдгирии давлатӣ гузаштаанд, ба ҳисоб меравад.

Бароҳ мондани бақайдгирии давлатии соҳибкорон бо тартиби нав бартариятҳои зиёд дорад, аз ҷумла:

- аз рӯи тартиби нави бақайдгирӣ теъдоди расмиёти марбут ба бақайдгирӣ аз 13 адад то ба 3 адад кам карда шуд;

- шумораи ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои мақсадҳои бақайдгирии давлатӣ аз тақрибан 30 адад барои шахсони ҳуқуқӣ то 7 адад кам карда шуд;

- мӯҳлати бақайдгирӣ, ба туфайли истифода аз барномаҳои махсуси компютерӣ, ташкили маҳзани ягонаи маълумот, бунёди шабакаи электронии Кумитаи андоз бо мақомоти ҳудудӣ ва мақомоти омури ҳифзи иҷтимоӣ, инчунин истифодаи рақами ягонаи мушаххас аз 49 рӯз то ба 5 рӯз (барои шахсони ҳуқуқӣ), 3 рӯз (барои филиал ва намояндагӣҳои шахси ҳуқуқии хориҷӣ ва соҳибкорони инфиродӣ) кам карда шуд;

- минбаъд барои бақайдгирии давлатӣ ташхис ва пешниҳоди Оиннома ва ҳуҷҷати тасдиқкунандаи ташаккули сармои оиномавӣ талаб карда намешавад.

Дар маҷмӯъ таҳия ва дар ҷаъолият мақомоти андоз ҷорӣ намудани барномаҳои системаи иттилоотии андоз барои расидан ба ҳадафҳои зерин равона карда шудаанд:

- ташкили маҳзани ягонаи иттилоотию коммуникатсионии мақомоти андоз;

- беҳдошти сифати хизматрасонӣ ба андозсупорандагон тавассути истифодаи барномаҳои компютерӣ;

- автоматикӣ кунонидани системаи бақайдгирии (баҳисобгирии) андозсупорандагон ва объектҳои ба андозбандӣ алоқаманди онҳо;

- ҷорӣ намудани шаклҳои электронии назорати ҷаъолияти мақомоти ҳудудии андоз доир ба ташаккули нишондиҳандаҳои эълomiaҳо ва ҳисоботҳо оид ба маблағи андозҳои ҳисобшуда, пардохтшуда, бақияи қарзи андозҳо ва дигар ҳисоботҳои пешбинишуда;

- ҷамъоварӣ ва қорқарди маводҳо, анҷом додани қорҳои таҳлилий нисбати ҳамаи паҳлӯҳои ҷаъолияти мақомоти ҳудудии андоз оид ба назорати ҷаъолияти андозсупорандагон;

- дақиқ қардонидани нишондиҳандаҳои омили андоз.

Дар ин раванд бояд хотиррасон намоем, ки “...бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи декабри соли 2010 «Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2015» қабул қардид, ки татбиқи амалии он барои таъмини тараққиёти устувори минбаъдаи соҳаи андоз замина гузошт.

Барномаи мазкур пеш аз ҳама ба гузаронидани ислохот ва содда намудани маъмурикунонии андоз, зиёд намудани воридоти андозҳо ба буҷети давлатӣ ва боз ҳам беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии равона гардида, дар асоси муқаррароти он самтҳои афзалиятноки рушди соҳа муайян гардидааст, аз қабилӣ:

- азнавсозии сохторӣ ва функционалӣ;
- таҳия ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ;
- таъмини назорати самарабахши иҷрои қонунгузории андоз дар асоси принсипи худандозбандӣ;

- ташкил намудани системаи самараноки кам кардани ҳаҷми бақияи қарзи андозҳо ва пардохтҳо, ва дигар чорабиниҳо, ки давра ба давра амалӣ намудани онҳо имкон медиҳад фаъолияти соҳа дар сатҳи замонавӣ ба роҳ монда шуда, самаранокии кори он афзун гардад” [4].

Бояд ёдовар гардид, ки соли аввал нест, ки сомонаи расмӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (www.andoz.tj) фаъолият менамояд. Дар он матни Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ҳамаи тағйиру иловаҳо, инчунин дигар санадҳои қонунгузории андоз, дастурамалҳо оид ба намудҳои андозҳо, фармонҳои Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба фаъолияти андозсупорандагон тааллуқ доранд, мактубҳои тавзеҳотию дастурӣ оид ба тағйироту иловаҳои нав ба қонунгузории андоз ва оид ба масъалаҳои баҳсталаби соҳа, маълумот дар бораи семинару машаваратҳо ва дигар ҷанбаҳои фаъолияти соҳа ҷойгир карда шудаанд.

Инчунин, дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази иттилоотӣ (Call-center) ташкил карда шудааст, ки миёни андозсупорандагон ва мақомоти андоз алоқаи мустақимро таъмин менамояд. Андозсупорандагон метавонанд бо саволу дархостҳои худ ба Кумитаи андоз муроҷиат намоянд.

Хулоса ҷори намудани технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ дар маъмурикунонии андоз, яке аз самтҳои афзалиятнок ва муҳимтарини фаъолияти мақомоти андоз ба ҳисоб рафта, барои ноил гардидан ба ҳадафи ташаккули Ҳукумати элэронӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Абрамчик Л. Я. Налоговое администрирование в системе финансового контора, финансовое право, 2005, №6 – с. 12.
2. Бенджамин Франклин. Иншо: маслиҳат ба тоҷири ҷавон. Соли 1748.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, №1844.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2010 «Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2015», №626.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», аз 19.05.2009, №508.
6. Ногина О. А. Налоговый контроль: Вопросы теории, 2002 – с. 14.
7. Оспанов М. Т. Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений. – СПб. УЭФ, 1997. – с. 289.
8. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 25.04. 2008.
9. Солехзода А. М. Налоговое администрирование в Республике Таджикистан: Учебное пособие, 2020- с. 9. 11.
10. Султонов З.С. Оценка финансово-экономической устойчивости предприятий в условиях рыночных отношениях/ Раджабов К.Р., Султонов З.С., Курбонов Ф.Дж.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(34)-2020, С.31-37

Чабборов Ф.А., Одинаев Б.Х.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои такмили механизми таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ тадқиқ карда шудаанд. Муаллифони мақола таъкид менамоянд, ки устуворӣ ба сифати яке аз хусусиятҳои муҳими фаъолияти соҳибкорӣ чун низом баромад намуда, ҳамчун як навъ нишондиҳандаи фаъолияти сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муносири хоҷагидорӣ хизмат мекунад. Илова бар ин, аз ҷониби муаллифони нуктаи назари олимони ва муҳаққиқон дар бораи мафҳуми "устуворӣ" ва роҳи такмили механизми рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муносири таҳқиқ карда шудаанд. Дар мақолаи мазкур муаллифони механизми идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкориро пешниҳод намуда, ҳамзамон самтҳои асосии таъмини рушди устувори сохторҳои соҳибкориро дар шароити ҷаҳонишавӣ ҷудо намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: устуворӣ, рушди устувор, устувории дохилӣ, устувории берунӣ, омилҳои устуворӣ, устувории иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, сохторҳои соҳибкорӣ.

Джабборов Ф.А., Одинаев Б.Х.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье исследованы пути совершенствования механизма обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности. Авторами статьи подчеркнуто, что устойчивость, являясь одним из важных свойств предпринимательской деятельности как системы, служит также своего рода индикатором деятельности предпринимательских структур в современных условиях хозяйствования. Кроме того, авторами исследованы взгляды ученых и исследователей относительно понятия «устойчивость» и пути совершенствования механизма устойчивого развития предпринимательской деятельности в современных условиях. В данной статье авторами предложен механизм управления устойчивым развитием предпринимательской деятельности, а также выделены ключевые направления обеспечения устойчивого развития предпринимательских структур в условиях глобализации.

Ключевые слова: устойчивость, устойчивое развитие, внутренняя устойчивость, внешняя устойчивость, факторы устойчивости, экономическая устойчивость, финансовые показатели, предпринимательство, предпринимательская деятельность, предпринимательские структуры.

Jabborov F.A., Odinaev B.H.

IMPROVING THE MECHANISM FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

There are in the article examined the ways of improving the mechanism for ensuring sustainable development of entrepreneurial activity. The authors of the article emphasized that sustainability, being one of the important properties of entrepreneurial activity as a system, also

serves as a kind of indicator of the activity of entrepreneurial structures in modern business conditions. In addition, the authors investigated the views of scientists and researchers regarding the concept of "sustainability" and ways of improving the mechanism of sustainable development of entrepreneurial activity in the modern conditions. In this article, the authors proposed a mechanism for managing the sustainable development of entrepreneurial activity, as well as identified the key areas for ensuring the sustainable development of entrepreneurial structures in the context of globalization.

Key words: sustainability, sustainable development, internal sustainability, external sustainability, sustainability factors, economic sustainability, financial indicators, entrepreneurship, entrepreneurial activity, entrepreneurial structures.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ иқтисоди мамлакатҳои хоҷагии ҷаҳонӣ ва ҷаҳолияти субъектҳои хоҷагидорӣ бо бӯҳронҳои муҳталиф ва сатҳи баланди ноустуворӣ тавсиф карда мешавад, ки дар робита ба он зарурати ташаккули механизми самаранокӣ идоракунии рушди устувори низомҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз ҷумла сохторҳои соҳибкорӣ, ки субъектҳои бозори ҷаҳонӣ мебошанд, пеш меояд.

Таҷрибаи ҷаҳолияти низомҳои иқтисодии давлатҳои пешрафта дар нишон медиҳад, ки онҳо ба таъмини рушди устувор, аз ҷумла баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, тақвияти ҳамгироии байналмилалӣ ва тамоюл ба рушди иқтисоди инсонӣ нигаронида шудаанд.

Дар мамлакатҳои хоҷагии ҷаҳонӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи иқтисодӣ бо таъсири манфии вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ, вобастагии баланд аз соҳаи истихроҷи захираҳо, тамоюлҳои бӯҳронӣ дар иқтисоди ҷаҳон мураккаб гардид.

Аз ин рӯ, барои диғаргунсозии иқтисодӣ мамлакат таҳия ва татбиқи воситаҳои инноватсионӣ ташкилию иқтисодӣ, ки ба диғаргунсозии сохтори иқтисодӣ ва таъмини рушди устувори он имкон фароҳам месозанд, аҳамияти хоса пайдо менамояд.

Таҳияи усулҳои нави идоракунии, ки рушди устувори субъектҳои соҳибкорӣ ва иқтисодиро дар маҷмӯ дар дурнамои стратегӣ қафолат медиҳанд, бидуни таҳлили ҳамаҷонибаи восита ва омилҳои мавҷуда, инчунин унсурҳои таркибии идоракунии сохторҳои соҳибкорӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои муҳити беруна ва дохилӣ ба онҳо ғайримеҳнат аст.

Аксар сохторҳои соҳибкорӣ дар шароити муосир бо сатҳи пасти мутобиқшавӣ ба тағйирот дар бозор тавсиф карда мешаванд [8], ки ба онҳо ҷиҳати ҷаҳолияти самарабахш имкон фароҳам намесозад.

Вобаста ба ин, дар ҷунин шароит муҳаққиқону олимон дар таҳқиқоти илмӣ хеш ба масоили мубрами таъмини рушди устувори ҷаҳолияти субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти бештар зоҳир намуда, кӯшиш менамоянд, ки роҳҳо ва самтҳои асосии ноилгардӣ ба онро пайдо намоянд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ зарурати пажӯҳиш дар самти мазкур қабл аз ҳама бо он асоснок мегардад, ки “устуворӣ” ҳамчун яке аз омилҳо ва нишондиҳандаҳои муҳими ҷаҳолият арзёбӣ мегардад.

Тавре муҳаққиқ Т.А. Худякова барҳақ иброз намудааст, “мушкилоти устуворӣ (арзёбӣ ва пешгӯӣ) бояд ба таври маҷмӯӣ баррасӣ гардад. Масъалаи мазкур на танҳо ба соҳаи молиявӣ иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ дахл дорад, балки ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва тактикийи онҳо низ бояд таъсир расонад” [9].

Вобаста ба ин, олимони Журоова Л.И. ва Топорков А.М. қайд менамоянд: “Асосноккунии ҳадафҳои рушди устувор ва механизмҳои таъмини ноил шудан ба онҳо бояд ба натиҷаҳои арзёбии устувории низомҳои иқтисодӣ дар раванди рушди онҳо асос ёбад” [3].

Михалев О.В. зикр менамояд, ки “Таҳияи концепсияи идоракунии ба устуворӣ нигаронидашуда, аз ҷумла, ҳалли масъалаи таҳияи заминаҳои маркетингии устувории иқтисодии субъектҳои фаъолияти соҳибкориро тақозо менамояд” [6].

Олимон Криворотов В.С. ва Минибаева Л.Ф. “ҳалли мушкилоти устувории иқтисодии сохторҳои соҳибкориро бо зарурати ташаккули механизми нигоҳ доштани устувории иқтисодӣ бо давраи тӯлонии амали ҷунин механизм алоқаманд менамоянд” [4].

Ба андешаи мо, механизм дар фаъолияти дилхоҳ низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ҳамон воситаест, ки қобилияти ҳаракат, фаъолият ва рушдро амалӣ менамояд.

Дар робита ба ин, дар шароити муосир ба сифати механизми рушди устувори субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ маҷмуи воситаҳо, омилҳо, шароитҳо ва тартиботи мавҷуда баромад менамоянд, ки ба таъмини рушди устувори фаъолияти онҳо мусоидат намуда, самтҳо ва роҳҳои ноилгардӣ ба онро муайян месозанд.

Бо дарназардошти он, ки тартиботи идоракунӣ тавассути маҷмуи технологияҳо ва воситаҳо амалӣ карда мешаванд, бинобар ин, зимни шарҳи моҳият ва мундариҷаи механизми идоракунии устувории фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, татбиқи равиши муназзам афзалиятнок мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки механизми идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ ба татбиқи маҷмӯи амалҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобасташуда оид ба гузариш аз ҳадафи ибтидоӣ ба ҳадафи ниҳой равона гардидааст. Дар ин раванд, татбиқи амалҳои зикршуда имкон фароҳам месозад, ки субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо истифода аз воситаҳо, омилҳо, шароитҳо ва тартиботи мавҷуда барои пешбурди фаъолият ба ҳадафҳои ниҳоии хеш ноил гарданд.

Ҳамзамон, бояд ибраз намуд, ки ду чараёни ба ҳам пайванд, яъне раванди татбиқи маҷмуи амалҳо оид ба идоракунии соҳибкорӣ, таъмини фаъолияти бонизом ва рушди он бо дарназардошти мавқеъгирии стратегӣ ва маҷмуи таъсироти технологияи идоракунӣ дар бар мегирад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосири пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ таъмини рақобатпазирӣ ва устувории фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар заминаи татбиқи усулҳо ва технологияҳои нави идоракунӣ имконпазир мебошад. Зеро, татбиқи усулҳо ва технологияҳои нави идоракунӣ дар пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ имкон фароҳам месозад, ки дар баробари ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳи фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳамзамон устуворӣ ва рушди минбаъдаи он дар давраи дарозмуддат таъмин карда шавад.

Ба андешаи муҳаққиқон Криворотов В.С. ва Минбаева Л.Ф. бо ҳадафи таъмини рушди устувори соҳибкорӣ зарур аст, ки фаъолияти субъектҳо мавриди таҳлил ва ташҳиси ҳамаҷониба қарор дода шавад ва баҳри рафъи муаммоҳои ҷойдошта тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ ва амалӣ карда шаванд [4]:

Ба андешаи онҳо ҷиҳати таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил ва ташҳиси ҳамаҷонибаи фаъолият имконоти зеринро фароҳам менамояд:

Қабл аз ҳама, баҳри таъмини рушди устувор ва ноил гардидан ба мақсадҳои ниҳоии фаъолияти соҳибкорӣ имкон фароҳам месозад, ки барои муайян намудани таркиб ва самтҳои асосӣ дар ин раванд мусоидат менамояд. Ба таври саҳеҳ муайян гардидани онҳо барои қабули қарорҳои самараноки идоракунӣ дар ҷодаи ошкорсозии омилҳои таъсиррасон ва мавқеъгирии бозори соҳибкорон имкон фароҳам месозад.

Сипас, таҳлили мазкур имкон медиҳад, ки проблемаҳои ҷойдошта дар раванди пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ошкор ва баҳо дода шуда, имконоти мавҷуда ҷиҳати ноилгардӣ ба рушди устувори субъектҳои соҳибкорӣ самарабахш истифода карда шаванд.

Бояд ибраз намуд, ки дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ дар самти роҳандозӣ намудани идоракунии стратегӣ ҷиҳати таъмини рушди устувори фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ таҳия ва татбиқи концепсияи рушд нақши хеле назаррас дорад. Дар ин росто,

концепсияи мазкур бояд фарогири ғояҳо, афзалиятҳои ҷойдошта ва технологияҳои инноватсионии пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бошад. Инчунин, концепсияи зикршуда ҳадафҳо ва самтҳои асосии фаъолияти соҳибкориро дар соҳаи муайян бояд дар бар гирад.

Таҳияи концепсияи рушд ба субъектҳои соҳибкорӣ имкон фароҳам месозад, ки дар натиҷаи таҳлилу таҳҳиси фаъолият афзалиятҳои асосиро муқаррар намуда, дар заминаи коркардаи равиши илман асосноки пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ муҳити солиро фароҳам созанд ва мавқеъгирии бозории онро таъмин намоянд.

Дар натиҷа, ҳадафҳои рушд дар таҳияи роҳҳои имконпазири стратегияи пешбурди фаъолият инъикос ёфта, ба ташаккули стратегияи мувофиқи рушди соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Вобаста ба он, ки дар низоми идоракунии ва фаъолияти соҳибкорӣ самарабахшии таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии аз дақиқият ва саҳеҳии проблемаҳои ҷойдошта аз рӯи натиҷаҳои таҳлилу таҳҳис вобаста мебошад, аз ин рӯ, коркард ва мавриди амал қарор додани стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба пешбурди фаъолият ва ноилгардӣ ба ҳадафҳои стратегияи он муоидат менамояд.

Муҳаққиқ Бармута К.А., хусусиятҳои асосии низоми муосири идоракунии рушди фаъолияти соҳибкориро таҳлил намуда, таъкид мекунад, ки “яке аз заминаҳои асосии концепсияи идоракунии бозор дарки фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун воҳиде мебошад, ки аз одамон иборат аст ва бо арзишҳои муштарак бо ҳам муттаҳид шудаанд” [1].

Таҳлили адабиёти илмӣ вобаста ба мавзӯи таъмини рушди устувори фаъолияти субъектҳо шаҳодат медиҳад, ки масъалаи мавриди назар аз тарафи олимону муҳаққиқони зиёд мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

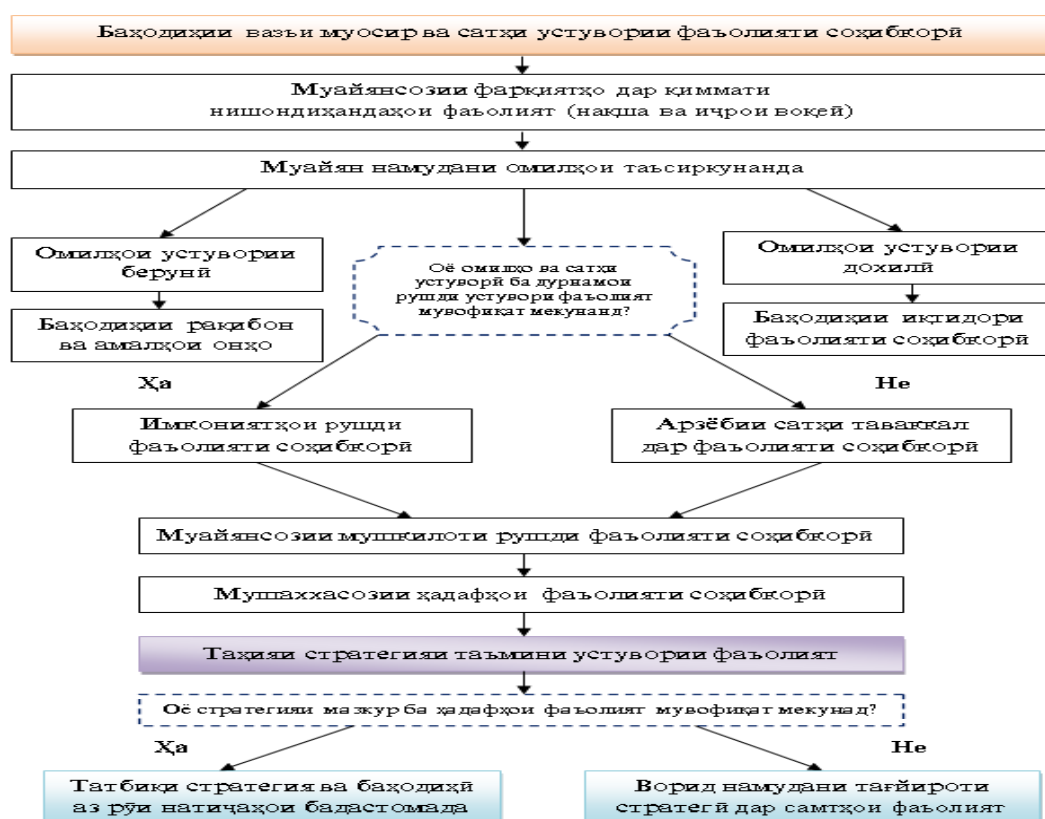
Аз ҷумла, Мелник М.В., устувори фаъолияти соҳибкориро ҳамчун пайванди аввалияи иқтисоди миллӣ тавсиф намуда, шароити муваффақияти раванди рушди фаъолияти соҳибкориро чунин тавсиф менамояд: “Омили калидии таъмини устувори рушди фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқати тағйирот мебошад, яъне ворид намудани тағйироти зарурӣ дар сурати ошкор намудани номуносивӣ ва номувофиқатии имкониятҳо ва манфиатҳои равандҳои бизнес маҳсуб меёбад” [5].

Старошук А. ва Пришибилович Т.Б. бар ин назаранд, ки “Механизми идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ бояд тамоми намудҳои фаъолияти онро фаро гирад ва устувори иқтисодиро дар ҳолати расидан ба устувори идоракунии, молиявӣ ва тичоратӣ ва амсоли инҳо таъмин намудан мумкин аст” [7].

Ҳамин тавр, дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ механизми сохторӣ-мантиқии идоракунии устувори рушди фаъолияти соҳибкориро дар шароити муосир пешниҳод менамоем, ки марҳилаҳои асосии зеринро дар бар мегирад (расми 1).

Дар шароити муосири пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил ва баҳодиҳии рушди устувори ин ва ё он фаъолият бо ҳадафи қабули қарорҳои самарабахш ва стратегияи идоракунии амалӣ карда мешавад.

Ҷорӣ ва дар амал татбиқ намудани механизми идоракунии устувори рушди фаъолияти соҳибкорӣ муваффақияти гузаришро аз ҳадафи ибтидоӣ (мутобиқсозии шароити рушди фаъолияти соҳибкорӣ) ба ҳадафи ниҳой (ноил шудан ба ҳадафҳои рушди фаъолият) таъмин менамояд.

Расми 1. Механизми таъминии рушди устувории фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Тибқи механизми пешниҳодшуда пеш аз ҳама, нишондиҳандаҳое, ки устувории фаъолияти соҳибкориро ифода менамоянд, таҳлил ва баҳо дода шуда, дар заминаи он ҳолати рушди фаъолияти соҳибкорӣ арзёбӣ карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки таҳлил ва баҳодиҳӣ дар заминаи муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолият анҷом дода мешавад.

Дар марҳилаи дигар, бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии қарорҳои қабулшаванда робитаи мутақобилаи байни нишондиҳандаҳо муқаррар карда мешавад. Ҳамзамон, дар ин росто, аз рӯи таҳлили нишондиҳандаҳо дараҷаи таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба устувории фаъолияти соҳибкорӣ муайян карда шуда, қарорҳои дахлдор барои пешбурди фаъолият дар давраҳои минбаъда ва дурнамои дарозмуддат қабул карда мешаванд.

Бояд ибтидор намуд, ки дар чорчӯбаи механизми мазкур омилҳо ҳамчун сабаб ё худ қувваи таъсиркунанда баррасӣ мегарданд ва дараҷаи таъсири онҳо дар устувории фаъолият мусбӣ ё манфӣ шуда метавонад.

Устувории дохилии фаъолияти соҳибкорӣ аз омилҳои зиёде вобаста буда, дар ҳолати арзёбии мусбӣ онҳо устувории фаъолият таъмини гардида, барои пешбурди фаъолияти минбаъда қарорҳои дахлдори идоракунӣ бо дарназардошти таъсири омилҳои берунӣ қабул карда мешаванд. Мавриди зикр аст, ки устувории дохилии фаъолияти соҳибкорӣ, қабл аз ҳама аз омилҳои асосии зерин вобаста мебошад: истеҳсолӣ, маркетингӣ, иқтимоию иқтисодӣ, экологӣ, молиявӣ ва амасоли инҳо.

Ба таъмини устувории фаъолияти соҳибкорӣ қабл аз ҳама омилҳои истеҳсолӣ нақши калидӣ доранд. Ба омилҳои мазкур татбиқи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, ташкили фаъолияти меҳнати раванди истеҳсолот, рақамикунории бизнес-равандҳо ва ғайраҳоро масуб дониста мумкин аст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ омилҳои маркетингӣ низ дар қатори омилҳои истеҳсолӣ нақши ҳалкунандаро иҷро намуда, ба интиҳоби қисматҳои мувофиқи бозор,

истифодаи усулҳои пешқадами паҳнгардонӣ ва фурӯши мол, роҳҳои ҳавасмандкунии фурӯш ва ғайраҳо нигаронида шудаанд.

Барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба худ ҳавасмандкунии моддӣ ва маънавии кормандон, ташаббусҳои эҷодкорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоии меҳнатро дар бар мегиранд, нақши муҳимро иҷро мекунанд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инкишофи бесобиқаи проблемаҳои глобалӣ, омилҳои экологӣ низ дар қатори дигар омилҳо зимни пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ хеле ҷиддӣ ба назари эътибор гирифта мешаванд. Вобаста ба ин, соҳибкоронро зарур аст, ки ба тозагии экологии технологияи истеҳсолӣ ва молҳои истеҳсолшаванда аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд.

Дар баробари омилҳои болозикр, омилҳои молиявӣ низ дар таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ нақши калидӣ доранд. Омилҳои мазкур дар худ ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолшударо дар таркиби маҷмуи тақозои пардохтпазир фаро мегиранд. Ҳамазамон, омилҳои молиявӣ ҳаҷм ва сохтори хароҷот, вазъи захираҳои молиявӣ ва ғайраҳоро дар бар мегиранд, ки дар таъмини устувори фаъолият нақши асосиро иҷро мекунанд.

Маврид ба зикр аст, ки дар баробари омилҳои дохилӣ дар таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дараҷаи таъсири омилҳои муҳити берунӣ аҳамияти калидӣ доранд. Ба онҳо омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ, ҷўғрофӣ, технологӣ ва ғайраҳо шомил мебошанд.

Ҳамазамон, ба сифати омилҳои асосии берунии фаъолияти соҳибкорӣ рақибон баромад менамоянд. Вобаста ба ин, ҷиҳати таъмини устувори фаъолияти соҳибкорӣ рақибони иқтидорӣ ва амалҳои онҳо дар бозор бояд таҳлил ва баҳо дода шавад.

Мавриди зикр аст, ки тасниф ва таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ имкон фароҳам месозад, ки дараҷаи таъсири онҳо ба устувори фаъолияти соҳибкорӣ муайян карда шавад ва қарорҳои дахлдори идоракунӣ қабул карда шаванд.

Дар баробари ин, таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ барои баҳодиҳии мутобиқати имконоти фаъолияти соҳибкорӣ ва тақозои ояндаи бозор хеле зарур мебошад. Дар марҳилаи минбаъда муаммоҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба имконоти рушди фаъолияти соҳибкорӣ ё арзёбии сатҳи таваккал муайян карда мешаванд.

Сипас, аз рӯи муаммоҳо ва мушкilotи ҷойдошта ҷиҳати таъмини устувори фаъолияти соҳибкорӣ бори дигар ҳадафҳо мушаххас карда шуда, стратегияи таъмини устувори фаъолияти соҳибкорӣ таҳия карда мешавад.

Ҳамин тавр, стратегияи таҳияшуда бояд дар амал татбиқ карда шавад ва дар натиҷа ба ҳадафҳои фаъолият мувофиқат кардан ё накардани он муайян гардад. Агар стратегияи таҳияшуда ба имконоти истеҳсолӣ ва бозории фаъолияти соҳибкорӣ мутобиқ бошад, пас аз рӯи натиҷаи арзёбӣ дар амал татбиқ карда мешавад.

Дар ҳолати ҷой доштани номувофиқатиҳо стратегияи мазкур бознигарӣ карда шуда, тағйироти дахлдор аз рӯи самтҳои фаъолият ворид карда мешаванд ва ҷиҳати таъмини устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар давраҳои минбаъда тадбирандешӣ сурат мегирад.

Ҳамин тавр, татбиқи механизми мазкур дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки дар натиҷаи таҳлил ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳо ва омилҳои ҷойдошта, инчунин вазъи бозор ва рақибон стратегияи рушди фаъолият таҳия карда шуда, марҳила ба марҳила устувори субъектҳо таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бармута К.А. Основные черты современной системы управления развитием промышленных предприятий //Вестник Донского государственного технического университета. 2012. Т. 12. № 2-2. С. 130–137.

2. Горшенина Е.В., Хомяченкова Н.А. Мониторинг устойчивого развития промышленного предприятия // Российское предпринимательство. 2011. № 1-2. С. 63–69.
3. Журова Л.И., Топорков А.М. Сравнительный анализ подходов к оценке устойчивого развития экономических систем // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. 2017. Т. 1. № 4. С. 42–54.
4. Криворотов В.С., Минбаева Л.Ф. Управление экономической устойчивостью кондитерских предприятий // Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2006. № 4. С. 213–215.
5. Мельник М.В. Междисциплинарный подход к исследованию устойчивости экономических субъектов // Учет. Анализ. Аудит. 2016. № 1. С. 15–22.
6. Михалев О.В. Управление в условиях трансрегионализации экономики: ориентация на устойчивость // Экономика региона. 2009. № 1. С. 7–21.
7. Старощук А., Пришибилович Т.Б. Механизм управления повышением экономической устойчивости предприятия // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия Экономика и экологический менеджмент. 2013. № 3. С. 24/
8. Султонов З.С. Оценка финансово-экономической устойчивости предприятий в условиях рыночных отношений/ Раджабов К.Р., Султонов З.С., Курбонов Ф.Дж.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(34)-2020, С.31-37.
9. Худякова Т.А. Анализ современных научных подходов к построению интегрального показателя устойчивости предприятия // Вестник НГИЭИ. 2016. № 12. С. 122–130.

УДК: 519.86(575.3)

Джурабаев Г., Мулоджонов Б.А.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается применение экономико-математического моделирования развития промышленных предприятий. Авторы считают необходимым использовать методы экономико-математического моделирования в дальнейшей деятельности промышленных предприятий. В ходе исследования наряду с определением влияния факторов были обоснованы научно обоснованные материалы использования методов экономико-математического моделирования для развития промышленных предприятий. Поэтому в статье основное внимание уделено использованию этапов и методов экономико-метаматематических моделей как важного инструмента деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленность, промышленный отрасль инвестиции, методы, экономико-математическое моделирование, предприятия, цифровые технологии, оптимизация, информация, информационные процессы.

Чурабоев Г., Мулоҷонов Б.А.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ АМСИЛАСОЗӢ ДАР РУШДИ СОХИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола фарогири татбиқи масоили амсиласозии иқтисодӣ-математикии рушди корхонаҳои саноатӣ мебошад. Муаллифон истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-

математикиро дар ғаёлияти минбаъдаи корхонаҳои саноатӣ зарур арзёбӣ намудааст. Ҳангоми таҳқиқ дар баробари муайян намудани таъсири омилҳо маъбалаҳои илман асосноки истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикии рушди корхонаҳои саноатӣ асоснок карда шудааст. Аз ҳамин хотир дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба истифодаи марҳилаҳо ва усулҳои амсилаҳои иқтисодӣ - метаматематикӣ ҳамчун воситаи муҳими ғаёлияти корхонаҳои саноатӣ мавриди баррасии васеъ қарор дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: саноат, соҳаи саноат, сармоягузорӣ, усулҳо, амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ, корхонаҳо, технологияҳои рақамӣ, оптималикунонӣ, иттилот, равандҳои иттилоотӣ.

Jurabaev G., Mulojonov B.A.

SOME ASPECTS OF MODELING IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the use of economic and mathematical modeling of the development of industrial enterprises. The authors consider it necessary to use methods of economic and mathematical modeling in the further activities of industrial enterprises. In the course of the study, along with determining the influence of factors, scientifically based materials on the use of methods of economic and mathematical modeling of the development of industrial enterprises were substantiated. Therefore, the article focuses on the use of the stages and methods of economic and meta-mathematical models as an important tool for the activities of industrial enterprises.

Key words: industry, industrial investment, methods, economic and mathematical modeling, enterprises, digital technologies, optimization, information, information processes.

В послании Основателя мира и национального единства, Лидера нации Эмомали Рахмона основное внимание уделено широкому использованию цифровых технологий, современных методов экономика - математического моделирования в различных отраслях экономики. Этот процесс свидетельствует о том, что Правительство страны уделяет особое внимание дальнейшему развитию отрасли для долгосрочной перспективы [9].

Вопросы экономико – математического моделирования рассмотрены в трудах известных зарубежных ученых, таких как Альфред Маршалл, Адам Смит, Пол Самуэлсон, Кеннет Эрроу, Фрэнк Рамсея, Жерар Дабриё, Стивин Смэйл, Джон фон Нейман, Василий Леонтев, Леонид Конторович, Леонид Гурвич, Луи Башел, Тьяллинг Купманс, Джордж Дансиг, Рагнар Фриш, Ян Тинберген и др.

В последнее время появились новые научные труды российских ученых: Налетовой А.С. [7, 160 с.], Минина П.А. [6], Бессонова Д.А. [3, 160 с.], Анциборко К.В. [1, С. 210 - 213], Пархоменко А.В. [8, 215 с.], Цапенко, М.В., [13, 363 с.] в трудах, которых четко исследованы вопросы применения экономико – математического моделирования промышленных предприятий.

Научные исследования, проведенные в практике хозяйственной деятельности, дали положительные результаты. В частности, научные работы Джон фон Неймана, Леонида Конторовича, Джорджа Дансига, посвященные изучению наиболее важных и дискуссионных вопросов по экономической науке, привели к существенным изменениям в этой области.

В работах известных таджикских ученых Ахроровой А.Д. (оптимизационное использование энергетических ресурсов) [2, С. 53-56], Разыкова В.А. (имитационное моделирование, оптимизация функционирования), Аскарова Р.А., Рахимова Р.К. (экономико-математическое моделирование АПК) [11], Джурабаева Г.Дж. (модели согласования МОК), Каримова Д.Х. (сетевые модели), Ориповой Х. (экологическое проблемы), Раджабова Р.К., Ходжаева П.Д. (экономико – математическое моделирование

оказания транспортных услуг, пассажирооборота городского населения) [10, 204 с.], Исаева Р.С. (модели охраны водных ресурсов, оптимизационное моделирование оказания электронных услуг) [5, С. 39-47], Мирзоахмедова Ф., Ахмедова А.С. (стохастическое моделирование производственных процессов, экономико-математических моделей и методов планирования производства) [4, С. 32-43] исследованы вопросы использования экономико-математических и оптимизационных моделей в различных отраслях экономики.

Вариант случайного подхода для способствования повышению конкурентоспособности не имеет практической подоплёки. Эффективное управление конкурентоспособностью возможна только при выработке действенной системы, составленной из набора самодостаточных методов и приемов регулирования маркетинговых решений с учетом анализа, и мониторинга текущей финансово-экономической ситуации в отрасли, создания соответствующих условий производственных и торговых субъектов. Позиция эффективного управления конкурентоспособностью должна быть выбрана и сформулирована с учетом существующих реалий и приобретенного опыта со стороны отечественной экономической науки и практики хозяйствования. Она предполагает всесторонний анализ вопросов формирования и обеспечения эффективного функционирования системы управления конкурентоспособностью.

На данный момент разработаны и широко применяются значительное количество методов и методик оценки и управления конкурентоспособностью предприятий.

В современных условиях разработаны и внедрены новые методы и оценки деятельности предприятия, внедрены инновационные технологии, которые увеличивает конкурентоспособность.

Такие сложные социально-экономические системы, как народное хозяйство в целом с отдельными отраслями и производствами, управляются и совершенствуются на перспективу при помощи разработок и мониторинговой деятельности научно-исследовательских и проектных организаций. Процесс мониторинга и планирования может охватить широкий спектр непрерывно изменяющихся экономических, технических, социальных процессов и финансово-экономических параметров. Управление такими системами задача крайне сложная, требующая соответствующих подходов и методов. Здесь, в целях эффективного и действенного принятия решения нельзя опираться только на интуицию, личные убеждения и накопленный опыт руководителя. Было бы актуально опираться также и на научно-практический подход с учетом рыночной конъюнктуры и реальных факторов влияния, результатов всестороннего изучения проблемы.

Действующая система промышленных предприятий является сложной, управление непосредственно связано с деятелем учёных, архитекторов, экономистов, инженеров, которые разрабатывает новые экономические, социальные и технические методы повышения конкурентоспособности предприятий. Эффективное управление существующая в системе народного хозяйства в последнее время имеет сложный характер, несмотря на совершенствование методов и задачи управления посредством цифровых технологий. Поэтому для обеспечения инклюзивной развития промышленных предприятий необходимо принят соответствующих меры с учётом всестороннего анализа и дать объективные оценки текущих состояний, а также предложил конкретные рекомендаций по их дальнейшему формированию.

Для выработки управленческого решения, как правило, используют три подхода.

Анализ литературных источников и зарубежный опыт показывает, что настоящее время существует нескольких подходов управление промышленных предприятий:

За основу при первом подходе принимается проведение эксперимента с действующим объектом (системой) с учетом метода проб и ошибок. Выбор наиболее подходящего решения может быть осуществлена на базе ряда пробных решений после тщательного изучения в течение определенного времени получаемых при этом результатов, что чревато значительными потерями времени.

1. Создание надёжной системы определения и оперативного реагирования на внутренние и внешние угрозы с помощью экспериментальных методов.

Второй подход во главу угла ставит прогноз поведения объекта исследования, накопление и активное использование трендов его развития в прошлом (поэтапно). Это приводит к анализу получаемых временных рядов, составленных из ключевых параметров, что станет предпосылкой к описанию тенденции их изменения в будущем, и приобретения научно-практической информации для принятия управленческих решений. Применимость этого подхода и достоверность полученных прогнозов требуют целостность, правдивость и объективность исходной информации, требований неизменности условий, в которых проводились исследования объекта. В противном случае необходима корректировка полученных результатов, например, методом экспертных оценок.

2. Следующие подходы, которые используются в мировой практике, это методы оптимизации и экономико-математическое моделирование, прогнозирование, эксперимент и оценки промышленных предприятий. С помощью таких подходов разрабатывается и реализуется методы для максимизации доходов и минимизации затраты. Здесь можно выделить экономико-математическое моделирование с помощью которого создаётся новые методы прогнозирования экономических систем посредством цифровых технологий.

Третий подход основывается в применении методов математического моделирования и имитационного эксперимента. Данный подход описывает поведение объекта (системы) и изучает эффективности возможных управленческих решений на основе расчётов и результатов на ЭВМ. Достоверность прогнозов, полученных на основе этого подхода предлагаемая математическая модель реальной системы. Преимуществом данного подхода, безусловно, являются и сравнительно низкие затраты.

3. Другие методы также называется экономико-математическое метод и модели как имитационное моделирование. Данный метод требует не только собрание информации, а также анализ процессов с помощью компьютерных программах. Такой подход помогает быстро определить существующих проблем, основной дефект системы и пути решения этих проблем. Результаты этих метод достоверный, но пути решения связано с постановкой задачи. Главный преимущество данной методы является низкие затраты.

Рисунок 1. Период экономико-математической формализации задач промышленных предприятий

Достижение высокого уровня действенности от применения методов экономико-математического моделирования реально при наличии современной компьютерной техники и программного обеспечения. Данная методология является наиболее динамично развивающимся разделом прикладной экономической науки и все шире применяется в экономике, экологии, социологии, психологии, коммерческой деятельности, маркетинге и др.

Внедрение данных экономико-математического метода и модели только увеличивает доходы и уменьшает затраты посредством программного обеспечения и современных компьютерных технологий. Кроме того, данный подход является не только эффективно в экономических процессах, также используется для нерешенным вопросом психологии, социологии, торговли, менеджмента, маркетинга и другие.

Результаты анализа научных трудов отечественных ученых показывают, что основное внимание уделено применению экономико-математического моделирования в других областях национальной экономики. Современное состояние национальной экономики вызывает проведение новых научных исследований в экономике с учетом применения экономико-математических моделей. Поэтому в нашем исследовании основное внимание уделено разработке экономико-математического моделирования в контексте развития промышленных предприятий.

Из рисунка 1. видно, что настоящее время для устранения существующих проблем необходимо использовать следующие аппараты математической формализации задач в промышленных предприятиях

Исходя из этого, в данной работе мы уделяем внимание применению этапов экономико-метаматематических методов и моделей как инструментов оценки и прогнозирования показателей промышленных предприятий Республики Таджикистан.

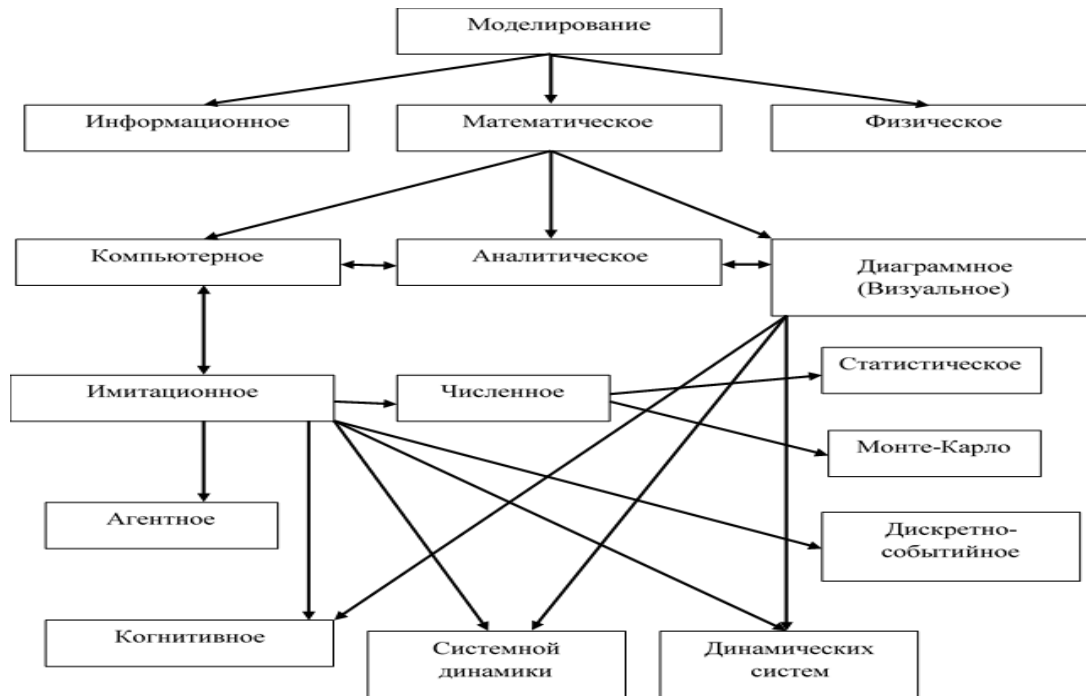

Рисунок 2. – Виды и методы экономико-математического моделирования

На рисунке 2. предложены виды и методы экономико-математического моделирования.

Анализ литературы, посвящённые проблемам исследования промышленных

предприятий, свидетельствует о том, что в современных условиях необходимо реализации применение методов экономико – математического моделирования. По нашему мнению, промышленные предприятия играют ключевую роль в развитии экономики. Именно через сеть промышленных предприятий производится продукция и оказывают услуги, решаются проблемы эффективного использования ресурсов. Следовательно, эффективность работы предприятия как основного фактора развития экономики страны во многом зависит от использования методов экономико – математического моделирования.

Как показывает опыт для обеспечения устойчивого развития промышленных предприятий из вышеуказанных методов экономико-математического моделирования более точными считается компьютерные и имитационные модели. Несмотря на существование различных методов экономико-математического моделирования, широко не принимаются в управлении современных промышленных предприятий. Использование экономико-математического моделирования в промышленных предприятий устраняет нерешенные задачи предприятия, увеличивают доходы, уменьшает затраты и риски.

Современное состояние развития экономики Республики Таджикистан вызывает актуальность разработки механизмов и методов управления промышленными предприятиями, основанные на использовании методов экономико-математического моделирования. Этот процесс должен создать новую систему, основанную на точной и своевременной обработке данных и оптимальным управлением. Оптимальные варианты управления экономикой позволяют всесторонне изучить важные составляющие отрасли и выявить факторы, влияющие на ее дальнейшее развитие. Поэтому в данной работе исследовано выявление факторов для создания экономико-математических моделей.

Мы считаем, что практический аспект анализа факторов, влияющих на развитие промышленности, с использованием методов экономико-математического моделирования позволит получить весомые предпосылки к принятию научно обоснованных решений к применению достоверных мер по ее формированию.

По нашему убеждению, в условиях, ускоренных промышленности одного из основных факторов и способов формирования конкурентоспособности промышленных предприятий является разработка и применение оптимизационных и экономико – математических методов и моделей. Данные методы помогают принять оптимальное решение, устраняет риски и угрозы, обеспечивает эффективное управления финансовыми средствами.

Экономико-математическая модель предполагает разработки научно-обоснованных формулировок, включающих составление математических уравнений и формул, учет внутренних и внешних факторов, влияющих на работу объекта. Научно-практическая миссия экономико-математической модели заключается в разработке исследовательской методологии и выявления факторов влияния на работу объектов, и дать точные и научно обоснованные рекомендации по ее дальнейшему развитию.

Практически экономико-математические модели показывают, что модели разрабатывается с помощью математических уравнений, формул на основе анализа состояния объекта и влияния внешних и внутренних факторов, которые являются основой цифровизации в экономике. В рисунке 3 показаны этапы экономико-математического моделирования цифровизации промышленных предприятий.

Рисунок 3. - Этапы экономико-математического моделирования цифровизации промышленных предприятий

В теоретической части работы отмечается, что промышленность является важной отраслью национальной экономики, которая включает в себя различные виды хозяйств, действующих в экономике, и объединяющий широкий круг хозяйствующих субъектов на макро и микроуровнях.

На наш взгляд, основной задачей хозяйственного механизма является изучение потребностей населения и экономики в отечественной продукции. Поэтому, считаем перспективным совершенствованием комплексной системы управления промышленностью страны на основе использования современных методов экспертизы, экономико-математического моделирования и внедрения цифровых технологий на региональном и национальном уровнях.

В заключение отметим, что применение экономико-математического моделирования и внедрения цифровых технологий в деятельность промышленных предприятий является важным фактором для развития не только данной отрасли но поможет развивать часть экономики страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адаманова З.О. Управление конкурентоспособностью высокотехнологических корпораций// Kant. 2018. № 4 (29). С. 210-213
2. Ахророва А.Д., Лолаев З.Х., Ашуров К.Р. Малый и средний бизнес и его роль в обеспечении устойчивого экономического развития Республики Таджикистан // Ахророва А.Д., Лолаев З.Х., Ашуров К.Р. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 53-56.
3. Бессонов Д.А. Средства экономико-математического моделирования для выявления теневой экономической деятельности промышленных предприятий: дисс. канд. экон. наук по спец. 08.00.13. Бессонов Денис Аркадьевич. Екатеринбург. 2006. 160 с.
4. Джурабаев Г., Мирзоахмедов Ф., Ахмедов А.С. Детерминированные и стохастические модели производственных процессов в условиях свободного рынка. //Сб. статей Российско - Таджикского Славянского Университета, Душанбе, 2000 С. 32-43.
5. Исаев Р.С. Вопросы моделирования оказания электронных услуг в условиях цифровой экономики // Исаев Р.С., Тулиев М.С. Вестник Таджикского государственного университета

права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2020. № 2 (83). С. 39-47.

6. Минин П.А. Построение комплекса экономических моделей управления эффективностью промышленного предприятия Минин Петр Александрович. дисс. канд. экон. наук по спец. 08.00.13.

7. Налетова А.С. Экономико - математические модели управления издержками крупного промышленного предприятия: дисс. канд. экон. наук по спец. 08.00.13. Налетова Анна Сергеевна. Санкт – Петербург. 2006. 160 с.

8. Пархоменко А.В. Экономико-математические методы и модели оперативного управления на промышленном предприятии: дисс. канд. экон. наук по спец. 08.00.13. Пархоменко Алла Вячеславовна. Тамбов. 2005. 215 с.

9. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 26.01.2021 Электронный ресурс: www.prezident.tj. Режим доступа: <http://www.prezident.tj/ru/node/25006>

10. Раджабов Р.К. Формирование системы обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности в сфере транспортных услуг: проблемы и региональные аспекты / Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 204 с.

11. Рахимов Р.К. и др. Моделированные долгосрочных многоотраслевых строительных программ (на примере Южно-Таджикского территориального производственного комплекса). В кн.: Долгосрочные программы капитальных вложений. М.: Экономика, 1974.

12. Статистический ежегодник Республики Таджикистан/Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2018. - С. 12, 81, 319, 284; Таджикистан в цифрах, АСПРТ. - Душанбе, 2018. – С. 21; Статистический ежегодник Республики Таджикистан/Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2020. С. 12; 272; Статистический ежегодник Республики Таджикистан/Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2022. С. 397.

13. Цапенко М.В. Экономико-математическое моделирование развития и размещения региональных производственных систем: дисс. канд. экон. наук: 08.00.13; 08.00.05 Цапенко, Михаил Владимирович. Екатеринбург. 2005. 363 с.

14. Pinillos, M. & Reyes, L., 2011. Relationship between individualist– collectivist culture and entrepreneurial activity: evidence from Global Entrepreneurship Monitor data. Small Business Economics, 37 (1), pp. 23-37.

УДК 332.1

Чураев М.Б., Чабборов А.А.

АРЗЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАИ СУҒД

Дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои асосии соҳаҳои иқтисодиёти минтақаи Суғд бо истифодаи усулҳои иқтисодӣ-математикӣ баҳодиҳӣ карда шудаанд. Дар асосии таҳлилҳои гузаронидашуда муайян гардид, ки дар иқтисодиёти вилояти Суғд соҳаи саноат бештар тараққи карда истодааст. Муайян карда шуд, ки маҳсулоти саноатӣ, яке аз нишондиҳандаи асосии маҳсулоти минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Дар соҳаи саноат соли 2021 – 20227 нафар ҷаъолият мекунанд. Дар натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда ҳама нишондиҳандаҳои соҳаҳои асосии иқтисодиёти минтақаи Суғд мусбӣ арзёбӣ гардидаанд. Вобастагии рӯста доштани нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаи Суғд дар асоси таҳлилҳои коррелясионӣ ва регрессионӣ муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: баҳодихӣ, иқтисодиёт, коррелятсия, регрессия, минтақа, саноат, самаранокӣ.

Джураев М.Б., Джабборов А.А.

ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОГДИЙСКОГО РЕГИОНА

В данной статье оценено основные экономические показатели Согдийского региона используя экономико-математические методы. На основе проведенного анализа выявлено, что промышленный сектор динамично развивается. Установлено, что промышленная продукция, является одна из основных показателей продукции региона. В сфере промышленности в 2021 работают 20,227 человек. В результате проведенных анализов, все показатели основные сферы экономики Согдийского региона оценены положительно. С помощью корреляционно – регрессионного анализа доказано, что социально-экономические показатели Согдийского региона имеют линейную зависимость.

Ключевые слова: оценка, экономика, корреляция, регрессия, регион, промышленность, эффективность.

Juraev M.B., Jabborov A.A.

ASSESSMENT OF THE MAIN ECONOMIC INDICATORS OF THE SOGHD REGION

In this article, using economic and mathematical methods, the main economic indicators of the Sughd region are assessed. Based on the analysis, was revealed that the industrial sector is developing dynamically. It was revealed that industrial products are one of the main indicators of regional production. In 2021 year in the industrial sector, 20,227 people are employed. As a result of the analyzes carried out, all indicators of the main sectors of the economy of the Sughd region were assessed positively. In the result using correlation and regression analysis, was defined that the socio-economic indicators of the Sughd region have a linear relationship.

Key words: assesment, ecomomic, coorelation, regression, region, industry, efficiency.

Дар низоми имрӯзаи иқтисодиёт ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, яке аз фишангҳои асосии болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад. Бо назардошти аҳамияти бузургии соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷроии ҳадафҳои стратегии миллий, аз ҷумла раванди саноатикунории босуръати кишвар Президенти мамлакат, пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2022–2026-ро «Солҳои рушди саноат» эълон намуданд [6].

Ташкили корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти минтақа имкон медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд гардида, имконоти содироти он, низ пайдо гардад [2]. Рушди соҳаи саноат дар минтақа, ҳаҷми инвеститсияро зиёд мекунад [8], гардиши массаи пулиро дар муомилот метезонад ва дигар соҳаҳои иқтисодиёти минтақа таносубан афзоиш меёбанд. Болоравии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодиёти минтақа, ки саноат қисми асосии он ба ҳисоб меравад, боиси паст гардидани сатҳи бекорӣ ва зиёд гардидани сатҳи шуғл, беҳтар гардидани соҳаҳои иҷтимоиёти минтақа мегарданд.

Дар замони рушди илмиву техники, истифодаи усулҳои математикии баҳодихӣ, яке аз воситаҳои асосии баҳодихии самаранокии соҳаҳои иқтисодиёт маҳсубанд [3]. Тавассути усулҳои иқтисодӣ-математикии баҳодихии соҳаҳои асосии иқтисодиёти минтақа, самтҳои афзалиятноки он муайян гардида, самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ таъмин карда мешаванд. Усулҳои иқтисодӣ-математикии баҳодихии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодиёти минтақа дар солҳои охир, фишанги асосии муайян намудани самтҳои рушди

соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Барои баҳодиҳии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ минтақа, истифодаи маҷмӯи маҳсулоти минтақа зарур мебошад. Маҳсулоти минтақа, нишондиҳандаи асосӣ барои баҳодиҳии соҳаҳои иқтисодӣ минтақа ба ҳисоб меравад.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақа, ки нишондиҳандаи асосии иқтисодӣ маҳсуб аст [4], соли сипаришуда дар вилояти Суғд 10141,2 млн. сомониро ташкил намуд, ки нисбати нишондиҳандаҳои МММ дари соли 2020 бо назардошти нархҳои муқоисавӣ 103 % афзудааст [5].

Корхонаҳои истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ дар минтақа соли 2021 ба маблағи 3487,8 млн. сомонӣ маҳсулоти саноатиро истеҳсол намуданд, ки суръати афзоиши он нисбати соли гузашта 2020 – 107,1% ташкил намуд (ҷадв. 1).

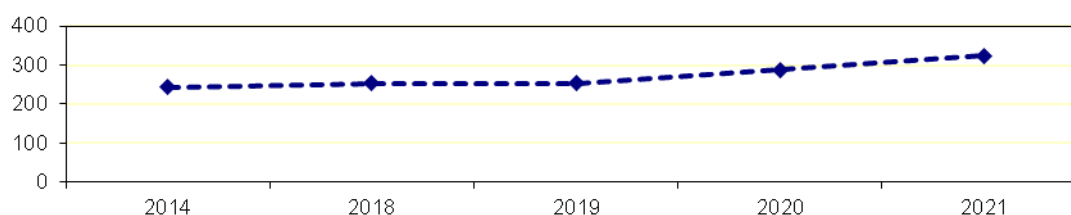
Ҷадвали 1. Динамикаи ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					$\bar{S} = \frac{y_n - y_o}{N}$
	2017	2018	2019	2020	2021	
Шумораи корхонаҳо, воҳид	243	253	253	288	324	275,40
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (бо нархҳои с.2022) млн.сомонӣ	2016,5	2467,7	3055,1	3534,7	2887,8	2485,10
Шумораи миёнаи солонии кормандони саноатиро истеҳсолӣ, нафар	18058	18895	20137	21278	20227	16615,40
аз ҷумла коргарон	13877	14814	16010	16962	16109	13333,60

Сарчашма: муаллиф дар асоси омили солонии вилояти Суғд 2022 таҳия ва таҳлил намудааст.

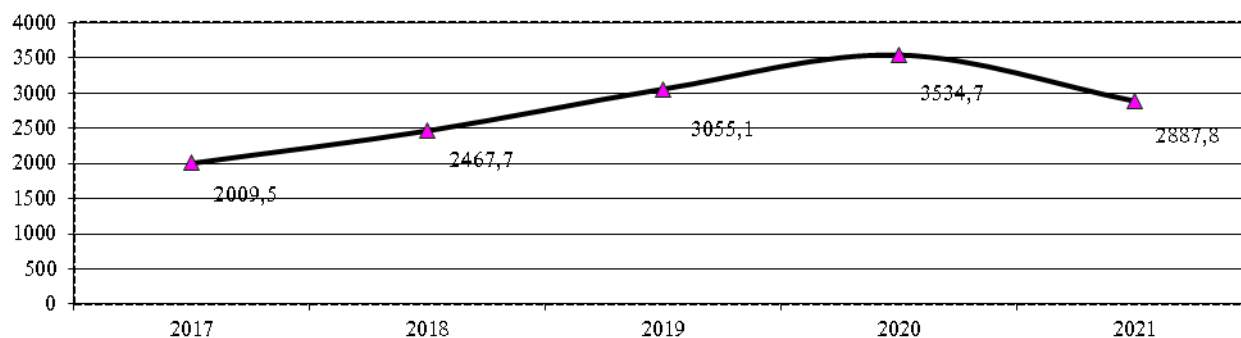
Дар ин ҷо: $\bar{S}$ – суръати миёнаи рушд; y_n – соли ҷорӣ таҳлил; y_o – соли базавӣ таҳлил; N – давраи муайяни таҳлил.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар минтақаи Суғд мунтазам зиёд шуда, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсоли саноатӣ бошад, дар соли 2021 нисбати соли 2020 – 18,3 % кам аст. Сабаби кам шудани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатиро мутахассисони соҳавӣ нарасидани шумораи зарурии мутахассисони оиди сифати истеҳсол ва тарроҳии он меҳисобанд (рас. 1).

Расми 1. Диаграммаи шумораи корхонаҳои саноатӣ [5]

Диаграммаи мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар давраи таҳлилшаванда тамоюли зиёдшавӣ доранд. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бошад дар минтақаи вилоят, бо назардошти давраи таҳлилшаванда кам шудааст (расми 2).

Расми 2. Диаграммаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳаз. сомонӣ

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ соли 2021 дар муқоиса бо соли 2020 – 18,3 % кам гардидааст, ки маблағи он 646,9 млн. сомони ро ташкил медиҳад.

Барои муайян намудани вобастагии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақа усули коррелятсионии таҳлилро ба воситаи барномаи компютерии Ms excel истифода менамоем [7].

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ барои таҳлили коррелятсионӣ

Сол	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2017	2016,5	243	18058	714,98	659
2018	2467,7	253	18895	815,2	736,80
2019	3055,1	253	20137	980,45	922,50
2020	3534,7	288	21278	1005	1269,20
2021	2887,8	324	20227	1050	1684,50

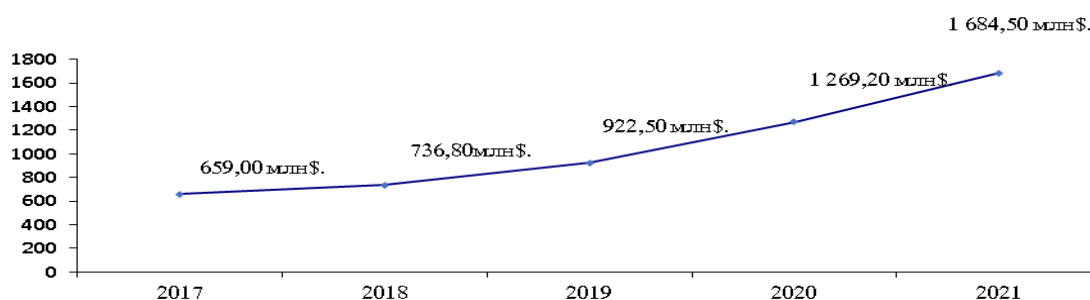
Y – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ; X₁ – шумораи корхонаҳо, адад; X₂ – шумораи миёнасолони кормандон, нафар; X₃ – музди миёнаи меҳнати кормандон, сомонӣ; X₄ – воридоти маҳсулот млн. доллар.

Ҷадвали 3. Матритсаи зарибҳои ҷуфти коррелятсионӣ

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y	1	0,521334	0,988774	0,867258	0,607445
X ₁	0,521334	1	0,639915	0,781385	0,986528
X ₂	0,988774	0,639915	1	0,912252	0,717171
X ₃	0,867258	0,781385	0,912252	1	0,85895
X ₄	0,607445	0,986528	0,717171	0,85895	1

Ҷи тавре, аз ҷадвали мазкур ба мо маълум аст, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ омилҳои номбурда вобастагии рошта дорад.

Аммо, сабаби қоҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ, ин зиёд шудани молҳои воридотӣ мебошад, ки мавқеи молҳои ватаниро дар рақобат заиф гардонид (1-0,607445=0,39256), (расми 3).

Расми 3. Диаграммаи ҳаҷми воридоти молҳо, млн. Доллар

Нишондиҳандаҳои расми 3. Шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳаҷми воридоти молҳо сол дар давраи дахлilшаванда тамоюли зиёдшавӣ дорад. Бинобарон, соли 2021 мавқеи маҳсулоти саноатӣ дар бозори ватанӣ заиф гардидааст.

Бо ташаббус ва роҳнамоиҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ соҳибкорони ватанӣ дар ин давра ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулотҳои саноатиро, аз рӯи чунин гурӯҳҳо: ангишт, маснуоти металлҳои васлшуда, хишти сохтмонӣ, маснуоти оҳану бетонӣ, маводҳои ғайримаъданӣ, орд, консерваҳои сабзавотӣ ва намаки ошӣ дар давраи таҳлил гардида зиёд истеҳсол намудаанд.

Дар давраи таҳлилгардида, бо назардошти ҳамаи сарчашмаҳо 253,9 ҳазор манзил ба истифода дода шуд, ки нисбати соли 2020 ба микдори 21,5 ҳазор м² зиёд буда, 109,3 фоизро ташкил намуд [5].

Агар дар соли 2020-ум 3000 ҷойи нишаст дар муассисоти таҳсилоти миёнаи умум барои толибилмон сохта ба истифода дода шуда бошад, ин нишондод дар муассисоти таҳсилоти мазкур соли 2021-ум ба 9025 ҷойи нишаст (шаҳрҳои Исфара, Панҷакент ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Зафаробод, Ҷаббор Расулов, Ғонҷӣ, Ашт, Кӯҳистони Мастҷоҳ) расонида шуд.

Бояд қайд намуд, ки соли 2021 аз тарафи ташкилотҳои пудратӣ бо қувваи худ ба маблағи зиёда аз 109,2 млн. сомонӣ корҳои пудратӣ иҷро карда шуданд, ки ин нисбати нишондиҳандаи соли 2020 151,5 фоизро ташкил мекунад.

Дар «Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд дар давраи то соли 2018» самтҳои асосии афзалиятноки рушди соҳаи кишоварзии вилоят муайян карда шуда, соли гузашта баҳри таъмини иҷрои онҳо корҳои назаррас амалӣ гардиданд.

Дар натиҷа соли 2021 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ба маблағи 2887,8 млн. сомонӣ маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол карда шуд, ки афзоиш нисбати соли 2020 ба 109,1 фоиз таъмин гардид.

Афзоиши ҳаҷми сабзавот нисбати соли 2020 – 100,1 маротиба картошка 102,4 маротиба полезӣ– 107,7 маротиба, мевачот 3,7 маротиба, ангур 93,4 маротиба, зироатҳои хӯроки чорво 118,3 маротиба; гӯшт 107,2; шир 100,0; тухм 128,5 ва пилла 154,7 фоиз таъмин гардидааст.

Ин нишондиҳандаҳо нисбати дурнамои пешбинигардида мутаносибан; сабзавот 107,0%, картошка 128,3%, полезӣ 94,9%, мевачот 136,1%, ангур 89,6%, гӯшт 103,8%, шир 97,0%, тухм 102,8%, пилла 100,1%, асал 106,9 % таъмин гардид.

Барои татбиқи нишондоди барномавии бунёду барқароркунии боғу тоқзорҳо дар майдони 1204,5 гектар боғ ва 305,6 гектар тоқзорҳои нав бунёд ва 457 гектар боғу 77,4 гектар тоқзорҳои кӯҳна барқарор карда шуданд [5].

Дар давраи ҳисоботӣ ҳаҷми умумии маҳсулоти соҳаи чорводорӣ ба 985 млн. 674 ҳазор сомонӣ баробар гашта, 104,5 %-ро ташкил дод, ки нисбати соли 2020 27 млн. 491 ҳазор сомонӣ зиёд аст.

Мувофиқи натиҷаҳои соли 2021 саршумори чорвои калон 504,8 ҳазор сар, моли майда 2694,7 ҳазор сар ва парранда 1251,4 ҳазорро ташкил намуд, ки нисбати соли 2020 мутаносибан 9,9% 15,2% ва 30,5% зиёд гардид.

Дар давраи ҳисоботӣ бо мақсади амалӣ намудани самтҳои асосии Барнома азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ корҳои муайян ба анҷом расонида шуд.

Дар натиҷа дар заминаи хоҷагиҳои калони кишоварзӣ зиёда аз 3986 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсис дода шудаанд.

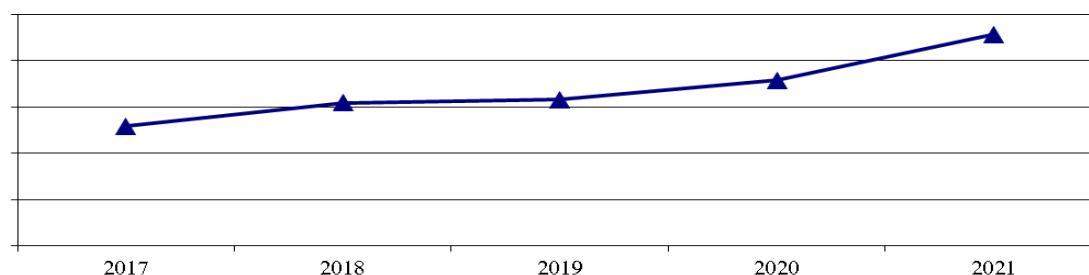
Савдо яке аз фишангҳои асосии таъминоти мувозинати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Соли 2021 нишондиҳандаҳои савдои вилоят чунин буд (ҷадв 4).

Ҷадвали 4. Гардиши чаканаи мол дар ҳамаи соҳаҳои савдои вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Тамоюли барзиёдшавӣ 2021 бо 2017, %
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	2582411,0	3090441,6	3162536,1	3574449,1	4565021,5	76,77
Сектори давлатӣ	19098,7	19081,6	21617,9	22166,5	6105,8	-68,03
Сектори ғайридавлатӣ	2563312,3	3071360,0	3139611,2	3549865,0	4557208,7	77,78
Савдои тичоратӣ	142781,8	218617,3	253363,8	330977,0	937238,9	556,41
Тоҷикматлубот	52932,8	53977,3	46067,7	51757,7	50129,4	-5,29
бозори номуташаққил	2367597,7	2798765,4	2840179,7	3167130,3	3569840,4	50,77
Дигар соҳаҳо	-	-	1307	2417,6	1707	

Сарчашма: муаллиф дар асоси омили солонаи вилояти Суғд, 2022 таҳия ва таҳлил намудааст

Дар ҷадвали мазкур гардиши чаканаи моли соҳаҳои муҳими иқтисодиёти вилояти Суғд овардашудааст. Вазни қиёсии гардиши моли чаканаи сектори ғайридавлатӣ 99,8 % ва бозорҳои номуташаққил 78,2 % -ро ташкил медиҳад, ки ин нишондод нисбати гардиши моли чаканаи дигар секторҳо зиёд мебошанд. Барои муайян намудани динамикаи гардиши моли чаканаи вилоят ва тамоюли он дар соли 2021 таҳия намудани диаграмма лозим аст

(расми 4).

Расми 4. Динамикаи гардиши чаканаи молӣ дар вилояти Суғд

Аз расми 4. ба мо маълум аст, ки динамикаи гардиши моли чаканаи вилоят сол ба сол тамоюли зиёдшавӣ дорад. Ҳаҷми маблағи гардиши моли чакана соли 2021 дар муқоиса ба соли 2020 27,7 % зиёд шудааст.

Барои муайян намудани вобастагии гардиши моли чакана аз омилҳои таъсиррасон таҳлили коррелясиониро истифода менамоем.

Чадвали 5. Маълумотҳо барои таҳлили коррелятсионӣ

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2016	2501632	322	122	15026	275
2017	2582411	382	130	17469	285,8
2018	3090442	446	149	18895	290,8
2019	3162536	510	156	20137	310,7
2020	3574449	772	180	21278	380,6
2021	4565022	780	224	20227	410,6

Функцияи таҳлили коррелятсионӣ чунин мебошад.

$$y = f(X_1, X_2, X_3, X_4), \quad (1)$$

Y – ҳаҷми гардиши молии чакана, сомонӣ; X₁ – шумораи корхонаҳо, адад; X₂ – шумораи миёнасолонани кормандон, нафар; X₃ – музди миёнаи меҳнати кормандон, сомонӣ; X₄ – сатҳи даромади миёнаи аҳоли, сомонӣ;

Чадвали 6. Матритсаи зарбҳои ҷуфти коррелятсионӣ

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y	1	0,907919	0,997452	0,726184	0,94214
X ₁	0,907919	1	0,930287	0,850081	0,94214
X ₂	0,997452	0,930287	1	0,747872	0,961066
X ₃	0,726184	0,850081	0,747872	1	0,747711
X ₄	0,94214	0,979286	0,961066	0,747711	1

Чи тавре, ки аз матритсаи мазкур ба мо маълум аст, ҳаҷми гардиши чаканаи молӣ аз омилҳои номбурда вобастагӣ роста ва зич дорад, ки он ба 0,99% баробар мебошад.

Барои муайян намудани таъсири омилҳо ба тағйирёбии ҳаҷми гардиши чаканаи молӣ дар сатҳи вилоят таҳлили регрессиониро истифода менамоем.

Моҳияти модели мазкур баҳодеҳӣ тағйирёбии ҳаҷми гардиши молӣ вобаста аз таъсири омилҳо мебошад.

Модели мазкурро ба таври назариявӣ чунин тасвир намудан мумкин аст:

$$Y = a + bx_1 + cx_2 + dx_3 + ex_4, \quad (2)$$

Маълумотҳои чадвали 4-ро тавассути банаомаи компютери Ms Excel таҳлили регрессионӣ намуда модели математикӣ-иқтисодиро таҳия менамоем:

$$Y = 1931541,2 + 1794,9x_1 + 27070,8x_2 + 54,5x_3 + 9075,6x_4,$$

Модели ҳосилгардида маънои онро ифода мекунад, ки ҳаҷми гардиши чаканаи молӣ дар сатҳи вилоят, ки ифодакунандаи сатҳи зиндагонии аҳоли ба ҳисоб меравад, аз ҳамаи омилҳо вобастагӣ роста дорад. Аммо, бештар аз зиёдшавии сатҳи даромади аҳоли ва зиёдшавии музди меҳнати кормандон вобастагӣ баланди роста дорад.

Чадвали 7. Натиҷаҳои ҳосилгардидаи модел

Нишондиҳандаҳо	Бузургӣҳо
Y	1931541,2
$R = \sqrt{R^2} = \sqrt{1 - \frac{ESS}{RSS}}$	0,99996
$R^2 = 1 - \frac{ESS}{RSS}$	0,99993
$\hat{R}^2 = 1 - (1 - R^2) \frac{n-1}{n-m-1}$	0,999669
$S_E = \sqrt{\frac{ESS}{n-m-1}}$	13772,17
-	6
$F = \frac{S_R^2}{S_E^2}$	84,51097606
Чадвали Фишер $\alpha = 0.01(k_1 \text{ ва } k_2)$	5763,65

Бинобарон, минтақаи Суғдро зарур аст, ки таъминоти инфрасохтори соҳаи савдо ва танзими фаъолияти соҳибкориҳо дар ин самт пурзӯр намояд.

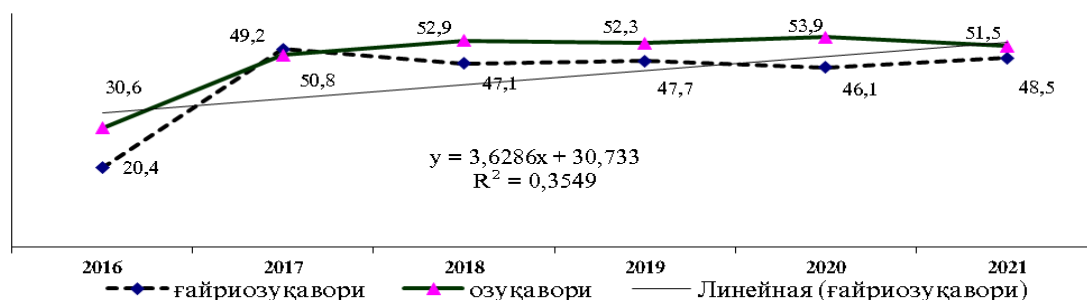
Барои муайян намудани сатҳи таъминоти аҳоли бо молҳои хӯрокворӣ, таҳлили сохтори гардиши молӣ аз рӯи гурӯҳи молҳо зарур аст (чадв. 8).

Чадвали 8. Сохтори гардиши молӣ чакана аз рӯи гурӯҳи молҳо
(ба ҳисоби фоиз нисбат ба ҷамъабаст)

Нишондиҳандаҳо	Солиҳо					Тағйирёбии соли 2021 ба 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	
Тамоми молҳо	100	100	100	100	100	100,00
Молҳои озуқа	50,8	47,1	47,7	46,1	48,5	95,47
Молҳои ғайриозуқа	49,2	52,9	52,3	53,9	51,5	104,67

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи в. Суғд таҳлил ва таҳия намудааст

Чӣ тавре, ки аз чадвали 8 ба мо маълум аст, ҳам молҳои озуқа ва ҳам ғайри озуқаворӣ сол ба сол тамоюли зиёдшавӣ доранд, ки шаҳодати таъминоти сатҳи зиндагонии аҳолии вилоятро инъикос менамояд. Барои муқоисаи динамикаи болоравии нишондиҳандаҳои чадвали 8 таҳияи диаграмма ба мо лозим аст (расми 5).

Расми 5. Сохтори гардиши молӣ аз рӯи гурӯҳи молҳо

Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли бошад дар соли 2021 ба 2734,1 млн. сомони ро ташкил намуда нисбати соли 2020 ба 6,6 фоиз зиёд мебошад (чадв. 9)

Чадвали 9. Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ дар ҳамаи соҳаҳои хизматрасонӣ
(бо нархҳои соли 2022)

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Тағйирёбӣ соли 2021 бо 2017
Ҷамъи хизматрасонии пулакӣ, ҳаз.сомонӣ	1498,1	1789,4	2259,5	2565,3	2734,1	82,50
Ба ҳар нафар аҳоли, сомони	563,6	662,8	885,2	1063,8	1139,5	102,18

Сарчашма: таҳлили муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Сугд

Аз чадвали 9 ба мо маълум аст, ки ҷамъи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли сол ба сол зиёд шуда истодааст ва ин худ шаҳодати баланд шудани шароити зиндагонии аҳолиро инъикос менамояд.

Барои баҳодихии тамоюли зиёдшавии хизматрасониҳои аҳоли дар давраҳои пешистода, суръати миёнагеометрии рушдро (усули занҷирӣ), тавассути формулаи зерин истифода менамоям:

$$\bar{K} = \sqrt[n]{K_1 * K_2 * K_n}, \quad (3)$$

Дар ин ҷо: $K_1 * K_2 * K_n$ – зарбҳои занҷирии зиёдшавӣ.

Он гоҳ,

$$\bar{K} = \sqrt[4]{1,19 * 1,26 * 1,14 * 1,07} = \sqrt[4]{1,83} = 1,35$$

Аз нишондиҳандаи мазкур чунин хулоса метавон намуд, ки суръати зиёдшавии миёна 135%-ро ташкил намудааст.

Барои дақиқан муайян намудани суръати зиёдшавии хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли, усули базавии миёнагеометриро истифода менамоям, ки он тавассути формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

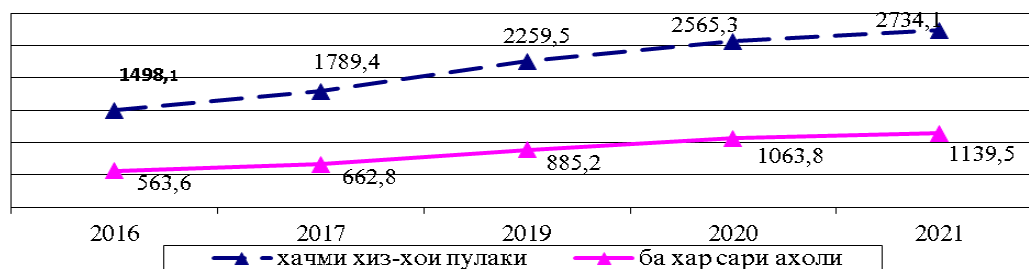
$$\bar{K} = \sqrt[n]{\frac{y_n}{y_o}}, \quad (4)$$

Он гоҳ,

$$\bar{K} = \sqrt[n]{\frac{\sum y_n}{\sum y_o}} = \sqrt[4]{\frac{2734,1}{1498,1}} = \sqrt[4]{1,83} = 1,35$$

Тавассути ҳисоби базавии формулаи мазкур мо муайян намудем, ки суръати миёна зиёдшавӣ 135%- ташкил намудааст.

Нишондиҳандаҳои чадвали мазкурро дар диаграмма дида мебароем, то ки тамоюли болоравӣ ва ё пастравии онро муайян намоем (рас. 6).

Расми 6. Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ дар ҳамаи соҳаҳои хизматрасонӣ

Аз расми 6 дида мешавад, ки динамикаи хизматрасониҳои пулакӣ дар ҳама соҳаҳои хизматрасонӣ ва бар сари ҳар нафар аҳоли тамоюли зиёдшавӣ доранд.

Соли 2021 гардиши савдои хориҷии вилоят 2045,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил намуда нисбати соли 2017 – 152,7 ҷузъи афзуд.

Содироти мол нисбати соли 2016 – 210,2 млн. доллари ИМА-ро афзудааст.

Дар сохтори молии содирот мавҷеи асосӣ мисли пештара ба нахи пахта, нахи абрешим, консерваҳо, расмони пахтагин, сабзавот, меваи хушк ва тармева рост меояд, ки диверсификасияи маҳдуди маҳсулоти содиршавандаро инъикос менамояд.

Ҳаҷми воридот дар соли 2021 ба 1684,5 млн. доллар расид, ки нисбати соли 2017 ба 1025,5 млн. доллар зиёд мебошад.

Аз ҳамин лиҳоз таҳлили гузаронида шуда дар нишондиҳандаҳои соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии вилояти Суғд шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳама соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии вилоят дар панҷ соли охир, тамоюли зиёдшавӣ ва манфиатнокӣ дошта, рушди соҳаҳои иқтисодиёти минтақаи Суғд вобастагии роста доранд.

АДАБИЁТ

1. Алиҷонов Ҷ.А. Макроиқтисод: комплекси таълимӣ-методӣ. Ҷ.А. Алиҷонов – Душанбе: «Сумани Қудрат», 2011. – 384 с.
2. Бобокалонов О.К. Промышленность Таджикистана: использование производственного потенциала и предотвращение деиндустриализации [Текст] / О.К. Бобокалонов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2001. – №1. – С. 64-74.
3. Кадыров Д. Б. Формирование и пути повышения благосостояния населения / Д.Б. Кадыров – Душанбе: Сохибкор, 2013. – 254 с.
4. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития Республики Таджикистан в переходный период [Текст] / Н.К. Каюмов // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. – 2001. – №3. – С. 105-110.
5. Омори солонаи вилояти Суғд. 30 сол истиқлолияти давлатӣ [Матн] – Душанбе: АОНПҚТ. – 2021. – 744 с.
6. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба МОҚТ, Душанбе, 22 декабри соли 2021. – 26 с.
7. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Учебное пособие / Л.Х. Саидмуродов. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – 278 с.
8. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.

УДК 332.1

Ҷураев М.Б., Ҷураев Ҷ.Б., Ҳакимзода М.М.

ТАШАККУЛЁБИИ РАҚОБАТПАЗИРӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА РУШДИ БОСУБОТ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур пурзӯршавии рақобати байни минтақаҳо ва коркарди механизми идоракунии рақобатпазирӣ ҳамчун асоси рушди уствори иқтисодиёти минтақаҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин усулҳои танзими сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа таҳлил карда шудаанд. Дар асоси натиҷаҳои

бадастомада аз таҳқиқоти мазкур барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ баён карда шудааст. Дар хотима, натиҷаҳои ба даст омада аз тадқиқоти илмӣ ҳулосабарорӣ карда шуда, ҷиҳатҳои ҳоси он чун тавсия барои дар оянда таҳқиқ намудани рушди босубот иқтисодиёт баён карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рақобат, минтақаҳо, захираҳо, рушди устувор, механизми иқтисодии идоракунии, механизми молиявӣ.

Джураев М.Б., Жураев Ж.Б., Хакимзаде М.М.

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуются усиление конкуренции между регионами и развитие механизма управления конкурентоспособностью как основы устойчивого развития региональной экономики. Также анализируются методы постановки государственной политики в направлении повышения конкурентоспособности региона. На основании результатов, полученных в данном исследовании, констатируется устойчивое социально-экономическое развитие. В конечном итоге полученные результаты научного исследования, приводят к умозаключению, а его особенности выражаются в качестве рекомендации для дальнейших исследований устойчивого развития экономики.

Ключевые слова: конкуренция, регионы, ресурсы, устойчивое развитие, экономический механизм управления, финансовый механизм.

Juraev M.B., Juraev J.B., Hakimzoda M.M

ORGANIZATION OF COMPETITIVENESS IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

This article examines the increased competition between regions and the development of a mechanism for managing competitiveness as the basis for the sustainable development of the regional economy. Methods for setting public policy in the direction of increasing the competitiveness of the region are also analyzed. Based on the results obtained from this study, sustainable socio-economic development is stated. Ultimately, the results obtained from the scientific research are brought to a conclusion, and its features are expressed as recommendations for further research on sustainable economic development.

Keywords: competition, regions, resources, sustainable development, economic management mechanism, financial mechanism.

Ташаккули рақобати байни минтақаҳо, инкишофи зиёди тағйиротҳо ҳам дар муҳити беруна ва ҳам дар дохилаи минтақа ба афзоишёбии зарурияти коркарди механизми идоракунии рақобатпазирии он боис гардидааст. Умуми будани ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муосир, самаранок истифодабарии захираҳо, шаклҳои нави алоқамандии илм ва соҳибкорӣ, ҷаҳонишавии рақобат, талаботҳои байналхалқии стандартикунонӣ ва дигарон дар маҷмӯъ ба истифодабарии тарзи системавикунонии коркарди механизми идоракунии рақобатпазирии минтақа водор сохта, зарурияти баҳисобгирии омилҳои берунӣ ва дохилии минтақавӣ ва рушди онро ба миён меоваранд.

Таъсисдиҳӣ ва баамалбарории чунин механизм барои ноил гардидан ба инкишофдиҳии сатҳи рақобатпазирӣ имконият дода, дар навбати худ барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва ҳамчунин дар ин замина таъмин намудани сатҳи баланди зиндагонии аҳоли, мусоидат менамояд.

Бинобар он, бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ муаммои тадқиқоти механизмҳои иқтисодӣ, ташаккулёбии он, якҷояамалкунӣ ва таъсиррасонӣ ба равандҳои иқтисодӣ дар ҷамъият боз ҳам муҳимтар мегардад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳумҳои «механизми хоҷагӣ», «механизми иқтисодӣ», «механизми молиявӣ» ва дигарон бештар мавриди истифода қарор гирифтаанд. Инчунин худ мафҳуми «механизм» ҳамчун қоида аз ҷиҳати моҳият баён нагашта, танҳо унсурҳои сохторӣ ва шаклҳои алоқамандии он таҳқиқ карда мешавад. Аз ин рӯ, ба назари мо, қабл аз ҳама, аниқ намудани моҳияти мафҳуми «механизм» мувофиқи мақсад мебошад.

Дар назарияҳои иқтисодии муосир мафҳуми «механизм» дар аксар ҳолат якҷоя бо калимаҳои «идоракунӣ», «хоҷагӣ», «иқтисодӣ», «молиявӣ» ва дигарон истифода бурда мешавад. Муаллифони гуногун доир ба ин мафҳум ақидаҳои шахсии худро дар таъкиботи он баён менамоянд.

Е.В. Попов баён менамояд, ки механизми иқтисодии идоракунӣ, «супоришоти нақшавию марказонидашуда ва меъёрҳо, низоми маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ, нархгузорӣ, ташкили фондҳо дар самти таъминоти моддӣ-техникӣ, низоми ҳавасмандгардонии худҳисобкунӣ ва худҳисоббаробарсозӣ ва инчунин низоми пардохти музди меҳнатро» дар бар мегирад [4].

Аз нигоҳи мо, зери механизми идоракунӣ тадбирҳои амалӣ, воситаҳо, фишангҳо, ҳавасмандиҳо, ки тавассути онҳо мақомотҳои идоракунӣ ба ҷамъият, истеҳсолот ва ба ҳамагуна низоми тартиботи иҷтимоӣ барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, таъсир мерасонанд.

Дар таърифотҳои болоӣ хислати дерективи муносибатҳо доир ба ғояи таъсиси механизм аз марказ пайгирӣ мешавад, ки он ба низоми иқтисодии маъмурий-фармонфармой хос мебошад.

Фаҳмиши «механизми хоҷагӣ»-ро аксар муаллифони ба сатҳи макро хос дониста, ҳамчун маҷмӯи сохторҳои ташкилӣ ва шаклҳои мушаххаси хоҷагидорӣ, усулҳои идоракунӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки бо ёрии он ҷамъият қонунҳои иқтисодиро бо назардошти ҳолати воқеӣ истифода менамояд, тавсиф медиҳанд.

И. Бернар, Ж.-К. Колли механизми иқтисодиро ҳамчун тарзи амалиёти якҷояи зухуроти хоҷагидорӣ муайян менамоянд. Онҳо баён медоранд, ки механизми иқтисодӣ бо ҳамон андоза ҷой дошта метавонад, ки ҳамон қадар комбинатсияҳо ва мувозинат байни зухуротҳои иқтисодӣ бо таври чуфт қабулшуда имконпазир аст. Ҳатто, дар шароити бозоргонӣ, механизмҳои иқтисодӣ дар доираи амалиёти худ аз меъёрҳои қонунгузорӣ ва тартиботи муқарраршуда, озод намебошанд [1].

Айни замон, дар робита бо муайянкунии механизми иқтисодӣ ду муносибати (подход) асосӣ тавзеҳи он ташаккул ёфтааст, яъне: муносибати функционалӣ ва сохторӣ.

Муносибати аввал дар адабиётҳои иқтисодии ватанӣ ташаккул ёфтааст, ки дар он механизми иқтисодӣ ҳамчун иҷрои функсияи як зухурот аз дигарро ифода менамояд. Чунончи, Д.М. Ҷураев баён медорад, таҳти он фаҳмида мешавад «низоми алоқамандии зухуротҳои иқтисодӣ, ки дар шароити муайян зери таъсири набзи оғозӣ пайдо мегарданд» [2].

Муносибати дуюм барои адабиётҳои ватанӣ хос мебошад, ки дар он механизми иқтисодӣ тавассути призмаи сохтори таркибии он дида баромада шуда, ҳамчун маҷмӯи унсурҳо, шаклҳои алоқамандии якҷоя амал, усулҳо ва зухуротҳо муайян карда шудааст. Чи тавре мушоҳида мешавад, ҳангоми муайянкунии мафҳуми мазкур наметавон, танҳо муносибати функционалӣ ва ё муносибати сохтории тавсифӣ онро истифода намуд. Аз як тараф, бо таърифоти болоӣ розием, ки механизми иқтисодӣ ҳамчун – низоми ҳодисот ва зухуроти аз набзи (импульс) муайян оғозгиранда, таъриф дода мешавад. Дар ин ғоя завқи алоқамандӣ ва

якчоягии зухуротҳо дида мешавад. Аз дигар тараф, ба он таърифот низ розием, ки механизми иқтисоди роҳчун – дастгоҳе, ки бо ёрии он ҳаракат ба амал оварда мешавад, муаррифӣ менамояд. Таъсиси чунин дастгоҳ барои ҳалли масоили сохторикунонӣ хизмат мекунад. Бинобар он, дида баромадани механизми иқтисодӣ дар маҷмӯи муносибатҳои функсионалӣ ва сохторӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

«Механизм» дар фаҳмиши мо – ин низоми ҳодисот, зухурот, равандҳои тобеъи қонунгузори ташаккулёфта ва ё дар як вақт ташаккулёбанда, ки дорои мақсад ва сохтори муайян буда, бо ёрии он ба мақсади гузашташуда расида мешавад. Тавсифоти қайдшудаи категорияи мазкур, барои ошкорсозии хусусиятҳои он ва иловасозӣ бо фаҳмиши он доир ба равандҳои ташаккулдиҳии рақобатпазирӣ имконият медиҳанд. Бояд қайд кард, ки механизм ба худ натиҷаи фаъолияти мақсаднок ва маҷмӯи як қатор ниҳодҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои таъминкунадаи ташакули зухуротҳои пешбинишуда дар шароитҳои муайяно дар бар мегирад.

Дар мувофиқат бо схемаи умумикабулшудаи таъсиси механизми танзимӣ дар шакли модел пешниҳодшудаи мо, механизм ба худ унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- субъект – қувваи ҳаракатдиҳанда, бошуурона ба ҳаракат дароварандаи механизми мазкур, яъне мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақаҳо;
- мақсад – барномасозии натиҷаҳои пешбинишуда аз амалиёти механизм, дар ҳолати мо – баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақа;
- усулҳо – васоит, тарзҳо ва равандҳои технологияи ноилгардӣ ба мақсадҳои гузашташуда;
- шакл – барасмиятдорӣ ташкилӣ ва ҳуқуқии таъминоти методӣ;
- воситаҳо – маҷмӯи намудҳо ва манбаҳои захираҳои истифодашаванда барои ноил гардидан ба мақсади гузашташуда;
- объектҳо – муҳити иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ.

Ҳамин тавр, зеро механизмҳои идоракунии рақобатпазирӣ иқтисодиёти минтақа маҷмӯи усулҳо, шаклҳо ва низомҳои таъминкунадаи ҳаракатҳо, ки тавассути онҳо мақомотҳои идоракунии давлатӣ ба равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисодиёти минтақа ва дар ин замина ҳалли вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсир мерасонанд, фаҳмида мешавад.

Ба қатори мақсадҳои асосии амалиёти механизми дидашаванда дохил мешавад: ташкили афзалиятҳои рақобатӣ, ҳавасмангардонии соҳибдорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагонии аҳоли.

Механизми таҳқиқшуда аз ҷониби мақомотҳои минтақавии идоракунӣ таъсис дода ба ҳаракат дароварда мешавад, ки сиёсати минтақавии дар мутобикат бо сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии умумидавлатӣ раҳнамоӣ менамояд. Дар робита бо он, механизми идоракунӣ дар асоси принципҳои минтақавии идоракунӣ (ғайримарказизунонӣ, ширкатӣ, субсидиянокӣ, мобилнокӣ ва мутобикшавӣ, тақсими салоҳиятҳо), ки функцияҳои ба он хос, сохтори махсус, захираҳои мавҷудбуда, тарзҳои анъанавӣ ва технологияҳои муносири идоракунӣ ташаккул дода мешавад.

Дар таркиби механизми идоракунии рақобатпазирӣ минтақа се блоги асосии идоракунии мазкурро ҷудо менамоянд.

Блоги аввал – шаклҳои амалисозии равандӣ баланд бардоштани рақобатпазирӣ – ташаккули доираи институтсионалии мусоидаткунада ба рақобатпазирӣ минтақа талаб карда мешавад. Асоси ин блогро стратегияи рушди минтақа, стратегияи соҳавӣ, барнома ва лоиҳаҳои минтақавию маҳаллӣ ташкил медиҳад.

Механизми таркибӣ ва идоракунии рақобатпазирии блогӣ дуюм, ки ба худ маҷмӯи усулҳои истифодашавандаро дар вобастагӣ аз ҳислати вазифаҳои ҳалшаванда, имконоти моддӣ, таҷрибаи танзимои минтақа ва дигар омилҳо тағйир медиҳанд, дар бар мегирад. Ҳамин тавр, аз рӯи ҳислати танзимои таъсиррасонии мақомотҳои идоракунӣ ба иштирокчиёни пешбари сиёсат, методҳои ҳуқуқӣ ва танзимои маъмуриро аз рӯи аломати функционалӣ-васоитӣ, барномавӣ-мақсаднок ва ба усулҳои мустақими танзимои, ҷудо карда мешавад. Бояд қайд кард, ки амалиёти механизми мазкур ба самти таъсиррасонии шароитҳои мусоидаткунанда ба фаъолноқсозии раванди инкишофи рақобатпазирии минтақа нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, аз рӯи ҳислати таъсиррасонии мақомотҳои ҳокимият усулҳое, ки бо ёрии он механизми баланд бардоштани рақобатпазирӣ ба амал бароварда мешавад, метавонанд ба намудҳои мустақим ва ғайримустақим (фаъол ва истеҳсолӣ) ҷудо карда шаванд. Аз рӯи самти функционалӣ онҳо метавонанд ба намудҳои зерин тасниф шаванд: иқтисодӣ, ташкилӣ-идоракунӣ, иттилоотӣ, қонунгузорӣ ва нақшавӣ.

Барои дар оянда фаъолият намудани мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақа, аз ҳама марҳилаи муҳим дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии он марҳилаи панҷум, яъне – тақомулдиҳӣ ва татбиқи васоити мувофиқ ташкил медиҳад. Натиҷаҳои интизорӣ аз амалисозии васоити мазкурро баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа, гирифтани захираи иловагӣ барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Бернар И., Ж.Клод Колли. Толковый экономический и финансовый словарь. – Москва, Мир книг, 2016. – С. 98.
2. Джураев Д.М. Проблема национальной экономической безопасности и модернизационный механизм государственного управления (на примере Республики Таджикистан) //Economics and management of a national economy. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2016, Vol. 6, Is. 11A.
3. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба МОҶТ, Душанбе, 22 декабри соли 2021. – 26 с.
4. Попов Е.В. Рыночный потенциал предприятия [Текст] / Е.В. Попов. – М., 2002. 132. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. – М., 2002. -265с.

УДК 35+338(575.3)

Досиев М.Н., Шохзода Н.И.

ИЗУЧЕНИЕ И РЕАЛИЗАЦИИ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЕ ФОРМ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье обсуждаются вопросы оценки состояния экологического предпринимательства за рубежом, жизненную ее необходимость для постепенного перехода Республике Таджикистан к модели устойчивого эколого-экономического развития. Подчеркивается важность усиления правового механизма, государственного регулирования предпринимательства в сфере экологии, акцентируется, внимание на

усиление роли эколого-экономических институтов в организации экологической подсистемы. Также подчеркивается, что анализ зарубежного опыта позволяет сделать закономерный вывод, что в Республике Таджикистан переработка и вторичное использование отходов – одно из наиболее актуальных и перспективных направлений предпринимательской деятельности в сфере экологии.

Ключевые слова: зарубежный опыт, устойчивого развития, экологического предпринимательства, промышленные отходы, экологическая бедствия, экологическая безопасность, экологического рынка, экологического состояния, окружающей среды.

Досиев М. Н., Шохзода Н. И.

ОМУЗИШ ВА ТАТБИҚИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ РУШДИ НАМУДҶОИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои арзёбии вазъи соҳибкории экологӣ дар хориҷа, зарурати ҳаётан муҳими он барои гузариши ботадричи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба модели рушди устувори экологӣ ва иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Муҳимияти таҳкими механизми ҳуқуқӣ, танзими давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи экология таъкид шуда, ба пурзӯр намудани нақши институтҳои экологӣ ва иқтисодӣ дар таҳлили зерсистемаи экологӣ таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад. Инчунин таъкид мешавад, ки таҳлили таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки ҳулосаи мантиқӣ барорем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард ва коркарди партовҳо яке аз самтҳои мубрам ва ояндадори фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, рушди устувор, соҳибкории экологӣ, партовҳои саноатӣ, офати экологӣ, амнияти экологӣ, бозори экологӣ, вазъи экологӣ, муҳити зист.

Dosiev M.N., Shohzoda N. I.

TUDY AND IMPLEMENTATION FOREIGN EXPERIENCE DEVELOPMENT OF FORMS OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the issues of assessing the state of environmental entrepreneurship abroad, its vital necessity for the gradual transition of the Republic of Tajikistan to a model of sustainable environmental and economic development. The importance of strengthening the legal mechanism, state regulation of entrepreneurship in the field of ecology is emphasized, attention is focused on strengthening the role of environmental and economic institutions in the organization of the environmental subsystem. It is also emphasized that the analysis of foreign experience allows us to draw a logical conclusion that in the Republic of Tajikistan, the processing and recycling of waste is one of the most relevant and promising areas of entrepreneurial activity in the field of ecology.

Key words: foreign experience, sustainable development, environmental entrepreneurship, industrial waste, environmental disaster, environmental safety, environmental market, environmental status, environment.

Актуальность формирования и развития экологического предпринимательства за рубежом не вызывает сомнений. На Западе давно считают невозможным игнорирование экономического ущерба при промышленном и производственном загрязнении природной среды, истощении и обеднении природных ресурсов. Такое мнение привело к поиску выхода из возможного создавшегося природного кризиса, и поиску направлений развития экономики. Привод к значительным экологическим и экономическим выгодам

одновременно это, прежде всего, разумный подход к устранению противоречий и экономических и экологических барьеров.

На наш взгляд, изучение зарубежного опыта для быстрого развития предпринимательской деятельности в экологических вопросах имеет большое значение для развития этой отрасли в Республике Таджикистан. С учетом актуальности данного вопроса, который также является одной из основных и конструктивных целей для Республики Таджикистан, мы изучаем зарубежный опыт на основе имеющихся в этом направлении анализов. Государственные банки, такие как корпорация поддержки малого бизнеса, банки Японии, играют фундаментальную и решающую роль в обеспечении финансирования бизнеса, наиболее важного в области охраны окружающей среды, содействия сельскому хозяйству, лесному хозяйству, Аква культуре. Корпорация инвестирует в водоснабжение, канализацию, сады, дороги. Корпорация также предоставляет целевые льготные кредиты предприятиям, занимающимся деятельностью по охране окружающей среды, а также соответствующим местным органам по охране окружающей среды. Эти средства финансируются за счет государственных программ, а также финансовых инвестиций в виде кредитов и субсидий, выделяемых правительством посредством «управления экологическими вопросами», эти средства контролируются соответствующими министерствами. Пристальное внимание Корпорации направлено для поддержания инфраструктуры малого и среднего экологического предпринимательства. При этом они субсидируются специально с общего счета централизованного бюджета [3].

Республике Таджикистан необходимо постоянно использовать зарубежный опыт в вопросах использования ветровой энергии, разработки финансируемых программ, связанных с возобновляемыми источниками энергии. Сферический экологический хищник Широко развит в Соединенных Штатах. Больше всего спонсорство «экологически чистой энергии» выросло с тем же названием. Так называемое производство относится к органическим продуктам. Перечисленные продукты готовятся без использования других химикатов и вредных веществ, которые широко используются в Соединенных Штатах Америки. Количество предпринимателей, работающих в этом направлении, составляет 95% и принадлежит малому бизнесу. Применение такого зарубежного опыта в Республике Таджикистан возможно после тщательного изучения. Следует отметить, что насыщение рынка экологически чистой продукцией наряду с США, наблюдается также и в странах Западной Европы и в Японии [2].

Таким образом, изучив зарубежный опыт, можно сделать логический вывод о том, что переработка отходов в нашей республике является перспективным и важным направлением предпринимательской деятельности в области экологии. Принцип ответственности производителя за хранение отходов, обеспечение государственного заказа продукции из переработанных материалов, установление налоговых льгот для сбора и переработки отходов может быть привлекательным. Это направление считается одним из наиболее подходящих для достижения значительного успеха. В конце прошлого столетия экологическая ситуация в Европе складывалась таким образом, что континент находился под влиянием противоречивых тенденций.

1. Целенаправленные научные исследования в значительной степени происходили в зарубежных странах в области экологии. После упомянутых научных исследований были даны точные методические рекомендации по определению вредного воздействия загрязнения окружающей среды и его влияния на жизнь человека, растений и животных. При этом было выявлено его пагубное влияние на историко-культурные объекты. По максимальной допустимой концентрации токсичных загрязнителей в окружающей среде разработаны сотни программ и стандартов. Законодательный орган в этой области также был улучшен. Нормативно-правовые документы были разработаны и приняты в национальных и международных вопросах, таких как вопросы Балтийского моря, реки Дунай и Рейн.

2. Ситуация усложняется появлением новых опасных технологий искусственных и синтетических материалов, вследствие увеличения населения отходов, увеличения промышленности, твердых и газообразных отходов, загрязняющих окружающую среду. Для Западной и Восточной Европы основной экологической проблемой по-прежнему являются кислотные дожди, которые являются результатом загрязнения атмосферы оксидами азота (NO₂) и диоксидом серы (SO₂).

Эксперты рассчитали его годовой убыток в долларах, что является хорошим предзнаменованием для:

аллея в лесном хозяйстве Германии - 0,2;

баллончик в сельском хозяйстве Германии — 1,0;

водное хозяйство Шотландии и Скандинавии – 0,3;

моющее средство в Италии для охраняемых территорий - от 0,5 до 2,7 млрд долларов [3]. Показания свидетельствуют о том, что население тратит средства на благосостояние, причиненное тем или иным ущербом. Из-за влияния кризисных явлений в семидесятые годы прошлого столетия в Японии, также, как и в других развитых капиталистических странах, сформировалась устойчивая экологическая политика.

Экологическое предпринимательство в Российской Федерации начинается свой отсчет с 1989 года. Толчком стало начавшееся движение «зеленых», и проблемы, начавшиеся в этой связи касательно ликвидации страшных последствий аварии на Чернобыльской АЭС. Указанное направление получило свое развитие с учетом реализации основных принципов рыночной экономики [4].

Экологическое предпринимательство в законодательных документах Российской Федерации (РФ) впервые упоминалось в Программе Правительства РФ, где была отмечена особая ее роль, как важного неотъемлемого звена для того, чтобы обеспечить экологическую безопасность и ее роль относительно оздоровления окружающей среды [5].

Основной задачей в сложившейся для народного хозяйства ситуации является развитие экологических предприятий, направленных на развитие экологической инфраструктуры, которая предполагает привлечение негосударственных инвестиций в экологическое предпринимательство. По мнению исследователей, определение соотношения собственности и значительного уровня развития предпринимательства в Республике Таджикистан, как элемент национальной политики, выявляет проявление субъектов предпринимательства, преобладающие широкой сферой интересов.

Как отметила Л.П. Уразова, на сегодняшний день величина объема производства природоохранной технологии производства продукции и новых технологий достигают 2 трлн. руб., а их темп роста составляет 7% в год [2].

Тенденции современности дальнейшего развития политики в сфере экологии в развитых странах мирового сообщества может формироваться под влиянием растущих глобальных факторов, определяя новые приоритетные направления хозяйственного развития. Учет экологических требований приводит к развитию предпринимательства. При этом, учитывается только одна выбранная цель, тогда как другие игнорируются, иногда и вовсе деятельность по реализации игнорируется. На практике вариант разрешения конфликта между экологическими и экономическими показателями распространен довольно широко в Таджикистане, из-за несовершенства природоохранной нормативно-правовой базы, а также заранее заниженной цены природных ресурсов и т.п. Все наши исследования и анализы показывают, что все проблемы, связанные с оценкой выгод, рассматриваются путем определения влияния на доходы предприятия. Например, соблюдение требований для Польши Европейским Союзом является проблемой окружающей среды, которая требует модернизации для адаптации с экологической и экономической точки зрения, промышленной структуры. 1]. Возникший спрос потребовал размещения очистных сооружений не только для малых предприятий, но и для крупных

промышленных корпораций. В то же время растет число компаний и фирм, имеющих отношение к экологическим вопросам [6].

Анализ показывает, что экологическое предпринимательство обладает большим потенциалом и мощностью, и в случае оказания большой помощи государству используется возможность самоуправления в сфере экологии. Кроме того, в результате формирования экологического предпринимательства создаются новые рабочие места, улучшается состояние окружающей среды и условия жизни людей. Можно сделать вывод, что зарубежный опыт является доказательством того, что экологические факторы осуществляют предпринимательские цели и влияют на эффективное использование природных ресурсов, переработку отходов и охрану окружающей среды как основной и важный экономический вопрос.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобошко В.И. Принципы экологического управления в экономике малого бизнеса, РЭФИА, НИА Природа [Текст] В. И.Бобошко - Москва 2002, С.161-162. Н.В. Симоненко Экономика природопользования [Текст] / Н.В. Симоненко. -М., 2001. -№3. –С.45-51.
2. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства, Дис. ...канд. эконом. наук.: 08.00.05/ М. Н. Досиев; Душанбе, 2019. – 168с
3. Уразова, Л.П. Зарубежный опыт развития экологического предпринимательства [Текст] / Л.П. Уразова // Деловой экологический журнал. -2006. -№1(12). –С.91-97.
4. Новоселов, С.Н. Экологическое предпринимательство: сущность, особенности, пути развития [Текст] / С.Н. Новоселов // Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона». -М., 2007–2015, 11 с.
5. Правовое пространство России: опыт и современность [Текст] // Сборник научных трудов памяти профессора В.Г. Тимофеева. Книга 2 / Гражданское право и процесс. Уголовное право и процесс / Под общ. ред. профессора Урукова В.Н. -Чебоксары: Чувашский государственный университет, 2008. -С.7-10.
6. Якобсон, Л.И. Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов [Текст] / Л.И. Якобсон. – Москва, 1996. -С.254-256

УДК: 330.101.8

Зарипова Г.А., Сафоев А.К.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ В НАПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В сегодняшних условиях развития глобальной экономики и конкурентоспособности субъектов исследователи используют несколько слов, схожих, но имеющих совершенно разное значение, таких как риск, неопределенность, нестабильность, риск-менеджмент и другие. Под нестабильностью понимается высокая степень делового риска и отсутствие уверенности в хорошем результате своей деятельности. В наших исследованиях мы используем термины опасность и риск как управление рисками.

Ключевые слова: риск, управление рисками, неопределенность, неустойчивость, предпринимательства, предпринимательская деятельность.

Зарипова Г.А., Сафоев А.К.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛИИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР САМТИ ФАӢОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ

Дар шароити имрӯзаи рушди хоҷагии ҷаҳонӣ ва рақобатнокии субъектҳо якҷанд вожаҳои бо ҳам монанд, аммо аз ҳамдигар бо маънои том фарқкунанда аз тарафи таҳқиқгарон истифода мегардад, ба монанди таваккал, номуайяни, ноустуворӣ, идоракунии таваккал ва дигарон. Истилоҳи ноустуворӣ ҳамчун дараҷаи баланди таваккалии соҳибкорӣ ва нобоварӣ ба натиҷаи хуби фаъолияти худ фаҳмида мешавад. Дар таҳқиқоти худ мо истилоҳҳои хатар, хавф ва таваккалро ҳамчун таваккал истифода менамоем.

Калид вожаҳо: таваккал, идоракунии таваккал, номуайяни, ноустуворӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ

Zaripova G.A., Safoev A.K.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ECONOMIC RISK MANAGEMENT IN THE DIRECTION OF BUSINESS ACTIVITY

In today's conditions of development of the global economy and the competitiveness of subjects, researchers use several words that are similar, but have completely different meanings, such as risk, uncertainty, instability, risk management and others. Instability refers to a high degree of business risk and a lack of confidence in the good outcome of one's activities. In our research we use the terms hazard and risk as risk management.

Key words: risk, risk management, uncertainty, instability, entrepreneurship, entrepreneurial activity.

Фаъолияти соҳибкорӣ як шакли фаъолиятест, ки пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам бештар паҳн гардида, бо доштани хусусиятҳои хос метавонад дар низоми идоракунии иқтисоди бозоргонӣ бо мавҷуд будани рақобати шаддид ва низоми муносибатҳои иқтисодӣ миёни мамлакатҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти хоҷагидорӣ амал намояд. Фаъолияти соҳибкорӣ дар аксар ҳолат бо таваккал алоқаманд мебошад, чунки амалҳои иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба пуррагӣ ба он мақсадҳои гузашташудаи гирифтани фоида аз кор ё амали муайян мутобиқат наменамояд.

Дар фаъолияти соҳибкорӣ ҳангоми қабул намудани қарор оид ба гирифтани фоида омилҳои зиёди таъсиррасони манфӣ мавҷуд мебошад, ки пешгӯикунии онҳо хеле душвор мебошад, ки аксар қабули қарорро оид ба ин ё он масъала дар ҳолати номуайяни қабул намудан лозим аст.

Таҳқиқотҳои илмӣ идоракунии таваккалӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ мубрам ба ҳисоб рафта, дар шароити муосир дар ин самт ба таҳқиқ, ояндабинӣ ва таҳлилу аз назаргузаронии таваккал диққати бештар дода мешавад. Маҳорати пешгӯи намудани натиҷаи амалҳо барои ташкили фаъолияти муътадил зарурӣ мебошад.

Дар шароити паҳн гардидани муносибатҳои иқтисодии бозорӣ шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд мебошад, ки оид ба ҳар яке аз онҳо дар таҳқиқотҳои минбаъда маълумоти муфассал хоҷем дод, аммо бояд қайд намуд, ки новобаста аз самти фаъолияти соҳибкорӣ онҳо бо таваккал рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ин рӯ, соҳибкоронро зарур аст, ки дар раванди фаъолияти худ таъсири ҳодисаҳои тасодуфиро дар рушди фаъолият хуб омӯзанд, ба вучуд омадан ва сатҳи таъсири онҳоро истифода аз усулҳои гуногуни қабули қарорҳои мушаххас ояндабинӣ намоянд. Ба мақсад мувофиқ мегардад, агар самтҳои асосии паст

кардани таъсири таваккалро дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ бо коркарди усулҳои идоракунии таваккал ба роҳ монда шавад.

Тағйироти ногаҳонӣ ва зуд-зуд дар бозор идоракунии таваккалро ба вучуд овард. Бо дарназардошти он, ки корхонаҳои хурду миёна барои тағйироти сохтори идоракунии баъзан “нотавон” мебошанд ва дар ҳолатҳои бӯхронӣ воқуниши бад қарор доранд, дар чунин ҳолат таҳлили таваккал тавсия дода мешавад. Раванди идоракунии таваккал қарорҳои тичоратиро мувофиқи таваккалҳои муайяншуда бо мақсади назорат кардани таваккал ва кам кардани оқибатҳои оптимизатсия мекунад.

Дар шароити зудтағйирёбандаи ҳоҷагии ҳаҷонӣ, ширкатҳои ҳангоми тичорат намудан ба хатарҳои гуногун дучор мешаванд, ки бояд сари вақт муаммоҳои он муайян карда шаванд. Таваккали амалиётӣ ғе тичоратӣ аз сабаби идоракунии нокифоя, яъне ҳатогиҳои дар фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳаياتи роҳбарикунанда, дар асоси баҳодиҳии нодуруст, нофаҳмиҳои дар иттилоот, расмиёти нокифояи кор ва қабули қарорҳои нодурусти дохилӣ ба вучуд меоянд.

Рафтори нобоварона ва баъзе аз хусусиятҳои муҳити соҳибкорӣ сабабҳои сар задани ноустуворӣ мегарданд, ки ба талафоти сохторӣ ва бад шудани идоракунии таваккалии соҳибкорӣ оварда мерасонад. Албатта, фаъолияти соҳибкорӣ ноустуворӣ ва нобоварино дар мувофиқа бо идоракунии таваккали соҳибкорӣ меоварад.

Номуайяни яке аз масъалаҳои таҳқиқгардидаидаи муҳаққиқон дар самти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, чунки ягон нафар ғе субъекти ҳоҷагидорӣ гуфта наметавонад, ки дар ояндӣ чӣ ҳолат метавонад рух диҳад. Аз ин рӯ, амал намудан дар ин ғе самти муайяно дар асоси ахборотҳои мавҷудбуда ба роҳ мондан зарур аст. Номуайяно дар фарқият бо таваккал аз рӯи ягон воҳид чен карда намешавад ва аз рӯи якчанд ҳолатҳои нобаҳангоми бавучудодада ояндабини карданашон душвор аст. Номуайяно дар шароите ба вучуд меояд, ки онро таҳлил кардан ғайриимкон аст ва мавҷудияти ноустуворино дар назар дорад, ки дар он натиҷаи амалҳои муайян карда намешаванд ва дараҷаи таъсири эҳтимолии ин омилҳои ба натиҷаҳои маълум нест.

Оид ба номуайяни таҳқиқгари рус Е.Р. Орлова қайд менамояд, ки: “Номуайяно ин нопурра ва нодуруст будани маълумот дар бораи шароити фаъолияти корхона ва татбиқи лоиҳа мебошад” [11, С. 78]. Ба ақидаи таҳқиқгарон С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова – “Номуайяно ин ҳолати номуайян ғе дақиқ муайян нашуда, комилан норавшан ва дигар” [10, С. 736] мебошад. Ба ақидаи Ф.Н. Найт “Номуайяно ин имконнопазирии пешгӯии рушд, ҳам аз нуқтаи назари инҳирофҳои тасодуфӣ ва ҳам аз нуқтаи назари тағйироти эҳтимолии кулӣ дар соҳаи истеҳсолот ва муомилот мебошад” [9, С. 360]. Аз рӯи таҳлилҳои кӯтоҳ хулоса намудан мумкин аст, ки номуайяни ин набудани маълумоти дақиқ аз рӯи самти фаъолияткунанда мебошад. Маҳз чунин ақидаро дар пажӯҳиши Б. Райзберг ва дигарон дидан мумкин аст, ки омадааст: “Номуайяно ин набудани маълумоти муфасссал дар бораи шарту шароите, ки фаъолияти иқтисодӣ дар он сурат мегирад ва дараҷаи пасти пешгӯикунанда мебошад” [12, С. 189].

Ҳамин тавр, номуайяно дар фаъолияти соҳибкорӣ бо сифати пасти ахборот, нобоварӣ ва натавонистани истеъдоди рушди ояндабинии самти мазкур вобаста мебошад, ки соҳибкор наметавонад ҳолати бавучудодадаро хуб баҳогузори ва эҳтимолии пайдоиши онро дарк намоад. Дар ин ҳолат, ҳангоми қабул намудани қарори мушаххас соҳибкор бояд барои муваффақ гардидан омилҳои сар задани номуайяниро ба инобат гирад. Барои аниқ намудани номуайяно моҳияти он, омилҳои таъсиррасони онро, ҳамчун унсуре муҳими муносибатҳои иқтисодӣ дарк намоад.

Таҳқиқгарон дар пажӯҳишҳои худ дар пешниҳоди фарзия оид ба таваккал, номуайяно, ноустуворӣ, хавф ва хатар фикру ақидаҳои гуногун доранд.

Лутсенко А.В. доир ба идоракунии таваккалии соҳибкорӣ дар ташкилот таҳқиқ намуда, чунин қайд менамояд, ки: “Самаранокии идоракунии таваккалии соҳибкорӣ дар ташкилот аз омилҳои зиёд вобастагӣ дорад, ба монандӣ бунёди муносиби раванди

идоракунии таваккал, интихоби усулҳои ҳамбастаг ба таваккал, идоракунии комплексӣ, қобилияти қабули қарорҳои самаранок, дараҷаи иштироки ҳайат дар раванди идоракунии таваккал, устувории молиявӣ ва ғайраҳо” [7, С. 19].

Мақсади идоракунии таваккал дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ин баланд бардоштани рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ тавассути ҳимоя аз татбиқи таваккал мебошад.

Дар таҳқиқотҳои худ таҳқиқгари рус Шапкин таваккалро ҳамчун: “Фаъолият, ки бо бартараф намудани номуайяни дар ҳолати интихоби ногузир алоқаманд аст, ки дар чараёни он имкони ба даст овардани натиҷаи пешбинишуда, нокомӣ ва дуршавӣ аз ҳадафро аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ арзёбӣ кардан мумкин аст” [17, С. 7] тавсиф намудааст.

Таҳқиқгарон В.С. Ступаков ва Г.С. Токаренко дар таҳқиқотҳои худ таваккалро ҳамчун: «Имконияти ба амал омадани ҳодисаи номусоид, ки дар натиҷаи он субъекте, ки барои расидан ба мақсад қарор қабул кардааст, пурра ё як қисми захираҳои худро аз даст медиҳад, даромади пешбинишударо ба даст намеорад ё хароҷоти иловагии моддию молиявии ба нақша гирифтаашро аз даст медиҳад» [15, С. 288]. Таҳқиқгарон аслан дар таҳлили худ ба ҳодисаҳои номусоиди ба таваккал оварда така менамоянд.

Балабанов И.Т. дар таҳқиқотҳои худ таваккалро ҳамчун эҳтимолияти талафот қайд менамояд, яъне зери мафҳуми таваккал “Эҳтимолияти талафоти субъектоне бозорӣ аз қисми даромад дар натиҷаи фаъолияти истехсолии муайяни молиявӣ” [2, С. 87] арзёбӣ менамояд. Дар баробари ин, ба ақидаҳои И.Т. Балабанов таҳқиқгарони дигар ба монанди П.Г. Грабовой, С.И. Полтавтсев ва С.Н. Петрова мувофиқ буда, таваккалро ҳамчун “Таҳдиди аз даст додани як қисми захираҳои худии корхона, нагирифтани даромад ё пайдоиши хароҷоти иловагӣ дар натиҷаи анҷом додани намудҳои мушаххаси фаъолият мешуморанд” [4, С. 200].

В.О. Иванова дар пажӯиши худ қайд менамояд, ки “Назарияи муосири идоракунии хавфҳо як қатор усулҳои арзёбии хавфҳо дар марҳилаи тарҳрезии сармоягузорӣ пешниҳод мекунад, аммо истифодаи онҳо дар шароити таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корпоратсияҳои давлатӣ бинобар набудани маълумоти кофӣ омӯрӣ душвор аст” [5, С. 112].

Маҳмудов С.М. дар таҳқиқоти худ оид ба дастгирии молиявӣ қарзии соҳибкорӣ хурду миёна ҳангоми омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ қайд менамояд, ки “Аз ҷиҳати ҷудо кардани маблағҳо барои татбиқи барномаҳои дастгирии соҳибкорӣ хурд; истифодаи воситаҳои ҳавасмандгардонии андозӣ; ташкили муассисаҳои махсуси молиявӣ, қарзӣ, суғуртавӣ ва сармоягузорӣ; татбиқи шакли усулҳои гуногуни маблағгузорӣ; пешбурди қарзҳо ва сармоягузориҳо дар соҳаи соҳибкорӣ хурд тавассути кафолатҳои давлат, суғурта” [8, С. 48].

Ахмедов Ф.В. дар таҳқиқотҳои худ оид ба моҳияти соҳибкорӣ чунин қайд менамояд, ки: “Соҳибкорӣ ҳамчун падидаи мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорои роҳи тулонии рушди таърихӣ мебошад ва хусусиятҳои хоси давраи мувофиқро дар ҳар як марҳила ба даст овардааст. Аммо, агар сухан дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон равад, пас новобаста аз як давраи мушаххаси таърихӣ, давлат дар рушди соҳибкорӣ нақши муҳим дорад” [1, С. 70]. Дар ин маврид, агар таҳқиқоти олими ватании соҳа Саидмуродзода Л.Ҳ. ва Ҳакимов М.А. - ро таҳлил намоем, пас маълум мегардад, ки шакли нави соҳибкорӣ – соҳибкорӣ иҷтимоӣ миёни мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ амал менамояд, ки солҳои охир хеле маъруф гардидааст. “Соҳибкорӣ иҷтимоӣ бештар бо иқтисодиёти сабз рабт дошта, дар идоракунии таваккалии хоҷагидорӣ то ҷое метавонд мусоидат намояд” [14, С. 145].

Муносибатҳои мавҷудбуда оид ба ташаккули низоми идоракунии таваккал ин ҷорӣ намудани раванди идоракунии таваккалро дар назар дорад. Е.П. Карлина ва И.И. Потапова дар таҳқиқотҳои худ қайд менамоянд, ки Раванди идоракунии таваккал аз чунин марҳилаҳо иборат мебошад:

“Марҳилаи 1 - ин таҳлили ҳолати таваккал;

Марҳилаи 2 - ин муайянкунии мушкилот, ки таҳлили ахборот дар бораи муҳити зист, ҳолати дохилии ташкилот ва ташҳиси сабабҳои ноқомиро дар бар мегирад;

Марҳилаи 3 – ин муайянкунии сарчашма ва шаклҳои таваккал;

Марҳилаи 4 – ин аз назар гузаронидани вариантҳои қарори алтернативӣ;

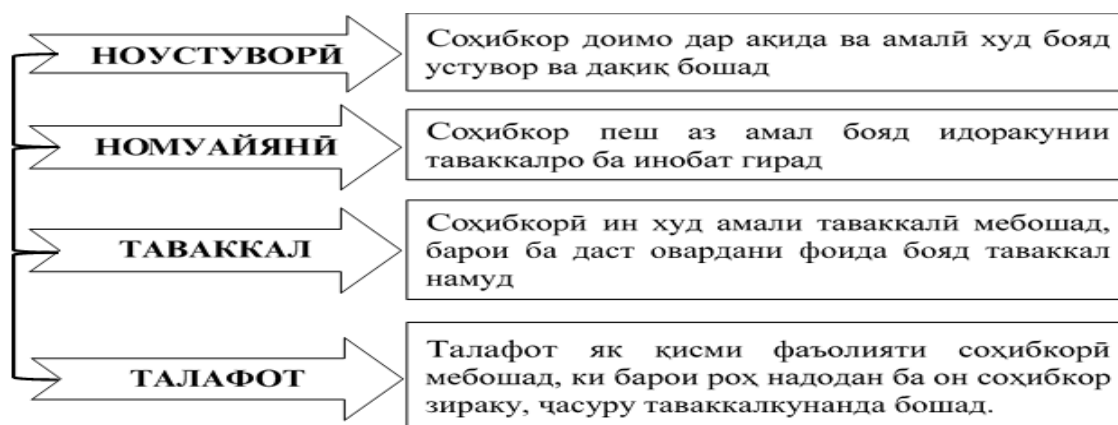
Марҳилаи 5 – ин қабули қарор;

Марҳилаи 6 – интиҳоби усулҳои таъсирирасон ба таваккал: паст кардан, нигоҳ доштан, интиқол намудан;

Марҳилаи 7 – назорат ва татбиқи натиҷаҳо” [16, С. 138].

Ба ақидаи Е.Е. Румянтсева “Таваккал ин хатари талафоти даромади банақшагирифташуда аз ҳисоби дар таҷриба амали накардани ояндабинии ғоида мебошад” [13, С. 722]. Наздик ба чунин ақида В.А. Гамза Ю.Ю. Екатеринославский ва низ қайд менамояд: “Таваккал ин номуайини нисбат ба эҳтимолияти талафот ба ҳадафи гузошташуда мебошад” [3, С. 108]. Таҳқиқгарони дигар Э.А. Уткин ва Д.А. Фролов маҳз дар ин радиф ҳамакид буда, дар пажӯҳишҳои худ чунин қайд намудаанд, ки: “Таваккал ин сатҳи талафоти молиявӣ, ки дар имкони ноил нагардидан ба ҳадафи гузошташуда, дар номуайинии натиҷаи ояндабинии намуда, дар баҳодихии субъективии натиҷаи пешбинишуда ифода меёбад” [16, С. 247]. Ҳамзамон, дар баробари ин таҳқиқгарон С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова оид ба таваккал бар он ақидаанд, ки “Таваккал ин амали номувофикест, ки часорат ва нотарсиро бо умеди натиҷаи хуб талаб менамояд” [10, С. 736].

Ҳамин тавр, идоракунии таваккал бевосита бо номуайинӣ ва ноустуворӣ тавъам буда, дар натиҷаи ба инобат нагирифтани хусусиятҳои ғайолияти соҳибкорӣ, ҳолатҳои номусоиди ғайолияти иқтисодӣ миллӣ, қабул намудани қарори номувофиқи хоҷагидорӣ дар умум ба талафот оварда мерасонад, ки ҳамаи ин гуфтаҳо дар мисоли расми зерини занҷираи идоракунии таваккал нишон додан мумкин аст.

Расми 1. Занҷираи идоракунии таваккал

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Метавон қайд намуд, ки таваккал ин эҳтимолияти талафоти молиявӣ моддӣ аз натиҷаи қабули қарор намуда ва эҳтимолияти гирифтани ғоида аз натиҷаи қабули қарор намуда мебошад. Яъне, идоракунии таваккал ин таҳдидест, ки соҳибкор дар шакли хароҷоти иловагӣ зиён меорад ё даромади камтар аз он чизе, ки интизор буд, мегирад.

Дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ назария ва амалияи идоракунии таваккалӣ яке аз категорияи асосӣ ба шумор меравад. Ин ҳолат бо он алоқаманд мебошад, ки маҳз номуайинии мушоҳида ва раванди иқтисодӣ тавсифи паҳнгардида мебошад, ки татбиқи он метавонад ба талафотҳои муайян вноисбат ба ғоидагирӣ оварда расонад.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи идоракунии таваккали хоҷагидорӣ дар сати ғайолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи на он қадар тӯлони дорад. Чунин истилоҳ аслан пас аз гузаштан аз низоми иқтисодиёти нақшавӣ ба низоми иқтисодиёти бозоргонӣ аз

тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ бештар ва васеъ истифода гардид. Усули нисбатан нави идоракунии таваккалии хоҷагидорӣ дар самти ғайолияти соҳибкорӣ ин роҳ надодан ба талафоти даромад, ба таври пурра ба инобат гирифтани омилҳои идоракунии таваккал, муайян намудани таваккал ҳангоми ба ғайолияти соҳибкорӣ машғул гардидан ва на танҳо бартараф намудани онҳо, балки даромади хуб ба даст овардан.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили асосҳои назариявии идоракунии таваккалии хоҷагидорӣ дар самти ғайолияти соҳибкорӣ метавон чунин хулосагӣ намуд:

1. Идоракунии таваккал раванDEST, ки тавассути он хатарҳо бо истифода аз расмиёти зуд-зуд ва такроршаванда барои таҳияи гузориш ва мониторинги ғайолиятҳои таваккалии муайян, арзёбӣ ва таҳлил карда мешаванд. Идоракунии таваккал хатарҳоро аз байн намебарад, он барои қабули қарорҳои оптималии савдо дар асоси хатарҳои муайяншуда ва оқибатҳое, ки ин хатарҳо метавонанд ба вучуд оранд, шароит фароҳам меорад. Пас аз муайян кардани хатар ва иҷрои расмиёт, интиҳоби техникаи мувофиқ барои беҳтарин роҳҳои бартараф кардан ё назорат кардани таваккал хеле муҳим аст.

2. Идоракунии таваккал ин падидаи мураккабест, ки дорои бисёр асосҳои воқеии ба ҳам муҳолиф буда, имкон медиҳад, ки аз нуқтаи назари гуногун якҷанд таърифҳои мафҳумҳои таваккал дошта бошанд. Дар маҷмӯъ, таваккал эҳтимолияти потенциалии аз ҷиҳати воҳиди ченак талафот мебошад.

3. Ғайолияти соҳибкорӣ ҳамеша бо таваккал сафарбар мегардад, аз ин рӯ, соҳибкор бояд доимо ба таваккал рафта, аз ҳолатҳои номувофиқи бавучудодада натарсад.

4. Пас аз таҳлилҳои ҳамаҷониба маълум гардид, ки муаммои идоракунии таваккал аз тарафи таҳқиқгарони ватанию хориҷӣ таҳлил мегардад, аммо таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон дод, ки таҳқиқгарон самтҳои гуногуни идоракунии таваккалиро мавриди таҳлил қарор додаанду оид ба таваккал дар самти ғайолияти соҳибкорӣ ақада ё гипотезаи ягона вучуд надорад, яъне ҳар кадоме аз таҳлилгарон вобаста ба мавзӯи таҳқиқи худ таҳлилҳо гузаронида, хулосагирӣ намудаанд, ки чунин ҳолат аз бисёрҷанбагии мафҳумҳо оид ба мавзӯи таҳқиқгардида нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Ахмедов Ф.В. Баъзе ҷанбаҳои таҷрибаи ҷаҳонии кишварҳои пешрафта дар рушд ва танзими соҳибкории хурд /С.М. Маҳмудов/ Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ. Баҳши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе – 2020 - №6. – С. 70.
2. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент //И.Т. Балабанов / – Москва: изд-ва «Финансы и статистика», 1996. – С. – 87.
3. Гамза В.А. Рисковый спектр коммерческих организаций /В.А. Гамза, Ю.Ю. Екатеринославский/ Москва: изд-во «Экономика». – 2002. – 108 с.
4. Грабовой П.Г. Риски в современном бизнесе // П.Г. Грабовой, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев /. – Москва: изд-во “Альянс”, - 1994. – 200 с.
5. Иванова В.О. Современная теория управления рисками и принципы корпоративной системы управления рисками в госкорпорации “Росатом” //В.О. Иванова/Экономика и управление: анализ тенденции и перспектив развития. Москва – 2018. С. – 112.
6. Карлина Е.П. Управление рисками предпринимательской деятельности /Е.П. Карлина, И.И. Потапова /Вестник АГТУ. Москва – 2006. - №4(33). – С. 138
7. Луценко А.В. Управление предпринимательскими рисками в организации//А.В. Луценко/Гуманитарный научный журнал. Саратов. – 2017. - №1. - 19
8. Маҳмудов С.М. Дастгирии молиявӣ қарзии соҳибкории хурду миёна: таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ ва татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон. /С.М. Маҳмудов/ Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ. Баҳши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе – 2020 - №6. – С. 48.

9. Найт Ф.Н. Риск, неопределенность и прибыль. - // Москва: изд-во «Инфра-М». – 2005. – 360 с.
10. Ожегова С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва. – 2011. – 736 с.
11. Орлова Е.Р. Инвестиции. 2-е изд., доп. И пер. - /Е.Р. Орлова/ Москва: изд-во “Омега-Ё”. – 2003. – С. 78.
12. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцев Е. Современный экономический словарь. – 6-е изд., испр. Москва: изд-во “Инфра - М”. – 2013. – С. 189.
13. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия /Е.Е. Румянцева/Москва: изд-во «Инфра-М». – 2005. – 722 с.
14. Саидмуродзода Л.Ҳ., Ҳакимов М.А. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ: самтҳо ва зарурати танзими он/ Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов/ Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе – 2023 - №3. – С. 139-145.
15. Ступаков В.С., Токаренко Г.С. Риск-менеджмент // В.С. Ступаков, Г.С. Токаренко/ Москва: изд-во «Финансы и статистика», 2005. – С. 13, 288 с.
16. Уткин Э.А. Управление рисками предприятия. /Э.А. Уткин, Д.А. Фролов/ Москва: изд-во “ТЕИС”. – 2003. – 247 с.
17. Шапкин А.С., Шапкин В.А. Экономические и финансовые риски: оценка, управление, портфель инвестиций. // А.С. Шапкин, В.А. Шапкин / 9-е издание, Москва: изд-во “Дашков и Ко”, - 2013. – С. 7, 543 с.

УДК 33:001.895

Имомёрбеков Ф.М., Азимова Д.С.

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Инновационное развитие малого бизнеса является одним из основных факторов ускорения рыночных изменений и способствует социально-экономическому развитию современного общества. Увеличение количества малых предприятий приводит к росту экономических показателей и качества жизни населения, обеспечивает быстрый рост новых рабочих мест, снижение социальной напряженности. В специальной литературе признается, что предпринимательство играет важную роль в стимулировании инноваций, экономического роста и благосостояния, а также его влияние на создание рабочих мест. Исследователи во все времена выражали разные взгляды на взаимосвязь между экономическим развитием и предпринимательством. Также считается, что инновации являются движущей силой экономического развития стран. Поэтому инновационное предпринимательство стало рассматриваться как ключевой фактор современного экономического развития. Цель статьи – проанализировать роль инновационного предпринимательства в экономическом развитии Республики Таджикистан.

Ключевые слова: экономика, предпринимательства, развития, эффективность, предприятие, бизнес, рост, инновации, создание новых фирм, экономический рост, доход.

Имомёрбеков Ф.М., Азимова Д.С.

ОМИЛҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Рушди инноватсионии соҳибкории хурд яке аз омилҳои асосии тезонидани тағйироти бозор буда, ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеаи муосир мусоидат мекунад. Афзоиши шумораи корхонаҳои хурд боиси афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва сифати зиндагии аҳоли гардида, афзоиши босуръати ҷойҳои нави корӣ, паст шудани шиддати иҷтимоиро таъмин менамояд. Дар адабиёти муосири адабиёт эътироф мекунад, ки соҳибкорӣ дар ҳавасмандгардонии инноватсия, рушди иқтисодӣ ва некуаҳолӣ ва инчунин таъсири он ба таъсиси ҷойҳои корӣ нақши муҳим мебозад. Муҳаққиқон дар бораи робитаи рушди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ҳамеша андешаҳои гуногун баён кардаанд. Инноватсия инчунин нерӯи пешбарандаи рушди иқтисодии кишварҳо махсуб мешавад. Аз ин рӯ, соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисоди муосир ба ҳисоб меравад. Мақсади мақола таҳлили нақши соҳибкории инноватсионӣ дар рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисод, соҳибкорӣ, рушд, самаранокӣ, корхона, тиҷорат, афзоиш, инноватсия, ташкили фирмаҳои нав, рушди иқтисодӣ, даромад.

Imomyorbekov F.M., Azimova D.S.

FACTORS INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Innovative development of small businesses is one of the main factors in accelerating market changes and contributes to the socio-economic development of modern society. An increase in the number of small enterprises leads to an increase in economic indicators and the quality of life of the population, ensures rapid growth of new jobs, and a reduction in social tension. The literature recognizes that entrepreneurship plays an important role in stimulating innovation, economic growth and prosperity, as well as its impact on job creation. Researchers have always expressed different views on the relationship between economic development and entrepreneurship. Innovation is also believed to be the driving force behind the economic development of countries. Therefore, innovative entrepreneurship has come to be considered as a key factor in modern economic development. The purpose of the article is to analyze the role of innovative entrepreneurship in the economic development of the Republic of Tajikistan.

Key words: economics, entrepreneurship, development, efficiency, enterprise, business, growth, innovation, creation of new firms, economic growth, income.

Сегодня мир сталкивается со многими проблемами, которые включают в себя экологические проблемы, такие как разрушения, вызванные антропогенными выбросами парниковых газов, социальные проблемы, такие как неравенство доходов, социальная несправедливость, политические проблемы, технологические проблемы, экономические проблемы и т. д. Но это зависит от ситуации. от самой организации, как она реагирует на такие вызовы. Некоторые организации не могут принять вызовы и в результате страдают от ухудшения экологических, экономических и социальных условий.

Есть также некоторые другие организации, которые находят возможности в этих вызовах. Они принимают вызовы и работают позитивно на благо общества и экономики. Такие бизнес-организации называются устойчивым бизнесом. Устойчивый бизнес может помочь решить проблемы общества и экономики, одновременно создавая выгодные возможности для бизнеса [6,73].

Устойчивый бизнес всегда принимает меняющуюся деловую практику, чтобы приспособиться к меняющейся деловой среде. Они сосредоточены на создании новых продуктов или процессов для удовлетворения меняющихся потребностей клиентов. Успешное внедрение устойчивой деловой практики зависит от предпринимательства и инноваций.

Предпринимательство и инновации играют решающую роль в успехе как нового, так и существующего бизнеса. Это также применяется к транснациональным компаниям для роста и развития экономики.

Предпринимательство — это процесс эффективного объединения всех факторов производства, то есть людей, материалов, денег, машин и методов, а предприниматель — это человек, который использует эти ресурсы для создания нового продукта или производства существующего. Предпринимательство — это процесс, который всегда пытается сделать что-то новое.

Развитие инновационного предпринимательства играет важную роль в экономическом росте и улучшении качества жизни. Вот несколько ключевых аспектов, способствующих развитию инновационного предпринимательства:

1. Образование и поддержка: Создание и развитие инновационных предприятий начинается с образования. Предприниматели нуждаются в доступе к образовательным программам, которые развивают навыки предпринимательства, управления и технические знания. Поддержка со стороны правительства и частного сектора также играет важную роль в формировании экосистемы инновационного предпринимательства.

2. Финансирование: Доступ к финансированию является критическим аспектом для развития инновационных предприятий. Это может включать в себя гранты, венчурный капитал, банковские кредиты и другие формы инвестиций.

3. Инфраструктура: Инфраструктура, такая как технопарки, инкубаторы, акселераторы и инновационные центры, предоставляет предпринимателям доступ к ресурсам, экспертам и инфраструктуре, способствующей развитию и коммерциализации их идей.

4. Инновационная культура: Создание культуры, способствующей инновациям, важно для развития инновационного предпринимательства. Это включает в себя поощрение творческого мышления, риска и устойчивости к неудачам.

5. Технологические изменения: Развитие новых технологий, таких как искусственный интеллект, блокчейн, биотехнологии и другие, создает новые возможности для инновационных предприятий и способствует развитию новых отраслей.

6. Международное сотрудничество: Сотрудничество между странами, обмен знаниями и опытом, а также доступ к мировым рынкам являются важными для развития инновационного предпринимательства.

Развитие инновационного предпринимательства требует комплексного подхода, включающего в себя образование, финансирование, инфраструктуру, культурные изменения и технологические инновации.

Эффективность инновационного предпринимательства может быть повышена с помощью различных факторов. Вот несколько из них:

1. Инновационная культура и настрой. Создание и поддержка инновационной культуры в организации способствует стимулированию и развитию новых идей и подходов. Это может включать в себя поощрение сотрудников к экспериментам, поддержку идеи горизонтального обмена знаниями и установление открытой коммуникации.

2. Исследование и разработка. Инвестирование в исследования и разработки помогает создавать новые продукты, услуги и технологии. Это может включать в себя финансирование научных исследований, сотрудничество с университетами и научными институтами, а также создание внутренних исследовательских отделов.

3. Инновационное партнерство. Сотрудничество с другими предприятиями, инновационными стартапами, университетами и инвесторами может усилить

инновационные возможности и снизить риски. Партнерство может включать в себя обмен знаниями, ресурсами и опытом, а также совместное разработку новых продуктов и услуг.

4. Финансирование инноваций. Доступ к финансированию играет важную роль в успешной реализации инноваций. Предприниматели могут искать инвестиции от венчурных капиталистов, государственных программ поддержки инноваций, краудфандинговых платформ и других источников финансирования.

5. Гибкая и адаптивная структура организации. Инновационные предприятия должны иметь гибкую и адаптивную структуру, которая позволяет быстро реагировать на изменения внешней среды и внутренние потребности. Это может включать в себя упрощение бюрократических процессов, установление гибких команд и процессов принятия решений, а также создание механизмов для быстрого внедрения новых идей.

6. Обучение и развитие сотрудников. Инновационные предприятия должны инвестировать в обучение и развитие своих сотрудников. Это может включать в себя проведение тренингов по инновациям, развитие навыков творческого мышления и привлечение внешних экспертов для обучения.

7. Поддержка правительства и инфраструктура. Правительственная поддержка и развитая инфраструктура могут существенно повысить эффективность инновационного предпринимательства. Это может включать в себя налоговые льготы для инноваций, гранты и субсидии, доступ к научным исследованиям и техническим ресурсам, а также развитие инновационных парков и центров.

Успех инновационного предпринимательства зависит от сочетания этих факторов и их адаптации к конкретным условиям и потребностям предприятия.

В двадцать первом веке Питер Ф. Друкер предположил, что «предприниматели всегда ищут перемены, реагируют на них и используют их как возможность. Предприниматели рискуют, начиная новую деятельность, и берут на себя значительную личную ответственность. Многие предприниматели, занимающиеся устойчивым развитием, осознают возможности, открывающиеся благодаря увеличению числа обеспокоенность по поводу нарушения окружающей среды и климата и реагирует на эту возможность созданием коммерческих предприятий, которые решают эти проблемы».

С вышеизложенной точки зрения предпринимательство можно определить, как:

- ☐ Признание изменений
- ☐ Использование возможностей
- ☐ Инновации
- ☐ Риск и ответственность.
- ☐ Оптимальное использование ресурсов.
- ☐ Удовлетворение клиентов путем создания новой ценности.

Инновация означает внедрение чего-то нового. Без инноваций невозможно ничего нового, и не будет прогресса без создания чего-либо нового. Инновации – это процесс воплощения новых и творческих идей в реальность. Это также создание новой ценности для продуктов, процессов, маркетинга или организаций. Без инноваций предприятие не сможет расти и выжить на конкурентном рынке. Чтобы выжить на мировом рынке и противостоять глобальной конкуренции, предпринимательство должно быть инновационным. Инновации необходимы для создания уникального продукта, сильного бренда и создания широкой клиентской сети. Это не всегда означает создание чего-то нового. Это также может означать добавление чего-то нового к существующим продуктам или процессам, изменение их и улучшение для клиентов. Инновации часто необходимы при реагировании на новые возможности. Например, новый способ решения проблемы, решение проблемы, которое будет дешевле, быстрее или лучше, чем старый способ сделать это. Поэтому инновации являются важным инструментом для предпринимателя, который помогает использовать возможности бизнеса [11,4].

Существуют разные способы внедрения инноваций в бизнесе.

Внедрение инноваций в бизнесе может осуществляться различными способами, в зависимости от конкретной ситуации и отрасли. Вот несколько распространенных способов внедрения инноваций:

- ❖ **Исследование и разработка:** Создание отдельного подразделения или центра исследований и разработок, который занимается поиском новых идей, технологий и продуктов.

- ❖ **Партнерства и совместные предприятия:** Сотрудничество с другими компаниями, стартапами или университетами для разработки новых продуктов или технологий.

- ❖ **Интеграция технологий:** Внедрение новых технологий, таких как искусственный интеллект, большие данные, интернет вещей (IoT) для оптимизации процессов и создания новых продуктов.

- ❖ **Инновационные программы и конкурсы:** Поощрение сотрудников предлагать идеи через программы поощрения инноваций или организацию внутренних конкурсов.

- ❖ **Инвестирование в стартапы:** Инвестирование внешних стартапов, которые могут предложить новые идеи или технологии, которые затем можно интегрировать в основной бизнес.

- ❖ **Обучение и развитие персонала:** Обучение сотрудников новым методам работы, технологиям и инновационным подходам для стимулирования внутренней инновационной культуры.

- ❖ **Реорганизация бизнес-процессов:** Изменение внутренних процессов и структуры компании для стимулирования инноваций и ускорения принятия решений.

- ❖ **Использование обратной связи от клиентов:** Активное привлечение клиентов для получения обратной связи и идей для улучшения продуктов, и услуг.

- ❖ **Экосистема инноваций:** Создание экосистемы инноваций, включающей в себя стартапы, инвесторов, университеты и другие участники, чтобы стимулировать обмен идеями и ресурсами.

- ❖ **Изучение конкурентов и трендов:** Анализ конкурентов и отслеживание рыночных трендов для выявления возможностей для инноваций и развития новых продуктов.

Выбор определенного способа внедрения инноваций зависит от целей компании, ее отрасли, ресурсов и внутренней культуры.

Традиционно выделяют следующие группы моделей: микро- и микроэкономические, абстрактно-теоретические и конкретно экономические; статические и динамические, графические, математические и т. д.

Ушо А.У. учитывая необходимость построения экономических моделей, пишет о необходимости перехода их статического характера к динамическому, что требует учета существующих условий и их структурных и циклических изменений для обеспечения успешной адаптации к ним.

Стоит отметить, что включение регионального аспекта в разработку модели является обязательным условием понимания механизмов развития предпринимательства.

Основные элементы модели были рассмотрены авторами ранее и в рамках данного исследования они предложили рассмотреть один из ключевых элементов оценки: оценку взаимодействия заинтересованных сторон.

Этот блок является наиболее важным, так как развитие бизнес-системы происходит при активном воздействии всех участников.

Разработка модели динамического развития инновационного предпринимательства является сложным и многогранным процессом. Вот некоторые ключевые шаги, которые можно предпринять при разработке такой модели:

Исследование рынка и анализ трендов: Изучите существующие тренды и изменения в инновационной сфере. Определите секторы, которые наиболее перспективны для развития предпринимательства и определите потенциальные возможности для инноваций.

Определение целей и стратегии: Определите цели вашей модели развития инновационного предпринимательства. Это может быть, например, стимулирование создания новых стартапов, поддержка развития существующих инновационных компаний или привлечение инвестиций в инновационные проекты. Разработайте стратегию, которая поможет достичь этих целей.

Создание экосистемы инноваций: Постройте эффективную экосистему инноваций, которая будет способствовать развитию предпринимательства. Включите в нее университеты, исследовательские центры, инкубаторы, акселераторы, государственные органы и частный сектор. Обеспечьте взаимодействие и обмен знаниями между этими участниками.

Поддержка стартапов и инновационных проектов: Разработайте механизмы поддержки стартапов и инновационных проектов. Это может включать финансовую поддержку, налоговые льготы, консультации и обучение, доступ к инфраструктуре и ресурсам, а также связи с потенциальными партнерами и инвесторами.

Оценка и мониторинг: Установите систему оценки и мониторинга, чтобы отслеживать прогресс и эффективность вашей модели развития инновационного предпринимательства. Используйте ключевые показатели производительности (KPI) для измерения достижения целей и внесите необходимые корректировки в стратегию, если это необходимо.

Сотрудничество и партнерство: Развивайте сотрудничество и партнерство с другими регионами, странами и международными организациями. Обмен опытом и знаниями может способствовать более эффективному развитию инновационного предпринимательства.

Постоянное обновление и улучшение: Инновационная сфера постоянно меняется, и ваша модель развития должна быть гибкой и способной адаптироваться к новым вызовам и возможностям. Постоянно обновляйте и улучшайте свою модель, основываясь на новых трендах и исследованиях.

Это лишь общие шаги, которые можно предпринять при разработке модели динамического развития инновационного предпринимательства. Важно также учитывать особенности нашего региона, отрасли и ресурсов, которые доступны для нас.

Развитие инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан может быть основано на следующих моделях:

Кластерная модель: Создание инновационных кластеров, объединяющих предприятия, учебные заведения и научные институты, способствует обмену знаниями, опытом и ресурсами. Кластеры могут способствовать развитию синергии и повышению конкурентоспособности предприятий.

Инкубационная модель: Создание инкубаторов и акселераторов, которые предоставляют стартапам и молодым предпринимателям доступ к финансированию, экспертной поддержке, инфраструктуре и сетям контактов. Инкубационные программы помогают стартапам вырасти и стать успешными предприятиями.

Университетская модель: Сотрудничество между университетами и бизнес-сектором способствует коммерциализации научных исследований и технологий. Университеты могут создавать технопарки, специализированные лаборатории и центры трансфера технологий для поддержки инновационных предприятий.

Государственно-частное партнерство: Сотрудничество между государственными органами и частным сектором может способствовать созданию благоприятной инновационной среды. Государство может предоставлять налоговые льготы, финансирование и регулятивную поддержку, а частный сектор - инвестиции и экспертизу.

Международное сотрудничество: Развитие инновационного предпринимательства может быть стимулировано через международное сотрудничество. Участие в международных программах и проектах позволяет получить доступ к финансированию, технологиям и экспертизе, а также расширить сети контактов.

Важно отметить, что развитие инновационного предпринимательства требует комплексного подхода, включающего в себя создание благоприятной правовой и регуляторной среды, развитие инфраструктуры, образование и подготовку кадров, а также финансовую поддержку и доступ к рынкам.

ЛИТЕРАТУРА

1. CESIS Electronic Working Paper Series. Paper No. 224 Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth - past experience, current knowledge and policy implications Pontus Braunerhjelm April 2010
2. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-8, Issue-6S3, April 2019
3. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-8, Issue-6S3, April 2019
4. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development, Harvard University Press.
5. Квинтас П., Месси Д., Уилд Д. Линейная модель инноваций: за и против. Трансфер технологий и эффективная реализация инноваций / Общ. ред. и состав. Н.М. Фонштейн, М.: АНХ, 1999. – 141 с
6. Солеҳзода А.А., Имомёрбеков Ф.М. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана. \\Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2017. № 3 (4). С. 72-82.1
7. Хоменко Е.Б. Инфраструктура предпринимательства: теория и методология исследования: монография. – Ижевск: Изд-во ИжГТУ, 2013. – 432 с. 197.
8. Хоменко Е.Б. Инфраструктура предпринимательства: теория и методология исследования: монография. – Ижевск: Изд-во ИжГТУ, 2013. – 432 с. 197.
9. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. [Перевод] – М.: Луч, 1992. – 148 с.
10. Хучек М. Инновации на предприятиях и их внедрение. [Перевод] – М.: Луч, 1992. – 148 с.

УДК 338

Имомёрбеков Ф.М.

ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА НАҚШИ СОҲИБКОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ

Соҳибкорӣ дар рушди иқтисодӣ ва сатҳи зиндагии кишвар нақши муассир мебозад. Ҳамчун муассиси оғозёбӣ ё соҳиби тичорати хурд, шумо шояд фикр кунед, ки шумо танҳо барои сохтани тичорати худ ва таъмини худ ва оилаатон саҳт меҳнат мекунад. Аммо дар асл, шумо барои ҷомеаи маҳаллӣ, иёлот, минтақа ва кишвар дар маҷмӯъ бештар кор карда истодаед. Соҳибкории асри 21 бо афзоиши дониш ва ҷандирӣ хос аст, ду омиле, ки ҳамчун манбаи рақобатпазирӣ дар иқтисоди ҷаҳонишавӣ аҳамияти нав пайдо кардаанд. Ба концентрацияи камтар ва бештар ғайримарказкунонӣ гузаштани соҳти классикии саноат танҳо нишондихандаи чунин тараккиёт мебошад. Дар шароити тағйироти технологӣ ва афзоиши рақобати ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи либерализатсияи иқтисод ба вучуд омадааст, фарзия, ки рушди соҳибкорӣ маънои баланд бардоштани рақобатпазирӣ кишварро дорад, имрӯз аз ҳарвақта бештар дуруст ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, инноватсия, кишвар, рушди иқтисодӣ, ММД, даромад ба ҳар сари аҳоли, рақобатпазирӣ, рушди ҷомеа, сармоягузорӣ.

Имомёрбеков Ф.М.

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА И РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИКЕ

Предпринимательство играет важную роль в экономическом росте и уровне жизни страны. Будучи основателем стартапа или владельцем малого бизнеса, вы можете думать, что просто усердно работаете, чтобы построить собственный бизнес и обеспечить себя и свою семью. Но на самом деле вы делаете гораздо больше для своего местного сообщества, штата, региона и страны в целом. Предпринимательство XXI века характеризуется большим объемом новых знаний и гибкостью – двумя факторами, которые приобрели новое значение как источник конкурентоспособности в глобализированной экономике. Переход классической структуры промышленности к меньшей концентрации и большей децентрализации является лишь показателем такого развития. В условиях технологических изменений и усиления глобальной конкуренции, вызванных экономической либерализацией, предположение о том, что развитие предпринимательства означает повышение конкурентоспособности страны, кажется сегодня более обоснованным, чем когда-либо.

Ключевые слова: предпринимательство, инновация, страна, экономический рост, ВВП, доход на душу населения, конкурентоспособность, развитие сообщества, инвестиции.

Imomorbekov F.M.

INNOVATIVE ECONOMY AND THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMY

Entrepreneurship plays an influential role in the economic growth and standard of living of the country. As a startup founder or small business owner, you may think that you are simply working hard to build your own business and provide for yourself and your family. But you are actually doing a whole lot more for your local community, state, region, and the country as a whole. 21 st century entrepreneurship is characterized by a large amount of new knowledge and flexibility, two factors that have gained new significance as a source of competitiveness in a globalized economy. The transition of the classical industry structure to smaller concentration and greater decentralization is only an indicator of this development. With technological changes and increased global competition brought by economic liberalization, the assumption that fostering entrepreneurship means fostering a country's competitiveness seems more valid today than ever.

Key words: entrepreneurship, innovation, country, economic growth, GDP, per capita income, competitiveness, community development, investment.

Дар асри 21 навоарӣ ба истилоҳи васеъ истифодашаванда, вале норавшани ҳаррӯза табдил ёфтааст. Фирмаҳо барои ба даст овардан ё нигоҳ доштани «бартариҳои рақобат» ба навоарӣ даъват мекунад; мушовирон маслиҳатҳои стратегии худро ҳамчун моҳияти инноватсия нишон медиҳанд; зинда мондани ташкилотҳои маҳаллӣ аз таҳкими иқтисодӣ, ки тавассути инноватсия таъмин карда мешавад, вобаста аст; мактабҳо аз навоарӣ дар барномаи таълимии худ ифтихор мекунад; ва донишгоҳҳо худро ҳамчун пешсафони инноватсия ҷойгир мекунад. Ба ҳамин монанд, истилоҳи "соҳибкор", ки барои тавсифи фаъолияти инсон дар паси инноватсия истифода мешавад, дар истифодаи ҳамарӯза низ дақиқ муайян карда нашудааст. Арзиши соҳибкорон барои ҷомеа вобаста ба таваҷҷуҳи

рӯзноманигорон, олимон, соҳибкорон, иттифокҳои касаба, марказҳои таҳлили рост ва ғаёлолони чап аз мусбат то манфӣ фарқ мекунад. Аммо чунин таърифи носаҳеҳ дар дискурси академӣ номатлуб аст ва тавачҷӯҳи ин мақола ба тағйири нақши соҳибкори навоар дар назарияи иқтисодӣ ва баъзе сабабҳои ин динамики равола шудааст. [4, с.43].

Дар ин мақола, иқтисодиёти инноватсионӣ ҳамчун маҷмӯи назарияи иқтисодӣ муайян карда шудааст, ки рушди иқтисодӣ натиҷаи азхудкунии донишҳо, навоарӣ ва соҳибкорӣ дар муҳити институтсионалии системаҳои инноватсионист. Ин иқтисоди инноватсиониро аз дигар соҳаҳои иқтисод, аз ҷумла назарияи асосии неокласикӣ, ки ҷамъшавии сармояро ҳамчун омил асосии рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама дар шакли рушди иқтисодӣ мешуморад, фарқ мекунад. Дар парадигмаи иқтисоди инноватсионӣ, ҷаҳони иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун як системаи кушода ва мураккаб амал мекунад, ки тамоюли мутобиқшавиро нишон медиҳад. Ин бо иқтисодиёти неокласикӣ, ки иқтисодро ҳамчун системаи пӯшида меҳисобад, тамоюли ба мувозинати механикиро нишон медиҳад.

Ин мақола таърихи тафаккури иқтисодиро баррасӣ мекунад, то аввал пайдоиши соҳибкори инноватсионӣ дар назарияҳои ибтидоии иқтисоди сиёсӣ ва дар асл эҷоди иқтисоди навоаронаро пайгирӣ кунад. Дар нимаи аввали асри 20 таърихи тафаккури иқтисодӣ эҳёи соҳибкорро ҳамчун агенти навоарӣ аз ҷониби Ҷозеф Шумпетер ва сипас парвариши ин агент дар назарияи иқтисодӣ аз ҷониби Михал Калески дид. Ин дар робита ба нақши соҳибкори инноватсионӣ дар динамикаи назарияи иқтисодӣ ва нақши марказии он дар шарҳи давраҳои тичорат ва рушди иқтисодӣ ба амал меояд. Аз ҷумла, Шумпетер таъкид мекунад, ки соҳибкори инноватсионӣ танҳо вақте дар сахна пайдо мешавад, ки инноватсияҳои бефосила ҳамчун механизми таъминот ба вуҷуд меоянд ва баъд Калески татбиқи чунин навоариҳоро ҳамчун механизми тақозо мефаҳмонад. [10, с.78].

Равиши системаҳои инноватсионӣ (IS) як намуди динамикии раванди инноватсионист, ки тавассути қори пешқадами Ричард Нелсон ҳамчун иқтисодиёти эволютсионӣ ва тавассути шакли иқтисоди институтсионалии Ҷеймс Кеннет Галбрейт эътироф шудааст. Аммо, нақши соҳибкор дар ҳардуи ин парадигмаҳо мувофиқ нест. Ин ба ҳулосае меояд, ки рушди динамики ва иқтисодиёти инноватсионӣ соҳаи назарияи иқтисодии неокласикӣ нест ва бо он шарҳ дода намешавад. Муносибати алтернативӣ аз мактабҳои тафаккури ғайриоддӣ талаб карда мешавад. Иқтисоди инноватсионӣ марҳилаи мувофиқест, ки дар он ин равиш бояд таҳия ва тақмил дода шавад, аммо дар айни замон дар ин марҳила тавзеҳоти зиёди инноватсияҳои динамики ва нақши соҳибкор дар ин раванд мавҷуданд. Ҳамоҳангии бештар дар робита ба ин падидаҳо қадами аввалини зарурӣ дар таҳияи назарияҳои гетеродоксикӣ мебошад, то Шумпетер дар заминаи солими онтологӣ иқтисоди инноватсионӣ инкишоф ёбад, ки дар он нақши соҳибкори инноватсионӣ дар равандҳои иқтисодии омӯхташаванда ба таври возеҳ марказӣ мебошад.

Иқтисоди эволютсионӣ заминаи асосии муосири иқтисоди инноватсионӣ мебошад. Ин як доираи васеъест, ки тафаккури иқтисодии институтсионалӣ, системавӣ ва нео-Шумпетериро дар бар мегирад, ки дар он низомии инноватсионӣ дар таҳлили онҳо марказӣ аст. Дар доираи ин равиш, сиёсати инноватсионӣ бояд дар самти ҳавасмандгардонии гуногунрангӣ, ташвиқи рафтори таҷрибавӣ, дастгирии таҳаввулотӣ нав, тамаркуз ба сохтани система, баланд бардоштани паҳншавӣ, пешбурди ташкилотҳои омӯзишӣ ва омӯзиши малакаҳои онҳо, инчунин мусоидат ба таъсиррасонӣ интизориҳо (тавассути грантҳои васеъ, имтиёзҳои андоз, роҳнамоӣ ва дастгирии ҳадамоти тичорати хурд) ғаёл ва мусбат бошад. Саҳми асосии ин равиш дурнамои ҳамачониба ба таҳлил ва сиёсат, эътирофи вобастагии мутақобила бо қувваҳои эволютсионии динамики мебошад. Ин динамикаи мураккаби иқтисодиро талаб мекунад, ки метавонад ноқомии системавиرو (на бозор) муайян кунад ва сиёсатҳои даҳолатро барои бартараф кардани чунин ноқомӣҳо муайян кунад. Мисоли зиёди муваффақиятро дар ин равиши инноватсионӣ метавон қайд кард: иқтисоди давраи ҷанг, барқарорсозӣ аз харобиҳои бузург (масалан, нақшаи Маршалл),

академияҳои миллии варзишӣ, кластерҳои минтақавӣ дар атрофи донишгоҳҳо ва паркҳои технологӣ [3, с.18].

Кашфиёт бо таҳаввулотӣ хурди эҳтимоли дар лабораторияҳои гуногун ва шабакаҳои ғайрирасмӣ байни ширкатҳо ва соҳаҳо, ки дар ниҳоят бо ягон роҳе, ки аз ҳар гуна рафтори мушаххаси рақобатӣ чудо шудаанд, ба натиҷа мерасанд, алоқаманд аст. Парадигмаҳои нави технологӣ аз чунин муҳит бармеоянд ва асоси тағйироти сохторӣ ба мавҷи нави тӯлоии авҷ ва шукуфои мебошанд; аммо ҳанӯз не!

Гэлбрейт (1967) оштинопазирӣ тағйироти сохториро аз ҷониби «техносохтор» муайян мекунад. Ин менечменти оӣ мебошад, ки дар он асоси қабули қарорҳои корпоратсияҳои калон «системаи банақшагирии» иқтисоди пешрафтаи капиталистиро ташкил медиҳанд. Система ба бартарияти корпоративӣ оварда мерасонад, ки маҷмӯи мураккаби системаҳои инноватсиониро дар сатҳи ҷаҳонӣ, милли ва зермилӣ (ё минтақавӣ) амал мекунанд. Перес бо истифода аз ҷаҳорҷӯбаи институтсионалии бар асоси кори асосии Фриман оид ба системаҳои инноватсионии милли, тавзеҳ медиҳад, ки чӣ гуна густариши системаҳои технологӣ ва тағйирёбии парадигма танҳо пас аз баровардани ҳама беҳбудииҳои ночиз (инноватсияҳои афзоянда) аз системаҳои кӯҳна ба вучуд меоянд, менечерони «сармояи монополистӣ» («техносохтор»), ки захираи сармояи мавҷударо ҳифз мекунанд ва ба ин васила парадигмаи навро аз қабули он ба таъхир меандозанд.

Инчунин дар навовариҳои эндогенӣ дар асоси парадигмаи нав як «роҳбандии лог» мавҷуд аст, ки қабули сусти ибтидоии охирино муттаҳид мекунанд. Ин вақте ба амал меояд, ки сармоядорони пуриқтидори барпошуда, ки дорои фонди калони сармоя мебошанд, тамоми ларзиши соҳаҳои саноатро асоснок карда наметавонанд, зеро кластерҳои ба ҳам алоқаманд ба қадри кофӣ ташкил карда нашудаанд. Бо ягон роҳ (тавассути фурӯпошии амалиёти спекулятсионӣ ё талаботи нокифояи самарабахш) таназзулҳо сармоядорони кӯҳнаро ба «партов»-и таърих мефиристанд. Вокунишҳои соҳибкорони инноватсионӣ ба номуайянии аз фишорҳои рақобатӣ ва афзояндаи бесамарии сармояи кӯҳна таъсир мерасонанд. Ин ба мутобиқшавӣ, ҷобачогузори ва паҳншавии инноватсия, эҷоди траекторияи нави технологӣ ва эҷоди афзоиши қавии сармоягузориҳо мусоидат мекунанд. Дар айни замон ин болоравии барои марҳалаи нави тараққиёти бемайлони шароит муҳайё мекунанд. Тағйироти парадигма вақте ба амал меояд, ки системаҳои нави технологияи мутобиқшуда тамоми иқтисодиётро фаро мегиранд. Ин накли хеле мукаммали роҳи навсозист [3, с.78].

Калимаи "соҳибкор" аз *entreprendre* фаронсавӣ гирифта шудааст, ки ба маънои асли соҳибкорро ҳамчун "соҳибкор" ифода мекунанд. Аспромургос истифодаи густурдаи онро дар забони фаронсавӣ то асри 14 ва истифодаи аввалини он дар иқтисод аз ҷониби Ричард Кантлон дар китоби *Essai sur la Nature du Commerce en Général*, ки соли 1755 ба забони фаронсавӣ нашр шудааст, мушоҳида мекунанд. Ҳама китобҳои дарсии соҳибкорӣ ин истилоҳро ба Кантльон нисбат медиҳанд.

Пайдоиши ибтидоии (ва пешакии) соҳибкор дар афкори иқтисодӣ даврано аз "Очеркҳои Кантльон" дар соли 1755 то "Капитал"-и Карл Маркс дар соли 1894 фаро мегирад, ки ин давра ҳам давраи тавлиди иқтисод ҳамчун як фан ба ҳисоб меравад. Ин маҷмӯаи кор дар он вақт ҳамчун иқтисоди сиёсӣ (ИС) маъруф буд, ки хусусияти васеи иқтисоди сиёсиро дар натиҷаи инқилоби саноатӣ инъикос мекард, ки боиси тағйироти сохторӣ ва дар натиҷа тағйироти азими тақсмоти даромад аз аристократияи заминӣ гардид, дар ҳоле ки капиталистони нави саноатӣ дар асоси истисмори зиёди меҳнаткашон ғойдаи молиявӣ гирифтанд.

Дар ин шароит таъмини даромад аз вазифаи иқтисодие, ки омилҳои истехсолот иҷро мекунанд, ба вучуд меояд. Аммо иҷора ба заминдорон (барои замин) ва музди кори коргарон (барои меҳнат) дигар аст; даромади сармоя камтар дуруст аст. Корхонаро манбаи ғойда шумурдан мумкин аст, аммо ин чӣ маъно дорад? *Aspromurgos* дар ду таҳқиқоти амиқ соҳибкориро ҳамчун мафҳуми назариявӣ дар навиштаҳои худ таҳқиқ мекунанд. Дар ин

тахкикот, Aspromurgos хусусиятҳои номатлуби имконпазири ғаёлият ё шартномахоро (ҳадди ақал барои агент) муайян мекунад, ки метавонанд бо мукофот аз арзиши пардохти таваккал ҷуброн карда шаванд, ки як шакли таъмини сармоя дар баробари сармоягузорӣ ба иншоот ва таҷҳизоти асосӣ мебошад.

Дар он ҷое, ки дар корхона идоракунии муқаррарӣ мавҷуд аст, онро метавон ба таъмини қувваи қорӣ кам кард, зеро роҳбарон танҳо коргарони баландтар музд мегиранд. Он чизе, ки дар натиҷаи ҳамаи ин таъминоти вазифаҳои иқтисодӣ боқӣ мемонад, метавон ба изофаи «ҳолис» ҳисоб кард, ки онро ба навоарӣ дар шароити номуайянии нисбат додан мумкин аст.

Кисми зиёди даромаде, ки соҳибкорон дар натиҷаи ғаёлияти харрузаи корхонаҳо ба даст овардаанд, дар доираи иқтисодиёти ғавқуллода метавонад барои таъмини меҳнат, сармоя ва замин истифода шавад. Ҳеҷ яке аз ин чизҳо ба соҳибкори инноватсионӣ рабте надорад. Пас, дар адабиёти гуногун инноватсия ба маънои нави дар қучо пайдо мешаванд ва онҳо дар иқтисодиёт чӣ гуна шакл мегиранд? Aspromurgos бевосита дар ду таҳқиқот ба ин саволҳо муроҷиат мекунад. Вай нишон медиҳад, ки Кантильон дар тадқиқоти худ танҳо «соҳибкори» хавфнок дорад; Дар ҳоле ки Квене ва Тюрго ҳамчун физиократҳои пешқадам, тағйироти техникӣ дар кишоварзиро (ки паҳншавии техникӣ ба манфиати кишоварзии калон бо усули пештараи истеҳсолот) ҳамчун таъмини сармоя ва замин эътироф мекунанд. Аспромургос унсурҳои аввалини иқтисоди инноватсияро ба Тафтиши соли 1767 Чеймс Стюарт нисбат медиҳад, ки дар он шарҳҳои кӯтоҳ дар бораи як гурӯҳи агентҳо мавҷуданд, ки «...дар як дараҷа дар навоарӣ ва дигар корхонаҳои номуайян, хавфнок ё спекулятсия машғуланд.

Аммо, сарфи назар аз ошноии Стюарт бо Кантильон, муносибати ноустуворонаи ӯ ба корхона таъҷҷубовар аст... [Дар маҷмӯъ] ...Набудани консепсияи мувофиқи истеҳсолоти капиталистӣ дар Стюарт» аз ибтидоӣ ва номукамалӣ шаҳодат медиҳад. асоси иқтисодиёти инноватсионӣ. Далелҳо аз ғаёлияти иқтисодшиносии беҳамтои классикӣ Адам Смит нишон медиҳанд, ки ӯ (ба фарқ аз пешгузаштагони худ) соҳибкорӣ дар заминаи қатъии инноватсиониро сарфи назар накардааст, балки агенти инноватсияро низ таъкид накардааст. Aspromurgos (2012b, саҳ. 15, таъкид дар асл) пешниҳод мекунад, ки ин "... зеро вай бештар ба оқибатҳои инноватсия барои рушди иқтисодӣ таваҷҷӯҳ дошт."

Смит дар соли 1776 дар китоби худ «Сарвати миллатҳо» дар бораи инноватсия ҳамчун рушди иқтисодӣ навишт, се шакли такмилдиҳии берун аз ихтисосро муайян кард, ки ба афзоиши назаррасии ҳосилнокӣ оварда мерасонанд: маҳорати коргарон, сарфаи вақт ва ихтирои техникаи механиконидашуда. Фон Тунзелманн дуи аввалро ҳамчун беҳбуди танҳо "якдафъаина" арзёбӣ мекунад, ки аз сабаби маҳдудияти дилгирӣ зуд аз байн мераванд ва мутаносибан тағйироти ибтидоии сохторӣ мебошанд. Омили сеюм барои афзоиши дарозмуддат тавассути раванди ҷамъкунӣ замина фароҳам меорад, зеро мошинҳои нав ба қувваи қорӣ барои пайвасти махсусгардонӣ имкон медиҳанд.

Минбаъд Чарлз Бэббич дар «Иқтисоди мошинсозӣ ва истеҳсолот» шарҳи Смитро дар бораи инноватсия ба зарурати ҳамроҳангсозии системавӣ тавассути «тақсимои равонии меҳнат» васеъ мекунад. Ин омили охирин "якдафъаина" нест, балки як нави идоракунии захираҳои инсонӣ мебошад, ки маълум аст, ки "идоракунии илмӣ"-и иерархияи Фордистӣ тавассути истеҳсоли оммавӣ ба вучуд овардааст, аммо имрӯз дар як вақт идома дорад. Якҷоя, ду омили охир (як технологӣ, дигар инсон) роҳи рушди иқтисодиро тавассути афзоиши миқёси истеҳсолот фароҳам меоранд. Ин роҳ унсурҳои аввалини сохтори иқтисоди инноватсиониро таъмин менамояд, ки дар он соҳибкори инноватсиониро метавон ҳамчун агенти иқтисодӣ, ки дар шароити номуайянии ин равандҳои инноватсиониро амалӣ менамояд, ба таври возеҳ муайян кард. Ин ҷаҳорҷӯба дар як иқтисоди динамикӣ ба таври возеҳ муқаррар шудааст, ки дар он вақт моҳият дорад, зеро тағйирот номуайяниро ба вучуд меорад, аммо пешрафт (хоҳ манфӣ ё мусбат) низ ба тағйирот ва рушди иқтисодӣ оварда мерасонад.

Чон Стюарт Милл, 1848 Принципҳои иқтисоди сиёсӣ аввалин китоби дарсии иқтисод маҳсуб мешавад ва тавре ки нашрияҳои баъдӣ пайдо шуданд, ҳанӯз дар солҳои 1920 дар Иёлоти Муттаҳида истифода мешуданд. Аммо, сарфи назар аз иддаои Кассон, ки ин китоб истилоҳи «соҳибкор»-ро дар Англия маъмул кардааст, Аспромургос дар ҳамаи ҳафт нашрия танҳо як истифодаи истилоҳро пайдо мекунад ва танҳо дар забони фаронсавӣ барои нишон додани он. набудани эквиваленти мувофиқ дар забони англисӣ. Ин як далели таҳкурсии мустаҳкам барои соҳибкори инноватсионӣ ва иқтисоди инноватсионӣ, ки ӯ бояд эҷод кунад, душвор аст.

Аз ҳамон нуқтаи назари навоаронаи Смит, Карл Маркс дар се ҷилди худ «Капитал» ташкили ҷамъиятии меҳнатро тавассути маҳсусгардонӣ дар солҳои аввали инқилоби саноатӣ ҳамчун ҷавоб ба манфиати ибтидоии меркантилистӣ ба васеъ намудани имкониятҳои ғоиданок мешуморад. Бо вучуди ин, вақте ки Инқилоби саноатӣ дар асри 19 оғоз ёфт, Маркс маҳдудиятҳои миқёси маҳсусгардониро қайд кард, ки баъдан боиси ба вучуд омадани сектори воситаҳои асосии мошинсозӣ гардид, ки муносибатҳои байнисоҳавӣ ба амал меоянд. Вақте ки чунин мошинҳо бо ҷамъоварии сармоя тасдиқ карда мешаванд, навоариҳои технологӣ натиҷа медиҳанд. Маркс ин марҳалаи дуйуми процесси инноватсиониро ҳамчун «такрос-техсоли васеъ» муайян мекунад, ки он ба капитализм пайваستا нашъунамо кардан имкон медиҳад. Ба ин афзоиш муносибатҳои ҷамъиятии истехсолӣ таҳдид мекунанд, ки дар ихтилофи таксимоти даромади байни капиталистон ва коргарон зохир мегардад. Ин низоъ даромаднокии ширкатҳоро ҳалалдор мекунад ва дар капитализм ноустувориро ба вучуд меорад, ки дар шакли давраҳои тичоратӣ амалӣ мешавад. Ин зиддияти даврагии марксистӣ дар заминаи сармояи монополистии асри 20 аз ҷониби Михал Калески, ки баъдтар дар ин мақола муҳокима карда мешавад, хеле муфассал шарҳ дода шудааст. Боз ҳам, ин равиш динамикаи иқтисоди инноватсиониро таъкид мекунад.

Дар заминаи такрористехсол, Маркс аввалин шахсе буд, ки соҳибкорро ҳамчун назарияи муосири идоракунии тичорат ҳамчун “бартарияи аввалиндараҷа” муайян кард, ки тавассути он ширкатҳои инноватсионӣ навоарӣ мекунанд. Бо вучуди ин, ин стартапҳо нигоҳ доштани бартарии худро хеле душвор хоҳанд кард, зеро онҳо "...хароҷоти бештари идоракунии корхона дар асоси ихтирооти навро дар муқоиса бо корхонаҳои баъдӣ, ки дар замони пеш ба вучуд омадаанд, доранд. [11, с.73]. Ин ба ҳадде дуруст аст, ки маъмулан аввалин боркашонҳо муфлис мешаванд ва танҳо онҳое, ки баъдтар бино, таҷҳизот ва ғайраро бо нархи арзон меҳаранд, аз ин пул кор мекунанд». Гарчанде ки тамаркуз ба инноватсияи равандҳо дар муқоиса бо таърихи навоариҳои муосири маҳсулот нигаронида шудааст, ин гузориши хеле эҳтиёткорона дар бораи маҳдудиятҳои бартарии аввалин боркунанда ҳатто бо эътирофи бренди муосир мебошад. Гузашта аз ин, он далелҳои таҷрибавиро дастгирӣ мекунад, ки соҳибкорони барвақт, ки хатари оғози фаъолияти худро дар зерӣ номуайянии баланди таназзули амиқ ба дӯш мегиранд, майли қавӣ ба нокомӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Arestis, P., Karakitsos, E. (2010), The Post ‘Great Recession’ US Economy: Implications for Financial Markets and the Economy, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
2. ARROW, K. (1962a), The economic implications of learning by doing, Review of Economic Studies, 29(3), 155-173.
3. Arrow, K. (1962b), Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention, in R. R. Nelson (ed.), The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors, Princeton: Princeton University Press, 609-625.

4. Aspromourgos, T. (2012a), Entrepreneurship, risk and income distribution in Cantillon's Essai, in C. Gehrke, N. Salvadori, I. Steedman, R. Storn (eds), Classical Political Economy and Modern Theory: Essays in Honour of Heinz Kurz, London, Routledge, 105-119.
5. Schumpeter, J. A. (1912), Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung (The Theory of Economic Development), Leipzig, Duncker und Humblot.
6. Schumpeter, J. A. (1934), The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle (2nd edition), Cambridge, Harvard University Press. (English translation of 1926 2nd German edition of Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung)
7. Касперович С.А. Взаимодействие инновационного развития с динамическими и качественными характеристиками экономического роста / С. А. Касперович // . – 2008. – № 7. – С. 6-9.
8. Кушлин В. XXI век и возможности расширенного воспроизводства // Экономист. 2000. - №2.
9. Мнян М.Г. Инновационный вызов времени. М.: Издательский дом «Сумма технологий», 2002. - 200 с.
10. Попова Г.Л. Инновации и отраслевая структура экономики региона: анализ взаимовлияния / Г.Л. Попова // Экономический анализ: теория и практика. – 2018. – Т. 17, № 10(481). – С. 1898-1921.
11. Солеҳзода А.А., Имомёрбеков Ф.М. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана. // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2017. № 3 (4). С. 72-82.

УДК 331.5

Искандаров Х.Х., Муродова Р.А.

ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ АҲОЛӢ: МОҲИЯТ ТАРКИБ ВА СОҲТОРИ ОН

Мақолаи мазкур моҳият, таркиб ва соҳтори иқтидори меҳнатии аҳолиро дар бар мегирад. Мақсади таҳқиқоти илмӣ омӯзиши моҳият, таркиб ва соҳтори иқтисодии иқтидори меҳнатии аҳоли ва дар ин асос таҳияи омӯзиши равишҳои муосири он мебошад. Ба ақидаи муаллиф, соҳтори иқтидори меҳнатии кормандро метавон ҳамчун омезиши се ҷузъи алоҳида ва бо ҳам алоқаманди он: психофизиологӣ, таҳассуси касбӣ, иқтидори зеҳнӣ муаррифӣ кард. Дар робита ба ин, пешниҳод карда мешавад, ки соҳтори иқтидори меҳнатии ташкилот аз нуктаи назари хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ баррасӣ карда шавад. Дар мақолаи мазкур таснифоти назариявӣ оид ба идоракунии иқтидори меҳнатӣ пешниҳод гардидааст. Қобили қайд аст, ки иқтидори меҳнатӣ ва идоракунии он яке аз категорияи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: меҳнат, иқтидор, соҳтор, таркиб, идоракунии, иқтидори меҳнатӣ, иқтидори зеҳнӣ, идоракунии иқтидори меҳнатӣ.

Искандаров Х.Х., Муродова Р.А.

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ НАСЕЛЕНИЯ: ЕЕ СУЩНОСТЬ СОСТАВ И СТРУКТУРА

В данной статье рассмотрены характер, состав и структура трудового потенциала населения. Целью научного исследования является изучение сущности, состава и

экономической структуры трудового потенциала населения, и на этой основе разработано исследование ее современный подход. По мнению авторов, структура трудового потенциала работника, можно представить, как совокупность трех отдельных и взаимосвязанных компонентов: психофизиологического, профессиональной квалификации, интеллектуального потенциала. В связи с этим, предлагается рассматривать структуру трудового потенциала организации, с точки зрения качественных и количественных характеристик. В данной статье, представлена теоретическая классификация «управления трудового потенциала». Следует отметить, что трудовой потенциал и управление ею является одной из важнейших социально-экономических категорий.

Ключевые слова: труд, потенциал, структура, состав, управление, рабочая сила, интеллектуальный потенциал, управление трудовым потенциалом.

Iskandarov H.H., Muradova R.A.

LABOR POTENTIAL OF THE POPULATION: ITS ESSENCE COMPOSITION AND STRUCTURE

This article examines the nature, composition and structure of the labor potential of the population. The purpose of scientific research is to study the essence, composition and economic structure of the labor potential of the population and, on this basis, to develop a study of its modern approaches. According to the authors, the structure of an employee's labor potential can be represented as a combination of three separate and interconnected components: psychophysiological, professional qualifications, and intellectual potential. In this regard, it is proposed to consider the structure of the organization's labor potential from the point of view of qualitative and quantitative characteristics. This article presents a theoretical classification of "labor potential management". It is worth noting that labor potential and its management is one of the most important socio-economic categories.

Key words: labor, potential, structure, composition, management, workforce, intellectual potential, labor potential management.

Дар адабиёти иқтисодӣ равишҳои гуногуни назариявии омӯзиши иқтидори меҳнатии аҳоли ташаккул ёфтаанд, ки ба омӯзиши робитаи инсон ва ҷаҳолияти меҳнатӣ асос ёфтаанд.

Аз солҳои 70-уми асри XX сар карда, олимони муаққон дар таҳқиқи иқтидори меҳнатии аҳоли шуруъ ба кор намуда, шумораи зиёди таърифҳои ин мафҳум ва қўшишҳои тасниф намудани онро то ба ҳол анҷом додаанд. Бояд гуфт, ки ин категорияи муҳими иқтисодӣ яъне «иқтидори меҳнатӣ» аниқтараш дар солҳои 80-уми асри XX ба муомилоти илмӣ даромад ва ҳамчун самаранокии истифодаи имкониятҳои меҳнатии одамон, ки тамоми гуногунии сифатҳои коргарро тавсиф мекунад, ҳисоб мешуд. Чуноне, ки олимони иқтисодон Панкратов А.С., қайд менамоянд, вобаста ба талаботи замон, зарурати истифодаи мафҳуме ба миён омад, ки «қобилияти ҷамъиятро дар динамика барои таъмини раванди тақрористеҳсолии омили инсонӣ, аз ҷумла мазмуни моддии он мутобиқи талаботи истеҳсолоти муосири саноатӣ аз ҷиҳати миқдорӣ тавсиф кунад» [15, с.56].

Бори аввал истилоҳи «иқтидори меҳнатӣ» дар соли 1970 дар маҷмӯаи "Истифодаи иқтидори меҳнатӣ" -и Институти иқтисодии Академияи илмҳои СССР истифода шудааст [10]. Ин мафҳум қобилияти истеҳсолии кормандро дар шароити рушди пешрафти илмӣ ва техникаӣ, инчунин истифодаи самаранок ва оқилонаи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодии ўро дар раванди истеҳсолӣ бештар тавсиф менамояд. Иқтидори меҳнатӣ аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ тавсиф карда мешавад. Тавсифи миқдории иқтидори меҳнатӣ ҳамчун ҳосили шумораи шахрвандони қобили меҳнат дар рӯзи кории муқаррарнамудаи қонун муайян карда мешавад. Ғайр аз он, хусусиятҳои миқдории иқтидори меҳнатӣ ва захираҳои меҳнатӣ

ба ҳам мувофиқанд. Бо назардошти хусусиятҳои сифатии иқтидори меҳнатӣ, қобилияти истеҳсолии корманд нисбат ба захираҳои меҳнатӣ, аз ҷумла эҷодкорӣ, хоҳиши эҷоди навовариҳо, инчунин сифатҳои ахлоқӣ, яъне истодагарӣ ва ростқавлӣ дар иҷрои аҳдҳо пурра муайян карда шудаанд.

Нақши асосиро дар инкишоф ва рушди иқтисоди миллӣ иқтидори меҳнатии аҳоли ишғол менамояд. Ба ибораи дигар барои он ки рушди иқтисодиёт дар кишвар таъмин карда шавад, зарур аст, ки сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи қувваи корӣ баланд бардошта шавад [16, с.13]. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки иқтидори меҳнатӣ дар зерӣ таъсири талаботи истеҳсолот, талабот ба қувваи корӣ, дар асоси рушди системаи ҷомеа ва тарбияву дониши баланд ба вуҷуд меояд. Ченаки сифати иқтидори меҳнатӣ сатҳи мутаваззини ихтисосмандии коргар вобаста аз рушд ва инкишофи иқтисодиёти миллӣ дар шароити имрӯза доништа мешавад. Самти миқдории иқтидори меҳнати бошад, аз рӯи омили демографӣ (афзоиши табиӣ, ҳолати саломатӣ ва ғ.), талаботи истеҳсолот ба қувваи корӣ ва имкониятҳои қонеъкунии аҳолии қобилияти меҳнатидошта ба меҳнат муайян карда мешавад. Ҳангоми омӯзиши ин ду самти иқтидори меҳнатӣ маълум мешавад, ки яке аз муаммоҳои асосии истифодаи иқтидори меҳнатӣ ин сатҳи пасти сифатнокии он ба ҳисоб меравад.

Агар дар кишвар шумораи зиёди аҳоли вуҷуд дошта бошад, аммо сатҳи рушди иқтидори меҳнатӣ паст бошад, масъалаҳои муайянсозии иқтидори иқтисодии кишвар душвор мегардад.

Шарти муҳим барои баланд бардоштани самаранокии ширкатҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ин боло рафтани нақши иқтидори меҳнатӣ ва тақмили ташкили фаъолияти тамоми гурӯҳҳои коргарон мебошад. Ташкили фаъолияти муносиб ва идоракунии самарабахши иқтидори меҳнатӣ ба фароҳам овардани шароит ба ҳар як шахс асос ёфтааст, ки он ба пешниҳоди маҳсулот таъсири бефоситаи мусбӣ худро мерасонад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ мафҳуми «иқтидори меҳнатӣ» ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Дар асарҳои муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ мафҳумҳои «иқтидори меҳнатӣ» ва «захираҳои меҳнатӣ» ҳамчун синоним баррасӣ шудаанд. Дар баробари ин, чунин мешуморанд, ки иқтидори меҳнатӣ васеътар аст, аз ҷумла ба ғайр аз аҳолии фаъоли иқтисодии аҳолии кишвар, ки қувваи кориро ташкил медиҳад ва шахсоне, ки аз ҳудуди сину соли меҳнатӣ берунанд ба ин катигорияи муҳими иқтисоди дохил мешаванд.

Мафҳуми «иқтидор» аз калимаи латинии «*potentia*» гирифта шуда, маънояш имконият, қудрат ва имкониятҳои ниҳонӣ доништа мешавад. Дар Энциклопедияи Бузурги Шӯравӣ зерӣ мафҳуми «иқтидор» биғариҳо, захираҳо ва манбаъҳои мавҷуда доништа шудаанд, ки онҳоро барои сафарбар кардан, ба кор андохтан, расидан ба мақсадҳои муайян ва ҳалли масъалаҳо истифода бурдани имкониятҳои шахс, ҷамъият ва давлатро дар соҳаи муайян нишон медиҳад [19].

Ҳамин тавр, дар қорҳои илмии Костаков В.Г., иқтидори меҳнатӣ, ҳамчун захира вобаста ба шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ ва сохтори онҳо аз рӯи чинс ва синну сол, дониши ҷамъшуда, дараҷаи мутобиқати сохтори демографии кормандон ба шароити баланд бардоштани самаранокии меҳнат, ҳаракати иҷтимоии аҳоли (ҳудудӣ ва касбӣ) барасӣ шудааст [20, с.74].

Ба ақидаи Генкин Б.М. иқтидори меҳнатӣ як намуди захираи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи ӯ, иқтидори меҳнатӣ умуман имкониятҳои иштироки шахс, кормандони корхона ва аҳолии кишварро дар истеҳсол ва мубодилаи мол тавсиф мекунад [5, с.26].

Чигунае, ки иқтисоддонҳои рус В.Я. Афанасев ва И.К. Корнев қайд менамоянд: «Иқтидори инсонӣ маҷмӯи қобилиятҳои одамон мебошад, ки дар ҷойе машғули кор ҳастанд ва масъалаҳои муайянро ҳал мекунад. Иқтидори инсонӣ барои вазифаҳои муайяне тарҳрезӣ шудааст, ки ӯ ҳамчун мутахассис мувофиқи қобилият, дониш ва таҷрибаи худ иҷро менамояд» [3, с.67].

Дар робита ба ин иқтидори меҳнатиро метавон чун қобилияти категорияи муайяни инсонҳо фаҳмид, ки дар рафти фаъолияти корӣ бо уҳдадорихои вазифавии худ ва ҳадафҳои

дар назди кормандони ташкилот, истифода мешаванд. Иқтидори меҳнатӣ аз рӯи таркиби сифатӣ ва миқдории худ бояд ҷавобгӯи сохторҳои ташкилию штатии амалкунанда, бо дарназардошти рушди минбаъдаи онҳо бояд нигаронида шуда бошад.

Иқтидори меҳнати корманд дар зери қобилият ва хоҳиши қор, ташаббус дар меҳнат ва соҳибқории иқтисодӣ, ғаёлияти эҷодӣ ва ғайра ташаккул меёбад. Ду ҷанбаи муҳим ба назар гирифта мешавад: пеш аз ҳама, дар ҳолати оғоз намудан ба ғаёлияти меҳнатӣ, қобилияти ҷисмонӣ ва маънавии ӯ метавонад ба таври шартӣ ба назар гирифта шавад ва инчунин натиҷаи қувваи қории ӯ муайян карда шуда, маҳсулоти ниҳой ва сатҳи мушаххаси самаранокии меҳнат муайян карда мешавад.

Дар илми иқтисодиёт равишҳои гуногун оид ба таърифи «иқтидори меҳнати корманд» мавҷуданд. Онҳоро ба таври муфасссал дар ҷадвали 1. ба таври зерин ҷойгир намудаем.

Ҷадвали 1. Раҷишҳои асосии олимони иқтисоддон оид ба мафҳуми «иқтидори меҳнати корманд»

Олимон	Мафҳум
1	2
С.Г. Радко	“Иқтидори меҳнатӣ-қобилияти корманд, ки ба донишҳои касбӣ, таҷрибаи амалӣ, хусусиятҳои шахсӣ ва психофизиологӣ асос ёфтааст ва дар амалӣ намудани ҳадафҳои созмон бо дастгирии амалҳои моддӣ, техникӣ, иттилоотӣ ва ташкилии раванди меҳнат саҳми шахсии зарурӣ меғузорад” [18, с.17].
В.В. Адамчук, П.Э. Шлендер, Ю.П. Кокин	“Иқтидори меҳнатӣ-маҷмӯи қобилияти ҷисмонӣ ва маънавии корманди мушаххас барои ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар раванди истеҳсолот бо шароити додашуда ва қобилияти кӯшиши ба сатҳи олӣ дар ҷараёни қорӣ иҷро намудани вазифаҳои худ доништа мешавад” [2, с.66].
Ю.Г. Одегов, В.Б. Бичин, К.Л. Андреев	“Иқтидори меҳнатӣ-маҷмӯи қобилиятҳои ҷисмонӣ ва зеҳнии кормандон дар шароити мушаххас ба натиҷаҳои муайяншудаи ғаёлият ва беҳтар қардани онҳо дар ҷараёни ғаёлияти меҳнатӣ, иҷрои вазифаҳои набе, ки дар натиҷаи тағйирот дар қор ба вучуд меоянд, доништа мешавад” [14, с.267].
Т.Б. Ғаниев	“Тафсири нисбатан васеи мазмуну мафҳуми «иқтидор» аз он иборат аст, ки ҳангоми баррасии он ба сифати манбаи имкониятҳо, воситаҳо ва захираҳои, ки қобилияти ба ҳаракат оварданро доранд, метавонанд ҳангоми ҳалли ягон масъала ё ноил гардидан ба ҳадафи мушаххас, истифода қарда шаванд” [4, с.106].
Ҳ.Р. Исайнов	“Потенциал ё худ иқтидор яке аз мафҳумҳои марказии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки зимни муайянсозии мафҳуми маҷмӯи иқтидорҳои иқтисодӣ ё унсурҳои алоҳидаи он метавон аз моҳияти мафҳумҳои базавии «потенсия» ва «потенциал» бархурдор шуд. Зери мафҳуми потенциал дараҷаи қувватнокӣ, имкониятҳои қушоданашуда, дар ягон муносибат, маҷмӯи воситаҳо, ки барои ғаёлият заруранд фаҳмида мешавад” [8, с.345].
Ҳ.Ҳ.Искандаров, С.Н. Давлатов	“Иқтидори меҳнати корманд - ин қобилияти шахсии ҳар як шахс дар ғаёлияти меҳнатӣ (ҷисмонӣ, таълимӣ, рӯҳӣ ва дигар намуди ғаёлиятҳо) доништа мешавад” [9, с.54].
Н.И. Шаталова	“Иқтидори меҳнатӣ-як ченаки захираҳо ва қобилиятҳои моддӣ мебошад, ки доимо дар ҷараёни ҳаёти инсон ташаккул меёбанд ва

	дар рафтори меҳнатӣ амалӣ карда мешаванд ва самараи воқеии онро муайян мекунанд” [23, с.17]
Н.М. Кузмина	“Иқтидори меҳнатӣ-мачмӯи қобилияти корманди мушаххас барои ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар шароити муайян доништа мешавад” [11, с.78-79].
Х.М. Психоматов	“Иқтидори меҳнатӣ-мукаммалии қобилияти кормандон бо имкониятҳо ва шароите, ки барои дар муҳити бозор ба амал баровардани ин қобилиятҳо фароҳам оварда шудаанд” [17, с.9].
И.Д. Матскуляк	“Иқтидори меҳнатӣ-мачмӯи шахсоне, ки қобилияти иштирок дар раванди меҳнатро аз ҷиҳати сифатҳои ҷисмонӣ ва маънавии худ доранд” [13, с.117].

Таҳия аз ҷониби муаллиф

Ҳамин тавр, дар раванди омӯзиши категорияи иҷтимоию иқтисодии «иқтидори меҳнатӣ» нуктаҳои гуногуни муаллифон оид ба муайян намудани моҳияти он таҳлил карда шуданд. Чун қоида, муаллифони муосир ин категорияро танҳо дар ҷанбаи эволюсионӣ баррасӣ мекунанд. Тадқиқоти илмӣ мазкур ба низом даровардани равишҳо дар асоси мазмуни иқтисодии категорияи «иқтидори меҳнатӣ»-ро пешниҳод мекунад. Ташаккули ақидаҳо дар бораи иқтидори меҳнатӣ чор равишро ҷудо кардан мумкин аст.

Дар доираи равиши аввал иқтидори меҳнатӣ ҳамчун категорияи захираҳо, яъне. иқтидор мачмӯи навъҳои гуногуни захираҳои мебошад, ки барои фаъолият ё рушди система, асосан иқтисодӣ, бевосита бо фаъолияти истеҳсолот алоқаманданд.

Равиши дуюм иқтидори меҳнатиро ҳамчун қобилияти қорӣ шарҳ медиҳад. Потенциал, ба ақидаи онҳо, ифодаи қуллаи ягонагии сохтор ва вазифаи объект, зухуроти алоқаи байнихамдигарии онҳо, ифодаи қобилияти коллективии кормандон барои иҷрои ҳар гуна вазифаҳо мебошад [21, с.8].

Равиши сеюм ба омӯзиши иқтидори меҳнатӣ ҳамчун иқтидори ҳуди меҳнат, натиҷаи имконпазири он нигаронида шудааст. Мувофиқи ин равиш иқтидори меҳнатиро ҳамчун иқтидори ҳуди меҳнат фаҳмидан лозим аст, ки онро ҳолат ва динамикаи омилҳои истеҳсолӣ дар шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин дараҷаи мувозинати онро муайян мекунад. Ба фикри мо, ин муносибат танҳо ҷараёни истифодаи самарабахши нерӯи меҳнатиро муайян мекунад, вале ба мо имкон намедихад, ки хусусиятҳо ва ақидаҳои асосиро дар бораи арзиши аслии он ошкор кунем.

Дар равиши чорум иқтидори меҳнатӣ ҳамчун системаи омилҳои моддӣ ва меҳнатӣ, ки ноил шудан ба ҳадафҳои истеҳсолиро таъмин менамояд, баррасӣ карда мешавад. Ин равиш дар худ паҳлуҳои омӯзиши зеринро: захиравӣ, меҳнатӣ (ҷараёни меҳнат ва натиҷаи меҳнат) ва омилро дар бар мегирад. Муайян намудани мазмуни иҷтимоию иқтисодии иқтидори меҳнатӣ ба мо имкон медиҳад, ки пешгӯии истифодаи самараноки он тартиб дода шавад, бинобар ин доништан лозим аст, ки имкониятҳои иқтидори меҳнатӣ чи гунаанд. Арзёбии минбаъдаи иқтидори меҳнатӣ дар тадқиқоти илмӣ аз мавқеи равиши захиравӣ амалӣ карда мешавад.

Барои амиқтар ва ҳамаҷафа омӯختани иқтидори меҳнатӣ бояд ба структураи он назар афканем. Ба мақсад мувофиқ аст, ки сохтори иқтидори меҳнатиро аз ду мавқеъ дида бароем: аз мавқеи ҳуди корманд ва аз мавқеи ташкилот.

Сохтори иқтидори меҳнати кормандро метавон ҳамчун омезиши се ҷузъи алоҳида ва бо ҳам алоқаманди он муаррифӣ кард:

- психофизиологӣ,
- тахассуси касбӣ;
- иқтидори зеҳнӣ.

Ба андешаи мо, сохтори иқтидори меҳнати корманд дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт бояд пурра карда шавад, зеро он ҷузъҳои муҳим: иқтидори идоракунӣ ва инноватсионӣ

кормандро инъикос намекунад. Дар робита ба ин, пешниҳод карда мешавад, ки сохтори иқтидори меҳнатии ташкилот аз нуқтаи назари хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ баррасӣ карда шавад. Сохтори иқтидори меҳнатии корманд, ки дар тадқиқоти илмӣ пешниҳод шудааст, имкон медиҳад:

- таҳлили неруи зеҳнӣ тарбиявӣ, бо таваҷҷуҳ ба он, ки дар марҳалаи ҳозираи тараққиёти инноватсионии иқтисодиёт аҳамияти ин қисмҳои иқтидори меҳнатӣ беандоза меафзояд ва аз ин рӯ, омӯзиши амиқи ин хусусиятҳои сохторӣ бениҳоят зарур аст.

- иқтидори касбӣ ва тахассусиро якҷоя бояд баррасӣ кард, зеро ин ду хусусият бо ҳам зич алоқаманданд;

- аз нуқтаи назари сохтори идоракунӣ, омӯзиш ва баҳодиҳии иқтидори кормандони ташкилотҳо омӯхта шавад;

- ҷузъҳои иқтидори психофизиологиро ҳамчун қисми таркибии хусусиятҳои шахсии кормандон таҳлил бояд намуд;

- омӯзиши иқтидори идоракунии корманд ҳамчун яке аз воситаҳои асосии идоракунии кадрҳо ҷиддӣ омӯхта шавад;

- иқтидори инноватсионӣ ҳамчун ҷузъи алоҳидаи рушди кадрҳо ҳисоб карда шавад.

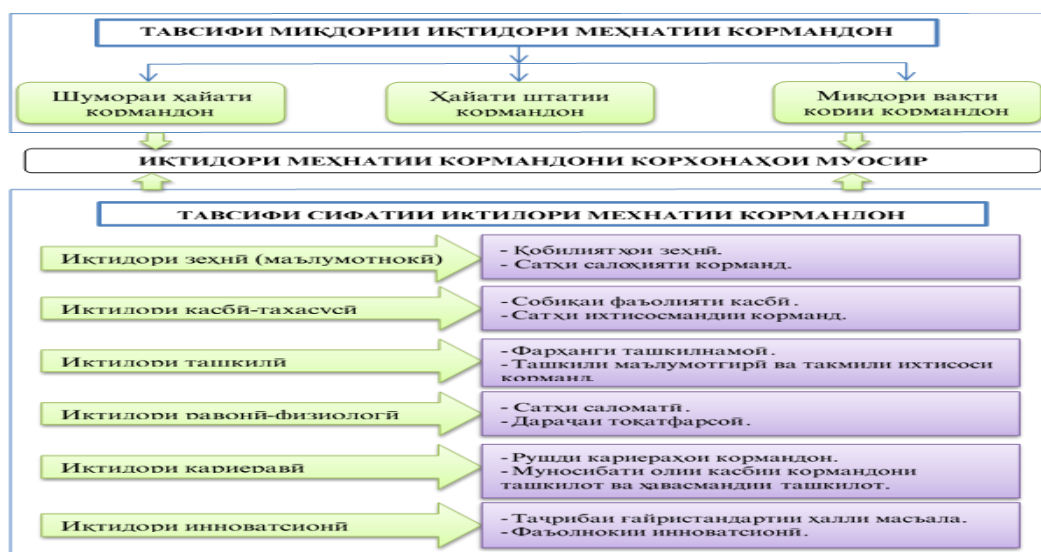
Ҳангоми баҳогузори иқтидори меҳнатии корманд мувофиқати шароите, ки касб ба сатҳи инкишофи сифатҳои касбии муҳими корманд пешниҳод карда шудааст, бо имконияти кори муваффақ муайян карда мешавад. Дар сохтори иқтидори меҳнатии корманд унсурҳои асосии зерин ҷудо карда мешаванд:

- қобилияти ҳамкорӣ, ташкили коллективӣ ва ҳамкорӣ, ки ҳузури онҳо иқтидори коммуникатсиониро муайян мекунад;

- маҷмӯи қобилиятҳои эҷодӣ, тафаккури таҳлилий, ки иқтидори эҷодиро тавсиф мекунад;

- хосиятҳои арзиши ҳавасмандкунанда, ки дараҷаи татбиқи онҳо иқтидори маънавию ташаккул медиҳанд.

Муаллифи тадқиқот дар асоси омӯзишҳои зиёди илмӣ олимону муақиқони ватанӣ ва хориҷӣ сохтори иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосирро бо назардошти хусусиятҳои хоси он дар системаи аломатҳои миқдорӣ ва сифатӣ мушаххас кардааст (нигаред ба расми 1).

Расми 1. Сохтори иқтидори меҳнатии кормандон, аз нигоҳи имкониятҳои корхона.

Сохтори иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосир, ки муаллиф асоснок кардааст, равишҳои концептуалии олимони ватанӣ ва хориҷиро бо дохил намудани иқтидори таҳассуси зеҳнӣ, касбӣ, ташкилӣ, раванӣ ва инчунин иқтидори идоракунии ва инноватсиониро ворид намудааст.

Сохтори иқтидори меҳнатии кормандони ташкилот ду гурӯҳ хусусиятҳоро дарбар мегирад, ин миқдорӣ ва сифатӣ мебошанд.

Хусусиятҳои миқдорӣ дар бар мегиранд: шумораи ҳайати кормандон, ҳайати штатии кормандон ва миқдори вақти кории кормандон. Хусусиятҳои сифатии сохтори иқтидори меҳнатии кормандон бошанд, дарбаргирандаи иқтидори зеҳнӣ (маълумотнокӣ), касбӣ-таҳассусӣ, ташкилӣ, раванӣ-физиологӣ, кариеравӣ ва инноватсионӣ дониста мешаванд.

Асоси иқтидори меҳнатии кормандро солимии раванӣ, ҷисмонӣ, ва эҳтиёҷоти эҷодии ӯ ташаккул медиҳанд. Рушд ва татбиқи он аз ҷониби омилҳои ташаккули система, ба монанди оила, коллективи меҳнатӣ ва ҷомеа муқаррар карда мешавад. Барои татбиқи босамари иқтидори меҳнатӣ ба ташкилотҳо системаи таҳлил, ҳавасмандкунӣ ва рушди иқтидори меҳнатӣ лозим аст ва давлат бояд онро тавассути қонунгузории худ дар соҳаи ғуноғуни иқтисодӣ дастгирӣ намояд.

Иқтидори меҳнатии кормандро бо маҷмӯи қобилиятҳои ӯ барои фаъолияти иқтисодӣ тавсиф кардан мумкин аст. Вобастагии мустақим байни иқтидори меҳнатӣ, натиҷаҳои меҳнат ва сатҳи ҳавасмандгардонии шахс вучуд дорад: афзоиши баъзе омилҳо тағироти мувофиқро дар дигар омилҳо таъмин менамоянд.

Аз ин ғуфтаҳо бармеояд, ки иқтидори меҳнатии корманд ҳудуди муайяни ҳудро дорад, ки он қобилияти ақлӣ ва ҷисмонӣ, сифатҳои маънавию зеҳнӣ ва дигар хусусиятҳои шахсии ӯ, инчунин мавҷудияти тамоюл ва имконияти рушд ва инкишофро муайян мекунад.

Таҳлили хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ дар сохтори иқтидори меҳнатӣ ба мо имкон медиҳад, ки арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи рушди иқтидори меҳнатро риоя кунем ва сатҳи мувофиқати салоҳияти кормандонро бо талаботи ташкилотҳои муосир ҷо ба ҷо гузорем.

Ҳамчун як қисми таҳқиқоти илмӣ мо, баҳшида шудааст ба таҳқиқи мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ».

Моҳияти идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар корхонаҳои муосир барои ҳалли се мушкилоти ба ҳам алоқаманд нигаронида шудааст:

1. Ташаккули имкониятҳои самараноки фаъолияти меҳнатӣ барои кормандон, ки ба беҳтаъномоии сифати меҳнат бо ҷои кор бештар ниёз доранд;

2. Таъсис дар ташкили шароити истехсолӣ ва иҷтимоию техникий иқтисодӣ, ки барои истифодаи ҳадди аксари қобилиятҳои кормандон амалӣ карда мешаванд;

3. Равандҳои идоракунии доимӣ, ки ба манфиатҳои шахсияти корманд зарар расонида наметавонанд.

Таҳлилҳои назарявӣ дар баҳши идоракунии иқтидори меҳнатӣ аз ҷониби муаллиф анҷом дода шуда, дар ҷадвали 2 бо тариқи зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Муайяномаи мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ»

Муаллиф	Таъриф
1	2
П.Ф. Друкер	«Навъи махсуси фаъолияти, ки анбӯҳи захираҳоро барои расидан ба ҳадафҳо ва табдил додани онҳоро ба моли тайёр мусоидат мекунад» [1, с.67].
Дж. М. Иванцевич, А.А. Лобанов	«Ин фаъолиятест, ки дар корхона анҷом дода мешавад, ки ба истифодаи самараноки кормандон барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилию шахсӣ мусоидат мекунад» [7, с.87].
Е. В. Маслов	«Таъсири системавие мебошад, ки ҷораҳои муташаккилона, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар гирифта, оид ба раванди ташаккул

	ва азнав тақсимои меҳнатӣ дар сатҳи корхона, баҳри фароҳам овардани шароит барои истифодаи сифатҳои меҳнатии кормандон мусоидат мекунад»[12, с.25].
Р. Марр и Г. Шмидт	Идоракунии иқтидори меҳнатӣ «соҳаи фаъолиятест, ки тавсифкунандаи фаъолияти идоракунии доништа шуда, вазифаи асосии он таъминамоии кормандон ва мақсаднок истифодабарии иқтидори меҳнатии кормандон доништа мешавад»[22, с.276].
С.В. Шекшня	«Ин таъмини ташкилотро бо шумораи зарурии кормандон, ки вазифаҳои ҳатмии истеҳсолотро иҷро мекунанд, таъмин мекунад»[24, с.188].
Р. Дафт	“Идоракунии иқтидори меҳнатӣ – ин фаъолиятест барои ҷалбнамоӣ, омодаанамоӣ ва нигоҳ доштани қувваи корӣ нигаронида шудааст” [6].

Таҳия аз ҷониби муаллиф

Таърифҳои дар ҷадвали 2 овардашуда аз гуногунии равишҳои назариявии мавҷуда барои муайян кардани мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ» нишон медиҳанд.

Дар тадқиқоти диссертатсия идоракунии иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосир маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии таъсиррасонӣ ба хусусиятҳои кормандон, ки рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва касбии онҳоро муайян мекунанд, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Масъалаҳои рушд ва инкишофи истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи корхонаи мушаххас хеле муҳим аст. Тағйиротҳое, ки дар ҳаёти иқтисодӣ сиёсӣ дар сатҳҳои мухталифи иқтисодиёт ба амал меоянд, имкониятҳои бузурги рушди инсониро ташкил медиҳанд ва номуайяниҳоро ба зиндагии ӯ ворид мекунанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт, ташкили як системаи мукаммали идоракунии фаъолияти меҳнатӣ ҳосилнокии баланди меҳнаторо таъмин менамояд. Ҳамзамон кафолати ҳуқуқӣ ба меҳнат, даромад, таҳсил, ҳифзи иҷтимоӣ, тандурустӣ ва ғайра бояд пешниҳод карда шавад. Дар чунин шароит, сатҳи устувории иҷтимоии кормандони мушаххас, инчунин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, дар навбати аввал, аз дараҷаи рақобатпазирии онҳо вобаста буда, аз рушди сифатҳои махсуси иқтидори меҳнатии кормандон вобаста аст.

Ҳамин тавр, таҳлили мафҳуми иқтидори меҳнатӣ имкон дод, ки чор равиши асосии он иқтидори зеҳнӣ, таҳассусӣ, ташкилӣ ва психофизиологӣ муайян карда шаванд. Ин равишҳо дар асл муайянкунанда ва пуркунандаи иқтидори меҳнатии кормандон доништа мешавад. Сохтори таъиншуда бо иқтидори идоракунии ва инноватсионӣ пурра карда мешавад. Муносибатҳои гуногуни муайян кардани мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ» аз нуктаи назари олимони ва муақиқоне, ки дар ин самт фаъолияти илмӣ намудаанд, таърифҳои гуногун оварда шудааст. Муаллиф бо дар назардошти таърифҳои овардашуда, моҳияти идоракунии иқтидори меҳнатиро мувофиқ ба дарк ва фаҳмиши худ чунин шарҳ додааст: «идоракунии иқтидори меҳнатӣ - фаъолиятест, ки тавсифкунандаи фаъолияти идоракунии доништа шуда, аз идоракунанда, маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии таъсиррасонӣ ва аз идорашавандаҳо бо роҳҳои самараноки инноватсионӣ истифодабарии захираҳои иқтисодӣ доништа мешавад, ки рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва касбии онҳоро муайян мекунанд.

Асоси иқтидори меҳнатии кормандонро рушди тавонмандии инсонӣ ташаккул медиҳад. Дар раванди меҳнат иқтидори меҳнатии инсонӣ доимо тақмил меёбад. Ташкилотҳои гуногун системаи худро барои баланд бардоштани таҳассуси касбии кадрҳо доранд, онҳо барои нигоҳ доштани саломатӣ, фароҳам овардани шароити хуби меҳнатӣ, беҳтарӣ, рушди қобилияти эҷодӣ ва ғайра маблағҳои калони молиявӣ сарф менамояд.

Марҳилаи таҷдиди иқтидори меҳнат ин истеъмом ва татбиқи он дар сохтори иқтисодиёт мебошад, ки ба зарурати дастрасии қувваи корӣ алоқаманд аст. Асоси фаъолияти меҳнатии корхона ин амалӣ кардани иқтидори меҳнатӣ ва тақдир додани он ба сармои инсонӣ

мебошад. Ширкат қисми эҳтиётии қувваи кориро дарк мекунад ва ба ташкил ва рушди он таъсир мерасонад. Дар натиҷаи татбиқи иқтидори меҳнатӣ ҳадафҳои тичоратии корхона амалӣ карда мешаванд: рақобат дар бозор таъмин карда мешавад, ҳаҷми зарурии фурӯш ва афзоиши фоидаи умумӣ ба даст оварда мешаванд.

Бо мақсади самаранок идора кардани равандҳои ташаккул, рушд ва татбиқи иқтидори меҳнатӣ, бояд саривақт бо истифода аз усулҳои илмӣ, баҳри муайян кардани дурнамои рушд ва самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ аз он истифода намояд.

Истифодаи пурраи иқтидори меҳнатӣ дар идоракунии ширкатҳо дар шароти муосир, аз иштироки корманд дар идоракунии ширкат гувоҳӣ медиҳад. Ба ақидаи муаллиф истифодабарии иқтидори меҳнатии корманд, бахусус фикру ақидаҳо, навоарӣ, чоринамоии навоариҳо, назорати рафти навоарӣ ва дар охир иштирок дар тақсимои фоида, яке аз роҳҳои самаранок ва даромадноки ширкатҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт доништа мешаванд.

Ҳамин тариқ, иқтидори меҳнатӣ бо самаранокӣ меҳнат алоқаманд аст ва онро тавассути амалисозии иқтидори меҳнатии корманд ё чомеа дар шароити мушаххас, ки имконияти ба даст овардани ҳадди аксарро барои корманд муайян мекунад, ба даст овардан мумкин аст. Гузашта аз ин, ташаккули шароит барои меҳнати самаранок на танҳо аз созмонҳои мушаххас, балки аз бисёр ҷиҳат ба сиёсати кишвар низ вобаста аст. Агар кишвар барои фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи самарабахш ва рушди муттасили иқтидори кормандон дар самти таҳассуси касбии онҳо, ҷанбаҳои психофизиологӣ, эҷодӣ, ҳавасмандгардонӣ ва ахлоқӣ дар тамоми давлат, дар асоси татбиқи сиёсати мушаххас, шароит фароҳам оварад, натиҷаи хуб ба даст хоҳад овард.

Ҳангоми омӯзиши нишондиандаҳои миқдорӣ ва сифатии истифодаи иқтидори меҳнатии аҳолии маълум мегардад, ки яке аз масъалаҳои асосии истифодаи иқтидори меҳнатӣ ин сатҳи пасти касбияти онҳо ба ҳисоб меравад, ки дар бештари мавридҳо ба бозори меҳнат таъсири манфии худро мерасонад.

Дар баробари тағйирёбии вазъи бозори меҳнати ватанию хориҷӣ, пайдошавии талабот ба шаклҳои муассири рушди технологидошта меафзояд. Ҳамзамон аз ҷониби ҷамъият ба сатҳи таҳассус, дониш, омодагии касбӣ, ихтисосмандӣ ва фаъолнокии иҷтимоӣ талаботҳои нав пайдо мешавад. Чунин вазъият собит менамояд, ки мушкilotи беҳтаргардонӣ ва истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатии аҳолии дар бозор бо назардошти хусусиятҳои хоси соҳавию минтақавӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ аҳолиро баназаргирии урфу одатҳои маҳал, инчунин сатҳи баланди бекорию муҳочирати меҳнатии аҳолии мамлакат дар мадди аввал мешавад.

Дар натиҷаи интихоби модели нави иқтисодӣ ва ба иқтисодиёти муосир гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар низоми нави иқтисодӣ як қатор падидаҳои нав ва мушкilotи зиёд пайдо гардиданд. Ҳамаи ин ба, ихтисоршавии шуглу касбиятҳо, сатҳи баланди бекорӣ, муҳочирати меҳнатӣ, муҳочир шудани мутахассисони касбӣ ва ниҳоят заиф гардидани иқтидори меҳнатии аҳолии ва дигаргуншавии вазъи бозори дохилаи меҳнатии мамлакат оварда расониданд. Вазъияти ба вучуд омада зарурати таҳқиқоти амиқи хусусиятҳои ташаккули иқтидори меҳнатӣ ва ҳамзамон истифодаи дурусти он ҷиҳати ошкорсозии нақши муайянкунандаи захираҳои инсонӣ барои ноил гардидан ба афзалиятҳои рақобатпазириро дар бозори меҳнат ба миён овард.

Аз ин лиҳоз, таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ дар фаъолияти меҳнатӣ ошкор менамоянд, ки иқтидори меҳнатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, пурра истифода нагардида истодааст ва вазъи бозори меҳнат бошад номутобиқии арзаю тақозои қувваи кории касбиро нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, ташаккули сиёсати истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатии аҳолии дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ, ки ба шугли пурмаҳсул оварда мерасонад, дар шароити иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мегардад. Ҳамаи ин муҳимият ва зарурати интиҳоб, ки таҳқиқи масъаларо муайян менамояд ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Druker P.F. Innovation & Entrepreneurship / P.F. Druker – N.Y. – 1985 – 190 p.
2. Адамчук В.В., Шлендер П.Э., Кокин Ю.П. Экономика труда: учебник. М.: Юрист, 2002. С. 66.
3. Афанасьев В.Я. Введение в государственное управление: Учебное пособие в 3 кн.). - М.: Финстатинформ, 1998. -67с.
4. Ганиев Т.Б. Тавонмандии нерӯи зехнии инсон ҳамчун сарчашмаи захираҳои амнияти миллӣ ва байналмилалӣ// Пайёми Маркази татқиқоти стратегии назди Президенти ҶТ. «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯза». – Душанбе – 2015. №6 (49) С.-101-110.
5. Генкин Б.М. Экономика и социология труда/Б.М. Генкин. – 7-е изд., доп. – М.: Норма, 2007. – С.26
6. Дафт Р. Л. Менеджмент. 6-е изд.– СПб.: ПИТЕР, 2009. – 864 с.
7. Иванцевич Дж., Лобанов А.А. Человеческие ресурсы управления. – М., 1993. – 301 с.
8. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ: Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2018. –С.345.
9. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2017. - № 2/5. -Ч.2. - С.53-58.
10. Кибанов А.Я. Управление персоналом в России: история и современность: Монография / А.Я. Кибанов, И.А. Эсаулова и др.; Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – 240 с.
11. Кузьмина Н.М. Проблемы оценки кадрового потенциала предприятий региона // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2007. – №2. – С. 78-79.
12. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: / Под ред, П.В. Шеметова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
13. Мацкуляк И.Д. Стратегия занятости с предотвращением безработицы (политико-экономический аспект). – М.: Экономика, 1990. – 207 с
14. Одегов Ю.Г., Бычин В.Б., Андреев К.Л. Экономика труда. М.: Волтере Клувер, 2011. 800 с.
15. Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала/А.С. Панкратов. М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 56.
16. Поскуряков В.М. Самоукин А.И. Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ. – М.: Экономика, 1991. 276 с.
17. Психоматов Х. Факторы и условия воспроизводства трудового потенциала // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005. – №4. – С. 7-11.
18. Радько С.Г. Трудовой потенциал как социально-экономическая категория. - СПб.: Просвещение, 2010. С. 17.
19. Рощин С.Ю. Экономика труда (экономическая теория труда): Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000
20. Трудовые ресурсы. Социально-экономический анализ/Под ред. Костакова В.Г. М., 1976. – С.74
21. Трункина Л.В. Современные императивы формирования и развития трудового потенциала персонала предприятий// Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда). Саратов, 2011. – С.8
22. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики / Под ред. Р.Марра, Г.Шмидта. – М.: МГУ, 2001. – 480 с.
23. Шаталова Н. И. Трудовой потенциал работника: учебное пособие. — М.: ЮНИТИ–ДАНА, -2003. - 399 с. 17

24. Шекшня С. В. Управление персоналом современной организации / С.В. Шекшня – М: «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2005. – (Серия: Библиотека журнала «Управление персоналом»). – 368 с.

УДК 338.2

Каюмова Ш.Т., Мухсинова П.А.

ПОНЯТИЕ «КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ» В СОВРЕМЕННОЙ ТРАКТОВКЕ

В статье уточняется содержательная сущность понятия «конкурентоспособность региона». Актуальность проблемы конкурентоспособности регионов отмечается в работе отдельных авторов, исследующих проблемы обеспечения устойчивого роста региональных экономик. В частности, отмечается, что конкурентоспособность становится важнейшим условием устойчивого развития национальных экономик. При этом, анализ показал, что в экономической литературе конкурентоспособность региональной экономики трактуется по-разному. Различные трактовки понятия возвращаются к исследовательским целям исследователей. Анализ показал, что большинство авторы, игнорируя причинные факторы, больше полагаются на следственные факторы развития конкурентоспособности территориальных образований. Такой подход, по мнению автора, не может объяснить содержательную сущность понятия региональной конкурентоспособности, поэтому ее необходимо скорректировать и пересмотреть. Автором данной статьи в качестве основополагающего фактора обеспечения конкурентоспособности региональной экономики рассматривается качества конкурентной среды в регионе. Формирование здоровой конкурентной среды может способствовать активизацию инвестиционной и инновационной деятельности в регионе. Последнее создает соответствующие условия для освоения и эффективного использования природно-ресурсного потенциала территорий, что способствует развитию конкурентных преимуществ региональной экономики. С этой позиции обосновано относительно полное и комплексное определение понятия конкурентоспособности региона, а также предложено авторское определение данного понятия.

Ключевые слова: регион, конкурентоспособность, определение, качества жизни населения, потенциал, конкурентная среда, промышленность, инновации, инвестиции.

Каюмова Ш.Т., Мухсинова П.А.

МАҒҲУМИ “РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА” ДАР ТАСВИРИ ЗАМОНАВӢ

Дар мақола моҳияти серпахлӯи мағҳуми «рақобатпазирии минтақаи» равшан карда шудааст. Аҳамияти мушкилоти рақобатпазирии минтақаи дар қорҳои муаллифони алоҳида, ки масъалаҳои таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои меомӯзанд, қайд карда шудааст. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки рақобатпазирӣ шартӣ муҳимтарини рушди устувори иқтисодиёти миллий гардида истодааст. Ҳамзамон, таҳлиҳол нишон медиҳанд, ки дар адабиёти иқтисодӣ рақобатпазирии иқтисоди минтақа ба таври ғуноғун шарҳ дода шудаанд. Тафсириҳои ғуноғуни консепсия ба ҳадафҳои тадқиқоти тадқиқотчиён бармегарданд. Таҳлилҳои инъикос менамоянд, ки аксари муаллифон омилҳои аслию

сабабиро ба назар нагирифта, дар рушди рақобатпазирии субъектҳои минтақавӣ бештар ба омилҳои санҷишӣ таъяс мекунад. Ин равиш, ба гуфтаи муаллиф, наметавонад моҳияти пурраи мафҳуми рақобатпазирии минтақаро шарҳ диҳад, аз ин рӯ, он бояд тасҳеҳ ва бознигарӣ шавад. Муаллифи ин мақола сифати муҳити рақобатро дар минтақа омили бунёдии таъмини рақобатпазирии иқтисоди минтақа медонад. Ташаккули муҳити солими рақобатпазир метавонад ба ғаёол шудани ғаёолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар минтақа гардад. Ин бошад, барои рушд ва истифодаи самараноки иқтисодии захираҳои табиӣ манотик шароити мувофиқ фароҳам меорад, ки ба рушди бартаридори рақобатпазирии иқтисоди минтақа мусоидат мекунад. Аз ин мавқеъ таърифи нисбатан мукамал ва ҳамаҷонибаи мафҳуми рақобатпазирии минтақавӣ асоснок шуда, таърифи муаллифии ин мафҳум пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақа, рақобатпазирӣ, таъриф, сифати зиндагии аҳоли, иқтисод, муҳити рақобат, саноат, инноватсия, сармоягузорӣ.

Kayumova Sh.T., Mukhsinova P.A.

THE CONCEPT OF “COMPETITIVENESS OF REGIONAL ECONOMY” IN THE MODERN INTERPRETATION

The article clarifies the substantive essence of the concept of “regional competitiveness”. The relevance of the problem of regional competitiveness is noted in the work of individual authors who study the problems of ensuring sustainable growth of regional economies. In particular, it is noted that competitiveness is becoming the most important condition for the sustainable development of national economies. At the same time, the analysis showed that in the economic literature the competitiveness of the regional economy is interpreted differently. Various interpretations of the concept return to the research goals of researchers. The analysis showed that most authors, ignoring causal factors, rely more on investigative factors in the development of the competitiveness of territorial entities. This approach, according to the author, cannot explain the substantive essence of the concept of regional competitiveness, so it needs to be adjusted and revised. The author of this article considers the quality of the competitive environment in the region as a fundamental factor in ensuring the competitiveness of the regional economy. The formation of a healthy competitive environment can contribute to the activation of investment and innovation activities in the region. The latter creates appropriate conditions for the development and effective use of the natural resource potential of the territories, which contributes to the development of competitive advantages of the regional economy. From this position, a relatively complete and comprehensive definition of the concept of regional competitiveness is justified, and the author’s definition of this concept is proposed.

Key words: region, competitiveness, definition, quality of life of the population, potential, competitive environment, industry, innovation, investment.

В современных условиях важнейшим фактором, обеспечивающим устойчивое и стабильное развитие экономических систем, выступает уровень их конкурентоспособности. Ведущие страны мира усиливают поиск эффективных методов наращивания конкурентных преимуществ своей национальной экономики, состоящих из совокупности конкурентных преимуществ отдельных регионов и предпринимательских структур. По сути, конкурентоспособность превращается в сверхстратегическую цель каждой национальной экономики, подчиняя в себя приоритетные направления освоения и эффективного использования природно-ресурсного потенциала отдельных регионов. При этом, преобладающим признаком основных тенденций развития конкретных стратегий становится поиск путей и способов обеспечения конкурентоспособности промышленных систем региональных экономик, как ведущую отрасль национальных экономик

постиндустриального типа. Последнее предполагает системного осмысления теоретико-методологических положений развития конкурентоспособности региональной промышленной системы, способствующий разработке и реализации стратегических направлений индустриализации национальной экономики.

Следует отметить, что конкурентоспособность управленческих систем стала объектом системных исследований еще в трудах классиков экономической теории. А. Смит в своем знаменитом труде «Исследование о природе и причинах богатства народов» [1] раскрыл сущностные аспекты формирования и развития конкурентоспособности национальных экономик. Позднее Д. Риккардо развивал теорию конкурентоспособности, расширяя ее границы до исследования факторов и способов развития конкурентных (сравнительных) преимуществ [2]. Пожалуй, после теории Д. Риккардо наиболее известней теорией конкурентоспособности являлся теории «Соотношения факторов производства» Хекшера-Олина. После них появились и развиваются множество подходов и теоретические установки о способах познания и методах управления конкурентоспособностью экономических систем.

В работах таких известных зарубежных и отечественных авторов как У. Джевонс, Д. Кэрнс, Ю.В. Тарануха, К.М. Туманов, В.В. Черешнев, Р.А. Фатхудинов, М. Кастельс, Л. Абалкин, П. Кругман, Д. Кларк, М. Портер, Д. Риккардо, Дж. Робинсон, А. Смит, Э. Чемберлин, Й. Шумпетер, С.А. Дятлов, А.В. Дьяченко, С.Дж. Комилов, Х.А. Одинаев, Л.Х. Саидмурадов, Т.Д. Низамова, В.И. Песков и др. изучены различные аспекты теории и практики конкурентоспособности, ее управления на примере конкретных управленческих систем, а также стратегии развития их конкурентных преимуществ. Тем не менее, понятия «конкурентоспособность» и связанные с ней категории остаются объектов острых дискуссии и споров в научном сообществе. В последние годы споры и разногласия по теме конкурентоспособности региональной экономики продолжаются на новом качественном уровне в плоскости методологической платформы развития региональной экономики, таких как кластеризация региональной экономики, пространственное развитие, индустриализации, новой теории размещения, теории точек и полюсов роста, теории формирования агломерации и др.

В нынешних нестабильных условиях поиск путей и эффективных механизмов обеспечения конкурентоспособности национальной экономики Республики Таджикистан приобретают особую актуальность. При этом важным представляется исследование основных принципов обеспечения конкурентоспособности на уровне отдельных регионов, позволяющих выделить наиболее эффективные пути достижения конкурентных преимуществ отдельных отраслей региональной экономики с учетом наличия природно-ресурсного потенциала территорий. К сожалению, в этой плоскости количество системных исследований, осуществленных со стороны отечественных ученых весьма скудны.

В научный оборот представлено достаточное количество терминов и понятий, которые либо совместимы с понятием конкурентоспособности, либо противоречат ему, либо употребляются как синонимы, либо считаются его дополнением. Так, А.М. Цикин отмечает, что "... представляется обоснованным рассматривать понятия «самодостаточность» и «конкурентоспособность» как единство эффективности и устойчивости экономик отдельных стран. Факторы эффективности определяют результативность развития экономической системы, а факторы устойчивости – способность сохранять стабильный экономический рост независимо от внешних обстоятельств. Эффективность национальной экономики обуславливает глобальную конкурентоспособность, а устойчивость - самодостаточность как обеспечение социально-экономического развития вне зависимости от текущей конъюнктуры мировых рынков..." [3, с.3]. Такое положение свидетельствует о том, что авторы исследуют понятие конкурентоспособности в разных оттенках и выбирают его как важное средство для достижения высших целей развития объектов исследования. Но при этом следует учесть,

что конкурентоспособность отраслей региональной основывается на эффективности использования природно-ресурсного потенциала территорий. Далее актуализируются проблемы позиционирования на внутренних и внешних рынках с учетом обеспечения качества производимой продукции.

Если исходит из современных теорий конкурентоспособности региональной экономики, то наибольшей известностью пользуется теория ромба М. Портера (рис.1.), предполагающие приоритетность изучения основных региональных факторов развития конкретных преимуществ территорий.

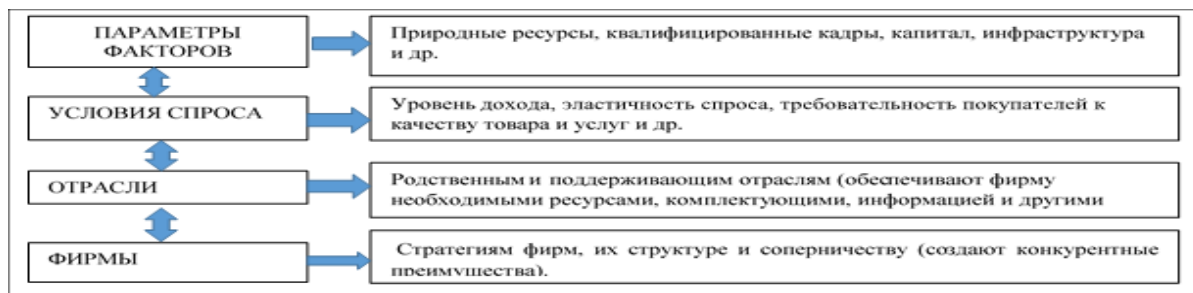

Рисунок 1. Детерминанты конкурентоспособности региональной экономики по М. Портера

Концепция, предложенная М. Портером, имеет своих сторонников и критиков, тем не менее ее возрастающую значимость для развития теории конкурентоспособности региональной экономики никто не может отрицать. М. Портер открыл широкое поле для идей в направлении поиска понятийного содержания этой категории, диапазон которой расширяется и по сей день. Миссия М. Портера состоит в концентрации взглядов и мнений на этом понятии, что привело к появлению многих методологических положений, относительно поиска путей обеспечения конкурентоспособности региональных экономических систем. Важнейшим открытием М. Портера считается представленный им подход к изучению закономерностей развития отраслей региональной экономики, предполагающий необходимость обеспечения родственных связей между различными структурами одной отрасли, обуславливающий функционирование нескольких фирм во взаимодействии. В дальнейшем данное взаимодействие перерастает в форму кластерных образований, что является важнейшим условием обеспечения конкурентоспособности участников кластера. Между отдельными отраслями региональной экономики должно быть взаимодействие, основанное на самостоятельности и независимости участников. При этом, они должны функционировать в конкурентном поле.

М. Энрайт впервые заявил, что конкурентоспособность нужно изучать не на уровне государства или компании, а на уровне региона. Точнее, М. Энрайт, не отрицал правомерность изучения конкурентоспособности государства или предприятий, а полгал, что изучение конкурентоспособности региона, путей и методов ее обеспечения приблизит нас к конечным целям устойчивого развития государства и хозяйствующих субъектов. М. Энрайту относят теорию развития региональных кластеров, хотя до него М. Портер тоже сформулировал некоторые элементы кластерной теории. Концепция региональных кластеров М. Энрайта открыла дорогу для продвижения теоретических и методологических подходов, которые рассматривают кластера как эффективную форму обеспечения конкурентоспособности региональных экономик. Помимо М. Энрайта в этом направлении работали такие ученые как А. Маршалл (теория промышленных районов), М. Портер (теория конкурентных преимуществ), Д. Бекаттини (теория итальянских промышленных округов). Ныне идеи М. Энрайта развиваются в рамках теории развития человеческого капитала, цифровой экономики, инновационной экономики и др., которые являются ключевыми элементами обеспечения конкурентных преимуществ регионов.

Современные авторы существенно расширили диапазон исследования основных детерминантов обеспечения конкурентоспособности региональной экономики. Ныне акцент в значительности степени делается на имеющий потенциал регионов и способов его эффективной реализации. Вместе с тем, точки зрения, способ рассмотрения, внимание к важности тех или иных факторов и подход к анализу имеют существенные различия. При этом, как отмечает В.В. Алещенко, «Важным является и другой аспект: для стратегического управления конкурентными преимуществами регионов необходимо понимание и динамической составляющей: нужен анализ не только нынешней ситуации, но и возможностей регионального развития. Другими словами, чтобы методика региональной конкурентоспособности стала инструментом системы стратегического управления регионами, она должна уметь показывать, насколько заложенные сегодня тренды обеспечат рост или хотя бы сохранение текущего положения региона в будущем» [4]. Это означает, что конкурентоспособность региональной экономики является сложной и многогранной категорией, имеющие разные аспекты проявления в зависимости от конкретной ситуации. В этой связи закономерно появляются новые теории конкурентоспособности региональной экономики.

В официальных документах понятия «конкурентоспособности региональной экономики» трактуется с учетом доходности и обеспечения продуктивной занятости населения. Так, «Конкурентоспособность - способность производить товары и услуги, которые отвечают требованиям международных рынков, в то же время, сохраняя высокий и устойчивый уровень доходов или, или обобщая способность (региона) для генерации относительно высоких доходов и уровня занятости» и «Другими словами, для региона, чтобы быть конкурентоспособным, важно обеспечить как качество, так и количество рабочих мест» [5]. Такие определения, вне зависимости от их научной и практической значимости, не могут стать ориентиром или основой для выработки самостоятельного подхода для исследователя, стремящегося изучить вопросы конкурентоспособности с различных сторон.

Своеобразное определение конкурентоспособности региона дает А.П. Панкрухин. По нему конкурентоспособность региона – это «комплексная характеристика его роли и места в экономическом пространстве страны, среди приграничных регионов, в основе которой – способность обеспечить высокий уровень жизни населения, а также возможность реализовать имеющийся в регионе и привлекаемый им извне потенциал (производственный, трудовой, инновационный, ресурсно-сырьевой и др.)» [6, с.327]. Автор в основном опирается на два фактора: во-первых, уровень и качество жизни населения, во-вторых, уровень обеспечения эффективного использования природных ресурсов. Некоторые другие определения авторов нами систематизированы в табл. 1.

Таблица 1. Региональная конкурентоспособность в интерпретации разных авторов

АВТОРЫ	ОПРЕДЕЛЕНИЕ
Винокурова М.В. [7]	Возможность использования региональными товаропроизводителями имеющегося в их распоряжении экономического потенциала региона с достаточно высокой производительностью.
Печаткин В.В. [8]	Обеспечение стабильного производства и потребления товаров и услуг в условиях конкуренции с товарами и услугами, производимыми в других регионах, при соблюдении экологических стандартов и обеспечении постоянного роста уровня жизни населения.

Кузнецова Э.Р., Радостева Э.М. [9]	Способность к достижению высокого уровня жизнедеятельности населения при эффективном использовании имеющегося социального, экономического, управленческого, институционального, политического потенциала региона, что в итоге выражается в оценке социально-экономических показателей территории.
Чайникова Л.Н. [10].	Обеспечение высокого уровня и качества жизни населения региона в соответствии с национальными и мировыми стандартами, в условиях инновационного подхода к использованию существующего ресурсного потенциала и его эффективной реализации с целью формирования устойчивых конкурентных преимуществ во всех сферах экономики региона.
Шеховцева Л.К. [11]	Результат конкурентоспособности социальной, экономической, управленческой, институциональной региональных подсистем в условиях обеспечения безопасности и экологии.
Перский Ю.К. [12]	Достижение регионом успеха в экономическом соперничестве с другими регионами.
Санович М.А., Марков С.А. [13]	Способность зависимой территории суверенного государства вести политику, которая могла бы соперничать с другими подобными территориями, повышать экономический рост страны в целом, поддерживать экономико-социальную сферу на должном уровне и соответствовать стандартам современной жизни.

Составлено автором.

На базе представленных определений можно исходит из того, что региональная конкурентоспособность - это возможность реализации потенциала равноправного сотрудничества региона с другими регионами и регионов сопредельных стран, сформированный на базе созданной внутри региона конкурентной среды, обеспечивающая эффективного использования природных, информационных, научно-технических и человеческих ресурсов, способствующих формированию конкурентных преимуществ региона.

Анализ показал, что при трактовке понятий “конкурентоспособность региона” авторы в основном делают акцент на факторы, которые являются скорее следствием, чем причины. На наш взгляд, ближе к цели является подход, который фокусирует внимания на причинных факторах. Ныне важнейшим условием устойчивого развития экономических систем выступает фактор «здоровой конкурентной среды». Здоровая конкурентная среда создает соответствующие условия для эффективного использования имеющихся ресурсов, привлечению инвестиции и активизации инвестиционных и инновационных процессов, развитию предпринимательской деятельности и т.п., которые в совокупности формируют конкурентные преимущества региона. Каждый в регион в структуре национальной экономики различается своими специфическим особенностями развития социально-экономических процессов, культурой, этническим составом и внутривнутриполитическим характером. Формирование здоровой конкурентной среды призвано создать устойчивое представление инвесторов (внутренних и внешних) об перспективах инвестирования в экономику данного региона. Создание благоприятной среды для инвесторов с учетом наличия базовой инфраструктуры для развития предпринимательской деятельности является важнейшим фактором обеспечения конкурентоспособности региона.

В работе Е.В. Беяковой, Н.В. Веретновой выделены потенциальные составляющие конкурентоспособности региональной экономики (табл. 2), которые в том или ином варианте встречаются во многих работах современных авторов. По сути, наличие потенциала является важной основой конкурентоспособности, но на практике освоить его

и превратить в движущий фактор конкуренции - другое дело. Многие страны, обладающие большой конкурентный потенциал, не способны должным образом превратить его в конкурентный фактор.

Таблица 2. Конкурентоспособность региональной экономики

ПОТЕНЦИАЛ	ХАРАКТЕРИСТИКА
Человеческий потенциал	Подразумевает наличие, сохранение и привлечение нового, трудоспособного населения, высококвалифицированных кадров, молодежи и молодых семей с детьми. На достижение благоприятных условий оказывает влияние ряд факторов: наличие рабочих мест, соответствующих образованию и квалификации населения региона; уровень заработной платы; система социальной поддержки, действующей в регионе и др.
Организационный потенциал	Это способность региональных властей мобилизовать факторы развития территории и организовать сотрудничество целевых групп местного сообщества. Основными характеристиками организационного потенциала выступают политическая стабильность в регионе, эффективность структур регионального и муниципального управления, наличие документов стратегического видения, разработанной и реализуемой стратегии развития региона.
Инфраструктурный потенциал	Это рыночная инфраструктура, мониторинг окружающей природной среды, здравоохранение, наука и образование, культура, торговля, общественное питание, транспорт и связь, сельское хозяйство, строительство, жилищно-коммунальное хозяйство, бытовое обслуживание населения, промышленность.
Финансовый потенциал	Оказывает важнейшее влияние на развитие экономики, создание благоприятного и привлекательного инвестиционного климата и обеспечение бесперебойной работы социальной сферы. Финансовый потенциал определяют бюджетная сила региона (профицит бюджета, степень бюджетной задолженности в расчете на одного жителя), уровень развития инфраструктуры банковских, финансовых и страховых учреждений, надежность функционирования финансовой сферы, параметры инвестиционного климата.
Природные ресурсы	Это географическое положение, наличие природных ресурсов и характеристики климатических условий развития, земельные ресурсы. Степень экологичности региона занимает все более значимую роль для роста качества жизни и обеспечения его устойчивого развития, что служит существенным критерием для определения конкурентной силы территории.
Информационный потенциал	Информатизация и внедрение принципов электронного управления, в первую очередь это российский сектор Интернета - Рунет, характеризующийся количеством серверов, пользователей, средним временем работы в сети, посещаемостью сайтов, а также электронные средства коммуникации, которые являются самой современной и эффективной информационно-коммуникационной технологией, способной обеспечить регионам серьезные конкурентные преимущества в презентации региона во внешней среде и др.
Культурный потенциал	Включает наличие в регионе привлекательных историко-архитектурных и культурных объектов; наличие туристического

	интереса к посещению региона; качество туристической инфраструктуры и цены на услуги туристического комплекса; транспортная доступность особо привлекательных объектов региона; благоприятность экологии и наличие красивых природных ландшафтов; эффективность регионального маркетинга; структура типов туризма, которые имеют предпосылки развития в регионе; проведение ярких событий: традиционных праздников, ярмарок, выставок, фестивалей, чемпионатов и других крупных спортивных мероприятий, конгрессов, конференций, семинаров; активность позиционирования в Интернете.

Составлено автором по: [14].

Но есть и немало стран, не обладающих естественным конкурентным потенциалом (природно-резусным потенциалом), но за счет использования технологий, инноваций, выбора эффективной стратегии развития, качества системы управления, высокого уровня развития национального человеческого капитала и т.п. смогли занять высокие позиции в рейтингах конкурентоспособности. К числу последних можно отнести Данию, Финляндию, Сингапур, Японию и ряда других стран, где качество конкурентной среды вызывает зависть других стран. То есть, важным фактором обеспечения высокого уровня конкурентоспособности является рациональное управление рыночных факторов, внимание к качеству организационно-экономическим механизмам реализации стратегии развития, правильный выбор приоритетных направлений инвестирования, а также особое внимание к формированию и развитию человеческого капитала.

Промышленность выступает в качестве приоритетной сферы инвестирования во многих развитых странах мира. Конкурентные преимущества в промышленной сфере являются важнейшими факторами обеспечения конкурентоспособности национальных экономик. Ныне промышленно-развитые страны мира осуществляют переход от четвертого к пятому технологическому укладу, основными признаками которого выступает широкое внедрение передовых технологий. При этом, отдельные эксперты заявляют о наступлении шестого технологического уклада, важнейшей характеристикой которого выступает существенное преобладание высокотехнологического сектора экономики [См.: 15]. Анализ показал, что высокие достижения развитых стран в основном являются результатом созданной ими здоровой конкуренткой среды.

Развитие инноваций признано стать основой прогресса сфер промышленности, но путь к достижению параметров инновационной экономики очень долгий и сложен, и пройти его непросто. Переход от одного технологического уклада к другому сопровождается трудностями институциональных преобразований. Наиболее сложным является преобразования неформальных институтов, среди которых особым представляется формировании и развития инновационной культуры у предпринимателей. Но существует и другой способ. Это привлечение квалифицированных кадров, умных, энергичных, полных энтузиазма, ищущих предпринимателей, новаторов. Такие люди, как обычно, любят справедливости, свободу действий и выбора, они ищут здоровое конкурентное пространство для реализации своих идей и амбиций. В последующем именно они создают конкурентные преимуществ региона.

Вышеизложенное логически подводит нас к мысли, что основой конкурентоспособности региона является высокий уровень развития человеческого капитала. Однако высокого уровня развития человеческого капитала можно достичь во взаимодействии с высокотехнологическим предприятиями. Поэтому возрастет роль эффективного механизма воспроизводства и использования человеческого капитала региональных экономик.

Следует учесть, что в настоящее время образовательная система во всем мире претерпевает серьезные изменения. Образовательные системы многих стран (в том числе

развитых стран) практически исчерпали свои возможности догонять тенденцию повышения спроса на высокий уровень подготовленности обучающихся. Везде и постоянно не хватает квалифицированных кадров, способных обеспечить устойчивый рост промышленных предприятий. Этому способствует свободное перемещение кадров из одной страны в другую, что является результатом естественных факторов обеспечения стабильности спроса и предложения на мировом рынке труда. Сегодня квалифицированные кадры мигрируют из развитых стран в развивающиеся страны в поисках высоких зарплат. С другой стороны, сотрудники предприятий развивающихся стран испытывают большой стимул к переходу в предприятиях развитых стран. Таким образом, продолжается непрерывный процесс перемещения кадров, что создает определенный дисбаланс в кадровой политике предприятий. Конечно, этот процесс заканчивается в основном в ущерб предприятиям развивающихся стран и в пользу предприятий развитых стран. В свете всего этого актуализируется проблемы «утечки мозгов», а также «циркуляции мозгов», которые непосредственным образом связаны с конкурентоспособностью региональных экономик [16].

Таким образом, конкурентоспособность региона - это возможность реализации потенциала равноправного сотрудничества региона с другими регионами и регионов сопредельных стран, сформированная на базе созданной внутри региона конкурентной среды, обеспечивающая эффективного использования природных, информационных, научно-технических и человеческих ресурсов, способствующих формированию конкурентных преимуществ региона. В наше время ведущей отраслью региональной экономики выступает промышленность, роль которой неоспорима в процессе формирования конкурентных преимуществ регионов. Необходимо обеспечить здоровую конкурентную среду в промышленном секторе региональной экономики, чтобы обеспечить сильные конкурентные позиции региона, как в территориальной структуре национальной экономики, так в среде мирохозяйственных связей.

В Таджикистане пока не разработана стратегия повышения конкурентоспособности отдельных регионов. Актуальность этой проблемы отмечается в работе отдельных авторов, исследующих проблемы обеспечения устойчивого роста региональных экономик. На уровне правительства республики пока вопросы разработки и реализации государственных стратегий развития конкурентных преимуществ регионов, включающих комплексного анализа природно-ресурсного потенциала областей страны, не подняты должным образом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М., Издательство: Бизнес-книга АСТ, 2017. – 640 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. – М., Эксклюзивная классика, 1974. – 576 с.
3. Цикин А.М. Диалектика самодостаточности и конкурентоспособности российской экономики// Автореф. дис... д-ра экон. наук. – М.: Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, 2021. – С. 3. (44).
4. Алещенко В.В. О прикладных методах исследования конкурентоспособности региональной экономики // Национальные приоритеты России. 2012. №2 (7). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-prikladnyh-metodah-issledovaniya-konkurentosposobnosti-regionalnoy-ekonomiki> (дата обращения: 18.07.2022).
5. A Study on the Factors of Regional Competitiveness // A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy. - URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3crcompetitiveness.Pdf.
6. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. - СПб.: Питер, 2006. - 416 с.

7. Винокурова М.В. Повышение конкурентоспособности региона: кластерный подход: монография. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2009. - 203 с.
8. Печаткин В.В. Рейтинговая оценка конкурентоспособности регионов России: монография / В.В. Печаткин, С.У. Салихов, В.А. Саблина. - Уфа, 2004. - 205 с.
9. Кузнецова Э.Р., Радостева Э.М. Сущность и экономическое содержание понятия «Конкурентоспособность региона» // Вестник евразийской науки. 2015. №5 (30). URL: <https://cyberleninka.ru.: 22.07.2022>).
10. Чайникова Л.Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография / Л.Н. Чайникова. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. - 148 с.
11. Шеховцева Л.К. Методология разработки стратегии развития окраинного региона страны в условиях ОЭЗ / Прогнозирование и стратегия развития Особой экономической зоны России: сб. научн. труд. - Калининград: Калининградский университет, 2000. - С. 20-32.
12. Перский Ю.К. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты: монография / Ю.К. Перский, Н.Я. Калужнова. - М.: ТЕИС, 2003. - 472 с.
13. Санович М.А., Марков С.А. Конкурентоспособность региона, кластерная политика как характеристика этого определения, на примере США и Российской Федерации//Актуальные вопросы современной экономики. - 2022. - № 6. - С. 1065-1070.
14. Белякова Е.В., Веретнова Н. В. Конкурентоспособность региональной экономики // Сибирский аэрокосмический журнал. - 2005. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-regionalnoy-ekonomiki> (дата обращения: 19.07.2023).
15. Глущенко В.В. Парадигма интеллектуального управления становлением шестого технологического уклада в экономике//The Scientific Heritage. - 2020. - № 45-4 (45). - С. 54-63.
16. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Стратегия борьбы с явлением "утечки мозгов" в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017. - № 2/1. - С. 3-7.
17. Ходиев Д.А., Хофизов Х.А. Исайнов Х.Р., Приоритетные направления привлечения прямых инвестиций в освоение природно-ресурсного потенциала региона // Аудит и финансовый анализ. 2018. № 2. с. 270-274.
18. Хофизов Х.А. Эконометрический анализ факторов, влияющих на привлечение прямых иностранных инвестиций // Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2021. - № 2. - С. 44-53.

УДК 336.225

Қурбонов Б.М.

ВАЗЪИ МУОСИРИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои олии касбӣ таъдоди кормандони муассисаҳои олии касбӣ ва шумораи донишҷӯён, вориҳои андозҳо аз муассисаҳои олии таълимӣ давоми солҳои 2017-2022 дар миқёси ҷумҳурӣ баррасӣ гардидааст. Андозбандии муассисаҳои таълимӣ вобаста ба муқаррароти Кодекси нави андоз таҳқиқ гардида, муайян шудааст, ки имтиёзҳои андозӣ барои ин соҳаи ниҳоятан муҳими иқтисодии миллӣ нокифоя буда, бештари меъёри андозҳои муқарраргардида барои самаранок рушд намудани соҳаи мазкур монеа мегарданд.

Калидвожаҳо: Динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои олии касбӣ, теъдоди корбандон, шумораи донишҷӯён, воридоти андозҳо, рушди таҳсилоти олии нишондиҳандаҳои андозӣ Кодекси андоз, имтиёзҳои андозӣ, сиёсати андозӣ, хизматрасонии андозӣ.

Курбанов Б.М.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО АНАЛИЗ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье обсуждается динамика увеличения количества высших профессиональных учреждений, численности сотрудников и количества студентов, налоговых поступлений от высших учебных заведений в течение 2017-2022 годов в масштабах страны. Исследовано налогообложение образовательных учреждений в соответствии с положениями нового Налогового кодекса и установлено, что налоговые льготы для этой чрезвычайно важной области народного хозяйства недостаточны, а большинство установленных налоговых ставок являются недостаточными. препятствием для эффективного развития этой сферы.

Ключевые слова: динамика роста числа высших профессиональных учреждений, численность работников, численность студентов, налоговые поступления, развитие высшего образования, налоговые показатели, Налоговый кодекс, налоговые льготы, налоговая политика, налоговые услуги.

Kurbanov B.M.

MODERN STATE OF TAXATION OF INSTITUTIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION AND ITS ANALYSIS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the dynamics of the increase in the number of higher professional institutions, the number of employees and the number of students, tax revenues from higher educational institutions during the years 2017-2022 on the scale of the country are discussed. The taxation of educational institutions has been investigated in accordance with the provisions of the new Tax Code, and it has been determined that the tax benefits for this extremely important area of the national economy are insufficient, and most of the established tax rates are an obstacle to the effective development of this area.

Keywords: dynamics of growth in the number of higher professional institutions, number of employees, number of students, tax revenue, development of higher education, tax indicators, Tax Code, tax benefits, tax policy, tax services.

Рушди таҳсилоти олии дар ҳаҷми муосир тавассути сифатан қонеъгардонии талаботи ҷомеа бо хизматрасонии таълимӣ, дар омода намудани мутахассисони касбӣ ва дар қонеъ намудани тақозои ҳуди донишҷӯ аз дастрасӣ ба таҳсилоти босифат пеш меравад.

Аз ин нуқтаи назар, хизматрасонии таълимӣ раванди маҷмуии мураккабест, ки ба истеъмолкунанда тавассути таълим додан, гирифтани маҳорату малака, ки дорои хусусияти умумии таълимӣ ва касбӣ бо мақсади қонеъ гардонидан ва инкишоф додани эҳтиёҷоти шахсӣ, иҷтимоӣ ва давлатӣ нигаронида шудааст, расонида мешавад.

Дар давоми солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳу сифати хизматрасонии таълимӣ вобаста аз имкониятҳои мавҷуда то дараҷае боло рафта, вобаста ба мазмун ва самтҳои фаъолияти муассисаҳои таълимӣ заминаи меъёрий-ҳуқуқӣ таъсис ёфта,

технологияи муосири таълимӣ чорӣ гардида, лоиҳаҳои инноватсионӣ таҳия шуда, рушди мутаассили он, аз ҷумла дар муассисаҳои олии касбӣ идома ёфта истодааст.

Вобаста ба ин, баъд аз қабул гардидани Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2006), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” (соли 2009), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи паркҳои технологӣ” (соли 2010), “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2011-2020” (соли 2011), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ” (соли 2012), Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (соли 2016), Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (соли 2020) аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи зиёд баҳри рушди ҳамаҷонибаи таҳсилоти олии касбӣ дода шуда истодааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки зинаи таҳсилоти олии касбӣ муайянкунандаи асосии сатҳи касбияти мутахассисон ва таъминкунандаи тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ба онҳо маҳсуб доништа мешавад.

Аз ин лиҳоз, тамоюли зиёдшавии шумораи муассисаҳои олии таълимӣ, теъдоди кормандони онҳо, шумораи донишҷӯёни фарогири таҳсил дар ин самт давоми солҳои таҳқиқшаванда тасдиқи гуфтаҳои болозикр аст (ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1 – Динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои олии таълимӣ, теъдоди кормандон ва шумораи донишҷӯён давоми солҳои 2017-2022

Солҳо	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ	Теъдоди кормандон	Шумораи донишҷӯён		
			Ҳамагӣ	бучетӣ	Шартномавӣ
2016-17	39	8857	189711	66592	123119
2017-18	39	8724	191550	61297	130253
2018-19	39	10581	209768	65132	144636
2019-20	40	11681	229626	67316	162310
2020-21	41	11746	245900	63564	182336
2021-22	41	12642	239539	60797	178742
2022-23	46	11762	218098	55917	162181

Сарчашма: Маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2 . – Душанбе, 2021. С. 128,167. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи омили. – Душанбе, 2023. С. 65,98.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 аз он шаҳодат медиҳад, ки давоми солҳои таҳқиқшаванда шумораи умумии муассисаҳои олии касбӣ дар ҷумҳурӣ 7 адад ва ё 1,8 Ҷоиз зиёд гардида, дар ин асос теъдоди кормандони онҳо аз 8857 нафар дар соли таҳсили 2016-17, ба 11762 нафар дар соли 2022 бо зиёдшавии 2905 нафар афзоиш ёфтааст. Лекин, шумораи кормандон дар давоми солҳои таҳсили 2021-22 ва 2022-23 якбора 880 нафар кам гардидааст, ки таъсири худро ба рушди соҳавӣ ва сатҳу сифати таълим хоҳад гузошт.

Шумораи донишҷӯёни макотиби олии дар соли таҳсили 2022-2023 ба 218098 нафар баробар гардидааст, ки нисбати соли таҳсили 2016-17 мутаносибан 28387 нафар зиёд аст. Аммо, агар нисбат ба соли таҳсили 2020-21 муқоиса намоем, маълум мегардад, ки тайи солҳои охир ин шумора якбора ба 27802 нафар кам гардидааст, ки хело нигароникунанда буда, аз ин шумора 20155 нафари он танҳо ба теъдоди донишҷӯёни гурӯҳҳои шартномавӣ тааллуқ доранд (Расми 1).

Расми 1 – Динамикаи афзоиши теъдоди кормандон ва шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои олии касбӣ давоми солҳои таҳсили 2016-17-2022-2023 ҳазор нафар)
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омили “Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. С. 65,98.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои болозикр метавонем таъсири андозситониро маҳз аз манбаи даромади маблағи таҳсили донишҷӯёни гурӯҳҳои шартномавӣ дар муассисаҳои олии касбӣ муайян намоем. Зеро, агар дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ва то ба даст овардони истиқлолияти давлатӣ сарчашмаи маблағгузориҳои иловагии соҳаи маориф, аз ҷумла макотиби олии иҷроии корҳои шартномавии илмӣ-таҳқиқотӣ, ҳамчунин корҳои лоиҳавӣ ба ҳисоб мерафт, дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ маблағгузориҳои асосии бештари донишгоҳу донишқадаҳои олии кишварро маблағҳои аҳоли, корхонаву ташкилотҳо ва грантҳо ташкил менамоянд. Аз ин хотир, дар устувории молиявии муассисаҳои олии касбӣ саҳми маблағгузориҳои болозикр назаррас ва ҳиссаи зиёд дорад.

Илова бар ин, “...нишондиҳандаи хароҷоти соҳаи маориф ҳанӯз ҳам аз сатҳи миёнаи минтақаҳои АОМ (Аврупо ва Осиёи Марказӣ) (5,9 % ММД) кам мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хароҷот ба муассисаҳои олии касбӣ ба андозаи 35% нисбати расонидани хизматрасониҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зиёд мебошад. Ба ин нигоҳ накарда, дар доираи модели мавҷудаи маблағгузорӣ, устувор муайян намудани шумораи ҷойҳои бучетӣ, ки қабули докталабон дар асоси озмун ва квотаҳо пешбинӣ шудааст, сураат мегирад. Маблағҳои бучавӣ барои таҳсили тақрибан 40%-и донишҷӯён равона мегардад ва боқимонда донишҷӯён маблағи таҳсилро аз ҳисоби худашон пардохт менамоянд, ки бояд ҳангоми баҳодихии арзиши аслии хизматрасониҳои соҳаи маориф ба инобат гирифта шаванд [1].

Ба ақидаи мо, яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани сифати таҳсилоти олии низ маблағгузориҳои аҳоли тариқи шартнома ба муассисаҳои олии мебошад, ки вобастагӣ ва устувории молиявии донишгоҳу донишқадаҳои олии кишварро аз маблағҳои шартномавӣ нишон медиҳад. Ва сол ба сол афзун гардидани арзиши хизматрасониҳои таълимӣ низ ба кам гардидани шумораи донишҷӯёни тариқи шартнома таҳсилкунанда мусоидат менамояд.

Ҳамчунин, сабабҳои дигаре низ ҳастанд, ки ба рушди босуботи муассисаҳои олии кишвар таъсир мерасонанд. Ин пеш аз ҳама агар тағйироту иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” бошад, омили дигари таъсиррасон ба андешаи мо, ин тайи солҳои охир дарёфти имкониятҳои бештари ҷойҳои корӣ ва таҳсил дар хориҷи кишвар мебошад.

Дар ҳамбастагӣ ба ин ҳолат, даст кашидан аз таҳсилоти ғоибонаи анъанавӣ ва гузаштан ба таҳсилоти фосилавӣ дар фаъолияти муосири мактаҳои олии якқатор мушкилиҳои навро эҷод намуд. Сабаби асосии ин мушкилот аз нигоҳи мо, дар нокифоягии шабакаҳои интернетӣ, дониши ками докталабон, донишҷӯён оид ба технологияи компютерӣ, надохтани имконияти харидории техникаҳои компютерӣ, телефонҳои замонавӣ ва таҳия ва ҷорӣ нагардидани алтернативаи таҳсилоти фосилавӣ дар мамлакат мебошад.

Дар хизматрасонии таълимӣ, ки яке аз самтҳои онро муассисаҳои олии касбӣ таъмин менамоянд пардохти андозҳо дар сохтори хароҷот мавқеи намоён дошта, ҳаҷми он метавонад на танҳо бо сатҳу сифати таълим, балки ба рушди иқтисодиёт таъсир расонад. Ин гуфтаҳо дар он асос меёбанд, ки самаранокии иқтисодиёти давлатҳои ру ба инкишоф аз бисёр ҷиҳат ба маблағгузори сармояи инсонӣ ва соҳаи маориф вобаста аст. Бинобар ин, барои дилхоҳ мамлакат, аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули ҷазои мусоид баҳри рушди низоми маориф, баландбардории сатҳ ва сифати таълиму тарбия муҳимияти хоса дорад. Ҳамин аст, ки андозситонии гарон аз муассисаҳои таълимӣ баҳси бешумореро ба миён овардааст.

Чуноне, дар боби аввали кори диссертатсионии мазкур қайд намудем, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар қатори дигар субъектҳои хоҷагидорӣ як қатор андозҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозро пардохт менамоянд, ки аз нигоҳи мо, инҳо вобаста ба вазни воридшавӣ ба буҷет (дар соли андозии 2022) чунин гурӯҳбандӣ карда мешаванд (ҷадвали 2.):

1. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ – 75 %;
2. Андоз иҷтимоӣ – 10,1 %;
3. Андоз аз арзиши иловашуда – 5,0%
4. Андоз даромад аз шахсони ҳуқуқӣ – 3,5%
5. Дигар андозҳо – 6,5 %;

Ҷадвали 2 - Воридоти андозҳо аз муассисаҳои олии таълимӣ давоми солҳои 2017-2022 дар миқёси ҷумҳурӣ (шахсони ҳуқуқӣ)

ҳазор сомонӣ

Солҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбати соли 2017
Хизматрасонии таълимӣ	254 143,8	283 933,4	331 968,4	344 331,9	384 248,3	377 577,6	148,56
аз ҷумла:							
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	183 696,3	200 524,3	233 675,8	247 600,7	284 573,5	283 107,8	154,12
Андози даромад аз шахсони ҳуқуқӣ	5 753,4	9 947,8	10 551,6	13 794,4	14 338,3	13 293,1	231,05
Андоз аз арзиши иловашуда	9 640,3	11 905,9	19 318,8	19 541,6	16 331,5	18 812,3	195,14
Андози иҷтимоӣ (ғайрибуҷетӣ)	43 571,0	47 264,4	52 686,6	37 679,9	48 915,2	40 578,0	93,13
Низоми соддакардашуда	2 499,4	2 896,6	3 236,9	2 606,3	3 495,0	3 311,1	132,48
Андоз аз амволи ғайриманкул	1 572,4	1 941,9	2 524,8	2 684,5	2 903,3	3 553,1	225,97
Дигар намуди андозҳо	7 410,9	9 452,5	9 973,8	10 424,5	13 691,6	14 922,2	201,35

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эълomiaҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.

Чуноне аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2. маълум аст муассисаҳои олии таълимӣ дар раванди пардохти андозҳо мавқеи намоён дошта, давоми солҳои таҳлилшаванда ҳиссаи андозсупории онҳо бо маротиб боло рафтааст. Дар ин самти андозсупорӣ ҳиссаи андози даромад аз шахсони воқеӣ (кормандон) нисбат ба дигар намуди андозҳо зиёд буда, дар сатҳи хизматрасонии олии таълимӣ соли 2017 бештар аз 72 фоизро ташкил намуда, ин нишондод дар соли 2022 ба 75 % баробар гаштааст. Ин рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар муассисаҳои олии таълимӣ шумораи зиёди кормандон фаъолият менамоянд ва музди меҳнати онҳо низ қонеъкунандаи талаботҳои замони муосир мебошад.

Нишондиҳандаҳои андози даромад аз шахсони воқеӣ, ки инҳо муассисаҳои олии касбӣ ҳамчун агенти андоз баромад мекунад, давоми солҳои таҳқиқшаванда бо маротиб зиёд гардида, дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 як маротиба афзун гашта аст (расми 2).

Расми 2 – Пардохти андози даромад аз шахсони воқеӣ аз тарафи муассисаҳои олии таълимӣ давоми солҳои 2017-2022 (ҳазор сомонӣ)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эълomiaҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.

Вобаста ба ин, ҳиссаи андози иҷтимоӣ дар асоси андози даромад аз шахсони воқеӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ мавқеи дуҷумро ишғол намуда, дар соли 2017 тақрибан 17,1 фоизи андозҳои хизматрасонии таълимиро ташкил намудааст. Лекин, дар соли 2022 ҳаҷми андози номбурда нисбати соли 2017 ба маблағи 2 993 ҳазор сомонӣ кам ворид гардидааст, ки аз кам гардидани теъдоди кормандону омӯзгорон дар ин зинаи таҳсилот шаҳодат диҳад.

Дар сатҳи номгӯи андозҳо, ки муассисаҳои олии таълимӣ пардохт мекунад мавқеи сеюм ва ниҳоятан баҳсталабро андоз аз арзиши иловашуда ташкил медиҳад, ки таҳлили ҳамачонибаи он дар муҳимияти кори диссертатсионӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

Андоз аз арзиши иловашуда (АИИ) қисми арзиши иловашуда, ки дар ҷараёни истеҳсол, муомилоти мол, иҷрои қор ва хизматрасонӣ дар қаламрави мамлакат, ҳамчунин, қисми арзиши молҳои андозбандишаванда ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда ҳисобида шуда, ҳамчун андози ғайримустақим дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолот, муомилот, иҷрои қору хизматрасонӣ ситонида мешавад.

Мувофиқи банди якуми моддаи 264 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути меъёри пасткардашуда аз хизматрасонии таълимӣ дар ҳаҷми 5 фоиз АИИ ситонида мешавад [2]. Илова ба ин, дар асоси банди сеюми моддаи мазкури Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КАҶТ) “дар ҳолати аз ҷониби супорандаи меъёри пасткардашудаи андоз аз арзиши иловашуда анҷом додани воридоти андозбандишаванда, таҳвили минбаъдаи чунин моли воридшуда бо меъёри стандартӣ – 15% андозбандӣ карда мешавад. Чунин

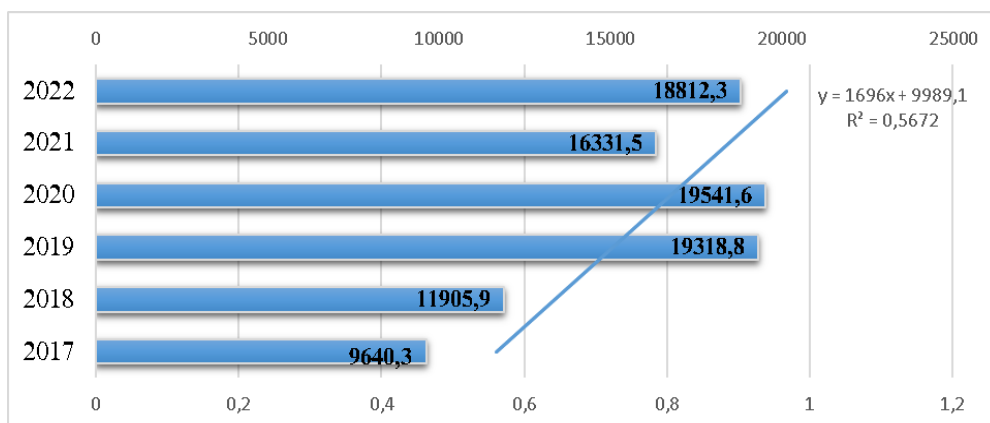
андозсупоранда ҳуқуқ дорад маблағи ҳангоми воридот пардохтнамудаи андоз аз арзиши иловашударо мутобиқи моддаи 266 КАҶТ ба ҳисоб гирад [3].

Воридоти ААИ аз тарафи муассисаҳои олии касбӣ дар расми зер оварда шудааст (расми 3).

Чуноне дар расми 3 дида мешавад тамоюли пардохти ААИ аз тарафи муассисаҳои олии касбӣ давоми солҳои таҳқиқшаванда хело баланд буда, воридоти ин намуди андоз дар соли 2022 ба 18812,3 сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 2017 як маротиба зиёд гардида, натиҷаи хати тамоюл (трендӣ) чунин аст:

$$Y = 1696x + 9989,1$$

$$R^2 = 0.5672$$

Расми 3 – Воридоти ААИ ба буҷет аз тарафи муассисаҳои олии таълимӣ давоми солҳои 2017-2022 (ҳазор сомонӣ)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эълomiaҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.

Чуноне аз нишондиҳандаҳои омории расми 3 дида мешавад, воридоти ААИ дар давоми се сол аз 9 640,3 ҳазор сомонӣ (дар соли 2017) ба 19 541,6 ҳазор сомонӣ дар соли молиявии 2020 баробар гардидааст, ки 9 901,3 ҳазор сомонӣ ва ё бешар аз як маротиба тамоюли афзоиш намудааст. Сабаби афзӯн гардидани маблағи ААИ дар ин солҳо аз нигоҳи мо, дар зиёд гардидани шумораи мактабҳои олии касбӣ ва теъдоди донишҷӯёни таҳсилкунанда дар гурӯҳҳои шартномавии онҳо маҳсуб дониста мешаванд.

Вобаста ба ин, муқаррароти моддаи 248 КАҶТ дар бораи он, ки манбаи ААИ - арзиши амалиёти андозбандишаванда буда, дар асоси маблағе (арзише, аз ҷумла дар шакли аслӣ), ки андозсупоранда аз мизоч ё аз ҳар шахси дигар мегирад, ё ҳуқуқи гирифтано дорад, аз ҷумла ҳама гуна бочҳо, андозҳо ва (ё) пардохтҳои дигар, вале бе назардошти андоз аз арзиши иловашуда, муайян карда мешавад [4].

Андози иҷтимоӣ (ғайрибуҷетӣ) вобаста ба вазни воридшавӣ аз тарафи муассисаҳои олии таълимӣ мавқеи дуҷумро ишғол намуда, дар соли 2022 бештар аз 10 фоизи маҷмӯи андозпардозии мактабҳои олиро ташкил медиҳад (ҷадвали 2).

Андози иҷтимоӣ – пардохти муайяни ҳатмӣ буда, бо мақсади таъмини суғуртаи иҷтимоӣ мувофиқи меъёри муқаррарнамудаи КАҶТ нисбат ба маблағи умумии музди меҳнат супорида мешавад. Супорандагони андози мазкур суғуртакунандагон (корфармоён, корхонаву ташкилотҳо) бо меъёри 25 % аз фонди музди меҳнат ва барои суғурташавандагон як % аз маблағи музди меҳнати моҳона, барои соҳибкорони алоҳида бо меъёри 20 фоиз муқаррар шудааст. Маблағи андози иҷтимоӣ ба ҳосили зарби меъёрии якхелаи андоз ва фонди музди меҳнати ҳармоҳаи кормандони корхона ва ташкилотҳо баробар аст.

Пардохти андози иҷтимоӣ аз тарафи муассисаҳои олии касбӣ давоми солҳои 2017-2022 чунин аст (расми 4).

Расми 4 – Воридоти андози иҷтимоӣ аз тарафи муассисаҳои олии таълимӣ давоми солҳои 2017-2022 (ҳазор сомонӣ)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эъломиёҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.

Аз нишондиҳандаҳои расми 4 маълум аст, ки маблағҳои андозии суғуртаи иҷтимоӣ дар соли 2019 ба қуллаи кулминатсионии афзоиш расида, 52 686,6 ҳазор сомониро ташкил додааст, ки нисбати соли таҳлили 2017 ба андозаи 9 115,6 ҳазор сомонӣ ва ё 120,9 фоиз афзун гардидааст. Аммо, дар соли минбаъда ин нишондиҳанда якбора ба 15 006,7 ҳазор сомонӣ ё 71,5 % кам гардидааст. Сабаби кам гаштани даромади бучет аз ҳисоби андози иҷтимоӣ дар он аст, ки тибқи тағйирот дар Кодекси андоз аз 1.01. 2023 аз паст кардани меъёри андоз аз 25 ба 20% мебошад. Ҳамин тавр, раванди ҷамъоварии андози иҷтимоӣ тамоюли каму зиёдшавӣ дошта, дар маҷмӯъ давоми солҳои таҳқиқшаванда майл ба камшавӣ дорад ва дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 ба маблағи 2 993 ҳазор сомонӣ кам гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 264 душанбе 2022 саҳ 279
2. Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2. – Душанбе, 2021. С. 128,167.
3. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2023. С. 65,98.
4. Саидова Ҳ.М. Ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ. Дис. н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. 186 с. С. 101.

УДК: 332.1

Қурбонзода О.Р.

АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Муҳимияти мавзӯи тадқиқот аз арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва истифодабарии он ҳангоми ворид намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ (БСД)

ибораат мебошад. Аз ин лихоз, дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва амалии арзёбии самаранокӣи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, инчунин намудҳои самаранокӣ аз ҷумла, бучетӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, экологӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор гирифтааст. Бо назардошти хусусияти иҷтимоӣ доштани лоиҳаҳои сармоягузории БСД дар мақола ба омӯзиши арзёбии самаранокӣи иҷтимоӣи лоиҳаҳо диққати аввалиндараҷа дода шудааст. Тадқиқот муайян намуд, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти асосӣ дар самти арзёбии самаранокӣи иҷтимоӣи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин мавҷуд набудани методология буда, омили мазкур боиси дар сатҳи зарурӣ идора нагардидани лоиҳаҳои сармоягузории БСД гардидааст. Бо ин мақсад, бо назардошти омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ аз ҷониби муаллиф намунаи «Методологияи арзёбии самаранокӣи иҷтимоӣ-иқтисодӣи лоиҳаҳои сармоягузории Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ» таҳия гардида, илова намудани онро ҳамчун замимаи нав ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2016, №161 «Дар бораи Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани Барномаҳои сармоягузориҳои давлатӣ» пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: лоиҳаҳои сармоягузорӣ, арзёбии самаранокӣ, Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ, лоиҳаҳои иҷтимоӣ, арзёбии самаранокӣи иҷтимоӣи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатӣ, арзёбии натиҷаҳои ғайримустақим ва мустақим, манбаи маблағгузорӣ, марҳилаҳои лоиҳа.

Курбонзода О.Р.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Актуальность темы исследования является оценка эффективности инвестиционных проектов и ее использование при включении проектов в Программу государственных инвестиций (ПИИ). С этой точки зрения в данной статье изучаются и исследуются теоретические и практические основы оценки эффективности инвестиционных проектов, а также виды эффективности, в том числе бюджетная, финансовая, экономическая, экологическая, техническая и социальная. Учитывая социальный характер инвестиционных проектов ПИИ, в статье акцентируется внимание на оценке социальной эффективности проектов. В результате исследования установлено, что в настоящее время в Республике Таджикистан основной проблемой оценки социальной эффективности инвестиционных проектов является отсутствие методологии, и данный фактор привел к тому что инвестиционные проекты ПИИ не реализуются на соответственном уровне управления. С этой целью, с учетом изучения теоретических и практических аспектов, автор разработал образец «Методика оценки социально-экономической эффективности инвестиционных проектов Программы государственных инвестиций» и предлагает дополнит ее как новым приложением к решению постановления Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2016 года, №161 «О порядке разработки государственных инвестиционных проектов и реализации государственных инвестиционных программ».

Ключевые слова: инвестиционные проекты, оценка эффективности, Программ государственных инвестиций, социальные проекты, оценка социальной эффективности инвестиционных проектов, количественные и качественные показатели, оценка косвенных и прямых результатов, источник финансирования, этапы проекта.

Kurbonzoda O. R.

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF INVESTMENT PROJECTS

The importance of the research topic is the assessment of the effectiveness of investment projects and its use when entering projects into the Public Investment Program (PIP). From this

point of view, in this article, the theoretical and practical bases of evaluating the effectiveness of investment projects, as well as types of effectiveness, including budgetary, financial, economic, environmental, technical and social, are studied and researched. Taking into account the social nature of the investment projects of the PIP, the article focuses on the assessment of the social effectiveness of the projects. The study determined that currently in the Republic of Tajikistan, the main problem in assessing the social effectiveness of investment projects is the lack of methodology, and this factor has led to the lack of management of investment projects of the PIP. For this purpose, taking into account the study of theoretical and practical aspects, the author developed a sample of "Methodology for assessing the socio-economic efficiency of investment projects of the Public Investment Program" and he suggest to added it as a new appendix to the resolution of the Government of the Republic of Tajikistan from 27 of March 2016, №161 "On the Procedure for the development of state investment projects and the implementation of Public investment programs".

Key words: investment projects, efficiency assessment, public investment program, social projects, assessment of the social effectiveness of investment projects, quantitative and qualitative indicators, assessment of indirect and direct results, source of financing, project stages.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти сармоягузорӣ дар рушди соҳаҳои муҳталифи иқтисодии кишвар нақши бузург мебозад. Сармояи хориҷӣ яке аз намудҳои сармоягузориҳо ба шумор рафта, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ҷиҳати маблағгузориҳои объектҳои давлатӣ тибқи тартиби муқарраршуда ҷалб мегардад.

Сармояи хориҷӣ вобаста ба хусусият ва самти фаъолияти сармоягузорӣ захираи маҳдуд буда, танҳо дар сурати иҷро шудани як қатор шартҳо ба субъектҳои хоҷагидор дода мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо назардошти маҳдуд будани маблағҳои буҷетӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоят ва шаҳру ноҳияҳои кишвар имконият надоранд, ки талаботи хизматрасониҳои ҷамъиятӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва дастгирии субъектҳои хоҷагидориро дар сатҳи зарурӣ таъмин намоянд. Бинобар ин, барои ҳалли ин гуна мушкилот лоиҳаҳои давлатии сармоягузорию таҳия намуда, тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ лоиҳаҳои мазкурро татбиқ менамоянд.

Таҳлили татбиқи «Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020» нишон дод, ки он дар маҷмӯъ аз 1210 лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ бо арзиши 39 млрд доллари ИМА иборат буда [11], лоиҳаҳои мазкур хусусияти иҷтимоӣ дошта, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар нигаронида шудаанд. Бо ҷалби маблағҳои созишҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022 78 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ (39 лоиҳаи грантӣ, 7 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳаммаблағгузорию қарз ва грант) дар доираи «Барномаи сармоягузорию давлатӣ барои солҳои 2021-2025» мавриди амал қарор дошта, маблағи умумии онҳо 3,7 млрд доллари ИМА, аз ҷумла 2,1 млрд доллар маблағҳои грантӣ, 1,5 млрд доллар маблағҳои қарзӣ, 111,4 млн доллар саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 млн долларро саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо ташкил медиҳанд [12 с. 260].

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки барномаи мазкур барои таъмини рушди соҳаи иҷтимоӣ таҳия гардидааст.

Бинобар ин, дар доираи тадқиқоти мазкур бештар ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии арзёбии самаранокии иҷтимоӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки барои Барномаи сармоягузорию давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БСД) хос мебошанд, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Омӯзиши масъалаи мазкур нишон дод, ки аксари кишварҳои ҷаҳон низ бо назардошти мавҷудияти асосҳои институтсионалӣ ба бахши хусусӣ таъя мебаранд, ки то соҳибкорон ва сармоягузoron ба иншооти инфрасохтори давлатӣ сармоягузорӣ намоянд.

Аммо пеш аз татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ зарурати арзёбии самаранокии он ба миён меояд. Арзёбии самаранокии лоиҳаи сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки сатҳи ҳолибиятнокии лоиҳаи сармоягузорӣ барои иштирокчиёни лоиҳа, аз ҷумла сармоягузори хориҷӣ (шарикони рушд) муайян карда шавад.

Муҳаққиқон С.И. Сабилов, М.М. Кораблев ва Ф.С. Абдулганиев намудҳои самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорию ба иқтисодӣ, бучетӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва техникаӣ ҷудо намудаанд [3 с.83]. Ҳангоми таҳияи ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, дуруст арзёбӣ кардани самаранокии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Асос барои арзёбӣ намудани ҳама гуна самаранокӣ маълумоти дар лоиҳаи сармоягузорию мавҷудбуда мебошад. Инчунин, ҳар як намуди самаранокӣ аз рӯи натиҷанокӣ муайян карда мешавад, ки бо таносуби натиҷаи фаъолият ба хароҷот ва даромад тавсиф карда мешавад.

Арзёбии самаранокии иқтисодӣ ҳамаи натиҷаҳо ва хароҷотро, ки аз доираи манфиатҳои бевоситаи иқтисодии иштирокчиёни чараёни сармоягузорӣ берун мебошанд, дар бар мегирад. Самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ бо назардошти таъсир расонидани лоиҳа ба ташаккулёбии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва таъмини динамикаи рушди иқтисодӣ арзёбӣ мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки арзёбии самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ дар доираи БСД ба таъмини нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ асос меёбад. Яъне ҳангоми татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ даромадҳое ба даст оварда мешаванд, ки онҳо ба иқтисодиёти миллӣ таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонанд.

Арзёбии самаранокии бучетӣ, даромади бучети минтақаро аз даромадҳои андозии корхонаҳои минтақавӣ тавсиф мекунад. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми арзёбӣ намудани самаранокии бучетии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, бучетҳои сатҳи гуногун (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) манбаи сармоягузорӣ шуда метавонанд. Самаранокии бучетии лоиҳа таъсири натиҷаҳои лоиҳаи амалкунанда ба даромад ва хароҷоти бучети давлатӣ мебошад. Ба сифати нишондиҳандаи асосии самаранокии бучетӣ, таъсири бучет дар як давраи муайян қабул карда мешавад, ки он ба афзоиши даромади бучет ва (ё) кам шудани хароҷоти бучет дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ифода меёбад.

Самаранокии молиявии лоиҳа - натиҷабахшии фаъолияти иқтисодие мебошад, ки бо таносуби самарайи молиявии (натиҷа) гирифташуда муайян карда мешавад. Шартӣ асосии таъмини самаранокии молиявии лоиҳаи сармоягузорӣ баргاردонидани сармоя дар давраи татбиқи лоиҳа бо назардошти арзиши сармоя дар вақти муқарраршуда мебошад. Таъсири сохтори сармоя тавассути арзиши сармояе, ки барои татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ҷалб шудааст ба назар гирифта мешавад. Ҳангоми арзёбии самаранокии молиявӣ танҳо нишондиҳандаҳои молиявии сармоягузорӣ, аз ҷумла даромади сармоягузорӣ, ғайри софӣ дисконтӣ ва ғайра ба инобат гирифта мешаванд.

Барои арзёбии самаранокии молиявии лоиҳа нишондиҳандаҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

- муҳлати баргاردонидани маблағи ҷалбшуда;
- меёри даромаднокии дохилӣ (Internal Rate of Return -IRR);
- муҳлати бозпардохт бо назардошти тахфиф;
- даромади дисконтии ҳолис (Net Present Value -NPV).

Арзёбии самаранокии техникаӣ лоиҳаи сармоягузорӣ бо мақсади муайян намудани мутобиқати ҷанбаҳои техникӣ ва технологияи лоиҳаи сармоягузорӣ ба талабот ва меёрҳои стандартӣ муқарраршуда амалӣ карда мешавад. Инчунин дар раванди арзёбии самаранокии техникаӣ лоиҳаи сармоягузорӣ навовариҳои лоиҳа, мавҷудияти заминаи истеҳсолӣ, рушди инфрасохтор ва сифати захираҳои зарурӣ, аз ҷумла таҳассуси қувваи корӣ, муҳлат, марҳилаҳо ва имконпазирии ҷадвали татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ дида баромада мешаванд.

Арзёбии экологии лоиҳаи сармоягузорӣ бо мақсади хифз ва беҳдошти муҳити зист гузаронида мешавад. Боиси қайд аст, ки ҳангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ, ҳама ниҳодҳои (институтҳои) молиявӣ бидуни истисно ба арзёбии экологии лоиҳаҳои сармоягузорӣ диққати аввалиндараҷа медиҳанд. Ҳамзамон, арзёбии самаранокии экологӣ ба ташаббускори лоиҳаи сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки чузъҳои экологии онро беҳтар созад. Натиҷаи арзёбии самаранокии экологӣ дар ҳисоботи мухтасар пешниҳод карда мешавад, ки ба ҷанбаҳои муҳими муҳити зист нигаронида шудааст. Натиҷаи арзёбии экологии лоиҳаи сармоягузорӣ сатҳи таъсири татбиқи лоиҳаи сармоягузорино ба муҳити зист муайян менамояд. Ҳамин тариқ, арзёбии экологии лоиҳаҳои сармоягузорӣ қисми ҷудонашавандаи арзёбии умумии самаранокии лоиҳаҳо ба шумор меравад.

Арзёбии самаранокии иҷтимоӣ натиҷаҳои иҷтимоии равандҳои сармоягузорино инъикос намуда, дар он баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли тавассути таъсири ҷойҳои нави корӣ, ба кор андохтани фондҳои нави истеҳсолӣ, муайян намудани нишондиҳандаҳои демографӣ (муҳоҷират, таваллуд) ва ғайра ифода меёбад. Яъне арзёбии самаранокии иҷтимоӣ ҳамаҷониба ба инобат гирифтани паҳлуҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии лоиҳа дар натиҷаи татбиқро дар бар мегирад.

Аз нуқтаҳои боло бармеояд, ки арзёбии самаранокии иҷтимоӣ иқтисодии лоиҳа – ин таҳлили ҳамаҷонибаи таъсири мусбии иҷтимоӣ ва иқтисодии лоиҳа ба гурӯҳи мақсаднокӣ бенефитсиарҳо ва сармоягузoron мебошад.

Ҳамзамон арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳа дар натиҷаҳои иҷтимоӣ иқтисодии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар маҷмӯъ барои ҷомеа, ки барои расонидани хизматрасониҳои нав ё баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои мавҷудбуда ба аҳоли, инчунин барои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа нигаронида шудаанд, ифода меёбад.

Арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳаи сармоягузорӣ якҷанд вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад, аз ҷумла:

- ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххас, ки диққати иҷрокунандагони лоиҳа ба он нигаронида шудааст;

- таҳлили мушкилотҳои мавҷуда дар соҳа ва минтақаи мушаххас;
- ислоҳ намудани саривақтии корҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии лоиҳа;
- интишори натиҷаҳои БСД татбиқшуда;
- баланд бардоштани эътимоднокии аҳоли ба барномаҳои иҷтимоӣ, ки эътимоднокиро ба сиёсати иҷтимоӣ давлат афзоиш медиҳад.

Арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо истифода аз нишондиҳандаи ягона амалӣ карда мешавад. Ҳангоми арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳа, арзёбии молиявӣ шумораи иловагии сокинони шаҳр, неъматҳои моддӣ, хизматрасониҳои хусусияти иҷтимоидошта (тиббӣ, маориф ва ғайра), таъсири ҷойҳои нави корӣ, инчунин имконияти коней гардонидани эҳтиёҷоти маънавии шаҳрвандон, ки дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ гирифта мешаванд, муайян мегарданд.

Самаранокии иҷтимоӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K = \sum_{j=1}^n O_{mj}$$

Чж - зиёд шудани шумораи сокинони шаҳр, ки неъматҳои моддӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ (тиббӣ, таълимӣ ва ғайра), ҷойҳои нави корӣ, имконияти коней гардонидани талаботи маънавии шаҳрвандон, ки дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ мегиранд;

Омп - арзёбии арзиши молиявии неъматҳои моддӣ ва арзиши хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои як бенефитсиар (манфиатгиранда) дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ.

Ҳангоми арзёбии ҳама гуна самаранокӣ, нуқтаҳои зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

- арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд дар асоси муқоисаи ҳаҷми хароҷоти сармоягузорӣ, инчунин маблағи ғоидаи банақшагирифташуда ва муҳлати баргардонидани сармояи гузошташуда сурат гирад;

- арзёбии ҳаҷми хароҷоти сармоягузорӣ бояд ҳамаи захираҳои, ки ҳангоми татбиқи лоиҳа истифода шудаанд, фаро гирад;

- арзёбии баргардонидани сармояи гузошташуда бояд дар асоси нишондиҳандаҳои гардиши пулии софе, ки аз маблағи ғоидаи соф ва тарҳи истеҳлоқӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаи сармоягузори ташаккул меёбад, сурат гирад;

- дар раванди арзёбии маблағи хароҷоти сармоягузорӣ ва гардиши пули соф бояд аз меъёри дисконтие, ки барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дигаргун аст истифода бурда шавад.

Принсипҳои асосии арзёбии самаранокии лоиҳа инҳоянд:

- моделсозии қараёнҳои пулӣ, аз ҷумла тамоми даромадҳо ва хароҷоти марбут ба татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ дар давраи ҳисобдорӣ;

- принсипи мусбӣ ва самаранокии максималӣ. Ҳангоми муқоисаи лоиҳаҳои алтернативии сармоягузорӣ пеш ҳама бояд ба лоиҳаи самараноктарин афзалият дода шавад;

- баҳисобгирии омили вақт, нобаробарарзиши хароҷот ва натиҷаҳои гуногунвақтӣ;

- баҳисобгирии хароҷот ва даромад;

- баҳисобгирии натиҷаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии лоиҳа;

- баҳисобгирии таъсири таваррум;

- баҳисобгирии таъсири хавфҳои, ки ҳангоми татбиқи лоиҳа ба миён меояд;

- баҳисобгирии таносуби хароҷоти маблағҳо ҷиҳати ба истифодадиҳии иншоот, ки аз ҳисоби ҳамаи манбаҳои маблағгузорӣ барои татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ маблағгузорӣ мешаванд.

Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳангоми ноил шудан аз як ё якчанд ҳадафҳои зерин муайян карда мешавад:

- таъсири корхонаи нави истеҳсолӣ, васеънамоя, азнавсозӣ, муосиркунонии корхонаҳои мавҷуда дар бахшҳои гуногуни воқеии иқтисодиёт;

- қорӣ намудани технологияи нав, ки барои истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот, зиёд намудани намудҳои нави маҳсулот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот нигаронида шудааст;

- азнавсозии истеҳсолот тавассути таҷдиди иншоот;

- рушди инфрасохтори муҳандисӣ ва таъмини бехатарии технологӣ ва экологии иншоот;

- рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва ҷамъиятӣ;

- таъсири ҷойҳои нави қорӣ аз ҳисоби ба истифода додани корхонаҳои нав ё васеъ кардани истеҳсолоти мавҷуда, инчунин бунёди объектҳои иҷтимоӣ;

- баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ.

Баланд бардоштани самаранокии лоиҳа бо методологияи арзёбии лоиҳа алоқаманд буда, дар маҷмӯъ барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии лоиҳаи сармоягузорӣ таъсири мусбӣи худро мерасонад [9 с. 127-133].

Усулҳои арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ мавриди таққиқ қарор гирифта, ақидаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокгардидаро пешниҳод намудаанд.

Дар асарҳои В.И. Самаруха, Фокина М.Л., Тарханова Е.Г. ва як қатор олимони дигар, арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ гардида, инчунин мушкilotи рушди соҳаи иҷтимоӣ бо назардошти омилҳои муайянкунандаи сифати зиндагии аҳоли [4 с.46-50], намуди фаъолияти ташкилотҳо [7 с.108-110] ва хусусияти соҳаҳои иҷтимоӣ [8 с. 155-158] мавриди таққиқ қарор гирифтаанд.

Назарияи муҳаққиқон Потапова Ю.В. ва Бубнов В.А. бошад ҳангоми арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ хусусияти идоракунии давлатӣ ва маҳаллиро ба назар намегирад.

Дар ин раванд хизматрасониҳои таъиноти ҷамъиятӣ қисман бо кӯмаки ташкилотҳои ғайридавлатӣ пешниҳод карда мешаванд, бинобар ин, на ҳама вақт хизматрасониҳоро аз рӯи самтҳои арзишӣ ва меъёрҳо арзёбӣ кардан мумкин аст.

Инчунин арзёбӣ аз он вобаста аст, ки идоракунии давлатии фаъолияти сармоягузорӣ метавонад ғаримустам (тавассути фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолгардони сармоягузориҳо) ва мустамман ба раванди сармоягузорӣ тавассути иштироки бевоситаи давлат дар фаъолияти сармоягузорӣ амалӣ гардад. Яъне, давлат дар раванди татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузори бахшҳои мухталифи иқтисодӣ дар доираи БСД бо пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ ё ин, ки саҳми худро аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ (бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) мегузорад. Муҳаққиқон Рубтсова Н.В., Скифская А.Л. ва Сидорова Е.Н. дар асарҳои худ бештар ба масъалаҳои арзёбии самаранокии лоиҳаҳои соҳаи иҷтимоӣ ва истифодаи равишҳои гуногун, аз ҷумла захиравӣ ва ҳадафҳо таваҷҷуҳи махсус дода, хусусиятҳои гуногуни объекти сармоягузорӣ, инчунин арзёбӣ ва имконияти татбиқшавии лоиҳаҳо мавриди татбиқ қарор додаанд [2 с. 53-55].

Аммо вобаста ба хусусиятҳои объекти арзёбӣ ва натиҷаҳои бадастомада ақидаҳои муҳаққиқон, аз ҷумла Бубнов В.А [1 с. 13-21], Сидорова Е. Н. [5 с. 124-125] ва Шукина Т.В [9 с.127-129] гуногунанд.

Омӯзиши асосҳои институтсионалӣ, аз ҷумла қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2018, №161 «Дар бораи Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани Барномаҳои сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян намуд, ки вобаста ба арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ методология қабул нашудааст, ки ин омили асосии боиси коста гардонидани идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи БСД мегардад.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти асосӣ дар самти арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин мавҷуд набудани методологияи мушаххаси қабулшуда мебошад. Ҳол он, ки БСД як воситаи муосири идоракунии давлатии лоиҳаҳои сармоягузорӣ буда, арзёбӣ бо мақсади идоракунии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ гузаронида мешавад.

Бинобар ин, бо назардошти омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ сохтори «Методологияи арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ» таҳия намуда, дар ҷадвали 1 оварда шуда, он аз мундариҷа, муқаддима, мафҳумҳои асосӣ, қисмҳои 1-2, хулоса ва тавсияҳо, инчунин замимаҳо таркиб ёфта, қабул ва илова намудани он ҳамчун замимаи нав ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 март соли 2016, №161 «Дар бораи Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани Барномаҳои сармоягузориҳои давлатӣ» мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷадвали 1. Таҳияи муаллиф. Сохтори «Методологияи арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ».

Мундариҷа
Муқаддима
Мафҳумҳои асосӣ
Қисми 1. Тавсифи методологияи арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ
1.1 Мақсад ва вазифаҳои лоиҳа
1.2 Объект ва предмети арзёбӣ
1.3 Принсипҳои арзёбӣ
1.3 Усули арзёбӣ
Қисми 2. Таҳлили самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ
2.1 Арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ

2.2 Арзёбии хавфҳо дар татбиқи самараноки лоиҳаи сармоягузорӣ
Хулоса ва тавсияҳо
Замимаҳо

Қобили қайд аст, ки қабули методологияи мазкур барои таҳияи асосноккунии техникаю иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ низ замина гузошта, дар маҷмӯъ чихати татбиқи самараноки БСД мусоидат менамояд.

Дар баробарин ин пешниҳод менамоем, ки ҳангоми арзёбии самаранокии иҷтимоию иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҷрибаи андӯхтаи Тоҷикистон ва хориҷӣ, меъёру талаботи муносири банақшагирӣ ё дурнамо, инчунин иштироки фаъоли бахши хусусии давлатӣ ва хориҷӣ барои бунёди инфрасохтори давлатӣ ба назар гирифта шавад.

Ҳамзамон лоиҳаҳои сармоягузорӣ, новобаста аз шакли моликият ва манбаҳои маблағгузорӣ, бо мақсади танзими меъёрҳои мавҷудаи сохтмонӣ бояд аз таҳлили давлатии лоиҳаҳо гузаронида шаванд.

Тибқи моддаи 39 замимаи 1 қарори мазкур дар рафти таҳлили иқтисодӣ таҳлили мундариҷаи ҳуҷҷатҳои пешниҳодшаванда гузаронида мешавад, ки мувофиқи мақсад будани ворид намудани лоиҳаро ба барнома дар асоси иҷрои намудҳои зерини арзёбӣ пешбинӣ менамоянд [10]:

- арзёбии мутобиқати лоиҳа ба афзалиятҳои сармоягузорӣ;
- арзёбии ниҳодии ташкилии лоиҳа;
- мутобиқати таҳлили техникаю экологияи лоиҳа, ки аз ҷониби мақомоти дахлдори эксперти аз рӯи маводи ба лоиҳа пешниҳодшуда анҷом дода шудаанд;
- арзёбии иҷтимоии лоиҳа;
- арзёбии молиявии лоиҳа;
- арзёбии иқтисодии лоиҳа (мақсаднокии иқтисодии амалисозӣ);
- арзёбии хавфҳои анҷом наёфтани лоиҳа дар муҳлатҳои банақшагирифташуда, ноил нашудан ба ҳадафҳои лоиҳа, барнагардонидани воситаҳои қарзӣ.

Аммо мушкilot дар он аст, ки бинобар хусусияти ғайритиҷоратӣ (иҷтимоӣ) доштани лоиҳаҳои давлатии сармоягузории БСД арзёбӣ намудани самаранокии иқтисодӣ ва молиявии лоиҳаҳо на ҳама вақт имконнопазир аст.

Дар ин ҳолат, чунон ки муҳаққиқон қайд мекунанд, чунин нишондиҳандаҳои анъанавӣ, ба монанди фоида ва даромаднокии барои қабули қарори лоиҳаҳои иҷтимоӣ бо назардошти хусусияти ғайритиҷоратӣ доштани онҳо ва мушкilotи бо пул ифода намудани натиҷаҳои онҳо наметавонанд истифода шаванд [8 с. 155-188].

Аз ин рӯ, аксари методологияи кишварҳои хориҷа арзёбии самаранокии иҷтимоиро тавассути ба инобат гирифтани нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, инчунин бо роҳи арзёбии натиҷаҳои ғайримустақими татбиқи лоиҳаи иҷтимоӣ пешниҳод менамоянд.

Бинобар ин, лоиҳаҳои иҷтимоӣ дар соҳаи маориф, тандурустӣ, варзиш, фарҳанг, обтаъминкунӣ, идоракунии давлатӣ ва ғайра дар БСД бояд тавассути арзёбии нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, ё бо роҳи арзёбии иҷтимоии лоиҳаи сармоягузорӣ ба роҳ монда шавад.

Аз ин рӯ мувофиқи мақсад аст, ки аз моддаи 39 замимаи 1 қарори мазкур сархати ду (арзёбии молиявии лоиҳа) хориҷ карда шуда, қисмати арзёбии иҷтимоии лоиҳа ба таври зайл: «Арзёбии иҷтимоии лоиҳа тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ» ифода карда шавад.

Методологияи арзёбии самаранокии иҷтимоии лоиҳаҳо метавон дар марҳилаи интиҳоби пешакии лоиҳаҳо аз рӯи меъёрҳои гуногун ва барои воридсозии лоиҳаҳо ба БСД истифода намуд.

Вазифаи асосии арзёбии самаранокии иҷтимоии сармоягузориҳо- қабули қарор оид ба татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва асосноккунии ворид намудани лоиҳаҳо ба БСД мебошанд.

Натиҷаи арзёбии самаранокии иҷтимоӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

-таъмини мувофиқатии маблағгузори БСД бо ҳаҷми банақшагирифташуда ва арзёбии асоснокии дохил намудани лоиҳаҳо ба барнома;

-танзими ворид намудани тағйирот ба БСД (руйхати лоиҳаҳо, чорабиниҳо, ҳаҷми маблағгузорӣ);

-масъулияти фармоишгарони давлатӣ барои сари вақт пешниҳод ва ошкоро бурдани ҳисобот оид ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, БСД ва назорати манбаъҳои маблағгузори ғайрибучетӣ;

-асосноккунии ворид намудани лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ ба БСД амалкунанда ва ташкили мониторинги татбиқи барнома;

-таъмини мутобиқатии арзиши умумии БСД ба имкониятҳои бучети сатҳи дахлдор ҳангоми таҳияи барнома.

Ҳангоми асосноккунии зарурати ворид намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба БСД натиҷаҳои арзёбии самаранокии иҷтимоӣ на танҳо дар шакли нишондиҳандаҳои анъанавӣ, ки таносуби хароҷот ва даромадҳои бучетро инъикос меkunанд, инчунин нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатиро низ ифода кардан мумкин аст.

Хулоса арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳаи сармоягузорӣ бо идоракунии марҳилаҳои лоиҳа, аз ҷумла банақшагири, татбиқ ва анҷоми лоиҳа алоқамандии зич дошта, дар ҳар як марҳила арзёбии қисматҳои зерин муҳим доништа мешавад:

Дар марҳилаи банақшагирии лоиҳа:

-муайян намудани мушкilotи иҷтимоӣ;
-муайян намудани гуруҳи манфиатгирандангон;
-муайян намудани муҳлати татбиқи лоиҳа;
-гузоштани ҳадафи лоиҳа;
-гузоштани вазифаҳои лоиҳа;
-банақшагирии чорабиниҳо барои иҷрои вазифаҳои гузошташуда (банақшагирии захираҳо);

- ҷалби иштирокчиён (ҷонибҳои манфиатдор) ба лоиҳа;
-муайян намудани нишондиҳандаҳо барои арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳа;

-муайян намудани усулҳои ҷамъоварии маълумот барои ҳисоби нишондиҳандаҳо;

-муайян намудани аҳамияти банақшагирии нишондиҳандаҳо.

Дар марҳилаи татбиқи лоиҳа:

-мониторинги татбиқи лоиҳа;

-ҷамъоварии маълумот оид ба раванди татбиқи лоиҳа;

-ворид намудани тағйирот ба раванди татбиқи лоиҳа.

Дар марҳилаи анҷомёбии лоиҳа:

-таҳлили натиҷаҳои лоиҳа ва арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии он;

-омода намудани хулоса вобаста ба самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии лоиҳа;

-таҳияи ҳисобот оид ба татбиқи лоиҳа.

АДАБИЁТ

1.Бубнов В.А. Проблемы формирования доходов и расходов формирования регионального бюджета на примере Иркутской области / В.А. Бубнов // Известия Иркутской государственной экономической академии. — 2014. — № 2 (94). -С. 13–21.

2.Рубцова Н.В. Развитие экономики услуг и современные подходы к пониманию эффективности / Н.В. Рубцова // Известия Иркутской государственной экономической академии. — 2006. — № 4 (49). - С. 53–55.

- 3.Сабиров С.И., Кораблев М.М., Абдулганиев Ф.С. Оценка инвестиционных проектов муниципальных предприятий: учебное пособие. / С.И. Сабиров, М.М. Кораблев, Ф.С. Абдулганиев — Казань:, 2011 - С.83 .
- 4.Самаруха В.И. Роль социальной сферы в повышении качества жизни населения / В.И. Самаруха, Л.В. Гуляева // Известия Иркутской государственной экономической академии. — 2011. — № 4 (78). — С. 46–50.
- 5.Сидорова Е.Н. Оценка социально-экономической эффективности бюджетных инвестиций / Е.Н. Сидорова // Труды VII Всероссийского симпозиума по экономической теории.
- 6.Скифская А.Л. Проблемы инвестиционной деятельности и бюджетного финансирования инвестиций на субфедеральном уровне управления / А.Л. Скифская // Динамика социальной трансформации российского общества: материалы V Тюменского междунар. социологического форума. — Тюмень, 2017. — С. 1100–1104.
- 7.Тарханова Е.Г. Эффективность деятельности некоммерческих организаций: особенности и концепции оценки / Е.Г. Тарханова // Известия Иркутской государственной экономической академии. — 2012. — № 2 (82). — С. 108–110.
- 8.Фокина М.Л. Экономическая и социальная результативность функционирования системы стратегического управления учреждениями культуры / М.Л. Фокина // Известия Иркутской государственной экономической академии. — 2010. — № 2 (70). — С. 155–158.
- 9.Шукина Т.В. Тенденции и проблемы развития бюджетных инвестиций / Т.В. Шукина // Вестник Университета (Государственный университет управления). — 2018. — № 9. — С. 127–133.
10. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №161 «Дар бораи Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани Барномаҳои сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон».
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 772 дар бораи «Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016–2020».
- 12.Курбонзода О.Р. Нақши созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ /О.Р. Курбонзода// Паёми молия ва иқтисод №3 (32) (мачаллаи илмӣ-амалӣ) Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. - 2022. с. 260.

УДК 336.2

Курбонов А.Р., Ташрифзода А.С.

ҶАРАЁНИ РАҚАМИКУНОНИИ АНДОЗБАНДИИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ВА РОҲӢОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола рақамикунонии раванди андозбандии ҷаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои такмили он мавриди тадқиқот қарор дода шудааст. Муаллифон зимни таҳқиқот ҳолати кунунии рақамикунонии раванди андозбандии ҷаъолияти соҳибкорӣ, норасоиҳо ва афзалиятҳои онро ошкор намуда, қайд менамоянд, ки рушди муносибатҳо вобаста ба рақамикунонии раванди андозбандии ҷаъолияти соҳибкорӣ бо низоми қонунгузорӣ алоқамандӣ дорад. Муаллифон чунин мешуморанд, ки рушди минбаъдаи рақамикунонии раванди андозбандии ҷаъолияти соҳибкорӣ аз маданияти баланди андозсупорандагон дар ҷодаи техникаю технологияҳои электронӣ рақамӣ вобаста аст. Дар қисмати хотимаӣ тавсияҳои судманд бобати рушди минбаъдаи рақамикунонии андозбандии ҷаъолияти соҳибкорӣ, ки дар натиҷаи таҳлили амиқи масъала ба вуқӯъ павастааст, пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои электронӣ, хизматрасониҳои электронии бонкӣ, соҳаи хизматрасониҳои электронӣ, хизматрасониҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, технологияи иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, интернет, хизматрасониҳои интернет, андоз, тижорати электронӣ.

Курбонов А.Р., Ташрифзода А.С.

ПРОЦЕСС ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье изучены цифровизация процесса налогообложения предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан и пути его совершенствования. В ходе исследования современного состояния цифровизации процесса налогообложения предпринимательской деятельности авторы выявляют ее недостатки и преимущества, а также отмечают, что развитие отношений, связанных с цифровизацией процесса налогообложения предпринимательской деятельности, связано с законодательной системой. Авторы полагают, что дальнейшее развитие цифровизации процесса налогообложения предпринимательской деятельности зависит от высокой культуры налогоплательщиков в сфере электронных и цифровых технологий. В заключительной части представлены полезные рекомендации по дальнейшему развитию цифровизации налогообложения предпринимательской деятельности, являющиеся результатом углубленного анализа вопроса.

Ключевые слова: электронные услуги, электронные банковские услуги, сфера электронных услуг, информационно-коммуникационные услуги, информационно-коммуникационные технологии, Интернет, интернет-услуги, налог, электронный бизнес.

Kurbonov A.R., Tashrifzoda A.S.

THE PROCESS OF DIGITIZATION OF TAXATION OF BUSINESS ACTIVITY AND WAYS FOR ITS IMPROVEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the digitalization of the process of taxation of business activities in the Republic of Tajikistan and ways to improve it. In the course of studying the current state of digitalization of the business taxation process, the authors identify its disadvantages and advantages, and also note that the development of relations associated with the digitalization of the business taxation process is associated with the legislative system. The authors believe that the further development of digitalization of the process of taxation of business activities depends on the high culture of taxpayers in the field of electronic and digital technologies. The final part presents useful recommendations for the further development of digitalization of business taxation, which are the result of an in-depth analysis of the issue.

Key words: electronic services, electronic banking services, the sphere of electronic services, information and communication services, information and communication technologies, Internet, Internet services, tax, electronic business.

Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол бо ба роҳ мондани ислоҳоти иқтисодӣ модели иқтисодии бозори интиҳоб намуд. Гузариши иқтисоди миллӣ аз таври нақшавӣ ба усулҳои нави бозорӣ давраи муайянро дар бар гирифта, дар баъзе аз самтҳои иқтисоди миллӣ тасдиқи ҳудро ёфта, дар баъзе аз соҳаҳо то ба ҳол татбиқи ҳудро пайдо накардааст.

Зимни вохӯрӣ бо масъулони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ мамлакат, ки

соли 2019 баргузор гардид, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, чунин ибрози ақида намуданд: «Дар ин самт гузаштан ба стандарҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва автоматикунонии ҳисобот мисол шуда метавонад, ки дар ҷумҳурӣ ҳанӯз пурра ҷорӣ нагаштаанд. Инчунин, масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт, ки дар меҳвари асосии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, дар баъзе аз соҳаҳо ҳанӯз ҳам суस्त ба роҳ монда шудааст» [1].

Технологияҳои рақамӣ ҳамчун як рӯйдоди ҷадиди таърихӣ дар ҳаёти инсоният як нав таҳаввулотро ба миён оварданд. Имрӯз рақамикунонии босуръат ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти инсонро дар бар гирифта, дар соҳаҳои сиёсӣ, маданӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ бештар татбиқ мегардад.

Ба андешаи мо иқтисодиёт аснои марҳилаҳои рушди иҷтимоӣ таърихӣ худ як навъ фазаи рақамӣ ба ҳисоб рафта, чунин нишондиҳандаҳо ба монанди ММД, буҷети давлатӣ, фоида, фойданокӣ, самаранокӣ, даромад, хароҷот, пардохти андозҳо ва манбаи он, таваррум ва ғайра ҳамчун категорияҳои иқтисодӣ бо рақамҳо ифода меёбанд.

Иқтисоди рақамӣ дар шароити муосир ташаккули ҷомеаи инноватсионӣ иттилоотиро дар бар мегирад, ки аз омилҳои зерин иборат аст: ҷамъоварӣ ва мубодилаи маълумот тариқи элронӣ, истифодаи бурдани асбоби рақамӣ, муносибатҳои маҷозии иқтисодӣ, сода намудани инфрасохтори нақлиёт бо роҳи пешниҳоди тамоми маълумот тариқи почтаҳои электронӣ, паст намудани хароҷоти тиҷорат, иваз намудани бозорҳои анъанавӣ ба бозорҳои тиҷорати электронӣ ва ғайра.

Дар шароити муосир дар ҷумҳурӣ рақамикунонии иқтисодиёт рӯз то рӯз тараққӣ карда, шаклҳои нави соҳибкорӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ амалӣ карда мешаванд.

Расми 1. - Омилҳое, ки ба рақамикунонии иқтисодиёт таъсир мерасонанд.

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Имрӯзҳо бархе аз соҳибкорон аз технологияҳои нави электронӣ истифода бурда, фуроши мол ва хизматрасониҳояшонро бо кушодани сайтҳои махсус дар шабакаи Интернет ба роҳ мемонанд. Махсусан ба тариқи электронӣ пешниҳод намудани қарзҳо, сармоягузориҳо, пардохтҳо маъмул гаштааст.

Имрӯз пардохти андозҳо, хизматрасониҳои коммуналӣ, пардохти қарзҳо бо телефонҳои мобилӣ аз истифодаи интернет - банкинг, дархости саҳмияҳо аз биржаҳои фонди хело ҳам маъмул гаштаанд. Дар ҳолати мавҷудияти Интернет дастрасӣ ба маълумот имконпазир буда, муносибатҳоро хело осон ва сода гардонида, баъзан хароҷотҳоро кам мегардонад.

Чадвали 1. Барнома ва стратегияҳои давлатие, ки ба тақмили самтҳои рақамикунони соҳаи андоз равона гардидаанд*

Стратегияи давлатӣ ва баномаҳо (Лоиҳаҳо)	
Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи то соли 2030	то соли 2030
Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2012 - 2020
Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2025	2021 2025
Концепсияи иқтисодии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2020 - 2040
Барномаи давлатӣ оид ба рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2017	2014 - 2017
Лоиҳаи таҷдиди маъмурияти андоз (дар ду марҳила)	2011 - 2019
Барномаи рушди маъмурияти андоз барои солҳои 2020 - 2025	2020 2025
Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040	то соли 2040

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи рақамикунони иқтисод як зумра концепсия ва барномаҳои давлатӣ амал менамоянд, ки Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси татбиқи раванди мазкурро ташкил менамояд.

Бо дастури ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 «Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд. «Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчун барномаи стратегияи рушди соҳа бо ҷалби технологияҳои нав роҳандозӣ намудани муносибатҳои “Ҳукумати электронӣ”, тичорати электронӣ, тақвияти пардохтҳои ғайринақдӣ бо истифодаи интернетбонкинг ва ҳамёнҳою кортҳои электронӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон кор карда баромада шуда, дар се марҳила амалӣ карда мешавад:

- марҳилаи якум то соли 2025;
- марҳилаи дуюм 2026-2030;
- марҳилаи сеюм 2031-2040.

Ҳадафҳои асосии концепсияи иқтисоди рақамӣ чорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва татбиқи низоми рақамӣ дар марҳилаҳои муайян, бо мақсади татбиқи иқтисодии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсус мешавад. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи омода намудани кадрҳои баландиқтисоси соҳа, тақмили технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии мавҷуда ва ба истифода додани зарфиятҳои наву қавии он амалӣ карда мешавад, ки албатта барои ин интернетӣ босуръат ва дастрасии умумилӣ ба он зарур аст.

Дар қисми муқаддимаии ин ҳуҷҷат қайд гардидааст, ки “Концепсия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озукаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад” [3]. Инчунин дар концепсияи мазкур қайд мегардад, ки “Ҷорикунии ҳамачонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунони иқтисодӣ барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон

додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонё гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллий басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (минбаъд-ММД), табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст” [3].

Ҳамин тавр, вусъат ёфтани иқтисодиёти миллий ва тарақи ёфтани он дар заминаи «иқтисоди рақамӣ» бо татбиқи муносибатҳои инноватсионии электронӣ дар соҳаҳои гуногун асос меёбад. Ин таҳаввулот ба осон гардидани муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли ва давлат боис гашта, василаи хуби шафوفияти муносибатҳоро таъмин намуда, ба коҳиш ёфтани иқтисоди соягӣ заминаи мусоид мегузорад. Татбиқи иқтисоди рақамӣ имконияти онро фароҳам меорад, ки зина ба зина Даромади миллий ва Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо суръати баланд афзоиш ёбанд ва ба некуаҳволии мардуми шарифи Тоҷикистон боис гарданд.

Тибқи бандҳои 10 ва 11-и моддаи 2-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон “андозсупорандаи электронӣ – андозсупорандае, ки бо мақомоти андоз дар шакли электронӣ дар асоси созишномаи бо онҳо басташуда оид ба истифода ва эътирофи имзои рақамӣ хангоми ҳуҷҷатҳои электронӣ тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда ҳамкорӣ менамояд”[2, С. 370 - 371]. Дар ин самт то ба имрӯз аз ҷониби соҳибкорон камфатолӣ ба назар мерасад, ки он дар кам ба қайд гирифтани онҳо ҳамчун “андозсупорандагони электронӣ” зоҳир меёбад.

Расми 2. Гурӯҳбандии субъектҳои соҳибкорӣ вобаста ба шумора, шакли ташкилию ҳуқуқӣ. (ба ҳолати 01.07.2022)

Моддаи 20-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки “Ҳуҷраи андозсупоранда” ном гирифтааст, масъалаҳои мубодилаи иттилоот байни мақомоти андоз ва андозсупоранда, ҳамгироии иттилоотии андоз аз тариқи имзои электронии рақамӣ, ҳуҷҷати электронӣ ва эълумияи электронии андоз оварда шудаанд, ки ин имкон медиҳад соҳибкорон ба монанди андозсупорандагони дигар ҳисоботи худро ба тариқи электронӣ супорида, муколамаи худро бо мақомоти андоз ба тариқи фосилавӣ ба анҷом расонад, ки ин ба шаффовияти муносибатҳо боис гашта, амалҳои номатлубро рафъ месозад [4].

Бояд қайд намуд, ки масъалаи пешниҳоди ҳисоботи электронӣ ба мақомоти андоз яке аз чораҳои татбиқи Ҳукумати электронӣ буда, дар мамлакат бо маром амалӣ карда мешавад. Баъзан дар минтақаҳо қафомонӣ ба назар расида, мушкилии дастрасӣ ба Интернетӣ босуръат шиддати рушди муносибатҳои мазкурро паст менамояд.

Тибқи талаботи банди 18-и моддаи 78-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон “баҳисобгирии шахсони воқеӣ дар мақомоти андоз дар давоми як рӯзи корӣ амалӣ карда мешавад”[4], аммо тариқи электронӣ амалӣ намудани бақайдгирии андозсупорандагон тадбиқ намегардад. Бояд зикр намуд, ки дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон бақайдгирии

электронии субъектҳо рушд ёфтааст. Зарурати бақайдгирии электронии андозсупорандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омадааст, ки бояд онро роҳандозӣ намуд.

Ба андешаи мо, сабаби кам гузаштани андозсупорандагон ба намуди электронии пешниҳоди ҳисобот дар пастрар будани суръату сифати интернет дар маҳалҳо, фарҳанги нокифояи истифодабарии техникаю технологияҳои компютерӣ ва кам сарфаҳм рафтани барномаҳои электронӣ ба маҳсуб мешавад.

Шумораи соҳибкоре, ки ҳамчун андозсупорандагони электронӣ дар мақомоти андоз ба қайд гирифта шудаанд, сол то сол зиёд мегардад.

Ҷадвали 2. Соҳибкоре, ки дар мақомоти андоз бо шакли электронӣ ҳисоботи худро пешниҳод менамоянд. (соҳибкорони инфиродие, ки тибқи шаходатнома Ҷаъолият менамоянд, ба ғайр аз хоҷагҳои деҳқонӣ)

Солҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Микдори умумии соҳибкорони инфиродӣ	33 572	34 604	37 246	36 663	35 749
Соҳибкорони инфиродие, дар шакли электронӣ тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда Ҷаъолият менамоянд.	6760	14 478	16 862	19 876	22 889
Соҳибкорони инфиродие, дар шакли электронӣ тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда Ҷаъолият менамоянд. (бо % нисбати микдори умумӣ)	20,14	41,84	45,27	54,21	64,01

Манбаъ: дар асоси таҳлили Ҷаъолияти Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз рӯи маълумоти ҷадвали 2 андозсупорандагоне, ки дар шакли электронӣ тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда ҳисобот месупоранд, сол аз сол зиёд шуда, соли 2022 он 64,01%-и ҳамаи соҳибкоронро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда соли 2018 ба 20,14% баробар буд ва суръати афзоиши он дар 4 соли охир қариб 3 баробар афзоиш ёфт.

Бояд қайд намуд, пешниҳоди ҳисоботи электронӣ ва бақайдгирии андозсупорандагони электронӣ, бояд ҳубтар ташкил карда шуда, он дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тақвият дода шавад.

Ҳамин тариқ, истифодабарии низоми электронии амалиётҳои андозро дар мамлакат қонунгузорӣ муайян намуда, субъектҳои хоҷагидорӣ онро дар Ҷаъолияти худ истифода менамоянд. Имрӯз гузаштани ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ба шакли электронии ҳисобот ва истифодаи ҳуҷраи шахсии андозсупоранда ногузир буда, он метавонад ба кам гаштани хавфҳои коррупсионӣ боис гардад ва ба сарфа гаштани вақт ва маблағ оварда расонад.

Дар ҳамин радиф барои татбиқи “Ҳукумати электронӣ” Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ривоч додани муносибатҳои танзими назоратӣ як қатор чорабиниҳои муфидро роҳандозӣ намудааст. Якчанд намудҳои хизматрасониҳои электронӣ дар низоми андозии мамлакат татбиқ карда мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Шаклҳои хизматрасониҳои электронии андозӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

№	Намуди хизматрасониҳои дар шакли электронӣ барои андозсупорандагон ва шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон	Соли татбиқ
1	2	3
1.	Пешниҳоди эълонияҳои андозӣ дар шакли электронӣ	2012
2.	Баррасии ҳисобҳо	2012
3.	Тартиб додани ҳисоботҳои мувофиқатӣ	2012
4.	Маълумот дар бораи андозсупорандагон барои додани ҳисобнома-	2013

	фактураҳои ААИ дар шакли электронӣ	
5.	Пешниҳоди эълomiaҳои андоз аз ҷониби шахсони мансабдори давлатӣ	2014
6.	Қабули иттилоот аз Феҳрести ягонаи давлатӣ	2011
7.	Савол ва ҷавобҳо оид ба қонунгузории андоз	2013
8.	Калкулятори андозӣ	2016
9.	Кодекси андоз дар барномаи Android (барои телефонҳои мобилӣ)	2016
10.	Гирифтани иттилоот дар бораи набудани қарзҳои андоз	2017
11.	Гирифтани иттилоот дар бораи феҳрести дар мақомоти андоз ба сифати андозсупоранда оид ба системаҳои содакардашуда	2017
12.	Ба таври фаврӣ гирифтани иттилоот дар бораи РМА	2012
	Кабинети шахсии андозсупоранда	2017
13.	Кабинети шахсии андозсупоранда барои лоиҳаҳо	2017
14.	Пешниҳоди ҳуҷҷатҳо барои бақайдгирии давлатӣ (дар шакли электронӣ)	2017
15.	Мониторинг ва назорати КKM барои Марказҳои хизматрасонии техникӣ	2018
16.	Калкулятори андозсупорӣ ва модули ҳисоби андози замин	2018
17.	Онлайн – бақайдгирии (сабт намудан) ба қабулгоҳи андозсупорандагон ва шахрвардон дар КА ҚТ	2019
18.	Пешниҳоди машварати онлайнӣ дар речаи онлайн	2019
19.	Бақайдгирии андозсупорандагон барои пешниҳоди ҳисоботҳои андозӣ	2020
20.	Бақайдгирии андозсупорандагон барои гузаштан ба усули пешниҳоди ҳисоботи андоз ва эълomiaҳо дар шакли электронӣ	2020
21.	Маркази хизматрасонӣ (Тамос - марказ)	2021
22.	Андозҳои гузариш ва иҷора	2021
23.	Пардохти андоз бо истифодаи кортҳои бонкӣ	2021
24.	Мушкilotи алоқаманд бо барномаи ITMIS (2019)	2022
	Кабинети инфиродии андозсупорандагон барои ИП	2022
25.	Анбори электронӣ	2019
26.	Портالي хизматрасонии электронӣ	2019
27.	Андози ман	2020
28.	Баҳодиҳии сифати хизматрасонии электронии Кумитаи андоз	2021
29.	Ҳисоби хонандагони ҳафтаномаи «Бочу хироч»	2021
30.	Санҷиши ҳуҷҷатҳо	2021
31.	Бақайдгирии истифодабарандагони нави ЛK	2021
32.	Библиотекаи расмӣ	2022

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, барои боз ҳам тақвият ёфтани чараёни рақамикунории андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ақидаи мо чораҳои зеринро бояд роҳандозӣ намуд:

- вусъат додани иқтидори техникӣ технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ва насби барномаҳои наватарин дар мақомоти андозии тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- истифодаи воситаҳои истифодаи мубодилаи электронии молу маҳсулот дар нуктаҳои савдо;
- тақвият додани муносибатҳои ғайринақдӣ дар савдо ва хизматрасонӣ дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- ташкили бақайдгирии электронии андозсупорандагон дар мақомоти андоз;
- баланд бардоштани маърифати ҳуқуқию андозии андозсупорандагон ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба шахрвардон бо истифода аз воситаҳои рақамӣ;

- пурра гузаштан ба ҳисоботи электроники андозӣ.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе: БМТ, Август, С. 101-102; Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе: БМТ, Декабрь, С. 96-98
2. Воҳурии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қарорномаи соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар. Душанбе - 10.05.2019.
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.19, №642].
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021. С. 370-371.

УДК 338.49

Мачидзода Д.М.

НАҚШИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢ ДАР РУШД ВА ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИӢТИ МИНТАҚА

Дар мақола нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар рушд ва инкишофи иқтисодиёти минтақа оварда шудааст, ки дарбаргирандаи низоми бисёрсатҳи ташкилию иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, шабакавӣ, институтсионалӣ ва таъминоти зиндагии ҳубу озоиштаи аҳолии мебошад. Инфрасохтори иҷтимоӣ унсурҳои зарурии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа буда, он аз як тараф, ба пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни иҷтимоӣ дорои хусусияти ғайриистеҳсолӣ - нигоҳдорӣ тандурустӣ, маориф, истироҳати ҷисмонӣ ва фарҳангӣ, аз тарафи дигар, он шароити зиндагии аҳолиро муайян мекунад, ки дар таъмини тандурустӣ, таҳсилоти дастрас ва маърифатнокӣ ифода меёбад.

Қалимаҳои калидӣ: инфрасохтор, инфрасохтори иҷтимоӣ, инфрасохтори минтақа, рушди инфрасохтор, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, шароити зиндагӣ, иқтисодиёт, рушди иқтисодиёт.

Маджидзода Д.М.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РОСТА И РАЗВИТИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье представлена роль социальной инфраструктуры в развитии и развитии экономики региона, которая включает в себя многоуровневую организационно-экономическую систему, включающую производственную, социальную, сетевую, институциональную и обеспечивающую мирную жизнь населения. Социальная инфраструктура является необходимым элементом социально-экономического развития региона, с одной стороны, она связана с предоставлением различных социальных услуг непроизводственного характера - здравоохранения, образования, физического и культурного отдыха, а также с другой стороны, она определяет условия жизни населения, необходимые для обеспечения здоровья, доступного образования и просвещения.

Ключевые слова: инфраструктура, социальная инфраструктура, региональная инфраструктура, развитие инфраструктуры, социальные услуги, условия жизни, экономика, экономическое развитие.

Majidzoda D.M.

THE ROLE OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

The article presents the role of social infrastructure in the development and development of the regional economy, which includes a multi-level organizational and economic system, including production, social, network, institutional and ensuring the peaceful life of the population. Social infrastructure is a necessary element of the socio-economic development of the region; on the one hand, it is associated with the provision of various social services of a non-productive nature - healthcare, education, physical and cultural recreation, and on the other hand, it determines the living conditions of the population necessary to ensure health, accessible education and enlightenment.

Key words: infrastructure, social infrastructure, regional infrastructure, infrastructure development, social services, living conditions, economy, economic development.

Таваҷҷӯҳнамоӣ ва андешаҳои илмӣ ба муаммоҳои шароити зиндагонии одамон ва ҷомеа хеле пеш аз он ки худӣ падида ҳамчун мафҳуми илмӣ ва категория муайян карда шавад, пайдо шуда буд. Яке аз асосгузори илми иқтисодӣ А.Смит «Дар бораи шартҳои ташаккул ва фаъолияти хоҷагии халқ» сухан ронда, шароити моддиеро, ки имконияти ташкили оқилонаи истеҳсолотро ба вуҷуд меовард пешниҳодҳои муайяни илмӣ намудаанд. Инчунин олими иқтисодон Р.Оуэн дар қорҳои илмии худ бештар кушиш намудааст, ки ба «Идеяҳои илмӣ оид ба таъмини эҳтиёҷоти маданияи маишӣ одамон» таваҷҷӯҳ намуда, исбот намудааст, ки қисмати зиёди одамон барои қонъ намудани талаботҳои маданияи маишӣ худ фаъолият менамоянд [11].

Дар охири солҳои 40-уми асри гузашта мафҳуми «зерсохтор» бештар дар адабиёти иқтисодӣ барои муайян кардани соҳаҳои иқтисодӣ, ки ба истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ хизмат мерасонанд, пайдо шуд [1].

Оҳиста-оҳиста, ин истилоҳ дар омӯзиши иқтисодӣ ва баъд дар омӯзиши ҳаёти иҷтимоӣ ба таври васеъ истифода бурда шуд. Нуктаи муҳим дар тафсири он на танҳо паҳлуҳои моддӣю техникаӣ, балки аз ҷониби мардум, дараҷаи қаноатмандии эҳтиёҷоти онҳоро низ дар бар мегирад [10, с.17]. Махсусан, П. Розенштейн-Родан қайд менамояд, ки истифодаи инфрасохтор боис ба он мегардад, ки як қатор шартҳои, ки ба рушди мусоиди соҳибқорӣ дар бахшҳои асосии иқтисодӣ ва қонъ кардани ниёзҳои аҳоли мусоидаткунанда аз худ карда шаванд [12 с.21].

А. Маршалл, ба ақидааст, ки ҳама он сармоягузориҳои мустақиме, ки дар ин инфрасохтор ҷалб карда мешавад, бештар олақа дорад, ба иқтисодӣ берунӣ, ки дар натиҷаи он рушд ва инкишофёбии қорхонаҳои саноатии дохилӣ дида шуда, манфиати бештар ба аҳолии минтақа ва хуб гаштани сатҳи зиндагии онҳо мегардад [9, с.115]. Ба ақидаи Р. Фрея ва Я. Штолера, «Хороҷотҳои инфрасохтор ... он сармоягузориҳои мебошанд, ки дар оянда бармегарданд» [8]. Ҷ. Гелбрейт чунин меҳисобат, ки «талаботи ҷамъиятӣ» инкишофдиҳандаи дисбаланси иқтисодӣ доништа шуда, номутаносибии захираҳои аз ҳад зиёдро ба истеҳсоли молҳои истеъмолӣ мерасонад ва барои эҳтиёҷоти аҳоли ва инфрасохтор кофӣ намебошад [2].

Дар назди қонунҳои объективӣ ва манфиатҳои иқтисодӣ дар ташаккули тадриҷии элементҳои инфрасохторӣ, пеш аз ҳама, таъмини фаъолияти меҳнати инсонӣ зоҳир карда шуд. Рушди минбаъдаи инфрасохтор бо рушд ва инкишофёбии эҳтиёҷотҳои инсонӣ алоқаманд буд ва ин боис гашт, ки инсон на танҳо дар фикри ҳадаш балки, дар фикри аҳли оилаи худ низ бошад.

Ҳамин тавр, дар солҳои 60-70-уми асри XX дар илми иқтисодӣ муаммоҳои рушди инфрасохтори истеҳсоли, иҷтимоӣ, экологӣ ва дар соли 1980-ум, мафҳуми нав

«Инфрасохтори бозорӣ» омӯхта шуданд, ки ба рушд ва инкишофёбии иқтисодиёт мусоидат намуданд [3, с.28].

Вобаста ба ин гуфтаҳо мо дар шакли расм гуруҳбандии инфрасохторро аз рӯи ҳудуди инкишофёбӣ, шакли соҳаҳо, омилҳои истеҳсоли, тавсифи объектҳо ва шакли моликият бо чунин тарз овардаем.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт бисёр намудҳои инфрасохтор мавҷуданд ва дар оянда зиёд шудан ё кам шуданашон дар назар аст, зеро сохторҳои нав доимо ба миён меоянд, ё ин ки аз байн мераванд, вале бо вучуди ин мо дар навбати худ, эҷод ва муайян кардани намудҳои инфрасохторро дар чунин шакл салоҳ донистем.

Чуноне, ки аз расм дида мешавад, инфраструктура ба панҷ гуруҳ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи аввал аз рӯи ҳудуди инкишофёбӣ буда, он ба инфрасохторҳои байналмилалӣ, миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи дуюм аз рӯи шакли соҳаҳо ҷудо шуда, ба инфрасохтори истеҳсоли, иҷтимоӣ, бозорӣ, иттилоотӣ, алоқавӣ ва институтсионалӣ ҷудо карда мешавад. Ба гуруҳи сеюм инфрасохтор аз рӯи омилҳои истеҳсоли ҷудо карда шуда, он аз материалӣ, кормандӣ ва институтсионалӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи чаҳорум аз рӯи тавсифи объектҳо ҷудо карда шуда, он ба инфрасохтори хаттӣ ва марказӣ ҷудо карда мешавад. Гуруҳи панҷум аз рӯи шакли моликият ҷудо карда шуда, он ба инфрасохтори давлатӣ, муштарак ва хусусӣ иборат мебошад.

Расми1. Гуруҳбандии инфрасохтор ҳамчун категорияи иқтисодӣ

Қариб ҳамаи намудҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ бо инфрасохтори минтақавӣ алоқаманданд. Ин намуди инфрасохтор ҳам чараёни истеҳсолоти моддӣ ҳам соҳаҳои ҷамъиятӣ, яъне тамоми ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти инсонро фаро мегирад. Мавҷудияти омилҳои маҳдудкунандаи ин инфрасохтор ба динамикаи иқтисоди минтақа дар маҷмӯъ таъсири ниҳоят манфӣ мерасонад.

Идеяҳо дар бораи унсурҳои «инфрасохтори минтақавӣ» бо мурури замон аз маҷмуи сохторҳои ҳарбӣ сар карда, то захираи ёрирасони иҷтимоӣ, таҳкурсии асоси иқтисодиёти миллӣ, таъмини рушди муназзам ва устувории соҳаҳои саноат, ки ба рушди иқтисодиёт мусоидат мекунанд, дохил мешавад.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки зери мафҳуми инфрасохтори муносири минтақавӣ як системаи бисёрсатҳи ташкилию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, он дарбаргирандаи объектҳои муайян аз қабili инфрасохтори иҷтимоӣ, истеҳсоли, институтсионалӣ, шабакавӣ ва таъмини ҳаёт мебошад. Ин гуфтаҳоро мо дар шакли расм чунин тасвир намудем (нигаред ба расми 2).

Расми 2. Инфрасохтори муосири минтақавӣ ва объектҳои он

Дар системаи инфрасохтори муосири минтақавӣ инфрасохтори иҷтимоӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки дар баробари дараҷаи рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, миқдор ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии минтақа сохтори иҷтимоии минтақаро тавсиф мекунад.

Аз рӯи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва расми пешниҳодгардида, инфраструктураи иҷтимоиро ҳамчун маҷмуи устувори унсурҳои моддӣ дониш мумкин аст, ки барои ташкили оқилонаи фаъолияти асосии субъектҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад.

Омӯзиш ва таҳқиқи инфрасохтори иҷтимоии минтақа истифодаи равишҳои методологии зеринро дар бар мегирад:

- равиши системавӣ, ки омӯзиши объектро ҳамчун маҷмуи ҷудонашавандаи зерсистемаҳои таркибии он, муайян кардани робитаҳо дар дохили объект, инчунин байни объект ва муҳити берунаро дар бар мегирад;

- равиши ҳолатӣ, ки дар рафти он таҳлили вазъияти ҳозира пеш аз ҳама дар асоси расмиёти стандартӣ тадқиқот гузаронида мешавад;

- равиши диалективӣ, ки усулҳои махсуси тадқиқотро дарбар мегирад (усулҳои тақсим кардан ва пайваст кардани тамоми мақсадҳо, ҳиссаҳои асосӣ ва дуюмдараҷа, зарурӣ ва тасодуфӣ, омӯрӣ ва динамикӣ, абстракт ва асосӣ);

- равиши рефлексивӣ, ки яке аз равишҳои таҳлили систематиконидашуда донишда, барои коркарди иттилооти объект ва дастрасӣ дар бораи муҳити дохилӣ ва берунӣ объекти таҳқиқшаванда асос мегирад.

Унсурҳои асосии инфрасохтори иҷтимоии минтақа инҳоянд: захираҳои сармоявӣ (бино, таҷҳизот, иншоот), захираҳои ғайримолиявӣ (хизматрасониҳои кадрӣ, таъминоти иттилоотӣ) ва захираҳои ташкилию идоракунӣ (роҳбарӣ, банақшагирӣ, ташкил, амалиёт, назорат ва ғайра).

Дар ин ҷо ҳаминро бояд таъкид намуд, ки захираҳои ташкилию идоракунӣ ду унсурҳои аввали инфрасохтори иҷтимоиро бо ҳам мепайвандад.

Хусусиятҳои асосии системаи инфрасохтори иҷтимоии минтақа инҳоянд:

- функционалӣ;
- сохторӣ;
- динамикӣ.

Масъалаҳои таъиноти функционалии инфрасохтори иҷтимоии минтақа яке аз ҳадафҳои асосии он донишда мешавад. Вазифаи асосии инфрасохтори иҷтимоӣ аз расонидани хизматҳои гуногуни иҷтимоии дорои хусусияти ғайриистеҳсолӣ барои қоне гардонидани талаботи ҳаётан муҳими аҳолии мебошад, ки аз инҳо иборатанд:

- ҳифз ва нигоҳдории саломатии аҳолии;

- таъмини шароит барои такрористехсоли қувваи кории аҳоли;
- фароҳам овардани шароитҳо барои ташаккули тамоюлҳои ҷараёни демографӣ;
- барҳам додани номуносибии ҳудудии истеъмолии аҳоли ва таъмини дастрасии баробар ба хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар тамоми минтақа;
- ба вуҷуд овардани шароит барои инкишофи ҳаматарафаи шахсият дар асоси сохтори муайяни арзишҳои истеъмолий.

Ҳангоми муайян кардани унсурҳои сохтори инфраструктураи иҷтимоӣ, сохтори соҳавӣ, таркиб, хусусияти объектҳо, сатҳи рушд ва арзиши истеъмолиро метавон ҳамчун меёри қабул кард (нигаред ба расми 3).

Расми 3. Гуруҳбандии инфрасохтори иҷтимоии минтақа

Инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи соҳаҳо аз маҷмӯи бахшҳо иборат аст, ки метавон онҳоро чунин номбар намуд, ба монандӣ: маориф, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фарҳанг ва санъат. Таснифи инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи сатҳи рушд бо ҳамкориҳои бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ дар минтақа алоқаманд аст. Сатҳи корпоративии инфрасохтори иҷтимоӣ ба кормандони ширкат ва сатҳи ҳудудӣ бошад ба сифати зиндагии аҳолии тамоми минтақа нигаронида шудааст.

Аз рӯи таркиб инфрасохтори иҷтимоии минтақа ба инфрасохтори иҷтимоии «сахт» ва «нарм»-ро ҷудо карда мешаванд. Ба зергуруҳи якум, маҷмӯи биноҳо, таҷҳизотҳо, иншоотҳо, дохил мешаванд, яъне заминаи моддӣ ба амал баровардани фаъолияти иқтисодии иҷтимоӣ. Ба зергуруҳи дуюм, маҷмӯи захираҳои ғайримолиявӣ, ташкилӣ ва идоравӣ, ки бо пешниҳоди хизматрасонӣ алоқаманданд ва асосан ғайримоддӣ мебошанд, ки муайян кардан ва андозагирӣ ашон душвор буда, аксар вақт бо хусусиятҳои субъективӣ тавсиф мешаванд.

Инфрасохтори иҷтимоии минтақа аз нуқтаи назари хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон иборат аст аз:

- хизматрасониҳои универсалӣ ба монандӣ: маориф, омода намоеи кадрҳо, тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ, варзиш, фароғат, фарҳанг, санъат ва ғайра.
- хизматрасониҳои мақсаднок инҳо хизматрасонӣ мебошанд, ки барои кӯдакон, ҷавонон ва пиронсолон (боғчаҳо, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, таъминоти нафақа) нигаронида шуда, дар давраи ҳаёти пешбинӣ шудаанд.
- хизматрасониҳо барои шахсони дорои эҳтиёҷоти махсус ва маъюбон.

Ба унсурҳои динамикии инфрасохтори иҷтимоии минтақа бошад, ҷараёни дигаргунсозӣ ва навсозӣ хос аст. Дар раванди навсозӣ дар ҳама унсурҳо ва робитаҳои байни онҳо ҷамъшавии тағйироти миқдорӣ ба амал меояд, ки баъдан ба табиқӣ оварда мерасонад.

Аз рӯи дараҷаи камолоти инфрасохтори иҷтимоӣ мувофиқи давраи фаъолияти он унсурҳои тараккиёбанда, инкишофёбанда ва «баранда» ҷудо карда мешаванд. Дар ҳар як марҳилаи давра ҳолатҳои гуногун имконпазиранд, ки бо маҷмӯи муайяни параметрҳо, бо тағирот, ки дар онҳо динамикаи падидаҳо метавон доварӣ кард, тавсиф карда мешавад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки зерсинфҳои инфрасохтори иҷтимоии ҳукмронро муайян намоем.

Аз рӯи таҳлилу баррасии маълумотҳои пешниҳодшуда, системаи инфрасохтори иҷтимоии минтақа ба қадри имкон муайян гардида, хусусиятҳои асосии он ба тариқи зерин муайян карда шудаанд.

Якум, бахшҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳамдигарро пурра мекунад, як объекти инфрасохторро дигараш иваз карда наметавонад, онҳо танҳо дар як маҷмӯа, мутақобила ва пурракунандаи ҳамдигар зиндагӣ мекунад. Масалан, дармонгоҳ наметавонад дар соҳаи маориф хидмат расонад ва муассисаи таълимии кӯдакона функцияи китобхонаро иҷро карда наметавонад. Инфрасохтори иҷтимоӣ барои ташкили ҳаёти ҳаррӯзаи аҳолии минтақа, аз ҷумла тамоми ҷузъҳои соҳаи иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст.

Дуюм, маҳсулоти инфрасохтори иҷтимоӣ ин хизматрасониҳост, ки маҳсулоти нав эҷод намекунад, балки натиҷаи меҳнатест, ки аллакай офаридашудаанд ва ба он арзиши нав зам мекунад.

Сеюм, хизматрасонии инфрасохтори иҷтимоӣ ғайриҳаракатку-нанда буда, танҳо ба объекти муайян, яъне аҳолии минтақа пешниҳод карда мешавад, ин хизматрасониҳоро ворид кардан мумкин нест ва набояд нигоҳдорӣ, захира ва ҷамъоварӣ карда шавад.

Чорум, талабот ба хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ инфиродӣ дониста мешавад. Дар баъзе давраҳои ҳаёт шахс ба хизматрасонии таълимии кӯдакон ниёз дорад, бо мурури синну сол ниёз ба таҳсилоти олии касбӣ ба миён меояд, барои баъзеҳо ба варзиш, барои дигарон барои фарҳанг зарур аст. Дар баробари ин, шахсони маъюб ба эҳтиёҷоти махсусе ниёз доранд, ки ба анъанаҳо ва муносибатҳои этникӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, инфрасохтори иҷтимоиро дар алоҳидагӣ аз арзишҳо ва самтҳои шахсони алоҳида, гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳо баррасӣ кардан мумкин нест.

Ҳамин тариқ, таҳлили ҷанбаҳои назариявии инфрасохтори иҷтимоӣ имкон дод, ки марҳалаҳои асосии рушди он, намудҳо ва хусусиятҳои системавӣ муайян карда шаванд, ки дар якҷоягӣ барои тадқиқоти минбаъдаи методологӣ ва муайян кардани аҳамияти инфрасохтори иҷтимоӣ дар ҷомеа асос мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Большая советская энциклопедия. Т. 18 М.: Советская энциклопедия. 1969– 1978.
2. Гэлбрейт Дж. Общество изобилия. New York.: Mariner Books, 1958.
3. Иншаков О.В., Русскова Е.Г. Инфраструктура рыночного хозяйства: системность исследования // Вестник СПбГУ. 2005. Сер 5. Вып 2. С. 28-37.
4. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. -№ 2/4 (204). - С. 16-21.
5. Искандаров Х.Х., Абдуллозода Р.А. Особенности подготовки кадров в условиях цифровой экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - № 5. - С.44-50.
6. Искандаров Х.Х., Набиева Д.М. Развитие системы социальной защиты населения в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2018. - № 7. - С.17-22.
7. Искандаров Х.Х., Амиров Ш.А. Сифати ҳаёт ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2021. - № 1. - С.109-118.
8. Критика современных буржуазных теорий финансов, денег и кредита / Под ред. Г.П. Солюса. М.: Финансы, 1978 г. URL: www.kredit-moskva.ru
9. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Прогресс, 1993. 594 с.
10. Российская социологическая энциклопедия /Под ред Г.В. Осипова, 1998.

11. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). – С.163-169.
12. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс. 2–е. изд. М.: Прометей: Юрайт–М, 2001. 511 с.

УДК: 338.22:004 (575.3)

Машокиров Ч.Н., Тўлиев М.С., Насруллаева М., Мухторзода С.С.

ТИЧОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА БАӢЗЕ МАСЪАЛАӢОИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақола масъалаҳои рушди тичорати электронӣ дар шароити рақамикуноӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар чараёни таҳқиқ дар баробари омӯзиши ҳолати кунунӣ, масоил ва дурнамои рушди тичорати электронӣ, омилҳои мутаассир ба рушди он, инчунин таҷрибаи ширкатҳои пешрафтаи сатҳи ҷаҳонӣ дар самти тичорати электронӣ амалкунанда таҳқиқ гардидааст. Хусусиятҳо ва зарурати ташаққули портали ягонаи миллии дар самти тичорати электронӣ дар шароити рақамикуноӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян карда шудааст, ки яке аз масъалаҳои асосии рушди тичорати электронӣ тақмили инфрасохтори соҳа, пойгоҳи санадҳои меъёрию ҳуқуқии он, инчунин омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва дар ин асос коркарди модели миллии тичорати электронӣ мебошад. Ба ғайр аз ин масъалаи ниҳоят муҳим коркарди платформаи миллии тичорати электронӣ дар кишвар, инчунин бар пояи методологияи диди системавӣ, усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ масъали коркарди методологияи пешбурди соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Зимни баррасиҳои ҳаматарафа омилҳои мутаассир ба рушди бозори хизматрасониҳои тичорати электронӣ дар шароити рақамикуноии босуръати иқтисодиёти миллии ошкор карда шудааст. Дар мақола тавсияҳои илман асоснок доир ба рушди минбаъдаи тичорати электронӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: методология, тичорати электронӣ, рақамикуноӣ, хизматрасониҳои электронӣ, бозори хизматрасониҳои тичорати электронӣ, инфрасохтор, таҷдид, платформа, усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, амсила, иқтисодиёти рақамӣ.

Машокиров Дж. Н., Тулиев М.С., Насруллаева М., Мухторзода С.С.

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье исследованы проблемы развития электронной коммерции в условиях цифровизации. В процессе исследования наряду с изучением современного состояния, проблемы и перспектив развития электронной коммерции, факторов, влияющих на развитие электронной коммерции, также исследованы опыта ведущих компаний мирового уровня в сфере электронной коммерции. Обоснована особенности и необходимость формирования единого национального портала в сфере электронной коммерции в Республике Таджикистан. В результате исследования выявлено, что одним из основных

вопросов развития электронной коммерции является совершенствование инфраструктуры отрасли, ее нормативно-правовой базы, а также изучение зарубежного опыта и разработка национальной модели электронной коммерции. Кроме того, наиболее важными вопросами является развитие национальной платформы электронной коммерции, а также разработка методологии развития отрасли в Республике Таджикистан на основе методологии системного наблюдения и экономико-математического моделирования. В ходе комплексного исследования определены факторы, влияющие на развитие рынка услуг электронной коммерции в условиях ускоренной цифровизации национальной экономики. В статье предложены научно обоснованные рекомендации по дальнейшему развитию электронной коммерции.

Ключевые слова: методология, электронная коммерция, цифровизация, электронные услуги, рынок услуг электронной коммерции, инфраструктура, обновление, платформа, методы экономико – математического моделирования, модель, цифровая экономика.

Mashokirov J.N., Tuliev M.S., Nasrullaeva M., Mukhtorzoda S.S.

E-COMMERCE AND SOME PROBLEMS OF ITS DEVELOPMENT IN THE PERIOD OF DIGITIZATION

The article examines the problems of developing e-commerce in the context of digitalization. In the process of research, along with studying the current state, problems and prospects for the development of e-commerce, factors influencing the development of e-commerce, the experience of leading world-class companies in the field of e-commerce was also studied. The features and need for the formation of a single national portal in the field of e-commerce in the Republic of Tajikistan are substantiated. The results of the study revealed that one of the main issues in the development of e-commerce is improving the infrastructure of the industry, its regulatory framework, as well as studying foreign experience and developing a national model of e-commerce. In addition, the most important issues are the development of a national e-commerce platform, as well as the development of a methodology for the development of the industry in the Republic of Tajikistan based on the methodology of system observation and economic and mathematical modeling. In the course of a comprehensive study, factors influencing the development of the e-commerce services market in the context of accelerated digitalization of the national economy were identified. The article offers scientifically based recommendations for the further development of e-commerce.

Keywords: methodology, e-commerce, digitalization, electronic services, e-commerce services market, infrastructure, update, platform, methods of economic and mathematical modeling, model, digital economy.

Дар шароити рақамикунонии босуръат, технологияҳои рақамӣ амсилаи анъанавии равандҳои идоракунии корхонаҳоро дигаргун намуда, сатҳи даромаднокиро афзуда ва фаъолияти бозорҳои гуногунро ба таври мутлақ тағйир медиҳад. Амалияи идоракунии рақамикунонӣ, хусусан татбиқи зехни сунъӣ тадриҷан ба як унсури камхарҷ ба ҷойи меҳнати пурмашаққати инсон дар доираи васеъшавии соҳаҳо табдил ёфта истодааст [4, С. 104 - 113].

Аксарияти маводҳои илмӣ олимони ватанию хориҷии ба рушди тичорати электронӣ бахшидашуда баррасии васеи тамоми ҷанбаҳои масъаларо дар бар намегирад. Барои ҳамин зарурат ба интиҳоб ва таҳлили мавзӯи мазкур пеш омад. Новобаста аз рушди васеъ ва бениҳоят даромаднок гардидани тичорати электронӣ аксарияти муҳаққиқони ватанӣ мавҷудияти ҷунин низоми эътимодноки тичоратиро зери суол мебаранд. Дар ҳоле ки даромади кишварҳои ИМА, Чин, кишварҳои аврупои аз ҳисоби тичорати электронӣ наздики аз 8 то 9 ғоизро ташкил медиҳад. Ин равандҳо ва тамоюлҳо, ки айни замон

иктисодиёти ҷаҳони ро фаро гирифтааст ро ро низ бетараф монда наметавонад. Тичорати электронӣ паёмади манфии ҷиддӣ нашошта василаи муфиди дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳо тариқи торномаҳои интернетӣ мебошад. Барои рушди ҳаматарафаи тичорати электронӣ зарурати ташкили майдонҳои озоди электронӣ ва таҳлили саривактии унсурҳои таркибии он ба монанди: ғоида, зарар, талабот, арза, нарх риояи қатъии меъёрҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарҷгардида ва таҳияи методологияи махсуси идоракунии он муҳим мебошад. Барои таҳлили саривактии тичорати электронӣ зарурати таҳияи методҳои махсуси баҳоиди пеш омадааст, ки дар идома мо ба баррасии он диққат медиҳем.

Дар корҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ бо мафҳумҳои гуногуни тичорати электронӣ шинос шудан мумкин аст. Дар коркардҳои илмии Садуллоев У.Ў., Раҳимов С. чунин таърифи тичорати электронӣ оварда шудааст. «... тичорати электронӣ (ба маънои васеъ) – ин фаъолияти соҳибкорӣ оид ба амалигардонии амалиёти тичоратӣ бо истифодаи воситаҳои электронии мубодилаи маълумот мебошад [7, 113 - 117]».

Муҳаққиқи дигар Ҳасанова М. ҳангоми таҳқиқи масоили тичорати электронӣ таърифи зерини тичорати электрониро пешниҳод намудаанд. «... тичорати электронӣ ин яке аз соҳаҳои иқтисодиёти рақамӣ буда, транзаксияи молиявиро тичоратиро фаро гирифта, тариқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба роҳ монда мешавад [9, 134 - 141]».

Аммо дар таҳқиқоти илмии Машокиров Ҷ.Н. ба таърифи мухтасари тичорати электронӣ дучор меоем, ки моҳияти аслии мафҳуми баррасишавандаро инъикос наменаояд: «... фаъолияти тичоратӣ дар шабакаи Интернет дар шакли байни субъектҳои бозор тариқи электронӣ сурат мегирад ҳамчун тичорати электронӣ метавон таъриф намуд [5, С. 22 - 29]».

Дар торномаҳои интернетӣ мо метавонем бо мафҳумҳои гуногуни тичорати электронӣ вохурем. Тичорати электронӣ усули хариду фурӯши мол ва хизматрасониҳо тавассути Интернет мебошад. Таърифи тичорати электронӣ, ҳамчун маркетинги шарикӣ низ фаҳмида мешавад [11]. Ба андешаи мо низ тичорати электронӣ намуди фаъолиятро бозгӯӣ меномад, ки тариқи веб – сомонаи махсус хариду фурӯши мол ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад ва ин шакли амалкард барои ҳам харидорон ва ҳам фурушандагон, тоҷирон ниҳоят манфиатовар мебошад.

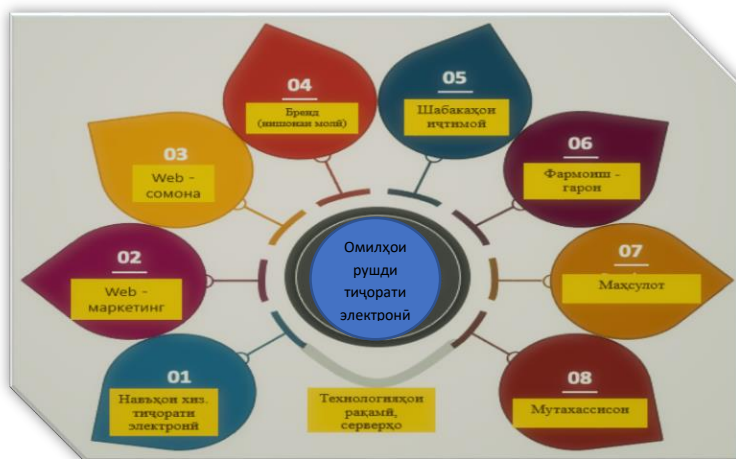
Айни замон фаъолияти тичоратӣ бо суръати босебика рушд меёбад. Рушди босуръати тичорати электронӣ ба қобилияти харидорӣ тариқи онлайн дар ҳамаи лаҳзаҳои вақт, аз ҳама сайти интернетӣ таъсир мерасонад, инчунин нишон медиҳад, ки дар оянда савдои васеъ ва зиёдмуштарӣ пайдор хоҳад гашт. Дар чунин низом тоҷирон ҳам ба намуди офлайн ва ҳам ба намуди онлайн фаъоланд (ё тавассути мағозаи онлайнӣ худ ё тавассути платформаҳо). Технологияҳои рақамӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони тичоратӣ нақши ниҳоят қалонро мебозад. Аз ҳамин лиҳоз таҳияи заминаи меъёрӣ ва таҷрибаҳои беҳтарини тичорати электронӣ бояд воқеияти нави рақамиро ба инобат гирад [13, Р. 268 - 272].

Аз ҳамин лиҳоз рушди устувори иқтисодиёт ва тичорати электронӣ яке аз масъалаҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Тичорати электронӣ унсурҳои асосии ташаккули иқтисодиёти рақамӣ махсус меёбад [10, С. 124 - 133]. Тичорати электронӣ ҷузъи асосии соҳаи хизматрасониҳо буда, дар он бештар маҳсулот тариқи электронӣ дар муҳити маҷозӣ (вертуали) пешниҳоди ниёзмандон гардонида мешавад. Бо дарназардошти рушди беамалҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкониятҳои низоми тичорати электронӣ васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид карда мешавад [3, С. 251 – 255, 8, С. 192 - 196]. Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми ҷанбаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо аз он ҷумла ба боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, махсусан суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) гардидааст.

Таҳқиқи комплекси адабиёти илмии ба омӯзиши масоили рушди тичорати электронӣ бахшидашуда гувоҳӣ медиҳад, ки дар шароити имрӯза ба навҳои асосии тичорати электронӣ инҳо дохил мешаванд:

1. Маҳсулоти интернет – мағозаҳо, маҳсулоти электронӣ ва ғайраҳо;
2. Маркетплейс (marketplace) – майдони маҷозие мебошад, ки фурӯшанда, пешниҳодкунандаи маҳсулоту хизматрасонӣ, моли худро дар он ҷой мегузорад ва харидор варианти оптималиро вобаста ба хусусият (сифати истеҳсолӣ, нарх ва ҳосият) интихоб намуда онро харидори менамояд. Мисоли васеи маркетплейс KazanExpress, AliExpress, Яндекс маркет, ozon ва ғайраҳо шуда метавонанд;
3. Онлайн – банкинг. Масъалаи асосӣ дар низоми банкинги электронӣ таъмини мубодилаи молиявӣ мебошад;
4. Платформаи B2B барои ҷорӣ намудани хизматрасониҳои тиҷоратӣ, конструктори сомонаҳо ва хизматрасониҳои муҳосибӣ ва ҳуқуқӣ машғуланд;
5. Хизматрасонӣ доир ба дастрасии маҳсулот;
6. Интернет – маркетинг пардохти хизматрасонӣ барои фаъолияти наشري реклама ва интишори он дар майдонҳои муколамавии маҷозӣ ва сомонаҳои иҷтимоӣ;
7. Хизматрасониҳои бимавии электронӣ;
8. Хизматрасониҳои логистикӣ ва нақлиётӣ.

Ба андешаи мо тиҷорати электронӣ бо навъҳои дар боло овардашуда маҳдуд намешавад. Тиҷорати электронӣ мафҳуми хело васеъ мебошад ва онро раванди яклухт ва том унвон намудан ғайриимкон мебошад. Зеро ҳар лаҳза доираи истифодабарандагони он зиёд шуда навъи нави хизматрасониро мутаҳид ё худ намуди нави хизматрасониро ба вучуд меорад. Агар дар гузашта раванди фармоиши маҳсулот танҳо тариқи алоқаи мобилӣ анҷом дода мешуд, имрӯз алақай тариқи майдонҳои маҷозӣ (вертуали) – и тиҷорати электронӣ ё худ платформаҳои махсусгардонидашуда амалӣ мешавад. Ин тарзи пешниҳод дар самти фармоиши ҳамаи намуди хизматрасониҳо ба назар мерасад. Бинобар ҷой доштани омилҳои ҷуғрофӣ дастрасии ин низом барои минтақаҳои алоҳидаи кишвар мураккаб ва мушкил аст. Новобаста аз ин рушди тадриҷии тиҷорати электронӣ дар давоми солҳои охир хуб мушоҳида мешавад ва ҳамаи минтақаҳои кишварро марҳила ба марҳила фаро гирифта истодааст. Ба андешаи мо дар мӯҳлати кӯтоҳ барои аҳоли, инчунин тамоми иштирокчиёни раванд бе ягон монеа дастас гардида боиси рушди ҳамаи соҳаҳо мегардад. Барои бартараф намудани мушкилот, таҳқиқи омилҳо таъсиррасон ба рушди минбаъдаи он ниҳоят зарур ва саривақтӣ мебошад. Дар расми 1. омилҳои асосии ба рушди минбаъдаи тиҷорати электронӣ таъсиррасон пешниҳод карда шудааст.

Расми 1. - Омилҳои асосии рушди тиҷорати электронӣ (таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти иқтисодӣ ва интернетӣ)

Дар рушди тичорати электронӣ, хусусан татбиқ намудани хизматрасониҳои болозиркӣ як қатор омилҳои дигар низ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ҷумла: набудани технологияҳои пуриқтидори рақамӣ, маҳдуд будани дастрасӣ ба технологияҳои хизматрасониҳои эътимодноки молиявӣ, ноустувории муҳити сармоягузорӣ, амалиёти транзаксионӣ, номукамал будани поёғоҳи меъёриҳои ҳуқуқӣ ва ғ [12].

Тичорати электронӣ аҳамияти амалии худро на танҳо дар самти кам кардани хароҷоти транзаксионӣ, балки дар ҳалли масъалаҳои тақсимотӣ-ивазнамоӣ низ бо мақсади тезонидани рушди иқтисодиёт нишон дода истодааст.

Баъзе мушкилот ва норасоиҳои дар тичорати электронӣ. Дар кишвари мо диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва тақмили ояндаи системаҳои тичорати электронӣ алоқаманд дода мешавад, вале мағозаҳои электроники ватанӣ бо мушкилиҳои дучор меоянд, ки ҳалли ғаврии онҳо дар шароити имрӯза зарур мебошад. Ба сабабҳои, ки боиси маҳдуд гардидани истифодаи системаҳои тичорати электронӣ барои хариди мол ва хизматрасониҳо аз тарафи аҳолии мегарданд, инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- ✓ микдори ками харидорон дар бозори хизматрасониҳои электронӣ аз сабаби кам будан ва самаранок истифода нагардидани шабакаи интернет;
- ✓ набудани мутахассисони касбӣ, ки дар системаҳои тичорати электронӣ қобилияти фаъолият карданро дошта бошанд;
- ✓ рушд накардани инфрасохторҳои зарурии, ки бевосита ба тақмили низоми тичорати электронӣ ва бунёди платформаи миллии он равона гардида бошад;
- ✓ норасогиҳои меъёрҳои қонунгузорӣ, ки кафолати мувофиқи иҷрои ҳамаи ўҳдадорихоро бо созишҳои электронӣ таъмин карда тавонад;
- ✓ арзиши баланди созмон додан ва таъмин намудани шароитҳои мувофиқ барои фаъолиятҳои мағозаи электронӣ;
- ✓ масъалаҳои ҳалношуда оид ба таъмини ҳимояи ҳуқуқҳо доир ба истифодаи зехни сунъӣ ва ғ.

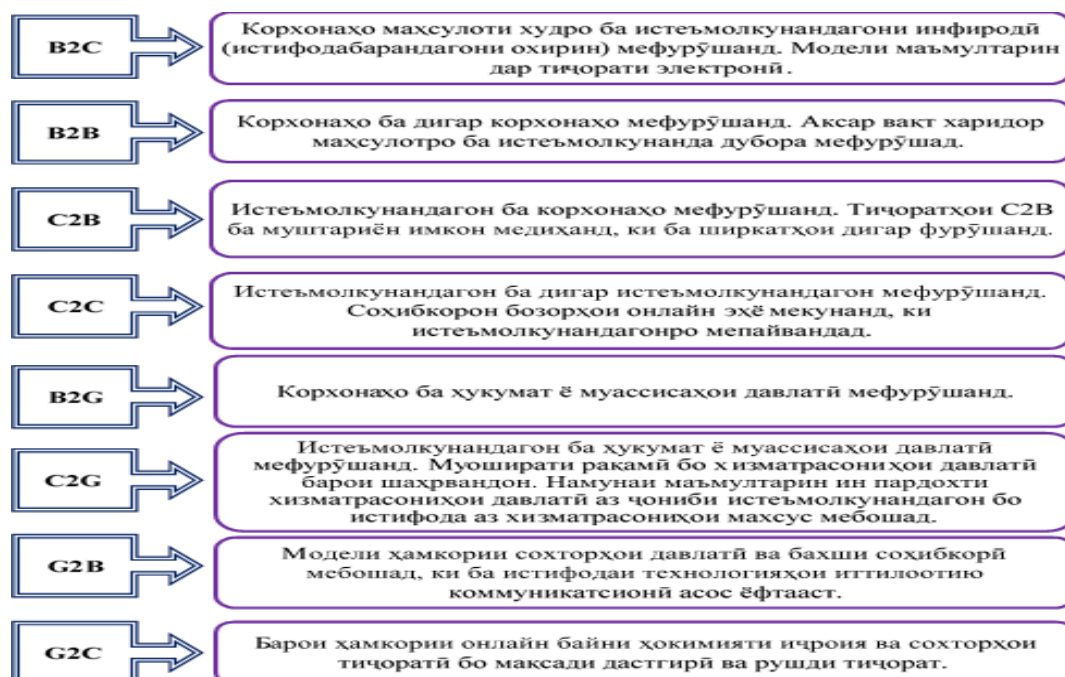
Бо мақсади тараққӣ додани тичорати электронӣ амалигардонии бандҳои зеринро мувофиқи мақсад мешуморем: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба тичорати интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои тақмили системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) таъминоти ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва логистикӣ [1, 155 с.].

Аз нигоҳи мо масъалаҳои асосӣ дар самти ташаккул ва рушди саривактии тичорати электронӣ инҳо мебошанд:

- ✓ сатҳи нисбатан пасти донишҳои электроники аҳолии ва сохторҳои тичоратӣ;
- ✓ тараққиёти пасти инфрасохтори иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ;
- ✓ ҷой доштани маҳдудият дар самти ташкили каналҳои алоқа;
- ✓ омода набудани аҳолии, бизнес ва давлат барои амалигардонии баҳамтаъсиррасонӣ тариқи технологияҳои рақамӣ.

Дар раванди таҳқиқот муқаррар гардид, ки дар таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ хизматрасониҳои электронӣ ва тарҳи мазкур (расми 2.) бо мақсадҳои зерин мавриди истифода қарор мегирад (расми 2).

Шароити имрӯзаи рушди тичорати электронӣ шаҳодат медиҳад, ки имрӯзҳо ҳатто дар қисми зиёди кишварҳои мутараққӣ низ чунин сохтори пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ амал менамояд. Ба шакли дигар тарҳи мазкурро (расми 2) мамлакатҳои пешрафтаи демократӣ ва мутараққӣ бо мақсади барҳам задани монеаҳои бюрократӣ, дастрасӣ ба маҳсулоту хизматрасонии босифат, қонунгардонидани талаботи ҷамъият, аз байн бурдани хароҷоти сунъиҷодгардида дар мақомоти давлатӣ, ҳаракатҳои хусусияти монополидошта, умуман таъмини рушди иқтисодиёт истифода намудаанд. Аз ин лиҳоз, рӯй овардан ба тарҳи нав имкон медиҳад, ки монеаҳои зикргардида пурра бартараф карда шаванд. Дигар паҳлӯи масъала, ки то имрӯз боиси нигаронӣ гардидааст, ҷой доштани монеаҳои сунъӣ дар раванди идоракунии шаффофи давлатӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон мебошад.

Расми 2. - Таснифоти моделҳо дар тиҷорати электронӣ

Дар баробари ин амсилаҳои нави тиҷорат – бонкдорӣ, андозситонӣ ба вуҷуд омаданд, ки мақсади асосии онҳо пешниҳоди хизматрасонӣ дар муҳити виртуалӣ мебошад. Барои чунин алоқамандӣҳо коркарди низоми ягона зарур мебошад. Дар ин миён мо зуд-зуд ба мафҳумҳои G2G (Government to Government) – ҳамкории давлат бо давлат, G2B (Government to Business) – ҳукумат ва бизнес, G2C (Government-to-Citizen) – ҳукумат ва шаҳрвандон, B2G (business-to-government) – бизнес ва давлат, B2B (business to business) бизнес ва бизнес, B2C (Business-to-consumer) – бизнес ва истеъмолкунандагон, C2G (Consumer to Government) – истеъмолкунандагон ва давлат, C2B (Consumer-to-business) – истеъмолкунандагон ва тиҷорат, C2C (Consumer-to-consumer) – истеъмолкунандагон бо истеъмолкунандагон воমেҳӯрем, ки дар таҷрибаи ҷаҳонии пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ мавқеи намоёнро соҳиб мебошанд.

Расми 3. - Таснифоти унсурҳои базавии ташаккули тиҷорати электронӣ

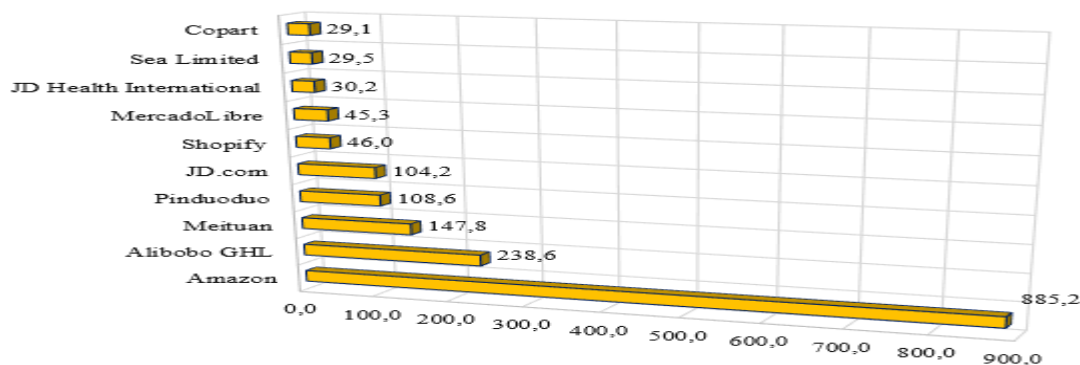
Айни замон таҷдиди унсурҳои базавии ташаккули тиҷорати электронӣ аз масъалаҳои асосӣ дар кишвари мо маҳсуб меёбад. Аз расми 3. чунин мушоҳида мешавад, ки асоси ташаккули онро коркардҳои илмӣ арзишманд, таҳқиқи ҷузъҳои таркибии ҳолати рушди тиҷорати электронӣ, омода намоеи мутахассисони баландхаттисос, татбиқи технологияҳои

пуриктидори рақамӣ ва таъминоти барномавии махсусгардонидашуда ташкил медиҳад. Технологияҳои ғайринақдӣ электронӣ ҳамчун воситаи амалигардонии микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст. Системаҳои микропардохтҳо аз тарафи ширкатҳо, барномасозон коркард карда мешаванд. Барои амалигардонии ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳои ва технологияҳои ҳифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Инчунин воситаҳои нақдӣ расонидани борҳо низ лозиманд. Ба нукати зарури интиқол додани маҳсулот масъалае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст (А). Бинобар сабаби мушкилиҳои интиқоли маҳсулот ширкатҳо дар маҳалҳо молҳоро нисбат ба минтақаҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки истеъмолкунандагон дар мавзёҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозаҳоро истифода мебаранд [6].

Ҳамин тавр, ба сифати монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои интиқоли молҳо барои эҳтиёҷоти тижорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- ✓ шумораи ками барандагони хусусӣ, ки интиқоли муътадили молҳои на он қадар калонро дар сатҳи милли амалӣ мегардонанд;
- ✓ доираи ғайриқарор ва фарогирӣ муштариёни бозор, даромади пасти аҳолии қобилияти харидории онҳо, ҳолати умумии рушди иқтисодиёт;
- ✓ набудани харидорони фосилавӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад.

Расми 4. – Ширкатҳои калонтарин дар самти тижорати электронӣ, соли 2022
(Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси: <https://e-pepper.ru/news/samye-dorogie-ecommerce-kompanii-mira-reyting-ecommercedb.html>).

Аз таҳлил бармеояд, ки ширкати аз ҳама калонтарин дар тижорати электронӣ Amazon ва дар мақоми дуюм Alibaba group қарор доранд. Ин ширкатҳо дар миқёси ҷаҳонӣ бо пешниҳоди маҳсулоти гуногун машҳур мебошад. Ҷаҳонӣ аз таҳримҳои шадиди иқтисодӣ ва сиёсӣ пеш рафта қисми зиёди бозори ҷаҳонии тижорати электрониро ишғол намуда истодаанд. Маҳз ҷаҳонӣ ширкатҳои мазкур метавонад ҳамчун таҷрибаи пешоҳанг дар ташаккули тижорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардад.

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳуқуқи иштирокчиёни тижорати электронӣ мебошад. Тижорати электронӣ таъминоти ҳуқуқи махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсия (оптимализатсия) – и низомии қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва мувофиқаҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, муваффақияти ҳамкориҳои бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад [2, С. 60 - 68].

Масъалаи асосие, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тижорати электронӣ гаштааст, «масъалаи боварӣ - эътимоднокӣ» мебошад. Ин мушкилот боис мегардад, ки дар байни иштирокчиёни раванд пайдошавии ҳар гуна нофаҳмиҳо: фиребхурдан, қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилооти шахсӣ ва ғайраҳо ба вуҷуд ояд.

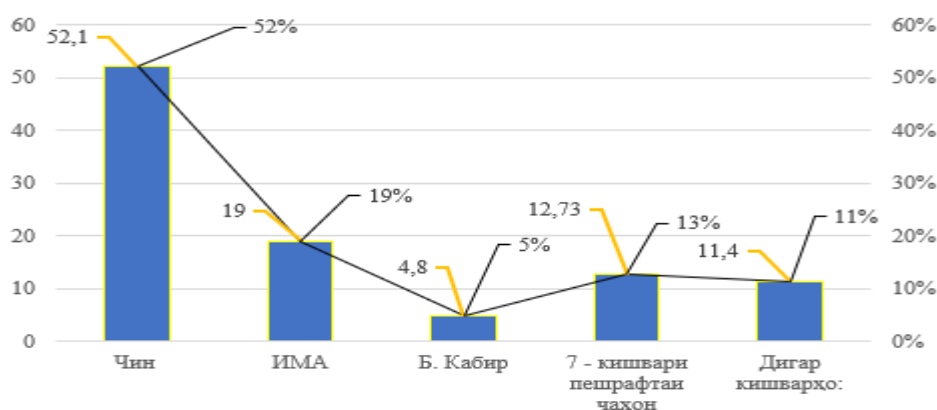
ва ҳолати рушди тичорати электрониро ба таври чашмрас тағйир диҳад. Дар ҳақиқат, аз ин мушкилот истифодабарандагон бисёр зарар мебинанд, чунки дар интернет намудҳои зерини асосии қаллобӣ пайдо шудааст: фишинг; қаллобӣ бо кортҳои пластикии пардохт; интернет-қаллобӣ дар бозори қоғазҳои қимматбаҳо; киберчиноятҳо ва ғайраҳо. Дар замони ҳозира фишинг яке аз масъалаҳои аз ҳама ҷиддии ҷаҳонӣ ҳисоб мешавад.

Дар расми 4. дурнамои рушди тичорати электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Расми 5. - Дурнамои рушди тичорати электронӣ дар ҷаҳон

Аз расм маълум аст, ки танҳо дар давоми ду соли оянда афзоиши мусбат ва чашмраси тичорати электронӣ мушоҳида мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳаҷми тичорати электронии ҷаҳонӣ нисбати соли 2023, 1,20 мар. афзоиш ёфта фарқият дар соли 2025, 1,22 трн. доллари ташкил медиҳад. Мушоҳида мешавад, ки нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти ҷаҳонӣ суръати аз ҳама баланди рушдро тичорати электронӣ ишғол менамояд. Аз ҳамин хотир дар расми 6. саҳми кишварҳои ҷаҳон дар рушди тичорати электрониро пешниҳод менамоем.

Расми 6. - Саҳми кишварҳо дар ташаккули тичорати электронӣ

Мувофиқи муқоиса ва баҳодиҳӣҳо (расми 6) саҳми Чин 52 Ҷоиз, ИМА 19 Ҷоиз, Британияи Кабир 5 Ҷоиз, 7 кишвари пешрафтаи ҷаҳон 13 Ҷоиз ва дигар кишварҳо 11 Ҷоизро дар ташаккули тичорати ҷаҳонии электронӣ ишғол менамоянд. Дар миқёси кишварҳо Чин аз бузургтарин кишваре махсус меёбад, ки ба рушди тичорати электронӣ диққати махсус дода саҳми он дар ташаккули ин раванди зудрушдкунандаи ҷаҳонӣ ниҳоят калон мебошад. Аз ҳамин лиҳоз чунин ақида ҳосил шуд, ки дар оянда танҳо бо роҳи татбиқи таҷрибаи пешоҳанг, технологияҳои рақамии пурқувват, қабули барнома ва стратегияи мушаххас, таҳияи модели милли ва платформаи тичорати электронӣ метавон рушди соҳаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намуд.

Дар доираи барномаи ташаккул ва рушди тичорати электронии милли бояд ба тарҳрезии базавии бандҳои мазкур диққат дода шавад:

1. Ҷори намудани тичорати электронӣ дар ҳукумат;
2. Хизматрасонии музояда бо ёрии агентҳои мобилӣ

3. Таъмини бехатарии тичоратӣ мобилӣ;
 4. Таҷҳизоти мобилии кассагӣ барои тичорати электронӣ;
 5. Сомонаҳои бисёрзабона дар миқёси тичорати электронии ҷаҳонӣ;
 6. Мушоҳидаи рафтори истеъмолгарон дар Интернет бо дар назардошти бандҳои дар стратегияи рушди тичорати электронӣ дарҷгардида;
 7. Тадриҷан баланд бардоштани касбияти маъмури web – серверҳо бо роҳи ташкили курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ;
 8. Ташакули Ҷавҳари тичорати электронии секторҳои давлатӣ;
 9. Ташкили агентҳои бехатарӣ барои замимаҳои тичорати электронӣ;
 10. Web – ҳимояи семантикӣ барои хизматрасонии эътимодноқ ба муштариён;
 11. Таъмини эътимоднокии пойдории тичорати электронӣ байни корхонаҳо, хусусан корхонаҳои маҷозӣ;
 12. Брендинг (навъи ғайолияте мебошад, ки барои тавлид ва ташаккули нишонаи молӣ пешбинӣ шудааст) дар Интернет ;
 13. Боварии истифодабарандагон ба тичорати электронӣ;
 14. Эътимодноқӣ ва боварӣ барои хариди онлайнӣ;
 15. Татбиқи амсилаи эталонии савдои электронӣ;
 16. Таҳқиқи масоили андозбандии тичорати электронӣ;
 17. Рушди давра ба давраи замимаҳои мобилии тичоратӣ;
 18. Рушди барномаҳои интеллектуалии тичорати электронӣ;
 19. Пайваستшавӣ ба тичорати электронии байналмилалӣ;
 20. Ҳамкории манфиатовари муштариён тариқи Интернет;
 21. Баланд бардоштани ҳисси баланди эътимоди муштариёни электронӣ;
 22. Ба роҳ мондани Web – дизайни лоиҳаҳои тичорати электронӣ;
 23. Баланд бардоштани Web – масъулият дар асоси стратегияи ҳавасмандгардонии иштирокчиёни ғайоли тичорати электронӣ;
 24. Тақмили мунтазами сифат ва ҳолати web – сомонаи тичорати электронӣ.
- Ҳамин тариқ тичорати электрониро метавон ҳамчун унсур асосии рушди иқтисодии рақамӣ унвон намуд. Барои рушди ҳамаҷаҳраи он диққати асоси бояд ба омода намудани мутахассисони касбӣ, ташкили платформаи миллии тичорати электронӣ, татбиқи технологияҳои муосири пардохт, хусусан микропардохтҳо, ҷорӣ намудани стандартҳои муосири муҳосибии рақамӣ мувофиқи мақсад мебошад. Инчунин бо мақсади тақмили саривақтии тичорати электронӣ, таҳлили ҳолат ва дурнамои рушди он бо истифодаи усулҳои муосири таҳлил, таҳлил – синтез, баҳодиҳии коршиносӣ, мушоҳидакунӣ ва омӯрӣ, амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ ва ғ. анҷом додани таҳқиқоти илмӣ ва андешидани ҷораҳои имконпазир баҳри рушди он барои давраи дарозмудат ва ғ.

АДАБИЁТ

1. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М.С. Муаммоҳои мубрами ташаккул ва рушди тичорати электронӣ [Матн] / С. Зайнудинов, Ф.Т. Шамсов, М.С. Тӯлиев // (монография) Нашрияти САМО. Душанбе 2023. – 155 с.
2. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М. С. Масъалаҳои мубрами рушди тичорати электронӣ [Матн] /С. Зайнудинов, Ф.Т., Шамсов М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2023. - № 2-2(45). - С. 60 - 68.
3. Қурбонов М.А., Исмаилов Ш. Таҳлили ташаккулёбии самтҳои тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А. Қурбонов, Ш. Исмаилов //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2020. № S1-4-2 (80). С. 251-255.
4. Мирзоалиев А.А. *ва диг.* Масъалаҳои рушди иқтисодии рақамӣ [Матн] / А.А.

- Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - 2023. - № 2 (95). - С. 104 - 113.
5. Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ.Н. Машокиров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 2 (31). С. 22-29.
6. Проблемы и пути развития электронной торговли в стране [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.mybntu.com/economy/trade.
7. Раҳимов М.М., Сайдуллаев У.Ў. Тичорати электронӣ: аутсорсинг дар тичорати электронӣ / М.М. Раҳимов, У.Ў. Сайдуллаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2023. № 2-2 (47). С. 113-117.
8. Сангинов Ҳ. Бизнеси электронӣ [Текст] / Ҳ. Сангинов // Маводҳои конфронси ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ «Муаммаҳои татбиқи технологияҳои информатсионӣ дар иқтисодиёт» Душанбе: ЭР-граф, 2014. С. 192-196
9. Ҳасанова М.И. Баъзе масъалаҳои тичорати электронӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.И. Ҳасанова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 134-141.
10. Ҷурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Ҷурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.
11. Electronic recourse: www.sell.amazon.com. Речаи дастрасӣ: [https://sell.amazon.com/learn/what-is-ecommerce#:~:text=Ecommerce %20is%20a%20method%20of,media% 20to%20 drive%20online%20sales](https://sell.amazon.com/learn/what-is-ecommerce#:~:text=Ecommerce%20is%20a%20method%20of,media%20to%20drive%20online%20sales) Вақти даромад (10.12.2023).
12. Akhmetova Zaures, Baimukhanbetova Elmira, Belgzhakzy Moldir, Alikbaeva Ainur and Tulebaeva Nazym. The development of e-commerce infrastructure in modern conditions. Electronic resource: [https://www.e3s-onferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/19/e3sconf_btss2020_04028/ e3sconf_btss2020_04028.html](https://www.e3s-onferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/19/e3sconf_btss2020_04028/e3sconf_btss2020_04028.html)
13. Solovyanenko N.I Legal regulation of the use of electronic signatures in electronic commerce // N.I Solovyanenko // Modern Science. 2020. № 6-1. С. 268-272.

УДК 339 (575.4)

Меҳробӣ И.Ҳ.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШАРҲИ МАФҲУМИ «СОЗИШНОМАҲОИ ТИҶОРАТИ ПРЕФЕРЕНСИОНАЛӢ» ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Дар мақола асосҳои назариявии шарҳи мафҳуми «созишномаҳои тижорати преференсионалӣ» дар иқтисодиёти муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Сабабҳо ва мақсадҳои иштироки давлатҳо дар ҷунин созишномаҳо низомбанди карда шуда, марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва рушди созишномаҳои тижорати преференсионалӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ғуруҳбандӣ карда шудааст, ҳамчунин нақш ва аҳамияти созишномаҳои тижорати преференсионалӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон ва ҳамчунин хусусиятҳои он ошкор карда шудааст. Омӯзиши адабиётҳо дар самти шарҳи мафҳуми «созишномаҳои тижорати преференсионалӣ», «минтақақунонӣ» ва «бисёрминтақавӣ» ба роҳ монда шуда афкори иқтисодии иқтисодчиён ва олимони нисбати моҳият ва таркиби он ба низом дароварда шудааст. Хусусиятҳои умум ва фарқияти созишномаҳои тижорати преференсионалӣ, минтақавӣ ва бисёрҷониба шарҳ дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: созишномаҳои тижоратӣ, созишномаҳои савдои имтиёзнок, созишномаҳои савдои минтақавӣ, савдо, танзими савдои хориҷӣ, минтақаи савдои озод, ҳамгироии иқтисодӣ.

Мехроби И.Х.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ
«ПРЕФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ТОРГОВЫЕ СОГЛАШЕНИЯ»
В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ**

В статье исследуются теоретические основы определения понятия «преференциальные торговые соглашения» в современной экономике. Систематизированы мотивы и причины участия стран в такие соглашения, осуществлена периодизация этапов формирования и развития региональных торговых соглашений в различных континентах мира, и выявлены роль и значение преференциальных торговых соглашений в мировой экономике, а также его особенности. Проведен литературный обзор определения «преференциальных торговых соглашений», «регионализации» и «мега-регионализм» и систематизированы научные взгляды ученых-экономистов касательно его сущности, и содержания. Раскрыты общие черты и отличие структура преференциальных, региональных и многосторонних торговых соглашений.

Ключевые слова: торговые соглашения, преференциальные торговые соглашения, региональный торговые соглашения, торговля, внешнеторговое регулирование, зона свободной торговли, экономическая интеграция.

Mehrobi I.H.

**THEORETICAL BASIS FOR DEFINING THE CONCEPT OF “PREFERENTIAL
TRADE AGREEMENTS” IN MODERN ECONOMICS**

The article examines the theoretical basis for defining the concept of “preferential trade agreements” in modern economics. The motives and reasons for the participation of countries in such agreements have been systematized, the stages of formation and development of regional trade agreements in various continents of the world have been periodized, and the role and significance of preferential trade agreements in the world economy, as well as its features, have been identified. A literary review of the definition of “preferential trade agreements”, “regionalization” and “mega-regionalism” was carried out and the scientific views of economists regarding its essence and content were systematized. The common features and differences in the structure of preferential, regional and multilateral trade agreements are revealed.

Key words: trade agreements, preferential trade agreements, regional trade agreements, trade, foreign trade regulation, free trade area, economic integration.

Низоми муосири ташкили савдои байналмилалӣ тичорат дар наҷаи авҷгирии раванди байналмилалишавии истеҳсолот, фуруш, вусъатёбии рақобат, инкишофи муносибатҳои иқтисодии нисбатан устувор ва ташаккулёбии механизмҳои минтақавӣ ба байналмилалии танзими он ташаккул ёфта тамоилҳои навро аз қабилӣ минтақашавӣ ва ҷаҳонишавӣ касб намуд. Дар оғози ҳазорсолаи нав равди муттаҳидшавии давлатҳо дар асоси пешниҳоди преференсияҳои дучониба бештар мушоҳида гардид, ки сарҳадҳои миллиро дар савдо лағв намуда хусусияти байни минтақавиро касб намуд. Рушди савдои ҷаҳонӣ, мусоидгардии шароит барои тавсеаи истеҳсолоти саноатӣ минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳонро барои байналмиллалӣкунонӣ ва иштироки ғайри равандҳои ҷаҳонишавӣ омода намуд. Дар ин замина созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ ба ҷузъи муҳими равандҳои зикргардида табдил ёфтанд, ки тавачҷӯҳи иқтисодчиён ва муттаҳассисонро дар ин самт ҷалб намуданд.

Созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ дар асри 21 заминаи асосии иқтисоди ҷаҳонӣ гардиданд. Мамлакатҳо бо истифода аз равишҳои муносибатҳои ҳамгироӣ бозорҳои

мутақобилаи мол, хизматрасонӣ ва сармоягузорию дар асоси робитаҳои мутақобилан судманд ташкил намуда, бо пеш гирифтани сиёсати ягонаи таҳкими рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёти давлатҳои узви чунин созишномаҳо оғоз намуданд.

Асосҳои назариявии созишномаҳои тиҷоратии *преференсионалӣ* дар асарҳои бунёдии Р.Лоуренс мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Р.Лоуренс чунин созишномаҳоро ба 2 гурӯҳ ҷудо менамояд: созишномаҳои сатҳӣ (созишномаҳои имтиёзнок ва минтақаи тиҷорати озод) ва созишномаҳои васеъ (иттиҳоди ғумрукӣ ва бозори умумӣ). Шарҳи мафҳуми мазкур дар асарҳои Р.Болдуин низ таҷассум ёфтааст, ки дар он алоқамандии созишномаҳои преференсиалӣ ва рушди истеҳсолот дар кишварҳои узв арзёбӣ қарда шудааст. Ба ақидаи Болдуин Р. фароҳам овардани шароити мусоид барои иқтисодиёти кишварҳои узв шартӣ асосии бастанӣ созишномаҳои преференсионалӣ мебошад [1].

Давыденко Е.Л. танзими савдои молро тавассути татбиқи сиёсати савдои берунии давлатҳои дорои иқтисодиёти хурд дуруст мешуморад. Дар асарҳои Михневич С., Оболенский В., Шмелев Н. масъалаҳои таъсири низомӣ танзими бисёртарафа ба низомҳои миллии танзими савдои беруна мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Масъалаҳои татбиқи тадбирҳои танзими савдои тарифӣ ва ғайритарифӣ дар асарҳои олимони мамлакатҳои гуногун баррасӣ шудаанд. Дар таҳқиқотҳои Кругман П., Обстфелд М., Болдуин Р. роҳҳои арзёбӣ ва истифодаи воситаҳои гуногуни танзими савдои хориҷӣ, таъсири танзими савдои хориҷӣ ба вазъӣ бозорҳои мол дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ баррасӣ қарда шудаанд. Дар асарҳои олимони рус Богомолова О., Миляков Н., Козырин А., Свинухов В., Удовенко С. Лебедев Н., Костенко Д. равишҳои назариявии усулҳои танзими савдо ва хусусиятҳои ташаккули асосҳои институтсионалии он омӯхта шудаанд.

Масъалаҳои ташаккулёбӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ ва афзоиши созишномаҳои тиҷоратии минтақавӣ, ва нақши онҳо дар танзими савдои хориҷӣ мусоидат мекунад, дар асарҳои Глазев С., Ожигина В., Семак Е. инъикос ёфтааст, ки дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ хусусиятҳои ташаккули фазои ягонаи тиҷоратии кишварҳо – иштирокчиён ва воситаҳои танзими онро муайян мекунад.

Масъалаҳои танзими савдо дар доираи давлатҳои узви созишномаҳои тиҷоратии преференсионалӣ дар қорҳои илмӣ олимони хориҷӣ Борко Ю., Журавская Е., Исаченко Т., Лавут А., Ожигина В., Уинтерс Р., Шифф М., Карранза М., Кирк Р., Штерн М. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Марсо Г. Дар таҳқиқотҳои илмӣ худ хусусиятҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳамкориҳои тиҷорати хориҷии байни кишварҳоро баррасӣ намудааст [5]. Асарҳои Хорлик Г., Ши Э. ва Тех Р., Будетта М., Прус Т. ба баъзе масъалаҳои қонунгузорию зиддидемпингӣ дар заминаи амали созишномаҳои ҳамгирӣ бахшида шудаанд.

Ба андешаи Борисик О. В. созишномаҳои тиҷоратии преференсионалӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсири дутарафа дорад. Афзоиши шумора ва миқёси онҳо сабаки низомӣ савдои ҷаҳонӣ тағйирдода усулҳо ва шароитҳои нави дастрасӣ ба бозорҳои хориҷиро пешбинӣ менамояд, ки он ба амиқтар шудани робитаҳои ҳамгирӣ байни давлатҳои узв ва тағйирёбии низомҳои миллии танзими савдои берунии молҳо оварда мерасонад. Дар баробари ин, дар шароити ноустувории вазъӣ иқтисодиёти ҷаҳон афзоиши чунин созишномаҳо масъалаҳои иловагии таъмини амнияти иқтисоди миллӣ аҳамияти хосро пайдо менамояд [4].

Сарфи назар аз шумораи хеле зиёди таҳқиқотҳои илмӣ дар соҳаи ҳамгирӣ ва танзими савдои молҳо, метавон қайд кард, ки роҷеъ ба таъсири созишномаҳои тиҷоратии преференсионалӣ ба низомӣ муносири танзими савдои хориҷӣ, ки тағйир додани сарҳадҳои бозорҳо ва табдили низомӣ бисёрҷонибаи танзими савдои хориҷиро дар бар мегирад, қорҳои вучуд надоранд.

Афзоиши теъдоди созишномаҳои тичоратии преференсиалӣ хусусияти хоси тичорати муосири байналмилалӣ мебошад. Дар зери мафҳуми умумии «созишномаи тичорати преференсиалӣ» созишномаҳои байнидавлатие фаҳмида мешавад, ки мавзӯи онҳо пешниҳоди имтиёзҳо дар савдои байни давлатҳо дар шакли якҷониба ва мутақобила мебошад. Ба инҳо, пеш аз ҳама, созишномаҳо оид ба таъсиси минтақаҳои савдои озод ва иттиҳодияҳои гумрукӣ, якҷанд созишномаҳо бо миқёси хурдтар, инчунин созишномаҳо оид ба ҳамгирии иқтисодӣ дохил мешаванд, ки аксар вақт бо мақсади пешниҳоди имтиёзҳо дар савдои мол ва хизматрасониҳо ба имзо расонида шудаанд. Созишномаҳои ҳамгирии иқтисодӣ нисбатан камтар ба сифати мустақил амал мекунанд - аксар вақт онҳо созишномаҳоро оид ба савдои озоди молҳо дар шакли минтақаи савдои озод пурра мекунанд ва дар асл ҷузъҳои ҳамаи як созишномаи преференсиалӣ мебошанд. Ин истилоҳоти марбут ба созишномаҳои тичоратӣ, аз ҷумла, аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ ва ЮНКТАД тавзеҳ дода шудааст [10].

Дар марҳалаи ҳозира ихтилофҳо аз он сабаб ба миён меоянд, ки СҶС дар тӯли таърихи худ, аз таъсиси Созишноаи кул оид ба савдо ва тарофаҳо (СКСТ) сар карда, созишномаҳои тичоратиро дар асоси мутақобила ба созишномаҳои тичоратии минтақавӣ ва созишномаҳои савдои преференсиалӣ тақсим намудааст. Созишномаҳои минтақавии тичоратӣ ба маънои минтақаи савдои озод ва иттиҳодияи гумрукӣ фаҳмида мешуд, ки дар моддаи алоҳидаи Созишномаи кул оид ба савдо ва тарофаҳо дарҷ ёфтааст, Пас аз соли 1994, аз ҷумла созишномаҳои ҳамгирии иқтисодӣ низ, дар моддаи V созишномаи кул оид ба савдои хизматрасониҳо оварда шуд. Дар зери мафҳуми созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ созишномаҳои доимоамалкунанда ва муваққатӣ оид ба озодкунии якҷониба ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар доираи низоми умумии преференсияҳо фаҳмида мешаванд, ки мувофиқи қайду шартӣ имконпазир ба расмӣ дароварда шудаанд.

Бо сабаби он, ки ҳуди кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз имтиёзҳо ба таври якҷониба дур шуда, ба ҳамкориҳои имтиёзнок дар асоси мутақобила рӯ оварданд, инчунин аз сабаби он, ки аксарияти созишномаҳои нави басташуда ва нави таҳияшуда хусусияти байниминтақавӣ ва дохилиминтақавӣ ва бисёрминтақавӣ доранд, СҶС истифодаи истилоҳи «созишномаи минтақавии савдо»-ро маҳдудтар намуда ба истилоҳи «созишномаҳои тичорати преференсионалӣ» манфиати бештар дод.

Масалан, дар соли 2011, дар Гузориши солонаи тичорати ҷаҳонӣ «World Trade Report», ки ба паҳншавӣ ва таъсири созишномаҳои тичоратии минтақавӣ ба низоми бисёрҷонибаи савдо тамаркуз карда буд, истилоҳи «созишномаҳои тичоратии минтақавӣ» асосан бо «созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ» иваз карда шуданд. Барои амалисозии ҳадафҳои омории худ, СҶС нигоҳ доштани фарқи байни «созишномаҳои тичоратии минтақавӣ» ва «созишномаҳои тичоратии преференсионали»-ро пайгирӣ мекунад ва эҳтимол дорад, ки дар ояндаи наздик ин корро идома диҳад. Дар акси ҳол, риояи истилоҳоти нисбатан актуалӣ зарурати ворид намудани ислоҳот дар матнҳои моддаҳои танзимкунандаи савдои минтақавиро дар СҶС ба миён меорад ва бо тасвияҳои алоқаманд ба мавзӯ, боиси он мегардад, ки дар номи Кумитаи созишномаҳои тичорати минтақавӣ тағйирот ворид шавад.

Мушкилоти танзими давлатии савдои хориҷии кишварҳои иштирокчии созишномаҳои тичоратии преференсионалиро дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ бо зарурати нақш ва ҷойгоҳи равандҳои ҳамгирӣ муайян мекунанд, ки ба сифати асоси объективӣ баромад карда, ба ташаккули стратегияи иқтисодии хориҷӣ ва интиҳоби воситаҳои амалисозии он бевосита таъсир мерасонад, инчунин бо назардошти таъсире, ки ҷаҳонишавӣ ба динамика ва шаклҳои амалии татбиқи созишномаҳои тичоратӣ мерасонад, пеш аз ҳама, ба тағйирот дар асосҳои институтсионалии танзими савдои хориҷии иштирокчиёни эҳтимолии иттиҳодияҳо вобаста аст [7].

Дар миқёси ҷаҳонӣ азнавтасимкунии бозорҳо сурат мегирад, ҷараёнҳои молиявӣ ва қувваҳои истеҳсолкунанда ба таври дигар тақсим карда мешаванд, рақобат тезу тунд шуда, контурҳои марказҳои нави иқтисодӣ пешрафта муайян карда мешаванд [6].

Бо дарназардошти афзоиши босуръати иштироки кишварҳо дар созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ, ки ба ташаккулёбии ва рушди гурӯҳҳои ҳамгироӣ ва муносибатҳои тичоратӣ мусоидат мекунад, метавон собит намуд, ки чунин созишномаҳо ба тағйирёбии самт ва доираи савдои берунӣ таъсир расонида низоми анъанавии танзими савдои хориҷиро камсамар мегардонад Барасмиятдорӣ чунин созишномаҳо коркарди механизми пешниҳоди имтиёзҳо ва афзалиятҳои мутақобиларо дар бар мегирад, ки омили муҳими рушди савдои байналмилалӣ ба шумор меравад.

Иштироки фаёлонаи кишварҳо дар созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ тағйироти танзими савдои берунӣ молҳоро дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ пешбинӣ мекунад, ки воситаҳои татбиқи онҳо, аз як тараф, дар шакли озодкунии савдои хоҷаи тариқи лағви монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ, дар дораи созишномаҳо бо дарназардошти риояи меъёрҳои СУС ва стратегияҳои миллии рушди фаъолияти иқтисодӣ берунаи мамлакатҳо ва аз тарафи дигар коркарди сиёсати дастаҷамъонаи ҳимоягарӣ барои давлатҳои ғайриузв, таъйизи онҳо ва нисбат набудани майл ба ҳалли мушкилоти глобалӣ ҳангоми расидан ба ҳадафҳо дар сатҳи минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Баъзан созишномаҳои тичорати преференсиалӣ танҳо барои савдои молҳо низоми имтиёзноро пешбинӣ менамояд, ки принсипҳои речаи нисбатан мусоидтарро вайрон мекунад.

Шартҳои асосии бастанӣ созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ, пеш аз ҳама, инҳо мебошанд: зиёд кардани ҳаҷми бозор; баланд бардоштани пешгӯии сиёсат; нишон додани кушодагии сармоягузoron; қабули доираи васеътари ўҳдадорӣ; ба даст овардани боварӣ [12].

Ремчукова В.К. муаллифи мақолаи “Хусусиятиҳои паҳнгардии созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ дар давраи муосир” бо назардошти он афзалиятҳои тичорати преференсионалӣ ва эҷод накардани духӯругӣ дар илм ва фаҳмидани ҷомеаи илмӣ истилоҳи созишномаҳои тичоратии минтақавӣ ва «созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ»-ро ҳамчун синоним истифода менамоянд» [10].

Созишномаҳои тичоратии преференсионалии муосир –танҳо байни кишварҳое ҳамсарҳад амал менамоянд, балки байни кишварҳо, ки дар минтақаҳои ҷуғрофӣ аз ҳамдигар дур қарор доранд ба имзо расонида мешаванд. Ба ғайр аз озодкунии савдои мол ва хизматрасонӣ, созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ масъалаҳои ҳифзи сармоягузорӣ, талабот ба танзими дохилӣ, режимҳои иловагии муҳофизатӣ нисбат ба тарафҳои созишнома, тартиби ҳалли баҳсҳо, масъалаҳои танзими техникӣ, соддагардонии расмиёти савдо, сиёсати рақобат, хариди давлатӣ ва як қатор масъалаҳои дигаре, ки сатҳи баланди ҳамгироиро нисбат ба минтақаи савдои озод ва иттиҳоди гумрукӣ муқаррар мекунад, фаро мегиранд [8].

Дар асоси таҳлили созишномаҳои тичоратии преференсионалии муосир, ки раванди ҳамгироии қариб дар ҳамаи кишварҳо фаро мегиранд, инчунин ба ташаккули шумораи зиёди гурӯҳҳои ҳамгироӣ мусоидат намудаанд, чунин сабабҳои ташаккули онҳо ҷудо намудан мумкин аст: таъсиси шароит барои дастрасӣ ба бозорҳои, ҳалли масъалаҳои зиёди савдо, сармоягузорӣ, саноатӣ, экологӣ, меҳнат ва ғайра дар доираи ин созишномаҳо; васеъ гардидани ҳудуди созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ тавассути ҷалби кишварҳои нава, пайдоиши имконияти «кишварҳои иқтисодӣ хурди кушоддошта дар самти ҷалби имтиёзҳо аз кишварҳои мутараққии саноатӣ ё иқтисодӣ калони кушоддошта ва ғ.

Ба ғайр аз бартарии номбаршуда, созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ як қатор камбудӣҳоро низ доранд. Ин пеш аз ҳама ба кишварҳои иқтисодӣ хурддошта хос аст, ки мавқеи наҷандон мустаҳкамро дар гуфтушунӣҳои тичоратӣ доронад ва на ҳама вақт манфиатҳои ҳудро оқилона ва далелнок муҳофизат намуда метавонанд. Дар баробари ин,

агар дар доираи созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ сиёсати бисёрсамта татбиқ карда шавад раванди пешбурди савдо байни давлатҳои узв мушкул мегардад, махсусан агар чунин давлатҳои узви созишномаҳои мухталиф бошанд.

Дар адабиёти иқтисодӣ дар баробари мафҳумҳои созишномаҳои тичоратии минтақавӣ» ва «созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ» ислоҳоти минтақаикунонӣ васеъ истифода карда мешавад. Минтақаикунонӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ, тичоратӣ ва сиёсӣ, ки ба роҳ мондани муносибатҳои махсуси байни давлатҳо бо мақсади мусоидат намудан ва тавсеаи савдои мутақобила ва дигар шаклҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ, инчунин дар бисёр мавридҳо ба даст овардани манфиатҳои сиёсӣ ва геоиқтисодиро дар назар дорад.

Ҷадвали 1. Марҳилаҳои пайдоиш ва рушди созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ

Т.Р	Номгузори марҳилаҳо	Хусусият	Созишномаҳои преференсионалӣ ба имзорасида	Давомнокӣ
1.	Марҳилаи таъсиси аввалин иттиҳодияҳои гумрукӣ дар Аврупо,	Оғози ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ, таъсиси аввалин иттиҳодияҳои гумрукӣ, ки хусусияти дучонибаро доро буда, ташаккули он бештар ангезаи қавии сиёсиро дорост. Пайдоиши аввалин намунаҳои созишномаҳои тичоратии дучониба, ки дорои бандҳои алоҳида дар самти чудо намудани имтиёзҳо байни давлатҳои шарик мебошанд.	– Иттиҳоди гумрукии Австро-Мачористон (1851), Иттиҳоди гумрукии Франко-Монак (1865), Иттиҳоди гумрукии Олмон (1834-1867), Иттиҳоди гумрукии Шветсия-Норвегия (1874) Иттиҳоди гумрукии Лахистон-Данзиг ва Швейтсария-Лихтенштейн,	аз нимаи солҳои 1800 то миёнаҳои асри гузашта

2.	Марҳилдаи минтақавикунонии классикӣ	Раванди ташакулёбии ҳамгирӣ дар минтақаи Аврупо, ташаққули шумораи зиёди ассотсиатсияҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, асосан дар шакли иттиҳодияҳои гумрукӣ ва блокҳои тижорати алоҳида дар ҷаҳони пешрафта. Марҳилаи таҳия қоидаҳои танзими созишномаҳои тижорати минтақавӣ дар доираи ГАТТ/СУС	ИА, НАФТА, АСЕАН, ИДМ, Созишномаи савдои имтиёзнок барои давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷомеаи рушди Африқои Ҷанубӣ, Бенилюкс, Ассотсиатсияи тижорати озоди Аврупо, Бозори умумии Амриқои Марказӣ, Ҷомеаи Кариб ва Бозори умумӣ (1973), Ҷамъияти Анд (1998), Бозори умумии Рико (1991), Ҷамъияти иқтисодии давлатҳои Африқои Ғарбӣ (1993), Иттиҳоди гумрукии Русия – Беларус-Қазоқистон (1997), Иттиҳоди иқтисодиву пулии Африқои Марказӣ (1999), ва ғ	тамоми нимаи дуюми асри XX - ро дарбар мегирад
3.	Марҳилаи ташакулёбии минтақавикунонии ҷаҳонӣ	Раванди афзоиши босуръат ва густурдаи созишномаҳои тижорати преференсионалӣ дар тамоми минтақаҳо ва зерминтақаҳои ҷаҳон, васеъ гардидани номгӯи масъалаҳо дар рӯзномаи онҳо берун аз ўҳдадориҳо ва ваколатҳои СУС, афзоиши созишномаҳои байниминтақавӣ ва трансконтиненталӣ, ва мега-минтақавӣ	лоиҳаи чинии "Як камарбанд як роҳ" ташаббусҳои охири БРИКС+, БРИКС++, ИИАО+, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ва ғ.	ибтидои солҳои 2000-ум оғоз ёфта, то имрӯз идома дорад

Сарчашма: пешниҳоди муаллиф.

Бо дарназардошти хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии ташакулёбӣ ва рушди созишномаҳои тижорати преференсионалӣ бо дарназардошти минтақавикунонии иқтисодиёт се марҳилаи асосии инкишофи онро ҷудо кардан мумкин аст [11].

Солҳои охир дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми нав дар самти созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ ба мисли созишномаҳои мегаминтақавӣ ва ё худ худӣ раванди мегарегионализм дар ин самт истифода мешавад.

Мегарегионализм, ба ақидаи Спартак А. – ин категорияи маҷмӯиест, ки пеш аз ҳама иқтидори таъсири баланди ин падидаҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва низоми савдои байналмилалӣ, рушди раванди ҷаҳонишавӣ муайян мекунад. Мегаминтақашавӣ – миқдор ва сифати иштирокчиёни лоиҳаҳои нави байнидавлатиро ифода менамояд, ки равиши мукаммалигардидаи институтсионаликуни танзими равандҳои савдоро дар асоси таҷрибаҳои пешқадами андухтшуда дарбар гирифта пайгири низоми ҳукукии СУС мебошад [11].

Дар шароити муносири рушди иқтисод ва пешниҳоди имтиёзҳои тичоратӣ ва гумрукӣ, созишномаҳои ҷаҳонӣ торафт суръат гирифта, ба сатҳи нави минтақавӣ, яъне созишномаҳои тичоратии мегаминтақавӣ мегузаранд.

Созишномаҳои тичоратии биёруминтақавӣ – созишномаҳои мебошанд, ки муносибатҳои ҳамгирӣ ё шарикӣ байни кишварҳо ё минтақаҳоеро муайян мекунад. Ин созишномаҳо дар тичорати байналмилалӣ ва сармоягузори мустақими хориҷӣ нақши муҳим дошта, дар онҳо маъмулан ду ё зиёда иштирокчиён мавҷеи ҳалкуннадаро доранд. Ба ин созишномаҳо дохил мешаванд: Шарикӣ Транс-Укёнуси Ором, Шарикӣ ҳамаҷонибаи иқтисодии минтақавӣ; инчунин шарикӣ Трансатлантикӣ тичорат ва сармоягузорӣ.

Чунин сабабҳои асосии афзоиши босуръати созишномаҳои тичоратии биёрумитақавиро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Созишномаи тичоратии бисёрминтақавиро метавон идомаи тамоюли ҳамкориҳои минтақавӣ, ки дар миёнаҳои солҳои 90-ум байни ИМА ва ИА ҳамчун кишварҳои пешрафта оғоз шуда буд, арзёбӣ кард. Зиёдшавии гуфтушунидҳо ва тасмимгирӣ оид ба бастани созишномаҳои тичоратии бисёрминтақавӣ байни ИА ва ИМА пеш аз ҳама ба андозаи бузургии гардиши мол ва хизматрасонӣ байни онҳо алоқаманд аст. Имрӯз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо аз рӯи савдои мутақобила бо ҳамдигар дар ҷои аввал қарор доранд.

2. Набудани таъвофқ дар музокироти Доҳа, дарки қабули қарорҳои босамарро дар сатҳи бисёрҷониба афзоиш дод.

3. Геополитика қисман ба истилоҳи "бисёрминтақавишавӣ" мусоидат мекунад, аз ҷумла, ҷонибдорони амрикоии преференсияҳои тичоратӣ онро як роҳи пешгирӣ аз пайдоиши блокҳои иқтисодии рақобатпазир дар Осиёи Шарқӣ, ки ба самти Чин нигаронида шудааст, арзёбӣ мекунад.

4. Созишномаҳои тичоратии бисёрминтақавӣ мекушад эҳтиёҷоти кишварҳои мутараққиро дар самти озодсозии иқтисодиёт тавассути пешбурди стандартҳои баланд, ки метавонад ба онҳо дар истифодаи иқтидори тичорат ва сармоягузорӣ кӯмак кунад, қонеъ созад.

5. Чунин созишномаҳо рамзи таваҷҷуҳи Иёлоти Муттаҳида ва ИА дар нигоҳ доштани сухани ниҳой дар қоидаҳои марбут ба тичорат ва сармоягузорӣ дар асри 21 инъикос менамоянд [3].

Низоми муносири танзими савдои берунӣ дар натиҷаи тағирёбии танзими муносибатҳои тичоратии байни кишварҳо дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ташаккул ёфта, бо мураккабшавии низоми савдо, заифгарди иқтидори СУС, пайдоиши воситаҳои нави танзими савдо, авҷгирии таҳримҳои иқтисодии якҷониба, афзоиши созишномаҳои минтақавӣ ва бисёрҷониба, инчунин ба пайдоиши шаклҳои нави ҳамкорӣ дар шакли "кишвар + гурӯҳи ҳамгирӣ", "гурӯҳи ҳамгирӣ + гурӯҳи ҳамгирӣ") мусоидат мекунад.

Низоми кунунии танзими савдои хориҷии молҳо дар доираи созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ ба дарёфти созиш байни озодкунии савдо ва сиёсати ҳимоягарӣ вобаста аст, ки дар ибтидои асри XXI ташаккулёбии саёсати ҳимоягарии навро

торафт бештар касб карда, унсурҳои ҷаҳонишавиро аз як тараф ва ҳамгироии иқтисодиёро аз тарафи дигар иҷикос менамояд.

Бояд ба назар гирифт, ки вазифаи асосии иштирокчиёни созишномаҳои тижоратии преференсионалӣ, чун қоида, истифодаи механизмҳои ҳамгирӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ бо роҳи ба вуҷуд овардани фазои ягонаи иқтисодие, ки бо шартҳои имтиёзноки ҳамкориҳо танҳо барои кишварҳои узв хос аст, ба шумор меравад.

Ташаккул ва амалишавии созишномаҳои тижоратии *преференсионалӣ* оид ба савдои мол ва хизматрасонӣ ҳамчун омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба низомии анъанавии танзими савдои хориҷии молҳо барои тадқиқоти илмӣ аҳамияти хоса доранд. Чунин маъруфияти ин навъи ҳамкорӣ бо соддагии ташаккул, суръатбахшии воқуниш ба мушкилоти пайдошуда, чандирӣ дар қабули қарорҳо, ошкорбаёнӣ ва эътирофи кишварҳои ширкаткунанда, риояи қонунҳои байналмилалӣ вобаста аст.

Сарфи назар аз он, ки озодкунии савдо дар шароити ҳамгирӣ ва ташаккули созишномаҳои тижоратии преференсионалӣ вазифаи дуҷумдараҷа аст, он метавонад ягона имконияти пурмаҳсули савдо гардад, агар созиш дар асоси бисёртарафа имконнопазир бошад ё бинобар зиддиятҳо ба даст оварда нашавад.

Таҳлили назариявӣ ва амалии фаъолияти созишномаҳои тижоратии преференсионалӣ дар иқтисодиёти муносири ҷаҳонӣ имкон дод, ки сабабҳои иқтисодии ташаккули онҳо барои кишварҳои шарик, барои иштирокчиёни созишномаҳои гуногунҷанба, барои кишварҳое, ки аз ҷои ассотсиатсияи ҳамгирӣ мебошанд, барои низомии ҷаҳонии савдо муайян карда шаванд (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. Сабабҳои ташаккулёбӣ ва рушди созишномаҳои тижоратии преференсионалӣ

	Гурӯҳи мамлакатҳои манфиатгиранда	Сабабҳо
1.	барои кишварҳои шарик	1) ҷустуҷӯи роҳҳои нави пешрафти иқтисодиёт; 2) тезондани раванди озодкунии савдо ва ҳаракати сармоя дар асоси дуҷониба ё бисёрҷониба; 3) тавсеаи ҳамкориҳо дар самти ҳалли масъалаҳои умумибашарӣ, амалисозии стратегияҳои савдои хориҷӣ; 4) баланд бардоштани имкониятҳои содироти мол ва азхудкунии бозорҳои навро; 5) баланд бардоштани мавқеи кишвар дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва ҳифзи амнияти миллии; 6) таъсиси робитаҳои дипломатӣ, иттифоқҳои геополитикӣ;
2.	барои иштирокчиёни созишномаҳои гуногунҷанба	таъсиси иттиҳодияҳои эътилофӣ бо мақсади ҳалли масъалаҳои соҳавӣ
3.	барои кишварҳое, ки аз ҷои ассотсиатсияи ҳамгирӣ мебошанд	• 1) имзои созишномаҳои гуногуни минтақавӣ, ки ба ташаккули бозорҳои ягона мусоидат мекунанд, танзими маҳдудиятҳое, ки ба ҳаракати озоди молҳо барои кишварҳои сеюм монеъ мешаванд; • 2) ҳалли масъалаҳои танзими ғайритарифӣ 3) ҳамроҳангсозии меъёрҳо ва регламентҳои техникӣ, хариди давлатӣ, квотаҳо, ҳифзи моликияти зеҳнӣ ё ҳамкорӣ дар соҳаи сиёсат, рақобат;
4.	барои низомии ҷаҳонии савдо	Гуногунрангсозии ҳамкориҳои тижоратӣ, ки боиси ҳамкориҳои байниминтақавӣ мегардад ва имкон медиҳад,

	ухдадориҳои байналмилалӣ субъектҳои савдои байналмилалӣ барои кишварҳои шарикӣ эҳтимоли ҳадди ақалл кам карда шавад

*Аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Ҳамин тариқ, чуин шартҳои зарурии пайдоиш, инкишоф ва фаъолияти аксар созишномаҳои тичоратии преференсионалиро ҷудо намудан мумкин аст:

- а) озодкунии савдо;
- б) дастрасӣ ба бозорҳои нав, ҳамгироӣ ба занҷирҳои нави истеҳсолот, амалӣ намудани манфиатҳо ва ҳадафҳои миллии худ;
- в) беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ ва ба эътидол овардани иқтисодиёт;
- г) рушди ҳамкориҳои тичорати байни мамлакатҳои муттараққӣ ва рӯбатараққӣ [6].

Сабабҳои муайяншуда омода будани кишварҳоро ба тағйироту ислоҳоти институтсионалии имконпазир ва зарурӣ дар назар доранд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳадафи асосии давлатҳои иштирокчиҳои созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ ҳавасманд кардани савдо дар шароити бӯҳрон ва андешидани ўҳдадориҳо ва чораҳои муайян бо таъсир ва нуфузи минбаъда ба тичорати байналмилалӣ мебошад. Мамлакатҳо кӯшиш мекунанд, ки аз унсурҳои алоҳидаи сиёсати ҳимоягариоро бо имзо ва тасдиқи сиёсати мувофиқашуда дар доираи ҳамгироии аз рӯи схемаи соддакардашуда: шартнома — созишнома — коалиция берун оянд. Бояд гуфт, ки ҳалли масъалаҳои соҳавӣ (бахшҳо), чун қоида, дар шароити созишномаҳои бисёрҷониба ба даст оварда мешавад.

Чунин муносибатҳои шартномавӣ доимо инкишоф меёбанд, бо яқдигар муҳолифат мекунанд ва яқдигарро пурра намуда, аз нав баррасӣ мешаванд, такмил меёбанд. Савдои преференсиалӣ дар заминаи фаъолияти низоми савдои бисёрҷонибаи ГАТТ/СУС сурат мегирад. Ин тақозо мекунанд, ки сенарияи оптималии ҳамзистӣ ва ҳамоҳангсозии усулҳои бисёрҷониба ва имтиёзҳои танзими савдои байналмилалӣ таҳия карда шавад.

Хамаи консесияҳои назариявии сиёсати савдо ва воситаҳои он, алаҳхусус ҳамкориҳои тичоратии преференсиалӣ, ин ё он тавр, аз асосноккунии назариявӣ ва дарки савдои байналмилалӣ сарчашма мегиранд. Созишномаҳои савдои преференсиалӣ яке аз воситаҳои густариши тичорати шарикон дар бозори ҷаҳонӣ мебошанд.

Дилхоҳ созишнома — бисёрҷониба, дучониба, минтақавӣ - табиатан преференсиалӣ аст, зеро онҳо ба тарафҳои шартнома имтиёз медиҳанд ва ҳамзамон кишварҳоевро, ки ба созишнома дохил карда нашудаанд, аз доираи баҳрабардорон, хориҷ мекунанд. Асоси назариявии додани имтиёзҳо дар шакли дучониба ё бисёрҷониба аз консепсияҳои назариявии савдои байналмилалӣ бармеояд.

Ҳамин тариқ афзоиши шумораи созишномаҳои тичоратии преференсионалӣ ба маҷмӯи сабабҳои ба ҳам алоқаманд вобаста аст, ки дар байни онҳо рушди истеҳсолоти фаромиллӣ, тафовути манфиатҳои кишварҳо, афзоиши таркиб ва миқдори созишномаҳои СУС, хусусиятҳои раванди қабули қарор дар ин соҳа, таҳкими мавқеи кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар бозори ҷаҳонӣ, инчунин афзоиши зарурати коҳиш додани монеаҳои ғайритарифӣ дар баробари сушт шудани нақши преференсияҳои тичоратӣ ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи тичорат аҳамияти назаррас доранд.

АДАБИЁТ

1. Baldwin, R. Regulatory protectionism, Developing Nations and a Two-Tier World Trade System: CEPR Discussion Paper N 2574 / R. Baldwin. — London, 2000. — 45 p.
2. Global Preferential Trade Agreement Database of World Bank [Electronic resource] / World Bank. — Electronic data. — Washington, D.C. — URL: <http://data.worldbank.org/news/global-preferential-trade-agreement-database?print> / (дата обращения: 19 ноября 2023 г.)

3. Артишевская А. Общие факторы функционирования мегарегиональных торговых соглашений. С. 377-379.
4. Борисик, О. В. Инновационное импортозамещение: возможности для стран — участниц ЕАЭС / О. В. Борисик // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. — 2017. — Т. 11, № 5. — С. 22—28.
5. Гаращенко Е. Преференциальные торговые соглашения как фактор трансформации современной системы внешнеторгового регулирования // Журнал международного права и международных отношений. 2021. № 4 (99). С. 83—89.
6. Гаращенко, Е. А. Институциональные основы внешнеторгового регулирования товарами / Е. А. Гаращенко // Экономика. Управление. Инновации. 2019. № 2 (6). С. 31—35.
7. Гаращенко, Е. А. Преференциальные торговые соглашения: предпосылки возникновения, особенности функционирования и влияния на многостороннюю систему регулирования товарами / Е. А. Гаращенко // Научные труды Белорусского государственного экономического университета. Выпуск 15 / Министерство образования Республики Беларусь, Белорусский государственный экономический университет; [редакционная коллегия: А. В. Егоров (главный редактор) и др.]. – Минск: БГЭУ, 2022. С. 111-118.
8. Журо́ва А. В региональные торговые соглашения и их роль в развитии международной торговли // Вестник российской таможенной академии. 2015, № 4. С. 37- 38.
9. Олейнов А. Г. Внешнеэкономическая политика стран мира: теория и методология анализа / А.Г. Олейнов // Мировое и нац. хоз-во. 2016. № 4. С.6–10.
10. Ремчукова В.К. Особенности распространения преференциальных торговых соглашений на современном этапе //Региональные проблемы преобразования экономики, №8, 2015. С. 121-131.
11. Спартак А. Н. Метаморфозы процесса регионализации: от региональных торговых соглашений к мегарегиональным проектам // Контурь глобальных трансформаций: политика, экономика, право, том 10, номер 4, 2017. С. 13-37.
12. Турбан Г.В. Создание единых рынков на основе региональных торговых соглашений в мировой практике и в ЕАЭС // -С. 205-206.

УДК 338.4

Мирзоалиев А.А., Гафарова М.Т.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СОҲАИ ИҶТИМОИ ДАР ДУРНАМОИ ТАЪРИХӢ

Муаллифи ин мақола қайд мекунад, ки таҳаввули соҳаи иҷтимоӣ дар инкишофи худ якҷанд марҳиларо тай кардааст. Дар қисми Аврупоии қитъаи мо, дурусттараш дар Англия қадамҳои аввалин дар роҳи барпо кардан ва тараққӣ додани соҳаи иҷтимоӣ гузошта шуданд. Худи мазмунӣ мафҳуми соҳаи иҷтимоӣ, монанди ҳар як категорияи илмӣ, бисёртарафа аст. Дар мақола як қатор равишҳои таърифи он таъкид шудааст. Муаллифон дар таҳлили илмӣ категорияи соҳаи иҷтимоиро ғайриисстеҳсолӣ ва соҳаҳои хизматрасонӣ мувофиқ мебуданд ва онро ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои хоҷагии халқ ба ин ё он дараҷае, ки дар раёанди қонун гардонидани талаботи иҷтимоӣ шаҳрвандоне ки коргарони онҳо аз маблағи барои ин мақсадҳо ҷудокардаи ҷамъият даромади дахлдор мегиранд иштирок мекунанд, тафсир менамояд. Дар ин ҷо соҳаи иҷтимоӣ танҳо ҳамчун инфраструктураи иҷтимоӣ берун аз ғайриисстеҳсолӣ ҳама гуна субъектҳои иҷтимоӣ, робита ва

муносибатҳои онҳо зохир мегардад. Муаллиф соҳаи иҷтимоиро ҳамчун маҷмӯи соҳаҳо, корхонаҳо, ташкилотҳои муайян кардааст, ки бевосита роҳи сатҳи зиндагии одамон, некуахлоқӣ ва истеъмоли онҳоро алоқаманд ва муайян мекунад.

Калидвожаҳо: тандурустӣ, молҳои ҷамъиятӣ, суғуртаи ҳаёт, арзёбии арзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, хизматрасонии иҷтимоӣ, хоҷагии манзил.

Мирзоалиев А.А., Гафарова М.Т.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Автор данной статьи констатируют, что эволюция социальной сферы в своем развитии претерпевала несколько этапов. Первые шаги к установлению и развитию социальной сферы были предприняты в Европейской части нашего континента, а точнее в Англии. Само по себе содержание понятия социальная сфера, как и любой научной категории, многопланово. В статье выделен ряд подходов к его определению. Авторы, активно используя в научном анализе категорию социальная сфера, они сводят ее к непродуцированной сфере и отраслям услуг, трактуя ее как совокупность отраслей народного хозяйства, в той или иной мере задействованных в процессе удовлетворения социальных потребностей граждан, работники которых получают соответствующие доходы из средств, выделяемых обществом на эти цели. Здесь социальная сфера предстает только как социальная инфраструктура, вне деятельности в ней каких-либо социальных субъектов, их связей и отношений. Автор социальную сферу определяет, как совокупность отраслей, предприятий, организаций, непосредственно связанных и определяющих образ и уровень жизни людей, их благосостояние и потребление.

Ключевые слова: здравоохранение, общественные блага, страхование жизни, ценностные оценки, физическая культура и спорт, социальное обслуживание, жилищное хозяйство.

Mirzoaliev A.A., Gafarova M.T.

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SOCIAL SPHERE IN HISTORICAL PERSPECTIVE

The author of this article states that the evolution of the social sphere in its development has undergone several stages. The first steps towards the establishment and development of the social sphere were taken in the European part of our continent, or rather in England. The very content of the concept of social sphere, like any scientific category, is multifaceted. The article highlights a number of approaches to its definition. The authors actively use the category of the social sphere in scientific analysis, they reduce it to the non-productive sphere and service industries, interpreting it as a set of sectors of the national economy, to one degree or another involved in the process of meeting the social needs of citizens, whose employees receive appropriate income from funds allocated society for these purposes. Here the social sphere appears only as a social infrastructure, outside the activities of any social subjects, their connections and relationships. The author defines the social sphere as a set of industries, enterprises, organizations that are directly related and determine the way and standard of living of people, their well-being and consumption.

Key words: healthcare, public goods, life insurance, value assessments, physical education and sports, social services, housing.

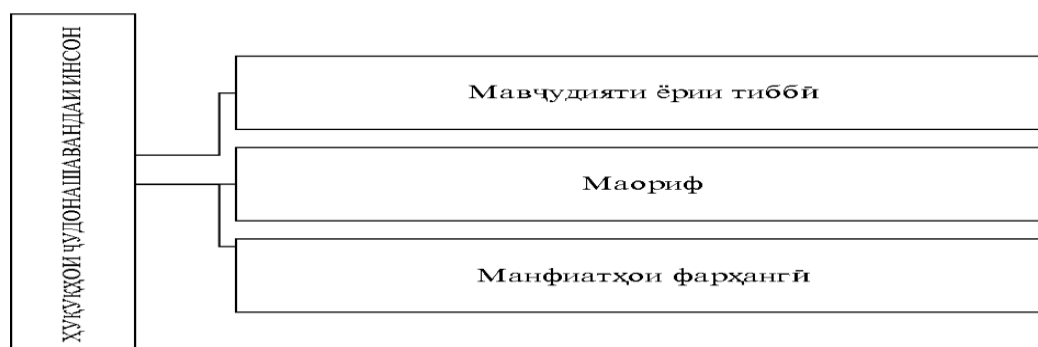
Соҳаи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин низомҳои соҳавиро ба монанди нигоҳдории тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, маориф, фарҳанг, хизматрасонии иҷтимоӣ ва таъминоти иҷтимоӣ, манзил, суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа дар бар мегирад.

Соҳаи иҷтимоӣ бевосита ба самти имкониятҳои моддию ҷисмонӣ ва маънавии инсон равона карда шудааст. Тандурустӣ ба пешгирӣ ва табобати бемориҳо машғул аст. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба мустаҳкам шудани саломатии одамон, ки бо онҳо машғуланд хизмат карда, ба тамошобинони мусобикаҳои варзишӣ таассуроти ҳаяҷонбахш мебахшанд. Маориф кафолат медиҳад, ки одамон дониш ва малака ба даст оранд. Фаъолияти ташкилотҳои маданияту санъат, воситаҳои ахбори оммавӣ ба одамон таассуроти эмотсионалӣ, таассуроти эстетикӣ ва маърифат мебахшад. Хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои ҳамаҷузай одамон, ки бинобар синну сол, маъҷубӣ, беморӣ ё аз даст додани паноҳгоҳ ба кӯмаки беруна ниёз доранд, равона карда шудааст. Соҳаи манзил хизматрасонии нигоҳдории манзилро таъмин менамояд, ки таҷдиди шароити моддии ҳаёти ҳаррӯзай одамонро (таъмини об, гармӣ, рӯшноӣ ва ғ.) таъмин менамояд. Суғуртаи иҷтимоӣ, додани ёрдампулии иҷтимоӣ, таъминоти нафақа дар дараҷаи муайян имкониятҳои моддии одамон, ки дар натиҷаи қорношоямӣ муваққатӣ, осеби истехсоли, пиронсоли ва ғайра даромади худро гум кардаанд.

Соҳаҳои иҷтимоӣ бо мавҷудияти таъсири возеҳ муайяншудаи беруна аз истеъмоли манфиатҳо аз қониби онҳое, ки бевосита ба соҳаҳои иҷтимоӣ мекунад, тавсиф карда мешаванд. Ҳамин тавр, пешгирии бемориҳо ва ёрии тиббӣ ба беморон на танҳо ба онҳое, ки ин хизматрасониҳоро мегиранд, балки ба дигарон низ таъсири мусбат расонда, ҳавф ва дараҷаи беморшавиро дар байни аҳоли кам мекунад. Саводи умумихалқӣ ба фаъолияти тамоми ҷамъият ва тараққиёти хоҷагии халқ таъсири калон мерасонад.

Фаъолияти фарҳангӣ ба паҳн ва азхудкунии одамон арзишҳои иҷтимоӣ, ки ҷомеаро муттаҳид мекунад, мусоидат мекунад. Таъминоти иҷтимоӣ ва хизматрасонии иҷтимоӣ бо расондани ёрӣ ба табақаҳои қамбизоати ҷамъият дараҷаи муайяни қонеъ гардондани шароити зиндагонии онҳоро таъмин намуда, ҳавфи рафтори зиддиҷамъиятии онҳоро (иштирок дар фаъолияти ҷиноятӣ, бетартибӣ ва ғайра) кам мекунад.

Соҳаҳои иҷтимоӣ ҳамеша объекти арзёбии арзишҳои давлат ва ҷомеа мебошанд. Масалан, имкониятҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ барои гирифтани ёрии тиббӣ ва таҳсилот дар ҳар ҷомеаи муосир аз мавқеи адолати иҷтимоӣ мавзӯи баҳогузорӣ мебошад. Ташкилотҳои байналмилалӣ ва конститутсияҳои бисёр кишварҳо ба ҳуқуқҳои ҷудонашавандаи инсон хусусиятҳои зеринро дохил менамоянд (Расми 1.):

Расми 1. Ҳуқуқҳои ҷудонашавандаи инсон (таҳияи муаллиф)

Дар иқтисодиёт соҳаҳои дигар ҳам ҳастанд, ки фаъолиятҳои болозикрро дар бар мегиранд, ё ки хусусиятҳои онҳоро доранд. Масалан, баъзе навъҳои хизмати маишӣ ба меъёри яқум (аз ҷумла, сартарошхонаҳо, саунаҳо ва ғайра) мувофиқанд, вале дигар ҳелҳо мувофиқ нестанд. Аммо, омезиши ҳар сеи ин хусусиятҳо ва ифодаи равшани онҳо маҳз

барои гурӯҳи соҳаҳои мавриди назар, ки бо мафҳуми «соҳаи иҷтимоӣ» муттаҳид шудаанд, хос аст. Шояд танҳо дар нақлиёти мусофиркашонии умумӣ ҳамаи ин хусусиятҳоро дошта бошад ҳам, вале дуҷум ва махсусан сеюм нисбат ба дигар соҳаҳои номбурда камтар ба назар мерасад. Соҳаи иҷтимоӣ қисми хеле муҳими иқтисодиёти муосирро ташкил медиҳад.

Агар муфассалтар дида бароем, пас ба қисмҳои таркибии унсурҳои соҳаи иҷтимоӣ муассисаю ташкилотҳо дохил мешаванд: хизматрасонии тиббӣ, озмоишгоҳҳо, марказҳои тиббӣ, муассисаҳои таълимии дараҷаҳои гуногун, қасрҳо ва хонаҳои маданият, музейҳо, албатта қайд кардан лозим аст, навъҳои гуногуни боғҳо ва инчунин хоҷагии манзилию коммуналӣ, нақлиёти шаҳрӣ ва ташкилотҳое, ки ба ниёзмандон кӯмаки молиявӣ мерасонанд, ки қисми муҳими соҳаи иҷтимоӣ мебошад. [5. с. 844-846]

Таҳаввули таърихии соҳаҳои иҷтимоӣ: табобат, интиқоли дониш, кӯмак ба маъҷубон, камбизоатон ва ғайроти қайҳо боз на танҳо дар доираи оилаҳо ва ҷомеаҳои ба ҳам алоқаманд сурат мегирифт, балки ҳамчун намунаҳои мустақили фаъолият баромад намуда, ки дар онҳо шахсони алоҳида ва ташкилотҳои махсусгардонидашуда машғул мебошанд. Давлат ва дин дар инкишофи маориф, маданият ва нигоҳдории тандурустӣ нақши калонро бозидааст. Ташкилотҳои динӣ барои маъҷубон ва камбизоатон мактабҳои динӣ, паноҳгоҳҳо ва беморхонаҳо таъсис доданд.

Давлат барои аскарон ва ветеранҳо муассисаҳои таълимӣ ва госпиталҳо кушод. Давлат ва ташкилотҳои динӣ ҳамчун фармоишгари асарҳои санъат баромад мекарданд. Бо афзоиши иқтисодиёт ва мураккаб шудани сохти иҷтимоии ҷомеа, инкишофи дониш дар бораи ҷаҳонӣ ва ақидаҳои идеологӣ, рушди технологӣ ва институтсионалии ин намунаҳои фаъолият ба амал омад.

Аввалин муассисаҳои суғуртаи иҷтимоӣ дар Аврупо дар асрҳои миёна ба вучуд омадаанд. Гилдияҳои қосибон фондҳо ва ҷамъиятҳои ёрии ҳамдигарӣ ташкил карданд, ки аъзоёни онҳо ба онҳо саҳми муайян мегузоранд ва дар сурати беморӣ ё захмдор шудан ба кӯмаки молиявӣ умед баста метавонистанд.

Аввалин қонуни камбизоат дар Англия ҳанӯз дар асри XIV қабул шуда буд. (1388) ва дар ибтидои асри XVII. (Қонуни камбизоат 1601) низомии кӯмак ба камбизоатон таъсис дода шудааст. Дар ибтидои асри XIII бошад дар Англия ва Уэлс қонуни ба истилоҳ «Қонуни Элизабетӣ оиди камбағал» амал мекард.

Ҷузъи дуҷуми қонунгузории «Элизавета» ҷазои бераҳмонаи ғадоен ва оворагон буд, ки мавриди зуроварии қисмонӣ қарор гирифта, дар хонаи ислоҳҳо ҷойгир карда шуда, ба корҳои ҷамъияти маҷбур карда шуда, ба ҷои таваллуд ё ҷои истиқомати доимашон ронда мешудаанд. Категорияҳои зикргардидаи ғадоенро аз «Паумпер» - ҳо, ки ба таври қонунӣ кӯмаки иҷтимоӣ гирифтаанд, фарқ кардан муҳим аст [2. с. 297-318].

Масъулияти чунин кӯмак ба зиммаи калисоҳо гузошта шуда буд, ки онҳо бояд барои маъҷубон ва пиронсолон садақаҳо ва хонаҳои қорӣ барои одамони қобили меҳнат, ки қор ва воситаҳои қофии зиндагӣ надоштанд, нигоҳ медоштанд. Ташаккули ин низом самти идеологиро ба расонидани кӯмак ба одамони камбизоати қобилияти меҳнат, бе паст задани шаъну шарафи инсонии онҳо бо садақа, балки бо қор таъмин намуд.

Фаъолияти тиббӣ, маориф, муассисаҳои суғуртаи иҷтимоӣ дар давраи инқилоби саноатӣ босуръат инкишоф ёфтанд. Саноаткунонӣ табақаҳои нави оммавии ҷамъиятиро ба вучуд овард - коргарони мануфактураҳо, фабрикаҳо, заводҳо, ки қомилан ба музди қори гирифташон вобаста буданд ва дар сурати гум кардани қобилияти меҳнатӣ ба ёрии оила, қонанди деҳқонон ва дастгирии аҳли ҷамъият, қонанди қосибон умед баста наметавонистанд.

Дар асоси ин коргарони қорхонаҳо ба ташкили ҷамъиятҳо ва фондҳои ҳамдигарӣ шуруъ намуданд. Онҳо бо худ шаклҳои гуногуни суғуртаи коллективиро аз талаф ё кам шудани даромад аз сабаби беморӣ, ярадоршавӣ ва қирӣ ифода менамуданд. Чунин суғуртаро ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки қун қоида, ҳуди аъзоёни ин ташкилотҳо (маҷлисҳои умумӣ, шурои қомаяндагон ва ғайра) идора мекарданд, ба амал мебароварданд.

Бо мурури замон ин ташкилотҳо бо додани ёрдампулӣ ва додани пули муолиҷаи суғурташуда маҳдуд шуданро бас карданд, вале духтуронро ба таври доимӣ ба кор қабул карданд, то ба аъзоёни худ хизмат расонанд ва ташкилотҳои тиббии худро ташкил кунанд.

Саноаткунонӣ ва рушди ҳаракати иҷтимоии аҳоли зарурати таъсиси низомҳои нави кӯмак ба табақаи камбизоат ва иштироки бештари давлатро дар танзими таъминоти иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ба миён овард. Дар соли 1834 бори аввал дар Англия барои одамони камдаромад ёрдампулии давлатӣ қорӣ карда шуд. Дар охири асри XIX як қатор кишварҳо қонунҳое қабул кардаанд, ки аз корфармоён талаб талаб карда мешавад, ки ба коргарон барои садамаҳои марбут ба кор ҷуброн кунанд. Ин талаботи корфармоёнро ба хидматрасонии ширкатҳои суғурта ҷиҳати суғуртаи хавфҳои дахлдор ҳавасманд намуд.

Дар охири асри XIX - ибтидои асри XX, низомҳои суғуртаи иҷтимоии ҳатмӣ аз тарафи давлат танзимшаванда ташаккул ёфтанд. Аввалин чунин низом дар Олмон дар солҳои 80-уми асри XIX бо ташаббуси О. Бисмарк сохта шуда буд ва қонунҳои зеринро дар бар мегирифт:

- соли 1883 - қонун дар бораи суғуртаи бемор;
- соли 1884 - қонун дар бораи суғуртаи ҳодисаҳои нохуш;
- соли 1889 - қонун дар бораи суғуртаи маъюбият ва пиронсолӣ.

Қонунҳо уҳдадорӣ суғуртаи коргарони як қатор соҳаҳои саноатро аз хавфҳои дахлдор муқаррар намуда, уҳдадорӣ додани ҳаққи суғуртаро ба зиммаи коргарон ва корфармоёнӣ онҳо гузоштанд. Дар охири асри XIX - ибтидои асри XX, дар дигар мамлакатҳои Аврупо низомҳои суғуртаи ҳатмӣ иҷтимоӣ ва ёрии давлатӣ иҷтимоӣ барпо карда шуданд.

Ғояи ёрии байниҳамдигарӣ коргароне, ки дар оянда ҳуқуқи гирифтани ғоидаро ба даст меоваранд, исбот кард, ки ба арзишҳои ҳукмронӣ сарфаю сариштакорӣ ва ахлоқи меҳнати ҷамъиятҳои капиталистӣ мувофиқ мебошад.

Бояд гуфт, ки аввалин бор дар ҷаҳон ҳуқуқи ҳамаи гражданинҳо барои гирифтани ёрии бепулӣ тиббӣ дар Россия дар соли 1918 ва солҳои 20-ум эълон карда шуда буд. Дар баробари ин низомҳои маблағгузорӣ бучетӣ ёрии тиббӣ ва суғуртаи тиббӣ тартиб дода шуданд, ки маблағи онҳо барои беҳтар намудани ёрии тиббӣ ба коркунони саноат истифода бурда мешуданд.

Ташаккули низоми нафақа аз ҳисоби бучети давлатӣ оғоз ёфт. Дар соли 1925 барои коркунони маориф нафақа қорӣ карда шуд. Аз солҳои 1928—1932 нафақаи пиронсолӣ ба коркунони муҳандис-техникии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ мунтазам дода мешавад. Дар соли 1933 сохтори ташкилии низоми суғуртаи иҷтимоӣ ба қуллӣ тағйир ёфт.

Низоми суғуртаи иҷтимоӣ вазифаҳои таъмин намудани меҳнаткашони хоҷагии халқро ба ғайр аз колхозчиён бо ёрдампулии муваққатан корношоямӣ, табобат ва солимгардонӣ дар диспансерҳо ва санаторияҳо, ёрдампулӣ барои таваллуд ва ғайра иҷро мекард. Дар охири солҳои 30-ум дар ҳамаи ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, аз ҷумла дар ҶСС Тоҷикистон низомҳои давлатӣ маориф, ниғадорӣ тандурустӣ, хизмати маишӣ аҳоли, таъминоти нафақа ташкил карда шуданд. Аз ҳисоби Бучети давлатӣ барои ҳамаи шаҳрвандон бепул расондани ёрии тиббӣ ва маълумоти миёнаи ноপুরра, хизмати маишӣ пиронсолон ва инвалидон, ёрдампулӣ ба модарони серфарзанд, нафақаи пиронсолӣ ба коргарон ва хизматчиён маблағгузорӣ карда мешуд. Маблағгузорӣ боғчаю муассисаҳои тиббӣ низ аз ҳисоби корхонаҳои давлатӣ, ки дар тавозуни худ чунин муассисаҳо доранд, ба амал бароварда шуд.

Сиёсати иҷтимоии Шӯравӣ ҳам дар давраи Шӯравӣ ва ҷӣ дар замони муосир ғаёлона омукта мешуд. Яке аз аввалин назариячиён ва банизодаровардани қонуни таъминоти иҷтимоӣ дар ИҶШС, Андреев В. С. коркуни Институти умумииттифоқии ғоибонаи ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад [1].

Дар байни асарҳои давраи баъдишӯравӣ асарҳои намояндагони мактаби илмӣ Саратов оид ба сиёсати иҷтимоӣ, ки таҳрири он Ярская-Смирнова Э.Р. ва Романова П.В. ба

назар мерасанд. [7.] Диссертатсияи Гуменюк А.А. тадқиқоти мукамалтаринро дар ин мавзӯ муаррифӣ мекунад. [3].

Ташаккули низоми шӯравии соҳаҳои иҷтимоӣ, ки ба инкишофи он ба васеъ намудани доираи гирандагон ва таркиби кафолатҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст, ба инкишофи низомҳои ниғаҳдории тандурустӣ, маориф, нафақа ва ғири иҷтимоии мамлакатҳои дигар таъсир расонд. Дар давраи байни ҷангҳои ҷаҳонӣ дар бисёр мамлакатҳои капиталистӣ низомҳои гуногуни муҳофизати иҷтимоӣ ҷорӣ карда шуданд.

Омухтани сиёсати иҷтимоии Шӯравӣ аз се сабаб аҳамияти калон дорад. Пеш аз ҳама, дастгирии иҷтимоӣ дар адабиёти таърихӣ ва истеҳсолоти оммавӣ одатан ҳамчун унсуре муваффақияти ташкили ҷамъияти Шӯравӣ дониста мешавад.

Пасон, низоми ҳозираи сиёсати иҷтимоии далаҳои собиқ иттиҳоди шӯравӣ асосан дар амалияи шӯравӣ асос ёфтааст, вале аз низоми пештара ба кулӣ фарқ мекунад. Ва сеюм, адабиёти илмӣ одатан ё ҷиҳатҳои алоҳидаи сиёсати иҷтимоии ИЧШС-ро меомӯзад ва ё шарҳи умумиро пешниҳод мекунад, ки унсурҳои муҳими дастгирии иҷтимоии Шӯравиро ба назар намегиранд [6. с. 103].

Таърихи сиёсати иҷтимоиро дар Иттиҳоди Шӯравӣ метавон ба ду давра тақсим кард: аз соли 1917 то 1956 ва аз 1956 то 1991. Дар давраи аввал низом дар империяи Русия аз рӯи модели суғуртаи корпоративии олмонӣ дар заминаи он муассисаҳое, ки таъсис дода шудаанд, инкишоф ёфт. Дар давраи дуюм Иттиҳоди Шӯравӣ модели ҳамраӣро, ки дар соли 1940 дар Англия қабул шуда буд, ба амал баровард.

Маърузаи В. Беверидж, ки соли 1942 бо супориши ҳукумати Англия тайёр карда шуда буд, ба ташкили баъдичангии бахшҳои ҷамъиятӣ таъсири бениҳоят калон расонид. Дар маъруза зарурати барпо намудани низоми мукаммали давлатии ниғаҳдории тандурустӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ва ҷорӣ намудани имтиёзҳои оилавӣ эълон карда шуд. Ин тақлифхоро на танҳо дар ҳуди Англия, балки ташкилотҳои байналхалқӣ ҳам дастгирий карданд.

Дар соли 1944 Ташкилоти байналхалқии меҳнат ба давлатҳо тавсия кард, ки на танҳо ба камбағалон ва категорияҳои муайяни меҳнаткашон, балки ба ҳамаи шахрвандоне, ки дар шароитҳои ғайриҷашмдошт, ки ба саломатӣ ва некуаҳволии моддии онҳо таҳдид мекунанд, имтиёзҳои иҷтимоӣ диҳанд.

Дар солҳои 1946 - 1948 дар Англия низоми миллии ниғаҳдории тандурустӣ ба вуҷуд оварда шуд, ки он ба тамоми аҳоли ғири бепули тиббӣ мерасонад ва низоми ягонаи суғуртаи миллии иҷтимоии тамоми аҳолии меҳнаткаш, аз ҷумла суғуртаи бекорӣ, беморӣ, модарӣ, бевазанӣ, аз кор дар давраи пирӣ ба нафақа баромадан, инчунин имтиёзҳои марг низ таъсис дода шуд. Шабакаҳои ташкилотҳои давлатии ғири иҷтимоӣ ташкил карда шуданд. Дар солҳои 1940-1950-ум дар Аврупои Ғарбӣ ва бисёр мамлакатҳои Амрико низоми суғуртаи иҷтимоӣ ба вуҷуд омад, ки қисми асосии аҳоли ва хавфҳои асосии иҷтимоиро фаро мегиранд. Давлат дар таъмини ғири тиббӣ ва маориф нақши муҳимро бозид.

Қариб ҳамаи кишварҳои пешрафта низомҳои тандурустии ҷамъиятиро таъсис додаанд, ки барои ҳама ё аксарияти кулли шахрвандон дастрасанд. Дар солҳои 1950-1970-ум хароҷоти иҷтимоӣ меафзояд, ҳелҳои нави барномаҳои иҷтимоӣ ба амал бароварда мешаванд, низомҳои ниғаҳдории тандурустӣ, суғуртаи иҷтимоӣ ва хизмати маишӣ мураккабтар мешаванд. Фаъолияти давлат дар соҳаи ниғаҳдории тандурустӣ, маориф, суғуртаи иҷтимоӣ ва кумаки иҷтимоӣ, манзил ва муассисаҳои дахлдори давлатӣ бо мафҳуми «давлати неъмат» муайян карда шуд. Ба он таълим додани шахрвандон муолиҷае, ки аз ҳисоби маблағи давлат ё ҳуди давлат сурат мегирад, аз нав тақсим кардани даромади дар давраи фаъолияти меҳнатӣ гирифтааш ба ғиридаи давраи корношоямӣ муваққатан ё гум кардани қобилияти меҳнат вобаста ба синну сол ё умуман гум кардани қобилияти меҳнат, маъҷубӣ, инчунин таъмини даромаде, ки барои истеъмоли ҳадди ақал сабади молу хизматрасонӣ кифоя мебошад.

Инкишофи давлати некуаҳволӣ бо мулоҳизаҳои адолати иҷтимоӣ, инчунин ба мақсад мувофиқ будани сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳавасманд гардид. Дар як қатор мамлакатҳои

тараққиёбанда низ низомҳои миллии тандурустӣ таъкил карда шудаанд. Аммо, ин низомҳо аз ҷиҳати фароғии аҳоли ва ҳаҷми кӯмаки тиббӣ маҳдуд буданд. Ба қисми зиёди аҳоли хизмати зарурии тиббӣ ва худтабобаткунӣ дастнораст аст ва онҳо маҷбуранд ба хизмати ҷодугар, табибони қалбақӣ ва тибби хусусӣ муроҷиат намоянд.

Дар фарқият аз кишварҳои пешрафта, низомҳои суғуртаи иҷтимоӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ қисми камтари қувваи кориро фаро мегиранд. Аммо, он баробари афзудани даромади ҳар сари аҳоли меафзояд. Дар нимаи дуюми асри XX нақши давлат дар маблағгузорӣ ва таъкили соҳаҳои соҳаи иҷтимоӣ мунтазам меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебник. М., 1980.
2. Барлова, Ю. Е. Система социальной помощи в Англии в XVII – первой половине XIX в. и конструирование нарративов о «старом законодательстве о бедных». Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., Красанд, 2009. – С. 297–318.
3. Баҳодиҳӣ ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омил рушди демографӣ / А.А. Мирзоалиев, З.А. Абдуллоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. - Душанбе, 2022 №4/2(44) –С.110-114
4. Кононова Т.Б. История социальной работы: учебник для бакалавров. М., 2014. с. 127–138
5. Недригайлова А.П. Социальная сфера. Экономика и социум, № 12 (79), 2020, С. 844-846.
6. Подольский В.А. Развитие социальной политики в СССР: сравнительный анализ с западными практиками. Вестник Поволжского института управления, vol. 21, no. 6, 2021, С. 103.
7. Рынок труда и социальные проблемы общества: вопросы гармонизации и пути их решения / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Журнал экономика и предпринимательства г. Бишкек КРСУ, стр. 126- 132, 2018г
8. Советская социальная политика: сцены и действующие лица, 1940–1985 / под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой, П.В. Романова. М., 2008.
9. Parental Leave and Beyond: Recent International Developments, Current Issues and Future Directions / ed. by P. Moss, A.-Z. Duvander, A. Koslowski. Bristol: Policy Press, 2019. P. 57.
10. Parental Leave and Beyond: Recent International Developments, Current Issues and Future Directions / ed. by P. Moss, A.-Z. Duvander, A. Koslowski. Bristol: Policy Press, 2019. P. 148.

УДК 33 (575.3)

Мирзобобоев Ф.А.

ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ РАВАНДҲОИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОӢ ДАР НАЗАРИЯҲОИ ИЛМӢ

Дар мақола натиҷаи тадқиқоти мактабҳои иқтисодии классикиву муосир оид ба доира ва меъёрҳои даҳлат ва иштироки давлат ба равандҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба таври бонизом баррасӣ карда шуда, дар ин асос аз ҷониби муаллиф ҳулосаҳои назариявӣ илмӣ таҳия карда шудааст. Муаллиф воситаи асосии чунин даҳлатро, абзори унсурҳои танзими

молиявиरो дар мадди назар доштааст. Муқаррароти асосии мақола дар он аст, ки мазмуну моҳияти рушди устувори мамлакат бояд бо самтҳои рушди умумидавлатӣ ба пуррагӣ мувофиқат кунад ва дар асоси он шаклҳо, усулҳо, абзорҳо ва механизмҳои танзими молиявӣю фискалӣ таҳия карда шаванд. Дар замони муосири рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, зарурати объективии таҷдиди назар ба нақши молияи давлат дар рушди иқтисодиёти миллӣ чун иштирокчии асосии муносибатҳои молиявӣ, ки ташкил, тақсим ва азнавтақсимкунии захираҳои молиявӣю марказонидашудаю ғайримарказонидашударо дар байни соҳаҳои андӯхт ва истеъмол таъмин мекунад, ба миён меояд. Аз ҷониби муаллиф се равиши муосири асосии муайян кардани дараҷаи даҳолати давлат ба иқтисодиёт баррасӣ гардидаанд: равишҳои кейнсгарой, маржиналистӣ ва назарияи танзимотӣ. Дар ин асос, вобаста аз ҳулосаҳои омӯзиш ва тавсифи таълимоти равияҳои илмӣю муосири танзимои давлатии равандҳои иқтисодӣю иҷтимоӣ, самтҳои минбаъдаи тақомули танзими молиявӣю иқтисодиёти мамлакат аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда шудаанд. Илова бар ин, тадбирҳои болобарии сифати танзими молиявӣю равандҳои иқтисодӣю иҷтимоӣю мамлакат дар замони муосир мувофиқи пайдарҳамии муаллифӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: танзими молиявӣ, танзими фискалӣ, равандҳои иқтисодӣю иҷтимоӣ, равиши кейнсгарой, равиши маржиналистӣ, равиши назарияи танзимотӣ.

Мирзобобоев Ф.А.

ФИНАНСОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В НАУЧНЫХ ТЕОРИЯХ

В статье систематически обсуждаются результаты исследований классических и современных экономических школ относительно масштабов и критериев государственного вмешательства и участия в экономических и социальных процессах, и на этой основе автором разработаны теоретические научные выводы. В качестве основного средства такого вмешательства автор рассмотрел элементы финансового регулирования. Основное положение статьи заключается в том, что содержание сущности устойчивого развития страны должно полностью соответствовать направлениям национального развития, а на основе этого должны формироваться, методы, инструменты и механизмы финансового и налогового регулирования. В современную эпоху социально - экономического развития страны возникает объективная необходимость пересмотра роли государственных финансов в развитии народного хозяйства как основного участника финансовых отношений, обеспечивающего организацию, распределение и перераспределение централизованных финансовых отношений. и децентрализованные финансовые ресурсы между сферами накопления и потребления. В статье автор рассматривает три основных современных подхода к определению уровня государственного вмешательства в экономику: кейнсианский, маржиналистский и регуляторный подходы. На этой основе, в зависимости от выводов исследования и описания преподавания современных научных направлений государственного регулирования экономических и социальных процессов, автором предложены дальнейшие направления совершенствования финансового регулирования экономики страны. Кроме того, по заказу автора представлены меры по повышению качества финансового регулирования экономических и социальных процессов страны в современное время.

Ключевые слова: финансовое регулирование, бюджетное регулирование, экономические и социальные процессы, кейнсианский подход, маржиналистский подход, подход теории регулирования.

Mirzoboboev F.A.

FINANCIAL REGULATION OF ECONOMIC AND SOCIAL PROCESSES IN SCIENTIFIC THEORIES

The article systematically discusses the results of studies of classical and modern economic schools regarding the scale and criteria of government intervention and participation in economic and social processes, and on this basis the author developed theoretical scientific conclusions. The author examined elements of financial regulation as the main means of such intervention. The main provision of the article is that the content of the essence of the country's sustainable development must fully comply with the directions of national development, and on the basis of this, methods, tools and mechanisms of financial and tax regulation should be formed and developed. Nowadays there is an objective need to reconsider the role of public finance in the development of the national economy as the main participant in financial relations, ensuring the organization, distribution and redistribution of centralized financial relations and decentralized financial resources between the spheres of accumulation and consumption. The author in this article examines three main modern approaches to determine the level of government intervention in the economy: keynesian, marginalist and regulatory approaches. On this basis, depending on the conclusions of the study and description of the teaching of modern scientific directions of state regulation of economic and social processes, the author proposed further directions for improving the financial regulation of the country's economy. In addition, by order of the author, measures are presented to improve the quality of financial regulation of the country's economic and social processes in modern times.

Key words: financial regulation, budget regulation, economic and social processes, Keynesian approach, marginalistic approach, regulation of theory approach.

Феълан ҷаҳони имрӯза дар марҳилае қарор дорад, ки барои пешбурди ҳадафҳои асосии рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоии ҳамаи мамлакатҳо даҳолат ва иштироки бевоситаи давлат дар равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ зарур мебошад. Аммо дар адабиёти иқтисодӣ то имрӯз ба нашррасида, ҳанӯз назари умумиву ягонае бобати дараҷаи чунин даҳолат, ё ки ҳудудҳои дақиқи он вучуд надорад. Ҳамин тавр, асосгузори мактаби классикии иқтисодӣ А. Смит ба давлат вазифаи “дасти ноаёни бозор”-ро мансуб донистааст [9]. Дар назарияи марксистӣ давлат соҳиби захираҳо буда, равандҳои истехсолот, мубодила ва тақсими неъматҳоро назорат мекунад [4]. Неоклассикон бошанд, ҷонибдори онанд, ки давлат пеш аз ҳама, шароитҳоро барои тақсими ва аз навтақсимкунии оптималии захираҳо, тавассути танзими иқтисодиёт аз тариқи сиёсати пулию қарзӣ фароҳам оварад. Аз нуктаи назари неоклассикон, давлат бояд тадбирҳои танзимотиро дар соҳаи пешниҳоди моли ҷамъиятӣ таъмин намояд [8]. Дар равияи таҳаввулотӣ -институционалистӣ бошад, нақши давлат дар таъмини риояи қонунҳо ва ҳуқуқҳои моликият ифода меёбад. Ин ҷо кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки мувофиқи вазифаҳои тадқиқоти илмӣ, равишҳои асосии илмии муосирро оид ба дараҷаи даҳолати давлат ба иқтисодиёт баррасӣ намоем. Зимнан, чун воситаи асосии чунин даҳолат абзори унсурҳои танзими молиявӣ дар назар дошта мешавад.

Мазмуну моҳияти рушди устувори мамлакат бояд бо самтҳои рушди умумидавлатӣ ба пуррагӣ мувофиқат кунад. Дар асоси он шаклҳо, усулҳо, абзорҳо ва механизмҳои танзими молиявӣ ҷисмӣ таҳия карда шаванд. Дар давраи муосири рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, зарурати объективии аз нав дида баромадани нақши молияи давлат дар рушди иқтисодиёти миллӣ чун иштирокчи асосии муносибатҳои молиявӣ, ки ташкил, тақсими ва азнавтақсимкунии захираҳои молиявии марказонидашуда ғайримарказонидашударо дар байни соҳаҳои андӯхт ва истеъмол таъмин мекунад, ба миён омадааст.

Қарор аст, ки се равиши муосири асосии муайян кардани дараҷаи даҳолати давлатро ба иқтисодиёт дар ин қисмати таҳқиқоти илмӣ баррасӣ намоем: равишҳои кейнсгарой, маржиналистӣ ва назарияи танзимотӣ.

Назарияи кейнсгарой дар натиҷаи кӯшишҳои тавсиф ва маънидодкунии сабабҳои бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодии солҳои 1929 - 1933 ба миён омадааст. Аз назари фарзияи кейнсгарой, танзими давлатии иқтисодиёт аз он сабаб зарур аст, ки бозор худ мустақилона аз ӯҳдаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва ҳалли пурсамари муаммоҳои иҷтимоӣ баромада наметавонад. Дар ин зимна, дараҷаи танзим бояд дар давраи бӯҳронҳои иқтисодӣ пурзӯр карда шавад. Кейнсгароён чунин меҳисобиданд, ки иқтисодиёт аз хусусияти худтанзимкунандагӣ маҳрум аст. Дар тафовут аз классикон, ки чандирии нархҳоро асос қабул доштаанд, Кейнс тасдиқ мекард, ки рақобати заифгашта нархҳои молу захирахоро ғайричандир намуд. Ҳангоми талаботи маҷмӯавии нокифоя, нархҳои ғайричандир иқтисодиётро ба марҳилаи депрессия бо сатҳи баланди бекорӣ ворид мекунад [3].

Модоме, ки талаботи маҷмӯавӣ назар ба афзоиши пешниҳоди маҷмӯавӣ, ки бо болоравии шуғл ба миён омадааст, камтар меафзояд, пас ноил гаштан ба шуғли пурра имконнопазир аст. Барои ноил гаштан ба шуғли пурра, мувофиқи ақидаи кейнсгароён, сармоягузориҳои иловагӣ заруранд, ки равандро пурра бо сарчашмаҳои маънавӣ таъмин намоянд.

Дар навбати худ, афзудани инвеститсияҳо аз ҳолати равонии инвесторҳо ва сиёсати эмиссионии давлат, ки ба меъёри фоиз таъсир мерасонад, вобаста мебошад. Тавассути танзими муомилоти пул, давлат ба меъёри фоиз ва ғаёлнокии инвеститсионӣ таъсир мерасонад. Дар навбати худ, ғаёлнокии инвеститсионӣ ба туфайли самараи мултипликатсионии худ ба талаботи маҷмӯавӣ ва мувофиқан ба сатҳи шуғл таъсир мерасонад. Ноил гаштан ба меъёри оптималии фоиз, ки шуғли пурраро таъмин карда тавонад, танҳо тавассути даҳолати давлат ба иқтисодиёт имкон дорад.

Мувофиқи фарзияи Кейнс, даҳолати давлат ба иқтисодиёт дар ду самти зерин зарур аст: сиёсати пулиро қарзӣ ва сиёсати буҷетиро андозии ҳавасмандкунанда. Таъсири абзорҳои мазкур ғайримустақим, тавассути соҳаи муомилот ба роҳ монда шуда, ғаёлнокии инвеститсионӣ ва ташаккули шароитҳоро барои шуғли пурра дар иқтисодиёт ҳавасманд мекунад. Ҳамин тавр, дар назарияи Кейнс, давлат бо мақсади бартараф кардани бӯҳронҳои падидор, таъмини шуғли пурра ва рушди баланди истеҳсолот, бояд тавассути абзорҳои буҷетиву қарзӣ иқтисодиётро танзим намояд. Рушди кейнсгарой дар анъанаҳои пасокейнсӣ [14] (Калдор Н. [12], Сраффа П. [16]) дида мешавад. Ин самт дар категорияи номуайяний асос ёфтааст. Барои паст кардани таъсири он, одамон институтҳои дахлдореро созмон медиҳанд. Давлат бошад, дар идомаи ин назария, яке аз институтҳои калидиест, ки вазифаи ҷимояи шартномаҳои форвардиро иҷро мекунад.

Мувофиқи назарияи пасокейнсӣ, вазифаи асосии давлат дар таъмини ҳатмияти иҷроии ӯҳдадорихои шартнома (enforcement) ифода меёбад. Илова бар ин, давлат чун институт боз як қатор вазифаҳои муҳимро низ иҷро мекунад. Ин ҷимояи ҳуқуқи моликият, таъмини дастрасии рақобатнок ба бозорҳо, ташаккули қонунҳои босуботи самаранок ва хуб амалкунанда бидуни муҳолифат бо якдигар, нигоҳдории муомилоти пул, таъсири мусбӣ ба ҳадаф ва бартариятҳои ҷамъиятӣ. Агар вазифаҳои номбаршуда аз ҷониби давлат пурсамар иҷро шаванд, ин имконияти паст кардани сатҳи номуайяниро дар иқтисодиёт муҳайё мекунад. Ҳамин тавр, вазифаи асосии давлат чун институт дар мураттабсозии ҳаёти хоҷагидорию иҷтимоии ҷомеа ифода меёбад, ки дар шароити номуайяний қарор дорад [7]. С. Руссис дар қатори истифодаи низоми шартномаҳои форвардӣ, ба даст гирифтани ҳокимияти бозорро барои паст кардани дараҷаи номуайяний абзори муҳимтарин меҳисобад. Шартномаҳо “шакли назорат аз болои музди меҳнат ва нархҳо буда, номуайяниро ба номуайянии нисбӣ бадал мекунанд, на тавассути таҳлили эҳтимолӣ, балки дар вақт қафолати нархҳо ва хароҷоти ояндаро татбиқ мекунанд” [15].

Дар риштаи улуми иқтисод, равиши пасокейнсӣ чонибдори даҳолати ғаболонаи макроиқтисодии давлат ба иқтисодиёт мебошад. Дар навбати аввал, ба давлат зарур аст, ки хароҷоти дороиҳои дарозмӯҳлати (инвеститсияҳо) баҳши хусусиро суфта намояд. Давлат бояд сатҳи умумии босуботи хароҷоти хусусӣ ва давлатиро оид ба инвеститсияҳо таъмин намояд. Илова бар ин, дигар соҳаҳои муҳимро, ки давлат ба онҳо бояд ғаболона таъсир расонад, бояд ба эътибор гирифт: низоми танзимкунандаҳои насбшуда, низоми мутараққии таъминоти иҷтимоӣ, сиёсати саноатӣ, сиёсати даромадҳо, тадбирҳои гуногун ва институтҳои дастгирии низоми молиявӣ. Ин имкон медиҳад, ки ғалаёнҳо (бум) ва бўҳронҳо ба ҳубӣ паси сар шуда, рушди босуботи дарозмуддат таъмин мешавад.

Дар тафовут аз мактаби кейнсарой, назарияи неокласикӣ дар принсипи даҳолат накардани давлат ба иқтисодиёт асос ёфтааст. Ҳавасмандии асосии ҳаракатдиҳандаи фард дар ин равиши афкори иқтисодӣ, манфиати шахсии ҳар нафар мебошад. Иқтисодиёт чун низоми мутавозин ва нисбатан ҳамоҳанг тавсиф шуда, дар он неқӯаҳволии ҷомеа ба туфайли пайгирии манфиатҳои шахсии агентҳои он тавассути рақобати озод имконпазир мегардад. Ҳар гуна даҳолати давлат ба равандҳои бозорӣ ба онҳо зараровар буда, ноилгардии дараҷаи опитимумро дар умум барои шахсият ва ҷомеа мушкил менамояд. Вазифаи давлат аз назари неокласикҳо дар ташаккули шароитҳои мусоиди иқтисодӣ барои ғаболияти самараноки бозор ва рушди соҳибкорӣ бо шартӣ бевосита даҳолат накардани давлат ба қувваҳои бозорӣ ифода меёбад. Ба ақидаи В. Ойкен, давлат набояд банақшагирӣ ва танзими равандҳои иқтисодиро ба зимма гирад [6]. Вазифаи он дар ташаккули унсурҳои тартиботи иқтисодӣ ифода меёбад, яъне ҳифзи ҳуқуқи моликият, дастгирии рақобат, ҳифзи қонун ва тартибот, таъмини муомилоти пулии ғайритаваддурӯӣ, дар амал татбиқ намудани сиёсати андозии рушди соҳибкориро ҳавасмандсозанда мебошад. Мувофиқи таълимоти назарияи миқдории пули М. Фридмен, иброз мекунад, ки нақши давлат дар иқтисодиёт дар таъмини муомилоти пулии босубот ифода меёбад. Миқдори пули дар муомилот буда ба сатҳи нархҳо бевосита таъсир мерасонад. Яъне пул вазифаи идоракунии талаботро иҷро карда, мувофиқан равандҳои хоҷагидориро низ таҳти идоракунӣ қарор медиҳад (масалан, дар дараҷаи назаррас ба шуғл ва ҳаҷми истеҳсолот таъсир мерасонад). Аз рӯи таълимоти Фридмен, устувории пул дар ғаболияти мӯътадили иқтисодиёт нақши муҳимро мебозад. Агар устувории муомилоти пул таъмин нашавад, пас ин ба пошхӯрии кулли механизмҳои пайвастандани қисматҳои иқтисодиёти бозорӣ, ки дар маҷмааи ягона фаро гирифта шудаанд боис мегардад. Афзоиши босуботи захираи пул рушди устувори истеҳсолотро таъмин мекунад. Давлат бояд ба воситаи бонки марказиаш устувории афзоиши захираи пулро новобаста аз ҳаракати давраи вазъи бозор таъмин кунад [11].

Мувофиқи ақидаи Р.Э. Лукас, давлат ба иқтисодиёт даҳолат карда, равобити мутақобилаи мавҷударо байни тағйирёбандаҳои иқтисодӣ тағйир медиҳад. Азбаски агентҳои иқтисодӣ одатан даҳолати давлатро ба ғаболияти иқтисодӣ интизоранд, онҳо дар ниҳоят қарор қабул мекунад, ки ҳангоми татбиқи сиёсати танзим аз қарорҳое, ки давлат пешбинӣ кардааст, фарқ мекунад.

Аз назари Лукас, субъектони иқтисодӣ иттилои фарогир дошта, аз ин рӯ оқибатҳои эҳтимолии сиёсати давлатии пулиро қарзӣ ва молиявиро бучетиро пешгӯӣ карда метавонанд. Бинобар ин, онҳо қарорҳои оқилонаро қабул мекунад, ки амалҳои давлатро мутавозин менамояд. Субъектони иқтисодӣ “соҳиби ақли худ мебошанд, аз ин рӯ мунтазири одамон барои иқтисодиёт ба андозаи сиёсати иқтисодии ҳукумат муҳим мебошад” [13].

Шахсони алоҳида ва ширкатҳое, ки иттилои мавҷударо очилан ва ба таври беҳтарин истифода мебаранд, абзорҳо ва механизмҳоро истифода бурда метавонанд, ки истеҳсолот ва шуғлро дар сатҳи мутавозин қарор медиҳад ва мувофиқан лаппишҳои сиклиро бозмедорад. Давлат дар ин ҳол набояд амалҳоро адо кунад, ки барои субъектони иқтисодиёт ғайриҷашмдошт бошанд, зеро ин ҳолат боиси ба миён омадани маҳдуди иловагӣ мегардад. Ягона амале, ки давлат метавонад адо кунад, ин назорати сатҳи нархҳо ва пешниҳод (тавассути андозҳо) мебошад.

Дар ин вазъият даҳолати давлат ҳам дар давраи дароз ва ҳам кӯтоҳмӯҳлат баризофа ҳисоб меёбад. Дар натиҷаи доштани иттилоӣ фарогир, иттиҳодияҳо на танҳо равандҳои ояндаи иқтисодиёро пешгӯӣ, балки амалҳои эҳтимолии давлатро низ пешбинӣ мекунад. Ҳавасмандкунии пулии талабот на ба рушди истеҳсолот, балки ба ҷаҳиши таваррумӣ оварда мерасонад. Аз назари Лукас, иқтисодиёти бозорӣ баробарвазнии вайроншударо мустақилона барқарор карда метавонад. Даҳолати давлат ба иқтисодиёт бошад, танҳо раванди худтанзимкунии бозориёро вайрон мекунад. Барои он ки субъектони иқтисодӣ ба тағйирёбии сиёсати хоҷагидорӣ воқуниши муносиб нишон диҳанд, зарур аст, ки ба онҳо иттило оид ба нархҳо саривақт дастрас гардад, инчунин пешгӯӣ ва арзёбии сохторҳои давлатӣ ба таври лозим мӯътамад бошанд.

Ҷ. Бюкенен чунин мепиндорад, ки танзими давлатии иқтисодиёт аз кӯшиши ба таври беҳтарин қонун гардонидани манфиатҳои хусусии ашхоси идоракунанда бармеояд. Бо ҳамин мақсад, онҳо ҳамеша мекӯшанд, ки миқёси даҳолати давлатро ба равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ тавсеа диҳанд. Яъне, ҳадафҳои ашхоси дар сари ҳокимият қарордошта аз аҳдҳои агентҳои хусусӣ тафовут надорад. Ба ақидаи Бюкенен, давлат бояд ба татбиқи ризоияти ҷамъиятӣ, коркарди қоидаҳои ҳамоҳангии иҷтимоӣ бо назардошти манфиат барои ҳар як фард мусоидат намояд, на ин ки бо вазифаҳои истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ва суфта кардани ноқомии бозор маҳдуд бошад. Барои бозори сиёсигардонидашуда, ноил гаштан ба ҳолати парето-самаранокӣ аз ҳисоби шумораи зиёди иштирокчиёнаш хеле мураккаб аст. Қабули қарори яқдилона аз ҳисоби доимо афзудани шумораи овоздиҳандагон амалан имконнопазир мегардад. Ҳаракатпазирии (мобилӣ) аҳоли низ дар бозори сиёсигардонидашуда ноил гаштан ба парето-самаранокӣ душвор менамояд. Интиҳоби сиёсӣ назар ба бозорӣ аз рӯи номгӯи кӯчаки алтернативаҳои бо истино татбиқ карда мешавад. Бинобар ҳамин, вазифаҳои асосии давлат дар иқтисодиёт бояд ба таъмини волоияти қонун ва истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ вобаста бошанд [2].

Ақидаҳои мактаби австриягӣ бошад, дар ғояи қувваи худташқилкунандаи механизми нархии бозор асос ёфтаанд. Мувофиқи ин ақида, мураккабии рафтори афрод ва тағйирёбии доимии бозорҳо моделиронии математикиро дар иқтисодиёт мушқил менамояд. Бинобар ҳамин, сиёсати иқтисодӣ бояд дар принципҳои иқтисодиёти озод (laissez-faire) асос ёфта бошад. Намояндагони мактаби австриягӣ ҳимояи озодии шартномаҳоро, ки байни субъектони иқтисодӣ баста мешаванд чун ҷанбаи калидӣ қабул карда, зарурати даҳолати камтарини берунаро дар транзаксияҳо эътироф мекунад.

Аз рӯи ақидаи Л. фон Мизес, афзудани даҳолати давлат ба иқтисодиёт, тақвияти нақши бюрократияро ба миён меорад. Зимнан, дар баробари оқибатҳои анъанавии манфии бюрократия, аз қабилӣ коррупсия, поёнравии самаранокӣ истеҳсолот, Мизес вайроншавии раванди навоарӣ ва паҳншавии тамоюли пайгирии усулҳои кӯҳнашудаи хоҷагидориро низ қайд мекунад. Раванди мазкур дар навбати худ ба қафравии (регресс) иқтисодӣ оварда мерасонад [5].

Дигар далеле, ки Мизес оид ба даҳолат накардани давлат ба иқтисодиёт овардааст, ин принсипи демократии фаъолияти бозор аст. Ба ақидаи ӯ, танҳо истеъмолкунандагон метавонанд сохтори истеҳсолоти ҷамъиятиро объективона муайян кунанд (тавассути талабот).

Ф.А. Хайек чунин меҳисобид, ки даҳолати давлат ба иқтисодиёт аз ҳисоби дарк карда натавонишани хусусияти ғайриҷашмдошти бисёре аз равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ба миён меояд. Ӯ ғояи Мизесро дар он бобат, ки механизми нархҳо абзори беҳтарини мубодилаи самаранок ва истифодаи захираҳо мебошад, ҷонибдорӣ кардааст [10]. Аз рӯи ақидаи Хайек, субъектони иқтисодӣ ба вазъият озодона воқунишкунанда, донишҳои худро беҳтар аз ҳар мақомоти ҳукуматӣ истифода бурда метавонанд, яъне ҳамин донишҳоро ба маҷрои умумии донишҳои ҷомеа шомил карда метавонанд. Зеро дар сатҳи субъекти алоҳидаи иқтисодӣ таҳия, қабул ва татбиқи қарорҳои иқтисодӣ назар ба он, ки дар сатҳи ҳукуматӣ мувофиқа шуда зудтар амалӣ мешавад. Ба ғайр аз ин, дар пайравии

Мизес, Хайек низ қайд мекунад, ки банақшагирии директивӣ дар такрористехсоли низоми мавҷудаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ асос ёфта, хусусияти дискриминатсионӣ дорад.

Ғояи Кейнсро оид ба ҳавасмандсозии талаботи маҷмӯавӣ ва дастгирии шугли пурра аз ҳисоби экспансияи қарзӣ танқид намуда, Хайек қайд мекунад, ки чунин сиёсати даҳолати давлат ба иқтисодиёт ба болоравии таваррум оварда мерасонад, ки дар навбати худ ба афзоиши боз ҳам бештари бекорӣ боис мегардад.

Назарияи танзимоти капитализм пайдоиш, рушд ва аз байн рафтани шаклҳои ҷомеаро таҳқиқ мекунад. Баръакси неоклассикон, ки дар таҳқиқоти худ ба категорияи “баробарвазнӣ” таъя кардаанд, танзимотчиён назарияи худро дар мафҳуми “танзимот” таҳия намудаанд. Назарияи “танзимот” нақши муҳимро дар рафтори ашхос ба институтҳои ҷамъиятӣ мансуб медонад. Назарияи танзимот аз он бармеояд, ки барои рушди ҳамоҳангии ҷамъият, ноил гаштан ба мусолиҳаи (компромис) институтсионалӣ байни давлат, соҳибкорон ва иттифоқҳои касаба дар шакли институти созишномаҳои коллективӣ зарур аст. Ноил гаштан ба чунин мусолиҳаи институтсионалӣ амсилаи миллии танзимотро ташаккул медиҳад.

Вобаста аз робитаҳои пурракунада (комплементарӣ) ва дараҷаи ҳузури давлат чун институт дар муносибатҳои бозорӣ, танзимотчиён шаклҳои низомҳои иқтисодиро ба доираи таҳқиқот ворид намуданд. Р.Буайе ҷаҳор шакли танзимотро ҷудо намудааст: шакли бозории танзимот (озодии максималии принципҳо ва нақши минималии давлат), шакли мезокорпоративистии танзимот (вазифаи давлат ин таъминоти ғайридаҳлат бо қонунгузории дақиқ аст), шакли сотсиал-демократии танзимот (давлат дар тақсмоти арзиши нав вақолатҳои фарогирро дар ихтиёр дорад), шакли этатистии танзимот (давлат на танҳо дар тақсмоти арзиши нав, балки дар муайян кардани сатҳи ниҳоеи афзоиши даромадҳо нақши муҳимро мебозад). Аммо мавриди қайд аст, ки ягон шакли номбаршудаи танзимот, ақалан танзими минималии давлатии иқтисодиётро истисно намекунад. Мувофиқи назарияи танзимот, бозор худ аз худ ташаккул ёфта наметавонад. Он мавҷудияти низоми ташаккулёфтаи қоидаҳо ва қазоватро дар назар дорад, ки ба таври воқеӣ гузаронидани созишномаҳоро қайлат медиҳад. Ҳатто шакли бозории танзимот, бидуни фазои муташаққили ҷамъиятӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳокимият имконнопазир аст. Яъне бозор низ чун дигар унсурҳои низоми иқтисодӣ, ҳамин гуна институт мебошад. Давлат бошад, яке аз омилҳои муҳимтарини танзимгари иқтисодиёт мебошад. Аз рӯи ақидаи Буайе “Танҳо давлат метавонад чунин ҳадамотеро аз қабилҳои таҳияи дурнамои дарозмӯҳлат ва ҳимояи робитаҳои ҷамъиятӣ дар ҳолатҳои иҷро кунад, ки дар он вақт паҳншавии қуллии муносибатҳои бозорӣ метавонад онҳоро фалаҷ кунад” [1]. Вазифаи муҳимтарини институтҳои ҳокимияти давлат ҳатто дар шароитҳои наздик ба бозори рақобати қомил, муайян кардани қоидаҳои ғайридаҳлати иқтисодиёт ва назорати риояи онҳо мебошад.

Мавқеи намоёндагоии назария оид ба дараҷаи даҳолати давлат ба ғайридаҳлати иқтисодӣ, вобаста аз вазъи ба миёномадаи бозор, таҳдидҳо ва ҳавфҳои тартиботи ҷаҳонӣ, зарурати дарёфти роҳҳои ҳалли муаммоҳои иқтисодии мамлакатҳои гуногун тағйир ёфта меистад. Дар шароити имрӯза, дар риштаи улуми иқтисод мавҷуд будани нуқтаи назари ягонро оид ба нақши давлат дар иқтисодиёт тақдир қардан имкон надорад. Агарҷанде ғояҳои ҳоҷагидории нақшавӣ аз ҷониби аксари мутлақи намоёндагоии назария ҳаёлий доништа шуда бошад ҳам, олимон ҳанӯз рушди ҳоҷагии ҷаҳониро бидуни иштироки давлат чун яке аз институтҳои муҳими ҳоҷагидорӣ тасаввур қарда наметавонанд.

Вобаста аз ҳулосаҳои омӯзиш ва тавсифи таълимоти равияҳои илмӣ муосирӣ танзмоти давлатии равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, самтҳои минбаъдаи тақомули танзими молиявии иқтисодиёти мамлакатро чунин дидан мумкин аст. Тақдирҳои болобарии сифати танзими молиявии равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакатро дар замони муосир аз рӯйи чунин пайдарҳамӣ овардан мумкин аст:

- коркарди барномаи мусоидати ҳамаҷониба барои гузаронидани ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи мамлакат ва минтақаҳои он, ки ба ташаккули ҳавасмандиҳо барои татбиқи абзорҳои банақшагирии стратегӣ равона гардида бошад;

- коркарди низоми мукаммали мониторинги нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии рушди мамлакат: ҳолати пойгоҳи меъёриву ҳуқуқӣ, рафти татбиқи ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ, монеаҳои расмӣ ғайрирасмӣ дар пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва амалигардонии лоиҳаҳои инвестиционӣ, муайян кардани маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва имкониятҳо барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги инвестиционӣ, таҳияи низоми ҷамъоварӣ ва паҳнкунии таҷрибаи беҳтарину пешқадами татбиқи ислоҳот дар сатҳи марказ ва маҳалҳои мамлакат;

- мусоидат кардан ба ҳамоҳангсозии байниминтақавии қарорҳо дар соҳаи сиёсати иқтисодӣ – иштироки вазорату мақомоти дахлдори ҳокимияти марказӣ дар раванди коркарди стратегияҳои рушди минтақавӣ ва маблағгузории лоиҳаҳои инфрасохтории байниминтақавӣ, ки бо ташаббуси якчанд минтақаҳои шарик бунёд карда мешаванд;

- дастгирӣ ва мусоидат ба амалигардонии ҳамаҷонибаи барномаву лоиҳаҳои таҷрибавии саноативу истеҳсолии воридотивазкунанда, дастгирии молиявӣ ҳуқуқии стартапҳои соҳибқорони ташаббусқори ватанӣ (хоса ҷавонон) ва тавсеаи минбаъдаи таҷрибаи ҳосилшуда дар натиҷаи амалигардонии ин лоиҳаву барномаҳо дар дигар минтақаҳои кишвар;

- татбиқи механизмҳои мавҷудаи ҳавасмандии молиявӣ минтақаҳо ва маҳалҳои афзалиятноки саноативу истеҳсолӣ, ки самти рушди иҷтимоию иқтисодиашон бештар ба ташаккули минтақаҳои саноативу сайёҳӣ нигаронида шудааст. Маблағгузории муштаракӣ ибтикороти ҳокимияти маҳаллӣ дар самти ислоҳоти созандаи иҷтимоию иқтисодӣ аз ҳисоби воситаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ. Муайян карда, паҳн намудани таҷрибаи беҳтарини гузаронидани ислоҳоти иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ.

Таъмини рушди устувори иқтисодӣ, робитаи мутақобилаи самараноки ҳамаи сатҳу доираҳои ҳокимияти маҳалливу марказӣ дар татбиқи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ, беҳтар кардани сифати танзим ва боло бурдани самаранокии истифодаи захираҳои молиявиро дар миқёси кишвар дар назар дорад. Дар робита бо ин, гузаронидани ислоҳоти маъмурий, ворид кардани механизмҳои нави танзим ва идоракунии буҷетӣ андозии равобити мутақобилаи мақомоти худидораи маҳаллӣ, рушди механизмҳои ҳамкорӣ бахшҳои хусусиву давлатӣ дар миқёси марказу маҳалҳо бояд ба яке аз афзалиятҳои стратегияи рушди мамлакат мубаддал гарданд.

АДАБИЁТ

1. Буайе Р. Теория регуляции: Критический анализ / Пер. с франц. Н.Б. Кузнецовой. М.: Наука для общества, Российск. гос. гуманит. ун-т. – С. 63, 1997.
2. Бьюкенен Дж.М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы / Нобелевские лауреаты по экономике, т. 1 / Фонд экономической инициативы. М.: Таурус Альфа, 1997.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. с англ. проф. Н.Н. Любимова; под ред. Л.П. Куракова. М.: Гелиос АРВ, 2002.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд., т. 13. М.: Политиздат, 1974.
5. Мизес Л. Либерализм в классической традиции. М.: Социум; Экономика, 2001.
6. Ойкен В. Основы национальной экономики. М.: Экономика, 1996.
7. Розмайнский И. К формированию посткейнсианской теории государства. Terra Economicus, 2010. т. 8, № 1, с. 13–26.
8. Самуэльсон П.Э., Нордхаус В.Д. Экономика. 19-е изд. М.: Вильямс, 2012.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Эксмо, 2007.
10. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок. М.: Изограф, 2000.

11. Friedman M. Capitalism and Freedom. Chicago and London: University of Chicago, 1962.
12. Kaldor N. Collected Economic Essays. L., vol. 1–8, 1960–1980.
13. Lucas R.E., Sargent T.T. Rational Expectations and Econometric Practice. L. – P. 301, 1991.
14. Robinson J. Essays in the Theory of Economic Growth. L.: Macmillan, 1962.
15. Rousseas S. Post Keynesian Monetary Economics. 3rd Ed. L.: Macmillan, 1998.
16. Sraffa P. Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory. Cambridge, 1960.

УДК 336.7

Муминзода Х.И., Муминзода М.Н.

НАҚШИ ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ КОРРУПСИЯ: ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ МАСЪАЛА

Гузариш аз пули нақд ба пардохтҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯза тақозои замон буда, таъмин намудани шаффофияти молиявӣ, аз байн бурдани омилҳои инсонӣ, осон ва қулай пардохт намудани пардохти хизматрасонӣ, қоҳиш додани иқтисоди ғайрирасмӣ, таъмини суботи молиявӣ, кам намудани ҳаҷми пули нақд дар муомилот ва хароҷотҳо вобаста ба эмиссияи он, беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ва афзоиш ёфтани даромадҳои буҷети давлатӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Дар мақола муаллифони таъсири бисёрҷанбаи муомилоти ғайринақдӣ ба коррупсию омӯхта, ҷанбаҳои иқтисодии ин тағйиротро таъкид мекунанд. Пардохтҳои ғайринақдӣ инчунин омилҳои коррупсиониро маҳдуд намуда, ба бунёди ҷомеаи аз коррупсию озод муосидат менамояд. Вақте ки кишварҳо пардохтҳои ғайринақдиро ҳарчи бештар қабул мекунанд, манфиатҳои иқтисодӣ ва шаффофияти марбут ба ин таҳаввулот ҳамчун абзори муҳими муборизаи ҷаҳонӣ бо коррупсию хизмат мекунанд.

Калидвожаҳо: транзаксияҳои рақамӣ, самаранокии иқтисодӣ, чораҳои зиддикоррупсионӣ, коркарди захираҳо, пардохтҳои ғайринақдӣ, иқтисодиёти ғайрирасмӣ, пешгирии қаллобӣ, даромадҳои давлатӣ, системаҳои молиявии ҷаҳонӣ, устувории иқтисодӣ, технологияи пардохт.

Муминзода Х.И., Муминзода М.Н.

РОЛЬ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОПРОСА

Переход от наличных к безналичным расчетам – насущная необходимость в современных условиях, обеспечение финансовой прозрачности, исключение человеческого фактора, легкая и удобная оплата услуг, сокращение неформальной экономики, обеспечение финансовой стабильности, сокращение количества наличных денег в обращении и расходов, связанных с его эмиссией, улучшение инвестиционного климата и увеличение доходов государственного бюджета имеют положительный эффект. В статье авторы исследуют многогранное влияние безналичных операций на коррупцию и подчеркивают экономические аспекты этих изменений. Безналичные платежи также ограничивают факторы коррупции и способствуют созданию общества, свободного от коррупции. Поскольку страны все чаще принимают безналичные платежи, экономические

выгоды и прозрачность, связанные с этими событиями, служат важными инструментами в глобальной борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: цифровые транзакции, экономическая эффективность, антикоррупционные меры, ресурсоемкое обращение с наличными деньгами, неформальная экономика, цифровая трансформация, предотвращение мошенничества, глобальные финансовые системы, экономическая устойчивость, платежная технология

Muminzoda H.I., Muminzoda M.N.

THE ROLE OF NON-CASH PAYMENTS IN THE FIGHT WITH CORRUPTION: ECONOMIC ASPECTS OF THE ISSUE

The transition from cash to non-cash payments is the need of the hour in today's conditions, ensuring financial transparency, eliminating human factors, easy and convenient payment for services, reducing the informal economy, ensuring financial stability, reducing the amount of cash in circulation and expenses related to its emission, the improvement of the investment climate and the increase of state budget revenues have a positive effect. In the article, the authors study the multifaceted impact of non-cash transactions on corruption and emphasize the economic aspects of these changes. Non-cash payments also limit the factors of corruption and facilitate the creation of a corruption-free society. As countries increasingly accept cashless payments, the economic benefits and transparency associated with these developments serve as important tools in the global fight against corruption.

Keywords: digital transactions, economic efficiency, anti-corruption measures, resource-intensive handling of monetary value, informal economy, digital transformation, fraud prevention, global financial systems, economic sustainability, payment technology.

Коррупсия як зухуроти густурда ва мураккабест, ки ба рушди иқтисодии кишварҳои ҷаҳон таъсир расонида, эътимоди мардум ва самаранокии институтҳои хоҳиш медиҳад.

Мубориза бо фасоди ҷаҳонӣ саъю кӯшиши муштараки ҳукуматҳо, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши хусусиро талаб мекунад. Ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷаҳорҷӯбаҳои устувори ҳуқуқӣ, институтҳои шаффоф ва маъракаи огоҳсозии аҳоли ҷузъҳои муҳими ҳама гуна стратегияи мубориза бо коррупсия дар миқёси ҷаҳонӣ мебошанд.

Вақте ки ҷомеаи ҷаҳонӣ бо мушкилоти фарогири коррупсия мубориза мебарад, роҳҳои ҳалли инноватсионӣ барои баланд бардоштани шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва самаранокӣ дар муомилоти молиявӣ ҷустуҷӯ карда мешаванд. Яке аз чунин роҳҳои маъруфият пайдо мекунад, нақши пардохтҳои ғайринақдӣ дар мубориза бо коррупсия мебошад. Дар замоне, ки пешрафтҳои рақамӣ тарзи гузаронидани муомилоти молиявиро тағйир медиҳанд, гузариш ба пардохтҳои ғайринақдӣ як стратегияи муҳим дар мубориза бо амалҳои коррупсионӣ мебошад.

Вобастагии анъанавӣ ба муомилоти пули нақд муддати тӯлонӣ бо набудани шаффофият алоқаманд буда, барои фаъолияти коррупсионӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Пардохтҳои ғайринақдӣ, ки интиқолҳои электронӣ, ҳамёнҳои рақамӣ ва дигар шаклҳои муомилоти рақамиро дар бар мегиранд, алтернативаи умедбахшро тавассути ҷорӣ кардани масъулият ва пайгирӣ, ки қаблан бо асъори қоғазӣ дастрас набуданд, пешниҳод мекунад.

Бо баррасии оқибатҳои иқтисодии пардохтҳои ғайринақдӣ, мо ҳадаф дорем, ки потенциали табдилдиҳандаи ин технологияҳо дар эҷоди экосистемаи молиявии ҷаҳонӣ бештар масъулиятнок ва устувортар равшан созем. Вақте ки ташкилоту корхонаҳо ва шахсони алоҳида маблағгузориҳои рақамиро ҳарчи бештар қабул мекунад, фаҳмидани динамикаи иқтисодии ин тағйирот дар заминаи васеътари хоҳиш додани коррупсия ва мусоидат ба рушди устувор ҳатмӣ мегардад [1, с.175; 2, с.5; 3, с.127].

Омӯзиши чанбаи иқтисодии муомилоти ғайринақдӣ бо якчанд сабабҳо муҳим аст, зеро он дар бораи оқибатҳо ва манфиатҳои васеътари марбут ба гузариш ба системаҳои пардохтҳои рақамӣ ва ғайринақдӣ фаҳмиши пурарзиш медиҳад [9, с.234; 10, с.175;11, с.305;12, с.284]. Инҳоянд баъзе сабабҳои асосӣ, ки аҳамияти баррасии чанбаи иқтисодии муомилоти ғайринақдро нишон медиҳанд:

- Фаҳмидани оқибатҳои иқтисодии муомилоти ғайринақдӣ дар арзёбии таъсири онҳо ба шаффофият кӯмак мекунад. Муомилоти рақамӣ пайраҳҳои электрониро тарк карда, пайгирии фаъолиятҳои молиявиро осонтар мекунад. Ин шаффофият воситаи пурқувват дар пешгирӣ ва ошкор кардани амалҳои коррупсионӣ мебошад.

- Амалиётҳои ғайринақдӣ аксар вақт нисбат ба муомилоти нақдии анъанавӣ самараноктаранд. Бо омӯхтани манфиатҳои иқтисодӣ, аз қабili кам кардани хароҷоти амалиётӣ, сарфаи захираҳо ва баланд бардоштани самаранокӣ, ҷонибҳои манфиатдор метавонанд дар бораи бартарҳои қабули системаҳои пардохти рақамӣ қарорҳои огоҳона қабул кунанд.

- Баррасии динамикаи иқтисодии муомилоти ғайринақдӣ имкон медиҳад, ки таҳлили он, ки чӣ гуна ин усулҳо имкониятҳои ришвахорӣ ва ғасодро коҳиш медиҳанд. Кам шудани вобастагӣ ба пули нақди ҷисмонӣ метавонад роҳро барои амалҳои коррупсионӣ маҳдуд созад ва ба экосистемаи молиявӣ устувортар ва ҳисоботдиҳанда мусоидат кунад [5, с.261;6, с.355;7, с.125;8, с.202].

- Қабули муомилоти ғайринақдӣ метавонад ба рушди иқтисодӣ таъсири мусбӣ расонад. Вақте ки транзаксияҳои рақамӣ бештар паҳн мешаванд, онҳо метавонанд ба системаи молиявӣ бештар динамикӣ ва фарогир, мусоидат ба рушди иқтисодӣ тавассути бештар кардани дастрасӣ ба хизматҳои молиявӣ ва коҳиш додани монеаҳо дар тиҷорат сахм гузоранд.

- Муомилоти ғайринақдӣ пайраҳҳои аудити электрониро эҷод мекунанд, ки метавонанд барои назорат ва танзим аҳамияти ҳалкунанда дошта бошанд. Бо омӯхтани чанбаҳои иқтисодӣ, сиёсатмадорон ва танзимгарон метавонанд бештар дарк кунанд, ки чӣ гуна ин пайроҳаҳо ба назорат ва таъмини риояи қоидаҳои молиявӣ мусоидат мекунанд.

- Оқибатҳои иқтисодии ворид кардани технологияҳои мушаххаси рақамӣ ба муомилоти ғайринақдӣ назаррасанд. Амнияти мукамал ва коҳиши хатарҳои қаллобӣ вобаста ба шахсият ба муҳити амнтар ва бозғатимоди молиявӣ, мусоидат ба суботи иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

- Таҳлили чанбаҳои иқтисодӣ дар арзёбии таъсири ислоҳоти ҳукумат ва дастгирии қонунгузорӣ барои муомилоти ғайринақдӣ кӯмак мерасонад. Ҳукуматҳо дар эҷоди муҳит, ки ба афзоиши пардохтҳои рақамӣ мусоидат мекунанд, нақши муҳим мебозанд ва дарки манфиатҳои иқтисодӣ дар таҳияи сиёсатҳои муассир кумак мекунанд.

- Афзоиши муомилоти ғайринақдӣ ба ғанӣ гардидани даромади бучетӣ давлатӣ мусоидат менамояд. Яъне, муомилоти ғайринақдӣ ба шаффофияти ҳисоботи молиявӣ мусоидат намуда, ба ин васила даромади андозсупорандагон ғанӣ ва пардохти андозҳо афзоиш меёбад.

Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2023 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 10,9 млн. адад амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 1 189,0 млн. сомонӣ анҷом дода шуданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 12,0 Ҷоиз ва 6,7 Ҷоиз зиёд мебошад.

Ба санаи 30 сентябри соли 2023 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 20 ташкилоти қарзии молиявӣ 7,5 млн. ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 1,8 млн. адад (31,5%) афзудааст

Сарчашма: https://nbt.tj/tj/payment_system/mablaghoi-elektroni.php

Рушди бозори қортҳои пардохтии бонкӣ

37,4% зиёд мебошад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ба санаи 30 сентябри соли 2023 дар ҷумҳурӣ аз ҷониби 23 ташкилоти қарзии молиявии ватанӣ 6,4 млн. адад қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуда, нишондиҳандаи мазкур нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 ба андозаи

Афзоиши шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ

Ҳиссаи қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ

Барои хизматрасонии дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҷмӯъ 2092 адад банкомат ва 7727 адад терминалҳои электронӣ насб карда шудаанд. Аз ин миқдор терминалҳои электронӣ, 3105 адад дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 4622 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 мувофиқан 52,8 фоиз ва 22,8 фоиз зиёд шудаанд. Инчунин, дар ин сана QR-рамзҳои дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насбкардашуда ба 10502 адад баробар шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 - 35,6 фоиз кам мебошад. Сабаби кам шудани теъдоди QR-рамзҳо ин гузариш ба QR-рамзи ягонаи Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.

сентябри
с.2022

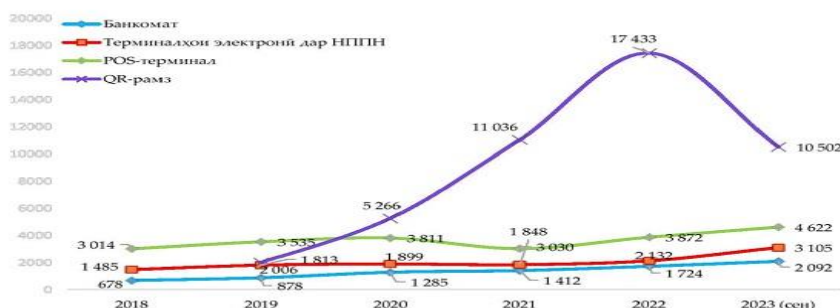
сентябри
с.2023

Дар давраи ҳисоботӣ таносуби ҳиссаи амалиётҳои гирифтани пули нақд ва пардохтҳои ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои

электронӣ) 81,7 фоиз ба 18,3 фоизро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ҳиссаи амалиётҳои ғайринақдӣ 7,6 банди фоизӣ зиёд гардидааст.

■ БМКБ; 2,1%

Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ (адад)

Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии картҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Истифодабарии терминалҳои электронӣ ва QR-рамзҳо дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ (фоиз)

Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ

https://nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php

Дар давоми моҳҳои январ-сентябри соли 2023 амалиётҳои ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯи шумора 65,4 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 94,9 фоиз афзоиш ёфтааст.

Омӯхтани ҷанбаи иқтисодии муомилоти ғайринақдӣ барои фаҳмиши ҳамаҷонибаи таъсири онҳо ба ҷабҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла шаффофият, самаранокӣ, коҳиш додани коррупсия ва рушди умумии иқтисодӣ муҳим аст. Ин дониш барои қабули қарорҳои огоҳона аз ҷониби ҳукуматҳо, корхонаҳо ва шахсони алоҳида ҳангоми паймоиш дар манзараи таҳаввулотии молияи рақамӣ муҳим аст.

Якчанд кишварҳои ҷаҳон аз ташаббусҳое, ки ба баланд бардоштани шаффофияти иқтисодӣ нигаронида шудаанд, манфиатҳои воқеиро эҳсос кардаанд. Ин кӯшишҳо аксар вақт татбиқи ислоҳот, қабули технология ва тақмили сохторҳои идоракуниро дар бар мегиранд.

Сингапур дар шохисҳои шаффофияти ҷаҳонӣ пайваста мақоми баландро ишғол мекунад. Дар ин кишвар ҷораҳои қатъии мубориза бо коррупсия ва ҷаҳорҷӯбаи мустаҳками меъёрӣ амалӣ карда шудааст. Мақомоти пулии Сингапур (MAS) технологияи молиявиро бо мақсади баланд бардоштани шаффофият дар бахши молиявӣ қабул намуда, ба обрӯи он ҳамчун як маркази молиявии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Зеландияи Нав бо муҳити шаффоф ва бидуни фасод машҳур аст. Муваффақияти кишвар ба институтҳои қавӣ, додгоҳи мустақил ва таахҳуд ба идоракунии ошкоро марбут аст. Ҳукумати Зеландияи Нав мунтазам маълумотро дар бораи тақсими бучет, равандҳои харид ва хароҷоти давлатӣ нашр карда, фарҳанги масъулиятшиносиро афзоиш медиҳад.

Дания яке аз кишварҳои камфасодзада дар ҷаҳон аст. Муваффақияти кишвар дар пешбурди шаффофият ба маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла низомии хуби ҳуқуқӣ, идоракунии самарабахши бахши давлатӣ ва ўҳдадорӣ қавӣ ба ҷораҳои зиддикоррупсионӣ марбут мебошад.

Эстония барои табдили бомуваффақияти рақамии худ ва ўҳдадорӣ шаффофият эътироф шудааст. Дар кишвар қарорҳои инноватсионии идоракунии электронӣ, аз ҷумла имзои рақамӣ, барномаҳои электронии резидентӣ ва хизматҳои онлайнӣ давлатӣ ҷорӣ карда шудаанд. Ин ташаббусҳо на танҳо самаранокӣро афзоиш медиҳанд, балки ба ҳукумати шаффоф ва ҳисоботдиҳанда мусоидат мекунанд.

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши шаффофияти иқтисодӣ аксар вақт бо идоракунии хуб, истифодаи самаранокӣ технологияҳо ва ўҳадорӣ ба ҷораҳои зиддикоррупсионӣ алоқаманд аст. Кишварҳое, ки шаффофиятро авлавият медиҳанд, тамоюли ҷалби сармоягузорӣ, эҷоди эътимоди мардум ва фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушди устувори иқтисодӣ мебошанд.

Афзоиши самаранокии марбут ба муомилоти ғайринақдӣ назаррас буда, ба чанбаҳои гуногуни системаҳои молиявӣ, тичорат ва муомилоти инфиродӣ таъсир мерасонад. Ин аст баррасии дастовардҳои асосии самаранокӣ:

Муомилоти ғайринақдӣ, махсусан пардохтҳои рақамӣ, нисбат ба усулҳои анъанавии пардохт хеле зудтар коркард мешаванд. Интиқоли маблағҳои электронӣ ва транзаксияҳои ҳамёни рақамӣ имкон медиҳанд, ки интиқоли ғайри маблағҳо, кам кардани вақти зарурӣ барои муомилоти молиявӣ мубоидат намояд.

Муомилоти ғайринақдӣ аксар вақт ба сарфаи хароҷот ҳам барои истеъмолкунандагон ва ҳам барои корхонаҳо оварда мерасонад. Масалан доллари ИМА 64 ғоизи маблағҳои умумии дар ҷаҳонбударо ташкил мекунад ва барои истеҳсоли 900 млрд доллари ИМА 7 млрд доллар хароҷот карда мешавад [4].

Барои корхонаҳо, хароҷоти марбут ба коркарди дастӣ, аз қабili ҳуҷҷатгузорӣ, нигоҳдорӣ ва мувофиқати дастӣ, кам карда мешаванд.

Дастовардҳои самаранокии марбут ба муомилоти ғайринақдӣ дар ченакҳои гуногун, аз ҷумла суръат, арзиш, оптимизатсияи захираҳо, дақиқӣ ва роҳати муштариён паҳн мешаванд. Табдилоти ҷорӣ рақамии системаҳои молиявӣ тағйироти парадигмаро ба самти усулҳои муассиртар, соддатар ва аз ҷиҳати технологӣ пешрафтаи пардохт пеш мебарад.

Қоҳиш додани равандҳои коркарди пули нақд, ки захираҳои зиёдро талаб мекунанд, бартарии назаррасест, ки бо қабули амалиёти ғайринақдӣ алоқаманд аст. Ин гузариш як қатор бартариҳоро меорад, ки ба самаранокӣ, сарфаи хароҷот ва такмил додани идоракунии умумии системаи молиявӣ мусоидат мекунад. Қоҳиш додани равандҳои муомилоти пулии захираҳо тавассути муомилоти ғайринақдӣ як қатор бартариҳоро пешниҳод мекунад, аз ҷумла сарфаи хароҷот, баланд бардоштани самаранокӣ, бештар кардани амният ва инфрасохтори молиявии соддатар. Бо идомаи пешрафти технология, саноати молиявӣ эҳтимолиан шохиди оптимизатсияи минбаъдаи равандҳо мегардад, ки барои корхонаҳо ва шахсони алоҳида барои қабули усулҳои пардохти ғайринақдӣ ҳавасмандии иловагӣ фароҳам меорад.

Пандемияи COVID-19 қабули муомилоти ғайринақдро суръат бахшид, зеро истеъмолкунандагон ва корхонаҳо барои қоҳиш додани хатарҳои саломатӣ усулҳои пардохти ройгонро меҷӯянд. Ин тағйирот дар рафтор боиси бартарии устувори пардохтҳои рақамӣ гардид, пас аз барқарорсозии иқтисодиёт аз таъсири ин пандемия боз ҳам ташаккул ёфт. Барои мисол ҷи тавре дар боло аллақай қайд намудем, дар давоми солҳои 2018-2023 шумораи ҳамёнҳои электронӣ 21,8 маротиба афзоиш ёфт.

Дар баъзе фарҳангҳо ё минтақаҳо, истифодаи пули нақд барои муомилоти муайян метавонад аз ҷиҳати фарҳангӣ қабул ё интизор бошад. Ин меъёри фарҳангӣ метавонад муҳите эҷод кунад, ки эҳтимоли ришвахорӣ бештар аст, зеро истифодаи пули нақд дар таҷрибаҳои ҷомеа амиқан ҷой гирифтааст.

Қўшишҳо барои қоҳиш додани имкониятҳои барои ришваситонӣ аксар вақт мусоидат ба шаффофият, татбиқи ҷораҳои зиддикоррупсионӣ ва ташвиқи қабули системаҳои пардохтҳои рақамиро дар бар мегиранд. Бо баррасии омилҳои, ки муомилоти нақдро ба ришвахорӣ осебпазир мегардонанд, ҷомеаҳо метавонанд барои эҷоди экосистемаҳои молиявии бештар ҳисоботдиҳанда ва шаффоф кор кунанд.

Хулоса, ислоҳот аз низомии молиявии анъанавии қоғазӣ ба муомилоти рақамӣ ва ғайринақдӣ давраи нави шаффофият, самаранокӣ ва масъулиятро оғоз кард. Таъсири ин тағйирот аз доираи қулай фаротар буда, ба соҳаҳои, аз қабili талошҳои зидди коррупсия, пешгирии қаллобӣ ва назорати мукаммали танзимкунанда мерасад.

Роҳи аудити электронӣ, ки тавассути пардохтҳои ғайринақдӣ ба вучуд омадааст, ба мақомот воситаи пурқувват барои назорати фаъолияти молиявиро фароҳам меорад. Ин сабти ҳамаҷонибаи рақамӣ тафсилоти мураккаби транзаксияҳоро, аз ҷумла тамғаҳои вақт, тарафҳои ҷалбшуда, намудҳои транзаксия ва усулҳои пардохтро дар бар мегирад.

Шаффофияти ин сабтҳои рақамӣ ба мақомот дар мониторинги вақти воқеӣ, ошкор кардани қаллобӣ ва риояи қоидаҳои мубориза бо шустушӯи пул кӯмак мекунад.

Тадқиқотҳои мисолӣ аз саросари ҷаҳон, ба монанди амалиёти мошиншӯй дар Бразилия, ҷанҷоли 1MDB дар Малайзия ва ҷанҷоли шустушӯи пул дар Данске Банк нишон медиҳанд, ки ҷӣ гуна назорати электронӣ ва сабтҳои рақамӣ дар ошкор кардани қонуншиканӣҳои молиявӣ нақши муҳим доранд. Ин парвандаҳо аҳамияти системаҳои боэътимоди назорати электрониро дар мубориза бо фасод, шустушӯи пул ва дигар ҷиноятҳои молиявӣ таъкид мекунанд.

Манфиатҳои хоҳиши муомилоти нақдӣ гуногунҷабҳа буда, ҳам барои корхонаҳо ва ҳам барои мақомот оқибатҳои мусбат доранд. Аз нуқтаи назари тичорат, дастовардҳои самаранокӣ марбут ба транзаксияҳои рақамӣ, аз ҷумла сарфаи хароҷот, оптимизатсияи захираҳо ва идоракунии беҳтари гардиши пули нақд ба самаранокӣ умумӣ амалиёт мусоидат мекунанд. Дар ҳамин ҳол, мақомот аз дидани афзояндаи ғайриқонунии молиявӣ, мутобикати танзими танзим ва қобилияти ҳалли ғайриқонунии хатарҳои эҳтимолӣ баҳра мебаранд.

Вақте ки мо ба ояндаи афзояндаи рақамӣ идома медиҳем, ҳамкорӣ байни пешрафтҳои технологӣ ва ҷаҳорҷӯбаи меъёрӣ муҳим хоҳад буд. Муайян кардани мувозинати дурусти байни навоарӣ ва амният барои истифодаи пурраи иқтисодӣ назорати электронӣ дар нигоҳ доштани яқиндорӣҳои системаҳои молиявӣ ҳатмӣ хоҳад буд. Гузариши ҷорӣ ҷаҳонӣ ба муомилоти ғайриқонунии маъноӣ ӯҳдадорӣ бунёди манзараи молиявиро дорад, ки на танҳо аз ҷиҳати технологӣ пешрафта, балки инчунин ба коррупсия ва бадрафторӣ молиявӣ устувор аст [13, с.77; 14, с.113; 15; 16, с.5; 17, с.10; 18, с.3].

Дар маҷмӯъ, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки гузариш ба муомилоти ғайриқонунии талаботи замони муосир буда, ба таъмин намудани шаффофияти молиявӣ, аз байн бурдани омилҳои инсонӣ ва коорупсионӣ, осон ва қулай пардохт намудани пардохти хизматрасонӣ, қоҳиш додани иқтисоди ғайрирасмӣ, таъмини суботи молиявӣ, кам намудани ҳаҷми пули нақд дар муомилот ва хароҷотҳо вобаста ба эҳтисоби он, беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ва афзоиш ёфтани даромадҳои бучети давлатӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Гоибназаров, С. М. Стратегия эффективного управления человеческими ресурсами в условиях кризисного развития / С. М. Гоибназаров, Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/3(86). – С. 175-180. – EDN VWKYQL.
2. Кара-оол, А. Л. Оценка электронных средств платежа (методический аспект): дисс. ... канд. экон. наук: 8.00.10 / Кара-оол Аяна Леонидовна. – Новосибирск, 2021. – 217 с.
3. Курбонов, А. К. Особенность рынка аудиторских услуг в системе национальной экономики / А. К. Курбонов, К. Х. Барфиев, Д. А. Розиев // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 9-1(23). – С. 126-129. – EDN ХІККАХ.
4. Международные накопления в иностранных валютных резервах. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (санаи муроҷиат: 22.03.2023).
5. Муминзода, М. Н. Идея правового государства и его роль в защите прав человека / М. Н. Муминзода // Права человека в процессе глобализации : материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 07 декабря 2021 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – С. 261-268. – EDN ITIVQN.
6. Муминзода, М. Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М. Н. Муминзода, Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.

7. Муминзода, Н. И. Замимаҳои ҳуқукии муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №. 2(30). – Р. 122-136. – EDN BIWIFL.
8. Муминзода, Н. И. Защита прав потребителей в части платных образовательных услуг / Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 202-205. – EDN MDISQT.
9. Муминзода, Н. И. Мушкилоти ҳуқукии мубориза бо коррупсия дар соҳаи маориф / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 4-1. – Р. 234-243. – EDN QFSZXF.
10. Муминзода, Н. И. Нақши сармояи инсонӣ дар иқтисодиёт / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 1(45). – Р. 171-180. – EDN UKGENT.
11. Муминзода, Н. И. Правовые основы международного туризма / Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-2(47). – С. 303-313. – EDN OWXXHH.
12. Муминов, Н. И. Качественное обслуживание в период глобализации - основной и правовой фактор прогресса современного общества / Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 9. – С. 284-289. – EDN YTEAUX.
13. Муминов, Н. И. Понятие системы потребительского права / Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-6. – С. 77-80. – EDN UHJAWV.
14. Саъдизода, Ҷ. Иҷлосияи тақдирсозии миллати Тоҷик / Ҷ. Саъдизода, М. Н. Муминзода // Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эҳёи давлату ҳуқуқи миллии тоҷикон : Монография. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – Р. 113-126. – EDN DYGAYN.
15. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 аз 1.07.2022, №314 [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://nbt.tj/files/program/national_strategy_tj.pdf (санаи мурочиат: 22.03.2023).
16. Хушвахтзода, Қ. Х. Вазъи муносири низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, И. М. Ҳалимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 10. – Р. 5-13. – EDN XQOLBN.
17. Шашкина, Е. О. Влияние финансовых технологий на трансформацию банковского сектора экономики: зарубежный и отечественный опы: дисс. ... канд. экон. наук: 5.2.4 / Шашкина Евгения Олеговна. – М., 2022. – 287 с.
18. Швандар К.В. Безналичные платежи в экономике: Актуальные проблемы и их решение за рубежом // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2015. – №25 (259). – С. 2-10.

УДК 36.368

Муминов А.Б.

ТАМОҶУЛИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТА ВА АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ОН

Дар мақола зарурати такмили механизми танзими давлатии бозори хизматрасонии суғурта дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва вобаста ба аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии низоми суғурта ва фаъолияти он асоснок қада шудааст. Нигарони танзими давлатии ин соҳа пеш аз ҳама ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегии сиёсати иқтисодӣ таъкид

шудааст. Тамоюли рушди бозори суғурта дар Тоҷикистон, ки он маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар ҷараёни онҳо тақозо ва арза барои хизматрасониҳои суғурта ташаккул меёбад ва амалиёти хариду фурӯши онҳо иҷро мешавад, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф вобаста ба фазои суғуртаи ҷаҳонӣ дохил шудани бозори суғуртаи милли зарурати ташаккули модели самарабахши танзими бозори суғурта ва сохтори мувофиқи институтсионалии онро қайд намуда дар ин самт пешниҳодоти ҷолибро асоснок намудааст. Барои ҳалли муаммоҳои танзими давлатии бозори суғурта равиши методи ро пешниҳод намудааст, ки давр он нишондиҳандаи нисбатан баёнгар на қимати мутлақи як нишондиҳандаи комплексӣ, балки динамикаи он инъикос ёфтаанд. Ин қомилан мантиқист, зеро низом - ташкилот ҳамчун объектӣ идора - зерӣ таъсири омилҳои дохилии ҳалалрасони дорои ҳаҷму ҳосияти муҳталиф аст, ва амалҳои менечерҳоро танҳо дар сурати таҳқиқи динамикаи натиҷаҳои воқуниши онҳо ба ин омилҳо дуруст арзёбӣ қардан мумкин аст.

Вожаҳои гирехӣ: суғурта, бозори суғурта, давлат ва таанзими давлатӣ, институт, таъмини институтсионалии танзими давлати, самравноқӣ ва меъри арзёбӣ, нишондиҳандаҳои арзёбии самравноқии танзим.

Муминов А.Б.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАОВЫХ УСЛУГ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье обосновывается необходимость совершенствования механизма государственного регулирования рынка страховых услуг на новом этапе развития страны и в связи с социально-экономической эффективностью системы страхования и ее деятельности. Забота государственного регулирования данной сферы в первую очередь ориентирована на реализацию стратегических целей и задач экономической политики. Анализирован тенденции развития страхового рынка Таджикистана, представляющего собой совокупность экономических отношений, в ходе которых спрос и предложение формируются на страховые услуги и осуществляются операции по их купле-продаже. В связи с включением национального страхового рынка в мировое страховое пространство автор отметил необходимость разработки эффективной модели регулирования страхового рынка и его соответствующей институциональной структуры и обосновал интересные предложения на этот счет. Для решения задач государственного регулирования страхового рынка он предложил методический подход, отражающий не абсолютную величину комплексного показателя, а его динамику как относительно выразительного показателя. Это вполне логично, ведь система-организация как объект управления –находится под воздействием внутренних возмущающих факторов разной величины и свойств, и действия менеджеров могут быть правильно оценены только при наличии динамики результатов их регулирования.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, государство и государственное регулирование, институт, институциональное обеспечение государственное регулирование, критерии эффективности и оценки, показатели оценки эффективности регулирования.

Muminov A.B.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF INSURANCE SERVICES AND EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF ITS STATE REGULATION

The article substantiates the need to improve the mechanism of state regulation of the insurance services market at a new stage in the development of the country and in connection with

the socio-economic significance of the insurance system and its activities. The concern of state regulation of this sphere is primarily focused on the implementation of strategic goals and objectives of economic policy. The trends in the development of the insurance market of Tajikistan, which is a set of economic relations, during which supply and demand for insurance services are formed and transactions for their purchase and sale are carried out, are analyzed. In connection with the inclusion of the national insurance market in the global insurance space, the author noted the need to develop an effective model for regulating the insurance market and its corresponding institutional structure, and substantiated interesting proposals in this regard. To solve the problems of state regulation of the insurance market, he proposed a methodological approach that reflects not the absolute value of a complex indicator, but its dynamics as a relatively expressive indicator. This is quite logical, because the system - the organization as an object of management - is under the influence of internal disturbing factors of various sizes and properties, and the actions of managers can be correctly assessed only if there is a dynamics in the results of their response. these factors are being investigated.

Key words: insurance, insurance market, state and state regulation, institution, institutional support of state regulation, performance and evaluation criteria, indicators for evaluating the effectiveness of regulation.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъкид шудааст, ки “ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди минбаъда пеш аз ҳама бо фаъолияти самараноки низоми идоракунии давлатӣ, ки дар истифодаи якҷояи оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ асос ёфтааст, алоқаманд мебошад. Шаффофият ва ҳисоботдиҳии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ бояд асоси модели идоракунии технократӣ ва меритократӣ (шоистасолорӣ) гардад, ки қобилияти таъмин намудани рушди пешгирикунанда, индустриалӣ ва инноватсионии кишварро дорост” [4, С.37]. Дар низоми идоракунии давлатӣ ҷойгоҳи муҳимро танзими бозорҳо, пеш аз ҳама бозори молиявӣ, ки дар он бозори хизматрасониҳои суғурта низ мақоми ҳомаа дорад, ишғол менамояд. Дар марҳилаи нави рушди мамлакат вобаста ба аҳамияти иҷтимоию иқтисодии низоми суғурта ва фаъолияти он аҳамияти танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта меафзояд. Танзими давлатии ин соҳа пеш аз ҳама ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи сиёсати иқтисодӣ нигаронида шудааст. Дар шароити муосир раванди ба фазои суғуртаи ҷаҳонӣ дохил шудани бозори суғуртаи милли ҷой дорад. Ин ташаккули модели самарабахши танзими бозори суғурта ва сохтори мувофиқи институтсионалиро тақозо мекунад” [1, С. 45].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори суғурта ташаккул ва инкишоф ёфтааст, ва он маҷмӯи муносибатҳои иқтисодист, ки дар ҷараёни онҳо тақозо ва арза барои хизматрасониҳои суғурта ташаккул меёбад ва амалиёти хариду фурӯши онҳо иҷро мешавад. Дар бозори хизматрасониҳои суғурта якҷанд намуди *хизматрасониҳои суғурта* амал мекунад, ки онҳо соҳаҳои суғурташудаи ҳуқуқ мебошанд, ки тибқи он суғуртакунанда ҳимояи суғуртавиرو пешниҳод менамояд. (ҷадвали 1.)

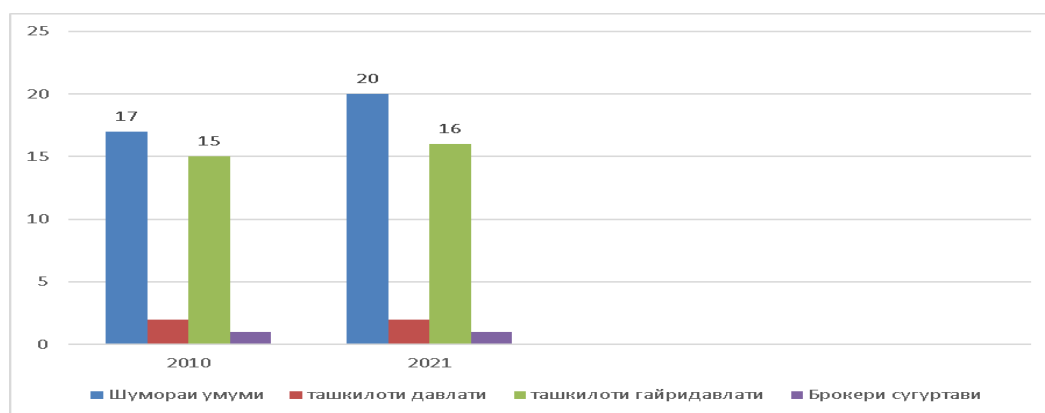
Ҷадвали 1. Намудҳои асосии хизматрасониҳои суғурта

№ пп	Намудҳои асосӣ	Тавсифи мухтасар
1.	Суғуртаи шахсӣ	Суғуртаи шахсӣ асосан хусусияти ихтиёрӣ дорад. Он ҷамъоварии пешакии маблағи шахрвандонро барои ҳолатҳои фарорасии ҳодисаҳои муайян дар ҳаёти онҳо таъмин мекунад.
2.	Суғуртаи амвол	Дар суғуртаи амвол асосан амвол ва манфиатҳои молумулкӣ ҳадафи муносибатҳои суғуртавӣ қарор мегиранд. Аз намудҳои сершумори суғуртаи амвол ҳоло суғуртаи борҳо, суғурта аз хатари сӯхтор,

		суғуртаи зидисўхторӣ, суғуртаи киштиҳои баҳрӣ ва ҳавопаймоҳо аҳамияти бештар доранд.
3.	Суғуртаи ҷавобгарӣ	Ҳангоми суғуртакунонии ҷавобгарӣ сухан дар бораи ҷавобгарии суғуртакунандагон дар назди шахсоне еравад, ки манфиатҳои иқтисодияшон ба самаранокии кори онҳо вобасагӣ дорад.
4.	Суғуртаи таваккали (хатари) соҳибкорӣ	Таваккали асосии соҳибкорӣ таваккали тичоратист, яъне эҳтимоли зарар дидани суғуртакунанда ҳангоми иҷрои ин ё он амалиёти тичоратӣ (муомилот, аҳдҳо, қарордодҳо ва ғ.) дар робита бо тағйирёбии таносуби иқтисодӣ, аз ҷониби шарикӣ тичорат (таҳвилгар ё истеъмолгар) иҷро нашудани уҳдадорӣ, масалан, ҳангоми таҳвил надодани маҳсулот ё таҳвили нопурраи он, мувофиқ набудани сифат ё натиҷаи он, таъмини бевақт, вайрон кардани муҳлати пардохт ва ғайраҳо.

Муаллиф таҳия кардааст

Дар мамлакат тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои суғурта мушоҳида мешавад. Чи тавре, ки аз расми 1. аён аст соли 2021 дар бозори хизматрасониҳои суғуртаи мамлакат 20 ташкилоти суғурта фаъолият менамуд, ки нисбат ба соли 2010 3 адад ва ё 17,6% зиёд шудааст. Дар бозор ва ё бахши суғуртаи иқтисодиёти мамлакат айна замон 17 ташкилоти суғуртаи ғайридавлатӣ, ки беш аз 85 ғоизи ташкилотҳои суғуртаи амалкунандаро ташкил медиҳанд, фаъолият менамояд. Маҳз онҳо агентҳои асосии бозори суғуртаро ташкил медиҳанд.

Расми 1 Шумораи агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта[2, С.97]

Дар даҳ соли охир шумораи ташкилоти суғурта ҳамагӣ 3 адад зиёд шудааст. Ин ҳолат оид ба вазъи монополии бозори суғурта шаҳодат медиҳад, ки ба таъсис ва шомил шудани ташкилотҳои нав монеаъ эҷод менамояд. Оид ба сатҳи монополии бозори хизматрасониҳои суғуртаи индекси Ҳерфиндал-Хиршман (ИНН) шаҳодат медиҳад” (Тибқи индекси Ҳерфиндал-Хиршман бозоре, ки дар он ин индекс аз 1800 зиёд аст, бозори монополӣ ҳисобида мешавад). Ҳисобҳо нишон медиҳад, ки индекси Ҳерфиндал-Хиршман барои дороиҳои ташкилотҳои суғурта 2321,7 ва уҳдадориҳо 2795,4 мебошад. Пас, бозори суғуртаро дар мамлакат метавон бозори монополӣ тавсиф дод, ки дар он рақобати номукамал мебошад. Дар бозор асосан ду ташкилоти суғурта ҚСП «ТС «Суғуртаи аввалини миллӣ» ва ҚДММ «ТСА «Спитамен - Иншуренс» нақшии муаянкунаанда доранд, ки дороиҳои онҳо мувофиқан 41,3 ва 19,7 ғоизро ташкил додааст. Дар умум ҳарду ин ташкилот беш аз 61 ғоизи дороиҳои тамоми ташкилоти суғуртаи мамлакатро дар ихтиёр

доранд. Мутаносибан, беш аз 60 фоизи ухдадориҳои ташкилотҳои суғурта ба ҳамин ду ширкати суғуртаи рост меояд”.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии ташкилотҳои суғуртаи Тоҷикистон дар соли 2021, (ҳаз. сомонӣ)

Номгӯи ташкилотҳои суғуртаи	Дороиҳо	Ухдадориҳо	Сармояи оинномавӣ
КВД «Тоҷиксуғурта»	51675,2	45101,8	5200,0
ҚДММ «ТС «Муин»	16496,4	4994,2	3218,8
ҚСП «ТС «Кафил»	2134,0	0,0	2000,0
КВД ШС «Тоҷиксармоягузор»	32783,2	12874,1	15675,0
ҚДММ «ДС Суғурта»	10160,6	224,4	10000,0
ҚДММ «ТС «Меҳнат»	4340,4	1653,0	2000,0
ҚДММ ТС «Эсхата – Суғурта»	3586,2	1372,8	2000,0
ҚДММ ТСА «Спитамен – Иншуренс»	101473,7	4932,9	90269,2
ҚДММ «ТС «Итминон»	2922,3	561,3	2000,0
ҚДММ «Суғуртаи Асри 21»	4469,0	125,2	4319,8
ҚДММ «Суғуртаи Тоҷик ва Чин»	2375,9	375,9	2000,0
ҚДММ «ТС Меҳрубон»	2404,2	0,0	2000,0
ҚДММ «ТС «Бима»	38683,0	32991,6	2000,0
ҚДММ «ТС «Бима Ҳаёт»	5973,5	3 953,1	2000,0
ҚДММ «Суғуртаи Шарқ»	2955,0	674,0	2000,0
ҚСП «ТС Паймон Иншуренс»	15411,2	3348,4	12000,
ҚСП ТС «Суғуртаи аввалини миллӣ»	212045,8	93316,2	71349,4
ҚДММ «Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила»	1332,8	1289,7	21,1
ҚДММ «ТС Сипаҳр»	1839,9	17,1	2000,0
ҚДММ «ТС Такаффул»	508,3	9,6	500,0
Ҳамагӣ	513570,6	207815,3	232553,3

Сарчашма: сомонии Бонки миллии Тоҷикистон. www.nbt.tj [6]

Чӣ тавре, ки маълумоти ҷадвали 2.1.2. нишон медиҳад, миёни ташкилоти суғуртаи ватанӣ аз лиҳози сармоғврдӣ ҚДММ “ТСА “Спитамен Иншуренс” дар сатҳи баланд қарор дорад: сармояи он 90269,2 ҳаз. сомони ро ташкил додааст, ки ба 38,8 фоизи сармояи оинномавии тамоми ташкилоти суғуртаи мамлакат рост меояд. Дар ҷои дуввум ҚСП “ТС “Суғуртаи аввалини миллӣ” бо 71349,4 ҳаз. сомонӣ (30,6%) ва Ширкати давлатии суғуртавии КВД ШС «Тоҷиксармоягузор» бо 15675,0 ҳаз. сомонӣ (6,7%) дар ҷои сеюм қарор дорад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки вазъи бозори суғуртаи ҷумҳуриро бо якчанд тамоюли асосии зерин тавсиф метавон дод:

- вучуд доштани тағйирот дар сохтори фаъолияти суғурта;
- оғози равандҳои сармоясозӣ дар бозори суғурта;
- тамоюлҳои тамаркузи сармоя ва тақсими бозор;
- мавҷудияти сармояи хориҷӣ;
- суғуртаи тақдорӣ.

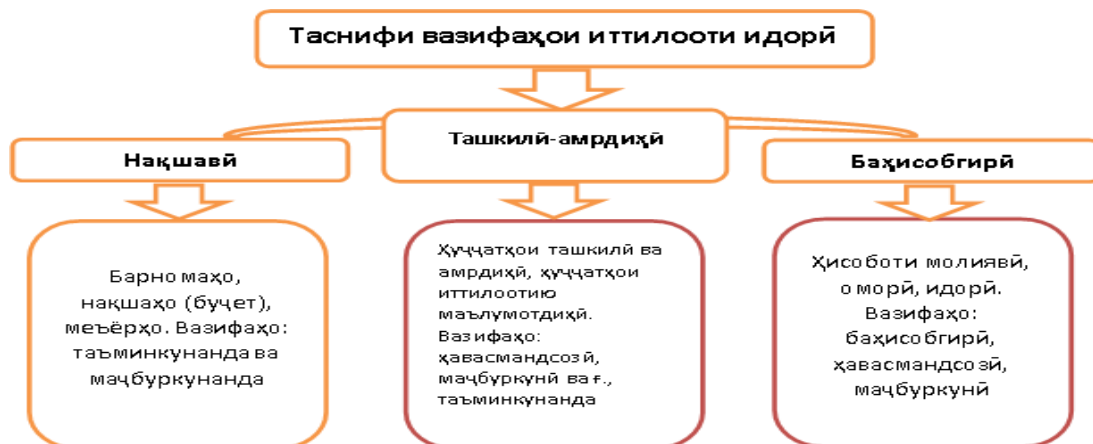
Дар ҳоли ҳозир тамоюли мусбат дар рушди бозори суғурта фароҳам меояд, шароит барои рушди баробару босуръати он ба вучуд оварда мешаванд. Иқтисодии афзоиши он дар як сол 5-6%-ро ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки афзоиш якҷоя бо болоравии сатҳи зисти аҳоли ва рушди тамоми иқтисоди кишвар сурат хоҳад гирифт. Аммо эҳтимоли ҷаҳишҳои ногаҳонӣ дар робита бо сатҳи пасти маданияти суғуртавии аҳоли ва нобоварии мардум нисбати фаъолияти ташкилоти суғурта низ ҳаст. Вобаста ба аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодии суғурта дар ҳаёти ҷомеа зарурати воқеии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои суғурта вучуд дорад.

Дар низоми танзими давлатӣ муҳити институтсионалӣ аҳамияти махсус дорад, зеро он дар бозори суғурта нақши низоми танзимгарро мебозад ва дар шаклҳои мухталифи институтсионалӣ, ташкилоту муассисаҳои гуногун, санадҳои қонунгузорӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ғайраҳо зухур мекунад. Он бояд хеле инкишофёфта ва мураккаб бошад, ба талаботи рушди бозори суғуртаи кишвар мувофиқат кунад. Муҳити институтсионалие, ки дар он агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта амал мекунанд, дар ҳоли тағйирёбии доимӣ қарор дорад. Агар муҳити институтсионалӣ тавони иҷроии вазифаҳои матлубро надошта бошад, ҳаҷми истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта коҳиш меёбад. Ҳаҷми истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои суғурта, тавсеи бозори хизматрасониҳои суғурта натиҷаи ниҳонии фаъолияти идорӣ ва танзими давлатии бозори мазкур мебошад. Барои арзёбии натиҷа ва самаранокии фаъолияти агентҳои бахши суғурта таҳлилу арзёбии амиқтари онҳо зарур аст.

Ҳар таҳлилу арзёбӣ аз лиҳози методологӣ тибқи принципи «аз кулл ба ҷузъ» гузаронида мешавад. Дар мавриди таҳлили фаъолияти ташкилоти суғурта ин принцип ба ин маъност, ки аввал нишондиҳандаҳои умумӣ (ҷамъбасти)-и инъиксогари вазъи ташкилот, сипас натиҷаҳои ҳосилшуда таҳлил ва сабабҳои (омилҳои) тағйирёбии нишондиҳандаҳои ҷамъбасти муайян карда мешаванд (таҳлили омилӣ). Марҳилаи охирин таҳлили меъёрӣ номида мешавад, яъне арзёбии натиҷаҳои ҳисобҳои миқдорӣ дар ростои ҳадафи асосии таҳлили фаъолият («хуб» ё «бад») ва дар ин замина қабул намудани қарори идорӣ, баровардани ҳулосаҳои ниҳой. Ба ин васила, таҳлили муназзами фаъолияти агентҳои бозори хизматрасониҳои суғурта аз марҳилаи таҳқиқи умумӣ (ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои ҷамъбасти вазъи фаъолият) ва марҳилаи таҳлили омилӣ ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолият иборат аст. Таҳлили фаъолият, агар он барои эҳтиёҷоти танзими фаъолият гузаронида шавад, ҳамеша ҷамъоварии иттилооти идориро дар назар дорад. Ҳамаи равандҳои идорӣ пеш аз ҳама, раванди ҷустуҷӯ, сабт, таҳлил, арзёбӣ ва интишори иттилоотро дар бар мегирад. Дар соҳаи идора иттилоот маълумоте мебошанд, ки номуайянии дониш дар бораи вазъи равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии фаъолияти суғуртаро коҳиш медиҳанд. Идора ва танзим бо иттилооти марбут ба инъикос, дарк ва дигаргунсозии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ сару кор дорад, яъне аз иттилооте истифода мебарад, ки бевосита барои таҳия ва татбиқи таъсири идорӣ лозим аст. Ин ҷо иттилооти идорӣ дар назар дошта мешавад. Маҷмӯи маълумот дар бораи равандҳои ҷорӣ дар бахши суғуртаи иқтисод ва перомунӣ он, ки чун замина барои қабули қарорҳои идорӣ хизмат мекунанд, иттилооти идорӣ номида мешавад. Олими рус Э.А. Смирнов мафҳуми иттилооти идориро чун «қисми маълумоти дорои нағви ва ғоида барои аз ҷониби мутахассис қабул шудани қарори асоснок» таъриф кардааст [3, С.78]. Дар воқеъ иттилооти идорӣ як қисми маҷмӯи умумии иттилоот аст, барои хизматгузории равандҳои идора ва танзим ба кор меояд. Иттилооти

идорӣ бояд ба ҳосият ва табақабандии қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар раванди фаъолияти идорӣ бояд ҳатман татбиқ шаванд, мувофиқат намояд. Иттилооти идорӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад, ки дар расми 2 оварда шудаанд.

Расми 2. Таснифи вазифаҳои иттилооти идоракунӣ

Иттилоот, низомии нишондиҳандаҳои фаъолият бояд бо ҳадафҳои сохтори танзим ва воситаҳое, ки бояд он ҳосил намояд, мувофиқ бошад. Маҳз сифату кифоят ба институтҳои танзим имкон медиҳанд, ки нақшаи муассир дошта бошанд ва ҳадафҳои воқеию аниқи таъсиррасониро муайян кунанд.

Бояд гуфт, ки асосҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти суғуртавӣ, бозори хизматрасониҳои суғуртаро Кодекси граждании ҚТ, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртави» (23 июли соли 2016, № 1349) ташкил медиҳанд. Ба ғайр аз ҳуди қонунгузорию суғурта, қисми муҳими ин низомро санадҳои зерқонунии мақомоти назорат ва ҳуҷҷатҳои меъёрии идоравӣ ташкил медиҳанд. Чуноне ки дар боби якуми ин рисола қайд кардем, танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ таъсиррасонии давлат ба ширкаткунандаҳои уҳдадорихои суғуртавӣ мебошад, ки дар яқчанд самт амалӣ карда мешавад:

- а) иштироки бевоситаи давлат дар ташкили низомии суғуртавии ҳимояи манфиатҳои молумулкӣ;
- б) таъмини қонунгузорию ташкил ва ҳимояи бозори миллии суғурта;
- в) назорати давлатӣ аз болои фаъолияти суғуртавӣ;
- г) ҳимояи рақобати солим дар бозори суғурта, пешгирӣ ва қатъ намудани инҳисоргарӣ.

Афзоиш додани самаранокию танзими давлатии фаъолияти суғурта, тақмили пойгоҳи меъёрии фаъолияти суғурта ба сифати воситаҳои эҷоди низомии самарабахши ҳимояи суғуртавии манфиатҳои молумулкии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ баррасӣ карда мешаванд.

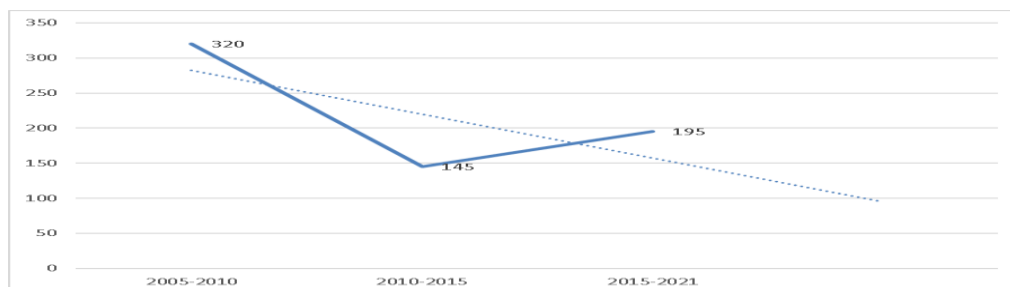
Барои тақмил додани механизмҳои танзими давлатии фаъолияти суғурта, низомии нишондиҳандаҳои самаранокию онро сохтан лозим аст. Пеш аз ҳама, нишондиҳандаҳои динамикӣ аҳамияти калони амалӣ доранд, яъне он нишондиҳандаҳое, ки бояд дар ҳоли ҳаракат (тағйир), вобаста ба ҳалли масъалаҳои пеш гузошташуда назорат карда шаванд. Танҳо дар заминаи сохтани қаторҳои динамикии дароз тамоюли умумӣ (дарозмуддат) ва лаппишҳои кӯтоҳмуддати нишондиҳандаи алоҳидаро муайян метавон кард. Дар ин ҳангом баъзан аз афзоиши самаранокӣ афзоиши ин нишондиҳанда дар давраи навбатӣ нисбат ба пешина, дар баъзе ҳолатҳо, баръакс, коҳишбӣ ё бетағйир мондани он гувоҳӣ медиҳад, ин ба вазифаҳои қаблан гузошташуда вобаста аст. Самаранокию танзими давлатиро дар

динамикаи рушди бахши суғуртаи иқтисоди ҷумҳури мушоҳида кардан мумкин аст. Ин аз маълумоти расми 3 аён аст.

Расми 3. Динамикаи ҳаҷми даромад ва хароҷоти ташкилоти суғуртаи мамлакат (млн.сомони)

Дар солҳои 2015-2021 афзоиши устувори ҳаҷми даромад ва хароҷоти ширкатҳои суғуртаи ҷумҳури ба ҷашм мерасад. Афзоиши ҳаҷми даромад: дар солҳои 2005-2010 – 320%, солҳои 2010-2015 – 145,3%, солҳои 2015-2021 – 191,5%ро ташкил медиҳад. Воқеан, агар дар ҳар панҷсола назар кунем, афзоиши бештарин дар солҳои 2005-2010 дида мешавад. Дар давраи сс. 2010-2015 афзоиши нисбатан суст нисбат ба панҷсолаи пешина ба назар мерасад, ки ин бо бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳон ва таъсири он ба иқтисоди кишвар рабт дорад. Дар солҳои 2015-2021 боз афзоиши назарраси даромади ташкилоти суғурта бӯмушоҳида карда мешавад. (расми 4.). Ба ин васила, динамика ва тамоюли рушди субъектҳои бозори суғурта умуман самаранокии даҳолати давлат ва танзими бозори хизматрасонии суғуртаро нишон медиҳад.

Расми 4. Суръати афзоиши даромади ташкилоти суғурта дар панҷсолаҳо (%)

Танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ раванди тӯлониест, ки самаранокии он робитаи байни самарайи ҳосилшуда ва захираҳои истифодашуда мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки арзёбии танзими давлатӣ бояд дар самтҳои таъсири он ба иқтисоди миллӣ, бозори суғурта ва ширкаткунандагони он арзёбӣ карда шавад (ниг. ҷадвали 3.).

Чадвали - 3. Самтҳои арзёбии танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ

№ т/т	Самт	Нишондиҳандаҳо
1	Рушди иқтисоди кишвар	Афзоиши ММД аз ҳисоби фаъолияти суғуртавӣ, афзоиши ҳаҷми маҳсулот аз ҳисоби ихтисори танаффуси истеҳсолот, афзоиши захираҳои сармоягузорӣ, даромадҳои андоз, даромади ба муасисаҳои давлатӣ равоншуда (пардохтҳо барои додани иҷозатнома ва қайди давлатии ташкилоти суғурта) ва ғ.
2	Рушди бозори суғурта	Ҳиссаи мукофотҳои суғурта дар ММДи кишвар ва дар суғуртаи ҷаҳонӣ, ҳаҷми мукофоти суғурта ба ҳар нафари аҳоли, нишондиҳандаҳои динамикаи бозори суғурта, нишондиҳандаҳои дастарсии хизматрасониҳои суғурта барои
3	Сарфачӯии захираҳои ширкатқунандагонии бозор	Ҳаҷми маблағҳои сарфакоришуда аз ҳисоби субсидияҳои давлатӣ, маблағҳои бучетии сарфашуда ба туфайли истифода аз суғурта, сарфакорӣ маблағи суғуртагарон аз ҳисоби беҳсозии барномаҳои суғурта ва ғ.

Хосияти арзёбии самаранокии танзими давлатии фаъолияти суғурта барои пурра ба ҳисоб гирифтани хароҷоти танзим дар сатҳи макроиқтисод имкон намедихад. Яке аз мушкилот ин душвор будани арзёбии миқдории самаранокии фаъолияти суғурта мебошад, зеро ин фаъолият хеле махсус буда, хизматрасониҳои суғурта мураккаб ва маҷмӯӣ мебошанд.

Барои арзёбии танзими давлатӣ ба фикри мо, маҷмӯи нишондиҳандаҳо лозим аст. Нишондиҳандаҳои асосии инъикосгари раванди танзими давлатӣ дар чор самт гурӯҳбанд ва дар чадвали 2.1.4 оварда шудаанд.

Чадвали 4. Арзёбии самаранокии раванди танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ

№т/т	Самт	Нишондиҳандаҳо
1.	Арзёбии самаранокии дастгирии давлатии соҳибкорон дар соҳаи суғурта ва ширкатҳои суғурта	Нишондиҳандаи умумӣ $C = P/X$ P - самараи иқтисодии субсидияҳо, X-хароҷот
		$K1 - K_n$ – нисбати пардохтҳои суғурта ба мукофоти суғуртаи соҳибкорони субсидияшаванда ва ғ.
		Нишондиҳандаи умумӣ $\Xi = P/3 \times 100\%$ P - самараи иқтисодӣ аз андозбандии имтиёзнok ё қарзи имтиёзнok, X -хароҷот
2.	Арзёбии самаранокии иштироки давлат дар фаъолияти ширкатҳои суғурта	$K1, K2$ – шумораи ташкилоти ғоидаовар / шумораи ташкилоти бо ҳиссаи моликияти давлатӣ
		$K3 - K_n$ – нисбати дивидендҳои ташкилоти бо ҳиссаи моликияти давлатӣ ба арзиши аҳмияҳои онҳо ва ғ.
3.	Арзёбии самаранокии танзими суғуртаи ҳатмӣ	$K1$ – нисбати пардохтҳои суғурта ба мукофоти суғурта дар суғуртаи ҳатмӣ
		$K2 - K_n$ – шумораи намудҳои муҳими иҷтимоии суғурта дар низомии суғуртаи ҳатмӣ ва ғ.
4.	Арзёбии самаранокии банақшагирии фаъолияти суғуртавӣ	Нишондиҳандаи умумӣ $C = P/X \times 100\%$ P – самараи иқтисодӣ аз татбиқи нақшаҳо, Z – Хароҷоти татбиқи нақшаҳо

Муаллиф дар асоси: Соколов Д.С. Методы и система показателей для оценки эффективности государственного регулирования страхового рынка [Текст] / Д.С. Соколов // Инновации и инвестиции. – 2011. – № 1. – С.97–100. таҳия кардааст [5].

Дар ҷадвали 4 фақат нишондиҳандаҳои асосӣ барои арзёбии самаранокӣ оварда шудаанд, ҳар самти танзим нишондиҳандаҳои худро дорад. Бинобар ҳамин дар амалия таҳлили маҷмӯи фаъолияти ташкилоти суғурта бештар ба таъмини иттилоотӣ таҳлил ва фаъолияти дахлдори танзимкунанда вобаста мебошад. Танзими давлатии бозори хизматрасонии суғурта, фаъолияти суғурта пеш аз ҳама, ба фаъолияти идории ташкилоти суғурта таъсир мерасонад. Бояд қайд кард, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ширкатҳои суғурта дар талоши ғоидаи зудрас ба низоми ҳисобдорӣ мудирӣ аҳамияти сазовор намедиханд ва танҳо бо назорати меъёрҳои ҳатмӣ маҳдуд мешаванд. Вале танҳо истифодабарии нишондиҳандаҳои молиявӣ ба роҳбарият имкон намедихад, ки тасаввуроти умумиро дар бораи самаранокӣ идораи ширкат фароҳам орад.

Барои ҳалли масъалаҳои зикршуда равиши методи ро пешниҳод мекунем. Маълум аст, ки арзёбии самаранокӣ қарорҳои идорӣ раванди иртиботӣ мебошад. Бинобар ин нишондиҳандаи нисбатан баёнгар на қимати мутлақӣ як нишондиҳандаи комплексӣ, балки динамикаи он мебошад. Ин қимат манфиатдор, зеро нисом - ташкилот ҳамчун объекти идора - зеро таъсири омилҳои дохилии ҳалалрасони дорой ҳаҷми ҳосияти муҳталиф аст, ва амалҳои менеҷерҳоро танҳо дар сурати таҳқиқи динамикаи натиҷаҳои воқуниши онҳо ба ин омилҳо дуруст арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар зеро мафҳуми самаранок чунин идоракунии фаҳмиа мешавад, ки дар натиҷаи он маҷмӯи самарайи мусбати тамоми ҷонибҳои манфиатдори фаъолияти ширкат ба қимати ҳади аксар мерасад. Воқеан барои ҳар ташкилот якҷанд ҷонибери ҳудо метавон кард, ки дар пайи мановеи фардии худ бо ширкат ҳамкорӣ мекунанд, вале то ин ё он дараҷа дар қомеъии он манфиатдоранд: саҳмдорон, сармоягуздорон, қормандон, шарикон ва мизочон.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А.Б. Шамсуллозода Ш. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане// Евразийский Союз Ученых. Серия: экономические и юридические науки. #12(93), 2021, том 1. С 49-55
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С. 690-691; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, с 405
3. Смирнов Э.А. Основы теории организации. - М., 1998. – 230 с.С.78.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с. 37
5. Соколов Д.С. Методы и система показателей для оценки эффективности государственного регулирования страхового рынка [Текст] / Д.С. Соколов // Инновации и инвестиции. – 2011. – № 1. – С.97–100.
6. Шабакаи электронӣ - www.nbt.tj. Бонки миллии Тоҷикистон.

УДК 657.6

Муродова М.И.

ҶАЊБАҲОИ ТАШКИЛИИ БУЊЁДИ РАВАНДИ ҲУҶҶАТИКУНОНИИ ҲАРАКАТИ ЗАХИРАҲО ДАР БИЗНЕСИ ТАРАБҲОНА

Низоми пурсамари иттилоотӣ дар ҳама гуна қорхона ҳамчун воситаи муҳими самаранокӣ фаъолияти он амал мекунанд. Тавассути низоми самаранок бунёдшудаи

иттилоотӣ ба доираи васеи истифодабарандагон иттилооти босифат, саривактӣ ва муфидро пешкаш кардан мумкин аст. Механизми асосии ҳама гуна низоми иттилоотӣ баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ ташаккул ёфта, ба қабули қарорҳои муҳими идоракунии мусоидат мекунад ва тамоми талаботи асосии иттилооти пешниҳодшуда: яъне самаранокӣ, сифат ва эътимоднокиро иҷро мекунад. Таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои назариявии унсури муҳими бақайдгирии ибтидоии баҳисобгирӣ - раванди ҳуҷҷатгузории ҳаракати захираҳои молиро дарбар мегирад. Ба масъалаҳои асоснок кардани мақсаднокӣ ва дурнамои бехтар намудани таъминоти иттилоотии баҳисобгирии ҳаракати захираҳои моддӣ, сохтани модели ташаккули он диққати махсус дода мешавад. Дар асоси таҳқиқот муносибати муаллифӣ ба ташкили баҳисобгирии анбор барои ҳаракати захираҳо дар шароити коркарди электронии маълумот таҳия шудааст. Намунаҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ бо ифшои таъиноти онҳо пешниҳод карда мешаванд, муҳимтарин маълумоти баҳисобгирии ҳуҷҷатнокшаванда муқаррар карда мешаванд ва аҳамияти татбиқи онҳо дар амалия асоснок карда мешавад. Модели концептуалии ҳаракати ҳуҷҷатҳои марбут ба бақайдгирӣ ва баҳисобгирии захираҳои молӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои молӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, иттилооти баҳисобгирӣ, таъминоти иттилоотӣ, ҳуҷҷатгузорӣ, баҳисобгирии ибтидоӣ, гардиши ҳуҷҷатӣ.

Муродова М.И.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ ПРОЦЕССА ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ ДВИЖЕНИЯ ЗАПАСОВ В РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ

Эффективная информационная система в любом предприятии выступает как важный инструмент эффективности его деятельности. Посредством эффективно построенной информационной системы возможно предоставление качественной, своевременной и полезной информации широкому кругу пользователей. Главным механизмом любой информационной системы выступает бухгалтерский учет, формирующий на основе первичных учетных документов, содействующий принятию важных управленческих решений и выполняющий все основные требования к предоставляемой информации, а именно: оперативность, качество и достоверность. Настоящее исследование охватывает теоретические аспекты важного элемента первичной учетной регистрации - процесса документирования движения товарно-материальных запасов. Особое внимание уделено вопросам обоснования целесообразности и перспектив совершенствования информационного обеспечения бухгалтерского учета движения материальных запасов, и построению модели ее формирования. На основе исследования выработаны авторский подход к организации складского учета движения запасов в условиях электронной обработки данных. Представлены образцы первичных документов с раскрытием их назначения, установлены наиболее важные документируемые учетные данные, обоснована важность их применения на практике. Предложена концептуальная модель движения документов, связанных с регистрацией и учетом материальных запасов.

Ключевые слова: материальные запасы, бухгалтерский учет, учетная информация, информационное обеспечение, документирование, первичный учет, документооборот.

Murodova M.I.

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF BUILDING THE PROCESS OF DOCUMENTING THE MOVEMENT OF INVENTORIES IN THE RESTAURANT BUSINESS

An effective information system in any enterprise acts as an important tool for the effectiveness of its activities. Through an efficiently built information system, it is possible to provide high-quality, timely and useful information to a wide range of users. The main mechanism of any information system is accounting, which forms on the basis of primary accounting documents, facilitates the adoption of important management decisions and fulfills all the basic requirements for the information provided, namely: efficiency, quality and reliability. This study covers the theoretical aspects of an important element of primary accounting registration - the process of documenting the movement of inventories. Particular attention is paid to the issues of substantiating the feasibility and prospects for improving the information support of accounting for the movement of inventories, and building a model for its formation. On the basis of the study, an author's approach to the organization of warehouse accounting for the movement of stocks in the conditions of electronic data processing has been developed. Samples of primary documents are presented with disclosure of their purpose, the most important documented credentials are established, and the importance of their application in practice is substantiated. A conceptual model of the movement of documents related to the registration and accounting of inventories is proposed.

Key words: inventories, accounting, accounting information, information support, documentation, primary accounting, workflow.

Постановка проблемы. В основе развития человеческого общества лежит материальное производство, создание материальных благ. В свою очередь, осуществление процесса производства невозможно без использования предметов труда (производственных запасов): сырья, материалов, полуфабрикатов, комплектующих изделий. То есть запасы являются одними из важнейших составляющих активов предприятия, им принадлежит особое место в составе его имущества и к тому же они имеют значительный удельный вес в структуре затрат деятельности. Вместе с тем, наличие запасов обязательно учитывается при определении результатов хозяйственной деятельности предприятия и освещении информации о его финансовом состоянии. Состав и структура запасов зависят от технологических особенностей и отраслевой принадлежности предприятия. Основным свойством запасов является их принадлежность к оборотному капиталу предприятия, то есть способность превращения в денежные средства в течение операционного цикла производства.

Для осуществления финансово хозяйственной деятельности предприятиями всех форм собственности и отраслей экономики используются материальные запасы, которые являются наиболее важной и значительной частью активов. Они занимают особое место в составе имущества и преобладающие позиции в структуре расходов. Сложившиеся материальные запасы обеспечивают постоянство, непрерывность и ритмичность деятельности хозяйствующего субъекта, гарантируют его экономическую безопасность. В свою очередь, это требует полной, достоверной информации о наличии и движении производственных запасов, которую может предоставить только бухгалтерский учет, который в этом случае следует рассматривать как элемент хозяйственной информационной системы, генерирующий и интерпретирующий всю базу информационного потока, предоставленную разными рыночными системами именно для эффективного управления

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам информационного обеспечения учета производственных запасов, особенно документированию операций по их наличию и движению, уделено недостаточно внимания. Большинство авторов исследует

экономическую сущность запасов, построение их классификации, порядок осуществления оценки производственных запасов, определяет проблемы, возникающие в методике учета.

В частности, М.У.Бобоев [1] обосновывает оптимизационные пути улучшения учетной системы производственных запасов: предлагает механизм усовершенствования учета запасов, который может стать главным условием успешного осуществления производственного процесса; приводит развернутую структурную модель, иллюстрирующую порядок необходимых путей, внедрение которых в производство позволит оптимизировать финансово-хозяйственную деятельность предприятия, минимизировать затраты на приобретение и повысить рациональность использования производственных запасов. Барфиев К.Х. и Бобиев И. [2] раскрывают значение бухгалтерского учета производственных запасов, исследуют предпосылки и принципы его эффективной организации, определяют возникающие при этом проблемы; определяют направления повышения эффективности использования производственных запасов, организации действенного документооборота по их учету и внутреннему контролю.

М. Шобеков [3] исследует подходы ученых к сущности оценки как метода бухгалтерского учета, рассматривает порядок и особенности оценки производственных запасов при их оприходовании, расходовании, отражении в финансовой отчетности; на основе системного анализа обосновывает преимущества и недостатки методов оценки, доказывает, что выбор метода влияет на величину финансового результата деятельности предприятия, особенно в условиях инфляции. Низомов С.Ф. [4] усовершенствует и углубляет научно-методические положения, разрабатывает практические рекомендации по управлению запасами на основе логистического подхода с применением процессно-учетной модели учета запасов в деятельности предприятия; автором разработана информационная модель учета затрат по центрам ответственности, которая будет способствовать эффективному управлению запасами любого предприятия. Практические подходы к построению первичного учета производственных запасов рассматриваются Шамсиддиновым М. [5]; автором обоснованы рекомендации по улучшению (повышению) информативности первичных документов по учету запасов.

Отмечая основательность проведенных научных исследований в области производственных запасов, следует отметить, что проблемы процесса документирования все же остаются нерешенными и нуждаются в дальнейшей научной и практической проработке. В современных условиях хозяйствования документальное оформление наличия и движения производственных запасов приобретает особую актуальность в связи с обновлением системы получения информации о материальных ценностях, использование нетрадиционных для отечественной учетной практики подходов к эффективности их использования и оптимизации результатов деятельности предприятия.

Проблема полного и достоверного отображения учетной информации о наличии и движении производственных запасов связана с тем, что первичные документы для их учета создавались еще при СССР и, к сожалению, функционируют и сегодня. Но под влиянием стремительного развития экономических отношений они утратили свою информационную привлекательность, поскольку существенно изменилось содержание отражения процессов и фактов хозяйственной деятельности. Исходя из этого, объективной становится необходимость иначе освещать, иллюстрировать учетную информацию в бухгалтерских документах, осуществлять их разработку и практическую апробацию, рассматривать новые подходы к их построению, группировку реквизитов, отражение сущности операций, создание предпосылок для защиты коммерческой информации, что особенно является актуальным в условиях электронного документооборота. Именно решению обозначенных проблем и посвящено данное научное исследование.

Изложение основного материала. Отражение фактов хозяйственной жизни, связанных с использованием производственных запасов, обеспечивается посредством последовательных операций с применением соответствующих методических аспектов

бухгалтерского учета. Указанным операциям предшествует организация как объективная необходимость функционирования любого процесса, а именно, его упорядочение во времени и пространстве. Учет производственных запасов как составляющая процесса бухгалтерского учета является логической последовательностью этапов, которые проходят в четко определенном порядке и не могут быть отделены друг от друга. При этом происходит обработка информационных данных и обобщение полученных результатов посредством отчетности. На рис. 1 приведена модель, иллюстрирующая порядок формирования учетной информации о наличии и движении производственных запасов предприятия.

Первый этап является отправной точкой, с которой начинается учет производственных запасов, поскольку он предусматривает организационные аспекты и является необходимым условием обеспечения функционирования трех последующих этапов. На этом этапе должны быть выполнены следующие задачи:

1) выбор первичных документов, которыми будут оформляться операции по движению производственных запасов (из утвержденных типовых форм или разработке собственных);

2) обеспечение правильного и своевременного документального оформления операций по поступлению, использованию (выбытию) производственных запасов;

3) правильное группирование (классификация) производственных запасов в соответствии с потребностями бухгалтерского учета;

4) выбор методики бухгалтерского учета производственных запасов методом указания избранных методических приемов в Приказе об учетной политике;

5) установление материально ответственных лиц, которые будут нести ответственность за сохранение производственных запасов и обеспечение проведения инвентаризаций в сроки, установленные законодательством;

6) определение обязанностей учетных работников по отражению в бухгалтерском учете операций с производственными запасами, составление учетных регистров и формирование соответствующих показателей финансовой отчетности.

Первый этап является постоянным и не предполагает повторения во времени, могут только трансформироваться первично установленные положения организации, связанные с усовершенствованием функционирования системы учета производственных запасов и приведением ее в соответствие с изменениями действующего законодательства.

Второй этап отражает комплекс мер по наблюдению и фиксированию хозяйственных операций по движению производственных запасов в первичных документах с последующим обобщением таких данных в учетных регистрах. На данном этапе происходит применение отдельных элементов метода бухгалтерского учета – документирование и инвентаризация, обеспечивающие взаимосвязанные действия: наблюдение, контроль, стоимостное измерение и регистрацию фактов хозяйственной жизни в первичных документах. Стоимость отображения хозяйственных операций обеспечивается с помощью оценки. Следовательно, результатом данного этапа есть первичная бухгалтерская документация.

На третьем этапе происходит систематизация и группирование данных в системе счетов бухгалтерского учета и учетных регистрах с использованием двойной записи. Целевое предназначение учетной информации определяют разрезы аналитического учета, состав и содержание учетных регистров. В конечном счете получается совокупность должным образом обобщенных и систематизированных показателей об имеющихся

производственных запасах, а также операции по их поступлению и расходованию (выбытию).

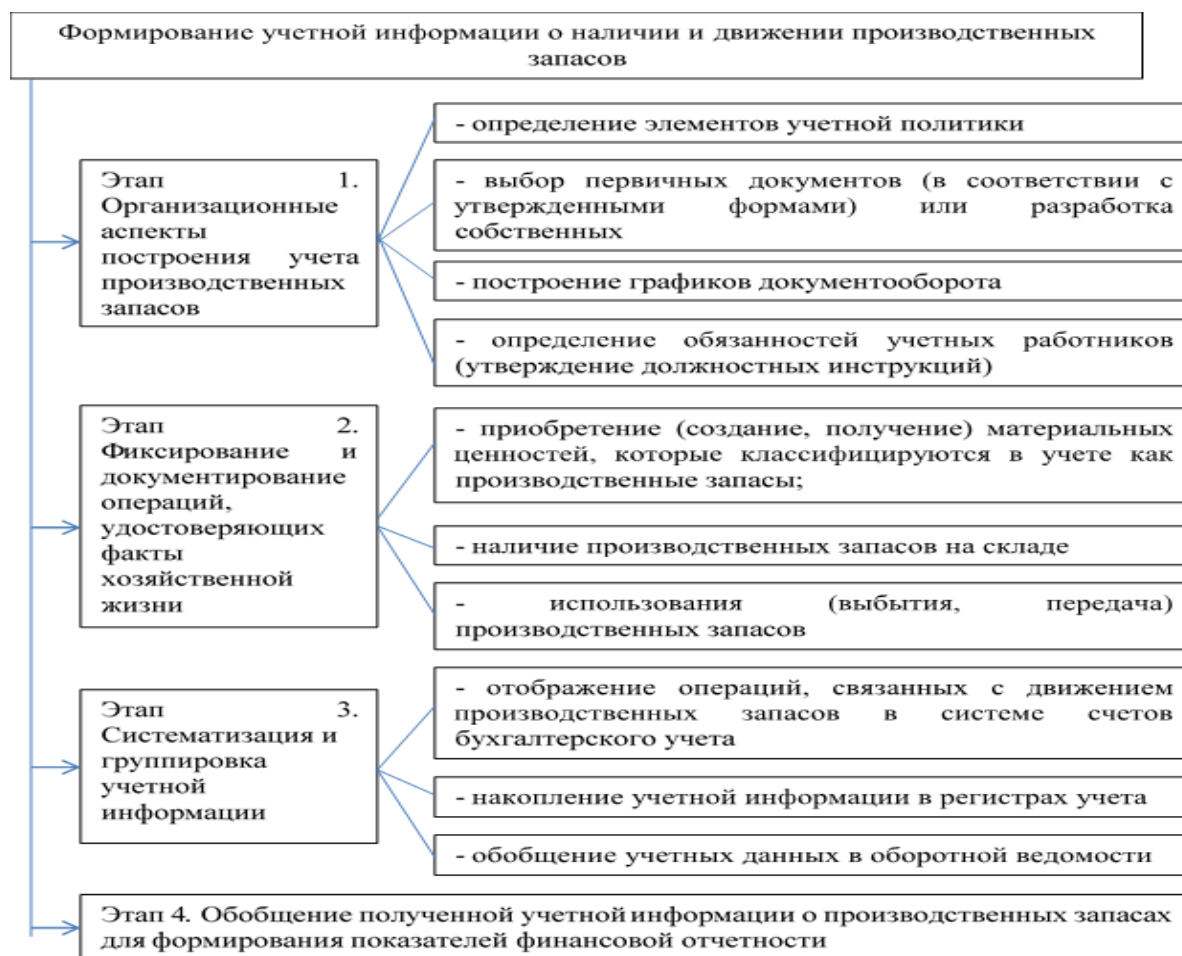

Рис. 1. Модель формирования учетной информации о наличии и движении производственных запасов

Источник: авторская разработка

Четвертый этап предусматривает обобщение полученных информационных данных посредством показателей отчетности о производственных запасах предприятия. На этом этапе применяются такие элементы метода бухгалтерского учета как баланс и отчетность, которые в совокупности с учетными данными о производственных запасах предоставляют информацию обо всех видах и направлениях деятельности предприятия, что обеспечивает возможность прогнозирования его развития.

Сплошная и непрерывная регистрация в документах информации обо всех осуществляемых операциях является важным средством контроля над объектами хозяйственной деятельности и правильным и рациональным использованием производственных запасов предприятиями. Значительную роль при этом играет принцип превалирования сущности над формой, который предполагает, что все хозяйственные операции, связанные с наличием и движением производственных запасов, учитываются в соответствии с их сущностью, а не только исходя из юридической формы.

Документальное оформление поступления производственных запасов, их наличия и расходования (выбытия) достаточно сложным и громоздким процессом, который требует унификации, упрощения формирования и движения учетной информации между составом и бухгалтерией предприятия. Для успешного управления таким документооборотом, быстрого получения нужной информации, ее обработки необходима специальная система

управления документами. Она должна решать задачи быстрого и качественного обмена данными между отделами и подразделениями предприятия, обеспечивать доступ высшего управленческого звена к соответствующей финансово-экономической информации. Так же в рамках этой системы должны использоваться программные продукты, позволяющие осуществлять планирование, анализ и оптимизацию деятельности хозяйствующего субъекта. Поэтому, учитывая исключительную роль документирования как источника информационного обеспечения, существующая система накопления и обобщения учетных данных о производственных запасах требует дополнительного усовершенствования. Для решения данной проблемы разработаны и обоснованы целесообразность практического применения (особенно в условиях электронного документооборота) новых (альтернативных) форм документов по учету производственных запасов на складе предприятия, использование которых положительно повлияет на полноту, скорость и качество отображения информации в бухгалтерском учете.

Процесс документирования производственных запасов на складе целесообразно делить на четыре этапа: поступление (оприходование); наличие ценностей; расходование (выбытие); обобщение информации (до момента передачи в бухгалтерию). На каждом этапе регистрации информации должно быть минимальное количество унифицированных документов, накапливающих данные о движении запасов.

От правильности документального оформления сделок по поступлению производственных запасов зависят достоверность отнесения их стоимости на издержки производства и рациональность оценки остатков незавершенного производства. Поэтому для данного этапа документирования разработан унифицированный документ – накладная на оприходование производственных запасов (рис. 2). Она предназначена для документирования материальных ценностей, поступающих на предприятие из разных источников (приобретенные за денежные средства от поставщиков или подотчетных лиц, изготовленные собственными силами, полученные в качестве вклада в уставный капитал, полученные бесплатно, полученные в обмен на подобные (неподобные) активы) и учет которых ведется на счете 10710 "Производственные запасы" (в разрезе соответствующих субсчетов).

В отличие от существующего Приходного ордера Накладная на оприходование производственных запасов имеет упрощенную форму и дополнена необходимыми реквизитами, которые важны для формирования бухгалтерской информации о полученных материальных ценностях. Основным реквизитом документа является «Пути поступления производственных запасов», предусматривающий отметку способа получения ценностей, от которого в дальнейшем зависит отражение данных в системе счетов бухгалтерского учета. Также введены графы для приведения информации о корреспонденции счетов и первоначальной стоимости полученных ценностей, что дает возможность параллельного формирования (накопления) данных не только в аналитическом учете (в разрезе полученных ценностей), но и в синтетическом.

ООО «Шохона»	Пути поступле ния производ ственных запасов	- приобретенные у поставщика	X
		- приобретенные через подотчетные лица (предприятие)	
наименование предприятия Склад		- изготовлено собственными силами	
		- вклад в уставный капитал	
структурное подразделение		- бесплатное получение	

				- обмен на подобные активы		
				- обмен на неподобные активы		
				- результат инвентаризации		
				- из кухни		
				- с буфета		
				- с бара		
				другие пути поступления		
НАКЛАДНАЯ НА ОПРИХОДОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ			Нужно выделить пометкой "X"			
Номер документа	Дата составления	От кого получено	Номер сопроводительного документа	Дебет	Кредит	Стоимость, сомони
1	2	3	4	5	6	7
272	12.03.2021	ОО «Зебо»	123/987654	10710	22010	33665,00
Номенклатурный номер	Наименование	Единица измерения	Количество (фактическая)	Цена за единицу, сомони	Стоимость, сомони	Номер номенклатурной карты
1	2	3	4	5	6	7
001 23	Сахар	кг	400	8,50	3400,00	5
001 24	Масло	л	800	24,50	19600,00	2
001 25	Соль	кг	50	1,30	65,00	2
001 26	Рис	кг	400	15,20	6080,00	3
001 27	Макаронны	кг	400	11,30	4520,00	4
Принял (материально ответственное лицо)			_____подпись		_____ФИО	
Сдал (материально ответственное лицо)			_____подпись		_____ФИО	
Дата				12.03.2021		

Рис. 2. Предложенная форма Накладной на оприходование производственных запасов
 Источник: авторская разработка

На этапе документирования наличия материальных ценностей на складе целесообразно использовать Номенклатурную карту учета производственных запасов и Описание номенклатурных карт. Номенклатурная карточка предназначена для накопления

данных о наличии, поступлении и выбытии материальных ценностей по их видам, учет которых ведется на счете 10710 «Производственные запасы». Данный документ открывается на каждый номенклатурный номер материальных ценностей и составляется материально ответственным лицом в одном экземпляре в день поступления или расходования запасов. Накопление информации осуществляется на основании Накладных на оприходование производственных запасов и расходных накладных на отпуск производственных запасов с выводом остатка после каждого события поступления (или расходования) ценностей.

ООО «Шохона»			Пути использования (выбытия) производственны х запасов	- производство (кухня)		
наименование предприятия Склад				- реализация за денежные средства		X
структурное подразделение				- безвозмездная передача		
				- вклад в уставный капитал		
				- бесплатное получение		
				- обмен на подобные активы		
ИНН 01020304 05				- обмен на неподобные активы		
				- внутреннее перемещение		
				- в зал		
				- в буфет		
РАСХОДНАЯ НАКЛАДНАЯ НА ОТПУСК ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ			- в бар			
			другие пути выбытия			
			Нужно выделить пометкой "X"			
Но мер док умента	Дата соста вления	От кого по лучено	Номер сопровод ительного документ а	Де бет	К редит	Стои мость, сомони
1	2	3	4	5	6	7
14	18.03. 2021	ОО «Шахзода »	321/4567 89	10 410	1 0710	2 000,00
Метод оценки производственных запасов согласно Приказу об учетной политике					ФИФО	
Номенкла турный номер	Наименован ие	Единица измерения	Количество (фактическа я)	Цена за единицу, сомони	Стоимость, сомони	Номер номенклату рной карты

Источник: авторская разработка

ООО «Шохона»		Склад структурное подразделение			
ИНН		0102030405		ОТЧЕТ О ДВИЖЕНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА СКЛАДЕ	
Н омер д окумента	Дата составле ния	Количество добавленных документов		Метод оценки производственных запасов согласно Приказу об учетной политике	Матер иально ответственное лицо
		по оприходованию	по выбытию		
1	2	3	4	5	6
1 2	18.03.20 21	3	2	ФИФО	Саъди Додарбек
От кого получено или кому выдано		Номер документа по оприходованию, расходовани ю	Корреспондирую щий счет, субсчет	Стоимость, сомони	
1		2	3	4	
Субсчет «Сырье и материалы»					
Запасы на начало дня	Х		Х	22455,50	
Поступления:					
ООО «Зебо»	272		22010	33665,00	
ООО «Робия»	273		22010	12335,00	
Мирзоев К.Р.	274		10850	10000,00	
Итого, поступления	Х		Х	55000,00	
Выбытия:					

ООО «Шахзода»	14	10410	2000,00
Итого, выбытия	X	X	2000,00
Расходование:			
Кухня	46	10730	32000,00
Итого, расход	X	X	32000,00
Запасы на конец дня	X	X	33455,50
Заведующий складом (материально ответственное лицо)		_____	_____
		подпись	ФИО
Отчет проверил бухгалтер		_____	_____
		подпись	ФИО
Дата			18.03.2021

Рис. 4. Предлагаемая форма Отчета о движении производственных запасов на складе

Источник: авторская разработка

По информации Номенклатурных карт предлагается вести Описание номенклатурных карт, которое применяется для их регистрации и содержит индивидуальную краткую характеристику материальных ценностей (наименование, номенклатурный номер, отметку о выбытии), учет которых ведется на счете 20 «Производственные запасы». Реквизит «Отметка о выбытии» предполагает обозначение того вида материальных ценностей, который больше не будет использоваться в хозяйственной деятельности предприятия. Следует отметить, что описание номенклатурных карт является чрезвычайно важным документом при наличии большой номенклатуры производственных запасов. Поэтому при использовании электронного документооборота он будет назначен к быстрому доступу в Номенклатурную карточку через номенклатурный номер запаса (или его наименование). Таким образом, все указанные выше предложения по усовершенствованию документального оформления наличия и поступления производственных запасов позволяют получить больше информации из меньшего количества документов, что, в свою очередь, влияет на повышение их информативности и аналитичности.

Анализ имеющихся типовых форм документов по учету расходования (выбытия) производственных запасов указывает на существование определенных проблем по их документальному оформлению, основными из которых являются: наличие лишних реквизитов или, наоборот, отсутствие необходимой информации, влияющей на снижение эффективности бухгалтерского учета и контроль над сохранением, оптимальным внедрением ценностей на предприятии. Поэтому для улучшения процесса складского документирования производственных запасов усовершенствованы и предложены новые формы, упрощенные, унифицированные и могут быть использованы для регистрации различных (по пути выбытия) операций: Расходная накладная на отпуск производственных запасов, Лимитная карта отпуска запасов в производство.

Расходная накладная на отпуск производственных запасов предназначена для документального оформления выбытия материальных ценностей по разным направлениям (отпущены в производство, реализованы за денежные средства, безвозмездно переданы, внесены в уставный капитал другого предприятия, отпущены в обмен на подобные (неподобные) активы, использованные для собственных нужд), учет которых ведется на счете 10710 «Производственные запасы» (рис. 3). Расходная накладная является

внутренним документом, который формирует информацию о себестоимости израсходованных запасов и указывает цели, для которых они используются (или выбывают). Предложенный документ по сравнению с существующим Накладным-требованием на отпуск (внутреннее перемещение) материалов имеет упрощенную форму и дополнен новыми реквизитами, которые важны для формирования учетной информации об использовании материальных ценностей. В частности, реквизит "Пути (направления) выбытия производственных запасов" предусматривает отметку способа выбытия (отпуска) производственных запасов, от чего в дальнейшем зависит отображение данных в системе счетов бухгалтерского учета. Также введены графы для отображения информации о корреспонденции счетов, себестоимости выбывших производственных запасов и метода оценки производственных запасов при их выбытии согласно Приказу об учетной политике.

Важным этапом учета производственных запасов является обобщение информации об их наличии и движении в регистрах учета. Для сведения данных о поступлении и расходовании материальных ценностей предлагается использовать разработанный Отчет о движении производственных запасов на складе (рис. 4) и Приложение к Отчету. Данные документы представляют собой промежуточные регистры, которые составляются на основе накладных и одновременно накапливают информацию как синтетического, так и аналитического учета.

Необходимо отметить, что предложенные формы документов о наличии и движении материальных ценностей на складе позволяют обеспечить минимальный разрыв во времени между получением данных о совершенных хозяйственных операциях и их обобщением для дальнейшей передачи в бухгалтерию предприятия. Такой подход к организации документооборота обеспечит:

- 1) составление движения первичных документов;
- 2) оптимальное количество исполнителей, через которые будет проходить каждый документ, и определение максимального срока пребывания документа на складе;
- 3) стабильность и эффективность работы складских работников и бухгалтерской службы, повысит их производительность труда;
- 4) четкость движения и оперативность обработки документов и информации, формируемой на их основании.

При этом документооборот, связанный с движением производственных запасов должен определить порядок визирования документов для обеспечения ответственности и контроля над осуществлением соответствующих хозяйственных операций. Согласно указанным выше предложениям по документальному оформлению производственных запасов, организация документооборота приобретет несколько иной вид (рис. 5). Предлагаемая организация документооборота по наличию и движению производственных запасов указывает на ускорение движения документов через сокращение их количества и внедрение более универсальных, что позволит пользователям получать качественную и своевременную информацию, необходимую для принятия решений.

Рис. 5. Документооборот по наличию и движению производственных запасов (в соответствии с разработанными формами первичных документов, предложенных автором)

Особенно полезны предложения будут для хозяйствующих субъектов, которые ведут учет с применением электронных документов. Данная система документооборота повысит оперативность информационного обеспечения управления производственными запасами предприятия, обеспечиваемого внедрением информационных технологий обработки экономической информации.

Преимуществами практического использования предлагаемых форм документов по наличию и движению производственных запасов являются:

- 1) повышение оперативности информационного обеспечения учета запасов с четким отражением операций по поступлению и выбытию в системе счетов бухгалтерского учета;
- 2) сочетание данных синтетического и аналитического учета в одном документе с одновременным формированием информации о первоначальной стоимости полученных запасов или себестоимости израсходованных ценностей;
- 3) обеспечение быстрого и своевременного документирования сделок через упрощенность разработанных форм и их приспособленность к электронному документообороту.

Выводы. Основными способами совершенствования организационных качеств учета производственных запасов являются рационализация и унификация форм первичных документов как основных носителей учетной информации. Процесс документирования должен быть целостной, единой системой взаимосвязанных, взаимосогласованных показателей, охватывающих весь комплекс учетных процедур по выявлению, измерению,

регистрации, накоплению, обобщению, хранению и передаче информации. Подытоживая, можно утверждать, что реализация и практическое использование разработанных направлений усовершенствования информационного обеспечения учета производственных запасов позволят:

во-первых, уменьшить количество документов, а также ускорить движение информации между составом и бухгалтерией, повысить эффективность контроля за исполнением документов и принятием обоснованных решений в системе управления производственными запасами;

во-вторых, снизить затраты на размножение, передачу и хранение значительного количества копий бумажных документов, сбалансировать работу как отдельных работников (материально ответственных лиц, бухгалтеров), так и предприятия в целом.

Такой подход будет способствовать унификации и упрощению порядка документирования операций, повышению информационных потоков предприятия и осуществлению эффективных контрольных процедур хранения и рационального использования запасов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзоалиев А.А. Оценка запасов в финансовой отчетности: анализ ситуации и перспективы [Текст] // Аудит и менеджмент. Международный теоретический и научно-практический журнал. № 3(3), 2019. – Душанбе, 2019, С. 3- 14.
2. Мирзоалиев А.А., Бобоев Ш.Н. Производственные накладные расходы: проблемы учета в соответствии с МСФО [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2017. №2/9. 300с. ISSN 2413-5151. С.15-19.
3. Низомов С.Ф., Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика [монография]. Душанбе, – ,Сохибкор' – 2013, – 272с.
4. Учет материально-производственных запасов. Положение по бухгалтерскому учету «ПБУ 3/2002» введенное Приказом Министерства финансов РТ № 5 от 11.01.2002.
5. Садыков С.И. Проблемы перехода к МСФО в системе потребительской кооперации Таджикистана// Бухгалтерский учет: достижения и научные перспективы XXI века. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета университета. 2015. Издательство: Издательство "Канцлер" (Москва). С. 426-430.
6. Шобеков М. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ / М. Шобеков, М.У.Бобоев, Т.Т. Ҷонбеков. – Душанбе: ЧДММ «Дақиқ», 2014. – 400 с.

УДК 330.3

Муртазоев О.Қ., Ҳалимов Л.М., Султонов З.С.

РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА РАВАНДҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛӢИ ОН

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии тараққиёти иқтисодиёт, хусусан иқтисоди рақамӣ ва роҳҳои амалӣ гардондани онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон дигар соҳаҳои иқтисодиёт дар сатҳи рақамикунонии маълумот таҳлил карда мешаванд. Дар мақола инчунин афзалиятҳои истифодаи технологияи рақамӣ ва иваз намудани

иктисодиёти анъанавӣ бо иктисодиёти рақамӣ ҳамчунин дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамии муосир, ки метавонад рушди иктисодиёти миллиро таъмин намуда, сатҳи рақобатпазирии онро нишон диҳад, масъалагузорӣ шудааст.

Калидвожаҳо: иктисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, технологияи рақамӣ, сатҳҳои макро ва микро иқтисод, рақобатпазирӣ, тичорати электронӣ, беҳатарии электронӣ

Муртазоев О.К., Халимов Л.М., Султонов З.С.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

В данной статье рассматриваются основные направления развития экономики, особенно цифровой экономики, и пути их реализации. При этом другие сферы экономики анализируются на уровне оцифровки данных. Также в статье рассматриваются преимущества использования цифровых технологий и замены традиционной экономики цифровой экономикой в контексте эффективного использования современных цифровых технологий, способных обеспечить развитие национальной экономики и показать ее уровень конкурентоспособности.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, цифровые технологии, уровни макро- и микроэкономики, конкурентоспособность, электронная коммерция, электронная безопасность.

Murtazoev O.K., Khalimov L.M., Sultonov Z.S.

DIGITALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS MAIN ORGANIZATIONAL PROCESSES

This article discusses the main directions of economic development, especially the digital economy, and ways of their implementation. At the same time, other areas of the economy are analyzed at the level of data digitization. The article also discusses the advantages of using digital technologies and replacing the traditional economy with a digital economy in the context of the effective use of modern digital technologies that can ensure the development of the national economy and show its level of competitiveness.

Key words: digital economy, digitalization, digital technologies, levels of macro- and microeconomics, competitiveness, e-commerce, electronic security.

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир аз ҳама муҳимтарин омили мусоидаткунанда ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии дилхоҳ давлат ин ташаккул додани муҳити инноватсионии комилу созгор дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамӣ ба ҳисоб меравад. Меҳвари асосии технологияи рақамиро зехни инсонӣ ташкил дода, сарчашмаи асосии ташаккул ва истифодаи он мебошад.

Аз дигар нуқтаи назар, иқтисодиёти рақамӣ - ин фаъолияти ба шумор меравад, ки бевосита ба рушди технологияҳои компютерии рақамӣ алоқаманд мебошад, ки пардохтҳои электронӣ, хизматрасониҳои онлайн, савдои онлайн, краудфандинг ва ғайраҳо дар бар мегирад. Унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ одатан тичорати электронӣ, интернет-банкинг, бозҳои интернетӣ, таблиғоти интернетӣ, пардохтҳои электронӣ ва ғайра номида мешаванд.[6, - С.182]

Имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро рушди бо шароити зуд тағйирёбандаи муҳити инноватсионӣ фаро гирифта, бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Аз ин рӯ, ҳаёти имрӯзаи одамон бо истифодаи мақсадноку босамари технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот, тичорат ва хизматрасонӣ, муҳимтарин омили рушди устувори иҷтимоӣ-

иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат доништа мешаванд. Дар ин росто Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дошта, он барои рушди иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар ин марҳилаи тараққиёт, иттилоот ба омили асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва технологияи давлатҳо табдил ёфта, меҳвари асосии онро истифодаи зеҳни сунъӣ ташкил медиҳад.

Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 иброз доштанд, ки: "...сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд".[1]

Мусаллам аст, ки истифодаи технологияи рақамӣ даҳсолаи охир ҳамчун моҳи асосии рушди иқтисодиёт дар пояи инқилоби ҷаҳоруми санотӣ ба вуҷуд омада, боиси ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодиёт гардидааст. Дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамии муосир рушди иқтисодиёт таъмин гардида, сатҳи рақобатпазирӣ он баланд мегардад. Бинобар ин, роҳбарияти олии кишвар бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва фароҳам овардани шароити муносиб доир ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар, инчунин ба ҷанбаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодии истифодаи зеҳни сунъӣ диққати махсус зоҳир менамоянд. Ҳалли ин масъалаҳо ба истифодаи васеи зеҳни сунъӣ мусоидат намуда, дар маҷмӯъ, баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат, коҳиш додани хароҷоти истеҳсолот, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ ширкатҳои ватаниро тақони ҷиддӣ мебахшад.

Лозим ба таъкид аст, ки тибқи дастури супоришҳои Пешвои миллат як қатор корҳои назаррас дар кишвар ҷиҳати рақамизатсияи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, тичорати электронӣ ва содагардонии расмиёти тичорат анҷом дода шудаанд. Консепсия ва Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» қабул гардида, аз соли 2019 бошад, расман Портали савдои Тоҷикистон фаъолият менамояд. Қабули ҳуҷҷатҳои болозикр ба рушди заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар кишвар мусоидат намуда, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатиро дар ин самт муайян менамояд.[3]

Боиси хушнудӣ аст, ки дар раванди татбиқи стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бо иқдоми шоистаи Пешвои миллат эълон гардидани солҳои 2022 – 2026 – “Солҳои рушди саноат”, саноати ватанӣ ҳамчун неруи азими пешбаранда ва иқтидори калидии тараққиёти иқтисодӣ дар мамлакат ба ҳисоб рафта, корхонаҳои саноатӣ дар роҳи рушди инноватсионӣ мунтазам талош варзида истодаанд. Истифодаи технологияи рақамӣ аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ метавонад ба баланд гардидани рақобатпазирӣ онҳо дар муносибатҳои тичорати байналмилалӣ нақши калидӣ гузорад. Аммо барои расидан ба ин ҳадаф онҳоро лозим аст, ки ба омӯзиш ва азхуд кардани донишҳои нав ва баланд бардоштани сатҳи бозомӯзии касбии кормандон мувофиқи талаботи бозори меҳнат таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Технологияҳои рақамӣ хеле бо суръати баланд рушд ва такмил ёфта истодаанд (Интернети фарохмавҷ, смартфонҳо, планшетҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматрасониҳои абрӣ ва ғайраҳо). Ҳамаи ин имкониятҳои бепахдудӣ дастрасиро ба афзолҳои рақамӣ медиҳанд.[5] Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки имрӯзҳо таваҷҷуҳ ба иқтисоди рақамӣ беш аз пеш зиёд гардида, дар давлатҳои тараққикарда тақрибан 92 дарсади хариду фурӯши молу маҳсулот бо истифода аз шабакаи глобалии интернет анҷом дода мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Тоҷикистон низ ин тамоюл рӯ ба афзоиш дошта, дар ин марҳала лозим аст, ки ба фарҳанги истифодаи технологияи рақамӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир

карда шавад. Бинобар ин, дар расми 1 технологияи рақамӣ дар ҷаҳони имрӯза оварда шудааст.

Расми 1. ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР ҶАҲОНИ ИМРӮЗА

Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси маълумотҳои ҷорӣ омода карда шудааст.

Бояд тазакурр дод, ки ташкилоти қарзии молиявии ватанӣ дар иқтисодиёт нақши бениҳоят калон дошта, самаранокӯ боэътимоди пардохтҳои саривақтӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои бехатарии электрониро анҷом медиҳанд. Бинобар ин, дар асоси маълумотҳои омӯрӣ то санаи 30 сентябри соли 2023 усулҳои нави пардохт дар қаламрави мамлакат боис гардид, ки:

- шумораи ҳамёнҳои электронӣ ба 7 536 793 адад баробар гардид. Ин нишондод нисбати соли 2022-юм ба миқдори 1,8 млн. адад ё худ (31,5%) зиёд гардидааст. Албатта, ки афзоиши ин усули пардохт дар саросари ҷаҳон бо шиддат мушоҳида гардида, рӯз то рӯз афзоиш меёбад;

- афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ боис гардид, ки амалиёт тавассути ҳамёнҳои электронӣ 10,9 млн. адад ба маблағи 1 189,0 млн. сомонӣ анҷом дода шуд. Ин омор дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2022 мувофиқан 12,0 дарсад ва 6,7 дарсад зиёд мебошад;

- 6,4 млн. адад қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуд, ки қорти миллий бо нишондоди 56,4 дарсад аз рӯйи низоми ҳиссаи қортҳои пардохтӣ ва аз рӯйи минтақа шаҳри Душанбе бо нишондоди 29,9 дарсад бештар мебошад. Омори қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот баровардашуда дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2022-юм ба андозаи 34,7 дарсад афзудааст;

- дар маҷмӯъ, аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ 2 092 адад банкомат ва 7 727 адад терминалҳои электронӣ барои хизматрасонии босифат насб гардидааст, ки аз он 3 105 адад дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 4 622 адад дар муассисаҳои тичорату хизматрасонӣ мебошанд. Ин омор дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2022 мувофиқан 52,8 дарсад ва 22,8 дарсад афзудааст;

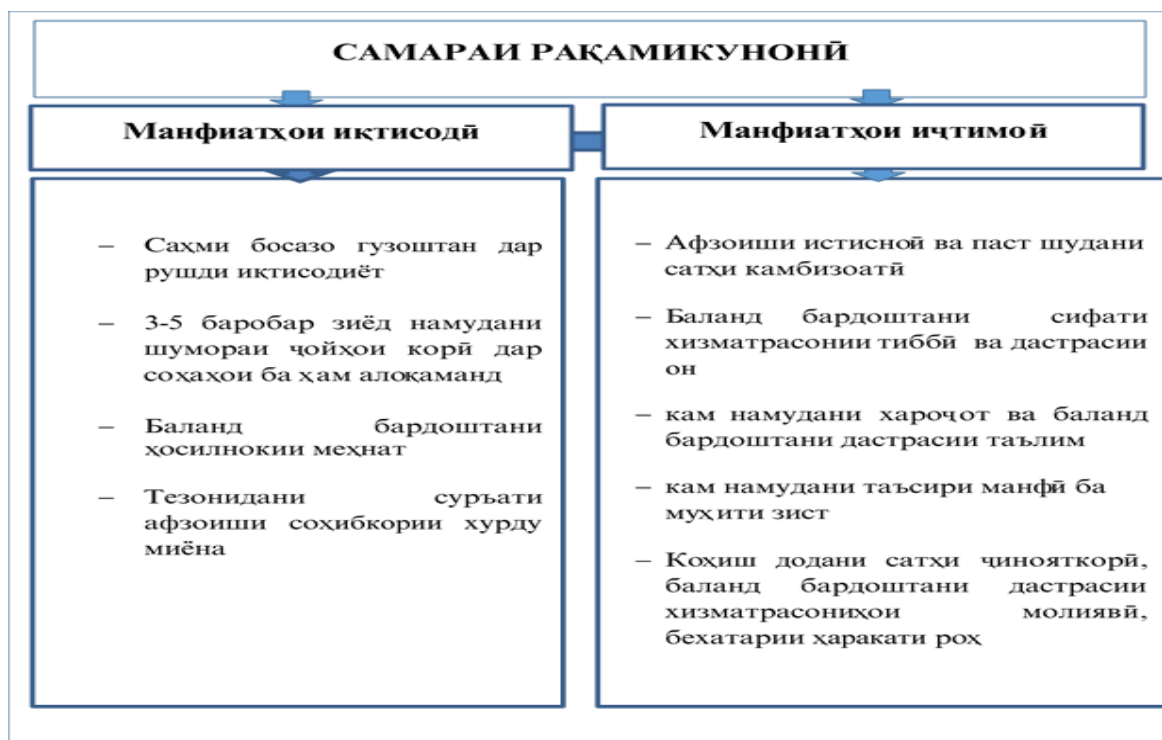
- дар муассисаҳои тичорату хизматрасонӣ ба миқдори 10 502 адад QR-рамзҳо насб гардида бошад ҳам, омори мазкур бинобар сабаби гузаштан ба QR-рамзи ягонаи Бонки миллии Тоҷикистон нисбат ба ҳамин давраи соли 2022-юм 35,6 дарсад коҳиш ёфтааст;

- таносуби хизматрасонии дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳиссаи амалиёти гирифтани пули нақд ва пардохти ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электронии қортҳои пардохтӣ 81,7 дарсад ва ҳамёнҳои электронӣ 18,3 дарсадро ташкил намуд, ки омори ҳиссаи амалиёти ғайринақдӣ дар қиёс ба ҳамин давраи соли 2022 7,6 дарсад афзудааст.

Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ, иқтисоди рақамӣ асоси вусъат бахшидани неруи инсонӣ буда, яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб меравад, зеро инкишофи тамоми таърихи башарият марҳалаи аграрӣ, саноатӣ ва баъдисаноатиро дар бар мегирад. Таърих гувоҳ аст, ки кишварҳои рушдёфта аллакай дар марҳалаи баъдисаноатӣ қарор дошта, соҳаи хизматрасонӣ дар доираи он вобаста ба таркиби иқтисод нақши асосиро мебозад. Чунки бо технологияҳои иттилоотии муосир ҷомеа ҳамеша дар ҳоли пешрафт буда, боиси хеле осон гаштани ҳаёти одамон гашта истодааст.

Зимнан мавриди қайд аст, ки дар замони имрӯза рушди иқтисодиёт бидуни саноат ғайриимкон буда, бо дастгирии давлатии субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор нисбати ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсоли ва истифодаи технологияи нави замонавӣ воситаи муҳим ба ҳисоб рафта, маҳз бо иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ – аграрӣ амалӣ гардонида истодаем. Таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат ва неру бахшидан ба тараққиёти соҳаи саноат, коркарди маҳсулоти он талаботи бозори дохилию берунӣ ба ҳисоб рафта, дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва саноатӣ иҷрои вазифаҳои хеле муҳимро тақозо менамояд.

Дар ин самт, тавре аз таҳлили таҷрибаи хориҷӣ бармеояд, истифодаи методологияи равиши кластерӣ яке аз воситаҳои асосии ҷорӣ намудани форматҳои иқтисоди рақамӣ мегардад. Татбиқи методологияи равиши кластерӣ дар ин ҳолат механизми дилхоҳро муайян мекунад, ки ба афзоиши фаъолияти самараноки системаи инноватсионии истеҳсолот ва рушди технологӣ мусоидат мекунад.[4 , – С.243]. Дар ин хусус, расми 2 самаранокии рақамикунонии иқтисодиётро шарҳ медиҳад.

Расми 2. САМАРАНОКИИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси маълумотҳои ҷорӣ омода карда шудааст.

Яке аз масъалаҳои муҳими ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ таъсири онҳо ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ва иқтисодиёти давлат мебошад. [2,—С.59-65]. Албатта, Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳукуки иқтисоди ҷаҳонӣ ба ин равандро ташаккули бахшҳои иқтисодиёти иттилоотӣ, аз ҷумла, иқтисоди рақамӣ шомил буда, дар самти рушди инноватсиониву рақамикунонӣ, сатҳу сифати паҳншавии интернет-хизматрасонӣ ва дараҷаи рушди инфрасохтори технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фаъол аст.

Ҳамин тавр, дар самти рақамикунонии мамлакат дигаргуниҳои кулӣ ба ҷашм мерасанд, аммо ҳалли чунин масъалаҳоро зарур мешуморем:

- дар татбиқи ҳадафҳои бахшида ба солҳои 2020 -2040 – “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” бештар таҳия намудани лоиҳаҳои рақамӣ. Воқеан, иқтисодиёти рақамӣ омили рушди бемайлони иқтисодиёти муосири кишвар буда, зарурати таъсиси бештари марказҳои инноватсионӣ ва ҳамгироии мутахассисони соҳавӣ муҳим доништа мешавад;

- татбиқи ғояҳои нави инноватсионӣ дар раванди истеҳсолоти маҳсулоти ватанӣ. Бо мақсади ба даст овардани самаранокии баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ татбиқи дастовардҳои наватринро дар истеҳсолот тақозо менамояд, ки фаъолияти густурдаи паркҳои технологӣ нақши хосса доранд;

- мутобик намудани рушди инфрасохтори замонавии телекоммуникатсионӣ ва коҳиш додани нобаробариҳои рақамӣ вобаста ба минтақаҳои кишвар. Дар раванди ҷаҳонишавӣ рақобати шадид афзоиш ёфта, дар ҳама самтҳо ҷорӣ намудани навоҷариро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, ташаккули низоми тиҷорати электронӣ дар ноҳияҳо ва маҳалҳои дурдасти кишвар, тақозоӣ замон аст.

- татбиқи лоиҳаҳои сабз ва баланд бардоштани салоҳиятнокӣ дар раванди гузариш ба иқтисоди рақамӣ. Боиси хушнудӣ аст, ки имрӯзҳо тамоми шароитҳои зарурӣ махсусан барои ҷавонон фароҳам оварда шудаанд, ки технологияҳои пешрафтaro омӯзанд ва дар заминаи онҳо таҳқиқоти илмӣ анҷом диҳанд.

- ба рушди неруи зеҳнии ҷомеа дар заминаи баланд бардоштани донишҳои техникаи аҳоли таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, дар заминаи он кадрҳои бозьтимодно омӯзонидан ва савияи дониши онҳоро тақмил додан. Воқеан ҳам, имрӯз норасоии кадрҳои иқтисодиёти рақамӣ муаммои аввалиндараҷа буда, ба рушди соҳа вобастагии зиҷ дорад.

Ҳамин тавр, ташаккули иқтисоди рақамӣ дастрасиро ба иттилоот беҳтар намуда, муҳарриқи пешбарандаи фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисоди миллӣ доништа мешавад. Аз ин лиҳоз, таъмини беҳатарии ҷамъиятӣ, беҳтар гардонидани сифати хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, таҳсилот, молия ва тиб аз масъалаҳои муҳимми сиёсати иҷтимоӣ давлат ба ҳисоб рафта, нақши технологияи рақамӣ дар ин самт бузург мебошад. Дар ҳамин ҳол, соҳаи интернет-тиҷорат дар тамоми кишварҳо яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ шуда метавонад. Мутаассифона, имрӯзҳо мушкилоти бо шиддат афзоиш ёфтани қаллобӣ дар фазои шабакаи глобалии интернетӣ яке аз мушкилоте мебошад, ки ба пайдо гардидани шаклҳои нави ҷинояткорӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, дар баробари доштани афзалиятҳои бештари истифода аз технологияи пешрафти рақамӣ низоми ягонаи миллӣ таъсис дода шуда, вобаста ба вазъи имрӯза дар доираи ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ танзиму идора ва назорати маҷмуи хизматрасонӣ ва амалҳо зарур шуморида мешаванд.

Дар фароварди мавзӯи таҳқиқшаванда қайд намудан лозим меояд, ки бо татбиқи иқтисоди рақамӣ боиси рушди минбаъдаи иқтисодиёти дилхоҳ давлат гашта, ба рушди иқтисоди миллӣ таққони ҷиддӣ мебахшад. Албатта, ки афзалиятҳои рақамикунонии равандро иттилоотӣ ва истеҳсолӣ тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар сатҳи микро ва макро ба самаранокии минбаъдаи он дар ҷаҳорҷубаи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидири мебозад.

АДАБИЁТ

1. Азизбоева Р.У., Азизбоев Р.А. Некоторые аспекты воздействия цифровизации на экономическое развитие Республики Таджикистан// Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023. – С. 59-65.
2. Муртазоев О.Қ. Нақши иқтисоди рақамӣ дар таъмини рақобатпазирӣи иқтисоди миллӣ. [Захираи электронӣ] <https://mts.tj/na%d2%9bshi-i%d2%9btisodi-ra%d2%9bam%d3%a3-dar-tamini-ra%d2%9bobatpazirii-i%d2%9btisodi-mill%d3%a3/>
3. Нематова М.Х., Холматова Ф.А. Кластерный подход в промышленности и его роль в цифровой экономике/ ЖУРНАЛ: КИШОВАРЗ // Таджикский аграрный университет имени Шириншоха Шотемура. – Душанбе, 2020. - № 3 (88). – С. 243-248.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <http://www.president.tj/node/16771>
5. Шваб Д.К. Четвертая промышленная революция. Available at: <https://mybook.ru/author/klaus-shvab/chetvertaya-promyshlennaya-revolyuciya/read>.
6. Юшаева Р.С., Хамзатова Ф.Д. Интернет-банкинг в условиях цифровой экономики: проблемы и перспективы// Роль цифровой экономики в укреплении экономической безопасности страны [Текст]: Материалы Международной научно практической конференции. – Махачкала: АЛЕФ, 2019. – 266 с. - С.181-185.

УДК 334.7

Назарова Н.Ҷ.

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ
КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ**

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва концептуалии таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир таҳқиқ карда шудаанд. Қайд гардидааст, ки ифшои моҳияти мафҳуми рақобатпазирӣ дар истилоҳи илмӣюмётодӣ бидуни омӯхтани робитаи он бо ҷунин категорияи бунёдии иқтисодӣ, ба мисли рақобат унсури таркибии муносибатҳои бозорӣ ғайриимкон аст. Муаллиф ҷунин мепиндорад, ки рақобатпазирӣи корхонаи саноатӣ мафҳуми мураккабест, ки бо мафҳуми «рақобатпазирӣи маҳсулот» робитаи ногустастанӣ дорад. Ин мафҳумҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Ғайр аз ин, муаллиф хулосабарорӣ намудааст, ки рақобатпазирӣи корхона дар бозор метавонад нишондиҳандаи ба мақсад мувофиқ будани мавҷудияти ин намуди тичорат бошад, ки хусусиятҳои сатҳ ва сифати идоракунии, дараҷаи мутобиқати корхона ба муҳити берунаро умумӣ мекунонад.

Вожаҳои калидӣ: рақобат, рақобатпазирӣ, бартарияти рақибӣ, рақобатпазирӣи маҳсулот, рақобатпазирӣи корхона, конхона, корхонаи саноатӣ.

Назарова Н.Дж.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

В данной статье исследованы теоретические и концептуальные аспекты обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий в современных условиях. Подчеркнуто, что раскрытие сущности понятия конкурентоспособность в научно-

методологическом плане невозможно без исследования его взаимосвязи с такой основополагающей экономической категорией, как конкуренция, - неотъемлемого элемента рыночных отношений. Автор считает, что конкурентоспособность промышленного предприятия является комплексным понятием, которое неразрывно связано с понятием «конкурентоспособность продукции». Кроме того, автором заключено, что конкурентоспособность предприятия на рынке может являться показателем целесообразности существования данного вида бизнеса, обобщающей характеристикой уровня и качества хозяйствования, степени адекватности предприятия внешней среде.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентное преимущество, конкурентоспособность продукции, конкурентоспособности предприятия, предприятие, промышленное предприятие.

Nazarova N.J.

THEORETICAL ASPECTS OF ENSURING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

There are in the article explored the theoretical and conceptual aspects of ensuring the competitiveness of industrial enterprises in modern conditions. There is emphasized that, the disclosure of the essence of the concept of competitiveness in scientific and methodological terms is impossible without studying its relationship with such a fundamental economic category as competition an integral element of market relations. The author believes that the competitiveness of an industrial enterprise is a complex concept that is inextricably linked with the concept of "product competitiveness". These concepts are very closely related. In addition, the author concluded that the competitiveness of an enterprise in the market can be an indicator of the expediency of the existence of this type of business, a generalizing characteristic of the level and quality of management, the degree of adequacy of the enterprise to the external environment.

Keywords: competition, competitiveness, competitive advantage, competitiveness of products, competitiveness of enterprise, enterprise, industrial enterprise.

Дар шароити имрӯза чанбаҳое, ки ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ алоқаманданд, аҳамияти бештар пайдо мекунам. Афзоиши ҷиддии самарабахшии умумии корхонаи саноатӣ ва таъсирбахшии он аз ҳисоби баррасии муфассали омилҳои муайяне вобаста аст, ки ба раванди ниҳони ташаккули афзалиятҳои рақобат таъсир мерасонанд. Идоракунии раванди мазкур баҳисобгирӣ ва расонидани таъсир ба фаъолияти корхонаҳои ҳамаи иштирокчиёни манфиатдорро дар бар мегирад.

Аз ҷиҳати ташаккули аломатҳои алоҳидаи рақобат то ба вуҷуд омадани аввалин назарияҳои илмӣ давраи тӯлонии таърихӣ гузашт, ки дар ин давра назарияи рақобат ва нақши он дар рушди ҷомеа борҳо таҷдиди назар шуда, гоҳе мавриди интиқод қарор гирифт ва гоҳе ба қуллаи рақобати рушди иқтисодӣ табдил ёфт.

Омӯзиши таҳқиқоти муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ, ки мушкилоти рақобатпазирро мавриди омӯзиш қарор додаанд, имкон медиҳад ба хулосае омад, ки дар таърифи мафҳум ва моҳияти рақобатпазирӣ, роҷеъ ба норавшании мафҳум ва арзёбии минбаъдаи он равиши ягона мавҷуд нест. Истилоҳи иқтисодии «рақобатпазирӣ» қобили татбиқ буда, нисбат ба объектҳои тамоман гуногун – хангоми идоракунии сифат, ҳаёти кадрӣ, фурӯш ва ғайра - дар иқтисодиёти миллий ва ҷаҳонӣ истифода мешавад.

Бояд иброз намуд, ки ифшои моҳияти мафҳуми «рақобатпазирӣ» дар истилоҳи илмиюметодӣ бидуни омӯхтани робитаи он бо чунин категорияи бунёдии иқтисодӣ, ба мисли рақобат - унсури таркибии муносибатҳои бозорӣ ғайриимкон аст. Рақобат дар шакли нисбатан соддатари он ҳанӯз аз замони қадим сарчашма гирифта, ба маънои асли

рақобати мустақими байни ду ғиёда шахсонро ифода мекунад ва ҳамчун падидаи савдои хориҷӣ бештар маъмул аст.

Пайдоиши аломатҳои нахустини рақобат бо инкишофи муносибатҳои молику пулӣ дар ибтидои асрҳои 3-4 —и пеш аз милод рост меояд, инчунин зухуроти иқтисодию иҷтимоӣ, монанди ҷамъшавӣ, мубодилот, рақобат дар осори олимони он замон, аз ҷумла Ксенофонт [1, с. 223], Суқрот [3, с. 108], Аристотел [2, с. 158], ки ба низомии муносибатҳои бозор «ба хоҳири пул» ҳамчун низомии манфи баҳо додаанд, инъикос ёфтааст. Идеи муқобилгузорию иқтисодиёт ва хрематистика, ки файласуфон ва сиёсатмадорон ғайлона дастгирӣ мекарданд, то асри XVIII идома ёфт. Маҳкум кардани савдои хусусӣ ва инҳисори давлатии он натиҷаи ҳифзи давлат аз рақобат бо истеҳсолкунандагон хусусӣ буд.

Навъи нисбатан муосиртари рақобат дар давраи охири Асрҳои миёна ва давраи Эҳё ба вуҷуд омад, ки он пеш аз ҳама бо гузаштан аз ҷамъияти асримеёнагии феодалӣ ба ҷамъияти буржуазӣ алоқаманд буд. Дар бисёр шахрҳо устохонаҳо ва дӯконҳои калони ҳунаромандӣ кушода шуданд, ки онҳо асоси истеҳсолоти мануфактуравии (шакли истеҳсолот, ки қораҳо бо асбобҳои дастӣ пеш бурда мешавад, меҳнаташ аз равандҳои алоҳида иборат буд) асри нав гардиданд. Дар шароити ба таври нопурра инкишофёфтаи муносибатҳои капиталистӣ ҷамъияти пулзӯро озодаи шахрӣ бо рақобати ошқори тижоратии байни дӯконҳо ва мубориза барои ҳокимияти сиёсӣ инкишоф ёфт.

Баробари инкишофи муносибатҳои тижоратӣ шакли рақобат дар бозор низ тағйир ёфт. Ҳамин тариқ, ҷамъиятҳои дӯкандорон, ки тамғаи моли худро доштанд, сифати мол ва хизматрасонию қабилат дода, асосҳои шахсияти корпоративиро гузоштанд. Реклама, ки воситаи тавоноии мубориза барои истеҳсолкунандагон ба ҳисоб мерафт - аз аввалин мунодиҳо дар майдонҳо сар карда, то ба вуҷуд овардани рӯйхати маҳсулот ва варақаҳои тарғиботӣ, ки ҳангомаи (сенсатсия) замони худ гардиданд, ғайлона инкишоф ёфт. Инқилоби саноатӣ шартӣ асосии тағйироти назаррас дар охири асри XVIII ва миёнаҳои асри XIX гардид, ки ба пайдоиши истеҳсолоти саноатӣ: иваз кардани меҳнати дастӣ бо меҳнати мошинӣ, гузаштан аз мануфактураҳо ба заводу фабрикаҳо ва ташкили бозори истеҳсоли замина гузошт.

Тантанави рақобати озод майлу хоҳиши васеъ намудани истеҳсолот ва баланд бардоштани суръати он, рақобати ғайлонаи савдои беруниро миёни Бритониёи Кабир, Фаронса ва Олмон ба вуҷуд овард, ки аз рӯи ҳаҷми содирот - маҳсулоти саноатӣ ва аз рӯи воридот - маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла ашёи хом мавқеи асосиро ишғол менамуданд. Рушди истеҳсолоти саноатӣ дар баробари афзоиши рақобат ба ташаккули низомии мантиқии пайвастаи донишҳо дар бораи рақобат, ташаккули муқаррароти бунёдӣ оид ба моҳияти рақобати озод мусоидат намуд, ки асоси таҳияҳои пешрафтҳои назариявии муосир дар самти пажӯҳиши рақобат ва рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида гардид.

Рақобатпазирии қорхонаи саноатӣ мафҳуми мураккабест, ки бо мафҳуми «рақобатпазирии маҳсулот» робитаи ногустастанӣ дорад. Ин мафҳумҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Рақобатпазирии қорхонаҳои саноатӣ асосан аз ҳисоби рақобатпазирии маҳсулот ташаккул меёбад. Аммо дар баробари ин, сарфи назар аз шабоҳатҳои зоҳирӣ, дар байни онҳо фарқиятҳои муайян мавҷуданд. Мавзӯи тадқиқот - мафҳуми «рақобатпазирӣ», аз ҷумла рақобатпазирии маҳсулот, қорхонаҳо, соҳаҳо ва кишварҳо ба ҳисоб меравад. Рақобатпазирӣ дар мафҳуми умумӣ як навъ арзёбии муқоисавии маҳсулот аз рӯи ҳосиятҳои онҳо мебошад. Дар баробари ин, рақобатпазирии маҳсулот бештар ҳамчун хусусияти умумӣ ё мураккаби маҳсулот, вобаста ба мавҷудияти бартарҳои муайяни рақобатӣ дар маҳсулот амал мекунад. Дар масъалаҳои рақобатпазирӣ миёни тадқиқоти илмӣ вазни қиёсии ҳама калон вуҷуд дорад [4, с. 199-208].

Дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ ҳадафи асосии ҳар як ширкат нигоҳ доштан ё васеъ кардани мавқеи худ дар бозор ё қисматҳои он, ба даст овардани ғайлонаи устувор ё афзоиши он ба ҳисоб меравад. Барои ноил шудан ба ҳадафи мақсуд, тамоюли ширкат бояд

ба он равона карда шавад, ки ғоида ба ҳадди аксар расонида шавад ва ин дар навбати худ танҳо тавассути таъмини рақобатпазирии баланд ба даст оварда мешавад. Тақвияти рақобат дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилӣ аз сабаби афзоиши глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ, афзоиши суръат ва миқёси тағйироти муҳити технологияи истеҳсолот ба амал меояд. То имрӯз маҳсулоти дар бисёр соҳаҳои саноати Русия истеҳсолшуда дар бозори ҷаҳонӣ бо маҳсулоти ҳамтоёни хориҷӣ рақобат карда наметавонанд. Ин боиси он мешавад, ки рақобатпазирии иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ паст гардад. Бартарии бахши ашёи хом дар сохтори саноати Русия аҳамияти баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллиро муайян мекунад. Имрӯз пайдо кардани соҳае дар бозор душвор аст, ки дар он набардҳои шадид байни рақибон сурат нагиранд. Чунин рақобат одатан ғайримуташаккил аст - корхонаҳо ба ҷои он ки ҳосиятҳои нодири молро инкишоф дода, нуфузи худро мустаҳкам кунанд, барои ҳамдигар чизҳои хурду калони нохуш омода мекунанд. Ин рафтор ба касе ғоида намеорад ва ба ғайр аз ин, аз он бештар харидорон зиён мебинанд. Ҳам тадқиқотчиён ва ҳам роҳбарони корхонаҳо қайд мекунанд, ки имрӯз хеле фарсуда шудани фондҳои асосии истеҳсолӣ, пурра истифода набурдани иқтидорҳои истеҳсолӣ, идоракунии бесамари корхонаҳо, паст будани дараҷаи навоарӣ дар корхонаҳо боиси паст шудани рақобатпазирии корхонаҳо мегардад. Дар баробари ин, рақобат дар бозори дохилӣ, аз ҷумла, аз ҳисоби амалҳои ғайришаркати хориҷӣ пайваста афзоиш меёбад. Ҳамаи ин дар шароити доимо тағйирёбандаи берунӣ аҳамияти баланди амалии омӯзиши мушкilotи рақобатпазирии корхонаҳои алоҳида дар доираи ҳалли вазифаи бештар умумии баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои саноат ва умуман хоҷагии халқро дорад. Барои ишғоли мавқеи қавӣ дар бозор истеҳсолкунанда бояд рақибони худро донанд, фаҳмад, ки кадоме аз онҳо дар айни замон хатари воқеӣ дорад ва ё фардо кӣ чунин хатарро ба вучуд оварда метавонад; дарк кунад, ки рақибон чӣ гуна сиёсатро пеш гирифта истодаанд ва аз онҳо чиро интизор шудан лозим аст.

Рақобатпазирии корхона дар бозор метавонад нишондиҳандаи ба мақсад мувофиқ будани мавҷудияти ин намуди тиҷорат бошад, ки хусусиятҳои сатҳ ва сифати идоракунии, дараҷаи мутобикати корхона ба муҳити берунаро умумӣ мекунонад. Ба ибораи дигар, рақобатпазирии корхона дараҷаи мувофиқати натиҷаҳои ғайришаркати он ва талаботи бозори мушаххаси маҳсулотро инъикос менамояд. Вай ҳамчун меёри самаранокии истеҳсолот, баҳодиҳии самарани низоми идоракунии хизмат карда метавонад. Таҳлил ва арзёбии рақобатпазирии корхона бояд аз ҷониби иштирокчиёни гуногуни муносибатҳои бозорӣ гузаронида шавад: ҳуди корхона, корхонаҳои рақобаткунанда, сармоягузoron ва ғайра.

Дар ибтидо мафҳуми рақобатпазирӣ ба назарияи истифодаи афзалиятҳои муқоисавии иқтисодиёти милли дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат (масалан, меҳнати арзон, захираҳои табиӣ, шароити ҷуғрофӣ ва иқлимӣ, омилҳои инфрасохторӣ ва ғайра) асос ёфта буд: содироти маҳсулот ба кишварҳои, ки чунин бартарияро надоранд ва воридоти маҳсулот аз кишварҳои, ки нисбат ба кишварҳои воридкунанда ин афзалиятҳоро доранд. Идеи рақобатпазирӣ дар адабиёти иқтисодӣ аз тарафи классикони қадим ба назар мерасад, аз он ҷумла Адам Смит ҳанӯз дар соли 1768 дар китоби худ «Исследование о природе и причинах богатства народов» дар ин бора ишора кардааст. Ў се омили ибтидоӣ - замин, сармоя, захираҳои табиӣ ва меҳнатро муайян намуд, ки афзалиятҳои мутлақӣ давлатҳоро дар савдои байналхалқӣ муайян мекунад ва бартарии шакли ошкори иқтисодиёти миллиро асоснок месозанд. Мулоҳизаҳои ӯ аз тарафи Дэвид Рикардо идома ёфта, мафҳуми бартарии муқоисавии давлатҳо пешниҳод карда шуданд, ки аз он вақт чун асоси назарияи савдои байналмилалӣ ташаккул ёфт. Назарияи тақсмоти омилҳо, ки Ҳекшер ва Олин дар асри 20 таҳия кардаанд, ин нуктаи баҳсро ҷамъбаст намуданд. Тибқи назарияи мазкур кишвар бояд маҳсулотеро содир кунад, ки истеҳсоли он омилҳои мавҷударо ба таври фаровон истифода бурда тавонад. Ҳамаи ин назарияҳо асосан рақобатпазирии иқтисодиётро бо сохтори харочоти он алоқаманд мекунанд. Бартарии муқоисавӣ қобилияти истеҳсоли мол бо арзиши камтар нисбат ба дигар молҳо ва дар муқоиса бо дигар кишварҳо мебошад. Ин - асоси

нуқтаи назари анъанавӣ мебошад, ки рақобатпазириро бо сохтори харочоти иқтисодӣ ва ба ин васила бо таҳаввулотӣ курби воқеии асҳори он алоқаманд мекунад. Роҳи возеҳи муайян кардани ченаки рақобатпазирии ғайринархиро тасдиқ нумудан мумкин аст - ин рақобатпазирии ғайринархӣ қобилияти иқтисодӣ дар фуруши маҳсулот ба ҳисоб меравад, ки омилҳои дигарро истифода мебарад, на нарх. Андешаи мазкур асоси назарияи ба миёнгузоштаи М.Портерро ташкил медиҳад. Пас аз тақрибан дусад соли бартарии назарияи афзалиятҳои муқоисавӣ М.Портер изҳор дошт, ки ҳоло бояд равиши наво пайдо кард то хусусияти динамикии рақобатро инъикос кунад, ки аз харочот хеле фаротар аст ва ба назарияи навоарӣ асос ёфтааст. Идеяи марказии ӯ аз он иборат аст, ки неқўаҳволии кишвар офарида мешавад, на ин ки ба мерос мемонад.

Рақобатпазирӣ ба маънои васеи худ ба имкони ғолиб шудан дар озмун ишора мекунад. Агар рақобатпазириро дар соҳаи иқтисодӣ ба назар гирем, пас дар шакли умумӣ - ин мавҷудияти хосиятҳои доништа мешавад, ки барои субъекти рақобати иқтисодӣ бартарӣ ба вуҷуд меорад. То имрӯз дар адабиёти иқтисодӣ метавон таърифҳои зиёд ва роҳҳои арзёбии рақобатпазириро пайдо кард. Гуногунрангии таърифҳои мафҳуми «рақобатпазирӣ» бо виваҳҳои гузаштани вазифа ва ҳадафи тадқиқот алоқаманд аст, ки муаллифро ба зарурати таваҷҷӯҳ ба ин ё он ҷанбаи рақобатпазирӣ водор мекунад, вале аз ҷониби тадқиқотчиёни минбаъда ба назар гирифта намешавад; ё бо интихоби мавзӯи тадқиқот (мол, хизматрасонӣ), субъекти рақобат (корхона, саноат, минтақа, хоҷагии халқ, давлат), объекти рақобат (талабот, бозор, омилҳои истеҳсолот), миқёси фаъолият (бозори мол, бозорҳои саноат, бозорҳои минтақавӣ, бозорҳои байниминтақавӣ, бозорҳои ҷаҳонӣ). Дар айни замон, рақобат ҳамчун қувваи пешбаранда истеҳсолкунандагонро водор мекунад, ки пайвасти роҳҳои наво баланд бардоштани рақобатпазирии худро ҷустуҷӯ кунанд. Мафҳуми «рақобатпазирии корхона» барои иқтисоди Тоҷикистон нисбатан наво аст, аз ин рӯ дар шарҳи мафҳумҳои марбут ба рақобатпазирии корхона, дар тафсириҳои гуногун каме норавшанӣ мушоҳида мешавад. Барои муқоисаи таърифҳои гуногуни категорияи «рақобатпазирии корхона» Ҷадвали 1-ро баррасӣ мекунем, ки дар он таърифҳо аз сарчашмаҳои гуногуни адабӣ гирд оварда шудаанд.

Баъзе муҳаққиқон мафҳуми «рақобатпазирии корхона»-ро бо қобилияти корхона барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир монанд мекунанд. Ин на ҳамеша боварибахш аст, зеро корхонаҳои муосир асосан дар як вақт дар бозорҳои гуногуни маҳсулот дар соҳаҳои гуногун ҳамчун як қисми стратегияи диверсификатсия фаъолият мекунанд. Аз ин рӯ, дар ҳар як лаҳзаи муайян рақобатпазирии корхона ва рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкардаи корхона бо ҳам мувофиқат намекунад. Илова бар ин, барои муқоисаи сатҳи рақобатпазирии корхона маълумотҳо дар бораи корхонаҳои рақобаткунанда истифода мешаванд, на дар бораи маҳсулоти истеҳсолӣ. Дар асоси омӯзиш ва тадқиқотҳои анҷомдодашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки фарқияти талабот ба корхона аз ҷониби субъектҳои бозор: истеъмолкунандагон, рақибон, сармоягузoron, сохторҳои сатҳи болоии идоракунӣ (саноат, минтақа, кластер, иёлот), нишондиҳандаҳои оро, ки барои арзёбии рақобат истифода мешаванд, тағйир медиҳанд, ки дар навои худ дар дастгоҳи концептуалӣ инъикос меёбанд. Вақтҳои охир мафҳуми рақобатпазирӣ бештар мӯд шудааст. Ба далели байналмилалӣ боз будани иқтисодиёти мутараққӣ ва дар онҷа ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ амалан ҳукумате нест, ки баланд бардоштани рақобатпазириро яке аз вазифаҳои асосии сиёсати иқтисодии худ эълон накунад. Тақрибан ягон кишвари пешрафтае вуҷуд надорад, ки барои таҳлили вазъи рақобатпазирии иқтисоди худ комиссияҳои махсус ташкил накарда бошад ва роҳҳои мукамалгардонии онро наҷӯяд. Дар баробари ин, мафҳуми рақобатпазирӣ то ҳол хеле номуайян ба назар мерасад. Он бо тарзҳои гуногун истифода мешавад ва таърифҳои зиёде мавҷуданд, ки метавонанд ба баъзе нофаҳмиҳо оварда расонанд.

Ҳамин тавр, мафҳуми рақобатпазирӣ ба дараҷаи кофӣ доираи васеи ихота дорад ва ҳуди фаҳмиши он ба қадри кофӣ равшан нест. Дар баробари ин, торафт бештари олимони ба

он назаранд, ки рақобатпазирӣ дар ҳақиқат агар яке аз мушкилиҳои асосӣ набошад ҳам, мушкили принципалии сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Ксенофонт Анабасис. Перевод, статья и примечания М. И. Максимовой. Под редакцией И. И. Толстого. Ответственный редактор И. И. Толстой. Москва - Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1951. - 341 с.
2. Лосев, А. Ф. Платон. Аристотель / А.Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. [2-е изд., испр. и доп.]. Москва: Молодая гвардия, 2000. – 391 с.
3. Сократические сочинения. Киропедия. Издательство: АСТ, 2003. - 757 с.
4. Vermeire B., Gellynck X. Contribution of Cluster Relations to Food Competitiveness in the EU // International European Forum on Innovation and System Dynamics in Food Networks. 2007. P. 96–110. 2. Schmuck R. Measuring Company Competitiveness // Business Sciences – Symposium for Young Researchers: Proceedings. 2008. P. 199–208.

УДК 336.4

Одинаев С.П.

ТАҲЛИЛИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ СОҲТОРИИ НИЗОМИ БОНКӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи муосири рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва механизмҳои таъсиррасонии давлат ба тақмили тақмили минбаъдаи он мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Асоснок гардидааст, ки тақвияти нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ аз идоракунии он вобастагии беандоза дошта, дар ин самт нақши давлат низ бояд назаррас бошад. Муаллиф дар мақола дарҷ менамоянд, ки бо амикгардии мақоми бонкҳо дар иқтисодиёт, аҳамиятнок гардидани фаъолияти густурдаи онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ зарурати таҳкими муносибатҳои давлат бо бонкҳо ва механизмҳои идоракунии давлатии бахши бонкиро ба вуҷуд меорад. Дар баробари ин, бахши бонкӣ ҳамчун муҳаррики иқтисодиёт ва маблағгузори асосии субъектҳои хоҷагидор баромад мекунад ва давлат пайваста бонкҳоро аз ҷиҳати молиявӣ дастгири намуда, дар барномаҳои рушди миллӣ вобаста ба самаранокии фаъолият ва устувории бахши бонкӣ тадбирандешӣ менамояд. Дарҷ гардидааст, ки яке аз омилҳои асосие, ки дар ҳама марҳилаҳои рушд ба сохтори низоми бонкӣ таъсир расонидааст, дастгирии давлатӣ мебошад, ки бо мақсади устуворӣ ва пардохтпазирӣ бахши бонкӣ сурат мегирад. Ҳамин тавр, аз ҷониби муаллиф ҷиҳати мукамалгардонии фаъолияти бахши бонкӣ ва тақвияти дастгирии молиявии он аз ҷониби давлат, инчунин аҳамияти идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосир як қатор тавсияҳо пешниҳод шудааст, ки метавонад боиси рушди соҳа гардад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳо, низоми бонкӣ, фаъолияти бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои тичоратӣ, идоракунии бахши бонкӣ, дастгирии давлатӣ, қарз, сандуқи қарзӣ.

Одинаев С.П.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СТРУКТУРЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается современное состояние развития банковской системы Республики Таджикистан и государственная влияния на ее дальнейшее совершенствование. Обосновано, что укрепление финансовых показателей банковской системы во многом зависит от уровень управления, и роль государства в этом отношении должна быть значительной. В статье автор констатирует, что с углублением статуса банков в экономике, важностью их широкой деятельности в развитии национальной экономики возникает необходимость укрепления отношений государства с банками и механизмов государственного управления банковской деятельностью. При этом банковский сектор выступает двигателем экономики и основным инвестором хозяйствующих субъектов, а государство постоянно поддерживает банков и принимает меры в национальных программах развития, связанные с эффективностью и стабильностью банковского сектора. Отмечается, что одним из основных факторов, повлиявших на структуру банковской системы на всех этапах развития, является государственная поддержка, которая осуществляется с целью обеспечения стабильности и ликвидности банковского сектора. Таким образом, автором предложен ряд рекомендаций по совершенствованию банковского сектора и усилению его финансовой поддержки со стороны государства, а также значимости государственного управления банковским сектором в современных условиях, которое может привести к развитию данной отрасли.

Ключевые слова: национальная экономика, Национальный банк Таджикистана, банки, банковская система, банковская деятельность, кредитные организации, коммерческие банки, управление банковской системы, государственная поддержка, долг, кредитный фонд.

Odinaev S.P.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INDICATORS OF THE STRUCTURE OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the current state of development of the banking system of the Republic of Tajikistan and government influence on its further improvement. It is substantiated that strengthening the financial performance of the banking system largely depends on the level of management, and the role of the state in this regard should be significant. In the article, the author states that with the deepening of the status of banks in the economy and the importance of their broad activities in the development of the national economy, there is a need to strengthen the state's relations with banks and the mechanisms of state management of banking activities. At the same time, the banking sector acts as the engine of the economy and the main investor of business entities, and the state constantly supports banks and takes measures in national development programs related to the efficiency and stability of the banking sector. It is noted that one of the main factors that influenced the structure of the banking system at all stages of development is government support, which is carried out to ensure stability and liquidity of the banking sector. Thus, the author has proposed a number of recommendations for improving the banking sector and strengthening its financial support from the state, as well as the importance of state management of the banking sector in modern conditions, which can lead to the development of this industry.

Key words: national economy, National Bank of Tajikistan, banks, banking system, banking activities, credit organizations, commercial banks, banking system management, government support, debt, credit fund.

Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ зарурияти рушду инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисоди миллиро пеш овард. Барои фаъолияти густурда ва пешрафти низоми хоҷагидорӣ кишвар бояд ҳамаи соҳаҳои иқтисоди милли баробар инкишоф ёбанд. Аз ҷумла, тараққиёбии низоми бонкӣ ва фаъолияти самаранокӣ он метавонист ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ кишвар таъсири худро гузорад. Вобаста ба ин, Ҳукумати кишвар чӣхати пешрафти иқтисоди милли низоми бонкиро ҳамчун бахши афзалиятнок эътироф намуда, дар таҳкими он тадбирандешӣ менамояд. Ба андешаи Волков А.А. самаранокӣ низоми иқтисодӣ давлат аз ниҳодҳои гуногуни иқтисодӣ вобаста аст, вале яке аз қисматҳои муҳим ва калидӣ дар ин самт ин дараҷаи рушди низоми бонкӣ ба шумор меравад [6, с.156].

Тағйиротҳои дар низоми молияи ҷаҳон ва равандҳои бухронӣ баамаломата тақозо менамояд, ки фаъолияти низоми бонкӣ ва умуман ташкилотҳои қарзӣ самаранок роҳандозӣ гардонида шавад. Зеро дар шароити бавҷудоии бухронҳои молиявӣ пеш аз ҳама бонкҳо метавонанд осебпазир бошанд ва таъсири манфии худро ба дебиторон ва кредиторон расонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бахши бонкӣ дар сиёсати молиявии давлат мақоми махсуси худро дорад ва аз тарафи давлат ҳамасола ба ин бахш сармоягузорӣ карда мешавад, ки таъсири давлатро вобаста ба идоракунии нишон медиҳад [8, с.31].

Дар шароити муосир мушкилиҳои иқтисодӣ зиёде ба монандӣ: бухронҳои молиявӣ, равандҳои таваррумӣ, ривҷиёбии фаъолияти сармоягузорӣ-қарзӣ, тағйирёбии қурби асъори милли ва ғайра бо низоми бонкии кишвар алоқамандии зич доранд ва аз бахши бонкӣ фаъолияти пурсамарро тақозо менамоянд. Ташкили низоми босамари бонкӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ин замина чорабиниҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Махсусан дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дарҷ гардидааст, ки низоми бонкӣ бояд аз назари иқтисодӣ пурзӯр карда шавад ва иқтисодии молиявӣ он тавассути афзоиш додани сармояи он ва тақмили низоми идоракунӣ захираҳо таъмин карда шавад [15, с.70]. Аз ин бар меояд, ки давлат дар ҳар як барнома ва стратегияҳои давлатӣ ба низоми бонкӣ аҳамияти хоса дорад ва фаъолияти ин сохтор пайваста дар мадди назар аст.

Бухронҳои молиявӣ, ки таи солҳои охир (2008,2012,2014) дар як қатор кишварҳои аз нигоҳи молиявӣ устувор ба амал омаданд, ба низоми молиявӣ-бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири худро расониданд. Бухронҳои молиявӣ баамаломата бори дигар собит сохтанд, ки дар чунин шароит бояд заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, фазои инвеститсионӣ, муҳити корӣ, баландбардорӣ сифати хизматрасониҳо, болобарӣ суғуртаи пасандозҳо, эътимодият, дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ, сармоягузорӣ бонкҳо, устуворӣ молиявӣ, дараҷаи рақобатпазирӣ, тақмили низоми идоракунӣ (менечменти бонкӣ), танзим ва назорати бонкӣ бояд дар сатҳи баланд роҳандозӣ ва тақмил ёфта бошанд [7, с.144].

Дар воқеъ, низоми бонкӣ ҳамчун муҳаррики асосӣ дар иқтисоди миллии ҳар як давлат фаъолият менамояд ва барои субъектони хоҷагидор сармоягузор ба ҳисоб меравад. Бо азнавтасимкунии сармоя бонкҳо маблағҳои муваққатан озодро метавонанд ба соҳаҳои афзалиятнок ва муҳим равона созанд ва бо ин васили рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намоянд. Вобаста ба маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 март соли 2023 дар маҷмӯъ 64 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 26 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд (ҷадвали 1) [18].

Дар давраи аз 31 март соли 2022 то 31 март соли 2023 ба 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ (ҶДММ ТҚХ “Васл”) ва ба 2 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд (ҶДММ ТАҚХ “Эмин Сармоя” ва ҶСП ТАҚХ “Шукр Молия”) иҷозатнома дода шуд. Ҳамзамон, бо

қарорҳои Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 09.06.с.2022, №68 ба ҚСП “Душанбе Сити Бонк” ва аз 30.12.с.2022, №151 ба ҚДММ ТҚҒ “Васл” барои анҷом додани амалиёти бонкӣ иҷозатнома дода шудааст. Дар ин раванд, иҷозатномаҳои як қатор ташкилотҳои маблағгузори хурд аз эътибор соқит доништа шуданд, аз қабili ҚДММ ТАҚХ “Душанбе Сити” бинобар тақдирбӣ ба бонк ва ҚДММ ТАҚХ “Васл” бинобар тақдирбӣ ба ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ[18].

Бояд қайд кард, ки дар низоми бонкии кишвар намоёндагии 1 бонки хориҷӣ (ҚСММ “Бонки кишоварзии Чин”) фаъолияти худро пеш бурда истодааст. Илова бар ин, берун аз қаламрави Қумҳурии Тоҷикистон намоёндагиҳои ҚСҚ “Ориёнбонк” дар Аморти Муттаҳидаи Араб (ш. Дубай), Шохигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ (ш. Лондон), Қумҳурии Туркия (ш. Истамбул), Қумҳурии Корея (ш. Сеул), Қумҳурии Ёзбекистон (ш. Тошканд), Қумҳурии халқии Хитой (ш. Пекин) ва намоёндагии ҚВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар Федератсияи Россия (ш. Москва) фаъолият менамоянд.

Нишондиҳандаи маҷмуии низоми бонкӣ нисбат ба соли 2015 55 адад ва ё 55,6% кам гардидаанд. Шумораи бонкҳо бошанд дар ин муддат камтар тағйи ёфтаанд, дар соли 2015 агар дар ҳудуди кишвар 17 бонки анъанавӣ амал мекард, дар соли 2020 бошад ин шумора ба 18 адад расид, яъне якто бонк (ҚВД БССТ “Саноатсодиротбонк”) зиёд гардид.

Ҷадвали 1. Тағйирёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давоми солҳои 2018 -2022 (бо адад, дар охири давра)

Номгӯй	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ бо адад (2022/2018)
Ташкилотҳои қарзӣ, ҳамагӣ	79	75	69	63	64	-15
Бонкҳо	17	17	19	14	15	-2
Бонкҳои анъанавӣ	17	16	18	13	14	-3
Бонкҳои исломӣ	0	1	1	1	1	+1
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	0	0	0	0	1	+1
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	62	58	50	49	48	-14
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	25	22	18	18	19	-6
Ташкилотҳои қарзии хурд	6	6	5	4	3	-3
Фондҳои қарзии хурд	31	30	27	27	26	-5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон: 2014, №12(233), 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2022, № 12 (283).

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки соли 2022 шумораи ташкилотҳои қарзии амалкунанда дар низоми бонкии Қумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли 2018 ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Агар соли 2018-ум дар ҳудуди қумҳурӣ 79 адад ташкилоти қарзӣ фаъолият менамуд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022-юм 64 ададро ташкил дод, ки 15 адад ва ё 18,9 фоиз кам гардидааст. Коҳишёбии назарраси шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар низоми бонкии Қумҳурии Тоҷикистон бо якҷанд омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Пеш аз ҳама якҷатор ташкилотҳои қарзӣ натавонистанд, ки давраи бухрониро бидуни осеб паси сар намоёнд ва вазъи молиявии худро хуб нигоҳ дорад. Баъдан сиёсати аз шумора ба сифат гузариш намудани БМТ низ ба коҳишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ бетаъсир намонд. Дигар омил, ин рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва идоракунии бесамар арзёбӣ карда мешавад. Дар ин давраи барои низоми бонкии Қумҳурии Тоҷикистон ниҳоят мушқил якҷатор бонкҳои низоми сози мамлакат муфлис эълон гардиданд, ки ба ҳолати молиявии дигар ташкилотҳои қарзӣ низ бетаъсир намонд. Махсусан муфлисшавии бонкҳои низоми соз ба монанди: ҚСҚ «Тоҷиксодиротбонк» ва ҚСҚ «Агроинвестбонк» аз як

тараф ба устувории молиявии низоми бонкӣ таъсир расонида бошад, аз чониби дигар эътимоднокии низоми бонкиро зери суол бурд, ки ин сабаби коҳишёбии боварии аҳоли ба низоми бонкӣ гардид. Бонкҳои мазкур, ҳамчун марказҳои бузурги хизматрасонӣ дар баландбардории маърифати молиявии аҳоли нақши калидӣ дорад. Чунки марказҳои зиёди хизматрасонӣ дар зертобей онҳо қарор дошт ва ба аҳоли маҳсулотҳои гуногуни бонкиро пешкаш менамуд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки бонкҳои низомсоз бо усулҳои махсус идора карда мешаванд ва давлат дар ин раванд бештар таъсир мерасонад. Агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чунин таҷриба мавриди истифода қарор гирад, метавон аз барҳамхурии бонкҳои низомсоз пешгирӣ намуд.

Барои возеҳ нишон додани ҳолати молиявии бонкҳои тижоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ва таҳлили амиқи онҳо таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии баъзе аз бонкҳои тижоратии бузург мавриди баррасӣ қарор гирифт (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Номгӯи бонкҳо	Пасандҳо (млн. сом)	Қарҳо (млн. сомонӣ)	ROA (%)	ROE (%)	Меъ. Пардохтаз ирри чорӣ (к2.1, %)	Филиалҳо ва МХБ (миқдор)	Банкоматҳо (шумора)
ҚСК «Ориёнбонк»	1664,7	3074,8	2,1	8,7	132%	32	111
ҚСК «Бонки Эсхата»	1939,1	2353,8	7,4	38,6	79%	150	230
БДА ҚТ «Амонатбонк»	3691,7	1293,8	1,6	14,1	83%	622	327
ҚСП Бонки «Арванд»	156,4	695,6	5,1	29,3	211%	72	9
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	806,1	535,2	3,5	19,9	74%	44	37
ҚСП «Спитамен Бонк»	320,6	627,0	2,0	15,4	104%	64	55
ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон»	773,6	354,8	5,7	41,6	104%	22	45
ҚСК «Алиф Бонк»	137,8	429,2	2,4	24,6	83%	13	43
ҚСК «Коммерсбонки Тоҷикистон»	534,3	377,8	7,9	31,3	123%	68	76
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	529,7	3,6	13,6	59,2	77%	10	611
ҚСП «Халиқ Бонк Тоҷикистон»	233,3	4,2	-0,3	-0,9	125%	2	31
КВД БССТ «Саноатсодиротбонк»	25,6	293,4	6,1	7,0	646%	6	5
ҚСК «Тавҳидбонк»	82,2	68,7	5,3	10,3	111,3%	61	32
Шӯъбаи бонки «Тижорат»-и ҚИЭ	22,3	20,9	3,9	7,4	119%	-	-

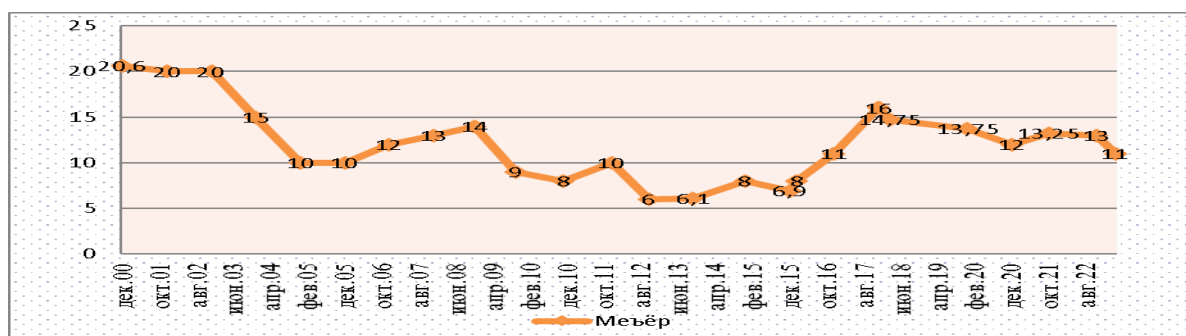
Сарчашма: дар асоси маълумотҳои сомонаи БМТ-нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо (санаи мурочиат 15.06.2023) ва маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” №4(99)-2022, с. 72-73. таҳия шудааст.

Аз ҷадвали 2 ба назар мерасад, ки дар соли 2022 бонкҳои тижоратии кишвар фаъолияти густурда доштанд ва нишондиҳандаҳои молиявии онҳо афзоиш ёфтааст. Яке аз масъалаҳои муҳим на танҳо дар фаъолияти бонкҳои тижоратӣ, умуман низоми бонкӣ ин

чалби маблағҳои муваққатан озоди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доништа мешавад. Зеро тибқи нишондоди таҳлилҳо 75-80%-и сармояи бонкҳоро ин маблағҳо ташкил медиҳанд ва фаъолияти бонкҳо дар асоси маблағҳои мазкур ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ дар соли 2022 ин нишондиҳанда дар баъзе аз бонкҳои тичоратӣ афзоиш ёфтааст, ки ин стратегияи пешгирифти бонк вобаста аст. Ҳаҷми маблағҳои пасандозӣ дар ин давра дар БДА ҚТ “Амонатбонк” 3691,7 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин нишондиҳандаи аз ҳама баландтарин дар низоми бонкии кишвар мебошад. Дар ҚСҚ “Ориёнбонк” бошад ҳаҷми пасандозҳо 1664,7 млн. сомони ро ташкил додааст. Дар ҚСҚ “Бонки Эсхата” маблағҳои пасандозӣ дар соли 2022 ба 1,151,6 млн. сомони баробар шудааст. Дар ин самт яке аз нишондиҳандаи муҳим ва зарурӣ, ки мевонад эътимоднокии бонкро муайян созад ин даромаднокии доройҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE) ба ҳисоб меравад. Даромаднокии доройҳо ва сармояи бонк нишондиҳандае доништа мешавад, ки устувории молиявии бонкҳоро нишон медиҳад ва дар ин замина метавонад ба ҷалби сармоягузориҳо ба низоми бонкии кишвар сабаб гардад. Дар соли 2022 нишондиҳандаи даромаднокии бонкҳои тичоратӣ ба таври муҳталиф рушд ёфтааст. Даромаднокии доройҳои ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» дар ин сол 3,5% - ро ташкил додааст, ки нишондиҳандаи аз ҳама баланд дар баҳши бонкии кишвар аст. Доройҳои ҚСҚ «Бонки Эсхата» бошанд дар соли 2022 2,8% даромад овардаанд, ки дар инсоми бонкӣ яке аз нишондиҳандаҳои баланд ба шумор меравад. Даромаднокии сармояи бонкҳои тичоратии кишвар низ дар соли 2022 тамоюли рушд дорад. Аз ҷадвали 5 дидан мумкин аст, ки даромаднокии сармоя дар ҚСҚ «Бонки Эсхата» 15,1%, дар ҚСП «Ҳалиқ Бонк Тоҷикистон» 12,1% ва дар ҚСП Бонки «Арванд» 11,7% - ро ташкил медиҳад, ки дар низоми бонкӣ нишондиҳандаҳои нисбатан баланданд.

Умуман, дар соли 2022 нишондиҳандаи молиявии бонкҳои тичоратӣ рӯ ба инкишоф ниҳода, шумораи филиалҳо, марказҳои хизматрасонӣ, банкоматҳо ва меъёри ликвиднокии онҳо (К2.1) афзоиши назаррас дорад (*меъёри ликвиднокӣ аз рӯи талаботи Бонки миллии Тоҷикистон 30% аст, Дастурамали №176*). Дар баробари ин, муваффақияти низоми бонкӣ аз муайянкунии меъёрҳо барои пешбурди фаъолияти онҳо доништа мешавад. Яке аз чунин меъёрҳое, ки Бонки миллии Тоҷикистон барои низоми бонкӣ муайян месозад ва яке аз фишангҳои идоракунии ташкилотҳои қарзӣ ин меъёри бозтамвил ба ҳисоб меравад (диаграммаи 1). Меъёри мазкур, дар зиёдшавӣ ва камгардии захираҳои бонкӣ таъсир гузор аст. Зеро бо коҳишҳои меъёри мазкур захираҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ меафзоянд ва дар ҳолати зиёдшавӣ баръакс коҳиш меёбанд. Дар ин раванд, яке аз роҳҳо ва усулҳои таъсири давлат ба низоми бонкӣ бо истифода аз чунин меъёрҳо ба шумор меравад. Меъёри бозтамвилро дар иқтисодиёт ҳамчун меъёри калидӣ медонанд ва ин меъёр дар пешбурди самаранокии иқтисоди миллии нақши муҳим дорад.

Диаграммаи 1. - Динамикаи тағйирёбии меъёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон

Аз диаграммаи 1. дидан мумкин аст, ки меъёри мазкур ба таври мунтазам тағйир ёфтааст. Масалан дар соли 2000, моҳи декабр меъёри бозтамвил ба 20,6% баробар буд. Маълум аст, ки безътидолии иқтисодӣ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ сабаби баландшавии ин меъёр гашт. Дар соли 2010 бошад, ин меъёр то ба андозаи 8% поён оварда шуд, ки аз беҳгардии вазъи иқтисодӣ – молиявии кишвар дарак медиҳад. Яъне, бо баландравии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва дар умум инкишофи муътадили иқтисоди миллӣ нишондиҳандаи мазкур аз ҷониби БМТ коҳиш дода мешавад. Аз соли 2011 то 2012, 2013, ки вазъи иқтисодӣ муътадил буд, меъёри бозтамвил то ҳадди ниҳой поён оварда шуд. Вале бо таъсири омилҳои беруна ва махсусан бӯҳронҳои молиявии ҷаҳониву минтақавӣ таи солҳои 2016, 2017, 2018 ва 2019 нисбатан дар сатҳи боло нигоҳ дошта шуд[16,]. Таъсири омилҳои мазкур на танҳо ба самаранокии фаъолияти низоми бонкии кишвар, балки нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро то андозае поён бурд.

Дар баробари ин, чи тавре, ки дар боло қайд гардид, меъёри бозтамвил ба сатҳи фоида қарзҳои бонкӣ, муҳлатнокӣ ва ҳаҷми онҳо низ метавонад таъсир расонад. Пешниҳоди қарз яке аз вазифаҳои марказии бахши бонкӣ буда, давлат дар ин самт ҳавасманд аст, ки бештар қарзҳои ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ пешкаш гарданд ва дастрасӣ ба онҳо сода бошад. Воқеан, рушди устуворонаи иқтисодиёти муосирро бидуни захираҳои қарзӣ тасаввур намудан ғайри қобили қабул аст. Зеро таҳриқдиҳандаи бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ва таъмини субъектҳои хоҷагидорӣ бо маблағ аз дараҷаи дорониҳои бахши бонкӣ вобастагӣ дорад. Аз ин хотир, давлат пайваста бахши бонкии кишварро аз нигоҳи молиявӣ дастгирӣ менамояд, то ин ки пардохтпазирии бонкҳои тичоратӣ дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шавад[7, с.145]. Барои ба таври васеъ таҳлил намудани пешниҳоди қарзҳо ба иқтисодиёт мо дар ҷадвали 6. ин равандро нишон додаем.

Ҳамин тавр, масъалаи табиқдидии пасандозу амонат ба сармоя дар бахши бонкии кишвар яке аз ҳадафҳои асосии давлат дониста мешавад. Махсусан зиёдшавии ҳаҷми пулҳои нақд дар муомилот (30,7 млрд. сомонӣ дар соли 2022) ва бетаваҷҷуҳии ташкилотҳои қарзӣ дар ин самт ташвишовар аст. Яъне ҳаҷми пулҳои нақд афзоиш ёфта истодааст ва пасандозгузориҳои аҳоли ба бонкҳо камтар аст. Ба таври мисол дар БДА ҚТ “Амонатбонк” ҳаҷми пасандозҳо дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба андозаи 1,1%, дар ҚСК “Ориёнбонк” 3,4%, дар ҚСП “Спитамен Бонк” 14,6%, дар ҚСП “Кафолатбонк” 63,8% ва дар ҚСП “Бонки рушди Тоҷикистон” ба андозаи 68,9% коҳиш ёфтааст[1, с.27]. Яъне, дар аксари бонкҳои тичоратӣ, ки солҳои тулонӣ дар низоми бонкӣ фаъолият менамоянд коҳишҳои захираҳои пасандозӣ ба назар мерасад, ки ин албатта ба ташкили захираҳои бонкӣ дар умум таъсири манфӣ мерасонад.

Вобаста ба масъалаи мазкур Ҳукумати кишвар таи солҳои соҳибистиклолӣ як қатор чораҳои заруриро дар бахши бонкӣ андешид, ки беҳсозии фазои сармоягузорию дар ин самт замина гузоштанд. Вобаста ба банди 23 – юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” ҳадди ниҳойи иштироки сармояи хориҷӣ дар сармояи бонкҳои тичоратии кишвар то соли 2006 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешуд. Нишондиҳандаи мазкур бо розигии Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 1999-2000 то андозаи 35%, дар соли 2001-2002 40% ва дар соли 2002-2006 50% муайян гардида буд. Бо назардошти афзалияти самти мазкур ва ҷалби бештари сармоя ба бахши бонкӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воридкунии тағйирот ба Қонуни ҚТ “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” соли 2006, чунин маҳдудиятро аз байн бурд ва то ҳол ҷалби сармоя ба низоми бонкии кишвар озод аст. Аз байн бурдани чунин маҳдудият метавонад ҷалби бештари сармояро ба бахши бонкӣ таъмин созад. Пас аз қабули чунин қарор шумораи бонкҳои тичоратӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ дар кишвар афзоиш ёфтанд. Бахши бонкӣ дар баробари пешниҳоди қарз ва ҷалби сармояи хориҷӣ дар таркиби сармояи худ, инчунин дар устувории қурби пули миллӣ ва нигоҳдории қурби он нисбати дигар асбобҳои сарталаб нақши асосӣ дорад[13, с.93]. Аз ин рӯ, давлат ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар

устувории қурби пули миллӣ ба ғаёлияти баҳши бонкии кишвар таъсири назаррас дошта бошад.

Масъалаи дигаре, ки давлат дар раванди он ба воситаи институтҳои махсуси худ метавонад таъсир расонад ва аз нишондиҳандаи мазкур раванди рушди соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар вобастагии зиёд дорад, ин ғоизи пасандоз ва ғоизи қарзҳои пешниҳодшаванда доништа мешавад [12, с.181]. Бо истифода аз механизми танзими ғоизи пасандозҳо раванди ба сармоя табдилдиҳии пасандоз ба роҳ монда мешавад ва ҷалби он бештар мегардад. Дар баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пасандоз ва амонат нақши калидӣ дошта, то 70-80% - и захираҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ин маблағҳо ташаккул ёфтаанд. Ҳаҷми умумии пасандозҳои баҳши бонкӣ дар соли 2022 маблағи 11 414,2 млн. сомони ро ташкил намуа, нисбат ба соли 2021 ба 1 672,0 млн. сомонӣ ва ё 17,2% ғоиз зиёд шудаанд [9, с.36]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳудуди кишвар агрегати М0, яъне пулҳои нақд дар муомилот зиёданд ва аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ҷиҳати ҷалби бештари онҳо ҷораандешӣ нашуда истодааст. Ҷиҳати ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ташкили низоми муайян ва таҳияи стратегияи молиявии махсус барои ҳар як ташкилоти қарзии алоҳида зарур арзёбӣ карда мешавад. Бонкҳои тиҷорати ро зарур меояд, ки барои ҷалби пасандозҳои аҳоли суботи молиявӣ ва эътимоднокии баландро таъминт наоянд ва нуфузи комилро дар ҷомеа касб наоянд. Зеро имрӯз омили муҳим дар раванди ҷалби пасандозҳо ва нигоҳдории амонатҳо дар суратҳисобҳои ҷорӣ ва ғайра нишондиҳандаи эътимоднокии бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Таҳкими эътимоднокии бонк аз ғаёлияти густурда ва идоракунии дороиҳои он вобаста буда, мавқеи бонкро дар ҷомеа мустаҳкам менамояд. Аз ин рӯ, зимни таҳияи стратегияи рушд ва қабули барномаҳои дохилии бонк ба назар гирифтани сиёсати пасандозӣ дар мадди аввал қарор дорад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ имконият фароҳам меорад, ки амалиёти қарзӣ ба таври босамар анҷом ёбад. Тибқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон, сифати сандуқи қарзӣ аз аз рӯи ҳар як намуди қарз, ба монанди: қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои безътимод баҳогузорӣ карда мешавад [10]. Дар шароити густариши муносибатҳои иқтисодӣ амалиёти қарзии бонкҳои тиҷоратӣ низ меафзояд ва зарурияти идоракунии самараноки сифати сандуқи қарзӣ ба миён меояд. Идоракунии сифати сандуқи қарзӣ аз омилҳои таҳкимбаҳшандаи ғаёлияти бонк ба шумор рафта, суботи молиявии онро таъмин менамояд. Татбиқи баҳогузори сифати сандуқи қарзӣ ва назорат аз рӯи он тибқи Дастурамали №255 ба роҳ монда мешавад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва нишондиҳандаҳои сифатии он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2017-2022 млн. сомонӣ)

Номгӯй	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2017 (тағйирот)
Сандуқи қарзӣ	8 307,3	8 426,4	9 447,9	10 882,5	11649,8	13269,6	+59,7%
Қарзҳои қолабӣ	4 719,5	4 989,7	6 711,6	7 702,4	9624,6	10471,8	+1,2 маротиба
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	56,81	59,22	71,04	70,78	82,6	0,8	-98,6%
Қарзҳои ғайриқолабӣ	557,5	819,7	269,8	234,2	433,6	1178,9	+1,1 м.
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,71	9,73	2,86	2,15	3,7	0,1	-98,5%

Қарзҳои шубҳанок	537,3	250,1	41,1	946,8	255,7	106,7	-80,1
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,47	2,97	0,43	8,70	2,2	0,0	-100%
Қарзҳои хавфнок	349,6	458,3	157,8	634,2	37,8	41,6	-88,1%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	4,21	5,44	1,67	5,83	0,3	0,0	-100%
Қарзҳои безътимод	2 143,3	1 908,5	2 267,7	1 364,7	1300,2	1470,5	-31,4%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	25,80	22,65	24,00	12,54	11,2	0,1	-99,6

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85., 2019. - №12 (293). – С.92., 2020. - №12 6 (299). – С.65, 2021. - №12 (316). С-61, 2022. - №12 (329). С-61.

Аз ҷадвали 3 дида мумкин аст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба маблағи умумӣ дар соли 2022 ба соли 2017 то ба андозаи 1,1 маротиба коҳиш ёфтааст. Коҳишҳои ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаи мусбӣ буда, метавонад сифати сандуқи қарзиро хуб арзёбӣ намояд. Қарзҳои безътимод низ дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Масалан, агар дар соли 2017 ҳиссаи қарзҳои безътимод дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ 25,8%-ро ташкил дода бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 то ба ҳадди 0,1% коҳиш ёфт. Яъне дар ин самт фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ самаранок аст ва аз идоракунии мақсадноки сандуқи қарзӣ гувоҳӣ медиҳад. Илова ба ин, ҳиссаи қарзҳои хавфноки низомии бонкӣ низ дар давраи таҳлилӣ тадриҷан кам гардидаанд, ки ин ба раванди дастрасии аҳоли ба захираҳои қарзӣ мусоидат намуда, сифати сандуқи қарзиро таҳким мебахшад. Ҳиссаи қарзҳои хавфнок дар соли 2017 маблағи 349,6 млн. сомони ташкил додааст, ки соли 2022 ин маблағ то 41,6 млн. сомонӣ ва ё 88,1% кам гардидааст. Қарзҳои шубҳанок низ дар давраи таҳлилӣ кам гардида, соли 2022 нисбат ба соли 2017 то ба андозаи 80,1% маблағи ин гуруҳи қарзҳо тамоюли коҳишёбиро касб намудааст. Агар соли 2017 ҳаҷми умумии қарзҳои шубҳанок 537,3 млн. сомони ташкил дода бошад, дар соли 2022 ин нишондиҳанда 106,7 млн. сомони ташкил кард. Аз маълумотҳои ҷадвали 8 бар меояд, ки таи солҳои 2017-2022 сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ боло рафтааст, вале ин нишондиҳандаҳо қаноаткунанда ҳисобидан қобили қабул нест. Барои беҳтар гардидани сифати сандуқи қарзӣ ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки пеш аз ҳама қарзҳо ро диверсификатсия намоянд, то ки хавфи қарзӣ нисбатан пешгирӣ карда шавад ва иҷроиши санадҳои меъёриву ҳуқуқиро зимни пешниҳоди қарзҳои бонкӣ қатъиян риоя намоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сифати сандуқи қарзӣ ҳамчун омил асосии муайянкунандаи самаранокии фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба ҳисоб рафта, сатҳи идоракунии мақсадноки захираҳои бонкиро инъикос менамояд. Баландбардории сифати сандуқи қарзӣ омил муҳим дар таҳкими эътимоднокии бонк ба ҳисоб рафта, нуфузи бонкро дар бозор тақвият мебахшад.

Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 нишондиҳандаҳои назарраси молиявиро нишон дода, ба самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ сармоягузорӣ кардааст. Аз ҷумла ҳиссаи қарзҳои пешниҳодшуда дар давраи таҳлилӣ тадриҷан афзоиш ёфта, дастрасӣ ба қарзҳо қулай гардидаанд. Масалан дар соли 2022 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшудаи ташкилотҳои қарзӣ маблағи 13657 млн. сомони ташкил дод, ки нисбати соли 2017 58,7% тамоюли зиёдшавӣ дорад. Бақияи пасандозҳо низ дар ин давра рушд

ёфтааст. Агар соли 2017 ҳаҷми умумии пасандозҳои низоми бонкӣ маблағи 9283,5 млн. сомони ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 то ба ҳадди 15507,8 млн. сомонӣ ва ё 67% афзоиш ёфтааст (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Бақияи ҳаҷми амонатҳо ва сандуқи қарзии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2017-2022, бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2020/2017 (тағ.бо%)
<i>ММД</i>	61093,6	68844,0	77354,0	82543,0	98 910,7	115 739,4	+89,4
<i>Ҳамаи амонатҳо</i>	9283,5	9723,8	9742,2	11 414,1	10 159,3	15 507,8	+67
<i>Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ</i>	4462,1	5104,6	4870,2	6 076,0	4792,4	7 426,8	+66,4
<i>Амонатҳои шахсони воқеӣ</i>	4821,4	4619,1	4872,0	5 338,1	5366,9	8 081,1	+67,6
<i>Бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ</i>	8608,1	8741,4	9789,5	10 965,3	12 051,1	13 657	+58,7
<i>Бақияи сандуқи қарзӣ бо пули милли</i>	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8 089,4	9 795,7	+1,8 маротиба
<i>Бақияи сандуқи қарзӣ бо асъори хориҷӣ</i>	5070,6	4828,0	4768,4	4594,8	3 961,7	3 861,3	-23,8

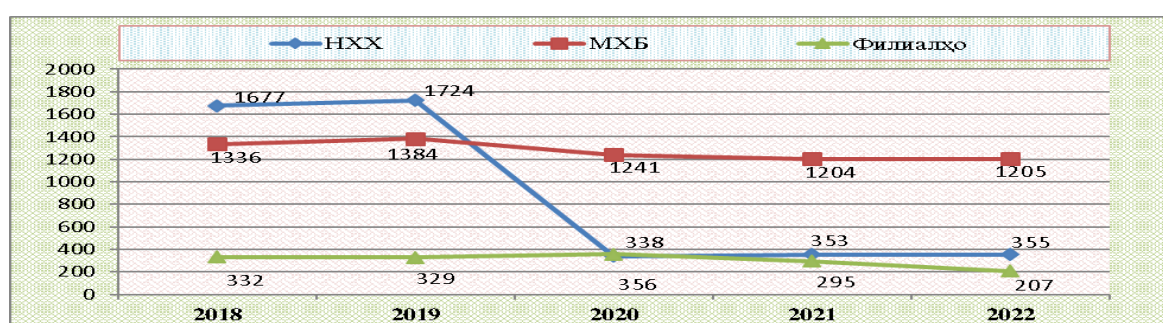
Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии Бонки миллии Тоҷикистон: www.nbt.tj/tj/statistics/realsector.php, таҳия намудааст (санаи дастрасӣ 20.02.2023).

Метавон зикр намуд, ки солҳои 2017- 2022 дар ташкилотҳои қарзии кишвар даромадноки ва ҷалби воситаҳои муваққатан озоди аҳоли нисбатан афзоиш ёфт. Гузашта аз ин, аз ҷадвали 4 дидан мумкин аст, ки вазъи нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар натиҷаи хубгардии ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, беҳгардии фазои мусоиди иқтисодӣ ва баландравии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ низ боло рафтанд.

Бояд қайд кард, ки бахши бонкӣ ҳамчун институти фаъол дар пешбурди низоми хоҷагидорӣ давлат нақши босазо дорад ва аз инҷост, ки давлат мекушад дар идоракунии фаъолияти он мавқеи муайянеро касб намуда бошад. Ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва бахши бонкӣ метавонад соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллиро рушд дода, таҳкими минбаъдаи онҳоро таъмин намояд. Айни замон масъалаи муҳим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба шумор меравад, ки дар ин самт ҳамкориҳои самараноки давлат ба бахши бонкӣ ногузир аст. Бояд таъкид кард, ки ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳим дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ буда, метавонад дар баландравии суръати гардиши пул, коҳишёбии таваррум, соддагардонии хариду фуруш, суръатёбии ҳисоббаробаркуниҳо ва ғайра нақши мусбӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала аз 31 декабри соли 2014, таҳти №815 “Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тавассути қарзҳои пардохтии бонкӣ” қарор қабул намуд, ки заминаи мусоиди гузариш ба ин шакли ҳисоббаробаркуниҳоро фароҳам овард. Илова ба ин, чиҳати рушди минбаъдаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ соли 2023 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, № 586 ба тасвиб расид, ки заминаи минбаъдаи рушди таҳия менамояд. Маълум аст, ки яке аз шаклҳои густаришёфтаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин бо

истифода аз кортҳои бонкӣ доништа мешавад, ки тибки маълумотҳои оморӣ БМТ дорандагони чунин кортҳо сол аз сол дар ҳудуди ҷумҳурӣ афзуда истодааст. Шумораи дорандагони кортҳои бонкӣ кишвар дар моҳи март соли 2023, 5,5 миллионро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 49,1% афзоиш ёфтааст. Заминаи асосии инкишофи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдӣ ташкили банкоматҳо ва POS-терминалҳо доништа мешавад. Шумораи банкоматҳо ва POS-терминалҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш дорад, вале ба таври назаррас нест (диагр. 4). Алалхусус дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои кишвар масъалаи мубрам аст ва ҳалли саривақтиро меҳазад. Ҳалли мушкилоти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар маҷмӯъ танҳо бо ташкили марказҳои хизматрасонӣ, банкоматҳо ва POS-терминалҳо метавонад ҳалли ҳудро ёбад. Вале маълумотҳои омории нишон медиҳанд, ки ин раванд то ҳол ба таври назаррас густириш наёфтааст.

Диаграммаи 2. - Динамикаи тағйирёбии воҳидҳои сохтори низоми бонкӣ (барои солҳои 2018-2022)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени оморӣ бонкӣ. - 2014, №12(233), 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2022, № 12 (283).

Шумораи банкоматҳо то ҳол дар баҳши бонкӣ кишвар қаноаткунанда нест ва бозори хизматрасониҳои бонкиро ба таври пурра фаро намегирад. Масалан шумораи банкоматҳо нисбат ба сари аҳолии аз 16 сола боло, ба сари ҳар 100 ҳазор нафар 2 то банкомат рост меояд, ки ин нишондиҳандаи сатҳи паст арзёбӣ мегардад. Зиёд намудани марказҳои хизматрасонии ташкилотҳои қарзӣ дар минтақаҳои кишвар метавонад дараҷаи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкиро баланд бардорад, вале талаботе, ки аз ҷониби БМТ ба роҳ монда шудааст, қобили қабули ташкилотҳои қарзӣ буда наметавонад. Зеро хароҷоти зиёдеро талаб менамояд. Вобаста ба ин БМТ – ро лозим аст, ки талабот оиди таъсисдиҳии марказҳои хизматрасонии бонкиро бознигарӣ ва сода намояд (Тибки муқаррароти БМТ ҳар як маркази хизматрасонии бонкӣ бояд дорои 3 воҳиди корӣ ва бинои дорои ҳудуди на камтар аз 25 м2 бошад).

Дар маҷмӯъ кайд намудан ба маврид аст, ки низоми бонкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои таҳлилнамудаи мо рушди устуворро касб намуда, нишондиҳандаҳои сохторӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ он давра ба давра тақвият ёфтаанд. Дар баробари ин, зарур аст, ки заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии низоми бонкӣ тазким баҳшида шавад, эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ боло бурда шавад, сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ таъмин гардад, идоракунии дороиҳо ва сармояи бонкҳо самаранок роҳандозӣ гардад ва менеҷменти дохилӣ бештар мавқеи устуворро дар пешбурди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ касб намояд.

АДАБИЁТ

1. Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ / Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон. Апрель-Июн 2022. –С 27.
2. Бюллетени оморӣ бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистон: 2014, №12(233),

3. Бюллетени омори бонкии Бонки миллии Тоҷикистон:2018, №12 (281),
4. Бюллетени омори бонкии Бонки миллии Тоҷикистон:2020, № 13 (305).
5. Бюллетени омори бонкии Бонки миллии Тоҷикистон:2022, № 12 (283).
6. Волков А.А. Управления рисками в коммерческом банке: практ. руководство. – М.: - 2012, Изд. “Омега-Л”, -С.156.
7. Одинаев С.П. Шакл, усулҳо ва ташкили ҳамкорӣ байни давлат ва бахши бонкӣ /Одинаев С.П. // Вестник ТНУ №8. – Душанбе 2023. С. 143-150.
8. Ғаюров Ғ.Ҳ., Одинаев С.П. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ – амалии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти мамлакат / Ғаюров Ғ.Ҳ., Одинаев С.П. // Вестник ТНУ. – 2020. № 10., с. 30-34
9. Ғаюров, Ғ. Ҳ. Хизматрасониҳои бонкӣ: ҷанбаҳои назариявӣ, дурнамои рушд ва баландбардории сифати онҳо / Ғ. Ҳ. Ғаюров // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – Но. 1(86). – Р. 35-44. – EDN UQLLDJ.
10. Дастурамали №255-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани ғоиз дар ташкилотҳои қарзӣ»
11. Маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” №4 (99) - 2022, с. 72-73.
12. Одинаев С.П. Бонки миллии тоҷикистон ва нақши он дар танзими фаъолияти бонкҳои тижоратӣ / Одинаев С.П. // Вестник ТНУ. – Душанбе 2021, №2. С. 179-186.
13. Қурбонов А.К., Одинаев С.П. Таҳқиқи фаъолияти бонкҳо ва самтҳои асосии рушди онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон /Қурбонов А.К., Одинаев С.П.// Вестник ТНУ. – Душанбе 2020, №9, С.91-98.
14. Одинаев С.П. Бонкҳои тижоратӣ: нақш, мақом ва аҳамияти онҳо дар муносибатҳои иқтисодии муосир. / Одинаев С.П. // Ахбори АИ ҚТ – Душанбе 2019, №4 (257), С.143-148.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, -С.70.
16. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: www.nbt.tj-нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо (санаи мурочиат 15.07.2023)
17. Тибқи муқаррароти БМТ ҳар як маркази хизматрасонии бонкӣ бояд дорои 3 воҳиди қарз ва бинои дорои ҳудуди на камтар аз 25 м2 бошад.
18. Шабакаи электронӣ - www.nbt.tj/tj/statistics/realsector.php, (санаи дастрасӣ 20.04.2023).

УДК 338.47.656 (575.3)

Пулатова Ш.Б.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРИАВТОДОРОЖНЫХ ОБЪЕКТОВ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНЫХ СВЯЗЕЙ

В статье рассматривается углубления рыночных отношений среди приоритетных проблем развития экономики Республики Таджикистан, выход из коммуникационного тупика на основе инвестиционного обеспечения развития транспортно-дорожного комплекса и рынка услуг объектов при автодорожном сервисе которое является первоочередным и приобретает особую актуальность. В условиях развития рыночных отношений важным считается развитие потребительского рынка, транспортных услуг, товаров и услуг, транспортно-дорожного комплекса, рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса и др. Решение этих проблем прежде всего, связано с удовлетворением спроса, эффективного использования имеющихся рыночных ресурсов и потенциала, насыщения рынка услугами и товарами, формированием конкурентной среды,

внедрением новых технологий и инноваций, а также инфраструктурного обеспечения функционирования бизнеса, особенно частного сектора. Современная экономика достигла уровня, когда её дальнейшее развитие связано с инновационной деятельностью. Исходя из этого формирование инновационной экономики, активизация инновационной деятельности становятся одной из самых приоритетных задач участников рыночных отношений. Приавтотдорожный сервис за рубежом, в отличие от РТ, развивался в течение уже много десятков. Основными его показателями являются хорошо налаженная сеть придорожных объектов, низкая удаленность объектов сервиса друг от друга, качественный сервис.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, финансирование, объекты приавтотдорожного сервиса, рынок услуг, приавтотдорожный сервис, логистический подход, инновационные развитие приавтотдорожного сервиса.

Пулатова Ш.Б.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ СИСТЕМАҲОИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола амиқгардони муносибатҳои бозорӣ дар байни проблемаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, баромади бунбасти коммуникатсионӣ дар асоси таъмини сармоягузори рушди комплекси нақлиётӣ-роҳӣ ва бозори хизматрасонии объектҳои хизматрасонии назди роҳӣ, ки афзалиятнок буда, аҳамияти махсус пайдо мекунад, баррасӣ карда мешавад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ рушди бозори истеъмолӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ, молҳо ва хизматрасониҳо, комплекси нақлиётӣ-роҳӣ, бозори хизматрасониҳои объектҳои хизматрасонии назди роҳӣ ва ғайра афзалиятнок ҳисобида мешавад. Ҳалли ин мушкилот пеш аз ҳама бо қонун кардани талабот, истифодаи самараноки захираҳо ва потенциали мавҷудаи бозор, пур кардани бозор бо хизматрасониҳо ва молҳо, ташаккули муҳити рақобат, ҷорӣ намудани технологияҳо ва наовариҳои нав, инчунин таъминоти инфрасохтори фаъолияти тиҷорат, бахусус бахши хусусӣ алоқаманд аст. Иқтисодиёти муосир ба дараҷае расидааст, ки рушди минбаъдаи он бо инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ, фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ мегардад. Хадамоти роҳи автомобилгарди хориҷӣ дар муқоиса бо ҚТ, даҳҳо маротиба рушд кардааст. Нишондиҳандаҳои асосии он, шабакаҳои хизматрасонии ба роҳ мондашудаи объектҳои назди роҳӣ мебошанд, ки фоидаи байни онҳо аз якдигар на он қадар дур ва сифати хуби хизматрасонӣ доранд.

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, маблағгузорӣ, объектҳои хизматрасонии назди роҳӣ, бозори хизматрасонӣ, хизматрасониҳои назди роҳии автомобилгард, равиши логистикӣ, рушди инноватсионии хизматрасониҳои назди роҳӣ

Pulatova Sh.B.

INNOVATIVE ACTIVITY AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SYSTEMS

The article considers the deepening of market relations among the priority problems of the development of the economy of the Republic of Tajikistan, the exit of the communication impasse on the basis of investment support for the development of the transport and road complex and the market of services of roadside service facilities, which is a priority and acquires particular relevance. In the conditions of the development of market relations, the development of the consumer market, transport services, goods and services, the transport and road complex, the

market of services of roadside service facilities, etc. is considered a priority. The solution of these problems is primarily related to meeting demand, effective use of available market resources and potential, saturation of the market with services and goods, the formation of a competitive environment, the introduction of new technologies and innovations, as well as infrastructural support for the functioning of business, especially the private sector. The modern economy has reached a level where its further development is associated with innovation, innovation activity. Based on this, the formation of an innovative economy and the activation of innovative activities are becoming one of the most priority tasks of market participants. Roadside service abroad, unlike in the Republic of Tatarstan, has been developing for many decades. Its main indicators are a well-established network of roadside facilities, low remoteness of service facilities from each other, and high-quality service.

Key words: innovation, innovative activity, financing, road services facilities, services market, roadside service, logistic approach, customer service, innovative development of the roadside service.

Выход из коммуникационного тупика на основе инвестиционного обеспечения развития транспортно-дорожного комплекса и рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса является первоочередным и приобретает особую актуальность, в условиях развития экономики [6. С. 214]. Эту задачу можно осуществить на основе эффективного использования внутренних и внешних инвестиций, а также эффективного использования механизма ГЧП и улучшение сервисного обслуживания. Наряду с этим важным считается развитие потребительского рынка, транспортных услуг и товаров, объектов приавтомобильного сервиса. Помимо этого, ликвидация этих трудностей, связано с удовлетворением спроса, эффективного использования существующих рыночных возможностей и потенциала, насыщения рынка услугами и товарами, развитием конкуренции, внедрением новых технологий и инноваций, а также инфраструктурного обеспечения ведения коммерческой деятельности и др. [14. С. 5].

Существенные воздействие на всю систему общественных отношений оказывает переход экономики на инновационный путь развития и формирование инновационной экономики. Основопологающей задачей инновационной эволюции является увеличение производства и реализация на мировом рынке конкурентоспособной высокотехнологичной продукции, содержащий большую долю добавленной стоимости за счёт интеллектуальной составляющей.

Новая экономика достигла уровня, когда её дальнейшее развитие связано с инновационной деятельностью. Исходя из этого формирование инновационной экономики, активизация инновационной деятельности становятся одной из самых приоритетных задач участников рыночных отношений [13.С.4].

В Таджикистане, инновационная политика направлена на реализацию мер по обеспечению сбалансированного развития науки, промышленности, развитию инновационной инфраструктуры, созданию условий коммерциализации результатов научных исследований и разработок, профессиональной подготовке кадров, адекватных потребностям инновационного развития.

Формирование инновационной экономики, нуждается в разработке стратегии активизации инновационной деятельности хозяйствующих субъектов на основе конструирования новых отечественных аналогов, новых технологий, прогрессивных методов управления производством. Применение передовых технологий считается главным приоритетом экономической политики Правительства Республики Таджикистан. В Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 января 2016 года среди основных направлений политики реформирования реального сектора экономики выделяются инновационные меры и в частности указывается: «... мы предусматриваем дальнейшее устойчивое развитие страны

в индустриальной и инновационной форме, стремимся к повышению эффективности использования ресурсов и возможностей во всех сферах социально-экономической жизни и уже осуществляем отдельные меры для недопущения уязвимости национальной экономики страны в долгосрочной период» [10.С.5].

Формирование инновационной экономики – это сложный, многоступенчатый, связанный с социально-политическими и институционально-экономическими преобразованиями и нахождением перспективных направлений государственной политики. На первоначальном уровне образование инновационной экономики прежде всего, создание социально-экономических, научно-технических и организационно-хозяйственных предпосылок для инновационного развития и использования ресурсного потенциала инновационной деятельности.

Становление инновационной экономики должно стать стратегическим направлением развития нашей страны в ближайшей перспективе, так как настоящее и будущее Таджикистана неотделимы от развития науки и инновационной деятельности, что предполагает формирование инновационной экономики, характеризующейся развитием конкурентоспособных на мировом рынке наукоемких производств и технологий [13.С.5].

Развитие инновационной экономики, многочисленные исследования и опыт развитых стран, свидетельствуют о процессах поступательного экономического развития. Инновационная экономика отражает суть науки, которая является неотъемлемой частью промышленного производства и непосредственной производительной силой. Основу инновационной экономики составляют наука, система образования, культура, навыки и умения работающих, нацеленные на создание, распространение и эффективное использование интеллектуальных ресурсов. Формирование инновационной экономики осуществляется только на основе высокой добавленной стоимости человеческого интеллекта [13.С.17].

От состояния инвестиционного процесса и объема выделяемых и используемых средств во многом зависит решение важнейших социально-экономических задач, способствующих обеспечению экономического роста, ростам жизненного уровня населения и конкурентоспособности субъектов экономики, страны и областей в целом [11.С.210].

Важным при этом считаем применение Закона Республики Таджикистан «Об инвестициях» [5.С.236].

Можно выделить «прямые капитальные вложения в строительство зданий, сооружений, на приобретение оборудования, расширение, реконструкцию, техническое перевооружение, модернизацию и реорганизацию производства; портфельные инвестиции в ценные бумаги (акции, облигации и др.); затраты на прирост оборотного капитала; затраты на образование и переобучение персонала».

Оценивая инвестиционную деятельность «это действие инвестора по вложению инвестиций в производство продукции или их иному использованию с целью получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата» [5.С.245].

В этих условиях следует выделить совокупный инвестиционный спрос – «это планируемые предприятиями вложения средств в расширение производства, его техническую реконструкцию, обновление, замену изношенного оборудования, переподготовку рабочих кадров и специалистов, а также прирост товарно-материальных запасов, необходимых для обеспечения функционирования вновь вводимого оборудования и ее величина инвестиционного спроса как потребность во вложении средств зависит от сравнительной доходности различных вариантов размещения активов экономических субъектов, а также состояния инвестиционного климата на той или иной территории и условий развития экономики» [14.С.91].

В целом мы выделяем такие виды инвестиционной деятельности в транспортная система и сфера услуг объектов приавтомобильного сервиса Таджикистана:

- собственную;
- национальную;
- внешнюю;
- общую, а также использование механизма ГЧП.

Для развитие транспортного комплекса в Таджикистане выделяются недостаточно инвестиций из государственного бюджета. Основными источниками финансирования инвестиций считаются за счет собственные средства предприятий и организаций, накопления граждан, а также привлеченные зарубежные инвестиции.

С учетом этого выделяем следующую систему инвестиционного обеспечения развития транспортная система и сфера услуг объектов приавтомобильного сервиса (рис. 1).

Как видно из рисунка 1, «источники финансирования инвестиционных проектов транспортно-дорожного комплекса и рынок услуг объектов приавтомобильного сервиса отличаются большим разнообразием» [14.С.93].

Анализ использования объектов приавтомобильном сервисе показывает, что формирование и развитие рынка услуг этих объектов протекает под влиянием различных внутренних и внешних факторов. В новых условиях повышения качества услуг, оказываемых объектами дорожного сервиса является приоритетным направлением с целью развития Таджикистана на период 2030 года [10.С.26].

Достижение экономического роста в стране зависит от состояния и развития транспортная система, его инфраструктуры и сфера услуг объектов приавтомобильном сервисе. Однако многие исследователи большой внимание уделяют изучению конфигурации транспортной сети, ее инфраструктуры, а также их оптимизации с учетом эффективного использования выделенных и привлекаемых финансовых ресурсы [14.С.45].

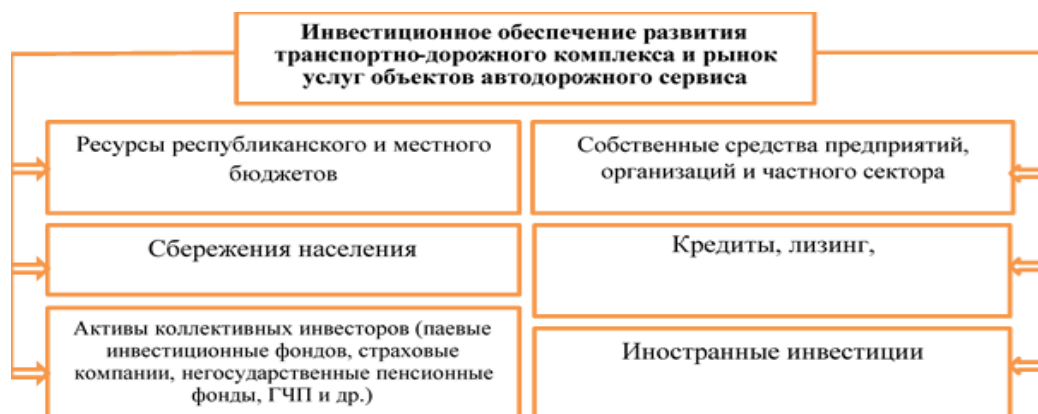

Рисунок 1 - Инвестиционное обеспечение развития транспортно-дорожного комплекса и рынок услуг объектов приавтомобильного сервиса (составлено автором)

По официальным данным АСПРТ в период с 2010 по 2021гг., включая объем накопленных зарубежных инвестиций в экономика страны, составлял 6367,0 млн. долл. США, из них 3653,8 млн. долл. США составляют прямые инвестиции (табл. 1).

Таблица 1. Динамика объема иностранных инвестиций в Республике Таджикистан за 2010-2021гг. [12.С.239]

Показатели	Годы								2021г. к 2010г., в размах
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Инвестиции – всего									
Накоплено на начало отчетного года, млн. долл.	2370,1	5056,3	5063,8	5665,4	6366,2	6652,9	6474,9	6367,0	2,7

Поступило за год, тыс. долларов	459,2	977,8	842,7	1100,4	644,4	607,1	428,5	718,3	1,6
<i>из них:</i>									
1) прямые инвестиции									
Накоплено на начало отчетного года, млн. долларов	1502,6	2785,5	3245,7	3584,8	3631,7	3948,4	3760,5	3653,8	2,4
Поступило за год, млн. долларов	230,9	470,9	434,2	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	1,5
2) взносы в уставной фонд									
Накоплено на начало отчетного года, млн. долларов	1245,4	1878,0	2222,3	2156,7	2311,9	2359,3	2236,6	2149,7	1,7
Поступило за год, млн. долларов	165,2	257,2	279,2	46,0	102,4	75,5	15,0	109,8	0,7

Согласно данным табл. 1 за анализируемый период, соответственно, общий объем накопленных инвестиций, прямых инвестиций и взносы в уставной фонд на начало года возросли на 2,7; 2,4 и 1,7 раз. При этом объем поступивших инвестиций за год по этим параметрам возрос на 1,6; 1,5 и 0,7 раза.

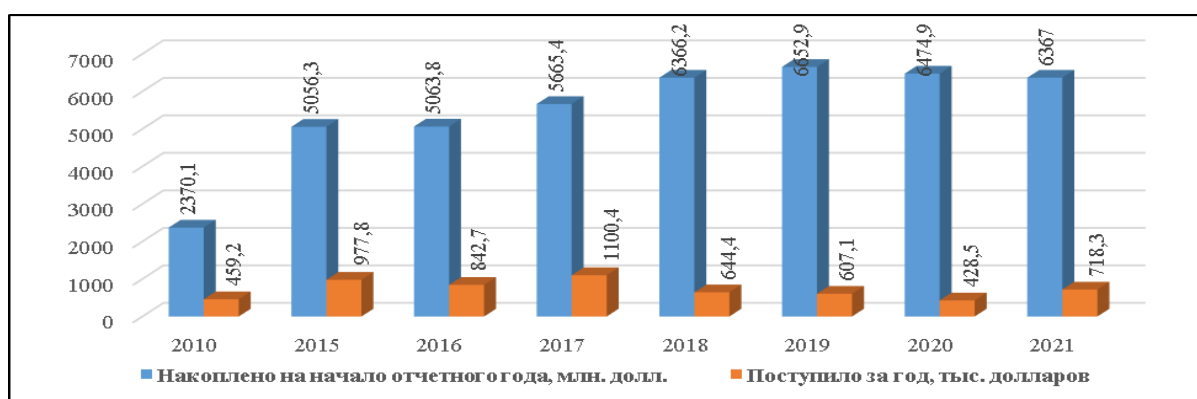

Диаграмма 1. Динамика объема иностранных инвестиций в Республике Таджикистан за 2010-2021гг

В общем структура иностранных инвестиций важным считается изучение объема накопленных прямых инвестиций и накопленных взносов в устойчивый фонд, в общем объеме инвестиций которая показано в диаграмме 2.

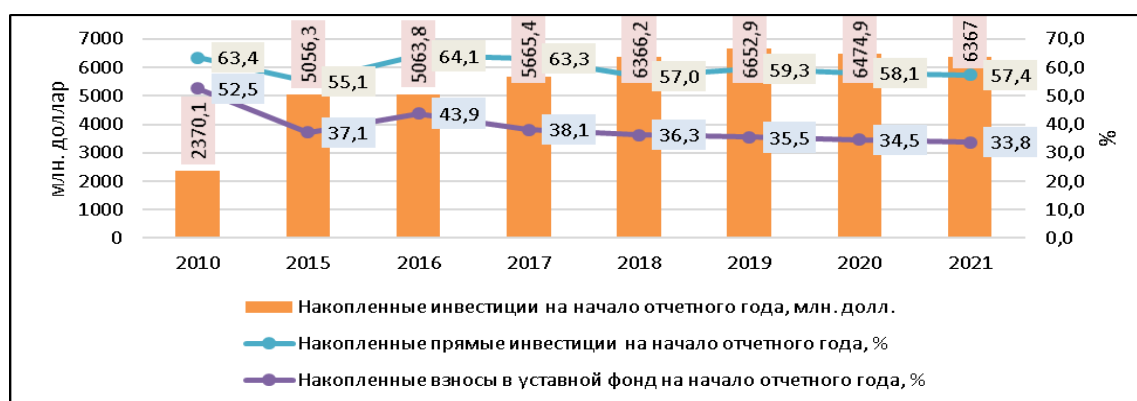

Диаграмма 2. Удельный вес объема накопленных прямых инвестиций и накопленных взносов в устойчивый фонд, в общем объеме инвестиций (%)

В настоящее время наблюдается медленное разворачивание процессов использования инноваций в хозяйственной практике. Анализ решений задач формирования национальной

инновационной системы и активизация инновационной деятельности показывает, что до сих пор в стране наблюдается ограниченность ресурсов единовременное создание инфраструктуры, отвечающей требованиям сегодняшнего дня. Процесс инновационного развития национальной экономики является сложным в своей системности явлением, требующим формирования и развития его инновационной инфраструктуры. Объективная необходимость формирования инновационной инфраструктуры национальной инновационной системы предполагает повышение эффективности инновационной деятельности в отраслях экономики на основе преобразования знаний в новые технологии, продукты и услуги. Соответственно, необходим новый подход к обеспечению перевода экономики на инновационный путь развития в условиях новых рыночных отношений и растущей конкуренции на внутреннем и внешнем рынках, но в первую очередь, формирования современной инновационной структуры. Важной функцией инновационной инфраструктуры является передача и коммерциализация результатов научно-исследовательских разработок и технологий [13.С.228].

В современных условиях решение вопросов социально-экономического развития страны и ее регионов требует нахождения приоритетов с целью создания постиндустриального общества, информационно-инновационной и цифровой экономики, основанной на знаниях. «При этом концепция постиндустриального общества предполагает усиление роли сферы услуг, что поддерживается американским социологом Дэниелом Беллом» [2.С.940].

Оценивая инвестиционную деятельность «это действие инвестора по вложению инвестиций в производство продукции или их иному использованию с целью получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата» [5.С.112].

В целом, развитие инновационной деятельности на рынке приавтомобильного сервиса, способствует решению поставленных задач национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Такое решение повышает эффективности сказанных услуг экономики и населения.

При этом госрегулирование инвестиционной деятельности выполняется органами государственной власти Республики Таджикистан. Кроме того, госрегулирование следует рассматривать как вид деятельности, осуществляемое в форме капитальных вложений, таким же образом использования других видов и способов, согласно нормативно-правовым актам Республики Таджикистан.

Для осуществления успешного перехода от политики стабилизации к политике устойчивого долгосрочного социально-экономического развития страны особую актуальность приобретает разработка обоснованной стратегии развития реального сектора экономики Таджикистана, отражающей качественно новое положение управленческой культуры и общественного сознания в целом и отвечающей применению эффективных защитных мер в ответ на вызовы современности. Стабильное и предупреждающее деятельность и развитие всех сегментов в реальный сектор экономики (РСЭ) является гарантом обеспечения энергетической, продовольственной, транспортной и коммуникационной, из этого следует, экономической безопасности страны. Осуществление стратегических задач в реальном секторе экономики создаст материальные основы для продуктивной занятости, диверсификации производства и экспорта, а также чтобы повысит доступность и качество социальных услуг для всех категорий населения, и это прямо связано с уровнем реализации всех задач ЦУР в стране [9.С.60].

Придорожный сервис за рубежом, в отличие от РТ, развивался и развивается уже много десятков лет и является участником национальных экономик. Основными его показателями являются хорошо налаженная сеть придорожных объектов, низкая удаленность объектов сервиса друг от друга, качественный сервис. Указанные обстоятельства свидетельствуют о том, что одним из наиболее важных приоритетов для РФ

в этих условиях является обеспечение устойчивости и предсказуемости работы объектов придорожного сервиса.

Это предусматривает создание технологических и инфраструктурных резервов, при помощи которых в условиях естественного колебания и роста прогнозируемого спроса на услуги придорожного сервиса в соответствии с потребностями социально-экономического развития страны транспортная система будет способна предоставить населению и бизнесу безопасные, доступные по цене и предсказуемые услуги надлежащего качества в нужное время и в нужном месте с минимальным негативным воздействием на окружающую среду и здоровье человека [1.С.38; 2.С.77; 3.С.821].

Наиболее показательным примером того как должны развиваться инновационные технологии придорожного сервиса в России, являются такие страны, как США, Германия, Польша, Словакия, Швейцария, Франция и Белоруссия.

Опыт развития системы объектов придорожного сервиса в США Придорожная структура США имеет довольно продолжительную историю развития. Америка является самой преуспевающей страной в мире, благодаря многофункциональности и насыщенности предприятий сервиса. Огромное значение в дорожном комплексе США занимают коммерческие дороги. Также реализуется принцип концессий. То есть те или иные проекты появляются путем сдачи в аренду участков вдоль дороги частным лицам, а не муниципальным органам. В разрез с российским опытом строительства придорожных объектов, которые представлены отдельно стоящими объектами, в США создаются многофункциональные комплексы (МФК), организованные на съездах с крупных шоссе. В комплексе собран широкий спектр услуг для автомобилистов и путешественников. МФК включает: автозаправочные станции, станции технического обслуживания, кафе, пункты розничной торговли, мотели и другие объекты [3.С.821; 4.С.2816; 7.С.173]. Дороги США делятся на 4 вида: межштатные, федеральные, штатные, местные.

Часть скоростных магистралей (хайвэев) платные. Они имеют название Toll Roads. Магистралы оплачиваются при выезде и имеют разную стоимость. Стоимость зависит от участка въезда на такую магистраль, если въезжать не вначале, то при въезде выдается чек с номером въезда, а на съезде он оплачивается, в зависимости от пройденного расстояния.

В Оклахоме есть две таких магистралы от начала и до конца по стоимости 4 доллара каждая.

На горных трассах в Северной Каролине расположены отдельные, специализированные съезды вправо, вверх с дороги в горы. Они предназначены для безопасности передвижения по дороге фур, если вдруг у них отказали тормоза или они набрали большую скорость, съезда помогут остановиться.

По периметру дорог, иногда в центре (для подъезда с двух сторон) оборудованы «Зоны отдыха». Они имеют названия: Rest Area или Welcome Center. Такие зоны включают в себя:

- беседки (зоны для пикника);
- места выгула собак;
- парковки (для легковых и грузовых авто);
- бесплатные туалеты;
- маленькие ресторанчики;
- информационные центры.

На въезде, в такие зоны, всегда установлены высокие флагштоки с государственным флагом и флагом штата.

Наиболее преуспевающим является придорожный бизнес на съездах с магистралей. Здесь размещено все необходимое для автотуристов: АЗС, СТО, кафе, мотели, магазины, туалеты. Вдоль дороги расположены информационные указатели, благодаря которым, можно получить информацию об услугах, имеющихся на данном выезде.

В Америке существует две самые распространенные сети придорожных мотелей. Они имеют название «Motel 6» и «Super 8», мотели являются бюджетными и расположены по всей стране. Стоимость номеров варьируется от 6 до 8 долларов. Еще один плюсом мотелей является допустимость размещения в двухместных номерах по 4 человека.

Также на дорогах США нередко можно встретить мотели следующих брендов: Best Western, Comfort Inn, Sleep Inn, Quality Inn, Days Inn и другие. Все они входят в отдельные крупные сети. Наиболее масштабная из таких сетей, сеть Choice Hotels International, Inc, ее общая численность более семи тысяч отелей. Мотели данной сети соответствуют российским гостиницам – 4 звезды. Номера оснащены всем необходимым:

- двуспальная кровать;
- рабочий стол;
- холодильник;
- телевизор;
- фен;
- утюг и гладильная доска;
- микроволновая печь;
- кофеварка;
- интернет;
- парковка.

Еще одним распространенным видом отдыха в пути является остановка в кемпингах со своими палатками. В США их насчитывается огромное количество. Все кемпинги имеют различную ценовую политику и оснащены поразному. Благодаря новым технологиям, чтобы получить место в кемпинге, достаточно заблаговременно забронировать его через интернет[1.С.38; 3.С.821; 4.С.2818].

Что касается питания, то вдоль трассы расположена масса ресторанчиков быстрого питания: Burger King, McDonald's, Wendy's, Arby's. В сети ресторанчиков Subway значительный ассортимент: диетические блюда, супа, сэндвичи и свежие салаты. В таких кафе удобно покупать напитки: при приобретении стакана для любого лимонада, можно бесплатно повторно наполнить стакан и взять с собой.

В странах Западной и Восточной Европы прослеживается комплексный подход к формированию придорожного сервиса. Зоны придорожного сервиса включают в себя АЗС и мотели, а также ресторанные комплексы с сегментом развлекательных услуг.

Самый высокий уровень развития придорожного сервиса наблюдается в Западной Европе, а именно в Бельгии, Германии, Голландии. Безупречно оборудованы АЗС и парковки. Широкий ассортимент мотелей, пунктов розничной торговли, кафе, ресторанов на любой бюджет. Все заправки оснащены санитарными блоками, а также пунктами питания, что немало важно для автотуристов и дальнобойщиков. Вдоль трасс размещены указатели с основной информацией, в том числе о въездах в придорожные зоны. На придорожных объектах работает квалифицированный контактный персонал, говорящий на нескольких языках, включая русский.

Отличительной особенностью в Германии является наличие более 3800 специализированных стоянок для фур, что не идет в сравнение с Россией. Причем общая протяженность автомобильных дорог в Германии составляет примерно 260 тысяч километров, при этом средняя плотность составляет около 700 километров на каждую тысячу квадратных километров территории страны. Данные показатели превосходят российские более чем в 20 раз.

Важным показателем является финансирование строительства и содержание автомобильных дорог в Германии, который имеет строгую зависимость от их классификации. Все имеющиеся на территории Германии автобаны, «скоростные автотрассы» обслуживаются за счет средств федерального бюджета, а дороги

регионального или местного значения, обслуживаются за счет бюджетов самих федеральных земель или местных коммун. Основным источником поступления средств является автомобильный налог, ставки которого устанавливает федеральный закон, и все собранные средства поступают в региональные бюджеты, по месту, где зарегистрирован автомобиль. Всего на федеральных автодорогах открыто около 3,5 тысяч пунктов общепита, чуть больше 500 кемпингов и мотелей, почти четыре тысячи автозаправок. [З.С.821; 15.С.20]. В Германии расположено большое количество многофункциональных комплексов приавтодорожного сервиса, особенностью которых является ландшафтный дизайн в виде альпийских гор и одинаковая стилистика зданий, на территории оборудованы фонтаны, аллеи и места для выгула животных.

В популярных для путешественников странах, таких как Италия, Швейцария и Франция, зоны отдыха размещены каждые 20-30 км. Все здания и прилегающие территории выстроены по однотипному плану и имеют стандартный ассортимент услуг.

В Швейцарии, приавтодорожный сервис широко развит и на автомагистралях, проходящих высоко над восточным побережьем Женевского озера. Автотуристы проявляют большой интерес к зонам отдыха тех мест, так как они выполняют функции смотровых площадок. На разных уровнях дороги можно найти небольшие зоны среди виноградников, которые вмещают не более двух машин. На набережных тоже предусмотрены парковочные места. На всех заправках и вдоль трасс, имеются бесплатные биотуалеты, в том числе для лиц с ограниченными возможностями. Страны Восточной Европы достаточно быстро нагоняют уровень развития западной стороны. В Польше на основных автомагистралях приавтодорожный сервис имеет достаточно обширный ассортимент, сюда входят:

- заправки;
- кафе;
- мотели;
- туалеты;
- душевые;
- мойки для большегрузных авто;
- охраняемые стоянки.

Учет наиболее инновационных решений развития приавтодорожного сервиса за рубежом и внедрение их в РТ очевидно позволит уменьшить вероятность появления нежелательных событий и исключить основные недостатки в развитии приавтодорожной инфраструктуры такие как:

- неравномерность размещения приавтодорожных объектов вдоль трасс;
- узкий спектр предоставляемых услуг;
- отсутствие продуманной концепции и единых стандартов работы, низкий уровень обслуживания;
- неразвитость системы информационного обеспечения участников транспортного процесса об объектах приавтодорожного сервиса.

В целом инновационное развитие приавтодорожного сервиса способствует использования и улучшение сервиса обслуживания в Таджикистане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Д.В. Придорожный сервис России и мировой опыт / Д.В. Амосова, М.И. Шаров//Современные технологии и научно- технический прогресс. - 2014. - Т.1, № 1. - С. 38.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – Москва: Академия, 2004. - С.940.

3. Валиев В.Х. Стратегический взгляд по развитию придорожного сервиса в регионах России / В.Х. Валиев, Н.М. Блаженкова //Современные проблемы науки и образования. -: 2015. - № 1 - С. 821.
4. Евсеева А. А., Бунтина Д. К. Стратегический аспект развития придорожного сервиса в России // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2013. – Т. 3. - С. 2816–2820.
5. Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции». – Душанбе: АМОПТ 2007г., №5, - С. 365.
6. Катаев А.Х., Раджабов Р.К. Транспортная инфраструктура рыночной экономики. Монография. - Душанбе: Первая типография. 1997. – С. 110; Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития транспортной инфраструктуры. Монография. - Душанбе: Ирфон, 1999. - С.187.
7. Лазарев Ю.Г. Транспортная инфраструктура (Автомобильные дороги). Монография – LAP LAMBERT, Германия: 2015. - С.173.
8. Морозов А.Г., Лазарев Ю.Г., Логистика придорожного сервиса / А.Г. Морозов, Ю.Г. Лазарев // Техничко-технологические проблемы сервиса. 2015. № 4(34). С.77–82.
9. Национальная стратегия развития Республики Таджикистана на период до 2030 года. – Душанбе, 2017. - С. 110.
10. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 января 2016 г. Эл.ресурс. www.hrezident.tj.
11. Раджабов Р.К., Хамроев Ф.М., Пулатова Ш.Б. Экономико-математическое моделирование развития и размещения регионального транспортно-дорожного комплекса// Вестник ТТУ имени акад. М.С.Осими, №3(31)-2015. - Душанбе ТТУ, 2015. - С.208-217.
12. Статистический ежегодник Республики Таджикистан// Статистический сборник/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. - С.231-232.; - Душанбе, 2022. - С.239.
13. Теория инновационного развития / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озод», 2019, - С. 3-4.
14. Формирование и развитие рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019 - С. 5.
15. Федоров В.П. Стратегия долгосрочного развития магистральных автомобильных дорог / В.П. Федоров, Н.В. Шаталова // Транспорт Российской федерации. - 2009. – № 2 (21), -С. 20-22.

УДК 336.22

Рачабов К.Р.

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ АНДОЗИ АКСИЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои омӯзиши даромадҳои аксизҳо дар шароити муосир баррасӣ карда мешавад. Аз ин рӯ аксизҳо – ин илова ба нархи мол, ки нархи моли зераксизро баланд мебардорад ва корхона ӯҳдадор аст бо мақсади барпо намудани шароити баробар барои ҳамаи корхонаҳо ва махсусан барои онҳое, ки маҳсулоти зераксизӣ истеҳсол намеkunанд, онро ба бучет ворид созад. Инчунин, воридоти андози аксизӣ ба Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иловаҳо ба қонунгузории андоз барои андозсупорандагон бо назардошти афзоиши андози аксизӣ баррасӣ мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: андоз, гумрук, андозбандӣ, молҳои зераксизӣ, назорат, пардохтҳо, ғаёлият, мақомоти андоз, буҷети давлатӣ.

Раджабов К.Р.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛИ АКЦИЗНОГО НАЛОГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются основы исследования поступления акцизного налога в современных условиях. Следовательно, акциз – это надбавка к цене товара, которая увеличивает цену товара, подлежащего акцизному сбору, и предприятие обязано включить ее в бюджет в целях создания равных условий для всех предприятий, и особенно для тех, которые не производят продукцию, подлежащую акцизному сбору. Также будут пересмотрены поступления акцизного налога в государственный бюджет Республики Таджикистан и дополнения к налоговому законодательству для налогоплательщиков с учетом повышения акцизного налога.

Ключевые слова: налог, таможня, налогообложение, подакцизные товары, контроль, платежи, деятельность, налоговые органы, государственный бюджет.

Rajabov K.R.

ANALYSIS OF EXCISE TAX INDICATORS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the basics of studying excise tax revenues in modern conditions. Therefore, an excise tax is a surcharge on the price of a product that increases the price of a product subject to excise duty, and the enterprise is obliged to include it in the budget in order to create equal conditions for all enterprises, and especially for those that do not produce products subject to excise duty. Also, excise tax revenues to the state budget of the Republic of Tajikistan and additions to tax legislation for taxpayers will be reviewed, taking into account the increase in excise tax.

Key words: tax, customs, taxation, excisable goods, control, payments, activities, tax authorities, state budget.

На основании Налогового кодекса Республики Таджикистан к общегосударственным налогам, установленным настоящим Кодексом и реализуемым нормативными правовыми актами Правительства Республики Таджикистан, относится акцизный налог [2].

Акцизы имеют особое значение для наполнения доходов государственного бюджета. В доходах государственного бюджета республики акцизы раньше имели удельный вес в общей сумме доходов бюджета, и в последующие годы все снижение акцизов будет наблюдаться в бюджете. На диаграмме 1 показаны платежи по акцизному налогу в государственный бюджет Республики Таджикистан в 1992-2022 годах [5].

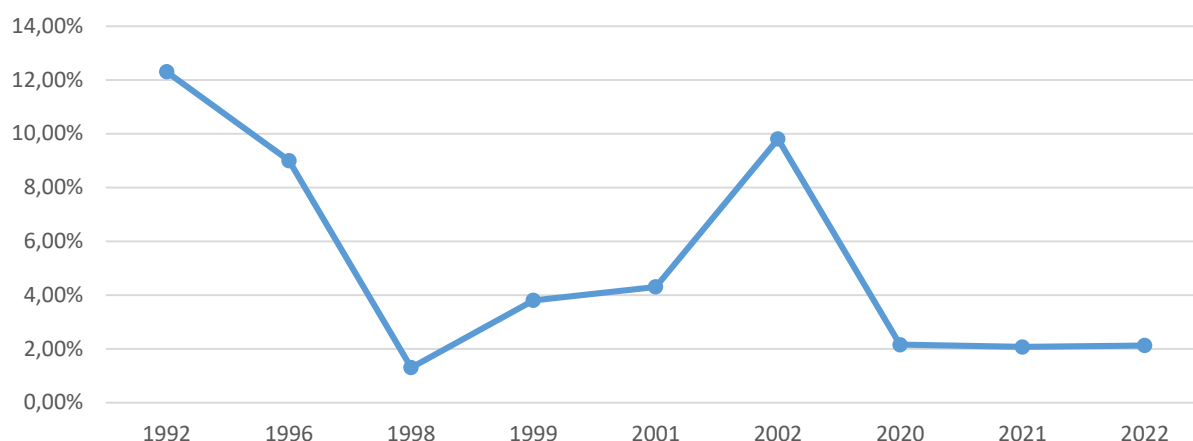

Диаграмма 1. Поступления акцизного налога в государственный бюджет в 1992-2022 гг.

В Республике Таджикистан механизм акцизного налогообложения в настоящее время неустойчив, поскольку акцизы в основном выполняют фискальную функцию, а регулирующая функция выполняется не в полной мере. Эта особенность отражается на поступлениях акцизного налога в бюджетную систему Республики Таджикистан.

В таблице 1 представлены поступления по акцизам, уплаченные в государственный бюджет в 2020-2022 годах.

Таблица 1. Динамика поступлений акцизного налога в государственный бюджет в 2020 - 2022 годах (млн сомони) [1,3]

Показатели	2020	2021	2022	Изменения с (+/-)	Изменения с (%)
Налоговые поступления	15 346,4	19 666,4	21 814,0	6 467,6	42,14
Валовой внутренний продукт	82 500	95 000	71 115	-11 385	86,2
Акциз	523	613,6	769,6	246,6	47,15
Внутренние акцизы	89,4	126,8	181,8	92,4	3,36 п.п.
Внешние акцизы	433,6	486,8	587,8	154,2	35,56
Относительный вес налоговых поступлений (%)	3,41	3,12	3,53	3,81	11,89
Относительный вес налога в ВВП (в %)	0,63	0,65	1,08	2,17	54,7

Источник: Министерство финансов Республики Таджикистан. Отчет об исполнении Государственного бюджета Республики Таджикистан на 2020-2022 годы и Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики» от 26 января 2021 года, 21 декабря 2021 года и 23 декабря 2022 года.

Из анализа таблицы 1 видно, что налоговые поступления составляют 6467,6 млн сомони, или 42,14%, а акцизный налог – 246,6 млн сомони, или 47,15%, внутренние налоги 92,4 млн. сомони, или 3,36 п.п., внешние налоги 154,2 млн. сомони, или 35,56% которая выросла в 2022 году. На диаграмме 2 показаны импорт акциза в государственный бюджет в 2020-2022 годах.

Диаграмма 2. Импорт акциза в государственный бюджет в 2020-2022 гг.

В таблице 2 предоставляется поступления косвенных налогов в государственный бюджет в 2020-2022 годах.

Таблица 2. Поступления косвенных налогов в государственный бюджет в 2020-2022 годах (млн сомони)

Показатели	2020	2021	2022	Изменения с (+/-)	Изменения с (%)
Налоговые поступления	15 346,4	19 666,4	21 814,0	6 467,6	42,14
Налог на добавленную стоимость	5 331,6	6 969,9	7 569,9	2 238,3	41,98
Акциз	523	613,6	769,6	246,6	47,15
Налога с продаж	2,3	12,1	14,1	11,8	6,13 п.п.
Относительный вес НДС (%)	34,74	35,44	37,70	34,61	99,62
Относительный вес акцизного налога (%)	3,41	3,12	3,53	3,81	11,89
Сравнительный вес налога с продаж (%)	0,01	0,06	0,06	0,18	14,55

Источник: Министерство финансов Республики Таджикистан. Отчет об исполнении Государственного бюджета Республики Таджикистан на 2020-2022 годы

Из анализа таблицы 2 видно, что в 2022 году НДС увеличится до 34,74%, акциз до 3,41%, налог с продаж до 0,01%, в 2021 году НДС до 35,44%, акциз до 3,12%, налога с продаж до 0,06% и НДС до 37,70% в 2022 году, акциза до 3,53%, налога с продаж до 0,06% увеличился в 2022 году.

Постановление Правительства Республики Таджикистан «О ставках акцизного налога на подакцизные товары, производимые в Республике Таджикистан и ввозимые в Республику Таджикистан» [4]. На основе Постановления Правительство Республики Таджикистан можно примеры решать по акцизного налогообложение.

Пример 1. ООО «Б» оказала своим клиентам услуги мобильной связи на сумму 10 000 сомони в сентябре 2022 года. Такие услуги считаются объектом акцизного налога, принимая во внимание тот факт, что ставка акцизного налога на услуги мобильной связи составляет 7%, Компания обязана уплатить сумму акцизного налога в размере 700 сомони ($10000 \cdot 7\%$) к цене. услуг мобильной связи., включить и определить стоимость данной услуги с учетом акциза и без учета суммы налога на добавленную стоимость (НДС) в размере 10 700 ($10\,000 + 700$).

Пример 2. ОАО «М» является производителем алкогольной продукции и поставляет в магазины и юридические лица средним объемом 50 000 литров алкогольной продукции на сумму 1,8 млн в месяц. продает сомони. В таком случае согласно требованиям подпункта 1) пункта 3 Инструкции АО «М», считается плательщиком акцизного налога.

Пример 3. Представительство ООО «Б» в Республике Таджикистан занимается производством бензина и за календарный месяц реализует потребителям 250 тонн бензина. В этом случае согласно требованиям подпункта 3) пункта 3 Инструкции плательщиком акцизного налога считается ООО «Б».

Пример 4. Винодельня лишилась 4000 акцизных марок алкогольной продукции. В утерянных акцизных марках не было упоминания об единице объема контейнера. Однако в период до утраты акцизных марок алкогольные напитки с концентрацией спирта 40% помещались в тару емкостью 0,5, 1 и 1,5 литра. В этом случае предприятие обязано исчислить акциз исходя из утраты акцизных марок с учетом сравнительно большого удельного объема тары (упаковки) водки в период до утраты акцизных марок, составляющего 1,5. литров. Источником уплаты акцизного налога при утрате акцизных марок определяется вместимость относительно крупной тары емкостью 1,5 литра в количестве 6000 литров (1,5 x 4000) алкогольной продукции с концентрацией спирта 40%. Согласно постановлению Правительства Республики Таджикистан, для алкогольных напитков с концентрацией спирта 40% предусмотрена ставка акцизного налога в размере 4,1 евро за 1 литр 100% спирта.

Налогоплательщик, поставляющий товары, облагаемые акцизом, обязан подготовить налоговую накладную на основании акциза и представить ее покупателю товаров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Министерство финансов Республики Таджикистан. Отчет об исполнении Государственного бюджета Республики Таджикистан на 2020-2022 гг.
2. Налогового кодекса Республики Таджикистан в новой редакции с учетом изменений и дополнений от 15.03.2023 года № 1956.
3. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 26 января 2021 года, 21 декабря, 2021 г. и 23 декабря 2022 г.
4. Ставки акцизного налога по подакцизным товарам устанавливаются Правительством Республики Таджикистан в соответствии с Товарной номенклатурой внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан. (Закон Республики Таджикистан от 09.06.2018 г. №302).
5. Х.Р. Улугходжаева. Налоги и налогообложение. Часть 1. Душанбек, 1998 г. С. 62-63.

УДК 338.4

Раънои Нурали

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ЗАМИНАҲО ВА ИМКОНОТИ ТАШКИЛИ КЛАСТЕРҲОИ ИННОВАТСИОНИИ АГРОСАНОАТӢ ДАР МИНТАҚАИ КӢЛОБ

Дар мақола паҳлӯҳои назариявӣ ва амалии заминаҳо ва имконоти ташкили кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон таҳлил ва баррасӣ карда шудааст. Муаллиф оиди вазъи кунунӣ ва дурнамои имконоти ташаққули кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ дар минтақаи Кӯлоб, хусусан оиди манфиатҳои

шаклҳои кластери рушд мисолҳо оварда, бо ақидаҳои олимони иқтисодшинос онҳоро асоснок намудааст. Раванди фаъолияти кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ дар низоми минтақа ва мукамалгардонии онҳо дар замони муосир дар мақола аз ҷониби муаллиф мавриди тадқиқ, омӯзиш ва ҳулосабарорӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: кластер, таъсиси кластерҳо, минтақаи Кӯлоб, кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ, раванди кластеркунонӣ, заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, концепсияҳои соҳавӣ, ташаккули кластерҳо.

Раънои Нурали

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОСНОВЫ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КЛАСТЕРА В КУЛЯБСКОМ РЕГИОНЕ

В статье анализируются и обсуждаются теоретические и практические аспекты основ и возможностей создания инновационных агропромышленных кластеров в Кулябском регионе Хатлонской области. Автор привел примеры современной ситуации и перспектив формирования инновационных агропромышленных кластеров в Кулябской регион, особенности преимуществ кластерных форм развития, и обосновал их мнениями экономистов. Автором исследован, изучен и сделан вывод о процессе деятельности инновационных агропромышленных кластеров в региональной системе и их совершенствовании в современное время.

Ключевые слова: кластер, создание кластеров, Кулябский регион, инновационные агропромышленные кластеры, процесс кластеризации, нормативно-правовая база, отраслевые концепции, формирование кластеров.

Ranoi Nurali

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF PREREQUISITES AND POSSIBILITIES FOR ORGANIZING AN INNOVATIVE AGRICULTURAL CLUSTER IN THE KULOB REGION

The article analyzes and discusses the theoretical and practical aspects of the foundations and possibilities for creating innovative agro-industrial clusters in the Kulyab region of the Khatlon region. The author gave examples of the current situation and prospects for the formation of innovative agro-industrial clusters in the Kulyab region, the features of the advantages of cluster forms of development, and substantiated them with the opinions of economists. The author has researched, studied and made a conclusion about the process of activity of innovative agro-industrial clusters in the regional system and their improvement in modern times.

Key words: cluster, creation of clusters, Kulyab region, innovative agro-industrial clusters, clustering process, regulatory framework, industry concepts, formation of clusters.

Раванди ҷаҳони муосир дар амал исбот менамояд, ки рақобат ва дараҷаи баланди иқтисодӣ дар асоси далелҳо муайян карда мешаванд, зеро ин далелҳо бо истифодаи технологияи муосир роҳандозӣ мегарданд. Усулҳои муосири дар амал татбиқнамоӣ ва қаблнамоӣ гуногун буда, яке аз чунин шаклҳои пешбурди фаъолият – ин ба роҳ мондани фаъолияти кластерӣ дар бахшҳои мухталиф, ба монанди: иқтисодӣ, кишоварзӣ, техникаӣ ва дигар махсуб мешаванд.

Бо таваҷҷӯҳ ба мафҳуми «кластер», ҳамчун дараҷаи иқтисодӣ баҳо дода, қайд намудан лозим аст, ки аввалин маротиба ғояи саноати маҳсусгардонидашуда ва

мутамаказонидашударо Альфред Маршалл дар охири асри XIX пешниҳод намудааст [9, с. 1.2].

Олимони рус: А. А. Воронов ва Р.Н. Буряк бошанд, таърифи зерини кластерро пешниҳод мекунад: “Кластер—мачмӯи корхонаҳои махсусгардонидашуда, нисбатан устувор, ки маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол мекунанд” [5, с. 16].

Кластер - ин гурӯҳи таъминкунандагон ва истеҳсолкунандагонро ном мебаранд, ки аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба ҳам алоқаманд буда, дар як минтақа ҷойгиранд ва дар муносибат бо дигар сохторҳои соҳавии ба он алоқаманд ҳамкорӣ намуда, фаъолиятҳои хешро дар фазои якдигарфаҳмӣ ва ҳусни тафохум ба анҷом мерасонанд.

Майкл Юджин Портер профессори кафедраи “Роҳбарии бизнес”-и Донишгоҳи Гарварди ИМА - асосгузори равиши кластерии рушд ва тақсимои нерӯҳои истеҳсолкунандаи минтақа ба ҳисоб меравад, ки назарияи рақобатпазирӣ миллий ва маҳаллиро дар шароити иқтисодӣ ҷаҳонӣ пешниҳод намуда, нақши пешбарандаро дар ташкили кластерҳо гузоштааст” [3].

Мафҳуми кластер ва ташаббусҳои ташкили кластерҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳсолаҳои наздик пайдо гардидааст. Умуман, кластерҳо ин гурӯҳи аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба ҳам наздик ҷойгиршудаи ширкатҳои вобаста, таъминкунандагони таҷҳизот, комплекси хизматрасониҳои махсусгардонидашуда, ташкилотҳои зерсохторӣ, институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ, донишгоҳу донишқадаҳои олий ва дигар ташкилотҳои мебошанд, ки ҳамдигарро пурра карда, рақобатпазирӣ гурӯҳиро бо зухури самарани синергетикӣ мустаҳкам мекунанд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 ба масъулини соҳа таъкид намуданд, ки “...ҷиҳати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои кори нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳии дорои арзиши баланди иловашуда корро вусъат бахшида, ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ (кластерҳои саноатӣ), паркҳои технологӣ, таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи мустақим бояд эътибори аввалиндараҷа диҳанд. Инчунин, бо ҷалби сармоя ва татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҷиҳати дар се соли минбаъда бунёд кардану ба кор андохтани маҷмааҳои (кластерҳои) коркарди ниҳии нахи пахта дар 5 шаҳру ноҳия, аз ҷумла шаҳрҳои Душанбе ва Кӯлоб ҷораҳои саривақтӣ андешида шавад” [12].

Бо омӯзиши сарчашмаҳо ва маълумоти оморӣ мо ба хулосае омадем, ки дар натиҷаи фароҳам овардани имтиёзҳои андозию гумрукӣ дар самти коркарди нахи пахта соҳаи саноати аграрӣ аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ҷолибияти хоса пайдо намуда истодааст. Ба истифода додани сикли ресандагии ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Ҷунтай Данғара Син Силу Текстил» қадами устувор дар рушди коркарди нахи пахта ба ҳисоб рафта, корхонаи мазкур бо саҳмгузори шарикони ҷинӣ фаъолият намуда истодааст. Айни замон, корҳои сохтмонӣ дар силсилаҳои навбатии корхона идома дошта, ба истифодадиҳии онҳо ба нақша гирифта шудааст [1].

Раванди ташкили кластер марҳилаҳо, қоидаҳо ва шартҳои хоси худро дорад. Ташкил намудани кластер ҳатман бояд қадам ба қадам сурат гирад. Ба ақидаи мо кластерро ҳамчун шакли фазоии ташкили истеҳсолот, мачмӯи корхонаҳои мутақобилан (техникӣ, илмӣ, истеҳсолӣ, технологӣ ва молиявӣ) аз ҷиҳати ҷуғрофӣ зич ҷойгир шуда фаҳмидан мумкин аст, ки қодиранд натиҷаи самаранок ба даст оранд, ки дар баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати фаъолияти дастаҷамъона ифода карда мешаванд [13].

Муносибатҳо дар кластери истеҳсоли кишоварзии минтақавӣ ба таври зайл ба роҳ монда мешавад:

- муттаҳидшавӣ ва ба роҳ мондани фаъолиятҳои сарҷамъона;

- ба роҳ мондани занчири самараноки дар амал татбиқномаи ғояҳо аз оғоз то дарёфти харидори боэтимод;
- барқарор намудани шабака, ки таъя ба ҳамкориҳои якҷояи базавӣ дорад;
- ба роҳ мондани рақобати устувор аз ҳисоби имкониятҳои паст намудани хароҷотҳо дар хариди воситаҳои истеҳсолот (тухмӣ, нуриҳои минералӣ, заҳрхимикатҳо);
- машваратҳо дар баҳши кишоварзӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ;
- ба роҳ мондани рақобати устувор аз ҳисоби имкониятҳои нархгузорӣ, фурӯш ва тақсимот ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки шаҳри Кӯлоб яке аз шаҳрҳои бостонӣ ва таърихии мамлакат ба ҳисоб рафта, дар қисмати ҷануби кишвар ҷойгир аст ва дар таъмини маҳсулотҳои кишоварзии аҳоли мавқеи худро соҳиб гардидааст. Инчунин шаҳри Кӯлоб яке аз шаҳрҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ дар Роҳи бузурги Абрешим мавқеи азими стратегиро соҳиб аст. Роҳ ба сӯи Бадахшон ва Кулмаю Кароқурум маҳз аз Кӯлоб мегузарад. Кӯлоб ноҳияи маъмурӣ, 23 ноябри соли 1930 дар ҳаёти собиқ вилояти Кӯлоб таъсис ёфтааст, то 30 марти соли 1958 ноҳияи тобегӣ ҷумҳурӣ буд, сипас тобегӣ шаҳри Кӯлоб гардонид шуд. Аҳолиаш 224 400 нафар (соли 2022), асосан тоҷикон, ўзбекҳо, русҳо ва дигар миллатҳо аҳолии ин шаҳрро ташкил медиҳанд.

Сатҳи қисмати ғарбӣ ва ҷанубу ғарбӣ ҳамвор буда, қисмати шарқ ва шимолу шарқӣ теппазор аст. Баландии мутлақ дар ҳудуди ноҳия 500-800 метр мебошанд. Кӯлоб дар минтақаи субтропикии хушк қарор дошта, онро аз ғарб кӯҳсори Тераклитоғ ва Сарсарак (баландиаш аз сатҳи баҳр 2302 м), аз шимол қаторкӯҳҳои Вахш (3141 м), аз ҷануб қаторкӯҳҳои Чилонтоғ (1760м) ва Тек (2813 м), аз шарқ силсилаи кӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ (4808м) иҳота менамоянд. Аз ҳудуди ноҳияи дарёи Ёхсу ва шохоби чапи он Кӯлобдарё ҷорӣ мешавад. Ҳудуди шаҳри Кӯлоб 12,9 ҳазор км²-ро ташкил менамояд. Ноҳияи Кӯлоб ба 4 Ҷамоатҳои деҳотҳои Даҳана, Зарбдор, Зиракӣ ва Кӯлоб тақсим гардида, бо ноҳияҳои Ховалинг, Мӯъминобод, Шӯробод ва Восеъ ҳамсарҳад аст.

Ҷадвали 1.

МА Ё Л У М О Т

оид ба рафти иҷрои Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2025 (ба ҳолати 1 январи соли 2023, ба ҳисоби млн. сомонӣ)

№	Номгӯи соҳаҳо	Ҳамагӣ лоиҳаҳо	Ҳаҷми маблағгузори ба лоиҳаҳо	Лоиҳаҳои амалигардида	Ҳаҷми маблағҳои лоиҳаҳо и амалигардида	Лоиҳаҳои қисман	Маб-лағи ҷудо-шуда	Индикатор (фонз)	Бучети ҷумҳуриявӣ		Бучети вилоятӣ	
									нақша	ичро	нақша	ичро
1	Саноат ва энергетика	25	4000,4	1	126	23	1,0	3,2	0	-	0	-
2	Кишоварзӣ	24	537	4	6,2	17	3	2,4	77	4	0	-
3	Шарикҳои давлат ва баҳши хусусӣ	2	3,1	-	-	2	-	-	0	-	0	-
4	Меъморӣ ва сохтмон	12	108,6	4	31,6	3	4	56	50,8	24,5	0	-
5	Маориф ва илм	38	301,87	9	37,6	18	11	26	157,1	57,4	45,6	15,6
6	Тандурустӣ ва	31	281,03	11	28,4	11	9	23	83,0	58,5	15,1	0,29

	хифзи ичтимоии аҳолий												
7	Фарҳанг ва фароғат	15	23,7	1	3	11	4	0,2	13, 5	9,3	0,02 2	0,9	-
8	Сайёҳӣ	5	60,5	-	-	3	2	8,0	13, 3	0	-	0,3	0,03
9	Чавонон ва варзиш	5	9	3	2,0	1	1	0,9	32, 2	4	0,5	0	-
1 0	Ҳоҷагии манзилию коммунал ӣ	6	150,8	1	9,2	4	1	1,4	7,0 2	4,7	1,1	0	-
1 1	Таъминот и оби нӯшокӣ	6	235	1	2,8	4	1	14,9	7,5	3	-	0	-
1 2	Роҳу нақлиёт	7	556,8	3	162,9	4	-	-	29, 2	0	-	0	-
1 3	Таъминот и барқ	42	403,9	7	17,8	34	1	3,0	5,1	11	10,7 5	3,3	0,7
1 4	Ҳолатҳои фавқуллод а	7	341,05	2	23,5	1	4	29,4	15, 5	8,3	30,9	0,05	-
	Ҳамагӣ	225	7,012,8	47	448,0	136	42	170,1	8,8	408,23	187,67	65,3	16,62

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати рушди иқтисод ва савдо оид ба рафти иҷроии Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2025.

Соҳаи кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоб яке аз соҳаҳои калидӣ маҳсуб ёфта, дар рушди иқтисоди деҳот ва умуман минтақа нақши бориз дорад. Дар соҳаи кишоварзӣ минтақа зиёда аз 40% аҳолии қобили меҳант фаъолият менамоянд [2, с 52-55].

Тибқи маълумоти Раёсати омили шаҳри Кӯлоб дар шаҳри Кӯлоб зиёда аз 48 корхонаҳои саноатӣ фаъолият намуда, қисми зиёди онҳоро корхонаҳои соҳаи саноати кишоварзӣ дар бар бар мегирад ва ба истеҳсоли таъмини молу маҳсулотҳо, хусусан маҳсулотҳои озуқаворӣ машғуланд [8].

Аз маълумотҳои ҷадвали 2 бармеояд, ки суръати афзоиши ҳаҷми молу хизматрасониҳои корхонаҳои зикргардида дар моҳҳои январ-октябри соли 2022 нисбат ба соли 2021 каме назаррас мебошад, аммо мутаасифона фаъолияти баъзеашон нигаронкунанда аст. Роҳбарияти корхонаҳое, ки дар ҷадвал нишондиҳандаҳои ба сифр баробаранд, зарур аст, ки нисбати фаъолияти самаранок кӯшиш ба харҷ дода, фаъолиятҳои ҷоннок намоянд.

Чи тавре, ки нишондиҳандаҳои омории истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ дар корхонаҳои шаҳри Кӯлоб нишон медиҳад, дар умум афзоишҳои динамикаи истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ ба назар мерасад, ки агар дар соли 2021 корхонаҳои агросаноатии шаҳр ба маблағи 239,8 млн сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда бошанд, дар соли 2022 бошад ин нишондиҳанда 306,5 млн мерасад, ки 27,8% ва ё 66,7 млн афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 2.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ дар корхонаҳои саноатии шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2021-2022

№		воҳиди ченак	Октябри соли 2022	ичроиш дар моҳҳои январ – октябри соли	
				2022	2021
	Ҳамагӣ дар шаҳр	ҳаз. сомонӣ	65342,5	306541,4	239835,4
	Татқиқот	ҳаз. сомонӣ	18661,7	142337,6	102299,0
1	ҚСҚ "Сомон Кӯлоб таҷҳизот"	ҳаз. сомонӣ	362,8	4290,7	3841,0
2	ҚДММ "Ҳишти Кӯлоб"	ҳаз. сомонӣ	80,0	788,0	744,0
3	ҚДММ "К – Даврон"	ҳаз. сомонӣ	34,0	349,0	325,5
4	ҚДММ "Нидои Кӯлоб"	ҳаз. сомонӣ	37,0	443,5	396,7
5	ҚДММ "Ҳисача"	ҳаз. сомонӣ	14,0	105,8	87,7
6	ҚДММ "Ориён – Рустам"	ҳаз. сомонӣ	-	331,7	478,9
7	ҚСНҚ "Комбинати шир"	ҳаз. сомонӣ	-	383,0	355,2
8	ҚСҚ "Сӯғдиён"	ҳаз. сомонӣ	1633,1	15947,9	14883,5
9	ҚДММ "Умед – 2012"	ҳаз. сомонӣ	-	-	-
10	ҚДММ «Зухал – М»	ҳаз. сомонӣ	9,8	147,5	130,2
11	Идораи матбаа	ҳаз. сомонӣ	8,1	88,2	62,4
12	Корхонаи ҷамъияти нобиноён	ҳаз. сомонӣ	13,2	233	161,2
13	ҚДММ "Хосор – С "	ҳаз. сомонӣ	22,7	214,1	174,3
14	ҚДММ "Зарҳам"	ҳаз. сомонӣ	3255,3	5418,2	4730,6
15	ҚДММ «Иқлим»	ҳаз. сомонӣ	2,0	19,4	16,0
16	ҚДММ "Комбинати хонасозӣ"	ҳаз. сомонӣ	25,9	338,8	256,7
18	ҚДММ «Ҳикмат»	ҳаз. сомонӣ	6,9	65,7	58,2
19	ҚДММ «Авраиғ»	ҳаз. сомонӣ	12,0	137,0	104,4
20	ҚДММ «Ҷалолӣ»	ҳаз. сомонӣ	80,0	799,3	967,3
22	ҚСҚ «Шабакаҳои барқи Кӯлоб»	ҳаз. сомонӣ	3003,0	38903,9	35330,5
23	КОК Идораи Обтаминкунӣ	ҳаз. сомонӣ	782,6	9046,4	7668,7

Сарчашма: Маълумоти Раёсати омили шаҳри Кӯлоб январ – октябри соли 2022.

Аммо дар муқоиса бо шакли кластери истеҳсолот, муаммоҳои зиёде мавҷуданд, ки садди роҳи рушди минтақа мегарданд. Ба монанди: корхонаҳои саноати коркард дар дастрас намудани ашёи хом танқисӣ мекашанд, технологияи истеҳсол ва коркарди маҳсулот дар аксарияти корхонаҳо ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ нест, яъне кухнаю фарсуда гаштаанд, дар самти фурӯши маҳсулот низ корхонаҳо ба мушкilot дучор мегарданд, дастрас набудани воситаҳои молиявӣ бо фоизи мувофиқ ва дигар муаммову мушкilotҳое ҳастанд, ки дар шакли кластери фаъолият дар ҳамбастагии иштирокчиёни кластер ҳалли худро меёбанд.

Дар иқтисодиёти мамлакат, хусусан дар таъмини амнияти озуқаворӣ саҳми соҳаи кишоварзӣ хеле бузург аст. Инро ба назар гирифта, як қатор тадбирҳо, аз қабili ба деҳқон воғузор намудани истифодаи замин, таъмини аҳоли бо маҳсулот ва корхонаҳо бо ашёи хом, муҳайё намудани ҷойҳои корӣ дар бахши кишоварзӣ роҳандозӣ шудаанд, ки дар натиҷа ин ҳама ба афзун гардидани иқтисодии содиротии мамлакат низ таъсон бахшиданд. Саноати хӯрокворӣ ва комплекси аграрии Тоҷикистон барои расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат нақши муҳим бозида, дар баробари ин, ҷиҳати ҳалли як зумра масъалаҳо, аз қабili таъмини аҳолии мамлакат, махсусан дар деҳот, бо ҷойҳои корӣ, ҳиссагузорӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ ва зиёд намудани иқтисодҳои содиротии кишвар аҳамияти басо муҳим дорад [4].

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои оморӣ ваъи истеҳсол ва рушди соҳаи саноат дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон дар моҳҳои январ – октябри соли 2022

	воҳид и ченак	дар амал			
		октябр и соли 2022	аз давраи аввали сол	давраи даҳлдор и соли гузашта	Фарқияти афзоиш
Ҳишти роҳрав	м/2	24	234	134	174,6
Маълумоти соҳибкорони инфироди оид ба масолихи бинокори ш.Кӯлоб	м/2	24	234	134	174,6
Сангҳои Ороиши барои намои биноҳо	м/2		160		
ҶДММ «Комбинати Хонасозии» ш.Кӯлоб»	М/2		160		
Бетони сохтмонӣ	м/2	100	1388,34	2363,79	58,7
ҶДММ "Сангрезии Кӯлоб" ш.Кӯлоб	м/2		526,4	549,8	95,7
ҶДММ "Элдарадо" ш.Кӯлоб	м/2	100	513,94	1813,99	28,3
ҶДММ «Комбинати Хонасозии» ш.Кӯлоб»	М/2		348		
Маҳсулот аз пластикаи филизӣ	м/2	597,2	3713,8	3532	105,1
Маълумоти тадқиқот оид ба коркарди физилот дар шаҳри Кӯлоб	м/2	515,2	3551,8	3532	100,6
ҶДММ "Мадазим" ш.Кӯлоб	м/2	82	162		
Маҳсулот аз пластикаи фулоди	Адад				
Маълумоти тадқиқот оид ба коркарди физилот дар шаҳри Кӯлоб	Адад				
Дастгоҳҳои техникаи рӯшнодиҳанда	ҳаз сомонӣ	362,8	4290,7	3841,0	111,7
ҶСК "Сомон Кӯлоб таҷҳизот", ш.Кӯлоб	ҳаз сомонӣ	362,8	4290,7	3841,0	111,7
Мебель	ҳаз сомонӣ		69,7	41	170
ҶСК «ҲИСАЧА» ш.Кӯлоб	ҳаз сомонӣ		69,7	41	170
Мебель	Дона		232	95	244,2
ҶСК «ҲИСАЧА» ш.Кӯлоб	Дона		232	95	244,2
Маҳсулоти заргарӣ	ҳаз сомонӣ	16	209,1	156	134
Маълумоти тадқиқот оид ба коркарди физилот дар шаҳри Кӯлоб	ҳаз сомонӣ	16	209,1	156	134
Матой адрас	м/2				
Маълумоти тадқиқот оид ба коркарди физилот дар шаҳри Кӯлоб	м/2				
Оби ошомидани техникаӣ	м/3	365,7	4227,3	3583,5	117,9
КДФ «Обтаъминкуни ва канализатсия»	м/3	365,7	4227,3	3583,5	117,9

Сарчашма: Маълумоти Раёсати оморӣ шаҳри Кӯлоб январ – октябри соли 2022.

Чунин дастгириҳо аз тарафи Ҳукумати мамлакат боиси пешрафти кори кормандони соҳаи кишоварзӣ мегардад. Дар баробари ин дастгирии корхонаҳои саноатӣ низ бисёр саривақтӣ ва зарур ба ҳисоб меравад. Зеро ба ҳамагон маълум аст, ки имрӯз қариб аксари

кишварҳои хориҷ ҳусусан кишвари мо дорои иқтисоди бозоргонӣ буда, қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ ғайридавлатӣ буда, ба соҳибкорони ватанӣ мансуб мебошанд ва дастгирии давлатии онҳо инчунин таъсиси фазои ҳуқуқии муносиб барои онҳо ба манфиати ғайридавлатии корхонаву муассисаҳои саноатӣ буда, дар рушду нумӯи иқтисодиёти кишвар мусоидат хоҳад намуд.

Албатта барои кӯмаки корхонаҳои мазкур, бахусус корхонаҳои саноатие, ки ба соҳибкорони ватанӣ таалуқ доранд, «Фонди дастгирии соҳибкорӣ» ва якчанд санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул ва амалӣ гашта истодаанд, вале ҳуб мешуд, ки дар бахши андозбандӣ имтиёзҳо дода мешуд. Ба мисоли озод намудани корхонаҳои нафтаъсис аз андоз ба мӯҳлати аз 3 то 5 сол. Зеро ҳоло ҳам дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон гарониҳои андозӣ дида мешавад. Бояд қайд намуд, ки аз 3-ноябри соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси андоз дар таҳрири нав амал мекунад. Аз тарафи дигар, қайд кардан зарур аст, ки Кодекси андоз дар таҳрири нав ниҳоят мураккаб буда, бо миқдори зиёди меъёрҳои иқтибосӣ тавсиф дода мешавад. Тибқи маълумоти коршиносони байналмилалӣ соҳа дар Кодекси андоз дар таҳрири нав зиёда аз 200 истинодҳои меъёрӣ ба назар мерасанд. Тибқи маълумоти Кумитаи андоз дар Кодекси андоз дар таҳрири нав шумораи истинодҳо ҳоло ҳам зиёд буда, дар нақша аст, ки то соли 2026 бояд 20-% кам карда шавад.

Дар сурати дастгириҳои давлатӣ метавонанд маҷмаҳои кластерӣ ҳам дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва ҳам дар дигар минтақаи ҷумҳури ташаккул ёбанд ва дар сурати ташаккул ва рушд ёфтани кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ метавон:

- ҳаҷми маҳсулоти ватаниро зиёд намуд;
- ба сатҳи неқӯаҳволии мардуми минтақа мусоидат намуд;
- дастрасшавии наххҳои маҳсулоти ниёзи мардум;
- ғани гаштани буҷети мамлакат;
- таъсиси ҷойҳои нави корӣ;
- паст гардонидани сатҳи таваррум, зеро ҳангоми ворид намудани молҳои ниёзи мардум аз хориҷи кишвар наххҳо гарон гардида ин ба бекурбшавии пули миллии мо оварда мерасонад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи меъёрии ҳуқуқӣ дар самти таъсиси кластерҳои агросаноатӣ -Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2023 №566) қабул гардидааст, амал мекунаду ҳалос, ки барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ин басанда нест. Ҳангоми бештар гардидани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ вобаста ба ташкили кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ ҳам кластерҳои инноватсионии агросаноатӣ ва дар маҷмӯ қулли корхонаҳои мамлакат ташаккул ва рушд ёфта, метавонанд молҳои хушсифати бозоргир истеҳсол намуда, ба бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ворид гарданд ва дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат аз ҷумла дар саноатикунони босуръати мамлакат саҳмгузор бошанд.

Ҳамин тариқ, дар сурати фароҳам сохтани заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, молиявӣ ва майдони муносиби андозбандӣ маҷмааҳои кластерӣ имкон доранд, ки дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон таъсис ёфта, иқтисодии истеҳсолиашонро васеъ созанд ва пардохти хароҷотҳо барояшон нисбатан осон гардида метавонанд, маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намуда, баҳри расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05.2020, №293.
2. Барномаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2023. Қарори ҲҚТ аз 25.06.2020, №389. – Душанбе, 2020. – 80 с.

3. Бурдули В.Ш., Абесадзе Р.Б. Проблемы формирования региональной инновационной политики//Электронный ресурс. URL: <https://www.researchgate.net/profile/>
4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб дар моҳҳои январ-октябри соли 2022//Маълумотномаи Раёсати омили шаҳри Кӯлоб.
5. Воронов А.А., Буряк Р.Н. Кластерный анализ - база управления конкурентоспособностью на макроуровне//Маркетинг. [Текст]: – М., 2003. - № 1(68). - С.16.
6. Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040// Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2020, №566.
7. Маълумотномаи Вазорати рушди иқтисод ва савдо оид ба рафти иҷроӣ Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2020-2025.
8. Маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои саноатии шаҳри Кӯлоб дар моҳҳои январ – марти соли 2021 // Раёсати омили шаҳри Кӯлоб.
9. Маршалл А. Принципы политической экономии. [Текст]: - М., 1983. - Т. 1,2.
10. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособности кластеров в странах с переходной экономикой [Текст]: //Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. - Бишкек, 2002. - №3. - С.33.
11. Мильнер Б.З., Орлова Т.М. Организация создания инноваций: горизонтальные связи и управление. [Текст]: М.: ИНФРА-М, 2013.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурий» 23.12.2022, Душанбе. - Захираи электронӣ: <http://prezident.tj/node/29823>
13. Раёноӣ Н. Асосҳои назариявии ташаккули кластерҳои инноватсионӣ дар КАС-и минтақа//Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи коронавирус (COVID-19) (11.12.2021, ш.Кӯлоб). [Матн]: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Кӯлоб, 2021. – С.517-524.

УДК 331.1

Рустамов Р.У.

ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ БАҲОДИҲИ САМАРАНОКИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Дар мақолаи мазкур асосҳои методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар шароити бозор зоҳир мегардад, ки дар айни замон масъалаи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ барои бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, ки дар он тақозо ба сармоягузориҳои бузург ҷой дорад, ва воридоти технологияҳои қомилан муосир ва пешқадамро дар истеҳсолот талаб менамояд ҳама муҳим мебошад. Ба ин муносибат, дар зербоби мазкур ҳадаф гузошта шудааст, ки дар асоси таҳлили тадқиқоти назариявӣ методӣ оид ба самаранокии меҳнат ва арзёбии он методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар иқтисодиёт таҳия карда шавад.

Калидвожаҳо: баҳодиҳӣ, идоракуни кадрӣ, қувваи корӣ, қобилияти эҷодкорӣ, захираҳои меҳнатӣ, баҳодиҳии самаранокии меҳнат, баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат.

Рустамов Р.У.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРУДА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассматриваются основы методики оценки эффективности использования труда, рабочей силы в рыночных условиях, то что одновременно является проблемой оценки эффективности использования труда для различных отраслей экономики, где существует потребность в крупных инвестициях и очень важен импорт совершенно современных и передовых технологий в производство. В связи с этим целью данного подразделения является разработка методики оценки эффективности использования труда в экономике на основе анализа теоретико-методических исследований эффективности труда и ее оценки.

Ключевые слова: оценка, управление персоналом, рабочая сила, креативность, трудовые ресурсы, оценка эффективности труда, оценка трудовых ресурсов, рынка труда.

Rustamov R. U.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ESTIMATION OF EFFICIENCY OF WORK IN MARKET CONDITIONS

In given article it is considered bases of a technique of an estimation of efficiency of use of work, labour in market conditions that simultaneously is a problem of an estimation of efficiency of use of work for various branches of economy where there is a requirement for large investments and import absolutely modern and high technologies in manufacture is very important. In this connection the purpose of the given division is working out of a technique of an estimation of efficiency of use of work in economy on the basis of the analysis of teoretiko-methodical researches of efficiency of work and its estimation.

Keywords: an estimation, human resource management, labour, креативность, a manpower, an estimation of efficiency of work, an estimation of a manpower, a labour market

Барои арзёбии ҳолати воқеии иқтисодии меҳнатӣ зарурати банизодарории методологияҳо ва расмиҳои ҷойдошта ҳамзамон коркарди методологияи нав пеш меояд. Баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар раванди идоракунии кадрҳо воситаи зарурӣ мегардад. Ин дар навбати худ боиси тағйир ёфтани принципҳо, равишҳо, усулҳо, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва усулҳои баҳодиҳии фаъолияти кадрҳо гардидааст. Дар асоси иттилоотҳои бадастомада муайян карда шуд, ки методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ ба омӯзиши муқаррароти назариявӣ ва методологияи марбут ба самаранокии меҳнат ва баҳодиҳии он асос ёфтааст. Самаранокии меҳнат категорияи мустақили иҷтимоию иқтисодӣ буда, на танҳо бо натиҷаҳои иқтисодӣ, балки бо натиҷаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ғайра дар соҳаи истеҳсолоти моддию ғайримоддӣ тавсиф мешавад. Ба ғайр аз самаранокии меҳнати ҷамъиятӣ, самаранокии меҳнат дар ҷои кор, меҳнати якҷояи ҳайати кадрӣ корхона, меҳнати умумисоҳавӣ низ мавриди ҷангуни қарор гирифта, ба назар гирифта мешавад.

Равишҳои методологияи баҳодиҳии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ба муайян кардани таъминоти ташкилот аз тарафи онҳо, сохтори онҳо аз рӯи ҷинс ва синну сол, маълумот, ба кооператсияи меҳнатӣ шомил намудани ҳайати кормандон, ҷойгиркунии онҳо аз рӯи намуд ва шакли шуғл ва истифодаи мустақим вобастаанд.

Таъминнокии ташкилот бо захираҳои меҳнатӣ бо роҳи муқоисаи шумораи ҳақиқии кормандон аз рӯи дараҷа ва касб бо эҳтиёҷоти пешбинишуда муайян карда мешавад. Ба

таҳлил ва баҳодиҳии таъминоти ташкилот бо кадрҳо аз рӯи ихтисосҳои асосӣ диққати махсус дода мешавад.

Барои тавсифи ҳаракати нерӯи корӣ нишондиҳандаҳои зерин бо мурури замон ҳисоб ва таҳлил карда мешаванд [1, сах: 58-75]:

– коэффитсиенти ҷойивазкунӣ оид ба қабули кормандон ($K_{чк}$)

$$K_{чк} = Шк / Т,$$

Онҷо, ки ШК – шумораи кормандони ба кор қабулшуда, Т – шумораи миёнаи солони кормандон;

– коэффитсиенти ҷойивазкунии коргарон вобаста аз кор рафтан ва барои ба нафақа баромадан ($K_{чн}$)

$$K_{чн.в} = Т_о / Т,$$

Онҷо, ки $Т_о$ – шумораи коргароне, ки аз кор озод шуданд (ба нафақа баромадаанд);

– коэффитсиенти устувории кадрҳо аз рӯи таносуби шумораи кормандоне, ки дар ташкилот 5 сол ва бештар аз он собиқаи корӣ доранд, ба шумораи миёнаи кормандон ҳисоб карда мешавад.

Самаранокии кори корхонаҳо аз бисёр ҷиҳат ба пуррагӣ ва мақсаднок истифода бурдани фонди вақти корӣ вобаста аст. Бо ин мақсад таҳлили вақти кори онҳое, ки дар истеҳсолот кор мекунанд, гузаронда мешавад, ки ин ҳамчунин имкон медиҳад, дараҷаи истифодабарии кадрҳо муайян карда шавад.

Таҳлили талафоти вақти кории дохилибахшӣ бо истифода аз коэффитсиенти истифодаи рӯзи корӣ анҷом дода мешавад, ки бо таносуби давомнокии рӯзи воқеии корӣ ба асосӣ ё нақшавӣ мувофиқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад [2]:

$$K_{др} = Д_{рх} / Д_{рн}$$

де $K_{др}$ – коэффитсиенти истифодаи давомнокии рӯзи корӣ;

$Д_{рх}$, $Д_{рн}$ – давомнокии рӯзи корӣ мутаносибан дар давраи ҳисоботӣ (таҳлилшуда), асосӣ ё нақшавӣ, с.

Барои баҳодиҳии самаранокии идоракунии кадрҳо иқтисодиёт меёроҳо ва нишондохое истифода мешаванд, ки самаранокии истеҳсолӣ, молиявӣ ва иҷтимоию иқтисодиро тавсиф мекунанд. Дараҷаи фоида, даромад ва арзиши иловашуда самаранокии фаъолияти истеҳсолиро тавсиф мекунад, музди миёнаи солони самарои иҷтимоию иқтисодиро мебошад.

Методологияи таъмини арзёбии объективии фаъолияти меҳнатӣ инҳоро дар бар мегирад: принципҳои баҳодиҳӣ; қоидаҳои интихоби меёроҳо ва нишондиҳандаҳое, ки барои арзёбӣ истифода мешаванд; ҳавасмандӣ ба дастгирӣ аз тарафи роҳбарияти олий; мавҷудияти мутахассисони омӯзонидашуда, мутахассисони баландихтисоси барои фаъолияти низомии арзёбӣ масъул; таҳияи ҳуҷҷатҳои зарурӣ, ки фаъолияти низомро танзим мекунанд; сари вақт огоҳ намудани кормандон роҷеъ ба ҳадафҳо ва мундариҷаи баҳодиҳӣ; робитаи равшани байни натиҷаҳои арзёбӣ ва музди меҳнат; сатҳи баланди ҳавасмандкунӣ; риояи тартиби баҳодиҳӣ (алгоритм); интихоби омилҳое, ки ба самаранокии кормандон аз ҷониби корманд ва аз ҷониби ташкилот таъсир мерасонанд ва ба онҳо барои таҳияи тавсияҳо мусоидат мекунад.

Усулҳои зиёде мавҷуданд, ки барои арзёбии иқтидори кадрӣ кормандон ва умуман корхона истифода мешаванд. Аксар вақт, меёроҳои баҳодиҳӣ ғайримуқаррарӣ мешаванд ва ба захираҳои инсонӣ танҳо бавосита дахл доранд. Ҳар яке аз усулҳои дар таҳқиқот зикршуда танҳо ҷанбаҳои муайяни захираҳои инсониро арзёбӣ мекунанд, аз ин рӯ, истифодаи ҳамаҷонибаи онҳо ва таҳияи таснифоте зарур аст, ки барои муайян кардани миқёс, маҳдудият ва мутобиқати усулҳои арзёбии захираҳои инсонӣ мусоидат мекунад.

Э.С. Судакова як қатор сабабҳои гуруҳбандии усулҳои баҳодиҳии иқтидори кормандонро муайян мекунад [3]:

1) нишондиҳандаҳои арзёбишуда;

2) мазмун ва мавзӯи баҳодиҳӣ;

- 3) хусусиятҳои раванди баҳодихӣ;
- 4) усулҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот;
- 5) андозаи арзёбӣ.

Дар муқоиса бо усулҳои тадқиқоти психологӣ [4], муаллифони корҳои пешниҳодшуда пешниҳод мекунанд, ки усулҳои баҳодихии иқтисодии кадрҳои кормандони корхона ба чор гурӯҳ тақсим карда шаванд: объективӣ, субъективӣ, барномавӣ ва ретроспективӣ.

Асос барои ин таснифот хусусиятҳои истифодаи усулҳо ва технологияҳо дар раванди арзёбӣ ба ҳисоб меравад, ки ба меъёрҳои сеюм («хусусиятҳои раванди арзёбӣ») ва чорум («усулҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот») ба гуруҳбандии усулҳо бо методи Е.С. Судакова мувофиқат мекунанд.

Мувофиқи таснифоти пешниҳодкардаи муаллифон, усулҳои объективӣ арзёбии иқтисодии кадрҳои кормандро аз рӯи натиҷаҳои татбиқи ин иқтисодӣ тахмин мекунанд, яъне дар асоси натиҷаҳои объективии ҷеншудаи фаъолияти ҷисмонӣ ва ақлонӣ, ки дар варақаҳои санҷишӣ, ҳисоботҳо оид ба иҷрои нишондиҳандаҳои меҳнат ва натиҷаҳои санҷиши дониш, маҳорат ва малака пешниҳод шудаанд. Усулҳои субъективӣ таҳлили ҷавобҳои субъективӣ ба саволҳо роҷеъ ба ҷузъҳои захираҳои инсониро дар бар мегиранд, ки ба корманд ба таври шифохӣ ё хаттӣ пешниҳод мешаванд. Усулҳои лоиҳавӣ арзёбии ақсуламалҳои кормандро ба ҳолатҳои муайяни таҷрибавӣ (дар шакли кейсҳо, бозиҳои корӣ ё санҷишҳои лоиҳавӣ) фаро мегиранд, ки бо мақсади таҳлили иқтисодии кадрӣ тавассути пешгӯии ҳислатҳои шахсияти корманд ба рафтори ӯ сохта мешаванд. Ба усулҳои ретроспективӣ таҳлили ретроспективии ҳуҷҷатҳоро дохил кардан мумкин аст, ки иттилоотро дар бораи синну сол, маълумот, таҳассус, таҷриба ва дигар хусусиятҳои расмие, ки иқтисодии кадрҳои кормандро нишон медиҳанд, дар бар мегиранд.

Таснифи муаллифро дар шакли диаграмма тасвир кардан мумкин аст, ки дар он усулҳо дар асоси маҷмӯи аломатҳои марбут ба ду миқёси дихотомӣ ба ҷуфтҳои гуруҳбандӣ карда мешаванд (расми 1). Хусусиятҳои раванди баҳодихӣ бо усулҳои миқёси уфуқӣ «мустақим - бавосита» инъикос меёбанд; усулҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот - миқёси амудӣ «ҷенкунии натиҷаҳо - фаҳмидани раванд»

Расми 1. Таснифи муаллифии усулҳои баҳодихии иқтисодии захираҳои кадрӣ

Сарчашма: Максимова Л. Шойнхорова В, Максимов И. Методы оценки кадрового потенциала сотрудников промышленных предприятий и предприятий сферы услуг// Известия ДВФУ. Экономика и управление. «№1. 2018. 90–101

Ба усулҳои мустақим: усулҳои объективӣ ва субъективӣ дохил мешаванд, усулҳои ғайримустақим бошанд усулҳои проективӣ ва ретроспективиро дар бар мегиранд. Усули якум робитаи мустақимро бо натиҷаҳои татбиқ ва ҷузъҳои захираҳои инсонӣ дар раванди арзёбӣ дар назар дорад; дуюм - баҳодихии ғайримустақими захираҳои инсонӣ тавассути таҳлили ақсуламалҳо ба ҳавасмандкунӣ ё таҳлили ҳуҷҷатҳо сурат мегирад.

Аз нуқтаи назари усулҳои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот ҳангоми истифодаи усулҳои объективӣ ва ретроспективӣ натиҷаҳо ҷен карда мешаванд ва ҳангоми истифодаи усулҳои субъективӣ ва проективӣ фаҳмиши раванд рух медиҳад.

Усулҳои объективӣ имкон медиҳанд, ки иқтидори захираҳои инсонии корманд дар асоси меъёрҳои возеҳи стандартишуда, ки барои тамоми корхона яхелаанд, таҳлил карда шаванд. Чунин меъёрҳо метавонанд, масалан, нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ Key Performance Indicators (KPI) бошанд – нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ ва самарабахшии меҳнат.

А.К. Клочков қайд мекунад, ки ҳамаи нишондиҳандаҳо барои фаъолияти меҳнатии кормандон бояд мушаххас ва ченшаванда бошанд [5].

Х. Хомайоунфард ва Г. Сафакиш пешниҳод мекунанд, ки рӯйхатҳои санҷишӣ барои фаъолиятҳои калидӣ дар асоси меъёрҳои объективӣ барои арзёбии фаъолияти кормандон тартиб дода шудаанд [6].

Таҳлили варақаҳои санҷишӣ имкон медиҳанд, ки на танҳо натиҷаҳои кори дохили корхона, балки натиҷаҳои фаъолияти кормандони корхонаҳо, ки намуди фаъолияти яхеладоранд, бевосита муқоиса карда шаванд. Усулҳои арзёбии субъективӣ на ба ченкунии натиҷаҳо, балки ба фаҳмиши раванд асос ёфтаанд. Хулосаҳоеро, ки аз рӯи натиҷаҳои мусоҳиба гирифта шудаанд, объективӣ ҳисоб кардан мумкин нест, зеро онҳо танҳо фикри баҳогузори мушаххасро инъикос мекунанд. Таҳлили саволномаҳо, ки худбаҳодиҳии кормандро талаб мекунанд, дучанд ғайриобъективӣ (ғаразнок) аст, зеро корманд ба худаш ҳам, ба таври субъективӣ баҳо медиҳад. Усулҳои ин гурӯҳ дар байни пажӯҳишгарон ҳам ҷонибдорон ва ҳам мухолифони худро дорад.

Масалан, Д.Пасаоглу мусоҳиба бо кормандонро ҳамчун усули муассири арзёбии иқтидори кадрӣ корхонаҳо зикр мекунад [7, 315-324].

Аммо Т.В. Ткаченко бесамар будани чунин усулҳо, амсоли пур кардани варақаҳои баҳодиҳии анкетаҳо ва тартиб додани ҳислатнома аз тарафи роҳбари бевосита пас аз мусоҳиба бо тобеонаш аз сабаби набудани стандартҳо ва меъёрҳои аниқ баҳо доданро қайд мекунад [8, саҳ. 58-60].

Усулҳои барномавӣ дар ҳолатҳои заруранд, ки таҳлили сифатҳои шахсӣ ва самтҳои арзишии корманд заруранд. Роҳи дурусттарини ин кор бевосита тавассути арзёбии хусусиятҳои рафтори корманд мебошад ва тафсири нархгузор дар фаҳмиши раванд нақши пешбаранда хоҳад дошт, зеро чен кардани рафтор ғайриимкон аст.

Кочнева П.А. истифодаи кейсҳо ва санҷишҳои психологӣ барномавӣ барои арзёбии захираҳои инсониро дар филиалҳои корпоратсияҳои Tetra Pac, Ericsson ва Electrolux мисол меорад [9, саҳ. 160-170].

Барои муайян намудани самаранокии кормандон дар иҷрои вазифаҳои худ ва дараҷаи мувофиқати кормандон ба модели истинод ба салоҳиятҳо, И.Ю. Марко истифодаи усулҳоеро амсоли ҳолатҳои тарҳсозӣ ва тадқиқоти рафторро пешниҳод мекунад [10, саҳ.176].

Усулҳои ретроспективӣ метавонанд ба таври ғайримустақим иқтидори воқеии кадрӣ кормандро тавассути таҳлили ҳуҷҷатҳо тибқи меъёрҳои ченшавандаи расмӣ арзёбӣ кунанд. Масалан, О.В. Никитенкова модели баҳодиҳии мутобикати иқтидори кадрӣ кормандро ба талаботи корхона таҳия кардааст, ки сатҳи маълумот, таҷрибаи корӣ, вазъи саломатӣ, синну солро дар бар мегирад [11, саҳ. 20-28].

Ҳислатномаҳо вобаста ба дараҷаи аҳамияти ҳар як вазифаи мушаххас гуруҳбандӣ карда мешаванд. Барои баҳо додан ба иқтидори кадрӣ корхона умуман дар асоси таҳлили ҳаматарафаи ҳуҷҷатҳо В.П. Грахов, С. Мохначев ва В. Фролов тавсия медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои интегралӣ дар шакли коэффитсиентҳои зерин истифода шаванд: ҷойивазкунӣ оид ба қабул ва аз кор рафтан, аз корравии кадрҳо, динамикаи шумораи коргарон дар корхона, доимии ҳаёти кадрӣ [12, саҳ.135-139].

Менечерҳои корхонаҳо чӣ дар бахшҳои дуҷум ва чӣ дар бахшҳои сеҷуми иқтисодиёт усулҳои объективӣ таҳлили натиҷаҳои меҳнатиро ҳамчун усулҳои самарабахши баҳодиҳии потенциали кадрӣ кормандон арзёбӣ мекунанд.

М.Я. Озеров иқтидори сифати қувваи коргариро ҳамчун фарқи байни сифати қувваи корӣ ва сифати меҳнат баррасӣ мекунад[13, сах. 95-100]:

$$I_{\text{СНК}} = M_{\text{НК}} - C_{\text{М}},$$

Онҷо, ки $C_{\text{НК}}$ – сифати нерӯи корӣ; $C_{\text{М}}$ – сифати меҳнат; $P_{\text{КРС}}$ – иқтидори сифати нерӯи корӣ.

Агар мувофиқи қобилияти меҳнати ҳар як шахс сифати қувваи корӣ ба сифати меҳнат баробар бошад, он гоҳ бузургии иқтидор ба сифр баробар мешавад, ки ин имконнопазирии иҷрои кори муайянро бо сифати додашуда дар ҳолатҳои бӯҳронӣ нишон медиҳад. Агар иқтидор қимати манфӣ гирад, он гоҳ иҷрои кор бо сифати зарурӣ низ имконнопазир мегардад. Аз ин ҷо аҳамияти баҳодихии иқтидори сифати қувваи корӣ ва рушди он пайгирӣ мешавад.

Муаллифони бисёре масъалаи баҳодихии кадрҳоро таҳлил намуда, душвории вобаста ба арзёбии сифати қобилиятҳоро қайд мекунад: ба даст овардани шумораи зиёди нишондиҳандаҳо, ки аксарияти онҳо миқдор нестанд; имконнопазирии истифодаи арзёбии интегралӣ барои тамоми маҷмӯи нишондодҳо. Е. Карпенко дар мақолаи худ қайд мекунад: «Ҳамаи душвории номбурда мустақиман баҳо додан ба захираҳои инсониро ҳамчун манбаи имкониятҳои низомии истеҳсолот қариб номумкин мегардонад» [14, сах. 314-326].

Имрӯзҳо се равиши баҳодихии ғайримустақими захираҳои инсониро мушоҳида намудан мумкин аст:

- баҳо додан ба захираҳои инсонӣ тавассути баҳодихии захираҳои меҳнатӣ;
- баҳодихии захираҳои инсонӣ бо роҳи паст кардани хусусиятҳои сифатии онҳо;
- баҳодихии захираҳои меҳнатӣ бо роҳи баҳо додан ба хароҷоти истеҳсол ва такрористеҳсолкунии онҳо.

Дар ҳолати аввал, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ҳамчун ифодаи муносибатҳо нисбат ба аҳоли бо қобилияти меҳнати ҷисмонӣ ва зехнӣ фаҳмида мешаванд. Нишондиҳандаҳои асосии ин муносибат шумораи аҳоли дар иқтисодиёти ҷамъиятӣ, шумораи аҳолии қобили кор ва дигар маълумоти демографӣ мебошанд.

Тибқи равиши дуюм, захираҳои инсониро бо роҳи коҳиш додани хусусиятҳои сифатии онҳо арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар ин ҳолат, қобилиятҳои шахс ба назар гирифта шуда, категорияи «захираҳои меҳнатӣ», чун қоида, ба категорияи «иқтидори меҳнатӣ» табдил дода мешавад. К.М. Миско иқтидори меҳнатиро ҳамчун захираҳои меҳнатӣ вобаста ба шумора, таҷрибаи ҷамъшуда ва сохтори синну соли ҷинсии захираҳои меҳнатӣ муайян мекунад[15].

Дар асоси таърифи Миско ва далеле, ки ба даст овардани нишондиҳандаи интегралӣ қариб имконнопазир аст, камшавии хусусиятҳои сифатӣ ба арзёбии интегралӣ дар асоси заминаи муқоисаи қабулшуда ворид карда мешавад. Одатан ба сифати асоси муқоиса ҳосилнокии меҳнат ҳамчун тавсифи маҷмӯи сифати қувваи корӣ истифода мешавад. Дар ин ҳолат, ҳамчун меёре, ки баҳодихӣ паст карда мешавад, ҳосилнокии меҳнати коргари абстрактӣ бо хусусиятҳои миёна истифода мешавад. Натиҷа чунин мешавад, ки ҳар як хусусияти коргар як навъ тағйирёбандаест, ки нишондиҳандаи интегралӣ – ҳосилнокии меҳнат аз он вобаста аст.

Равиши сеюм баҳодихии захираҳои инсониро тавассути муайян намудани хароҷоти истеҳсолот ва такрористеҳсолкунӣ дар бар мегирад. Моҳияти равиш дар он аст, ки чунин хароҷот ба монанди таҳсилоти ибтидоӣ ва баъдӣ на ҳамчун хароҷоти ҷорӣ ҷомеа, балки ҳамчун сармояи пешқадами дар рушди сифати қувваи корӣ гузошташуда ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин хароҷоти моддӣ, ки дар раванди такрористеҳсолкунии меҳнат ба амал меояд, ба қобилиятҳои ҷисмонӣ ва зехнии одам, ба монанди дониш, малака, таҷриба ва ғайра табдил меёбанд.

Ҳамин тариқ, арзиши неъматҳои моддӣ сарфшуда, ки барои такрористеҳсолкунӣ шароит фароҳам меорад, ба арзиши сармояи инсонӣ табдил дода мешавад, ки бо хусусияти ҷудонашавандагии он аз шахс хос аст. Табиист, ки ҳангоми баҳодихии қобилияти шахс

танҳо усули дуҷумро, ки дар асоси кам кардани хусусиятҳои сифатӣ асос ёфтааст, истифода бурдан мумкин аст.

Р.У. Рустамов қайд мекунад, ки иқтидори меҳнатӣ маҷмӯи тавсифҳои табиӣ демографӣ, иҷтимоӣ ва маънавию сифатии аҳолии ҷамоати қобилияти меҳнатидоштаро, ки тавассути донишҳои касбӣ ва малакаю маҳорати инноватсионии худ метавонанд дар истеҳсолоти ҷамъияти иштирок намуда, қисми ташаккулдиҳандаи бозори меҳнатро ташкил диҳанд [16, саҳ. 315-318].

Инак, вазифаи баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ аз муайян кардан, истифода бурдани усулҳо ва тартиботи мавҷуда, сифати қувваи корӣ ва сифати меҳнат иборат мебошад. Бояд қайд кард, ки баҳодиҳии ин ду категория бо мақсади мутаносибӣ ва объективии натиҷаҳои бадастомада бояд аз рӯи як меъёр гузаронида шавад.

Одатан, ҳангоми арзёбии иқтидори меҳнатӣ истифодаи моделҳои гуногуни ифшокунада, ҳаттӣ ё ғайриҳаттӣ пешниҳод карда мешуд, ки имкон медиҳанд, дар асоси нишондиҳандаҳои зиёди ҷамоати меҳнатии корманди мушаххас баъзе баҳодиҳии интегралӣ ба роҳ монда шавад. Агар ба ҷои як нишондиҳандаи интегралӣ иқтидори меҳнатӣ якҷанд нишондиҳандаҳои интегралӣ гуногун истифода шавад, он гоҳ тахмин карда мешавад, ки ҳар як чунин баҳодиҳии интегралӣ баъзе ҷанбаҳои муҳими хусусиятҳои касбӣ ва иҷтимоию психологӣ шахсияти кормандро инъикос мекунад.

Дар умум баҳодиҳии ҷузъҳои i -чунин ҷойгир шудаанд [17, саҳ.220-224]:

$$O_i = f(x_{i1}, x_{i2}, K, x_{in}) \quad i = 1, 2, K, K$$

Ҳангоме, ки O_i — баҳодиҳии интегралӣ ба ҷузъҳои i -и иқтидори меҳнатӣ; K — шумораи ҷузъҳои баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ; f_i — баъзе вобастагии функционалии мувофиқ ба ҷузъи i ; n_i — шумораи баҳодиҳии хусусии гуногун, ки барои ҳисоб кардани ҷузъи i истифода мешаванд; x_{ij} — j -як баҳогузориҳои хусусӣ, ки барои арзёбии ҷузъҳои i истифода мешавад.

Маълум аст, ки дар ин ҳолат, технологияи арзёбии иқтидори меҳнатӣ ба таври назаррас содда карда шудааст, аммо мушкilotе, ки бо тафсири пурмазмунӣ чунин арзёбии маҷмӯӣ ва таҳияи қарорҳои дахлдори идоракунии ба миён меоянд, ба рушди нерӯи меҳнатии корманд нигаронида шудаанд.

Баъзе муаллифон моделҳои бисёрқимматаро пешниҳод мекунаанд. Аз ҷумла, Б.М.Генкин пешниҳод мекунад, ки ҳашт ҷузъи баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ, тавсифи саломатӣ, ахлоқӣ, эҷодкорӣ, ҷамоатӣ, муташаххасӣ, сатҳи маълумот, касбият ва захираҳои вақти корӣ истифода шаванд [18].

Возеҳ аст, ки истифодаи чунин модели муфассал дар амал хароҷоти зиёди меҳнатӣ ва вақтро тақозо мекунад, ки ин дар аксар мавридҳо ба мақсад мувофиқ нест.

Дар қори илмӣ Юдина Л. Н. модели дучузъаи баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ баррасӣ шудааст, ки баҳодиҳии иқтидори касбӣ ва иқтидори рушдро дар назар дорад [19, саҳ. 174-178].

Истифодаи чунин модели дучуноба имкон медиҳад, ки на танҳо ба сатҳи касбии ҳозираи корманд баҳо дода шавад, балки инчунин то андозае дурнамои тағирёбии он дар оянда пешгӯӣ карда шавад, ки барои қабули қарорҳои зарурии идоракунии оид ба таҳияи иқтидори меҳнатии коргари алоҳида муҳим аст. Илова бар ин, метавон қайд кард, ки истифодаи модели дучуноба имкон медиҳад, ки натиҷаҳои баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ бо истифода аз диаграммаҳои барномаҳои компютери хеле осон ва равшан тасаввур карда шаванд.

Мутаассифона, дар қори Яцко В. А. равиши пешниҳодшуда оид ба баҳодиҳии ҷузъҳои алоҳидаи иқтидори меҳнатӣ бо истифода аз шабакаҳои нейронӣ танҳо барои корхонаҳои хеле калон метавонад бомуваффақият татбиқ карда шавад, зеро, барои омӯзиши шабакаи нейрон, намунаи ба қадри кофӣ калони омӯзишӣ лозим аст [20, саҳ. 187-191]. Ҳамин тариқ, дар амал, равиши шабакаи нейронӣ дар арзёбии иқтидори меҳнатӣ барои корхонаҳои хурд ва миёна татбиқ намегардад [21].

Имкониятҳои истифодаи назарияи маҷмӯи номуайяно барои баҳодиҳии чунин модели дучонибаи иқтидори меҳнатӣ баррасӣ мекунам.

Қайд менамоем, ки аксар вақт ба сифати вобастагии функционалии $f(i)$ дар (1) гардиши адитивӣ ё мултипликативӣ истифода мешавад.

Гардиши адитивӣ чунин шаклро дорад:

$$O_i = \sum_{j=1}^{n_i} a_j * x_{ij}$$

Ҳангоме, ки a_j — коэффитсиенти вазн, ки ба арзёбии қисман j -й мувофиқ аст ва саҳми онро дар арзёбии ниҳой инъикос мекунад

$$a_j > 0, \sum_{j=1}^{n_i} a_j = 1).$$

Ҳамзамон:

Яке аз мушкilotе, ки ба истифодаи ин навъи моделҳо алоқаманд аст, аз он иборат аст, ки зарурати бо роҳи таҳассусӣ муайян кардани тамоми арзишҳои коэффитсиентҳои вазни a_j мебошад.

Барои баланд бардоштани эътимоднокии арзёбии хусусии x_{ij} , усули "дараҷаи 360" аксар вақт истифода мешавад. Агар барои гирифтани баҳодиҳӣ якҷанд коршиносони дохилӣ, ки дар бораи фаъолияти меҳнатии корманд маълумот доранд, ҷалб карда мешаванд, имкон аст, ки ба арзёбии коршиносони дигар хубтар баҳогузори карда шавад. Масалан, ба сифати чунин коршиносони дохилӣ маъмулан роҳбарон, ҳамкорон ва тобеонро истифода мебаранд. Дар баъзе мавридҳо метавонанд коршиносони беруна, ки дар ташкилот кор намеkunанд (таъминкунандагон, мизочон ва ғайра) ҷалб карда шаванд. Дар ҳолати охирин, ин усул «540 дараҷа» номида мешавад.

Дар умум, барои дарёфти баҳои миёнаи коршиносон x_{ij} , ҳисоби иловагии шаклро низ истифода бурдан мумкин аст:

$$x_{ij} = \sum_{q=1}^Q \beta_q * x_{ijq},$$

Дар иҷо, Q — шумораи коршиносон; β_q — коэффитсиенти вазн, ки ба коршиноси q мувофиқ аст ва муҳимияти ӯро инъикос мекунад (ҳамзамон

$$\beta_q > 0, \sum_{q=1}^Q \beta_q = 1$$

x_{ijq} — баҳогузори хусусии коршиноси q . Қимати коэффитсиентҳои вазнии β_q инчунин метавонанд бо истифода аз баъзе расмиёти арзёбии коршиносон муайян карда шаванд.

Равшан аст, ки агар коэффитсиентҳои вазнии a_j ва β_q бо истифода аз арзёбии экспертӣ пайдо шаванд, он гоҳ баҳодиҳии интегралӣ чунин O_i -и иқтидори меҳнатӣ бештар аз афзалиятҳои субъективӣ коршиносон вобаста хоҳад буд.

Варианти баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ, ки дар кор баррасӣ мешавад, имкон медиҳад, воқеъӣ будани баҳодиҳӣ то андозае бо роҳи даст кашидан аз тартиби арзёбии экспертии коэффитсиентҳои вазни a_j ва β_q зиёд карда шавад.

Бо вучуди ин, бояд эътироф кард, ки чунин баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ, ки бо ёрии коршиносон ба даст оварда шудаанд, асосан субъективӣ мебошанд, яъне онҳо бо номуайянии ва норавшанӣ хос мебошанд.

Татбиқи амалии усули пешниҳодшудаи баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ ҳатман истифодаи воситаҳои автоматикунонино дар бар мегирад ва дар оянда маҷмӯаи мазкур бояд ба низоми қабули қарорҳо дар соҳаи идоракунии кадрҳо ворид карда шавад. Шохиси интегралӣ иқтидори меҳнатӣ, низ дар баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ васеъ истифода карда мешавад [22, саҳ. 221-241].

Аз ин ҷо, формулаи ҳисобкунии шохиси интегралӣ шакли зеринро дорост:

$$I_i = \frac{I_{hi} + I_{Ei} + I_{Ai}}{3}$$

Онҷо, ки I_i - шохиси интегралӣ иқтидори меҳнатӣ дар ҳамон минтақа, I_{hi} — шохиси тандурустӣ, I_{Ei} — шохиси таҳсилот маориф, I_{Ai} — шохиси музди меҳнат. Ҳисобкунӣ барои ҳар як мавзӯ алоҳида анҷом дода мешавад (i).

Дар натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидашуда муқаррар карда шуд, ки самаранокии меҳнат – ин категорияи мураккаби иқтисодӣ буда, на танҳо ба соҳаи истеҳсоли моддӣ, балки ба соҳаи ғайриистеҳсоли низ дахл дорад ва инчунин натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар натиҷаҳои ғайримеҳнатиро тавсиф мекунад. Баръакси маҳсулнокии меҳнат, самаранокии меҳнат натиҷаҳои ниҳонӣ ғайримеҳнатиро ифода намуда, на танҳо миқдор, балки сифати неъматҳои моддӣ истеҳсолшударо низ ба назар мегирад.

Самаранокии меҳнат категорияи бисёрзинагӣ мебошад. Барои ташкили кори мунтазам ва мурағаб оид ба таҳлил, ошкор намудан ва ба кор андохтани захираҳои баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат дар миқёси хоҷагии халқ, саноат, объектҳо, натиҷаҳои кори дастаҷамъии коргарон, ҳаёти коргарони корхона, саноат ва меҳнат дар миқёси хоҷагии халқ мамлакат дар умум чен карда, ба назар гирифта мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Морозова, Н.Н. Механизм управления трудовым потенциалом в Республике Беларусь / Н.Н. Морозова., В.П. Шорохов. – Могилев: МГУ им.А.А. Кулешова, 2005. – 312 с.
2. Н. Антоненко, А.А.Богущ, О.А. Пашкевич Методология оценки эффективности труда в сельском хозяйстве
3. Современные классификации методов психологического исследования. Available at: <http://www.hr-portal.ru/> (accessed 01.03.2017).
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара, Бахрах-М, 2017. 672 с.
5. Клочков А.К. КРП и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов. Москва, Эксмо, 2010. 160 с.
6. Homayounfar H., Safakish G. A Human Resources Evaluation Toolkit for Mega Size Industrial Projects. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 2016, vol. 226, July, pp. 209–217.
7. Paşaoğlu, D. Analysis of the Relationship Between Human Resources Management Practices and Organizational Commitment from a Strategic Perspective: Finding from the Banking Industry. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 2015, vol. 207, October, pp. 315–324.
8. Ткаченко Т.В. Совершенствование методов оценки персонала на предприятиях авиационной отрасли. Транспортное дело России, 2016, № 3, сс. 58–60.
9. Кочнева П.А. Влияние оценки персонала на кадровый потенциал организации на примере российских и китайских компаний. Приоритетные научные направления: от теории к практике, 2012, № 1, сс. 164–170.
10. Марко И.Ю. Методологические подходы к оценке кадрового потенциала менеджмента горных предприятий: дисс. ... канд. экон. наук. Москва, 2007. 176 с.
11. Никитенкова О.В. Организационная, экономическая и социальная составляющие в управлении кадровым потенциалом предприятия. Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики, 2011, № 5, сс. 20–28
12. Грахов В.П., Мохначев С.А., Фролова В.П. Аналитическая система комплексной оценки кадрового потенциала проектной организации. Фундаментальные исследования, 2016, № 2–1, сс. 135–139
13. Озеров М.Я. Методика оценки потенциала качества рабочей силы как резерва роста качества труда // Университет им. В.И. Вернадского. №1(3). 2006 –с.95-100

14. Карпенко, Е. Оценка величины потенциала предприятия, порождаемого его человеческими ресурсами / Е. Карпенко. – Эковест, 2003. – С. 314 – 326.
15. Миско, К.М. Ресурсный потенциал региона (теоретические и методические аспекты исследования) / К.М. Миско. – М.: Наука, 1991.
16. Рустамов Р.У. Эволюционные теории трудового потенциала населения и ее характеристики // Вестник ТГУК, 2022, №4/1 (43), ISSN 2308-054X. Стр. (315-318)
17. Юдина Л. Н. Двухкомпонентная модель оценки трудового потенциала с использованием нечетких множеств // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса, 2018, май № 2 (43)-с.220-224
18. Генкин Б. М. Экономика и социология труда. М.: Норма-ИНФРА-М, 2014. 464 с
19. Юдина Л. Н. Исследование трудового потенциала как компонента социотехнической системы предприятия // Бизнес. Образование. Право. 2015. № 2 (31). С. 174–178.
20. Яцко В. А. Калькулирование себестоимости продукции с использованием аппарата теории нечетких множеств // Проблемы современной экономики. 2009. № 4 (32). С. 187–191
21. Генкин Б. М. Экономика и социология труда. М.: Норма-ИНФРА-М, 2014. 464 с
22. Чекмарева Е.А., Панов М.М. Проблема оценки трудового потенциала сельских территорий // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз 2 (38) 2015-с.221-241

УДК 331.108

Рустамов Ф.М.

КОНЦЕПЦИЯ И ЗНАЧИМОСТЬ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

В данной статье рассматривается актуальность инвестиций в человеческий капитал в современных условиях развития. Определены идентификационные признаки инвестиций в человеческий капитал: объект, предмет, субъект, цель инвестирования. Также предложены авторские определения терминов «человеческий капитал» и «инвестиции в человеческий капитал».

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, инвестиции в человеческий капитал, благо, инновационная экономика, экономика знаний, идентификационные признаки.

Рустамов Ф.М.

КОНСЕПСИЯ ВА АЛОМАТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ БА САРМОЯИ ИНСОНӢ

Ин мақола аҳамияти сармоягузорӣ ба сармояи инсониро дар шароити рушди муосир баррасӣ мекунад. Хусусиятҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ муайян карда мешаванд: объект, предмет, субъект, ҳадафи сармоягузорӣ. Инчунин таърифи муаллиф ба истилоҳҳои «сармояи инсонӣ» ва «сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ» пешниҳод шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, ғоида, иқтисоди инноватсия, иқтисодиёти дониш, хусусиятҳои мушаххас.

Rustamov F.M.

CONCEPT AND SIGNS OF INVESTING IN HUMAN CAPITAL

The relevance of investments in human capital in modern conditions of development is discussed in the article. Identification signs of investments in human capital are defined. They are: object, matter, subject, investment goal. The author's definitions of the terms «human capital» and «investments in human capital» are also proposed.

Keywords: human capital, investments, investments in human capital, good, innovative economy, knowledge economy, identification features.

Устувории рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як мамлакатро яке аз омили он, ки асосии ташаккул ва рушди иқтисодиёти дониш ва иқтисодиёти инноватсионӣ дар сармояи инсонӣ ба шумор меравад, таъмин менамояд.

Аҳамияти сармояи инсонӣ дар рушди иқтисодии мамлакат дар асарҳои олимони машҳури иқтисодӣ В.Петти, А.Смит ва К.Маркс дарҷ гардидааст. Соли 1928 Ч.Кобб ва П.Дуглас, дар асари худ «Назарияи истеҳсолот» функсияи истеҳсолиро, ки Викселл пешниҳод намудааст, ошкор намуд ва онро исбот карданд. Таҳқиқоти онҳо асоси кори олимони дигар гашта, аз ҷумла, Р.Солоу гардид, ки дар натиҷаи таҳқиқоти ӯ аҳамияти баланди сармояи инсонӣ тасдиқи худро ёфт. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодӣ дар асоси модели Лукас-Ромер низ хеле маъруф аст, ки аз тарафи олимони иқтисодшинос эътироф шудааст.

Дар шароити муосир муҳимият ва зарурати омӯзиши амиқи ин масъала мунтазам ба роҳ монда шудааст. Чунончи, ду ҳадафи СММ дар соҳаи рушди устувор бевосита ба сармояи инсонӣ бахшида шудаанд:

1. саломатию некӯаҳволӣ
2. таҳсилоти баландсифат [5].

Лоиҳаи рушди сармояи инсониро Бонки Ҷаҳонӣ амалӣ намуда истодааст, ки он мақсади ташкили платформаи сиёсӣ, ки таъмини афзалияти сармоягузориҳоро ба сармояи инсонӣ, ки иқтидори табдилдиҳиро доро мебошад, дорад. Зиеда аз 30 мамлакати ҷаҳон дар моҳи октябри соли 2018 иштирокчиҳои лоиҳаи мазкур шуданд. “Стратегияи миллии рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар сатҳи се ҷузъ баррасӣ мешавад, ки саромати он ҷузъи иҷтимоӣ (рушди инсон) мебошад. Ба таркиби “Стратегияи миллии рушди устувор -2030” тақриристеҳсоли босифати неруи инсонӣ ва истифодаи самараноки он муайян шуда, дар сохтори “Стратегияи миллии рушди устувор-2030” боби 4-ум таҳти унвони “Рушди сармояи инсонӣ” ворид карда шудааст [3, саҳ. 41]. Дар навбати худ, дар муқаррароти асосии “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба он равона гардидааст, ки инсон, тафаккури ӯ, маълумотнокӣ ва нерӯи эҷодии шахсият ин имконияти муҳимтарин барои ишғоли мавқеи сазовори Тоҷикистон дар ҷаҳон мебошад.

Ҳамаи ин далолат аз он менамояд, ки мавзӯи мубрам башумор рафта, бешубҳа диққати олимони таҳқиқотчиёро ба ин масъала ҷалб менамояд. Дар шароити муосир сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ масъалаи хеле ҳассос ва мубрам аст. Дар байни олимони муосире, ки ин масъаларо дар корҳои илмӣ таҳқиқотии ҳеш мавриди таҳқиқ қарор додаанд, Р.И. Капелюшникова, С. Кристиневиц, С. Сергеев, Г.Н. Соколов, Д.П. Мельничук ва дигаронро метавон номбар намуд.

Сармоягузорию ба сармояи инсонӣ баррасӣ намуда, пеш аз ҳама чунин аломатҳои мушаххаси онҳо: объект, предмет, субъект ва мақсади сармоягузорию муайян намудан зарур аст.

Дар мадди аввал ба ҳайси объекти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҳуди сармояи инсонӣ баромад менамояд.

Истилоҳи «сармояи инсонӣ» аз тарафи муаллифони зиёде бо таъриф ва шахрҳои гуногун истифода шуда истодаст, аммо барои дарки маъно он- мазмун ва мундариҷаи он ба қадри кофӣ равшан ва дақиқ нест, ҳамчунин ҳангоми муайян намудани таркиб, сохтор ва хусусиятҳои таснифоти он баъзе масъалаҳо ба миён меоянд.

Дар соҳаи иқтисод асосҳои назарияи сармояи инсонӣ аз ҷониби Теодор Шултс (1961) ва Гари Беккер (1964), ки сазовори ҷоизаи Нобел мебошанд, пешниҳод карда шудааст. Равишҳо ва муносибатҳои бисёр барои муайян намудани мафҳуми «сармояи инсонӣ» вучуд доранд, ки таърифҳои нисбатан маъруфтари он аз тарафи мо (дар ҷадвали 1) оварда шудаанд.

Мусаллам аст, ки мафҳуми ягонаи «сармояи инсонӣ» вучуд надорад. Як қисми олимони онро дар доираи созмон баррасӣ карданд қисми дигари муҳаққиқон онро ба таври умум мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили муносибат ва равишҳои зиёди таърифи истилоҳи «сармояи инсонӣ» қайд намудан мумкин аст, ки аксари муҳаққиқон дар таърифоти худ дониш, малака ва маҳоратро таъкид намудаанд, аммо чунин ҷузъи сармояи инсонӣ, ба монанди хусусиятҳои генетикии организмро аз нуқтаи назар дур мондаанд.

Ҷадвали 1 – Равишҳо барои муайян кардани мафҳуми «сармояи инсонӣ»

№	Муаллиф	Таърифҳо	Шарҳҳо
1	2	3	4
1	Т. Шултс	Сармояи инсонӣ ин сифатҳои арзишмандест, ки шахс ба даст овардааст ва онҳоро тавассути сармоягузори мувофиқ мустаҳкам кардан мумкин аст.	Таркиби сармояи инсонӣ - сифатҳои арзишманди соҳибшуда. Муаллиф диққати худро ба он равона намудааст, ки ин сифатҳо ба даст оварда шуда мебошанд. Дар баробари ин, сифатҳои модарзодӣ ба инобат гирифта намешаванд.
2	Г. Беккер	Сармояи инсонӣ маҷмӯи қобилиятҳои фитрӣ ва дониш, малака ва ҳавасмандии бадастомада мебошад, ки истифодаи самараноки онҳо ба афзоиши даромад ва дигар неъматҳои мусоидат мекунад.	Таърифи нисбатан васеъ пахншуда. Таркиби сармояи инсонӣ: қобилиятҳои модарзодӣ, донишҳои соҳибшуда, маҳорат ва малака, ҳавасмандӣ. Ба ин таркиб саломатӣ дохил намешавад.
3	Р.И. Капелюшников	Сармояи инсонӣ маҷмӯи донишҳо, малакаҳо, қобилиятҳоест, ки ҳар як шахс дорои он мебошад ва аз ҷониби ӯ метавонад барои мақсадҳои истеҳсоли ва истеъмоли истифода бурда шавад [3, с. 6].	Сармояи инсонӣ аз 3 унсур иборат аст: дониш, малака ва имкониятҳо, ки дар асл ҷузъҳои асосии таркиби сармояи инсонӣ мебошанд. Истифодаи сармояи инсонӣ ҳадафи ягонро дорад, яъне қонеъ гардонидани талаботҳои муайяне, ки муаллиф онҳоро зарур медонад: мақсадҳои истеъмоли ва истеҳсоли.
3	А.И. Добринин	Сармояи инсонӣ ин захираи муайяни саломатӣ, дониш, малака, қобилият, ҳавасмандии шахс мебошад, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, дар раванди меҳнат мувофиқи мақсад	Сармояи инсонӣ дар сатҳи микро баррасӣ мешавад. Ба таркиби сармояи инсонӣ саломатӣ, дониш, маҳорат, қобилият, ҳавасмандии дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккулёфта дохил мешаванд. Он гоҳ хусусиятҳои шахс, ки дар сатҳи генетикии таваллудшудааш

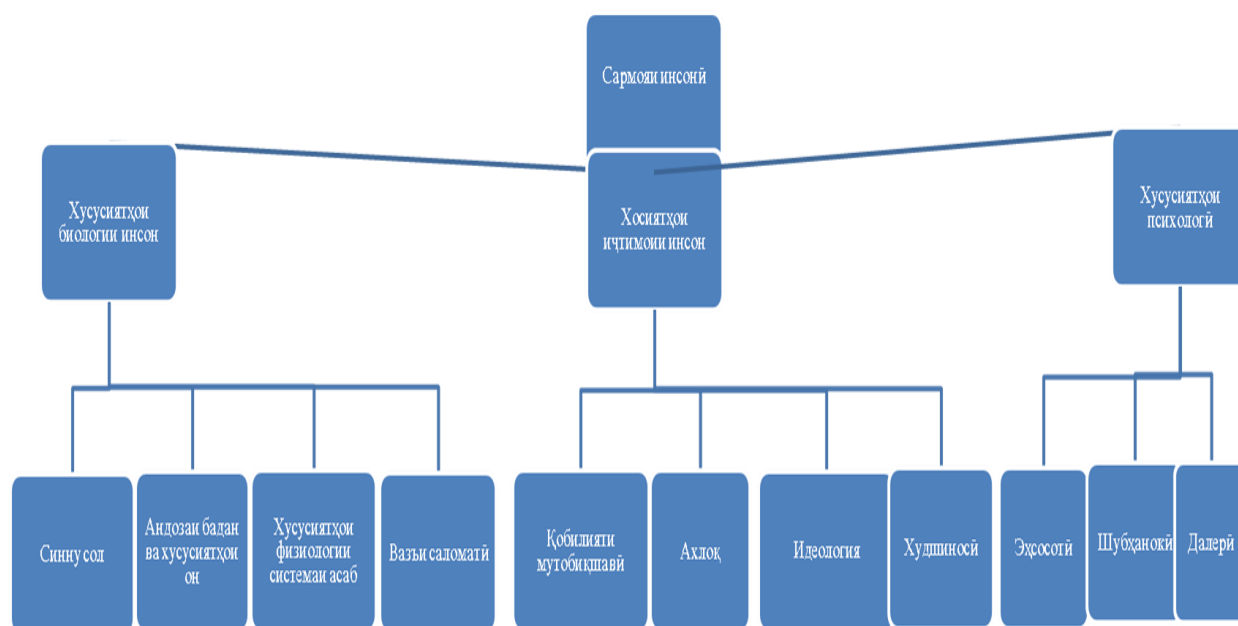
		истифода бурда мешавад ва ба беҳтаршавии некӯаҳволий, маҳсулнокии меҳнат ва даромаднокии ӯ мусоидат менамояд.	мавҷудбуда, ба таври автоматӣ аз таърифи мазкур дур карда мешавад
4	Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд	Сармояи инсонӣ ин маҳорат, қобилият, малака, дониш ва қобилиятест, ки дар одамон мавҷуд буда, ба онҳо имкон медиҳад некӯаҳволии ҳам шахсӣ ва ҳам иҷтимоию иқтисодиро ба вуҷуд оранд [3, с. 7].	Таркиби сармояи инсонӣ: маҳорат, малака, дониш, қобилият. Бори дигар савол доир ба чунин хосиятҳои бадани инсон ба миён меояд, масалан, афзоиш (яъне он хосиятҳое, ки дар сатҳи генетикӣ вуҷуд доранд). Чунки онҳо ҷузъи муҳими сармояи инсонӣ буда, дар ҳаёти инсон нақши муҳим мебозанд ва барои ба даст овардани ғоидаи муайян ва манфиатҳои моддӣ мусоидат мекунад.
5	А.А. Хоконов	Сармояи инсонӣ омили мураккаби синтетикӣ буда, маҷмӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, психологӣ ва дигар нишондиҳандаҳоро муттаҳад месозад	Сармояи инсонӣ аз захираҳои иҷтимоию иқтисодӣ, психологӣ ва дигар нишондиҳандаҳои захираҳои инсонӣ иборат аст. Мақсади муттаҳидкунии ин нишондиҳандаҳо оварда нашудааст.
6	Р. Дорндуш, К. Шманлези, С.Фишер	Сармояи инсонӣ ин на танҳо маҷмӯи дониш, малака, маҳорат ва қобилияти меҳнатӣ, балки хосиятҳои физикӣ, психологӣ, ҷаҳонбинӣ ва фарҳангии инсон мебошад.	Таркиби сармояи инсонӣ: дониш, маҳорат, малака, қобилияти қорӣ, хосиятҳои ҷисмонӣ, психологӣ, ғоявӣ ва фарҳангии инсон мебошад. Ҳамзамон мақсади маҷмуии ин хосиятҳо вуҷуд надорад.
7	Л. Туров	Сармояи инсонӣ қобилияти истеҳсоли мол ва хидматҳо мебошад.	Дар асоси ин таъриф муайян намудани таркиби сармояи инсонӣ мушкул аст. Дар ин равиш талаботҳо ва манфиатҳои барандаи сармоя ба эътибор гирифта намешавад.
8	Э. Долан, Ч. Линдсей	Сармояи инсонӣ сармояест, ки дар шакли қобилиятҳои ақлии тавассути омӯзиши расмӣ ё таҳсил ё тавассути қори амалӣ ба даст оварда шудааст, мебошад.	Унсурҳои таркибии сармояи инсонӣ қобилиятҳои ақлонӣ мебошанд. Тибқи ин таъриф, ҷузъҳои боқимонда ба гирифтани ғоида таъсир намерасонанд
9	Б.М. Генкин, Б. Юдин	Сармояи инсонӣ ин ҷузъҳои потенциали инсонӣ мебошад, ки метавонад манбаи даромад барои хонаводаҳо, корхонаҳо ва кишварҳо	Унсурҳои таркибии нерӯи инсонӣ унсурҳои иқтисодии инсонӣ номида шуданд. Мақсади истифодаи сармояи инсонӣ – ин бадастоварии даромад мебошад. Қонунгардондани талаботҳои дигар ба

		гардад[5].	назар гирифта намешавад

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Қариб дар ҳамаи таърифҳо аз ҷониби олимони қайд гардидааст, ки сармояи инсонӣ маҷмӯъ аст, аммо на дар ҳамаи ин таърифҳо ҳадафи ин маҷмӯъ нишон дода шудааст.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо дар маҷмӯъ “сармояи инсонӣ” ин баҳодиҳии синтези донишу малакаҳои табиӣ ва соҳибшуда, инчунин ҳосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва дигар ҳосиятҳои инсонӣ мебошад, ки метавонад боиси ба даст овардани неъматҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ гардад.

Расми 1 – Сармояи инсонӣ

Ба хусусиятҳои дигари шахс, масалан, қобилияти ӯ ба идрок ва ғайраҳоро дохил намудан мумкин аст.

Сипас, ҳамчун предметҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ чузъҳо ё унсурҳои таркибии сармояи инсониро метавон муайян намуд. Предметҳои сармоягузорино дар асоси равишҳои муайян намудани мафҳуми “сармояи инсонӣ”, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст, баррасӣ менамоем (Ҷадвали 2). Вобаста аз таърифҳои Т.Шулс, Л.Туроу, Б.М.Генкин ва Б. Юдин муайян намудани унсурҳои таркибии сармояи инсонӣ душвор аст, бинобар ин онҳо дар ҷадвали 2 оварда нашудаанд.

Ҷадвали 2 – Субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ аз нигоҳи муаллифони гуногун

№	Предметҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ	Муаллифон						
		Г. Беккер	Капелюшников Р.И	А.И. Добрынин	OECD	А.А. Хоконов	Р Дооридуш, К- Шманлеси, С Фишер	Э.Долан, Ч.Линдсей
1	Дониш	+	+	+	+		+	

2	Маҳорат	+	+	+	+		+	
3	Малака				+		+	
4	Қобилиятҳо	+	+	+	+		+	+
5	Ҳавасмандкунӣ	+		+				
6	Саломатӣ			+				
7	Хусусиятҳои физикӣ						+	
8	Хусусиятҳои психологӣ						+	
9	Хусусиятҳои ҷаҳонбинӣ						+	
10	Хусусиятҳои фарҳангӣ						+	
11	Параметрҳои иҷтимоию иқтисодӣ					+		
12	Параметрҳои психологӣ					+		
13	Дигар параметрҳо					+		

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвали 2 мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар байни предметҳои сармоягузори бештар дарҷ гардида дониш, малака ва маҳорат зиёдтар ба назар мерасанд.

Дар асоси таърифи муаллиф мафҳуми “сармояи инсонӣ” ҷузъҳои зерини сармоягузори ба сармояи инсонӣ ҷудо кардан мумкин аст: дониш, малака, хосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва ғайра.

Ба сифати субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ оила, ташкилот, давлат ва ҳуди шахс баромад карда метавонанд. Метавон гуфт, ки заминаи сармояи инсониро чунин субъектҳои сармоягузорӣ, ба мисли оила ва давлат ташкил медиҳанд, зеро онҳо аз лаҳзаи таваллуд ба рушди инсон мусоидат мекунанд. Аммо, қайд намудан зарур аст, ки ҳар як субъекти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҷузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодии мамлакат мебошад. Илова бар ин ин, ҳар як субъект ҳадафи мушаххаси сармоягузорӣ дорад ва ба ин ё он дараҷа ба ҳамаи субъектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ таъсир мерасонад.

Аломатҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3 – Аломатҳои мушаххаси сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ

Субъекти сармоягузорӣ	Объекти сармоягузорӣ	Мақсади сармоягузорӣ	Намунаҳои сармоягузорӣ
Оила	Сармояи инсонӣ	Беҳтар гардонидани неқӯаҳволии оила дар оянда, қаноатмандии моддии волидайн	Хароҷоти оила ба озуқаворӣ, маҳсулоти ғайриозуқаворӣ (либос, пойафзол), хароҷотҳои муваққатӣ ба таълим ва нигоҳдории тандурустии фарзандон, ҳавасманд-кунии ҳиссиётии волидайн ва ғайраҳо
Давлат		Таъмини рушди иқтисодии кишвар	Хароҷотҳои бюҷе ба маблағгузори муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ (маориф, ҳифзи тандурустӣ ва тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, фарҳанг) ва воситаҳои ахбори омма
Ташкилот		Баландбардории ҳосилнокии меҳнат, ба дастории фоила ё дигар	Воситаҳои ташкилот ба он қисми музди маош, ки аз сатҳи ҳадди аққали музди меҳнат

		дастоварду натиҷаҳои назаррас	зиёд аст; харочотҳо ба омодакунии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо; харочотҳо ба чорабиниҳои таъбабатӣ ва профилактикӣ; харочотҳо барои ташкили муҳити кории муосид; харочотҳо барои ҳавасмандкунии иҷтимоӣ ва манзилӣ; харочотҳо ба ҳифзи меҳнат ва бехатарии ҳаёт; суғуртаи тиббӣ ва ғайраҳо
Шахсият		Бехтаркунии некуаҳволии шахсият, қонё намудани талаботҳои гуногуни ӯ	Харочотҳои пулӣ ва муваққатӣ ба таълим, тандурустӣ, ҳуафзоиш, харочотҳои ҳиссиётӣ барои худтарбия ва ғайраҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, неъматҳои соҳибшавандаро метавон бевосита ба сармояи инсонӣ сармоягузорӣ намуда, зиёд намуд. Мувофиқан ба ин, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва ғоидаи соҳибшуда мустақиман аз ҳамдигар вобаста аст, ба шарте ки онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ зарурӣ ва мувофиқи мақсад бошанд (масалан, омӯзиш ба амалҳои ҷинойткорӣ ҳамчун сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба ҳисоб намеравад, чунки онҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ мувофиқи мақсад набуда, ба ҷомеа манфиат намеорад).

Дар асоси маводи назариявии омӯхташуда метавон ба ҳулосае омад, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ин ҳама гуна амалҳои аз тарафи субъектҳои сармоягузорӣ иҷрогардида ва ба ташаккул ва рушди донишу малака, инчунин ҳосиятҳои биологӣ, иҷтимоӣ, раванӣ ва дигар ҳосиятҳои шахс, новобаста аз сарчашмаҳо ва шаклҳои баамалории сармоягузорӣ равона карда шуда мебошад.

Ҳамин тавр, мафҳуми сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ баррасӣ гардида, аломатҳо ва хусусиятҳои мушаххаси онҳо оварда шуданд ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Бураншина, Н.А. Человеческий капитал в современных междисциплинарных исследованиях / Н.А. Бураншина // Креативная экономика. – 2011. – Т. 5, № 10. – С. 74–79.
2. Капелюшников, Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р.И. Капелюшников. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2012. – 76 с.
3. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 г. / ГНУ «Научно-исследовательский экономический институт». – Мн., 2015. – 143 с.
4. Хоконов, А.А. К вопросу о значении фактора человеческого капитал в инновационном развитии страны / А.А. Хоконов // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). – 2015. – № 1. – С. 76–80.
5. Цели в области устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals>. – Дата доступа : 21.02.2019.

Сабурзода Ф.М.

ШАКЛ ВА УСУЛҲОИ ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақола муаллиф доир ба шакл ва усулҳои танзими молиявии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ пешниҳодҳои илмиро баррасӣ намудааст. Дар замони муосир ҳар як давлат танзими молиявии рушди соҳаҳои иқтисодиро дар шароити ҳасоси ҷаҳонишавӣ ба воситаи даҳлатҳои гуногун бо мақсади таъмини ғайриқарорӣ самараноки низоми иқтисодӣ амалӣ мегардонад. Вобаста ба ин дар низоми танзими давлатии иқтисодиёт шаклу усулҳои гуногун истифода мегардад, ки қарордари роҳҳои ноилшавӣ ба мақсадҳои иқтисодии инкишофи мамлакат, интиҳоби роҳи беҳтарин ва амалисозии иҷроии онро таъмин мекунад. Ба роҳ мондани барномаҳои муҳими давлатӣ, ба монанди: таъмини рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар, даст кардани сатҳи қарордодии аҳоли, баланд бардоштани дараҷаи иҷтимоӣ – мадания аҳоли, инкишоф ва тақмили техникаю технологияи муосир дар мамлакат, расидан ба ҳадафҳои стратегияи истиқлолияти энергетикӣ, нақлиётӣ, озуқаворӣ, шуғли пурмаҳсул ва дигар қарордодҳои давлатӣ ба таҷаққулиҳои воситаҳои молиявии давлатӣ ҳамаҷавагии зич доранд.

Қалидвожаҳо: танзим, танзими молиявӣ, танзими давлатии иқтисодиёт, рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷаҳонишавӣ, шаклҳои танзими молиявии иқтисодиёт, усулҳои танзими молиявӣ, назарияҳои танзими молиявии иқтисодиёт, захираҳои молиявӣ ва механизмҳои танзими молиявии иқтисодиёт.

Сабурзода Ф.М.

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ В МИРОВЫХ УСЛОВИЯХ

В статье автор рассмотрел научные предложения о формах и методах финансового регулирования экономики в условиях глобализации. В современное время каждое государство осуществляет финансовое регулирование развития отраслей экономики в чувствительных условиях глобализации посредством различных вмешательств с целью обеспечения эффективного функционирования экономической системы. В зависимости от этого в системе государственного регулирования экономики используются различные формы и методы, обеспечивающие разработку путей достижения экономических целей развития страны, выбор наилучшего пути и осуществление его реализации. Реализация важных государственных программ, таких как: обеспечение экономического и социального развития страны, снижение уровня бедности населения, повышение социального и культурного уровня населения, развитие и совершенствование современных технологий и технологий в стране, достижение Стратегические цели энергетической, транспортной и продовольственной независимости, продуктивной занятости и других видов деятельности государства тесно связаны с формированием государственных финансовых инструментов.

Ключевые слова: регулирование, финансовое регулирование, государственное регулирование экономики, экономическое развитие Республики Таджикистан, глобализация, формы финансового регулирования экономики, методы финансового регулирования, теории финансового регулирования экономики, финансовые ресурсы и механизмы финансового регулирования экономики.

Saburzoda F.M.

FORMS AND METHODS OF FINANCIAL REGULATION OF THE ECONOMY IN WORLD CONDITIONS

In the article, the author examined scientific proposals on the forms and methods of financial regulation of the economy in the context of globalization. In modern times, each state carries out financial regulation of the development of economic sectors in the sensitive conditions of globalization through various interventions in order to ensure the effective functioning of the economic system. Depending on this, the system of state regulation of the economy uses various forms and methods to ensure the development of ways to achieve the economic goals of the country's development, the selection of the best path and the implementation of its implementation. Implementation of important government programs, such as: ensuring the economic and social development of the country, reducing the level of poverty of the population, increasing the social and cultural level of the population, developing and improving modern technologies and technologies in the country, achieving the strategic goals of energy, transport and food independence, productive employment and other types of government activities are closely related to the formation of government financial instruments.

Key words: regulation, financial regulation, state regulation of the economy, economic development of the Republic of Tajikistan, globalization, forms of financial regulation of the economy, methods of financial regulation, theories of financial regulation of the economy, financial resources and mechanisms of financial regulation of the economy.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҷомеаи ҷаҳонӣ ва яке аз давлатҳои мебошад, ки дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) аз ҷиҳати иқтисодӣ нақши ба худ хосро доро мебошад [3, с.76]. Дар шароити ҳассоси имрӯзаи иқтисодӣ ҷаҳонӣ яке аз ҳадафҳои асосии давлат ин таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва дар ин замина тадриҷан баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ба шумор меравад. Маҳз, ба воситаи захираҳои молиявии давлат молиякунонии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ амалӣ гардида, фондҳои эҳтиётӣ ва захиравӣ барои мақсадҳои муайян ташкил карда мешаванд ва ҳамзамон ин захираҳои молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодии мамлакат ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии мардум дар натиҷаи амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ равона мегарданд.

Ҳамзамон дар шароити пешрафти илму техникаи муосир имрӯзҳо нақши танзимкунандаи молиявии равандҳои иқтисодӣ то рафт мураккаб шуда, бо вазифаҳои иловагии рушди илм, маориф ва инфрасохтори иттилоотӣ пурра мегардад [2, с.14]. Вазифаҳои иҷтимоии давлат, нақши он дар ташаккули самтҳои иҷтимоии иқтисоди бозаргонӣ, рафъи нобаробарии тафриқа дар сатҳи даромад ва зиндагии мардум, ҳамоҳангсозии манфиатҳои қишрҳои гуногуни ҷомеа, фароҳам овардани шароит барои тазоҳуроти комили фаъолияти эҷодкоронаро созандаи ҳар як шахс низ меафзояд.

Дар низоми танзими давлатии иқтисодӣ шакли усулҳои гуногун истифода мегардад, ки қоркарди роҳҳои ноилшавӣ ба мақсадҳои иқтисодии инкишофи мамлакат, интиҳоби роҳи беҳтарин ва амалисозии иҷроии онро таъмин мекунанд. Ба роҳи мондани барномаҳои муҳими давлатӣ, ба монандӣ: таъмини рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар, паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли, баланд бардоштани дараҷаи иҷтимоӣ – маданияи аҳоли, инкишоф ва такмили техникаю технологияи муосир дар мамлакат, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ истиқлолияти энергетикӣ, нақлиётӣ, озуқаворӣ, шуғли пурмаҳсул ва дигар ҷорабиниҳои давлатӣ ба ташаккули воситаҳои молиявии давлатӣ ҳампайвастиҳои зич доранд.

Аз рӯи иштироки давлат дар танзими иқтисодӣ ва равандҳои таъсиррасонии он ба фаъолияти хоҷагидорӣ шаклҳои зерини танзими молиявӣ истифода мегарданд, ки онҳо чунинанд:

1. Бо роҳи маъмурӣ - фармоишӣ – дар қувваи ҳокимияти давлатӣ асос ёфта, чораҳои манъсозӣ, иҷозатдиҳӣ ва огоҳкуниро дар бар мегирад. Он ҳамчун қоида хусусияти ҳатмӣ дошта, иҷрошаш аз тарафи ҳамаи субъектҳо ҳатмӣ мебошад ва дар шакли санадҳои қонунгузорӣ, қарорҳо, фармонҳо ва ғайра ифода меёбад.

Ҳамзамон бо роҳи маъмурӣ-фармоишии танзими давлатии иқтисодиёт дар соҳаи назорати бозорҳои инҳисорӣ, экологӣ, қоркарди низоми миллии стандартикунонӣ, инчунин дар муайян намудану нигоҳдории нишондиҳандаҳои зарурии ҳаёти аҳоли самаранок аст. Дар мамлакатҳои мутараққӣ истифодабарии усули маъмурӣ-фармоишӣ маҳдуд аст, аммо дар баъзе ҳолатҳо (амалиётҳои ҳарбӣ, зухуротҳои бӯҳронӣ дар иқтисодиёт, офатҳои табиӣ ва ғайра) нақши он меафзояд.

2. Бо роҳи иқтисодӣ - ба манфиати объектҳои танзим ғайримустақим таъсир мерасонад. Усули мазкур, тавассути қонунгузорӣ, низоми молиявӣ, пулӣ ва қарзӣ ба объектҳои танзим таъсир расонида, дар он хусусияти маҷбурсозӣ мавҷуд нест, чунки дар ин замина субъектҳои хоҷагидорӣ ҳангоми интихоби самти фаъолият озод мебошанд, аммо меъёрҳои қонунгузори амалкунандаро риоя менамоянд.

Ба воситаи усули иқтисодӣ давлат ба таносуби тақозову арзани бозори молиявӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир расонида, босуботи кулли иҷтимоӣ ва макроиқтисодиро таъмин мекунад [1, с.77]. Инчунин, ба сохтори тавозуни пардохти мамлакат таъсири ҳудро расонида, содироти молу ҳадамот, сармояро ҳавасманд гардонда, қурби асъорро ба танзим медарорад. Усули иқтисодии танзими давлатӣ асосан ба воситаи низоми молиявӣ- қарзӣ амалӣ гардонида мешавад.

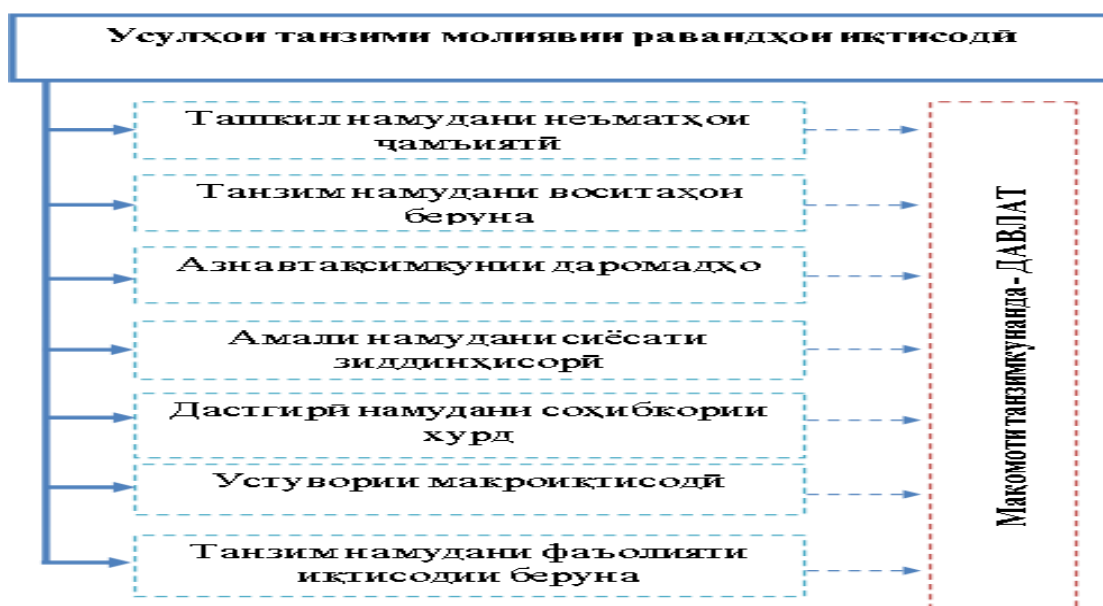
3. Бо роҳи мустақим - ба субъект бевосита бо фармонҳо, қарору фармоишҳо, маблағгузори бевосита ва дастгирии молиявӣ (дотатсия) таъсир мерасонад. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” мафҳуми “дотатсия” ё “кумаки молиявии беподош” чунин шарҳ дода шудааст: ин маблағҳои бучетие мебошад, ки ба бучети сатҳи дигари низоми бучетии кишвар барои пушонидани хароҷоти қорӣ беподошу бебозгашт ҷудо карда мешаванд.

4. Бо роҳи ғайримустақим - ба воситаи андоз ва қарздиҳӣ амалӣ гардонида мешавад. Андозҳо ҳамчун як қисми муносибатҳои молиявӣ баромад намуда, онҳо ба ташаққули фондҳои мутамаркази маблағҳои пулии давлат, яъне фондҳои бучетӣ ва махсуси давлатӣ алоқаманд мебошанд.

Дар шароити бозор низоми танзими молиявӣ на танҳо бо роҳи идора кардани ҳавасмандгардонии моддии субъектҳои хоҷагӣ ва коллективҳои меҳнатии онҳо, балки бо роҳи танзими таносуби маблағҳои иштирокчиёни чараёнҳои тақрирестехсолкунӣ таъмин карда мешаванд [5, с.622]. Сохтори усулҳои истифодашаванда, асосан аз шакли моликияти объектҳои танзимшаванда вобастагӣ доранд. Аз ин лиҳоз, усулҳои мустақим ва маъмурӣ-фармоишӣ аксар вақт дар идоракунии қорхонаҳои шакли моликиятҳои давлатӣ истифода мешаванд. Нисбати қорхонаҳои ғайридавлатӣ, асосан усулҳои ғайримустақим ва усулҳои иқтисодӣ истифода мешаванд. Ба ғайр аз ин, барои танзими молиявии давлатии рушди иқтисодиёт санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, институтҳои молиявӣ қарзӣ ва ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ба рушди устувори иқтисодиёт амалӣ мегарданд.

Дар шароити имрӯза дар давлатҳое, ки низоми иқтисодии - бозорӣ, нақшавӣ ва низоми иқтисодии гузариш вучуд дорад вазифаҳои танзими молиявӣ- иқтисодии онҳо дар ҳар яке аз ин низомҳо гуногун сурат мегирад. Саҳми давлатро дар танзимнамоии ҳамаи низомҳои иқтисодии қайдкардашуда дар расми 1 дида мебароем:

Расми 1. Усулҳои танзими молиявии равандҳои иқтисодӣ :

Сарчашма:Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои иқтисодӣ.

1.Ташкил намудани неъматҳои чамбиятӣ. Дар шароити ҷаҳонишавӣ танҳо бозор метавонад дар алоҳидагӣ талаботҳои аҳолиро ба неъматҳои хусусӣ қонеъ гардонад, аммо дар ташкил, фурӯш ва тақсими неъматҳои чамбиятӣ давлат муваззаф мебошад. Аслан дар чамбият неъматҳои гуногун ҷой доранд, ки онҳо метавонанд ҳам ба сифати ҳиссавӣ ва ҳам ба сифати ҳолис баромад мекунад. Ба неъматҳои чамбиятии ҳолис пеш аз ҳама мудофияи миллӣ, ҳимояи қоидаҳои чамбиятӣ ва амсоли инҳоро, ки ба пуррагӣ ба зиммаи давлат вогузор карда шудааст, дохил мешаванд, аммо ба бунёди неъматҳои чамбиятии ҳиссавӣ ё ҷузъӣ соҳаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, ҳифзи иҷтимоӣ дохил мешаванд, ки ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби бахши хусусии иқтисодиёт амалӣ карда мешавад. Дар ҳамин замина давлат кушиш менамояд, ки истеъмоли ҳамаи неъматҳои чамбиятии ҷузъиро ба уҳдаи хеш гирифта ва ҳамзамон таъминнокии онҳоро аз ҳисоби захираҳои ҷамъшудаи буҷети давлатӣ амалӣ намояд [5, с.152];

2.Танзим намудани воситаҳои беруна – таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ механизмҳои асосии бозор аз уҳдаи ҳали ин масъала баромада наметавонанд. Асосан воситаҳои беруна ин воситаҳои мебошанд, ки дар корхонаҳо ва ташкилотҳо ба истеҳсоли маҳсулот таъсири хешро мерасонанд. Вобаста ба ин онҳоро ба воситаҳои берунаи мусбӣ ва манфӣ метавон ҷудо намуд. Масалан ба воситаҳои берунии мусбӣ – пеш аз ҳама аз ҷониби деҳқон бе сармоягузори иловагӣ шароити мусоид фароҳам овардан, ки боиси зиёд намудани ҳосилхезии заминҳо мешавад, аммо ба воситаҳои берунии манфӣ бошад, метавон вобастагии фаъолияти корхонаҳои истеҳсолиро бо табиат, ки дар ифлосшавии муҳити зист зоҳир мегардад, дохил намуд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ доир ба ҳалли масъалаҳои марбут ба воситаҳои берунӣ ва иштирок намудани давлат дар он фикру ақидаҳои хело зиёд вучуд доранд, масалан, А. Пигу, ки иқтисодшиноси англис ва ҳамзамон муаллифи асари «Назарияи давлат оиди неъматҳои умумии чамбиятӣ» мебошад, чунин ақида дорад: “ба воситаи андозҳо давлат метавонад ба ҳалли ин масъалаҳо ноил шавад”. Ҳамзамон Р. Коуз иқтисодшиноси амрикоӣ ва асосгузори назарияи мактаби неокласикӣ доир ба ин масъала чунин ақида дорад, ки: “танзим намудани воситаҳои беруна дар асоси шартномаҳои хусусии ҳиссавӣ авлотар мебошад, чунки дар аксарияти мавридҳо дар таъсири беруна муайян намудани шахси ҷавобгар ба душворӣ оварда мерасонад.

3. Азнавтақсимкунии даромадҳо – дар низоми иқтисоди бозорӣ дар алоҳидагӣ бозор наметавонад адолати иҷтимоиро таъмин намояд, ки ин бо даромадҳои тафриқавӣ барои танзимнамоии бозор алоқаманд мебошад. Аслан дар шароити имрӯза воситаҳои самарабахши камшавии чунин намуди хароҷотҳо ин андозбандии оптималӣ ва пардохтҳо аз рӯи суғуртаи иҷтимоӣ (нафақа, кӯмакпулиҳо ва амсоли инҳо)-ро метавон дохил намуд;

4. Амали намудани сиёсати зиддинҳисорӣ – ин яке аз омили асосие дар назди давлат мебошад, ки барои танзим кардани механизмҳои асосии бозор ва номутавозунӣ дар бозор истифода мешавад. Танзими зиддинҳисорӣ-ин фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатии идоракунӣ мебошад, ки зидди фаъолияти инҳисорӣ, рақобати носолим ва ғайриодилона амал намуда, ташаккул ва дастгирии рақобати солимо пешбинӣ менамояд [4, с.52]. Танҳо давлат метавонад бо инҳисорӣ (монополия) ва ҳимояи принципҳои озоди рақобат таъсири хешро расонад, ки барои амалӣ намудани ин ҳадаф давлат ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии така менамояд;

5. Дастгирӣ намудани соҳибкории хурд. Дар низоми иқтисодии омехта фаъолияти соҳибкории хурд нақши асосиро ишғол менамояд, ки он ба воситаи рақобат барои ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Фаъолияти соҳибкории хурд ин маҷмуи корхонаҳои хусусии хурду миёнаро дар бар мегирад, ки ба ягон ташкилотҳои инҳисорӣ (монополӣ) тобеъ нестанд. Давлат фаъолияти соҳибкории хурдро бо воситаи сиёсати андозию қарзӣ, пешниҳод кардани хизматрасониҳо вобаста ба масъалаҳои машваратӣ ва таҳсилотӣ кӯмак мекунад. Ҳамзамон таҷриба нишон медиҳад, ки фаъолияти сармоягузорӣ низ дар танзими молиявии иқтисодиёт таъсири худро мерасонад. Раванди ташкил ва идоракунӣ фаъолияти сармоягузорӣ яке аз низомҳои васеи иқтисодии минтақа мебошад. Дар ин низом муассисаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии минтақаҳо фаъолон иштирок намуда, маблағгузориҳои мақсадноки соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро асоснок мекунад [7, с.618];

6. Устувориҳои макроиқтисодӣ ин яке аз вазифаҳои муҳим дар танзими давлатӣ ба ҳисоб меравад. Тавасути ин вазифа давлат масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои иқтисодие, ки дар сатҳи давлат барои беҳтар намудани фаъолияти иқтисодӣ равона карда шудааст, амалӣ менамояд. Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки устувориҳои макроиқтисодӣ тавасути сиёсатҳои фискалӣ (андозӣ) ва пулию қарзӣ ба даст оварда мешаванд;

7. Танзим намудани фаъолияти иқтисодии беруна. Яке аз самтҳои асосии идоракунӣ ва танзими давлатӣ ин рушди фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ ба шумор меравад. Вобаста ба ин ҳар як давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки барои инкишофи соҳаҳои иқтисодиёти миллии хеш шароити муносибро ба миён орад. Аслан усулҳои асоси танзими фаъолияти иқтисодии беруниро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: иқтисодӣ ва маъмурӣ. Усулҳои иқтисодӣ - ин маҷмуи тадбирҳои мебошад, ки давлат вобаста ба имкониятҳои иқтисодии хеш онҳоро қабул менамоянд. Усулҳо маъмурӣ бошад - ин аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул намудани санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва чараёнҳои амалигардонии фаъолияти иқтисодии бурунро дар бар мегирад. Танзими давлатии фаъолияти иқтисодиёти беруна ба ғайр аз усулҳои зикршуда тавасути чаримаҳои гумрукӣ ва усулҳои ғайритарифӣ низ амалӣ мешавад.

Акнун танзими молиявии равандҳои иқтисодиро дар зинаҳои иқтисодӣ дида мебароем:

1. Иқтисодиёти фармонфармоии давлатӣ. Чунин шакли низоми иқтисодӣ номаҳдудии ҳокимияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маъмуриро дар бар мегирифт, ки дар ин ҳолат зарур буд, ки тамоми фармонҳое, ки аз тарафи ҷамъият дода мешуд, бо масъулияти баланд сари вақт иҷро шаванд. Бояд қайд намуд, ки дар ин давра касри буҷет қариб, ки вучуд надошт.

2. Давлат дар иқтисодиёти гузариш – дар ин давра саҳми давлат дар ташкил намудани асосҳои нави маъмурӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дигаргуниҳои зиёдеро аз сар гузаронид,

ки дар ин замина дар иқтисодиёт як қатор тағйиротҳои нав ба миён омаданд, ки онҳо чунинан:

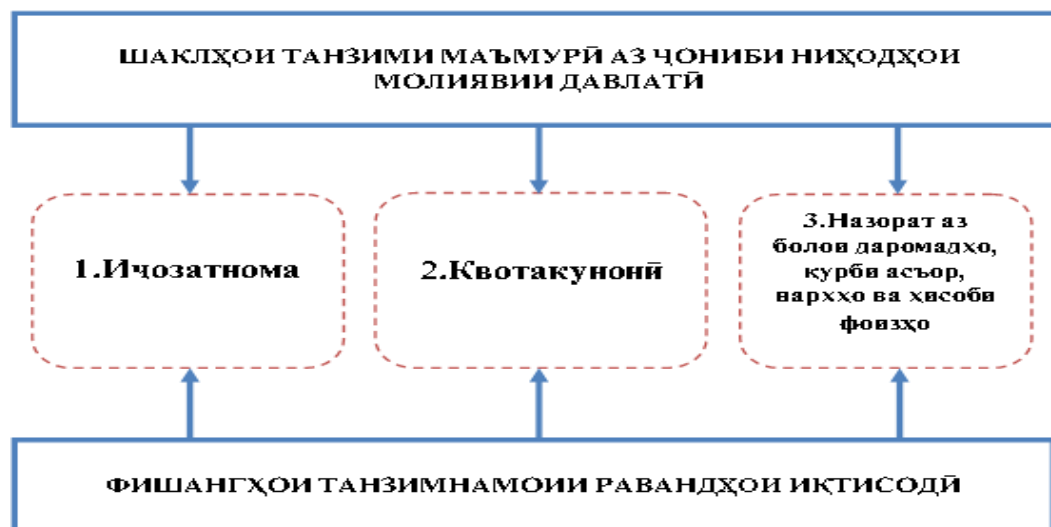
- пайдо шудани моликияти хусусӣ;
- зиёд шудани асноди ҳуқуқӣ дар қонунгузори кишвар (ба монанди кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо);
- ниҳодҳое, ки барои моликияти шахсони дигар масъулиятро ба уҳда мегиранд (ба монанди меъёрҳои ҳисобҳои муҳосибӣ, танзими фаъолияти бонкҳо, танзим намудани бозори коғазҳои қиматнок);
- ниҳодҳое, ки рафтор ва сохтори рақибонро дар асоси муносибатҳои бозорӣ муайян менамояд (ба монанди муносибатҳои ҳуқуқӣ ва шартномавӣ), аммо дар ин ҳолат вазифаи асосиро давлат иҷро менамояд.

Воситаҳои танзими давлатии иқтисодиёт тавасути як қатор усулҳо ба амал карда бароварда мешавад. Таҷриба нишон дод, ки дар давлатҳое, ки шакли иқтисодиёти омехта мавҷуд аст, танзими маъмурӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ (дар маҷмӯъ ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: танзими иқтисодии мустақим ва танзими иқтисодии ғайримустақим) истифода карда мешавад.

Танзими маъмурӣ аслан дар се шакл сурат мегирад:

- дар шакли иҷозатнома;
- дар шакли квотакунӣ;
- назорат аз болои даромадҳо, қурби асъор, нархҳо ва ҳисоби фоизҳо.

Шаклҳои танзими маъмурии ниҳодҳои молиявии давлатӣ:

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти иқтисодӣ.

Танзими ҳуқуқӣ – дар асоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки дар қонунгузорӣ муайян мешавад ва ҳамзамон дар қувваи қонуниро пайдо менамояд, амалӣ карда мешавад.

Танзими иқтисодии мустақим-ин маблағгузори бебозгашти соҳахоро дар шаклҳои гуногун дар бар мегирад, ки ширкатҳо дар шакли ёрдампулии якдаъфина, дотатсия (қўмаки молиявии беподош), изофапардохт аз фондҳои махсуси ғайрибучетӣ ва бюджетӣ амалӣ менамоянд.

Танзими иқтисодии ғайримустақим бошад, тавасути механизмҳои пулию-қарзӣ, сиёсати андозӣ, сиёсати асъорӣ ва гумрукӣ амалӣ карда мешавад.

Хусусияти танзими муносибатҳои молиявӣ иқтисодии иқтисодиёти миллий тавассути омилҳои зерин муайян мегардад: гуногунрангии омилҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки ташаккули низомии ҷараёниҳои ҳуқуқӣ ба ҳимояи бозори бонкӣ, суғуртавӣ, андозӣ, пулию қарзӣ ва ғайра аз хавфҳои марбут ба номувозинатии макроиқтисодиро тақозо мекунад. Ҳамзамон номуътадили нархи хизматрасониҳои бонкӣ, ки дар бисёр маврид

аз омилҳои берунӣ (ба миён омадани бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ) ва шароити иқтисодии бозори бонкӣ вобастаанд, инчунин, нисбатан камтар будани ҷолибияти инвеститсияҳо ба истехсолоти маҳсулоти ватанӣ, ки ба дароз будани як даври истехсолоти он рабт мегирад, хусусиятҳои танзими давлатии соҳаро муайян мекунамд.

АДАБИЁТ

1. Государственное регулирование рыночной экономики / под общ. ред. В. И. Кушлина. - М.: РАГС, 2008. стр.232.
2. Иброҳимзода И.Р., Сабурзода Ф.М. Асосҳои назариявии танзими молиявӣ рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонӣшавӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2022. - №3. С.14-20.
3. Икромов Ф.Н., Сабурзода Ф.М. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 10-1. С. 76-80.
4. Ҷонмамадов Ш.Б. Танзими давлатии иқтисодиёт // Ш.Б. Ҷонмамадов, Ҷ. Р. Раҳмонов, Ф. С. Мамадалиев. – Душанбе, 2010. –166 саҳ.
5. Шарипов У.А., Сабурзода Ф.М. Финансовые механизмы регулирования экономических процессов в современных условиях Республики Таджикистан. В сборнике: Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2023. С. 620-623.
6. Шарифзода Н.Ш. Захираҳои бонкҳои тижоратӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории иқтисодии молиявӣ-инвеститсионии кишвар / Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 2 (26). С. 149-160.
7. Sharipov U.A., Saburzoda F.M. Issues of implementation of investment projects in the regions of the Republic of Tajikistan. В сборнике: Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2023. С. 617-620.

УДК 338.4

Саломова У.Т.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАИШӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур масоил ва вазъи имрӯзаи соҳаи хизматрасонии маишӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф ба паҳлӯҳои назариявӣ амалии хизматрасониҳои маишӣ тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои хизматрасониҳои маишӣ сол то сол натиҷаи манфиро нишон медиҳанд. Ҳоло дар шароити ташаккули низоми муносибатҳо, бахусус дар рақамкунонии соҳаҳо мушкилоту монеаҳоро бояд омӯхт ва ҳаллу ҷалб кард.

Вожаҳои калидӣ: хизмати маишӣ, шароити меҳнат, истеъмолот, бозори хизматрасонӣ, шахсони воқеӣ, принципҳо, иқтисоди бозорӣ, иқтисоди рақамӣ, молия, музди меҳнат, дараҷаи даромаднокии, хизматрасонии пулакӣ, захираҳои молиявӣ.

Саломова У.Т.

БЫТОВЫЕ УСЛУГИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуются вопросы и современное состояние сферы бытовых услуг. Автор уделит внимание теоретическим и практическим аспектам бытового обслуживания. Анализ показывает, что показатели бытовых услуг из года в год показывают отрицательный результат. Сейчас, в условиях формирования системы отношений, особенно в сфере цифровизации отраслей, проблемы и препятствия должны быть изучены и решены.

Ключевые слова: бытовые услуги, условия труда, потребление, рынок услуг, физические лица, принципы, рыночная экономика, цифровая экономика, финансы, заработная плата, уровень рентабельности, платные услуги, финансовые ресурсы.

Salomova U.T.

HOUSEHOLD SERVICES IN THE CONDITIONS OF ORGANIZING THE DIGITAL ECONOMY

In this article, the issues and the current situation of the field of household services are investigated. The author paid attention to the theoretical and practical aspects of household services. The analysis shows that indicators of household services show a negative result year after year. Now, in the conditions of the formation of the system of relations, especially in the digitization of industries, problems and obstacles should be studied and resolved.

Key words: household services, labor conditions, consumption, service market, individuals, principles, market economy, digital economy, finance, wages, level of profitability, paid services, financial resources.

Бояд тазаккур дод, ки дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ фаъолияти соҳаи хизматрасонии маишӣ пеш аз ҳама ба таври комил қонеъ гардондани ниёзҳои мардум ба шакли намудҳои гуногуни хизмати маишӣ, ҳамзамон вобаста ба имконият ихсисор қардани харчи меҳнат дар ҳона ё сабук қардани он, беҳтар намудани шароити меҳнати маишӣ аз ҷиҳати ҷамъият нигаронида шудааст. Вазъи имрӯза аз он гувоҳи медиҳад, ки қонеъ гардондани талаботҳои шаҳрвандон ба сатҳи сифати хизматрасониҳои маишӣ, фароҳам овардани шароити мусоид дар ҳаёти рӯзмарра метавонад ба дараҷаи неқӯаҳволии зиндагии ҷомеа таъсиргузор бошад.

Агар ба воқеияти қор назар афканем, ҳоло аҳолие, ки ба истеъмоли воқеии шакли намудҳои хизматрасонии маишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниёзманд аст, қонаотмандӣ зоҳир наменамояд, зеро ки сатҳи он аз меъёри зарурӣ паст буда, ҳамчун меъёри сатҳи табиӣ истеъмоли онҳо баромад мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки то андозае кам шудани эҳтиёҷоти аҳоли пеш аз ҳама аз боло рафтани нархи хизмати маишӣ, ҷой доштани камбудии дар фаъолияти муассисаҳои хизмати маишӣ, кам шудани сатҳи таъминоти моддии шаҳрвандон алоқаманд аст [1].

Ба андешаи мо, хизматрасонии маишӣ хизматрасониҳои пулакии (моддӣ) ба аҳоли ва таъмини барқарор (нигоҳдорӣ, тағйир додани) хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот ё истеҳсоли маҳсулоти нав бо фармоиши шаҳрвандон мебошад.

Дилхоҳ фаъолят ба ин ё он намуд тарзу услуб ё шарту принципҳои тақия менамояд ва барои мо маълум аст, ки иқтисодиёти бозорӣ тавассути принципҳои ба худ хос, ки ба тағйирёбии муҳити атроф, умуман муҳити иқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии маишӣ мусоидат мекунад. Ин азон шаҳодат медиҳад, ки истифодаи принципҳои ба маҷмӯи муносибатҳои молиявие, ки дар дохили қорхонаҳо ва давлат ба аҳоли, субъектҳои

хочагидорӣ мушоҳида мегаданд, эҳсос мегардад. Бинобар ин бояд, ки масъулин баҳри кор карда баромадани муносибатҳои нав, аниқ намудани нақши молия ва шаклҳои таъсири он ба беҳтар шудани фаъолияти хизмати маишӣ ба аҳоли ва расидан ба дараҷаи истеъмоли хизмати маишӣ мақсадноки шаҳрвандон замина мегузорад. [3].

Агар мо ба шаклу намудҳои хизматрасонии маишӣ ба хусус хизматрасониҳои пулакӣ таваҷҷуҳ намоем, онро чунин гурӯҳбандӣ метавон кард (Расми1.)[2]:

<i>Шаклҳои хизматрасонии маишӣ</i>	
Гуруҳбандӣ	Тъмиру рангубор ва дӯхтани пойафзол
	Таъмир ва духтани либосҳо, маснуоти пуста чарм, кулоҳҳо ва маснуоти галантереяи бофандагӣ, таъмир, дӯзандагӣ ва бофандагии маснуоти трикотаҷӣ
	Таъмир ва хизматрасонии техникии таҷҳизоти радиоэлектроникии рӯзгор, мошинҳои рӯзгор ва асбобҳои рӯзгор
	Истеҳсол ва таъмири таҷҳизотҳо
	Шустушӯи химиявӣ ва хадамоти ҷомашӯӣ
	Таъмир ва сохтмони биноҳо
	Нигоҳдорӣ ва таъмири воситаҳои нақлиёт, мошинҳо ва таҷҳизот
	Хизматрасонии студияҳои фотостудия ва лабораторияҳои фото ва кино, хизматрасонии нақлиёти экспедитсионӣ
	Хизматрасонии ваннаҳо, душ ва саунаҳо, сартарошхонаҳо ва хизматрасониҳои зебоӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои коммунали расонида мешавад. Хизматрасонии иҷора. Маросимҳо, хизматҳои маросимӣ

Расми 1. Таснифоти хизматрасонии маишӣ(таҳияи муаллиф)

Дар шароити ташаккули иқтисодӣ рақамӣ бозори хизматрасонии маишӣ бояд рақобаттавон бошад, зеро аҳоли ба шаклу навҳои хизматрасониҳои муосир таваҷҷуҳи зиёд дорад. Бинобар ин, мо тасмим гирифтаем, ки ҷанбаҳои иқтисодӣ ва самтҳои асосии бозори хизматрасониҳои маиширо дар расми 2 тасвир намоем. Ҳадаф аз он дар дарки таркиби хизмати маишӣ мебошад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки мабағҳои пулӣ ба ҷараёни ташаккули бозори хизмати маишӣ дар сатҳи макро ва микроиқтисодӣ таъсиргузор аст [4]. Муносибати байни ду дараҷаи таъсири молиявӣ ба шароити ташаккули иқтисодӣ рақамӣ умуман ва соҳаи хизмати маишӣ ҳамчун қисми таркибии он, хусусиятҳои охирин сиёсати иқтисодии ҷорӣ, дараҷаи инкишофи муносибатҳои молию пулӣ вобаста аст.

<i>Хизматрасонии маишӣ</i>	
Ҷанбаи иқтисодии миллии таъсири молия	Истифодаи самаранок ва ташкили оқилонаи маблағҳои буҷетӣ, ки барои маблағгузории эҳтиёҷоти хизматрасонии давлатӣ мутобиқи барномаҳои рушди инфрасохтори минтақаҳо
	Баланд бардоштани дараҷаи бо хизматрасонӣ таъмин намудани аҳоли (пеш аз ҳама аз ҷиҳати иҷтимоӣ)
	Пурзӯр намудани таъсири фишангҳои молиявӣ ба васеъ намудани доираи хизмати маишӣ, мувофиқи вазифаҳои муайян кардани ҷой ва аҳамияти ҳар кадоми онҳо
	Пурзӯр намудани нақши танзими давлатии андозӣ раванди ташаккул ва инкишофи бозори хизмати маишӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он
	Доираи истеҳсолот ё мубодила

Самтҳои асосии бозори хизматрасонии маишӣ	Нархи хизмати маишӣ ба истеъмолкунанда
	Ташаккули бозори хизматрасонии маишӣ дар сатҳи макро ва микроиқтисодӣ

Расми 2. Таркиб ва нақши бозори хизмати маишӣ(таҳияи муаллиф)

Ҳангоми амалкарди принципҳои иқтисоди бозорӣ дар назди соҳаи хизматрасонии маишӣ аҳоли вазифаи ташаккул додани механизми молиявие, ки ба талаботи ҳозира мувофиқ аст, гузоштааст. Яъне чи тавр? Пеш аз ҳама чорӣ намудани яке аз принципҳо дар соҳаи хизматрасониҳои маишӣ мебошад. Ҳисоби тичоратӣ дар асоси худидоракунии худмаблағгузорӣ, худхаридорӣ ва худтаъминкунии фаъолияти дилхоҳ соҳаро таъмин менамояд. Аз ин рӯ ташкили фаъолияти корхонаҳои хизмати маишӣ аз рӯи принципҳои ҳисоби тичоратӣ афзалиятнок мебошад. Ба фикри мо, танҳо ҳисобу китоби тичоратӣ, ки қисми таркибии иқтисоди бозаргонӣ мебошад, ба ҳалли проблемаҳои дар ин соҳаи хоҷагии халқ ба миён омада ёрӣ мерасонад ва барои сифатан баланд бардоштани дараҷаи хизматрасонӣ ба аҳоли ҳавасманд мегардад [5].

Ҳама гуна фаъолият ба манфиат нигаронида шудааст, аз ҷумла мақсади фаъолияти дилхоҳ субъектҳои хоҷагӣ дар соҳаи хизмати маишӣ ба даст овардани фоидаи максималӣ аст. Яке аз муҳимтарин омили афзоиши фоидаи муассисаҳои хизмати маишӣ, афзоиши ҳаҷми фуруши хизмати маишӣ, баланд бардоштани сифат ва васеъ намудани навъҳои онҳо мебошад, зеро имкониятҳои кам кардани хароҷот ҳангоми расондани хизмати инфиродӣ маҳдуд мебошанд.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот бояд ба пешгӯии талаботи аҳоли аҳамияти хоса зоҳир намуд, чунки рушди бозори хизматрасонии маишӣ, на аз шумораи аҳоли балки талабу эҳтиёҷот ва ниёзҳои пайвастаи онҳо вобастагӣ дорад.

Ҷадвали 1. Вазъи объектҳои хизматрасонии маишӣ дар солҳои 1991-2021

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо				% нисбат ба соли 1991
		1991	2000	2015	2021	
1.	Таъмир ва дӯхти фардии пойафзол	712	80	12	16	2,24
2.	Таъмир ва либосдӯзии фардӣ, духтан ва бофтани маҳсулоти кашбофии фардӣ	752	85	36	6	0,007
3.	Таъмир ва тайёр намудани маснуоти металлӣ			21	7	-
4.	Таъмир ва ҳадамоти техникии васоити нақлиёти шаҳрвандон				15	-
5.	Таъмир ва сохтани мебел	230	14	6	3	1,30
6.	Хушккашӯ ва рангрзӣ	37	6	-	1	2,70
7.	Хизмати чомашӯхона	70	11	10	4	5,71
8.	Таъмир ва сохтмони манзил	311	19	53	52	16,72
9.	Хизмати аккосхона	223	61	21	5	2,24
10.	Хизмати ҳаммом	113	29	30	14	12,38
11..	Хизмати саргарошхона	1325	175	43	18	1,35
12.	Хизмати дукони киро	79	12	44	19	24,05
13.	Хизматҳои мухталиф	533	186	137	94	17,63

Хизматрасониҳои маишӣ ба сатҳу сифати зиндагии мардум таъсири зиёд дорад (чадвали 1.). Агар ба нишондиҳандаҳои омори соли 2021 дар қиёс бо соли 1991 таваҷҷуҳ намоем, вазъи таъшишоӣ аст. Дар тамоми объектҳои хизматрасонии маишӣ нишондиҳандаҳо ҳеле паст ва дар баъзе онҳо ҳатто ҳолати тасалообахшро наметавон мушоҳида намуд. Дар аксари кишварҳои тараққиқарда соҳаи хизматрасонии маишӣ нишондиҳандаи муҳим ва арзишманди сатҳи зиндагии шаҳрвандонро ташкил медиҳад. Наҳад дар ягон объектҳои маишӣ нишондиҳанда 50%-ро ташкил надиҳад. Ин масоил таҳқиқ ва таҳлилу баррасии амиқро меҳаҳад.

Бояд тазакур дод, ки соҳаи хизматрасониҳои маишӣ дар тамоми давру замон нақш ва мавқеи асосиро дар баланд бардоштани сатҳи зисту зиндагонии аҳоли дорад. Ҳоло дар замони дигаргуншавиҳои муносибатҳо, ташаккули соҳаҳо, рушди сатҳи технология ва дар ин замина рақамикунони фаъолияти инсон эҳтиёҷ ба хизматрасониҳои маишӣ дучанд меафзояд.

Ҳангоми таҳқиқи мавзӯи мазкур ба чӣ ҳулоса метавон тақия намуд. Пеш аз ҳама, дар таҳқиқот бо мақсади иҷрои саривақтии талаботи ҷамъият, ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва зиёд кардани манфиати корхонаҳои хизмати маишӣ дар бобати сари вақт ва ҳушсифат иҷро намудани фармоишҳо пешниҳод карда шудааст. Илова бар он мо дар натиҷаи кори илмӣ чунин тавсия менамоем, ки агар дар сурати ғайриқаноатбахш иҷро кардани хизматҳо масъулин ё объектҳои расмӣ бояд ҷавобгариро ба кори худ дошта бошанд ва он меъёрҳои ки маъмулан муайян аст бояд пардохт карда шаванд [5].

Дар натиҷаи таҳқиқ бояд зикр намуд, ки хизматрасониҳои маишӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ аз дараҷаи маърифатнокӣ сатҳи маънавият ва тафаккури инсоният вобастагии тарафайн дорад. Истифодаи он бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум аҳамияти принципаӣро ба худ касб намудааст. Барои бозҳам бо сифату саривақт расонидани хизматҳои маишӣ кормандони дорой салоҳияти касбу рақамӣ ҳеле заруранд. Ба он нафароне, ки мутахассиси соҳа ва касбият доранд бояд низомии мотиватсияи фаъолияти меҳнатиро ба роҳ монд, зеро ҳифз намудан ё нигоҳ доштани онҳо низ муҳим аст. Дар баъзе мавридҳо наандешидани ҷораҳои ҳавасмандгардонӣ боис ба аз даст додани кадрҳои арзишманд ҳоҳад гардид.

АДАБИЁТ

1. Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Баҳодиҳӣ ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омили рушди демографӣ / А.А. Мирзоалиев., З.А. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/2(44) –С.110-114.
2. Раҷабов Р.К., Шарифова Д.М. Дастгирии давлатӣ ва низомии танзими хизматрасонии маишӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3(48) Душанбе, 2023-С.7-12.
3. Раҷабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмаҳмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемии ва перспективи рузвития. Монография. -Душанбе: Дониш, 2007. – 544с.
4. Рынок труда и социальные проблемы общества: вопросы гармонизации и пути их решения / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Журнал экономика и предпринимательства г. Бишкек КРСУ, стр. 126- 132, 2018г.
5. Саидова М.Х., Саломова У.Т. Развитие рынка услуг бытового обслуживания населения в условиях рыночной экономики: монография / М.Х.Саидова, У.Т. Саломова /под ред. Профессора Раҷабова Р.К.-Душанбе: «Эр -граф», 2018-160с.
6. Саломова У.Т. Некоторые вопросы внедрения инновации в сфере услуг рыночной экономики /У.Т. Саломова //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/7 (147). –С.230-233.
7. Саломова У.Т. Некоторые подходы к формированию факторов, характеризующих потенциал развития региона в условиях конкуренции /У.Т.Саломова// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/7 (147). –0,4 п.л. (в соавторстве, авторских –0,30 п.л.).

Сафоев А.К.

**РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА РОҲҲОИ БАЛАНД
БАРДОШТАНИ ОН ДАР САМТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ**

Дар мақолаи мазкур масъалаи раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунони босуръат мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Истифодаи оптималии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии ғайрифаъоли сармоягузорӣ дар комплекси саноатӣ ин яке аз вазифаҳои мубрам ва муҳимтарин ба ҳисоб меравад, ки ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Вобаста ба шароити мушаххаси Тоҷикистон низоми баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ва баланд бардоштани самаранокии ғайрифаъоли сармоягузорӣ ҳам аз нуқтаи назари истифодаи иқтисодии ҷамъшуда ва ҳам аз нуқтаи назари равиши тақриристеҳсоли ба рушди тамоми иқтисодиёт ниҳоят ақтуалӣ мегардад. Инчунин, ҳангоми қабули қарор дар бораи истифодаи сарчашмаҳо ва воситаҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ аҳамияти онҳоро ба назар гирифтани лозим аст. Вазифаи асосии пешниҳодшудаи идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои сармоягузори самараноктар идора ва татбиқ намуда, ба ин васила муносибатҳоро дар ҳама сатҳҳо ва дар ҳама самтҳои соҳаҳои лоиҳаи сармоягузорӣ дуруст намоем.

Калидвожаҳо: лоиҳа, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузори самти саноат, усули баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, арзиши ҷорӣ соф NPV, саноатикунони босуръат.

Сафоев А.К.

**ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ И ПУТИ ЕГО
ПОВЫШЕНИЯ ВНАПРАВЛЕНИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ**

В данной статье анализируется вопрос о процессе управления инвестиционным проектом и пути его повышения в направлении ускоренной индустриализации. Оптимальное использование потенциала региональных инвестиционных проектов и путей повышения эффективности инвестиционной деятельности в промышленном комплексе считается одной из наиболее актуальных и важных задач, направленных на развитие экономики Республики Таджикистан. В зависимости от конкретных условий Таджикистана система оценки региональных инвестиционных проектов и повышения эффективности инвестиционной деятельности как с точки зрения использования накопленного потенциала, так и с точки зрения воспроизводственного подхода к развитию всей экономики становится чрезвычайно актуальным. Также, при принятии решения об использовании источников и инструментов управления инвестиционными проектами необходимо учитывать их значимость. Предложенная основная задача управления инвестиционным проектом позволяет более эффективно управлять и реализовывать инвестиционные проекты, корректируя тем самым отношения на всех уровнях и во всех сферах инвестиционного проекта.

Ключевые слова: проект, инвестиция, инвестиционный проект, управление инвестиционными проектами, инвестиционные проекты в сфере промышленности, метод оценки инвестиционных проектов, чистый приведённый стоимость NPV, ускоренная индустриализация.

Safoev A.K.

THE PROCESS OF INVESTMENT PROJECT MANAGEMENT AND WAYS TO INCREASE IT TOWARDS ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

This article analyzes the question of the investment project management process and ways to improve it in the direction of accelerated industrialization. Optimal use of the potential of regional investment projects and ways to improve the efficiency of investment activities in the industrial complex is considered one of the most urgent and important tasks aimed at developing the economy of the Republic of Tajikistan. Depending on the specific conditions of Tajikistan, the system for evaluating regional investment projects and improving the efficiency of investment activities, both in terms of using the accumulated potential and in terms of a reproductive approach to the development of the entire economy, becomes extremely relevant. In addition, when deciding on the use of sources and tools for managing investment projects, it is necessary to take into account their significance. The proposed main task of managing an investment project allows you to more effectively manage and implement investment projects, thereby adjusting relationships at all levels and in all areas of the investment project.

Key words: project, investment, investment project, investment project management, investment projects in industry, investment project evaluation method, net present value NPV, accelerated industrialization.

Дар адабиёти илми муосир таҳқиқотчиён мафҳуми лоиҳаи сармоягузорию бо тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Аз нуқтаи назари баҳодиҳии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чун дар таҳқиқоти худ Беренс В. қайд мекунад «...ин тартибест, ки муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳисобшудаи натиҷаро бо меъёрҳои муқарраршудаи самаранокӣ ифода мекунад ва дар асоси ин дар бораи ба мақсад мувофиқ будани татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ қарор қабул карда мешавад» [2, с.527].

Дар адабиёти иқтисодӣ усулҳои гуногуни баҳодиҳии идорауни лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд, ки дар байни онҳо усули баҳодиҳии ғоидаи сармоягузорӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. Аммо, чунон ки Пошиваленко Г.П. ва Киселева Н.В. дар таҳқиқоти худ қайд намудаанд - «Тамоми усулҳои ҷорӣ оид ба баҳодиҳии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ асосан ба баҳодиҳии дисконтиронӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ асос ёфтаанд, ки навъҳои гуногуни таваррум, тағйирёбии меъёри ғоизи қарзҳои бонкӣ, меъёри даромадро ба назар гирифта, тағйиротро дар ҳароҷоти захираҳои гуногун вобаста ба тағйир ёфтани солҳо, дар давоми тамоми давраи пешбинишудаи амали лоиҳаи сармоягузорӣ, нархҳои ин захираҳо ба инобат намегиранд» [6, с.132].

Масъалан, Нуруллоев З.Х. дар асарҳои илмӣ худ, ки муносибатҳои лоиҳаҳои сармоягузорию ҳамчун механизми идоракунӣ оид ба амалигардонии ақидаи комплексӣ, қайд мекунад, ки «Лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин механизми инъикоскунандаи муносибатҳои алоқамандии байни ҳароҷот, захираҳои истеҳсолии истифодашуда ва ҳама намудҳои самарани иқтисодӣ мебошанд. Лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчун қоидаи молиявӣ баррасӣ мешаванд ва барои пешбурди онҳо асоснок карда мешаванд. Онҳо ҳамчун механизми идоракунӣ масъалаи мувофиқати талабот ва тақлифотро ба ҳам наздик мекунанд» [5, с.12]. Бо таҳлили чунин тафсири мафҳуми лоиҳаи сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ қайд кардан мумкин аст, ки минтақаҳо барои сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ тамоми захираҳои имконпазирро доранд. Лоиҳаи сармоягузорӣ яке аз омилҳои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Розиков Б.Х. дар таҳқиқоти худ оид ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ қайд мекунад, ки «...афзалияти асосии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ин маблағгузорию самти инфрасохторӣ дар асоси воситаҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ мебошад» [7, с.33]. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давлатҳо аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ амалӣ

карда мешаванд. Бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар асоси воситаҳои ғайрибучетӣ, асосан аз ҳисоби ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва минтақавӣ ва мамлакатҳои хориҷӣ сурат мегирад, вале дар ҳолати мо давлат ба ҳайси кафолат барои бунёд ва татбиқи лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ мегардад.

Розиқов В.А., Раҳимов Ш.М. ва Сафаров С.Г. дар бораи баҳо додан ба самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар омузиши худ сухан ронда, қайд мекунанд, ки «Баҳодиҳии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар низоми меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолот дар иқтисоди давраи гузариш асос меёбанд. Ғайр аз он, муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ҳамин гуна ба таври оддӣ гузоштани сармоя ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ самаранок буда наметавонад. Самаранокии лоиҳаи сармоягузорӣ тавассути таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо ва меъёрҳо муайян карда мешавад» [8, с.145]. Он дар хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инноватсия, бучетӣ, молиявӣ ва экологӣ зоҳир мешавад. Самаранокии лоиҳаи сармоягузориро метавон ҳамчун раванди ҷамъиятӣ ва тичоратӣ таҳлил кард.

Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноат, маънои сифатан ва миқдоран беҳтар шудани нишондиҳандаҳоеро, ки фаъолияти корхонаҳои саноатиро тавсиф мекунанд, инчунин барои рушди минбаъдаи он шароит фароҳам меоваранд, дорад. Тараққиёти мамлакат бештар аз инкишофи сохтори соҳавии ММД вобаста аст. Ин сохтори афзалиятноки соҳавӣ мебошад ва рушди ҳар кадоми ин нишондиҳандаҳо рушди ин соҳаро тавсиф мекунанд.

Қабул ва баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ татбиқи махсуси худро доранд. Дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ лоиҳаҳо ҳам дар сатҳи маҳаллӣ ва ҳам дар сатҳи ноҳияҳо, минтақаҳо ва ҷумҳурӣ татбиқ мегарданд. Сенарияи қоидаи қабули лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ва татбиқи барномаҳои миёнамӯҳлати сармоягузориҳои давлатӣ, грантҳо ва сармояи сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ тавассути вазорату сохторҳои соҳавии давлати амалӣ карда мешавад. «Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси лоиҳаҳои сармоягузориҳои (дархостҳои лоиҳавӣ) пешниҳоднамудаи вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва бахши хусусӣ вобаста ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва нишондиҳандаҳои маблағгузориҳои асосии мутамарказ лоиҳаи нишондиҳандаҳои барномаро бо дарназардошти имкониятҳои бучети давлатӣ ва афзалиятҳои дар бандҳои дахлдори тартиби мазкур муқарраргардида бо муайян намудани маблағи умумӣ ва шумораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия намуда, дар муҳлати бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд» [3, с.4].

Муайян кардани ғоида ва даромаднокии дохилии лоиҳаи сармоягузорӣ бояд бо таҳия ва дар лоиҳаи сармоягузорӣ пешниҳод намудани принципҳои идоракунии раванди татбиқи он пурра карда шавад. Қобили зикр аст, ки ҳангоми таҳия ва пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз нуқтаи назари лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои дохил намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ вазорату идораҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, пеш аз ҳама, татбиқи чунин чорабиниҳоро дар назар мегиранд, ки дар Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст:

- «- Ҳадафҳои рушди ҳазорсола;
- Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030;
- Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ;
- дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи миёнамӯҳлат;
- Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- афзалиятҳои аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида, аз қабилӣ истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъминӣ амнияти озукаворӣ;

- қоидаҳои ҷалб, истифода, ҳамоҳангсозӣ ва мониторинги кӯмаки беруна ба Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10, с.22]. Дар ин ҷо ба масъалаҳои мутобиксозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба тағйирёбии конъюктураи бозор ва дараҷаи рақобат дар бозорҳои хориҷӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад.

Ҳар як барномаи афзалиятноки тасдиқшуда дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ ин лоиҳаҳои сармоягузориё мебошанд, ки маблағгузори тасдиқшуда буда, дар он созишномаҳо бо донорҳо баста мешаванд ё лоиҳаҳои сармоягузориё мебошанд, ки бо қисман маблағгузори амалӣ мегарданд ё лоиҳаҳои сармоягузориё, ки бе ягон манбаи маблағгузорианд, ки барои онҳо маблағ ҷӯстучӯ карда шуда истодааст ва баъзе аз ин лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ҳоли ғуфтушунид бо донорҳои таъиншуда қарор доранд.

Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани сифати лоиҳаҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла лоиҳаҳои минтақавӣ бояд меъёрҳои зеринро дар бар гиранд:

- лоиҳа бояд стратегияи умумии сиёсати сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро нисбат ба рушди иқтисодӣ инъикос намуда, ба мақсад, вазифаҳо ва стратегияи соҳа мувофиқ бошад;

- лоиҳаи пешниҳодшуда бояд ба таври бояду шояд фармоиш дода шавад (сифати лоиҳа, асоснокии сметаи хароҷоти пешниҳодшуда ва ғайра);

- бояд асосноккунии техникӣ-иқтисодиро бо ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда инъикос намояд;

- масъулияти давлат ва бахши хусусиро инъикос намояд;

- қобилияти мақомоти иҷрокунадаро барои татбиқи лоиҳа ва зарурияти тағйир додани санадҳои қолаби танзимшавандаро инъикос намояд;

- таъсири экологӣ-иҷтимоӣ ва риояи онҳо ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва стандартҳои экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шаванд;

- зарурати ҷалби сармоя ё маблағҳои худӣ вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори мазкур пурра изҳори назар карда шавад;

- таъсири амалисозии лоиҳаи сармоягузори ба рушди минтақа инъикос намояд.

Таҳлили сифати лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ барои ҷӯстучӯи роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши саноат тавассути ҷалби сармояи ибтидоӣ на танҳо аз ҳисоби қарзҳои беруна, балки аз ҳисоби грантҳои беруна асоснокӣ медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ дар комплекси саноатӣ бо ҳалли як қатор проблемаҳо алоқаманд мебошад:

- ин таъминӣ дастгирӣ аз тарафи давлат дар соҳаи ҳавасмандгардонии соҳаҳои саноат;

- таъмин ва баҳодихии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ бо танзими комплекси меъёрӣ-ҳуқуқӣ;

- афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар тамоми давраи тақрирестехсолкунии комплекси саноатӣ.

То ҳол дар ҳамаи зинаҳои сохторҳои идоракунӣ чунин ақидае вуҷуд дорад, ки соҳаи саноат ниҳоят серхарҷ ва вақтгалаб буда, ба бучети давлат ғайдаи кам ба даст меорад. Аммо, сиёсати ҷиддии таҳлили иқтисодӣ ва ба назар гирифтани тамоми ҷанбаҳои фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки интиҳоби оқилона ва дурусти усулҳои баҳодихии оқибатҳои саноат бо дарназардошти омилҳои пурраи иқтисодӣ ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ метавонад натиҷаҳои баҳодихии баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавиро дар соҳаи саноат ба таври назаррас тағйир диҳад. Муносибати

анъанавӣ ба баҳодиҳии самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузории минтақавӣ омили саноатиро ба таври кофӣ ба назар намегирад.

Баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода аз формулаи усули арзиши ҷорӣ соф NPV барои лоиҳаи сармоягузорӣ маблағгузории якҷаътаина:

$$NPV = \sum_k \frac{P_k}{1+r^k} - IC \quad 1.$$

ва баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода аз формулаи усули арзиши ҷорӣ соф NPV барои лоиҳаи сармоягузорӣ маблағгузории пайдарпайи дар тӯли n сол:

$$NPV = \sum_k^n \frac{P_k}{(1+r)^k} - \sum_k^n \frac{P_k}{(1+i)^k} \quad 2.$$

нишон дод, ки аз 50 адад лоиҳаҳои сармоягузориё, ки аз тарафи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқ пешниҳод карда шудааст, танҳо натиҷаи 2 лоиҳаи сармоягузорӣ бо номи «Сохтмони завод оид ба коркарди сангҳои табиӣ дар қаламрави МОИ «Суғд»» дар соҳаи саноат бо маблағи 5 млн. доллари ИМА дар минтақаи Суғд ва лоиҳаи сармоягузорӣ бо номи «Сохтмони комплекси туристии ҶДММ «Сафедоб Тур» дар ноҳияи Шуробод» дар соҳаи сайёҳӣ бо маблағи 2,3 млн. доллари ИМА дар минтақаи Хатлон манфи мебошанд, аммо дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ ин лоиҳаҳо бояд бо дастгирии давлатӣ ба воситаи ӯҳдадориҳои қарзии имтиёзнok ва ҷалби захираҳои грантӣ татбиқ карда шаванд, чунки дар умум лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавонанд ба саноатикунони босуръати кишвар мусоидат намоянд. Ҳолати мазкурро дар мисоли ҷадвал чунин тасвир намудан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Натиҷаи баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ тавассути усули баҳодиҳии арзиши ҷорӣ соф NPV

№	Номгуи лоиҳаҳои сармоягузорӣ	Минтақаи татбиқ	Соҳаи татбиқи лоиҳа	Арзиши лоиҳа, \$	Натиҷаи NPV, \$
1	Сохтмони комплекси туристии ҶДММ «Сафедоб Тур» дар ноҳияи Шуробод	Хатлон	Сайёҳӣ	2300000	-133391,3
2	Сохтмони завод оид ба коркарди сангҳои табиӣ дар қаламрави МОИ «Суғд»	Суғд	Саноат	5000000	-599715,1

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумоти мухтасари лоиҳаҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. - 131с. бо истифода аз усули баҳодиҳии арзиши ҷорӣ соф NPV ҳисоб карда шудааст.

Умуман, ҳангоми гузаронидани баҳодиҳии иқтисодӣ ва самаранокии лоиҳаҳои сармоягузории минтақавӣ таносуби ҳаҷми таъсири манфии бартарафшуда ба муҳити иқтисодӣ ва таъсири онҳо ба сифати лоиҳаҳои сармоягузории минтақавиро ба инобат гирифтани зарур аст.

Далели гуфтаҳои болоро таҳқиқотгарони дар ин самт кор карда Бақоев Ш.С. бо роҳбарии илмии Мирсаидов А.Б. дар таҳқиқотҳои худ ҳангоми баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода аз усули баҳодиҳии арзиши ҷорӣ соф (NPV) чунин қайд менамоянд, ки «Лоиҳаҳои сармоягузоришаванда ба лоиҳаҳои самаранок набуда мансубанд. Ин чунин маъно дорад, ки ҳамаи онҳо асосан хусусияти аҳамияти иҷтимоӣ доранд. Дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ ин масъалаҳои минтақавӣ бояд аз тарафи давлат ба воситаи ӯҳдадориҳои қарзии имтиёзнok ва ҷалби захираҳои грантӣ барои татбиқи ин қабил лоиҳаҳо пешбинишуда ҳал карда шаванд» [1, с.83].

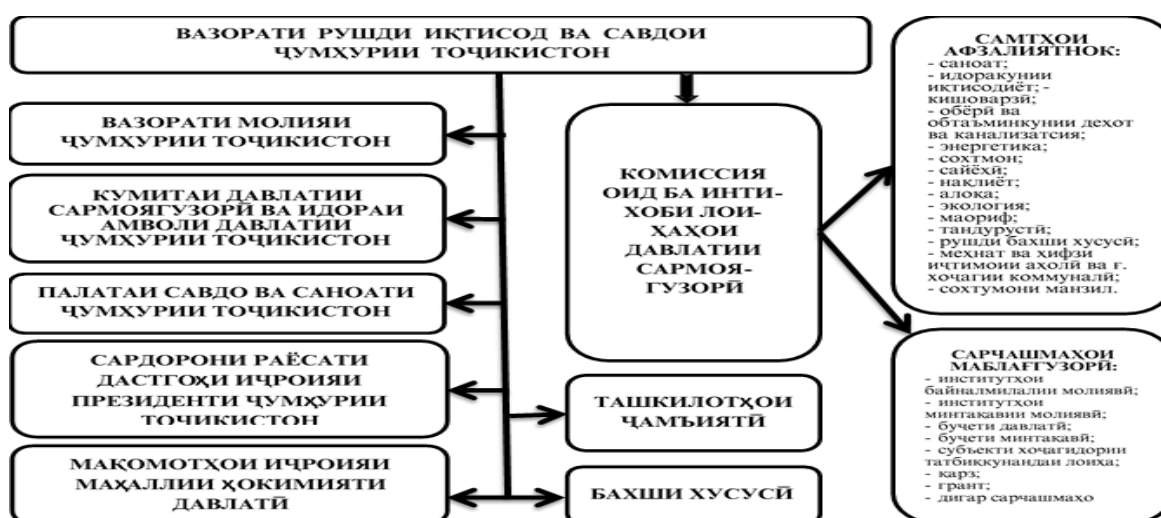
Агар дар лоиҳаи сармоягузори минтақавӣ пурра аз байн бурдани манбаи мавҷудаи таъсири манфӣ ба муҳити иқтисодӣ ба нақша гирифта шуда бошад, вале як ё якчанд манбаи нав бунёд гардад, зарурияти дар лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ маълумот оид ба чорабиниҳои кам кардани ин таъсирҳо дар барномаи мониторинг ва ғайра пешбинӣ мегардад. Чунин чорабиниҳо ба рафъи монеаҳо дар татбиқи самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ мусоидат мекунанд.

Дар айни замон баҳодиҳии самаранокии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ барои сармоягузoron мушкилтар аст. Гузаронидани баҳодиҳии иқтисодӣ ва муайян кардани мутобиқати лоиҳаи сармоягузорӣ ба талаботҳои иқтисодии қонунгузори Тоҷикистон танҳо дар сурате имконпазир аст, ки ҳангоми таҳияи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорату идораҳои соҳавӣ ҳамроҳӣ намоянд. Маълумоте, ки дар рафти гузаронидани ахбороту таҳлилҳо аз вазорату идораҳои давлатӣ ба даст оварда мешаванд, дар таҳияи асосноккунии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ва қабули қарори сармоягузори потенциали барои иштирок дар лоиҳаи сармоягузорӣ муҳим аст.

Дар таҳқиқотҳои худ ҳанӯз соли 2015 мо оид ба ташкили комиссияи махсус доир ба интиҳоб ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод намуда будем ва чунин қайд карда будем, ки «Албатта, барои самараноктар қабул намудани лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар доираи иқтисоди миллӣ аз ҷониби Ҳукумат бояд комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ таъсис дода шавад. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иқтисоди бозоргонӣ ва зудтар барқарор кардани он наметавонад комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузори таъсис диҳад, зеро он ба таври фаврӣ ба ҳама намуди сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ эҳтиёҷ дорад. Таъсиси комиссияи махсус оид ба интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба рушди босуръати минтақаҳо ва дар маҷмӯъ ба давлат мусоидат хоҳад кард» [9, с.31].

Маҳз пешниҳоду таклифҳои илман асосноккардашуда буд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №161 ҳайати комиссия оид ба интиҳоби лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ ҷиҳати ворид намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ карда шудааст (ниг. ба расми 1.).

Расми 1. Тартиби қабул ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ

Сарҷашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ба комиссияи ташкилгардида аслан масъулони сохторҳои кудратӣ, вазорату кумитаҳои соҳавӣ шомиланд.

Мақсад аз ташкили комиссия ин таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудан ба самтҳои афзалиятноки миллӣ, амалинамоии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳадафҳои стратегии гузошташудаи ҳукумати мамлакат, равона намудани татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба минтақаҳо аз рӯи таъминоти захиравӣ, ҳамворакунии рушди фазои минтақаҳо аз рӯи таъминоти захиравӣ ва амсолӣ инҳо мебошад.

Проблемаҳои марбут ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ аз инҳо иборатанд:

- дараҷаи мутобиқати лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ба стратегияи умумии рушди давлат;
- мавҷудияти «дастаи идоракунӣ» - и соҳибхитисос, қобилиятнок ва муассир;
- омодагии ташаббускор ба баррасии ошкорои масъалаҳои молиявӣ;
- дастгирии корхона аз ҷониби мақомот;
- ба соҳаҳои афзалиятнок ва мақсадноки рушди давлат дохил намудани лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ;
- барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки зарурати ташаккули меъёрҳои махсуси иқтисодӣ барои баҳодихӣ ва интиҳоби лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ вучуд надорад, аммо дар асл ду нуқтаи асосӣ принципиалӣ вучуд дорад, ки ҷудо кардани онҳоро аз меъёрҳои умумии мутобиқати баҳодихии лоиҳаи сармоягузорӣ талаб мекунад:

- минтақаҳои дорои низоми махсуси истифодаи захираҳо метавонанд ба баҳодихии лоиҳаҳо таъсир расонанд, ки ин дар татбиқи он душвориҳо ба миён меорад;
- баҳодихии ғайридаи софи иқтисодӣ, ки бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ҳисоб карда мешавад, дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ метавонад самаранокии иқтисодии лоиҳаи сармоягузориро нишон диҳад.

Расми 2. Механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар асоси таҳлилҳои болозикр, пешниҳод менамоем, ки монанд ба Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ

ташкил карда шавад. Мақсад аз ташкил намудани Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ ин ворид намудани танҳо лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат гардида, чун Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ давлат ба сифти кафил баромад намояд, яъне хангоми ҷалби ҷӣ сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҷӣ сармоягузориҳои маҳаллӣ ҳукумати мамлакат дар самаранокии татбиқӣ лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат кафолат диҳад (ниг. ба расми 2.).

Раванди татбиқ ва назорати лоиҳаҳои сармоягузориҳои афзалиятнокии самти саноат бевосита аз тарафи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шавад. Намунаи раванди қабул ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноатро барои ворид намудан ба Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ чунин тасвир намудан мумкин аст (ниг. ба расми 2.).

Раванди кафолатдиҳии давлатӣ ва бевосита иштироки давлат дар шарикии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат боварии сармоягуздорро зиёд мегардонад ва ҳолати иҷдивенӣ низ аз байн меравад.

Барои самаранокии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноатӣ барои солҳои аввали муайяни татбиқи лоиҳа бояд имтиёзҳои махсус пешбини гардад ва аз раванди татбиқӣ лоиҳаҳои сармоягузориҳои самти саноат назди ҳукумати мамлакат ҳамасола ҳисобот дода шавад, ин амал барои саноатикунони босуръати иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Меъёрҳои иқтисодии баҳодиҳии ҳар як лоиҳаи сармоягузориҳои минтақавӣ дар асоси принципҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ таҳия карда мешаванд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили мақолаи мазкур метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Дар шароити иқтисоди муосир масъалаҳои баҳодиҳӣ ва сифати лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар робита ба ноил шудан ба ҳадафҳои лоиҳаи сармоягузорӣ ва муваффақияти он аҳамияти кулӣ доранд. Омӯзиши дастгоҳи илмӣ баҳодиҳии самаранокии иқтисодӣ, ки дар тӯли якчанд аср дар амалияи ҷаҳонӣ таҳия шуда, имкон медиҳад, ки он на танҳо дар марҳилаҳои корхона, балки дар марҳилаҳои гуногуни рушд ва самтҳои фаъолияти он дар сатҳи давлатӣ муфассалтар муайян карда шавад.

2. Яке аз намудҳои самаранокӣ ин самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, ки татбиқи босамарӣ он ояндаи рушди кишварро муайян мекунад. Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд то дараҷае фаҳмида шавад, ки натиҷа бо харчи камтарин ва дар мӯҳлати кӯтоҳтарин ба даст оварда мешавад. Лоиҳаи сармоягузорӣ дар суръате самаранок ҳисобида мешавад, ки тарафҳои лоиҳаи сармоягузорӣ пас аз гирифтани маблағҳои гузоштаи худ даромади иловагӣ низ ба даст меоранд.

3. Лоиҳаи сармоягузориҳои минтақавӣ ба татбиқи ҷорабиниҳои комплекси бо ҳам алоқаманд ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди мамлакат ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудааст. Татбиқи он низоми иерархиявии ҷорабиниҳои идоракунӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ мебошад.

4. Вазни қиёсии ҳиссаи саноат дар ММД нишон дод, ки ташкили Барномаи сармоягузориҳои давлатии саноат барои дар самти саноат ҷалб намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва расидан ба ҳадафи ҷоруми миллӣ – саноатикунони босуръат мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бақоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссер. ном. илм. иқт. Бохтар – 2020. – 83 саҳ.

2. Беренс В. Руководство по оценке эффективности инвестиций: пер. с англ. / В. Беренс, П. Хавранек. - М.: Интерэксперт, Инфра-М.1995. -527 с.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе. – 27-уми март соли 2018, - №161. – 4 с.
4. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумоти мухтасари лоиҳаҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. - 131с.
5. Нуруллоев З.Х. Инвестиционные проекты как объект учета управленческого труда//Финансы и учет. - Душанбе, - 2003. - №3. - 12 с.
6. Пошиваленко Г.П. Инвестиционная деятельность / Г.П. Пошиваленко, Н.В. Киселева. - М.: КноРус, - 2006. -132 с.
7. Разыков Б.Х. Оценка эффективности инвестиционного проекта освоения месторождения минеральных вод. Налоговая политика и практика. - М.: Изд-во «Экономико-правовая литература», - 2007. - № 6. - С.31-33.
8. Разыков В.А., Рахимов Ш.М., Сафаров С.Г. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации. - Душанбе. Изд-во «Сарпараст», - 2000. - 145 с.
9. Сафоев А.К. Совершенствование механизма управления региональными инвестиционными проектами (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан). Диссер. канд. экон. наук. – Душанбе. – 2015. – 31 с.
10. Тартиби таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва амалӣ намудани барномаи сармоягузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми март соли 2018, №161 тасдиқ гардидааст. 22 с.

УДК: 338.24

Содиқов Р.Х.

ЧИҲАТҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ ХАВФҲОИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ

Дар ин мақола чиҳатҳои методологии таҳқиқи омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ дар шароити номуайяни ва хавф баррасӣ шудааст. Равишҳои гуногун оид ба моҳияти мафҳуми «омилҳои хавф» омӯхта шуда, тафсири ин мафҳум аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудааст. Муаллиф таснифоти омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакуниро пешниҳод кардааст. Омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ муайян ва моҳияти иқтисодии онҳо ошкор карда шудааст. Муаллиф омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакуниро вобаста ба муҳити пайдоишашон ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: берунӣ ва дохилӣ. Тавсифи мухтасари омилҳои асосии берунӣ ва дохилии ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ пешниҳод карда шудааст. Таъкид шудааст, ки таснифи омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳои корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ, ки аз ҷониби муаллиф пешниҳод гардидааст, имкон медиҳад ин омилҳо дар ҷараёни корхонаҳои мазкур пурра ва дақиқ муайян карда шуда, дар ин замина маҷмӯи ҷараёниҳои зиддиҳавфҳо таҳия ва татбиқ карда шавад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ, омилҳои ташаккулдиҳандаи хавфҳо, идоракунии хавфҳо, муайянкунии омилҳо, таҳлили хавфҳо, сабабҳои хавфҳо, гурӯҳбандӣ, талафоти молиявӣ, омилҳои берунӣ, омилҳои дохилӣ.

Содиқов Р.Х.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РИСКООБРАЗУЮЩИХ ФАКТОРОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В данной статье рассмотрены методологические аспекты исследования рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности в условиях неопределенности и риска. Рассмотрены различные подходы к сущности понятия “факторы риска” и предложена авторская трактовка данного понятия. Автором предложена классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности. Выявлены рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности и раскрыта их экономическая сущность. Рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности в зависимости от сферы возникновения автором подразделены на две группы: внешние, внутренние. Дана краткая характеристика основных внешних и внутренних рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности. Подчеркивается, что предложенная автором классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности позволяет наиболее полно и точно осуществить идентификацию этих факторов в деятельности данных предприятий и на этой основе разработать и реализовать комплекс антирискованных мероприятий.

Ключевые слова: предприятия хлопкоочистительной промышленности, рискообразующие факторы, риск-менеджмент, идентификация факторов, анализ рисков, причины рисков, классификация, финансовые потери, внешние факторы, внутренние факторы.

Sodikov R.H.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING RISK FACTORS OF ENTERPRISES COTTON GINING INDUSTRY

This article discusses the methodological aspects of the study of risk-generating factors in the cotton ginning industry under conditions of uncertainty and risk. Various approaches to the essence of the concept “risk factors” are considered and the author’s interpretation of this concept is proposed. The author proposes a classification of risk-generating factors for enterprises in the cotton ginning industry. Risk-generating factors of enterprises in the cotton ginning industry have been identified and their economic essence has been revealed. The risk-generating factors of cotton ginning industry enterprises, depending on the area of origin, are divided into two groups by the author: external and internal. A brief description of the main external and internal risk factors of cotton ginning industry enterprises is given. It is emphasized that the classification of risk-generating factors of cotton ginning industry enterprises proposed by the author allows for the most complete and accurate identification of these factors in the activities of these enterprises and, on this basis, to develop and implement a set of anti-risk measures.

Keywords: enterprises of the cotton ginning industry, risk-generating factors, risk management, identification of factors, risk analysis, causes of risks, classification, financial losses, external factors, internal factors.

В современных условиях предприятиям хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан с целью повышения эффективности производственного процесса необходимо разработать и применять новые подходы по организацию их финансово-хозяйственной деятельности. Функционируя в условиях неопределенности, финансово-

хозяйственная деятельность предприятий хлопкоочистительной промышленности получает рисковой характер, что требует разработки и реализации системы риск-менеджмента для обеспечения финансовой устойчивости, и конкурентоспособности этих предприятий.

Деятельность предприятий хлопкоочистительной промышленности постоянно подвергается различными рисками, так как полностью устранить всех факторов неопределенности и риска не представляется возможным. Следовательно, этим предприятиям необходимо уделять особое внимание вопросам формирования и совершенствования системы риск-менеджмента, способствующая снижать уровень потенциальных рисков, характерных их финансово-хозяйственную деятельность. Ответственные лица этих предприятий по риск-менеджменту обязаны разработать и реализовать комплекс мер, направленных на минимизации возможных финансовых и материальных потерь.

Система риск-менеджмента направлена на снижение уровня рисков, уменьшение количества негативных ситуаций и повышения уровня эффективности функционирования предприятия. Посредством оценки уровня рисков можно определить вероятность неполучения или недополучения ожидаемой прибыли или денежных средств в результате возникновения непредвиденных ситуаций [3, с. 177]. Для определения уровня и факторов риска особую роль играют методы качественной и количественной оценки риска.

Необходимо подчеркнуть, что уровень рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности зависит от воздействия различных внешних и внутренних рискообразующих факторов, которые могут воздействовать, как на некоторых видов риска, так и на совокупность рисков. Целью идентификации рискообразующих факторов является выявления источников, причины и природы появления рисков в зависимости от их разновидностей, а также и характерной черты функционирования предприятия. Следует отметить, что факторы рисков, являются главным элементом составляющей рисков и очень сильно влияют на характер, объём и массу рисков.

Рискообразующие факторы играют важную роль в обеспечении устойчивого развития и повышения эффективности функционирования предприятия. Выявление, анализ и оценка таких факторов способствуют руководством предприятия принимать рациональные и обоснованные решения и разрабатывать эффективную стратегию риск-менеджмента.

На наш взгляд, можно отождествлять вероятностный характер рисков с их причинами и факторами. Причинами рисков являются их источники, таких как экономические, политические, экологические, социальные, законодательные, методологические и т.п. Одновременно источники рисков являются условия и факторы их возникновения.

Таким образом, рискообразующие факторы возникают под воздействием причины рисков. Как подчеркивается в экономическом словаре, рискообразующие факторы не являются средой появления непредвиденных случаев, но они могут повысить степень вероятности их появления [2, с.117].

В книге В.С. Ступакова «Риск-менеджмент» отмечается, что факторы риска - «это условия, обстоятельства, в рамках которых проявляются причины риска и которые приводят к отрицательным последствиям, к нежелательным событиям» [10, с.98].

По нашему мнению, понятия «причина» и «фактор» риска не являются тождественными. Причина - это результат конкретной ситуации, а фактор является движущей силой, влияющий на его характерные черты. Исходя из этого, следует не анализировать причины возникновения рисков, а, прежде всего, исследовать факторы рисков, которые влияют на их объём и масштаб.

Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Шарапова М. отметили, что «...полностью избежать риска практически невозможно, но, зная источник потерь, руководитель предприятия способен снизить их угрозу, уменьшить влияние неблагоприятных факторов» [8, с.58].

Рискообразующие факторы создают потенциальные опасности и вызывают неопределенность в процессе функционирования промышленных предприятий и результатов их деятельности. По словам Х. Кломана новым шагом изучения рисков является «комплексный, стратегический, целостный или корпоративный риск-менеджмент», так как его основа состоит из идеи «рассматривать риски комплексно, а не по отдельности, как было ранее» [12]. Следовательно, возникает необходимость в комплексном изучении рискообразующих факторов, так как ограничение факторов в рамках отдельных рисков приведет к получению отрицательных результатов.

В.Н. Вяткин отмечает, что в результате развития экономики появляются новые рискообразующие факторы и соответствующие им особые виды риска (бренд-риск, риски новых финансовых инструментов, виртуальные риски и т.п.) [4, с.142].

По нашему мнению, рискообразующие факторы - это совокупность процессов, состояние или обстановкой, определяющие суть и характерные черты рисков. Понятия «источник риска» отражает состояние рискообразующих факторов, приводящие к возникновению рисков.

Раскрытие сущности понятия риска позволяет проводить классификацию рискообразующих факторов. В настоящее время для проведения классификации рискообразующих факторов промышленных предприятий существует много подходов, однако общепринятого и общепризнанного подхода пока не существует.

На основе изучения и обобщения различных подходов, нами предлагается классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности (табл. 1).

Таблица 1. - Рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности

Классификационные признаки	Рискообразующие факторы
В зависимости от сферы возникновения	внешние
	внутренние
В зависимости от природы возникновения	объективные
	субъективные
В зависимости от уровня информированности субъекта, который принимает решения	скорректированные (достаточная и объективная информация)
	нескорректированные (недостаточная и необъективная информация)
В зависимости от обстоятельства возникновения факторов	природная неопределённость
	маневренческая неопределённость
	ориентированная неопределённость
В зависимости от возможности предупреждения факторов	форс-мажорные
	нефорс-мажорные

Источник: составлено автором.

Рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности бывают объективные и субъективные. Объективные факторы появляются без воли, желания и участия самого предпринимателя и не зависят от действия менеджера, который принимает управленческие решения. Эти факторы состоят из финансового положения и форс-мажорные ситуации, которых следует идентифицировать и учесть в ходе принятия решений управленческого характера.

Следует отметить, что источниками возникновения рискообразующих факторов субъективного характера являются осмысленные и неосмысленные действия физических и юридических лиц. Следовательно, для устранения субъективных факторов необходимо, прежде всего, повлиять на субъекты экономических отношений.

А.Н. Фомичев разделяет факторы риска исходя из следующих критериев:

- уровень информированности субъекта, принимающий управленческие решения - это обстоятельства возникновения угроз, влияющие на деятельность хозяйствующего субъекта [11, с.143]. Исходя из этого, можно выявить следующие рискообразующие факторы:

- скорректированные факторы (имеются объективные и достаточные информации);
- нескорректированные факторы (имеются необъективные и недостаточные информации).

На наш взгляд, в ходе оценки рисков следует измерить и проанализировать имеющиеся информацию. Путем применения методов оценки и анализ рисков можно точно и правильно определить факторы, а потом и самих рисков.

Другая критерия, посредством, которого осуществляется классификация рискообразующих факторов предприятия, является условия появления факторов, в зависимости от которых можно выделить следующие факторы: природные, маневренческие, ориентированные.

По причине неполноты изученности предпринимательской среды, природные факторы являются объективными. Маневренческие факторы имеют субъективный характер, причиной которого является неизвестности наличие целенаправленной борьбы предпринимателю, например, государственными органами, конкурентами и т.п. Ориентированные факторы также являются субъективными, но в этой ситуации субъективность появляется непосредственно от самого предпринимателя, основная причина которого считается неполное или неправильное олицетворение, или знание цели предпринимательства и пути выполнения поставленных задач.

Исходя из возможности предотвращения рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности делят на форс-мажорные и не форс-мажорные. Характерной чертой форс-мажорных факторов является непреодолимость воздействия (военные конфликты, катастрофические и чрезвычайные ситуации и т.д.). На основе принятия и реализации своевременных и правильных действий можно предотвращать нефорс-мажорные факторы.

Рискообразующие факторы по природе возникновения подразделяют на следующие виды: политические, экономические, технические, правовые, экологические, производственные и т.д.

Исходя из объема потерь или ущерба, возникающих под воздействием рискообразующих факторов разрушительного характера, можно выделить следующие факторы: трудные; существенные; катастрофические.

Рискообразующие факторы, исходя из территории возникновения, подразделяются на: территории хозяйствующего субъекта; территория близлежащих к предприятию; территории региона, страны; зарубежной территории.

В зависимости от сферы возникновения рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности подразделяются на следующие группы:

- внутренние факторы, возникающие в ходе функционирования предприятия;
- внешние факторы, существующие вне зависимости от самого предприятия.

Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, РМ. Качалов анализируя рискообразующие факторы промышленного предприятия, исходя из критерии среды возникновения рискообразующих факторов делят их на внешние и внутренние [5, с.32]. На наш взгляд, данная критерия считается один из важнейших, так как многие исследователи разделяют всех рискообразующих факторов либо к внутренними (регулируемыми), либо к внешними (нерегулируемыми).

Таким образом, на основе анализа многоаспектных характеристик хозяйственного риска нами предлагается классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности в зависимости от сферы возникновения этих факторов (рис.1).

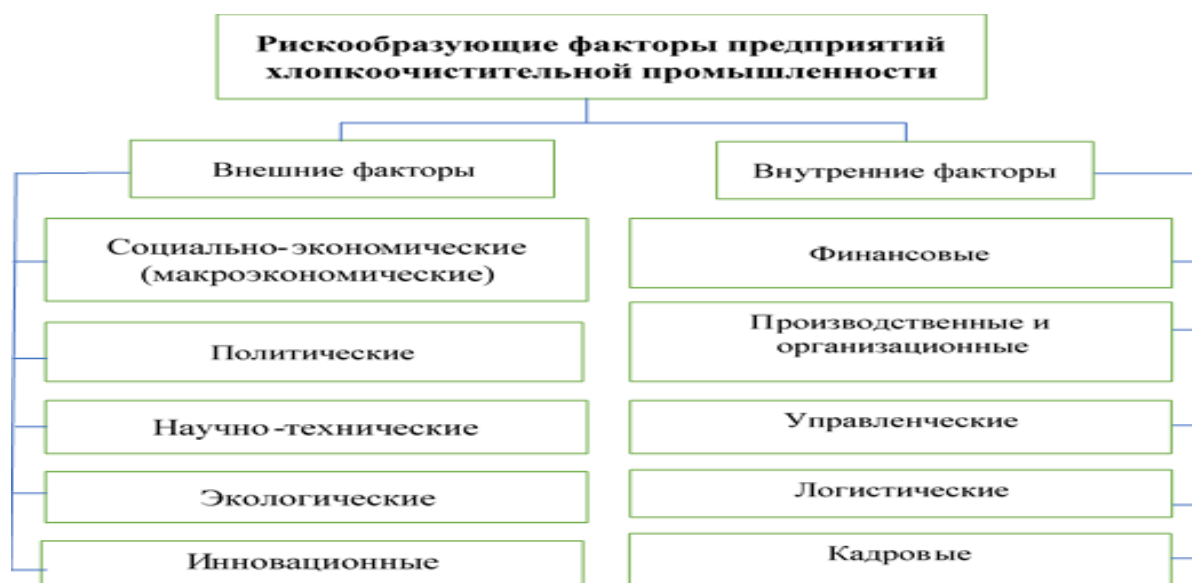

Рис. 1 - Рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности

Источник: Составлено автором

Как показано на рис. 2, рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности исходя из сферы их возникновения можно делить на внешние и внутренние. Факторы, возникающие вне предприятия, не связаны с его финансово-хозяйственной деятельности, и называются внешними. Те факторы, которые появляются внутри предприятия и непосредственно связаны с его деятельностью, называют внутренними.

Следует отметить, что рискообразующие факторы часто могут иметь смешанную природу. Здесь необходимо принимать во внимание возможность других направлений появления рискообразующих факторов. В том числе, данные факторы могут влиять друг на друга, перемещаться между собой. К таким рискообразующим факторам можно отнести экономические и политические факторы.

Необходимо отметить, что на степень рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности большое воздействие оказывают внешние рискообразующие факторы, которые не зависят от деятельности этих предприятий. Исходя из этого, следует осуществить анализ данных факторов с учетом объективных возможностей предприятия с его партнерами, клиентами, поставщиками, а также и предпринимательской средой, который непосредственно не связано с деятельностью данного предприятия. К внешним рискообразующим факторам предприятий хлопкоочистительной промышленности относятся: социально-экономические (макроэкономические), политические, научно-технические, экологические, инновационные и т.д.

Социально-экономические (макроэкономические) факторы включают в себя:

- внесение изменений в правила осуществления внешнеэкономической деятельности;
- ошибки сотрудников финансовых органов;
- несоблюдения условий договоров по поставке или продаже товаров (работ и услуг);

- постоянное колебание курса национальной валюты по сравнению с прогнозируемым уровнем;

- увеличение количество конкурентов на рынке [1, с.136].

Такие факторы экономической среды, как конкуренция, процентные ставки, безработица, инфляция влияют на уровень спроса и предложения на товары (работ и услуг) предприятия, также на его финансовую устойчивость и возможности дальнейшего развития.

Социальные факторы - это изменения в общественных ориентациях, потребностях и поведении покупателей. Например, изменение вкусов и выбора покупателей может стать причиной снижения спроса на продукции предприятия и возникновения риска неполучения ожидаемой прибыли.

Политические факторы включают в себя: политическую обстановку в стране, регионе или во всем мире; постоянное внесение изменений и дополнений к действующему законодательству; национализация имущества экономических субъектов без необходимой компенсации; осуществление ограничений на обмен валюты и т.п. Изменения в политической среде, такие как изменение финансового, налогового, таможенного, законодательства или введение изменений во внешнеэкономической деятельности, повлияют на финансовые результаты деятельности предприятия.

К научно-техническим факторам можно отнести: приобретение конкурентами современных инновационных технологий с наименьшими расходами; производства конкурентами импортозамещающих товаров; развитие инновационных процессов посредством цифровизации экономики; негативные воздействия своим конкурентам (вторжение в базу данных конкурентам, передача неточных, необъективных информации, разрушение компьютерных программ) и т.п.

Экологические факторы включают в себя: неблагоприятная экологическая обстановка в регионе или стране; усиление требований по соблюдению экологических условий к экономическим субъектам, особенно к предприятиям источников опасности; проведение ограничений или запрет на использование природных ресурсов и т.п.

Основными инновационными рискообразующими факторами предприятий хлопкоочистительной промышленности являются: уровень квалификации сотрудников; недостаточный объем финансовых ресурсов; ошибочная оценка сроков и затрат; возможность существенных отклонений; недостаточный уровень патентной защищенности; потеря управляемости проектов; высокий уровень изношенности оборудования; ошибки в процессе организации производства и т.д. [7, с.92] Другими факторами или причинами неудачной инновационной деятельности данных предприятий могут быть: неправильная постановка исследовательских целей; получение отрицательных результатов при проведении исследований инновационного характера, моральный износ инновационных фондов в ходе разработки и реализации проекта, появление непредвиденных ситуаций и т.д. Важным направлением инновационной деятельности промышленного предприятия является технологические преобразования, т.е. изменения в технологии производства, применения новых инновационных технологий, влияющих на процесс производства, выпуск продукции, предоставления товаров и услуг. Инновационные технологии, с одной стороны, создают новые возможности для роста и развития предприятия, с другой стороны, могут привести к возникновению инновационных рисков, таких как отставание от графика выполнения стадий проекта; ошибки в выборе инновационного проекта; невозможность реализации нового изделия по причине изменения потребности потребителей; несоответствие фактически полученных результатов от ожидаемых.

Таким образом, идентификация внешних рискообразующих факторов позволяет руководству и менеджерам промышленных предприятий определить потенциальных рисков, возникающих под воздействием факторов внешней среды и, следовательно,

разработать комплекс мер, которые направлены на снижение степени рисков и минимизации возможных потерь.

Внутренние рискообразующие факторы предприятий хлопкоочистительной промышленности порождаются непосредственно деятельностью самих предприятий и являются контролируемыми. Эти факторы связаны со следующими аспектами деятельности предприятия: финансовым, производственным, управленческим, организационным. Например, нерациональное использование финансовых ресурсов, неправильное планирование производственно-финансовой деятельности, чрезмерный объем заемных средств, недостаточное количество квалификационных сотрудников, высокий уровень изношенности основных фондов и т.д. могут стать факторами риска для предприятия.

Финансовые рискообразующие факторы. К основным внутренним финансовым рискообразующим факторам предприятий хлопкоочистительной промышленности относятся: неустойчивость финансового положения; нерациональное использование финансовых ресурсов; неэффективное управление инвестиционных процессов; чрезмерный заемный капитал; несовершенство финансового планирования и т.д.

Основными причинами возникновения неустойчивости финансового положения предприятия могут быть непредвиденные издержки, уменьшения уровня прибыльности, недостаточный объем финансовых ресурсов, увеличения дебиторской и кредиторской задолженности и т.п. [9, с.35]. Неустойчивое финансовое состояние отражается в постоянные задержки по обязательным платежам и расчетам, долги по заработной плате, постоянное недостаточности «живых» денег, недостатки собственного и заемного капитала, что могут привести к замедлению развития предприятия.

Нерациональное использование финансовых ресурсов предприятия означает необеспечение высокого уровня отдачи, допущение некоторых финансовых нарушений, уменьшение объема собственных средств, направленных для капитальных затрат с целью расширения производства и улучшение технического обеспечения, не приобретение ценные бумаги других предприятий, уменьшение объема фондов денежных средств имеющих поощрительный и социальный характер и т.д., что могут стать причиной возникновения риска финансовой неустойчивости предприятия.

В результате неэффективного управления инвестиционными процессами, в том числе неправильного и необоснованного выбора инвестиционных проектов, изучение рынка и конкурентов не на достаточном уровне, может возникнуть вероятность потери капитала, неполучения ожидаемой прибыли [7, с.169].

Когда говорят о чрезмерном заемном капитале имеется ввиду очень большой долг предприятия по сравнению с его собственным капиталом, что создает определенные затруднений в оплате основной суммы долга и проценты по нему. В такой ситуации по причине чрезмерных расходов из-за долговой нагрузки, зачастую снижается финансовый спираль, что в конечном итоге приводит к возникновению риска банкротства предприятия.

Основными проблемами, связанными с несовершенством финансового планирования на предприятии, которые могут привести к вероятности не своевременному выполнению цели и задачи, поставленные перед предприятием, являются: неиспользование самого метода планирования, неоправданное обобщение собственного опыта, нереалистичность разрабатываемых финансовых планов, низкий уровень оперативности при разработке финансового плана, несоблюдение правила последовательности в реализации финансового плана, длительный период планирования, высокие издержки и определенные трудности в процессе разработки финансового плана, не соблюдение требований по консолидации плана и контроля за ходом его исполнения.

Производственные и организационные рискообразующие факторы. Основные, дополнительные и обслуживающие процессы труда в совокупности составляют

производственный процесс. Данному процессу характерны появления особых рискообразующих факторов.

Важными рискообразующими факторами основной производственной деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности являются: низкий уровень технической дисциплины, внезапный выход основных фондов из строя, поломка и простоя оборудования, производства и реализации продукции меньше запланированного, нехватка инновационных оборудования, неэффективный менеджмент трудовых ресурсов, высокий уровень изношенности основных фондов, постоянный рост уровня инфляции, невыполнения хозяйственных договоров, изменения конъюнктуры рынка, усиления конкурентной борьбы, появления незапланированных издержек и уменьшения объема доходов, потери имущества предприятия, снижения спроса на произведенной продукции, форс-мажорные обстоятельства. Неэффективность производственных процессов приведет к снижению уровня производительности и увеличению объема затрат.

Основным рискообразующим фактором характерным обслуживающему производственному процессу является нарушение деятельности служб, обеспечивающие бесперебойному функционированию производственного процесса, например, возникновение пожара, аварии, поломка информационных технологий и т.п. Низкий уровень патентной защищенности товаров предприятия и технологии их изготовления могут стать причиной снижения уровня экономической безопасности предприятия, что позволяет конкурентам производить аналогичные товары.

Основными организационными рискообразующими факторами предприятия хлопкоочистительной промышленности являются: возрастание величина расходов, связанных с материальными издержками; повышение заработной платы отдельным сотрудникам; низкий уровень дисциплины в ходе поставки товаров. Данные факторы могут стать причиной неправильного или нерационального распределению ресурсов, низкий уровень координации и коммуникации между подразделениями и работниками, задержки по выполнению заказов и недовольстве контрагентов, потери имиджа предприятия.

Управленческие рискообразующие факторы. Внутренних управленческих рискообразующих факторов деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности в зависимости от уровня принятия управленческих решений можно подразделяют на три уровня: стратегический, тактический или оперативный.

В процессе разработки и принятия решений стратегического характера могут возникать следующие рискообразующие факторы, связанные с плановой и маркетинговой деятельности предприятия:

- нецелесообразное и неэффективное определение основных целей, задач и миссии предприятия;
- неправильная оценка стратегического потенциала предприятия;
- неправильное прогнозирование дальнейшего развития предприятия (уровень точности таких прогнозов очень низкий и, следовательно, использовать их необходимо с очень осторожностью).
- необъективное прогнозирование уровня спроса на производимой предприятием продукции (продукция своевременно не реализуется и вследствие этого есть вероятность получения предприятием ущерба)

Один из важных рискообразующим фактором при принятии тактических решений является низкий уровень качество управления предприятием, что в свою очередь может быть обусловлено отсутствием таких необходимых качеств «управленческой команды», как сплоченность, опыт совместной работы, навыки управления людьми и т.д.

Логистические рискообразующие факторы. Логистические факторы - это совокупность опасности отстоя производственного оборудования по причине нарушение или задержки в снабжении, непредвиденное увеличение транспортных издержек, затаривание складских помещений и увеличение неликвидных товаров вследствие

неэффективного управления закупками и запасами. Кроме этого, к логистическим рискообразующим факторам предприятия хлопкоочистительной промышленности относятся: нарушение утвержденных графиков по поставке сырья, комплектующих со стороны предприятиями-смежниками, отказ клиентов от покупки продукции, производимой предприятием, несостоятельность и ликвидация предприятий, которые были постоянными и надежными партнерами предприятия, сокращение количество контрагентов по снабженческому направлению и т.д.

Кадровые рискообразующие факторы. В ходе совершенствования кадровой политики на предприятиях хлопкоочистительной промышленности особое место занимает система управления кадровыми рисками как инструмент повышения уровня эффективности и производительности труда сотрудников. Один из неизбежных элементов в процессе работы с сотрудниками являются кадровые риски, возникающие на каждой стадии управления персоналом. На предприятиях хлопкоочистительной промышленности есть вероятность появления следующих рискообразующих факторов: неправильная оценка необходимых этапов подготовки и переподготовки кадров, утечка высококвалифицированных сотрудников, ошибки по поводу увольнения работников и т.д. Кадровые рискообразующие факторы на данных предприятий могут проявляться в следующем: не соблюдение трудовой дисциплины и этического кодекса со стороны персонала, финансовые убытки (мошенничество), угрозы информационной безопасности, неуязвимость сотрудников к инновационным преобразованиям, несоблюдения трудового законодательства и т.д.

Таким образом, идентификация и анализ рискообразующих факторов предприятия хлопкоочистительной промышленности считается важным шагом для разработки стратегий риск-менеджмента и принятия определенных мер с целью минимизации возможных потерь и обеспечения финансовой устойчивости предприятия.

Необходимо отметить, что предложенная нами классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности имеет условный характер, так как точно отнести этих факторов к тем или иным видам риска, с одной стороны, очень трудно, с другой стороны, невозможно. Почти все риски тесно взаимосвязаны между собой, и поэтому, когда изменяется уровень одного риска, это станет причиной возникновения изменений на степень других рисков. Тем не менее, все потенциальные риски в совокупности оказывают определенные влияния на конечных результатах деятельности предприятия, что вызывает необходимость эффективного управления этими рисками.

В заключение отметим, что эффективность риск-менеджмента на предприятиях хлопкоочистительной промышленности во многом зависит от учета всех видов рискообразующих факторов в их деятельности. На процесс идентификации рискообразующих факторов особое значение имеет объем и качества необходимой информации, применение которых, в свою очередь, зависит от методов и способов, выбранных для выявления данных факторов.

Следует подчеркнуть, что предложенная нами классификация рискообразующих факторов предприятий хлопкоочистительной промышленности позволяет выявить таких факторов в деятельности этих предприятий и на этой основе разработать и реализовать комплекс антирискованных мероприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ и управление рисками организации: учебное пособие / Н.А. Рыхтикова. - 3-е изд. - М.: ИНФРА-М. - 2018. - 248 с.
2. Антонов, Г.Д. Управление рисками организации: Учебное пособие / Г.Д. Антонов, В.М. Тумин, О.П. Иванова. - М.: Инфра-М. - 2019. - 464 с.
3. Балабанов И.Т. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. - М.: Дело и Сервис. - 2019. - 470 с.

4. Вяткин, В.Н. Риск-менеджмент: учебник / В.Н. Вяткин, В.А. Гамза, Ф.В. Маевский. - М.: Издательство Юрайт. - 2022. - 365 с.
5. Клейнер Г.Б., Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Л., Качалов Р.М. - М.: Экономика. - 1997. - 288 с.
6. Камалян А.К. Принятие управленческих решений в условиях риска и неопределенности / А.К. Камалян, Л.П. Яновский. - Воронеж: ВГАУ. - 2020. - 369 с.
7. Механизм комплексной оценки и управления рисками предприятий промышленности: Монография / М.Р. Дзагоева, А.Р. Цховребов. - М.: НИЦ ИНФРА-М. - 2014. - 120 с.
8. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Шарапова М. Проблемы риск-менеджмента в условиях переходной экономики Таджикистана // Известия вузов. - №2. - 2010. - С.58-60
9. Силютин О.В. Хозяйственный риск: сущность и экономическое содержание // Сегодня и завтра Российской экономики. - 2021. - №34. - С.33-36.
10. Ступаков В.С. Риск-менеджмент: учебное пособие / В.С. Ступаков, Г.С. Токаренко. - М.: «Финансы и статистика». - 2005. - 284 с.
11. Фомичев А.Н. Риск-менеджмент: Учебник для бакалавров / А.Н. Фомичев. - 4-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°». - 2016. - 372 с.
12. Kloman H. Felix. Integrated risk assesment. Currnet views of risk management. GARP Aricles, Papers and Presentations. 2010. URL: [http:// www.garp.com](http://www.garp.com).

УДК: 338.2(575.3)

Сохибназаров Г.Х.

РОЛЬ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются вопросы развития малых предприятий и их роль в индустриализации экономики страны. Отмечается, что малые предприятия считаются основой и фундаментом развития крупных предприятий. Они действуют в тесном контакте и сотрудничестве с крупными компаниями, вносят значительный вклад, как в инновации, так и в обеспечение конкурентоспособности крупных компаний.

Ключевые слова: малые предприятия, предпринимательство, индустриализация, производство, промышленные продукты.

Сохибназаров Г.Х.

НАҚШИ ҚОРХОНАҲОИ ҲУРД ДАР САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди қорхонаҳои хурд ва нақши онҳо дар саноатикунони иқтисодиёти мамлакат барраси шудааст. Қайд гардидааст, ки маҳз қорхонаҳои хурд асос ва таҳкурсии қорхонаҳои калон маҳсуб меёбанд. Онҳо дар алоқамандӣ ва ҳамкориҳои зич бо ширкатҳои калон фаъолият намуда, ҳам дар навоарӣ ва ҳам дар таъмини рақобатпазирии фаъолияти ширкатҳои калон саҳми назаррас доранд.

Вожаҳои калидӣ: қорхонаҳои хурд, соҳибкорӣ, саноатикунонӣ, истеҳсолот, маҳсулоти саноатӣ.

Sokhibnazarov G.Kh.

THE ROLE OF SMALL ENTERPRISES IN THE INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the development of small enterprises and their role in the industrialization of the country's economy. It is noted that small enterprises are the basis, the foundation of larger forms of business. They work closely with large companies and make a significant contribution to both innovation and the competitiveness of large companies.

Key words: small enterprises, entrepreneurship, industrialization, production, industrial products.

Малые предприятия занимают важное место в развитии экономики, без развития которых невозможно обеспечение эффективности национальной экономики. В частности, в странах, развивающихся на основе рыночной экономики, важнейшим элементом их экономической системы является малый бизнес, а ее состояние выступает показателем успешности экономических реформ и благоприятной конкурентной среды в стране.

Мировой опыт показывает, что динамичный рост ВВП наблюдается в странах, где преобладает реальный сектор экономики, то есть, прежде всего, значительную активность в росте проявляют промышленные предприятия.

В формировании реального сектора экономики малые промышленные предприятия занимают важное место[4], поскольку являются основой и фундаментом развития крупных предприятий. Они функционируют в тесном контакте и сотрудничестве с крупными компаниями, являются активными участниками, как во внедрении инноваций, так и в обеспечении конкурентоспособности деятельности крупных компаний. Предприятия данного типа действуют во всех сферах экономики и способствуют обеспечению занятости и повышению уровня жизни населения.

Основными преимуществами при формировании малых предприятий в индустриализации экономики Таджикистана выступает следующее:

- ✓ аккумулируются необходимые финансовые ресурсы;
- ✓ подготовка высококвалифицированных кадров;
- ✓ закладывается основа для производства полуфабрикатов и вспомогательных продуктов;
- ✓ создаются необходимые условия для институционального сотрудничества.

Именно поэтому Основатель национального единства и мира – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, принимая во внимание важность отрасли в решении социально-экономических и создании рабочих мест в 2018 году, объявил «ускоренную индустриализацию страны» четвертой национальной целью. Исходя из этого, к 2030 году планируется довести долю промышленности в ВВП до 22 процентов [1].

Для достижения этой цели 2022-2026гг. объявлены годами развития промышленности. В этих рамках со стороны министерства промышленности и новых технологии разработан «Операционный план развития промышленности в Республике Таджикистан на 2022-2026». В результате успешной реализации этого плана предусмотрено:

- создание более 870 промышленных предприятий;
- повышение квалификации работников отраслей промышленности;
- развитие экологически чистых производств с использованием зеленой энергии;
- электрификация транспорта;

- снижение зависимости от импорта газа и нефтепродуктов;
- увеличение объема производства промышленной продукции до 95 миллиардов сомони и др. [2].

Оперативный план развития промышленности состоит из двух уровней и включает общие стратегические подходы и конкретные мероприятия.

На первом уровне определяются обязанности и ответственности органов государственного управления. Поскольку оперативный план связан со стратегическими документами ускоренной индустриализации, следовательно, его реализация требует выполнения определенных задач различными органами. Таких как Министерство промышленности и новых технологий Республики Таджикистан, Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан, Национальный банк Таджикистана, Министерство экономического развития и торговли и т.д. Так как невозможно обеспечить ускоренное развитие промышленного производства без предоставления конкретных льгот и послаблений в сфере налогообложения, кредитования, инфраструктурного обеспечения и т.д.

На втором уровне определяется план реализации мероприятий. Он включает в себя, прежде всего, период реализации, затраты на реализацию, обязательства государственных органов, потенциальных партнеров по развитию и результаты.

Увеличение объемов производства промышленной продукции требует успешной реализации инвестиционных проектов, использования новых производственных и управленческих, энергетических технологий, а также восстановления существующих мощностей и запуска новых производственных мощностей в отрасли.

Следует отметить, что в нынешних условиях Республики Таджикистан привлечения и использования инвестиционных средств для повышения эффективности промышленного сектора является важнейшим фактором достижения ускоренной индустриализации.

Таблица 1.

Динамика капитальных вложений по отраслям экономики Таджикистана за 2017-2021, млн. сомони

	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017 в %
Всего	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	135,3
а том числе по отраслям:						
Промышленность	5991,6	7974,2	6119,7	5683,5	5649,5	94,3
Сел. хозяйство	98,7	23,1	33,2	12,7	15,3	15,5
Транспорт и связь	1202,7	1152,1	1049,3	1084,9	1612,2	134,0
Строительство	957,5	1906,7	2031,4	1804,4	1464,8	153,0
Торговля и общ. питание	136,7	110,5	347,5	157,1	351,4	257,0
Другие отрасли	2984,4	2194,4	2936,7	3032,9	6031,7	202,1

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2022 - с. 294-296 [3]

Как вытекает из таблицы 1, объем капитальных вложений имеет тенденцию к росту. Только за последнее 5 лет объем капитальных вложений вырос от 11371,6 до 15124,9 млн.

сомони, рост составляет 135,3 процентов. В этот период снижение капиталовложений наблюдается только в 2020 году, что связано с распространением COVID 19.

Анализ отраслевого аспекта показывает, что за рассматриваемый период наибольший рост капитальных вложений наблюдается в следующих областях: торговля и общественное питание – 257 процентов, строительство – 153 процентов, транспорт и связь – 153 процентов.

Создание малых промышленных предприятий в Республике Таджикистан может сыграть ключевую роль в ускорении индустриализации национальной экономики. Поскольку малые предприятия создаются с меньшим капиталом, не требуют крупных инвестиций, и в кризисных ситуациях могут легко изменить направление деятельности.

Анализ показывает, что за последние годы создание малых предприятий в Республике Таджикистан имеет тенденцию увеличения, однако темпы роста и доля их в ВВП незначительны.

Таблица 2.

Основные показатели деятельности малых предприятий, осуществляющих предпринимательскую деятельность и имеющих статус юридического лица 2021г.

	Численность малых предприятий	Среднесписочная численность работающих (чел.)	Выручка от реализованной продукции (работ, услуг) за год. тыс.сомони.
Всего	5654	24770	3285963,4
В том числе:			
Промышляемые предприятия	882	7395	591012,2
Удельный вес малых промышленных предприятий, %	15,6	29,8	18,0

Источник: Расчеты автора на основе данных Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан и данных Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистан.

По данным статистики, в 2021 год численность малых предприятий составил 5654 единиц в которых работают почти 25 тыс. человек. Выручка от реализованной продукции малых предприятий в 2021 год составляет 3285963,4 тыс. сомони. Однако до сих пор доля этих предприятий в ВВП незначительна. Удельный вес малых промышленных предприятий в структуре общих малых предприятий составляет 15,6%. А количество работников только на малых промышленных предприятиях равняется 7,4 тыс. человек. Доход от реализованной продукции в малых промышленных предприятиях составляет 591012,2 тыс. сомони.

Анализ показывает, что за последние годы рентабельность малых промышленных предприятий растет высокими темпами. Высокий рост рентабельности малых предприятий, достигнут, за счет создания новых предприятий, оснащенных современным оборудованием и технологиями. В свою очередь, это связано прежде всего с объявлением в 2018 году «ускоренной индустриализаций» - четвертой стратегической цели страны и предоставления различных государственных льгот для организации производства промышленных продуктов.

В процессе создания малых предприятий важной и значимой проблемой является обеспечение пропорционального развития малых предприятий на уровне отдельных регионов страны. Так как анализ регионального развития предприятий показывает, что в

регионах страны наблюдается существенная диспропорция в деятельности малых предприятий.

Анализ статистических данных показывает, что в 2021 году на 1000 человек населения Республики Таджикистан приходится 0,56 малых предприятий. Данный показатель на уровне регионов Республики Таджикистан составляет 3,1 малых предприятий по городу Душанбе, по Согдийской области - 0,45, по ГБАО - 0,09, по РРП - 0,42 и по Хатлонской области - 0,08.

Такая тенденция свидетельствует о том, что существующие мощности в регионах, в частности, в Хатлонской области и ГБАО, используются не достаточно. Недоиспользование мощностей и имеющихся ресурсов привело к возникновению многих проблем социального и экономического характера, в том числе в развитии малого и среднего предпринимательства. Проведенные исследования показывают, что сегодня эффективное развитие предпринимательства наблюдается лишь в крупных городах республики. Поэтому, в перспективе, при формировании системы предпринимательской деятельности, прежде всего, должен быть использован территориальный подход.

На наш взгляд, для роста числа малых промышленных предприятий и развития их инновационной деятельности необходимо обеспечить малые промышленные предприятия производственными мощностями, оборудованием, а также оказать юридическую, финансовую, маркетинговую поддержку. Также опыт создания промышленной зоны в городе Бохтар и успешная деятельность малых и средних предприятий в этом регионе показали, что одним из основных путей развития малых промышленных предприятий в республике является выделение земельных участков и создание необходимой инфраструктуры для создания малых и средних предприятий.

Ключевые направления поддержки развития малых предприятий сферы промышленного производства являются следующие:

1) создание стартовых условий для благоприятного инвестиционного и предпринимательского климата на основе совершенствования нормативно-законодательной базы республики в сфере развития промышленности, малого предпринимательства;

2) снижения доли теневого сектора экономики, эффективного применения инструментов государственной поддержки предпринимательства на уровне областей;

3) обеспечение эффективного использования трудового потенциала путем организации новых рабочих мест и подготовки высококвалифицированных кадров для работы на новых технологиях.

В заключение необходимо отметить, что малые предприятия играют важную роль в индустриализации экономики, именно их развитие позволяет аккумулировать необходимый капитал, опыт, подготовить необходимых специалистов. Такие предприятия закладывают основу для организации и эффективной работы крупных промышленных компаний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан: 26.12.2018 - <http://www.president.tj/ru/node/19089>
2. Операционный план развития промышленности в Республике Таджикистан на 2022-2026. Министерство промышленности и новых технологий Республики Таджикистан. - Душанбе, 2021.
3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2022 - с. 294-296.
4. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского

Суфиев А.Ч.

ОМУЗИШИ ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲА

Дар мақолаи мазкур омузиши омилҳои рушди иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ дар низоми идоракунии инфрасохтори соҳа мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Инфрасохтор ҳамчун яке аз омилҳои муҳими вусъат додани истеҳсоли кишоварзӣ ва афзоиши самаранокии иқтисодии он амал мекунад. Дар ин баробар таҳвили саривақтии ашёи хом, мавод, маҳсулоти тайер ва аз дигар ҷиҳат ҳаҷми захираҳои дар гардиши хоҷагидорӣ мавҷудбударо муайян месозад. Ҳамзамон зимни омузиши мавзӯи мазкур алоқамандии зерсистемаи сиёсати аграрӣ, ва сиёсии иқтисодиёти кишвар мавриди таваҷҷуҳи муаллиф қарор дода шуда, мавҷудияти низоми мукаммали ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ҳамчун омили асосии танзими инфрасохтор дар комплекси агросаноатӣ маънидод шудааст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисод, истеҳсолот, инфрасохтори кишоварзӣ, танзим, сиёсати аграрӣ, самаранокӣ, дастгирии давлатӣ, рушд, хидматрасонӣ, идоракунии.

Суфиев А. Дж.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ

В данной статье рассматривается и анализируется изучение факторов экономического развития сельскохозяйственных предприятий в системе управления инфраструктурой область. Инфраструктура выступает в качестве одного из важных факторов расширения сельскохозяйственного производства и повышения его экономической эффективности. При этом своевременная поставка сырья, материалов, готовой продукции и в других отношениях определяет объем имеющихся в хозяйственном обороте ресурсов. В ходе изучения данной темы, особое внимание было уделено взаимосвязи между подсистемой аграрной и политической экономики страны, а наличие полноценной системы взаимодействия государства с частным сектором было истолковано как основной фактор регулирования инфраструктуры в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: экономика, производство, сельскохозяйственная инфраструктура, регулирование, аграрная политика, эффективность, государственная поддержка, развитие, услуги, управление.

Sufiev A. J.

STUDY OF FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL INFRASTRUCTURE MANAGEMENT SYSTEM

This article examines and analyzes the study of the factors of economic development of agricultural enterprises in the infrastructure management system of the industry. At the same time, the timely supply of raw materials, materials, finished products and in other respects determines the amount of resources available in economic turnover. At the same time, during the study of this topic, special attention was paid to the relationship between the subsystem of agrarian and political policy of the country's economy, and the presence of a full-fledged system of interaction between the state and the private sector was interpreted as the main factor in regulating the agricultural sector in the agro-industrial complex.

Keywords: economy, production, agricultural infrastructure, regulation, agricultural policy, efficiency, government support, development, services , management.

Натиҷаҳои ниҳоии истеҳсолоти агросаноатӣ на танҳо аз сатҳи рушди кишоварзии мустақим, балки аз соҳаҳои хидматрасонии он низ, барои рушди устувори иқтисодии он вобастааст. Аз ин лиҳоз, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ аз самаранок истифодаи захираҳои иқтисодӣ, моддӣ-техникӣ, ашеи хоми зарурӣ, маводи сузишворӣ ва ғайра вобастагӣ дорад.

Бо дар назардошти талаботи рузмаъраи бозори ҷаҳонии маводи озуқа талаботи хоҷагиҳо ба нерӯи барқ, нақлиёт, воситаҳои алоқа, зарфҳои нигоҳдории маҳсулот меафзояд. Вобастагии истеҳсолоти кишоварзӣ аз рушди ҳадамоти таъмирию васлгарӣ, таъминоти моддию техникӣ, хидматрасонии муҳандисӣ, таъминоти нуриҳои минералӣ ва дигар хидматҳо алоқамандии зиёд дорад. Ҳамзамон, рушди инфрасохтор дар КАС бо мақсади гирифтани маҳсулоти босифати кишоварзӣ мусоидат намуда, мавҷудияти муассисаҳое, ки истифодаи самараноки маҳсулотро таъмин мекунанд ва онро ба истеъмолкунанда мерасонанд, муҳим доништа мешавад.

Инфрасохтор [4], ҳамчун яке аз омилҳои муҳими вуҷуд додани истеҳсоли кишоварзӣ ва афзоиши самаранокии иқтисодии он амал мекунанд. Дар ин баробар таҳвили саривактии ашёи хом, мавод, маҳсулоти тайер ва аз дигар ҷиҳат ҳаҷми захираҳои дар гардиши хоҷагидорӣ мавҷудбударо дақиқ месозад.

Ҳадафи асосии ташаккули инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ зиёдшавии умумии имкониятҳои иқтисодии соҳа ба ҳисоб рафта, дар ин раванд рушди босуръати комплекси агросаноатӣ ва тағйиребии мусбии омилҳои афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ба вучуд меояд.

Рушди саноатикунонӣ, кимиё, обёрӣ ва дигар омилҳои асосии истеҳсолот на танҳо афзоиши миқдори воситаҳои истеҳсолотро барои кишоварзӣ, балки ташкили низоми мукаммали хидматрасониро, ки истифодаи самараноки захираҳои моддӣ ва пулиро таъмин мекунанд, дар назар дорад.

Вазифаи муҳимтарини инфрасохтори истеҳсолоти моддӣ тадричан озод кардани корхонаҳои кишоварзӣ аз иҷрои вазифаҳои хидматрасонии истеҳсолот ва раванасозии ҳадафҳои мушаххас ба ҷаҳлияти асосии истеҳсолӣ доништа мешавад. Инфрасохтор ҷиҳати муҳаё сохтани шароити зарурӣ баҳри афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва беҳтар намдани сифати маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун сохтори ёрирасон нақши муҳимро иҷро месозад.

Ба раванди истеҳсолот соҳаҳое дохил мешаванд, ки ба раванди истеҳсолот таъсири мустақим намерасонанд ва дар низоми тақриристеҳсоли ҷамъиятӣ ҷойгоҳи мувофиқ доранд. Аз ин рӯ, таснифи соҳаҳои инфрасохтор аз рӯи аломатҳои асосии он аҳамияти муҳими амлиро доро мебошад. Таснифи инфрасохтор имкон медиҳад, ки ҷойгоҳи ҳам

унсурҳои алоҳида ва ҳам тамоми соҳаҳо дар системаи такрористеҳсоли ҷамъиятӣ муайян карда шаванд.

Дар низоми ҳамкориҳои давлат бо субъектҳои кишоварзӣ ба инобат гирифтани унсурҳои таркибии инфрасохтори кишоварзӣ, махсусан омилҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли аҳамияти аҳамияти аввалиндараҷа дошта, ба ин васила омилҳои дигари таъсиррасон, ки ба муайянсозии дурнамои фурӯш, нигоҳдорӣ ва хидматрасонӣ ба мизоч алоқамандӣ доранд, ба давлат ва субъектҳои хоҷагидор шароити муккамали ҳамкориҳои мутақобилаи судмандро фароҳам меоварад.

Ҳамаи унсурҳои инфрасохтори комплекси агросаноати аз рӯи аломати зерин тасниф кардан мумкин аст:

ТАСНИФОТИ УМУМИИ ИФРАСОХТОРИ КИШОВАРЗӢ

Расми №1. - таснифоти умумии ифрасохтори кишоварзӣ

Бодарназардошти ин дар амал татбиқ намудани сиёсати давлат дар дар умум нисбат ба ҷузъҳои мушаххаси он зери таъсири омилҳои табиӣ ва омилҳои таҳсиращасони сунъӣ рушди ҷомеаи муосирро муқаррар намуда, то ин ки онҳо ба ташаккули моделҳои иқтисодии милли низ таъсири мусбӣ расонанд. Дар баробари ин, парадигмаҳои рушди иқтисодӣ дар зери таъсири ғайрирасмӣ худӣ ҷомеа ташаккул меёбанд. Аз ибтидои солҳои 2000-ум парадигмаи бартаридоштаи либерализми иқтисодиро ба парадигмаи иқтисоди бозоргонии танзимшаванда иваз намуданд.

Дар баҳши КАС ин гузариш бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5 март соли 2007, № 241), муайян сохтани асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва молиявии дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба қувваи қонунӣ даромад[2, с. 1]. Ҳадафи қонуни мазкур рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хоми саноати коркард, инчунин баланд бардоштани имкониятҳои содиротии кишвар мебошад.

Расми 2. - низоми ҳамкориҳои давлат ва субъектҳои кишоварзӣ

Дар асоси модели миллии рушди иқтисодӣ, ҳадафҳо, принципҳо ва самтҳои сиёсати иқтисодии давлат муайян карда шудаанд. Қисми таркибии он сиёсати аграрӣ мебошад, ки хусусиятҳои соҳавии комплекси агросаноатиро таҷассум мекунад.

Вобаста ба категорияҳои сиёсати аграрӣ ва идоракунии давлатии хоҷагии қишлоқ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Тибқи яке аз мафҳумҳои маъмултарин, сиёсати аграрӣ мафҳуми ҳадафҳо, воситаҳо, усулҳо ва тадбирҳои идоракунии давлатӣ мебошад, ки ба рушд ва танзими сектори аграрии иқтисодиёт ва тичорати аграрӣ, ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ва ба рушди иҷтимоии деҳот нигаронида шудааст [3, с. 198]. Аз рӯи мафҳуми мазкур усули механизмҳои танзими давлатии иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ мувофиқи сиёсати аграрӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар ин маврид мафҳумҳои сиёсати аграрӣ ва идоракунии давлатии хоҷагии қишлоқ ифодаи яхеларо дар худ касб менамоянд.

Дар асоси ақидаи дигар бошад, моҳияти категорияи таҳқиқшудаи сиёсати аграрии давлат ҳамчун идоракунии давлатии иқтисодиёти истеҳсолоти кишоварзӣ асоси қабули қарорҳои идоракунии дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва вилоятии пешниҳод карда мешавад [6, с. 38-40]. Аз рӯи ақидаҳои болозикр мо ба андешаи олими рус, академик А. И. Алтухов ҷонибдорем, ки сиёсати аграриро метавон дар шакли фаъолияти муназзами давлат ва институтҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ба вучудовардаи он, ки шароитҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҳаёти сокинони деҳотро ташкил медиҳанд, ифода кард [1, с. 14].

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» (29 декабри соли 2010, № 671) асоси сиёсати давлатии аграриро муайян намуда, самти сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии давлатӣ, тараққиёти устувори комплекси агросаноатӣ ва деҳотро таъмин менамояд.

Тибқи қонуни мазкур, сиёсати кишоварзӣ дар доираи системаи идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ амалӣ карда мешавад ва ҷузъи таркибии он мебошад. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки қонунҳои зерин ҳадафҳои асосии сиёсати давлатро дар соҳаи кишоварзӣ расман аз рӯи моҳияти зерин муайян мекунад:

- рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзии истеҳсолкунандагони ватанӣ;
- таъмини хусусиятҳои сифатии маҳсулоти хӯрокворӣ;
- рушди инфрасохтори деҳот ва афзоиши шуғли аҳоли, шумораи коргарони деҳот, сатҳи даромади сокинони деҳот, аз ҷумла музди меҳнати кормандони кишоварзӣ, сифатан беҳтар намудани соҳаи иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ;
- истифодаи оқилонаи имкониятҳои табиӣ ва рекреатсияи заминҳои кишоварзӣ, ки дар равандҳои истеҳсолот истифода мешаванд;
- фаъолият ва рушди босамари инфрасохтори бозорҳои ашёи хом ва озуқаворӣ кишоварзӣ, ки афзоиши даромаднокии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро таъмин менамояд;
- зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ ба бахши кишоварзӣ тавассути фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ дар навсозии фондҳои асосӣ;
- фароҳам овардани шароит барои ба вучуд омадан ва нигоҳ доштани паритети индекси нархҳои ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти тайёр.

Таҳияи стратегияи рушди бахши кишоварзии иқтисодиёт ва ташкили низоми самараноки идоракунии, ки бахши иқтисодиётро аз зухуроти бӯҳронӣ ва талафоти вобаста ба он муҳофизат мекунад, иборат мебошад. Ҳамин низом, ба ақидаи академик А. А. Шутков, бояд барои мақсадҳои банақшагирии давлатӣ аз рӯи хусусиятҳои асосии танзими тараққиёти тамоми самтҳои комплекси агросаноатӣ ба вучуд оварда шавад, ки он ба

мутаносиби ба ҳам пайвастании манфиатҳои ҷамъиятӣ ва фардӣ дар асоси татбиқи барномаҳои мусоидат намояд[5, с. 9].

Беҳтар аст, ки методологияи танзими рушди комплекси агросаноатӣ дар асоси банақшагирии барномавӣ-мақсаднок бо ислоҳи имкониятҳои таъминоти институтсионалӣ ё қонунгузорӣ, муайян кардани иерархияи ҳадафҳои рушд ва захираҳои мавҷуда, тадбирҳои зарурӣ андешида шавад.

Ба андешаи мо, муаррифӣ ва иҷроиши системавии самтҳои консептуализасияи ҳамкориҳои идораи давлатии кишоварзӣ ва сиёсати аграрӣ бояд аз сохтори он шурӯъ шавад.

Пас аз таҳлили асарҳои олимони варзидаи соҳаи иқтисод дар ин самт ба хулосае омадан мумкин аст, ки ду ҷанбаи асосии сиёсати аграрӣ вучуд дорад:

1. санадҳое, ки муқарраротро дар бораи моликият ба замин ва дигар воситаҳои истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ дарбар мегирад. Ин санадҳо барои муайян кардани шаклҳои самарабахши идоракунии зарур буда, дар навбати худ ба шаклҳо ё ҳуқуқи моликияти ба онҳо рабтдошта, мувофиқат мекунанд;

2. воситаҳои асосии танзими раванди тараққиёти кишоварзӣ, нақшаҳои механизми созмондиҳӣ, фишангҳои таъсиррасонӣ, воситаҳои танзим, методология, роҳҳои тақмили танзими тараққиёт ба ҳисоб мераванд.

Низомии асосии сиёсати аграриро вазъи кунунии иқтисодӣ ва сиёсии иқтисодиёти кишвар ташкил медиҳад, ки он дар муддати дароз нисбатан фарогири масъалаҳои муайян ва мушаххас қариб, ки якхела боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, тибқи ақидаи зерин метавон ба хулосае омад, ки унсурҳои таркибии сохтор бар хилофи зерсистемаи асосӣ амал карда дар мавриди зарурӣ аз ҷиҳати функционалӣ вобаста ба вазъият, шароити иқтисодию иҷтимоӣ, муҳити дохилӣ ва берунӣ, баҳри бартарафсозии мушкилоти ҷойдошта дар кутохтарин фурсат аксул амал нишон диҳад[6, с. 38-40].

Дар ин радиф бояд ба инобат гирифт, ки унсурҳои низомии иқтисодиёти кишоварзӣ бучет, андоз, кредит, нарх, сиёсати иқтисодии хориҷӣ, иҷтимоӣ ва дигар намуди сиёсати давлатиро нисбат ба танзим ва идоракунии кишоварзӣ ифода мекунанд. Пас дар адабиёти ватанӣ таърифи мафҳуми идоракунии давлатӣ, шарҳи моҳият, вазифаҳо ва нақши он дар фаъолияти низомии иҷтимоӣ ба таври зайл асосӣ асос ёфтааст:

1. Ба ақидаи яқум, идоракунии давлатӣ фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки ба муттаҳид намудани саъю кушиши ҷомеа, мақомоти давлатӣ, институтҳои идоракунии барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

2. Тибқи равиши дуюм, мафҳуми идоракунии давлатӣ тавассути таъсирот муайян карда шуда, истифодаи мақсадноки қонунҳои объективӣ барои таъсиррасонӣ ба системаҳои идорашаванда бо мақсади ҳалли оптималии масъалаи расидан ба ҳадафи гузошташударо ифода мекунад.

Аз рӯи моҳияти назария ва ақидаҳои олимони соҳа метавон ба хулосае омад, ки мавҷудияти низомии мукаммали ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ҳамчун омили асосии танзими ифтрасохтор дар комплекси агросаноатӣ ба шумор рафта, дар ин сурат таъсири ҳамагуна омилҳои дохилӣ ва берунӣ зери назорати ниҳодҳои дахлдор қарор мегирад. Дар ин баробар бахши хусусӣ дар навбати худ, ҳамчун омили ташаккули шуғлварзӣ ва манбаи даромаднокии табақаи миёнаи аҳоли баромад намуда, ин бахш метавонад дар маҷмӯъ ҳамчунин тараққиёти босуботи иқтисодии кишварро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Алтухов, А. И. Реализация государственной программы как базисный фактор развития аграрной сферы экономики / Алтухов А. И. // Агропродовольственная политика России. - 2015. - № 4 (16). - С. 14.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе, 5 март соли 2007, № 241.
3. Мирсаидов А.Б., Нейматов И. Государственное регулирование цены продовольственной продукции. - Душанбе: Изд. «Ирфон», 2013г.- 198 с.
4. Султонов З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства/ Султонов З.С., Мариншоев М.М., Амонов С.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2021, № 4(76). - С.152-160.
5. Шутьков, А. А. Аграрная политика: социально-экономические проблемы / А. А. Шутьков // АПК: экономика, управление. - 2011. - №5. - С. 9.
6. Эльдиева, Т. М. Аграрная политика государства: системная структуризация понятия / Т. М. Эльдиева // Экономика с.-х. и перераб. предприятий. - 2012. - № 3. - С. 38-40.

УДК: 339.7.72.727.3

Тагоев М.Р.

АНАЛИЗ ВОЗДЕЙСТВИЯ ВНЕШНИХ ШОКОВ НА ДЕЛОВОЙ ЦИКЛ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

История последних двадцати лет доказывает, что мировая экономика постоянно находится под влиянием финансово-экономических и даже политических кризисов, разрешить которые в первую очередь бессильно порой все мировое сообщество. Возникновение всех этих ситуаций тесно связано с воздействием внешних шоков (угроз), которые исходят иногда со стороны развитых стран, а иногда со стороны развивающихся стран. В данной статье основным вопросом является краткий анализ прямого воздействия этих внешних факторов, а также представлены некоторые предложения и выводы. В статье предпринята попытка сгруппировать влияние внешних факторов и обосновать их последствия как для финансовой системы государств, так и для производственного сектора. Анализируются каналы влияния внешних финансовых шоков на национальную экономику в условиях современного глобального финансового кризиса. Здесь, в статье, мы также оценили способы профилактики в кризисных условиях. Поэтому с учетом проведенного анализа предлагается всем государствам принять срочные меры в условиях неопределенности и повторяющихся кризисов.

Ключевые слова: внешние шоки, финансовый кризис, финансовые рынки, глобальная финансовая нестабильность, банковский сектор, деловой цикл, инфляция, санкции, неопределённость, COVID-19, государственный долг.

Тагоев М.Р.

ТАҲЛИЛИ ТАЪСИРИ ТАҲЛУКАҲОИ БЕРУНӢ БА ДАВРАИ ФАӮОЛИЯТ ДАР ШАРОИТИ БӮҲРОНИ МОЛИЯВӢ

Таърихи беш аз бистсолаи охир исбот менамояд, ки иқтисодиёти ҷаҳонӣ пайвастаи зери таъсири бӯҳронҳои молиявӣ иқтисод ва ҳатто сиёсати қарор гирифтааст, ки баъзан тамоми ҷомеаи ҷаҳон дар ҳалли яқумдараҷаи онҳо очис мемонанд. Пайдошавии ҳамаи ин ҳолатҳо

бо таъсири зарбаҳои (тахлукаҳои) берунӣ, ки баъзан аз давлатҳои рушдкарда ва баъзан аз давлатҳои дар ҳоли рушд қарордошта сарчашма мегиранд, вобастагии амиқ дорад. Маҳз дар ин мақола масъалаи асосӣ таҳлили мухтасари таъсири бевоситаи ин омилҳои берунӣ ба шумор рафта, баъзе аз пешниҳоду хулосаҳо низ ироа шудаанд. Дар мақола кушиш ба харҷ дода шуд, ки таъсири омилҳои беруниро гуруҳбандӣ намуда, пайомадҳои онҳоро ҳам барои низоми молиявии давлатҳо ва ҳам барои бахши истеҳсоли асоснок намоем. Дар ин ҷода, дар мақола, инчунин роҳҳои пешгириро низ дар шароити бӯҳронӣ мавриди арзёбӣ қарор додем. Аз ин рӯ, бо назардошти таҳлилҳои гузаронидашуда пешниҳод мешавад, ки кулли давлатҳо дар шароити номуайнӣ ва пайдарҳамии бӯҳронҳо чораҳои таъхирнопазир андешанд.

Вожаҳои калидӣ: тахлукаҳои берунӣ, бӯҳрони молиявӣ, бозорҳои молиявӣ, ноустувории молиявии ҷаҳонӣ, бахши бонкӣ, давраи фаъолият, таваррум, таҳримҳо, номуайнӣ, COVID-19, қарзи давлатӣ.

Tagoev M.R.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF EXTERNAL SHOCKS ON THE BUSINESS CYCLE DURING THE FINANCIAL CRISIS

The history of the last twenty years proves that the world economy is constantly under the influence of financial, economic and even political crises, which the entire world community is sometimes powerless to resolve in the first place. The emergence of all these situations is closely related to the impact of external shocks (threats), which sometimes come from developed countries and sometimes from developing countries. This article focuses on briefly analyzing the direct impact of these external factors and presents some suggestions and conclusions. The article makes an attempt to group the influence of external factors and substantiate their consequences both for the financial system of states and for the manufacturing sector. The channels of influence of external financial shocks on the national economy in the context of the current global financial crisis are analyzed. Here in the article, we also assessed prevention methods in crisis conditions. Therefore, taking into account the analysis carried out, it is proposed that all states take urgent measures in the face of uncertainty and recurring crises.

Key words: external shocks, financial crisis, financial markets, global financial instability, banking sector, business cycle, inflation, sanctions, uncertainty, COVID-19, public debt.

В последние десятилетия глобальные финансовые и валютные рынки характеризовались структурными изменениями, значительными колебаниями валютных курсов и стоимости финансовых активов, изменением рыночных бумов на финансово-экономические и валютные кризисы. Такие процессы можно определить как глобальную финансовую нестабильность. Она является системной характеристикой внутренней противоречивости международной финансовой системы, что обуславливает периодические непрогнозируемые стрессы и кризисы на финансовых рынках, которые через механизмы распространения и внешних шоков передаются от отдельных стран, глобальных рынков к национальным финансовым системам.

В условиях неопределенности и нестабильности экономики современного мира важность и необходимость оценки внешних воздействий на национальную экономику государств является одним из основных вопросов. Потому что современные механизмы мирового финансового рынка требуют периодического изучения внешних изменений, которые приводят к финансово-экономическим и банковским кризисам в разных странах. Именно поэтому теоретические исследования по оценке финансового состояния государств в условиях нестабильности, возникновения внешних потрясений (шоков) и последовательных финансовых кризисов с целью предотвращения и регулирования

условий устойчивости финансовых систем и в целом обеспечения экономического развития государств приобретает большое научное и практическое значение [5, с.37].

В данной статье, мы проанализировали содержание и основные формы внешних потрясений (шоков) на международных финансовых рынках, передачи внешних шоков к национальным финансовым системам, влияние внешних финансовых шоков на национальные экономики, на деловой цикл, в условиях современного глобального финансового кризиса.

Внешние шоки в условиях глобализации являются наиболее очевидным и существенным проявлением влияния экзогенных факторов на национальные финансовые системы. Анализ внешних шоков позволяет исследовать условия стабильности финансовой системы, в частности в контексте соотношения экзогенных и эндогенных факторов, влияния неожиданных внешних изменений на устойчивость национальных финансовых рынков и банковских систем. [6, с.121]

Современные международные финансовые рынки как определенная структурная совокупность имеют определяющие системные тенденции:

- быстрый рост объема финансовой ликвидности на международных рынках и ее трансграничного движения по сравнению с другими параметрами мировой экономики – объемом ВВП, внешней торговли, капитальных вложений, заимствования государств;
- диверсификации рынков и финансовых инструментов;
- либерализация финансовых рынков и, как следствие, расширение прямого доступа нефинансовых корпораций и домохозяйств к международным источникам финансирования;
- международная финансовая интеграция, основанная на либерализации, движении капитала и информационных технологиях;
- регулярное расширение спектра финансовых инноваций, внедрение новейших технологий и их роли на рынках;
- конвергенция национального регулирования финансовых услуг по международным нормам и стандартам.

Взаимодействие указанных системных тенденций накладывается на экономические и кредитные циклы, что побуждает периодическое чередование бумов и падений и кризисов на финансовых рынках.

Это требует дополнительных регуляторных и структурных мер для усиления макро- и микроэкономических возможностей адаптации к внешним угрозам и поддержанию финансовой стабильности. В числе таких первоочередных мер должно быть расширение инструментов и стимулов капитализации банковской системы, усовершенствование управления банковскими рисками, диверсификация финансовой системы и развитие небанковских финансовых организаций. С учетом финансовых последствий кризиса для банковской системы, для ее эффективного функционирования нужно увеличить капитализацию примерно в 4 раза в среднесрочной перспективе [10, с.141]

Согласно прогнозам экспертов МВФ, для государств-членов Евросоюза и других стран с переходной экономикой основной задачей является реструктуризация банковской системы во избежание внешних финансовых угроз. Поэтому они должны способствовать увеличению собственного капитала при государственной поддержке слабых банков. Также для этих банков сокращение дивидендных выплат, направление значительной части средств в резервный фонд и постепенное сокращение несбалансированности банковских расходов являются еще одним источником роста собственного капитала.

Определено, что в ближайшие несколько лет объем заёмных обязательств банковских учреждений, подлежащих погашению, во всем мире составит 3,8 триллиона долларов США. В этом контексте на первый план выходит реализация срочного рефинансирования для некоторых банков стран членов ЕС и стран с переходной экономики [10, с.9]. Действительно, без стабильного финансового сектора сохранение огромного потенциала

экономики Европейского Союза остается под вопросом. Очевидно, что наличие большого объема государственного и частного долга оказывает давление на экономическую активность на национальном и внешнем уровнях, приводит к увеличению государственных и частных расходов, а также может разрушить финансовую стабильность.

В этом контексте основной задачей правительств развивающихся рынков является снижение локальных проблем экономики и предотвращение уязвимости в условиях неопределенности. Несмотря на это, развивающиеся страны сохраняют высокие темпы экономического роста по сравнению с развитыми странами, что обусловлено значительным притоком прямых инвестиций и иностранных портфелей. Это оказывает дополнительное давление на финансовые рынки, способствует увеличению количества рычагов на финансовом рынке и росту уровня инфляции [13, с. 107]. Государствам следует прилагать больше усилий для снижения макрофинансовых рисков, а также путем ограничения рисков способствовать стабильности финансового рынка и его бесперебойной работе. Во многих случаях это связано с усилением макроэкономической политики и широким использованием макропруденциальных инструментов для обеспечения финансовой стабильности и непрерывности делового цикла в течение определенного периода времени.

Активный деловой цикл является одним из показателей и главной особенностью экономического развития развитых стран. Этот период имеет долгую историю, начавшийся с теорий Карла Маркса и Клемента Жюглара (с 1860-х годов) и подкрепленную современными идеями Бена Бернанке и Кеннета Рогоффа (с 2010 года) [1, с. 58].

В рамках представленных теорий оцениваются подходы, обобщения и подходы к оценке законов, обеспечивающих развитие экономических показателей, а также определяются основные формы передачи побочных эффектов из одной страны в другую.

В то же время эти подходы отражают ожидания определенного поведения компаний, частных банков, рабочей силы, покупателей и продавцов, участников финансового рынка, государственного бюджета и центральных банков. Практика доказывает, что определение изменений в экономической деятельности, скажем, на прямой линии от А до Б, более чувствительно и сложно, чем оценка перспектив среднесрочного экономического развития между этими точками А и Б.

Внутренняя и внешнеэкономическая деятельность в зависимости от отраслей, в зависимости от динамических изменений состояния рынков и национальной экономики может сохраняться стабильной с учетом установленных норм, которые в основном определяются средними темпами роста и диапазоном изменений соответствующего хозяйственного периода. В случае возникновения неожиданных угроз, таких как: - неожиданные финансовые и экономические изменения, природные явления, военно-политические события, основные параметры обеспечения показателей экономического развития быстро изменяются.

Технические анализы последних кризисов показали, что средние темпы роста в долгосрочном периоде меняются мгновенно, что выявляет характеристики стабильности и непрерывности естественного роста экономических циклов. Подобные изменения можно наблюдать в результате жесточайших кризисов на планете, таких как Великая Депрессия 1929-1933 годов, нефтяной кризис 70-х годов, банковский кризис 80-х годов, финансовый кризис 2008-2009 годов, кризис пандемии КОВИД-19 в 2020 году [9, с.151].

Неопределенность роста спроса в будущем, постоянные изменения уровня цен, технологический и технический прогресс усугубляют проблемы и затрудняют реализацию экономической политики экономическими агентами, инвесторами, фирмами и правительствами. Понятно, что снижение спроса на промышленную продукцию, резкое изменение уровня цен и рост издержек производства являются ярким свидетельством начала снижения экономических показателей. В этом контексте большое значение приобретают сигналы экономической политики, а геополитические влияния играют важную роль в периоды экономических потрясений [11, с.36].

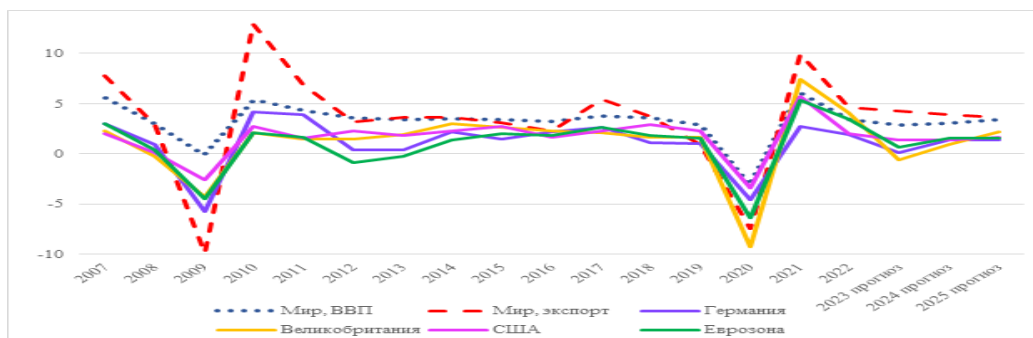
Анализ показывает, что периоды быстрого экономического роста имели как движущие силы, так и бенефициаров. В период после Второй мировой войны, в 50-е и 60-е годы, можно наблюдать бурное экономическое развитие Соединённых Штатов Америки, Европейского Союза и Японии. В 1970-е годы потрясения нефтяного кризиса оказали негативное влияние на страны-экспортеры нефти и нанесли большой ущерб. В 80-е годы приход новых промышленно развитых стран Азии и Латинской Америки стал еще одним событием в мировой экономике.

С началом экономических реформ (начало 90-х годов) в бывшем Советском Союзе и постсоциалистических странах Восточной Европы можно наблюдать постепенное снижение экономических показателей. Даже, в 90-е годы темпы экономического роста в Японии замедлялись, и наоборот, экономический рост Европейского Союза стало значительным, что повлияло на экономическом развитии соседних странах.

Действительно, с начала 90-х годов был открыт рынок стран СНГ и других стран бывшего социалистического лагеря, что привело к свободному перемещению дешевой высококвалифицированной рабочей силы и значительному экспорту важного для производителей продукции сырья промышленная продукция. Во многом экспорт сырья зависел в бывших социалистических стран со снижением их производства до 25% [13, с.7]. В таких условиях, наоборот, увеличился экспорт продукции Китайской народной Республики, а затем и Республики Индия. Таким образом, в связи с подобными кризисными ситуациями структура факторов, влияющих на развитие, постоянно менялась, однако параметры развития мировой экономики в целом сохранялись.

Учитывая кризисную ситуацию, в программе финансовой реформы группы G-20 все предложения Международного валютного фонда (МВФ) и Совета по финансовой стабильности МВФ (Financial Stability Board) приобрели особое значение в целях сохранения финансовой стабильности и избежание ошибок сделанные во время кризисов последних лет. Значительная роль Совета по финансовой стабильности МВФ в процессе разработки механизма предотвращения кризисных ситуаций заключается в том, что в качестве форума участвуют представители международных организаций (в том числе разработчики международных стандартов), представители национальных регулирующих органов, представители центральных банков и министерства финансов стран, входящих в него, активно участвуют. В целях предотвращения кризисов и обеспечения активности экономического цикла значительная роль принадлежит МВФ и Группы Всемирного Банка в выполнении их задач по финансовому регулированию и оказанию технической помощи в двустороннем и многостороннем формате странам с переходной экономикой [9, с.155]. Исходя из этого этими организациями разработано совместный механизм противостояний финансовых кризисов и внешних шоков для всех стран членов.

Рисунок 1. Динамика мирового цикла: годовые темпы прироста ВВП, 2007-2025 гг.

Источник: <http://www.imf.org/external/french/pubs/ft/gfsr/pdf/pressf.pdf>

С учетом воздействия внешних угроз состояние трудовой жизни в современном мире постепенно меняется. Опыт показывает, что хотя мир и пережил две мировые войны и ряд финансово-экономических кризисов, экономические процессы были затронуты, но деловая активность не остановилась. Но необходимость ее гибкости на длительный период времени была выдвинута на первый план. Определенно, любой кризис приводит к снижению спроса и производства, что вызывает дисбаланс показателей компаний, частных лиц, отраслей, подотраслей и изменение уровня доходов и расходов этих субъектов. Такая же ситуация произошла в экономике Республики Таджикистан во время всеобъемлющего кризиса COVID-19 [9, с.154].

Экономическая история показывает, что до начала Первой мировой войны деловой цикл в основном и в большей степени основывался на приоритетных отраслях железных дорог и банковской отрасли. После Первой мировой войны, с одной стороны, экономика Германия находилась в состоянии застоя, но с другой стороны, она унаследовала крупный промышленный аппарат для своего руководства. Потому что все военные действия проходили за пределами Германии.

Каждый из глобальных экономических кризисов и потрясений имеет свои особенности. Если Великая депрессия началась в Соединённых Штатах Америки и стала глобальной, то кризис после Второй мировой войны начался в Европе и разрушил экономику Германии, а наоборот, сдвинул с места экономику Соединённых Штатов и Великобритании. Можно сказать, что с начала 1949 г. периоды трудовой активности приобрели более или менее глобальный характер с кризисами, начинающимися из Америки. Принимая во внимание опыт Великой депрессии, можно сказать, что в течение последних полувека деловые циклы в основном включали изменения совокупного спроса и распространение кризисов через торговые каналы США с использованием антикризисных методов кейнсианской школы. Однако с начала 70-х годов неоклассические теории заменили кейнсианские теории и сменили новые антикризисные методы предотвращения инфляции. В 1990-е годы произошли крупные политические и экономические изменения, двумя основными столпами которых являются: - во-первых, исчезновение социалистического лагеря и - во-вторых, расширение системы рыночной экономики в мировом масштабе. В этой связи одним из новых подходов считается включение Российской Федерации, Китайской Республики, Республики Таджикистан и других государств бывшего СССР в международную торговую систему. Это факт, что рабочая сила из этих постсоветских государств мигрировали за границу по дешевой цене. Тем временем Китай смог увеличить свои производственные мощности и увеличить экспорт за счет использования дешевой рабочей силы. Это позволяет избежать девальвации и обеспечить снижение показателей инфляции среди его импортеров. [13, с.2]

Особенностью мировой экономики 2000-х годов было то, что, несмотря на сильный экономический спад 2008-2010 годов, неравномерность развития мировой экономики, проблемы в глобальном управлении, уровень инфляции в государствах был невысоким. Но потрясения начала марта 2020 года грозили закрыть сферу услуг, что привело к снижению полной занятости и искусственному снижению ликвидности. Наблюдения показывают, что внезапный неэкономический шок в виде перебоев в сфере услуг, особенно снижение показателей транспортных услуг и сферы развлечений, является противоположностью входа в кризисную фазу за счет снижения ликвидности и потребления товаров длительного пользования (рисунок 1).

Таблица 1. Темпы прироста ВВП мира в 2019–2022 гг. и прогнозы на 2023–2024 гг., %

	Фактический прирост, 2019 г.	Фактический прирост, 2020 г.	Фактический прирост, 2021 г.	Фактический прирост, 2022 г.	Прогноз от января 2020 г. на 2020 г.	Прогноз от января 2020 г. на 2021 г.	Прогноз от января 2021 г. на 2021 г.	Прогноз от января 2021 г. на 2022 г.	Прогноз от января 2022 г. на 2022 г.	Прогноз от января 2022 г. на 2023 г.	Прогноз от апреля 2023 г. на 2023 г.	Прогноз от апреля 2023 г. на 2024 г.
Мир		–3,5										
Развитые экономики		–4,9										
США		–3,4										
Еврозона		–7,2										
Германия		–5,4									–0,1	
Франция		–9										
Великобритания		–10									–0,3	
Страны с формирующимся рынком		–2,4										
Китай												
Индия		–8										
Россия		–3,6		–2,1								
Бразилия		–4,5										

Источник: <https://www.imf.org/en/Publications/Books/Global-Recessions-and-Recoveries>

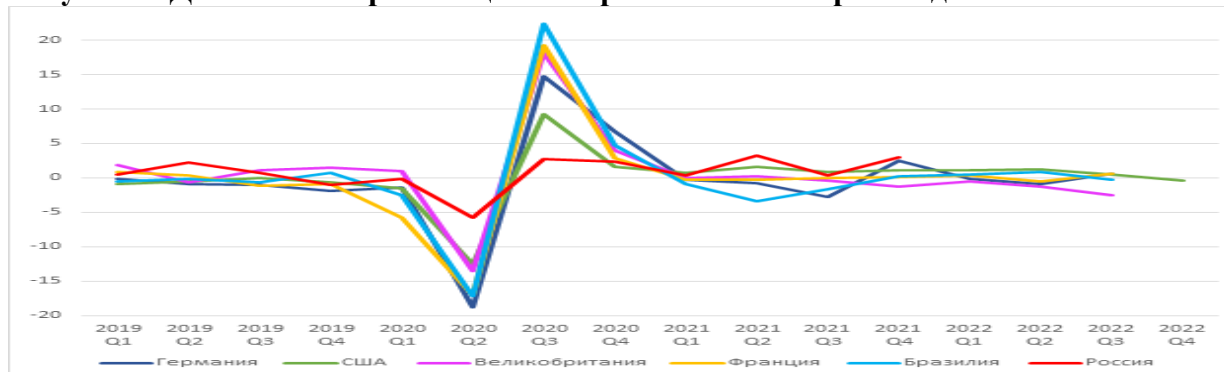
Как видно из таблицы 1, нам следует правильно сделать выводы по итогам объявления санкций и периодов неопределенности в сторону «потери показателей развития». Текущее состояние мировой экономики и противостояние великих держав, безвозмездные расходы развитых стран, уже затруднило оценку экономического развития на среднесрочный период весны 2024 года. Однако снижение темпов роста из-за объявленных санкций и неопределенности можно наблюдать в развитых стран на период 2022 и 2023 годов.

Именно поэтому прогнозы МВФ по «зоне евро», обещавшие темпы экономического роста в 3,9% в 2022 году, не оправдались, а фактически были выполнены на 3,5%. Для Германии прогноз был 3,8%, а на деле оказалось 1,8%. Для всех развитых стран в 2022 году фактический темп роста показателей развития прогнозировался на уровне 3,9%, но реализовался на 2,7%. Для США было достигнуто лишь 2,1% от прогноза в 4%. По статистическим данным, полученным в 2023 году, мы можем сравнить два прогноза с показателями 2022 года: темпы роста в мире в январе 2022 года составили 3,8% и в апреле 2023 года — 2,8% соответственно. Такое же сравнение составило 2,6% и 1,6% соответственно для США, 2,5% и 0,8% соответственно для «еврозоны» и 2,5% и -0,1% соответственно для Германии [4, с.36].

Оценка политической и экономической ситуации в мире сообщает, что, несмотря на оценку рисков, прогнозируется потеря одного процента глобального роста в 2022-2023 годах. Чаще всего такую ситуацию можно наблюдать в «зоне евро» и Германии, которые связаны с чрезмерными издержками и серьезными проблемами в сфере экономического развития. Здесь главными проблемами для государств являются инфляция, энергетика и нехватка сырья для газовой отрасли. Это очень неприятный факт, подробности которого оставим экономистам на будущее. Сокращение инвестиционных потоков, рост процентных ставок по долгосрочным кредитам, высокие цены на энергоносители и снижение

покупательной способности относятся к числу проблем, возникающих в результате неопределенности и внешних шоков в долгосрочной перспективе [4, с.33].

Рисунок 2. Динамика мирового цикла: промышленное производство за 2019–2022 гг.

Источник: Federal Reserve Economic Data. Production: Total Industry Excluding. Construction. 2023. Режим доступа: <https://fred.stlouisfed.org/series>.

Первый шок прерывания экономических связей во время кризиса оказал негативное влияние на сферу услуг отдельных стран и на мировом уровне. В этом направлении была парализована сфера туризма, отдыха и развлечений, составлявшая почти 20-25% доходов населения стран мира, особенно развитых стран. К счастью, глобальный кризис COVID-19 совпал с периодом, когда глобальные проблемы ликвидности были в некоторой степени решены. Хотя экономическая активность была более ограниченной из-за сокращения производства, упадка финансовых рынков, а также банкротства некоторых предприятий и прекращения отношений [9, с.161]. Кроме того, высокие темпы спада экономической активности сыграли, с другой стороны, положительную роль, поскольку ресурсы финансовых институтов не были исчерпаны длительными усилиями по предотвращению экономического спада. Период рецессии не только быстро распространился по большинству сфер услуг и товарных рынков, но также затронул производственные предприятия и население, имевшее высокие экономические показатели (рисунок 2). Это можно рассматривать как момент антикризисного регулирования, действий и наилучшую возможность в такой ситуации. В такой ситуации сократить государственный долг, конечно, было невозможно, но угрожающая ситуация заставила принять масштабные антикризисные меры по всем направлениям для предотвращения долгового кризиса.

В результате серии последовательных потрясений последних лет и усилий регулирующих органов быстро отреагировать на изменения, это стало важной особенностью. Выработанный антикризисный механизм на всех уровнях, начиная от семьи, заканчивая государственными предприятиями и органами власти, давал медленные результаты, но, с другой стороны, был правильно реализован.

Разработчики антикризисных программ разрабатывали свои действия не сразу, а системно, уделяя особое внимание вопросам предотвращения инфляции и сокращения объемов инвестиций.

Результаты реализации антикризисных мер показали, что за три года после кризиса COVID-19 экономический рост в большинстве стран мира увеличился почти в три раза. Из анализа профессора Григорьева Л.М. оказывается, что до марта 2023 г. (точнее, через три года после ограничения сотрудничества в кризисных условиях) существовал риск рецессии, если не материализуется надвигающаяся угроза банковского кризиса [1, с.54].

Таблица 2. Шоки и фазы цикла после пандемии COVID-19 в период 2020–2023 гг.

Шоки	Стартовые фазы	Интенсивность шока	Новая фаза	Последствия
1. Локдауны 2020 года, 2-й квартал	Незавершенный подъем: фаза F	Падение ВВП развитых стран на 4,9 %	Кризис услуг – общий спад 2020 года: фаза А	Инновационная реакция денежных властей
2) Финансовый стимул 2020 года	Кризис 2020 года – угроза обвала, осень 2020 г. – весна 2021 г.: фаза А	Триллионы долларов ФРС и ЕЦБ, минфины и вынужденные сбережения	Раннее оживление на товарных рынках: фаза Е	Стабильность биржевых цен, рост сырьевых цен
3) Ранний рост сырьевых цен	Оживление на товарных рынках 2021 года: фаза Е	Переход от низкой инфляции к инфляции в 5-7 % в США и ЕС	Взлет сырьевых цен (как в подъем): фаза F	Снижение предложения денег, рост процентных ставок
4) Торговые и энергетические санкции в условиях инфляции	Торможение роста с инфляцией с марта 2023 года: фаза F	Логистические и экспортные проблемы, неопределенность	Развилка – стагфляция или мягкая посадка: фаза В	Накопленный эффект – угроза банковского кризиса

Источник: Григорьев Л.М. Влияние шоков 2020–2023 годов на деловой цикл // Современная мировая экономика. Том 1. № 1 (1). Январь—март 2023.

Опыт показывает, что последствия неожиданных экономических, финансовых и экологических потрясений приводят к изменениям в глобальном цикле экономической деятельности. Эти вызовы происходят с высокой скоростью и заставляют страны мира принимать срочные меры в направлении своей финансовой и инвестиционной политики, инвестиционного законодательства и реального процесса управления активами, принимая во внимание изменения спроса, уровня риска и уровня доходов на финансовых рынках. В таком случае, если независимость политики компаний, банков и даже семей будет обеспечена путем принятия соответствующих решений государственных органов, возможность их действий увеличится. Законы и регуляторы должны позволить им сделать правильный выбор в рамках изменившейся ситуации. Внешние потрясения, помимо негативного воздействия на благосостояние населения развивающихся стран, также вынудили страны перейти на традиционные источники производства энергии, такие как уголь и сжиженный природный газ, что, с другой стороны, увеличивает риск увеличения выбросов парниковых газов и выбросов, т. е. становится экологическим кризисом [8, с. 19].

Миркин Я.М. анализирует свойства т.н. «экономики катастроф» - современного типа экономической системы, для которой характерна сверхволатильность из-за учащения экзогенных шоков, вызванных природными и техногенными бедствиями, которые, однако, частично поддаются предвидению, в отличие от «черных лебедей» [2, с.101].

Такая окраска отношений и постоянное проявление финансовых кризисов создают новые проблемы в управлении государственным долгом и эффективности банковского финансирования. Поэтому в ближайшем будущем это станет одной из главных проблем для стран [10, с.139]. Постепенное увеличение объема невыплаченного государственного долга и, в связи с этим, увеличение затрат на его дальнейшее обслуживание становятся одной из главных проблем для развитых стран. Развитым странам необходимо принять меры по сокращению бюджетного дефицита и постараться сохранить процентные расходы на

приемлемом уровне. В связи с этим регулирующим экономикам Соединенных Штатов Америки и Японии необходимо ускорить реализацию скоординированных среднесрочных финансовых стратегий, чтобы предотвратить рост рисков финансовой нестабильности и обеспечить сохранение доверия к мировой финансовой системе.

Фолькер Циманн видит в шоках результат запаздывания реализации государственной политики макроэкономической стабилизации (по мнению Ф.Циманна, на ее корректировку уходит до пяти лет) в условиях учащения и углубления флуктуаций [12, с.42].

Значительное сокращение прямых иностранных инвестиций и привлечение иностранных кредитов в кризисных ситуациях отражает эффект "неожиданной остановки" внешнего финансирования, который имеет длительное влияние на экономический рост и финансовую систему. С учетом этих обстоятельств в условиях неопределенности не стоит опираться на экзогенных источников финансирования.

Здесь макропруденциальное регулирование снижает чувствительность внутренней экономической активности как к положительным, так и отрицательным глобальным финансовым шокам. [2, с.43] Такие образом, ужесточение макропруденциального регулирования предотвращает более резкое замедление экономической активности при ужесточении мировых финансовых условий, но оно сопряжено с прекращением экономической активности при благоприятных мировых финансовых условиях. Это требует проведения исследований относительно того, как со временем наилучшим образом скорректировать макроэкономическое регулирование в зависимости от развития событий как внутри страны, так и за рубежом в зависимости от обстоятельств.

Исследование данной темы показывает, что мировая финансовая система и мировая экономика в целом находятся под угрозой в результате мирового финансово-экономического кризиса и продолжающегося воздействия внешних шоков. В результате этих кризисов и внешних потрясений: - нарушается внешнее и внутреннее равновесие на международных товарных, валютных и финансовых рынках; - в различных странах мира отмечается острая нехватка валютных и заемных ресурсов; - происходят многочисленные изменения в торговой политике стран и конкурентоспособности продукции; - регистрируется изменение структуры платежного баланса и восполняется дефицит текущего счета за счет привлечения иностранного капитала и получения новых внешних долгов; - зарегистрировано сокращение золотовалютных резервов страны. Фактически все внешние потрясения, такие как торговые споры, природные явления, эпидемии, региональные волнения, хотя и могут быть отнесены к случайным внешним угрозам, способны влиять на динамику экономического развития государств [7, с.107]. В этой связи финансовым властям всех стран, в том числе нашей республики [5, с.22], остаётся принимать особые проанализированных стратегий и правовых актов с учетом неопределенности и постоянных шокирующих ситуаций в мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьев Л.М. Влияние шоков 2020–2023 годов на деловой цикл // Современная мировая экономика. Том 1. Москва: 2023, - № 1(1), Январь-март 2023г.
2. Миркин Я.М. Трансформация экономической и финансовой структур мира: воздействие растущих шоков катастроф // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. Москва: - 2020. - Т. 13. № 4. - С. 97-116.
3. Минакир П.А. К вопросу о теории экономических циклов и кризисов / П.А. Минакир // Журнал экономической теории. Москва: - 2009. - №2. - С. 4-16.
4. Mertens E. Structural Shocks and the Comovements between Output and Interest Rates. - Washington: Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, 2010. - 55 p.
5. Национальная Стратегия Развития на период до 2030 года: Постановление

Правительства Республики Таджикистан от 01.11.2016, №392. – 88 стр.

6. Ostrozhkova A. S., Dorozhkina N. I., Fedorova A. Yu. The problem of overdue debt of banks in the conditions of economic instability. *Sotsial'no-ekonomicheskie yavleniya i protsessy*. Москва: - 2017; - №5(12), - С.119–124.

7. Пилипенко О.И. Экономические шоки и циклическое развитие национальных финансовых систем // Вестник РУДН, серия Экономика. - 2015. - № 1. - С. 103-111.

8. Сандри Д. Смягчение влияния глобальных финансовых шоков на экономику стран с формирующимся рынком. [Электронный ресурс] – 19.05.2020г. URL: <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2020/05/19/blog-dampening-the-impact-of-global-financial-shocks-on-emerging-market-economies>. Дата обращения: 16.10.2023г.

9. Тагоев М.Р. Группа Всемирного Банка: ее позиция и роль в предотвращении и смягчении последствий COVID-19 /М.Р.Тагоев// Журнал «Таджикистан и современный мир». Центр стратегических исследований. Душанбе: - АООТ «Аржанг», - 2021, - №3 (75), - С.153-163.

10. Тагоев М.Р. Вопросы управления государственным долгом и мировой опыт его реализации в кризисных условиях // Вестник Педагогического университета. Естественные науки// Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни. - Душанбе: 2022, №4(16), С.138-144. [http://esn.tgpu.tj/doc/2022/n4/%E2%84%964\(16\)2022.pdf](http://esn.tgpu.tj/doc/2022/n4/%E2%84%964(16)2022.pdf)

11. Уайт О. Совокупность работ Дэвида Фармера: ретроспективный и перспективный взгляд // Международный журнал теории и поведения организаций. Москва: - 2016. - № 19 (1). - С. 103-112.

12. Циманн Ф. Влияние структурной политики на макроэкономическую стабильность // Вестник международных организаций. Москва: - 2013. - Т. 8. № 4. - С. 40-76.

13. Эффекты переноса валютных курсов на инфляцию в странах – участницах ЕАБР / Специальный доклад ЕАБР [Электронный ресурс]. –2019, Дата доступа: 15.10.2023г. https://eabr.org/upload/iblock/d31EABR_Special_Report_A5_06_2019.pdf

УДК 368.911.112(575.3)

Тагоева Р.Г.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Рассмотрены проблемы развития страхования на рынке страхования Республики Таджикистан. Определяется содержание страховых услуг, они представляют собой процесс предоставления финансовой защиты от риска возможных непредвиденных событий в будущем в виде возмещения убытков, физическим или юридическим лицам из средств страхового фонда, который находится в распоряжении страховой компании. Отмечено, что страховой рынок постепенно формируется, при этом, хотя в определенных отраслях страхования сохраняется ещё обязательное страхование, все же, приоритет отдается добровольным видам страхования. Подчеркивается, что в условиях рыночной экономики, страховая компания должна эффективно использовать средства страхового фонда, развивать рентабельные виды страхования, совершенствовать механизм продажи страховых продуктов и разработать новые виды страховых услуг.

Ключевые слова: страховые услуги, страховой фонд, рынок, оформлении договора, страховые отношения, механизм продаж, страховые продукты, разработка, новые виды, стратегии развития.

Тағоева Р.Г.

ПРОБЛЕМАҲО ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛ КАРДАНИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Масъалаҳои рушди суғурта дар бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Мазмуни хизматрасониҳои суғурта муайян карда шуда, онҳо раванди таъмини ҳифзи молиявиро аз хавфи рӯйдодҳои эҳтимолии ғайричашмдошт дар оянда дар шакли ҷуброни зарар ба шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ аз ҳисоби маблағҳои фонди суғурта, ки дар ихтиёри ширкати суғурта мебошанд. Қайд карда мешавад, ки бозори суғурта тадричан рушд меёбад ва ҳарчанд суғуртаи ҳатмӣ дар баъзе бахшҳои суғурта боқӣ мондааст, афзалият ба намудҳои ихтиёрии суғурта дода мешавад. Таъкид мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозор ташкilotи суғуртави бояд аз маблағҳои фонди суғурта самаранок истифода барад, намудҳои камхарчи суғуртаро инкишоф диҳад, механизми фуруши маҳсулоти суғуртавиरो такмил дода, намудҳои нави хизматрасонии суғуртавиरो инкишоф диҳад.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои суғуртавӣ, фонди суғурта, бозор, иҷрои шартнома, муносибатҳои суғурта, механизми фуруш, маҳсулоти суғуртавӣ, рушд, намудҳои нави хизматрасониҳо, стратегияҳои рушд.

Tagoeva R.G.

PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE INSURANCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The problems of insurance development in the insurance market of the Republic of Tajikistan are considered. The content of insurance services is determined; they represent the process of providing financial protection against the risk of possible unforeseen events in the future in the form of compensation for losses to individuals or legal entities from the funds of the insurance fund, which is at the disposal of the insurance company. It is noted that the insurance market is gradually taking shape, and although compulsory insurance still remains in certain branches of insurance, priority is given to voluntary types of insurance. It is emphasized that in a market economy, an insurance company must effectively use the funds of the insurance fund, develop cost-effective types of insurance, improve the mechanism for selling insurance products and develop new types of insurance services.

Key words: insurance services, insurance fund, market, contract execution, insurance relations, sales mechanism, insurance products, development, new types, development strategies.

После приобретения государственной независимости в Таджикистане начался период экономических реформ. Страховые услуги представляют собой процесс предоставления финансовой защиты от риска возможных непредвиденных событий в будущем в виде возмещения убытков, физическим или юридическим лицам из средств страхового фонда, который находится в распоряжении страховой компании. Услуги могут охватывать различные области, такие как охраны здоровья, транспорт, жизни, имущества, бизнеса и другие. Соответственно в результате катастрофических природных явлений, которые приводят к большим потерям, являющимися причинами возникновения не контролируемых человеком ущербов, в результате которого появляется необходимость в страховании.

Наряду с ростом обще рыночных процессов нарастает и участие страхования в общественном воспроизводстве, формируются акционерные страховые компании и наравне с этим, появляются новые виды страховых услуг. Страховой рынок со временем сформируется и вместе с тем, больше всего возникает потребность к добровольным видам страхования [4]. А также во время составления страхового соглашения появляются страховые отношения, считающиеся главным составляющим страхового рынка.

Таким образом в Таджикистане страховые услуги развиваются медленно, поскольку население не привыкло к этому типу услуг. Многие люди предпочитают накапливать деньги и решать проблемы по мере их возникновения, вместо того, чтобы обратиться к страховым компаниям. В связи с этим рынок страховых услуг в Таджикистане крайне отстающий, и качество услуг низкое.

Страховые компании в Таджикистане также сталкиваются с другими проблемами, такими как отсутствие профессиональных кадров, ограничения в законодательстве и высокий уровень коррупции. Однако, в последнее время, правительство Таджикистана предпринимает действия для стимулирования развития страхового рынка, как среди населения, так и среди бизнеса.

Страхование играет очень важную роль в экономике любой страны и является одним из ключевых инструментов для защиты от финансовых потерь, связанных с непредвиденными событиями, такими как пожар, кража, затопление, стихийные бедствия и др.

С развитием рыночных отношений страхование приобретает объективно востребуемый рынком характер в услугах по защите интересов человека. Развиваясь, эта сфера становится самостоятельным видом бизнеса, хотя это не исключает, что страховая защита граждан осуществляется различного рода институтами исполнительной власти государства, например, система пенсионного, социально, медицинского страхования. [2, 5-6].

Следовательно, малые и средние бизнесы в Таджикистане имеют ограниченные ресурсы и, в большинстве случаев, не имеют финансовых возможностей для восстановления после серьезных финансовых потерь, вызванных вышеуказанными событиями. Страхование может помочь сохранить их финансовое положение в будущем и обеспечить уверенность в завтрашнем дне, что подчеркивает актуальность данной темы в условиях нашей стране.

Страховая компания выполняет работы по образованию и расходованию страхового фонда, являющего основной частью страхового рынка, в котором предусматриваются общественные, групповые, коллективные выгоды, вследствие чего происходит взаимоотношение между сторонами рынка страхования. Наряду с этим, страховая компания занимается заключением договоров страхования, особенность которого состоит в технико организационном объединении процессов, приводящихся на основе самофинансирования. Страховая компания состоит в производственных отношениях определяющих и функционирование на основе самофинансирования и страховые компании, в том числе государственная страховая организация «Таджиксугурта», используют современные способы расчета страховых операций.

Нужно подчеркнуть, что страхователь, свободно по своему усмотрению использует полученный доход и при выборе порядка распределения этого дохода он независим. При составлении контракта с клиентом страховая компания не ограничена, она свободно комплекс страховых услуг и этот особенность влияет на рынок страхования. В условиях рынка, происходит колебание спроса и предложения, что приводит к поступлению новых услуг с хорошим качеством. В основном, успешность на страховом рынке не зависит от конкуренций, он - результат деятельности организации, что работники должны правильно организовать работу, использовать современные методы и формы реализации страховых услуг. При формировании страховые компании отдадут предпочтения основам страховой

культуры, что оно считается основой деятельностью компании.

В условиях рыночной экономики, страховой компании целесообразно использовать накопленные взносы страхового фонда, расширять прибыльные виды страхования, совершенствовать механизм продажи страховых услуг и вести новые виды страховых продуктов.

По мнению Цыганова А.А. Страховой рынок представляет собой совокупность различных институтов и соответствующих им механизмов, в целях снижения транзакционных издержек, ограничивающих и структурирующих поведение экономических агентов по поводу создания, купли-продажи и потребления страховых услуг [5, 64].

На наш взгляд, страховой рынок является экономическим и финансовым отношением, основанным на приобретении и реализации страхового продукта и обеспечивающие взаимосвязь между страхователем и страховщиком. Основой существования страхового рынка является закон стоимости, закон спроса и предложения, что представляют собой первостепенные экономические законы.

В соответствии уровня развития экономики нашей страны, нами предложены для создания комплекса страховых продуктов, которые соответствуют потребностям малого и среднего бизнеса в Таджикистане, следующие стратегии развития:

1. Изучите наиболее вероятные риски, которым подвергается малый и средний бизнес в Таджикистане. Страховые случаи могут быть пожар, кража, затопление, стихийные бедствия и др. С этой информацией можно создать комплекс страховых продуктов, который поможет обеспечить защиту от этих рисков.

2. Проводя опрос среди малых и средних бизнесов, нужно определить потребность на важные виды страховых продуктов для них и какие они готовы оплатить. Это позволит создать комплекс страховых продуктов, который соответствует потребностям и возможностям этого сектора экономики.

3. Создание партнерства с лучшими страховыми компаниями, которые больше всего охватили страхового рынка в Таджикистане. Это может помочь упростить процесс создания комплекса страховых продуктов и обеспечить доступ к наилучшим условиям страхования для малых и средних бизнесов.

4. Проведение обучения и консультирование для малых и средних бизнесов, чтобы помочь им лучше понимать значимость страхования и как защитить свой бизнес от разных рисков.

Таким образом, создание комплекса страховых продуктов для малого и среднего бизнеса в Таджикистане может быть достигнуто путем анализа рисков, опроса среди бизнес-сообщества, партнерства с лучшими страховыми компаниями и проведения обучения и консультирования.

Страховой рынок - сложная, взаимосвязанная система, которая включает различные структурные компоненты, и структура страхового рынка Республики Таджикистан формируется из (см. рис. 1):

- системы государственного контроля страхового рынка;
- ассоциаций страховых компаний;
- страховых компаний;
- застрахованных лиц;
- страховых продуктов.

Рисунок 1. Структура страхового рынка

Для того, чтобы определить роль страхового сегмента финансовых рисков, надо учитывать особенности совершенного отечественного страхового рынка и целесообразности обращения к статистическим данным.

Приведение показателя в таблицы 1 обсуждают о количестве страховых (перестраховочных) компаний и их филиалов в Республике Таджикистан в 2022 году.

Таблица 1. Количество страховых (перестраховочных) организаций и их филиалов в 2022 г. (в единицах)

Наименование	2021	2022	Изменения (+/-)
Страховые организации	19	16	-3
Государственные страховые организации	2	1	-1
Негосударственные страховые организации	17	15	-2
Филиалы страховых организаций	72	67	-5

Источник: разработано на материалах Национального банка Таджикистана. <http://www.nbt.tj/tj/>. Дата обращения 13.2022.

Между тем, оценить перспективы развития страхования возможно, анализируя статистические данные в разрезе времени. В таблице 2 представлены изменения основных показателей страховой компании по финансовому риску с 2019 по 2021 год.

Как отражено в таблице 2 на протяжении периода с 2019 года по 2021 год, отмечается положительная тенденция для каждого анализируемого показателя, за исключением обязательного страхования. В период с 2019 года по 2020 год, данный показатель сократился с 72,9 до 66,6, а затем в следующем периоде до 2022 года продолжил уменьшаться до 61,0. Это значение незначительно и указывает на то, что только 21,3% от общего объема страховых премий было выделено на выплаты по обязательному страхованию. Другой показатель - количество заключенных договоров по сравнению с 2020г. уменьшилось на -17,05 и с 2022г. на 1,64 (% или единиц).

Отсюда, устойчивое и динамическое развитие других показателей полагает, что все виды страхования имеют увеличения, не используя полностью весь потенциал компании, но имевший определенные ресурсы для этого (см. таб. 2).

Таблица 2. Основные показатели страхового (перестраховочного) рынка Республики Таджикистан за 2019в 2022 г.

Наименование	2019	2020	2021	Относительное отклонение, %	
				2019 /2020	2019 /2021
Страховые премии (взносы) по договорам страхования, млн. сомони. в том числе:	234,3	235,8	287,0	0,64	22,5
Обязательное государственное страхование	1,0	1,0	1,1	-	10,0
Обязательное страхование	72,9	66,6	61,0	-8,64	- 16,32
Добровольное страхование	160,4	168,3	225,0	4,93	40,27
Количество заключенных договоров, тыс. единиц	2003,5	1 662,0	1 970,6	-17,05	-1,64
Выплаты по договорам страхования, млн.сомони. в том числе:	15, 2	19,0	91,8	25,0	503,95
Обязательное государственное страхование	0,1	0,2	0,3	100,0	200,0
Обязательное страхование	1,6	1,6	2,2	0	37,5
Добровольное страхование	13,6	17,2	89,3	26,47	556,62
Страховые премии (страховые взносы) перестрахование, млн. сомони	62,7	55,6	83,5	-11,32	33,17
Коэффициент выплат	0,06	0,08	0,31	33,33	416,66

Источник: разработано на материалах Национального банка Таджикистана. <http://www.nbt.tj/tj/>. Дата обращения 13.01.2021.

По материалам таблицы видно, что в 2021г. страховые выплаты и компенсации составила 91,8 млн. сомони сравняя с 2020г. увеличились на 72,8 млн.сомони или в 4,8 раза больше. В этом направлении намечается вклад следующих страховых организаций: ООО «ТС Бима» - 80,6 млн.сомони, КВД "Тоҷиксуғурта" - 6,3 млн.сомони, АО "Суғуртаи аввалини миллӣ" - 2,2 млн.сомони и вклад других страховых организаций - 2,7 млн.сомони, которые направлены на покрытие финансовых потерь от страховых случаев.

В 2021 году страховая премия, передаваемая на перестрахование в системе страхования, составит 83,2 млн.сомони и сравняя этот показатель с 2020 года мы замечаем увеличения на 27,6 млн.сомони (49,6%). Данная операция в основном обусловлена перечислением страховой премии перестраховочным организациям под управлением ООО «ТС Бима» в сумме 79,8 млн.сомони (95,9 процента этих средств), ОсОО «ТС Мехнат» на сумму 1,5 млн.сомони, ОсОО «Сугуртай Шарк» на сумму 587,6 тыс. сомони и ОсОО «Суғуртаи Тоҷик ва Чин» на сумму 449,3 тыс.сомони.

Еще одной важной составляющей рынка страховых услуг является финансовая устойчивость страховых компаний. Т. С. Васильева отмечает, что финансовая устойчивость страховых компаний заключается в использовании финансовых ресурсов, что позволяет страховщикам быть платежеспособными [1, 32-41].

Основываясь на итогах анализа, сложно сделать заключение о том, что некоторые виды страхования следует классифицировать как одну из наименее развитых сфер страхового рынка. Параллельно с этим, можно утверждать, что страхование в стране

обладает значительным потенциалом и перспективами. Одновременно с этим, можно сделать вывод, что страхование в стране обладает значительным потенциалом и перспективами (см. таблица 3).

Таблица 3.

Количество и основные показатели развития страховых (перестраховочных) компаний в 2020г

№	Наименование организаций	Уставной Капитал	Активы	Обязательство	Отклонение активами и обязательствами	
					+, -	в %
1	ГУП «Таджиксугурта»	5200,0	51 876,6	45 987,2	5889,4	11,3
2	ГУП «Таджиксармоягузор»	15675,0	33653,5	12 610,4	21043,1	62,5
3	АООО«Спитамен Сугурта»	87742,1	96589,7	3 297,5	93292,2	96,5
4	ООО«ТС «Муин»	2 727,2	15773,4	10 347,7	5425,7	34,3
5	ООО «Страхование 21 века»	2 719,1	3807,8	- 481,8	3326	87,3
6	АОЗ«СО Кафил»	1000,0	1 599,0	556,0	1043	80,29
7	АОЗ СО «Первое национальное страхование»	500,0	187135,6	104 430,5	82705,1	44,19
8	ООО «СО БИМА»	500,0	83322,4	82 494,8	827,6	0,99
9	ООО«СО Доверие»	500,0	1359,6	854,7	504,9	37,1
10	ООО «СО «Труд»	500,0	2 277,3	1 314,5	962,8	42,2
11	ООО«СО Эсхата Страхование»	500,0	2 559,4	1 489,7	1069,7	41,7
12	ООО«СО Итминон»	500,0	1 962,3	504,7	1457,6	74,2
13	ООО«Страхование Востока»	500,0	1 059,3	366,1	693,2	65,4
14	ООО«СО Мехрубон»	500,0	1 824,9	1 068,7	756,2	41,4
15	ООО «Страхование Таджики и Китаец»	500,0	542,9	248,6	294,3	54,2
16	ООО «СО Сипахр»	500,0	260,7	71,5	189,2	72,5
17	ООО «СО Такаффул»	500,0	490,9	11,9	479	97,5
18	ООО «Центр по поддержке взаимного страхования»	19,1	1 202,2	1 155,3	46,9	3,9
	Всего	120582,5	487 297,5	266 328,0	220005,9	45,3

Источник: на материалах Национального банка Таджикистана. <http://www.nbt.tj/tj/>.
Дата обращения 13.01.2021.

Из предоставленной в таблице 3 информации можно сделать вывод, что доля услуг, предоставляемых ГУП "Тоджиксугурта", ГУП "Тоджиксармоягузор", ООО "Спитамен-Сугурта" и ООО "СО Муин", превышает на рынке страхования. Объем активов страховых компаний распределяется между ЗАО СО "Первое национальное страхование", ООО "Спитамен-Сугурта" и ООО "СО БИМА".

Так как, в условиях рынка конкуренция на рынке страхования и появление новых конкурентов, низкая осведомленность населения о необходимости страхования,

нестабильная политическая и экономическая ситуация в стране, мошенничество со стороны клиентов и сотрудников страховых компаний, и риск неблагоприятных климатических условий, которые могут привести к убыткам страховых компаний. Следовательно, для управления рисками в отрасли страхования страны, можно использовать следующие стратегии развития:

1. Разработать стратегии по снижению риска, такие как улучшение процессов управления, данными, рассмотрение подходов к уменьшению мошенничества, и т.д.
2. Разработать методы оценки рисков и управления ими.
3. Развивать и применять новые технологии и инновации в индустрии, такие как страхование на основе Blockchain и Интернет вещей.
4. Развивать партнерские отношения с правительственными и другими агентствами, такими как метеослужба для получения дополнительной информации об основных рисках.
5. Проводить функции мониторинга и оценки рисков и прогнозирования, чтобы быстро реагировать на изменения внешней среды.

В целом, оценка рисков и управление рисками в страховании - это сложный процесс, но он позволит страховым компаниям в Таджикистане более успешно справляться со своими задачами и избежать убытков.

Развитие компании первым шагом связанной с минимизации рисков, является тщательный анализ рисков, связанных с деятельностью, чтобы определить, какие мероприятия могут быть приняты для защиты доходов.

В основном в условиях стремления к аграрно - индустриальному развитию экономики страны, каждой компании нужно принять ряда критерии, которые позволят минимизировать страховые риски в малом и среднем бизнесе:

1. Определение и оценки влияние первичных рисков, связанные с компании и следует учитывать все риски. (пожары, кражи, стихийные бедствия и т.д.).
2. Страхование на основе вышеописанных рисков, который создают условия для защиты бизнеса в случае возникновения каких-либо непредвиденных обстоятельств.
3. Составление план действий, которые нужно предпринять в случае, если возникновения страхового случая, чтобы максимально уменьшить ущерб.
4. Установление тесное взаимосвязь с страховой компанией, быть в курсе происходящий изменений, касающихся объекта страхования.

Таким образом, управляя рисками, которые создают барьеры в деятельности организации в дальнейшем содействует развитию бизнеса и защиты имущества.

Что касается страхование в региональном аспекте в Республике Таджикистан в разных регионах, можно выделить несколько основных рисков:

1. Экономический риск: Особенно малые и средние бизнесы часто ощущают экономические колебания на рынке в Таджикистане, которые могут снижать их доходы и прибыль. По региону Горно-Бадахшанской автономной области риск связан с удаленностью и трудной экономической обстановкой, несмотря на огромный потенциал развития туризма.

2. Риск изменения законодательства: законодательные изменения и политические риски могут влиять на малый и средний бизнес в Таджикистане. Например, в Кулябском регионе транспортные компании имеют высокий риск из-за нестабильности правил перевозки и постоянных изменениях налогового и законодательного режимов.

3. Кадровый риск: Отсутствие квалифицированных работников, а также нестабильность на рынке труда, могут создавать проблемы для малых и средних бизнесов. В Согдийской области сельское хозяйство сильно зависит от квалификации и доступности рабочей силы, что может привести к риску сельскохозяйственных предприятий.

4. Риск потери данных: с увеличением количества цифровой информации в малых и средних бизнесах возрастает угроза хакерских атак и утечки личных данных клиентов. Это

также может стать причиной угрозы конфиденциальности деловых секретов и информации о работниках.

На основе проведенного теоритической исследования нами определены следующие критерии минимизации рисков:

1. Использование экономических резервов и стратегического планирования, чтобы уменьшить влияние экономических колебаний на бизнес.

2. Изучение изменений законодательства и политических рисков. Инвестирование в квалифицированных сотрудников, предоставления возможность обучения и развития и снизить риск их потери.

3. Применение современных технологии и инфраструктуры для защиты данных и сокращения рисков нарушения конфиденциальности.

Следовательно, нужно проводить постоянный мониторинг среды и использование современных инструментов, которые помогут минимизировать риски в малом и среднем бизнесе в Таджикистане.

Мониторинг среды - это процесс, когда вы отслеживаете изменения внешней среды, которые могут повлиять на ваш бизнес. Для успешного мониторинга среды, очень важно правильно выбрать и использовать современные инструменты и технологии.

В частности, проведение анализа рынка и конкурентов позволит вам понять, как определенные услуги вписывается в общую картину рынка. Это также даст вам понимание, какие продукты или услуги могут быть лучше приняты на рынке, кто ваш конкурент и как вы можете отличаться от них. Для проведения анализа рынка и конкурентов вы можете использовать различные инструменты, такие как SWOT-анализ, тестирование пользователей или исследования рынка.

Организация мониторинг и анализ трендов помогают понимать, что происходит в мире и как это может повлиять на ваш бизнес. Вы можете использовать различные инструменты для мониторинга и анализа трендов, такие как Google Trends, мониторинг социальных сетей, просмотр новостных ресурсов и другие.

Оценка рисков является важным компонентом стратегического менеджмента организации. В динамичной и нестабильной бизнес-среде оценка рисков позволяет идентифицировать потенциальные угрозы и возможности, а также разработать эффективные стратегии и меры для их управления. [3, 14-17].

Кроме того, использование цифровых ресурсов и технологий поможет вам улучшить эффективность вашего бизнеса и снизить риски. Например, использование облачных систем хранения данных поможет лучше управлять вашей информацией и защитить от утечек или краха системы. Также вы можете использовать различные программные продукты для управления вашим бизнесом, упрощения работы и ускорения процессов.

Следовательно, изучая мнение исследователей мы выяснили, что развитию страховых услуг в Таджикистане способствуют следующие меры:

1. Разработка широких и доступных программ страхования жизни и здоровья для индивидуальных клиентов в Таджикистане.

2. Создание комплексных страховых продуктов для хозяйственного субъекта малого и среднего бизнеса.

3. Развитие новых видов страховых услуг, таких как киберстрахование и страхование от угона автомобилей.

4. Создание механизма защиты от стихийных бедствий для фермеров и жителей сельских районов, включая страхование сельскохозяйственных угодий от засухи и наводнений.

5. Внедрение новых технологических решений в сфере страхования для улучшения качества обслуживания клиентов и увеличения эффективности бизнеса.

6. Обучение клиентов и сотрудников страховых компаний базовым принципам и преимуществам страхования для создания более благоприятной и ответственной страховой среды в Таджикистане.

7. Повышение прозрачности и открытости страховых услуг для укрепления доверия клиентов и создания конкурентной среды на рынке страхования.

8. Развитие и внедрение инновационных методов и моделей для повышения финансовой состоятельности страховых компаний в Таджикистане.

Для реализации этих критериев страховых услуг в Таджикистане нами предложены следующие направления развития в этой сфере:

1. Организация образовательных программ для широкой аудитории, в том числе для малого бизнеса и населения Таджикистана.

2. Совершенствование законодательства для улучшения рынка страховых услуг.

3. Организация мероприятий и маркетинговых программ для привлечения большего количества клиентов.

4. Развитие и подготовки профессиональных кадров.

5. Организация культурного изменения восприятия страхования среди населения.

6. Увеличение конкуренции на рынке и повышение качества предоставляемых услуг.

7. Развитие новых страховых продуктов и услуг.

Нужно подчеркнуть, что страхование рисков доходов и прибыли играет значительную роль не только в рамках конкретной ведущей хозяйственной организации, но и на уровне всей национальной экономики.

Следовательно, важность страхования различных категорий рисков существенна для определения перспектив развития отрасли страховых услуг в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильева, Т. С. Теоретико-методические аспекты финансовой устойчивости страховых компаний / Т. С. Васильева // Научные записки молодых исследователей. – 2020. – 8(4). С. 32-41.
2. Васюкова, Л.К. Страхование [Электронный ресурс]: учеб. пособие для бакалавриата / Л.К. Васюкова, Ж.И. Лялина, Н.А. Мосолова, В.А. Останин. – Электрон. дан. – Владивосток: Дальне-вост. федерал. ун-т, 2017. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.438751>.
3. Козлова Полина Дмитриевна, Анохина Марина Егоровна. Оценка рисков организации // Современные технологии управления. ISSN 2226-9339. — №2 (102). Номер статьи: 10206. Дата публикации: 19.05.2023. Режим доступа: <https://sovman.ru/article/10206/>
4. Султонов З.С. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / Ашуров Г.Д., Султонов З.С. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(34)-2020, С. 206-210.
5. Цыганов А.А. Экономическое содержание понятий, характеризующих страховой рынок и его структуру // Финансы и кредит. 2008. №12 (300). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-soderzhanie-ponyatiy-arakterizuyuschih-strahovoy-rynok-i-ego-strukturu> (дата обращения: 17.11.2023).

Умаров Ҳ.У., Расулов Ҷ.К.

ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола таҷрибаи хориҷӣ оиди таъмини беҳатарию озуқаворӣ ва рушди бозори дохилии озуқаворӣ дар шароити минтақа мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муаммоҳои асосии таъмини аҳоли бо ғизои хушсифати ватанӣ ва роҳҳои таъмини истиқлолияти озуқаворӣ дар кишварҳои ИМА, Аврупо, Хитой ва баъзе кишварҳои собиқ Шӯравӣ, ба мисли Руссия, Беллорусь, Қазоқистон ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифта, вариантҳои хуби он барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст. Инчунин, масъалаи ҷалби бештари сармояҳои хориҷӣ ба минтақа ва самаранокии истифодаи иқтисодии захиравӣ-табии минтақа ва ҳалли таъмини беҳатарию озуқаворӣ дар шароити минтақаҳои кишвар нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди минтақа, таҷриба хориҷӣ, иқтисоди захиравӣ-табий, беҳатарию озуқаворӣ, бозори озуқаворӣ, сармоягузориҳо.

Умаров Ҳ.У., Расулов Дж.К.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

В статье анализируется зарубежный опыт обеспечения продовольственной безопасности и развития внутреннего продовольственного рынка в условиях региона. Основные проблемы обеспечения населения качественными отечественными продуктами питания и пути обеспечения продовольственной независимости в странах США, Европы, Китая и некоторых странах бывшего СССР, таких как Россия, Белоруссия, Казахстан и др. Также показаны вопросы привлечения большего количества иностранных инвестиций в регион и эффективности использования природных ресурсов региона и решение обеспечения продовольственной безопасности в условиях регионов страны.

Ключевые слова: региональная экономика, зарубежный опыт, природные ресурсы, продовольственная безопасность, продовольственный рынок, инвестиции.

Umarov H.U., Rasulov J.K.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN ENSURING FOOD SECURITY OF THE REGION

The article analyzes foreign experience in ensuring food security and developing the domestic food market in the region. The main problems of providing the population with high-quality domestic food products and ways to ensure food independence in the countries of the USA, Europe, China and some countries of the former USSR, such as Russia, Belarus, Kazakhstan, etc. The issues of attracting more foreign investment to the region and the efficiency of using natural resources are also shown. resources of the region and the solution to ensuring food security in the conditions of the regions of the country.

Keywords: regional economy, foreign experience, natural resources, food security, food market, investments.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ ин муаммои бисёрчанба ва муҳим ба шумор рафта, аз сатҳ ва дараҷаи таъмини аҳолии минтақаҳои кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ, таъмини талаботи рӯзафзуни аҳоли бо маҳсулотҳои ғизой вобастагӣ дорад. Аз ин хотир, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити бухрони молиявӣ-иқтисодӣ ва экологӣ хеле муҳим буда, истифодаи вариантҳои бехатарии он барои шароити минтақаҳои Тоҷикистон аз ғоида ҳолӣ нест.

Сабаби асосии норасоии озуқавориро дар минтақаҳои кишварҳои муҳаққиқон ва мутахассисони соҳа бо чунин сабаб рух медиҳанд:

- муносибатҳои кӯҳнашудаи заминдориро кишоварзӣ, ки ҳавасмандии истеҳсолкунандагони бахши кишоварзиро сушт менамояд;

- сатҳи пасти фарҳанг ва маданияти зироатчиғии мардум дар минтақаҳои мамлакат, ки ба рушди зироатчиғӣ ва инноватсия мегардад;

- норасоии захираҳои пулӣ-қарзӣ барои аз навкунии фондҳои асосии истеҳсолии кишоварзӣ, тақмили низоми агротехникӣ ва ғайра;

- аз ҳад зиёд таназулҳои заминҳои обии кишоварзӣ, ки ба шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва таъмин нагардидани бехатарии озуқаворӣ монеъ мегардад;

- зичии аҳоли дар минтақаҳои кишвар ва маҳдуд будани имкониятҳои барои пешбурди низоми хоҷагидорӣ, ки дар баъзе мавридҳо ба офатҳои табиӣ дар минтақаҳои кишвар оварда мерасон [1].

Таҷрибаи давлатҳои хориҷии рушдкардаи бахши кишоварзӣ нишон медиҳанд, ки дар аксарияти онҳо ба таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои авалияи озуқаворӣ диққати махсус дода мешавад. Барои мисол, дар ИМА, кишварҳои Аврупо, Ҷопону Чин ва як қисми кишварҳои собиқ Шӯравӣ, ба мисли: Россия, Қазоқистон, вазъи таъмини озуқаворӣ аҳоли ҳамчун маҳаки асосии сатҳи бехатарии иқтисодӣ баҳогузори карда шуда, сиёсати давлатӣ барои бартараф намудани сиёсати воридотивазкунанда равона гардида, воридот ва содироти баъзе маҳсулотҳои асосии озуқавориро манъ менамояд. Ин чорабиниҳо ба хотиरे амалӣ карда мешавад, ки баъзе маҳсулотҳои ниёзи авваларо соҳибкорон бо нархҳои арзон ворид намуда, дар дохили мамлакат бо нархи якчанд маротиба қимат мефурӯшанд. Пиёда намудани ин сиёсати давлатӣ барои истеҳсолкунандагони ватанӣ ва қонеъ гардонидани талаботи ҳарузаи аҳоли бо маводҳои ғизой, бахусус ғалладонагӣҳо, биринҷ, гӯшт ва ғайра роҳандозӣ мегардад.

Аз ин гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳар як давлат вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва иқтисодии захиравӣ-табиӣ худ ба таъмини бехатарии озуқаворӣ кӯшиш ба харҷ дода, то чое дар ҳалли масъалаи мазкур саҳми худро мегузоранд. Дар ин раванд метавон таҷрибаи давлати ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Норвегия, Ҷопон, Ҳоланд ва як қисми кишварҳои собиқ Шӯравӣ боиси дастгирӣ буда, дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва минтақаҳои агросаноатӣ нақши қалидӣ дорад.

Аз охири солҳои 50-уми асри гузашта сар карда, якчанд маротиба кӯшиши таъмини аҳолии дунё бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба миён омада, фикру ақидаҳои мухталиф аз тарафи олимони Ғарбу Шарқ ва кӯшишҳои кишварҳои рушдкардаи иқтисодиро бояд қайд намуд, ки онҳо имконияти афзоиши аҳолии дунёро аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ, инчунин меёри энергияи ғизой ба ҳар сари аҳоли бо миқдори зарурӣ ва сифати баланд дар кураи Замин роҳандозӣ карда шудааст.

Ҳамзамон, раванди ҷаҳонишавӣ ба сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад [5]. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир масъалаи таъмини озуқаворӣ ва маводҳои ғизой тавассути чораҳои дастаҷамъона ҳаллу фасл мегардад. Даҳолати давлатӣ дар ҳалли масъалаи бехатарии озуқаворӣ, барномаҳои давлатӣ ва минтақавиро дар ҳалли ин масъала вазифаи аввалиндараҷа мешуморанд. Дар аксарияти кишварҳои дунё дар мубориза бо гуруснагӣ ва танзими бахши кишоварзӣ нисбати кишварҳои рубатарикӣ маблағҳои молиявӣ зиёд равона карда мешавад. Ин ҷо, кишвари Канадаро қайд кардан мумкин аст, ки дар ММД зиёда 2 триллион доллар барои лоиҳаҳои

байналмилалии кӯмаки башардӯстона, бахусус барои дастгирии озукаворӣ, ки зиёда аз 5 миллиард доллар чудо карда мешавад, ки новобаста аз нуфузи дигар кишварҳои хориҷӣ чунин тадбирҳо баҳри беҳтар кардани таъмини ғизоӣ барои табақаи камбизоати кишварҳои рӯ ба тараққӣ хеле муҳим мебошад.

Дар шароити муосир кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ, аз ҷумла Иттиҳоди Аврупо, таваҷҷӯҳи олимон ва мутахассисон бештар ба ҳалли масъалаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ҷалб намуда, афзоиши босуръати иқтисодӣ ва ҳамгириҳои минтақавӣ хеле назаррас мебошад. Таҷрибаи кишварҳои мазкур, ки роҳи дуру дарозро дар таъмини бехатарии озукаворӣ тай намудаанд барои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, махсусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиат ҳолӣ нест. Кишвари Олмон дар ҳалли масъалаи таъмини бехатарии озукаворӣ дар Аврупо локомотиви асосӣ мебошад ва аз рӯйи ин бахш дар таҳия ва татбиқи сиёсати аграрии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ғаъл буда, он яке аз самтҳои муҳими таъмини бехатарии озукавории мамлакатҳои Аврупоӣ масҳуб меёбанд.

Дар кишвари Олмон ва баъзе дигар давлатҳои Аврупоӣ таъмини бехатарии озукаворӣ дар ҷойи аввал гузошта шуда, онҳо ба масъалаҳои ҳифзи истеъмолкунандагони ватанӣ, таъмини бехатарии экологӣ ва ҳифзи экосистемаи минтақавӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд. Ба ин созмонҳо Ташкилоти муҳофизати Олмон (BMELV), Ташкилоти озукаворӣ ва кишоварзии Созмони Миллалӣ Муттаҳид (FAO), Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ (ГУТ) ва амсоли инҳоро шомил намудан мумкин аст, ки дар зери ташкилоти зерин, Codex Alimentarius (Кодекси озукавории ҶАО), ки дар 170 кишвар аъзои он ғаъолият намуда, ҳамчун ташкилоти бузурги Иттиҳоди Аврупоӣ, зери 30 шубҳа ғаъолият намуда, коркарди меёрҳо, дастурҳо ва коркарди саноатии сифат ва бехатарии озукавориро омода менамоянд. Қайд кардан зарур аст, ки меёрҳои таҳиякардашуда, онҳо бояд ба қонунгузориҳои миллии кишварҳои ҷаҳон мутобиқат намуда, дар шакли тавсияҳо барои дигар давлатҳои аъзои ташкилоти мазкур пешниҳод мегарданд. Аз ин хотир, дар сатҳи Иттиҳоди Аврупо ва ҳуди Олмон се мақсади асосӣ қонуни таъмини бехатарии озукаворӣ амалӣ мегардад:

- ҳифзи саломатии аҳоли (танҳо маҳсулотҳои ғизоии бехатар ба фурӯш бароварда мешавад);

- ҳимояи истеъмолкунандагон аз қаллобӣ ва истеҳсоли маҳсулоти безарар;
- маълумоти дурусти оммавӣ.

Вазифаи миёнаравиро дар аксари кишварҳои Иттиҳоди Аврупоӣ, ки дар содироти озукаи ҷаҳонӣ мавқеи махсус доранд, дар сиёсати кишоварзӣ оид ба таъмини бехатарии озукаворӣ дар доираи ин Иттиҳод мебошад. Тибқи меёрҳои, ки баҳои сатҳи таъмини бехатарии озукавориро муайян менамоянд, истиклолияти озукаворӣ, дастрасии аҳолии ғаъоли иқтисодӣ ва аз нигоҳи ҷисмонӣ ҷавобгӯ будани озукаворӣ, сифат ва безарарии ғизоӣ истеъмолшаванда, сатҳи захираҳои озукаворӣ ва ғайраро шомил намудан мумкин аст, ки барои таъмини бозори дохилии озукавории кишвар хизмат менамоянд. Сиёсати агрозукаворӣ дар ин вазъ ба баланд бардоштани сифати низоми нави бехатарии озукаворӣ ва бартараф намудани хатари гуруснагӣ равона карда мешавад.

Таби даҳсолаҳои охир истеҳсоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва безарар, ё ки ба андешаи аврупоӣҳо истеҳсоли маҳсулоти экологии кишоварзӣ аҳамияти махсус дорад. Таби солҳои 1995-2014 шумораи хоҷагиҳои экологӣ дар кишвари Олмон ба 6,6 то ба 23 ҳазор адад, майдони кишт бошад аз 310 ҳазор то ба 1 млн. га расонида шудааст. Чунин вазъро ба рушди босуръат ва талаботи рузафзуни мардум ба ин навъи маҳсулот ва ҷалби зиёди субсидияҳо ва сармояҳо ба истеҳсоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тозаи кишоварзӣ рабт дода мешавад. Ва "...таби даҳсолаҳои охир мақомоти Федералии Олмон дар баҳши сиёсати агрозукавории мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупоӣ, барои гузаштан ба усули анъанавӣ, яъне истеҳсолоти маҳсулотҳои органикӣ, аз ҷониби ширкати Эко ёрдампулиҳои махсус чудо карда мешавад, ки ҳаҷми он дар дар шароити муосир рушд ёфта истодааст. Ҳар як истеҳсолкунандаи ватнӣ, дар навбати худ, барои нигоҳ доштани раванди ин шакли истеҳсолот ҳавасмандии молиявӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла мукофотпулӣ мегирад..." [2,3].

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар миёни кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар низоми васеи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ хеле ғаёл буда, дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ дар таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ, риояи ҳуқуқ ва озодиҳои истеъмолкунандагони ватнӣ ва саломатии аҳоли, муҳити табиӣ-иқлимӣ таҷрибаи бой дошта, омӯхтани он барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маврид мебошад.

Таҷрибаи кишвари Канада ва дигар малакатҳои Амрикоӣ низ дар бахши таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ хеле назарас аст. Ин ҷо, қайд кардан зарур аст, ки тайи даҳсолаҳои охир Канада дар бахши сиёсати аграрӣ давлат ба масъалаи таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулотҳои озуқаворӣ диққати махсус медиҳад ва корхонаҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайритиҷоратӣ хеле ғаёл мебошанд.

Консепсияи ягонаи таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар нақшаи дурнамои таъмини ғизои Канада аз соли 1998 оғоз гардида, дар тӯли 50 соли охир як кишвари хеле бузурги истеҳсолкунандаи маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Таҳияи чунин барномаҳо ба афзоиши ҳаҷми маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ҳамчун омили асосии баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум мебошад. Таҳияи чунин чорабиниҳо дар ин мамлакат ба таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки пеш аз ҳама, дар барномаи давлатӣ ва минтақавӣ ҷой гирифта, ба мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин ташкилотҳои ҷамъиятӣ иштіроки ғаёл намуда, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ҳамаи кишварҳои дунё саҳмгузор буда, дар доираи ҳадафҳои Саммити ҷаҳонӣ, ки соли 1996 таъсис ёфтааст, роҳандозӣ мегардад.

Ҳангоми омӯхтани таҷрибаи ин кишвар дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ метавон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон модели пайгирифтаи Канадаро дар бахши паст намудани сатҳи камбизоатӣ, низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он, ки моҳе на камтар аз 900 доллар маош мегиранд, хеле муҳим ва арзишманд мебошад. Бо назардошти иқтисодӣ бузурги майдони заминҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ минтақаҳои ҷумҳурӣ омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи Олмон ва Канада дар рушди кишоварзии органикӣ, ки ба нигоҳ доштани ландшафти табиӣ ва экологияи минтақаҳо мусоидат менамояд, хеле муҳим мебошад.

Соли 1996 дар Саммити ҷаҳонии озуқаворӣ дар Рим Эълумияи Рим оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ҷаҳонӣ ва нақшаи амалӣ намудани он пешниҳод карда шуд, ки дар он принципҳои ба даст овардани бехатарии ғизо дар сатҳи ҳар як шахс, хонавода, минтақа, кишвар ва тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ тасдиқ карда шудааст. Тағйироти кулӣ дар сиёсати аграрии ИМА натиҷаи бӯҳрони солҳои 1929-1933 ба ҳисоб меравад. Коҳиши яку яқбораи фуруши маҳсулоти кишоварзӣ ва пастравии нархҳо дар ин давра вазъи корхонаҳои кишоварзиро душвор намудааст. Тақрибан аз нисф зиёди онҳо муфлис шуда, маҷбур шуданд хоҷагиҳои худро ба ҷойи гавари қарз ба бонкҳо ва ширкатҳои миёнарав супоранд. Ҳукумат маҷбур шуд, ки ба қарзи хоҷагиҳо моратория эълон намуда, барои барқароркунии соҳаи кишоварзӣ қонуни махсус оид ба мувозинат овардани нархҳои маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзиро дар соли 1990 ба таб расонад. Ҳамаи ин нақшаи давлатро дар рушди соҳаи кишоварзӣ, сиёсати барҳам додани «қайчии нархҳо»-ро муайян намуда, ба бахши кишоварзии Амрико таъсири хеле бузург ворид карда шуда, дар ин давра оғози низоми танзими давлатӣ тақмил ва рушд ёфтааст.

Сиёсати содиротӣ ва воридотӣ оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Масалан, ИМА кишваре мебошад, ки танҳо 1%-и аҳолии он дар истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ машғул буда, вай натавонад эҳтиёҷоти худро бо маҳсулотҳои ғизои ватанӣ таъмин мекунад, балки яке аз кишварҳои асосии содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Пешниҳоди бештари субсидияҳо ба содироти маҳсулоти озуқаворӣ дар ин кишвар имкон медиҳад, ки барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар ҷаҳон пешсаф ва рақобатпазир бошанд. Ин шакли дастгирии молиявии давлат имкон медиҳад, ки дар оянда ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ зиёд гашта, тавассути кӯмакҳои имтиёзҳои молиявии давлатӣ ин кишвар пешсаф бошад.

Ҳачми андозаи миёнаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ИМА 200 гектарро ташкил дода, шумораи хоҷагиҳои калони он, ки ба зироатчиӣ машғул мебошанд, якчанд ҳазор гектарро ташкил медиҳад. Механикунонӣ ва истифодаи инноватсия дар ин хоҷагиҳо ба дараҷае баланд мебошад, ки онҳоро 15-20 коргар идора менамояд. Тибқи маълумоти соли 2020, танҳо 12500 хоҷагии деҳқон калон ё 6%-и шумораи умумии он 75%-и тамоми маҳсулоти кишоварзии ИМА-ро истеҳсол менамояд ва он ҳадди ниҳой худро надорад.

Баъд аз соли 1945 бо камчини маҳсулоти озуқаворӣ дар солҳои аввали бади ҷангӣ, вазифаи васеъ кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Аврупо низ гузошта шуд, ки ҳам афзоиши истеҳсоли озуқаворӣ ва ҳам беҳтар шудани тавозуни пардохтро дар назар дорад. Бо ин мақсад ба деҳқонон сатҳи муайяни даромад кафолат дода шуда, тадбирҳои дастгирии нархҳо таъмин гардида, қарзҳо ва субсидияҳо барои ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, истифодаи усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ, мукамалгардонии хусусиятҳои минтақавӣ кормандон ва рушди иқтисодии бахши аграрӣ таъсир худро мерасонад.

Амали намудани барномаи дастгирии озуқаворӣ дар давраи бӯҳрони молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ нисбатан муҳим мебошад. Аз моҳи март соли 2009 шакли купон барои озуқа пешниҳод карда шудааст, ки он 33,1 млн. нафар баробар мебошад, ки он нисбати моҳи февралӣ ҳамаин сол 600 ҳазор зиёд мебошад. Аз аввали моҳи июни соли 2009 аз ҳар нӯҳ нафар амрикоӣ як нафар тамғаҳои озуқаворӣ истифода мебард, ки ба ҳисоби миёна барои ҳар як нафар он дар як моҳ 114 доллар рост меомад. Таҳияи ин барномаҳо Конгресси ИМА ба давраи ҳисоботи молиявӣ ба маблағи 54 млрд. ва дар соли 2010 бошад ин рақамҳо ба 60 млрд. доллар баробар мебошад.

Мувофиқи сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ кишварҳои ҷаҳонро ба чор гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

- кишварҳои мустақил - бо назардошти истеъмоли ҷорӣ ва фароҳам овардани захираҳои муайяни иқтисодӣ барои мақсадҳо ва шароити мусоиди аҳоли бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ пурра таъмин мекунанд;

- кишварҳои нисбатан мустақил - қисми асосии маҳсулоти озуқавориро истеҳсол менамоянд, ки миқдори ками ғизоӣ ворид карда мешавад;

- кишварҳои қисман вобастагӣ дошта - миқдори муайяни хӯроквориро аз дигар кишварҳо ворид менамояд;

- кишварҳои қисман вобастагӣ дошта - наметавонанд мустақилона мувофиқи меъёрҳои тавсияшуда барои аҳолии худсокинон ғизои кофӣ истеҳсол намоянд.

Дар шароити муосир танҳо баъзе кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта нисбат ба талаботи аҳолии зинда ба андозаи хеле зиёд маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол менамоянд. Масалан, дар Канада, Зеландияи Нав, ИМА, Фаронса ва баъзе кишварҳои дигар истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқи меъёрҳои тиббӣ талаботи аҳолиро ба таври назаррас зиёд менамоянд. Олмон, Италия, Испания ва бисёр дигар кишварҳои пешрафти иқтисодӣ ҳадди аққал 70-80% маҳсулоти озуқавориро ватаниро истеҳсол менамоянд.

Кишвари Чин дар масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз кишварҳои пешқадам буда, вай 7%-и заминҳои қорамӣ дунёро соҳиб буда, зиёда 22%-и аҳолии қорамӣ заминро бо маҳсулоти ғизоӣ таъмин менамояд. Агар тамоми озуқавориро дар ҷаҳон муқоиса намоем, талаботи сокинони ин кишвар шумораи зиёди аҳолиро бо маводҳои ғизоии худӣ қонеъ менамояд ва худӣ Чин дар дохили кишвар маҳсулоти зиёди озуқаворӣ истеҳсол менамояд. Аз ин хотир, ин кишвар наметавонад бо мушкилоти вобастагии маҳсулот ғизоӣ ва воридоти озуқаворӣ рӯ ба рӯ гардад. Шароити камғизоӣ ва гуруснагиро кишвари Чин иваз намуда, ин мафҳумро бештар дар комплекси агросаноатӣ барои талаботи худӣ бо ғизои ватанӣ бо нархи дастрас барои аҳоли ба андозаи зиёд қонеъ менамояд ва яке аз чораҳои махсус дар таъмини бехатарии озуқаворӣ ин сиёсати давлатӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсолоти ин ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ-техникӣ мебошад.

Дар кишвари Чин омили муҳимм муваффақият дар рушди баҳши кишоварзӣ ин чорӣ намудани техникаю технологияи муосири парвариши зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Ин дастовардҳои илми ҷаҳонӣ, ки он таҷрибаи аз кишварҳои пешқадам ва мутахассисони ватанӣ грифта шуда, ба раванди хочагидорӣ тибқи меъёрҳои махсус чорӣ карда шудааст. Дар доираи сиёсати аграрӣ ин кишвар зиёд намудани ҳаҷми маблағгузориҳоро ба баҳши кишоварзӣ ва ҳавасманднамоии истеҳсолот, чорӣ намудани дастовардҳои нави илмӣ-техникӣ пешбинӣ менамояд. Яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатии Чин ин маблағгузориҳои лоиҳаҳои илмӣ-техникӣ мебошад, ки аз ҷониби марказҳои илмии маҳаллӣ ва истгоҳҳои кишоварзӣ маблағгузорӣ гардида, тавассути курсҳои омӯзишӣ барои деҳқонон амалӣ мегардад.

Дар аксарияти давлатҳои рушкардаи иқтисодӣ тайи солаҳои охир яке аз муаммоҳои асосии ин таъмини аҳоли бо организмҳо ва ё маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) мебошад. Аксарияти онҳо талаботи аҳолиро бо маводи озӯкаи ватанӣ таъмин намуда, аз ҷониби дигар болоравии истеҳсолоти кишоварзиро аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулотҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда таъмин менамоянд. Кишвари Чин ва Ҳиндустон, ки кишварҳои сараҳоли дунё ба ҳисоб мераванд, таъмини маводҳои озӯкавории худро маҳз аз истеҳсоли маҳсулотҳои ирсӣ дигаргуншуда таъмин менамоянд. Ин раванд ба он хотир пиёда сохта мешавад, ки аз аввали солҳои 80-уми асри гузашта даромади аҳолии ин кишварҳо ва як қатор кишварҳои Шарқи Наздик, ки истеҳсоли баъзе аз маҳсулотҳои хӯрокашон ба организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда асос ёфтааст, хеле афзоиш ёфтааст.

Таҷрибаи ҷаҳонии таъмини бехатарии озӯкаворӣ нақши афзалиятноки давлатро дар ҳалли мушкилоти озӯкаворӣ, новобаста аз иқтидори табиӣ-захиравии минтақаҳо тақозо менамояд. Сиёсати давлат, ки ба таври назаррас аз пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзнок барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии низоми андозбандӣ ва амсоли инҳо манша мегирад дар кишварҳои содиркунандаи озӯкаворӣ хеле назаррас мебошад. Дар ин раванд, ба «...посух ба фишори СУС, консепсияи муносибати бисёрфункционалии идораи соҳаи кишоварзӣ ташаккул ёфта, дар конфронси Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба озӯкаворӣ ва кишоварзӣ (FAO) дар Нидерландия соли 1999 васеъ дастгирӣ карда шудааст...» [4,6].

Ҳамин тавр, барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини бехатарии озӯкаворӣ таҷрибаи ҳам кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ ва ҳам кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар рушди бозори озӯкавории минтақавӣ, ки ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд, хеле муҳим мебошад. Муаллифони таҷрибаи таъмини сатҳи бехатарии озӯкаворӣ дар ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупоӣ, Ҷопону Чин ва аксарияти кишварҳои собиқ Шуравӣ, ба монанди Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва ғайра дида баромада шудааст. Натиҷаи таҳлили таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки барои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва таъмини ғизои хушсифату аз нигоҳи экологӣ безарар дастгирии давлатии рушди минтақаҳои агросаноатӣ шартӣ муҳим мебошад.

Умуман, нақши давлат дар ин кишварҳо дар ҳалли масъалаи таъмини сатҳи бехатарии озӯкаворӣ, рушди самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти озӯкавории худӣ бо мақсади рушди бозори дохилии минтақавии озӯкаворӣ хеле назаррас мебошад. Вазъи соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ин ҷо муайянкунандаи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисоди минтақа ва сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор рафта, сиёсати агроозӯкавории давлатӣ, дар маҷмӯъ ба таъмини истиклолияти озӯкаворӣ равона мегардад.

АДАБИЁТ

1. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Продовольственная безопасность. Раздел 1. - М.: МГФ «Знание», 2007. - 544 с.

2. Зиеёв, Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов / Б.С. Зиеёв // Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2014. - №2/6 (144). - С.46-47.
3. Киёмидинов Х.К., Усманова М.А. Импортзамещение и продовольственная безопасность / Х.К. Киёмиддинов., М.А. Усманова // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. - Душанбе: 2019. С.56-60.
4. Марцинкевич В.И. Проблема эффективности в XXI веке: экономика США. – М.: Наука, 2006. - С. 290.
5. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.
6. Шералиев Э. Н., Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин - қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи миллий (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №1 (33). - Душанбе: «Сино», 2007. - С. 213-216.

УДК: 37.091

Факеров Х.Н.

МЕНЕҶМЕНТИ САРВАРӢ ДАР НИЗОМИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

Дар мақола менеҷменти сарварӣ ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ-иҷтимоӣ баррасӣ гардида, мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтани он баъди соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариш ба муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва иқтисодиёти бозорӣ таъкид шудааст. Муаллиф бо истифода аз усули таҷзия мафҳумҳои менеҷмент ва сарвариро дар алоҳидагӣ бояд баррасӣ карда, ҳамзамон дар баробари умумият ва алоқамандӣ доштани ин мафҳумҳо, инчунин мазмун ва моҳияти хоси онҳоро мушаххас кардааст. Дар мақола ҳамчун консепсияи илмӣ дар оғози асри ХХ дар ИМА дар заминаи таълифоти илмии Ф.Тейлор ба вучуд омадани “менеҷмент”, хусусан дар заминаи китоби “Принсипҳои идоракунии илмӣ” нишон дода шудааст. Ҳамзамон дар рушди мактаби менеҷмент, дар баробари олимони хориҷӣ, шахси олимони ватанӣ дар рушду такомули менеҷмент баён гардидааст. Дар натиҷаи ҷамъбасти назариёти мухталиф, муаллиф консепсияи роҳбар-сарварро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ пешниҳод ва асоснок кардааст. Муаллиф ба ташкилотҳо ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тавсия додааст, ки асосҳои идоракуниро ба кормандони худ омӯзонида, кормандони аломатҳои роҳбар-сарваридоштаро ҳанӯз дар марҳилаи аввал ошкор кунанд, то ки мавқеи муассисаи таълимиро дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ беҳтар карда тавонанд. Барои беҳтар шудани сатҳи омодагии роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҷдиди назар кардани озмуни «Директори сол» тавсия шудааст.

Вожаҳои калидӣ: менеҷмент, роҳбарӣ, сарварӣ, муассисаи таҳсилоти умумӣ, низоми таҳсилот, принсипҳои сарварӣ, омӯзгори соҳибмактаб, омӯзгор-сарвар, асосҳои идоракунии, хизматрасониҳои таълимӣ, сарварони ғайрирасмӣ, стандартҳои таълимӣ, инноватсия, рақобатпазирӣ, салоҳиятнокӣ.

Факеров Х.Н.

МЕНЕДЖМЕНТ ЛИДЕРСТВА В СИСТЕМЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье менеджмент лидерства рассматривается как экономико-социальная концепция и подчеркивается ее широкое использование после обретения независимости Республики Таджикистан и перехода к новым общественным отношениям и рыночной экономике. Используя метод декомпозиции, автору удалось рассмотреть понятия «менеджмент» и «лидерство» по отдельности, при этом он уточнил общность и актуальность этих понятий, а также их конкретное содержание и сущность. В статье показано возникновение «менеджмента» как научного понятия в начале XX века в США на основе научных трудов Ф. Тейлора, в частности на основе книги «Принципы научного менеджмента». При этом в развитии школы менеджмента, наряду с зарубежными учёными, также отмечен вклад отечественных учёных в развитие и совершенствование менеджмента. В результате обобщения различных теорий автором предложена и обоснована концепция руководителя-лидера в общеобразовательных учреждениях. Автор рекомендует организациям и учреждениям общего образования на первом этапе обучать своих сотрудников основам управления и выявлять признаки руководителей-лидеров с целью улучшения положения образовательного учреждения на рынке образовательных услуг. В целях повышения уровня подготовки руководителей общеобразовательных учреждений рекомендуется ежегодно организовать конкурс «Директор года».

Ключевые слова: менеджмент, руководство, лидерство, общеобразовательное учреждение, система образования, принципы лидерства, учитель с собственной научной школы, учитель-лидер, основы управления, образовательные услуги, неформальные лидеры, образовательные стандарты, инновация, конкурентоспособность, компетентность.

Fakerov Kh.N.

LEADERSHIP MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article examines leadership management as an economic and social concept and emphasizes its widespread use after the independence of the Republic of Tajikistan and the transition to new social relations and a market economy. Using the decomposition method, the author was able to consider the concepts of “management” and “leadership” separately, while he clarified the generality and relevance of these concepts, as well as their specific content and essence. The article shows the emergence of “management” as a scientific concept at the beginning of the twentieth century in the USA on the basis of the scientific works of F. Taylor, in particular on the basis of the book “Principles of Scientific Management”. At the same time, in the development of the school of management, along with foreign scientists, the contribution of domestic scientists to the development and improvement of management was also noted. As a result of generalizing various theories, the author proposed and substantiated the concept of a manager-leader in educational institutions. The author recommends that organizations and institutions of general education, at the first stage, train their employees in the basics of management and identify signs of leadership leaders in order to improve the position of the educational institution in the educational services market. In order to improve the level of training of heads of general education institutions, it is recommended to organize the “Director of the Year” competition annually.

Keywords: management, leadership, leadership, educational institution, education system, leadership principles, teacher from his own scientific school, teacher-leader, basics of

management, educational services, informal leaders, educational standards, innovation, competitiveness, competence.

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
(Рашидии Самарқандӣ)

Менеҷменти сарварӣ ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ-иҷтимоӣ баъди соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариш ба муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва иқтисодиёти бозорӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дода шуд. Бо мақсади таҳқиқоти асосноки илмӣ мо мафҳумҳои менеҷмент ва сарвариро дар алоҳидагӣ бояд баррасӣ кунем. Мавриди зикр аст, ки ин мафҳумҳо ба ҳам алоқаманд буда, дар баробари умумият доштан, инчунин мазмун ва моҳияти хоси худро доро мебошанд. Менеҷмент ҳамчун мафҳум ва консепсияи илмӣ дар оғози асри XX дар ИМА пайдо шудааст. Асосгузори он Ф.Тейлор бо асараш “Принсипҳои идоракунии илмӣ” эътироф гардидааст [8. С. 34].

Дар рушди мактаби маъмурии илми менеҷмент, саҳми олими фаронсавӣ Анри Файол басо назаррас буда, бо пешниҳоди 14 принсипҳои идоракунии мақоми сазовори байналмиллалиро касб кардааст. Донишманди ин принсипҳо барои роҳбарон (сарварон) ва ононе, ки меҳонад қобилият ва тафаккурро сарварии худро нишон диҳанд, басо муҳим мебошад. Ба қатори ин принсипҳо шомил мешаванд: тақсироти меҳнат; уҳдадорӣ ва ҷавобгарӣ; интизом ва низом; яқасардорӣ (яқасарварӣ); ягонагии амал; волияти манфиатҳои ширкату ташкилотҳо; ҳавасмандгардонии кормандон; марказонидани идоракунии; риояи иерархия (зинаҳои мансабу вазифаҳо); ҷойи қорӣ ва тартибот; адолат ва эҳтиром; суботи кадрҳои қоргарӣ; ташаббусу эҷодқорӣ; руҳияи иттиҳодиявӣ (коллективӣ). Дар расми 1 принсипҳои идоракунии Анри Файол пешниҳод гардидааст.

Расми 1. Принсипҳои идоракунии Анри Файол

Принсипҳои зикргардида дар ҳама соҳа ва фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ бо дарназардошти хусусиятҳои амалан мавриди истифода қарор доранд.

Соли 1977 профессори мактаби муҳоҷисавии Гарвард А. Залезник мақолаи “Менеҷерҳо ва сарварон: фарқи онҳо дар чист?”-ро ба ҷоп расонид. Дар ин маводи илмӣ ба назарияи менеҷменти илмӣ эҳди ҷиддӣ нисбати он, ки онҳо нисфи қори мазкурро - яъне қисмате, ки дар он илҳомбахшию рӯҳбаландӣ, дурандешӣ, ҳавасмандқунӣ, саъю кӯшиш ва майлу орзу ҷой дошта бошанд, ба инобат гирифта нашудааст [5. С. 3]. Ин нуқтаи назар ба он водор намуд, ки омӯзиш ва тадқиқи масъалаҳои сарварӣ (роҳбарӣ) қулан дигар қарда шавад.

Олими дигари мактаби тиҷоратии (бизнеси) Гарвард Ҷ. Котлер соли 1990 мақолаи муҳоҷисавиро - “Сарварӣ ва менеҷмент: баробарвазнии (мувозинати) оқилона”-ро ба ҷоп

расонид, ки дар он таъкид мекунад, ки менечмент ва сарварӣ ин мафҳумҳои гуногун, буда ҳамзамон якдигарро пурра мекунад ва дар ҷаҳони имрӯзаи тағйирёбанда бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Дар ин маводи илмӣ хулоса мешавад, ки менечерҳо ба устуворию субот ҷавобгӯ буда, сарварон (роҳбарон) зарурати тағйирёбӣ ва ивазшавиро тақозо мекунад. Дар ин ҳолат фақат ширкату ташкилотҳое, ки ин ду тамоюли бо ҳам зидро мутобиқу созгор созанд, имконияти мавҷудияти худро дар вақтҳои сангини тағйироту ивазшавиҳо таъмин мекунад [6. С. 69]. Чуноне ки маълум гардид, мафҳумҳои зикргардида вазифаҳо ва хусусиятҳои худро доранд ва ҳарду барои пешрафту муваффақиятҳо дар замони муракабӣ ивазшаванда ва муҳити тағйирёбандаи ғайриодии яхела заруру ногузир мебошанд.

Дар айни замон нисбати менечмент (мудирият, идоракунии) дар ширкату ташкилотҳо бештар диққат медиҳанд, аммо нисбати сарварӣ ҳамчун мафҳум тавачҷуҳи нокифоя мушоҳида мешавад. Ҳамзамон ғайриодии тағйирёбӣ сарварӣ тақозои замон мебошад. Ширкатҳо, ташкилоту муассисаҳои пешрафта мунтазам дар ҷустуҷӯи шахсони дорои қабилити зеҳнӣ ва эҷодӣ буда, барои онҳо тамоми шароитҳои мусоиди корию вазифавиро омада месозанд ва онҳоро ҳамчун сарварони муваффақи оянда тарбия мекунад.

Ҳамзамон боиси тазакур аст, ки баланд бардоштани сифату қисмати сарварӣ, мукаммалии низомии менечментро тақозо мекунад. Ҳамин тариқ, масъалаи асосӣ ин бо ҳам овардан ё ягонагии сарвари варзидаю комил ва менечменти илман асосноку мукамал ба шумор меравад, ки истифодаи бартарии механизми амалигардии ҳарду мафҳум зарур мебошад. Бояд дарназар дошт, ки на ҳар як мутахассис дар як вақт ҳам сарвар ва ҳам менечери хуб шуда метавонад. Яке сифатҳои беҳтарини сарварӣ дорад, аммо бо сабабҳои гуногун менечери (идоракунанда) комил шуда наметавонад. Субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаҳои муҳталиф бояд ҳарду категорияи зикргардидаро яхела қадридонӣ намуда, кӯшиш кунанд, ки онҳоро ба ғайриодии минбаъдаашон ҷалб намуда, аз бартариҳои онҳо истифода кунанд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки субъектҳои хоҷагидорӣ, муассисаҳо, кӯшиши онро кунанд, ки сарвару менечерро дар як шахс тарбия кунанд.

Дар баробари ин зарур мешуморем, ки вазифа ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро низ баррасӣ кунем. Ҳамчунин дар баробари менечмент ва сарварӣ, мафҳумҳои менечер ва роҳбар (сарвар) мавриди тадқиқ қарор гиранд. Менечмент ин маҷмуи ҷараёнҳое, ки ғайриодии мақсадноки субъектҳои хоҷагидорӣ, ташкилоту муассисаҳо таъмин мекунад ва истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот (меҳнат, сармоя ва замин) ва моли ба системаи принсипҳо, вазифаҳо, усулҳо ва сохтори идоракунӣ субъект (ташкилоту муассисаҳо) асосёфтаре амалӣ мегардонад. Менечмент мақсадҳои худро, бо роҳи ҷараён ва интиҳоби кадрҳо, таъмини сохтори ташкилӣ ва ҷойҳои қарор, иҷрои қарорҳои нақшавӣ, ҷалби иҷрокунандагонӣ соҳибтахассус, ки бо самти мушаххас қарор ва уҳдадорӣ онҳо ба иҷрои қисмати қарорҳои нақшавӣ муайян гардидааст, таҳияи низомии назорати иҷрои нақша (қарорҳои пешбинишуда) амалӣ мешавад.

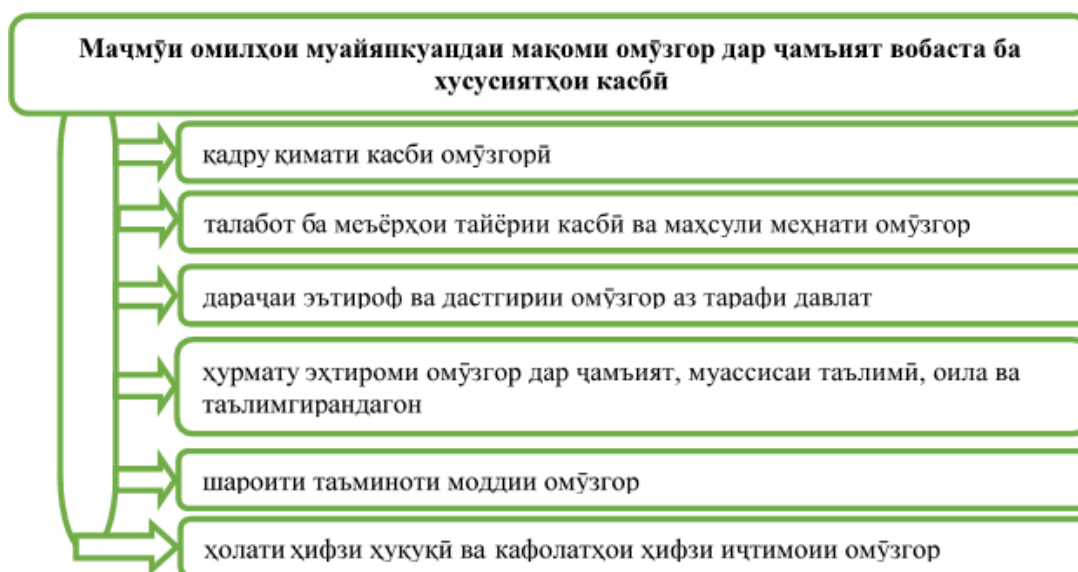
Менечер – ин мутахассис роҳбар, ё идоракунанда, ки ба самти муайяни ғайриодии ташкилоту муассисаҳои, менечери қарордон, менечери қароргузориҳо, менечери алоқа бо ҷомеа, менечери молиявӣ, менечери ҳавфу хатарҳо ва ғайраро ба дӯш дорад. Менечер вазифаҳои гуногунро дар самти ташкилӣ, истеҳсолот, фурӯши мол ва дигар хизматрасониҳо амалӣ гардонидани ва ҳамзамон муваққатӣ ба масъалаҳои маъмурию хоҷагидорӣ машғул мебошад. Мувофиқи матни зикршуда менечер 4 вазифаҳои асосиро – банақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назоратро амалӣ мегардонад.

Баррасии мафҳумҳои сарварӣ (пешрафта, соҳибмақтаб) ва сарвар (роҳбари ташкилоту муассиса) дар ин тадқиқот басо муҳиму саривақтӣ мебошад. Сарварӣ чуноне, ки қайд карда будем, бо тағйирёбии кулӣ ва ивазшавиҳои назаррас вобастагӣ дорад. Бесабаб нест, ки мо дар эпиграф баҳодиҳии сарии (сарварии) устод А. Рӯдакӣ ба шоиронро ҷой додем. Сарварӣ барои соҳаҳои муҳталифи ғайриодии ташкилоту муассисаҳои алоҳида

хос буда, ҳамзамон сарварии касбии соҳаҳои гуногунро ба монанди таҳсилот, варзиш, илм, сиёсат ё соҳибкорию тиҷорат таҷассум мекунад. Дар муҳити таҳсилот ду самти фаъолияти сарварӣ ҷой дорад.

1. Сарвар (соҳибмактаб) аз нуқтаи назари мавқеи омӯзгор ва дараҷаи касбияту соҳибтаҳассусии он, чунки омӯзгор субъекти мустақими раванди таҳсилот мебошад, дар мукамалгардонии он саҳми муҳим мегузарад, диди хоси худро нисбати фаъолияти таълимӣ ва тарзи рафтору низоми худро дар коллектив дорост. Бояд гуфт, ки ин ҳолат на фақат ба фаъолияти касбӣ, балки тарзи зиндагӣ ва мавқеи шахрвандӣ низ вобастагии зиҷ дорад. Омӯзгор дар ҷомеа бо шарофати сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақоми худро дорад. Бо ташаббус ва ибтиқори Пешвои муаззами миллат дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” таъмини ҳуқуқи мақоми омӯзгор дар ҷардидааст [1]. Дар модаи 47 қонуни зикршуда чунин мазмун омадааст –мақоми омӯзгор вобаста ба хусусиятҳои касбӣ маҷмӯи омилҳои зеринро, ки мақоми омӯзгорро дар ҷамъият муайян менамояд, дар бар мегирад, ки дар расми 2 нишон дода шудааст:

- кадрӣ қимати касби омӯзгорӣ;
- талабот ба меъёрҳои тайёрии касбӣ ва маҳсули меҳнати омӯзгор;
- дараҷаи эътироф ва дастгирии омӯзгор аз тарафи давлат;
- ҳурмату эҳтироми омӯзгор дар ҷамъият, муассисаи таълимӣ, оила ва таълимгирандагон;
- шароити таъминоти моддии омӯзгор;
- ҳолати ҳифзи ҳуқуқӣ ва кафолатҳои ҳифзи иҷтимоии омӯзгор.

Расми 2. Маҷмӯи омилҳои муайянкунандаи мақоми омӯзгор дар ҷамъият вобаста ба хусусиятҳои касбӣ

Инчунин дар модаи 50-и қонун омадааст, ки омӯзгор бояд фаъолияти касбӣ, тақмили ихтисос ва бозомӯзии худро таҳким бахшад, ташаббус ва таҷрибаи пешқадами худро дар амал татбиқ намояд, шакли усулҳои самарабахши таълимро интихоб ва амалӣ кунад [1].

Татбиқи амали талаботҳои дар қонун зикршуда дар сиёсати маорифпарваронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳхусус Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Чуноне, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 23.12.2022 омадааст: “Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафкурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арзу эҳтиром гузоштанро аз ҷумла

масъалаҳои муҳимтарин медонем.” Инчунин таъкид гардидааст, ки ҳамон омӯзгоре миёни мактабиён иззату обрӯ дорад, ки дониши хуб, илми расо, омӯзгори шоиста ва инсонии комил бошад ва хулқу атвораиш мутобиқи маъёрҳои ахлоқии динӣ имрӯз сураи гирад. [2]

2. Сарварӣ дар тарзи роҳбарӣ ва идоракунии тарзи роҳбарии намоёндогони мақомоти ҳукумати дар таҳсилот, ки сифатҳои касбияту малакаи кордонӣ доранд ва дар асоси ин фаъолияти роҳбариро амалӣ мекунад. Шартҳои муҳими самаранокии фаъолияти дилхоҳ ташкилоту муассисаи ҷойи доштани сарвари роҳбарии субъект дар фаъолияти асосии он мебошад.

Сарварӣ дар худ ҳамчун иловакунадаи роҳбариро таҷассум карда, ҳамзамон ба фаъолияти самараноки ташкилоту муассиса, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва кам кардани эҳтимолияти мочароҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Дар ҳар як ин фаҳмишҳо ва мавқеъгириҳо метавонад роҳбарии соҳаи таҳсилот (муассисаҳо), инчунин бевосита кадрҳои педагогӣ (омӯзгорӣ) қомеъ бошанд. Агар омӯзгор диди худро нисбати ислоҳоти низомии таҳсилот дошта бошад, ин гувоҳи он аст, ки ӯ заминаи хуби баланд бардоштани сифатҳои сарвариро дар низомии таълим доро мебошад.

Сарварон (роҳбарон) ва омӯзгорони соҳибмактаб (омӯзгор-сарвар) дар шароити имрӯза дар андешаи шакли фаъоли таълимдихӣ, рушди андешарониву тақмили тафаккури шогирдонии худ бошанд ва аз таълимоти стандартӣ маълумотгирӣ ба тарзи маълумотгирии бефосилагии инноватсионӣ пардозанд, ки судмандию суръатнокии баланд ва имкони ҳамқадами замон будани сарвар-роҳбар-менечер-омӯзгори муассисаи таълимиро таъмин месозад.

Ҳислатҳои фарқкунандаи сарварон (соҳибмактаб) дар низомии таҳсилот инҳо ба шумор мераванд:

1. Сарвари алоҳида ва пайравон дар амал бо ҳам зич алоқаманд мебошанд.
2. Сарварӣ дар низомии таълим метавонад самт ва нақшои гуногун дошта бошад ва ба шакли муайяни фаъолият маҳдуд намешавад.
3. Дар соҳаи таҳсилот маҳфуми сарвар характери инфиродӣ дорад, на чун дар сиёсат ё соҳаи иқтисодиёт, ки дар низомии гурӯҳӣ иникос мегардад.
4. Сарварӣ дар таълим ин на фақат амалу қўшиши тасдиқи мавқеи худ дар ҷомеаи иҷтимоӣ, балки таъмини рушди қобилияти сарварӣ ва амалӣ гардонидани тавоноии сарвари пайравонро дар бар мегирад.
5. Дар соҳаи таҳсилот ҳар як корманд бояд истеъдоду малакаҳои дошта бошад, ки дар оянда мақоми сарвариро дар самт ва раванду зинаҳои алоҳидаи таҳсилот ба худ касб кунанд. Хулоса, сарвар ин шахси боистеъдод, бо таҷриба ва ҳамаҷаҳади рушдфтояи комил, донишҳои зиёдеро дар фаъолиятҳои гуногун омӯхта ва дар амал мавриди истифода қарор медиҳад. Ҳамин тариқ, агар дар муассисаи чунин шахс бошад, метавонад дар атрофи худ гурӯҳи кормандони боистеъдодро мутаҳид созад. Пайвастани ин маҳфумҳо ба сарвар имконияти медиҳад, ки қору фаъолияти худро бо чунин шахсони пешрафта омода кунад, ки барои натиҷаҳои баланди соҳаи таҳсилот ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа мусоидат хоҳад кард.

Дар низомии таълим сарварӣ дорои 3 ҷанбаи хос мебошад:

1. Мақсади ҷараёни таълим мушаххасан ба тарбияи сарварони оянда равона карда шудааст. Яъне, дар ҳамаи зинаи таҳсилот-муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллеҷҳо ва донишгоҳҳо тарбияи пешсафони фаъол бояд амалӣ гардад. Маҳз, аз ҳисоби онҳо салоҳиятнокии сарварони оянда ташакул меёбанд. Хушбахтона, бо ташаббусҳои маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин муассисаҳо дар бораи хонандагони балаёқат дар шахру ноҳияҳо таҳсилоти умумӣ арзи вуҷуд дорад. Дар ин раванди таҳқиқот суҳанҳои шоири барҷастаи форсу тоҷик Ҳофизи Шерозӣ басо бамаврид мебошад:

Эй беҳабар, бикӯш, ки соҳибхабар шавӣ,
То роҳрав набошӣ, кай роҳбар шавӣ,
Гар дар сарат ҳавои висоласт, Ҳофизо,
Бояд, ки хоки дарғаҳи аҳли ҳунар шавӣ.

Барои ҳавасмандкунии хонандагон дар шахру ноҳияҳои Тоҷикистон озмуни “Хонандаи сол” гузаронида мешавад, ки дар низоми таҳсилоти умумӣ, бевосита дар байни аҳли хонандагон мақоми басо баландро ба худ касб кардааст ва ғолибони ин озмун бо мукофотҳои арзанда кадрдонӣ шуда, соҳиби дигар имтиёзҳо мегарданд.

2. Принсипи асосии роҳбарии ташкилоту муассисаҳои таҳсилотӣ ин сарварию комилро ба худ касб намудан мебошад ва маҳз ҳамин омили таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимиро тақвият мебахшад. Дар ин ҷо мо бояд дар бораи нақши шахс дар ҷомеа, калективи ташкилоту муассиса ёдовар шавем. Собиқаи фаъолияти субъектҳои соҳаҳои мухталиф, алаҳхусус соҳаи таҳсилот аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳолати роҳбарии онҳо аз ҷониби сарвари бо истеъдоду комил кафолати натиҷаҳои баланди кору фаъолият мегардад маҳз бо назардошти ҳамин падида дар амал ҳолати ба ташкилоту муассисаҳое, ки натиҷаҳои паст ва мушкилотҳо доранд таъин кардани роҳбари хислати амиқи сарвари дошта маъмул гардидааст.

Мавриди тазаккур аст, ки то соли таҳсили 2018-2019 дар ш. Душанбе озмуни “Директори сол”-и муассисаҳои таҳсилоти умумӣ баргузор мегардид, ки роҳбарон ва коллективи омӯҳгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кӯшиш ба ҳарч медоданд, ки ғолиби ин озмун гарданд. Дар раванди соли таҳсил роҳбар (директор) ва аҳли омӯзгорон аз тамоми имконоти мавҷуда-малакаи касбӣ, технологияҳои инноватсионӣ, эҷодкорӣ мавриди истифода қарор медоданд, ки аз аҳамият ҳолӣ набуд. Дар шароити имрӯза сифатан нав кардани усулҳои таълим, таъмини инноватсия, гузаштан ба низоми иттилоотӣ - рақамӣ, тақмили стандартҳои таълимӣ, таъмини иҷрои “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” тақозои ногузир буда, ягонагии коллективи омӯзгорон, сарварӣ-роҳбарии оқилона ташаббусу эҷодкории ҳар як узви коллективро тақоз мекунад. Аз ин лиҳоз, таҷдиди назар кардани озмуни зикршуда бо мазмуни моҳияти нави ҷавобгӯ ба имрӯз барои соҳаи таълим мувофиқи мақсад мебошад.

3. Сарварӣ ҳамчун воситаи дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ мавқеи устуворро пайдо кардан мебошад. Ҳар як оила вақти интиҳоби муассисаи таълимии томактабӣ, муассисаи таҳсилоти умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ё муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои фарзандҳояшон ба мавқеъ ва эътибори (имидж) ин муассисаҳо аҳамият медиҳанд. Барои ҳамин ҳар як муассисаи таълимӣ бояд мунтазам кӯшиши онро дошта бошад, ки ба қатори пешсафони нишонаи сарваридошта шомил созанд ва мусаллам аст, ки маҳз роҳбар-сарвар имконияти ба қатори муассисаҳои таълимии пешрафта, эътибори баланди таълими ва рейтингдоша шомил карданро дорад. Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳими ташкилоту идораҳои таҳсилотӣ, сохторҳои амалкунандаи бозомӯзии кормандону роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин тарбияи ҷунун шахсиятҳо роҳбар – сарвар баҳисоб меравад. Мавриди зикр аст, ки барои баҳодиҳии роҳбарон омӯзгорони ташаббускору эҷодкор дар низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ш.Душанбе озмуни “Омӯзгори сол” гузаронида мешавад.

4. Дар фаъолияти ташкилот ва муассисаҳои таълимӣ дар баробари роҳбар - сарвари расмӣ, инчунин сарвари ғайрирасмӣ - сарвари қатории ташкилоту муассисаҳо, ки бо кордонию ташкилотчиҳои худ ба фикру андешаҳо ва рафтори ҳамкорон таъсиррасонанда фаъолият мекунанд. Мутаассифона, баъзан ба ном “сарварони ғайрирасмӣ” ба хоҳири манфиатҳои ғаразнокӣ худ, ба гурӯҳбозӣҳо машғул шуда, ба фаъолияти муътадили муассиса таъсири манфӣ мерасонанд. Новобаста аз бисёр вариантии услуби роҳбарии дохилии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муайян кардани нишонаҳои асоснокӣ ташаккули тарзу услуби роҳбарии бевосита коллективи омӯзгорон (педагогҳо) басо муҳим буда, тақозои ногузир мебошад. Ба қатори ин нишондиҳандаҳо ва шартҳо инҳо дохил мешаванд:

- роҳбар-сарвари муассисаи таҳсилоти умумӣ чи тавр иҷрои қарору нақшаҳо таъмин мекунад (талаботи қотеона нисбати риояи низому қоидаҳои фаъолияти ҳар як омӯзгори коллектив, ё диққати асосӣ фақат ба ҳалли масъалаҳои мушкили ҳалталаб; ҳалли масъалаҳоро ба ҳолати худҷорӣ ё тавакалӣ);

- назорати аъзоёни коллективи омӯзгорӣ чи хел амалӣ мегардад (мунтазам ва саҳт назорат кардани фаъолияти омӯзгорон ва даҳолат ба корҳои онҳо; назорати доимӣ аммо ба фаъолияти онҳо даҳолат намекунад; баъзан назорат карда эҳтироми омӯзгоронро риоя мекунад);

- сатҳи воғузории ташаббусҳои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муайян кардани вазифаю уҳдадорихо ва ҷавобгарии онҳо;

- дараҷаи таъмини ошкорбаёнӣ дар роҳбарӣ-идоракунии муассисаи таҳсилоти умумӣ, манбаъҳои таъмини итилооти коллективи омӯзгорон барои фаъолияти идоракунии;

- амали баҳодиҳии фаъолияти омӯзгорон (дараҷаи ҳақиқатбинӣ ошкоро ва боадолатии баҳогузории фаъолияти омӯзгорон);

- таносуби усулҳои таъсиррасони ба фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ-маъмурий (фармоиш, дастуру супориш, маслиҳат) ва иҷтимоӣ психологӣ (намунаи шахсӣ, бовар кунондан, машварат, тавсия);

- дар тарзи корбарии роҳбар ҷой доштани ҳавасмандгардонӣ ва муҷозот, сатҳи таносуби онҳо;

- муносибат ба омӯзгорон (эҳтиром, некбинона, ҳусни тавачҷуҳ ё бадбинӣ, фаҳмидан ё безътиноӣ);

- тарзи рафтори роҳбари муассисаи таҳсилоти умумӣ бо омӯзгорон, дараҷаи риояи қоидаҳо ва этикаи муоширати хизматӣ.

Тадқиқоти мазкур, баррасии мафҳуми роҳбар - сарвар ва вазифаҳое ки бояд иҷро кунад, тақозо мекунад, ки ӯ дорои чунин сифатҳои ташкилию идоракуниро дошта бошад;

- салоҳияти касбӣ-донишҳои касбӣ ва маҳорати идоракунии ташкилоту муассисаҳои таҳсилотӣ, дониш ва таҷрибаи кори омӯзгорӣ ва роҳбарии сохторҳо ё ҷонишин;

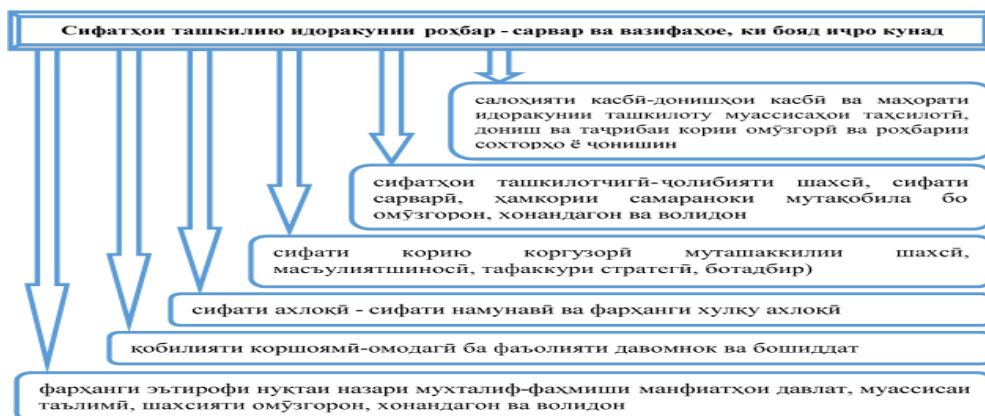
- сифатҳои ташкилотчигӣ-ҷолибияти шахсӣ, сифати сарварӣ, ҳамкории самараноки мутақобила бо омӯзгорон, хонандагон ва волидон;

- сифати корию коргузори муташаққилии шахсӣ, масъулиятшиносӣ, тафаккури стратегӣ, ботадбир)

- сифати ахлоқӣ - сифати намунавӣ ва фарҳанги хулку ахлоқӣ;

- қобилияти коршоямӣ-омодагӣ ба фаъолияти давомнок ва бошиддат;

- фарҳанги эътирофи нуктаи назари мухталиф-фаҳмиши манфиатҳои давлат, муассисаи таълимӣ, шахсияти омӯзгорон, хонандагон ва волидон.

Расми 3. Сифатҳои ташкилию идоракунии роҳбар - сарвар ва вазифаҳое, ки бояд иҷро кунад

Роҳбар-сарвар дар шароити зудтағйирёбанда бояд ба таъмини усулҳои услубҳои инноватсионӣ, инчунин таҳнологияҳои замонавӣ, аз он ҷумла рақамӣ бархурдор буда, мавриди истифода қарор диҳад. Дар ин мавзӯ, таъкидҳои доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Ғаниев Т.Б. оид ба макотиби сарварсозии менеҷмент, азхудкунӣ ва истифодаи чунин барномаҳоро зарур медонад, ки қобили қабул мебошад:

- 1) Барномаи дафтари корӣ “MS office”
- 2) Бастаи иттилооти ҷадвалӣ ва наворҳои касбӣ дар барномаҳои “Photoshop”, “Corel Draw”, “Visio” ва ғайра.
- 3) Барномаи муҳаррири Front Page ва ғайра.
- 4) Идоракунии барномаҳои мақсаднок ва ташкиливу банақшагирӣ.
- 5) Барномаҳои китобхонаи электронӣ, ҷустуҷӯи электронӣ, почтаи электронӣ ва сомонаҳои электронӣ.
- 6) Барномаҳои рақамӣ ва навиштаҷотӣ, ҷадвалҳои электронӣ, диаграммаҳоро системаҳои дигари базавии иттилоотӣ.
- 7) Барномаи қабули қарори роҳбарӣ ва системаҳои коммуникатсионӣ [4. С. 300-301].

Сарварон (роҳбарон) ва омӯзгорони соҳибмактаб (омӯзгор-сарвар) дар шароити имрӯза бояд дар андешаи шакли фаъоли таълимдиҳӣ, рушди андешарониву такмили тафаккури шогирдони худ бошанд ва аз таълимоти стандартӣ маълумотгирӣ ба тарзи маълумотгирии бефосилагии инноватсионӣ пардозанд, ки судмандию суръатнокии баланд ва имкони ҳамқадами замон будани сарвар-роҳбар-менеҷер-омӯзгори муассисаи таълимиро таъмин месозад.

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза, ки дар ҷомеа алаҳхусус дар низомии таҳсилот ва субъектҳои он дигаргуниҳои кулӣ гузашта истодааст, муҳимияти фаъолияти роҳбар - сарвар боз ҳам баландтар мегардад. Сарварӣ чуноне, ки маълум шуд, аз нуктаи назари муносибат байни роҳбар ва гурӯҳ, инчунин муносибати шахс ба ҳудаш ва ҳислатҳояш баррасӣ шудааст. Сарвари боистеъдод, ин инсоне, ки малакаи касбии беназир, донишҳо ва қобилияти таъмини рушди дарозмуддат ва самаранокӣ соҳаҳои гуногунро мусоидат мекунад. Ташкилотҳо ва муассисаҳои таҳсилоти умумиро зарур аст, асосҳои зарурии идоракуниро ба кормандони худ омӯзонанд, ошкор кардани кормандони аломатҳои роҳбар-сарваридошта дар марҳилаи аввал ба хоҳири ташкилии қори босифат, баланд бардори ҳосилнокии меҳнат ва беҳтар кардани мавқеи муассисаи таълимӣ, дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ таъмин кунанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, ш. Душанбе, 22 июли 2013, №1004.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷи ҷумҳурӣ, 23.12.2022”.
3. Актуальные вопросы подготовки лидеров в системе образования. Шестакова Т. к.п.н., Шестакова А.
4. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Мактаби сарварсозӣ. Китоби 10. Душанбе, 2016.
5. Лидер- это эффективно. От стиля руководство и педагогического состава зависит, каким вырастет ребенок. Н. Вовчок. Ведущий экономист Курчатовской школы
6. Лидерство и менеджмент: разумное равновесие. Д. Котлер, Horxard business review (русский вариант), август 2005. стр. 69-78.
7. Лидерство в образовании. Савина Н.В. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования. Омский государственный педагогический университет. г. Омск

8. Педагогическое лидерство и менеджмент в системе российского и зарубежного образования как фактор результат образовательной организации. Куркин Н.Р., Потапова Л.Н., Мальтисова Т.В.
9. Функции лидера в современной образовательной организации. Исаева У.С., Зелимханова Н.З., Абатаева М.В.

УДК 343,97(575,3)

Хаитов С.П.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ФИНАНСОВЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: АНАЛИЗ СОСТАВОВ

В данной статье рассматриваются финансовые преступления в структуре экономических уголовно наказуемых посягательств. Анализируются теоретические подходы и законодательные формулировки к понятию «экономические преступления». На основе анализа выдвигается авторское видение квалификации экономических преступлений. Отмечается, что под финансовыми преступлениями подразумеваются деяния, посягающие на общественные отношения в сфере образования, распределения и использования финансов государства, а также финансов хозяйствующих субъектов. При этом следует помнить, что финансы и деньги не имеют тождественного понятия: финансы (денежный фонд) включают в себя как собственно наличную и безналичную денежную массу, так и остаточную балансовую стоимость всего имущества хозяйствующего субъекта, предназначенного для использования в процессе осуществления экономической деятельности. Таким образом, преступлениями в сфере финансовой деятельности являются деяния, направленные против общественных отношений по образованию, распределению и использованию финансов государства, а также финансов хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: экономические преступления, финансовые преступления, финансовая деятельность, хищение, объект преступления, субъект преступления, имущество.

Хаитов С.П.

ЧИНОЯТҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА МОЛИЯВӢ: ТАҲЛИЛИ ТАРКИБ

Дар мақолаи мазкур чиноятҳои молиявӣ дар сохтори иқтисодиёт рафтору кирдорҳои суиқасдонаи чиноятӣ доранд, баррасӣ гардидааст. Нуктаҳои назариявӣ ва қонунгузорӣ оид ба мафҳуми чиноятҳои иқтисодӣ аз ҷониби муаллифи мақола таҳлил шудаанд. Дар асоси таҳлилҳои назари муаллиф оид ба гурӯҳбандии чиноятҳои иқтисодӣ пешниҳод гардидаанд, ки ҷунин қайд карда шудааст, таҳти чиноятҳои молиявӣ, «таадӣ ба муносибатҳо дар соҳаи ташкил, тақсим ва истифодабарии маблағҳои давлатӣ, ҳамчунин молиявии субъектони хоҷагидор фаҳмида мешавад. Зимнан бояд дар назар дошт, ки молиёт ва пул мафҳуми шабех (якранг) надоранд: молия (фонди пулӣ) маҷмӯи маблағҳои пулии нақдӣ ва ғайринақдӣ, ҳамчунин моликият ва маблағҳои боқимонда ва арзиши тавозунии ҳамаи дороии субъектони хоҷагидорро дар бар мегирад, ки барои раванди фаъолияти иқтисодӣ истифода мегарданд. Ба ин васила, чиноятҳо дар соҳаи фаъолияти молиявӣ ин кирдорҳои мебошанд, ки ба зидди муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ташкил, тақсим ва истифодабарии маблағҳои пулии давлатӣ, ҳамчунин молияи субъектони хоҷагидор равона гардидаанд.

Калидвожаҳо: чиноятҳои иқтисодӣ, чиноятҳои молиявӣ, фаъолияти молиявӣ, дуздӣ, объекти чиноят, субъекти чиноят, моликият.

Khaitov S.P.

ECONOMIC AND FINANCIAL CRIMES: COMPOSITION ANALYSIS

This article discusses financial crimes in the structure of economic criminal offenses. Theoretical approaches and legislative formulations to the concept of economic crimes are analyzed. Based on the analysis, the author's vision of the qualification of economic crimes is put forward. It is noted that financial crimes are acts that encroach on public relations in the field of education, distribution and use of state finances, as well as finances of business entities. At the same time, it should be remembered that finance and money do not have an identical concept: finance (cash fund) includes both the actual cash and non-cash money supply, and the residual balance sheet value of all property of an economic entity intended for use in the process of economic activity. Thus, crimes in the field of financial activity are acts directed against public relations in the formation, distribution and use of state finances, as well as finances of economic entities.

Key words: economic crimes, financial crimes, financial activity, embezzlement, object of crime, subject of crime, property.

В действующем уголовном законодательстве Республики Таджикистан понятие экономические преступления занимают особое место. Между тем официального толкования такого понятия как экономические преступления в нормах уголовного законодательства отсутствует. Среди ученых также отсутствует однозначного подхода по отношению к понятию «экономические преступления». Подобное положение дел по мнению некоторых ученых заключается в существовании широкого круга и видов экономических преступлений и других объективных обстоятельств. [5, с.141].

Существующие разногласия по поводу понятия экономических преступлений в ученых кругах и представителей компетентных правоохранительных органов на наш взгляд кроется в нормах уголовного законодательства Республики Таджикистан. Например, в названиях раздела XI УК РТ, а также главы 27 УК РТ не содержится межродовой объект. Здесь законодатель указывает лишь на общую экономическую сферу где совершаются перечень различных преступлений. Анализ девяти разделов Особенной части УК РТ также указывают об отсутствии межродового объекта. Что касается глав Особенной части УК РТ то в трех из них также не указывается на родовой объект. Среди этих глав можно указать на главу 24 «Преступления против экологической безопасности и природной среды», главу 27 «Преступления в сфере экономической деятельности», и главу 28 «Преступления против информационной безопасности».

На этом основании следует прийти к выводу, что существует несколько оснований, которые не позволили законодателю четко установить межродовой объект в разделе XI УК РТ. Прежде всего необходимо указать, что родовым объектом преступлений против собственности является право на собственность, которое является родовым объектом для преступлений против конституционных прав и свобод человека. Так как право на собственность гарантированы Конституцией Республики Таджикистан. Вместе с тем, благодаря многочисленным формам собственности и гарантировании данного блага уголовным законодательством Республики Таджикистан, преступления предусмотренные в нормах главы 26 УК РТ не были введены в главу 19 данного кодекса. В этом случае были бы нарушены определенные права и законные интересы различных структур и организаций. По всей видимости обстоятельством данному решению законодателя послужило положение нормы ст. 12 Конституции Республики Таджикистан, в соответствии с данным положением государство гарантирует все формы собственности. При этом имущество находящееся в гражданском обороте как предмет экономических отношений, представляет определенную сложность при квалификации преступных действий

направленных против собственности и существующих в экономической сфере деятельности. Помимо этого, преступные действия направленные в отношении службы в коммерческих организациях схожи с родовым объектом преступных действий, которые предусмотрены в нормах главы 30 УК РТ «Преступления против государственной власти, интересов государственной службы». Вследствии чего в качестве основания при квалификации деяний предусмотренных в указанных главах УК РТ считается наличие специального субъекта. В преступных деяниях предусмотренных в главе 30 УК РТ специальным субъектом является госслужащий, а в иных смежных преступлениях субъектом следует считать лицо выполняющих управленческие функции в коммерческих и иных организациях.

Вышеприведенные основания указывают на то, что определенные проблемы при квалификации преступлений, существующих в сфере экономической деятельности по сей день, носит дискуссионный характер.

При том, что в странах с развитой экономикой были разработаны и предложены широкий круг дефиниций различных понятий в области экономических преступлений, все же главным критерием отличающих данные преступления от иных уголовных деяний является – субъект преступления. Например, как показывает практика, субъектом указанных преступлений являются руководители государственных коммерческих структур, руководители аналогичных структур в частном секторе, их служащие и работники, а также различные предприниматели. Данные уголовные деяния направлены против экономических интересов государства, других хозяйствующих субъектов, населения страны, а также непосредственно самих структур. Зарубежные ученые в области уголовного права и криминологии называют преступлениями такого характера «преступления белых воротничков», а также «преступления корпораций». Государства, которые практикуют у себя плановую экономику и командно-административную систему экономики, где подобные преступные действия квалифицируются как хищение имущества, принадлежащее государству, полученные в процессе производства в промышленных объектах либо при распределении, обмена и потребления указанной продукции.

На этой основе можно прийти к выводу, что в данной ситуации законодатель исходил из принципа юридического преемства, сконцентрировав все уголовные деяния в экономической сфере в отдельный раздел – XI УК РТ. При этом в теории советского и своевременного уголовного права Республики Таджикистан встречаются хищения, которые по своей сути больше являются общеуголовными преступлениями. К таковым преступлениям можно отнести, кражи, грабежи, разбойные нападения и т.д. Вместе с тем, необходимо признать, что выделение в отдельную главу УК РТ совокупность преступлений в экономической сфере является позитивным моментом.

Совокупность преступлений в экономической сфере имеют аналогичную сущность, т.е. они главным образом совершаются с целью получения систематической прибыли или же получения прочего материального блага. Экономическая деятельность, по сути, законна, всячески поддерживается и стимулируется государством, если же конечно она совершается в правовом поле. В случае же грубого и умышленного нарушения при совершении различных действий, связанных с экономической деятельностью в УК РТ предусмотрена уголовная ответственность. При этом уголовные деяния, содержащиеся в главе 26 УК РТ, в своих основаниях являются преступными и навряд ли могут являться преступлениями экономического характера [2, с.17]. Относительно системы преступлений, совершаемые в экономической области, существуют различные мнения. Состоялась традиция в соответствии, с которой указанные преступления классифицируются благодаря объекту преступного посягательства. Как правило, объектом считается общественные отношения, охраняемые уголовным законом.

Следует признать, что при наличии множества мнений относительно преступлений экономического характера, более обоснованным является классификации предложенные

учеными В.П. Ревиным, Х.С. Сафаровым [4, с.143]. Например, Х.С. Сафаров, при определении родового объекта преступлений экономического характера, указывает на общественные отношения в сфере обеспечения нормальной экономической деятельности в стране. В качестве видового объекта автор относит такие блага как собственность, нормальная экономическая деятельность в различных сферах, интересы службы в коммерческих и иных организациях. Тем самым автору удалось сконструировать весьма четкую и обоснованную систему преступлений, направленных против осуществления экономической деятельности, предпринимательской деятельности. На основе анализа различных классификаций уголовных деяний, совершаемых в экономической сфере следует прийти к выводу, что в качестве основы указанных противоправных действий нужно иметь в виду именно групповой объект преступлений. Научное исследование вышеприведенных уголовных деяний указывают на своеобразный объект посягательства. Таковыми объектами могут быть общественные отношения, возникающие в процессе осуществления административно-экономической, хозяйственной, монополистической и финансовой деятельности. Здесь можно предложить следующую классификацию уголовных деяний в экономической сфере:

1. Преступления, связанные с административно-экономической (управленческой) деятельностью (ст. 258, 261 УК РТ). Эти деяния совершаются, как правило, лицами занимающие определенные руководящие должности в различных структурах органов исполнительной власти;
2. Хозяйственные преступления и преступления во внешнеэкономической сфере, (ст. 259, 259-1, 290, 284 УК РТ).
3. Преступления в сфере экономического преобладания и незаконной конкуренции (ст. 273, 267, 275, 277, 278, 280 УК РТ). Здесь под экономическим преобладанием необходимо понимать исключительное положение хозяйствующего субъекта. Посредством такого положения указанные субъекты приобретают высокую степень доминирования, а подчас такое положение добывается незаконными действиями на рынке определенной продукции производства. В дальнейшем данные субъекты имеют возможность незаконно и ключевым образом повлиять на конкурентоспособность иных хозяйствующих субъектов путем затруднения и ограничения их доступа на различные рынки, и т.д.
4. В отдельную специфическую группу преступлений экономического характера можно выделить так называемые – преступления в сфере инвестиционной деятельности (ст. 283 УК РТ). Указанные виды преступных деяний можно встречаются в сфере инвестиционной деятельности и главным образом грубо нарушают различные интересы инвесторов осуществляющих свою деятельность на фондовых и товарно-сырьевых биржах и рынках. Последние виды уголовных деяний еще мало изучены и пока не стали предметом научных исследований на диссертационном и монографическом уровнях. Существуют лишь отдельные научные статьи, которые посвящены проблемам указанной группы преступлений [6].
5. Преступления в сфере финансовой деятельности. Объектом данных видов преступлений главным образом принято считать – финансы. Здесь под финансами следует понимать два его критерия:
 - 1) централизованные и децентрализованные фонды денежных ресурсов и средств;
 - 2) общественные отношения, связанные с образованием, распределением и использованием указанных средств. В этой связи, в качестве группового объекта для этих уголовных деяний будут выступать общественные отношения, возникающие по поводу образования, распределения и использования данных фондов.

Следом необходимо дифференцировать субъекты финансовой деятельности. Как правило, данные субъекты различаются между собой исходя из владельца (собственника):

- 1) централизованные фонды Таджикистана;
- 2) внебюджетные государственные фонды;

3) децентрализованные фонды различных хозяйствующих субъектов.

Помимо этого, такие финансово-правовые категории как «деньги» и «финансы» все же обладают массой отличительных черт, которые в конечном итоге отличают их друг от друга. Например, категория финансы наделены, функцией решать различные задачи, которые были установлены начальством тех или иных фондов. В отличие от категории «финансы» категория «деньги» не обладают конкретной целью и конечного назначения. Они призваны выполнять функцию эквивалента стоимости определенной продукции, работы, услуги, а также средства платежа. Такое обстоятельство дел указывает на то, что в качестве предмета преступных действий в сфере финансовой деятельности будут выступать имущество принадлежащие к государственным структурам. Государственные структуры, как правило, используют данного рода имущества в процессе реализации своих госпрограмм в политической, экономической и социальной сферах. Данного рода имущество, которое принадлежит различным субъектам частного сектора, используется для реализации их собственных целей. Такого рода ограничения является важным критерием при разграничении предмета посягательства иных смежных уголовных деяний. На наш взгляд таковым критерием необходимо считать именно цель использования имущества со стороны указанных субъектов, т.е. определенная экономическая функция хозяйственного, предпринимательского или иного характера деятельности последних. В случае предназначения этого имущества для нужд личного, семейного или иного характера оно не может являться предметом уголовных деяний в финансовой сфере деятельности.

Уголовные деяния экономического характера, по сути, являются необходимым признаком всех преступлений, совершаемых в финансовой сфере деятельности. Вместе с тем, им присущ ряд специфических признаков, например:

1. уголовное деяние субъекта преступления направлены на образование, распределение и использование финансовых средств;
2. деятельность в экономической сфере по своей сути является законной и находится под контролем уполномоченных органов исполнительной власти;
3. принципами деятельности субъектов финансовых правоотношений является формула власти-подчинения; встречаются также права и обязанности, которые носят односторонний характер и регулируются нормами гражданского законодательства.

На основе вышеизложенных обстоятельств следует прийти к выводу, что преступными деяниями в финансовой сфере являются те действия, которые направлены против образования, распределения и использования финансовых средств, принадлежащих различным государственным фондам и субъектов частного сектора. Наряду с этим следует помнить, что такие финансово-правовые категории, как «финансы» и «деньги» не являются тождественными категориями. Категория «финансы» образуются благодаря денежным средствам различных фондов, источником которых являются наличные и безналичные денежные средства. Финансы также регулируют остаточную балансовую стоимость полного имущества субъектов частного сектора. Такого рода финансовые фонды направлены на удовлетворение различных нужд хозяйствующих субъектов при осуществлении своей деятельности.

При анализе норм УК РТ регулирующих уголовную ответственность преступлений в финансовой сфере, их можно классифицировать на определенные виды:

1. преступления совершаемы при образовании финансовых средств;
2. преступления, совершаемые при распределении финансовых средств;
3. преступления, совершаемые в процессе использования финансовых средств.

Нормы, которые были анализированы, указывают, что в большинстве своем они являются бланкетными. Исходя из чего, уголовные деяния в финансовой деятельности имеют специфический групповой объект, в качестве которых выступают общественные отношения при образовании, распределения и использования финансовых средств. Следует указать, что здесь есть исключения положения норм, предусмотренных в ст. 291, 292, 293

УК РТ, общественные отношения, которых главным образом регламентируются налоговым законодательством Таджикистана.

Данное положение, по сути, явились основанием для включения данных деяний к налоговым преступлениям [7, с.9], либо к преступлениям в сфере налогообложения.

Что касается иных уголовных деяний, направленных против финансовой деятельности по поводу образования, распределения и использования финансовых средств. В свою очередь, общественные отношения в финансовой сфере регулируются финансовым правом Таджикистана.

Проведенное исследование данной проблематики указывает, что совокупность уголовных деяний в финансовой сфере классифицируются не следующие виды:

1. уголовные деяния в сфере обращения денежными средствами и иным имуществом;
2. уголовные деяния в области кредитования;
3. уголовные деяния в области государственной деятельности по эмиссии денег, государственных ценных бумаг, а также ценных бумаг и платежных документов, выпускаемых хозяйствующими субъектами;
4. уголовные деяния при осуществлении валютного регулирования и контроля;
5. уголовные деяния в области налогов и сборов;
6. уголовные деяния, связанные с банкротством хозяйствующих субъектов (должника).

ЛИТЕРАТУРА

1. Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности по уголовному праву России. – СПб., 2007. – 765 с.
2. Ильин И.В. Понятие и признаки экономического мошенничества // Российский следователь. – 2008. – № 14. – С. 17 – 19.
3. Кругликов Л.Л., Соловьев О.Г. Преступления в сфере экономической деятельности и налогообложения: вопросы конструирования составов и дифференциация ответственности / Под общ. ред. Л.Л. Кругликова. Ярославль, 2003. – 224 с.
4. Ревин В.П. Сафаров С.Х. Уголовное право Республики Таджикистан: Особенная часть. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 445 с.
5. Сафаров А.И. Саидов Ш.Н. Некоторые проблемы классификаций преступлений в сфере экономической деятельности в Республике Таджикистан. Вестник ТГУПБП., 2015. – С. 138-143.
6. Смирнов Г.К. Ответственность за рейдерство, преступления в сфере учета прав на ценные бумаги и государственной регистрации. – М., 2011. – 152 с.
7. Соловьев И.Н. Налоговые преступления и преступность. – М., 2006. – 540 с.

УДК 331.1

Ходжаева А.Х., Бободжанова М.М., Муинова З.М.

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ФЕРГАНСКОЙ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье приводится анализ туристско-рекреационного районирования западной части Ферганской зоны Таджикистана. Районирование было осуществлено с учётом различных природных характеристик рассматриваемых территорий, а также социально-экономических особенностей. Система районирования представлена в виде цепочки из пяти звеньев: рекреационная зона, рекреационный район (микрорайон), рекреационный

подрайон (мезорайон), рекреационный микрорайон, рекреационный пункт. Также на территории западной части Ферганской зоны выделены четыре типа туристско-рекреационного района, которые обладают различными по значимости туристско-рекреационными ресурсами. Это левобережный Сырдарьинский хорошо развитый туристско-рекреационный район, северо-восточный горно-альпинистский – средне освоенный туристско-рекреационный район. Правобережный Сырдарьинский – слабо освоенный туристско-рекреационный район и юго-западный туристско-рекреационный район. Для каждого из указанных типов туристско-рекреационных районов выявлены их характерные особенности, влияющие на возможность проведения туристско-рекреационной деятельности, определены основные источники привлекательности районов и определено, какие виды туризма и рекреации являются перспективными для каждого типа района.

Ключевые слова: Ферганская зона, районирование, туризм и рекреация, типы туристско-рекреационных районов, туристско-рекреационная деятельность.

Хочаева А.Х., Бобочонова М.М., Муинова З.М.

МИНТАҚАИ ТУРИСТӢ-РЕКРЕАТСИОНИИ ҚИСМИ ҒАРБИ МИНТАҚАИ ФАРҶОНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили ноҳиябандии саёҳатӣ-фароғатии қисми ғарбии минтақаи Фарғонаи Тоҷикистон зикр гаштааст. Ноҳиябандӣ бо назардошти хусусиятҳои гуногуни табиӣи минтақаҳои баррасишаванда, инчунин хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ анҷом дода шудааст. Системаи ноҳиябандӣ дар намуди занҷир аз панҷ банд инъикос гаштааст: минтақаи фароғатӣ, ноҳияи фароғатӣ (микронуҳия), зерноҳияи фароғатӣ (мезонуҳия), микронуҳияи фароғатӣ, нуктаи фароғатӣ. Ҳамчунин дар қаламрави қисми ғарбии минтақаи Фарғона ҷаҳор намуди ноҳияи саёҳатӣ-фароғатӣ қайд гаштааст, ки аз рӯи аҳамиятнокӣ дорои захираҳои гуногуни саёҳатӣ-фароғатӣ мебошад. Ин соҳили чапи Сир дарё – ноҳияи саёҳатӣ-фароғатии хуб инкишофёфта, кӯҳнавардии шимолу шарқӣ - ноҳияи саёҳатӣ-фароғатии ба дараҷаи миёна инкишофёфта. Соҳили рости Сир дарё – ноҳияи саёҳатӣ-фароғатӣ суст инкишофёфта ва ноҳияи саёҳатӣ-фароғатии ҷанубу ғарбӣ. Барои ҳар як намудҳои зикршудаи ноҳияҳои саёҳатӣ-фароғатӣ хусусиятҳои ба онҳо хос муайян шудааст, ки ба имконияти анҷомдиҳии фаъолияти саёҳатӣ-фароғатӣ таъсир мерасонад, сарчашмаҳои асосии ҷолибияти ноҳияҳо муайян шудааст ва намудҳои саёҳат ва фароғат, ки барои ҳар як намуди ноҳия перспективӣ аст, муайян шудааст.

Калимаҳои асосӣ: минтақаи Фарғона, ноҳиябандӣ, саёҳат ва фароғат, намудҳои саёҳатӣ-фароғатии ноҳияҳо, фаъолияти саёҳатӣ-фароғатӣ.

Khodjaeva A.H., Bobojonova M.M., Muinova Z.M.

TOURIST AND RECREATIONAL ZONING OF THE WESTERN PART OF THE FERGANA ZONE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article contains analysis of tourist and recreational zoning of western part of Fergana zone of Tajikistan. Zoning was made by considering various natural characteristics of territories under consideration, as well as social and economic specifics. System of zoning is represented in the form of chain of five areas: recreational zone, recreational district (microdistrict), recreational subdistrict (meso-district), recreational microdistrict, recreational point. As well as, four types of tourist and recreational districts are identified in the territory of western part of Fergana zone, which has various tourist and recreational resources. There are left-bank Syr-darya - good developed tourist and recreational district, northeastern mountain-climbing - a medium-developed

tourist and recreational district. Right-bank Syr-darya - less developed tourist and recreational district and southwest tourist and recreational district. Specific features affecting the possibility of carrying out tourist and recreational activity were identified for each of mentioned types of tourist and recreational districts, the main source of districts attractiveness is determined and prospective types of tourism and recreation for each types of district are determined.

Key words: Fergana zone, zoning, tourism and recreation, types of tourist and recreational districts, tourist and recreational activity.

При туристско-рекреационном районировании западной части Ферганской зоны Республики Таджикистан нами учитывались различные факторы или комплексы факторов: природно-географические характеристики территории рассматриваемой зоны, их влияние на экономическое развитие региона, характерные природные особенности отдельных территорий (горно-долинные, оазисо-аквальные территории, оазисы, котловины). Одновременно в данных территориях проводился учёт имеющихся в них различных туристических ресурсов, их разнообразие, удобство и возможности их использования, уровни сформированности в них рекреационной и туристической инфраструктуры, а также экономическое значение в отдельных геоландшафтах туризма и рекреации.

В частности, российский учёный географ, популяризатор туризма Зырянов А.И. в работе даёт следующее определение понятию туристского районирования - это процесс территориального деления, когда выделяются внутренние целостные зоны на основании имеющихся у них индивидуальных уникальных туристско-рекреационных признаков [2].

Как отмечается в книге «Рекреационная география СССР» [7]. «Сущностью районирования является территориальное обобщение групп похожих объектов или явлений и их пространственное отделение от других сходных групп (оазисов, котловин, гор, водохранилищ).

При зонировании территорий, расположенных в западной части Ферганской зоны в туристическо-рекреационных целях мы учитывали научные взгляды Комаровой Л. К., которая даёт следующее определение понятию туристической зоны: «туристская зона – это территория, на которой сосредоточены объекты показа, привлекающие туристов, и другие объекты и услуги» [3]. Также учитывалось мнение Диловарова Р. который принимает «наиболее целесообразной четырёхступенчатую систему таксономических единиц рекреационного районирования: республика; туристические зоны – Гиссарская, Вахшская, Кулябская, Ферганская, Зеравшанская (в виде названий оазисов и котловин); рекреационная местность («Зумрад», «Хаватаг», Истаравшан, Шахристан); рекреационный микрорайон (Таджикское море)» [1]. Кроме того, в данном исследовании мы поддерживаем научные мнения таких известных учёных, как Мироненко Н.С. и Твердохлебова И.Т., которые «представляют систему районирования в виде цепочки из пяти звеньев: рекреационная зона, рекреационный район (микрорайон), рекреационный подрайон (мезорайон), рекреационный микрорайон, рекреационный пункт» [5], [6]. (рисунок 1)

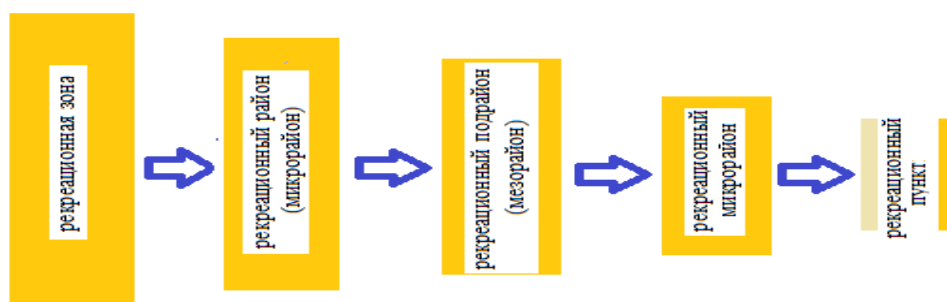

Рисунок 1 – Система туристско-рекреационного районирования.

В данном исследовании рассматривается только западная часть Ферганской зоны, по своим природно-климатическим, историко-культурным, социально-экономическим показателям составляющая одно целое – туристско-рекреационную зону. По природно-географическим особенностям Ферганская зона является пологоволнистой равниной, покрытой современными речными отложениями и отложениями временных потоков, с природными историко-культурными и социально-экономическими особенностями.

При зонировании территории в условиях горно-долинной и аквальной местности Ферганской зоны мы опирались на научные взгляды Котлярова Е. А., Мироненко Н.С., Твердохлебова И.Т. и Диловарова Р., которые конкретизируют классическое рекреационное районирование и выделяют в нём пять ступеней: [4], [5], [6].

1. Рекреационная зона (расположенная в западной части Ферганской зоны), представляющая собой обширную территорию свыше 13 тысяч километров квадратных, в составе которой входят линейно упорядоченные местные туристическо-рекреационные системы, входящие в состав расположенных здесь административных районов, включая аквальные и оазисные системы. Данные системы направлены на выполнение различных функций по удовлетворению рекреационных потребностей населения страны и характеризуются похожими основными природными, историческими, культурными и экономическими условиями развития туристической отрасли.

2. Туристическо-рекреационный район – представляет собой территориальную единицу, в которой осуществляется туристическое планирование и туристическая управленческая деятельность, в которую кроме туризма входит ряд других функциональных однородных систем, таких, как: малые рекреационные хозяйства, сельскохозяйственное производство, которые должны обеспечить в туристическо-рекреационном районе деятельность предприятий рекреации и туризма.

3. Туристическо-рекреационный подрайон – представляет собой территориальную единицу, которая специализируется на отдельных видах туризма, характерной особенностью туристическо-рекреационного подрайона является единая обслуживающая сеть, единое управление и общее использование рекреационных ресурсов (например, Истравшанская и Шахристанская котловины).

4. Туристическо-рекреационный ареал – представляет собой территорию, на которой располагаются отдельные объекты туризма и рекреации, туристические предприятия или группы туристических предприятий, не взаимосвязанных друг с другом (например, Таджикское море).

5. Рекреационные парцеллы - их выделение в отдельную ступень рекреационного районирования произошло в последние годы – это индивидуальные земельные участки, принадлежащие собственникам, в которых могут отдыхать как члены семьи собственника, так и могут предоставляться услуги отдыха независимым посетителям. Рекреационные парцеллы располагаются вблизи друг от друга на расстоянии 2-6 километров, их специализация ориентирована на производство востребованных туристами и рекреантами продуктов – это фрукты, овощи, мясо, молоко, мёд и др. Парцеллы располагаются в основном рядом с турбазами, домами и базами отдыха, пансионатами с лечением, санаториями-профилакториями, лечебно-оздоровительными и профилактическими учреждениями. Качество производимой в парцеллах продукции в основном высокое, поскольку материальная база парцелл близка к санаторной.

Такими образом, нами предложена сетка для деления туристическо-рекреационных районов, это первая научно-практическая разработка для каждого выделенного района в западной части Ферганской зоны, где осуществляется туристическо-рекреационная деятельность. Каждый из выделенных типов туристическо-рекреационного района западной части Ферганской зоны имеет туристическо-рекреационные ресурсы, различные по своим характеристикам и своей значимости.

Соответственно, каждому из туристическо-рекреационных типов территории, а также из ресурсных туристическо-рекреационных видов и типов характерны различные условия для развития туризма, основными из которых можно выделить развитость туристической инфраструктуры, доступность к туристическим объектам транспортной сети. Более развитым туристическим районом является правобережье Ферганской зоны, где имеются широкий спектр возможностей для развития различных типов туризма – это историко-познавательный, экологический, этотуризм, гостевой, познавательный, деловой, аквальный туризм.

В западной части Ферганской зоны выделены четыре типа туристическо-рекреационных районов:

I тип – левобережный Сырдарьинский – представлен значительно развитым туристическо-рекреационным районом, обеспеченным подходящими условиями для развития и функционирования следующих видов туризма – альпинистского, научно-исследовательского, спортивного (в основном пешеходный туризм), аквального, лечебно-оздоровительного.

Туристическо-рекреационная деятельность на данной территории в основном представлена курортным и лечебно-оздоровительным туризмом и рекреацией, кроме того, на территории Таджикского моря и водохранилищ развиты спортивные и рыболовные типы туризма.

Для туристическо-рекреационных подрайонов, в которых имеются источники минеральных вод, используемые в курортных и санаторных целях, характерна другая специализация. В частности, на базе минеральных лечебных источников, расположенных на территории левобережного туристическо-рекреационного подрайона, функционируют основные курорты и санатории Республики Таджикистан – это курорты и санатории «Оби Шифо», «Оксукон», «Чашма», «Кучак», «Зумрад», «Хаватаг».

Для развития всех форм и видов туристическо-рекреационной деятельности на данной территории имеется ряд объективных условий, позволяющих развивать аквальный подводный и надводный туризм, альпинизм, рыболовный, охотничий, экологический, познавательный, лечебный туризм.

Левобережная часть запада Ферганской зоны является более развитой в плане развития туристическо-рекреационной деятельности. На данной территории располагается Центр туризма области, а также туристическо-рекреационные подрайоны с широко развитой промышленностью – это Канибадамский, Исфаринский, Бустонский, Б. Гафуровский, Гулистан и Худжандский подрайоны. Здесь имеются промышленные предприятия, которые имеют взаимосвязи с туристическо-рекреационными предприятиями – это винодельческие, консервные, плодоовощные, мясомолочные, пищевые, перерабатывающие предприятия, а также предприятия по изготовлению сувенирной продукции и ковровых изделий.

II тип – северо-восточный горно-альпинистский – данный туристическо-рекреационный район является средне освоенным в плане туризма. На данной территории центр туризма и рекреационной деятельности представлен районным центром Ашт. Кроме того, на данной территории находится уникальный туристическо-рекреационный пункт - грязевое озеро Оксукон, которое посещают тысячи туристов в лечебно-оздоровительных целях.

Данный туристический район прилегает к Таджикскому морю. При изучении данного района и удовлетворения туристических потребностей рекреанты и туристы используют территорию Таджикского моря. Акватория этого водохранилища предоставляет широкие водные типы отдыха, туризма и рекреации. В настоящее время на территории данного туристического района развиты различные типы туристическо-рекреационной деятельности – это, в первую очередь, лечебно-оздоровительные, получила широкое развитие историко-культурная туристическая деятельность на основе

заброшенных шахт и освоения новых промышленных предприятий (гора Бобои Об, Кухи Понгоз, Адрасман и др.), на территории Кураминского хребта широко развивается охотничий туризм, а также и другие виды туризма.

III тип – правобережный – слабо освоенный туристско-рекреационный район. На этой территории интерес для туристическо-рекреационной деятельности представляют освоенные слабо территории Голодной степи, являющиеся перспективными для туризма и рекреации. Территория Голодной степи вытянута узкой полосой и прилегает к Худжандскому оазису с запада. Эти два объекта являются важными в плане развития на них широкого спектра туристической деятельности – это историко-культурный, пешеходный, автомобильный, сельский туризм. Кроме того, данные территории расположены поблизости от железнодорожной магистрали, и на них выращивают овощебахчевые культуры, виноград и плодовые культуры.

IV тип – юго-западный туристско-рекреационный район. Данная территория отличается высокой концентрацией туристических ресурсов – это культурно-исторические ресурсы, котловинные горно-предгорные равнины (Шахристан и Истаравшан), близкой расположенностью к горно-растительным ресурсам, здесь находятся охотничьи заказники, арчовые леса и объекты оздоровительного туризма и рекреации, что позволяет развивать экологический, охотничий и рыболовный туризм, а также курортный туризм на базе курортных местностей «Хаватаг» и «Истаравшан», «Бахористон», г. Гулистан.

Таким образом, туристско-рекреационное районирование не является оценкой пригодности территорий для организации на них туристической деятельности с точки зрения экономических, социальных или природных факторов, это выявление объективных характеристик рекреации и туризма на отдельных территориях, как комплексного экономического и социального явления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диловаров Р., Сельскохозяйственное районирование Южного Таджикистана/ Диловаров Р.// Известия АН Республики Таджикистан. Серия экономическая. 1995. № 2. - С. 12-23.
2. Зырянов А.И., Туристское районирование/ Зырянов А.И., География туризма: Сборник научных трудов Пермского университета.; – Вып. 2. Пермь, 2006, С. 60-68.
3. Комарова, Л. К. Туристское зонирование территории Новосибирской области как основа развития регионального туризма/ Комарова Л. К.// Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. 2014. Т. 8. - № 2. С. 17-24.
4. Котляров, Е. А. География туризма и отдыха/ Е. А. Котляров. – М.: Мысль, 1978. С. 238-239.
5. Мироненко Н.С., Рекреационная география/ Н. С. Мироненко Н.С. – М.: МГУ, 1981. – С. 96.
6. Мироненко Н.С., Теоретические основы рекреационного районирования/ Н. С. Мироненко. - М.: Интра, 1989. С. 80-91.
7. Рекреационная география СССР (аспекты развития и размещения). - М.: Наука, 1983.С. 236 -337.

Ходжибоев М.А.

К ВОПРОСУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена рассмотрению и анализу ряду показателей, отражающих развитие рынка платных медицинских услуг в Республике Таджикистан. Автор статьи на основе проведенного научного исследования и изучения практики зарубежных стран по реализации и применения маркетинговых стратегий в деятельности различных медицинских учреждений, обосновывает роль маркетинга в развитии этих учреждений. В статье также проведено сравнение использования маркетинговых инструментов в деятельности зарубежных и отечественных компаний. На основе анализа таких показателей как объем и структура платных медицинских услуг населению, и определения динамики развития платных медицинских услуг, оказываемых населению в Республике Таджикистан, сформулированы выводы относительно нарастающей роли маркетинга в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: Здравоохранение, маркетинг, медицинские учреждения, платные медицинские услуги.

Ҳочибоев М.А.

ОИД БА МАСЪАЛАИ ИСТИФОДА БУРДАНИ МАРКЕТИНГ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТИББИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба баррасӣ ва таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо бахшида шудааст, ки рушди бозори хизматрасонии пулакӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос мекунад. Муаллифи мақола дар асоси пажӯҳишҳои илмӣ ва омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар татбиқи стратегияҳои маркетинг дар фаъолияти муассисаҳои гуногуни табобатӣ асоснок кардааст. Дар мақола инчунин истифодаи воситаҳои маркетинг дар фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ ва ватанӣ муқоиса карда шудааст. Дар асоси таҳлили чунин нишондиҳандаҳо, аз қабили ҳаҷм ва сохтори хизматрасонии пулакии тиббӣ ба аҳоли ва муайян намудани динамикаи рушди хизматрасонии пулакии тиббӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳулосаҳо доир ба баланд бардоштани нақши маркетинг дар соҳаи тандурустӣ пешниҳод гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: Тандурустӣ, маркетинг, муассисаҳои тиббӣ, хизмати пулакии тиббӣ.

Hojiboev M.A.

ON THE ISSUE OF USING MARKETING IN THE FIELD OF MEDICAL SERVICES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the consideration and analysis of a number of indicators reflecting the development of the market for paid medical services in the Republic of Tajikistan. The author of the article, based on scientific research and studying the practice of foreign countries in the implementation and application of marketing strategies in the activities of various medical institutions, substantiates the role of marketing in the development of these institutions. The article also compares the use of marketing tools in the activities of foreign and domestic companies. Based on the analysis of such indicators as the volume and structure of paid medical services to

the population, and determination of the dynamics of the development of paid medical services provided to the population in the Republic of Tajikistan, conclusions were formulated regarding the growing role of marketing in the healthcare sector.

Keywords: Healthcare, marketing, medical institutions, paid medical services.

Роль системы здравоохранения неоценима, и оно является одним из важнейших факторов развития и благосостояния страны, так как здоровье отдельного человека, гражданина страны и всей нации является бесценным богатством народа. Сфера здравоохранения в деятельности правительства Республики Таджикистан считается одним из приоритетных направлений и занимает особое место в проводимой политике под мудрым руководством Лидера нации, Основателя Мира и Национального Единства, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Другими словами, улучшение жизни граждан – основная цель общей политики Таджикистана.

После обретения независимости в конце XX века в Республике Таджикистан в системе здравоохранения страны было проведено немало реформ, которые были направлены на ее развитие, т.е. другими словами на этапе становления Республики Таджикистан как суверенного государства система здравоохранения подверглась реструктуризации. В этот период была разработана новая нормативно-правовая база системы здравоохранения, реконструированы медицинские учреждения, было усовершенствовано системы управления и финансирования, и произошло становление семейной медицины, в результате которой был улучшен доступ к медицинским услугам, внедрены новые методы лечения и виды финансирования и другое. Реформирование системы здравоохранения Республики Таджикистан в настоящее время все еще продолжается и преследует цель повышения доступности и качества услуг здравоохранения в зависимости от современных представлений и достижений науки и техники, в числе которых внедрение новых техник и технологий в сферу медицины, становление семейной медицины, улучшение стационарной помощи и многое другое.

Так как объектом нашего научного исследования является исследование роли маркетинга в сфере здравоохранения, хотелось бы сперва внести ясность в содержание данного понятия. В экономической науке со стороны многих ученых экономистов приводятся различные трактовки понятию «маркетинг». В общем понятии под маркетингом понимается вид человеческой деятельности, направленной на удовлетворение нужд и потребностей посредством обмена, или же под данным понятием понимается социальный процесс, целью которого является максимальное удовлетворение спроса и желаний покупателей товарами и услугами путем обеспечения свободного конкурентного обмена. И, как известно маркетинговая деятельность направлена в основном на изучение и прогнозирование рынка, разработку методов воздействия на рынок, определение эффективной ценовой политики, информационное обеспечение и разработку плана маркетинга. Что касается маркетинга в медицинской сфере, то ранее оно использовалось в виде рекламы фармацевтической продукции, изучения спроса на лекарственные средства и другие.

В экономической науке ученые используют различные синонимы маркетинга в сфере здравоохранения, такие как медицинский маркетинг или же маркетинг медицинских услуг, которые являются идентичными по смыслу. В маркетинговой науке медицинский маркетинг является одним из наиболее сложных видов маркетинга. И тут следует отметить, что научные труды ученых экономистов (как зарубежных, так и отечественных), посвященных исследованию маркетинга в сфере здравоохранения ограничены, т.е. комплексные исследования по проблемам маркетинга в этой области не проводились. В свою очередь актуальность нашего исследования заключается в том, что в последнее время все больше людей воспринимают медицинскую помощь как услугу, и сами выбирают, как и где они могут воспользоваться этими услугами. Соответственно, задача оптимизации

объема и структуры потребления медицинских услуг, достижение равновесия между спросом на медицинские услуги и их предложением (что возможно только при реализации маркетингового подхода в сфере здравоохранения) становится весьма актуальной.

В свою очередь возникновение и бурное развитие маркетинга медицинских услуг связано со следующими предпосылками:

- появление новых источников финансирования медицинских организаций, независимых от государства (в лице страховых компаний, самих покупателей медицинских услуг);
- появление коммерческих медицинских учреждений, целью которых является получение прибыли от предоставления услуг;
- в связи со становлением новой системы контроля качества предоставляемых медицинских услуг и ростом объема платных услуг, повысились требования к качеству услуг здравоохранения;
- в связи появлением новейших методов лечения на основе дорогих лекарственных препаратов увеличились затраты медицинских учреждений на оказание услуг населению;
- появление и распространение новых видов заболеваний, которые привели к росту спроса населения на медицинские услуги.

Для развития сферы здравоохранения любой страны, в том числе и Республики Таджикистан применение маркетингового подхода является необходимым, так как оно будет способствовать выявлению видов медицинских услуг, пользующимся наибольшим спросом у потребителей и успешному освоению данного вида рынка. Вместе с тем, принятие и разработка соответствующей политики, которая будет направлена на продвижение медицинских услуг на рынке и минимизацию сопутствующих затрат, послужит развитию данного сектора экономики.

Применение маркетинговых подходов в любой сфере, в том числе и в сфере медицины с целью развития этих секторов, начинает возрастать в условиях обострения конкуренции, роста издержек, замедления или падения роста производительности труда и ухудшения качества услуг. О развитии услуг в медицинской сфере в Республике Таджикистан можно судить на основе статистических данных. В этом аспекте рассмотрим и проанализируем объем и структуру платных услуг населению в сфере здравоохранения и отдыха Республики Таджикистан (таблица 1). Тут под объемом платных медицинских услуг подразумевается помощь оказанной населению медицинскими учреждениями.

Таблица 1. Объем и структура платных услуг населению в Республике Таджикистан

Показатели	Годы					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	<i>Миллион сомони (в ценах соответствующих лет)</i>					
Платные услуги населению, всего	10033,7	10884,0	12130,8	12983,5	13205,2	15165,3
<i>государственная собственность</i>	1396,4	1751,4	2487,3	2298,4	2824,8	3509,3
<i>негосударственная собственность</i>	8637,3	9132,6	9643,5	10685,1	10380,4	11656,0
Из них						
- медицинские	447,1	490,7	628,9	703,1	687,9	826,6
<i>государственная собственность</i>	152,2	185,0	242,1	261,0	217,8	277,9
<i>негосударственная собственность</i>	294,9	305,7	386,8	442,1	461,1	548,7
В % к итогу	4,5	4,5	5,2	5,4	5,2	5,5

- санаторно - оздоровительные	43,4	48,1	63,7	53,7	29,7	42,0
<i>государственная собственность</i>	21,6	24,7	26,6	29,3	13,8	19,2
<i>негосударственная собственность</i>	24,8	23,4	37,1	24,4	15,9	22,8
В % к итогу	0,4	0,4	0,5	0,4	0,2	0,3
- услуги физической культуры и спорта	2,2	1,1	2,7	3,4	2,5	2,7
<i>государственная собственность</i>	1,1	0,5	0,3	0,6	0,6	2,3
<i>негосударственная собственность</i>	1,0	0,6	2,4	2,8	1,9	0,4
В % к итогу	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,02

Источник []: Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – С. 38-40.

Прежде чем приступить к анализу показателей, приведенных в таблице, нужно внести ясность относительно платных услуг, предоставляемых в Республике Таджикистан. Изучение научного материала касающейся темы нашего научного исследования показало, что показатели в статистике платных услуг, например, в России, немного отличается, т.е. к платным услугам включены несколько показателей, которые не включены в статистику республики Таджикистан. К платным услугам, оказанным населению в республики Таджикистан включается следующее показатели: бытовые услуги, связь, услуги пассажирского транспорта, услуги по содержанию детей в дошкольные учреждения, жилищно- коммунальные услуги, услуги учреждений культуры и спорта, медицинские, санаторно-оздоровительные, услуги правового характера, банковских учреждений и другие.

Данные вышеприведенной таблицы свидетельствует о том, что рынок платных услуг населению в Республике Таджикистан имеет тенденцию роста, то есть ежегодно его темп составляет в пределах от 10 до 15%. Что касается рынка платных медицинских услуг то анализируемый период, т.е. начиная с 2016 по 2021гг., рынок платных медицинских услуг в Республике Таджикистан вырос почти в 2 раза. Это говорит о том, что данный вид рынка является нарастающим сегментом в условиях современной экономики. Из всего объема платных услуг населению в Республике Таджикистан доля платных медицинских услуг составляет незначительную величину, т.е. около 5,7 %. По данным таблицы можно говорить о том, что из всего объема платных медицинских услуг, предоставляемых в республике Таджикистан, доля услуг предоставляемых со стороны негосударственных медицинских учреждений, за весь рассматриваемый период превышает долю услуг предоставляемых со стороны государственных медицинских учреждений, т.е. более 50%. Из всего объема платных услуг населению в республике Таджикистан платные услуги санаторно-оздоровительных учреждений составляет малую величину. Здесь наблюдается такая же картина, т.е. доля платных услуг государственных и негосударственных санаторно-оздоровительных учреждений почти одинаковая.

Динамику развития платных медицинских услуг из всего объема оказываемых платных услуг населению в Республике Таджикистан так же можно наблюдать по данным вышеприведенной таблицы. Так по данным таблицы можно увидеть, что динамика роста

платных медицинских услуг из общего объема платных услуг, предоставляемых населению в стране, составляет от 5-8%.

Таблица 2. Доля платных медицинских услуг на душу населения в РТ

Показатели	Годы					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Платные услуги населению, всего (млн сомони)	10033,7	10884,0	12130,8	12983,5	13205,2	15165,3
Платные услуги на душу населения (в сомони)	1147,69	1218,65	1329,17	1394,01	1359,01	1533,89
Из них						
- медицинские (млн сомони)	447,1	490,7	628,9	703,1	687,9	826,6
<i>Медицинские услуги на душу населения (в сомони)</i>	51,14	54,94	68,91	75,49	70,79	83,61
- санаторно – оздоровительные (млн сомони)	43,4	48,1	63,7	53,7	29,7	42,0
<i>санаторно – оздоровительные услуги на душу населения (в сомони)</i>	4,96	5,39	6,98	5,77	3,06	4,25
- услуги физической культуры и спорта (млн сомони)	2,2	1,1	2,7	3,4	2,5	2,7
<i>услуги физической культуры и спорта на душу населения (в сомони)</i>	0,25	0,12	0,30	0,37	0,26	0,27

Источник: Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – С. 38-40 [3, -С.43], Статистический ежегодник Республики Таджикистан – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ. 2022. – С.25 [5, -С.414].

В этом аспекте считаем уместным рассмотреть и проанализировать объем оказываемых платных услуг на душу населения в республике Таджикистан, для более глубокого понимания положения платных медицинских услуг (таблица 2).

Судя по данным таблицы можно сказать, что население республики Таджикистан пользуется платными медицинскими услугами чаще, по сравнению с другими видами платных услуг сферы здравоохранения и отдыха РТ. Если учитывать то, что среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников в Республике Таджикистан в 2021 году составляло 1540,84 сомони, то в среднем 1 человек для пользования медицинскими услугами в месяц из своего бюджета выделяет более 50%, при этом каждый год население тратит на медицинские услуги все больше и больше.

Рост динамики платных медицинских услуг в республике Таджикистан связано также с увеличением числа населения страны, а также может быть связано с увеличением числа медицинских учреждений. В этом аспекте считаем уместным рассмотреть и

проанализировать динамику количества медицинских учреждений в Республике Таджикистан за годы суверенитета.

Таблица 3. Количество медицинских учреждений, оказывающих медицинскую помощь населению в Республике Таджикистан

Показатели (единиц)	Годы						2021 по отношению к 1991 г. (в %)
	1991	2000	2010	2015	2020	2021	
Число больниц	374	445	423	474	525	523	139,8%
Число медицинских учреждений	1510	1676	1701	1711	1731	2908	192,6%

Источник: Здравоохранение в Республике Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. – С. 13-15 [1, -С.147], Статистический ежегодник Республики Таджикистан – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ. 2022. – С.152 [5, - С.414]

Как видно из таблицы 2 в республике Таджикистан начиная с 1991 года по 2021 гг. число больниц увеличилось почти в 2 раза, т.е. в 1991 году число больниц в стране составляло 374 единиц, а в 2021 году их количество составило 523 единиц. Что касается общего числа медицинских учреждений, оказывающих медицинскую и амбулаторную помощь населению республики Таджикистан, то в этом показателе наблюдается существенное увеличение количества, то есть их число за 1991г по 2021 гг. увеличилось только на 1398 единиц.

Все вышеизложенное свидетельствует о том, что рынок платных медицинских услуг в Республике Таджикистан продолжает расти и развиваться. В ходе нашего научного исследования и анализа данных, приведенных в статистических сборниках и ежемесячных статистических изданиях, было выявлено, что платные медицинские услуги относительно других видов услуг населению в стране имеет тенденцию роста. И, следовательно, в условиях жесткой конкуренции, когда все руководители компаний стараются привлечь как можно больше клиентов с целью получения максимального дохода, такое обстоятельство в сфере платных услуг медицинского характера не может не обратить на себя внимание руководство медицинских учреждений, как частного, так и государственного сектора. Что в свою очередь говорит об актуальности исследуемой нами темы научного исследования.

Независимо от направления предприятия или же компании, задача продвижения товаров и услуг компаний (в том числе сервис и удобство получения) является одной из основных задач маркетинговой службы любого предприятия. Это относится также к медицинским учреждениям, другими словами в сфере здравоохранения применение маркетинговых технологий является необходимым условием для успешного функционирования и развития [2, С.148].

В Республике Таджикистан почти все медицинские учреждения в той или иной степени уже используют в своей деятельности маркетинговые подходы, с целью привлечения внимания действующих и потенциальных клиентов. Но, ни в каких из этих организаций, не действуют и не организованы маркетинговые службы (в штате не имеется маркетолога, либо не существует отдел маркетинга), что накладывает свой отпечаток в деятельности этих организаций. В основном задачу продвижения и привлечения клиентов решает руководство. Использование маркетинговых подходов со стороны большинства медицинских учреждений в стране можно утверждать на том основании, что, в сети интернет, а также в социальных сетях можно получить информацию о лечебных учреждениях, действующих в стране, ознакомиться с перечнями их услуг и прейскурантами, расписание работы специалистов и другие виды информации. Некоторые медицинские учреждения даже имеют в сети свои информационные сайты, а также на

местном телевидении активно транслируется реклама некоторых медицинских учреждений. Как известно все эти механизмы используются со стороны учреждений для привлечения потенциальных клиентов (больных) и являются маркетинговым ходом.

В зарубежных странах медицинские учреждения используют две разновидности маркетинговых инструментов: внутренний и внешний. В экономической литературе некоторые авторы научных статей используют такой термин как внутренний и внешний маркетинг. Основной задачей внутреннего маркетинга медицинских учреждений является удовлетворенность клиента, и используется для повышения качества предоставления услуг, создание условий максимальной доступности услуг компании. Для проведения внутреннего маркетинга в предприятиях или фирмах необходим большой объем информации о работе самого заведения и его услуг, динамике внедрения новых систем и росте удовлетворенности клиентов. Для реализации данного маркетингового механизма специалисты маркетинговых служб используют базу данных о клиентах клиники, которую получают посредством анкетирования и устных интервью с пациентами, находящимися в непосредственном контакте, интервью по телефону, по почте, оценок в голосовом меню и т.п.

Основной задачей внешнего маркетинга в сфере здравоохранения является стимулирование спроса на медицинские услуги. Целью применения данного вида маркетинга является привлечение потока новых клиентов, а также работа с постоянными клиентами. Механизмами реализации данного вида маркетинга является трансляция рекламы по таким каналам, как телевидение, радио, пресса, наружная реклама, реклама на транспорте, реклама через интернет. В применении внешнего маркетинга специалисты службы маркетинга должны учитывать контент транслируемой рекламы и рассчитывать конверсию рекламы. В процессе реализации внешнего маркетинга специалисты должны ориентироваться на потребителя (купоны, акции, скидки) и каналы распределения (выставки, пробные образцы, премии дилерам и т.д.). Внешний маркетинг подразумевает применение таких механизмов как BTL (below-the-line), sales promotion и PR (public relation). Под этими механизмами понимается следующее: BTL (below-the-line) – это мероприятия по продвижению которые не включают в себя размещение прямой рекламы, sales promotion – это стимулирование сбыта, и PR (public relation) – это личные продажи, выставки, спонсорство [4, С.125]. Все это в целом составляет внешнюю маркетинговую компанию. Тут хотелось бы отметить тот момент, что один из наиболее эффективных инструментов внешнего маркетинга, по нашему мнению, является выставки и спонсорство. Если со стороны медицинских учреждений (в основном коммерческих) будут грамотно организованы выставки и руководство этих организаций будут спонсором некоторых мероприятий, то в результате эти учреждения привлекут интерес общественности и средств массовой информации.

В целом реализация и применение маркетинговых подходов в деятельности любого учреждения, в том числе и медицинских, требует существенных расходов. Что касается зарубежной практики, касающейся затрат на маркетинг, то она показывает, что иностранные компании независимо от их сферы деятельности для сохранения и захвата определенной доли рынка, в среднем тратят не менее 30% от своей прибыли на маркетинг. Даже существуют такие фирмы, которые тратят на маркетинг до 70-80% своей прибыли (в единичных случаях). В свою очередь, в зарубежных странах различные медицинские учреждения с учетом своей специализации придерживаются данного соотношения.

Если говорить о затратах на маркетинг различных медицинских организаций в республике Таджикистан, то обычно на маркетинг эти организации тратят примерно 1-5% своего дохода, и обычно носит сезонный характер, и затраты на маркетинг в бюджете этих организаций не фиксируется (т.е. эти затраты фиксируются обычно как затраты периода). Например, в начале сезона отпуска (в основном начиная с мая месяца) можно наблюдать, что на местном телевидении или же каналах массовой связи запускается реклама санаторий

или лечебно оздоровительных учреждений. Но на местном телевидении страны и средств массовой информации часто можно увидеть рекламу зарубежных фармацевтических фирм. Это говорит о том, что представительство зарубежных фармацевтических компаний в нашей стране ведет активную маркетинговую компанию и применяют разнообразные маркетинговые инструменты. Также в последние 15 лет и более в нашей стране активно развивается так называемый сетевой маркетинг зарубежных фармацевтических компаний (MLM- multilevel marketing), которая также является одним из мощных инструментов продвижения и продажи товаров и услуг. И, как показывает практика международных и зарубежных компаний, применение и реализация маркетинговой стратегии в деятельности компаний в условиях развития и роста конкуренции на рынке медицинских услуг, является востребованным и необходимым условием.

Также, нужно отметить, о роли государства в сфере здравоохранения. Конечно же, участие государства в деятельности сферы здравоохранения является обязательным, и в последнее время можно наблюдать за тем как государство активно следует в сторону институционализации маркетинга в медицине. Например, в СМИ в большом количестве идет социальная реклама о вреде курения, алкоголя и другие.

На основе вышеизложенного можно сделать следующее умозаключение, что медицинский маркетинг в ближайшие годы будет активно развиваться, и поэтому применение и реализация маркетинговых подходов (в том числе и его отдельных инструментов) в деятельности различных медицинских учреждений страны является необходимым условием для их развития. В конечном итоге все это позволит выиграть всем участникам, пациентам, медицинским учреждениям и социуму в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Здравоохранение в Республике Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. – 147 с.
2. Мышьяков Р.Ю. Маркетинговые затраты в медицинских учреждениях / Р.Ю. Мышьяков, Л.В. Юрьева // Российские регионы в фокусе перемен: сборник докладов XI Международной конференции, 2016 – 1181 с. (17-19 ноября 2016 г.)
3. Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе; Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. - 43 с.
4. Ромат Е. Реклама: теория и практика: учебник для вузов / Ромат Е., Сендеров Д. – Спб.: Питер – 512 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ. 2022. – 414 с.

УДК 336.2(075.8)

Холматов Б.М.

ПРОБЛЕМА ВА ХУСУСИЯТҲОИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДИ ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Муаллифи мақола қайд менамояд, ки дар шароити рушди соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти самарабахши системаи андоз аҳамияти аввалиндараҷа дошта, мушкилоти андоз аз муҳимтарин омилҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва амнияти молиявӣ иқтисодии кишвар мебошад. Ин фарзия ба он вобаста аст, ки дар раванди ташаккули иқтисоди бозаргонӣ як

марҳилаи нав оғоз ёфт, ки ба тавсеаи бахши ғайрирасмӣ ва сатҳи пасти идоракунии андоз, коррупсия дар системаи андоз, инчунин, ташаккули идоракунии диверсификатсияи шаклҳои ҳуқуқӣ асос ёфта, масъалаи баланд бардоштани даромад ба бучети давлатӣ нав карда шудааст. Дар мақола хусусият ва мушкилоти андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст, зеро ҳангоми таҳияи сиёсати андоз ва ҳимояи механизми татбиқи он таҷрибаҳои хориҷӣ бидуни назардошти шароити мушаххаси кишвар истифода шудаанд, ки ба ноқомии зиёд дар қори системаи андоз оварда расонидаанд. Инчунин, тақмили сиёсати андоз ва андозбандӣ дар шароити муосир таҳлил карда шудааст. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 дар заминаи ҷаҳорҷӯбаиконунгузории миллий дар соҳаи андозбандӣ бори сеюм тақмил дода шуда, дар он диққати асосӣ ба тақмили сиёсати андоз ва функцияҳои ҳавасмандгардонии он барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ равона карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, барои амаликунии самараноки низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷдид ва рушди бояд як қатор чораҳо он андешида шаванд. Масалан, барои таъмини низоми идоракунии андозҳо бояд на танҳо аз таҷрибаи илмӣ ва таърихӣ истифода бурд, инчунин ба муҳити тағйирёбанда асосёфта тақия намуда, бояд дар назар дошт, ки баландбардории сатҳи касбияти кормандони мақомоти андоз ва амалисозии чорабиниҳои гуногун ба тавсеаи фарҳанги андозии шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва омӯзиши татбиқи қонунгузории андоз равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: системаи андоз, мушкилоти андозбандӣ, сиёсати андоз, андозсупорандаи бовичдон, пардохтҳои андозӣ, корхона, иқтисодиёт, маъмурияти андоз.

Холматов Б.М.

ПРОБЛЕМА И ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Автор статьи отмечает, что в условиях экономического развития Республики Таджикистан вопросы формирования и эффективного функционирования налоговой системы имеют первостепенное значение, а налоговые проблемы являются одними из важнейших факторов обеспечения стабильного экономического развития и финансово-экономической безопасности страны. Эта гипотеза связана с тем, что в процессе формирования рыночной экономики начался новый этап, в основе которого лежит расширение теневого сектора и низкий уровень налогового администрирования, коррупция в налоговой системе, а также формирование диверсифицированного управления организационно-правовыми формами, актуализировался вопрос увеличения поступлений в государственный бюджет. В статье рассматриваются особенности и проблемы налогообложения в Республике Таджикистан, так как при разработке налоговой политики и защите механизма ее реализации использовался зарубежный опыт без учета специфических условий страны, что привело ко многим сбоям в работе налоговой системы, также анализируется совершенствование налоговой политики и налогообложения в современных условиях. В 2012 году в Налоговый кодекс Республики Таджикистан в третий раз было внесено изменение на основе национальной законодательной базы в сфере налогообложения, где основное внимание было направлено на совершенствование налоговой политики и ее стимулирующих функций для обеспечения устойчивого экономического развития. По мнению автора, для эффективного внедрения, обновления и развития налоговой системы Республики Таджикистан необходимо принять ряд мер. Например, для обеспечения системы налогового управления следует не только использовать научно-исторический опыт, но и опираться на изменяющуюся среду, при этом следует учитывать, что повышение

уровня профессионализма сотрудников налоговых органов и реализация различных мер по расширению направлена на налоговую культуру граждан республики и просвещение по реализации налогового законодательства.

Ключевые слова: налоговая система, проблемы налогообложения, налоговая политика, добросовестный налогоплательщик, налоговые платежи, предприятие, экономика, налоговое администрирование.

Khomatov B.M

THE PROBLEM AND FEATURES OF THE TAXATION SYSTEM AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT IN MODERN CONDITIONS

The author of the article notes that in the context of the economic development of the Republic of Tajikistan, the issues of formation and effective functioning of the tax system are of paramount importance, and tax problems are one of the most important factors in ensuring stable economic development and financial and economic security of the country. This hypothesis is due to the fact that in the process of formation of a market economy a new stage has begun, which is based on the expansion of the shadow sector and a low level of tax administration, corruption in the tax system, as well as the formation of a diversified management of organizational and legal forms, the issue of increasing revenues to the state budget. The article discusses the features and problems of taxation in the Republic of Tajikistan, since when developing tax policy and protecting the mechanism for its implementation, foreign experience was used without taking into account the specific conditions of the country, which led to many failures in the tax system, it also analyzes the improvement of tax policy and taxation in modern conditions. In 2012, the Tax Code of the Republic of Tajikistan was amended for the third time on the basis of the national legislative framework in the field of taxation, where the focus was on improving tax policy and its incentive functions to ensure sustainable economic development. According to the author, for the effective implementation, updating and development of the tax system of the Republic of Tajikistan, it is necessary to take a number of measures. For example, to ensure the system of tax administration, one should not only use scientific and historical experience, but also rely on a changing environment, while it should be taken into account that increasing the level of professionalism of tax authorities and implementing various expansion measures is aimed at the tax culture of citizens of the republic and education on implementation of tax legislation.

Keywords: tax system, problems of taxation, tax policy, conscientious taxpayer, tax payments, enterprise, economics, tax administration

Масъалаи андозбандӣ хеле ҷолиб аст, зеро он як қатор ҷанбаҳои тамоман гуногунро ифода мекунад. Устувории низоми андоз як дастгоҳи хеле муҳимест, ки ба сатҳи иқтисодӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди давлат таъсир мерасонад. Солҳои охир яке аз муҳимтарин мушкилотҳои ҳалнашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди андозбандӣ мебошад. Бидуни ташкили низоми самарабахши андозбандӣ ба рушди босамари иқтисодиёт ноил шудан ғайриимкон аст. Системаи андозбандӣ натиҷаи табиӣи сиёсати андози аз ҷониби давлат гузаронидашавандаро дар бар мегирад ва инчунин ҳамчун дастури асосии манфиатҳои давлатии низоми андоз баромад мекунад. Дар айни замон мушкилтарин проблемаи иқтисодиёт нарасидани захираҳои молиявӣ буда, манбаи асосии пур кардани буҷети давлатии кишвар андозҳо мебошад, андозҳо ба инкишофи муносибатҳои бозорӣ бевосита таъсир мерасонанд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ дар солҳои 2019 ва 2020 зарурати навсозии минбаъдаи низоми андоз бо мақсади сода, осон ва шаффоф намудани раванди андозбандӣ ва тақмили низоми идоракунии андоз нишон дода шудааст [9].

Системаи андоз дар маҷмӯъ на ҳамеша ба шароити муосир ҷавобгӯ аст, зеро ҳисоб кардан ва пардохти андозҳо, инчунин нигоҳ доштани системаи идоракунии баҳисобгирии андоз, системаи ҳуччатгузорӣ, ҳисоботдиҳӣ ва истифодаи маълумот барои пур кардани эъломияҳо душвор аст. Дар шароити тараққиёт конунгузории андоз вазифаи ҳавасмандгардониро иҷро карда, ба фаъолияти иқтисодии корхонаҳо таъсири мусбат мерасонад. Оқилона будани андозбандӣ бо таносуби даромадҳои андоз ба буҷети давлатӣ бо маблағи умумии хароҷоте, ки бо ҷорӣ намудани андозҳо дар ҳудуди давлат, ситонидани андозҳо вобаста аст, муайян карда мешавад. Ба вучуд овардани системаи устувори андоз вазифаи асосии давлат мебошад. Андозбандии муассир барои идоракунии иқтисодиёти кишвар бо мақсади таъмини ҳамгироии мутаваззини механизми андозбандии интиҳобшуда бо ҳадафҳо ва вазифаҳои давлатии он зарур аст [3]. Дар низоми андозбандӣ мушкилоти зиёде мавҷуданд, ки ҳалли заруриро талаб мекунанд.

Илова бар ин, бояд таъкид кард, ки низоми андоз на танҳо ҳамчун воситаи ҷалби захираҳои молиявӣ ба буҷети давлатӣ, балки ҳамчун усули танзими фаъолияти субъектҳои хоҷагидори алоҳида ба ҳисоб меравад. Андозбандӣ масъалаи хеле мушкил аст, зеро ташкилоту корхонаҳо на танҳо супорандагони назарраси андоз, балки субъектҳои хоҷагидорӣ мебошанд, ки қобилияти пардохташон аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад.

Ба ҳамин монанд, саҳми зиёди иқтисодиёти сояфкан ва саркашӣ аз андоз ба таври васеъ. Илова бар ин, низоми буҷети иқтисоди сояфкан на танҳо аз даромади андоз маҳрум мегардад, балки ба рақобати нобаробар мусоидат мекунад, зеро он барои андозсупорандагони бошуур шароити камтар мусоид фароҳам меорад.

Фарҳанги андозситонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи нисбатан паст буд ва ин масъала омилҳои зеринро дар бар мегирад:

- бесаводии иқтисодии андозсупорандагон;
- манфиати андозсупорандагон, ки асосан ба пинҳон доштани даромад ва дороиҳо аз мақомоти андоз бо мақсади дар сатҳи камтарин нигоҳ доштани андозҳо нигаронида шудааст;
- одатан амалҳои ғайриқонунии мақомоти андоз боиси нобоварии андозсупорандагон ба мақомоти андоз мегардад.

Бар асоси пардохтҳои андоз, яке аз авлавиятҳои ҳукумат мубориза бо сӯиистифода аз андоз ва бунёди идораи иқтисодӣ мебошад. Яке аз мушкилоти асосӣ ва мураккаби андоз ин ҷуброни ғайриқонунии маблағҳои пулии андоз аз арзиши иловашуда мебошад. Барои ҳалли мушкили баҳисобгирии ғайриқонунии андоз аз арзиши иловашуда аз андозсупорандагони бемаъсулият, баҳисобгирии беасос ва ҳисобҳои меъёрӣ, инчунин пардохтҳо ва кредитҳои андоз аз арзиши иловашуда ҳуччати муҳим, аз қабилӣ ҳисобнома-фактура гирифта мешавад. То имрӯз аз ҷониби Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳҳои беасос анҷом дода, ҳисобнома-фактураҳои қалбакӣ ошкор карда шуда, санҷишҳои сахтӣ ва назоратӣ гузаронида шудааст. Аммо, ин чекҳо бесамаранд, зеро тартиби имтиёзҳои андоз нисбат ба ҳисобнома-фактураҳо татбиқ карда намешавад.

Мушкилоти навбатии ин андоз - саркашӣ аз андоз ҳангоми воридоти таҷҳизоти баландтехнологӣ, соҳибкорони беинсоф таҷҳизоти баландтехнологиро ворид намуда, дар фаъолияти худ истифода намебаранд ва баъдан онро бо нархи гарантар баробар ба меъёри андоз аз арзиши иловашуда мефурӯшанд ва фарқиятро муайян мекунанд, дар ҳоле ки андози номбурда ба буҷети давлатӣ дохил карда нашудааст.

Яке аз мушкилоте, ки соҳибкорон рӯбарӯ мешаванд, ин интиқол ва пардохти андоз аз даромад мебошад, ки бояд бо онҳо самараноктар ва дуруст ҳал карда шаванд. Корхонаҳое, ки дар навбати аввал филиалҳо мекушоянд, бо шумораи зиёди мушкилоти андоз рӯбарӯ мешаванд. Барои корхонае, ки филиал дорад, ду усули гуногуни баҳисобгирии андоз вучуд дорад:

1. пардохтҳои андоз аз даромад, ширкати асосӣ ва филиал якҷоя карда мешаванд, яъне. пардохтҳои андоз одатан барои ташкилотҳо ҳисоб карда мешаванд. Пас аз муайян

кардани маблағи умумии ӯҳдадорихои андоз андозе, ки дар маҳалли ҷойгиршавии филиали мушаххас пардохта мешавад, ҳисоб карда мешавад.

2. корхонаи асосӣ ва филиал андозсупорандагони мустақил доништа шуда, корхонаи мушаххас баҳисобгирии мустақили андозро пеш мебарад, яъне. даромад, харочот, ҳисоби ғоида, амортизация ва андози даромадро муайян мекунад.

Ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз даромад, ки доимӣ нест, мушкилиҳои зерин ба миён меоянд, сарҳади байни харочоти таълиғотӣ ва амортизатсия ё харочоти марбут ба таълиғ, ки ҷузъи он нестанд, масалан, барои таълими кормандони шӯъбаи таълиғот, равшан фарқ мекунад. Ғайр аз ин, харочоти реклама, ки харочоти реклама ба ҳисоб мераванд, ба номгуи харочоти ғайристандартӣ барои реклама дохил карда нашудаанд ва дар доираи меъёри муқарраргардидаи 1 ғоидаи даромад ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Инчунин, андозҳо барои гурӯҳҳои муттаҳидаи андозсупорандагон бори гарон мебошанд. Сохтори ҷудокунии амудӣ дар гурӯҳи консолидатсионӣ ба ин андозсупорандагон имкон медиҳад, ки андози даромадро аз як ҳисоботи молиявӣ дар асоси ғайриҷамъии ҳамаи субъектҳои иштирокчии гурӯҳ пардохт кунанд. Дар ин маврид барои мақсадҳои андозбандӣ даромаде, ки барои гурӯҳи андозсупорандагони консолидацияшуда ҳисоб карда шудааст, инчунин зиёноҳи низ ба инбат гирифта мешаванд. Ҳамин тариқ, маблағҳои андоз аз даромад, ки гурӯҳҳои андозсупорандагон пардохт мекунанд, бо шахси масъули ин гурӯҳ барои пардохтҳои минбаъда ба низоми буҷет муттаҳид карда мешаванд.

Ин маблағҳо метавонанд ба маблағҳои андози даромад, ки дар асоси даромади инфиродии гурӯҳи консолидатсионӣ ва ҳиссаи дар он иштироккунанда ҳисоб карда шудаанд, мувофиқат кунанд.

Камбудихои системаи андозро метавон чунин муайян кард:

- низоми андоз, аввалан, дорои хусусияти фискалӣ буда, ба иҷрои вазифаҳои ҳавасмандкунанда ва танзимкунандаи андозҳо монета мешавад;
- ба меъёри ғайримуқаррарии андоз аз даромад таъсир мерасонад;
- Санҷишҳои ҷамъоварии андозҳо ғайри қобили амал буда, боиси пӯшонидани даромадҳо мегардад. Аз руи ҳисобҳои дигар ба буҷети давлат камтар аз 25—45 ғоидаи даромади андоз дохил мешавад;
- беасос будани шартҳои имтиёзноки мавҷударо зиёд мекунад;
- қонунгузориҳои андоз ва меъёрҳои андоз мунтазам тағйир меёбанд, ки ин ба рушди иқтисодӣ ва сармоягузориҳои дарозмуддати асосӣ мусоидат намекунад.
- буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ муқаррар гардида, барои буҷетҳои дахлдор андозҳо аҳамияти калони молиявӣ надоранд, ҳиссаи онҳо аз 20-25 ғоидаи даромади буҷети ҳамаи субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд нест. Ин вазъият назорати буҷетиро тавассути маблағгузориҳои танзимкунанда дар андозҳои танзимкунанда талаб мекунад.

Системаи андоз дар оянда бо як қатор сабабҳои объективӣ ва субъективӣ ба фишори ҷиддӣ дучор хоҳад шуд. Ба гурӯҳҳои объективӣ вобастагии шадиди иқтисодӣ аз савдои хориҷӣ, камшавии баъзе қонҳои бои захираҳои табиӣ, мутаносибан зиёд шудани арзиши маҳсулот ва пиршавии аҳоли дохил мешаванд. Гурӯҳи субъективӣ як қатор қарорҳоро дар соҳаи сиёсати буҷетӣ ва андоз, ки афзоиши харочоти буҷет тавассути сохторҳои мудофия ва ҳифзи ҳуқуқи кишвар, ба таври ғайрисиستمатик таъмин намудани имтиёзҳо ва озодкунии андозҳо, таҳияи баъзе андозҳо мутаносибӣ, прогрессивӣ ва самаранокии андозбандиро таъмин намекунад.

Масъалаи навбатие, ки ба рушди низоми андоз таъсир мерасонад, демографӣ, яъне сиёсатҳои мебошад, ки ба пиршавии аҳоли мутобик мешаванд. Дар Тоҷикистон то соли 2025 қисми аҳолии аз 63-сола боло аз 5,5%-и феълӣ ба 7,2-8,1% ва то соли 2045 аз се як ҳиссаи аҳолии аз 63-сола болоро ташкил хоҳад дод. Ин боиси зиёд шудани харочот барои нигоҳдории тандурустӣ, хиз-матрасонии социалӣ ва нафақа гардид.

Мушкилоти дигар ин системаи андоз аст, ки манбаи андозро дар бар мегирад ва даромадҳои андоз дар минтақаҳо нобаробар тақсим карда мешаванд, ки таъмини татбиқи

воқеии сиёсати фискалӣ тавассути системаҳои ғайримарказонидашудаи андоз имконнопазир аст. Баррасии низоми андози кишвар ва низоми андозбандӣ нишон медиҳад, ки мо аз ҷиҳати хусусиятҳои сифатӣ, инчунин мураккабӣ ва самаранокии андозбандӣ аз таҷрибаи бехтарини ҷаҳонӣ ақиб мондаем.

Мушкилоте, ки дар низоми андози Тоҷикистон номбар шудаанд, аз зарурати ислоҳот далолат мекунад, мувозинати буҷет муҳимтарин вазифаи баланд бардоштани одилона ва самаранокии андозбандӣ, инчунин таҳияи сиёсати фискалӣ мебошад. Бояд тазаққур дод, ки дар ин марҳала андешаҳо ва лоиҳаҳои қонуни зиёде ба миён омадаанд, ки ба навсозӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ ва пайвастагии низоми андоз, мутобиқи воқеияти муосир нигаронида шудаанд. Дар баробари ин, рақобати байналмилалӣ андоз, шароити молиявӣ иқтисодиро ба назар гирифтани лозим аст. Пешниҳодҳои зиёди мусбат, аз ҷумла тадбирҳои мусоидат ба сармоягузорӣ, дигаргунсозии технологӣ ва рушди иқтисодӣ, инчунин рушди бозорҳои молиявӣ ва фаъолияти сармоягузори сармояи инсонӣ мавҷуданд.

Дар низоми андозбандии наватасис дар Тоҷикистон мушкилоти андозбандии андоз аз даромади шахсони воқеӣ низ муҳим аст. Андоз аз даромади шахей аз гражданинҳо ба ҳисоби пули дар давраи ҳисоботӣ ба андозаи 13 Ҷоиз ва 8 Ҷоизи даромади андозбандишаванда ситонида мешавад. Аз ҷиҳати аҳамияти худ ин андоз нисбат ба дигар намудҳои роли афзалиятнокро мебозад. Сабаб он аст, ки даромад аз андоз аз даромад дар сохтори даромади буҷети давлатӣ дар сатҳҳои гуногун ҳиссаи бештарро ишғол мекунад. Бо вучуди ин, дар ин навъи андозбандӣ мушкилоти зиёд вучуд дорад. Муҳимтар аз ҳама инҳоянд:

- даромади пасти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба Ғарб;
- таносуби оптималии самаранокии иқтисодӣ ва адолати андози иҷтимоӣ;
- интиҳоби меъёри андоз аз даромад;
- назорати нокифоя аз болои даромади зиёдатӣ ё пурра набудани шахсони воқеӣ;
- пинҳон доштани оммавӣ аз андозҳо аз ҷониби шаҳрвандони кишвар.

Мушкилоти навбатии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ хусусӣ мебошад. Мушкилоти андозбандӣ дар рӯйхати монетаҳои муҳими маъмури дар роҳи рушди соҳибкорӣ дар ҷои аввал меистад.

Дар натиҷаи як пажӯҳиши байналмилалӣ оид ба осонии пешбурди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорони хусусӣ то 65%-и Ҷоизаи тичоратии худро ба шакли андоз ва тарҳи андоз месупоранд, ки нисбат ба кишварҳои минтақа қариб ду баробар зиёд аст.

Ба истиснои андозаи Ҷаврии меъёри андоз, ки масъалаи мубрами андозсупорандагон аст, масъалаи навбатие, ки ба пешбурди тичорат таъсир мерасонад, раванди маъмурияти андоз мебошад.

Барои масъалаҳои андоз, аз нигоҳи паҳншавӣ, монетаи навбатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ масъалаи таъмини нерӯи барқ мебошад. Тибқи таҳқиқот, таъминоти нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 Ҷоизро ташкил дода, аз кишварҳои Аврупо ва ИДМ 8 Ҷоиз зиёд аст. Дар паси динамикаи таҳлилшуда мушкилоти коррупсия ва дастрасӣ ба маблағгузорӣ қарор дорад, ки мушкили асосии соҳибкорон ба андозбандӣ ва дастрасӣ ба нерӯи барқ мебошад.

Андозбандӣ ду сатри аввали монетаҳои маъмуриро барои пешбурди соҳибкорӣ дар кишвар танзим намуда, дар баробари нигоҳ доштани масъалаҳои баҳисобгирии андоз, ки бо арзиши меъёрҳои андоз муқоиса карда мешаванд, зарурати Ҷаврии ислоҳот дар соҳаи риояи андозро нишон медиҳад [8].

Иқтисоддонҳо дар муайян кардани бори андоз мушкилоти зиёдеро ошкор кардаанд.

Тибқи сатҳи ҳукумат, андозбандии аз ҳад зиёд асосан ба тақсмоти ибтидоӣ нигаронида шудааст. Қисми зиёди пардохтҳои буҷетӣ аз ҷониби қонунгузoron ба таври сунъӣ аз категорияҳои андоз ба пардохтҳои ғайриандозӣ гузаронида мешаванд, ки бочҳои гумрукӣ, таъсири манфии пардохтҳо ба андозҳои ҳисобшудаи экологӣ ва ҳиссагузориҳо ба

фондҳои иҷтимоӣ мебошанд. Идоракунии нокифояи андоз. Андозҳои мустақим ва ғайримустақим нисбат ба андозҳои ғайримустақим ғаразноканд, зеро боварӣ доранд, ки андозҳои ғайримустақим барои кишвар ғайридаоваранд ва даромад мустақиман аз болоравии нархҳо вобаста аст. Таваҷҷӯҳи ҳоси иқтисодӣ ба андозҳои ғайримустақим нигаронида шудааст, ки на камтар аз се таъсири манфӣ доранд [6, с.56-61]:

1. андозҳои ғайримустақими назарраси истеъмодро, махсусан аҳоли, ҳамчун истеъмолкунандаи ниҳой коҳиш медиҳанд;
2. андози ғайримустақим ҳар қадар зиёд бошад, ҳамон қадар фишори таваррумӣ ба иқтисодӣ қавитар мешавад;
3. Андозҳои ғайримустақим ва дигар пардохтҳои андоз ба соҳибкорон таъсири боздоранда доранд.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлил мазмунӣ концептуалии сиёсати андоз дар заминаи тақсими самараноки бори андоз инҳоро дар бар мегирад:

- ✓ имтиёзҳои андоз, ки ба нуқтаҳои рушди иқтисодӣ, низомҳои имтиёзнокӣ андоз барои содироти маҳсулоти коркард ва саноати баландтехнологӣ, инчунин ба фаъолияти сармоягузорӣ нигаронида шудаанд;
- ✓ аз рӯи хусусиятҳои истеҳсолот, мувофиқи ҳосил аз рӯи шартҳои асосии воқеии техникӣ
- ✓ соддагардонии усули ҳисобкунии манбаи андоз, кам кардани шумораи ҳисоботи андози андозсупорандагон, баланд бардоштани шаффофият ва пешниҳоди иттилооти андоз.

Маълум аст, ки даромади иловагӣ дар шароити бухрони бучети давлатӣ умуман ва махсусан дар сатҳи минтақавӣ проблемаи асосӣ мебошад. Барои ҳалли ин мушкилот захираҳои дар иқтисодиёт мавҷударо таҳлил намуда, сарбории андозро, ки ба андозсупорандагони алоҳидаи андоз вобаста аст, пайваستا танзим кардан лозим аст. Бори андоз монеаи ташаккули қариб ҳар сеюмин соҳибкори ҷумҳурӣ мегардад.

Аз ин рӯ, барои фаъолияти босамари низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҷдид ва рушди он як қатор тадбирҳо андешидан зарур аст. Масалан, таъмин намудани он, ки системаи идоракунии андоз на танҳо ба таҷрибаи илмию таърихӣ, балки ба тағйирёбии муҳити зист асос ёбад. Илова бар ин, мо набояд дар бораи баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони андоз ва татбиқи тадбирҳои гуногун, ки ба баланд бардоштани фарҳанги андози шаҳрвандони миллии нигаронида шудаанд, инчунин омӯзиши иҷроӣ қонунгузориҳои андозро фаромӯш кунем.

Муҳимтарин воситаи пешбурди рушди иқтисодӣ ва равандҳои иҷтимоӣ дар давлат низоми андоз мебошад. Дар натиҷаи тақмили низоми андоз Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон пайдо мекунад, ки мушкилоти зиёдеро, ки ба эътидол ва рушди пурраи давлат ҳалал мерасонанд, зуд ва бозътимод бартараф намояд.

Такмил додани низоми андозбандӣ ҳамчун манбаи даромад ва ҷаҳорҷӯби ҳамаҷонибаи таҳлилӣ, ки ҷаҳор ҳадафи асосии андозбандиро ҳал мекунад: тавлиди даромад; азнавтасимкунӣ; иҷроӣ; азнавбаҳодиҳӣ.

Ҳадафи аввал – тавлиди даромад низ як абзори сиёсати макроиқтисодӣ мебошад. Мақсади дуюм азнавтасимкунӣ тавассути андозбандии прогрессивӣ ва маҳдуд кардани бори андоз ба аҳолии дорои қобилияти пардохти паст мебошад. Азнавтасимкунӣ муҳим аст, зеро рушд ҳарчи бештар ба як масъалаи нобаробарӣ, инчунин дар сатҳи миллии тақдир меёбад. Ҳадафи сеюм - муаррифӣ; андозбандӣ суръатбахшии ташкили ҳукуматест, ки нисбат ба шаҳрвандони худ бештар ҷавобгӯ ва ҳисоботдиҳанда бошад. Кӯмаки рушд чунин таъсире надорад ва ба масъулияти сармоягузори хориҷӣ мусоидат мекунад. Ҳадафи чоруми андозбандӣ азнавбаҳодиҳӣ мебошад, ки ба ҳадди ақалл кам кардани таҳрифҳои бозор ва имкон додани таъсири андозҳо барои аз байн бурдани таъсири беруна иборат аст. Намудҳои гуногуни андоз дорои ҳосиятҳои гуногун мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Балацкий Е.В. Оценка влияния фискальных инструментов на экономический рост / Е.В. Балацкий // Проблемы прогнозирования. Финансовые проблемы. – 2004. -№4. -С.124-136. [Электронный ресурс]. <https://econpapers.repec.org/article/scn009162/14795045.htm>
2. Боресевич Г.А. Прогнозирование и планирование экономики: учебное пособие / под общ. ред. В.И. Боресевича, Г.А. Кандауровой. –Мн.: Экоперспектива, 2001. –250 с.
3. Вишневская И.И. Проблемы и перспективы развития налогообложения в России / И.И. Вишневская // Актуальные вопросы экономических наук. - 2014. -№39. -С.92-96.
4. Герасенко В.П. Прогностические методы управления рыночной экономикой. Ч.1 / В.П. Герасенко. -Гомель. 1997. –С.34.
5. Исследование затрат бизнеса на соблюдение обязательных требований налогового законодательства в Республике Таджикистан. - 2017. -61 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ifc.org> и www.worldbank.org.
6. Косенкова Ю.Ю. К вопросу об изменении налоговой нагрузки в Российской Федерации / Ю.Ю. Косенкова, Н.М. Турбина, С.В. Владимирова // Социально-экономические явления и процессы. - 2015. -№8. -С.56-61.
7. Лавренчук Е.Н. Налоговое прогнозирование / Е.Н. Лавренчук // Экономические науки: Финансы, денежное обращение и кредит. - 2011. -№74. -С.257-260.
8. Дар бораи Консепсияи сиёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи миёнамӯҳлат: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016. № 541. [Манбаи электронӣ]. www.minfin.tj
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2019. [Манбаи электронӣ]. www.president.tj.
10. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов. Учебник для вузов / Л.И. Якобсон. -М.: Аспект Пресс, 1996. -210 с.

УДК 331.29

Худжамкулов Р.Б.

**ТРУДОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ
В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНЕ**

Настоящая статья направлена на исследование воздействия цифровизации на трудовые отношения и общее экономическое развитие в контексте развивающейся страны Таджикистана. Автор анализирует, каким образом внедрение цифровых технологий влияет на существующие трудовые модели и приводит к формированию новых профессиональных навыков. Особое внимание уделяется вопросам образования и подготовки кадров в условиях быстро меняющегося технологического ландшафта. В контексте многонациональности Таджикистана рассматриваются аспекты социокультурной адаптации населения к новым требованиям цифровой эры.

Ключевые слова: Рынок труда, трансформация, цифровизация, трудовые отношения, экономическое развитие, инновации, технологический прогресс, цифровые навыки, занятость, развитие рынка труда.

Худжамкулов Р.Б.

**МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ДАВРАИ РАҚАМӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи таъсири рақамикунонӣ ба муносибатҳои меҳнатӣ ва рушди умумии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф таъсири технологияҳои рақамиро ба моделҳои мавҷудаи меҳнатӣ ва ташаккули малакаҳои нави касбӣ таҳлил намудааст. Ҳамзамон диққати махсусро ба таълиму тарбия дар шароити зудтағйирёбандаи технологӣ равона кардааст. Дар шароити гуногунмиллатии Тоҷикистон ҷанбаҳои мутобиқшавии иҷтимоию фарҳангии аҳоли ба талаботи нави давраи рақамӣ баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, табдилдиҳӣ, рақамикунонӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, рушди иқтисодӣ, инноватсияҳо, рушди технологӣ, малакаҳои рақамӣ, шуғл, рушди бозори меҳнат.

Khudzhamkulov R.B.

**LABOR RELATIONS IN THE ERA OF DIGITALIZATION I
N THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

This article aims to explore the impact of digitalization on labor relations and overall economic development in the context of the developing country of Tajikistan. The author analyzes how the introduction of digital technologies affects existing labor patterns and leads to the formation of new professional skills. Special attention is paid to education and training in a rapidly changing technological landscape. In the context of Tajikistan's multinationalism, aspects of socio-cultural adaptation of the population to the new requirements of the digital era are examined.

Keywords: labor market, transformation, digitalization, labor relations, economic development, innovation, technological progress, digital skills, employment, labor market development.

Цифровизация в современном мире неизбежно проникает во все сферы деятельности, включая рынок труда, где оказывает существенное воздействие на трудовые отношения и профессиональные практики. Развивающиеся страны, такие как Таджикистан, сталкиваются с особыми вызовами и возможностями в контексте этого процесса.

В контексте Таджикистана, где различные социальноэкономические факторы оказывают влияние на структуру рынка труда, исследование воздействия цифровизации на этот рынок представляет собой актуальную и важную задачу. Анализ этих изменений может помочь выявить преимущества и вызовы, с которыми сталкиваются работники и предприятия.

С учетом особенностей многонационального состава населения Таджикистана, также рассматриваются аспекты культурной адаптации и социального включения в контексте цифровых изменений. На основе проведенного анализа предлагаются практические рекомендации для разработки эффективных стратегий, направленных на поддержку устойчивого развития рынка труда в условиях цифровой трансформации в Таджикистане [1]. Одним из основных эффектов, которые возникают в результате цифровизации, является автоматизация рабочих процессов. Технологический прогресс и развитие информационных технологий приводят к замене некоторых видов работ аппаратными и программными системами. Это может привести к потере рабочих мест для людей, занятых в тех областях, где автоматизация возможна.

Однако, цифровизация также создает новые возможности и требует новых специалистов. Развитие интернет-экономики, электронной торговли и других сфер, связанных с информационными технологиями, требует специалистов в области программирования, разработки веб-сайтов и маркетинга. Таким образом, цифровизация может привести к появлению новых рабочих мест для высококвалифицированных специалистов [5].

В свете цифровизации наблюдается существенное изменение характера труда, и важным аспектом этого процесса является распространение практики удаленной работы. Эта тенденция приносит с собой не только новые возможности для сотрудников в плане гибкости и удобства, но и порождает серьезные реформы на рынке труда Таджикистана.

Возможность работать удаленно открывает двери для участия в трудовом процессе широкому кругу специалистов, вне зависимости от их местоположения. Однако эта динамика также вносит изменения в динамику конкуренции на рынке труда. С появлением возможности для удаленной работы конкуренция между местными и иностранными работниками может возрасти. Компании, осуществляющие деятельность в Таджикистане, получают больше вариантов при выборе сотрудников, что может повлиять на сбалансированность местных трудовых рынков.

Такие изменения требуют внимательного изучения и эффективного регулирования, чтобы обеспечить справедливость и социальную устойчивость. Анализ воздействия удаленной работы на рынок труда Таджикистана также позволит выявить потенциальные вызовы, связанные с разрывом в оплате труда, адаптацией образовательных систем к новым реалиям и обеспечением доступа к возможностям удаленной работы для разных социальных групп [4].

По нашему убеждению, для анализа воздействия удаленной работы на рынок труда необходимо учитывать различные факторы и их взаимосвязи. В данном контексте представлена базовая модель, которую можно расширить или адаптировать в соответствии с конкретными условиями и целями исследования.

Модель анализа воздействия удаленной работы на рынок труда:

Переменные:

L_t - общее количество рабочей силы на рынке труда в момент времени t .

$L_{remote,t}$ - количество работников, занятых удаленной работой в момент времени t .

$L_{office,t}$ - количество работников, работающих в офисе в момент времени t .

W_t - уровень заработной платы в момент времени t .

D_t - спрос на рабочую силу со стороны работодателей в момент времени t .

S_t - предложение рабочей силы со стороны работников в момент времени t .

Уравнения модели:

Динамика удаленной работы:

$L_{remote,t} = f$ (факторы, влияющие на удаленную работу)

Динамика офисной работы:

$L_{office,t} = L_t - L_{remote,t}$

Динамика спроса на рабочую силу:

$D_t = g$ (факторы, влияющие на спрос)

Динамика предложения рабочей силы:

$S_t = h$ (факторы, влияющие на предложение)

Уровень заработной платы:

$W_t = L_t$

Общие заработные платы

$$W_t = \frac{\text{Общие заработные платы}}{L_t}$$

где *Общие заработные платы* = $W_t * (L_{remote,t} + L_{office,t})$

Технологические изменения, стимулы к удаленной работе, доступность технологий связи.

Настоящий век информационных технологий открыл нам новые возможности в области работы и коммуникации. Сегодня удаленная работа стала все более популярной и востребованной.

Развитие интернета и доступность технологий связи позволяют работать без привязки к офису. Вместо того чтобы тратить время на дорогу, люди могут проводить его более продуктивно, выполняя задачи из любой точки мира. Благодаря новым возможностям передачи данных и облачным технологиям все необходимые инструменты доступны прямо на расстоянии нескольких кликов.

Современные сотрудники получают возможность гибкого графика работы, что способствует удовлетворенности и повышает их производительность. Они могут присутствовать на важных совещаниях, используя средства видеосвязи, а не тратить время и деньги на длительные поездки. Удаленная работа также способствует развитию космополитической культуры и межкультурного обмена, так как сотрудники могут работать на разных континентах и объединять свои силы и знания на расстоянии.

Кроме того, удаленная работа позволяет рациональнее использовать время и ресурсы. Представьте, что вместо тысячи километров посвятить время своей семье, учебе или саморазвитию. Беспрецедентно высокая доступность технологий связи делает все это возможным. Например, вы можете работать на своем ноутбуке в парке, посещать лекции в университете онлайн или проводить виртуальные встречи с единомышленниками со всего мира.

Необходимо отметить, что удаленная работа не лишена и некоторых сложностей. Ответственность и самоорганизация играют ключевую роль в таком образе жизни. Важно научиться эффективно планировать свое время, чтобы добиться максимальной производительности и соблюсти баланс между работой и личной жизнью.

Одной из проблем, с которыми сталкивается Таджикистан в контексте цифровизации рынка труда, является отсутствие необходимых навыков и знаний у населения. Требования к специалистам все время меняются и развиваются, и государству необходимо обеспечить население соответствующим образом, чтобы иметь конкурентные преимущества в новой цифровой экономике [3].

Рост цифровой грамотности в Таджикистане оказывает неоспоримое воздействие на все сферы общества, экономики и формирование современных видов занятости. Повышение уровня цифровой грамотности в национальной популяции становится ключевым катализатором для интеграции страны в глобальное информационное общество [2].

В социальном плане улучшение цифровой грамотности способствует более широкому доступу населения к информации, образованию и культурным ресурсам. Это содействует снижению цифрового неравенства, поскольку обеспечивает равный доступ к возможностям, предоставляемым цифровыми технологиями. В свою очередь, повышенная осведомленность граждан способствует развитию гражданского общества и активному участию в цифровом пространстве.

С экономической точки зрения, рост цифровой грамотности создает благоприятные условия для развития цифровой экономики. Обученные специалисты становятся конкурентоспособными на рынке труда, способствуют увеличению производительности и развитию инновационных отраслей. Появление новых видов занятости, связанных с цифровыми технологиями, стимулирует экономический рост и диверсификацию.

В контексте формирования новых видов занятости, цифровая грамотность играет ключевую роль в создании специалистов, способных адаптироваться к требованиям быстро меняющегося рынка труда. Развитие навыков программирования, аналитики данных,

цифрового маркетинга и других цифровых областей открывает перспективы для создания собственных предприятий и стимулирует предпринимательскую активность.

Таким образом, внимание к развитию цифровой грамотности в Таджикистане имеет стратегическое значение, поскольку она не только поддерживает социальную интеграцию, но и способствует устойчивому экономическому развитию, а также формированию новых, высокотехнологичных форм занятости.

Всеобщая цифровизация в Таджикистане несет в себе как потенциальные угрозы, так и новые возможности для рынка труда. Эта двойственность требует внимательного исследования, чтобы разработать эффективные стратегии и политики, которые могут максимизировать позитивные аспекты цифровизации и минимизировать отрицательные последствия.

С одной стороны, цифровые технологии могут создать угрозу для определенных категорий работников, чьи навыки устаревают из-за автоматизации и цифровизации процессов. Это подчеркивает важность системы переподготовки и образовательных программ, направленных на развитие цифровых навыков, чтобы работники могли успешно адаптироваться к изменяющемуся рынку труда.

С другой стороны, цифровизация предоставляет новые возможности для создания новых рабочих мест в областях, связанных с информационными технологиями, цифровым маркетингом, разработкой программного обеспечения и другими высокотехнологичными секторами. Это может стимулировать инновации, предпринимательство и улучшение общей производительности труда.

Важным фактором является разработка гибких трудовых политик и законодательства, которые сбалансированы между защитой прав работников и созданием условий для более эффективного использования цифровых возможностей. Таким образом, правильные политики и стратегии в области цифровизации и рынка труда смогут определить будущее Таджикистана, обеспечивая устойчивое развитие и содействуя процветанию страны в новой цифровой эпохе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исмоилов Ш.М., Худжамкулов Р.Б., Лутфуллоев М.Д.//Перспективы развития цифровой экономики в условиях Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. 2020. № 3 (84). С. 41-46.
2. Лутфуллоев М.Д. / Омилхое, ки ба рушди савдои чакана дар шароити гузариш ба иктисоди рақамӣ таъсир мерасонанд // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – Душанбе.- 2021. - №2 (45). – С. 208-215.
3. Свистунов В. М. Лобачев В. В. / Трудовые отношения в условиях цифровизации экономики / <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovye-otnosheniya-v-usloviyah-tsifrovizatsii-ekonomiki>
4. Томашевский, К. Л. (2020). Цифровизация и её влияние на рынок труда и трудовые отношения (теоретический и сравнительно-правовой аспекты). Вестник Санкт-Петербургского университета. Право, 11(2), 398-413. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.210>
5. Холматов М.М.//Цифровая экономика Таджикистана в оценке человеческого капитала //Экономика Таджикистана. 2020. № 1. С. 104-111.

Ҳабибуллозода М.Х., Ганиев С.А.

АСОСҲОИ НАЗАРЯВИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сарфи назар аз шумораи зиёди таҳқиқоти илмӣ олимони дар ин самт, имрӯз қариб тадқиқоти ягонаи илмӣ вучуд надорад, ки моҳияти рушди хизматрасониҳои электронии гумрукиро ҳамчун унсӯри ҷудонашавандаи низоми гумрукӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ инъикос намояд. Бояд гуфт, ки дар айни замон барои дарки рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ҳамчун равиши ягона чӣ дар қонунгузорӣ ва чӣ дар адабиёти таҳқиқотӣ ватанӣ вучуд надорад. Дар нашрияҳои илмӣ ва маводи қорӣ Созмони ҷаҳонӣ гумрук қайди гумрук ҳамчун мафҳумҳои беқоғазӣ, электронӣ ва рақамӣ зикр шудаанд. Дар баробари ин, мавҷуд набудани фарқиятҳои воқеӣ байни мафҳумҳо ва истифодаи онҳо аз рӯи афзалиятҳо қайд карда мешавад, ки ин ҳолат каме нокифоя мебошад. Ба назар чунин мерасад, ки “гумруки будуни қоғазӣ” дар натиҷаи рақамикунонии иқтисодӣ аз тағйири формати маълумоте, ки хадамоти гумрук аз қоғаз ба электронӣ истифода мебарад, нишон медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, марҳилаҳои рушди низоми гумрукӣ, рақамикунонии иқтисодӣ.

Ҳабибуллозода М.Х., Ганиев С.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Несмотря на большое количество научных исследований ученых в этой направлении, сегодня практически не существует ни одного научного исследования, отражающего суть развития электронных таможенных услуг как неотъемлемого элемента таможенной системы в условиях цифровизации экономики. Следует сказать, что на данный момент ни в законодательстве, ни в отечественной научной литературе нет единого подхода к пониманию развития электронных таможенных услуг. В научных публикациях и рабочих материалах Всемирной таможенной организации таможенное оформление упоминается как безбумажная, электронная и цифровая концепция. При этом отмечается отсутствие реальных различий между понятиями и их использование по предпочтениям, что несколько недостаточно. Думается, что «безбумажная таможня» в результате цифровизации экономики свидетельствует об изменении формата данных, используемых таможенной службой, с бумажного на электронный.

Ключевые слова: таможня, таможенные услуги, электронные таможенные услуги, этапы развития таможенной системы, цифровизация экономики.

Khabibullozoda M.Kh., Ghaniev S.A.

THEORETICAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC CUSTOMS SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Despite the large number of scientific studies by scientists in this direction, today there is practically no scientific research that reflects the essence of the development of electronic customs services as an integral element of the customs system in the context of digitalization of the economy. It should be said that at the moment, neither in the legislation nor in the domestic

scientific literature there is a unified approach to understanding the development of electronic customs services. Scientific publications and working papers of the World Customs Organization refer to customs clearance as a paperless, electronic and digital concept. At the same time, there is a lack of real differences between the concepts and their use according to preferences, which is somewhat insufficient. It seems that “paperless customs” as a result of the digitalization of the economy indicates a change in the data format used by the customs service from paper to electronic.

Key words: customs, customs services, electronic customs services, stages of development of the customs system, digitalization of the economy.

Дар шароити рушд ёфтани раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳон ва пайвасти афзоиш гардидани байналмилалишавии ҳаёти хоҷагидорӣ, ҳамбастагии мамлакатҳо аз рӯи самти гардиши маҳсулот ва ҳамкориҳои гумрукӣ хело афзоиш ёфтааст. Нисбатан афзоиш ёфтани андозаи молу маҳсулот ва равандҳои пулию молиявӣ миёни кишварҳои гуногун боиси пурзӯр гардидани муҳимияти соҳаи гумрук, махсусан хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, ҳамчун қисми таркибии низоми умумимиллии иқтисодию хоҷагидорӣ дар шароити муосир гардидааст.

Дар асоси омӯзиши омилҳои муҳими ташаккул ва фаъолияти минбаъдаи низоми гумрукии байналмиллалӣ, дар шароити ҷаҳонишавӣ низоми гумрукӣ марҳилаҳои худро дорад, ки вобаста ба ташаккул ёфтани ҷомеаи ҷаҳонӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ аз ҳамдигар фарқ доранд. Масалан, таҳқиқгари рус М.А. Алиев дар таҳқиқоти илмӣ худ таърихан даврҳои рушди низоми гумрукиро ба 3 марҳила ҷудо намудааст:

«- марҳилаи якум (миёнаи асри XX - то солҳои 1994) бо ташаккули сохтори институтсионалии байналмиллалӣ ва заминаи ҳуқуқӣ-шартномавии байналмиллалӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ хос мебошад. Дар зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва байналмилалишавӣ барои ташаккули асосҳои қори гумрукӣ дар таҷрибаи ҷаҳонии савдои байналмиллалӣ шароит фароҳам оварда шуд;

- марҳилаи дуюм (солҳои 1994-1999) бо тағйироти сифатӣ дар масъалаҳои танзими байналмилалии фаъолияти гумрукӣ алоқаманд мебошад. Дар ин давра равандҳои ҷаҳонишавӣ назар ба давраи қаблӣ хеле пуршиддат инкишоф меёбанд;

- марҳилаи сеюм (соли 1999 – то имрӯз) бо фаъолияти низоми муосири гумрукии байналмиллалӣ дар шароити таҳкими равандҳои ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ, фаъолшавии минбаъдаи мубодилаи байналмилалии молҳо, объектҳои моликияти зеҳнӣ, ноустуворӣ ва осебпазирии савдои ҷаҳонӣ ба ҳамлаҳои террористӣ алоқаманд мебошад» [2, с. 105].

Таъсиси унсури нави рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ бо маҷмӯи вазифаҳои мушаххас ва тартиби махсуси фаъолият боиси як қатор номуайяниҳо гардид. Навоварии механизми татбиқшавандаи рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ боиси мушкилоти иҷроӣ баъзе амалиёти гумрукӣ ҳам аз ҷониби мақомоти гумрук ва ҳам аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ гардид. Дар қонунгузорӣ мавҷуд набудани мафҳуми рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ раванди таҳқиқотро душвор мегардонад ва ҳамзамон онро аз объективияти зарурӣ маҳрум месозад.

Дар навбати худ, рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба ғайр аз хусусияти рақамии маълумоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин автоматикунонии як қатор вазифаҳои қорамандони мақомоти гумрукро дар назар дорад. Маҳз роҷеъ ба ин масала В.А. Рябой дар таҳқиқотҳои худ оид ба рақамикунонии гумрукӣ қайд менамояд, ки «Рақамикунонии гумрукӣ аз нуқтаи назари ташкили функцияҳои электронӣ нисбатан пешрафта буда ва ба фарогирии васеи иттилооте, ки объекти низоми гумрукиро ташкил медиҳанд, асос ёфтааст» [11, с. 171]. Қиёсҳои таҳлилии овардашуда

назаррас мебошанд ва миёни мафҳумҳои «бекоғазӣ», «рақамӣ» ва «гумруки электронӣ» фарқ мекунанд.

А.Ю. Кожанков, К.И. Бабенко ва О.Г. Боброва низ чунин ақида доранд ва қайд менамоянд, ки истилоҳи гумруки «рақамӣ» нисбат ба гумруки «электронӣ» нисбатан васеътар ва муосир мебошад [7, с. 96]. Аслан, нуктаи назари муаллифон ба таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ така карда шудааст.

Дар таҳқиқотҳои ҳозираи илмӣ таърифи амиқи гумруки электронӣ аниқ мураттаб нагардидааст, ки ин бори дигар мукаммали додани таҳқиқотро тасдиқ менамояд.

Илова бар ин, то имрӯз маълумоти сомонӣ расмӣ Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун манбаи асосии иттилооти қорбарон дар Интернет имкон намедиҳад, ки рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дуруст муайян карда шавад.

Иқтисоди муосир дар айни замон як навъ фазоест, ки дар он ҳам ширкатҳо ва ҳам созмонҳои калон, ҳам давлатҳо ва ҳам ҷомеаҳои ҷаҳонӣ метавонанд ҳамкорӣ намоянд. Чунин муносибатҳо аз он сабаб ба вуҷуд омадаанд, ки он на танҳо фуруши маҳсулоти худро дар бозорҳои хориҷӣ имкон медиҳад, балки ба кишварҳои дигар низ имкон медиҳад, ки ин қорро дар бозори дохилии худ анҷом диҳанд. Дар натиҷа муносибатҳои тижоратӣ миёни мамлакатҳо ташаққул ёфта, дар навбати худ, яке аз шаклҳои ташкилӣ-иқтисодӣ гардида, ҳамбастагӣ ва ҳамкориро дар самтҳои гуногун пайдо менамояд. Маҳз дар самти ҳамбастагии тижоратӣ - иқтисодӣ миёни мамлакатҳо, махсусан дар самти хизматрасониҳои гумруки Сичёва Е.В. чунин қайд менамояд: «Мамлакат дар шароити ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, қушодани бозори дохилии кишвар барои дастрасӣ ба ҳаҷми бузурги молу хизматрасониҳои хориҷӣ бо нигоҳ доштани амнияти иқтисодии кишвар бо суръати афзоида инкишоф меёбад. Дар ин шароит нақши мақомоти гумрук ва институти миёнаравҳои гумрукӣ - намоёндогони гумруке, ки аз ҷониби онҳо назорат карда мешавад, хеле баланд мешавад» [13, с. 187].

Истилоҳи мақомоти гумрук дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Мақомоти гумрукӣ ин мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумруки ва воҳидҳои тобеи он, ба истиснои ҳолатҳои, ки дар ҳамин Кодекс мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ ёдовар шудаанд» [6, с. 6].

Дар Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Таҳвилкунандагони хизматрасониҳои электронии мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои, ки хизматрасониҳоро тавассути ТИК таъмин мекунанд. Истифодабарандагони хизматрасонии электронӣ - шахрвандон, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳо» [8, с. 15] мебошад.

Рақамикунони иқтисодиёт зарурияти тағйир додани муҳити гумрукиро муайян намуда, заминаи фаъолияти гумрукии электронӣ ва хусусиятҳои асосии фаъолияти онро муайян намуд. Хусусиятҳои хоси гумруки электронӣ ҳамчун мақоми ҳокимияти иҷроияи давлатӣ ин истифодаи нисбатан маълумоти бештари рақамӣ, ташкили фаъолияти, ки робитаи шахсии ашхоси мансабдори гумруки электронӣ ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро истисно мекунад ва автоматикунони қабули қарорҳо оид ба ҳамаи амалиётҳо мебошад.

Ба ақидаи таҳқиқгарони хориҷӣ А.В. Салникова ва М.А. Чернова «Воқеияти рақамӣ зарурияти шакливозкунии соҳаи гумрукиро тақозо мекунад, аз ин рӯ, гумруки электронӣ самти асосии рушди мақомоти гумрук дар марҳилаи кунунӣ мебошад» [12, с. 77]. Рушди соҳаи хизматрасониҳои электронии гумрукӣ як тамоюли ногузир дар ҷаҳони муосири фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошад, ки ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои тижоратӣ ба он муроҷиат мекунанд ва дар навбати худ мақомоти гумруки ватанӣ на танҳо ин тамоюлро дарк намоянд, балки ба он фаъолона ворид шаванд.

Ҳарчанд хусусияти таърихӣ фаъолияти гумрукӣ имрӯзҳо фаъолона зухур шуда истодааст, маълум аст, ки тамоюли ногузир дар оянда ин рушди хизматрасониҳои

электронии гумрукӣ мебошад. Аз ин рӯ, муайян кардан лозим аст, ки соҳаи рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар асоси кадом принципҳо бояд инкишоф дода шавад. Дар ин ҷо масъалаҳои вучуд доштани кадом вазифа ва мушкилоти аввалиндараҷа, таҷрибаи аллакай ҷамъшудаи пешниҳоди рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва барои беҳтар намудани рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ чӣ бояд кард, дида баромада шавад. Ин аз ҳама муҳимтар аз он аст, ки то ҳол масъалаи рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар адабиёти илмӣ инъикоси васеъ пайдо накардааст, ҳарчанд таваҷҷӯҳ ба он ҳам дар байни олимони ва ҳам дар байни кормандони гумрук меафзояд.

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадамоти гумрукӣ яке аз самтҳои ояндадори тақмили рушди хизматрасониҳои электронӣ ба шумор меравад.

Ташкили идоракунии низомии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нақшаи стандартӣ дар доираи низомии давлатии идоракунии мақомоти гумрук амалӣ карда мешавад: Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, гумруки минтақавӣ ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ.

Вазифаҳои аввалиндараҷаи тақмили Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти миллии кишвар, ҳифзи иқтисодиёт ва рушди ҳамгирӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад.

Дар низомии пешниҳоди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба ғайр аз мақомти гумрукӣ дигар институтҳои назди гумрукӣ низ амал менамоянд, ки ҳамчун миёнарав миёни мақомоти гумрукӣ ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ баромад менамоянд.

Дар марҳилаи нави рушди иқтисодиёт Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар самти хизматрасониҳои худро гузариш ба электронӣ равона намуда истодааст. Далели ин гуфтаҳо ин қабул намудани “Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024” [3] ва “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [8] мебошанд.

Таҳқиқотчиӣ рус С.В. Зибенко дар таҳлилҳои худ қайд менамояд, ки «Мебоист ба баланд бардоштани сатҳи таъминоти иттилоотии фаъолияти хизматрасониҳои гумрукии Федератсияи Русия таваҷҷӯҳ намуд. Рушди ин соҳа боиси тақмили усулҳои пешниҳоди иттилоот ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин мубодилаи саривақтии иттилоот ҳам миёни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва мақомоти гумрук ва ҳам дар доираи хизматрасониҳои гумрукӣ мегардад» [5, с. 120]. Баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ инчунин ба рушди инфрасохтор, низомии иттилоотӣ дар мақомоти гумрукӣ мусоидат мекунад.

Омили муҳим ҷорӣ намудани усулҳои мубрами ҳавасмандгардонӣ ва тақмили ихтисоси кормандони мақомоти гумрук, инчунин таҳияи нишондиҳандаҳо ва воситаҳои назорати сифати хизматрасонии гумрукӣ мебошад.

Аҳамияти таҳқиқоти мазкур ба якчанд омилҳо асос меёбад. Аз нуқтаи назариявӣ зарурияти омӯзиши ин мавзӯ ба навоварии кофӣ илмӣ ва аҳамияти он вобаста аст, ки аз низомбандии муқаррароти назариявӣ ва асосҳои идоракунии механизми хизматрасониҳои гумрукӣ иборат мебошад. Аз нуқтаи назари амалӣ, аҳамияти таҳқиқот дар зарурияти татбиқи барномаҳои рушди низомии хизматрасониҳои гумрукӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сифати ҷунин хизматрасониҳо мусоидат менамояд.

Таҳлилгари ватанӣ А. Азимӣ дар автореферати диссертатсия худ хизматрасониҳои гумрукиро ҷунин маънидод менамояд: «Хизматрасонии гумрук ин фаъолиятест, ки бо ёрии технологияи гумрукӣ, расмӣ, амалиёт ва дигар воситаҳо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷот ва манфиатҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар доираи шартномаҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллии гумрукӣ ва ба самараи мусбӣ нигаронидашуда мебошад» [1, с. 23].

Таҳлилгарон Л.А. Коптева ва А.А. Ворона ҷунин қайд менамоянд, ки «Инкишофи савдо ва афзудани гардиши мол боиси зарурияти баланд бардоштани сифат ва дастрасии хизматрасонии гумрукии тижоратӣ мегардад. Пешниҳоди хизматрасониҳои асосии гумрукӣ

аз барасмиятдарории гумрукии бор, бурдани он ба гумрук ва чойгир кардан дар анбори ниғаҳдорӣ иборат мебошад. Дар баробари ин ба инфрасохтори гумрукӣ ҷойи асосӣ дода мешавад» [9, с. 23].

Ҳамзамон, рушди низоми декларатсияи электронӣ барои оптимизатсияи расмиёти гумрукӣ замина фароҳам меорад, бахусус ҳангоми гузариш ба автоматикунонии амалиётҳои гуногуни гумрукӣ тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои электронӣ, ки аллакай нисбат ба муомилоти гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазӣ бартарӣ доранд.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба сӯи ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ бо суръати тез пеш рафта истодааст, ки боиси ворид гардидани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаётӣ мегардад.

Роҳи рақамикунонии иқтисодиёт, ки ҳукумати мамлакат барои мақомоти гумрук муайян карда аст, вазифаҳои афзалиятноки мақомоти давлатиро дар ояндаи наздик муайян менамояд. Масалан, ҳадафи асосии стратегияи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин соддагардонии гузариши расмиёти маъмурӣ, шаффофияти амалиёти гумрукӣ, гузариш ба гардиши электронии ҳуҷҷатҳо, гузариши бо тадриҷ ба механизми оптимизатсияи идоракунии гумрукиро дар бар мегирад.

Дар ин радиф, дар Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ширкати маҳаллаи ҚДММ “АйТиСервис” муаррифии маҳзани электронии «Феҳристи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи гумрук» баргузор гардид. Бояд қайд намуд, ки санаи 13 март соли 2023 байни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати маҳаллаи ҚДММ “АйТиСервис” бо мақсади таҳияи таъминоти барномавии “Феҳристи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи фаъолияти гумрукӣ” қарордод ба имзо расонида шуд.

Ба ақидаи масъулин «Таҳияи маҳзани электронии «Феҳристи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи гумрук сатҳи огоҳии иттилоотии кормандони Хадамоти гумрук, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, шахсони воқеӣ, ташкилоту корхонаҳо ва дигар шахсони манфиатдорро беҳтар менамояд» [14].

Қарордоди мазкур ширкатро ӯҳдадор менамояд, ки маҳзани электронии санадҳо насб гардида, дар дастрасӣ ба қонунҳо ва расмиёти маъмурӣ, фармонҳо ва дастурҳои маъмурӣ, ки ба расмиёти барасмиятдарории гумрукӣ таъсир мерасонанд мусоидат намояд. Маҳзани электронии санадҳои ҳуқуқӣ ҷузъи муҳими баланд бардоштани шаффофият ва самаранокӣ рушди хизматрасонҳои электронии гумрукӣ ба шумор меравад.

Бо вуҷуди ин, вазифаи пешниҳоди саривақтӣ ва босифати хизматрасонҳои гумрукӣ дар шакли ҷорӣ намудани стандартҳои муосири ҷаҳонӣ оид ба соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ дар доираи гумрукии электронӣ ё рақамӣ, ташкили системаи автоматикунонии идоракунии хавфҳо, назорати онҳо дар асоси усулҳои аудит барои пурра ва саривақт ворид шудани даромад ба буҷети давлатӣ, ҳифзи манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ ва кӯмаки ҳадди аксар ба фаъолият тичорати хориҷӣ замина фароҳам меорад.

А.А. Ворона дар таҳқиқоти худ дуруст қайд менамояд, ки «Самаранокии хизматрасонҳои гумрукиро метавон тавассути беҳтар намудани такмили истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук ба даст овардан мумкин аст» [4, с. 47].

Г.Е. Мютте ва В.А. Кондрашова дар таҳқиқотҳои худ чунин қайд менамоянд, ки «Гумруки электронӣ бо мақсади оптимизатсияи раванди декларатсиякунонӣ, баланд бардоштани ошкоро ва пешгӯии амалиёти гумрукӣ таъсис дода шудаанд» [10, с. 27].

Бояд қайд намуд, ки давраи аввали гузариш ба хизматрасонҳои электронии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 2010-ум шурӯъ гардидааст, ки шаҳодати ин гуфтаҳо ин қабули Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Тибқи банди 9 ва зербанди 38-уми Консепсияи мазкур се давраи амалӣ ҷорисозии ҳукумати электронӣ дар кишвар ба нақша гирифта шуда буд, ки дар он оварда шудааст:

«- Дар давраи аввал (солҳои 2012-2013) - шабакаи ягонаи технологияҳои иттилоотӣ, ки 48 вазорат ва муассисаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мутаҳид намуда, қисмати калидии (асосии) Ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад;

- Дар давраи дуюм (солҳои 2013-2015) - дар амал татбиқи намудани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз тариқи қарорҳои технологияи байниидоравӣ сурат мегирад;

- Давраи сеюм (солҳои 2015-2020) - и рушди Ҳукумати электронӣ, автоматикунории раванди пешниҳоди хизматҳои давлатиро ба аҳоли ва муассисаҳо, инчунин гирифтани хизматҳоро аз муассисаҳо барои ниёзмандиҳои (заруриятҳои) давлатӣ дар назар дорад» [8, с. 12].

Давраи аввали ҷори намудани ҳукумати электронӣ агар ба мутаҳхид кардани вазорату кумитаҳои дахлдори соҳавӣ ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, таъсиси шабакаҳои маҳаллии компютерии соҳа ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, таъмини фазои муштараки иттилоотӣ ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, таъсиси портали ҳукумати электронӣ, васеъ истифода бурдани технологияи иттилоотӣ дар байни кормандони мақомоти идоракунии давлатӣ ва амсоли инҳо бошад, пас давраи дуюм ин тақмили шароитҳои ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатгузориҳои ягонаи электронӣ, аз байн бурдани нобаробарии рақамӣ ва дар сохтори ҳокимияти иҷроия ҷори намудани системаи ҳукумати электронӣ, инчунин дар давраи сеюм ин рушди портали ҳукумати ва равандаи тадоҳули (шлюз) ҳукумати электронӣ чиҳати пардохт бо институтҳои бонкӣ, истифодаи имзои электронии рақамӣ ба назар гирифта шудааст.

Инчунин дар Консепсияи мазкур фикр мекунем аз ҳама муҳим қайд шудааст, ки «Баланд бардоштани сатҳи маърифат дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ муҳимтарин вазифаи ҳамаи се давраи таъсиси Ҳукумати электронӣ ба шумор меравад» [8, с. 13].

Дуруст пеш бурдани қарорҳои фаҳмондадиҳӣ яке аз он масъалаҳост, ки ҳангоми ба ҷараёни гузариш ба рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ кормандони мақомоти гумрукиро ба ташвиш меоварад. Ин масъала бо он рабт менамояд, ки рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар замони муосир барои аксарият шакли нави муомилот мебошад, аз ин рӯ, аз шакли кӯҳнаи муомилот ба шакли нави муомилот гузаштан нофаҳмиҳоро ба бор меорад, аммо пайомадҳои мусбӣ ва самаранок дорад, ки дар мисоли мамлакатҳои хориҷии пешрафта дидан мумкин аст.

Айни ҳол дар мамлакат барои рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ якҷанд зерниҳодҳои асосии мақомоти гумрукӣ амал менамоянд, аз ҷумла:

- раёсати минтақавии гумрукӣ дар шаҳри Душанбе;
- раёсати минтақавии гумрукӣ дар шаҳри Турсунзода;
- раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Хатлон;
- раёсати минтақавии гумрукӣ дар вилояти Суғд;
- раёсати минтақавии гумрукӣ дар ВМКБ;
- реестри брокерони гумрук.

Мисоли гуфтаҳои боло дар намуди расм чунин тасвир намудан мумкин аст.

**Расми 1. Занҷираи танзими механизми хизматрасониҳои
электронии гумрукӣ**

Ҳамин тариқ, дар тадқиқоти илмӣ як қатор масъалаҳои рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таҳия карда шудаанд. Аммо масъалаҳое дар ин самт то ҳол мавҷуд мебошанд, ки ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд, аз ҷумла дар умум тақмили рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, инчунин баъзе масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии хизматрасонии гумрукӣ.

Дар умум, пас аз таҳлилҳои болозикр чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст:

1. Рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар шароити муосир раванди ҷаҳонии нав – рақамикунонӣ ба худ касб кардааст, ки ба он ҳамаи соҳаи хоҷагидорӣ мансуб мебошад. Дар тӯли даҳсолаҳои охир, маълумотҳои рақамӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон аҳамияти калидӣ пайдо намуда, ҷузъи ҷудонашавандаи ҳамгирӣ ва рушди иқтисодии кишварҳо гардидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон дар ҳоли гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт, бахусус рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ қарор дорад.

2. Хадамоти гумруки назди Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз он институтҳои муҳими давлатие мебошад, ки дар самти рушди иқтисодиёт оид ба рақамикунонии иқтисодиёт метавонад нақши калидӣ бозад. Аз ин лиҳоз, рақамикунонии муҳити иқтисодӣ боиси ислоҳоти низомии мақомоти гумрук гардида, дар худ таъсиси марказҳои декларатсияи электронӣ бо назардошти ҳуҷҷати электронӣ таҷассум менамояд.

3. Имрӯз ҳам дар қонунгузорӣ ва ҷи дар адабиёти илмӣ мафҳуми фарогири рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ вучуд надорад. Илова бар ин, дар илм ва таҷрибаи ҳуқуқӣ фарқияти байни мафҳумҳои гумрукии бекоғазӣ, электронӣ ва рақамӣ таҳия нагардидааст, ки боиси нодуруст истифода шудани хусусиятҳои мушаххаси намуди мувофиқи гумрукӣ ва ба барномаи гумрукии рақамӣ дар Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Таҳияи дастгоҳи концептуалии институти рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ барои рушди назария ва амалияи идоракунии гумрук аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

4. Дар таҳқиқоти мазкур пешниҳод карда мешавад, ки рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ аз як тараф ҳамчун мақомоти махсуси гумрукии низомии ягонаи мутамарказии иҷроӣ вазифаҳои амалиёти гумрукиро танҳо дар шакли электронӣ анҷом медиҳад ва аз тарафи дигар - ҳамчун механизми комплекси татбиқнамоии амалиёти гумрукӣ дар шакли электронӣ, ки ба автоматикунории раванди гумрукӣ, суръат бахшидан ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ, ки зинаи бунёди гумруки рақамӣ мебошад, нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Азими А. Развитие механизма повышения качества таможенных услуг в условиях рыночной экономики (на примере Республики Таджикистан). /А. Азими. – Автореферат канд. экон. наук. Душанбе, 2019. – С. 23.
2. Алиев М.А. Эволюционные процессы развития международной таможенной системы в условиях глобализации // М.А. Алиев. - Вестник региональные проблемы преобразование экономики. Москва, 2015. - №6. – С. 101-105
3. Барномаи миёнамухлати рушди мақомти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2019.
4. Ворона А.А. Управление таможенными услугами и перспективы эффективного развития качества их предоставления // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Таможенные чтения – 2017. Современная наука и образование на страже экономических интересов Российской Федерации». Том II / Под общ. ред. профессора С.Н. Гамидуллаева. СПб.: Санкт-Петербургский имени В.Б. Бобкова филиал РТА. Москва, 2019. - С.47.
5. Зыбенко С.В. Анализ и тенденции развития консалтинга в таможенных органах / С.В. Зыбенко // Journal RUSSIAN JOURNAL OF MANAGEMENT. – 2021. – Т.9. – №1 – С. 116-120.
6. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.12.2020, №1746. – С. 6.
7. Кожанков, А. Ю. и др. Бабенко, К. И., Боброва, О. Г. Цифровая таможня – современный международный тренд. Сущностные характеристики и прогнозируемые эффекты // А.Ю. Кожанков, К.И. Бабенко и О.Г. Боброва/ Государственное управление Российской Федерации: вызовы и перспективы: материалы 15-й Международной конференции. Москва: Университетская книга. Москва, 25 мая 2017. – С. 92-96.
8. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст. Саҳ. 12,13, 15, 16.
9. Коптева Л.А., Ворона А.А. Коммерческие таможенные услуги на территории ЕАЭС // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. Москва, 2018. - №4 (68). - С. 19-23.
10. Мютте Г.Е., Кондрашова В.А. Проблемы внедрения перспективных технологий электронного взаимодействия таможни и участников внешнеэкономической деятельности в Российской Федерации // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. Санкт-Петербург, 2018. - №4(68). - С. 24-27.
11. Рябой В. А. Электронная таможня как составляющая электронного правительства: состояние, проблемы, перспективы (украинский опыт) //В.А. Рябой/ Изд-во: Таможня. Москва, 2015. – № 2. – С. 167-171.
12. Сальникова А.В., Чернова М.А. Электронная таможня как основной вектор развития таможенных органов в условиях цифровизации российской экономики//А.В. Сальникова, М.А. Чернова/ Вестник университета. Владимир, 2020. - № 5. - С. 71–77.
13. Сычева Е.В. Таможенные пошлины и их влияние на доходы федерального бюджета // Е.В. Сычева/ Вестник Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. Москва, 2016. - №10. - С. 184-187.
14. <https://gumruk.tj/index.php/12121/ruiydodi-gumruk/1316-2023-05-11-09-04-26> Маводи интернетӣ, санаи тафтиш: 01.06.2023

Ҳакимов К.С.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШАРҲИ МАФҲУМИ ИҚТИСОДИЁТИ ДОНИШБУНЁД ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ҶАМЪИЯТИ БАЪДИСАНОАТИКУНОӢ

Дар мақола асосҳои назариявии шарҳи мафҳуми иқтисодиёти донишбунёд дар шароити ташаккулёбии ҷомеаи баъдисаноатӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Хусусиятҳои умумӣ ва муқоисавии мафҳумҳои «иқтисодиёти иттилоотӣ» ва «иқтисодиёти ба дониш асосёфта» тавзеҳ дода шуда афкори олимони нисбати моҳияти он низомбандӣ карда шудааст. Равишҳои макроиқтисодӣ ва микроиқтисодии шарҳи мафҳуми иқтисодиёти донишбунёд ҷудо карда шудаанд. Аз тарафи муаллиф таърифи мафҳуми иқтисодиёти донишбунёд пешниҳод карда шудааст. Хусусиятҳои хос ва унсурҳои таркибии иқтисодиёти ба дониш асосёфта дар муқоиса бо шаклҳои пешинаи иқтисодиёт тавсир карда шудаанд. Иқтисодиёти донишбунёд ҳамчун иқтисодиёте муайян карда шудааст, ки донишро барои вусъатбахшии рушди иқтисодӣ ва баландбардории рақобатпазирии ҳамаи соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ истифода менамояд.

Калидвожаҳо: дониш, иқтисодиёти донишбунёд, иқтисодиёти ба дониш асосёфта, иқтисодиёти рақамӣ, инноватсия, иқтисодиёти инноватсионӣ, ҷамъияти баъдисаноатikuноӣ.

Ҳакимов К.С.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ЭКОНОМИКА ЗНАНИЙ» В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

В статье исследуются теоретические основы определения понятия «экономики знаний» в условиях формирующегося постиндустриального общества. Обобщены общие черты и сравнительные характеристики понятии «информационная экономика» и «экономика, основанная на знаниях» и систематизированы мнение ученых касательно его сущности. Выделены макроэкономические и микроэкономические подходы толкования понятия экономики знаний. Предложено авторское определение понятия экономики знаний. Раскрыты характерные черты, и основы экономики, основанные на знаниях, отличающей от предыдущих типов экономики. Экономика знаний рассмотрена как экономика, распространяющая и использующая знания для ускорения экономического роста и повышения конкурентоспособности во всех жизненных сферах деятельности.

Ключевые слова: знание, экономика знаний, экономика, основанная на знаниях, цифровая экономика, инновация, инновационная экономика, постиндустриальное общество.

Hakimov K.S.

THEORETICAL BASIS FOR DEFINITION OF THE CONCEPT OF “KNOWLEDGE ECONOMY” IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY

The article examines the theoretical foundations for defining the concept of “knowledge economy” in the conditions of an emerging post-industrial society. The general features and comparative characteristics of the concepts of “information economy” and “knowledge-based

economy” are summarized and the opinions of scientists regarding its essence are systematized. Macroeconomic and microeconomic approaches to interpreting the concept of the knowledge economy are highlighted. The author's definition of the concept of knowledge economy is proposed. The characteristic features and foundations of a knowledge-based economy are revealed, which distinguishes it from previous types of economy. The knowledge economy is considered as an economy that disseminates and uses knowledge to accelerate economic growth and increase competitiveness in all areas of life.

Key words: knowledge, knowledge economy, knowledge-based economy, digital economy, innovation, innovation economy, post-industrial society.

Ҳангоме, ки аз сабаби нооқилона истифода намудани захираҳои табиӣ норасоии ашёи хом ба ҷашм мерасад, иттилоот ба сарвате табдил меёбад, ки дорои арзиши бузург аст. Бартарии асосии иттилоот дар он аст, ки тамомнашаванда аст, бинобар ин андозаи бозори дониш зуд бузург гардида, фарохтар мегардад. Дар ин замина, дар асри 21, ки ҷун асри технологияи рақамӣ маъмул аст як иқтисоди нав – иқтисодиёти донишбунёд ба вучуд омадааст. Вобаста ба ин дар даҳсолаи охир иқтисоди донишбунёд ҳамчун самти нави иқтисодиёт аҳамияти бештар пайдо карда, дар доираҳои илмӣ ҳамчун манбаи муҳими рушди иқтисодиёт ва баландбардории рақобатпазирии тамоми бахшҳои иқтисодиёт баррасӣ карда мешавад.

Гузариш ба ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ ва иқтисоди донишбунёд нишон медиҳад, ки дониш ба категорияи бунёдии иқтисодӣ табдил меёбад. Гарчанде, ки дар марҳилаи то саноатикунонӣ ҷунин хусусият хоси истилоҳи дониш набуд. Дониш мазмуни иқтисодиро танҳо ҳамон замоне пайдо менамояд, ки ба сифати неъматии асосии иқтисодӣ баромад кунад, яъне муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодиёро ифода кунад, ки дар байни субъектҳои хоҷагӣ вобаста ба аҳамияти донишҳои илмӣ дар заминаи умумии раванди тақрористехсолкунии ҷамъиятӣ ба миён меоянд.

Эҳёи ғояи иқтисоди донишбунёд дар солҳои 90-уми асри XX дар ИМА ба вучуд омада, бо пешрафти босуръати технологӣ ва ҷорӣ намудани инноватсия алоқаманд аст. Охири солҳои 90-уми асри XX нашрияҳои илмӣ барои муайян кардани пояҳои иқтисодии ҷомеаи пасошӯравӣ, бештар ба истифодаи мафҳумҳои «иқтисоди иттилоотӣ» ва «иқтисоди ба дониш асосёфта» («иқтисоди донишбунёд») шурӯъ карданд. Ҳар яке аз ин тафсири марҳилаи баъдисаноатикунонии таҳаввулотӣ низомии иҷтимоӣ иқтисодиро тавсиф мекунанд, вале дар айни замон ба омили асосии ташаккулдиҳандаи ҷунин низом тавачҷӯх зоҳир мекунанд.

Худи истилоҳи «иқтисоди донишбунёд» соли 1962 аз ҷониби иқтисоддони амрикоӣ Ф.Мачлуп пешниҳод шуда буд, ки бахши иқтисодиётро ба истехсоли дониш равона кардааст.

Минбаъд истилоҳи «иқтисоди донишбунёд» аз ҷониби мушовири машҳури идоракунии тичорат Питер Друкер, аввал дар китоби «Роҳбари муассир» дар соли 1966 ва сипас дар китоби «Давраи шикаст» дар соли 1969 маъмул шуд. П. Друкер бо афкори иқтисодиаш дар самти таъкид ба нақши дониш, таҳлили идеяҳо, маҳсулнокии ҷеншаванда, инчунин идоракунии стратегӣ, хеле пешбини арзишмандеро ба анҷом расонида буд.

Ҳоло ин истилоҳ барои таърифи навъҳои иқтисод васеътар истифода мешавад, ки дар он дониш нақши ҳалкунанда мебозад, вале эҷод ва истифодаи худӣ ҳамин дониш ба манбаи афзоиш, омили муайянкунандаи рақобатпазирии ширкатҳо, минтақаҳо ва кишварҳо табдил меёбад. Умуман, мафҳуми «идоракунии донишҳо» ҳанӯз хеле норавшан ва номуайян аст. Баъзе муаллифони онро ба воситаи шарҳи хусусиятҳои берунӣ тавсир мекунанд, баъзе дигарашон кӯшиш мекунанд, ки мазмуни асосии онро тавассути шарҳи маъноӣ калимаҳои ба таърифи ин мафҳум дохилшуда нишон диҳанд [7]. Имрӯз дар адабиёт ҳадди ақал 30 таърифи гуногунро дидан мумкин аст, вале ҳамаи онҳо ё нопурраанд ва ё истилоҳоти мухталифиро истифода намудаанд, ки иқтисодиёти донишбунёдро дар умум

тавсир карда наметавонад. Барои мисол мафҳумҳои нерӯи инсонӣ, сармояи инсонӣ, сармояи иҷтимоӣ, сармояи зеҳнӣ баъзан ҳамчун ибораҳои тавсифдиҳандаи иқтисодиёти донишбунёд баромад менамоянд.

Дар баробари афзоиши аҳамияти дониш истилоҳоти нави иқтисодӣ – «иқтисоди шабакавӣ», «иқтисоди рақамӣ» пайдо шуданд. Аммо мафҳуми муҳимтарине, ки тамоюли болоравии аҳамияти донишро барои самаранокии низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсиф мекунад, ба андешаи мо, «иқтисоди ба дониш асосёфта» мебошад, ки дар он дониш ва иттилоот ҳамчун омили истеҳсолот баромад менамоянд.

Истилоҳоти «иқтисоди ба дониш асосёфта»-ро соли 1960 П.Ф. Друкер ба муомилоти илмӣ ворид карда буд, ки дар аввал истилоҳоти «дониш» ва «ҷомеаҳои донишбунёд»-ро истифода мебард [4]. «Иқтисоди донишбунёд», «иқтисоди иттилоотӣ», «иқтисоди рақамӣ», «иқтисоди шабакавӣ», «иқтисоди нав» дар аксари адабиётҳои иқтисодӣ ҳамчун калимаҳои ҳаммаъно баррасӣ шудаанд ва феълан истилоҳи «иқтисоди илмталаб» низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳамин тариқ, иқтисодиёти донишбунёд бо технологияҳои нав, инноватсия ва пешрафти техникаӣ алоқаманд аст, ки бо таҳаввулоти Интернет зич алоқаманд аст. Бо вуҷуди ин, ягон таърифи ягонаи аз ҷониби умум қобили қабули иқтисоди донишбунёд вуҷуд надорад.

Иқтисодшиноси маъруф Э.Тоффлер навиштааст, ки “дониш як қувваи тавоно ва калиди тағирёбии ояндаи кудрат аст” [5]. Дониш аз як омили иловагӣ ва ёрирасон ба манбаи назорат ва кудрат табдил меёбад. Э.Тоффлер ба ивазшавии комили захираҳои дигар бо дониш боварӣ дорад.

А.Маршалл (1842–1924), асосгузори иқтисодиёти муосири неоклассикӣ нақши донишро дар равандҳои иқтисодӣ эътироф намуда, донишро ҳамчун яке аз муҳарриқҳои тавонои истеҳсолот муайян намудааст. Вай мавҷудияти зиддиятро дар байни торафт бештар пароканда шудани донишҳо, ки дар натиҷаи раванди тақсимои ҷамъиятии меҳнат ба амал меояд ва зарурати ба ҳам пайвастании ҳамин донишҳо зикр карда буд. Бинобар ин, ӯ бисёр шаклҳои ташкилии бизнесро муайян кард, ки ба инкишоф ва истифодаи дониш мусоидат мекунанд. Аммо мактаби неоклассикӣ ба истифодаи донишҳои мавҷуда, ки бо маълумоти нархҳо ифода ёфтааст, диққати ҷиддӣ медодод. Онҳо аҳамияти донишҳои ғайрирасмӣ ва расмӣ, ки ба субъектҳои хоҷагидор тааллуқ доранд ва дар шакли маълумот дар бораи нархҳо пешниҳод карда намешаванд, рад карданд [4].

Намояндагони мактаби иқтисодии Австрия Ф. фон Хайек ва Ҷ.Шумпетер ба дониш ҳамчун категорияи илмӣ дар равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аҳамияти калон медоданд.

Онҳо донишро «субъективӣ» ҳисоб карда, кӯшиш мекарданд, ки динамикаи тағйироти иқтисодиётро тасвир кунанд, на ба донише, ки ба субъектҳои хоҷагидорӣ мутааллиқ мебошанд, балки ба аслияти донише, ки дар ҳар як субъекти хоҷагидор дастрас аст, диққати махсус медоданд. Ф. Хайек донишро ба донишҳои илмӣ, яъне, донишҳои қонунҳои умумӣ ва донишҳои замонавӣ - донишҳои ҳолатҳои ҳосил замон ва макон тақсим мекард, ки дурустии таснифотро бо пайваस्ताгии тағйирот нисбат ба бартариятҳои дониш дар истифодаи он аз ҷониби ашхоси гуногун собит мекунад. Ф.Хайек ба донишҳои ғайрирасмӣ, вобаста ба вазъият аҳамияти калон медод [8].

Я. Шумпетер ба омезиши донишҳои расмӣшуда аҳамияти хоса дода, таъкид мекард, ки пайдоиши молҳо, усулҳои истеҳсолот, бозорҳо, маводҳо ва созмонҳо натиҷаи «комбинатсияҳои» нави донишҳо мебошад.

Иқтисодчиёни маъруф Р. Солоу ва П. Ромер қайд карданд, ки дар маҷмӯъ танҳо 50%-и афзоиши ММД-ро бо афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва сармояи ҷисмонӣ ташаккул додан мумкин аст, 50%-и дигар аз ҳисоби сармояи зеҳнӣ ташаккул меёбад.

Дар соли 1962 К. Арроу қайд карда буд, ки дониш аз моли муқаррарӣ бо хосиятҳои рақобат надоштан ва нисбии истиснонашаванда фарқ мекунад [18].

Мутаносибан, таҳлили назариявии тағйироти низоми иқтисодиёт дар сатҳи микро ва макро зарур аст. Дар натиҷа масъалаи гузаштан ба иқтисодиёти донишбунёд ва

хусусиятҳои ин раванд ҳам аз ҷиҳози илмӣ ва ҳам аз ҷиҳози амалӣ ниҳоят муҳим ба назар мерасад.

Хусусияти хоси иқтисоди донишбунёд дар он аст, ки сарчашмаи асосии сарват дар иқтисоди бозорӣ аз дороиҳои табиӣ (замин ва меҳнати нисбатан беиқтисос) тавассути захираҳои, ки дороиҳои моддиро ба вучуд меоранд (биноҳо, таҷҳизот, молия) ба захираҳои гузашт, ки дороиҳои ғайримоддиро (дониш ва иттилоот) ба вучуд меорад ва асосан ҳамчун субъекти он инсоният ва созмонҳо баромад менамояд.

Иқтисоди донишбунёдро аз нуктаи назари равиши макроиқтисодӣ ва микроиқтисодӣ баррасӣ намуда, қайд мекунем, ки дар равиши микроиқтисодӣ иқтисодиёти донишбунёд ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ фаҳмида мешавад, ки тавассути истифодаи дониш бартарии рақобатиро ба вучуд меорад. Равиши макроиқтисодӣ иқтисодиёти бадониш асосёфтаре ҳамчун афзалияти соҳаҳои марбут ба коркарди иттилоот, рушди илм, саноати доништалаб ва ҷомеаи иттилоотӣ шарҳ медиҳад. Назарияи Ҷ.Шумпетер яке аз маъруфтарин назарияҳои мебошад, ки инноватсия ва соҳибкорию ҳамчун зарурати воқеӣ маънидор месозад. Назарияи мазкур пайдоиши инноватсияро ҳамчун раванде тавсиф мекунад, ки 5 маҷмӯи амалҳои мувофиқатшударо дарбар мегирад, ки аз ҷузъҳои гуногуни моддӣ иборат буда, бо имкониятҳои истеҳсолии фард муттаҳид мешаванд [2]. Ин номгӯи амалҳои мувофиқашуда чунинанд:

1) ба бозор баровардани навҳои тамоман нави маҳсулот ва пеш аз ҳама як нави маҳсулоти ғайрианъанавӣ, ки истеъмолкунандагон бо он шинос нестанд ва пештар ҳарида наметавонистанд;

2) дар раванди истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои нав. Навовариҳои истеҳсолӣ на танҳо дар кам шудани арзиши истеҳсолот зоҳир мегардад, онҳо ба ҳосилнокии ва самаранокии истеҳсолот таъсири мусбӣ мерасонад, инчунин таъсири манфиро ба муҳити зист нисбат ба усулҳои анъанавӣ кам мекунанд;

3) барпо намудани бозори ҳозиразамон, ки дар он ҷо ҷорӣ намудани саноати нав пешбинӣ шудааст;

4) истифодаи ашёи хом ё маҳсулоти нимтайёр аз манбаъҳои қаблан номаълум;

5) ҳамоҳангии муассир дар ташкил ва пешбурди саноат ҳангоми ташаккули ва шикасти мавқеи монополистӣ.

Баъзе масъалаҳои марбут ба ин мавзӯ аз ҷониби олимони зиёди ватанӣ ва хориҷии мактабҳо ва самтҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ таърифи «иқтисодиёти ба дониш асосёфта» аз тарафи олимони ва муҳаққиқон ба таврҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Ин ҳам ҷустуҷӯи заминаҳои илмӣ ва консепсияҳои нави тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёти сифат, ҳам робитаи мураккаби сохтори мантиқии дороиҳои ғайримоддиро ифода менамояд. Дар аксари таърифҳои ҷойдошташуда иқтидори инсоният дар тавлиди неъматҳои нав, мавҷудияти шаклҳои гуногуни дониш, нақши иттилоот дар ҷомеаи донишбунёд, нақши дониш ва малака дар ташаккули соҳаҳои нави иқтисодиёт ва соддагардонии раванди тақрибистеҳсолоти ҷамъиятӣ, фаъолияти инноватсионии корхонаҳо ва дигар мафҳумҳои ба ин монанд ба инобат гирифта шудааст.

Омӯзиши иқтисодиёти донишбунёд дар саросари ҷаҳон бо ташаккули назарияҳои рушди ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ алоқаманд аст. Дар баробари ин, иқтисодиёти донишбунёд ба аҳамияти муҳими сармояи инсонӣ нигаронида шудааст.

Дар маҷмӯъ, паҳншавии босуръати донишҳо ва вобастагии афзоянда аз компютерикунонӣ, рақамисозӣ, таҳлили маълумоти васеъ ва автоматикунонӣ иқтисодиёти ҷаҳони пешрафтаре ба иқтисоде табдил медиҳад, ки бештар аз сармояи зеҳнӣ ва малакаҳо ва камтар аз ҳуди раванди истеҳсолот вобастаанд.

Аз олимони рус асарҳои Л.Абалкин, А.Бугалин, А.Добрынин, С.Дятлов, В.Иноземцев, Р.Капелюшников, Д.С. Львов, Б. Милнер, В. Садовничий, С. Шапошник, Ю. Яковец бештар ба таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии иқтисодиёти донишбунёд бахшида

шудааст. Аз муҳаққиқони хоричӣ, асарҳои Д.Белл, Ч.Галбрейт, Г.Кан, М.Кастеллс, И.Масуда, Ф.Мачлуп, Т.Сакая, Р.Солоу, Ч.Стиглицс, Э.Тоффлер, Т.Стюарт, Д. Шнайдер ва дигарон низ бештар ба ҷанбаҳои гуногуни иқтисодиёти донишбунёд бахшида шудаанд.

Муаллифони зикргардида бештар масъалаҳои марбут ба сохтор ва омилҳои ташакулёбии сармояи инсонӣ, нақши дониш ҳамчун неъматӣ ҷамъиятӣ, масъалаҳои моликияти зеҳнӣ, идоракунии муҳити маърифатии корхона ва ғайра дахлат намудаанд. Дар баробари ин, нишонаҳо ва хусусиятҳои асосии иқтисодиёти донишбунёд ҳамчун падидаи низомӣ ба таври кофӣ ифшо нашудаанд, истилоҳот дар ин соҳаи тадқиқоти иқтисодӣ ҳанӯз мушаххас нест ва зарурати гузаронидани таҳқиқотҳои навро дар самти муайянсозӣ ва банизодарории назарияҳои илмӣ ҷойдошта, ошкорсозии меъёру нишондиҳандаҳои асосии иқтисодиёти донишбунёдро тақозо мекунад.

Максимкина М.С. як қатор хусусиятҳои хоси иқтисодиёти донишбунёдро ҷудо намудааст, ки он ба ҳолатҳои зерин ифода меёбад [8]:

1. Болоравии ҳиссаи бахши хизматрасонӣ дар иқтисодиёти мамлакатҳои алоҳида нисбати бахши воқеии иқтисодиёт.

2. Афзоиши маблағгузори дар сатҳи таҳсилот ва илм бо мақсади азхудкунии малака ва қобилияти соҳибкорӣ.

3. Рушди босуръати иттилоот ва коммуникатсия.

4. Рушди ҳамгироии иқтисодӣ байни мамлакатҳои гуногун.

5. Пайдоиши молҳо ва хизматрасониҳои нав, ки ба фаъолияти зеҳнӣ асос ёфтаанд.

Дар иқтисодиёти донишбунёд аҳамияти асосӣ ба сармояи инсонӣ дода шуда, равандҳои ҷаҳонишавӣ, компютеркунонии васеъ, автоматикунонӣ ва рақамӣ сохтори иқтисодиро дар тамоми ҷаҳон тағйир дода, гузаришро тадриҷан дар иқтисодиёт аз паҳншавии равандҳои истеҳсоли ба ҷамъоварии сармояи зеҳнӣ ва малакаҳои касбӣ амалӣ мекунад.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки иқтисодиёти донишбунёд на танҳо ба захираҳои ҷисмонӣ, балки ба сармояи зеҳнӣ низ асос ёфтааст, ки ба рушди фаъолияти доништалаб ва истеҳсолоти баландтехнологӣ мусоидат мекунад.

Барои рушди бомуваффақияти иқтисодиёти донишбунёд зарур аст, ки ҳиссаи кормандони баландхисос дар истеҳсолот афзоиш дода шуда, дорои дониш ё малакаи онҳо мунтазам баланд бардошта шавад. Дар ин раванд иқтисодиёти донишбунёд дар ҷомеа ба тағйироти кулӣ мусоидат намуда сохтори дороиҳои иқтисодиро мукаммал мегардонад.

Ҳамин тавр хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки дониш на танҳо манбаи асосии истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ мебошад, балки метавонад дар оянда боиси тағйироти сохтории иқтисодиёт ва ҷомеа гардад.

Муҳаққиқи рус Клейнер чунин тавсир мекунад: «мо иқтисодиёти донишбунёдро чунин ҳолати иқтисодиёти кишвар медонем, ки дар он дониш ба яке аз омилҳои асосии истеҳсолот мубаддал гардидааст».

Иқтисоди донишбунёд - ин низоми иқтисодест, ки ба сармояи зеҳнӣ ё қобилиятҳои зеҳнӣ асос ёфтааст, яъне он иқтисодиёти дониш аст, ки сарвати иқтисодӣ асосан тавассути истифодаи дониш ба вуҷуд меояд [9].

Ҳамин тавр, имрӯз ҷомеае ташаккул меёбад ва рушд мекунад, ки заминаи иқтисодии онро бештар равандҳои истеҳсоли паҳнкунонда ва истифодаи дониш муайян мекунад. Дониш на ҳамчун мафҳуми фалсафӣ, балки ҳамчун омил мушаххасе, ки ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, муаррифӣ мешавад. Инсоният дарк мекунад, ки молҳо ва хизматрасониҳо танҳо натиҷаи донише мебошанд, ки тавассути онҳо вуҷуд доранд. Дониш ҳамчун маҳсули фаъолияти равонии инсон асоси пешрафтҳои инноватсионӣ ва пешниҳоди хизматҳои беназирро ташкил медиҳад [14].

Аз нуқтаи назари Бонки Ҷаҳонӣ: «иқтисоди донишбунёд бояд ҳамчун иқтисодиёте фаҳмида шавад, ки донишро барои суръат бахшидан ба рушди худ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ эҷод мекунад, паҳн месозад ва истифода мебарад».

Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд иқтисодиёти донишбунёдро чунин шарҳ медиҳад «иқтисодест, ки мустақиман ба истеҳсол, тақсимоҷ ва истифодаи дониш ва иттилоот асос ёфтааст». Мувофиқи маълумоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, иқтисодиёти донишбунёд истеҳсол, паҳн кардан ва истифодаи амалии дониш ва иттилоот мебошад. Ҳамин тавр, дар ин таъриф се раванди ташкили муносибатҳои иқтисодӣ, аз зумраи раванди истеҳсолот, тақсимоҷ ва мубодилаи неъматҳои иқтисодӣ ба инобат гирифта шудааст.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ мафҳуми бештар истифодашаванда аз ҷониби мутахассисони Бонки ҷаҳонӣ пешниҳод шудааст, ки тибқи он иқтисодиёти донишбунёд ҳамчун иқтисодиёте фаҳмида мешавад, ки донишро барои суръат бахшидан ба рушди худ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ эҷод мекунад, паҳн месозад ва истифода мебарад [11].

Бонки ҷаҳонӣ иқтисоди ба дониш асосёфтаро аз рӯи ҷаҳор самти асосӣ муайян мекунад:

1. Сохторҳои институтсионалӣ, ки соҳибкорӣ ва истифодаи донишро ҳавасманд мекунад.
2. Мавҷудияти қувваи кории соҳибхотисос ва низомии хуби таҳсилот.
3. Дастрасӣ ба инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ.
4. Муҳити рушдкардаи инноватсионӣ, дар доираи муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ ҷаҳор ҷанбаи асосии иқтисодиёти ба дониш асосёфтаро ҷудо намудаанд:

- таҳсилот ва таълим (мавҷудияти аҳолии босавод ва аз ҷиҳати касбӣ омодашуда, ки кодиранд эҷодиёти нав намоянд, онро паҳн ва мавриди истифода қарор диҳанд);
- мавҷудияти инфрасохтори инноватсионии мунтазам рушдкунанда (воситаҳои паҳнкунии иттилоот, ба мисли радио, Интернет ва дигар воситаҳо, ки раванди паҳнкунӣ ва коркарди иттилоотро таъмин мекунад);
- ҳавасмандии иқтисодӣ ва низомии институтсионалӣ (муҳити умумии иқтисодӣ, ки барои ҳаракати озоди дониш, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад);
- низомҳои инноватсионӣ (мавҷудияти шабакаи марказҳои тадқиқотӣ ва таҳлилӣ, донишгоҳҳо, ширкатҳо ва ташкилотҳои хусусӣ, ки ба истеҳсоли донишҳои нав, ворид намудани он аз хориҷа ва мутобиқ намудан ба тақозои маҳаллӣ машғуланд) [6].

Ҷадвали 1.1. Банизодарории таърифҳои ҷойдоштаи “иқтисодиёти донишбунёд” дар илми иқтисод

Муаллиф	Таъриф	Сарчашмаҳо
Л.М. Гохберг	Иқтисоде, ки ба истифодаи ғайри ва самараноки дониш асос ёфтааст	Гохберг Л.М. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» // Вопросы экономики. 2003. № 3. С. 26-44
Г.Б. Клейнер	Ҳолати иқтисодиётро ифода менамояд, ки дар он дониш ба маҳсулоти комил мубаддал мегардад, дар истеҳсолотӣ мо ҳиссаи дониш беназир гардида ба яке аз омилҳои истеҳсолот табдил меёбад.	Клейнер Г.Б. Микроэкономика знаний и мифы современной теории // Высшее образование в России. 2006. № 9. С. 32
Бонки ҷаҳонӣ	Иқтисодиёте, ки дар он дониш бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ, суръатбахшӣ ва рушди истеҳсолот васеъ истифода бурда мешавад.	The World Bank. URL: https://www.worldbank.org/en/search?q=knowledge+economy

Л.А. Трофимова, В.В. Трофимов	Иқтисодиёте, ки дар он дониш дар суръат бахшии рушди технологӣ тақони назаррас дода, дараҷаи рақобатпазирии маҳсулот ба доништалабӣ асос меёбад, ки ниҳоят он ба рафъи таназзул ва афзоиши истеҳсолот дар кишварҳои алоҳида ва минтақаҳои онҳо оварда мерасонад.	Трофимова Л.А., Трофимов В.В. Управление знаниями: учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2012. 77 с.
	Иқтисоди донишбунёд, маҷмӯи шартҳои иқтисодӣ барои тақористеҳсолкунӣ, нигоҳ доштан, паҳн кардан ва истифода бурдани дониш фаҳмида мешавад, ки ба принципҳои ҳамбастагӣ, доимӣ, дастрасӣ ва рақобат надоштан асос ёфтааст.	Цыренов Д.Д. Экономическая сущность и природа знания в экономике знаний // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права 2014, № 2 С.396-с.389-397

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифодаи сарчашмҳои нишондодашуда баррасӣ гардидааст.

Хусусияти фарқкунандаи таърифҳои дар боло зикршуда муаррифӣ намуданӣ ягонагии онҳо ба шумор меравад. Дониш дар тамоми низомҳои иқтисодӣ бе истисно, новобаста аз муҳлати дар амал буданашон низоми ҳукмронии иҷтимоиву иқтисодӣ мавриди татбиқи васеъ қарор дошт. Зеро дониш ҳамеша ҳамчун яке аз омилҳои асосии истеҳсолот баромад менамуд. Дар ҳама гуна низоми иқтисодӣ дониш барои суръат бахшидан ба рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатпазирии он тавлидкарда шуда мавриди истифода қарор меёфт. Дар баробари ин дар ҷомеаи башарӣ дониш омили муҳими ташаккулёбии бартарияти рақобатӣ баромад менамояд.

Аз ин лиҳоз қайд кардан зарур аст, ки дар тамоми низомҳои иқтисодии мавҷуда ҷанбаҳои алоҳидаи иқтисодиёти донишбунёд ҷой дошт. Аз ин рӯ таърифҳои дар боло зикршуда ҳам одилонаанд ва ҳам дар иқтисодиёти умумибашарӣ камназир мебошанд.

Тахлили «адабиёт»-и илмӣ имкон дод, ки якҷанд самтҳои дар таърифи иқтисодиёт муайян созем:

1. Мубаддалгардиҳои дониш ва малака ба омили муҳими иқтисодиёт. Дар доираи ин равиш сохтори захираҳои иқтисодӣ барои истеҳсоли мол тағйир меёбад. Хоҷагҳои ҳонагӣ аз истеҳсолоти хусусияти моддӣ дошта ба истеҳсолоти ба дониш асосёфта мегузаранд [3].

2. Болоравии нақши дониш ва малака дар таъмини рақобатпазирии мамлакат. Ин равиш иқтисодиёти донишбунёдро аз нуқтаи назари самаранокӣ тавзеҳ медиҳад. Дар асоси он иқтисоди донишбунёд ҳамчун иқтисоде муайян карда мешавад, ки ба воситаи истифодаи мунтазами дониш дар равандҳои хоҷагидорӣ ба рушди иқтисодӣ суръат бахшида, истеҳсоли дониш ҳамчун манбаи нави баланд бардории самаранокии истеҳсолот баромад менамояд [14].

Дар муқоиса бо давраҳои гузашта самаранокии дараҷаҳои гуногуни ташкилотҳои иқтисодии нисбатан баландтар бо мавҷудият ва фаъолияти як низоми мушаххас, инкишоф ва паҳн кардани донишҳои нав, эътирофи бозор таъмин карда мешавад, ки дар фаҳмиши фаъолияти инноватсионӣ ба қайд гирифта мешавад [18].

Дар муқоиса ба давраҳои пешина самаранокии баланди истеҳсолот баамалишавӣ ва рушди низоми маҳсули ташаккулёбӣ, азхудкунӣ ва паҳнкунии донишҳои нав оварда мерасонад, ки эътирофи бозории он дар шакли фаъолияти инноватсионӣ таҷассум меёбад [18].

3. Тағйирёбии сифати меҳнат дар асоси тижоратикунонии донишҳои ташаккулёфта. Равиши мазкур шарҳи фарогири таърифи иқтисоди донишбунёдро ифода

менамоёд. Дар доираи ин самт иқтисодиёти донишбунёд «шахси эҷодкор бо шуури кушод» ро ифода менамоёд, ки саҳми махсуси қуваи коргарии соҳибтахассусро дар ҳалли мушкилоти маърифатӣ-эҷодӣ дар раванди хоҷагидорӣ ифода менамоёд. Тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт дар ин самт, пеш аз ҳама, дар он зухур меёбад, ки бахши хизматрасонӣ бо суръати тез рушд намуда нақши хизматрасониҳои машваратӣ дар беҳтар қонё гардонидани талаботи афзоиандаи истеъмолкунандагон инфиродӣ ва қабули қарорҳои дахлдор дар муҳитҳои тағйирёбанда ва номуайяни баланд меравад.

4. Баррасии иқтисодиёти донишбунёд ҳамчун натиҷаи бевоситаи таҳаввулоти иқтисодӣ ва марҳилаи ниҳии иқтисодиёти баъдисаноатикунонӣ, инноватсионӣ ва иттилоотӣ. Дар ҷодаи иқтисодиёти донишбунёд беҳтар намудани сифати сармояи инсонӣ, ба болоравии сифати ҳаёт, истеҳсоли донишҳои нав, сифати технология ва хизматрасониҳои баландсифат мусоидат мекунад [17].

Дар доираи равиши мазкур хусусиятҳои маҷмӯии иқтисодиёти донишбунёд таъкид шудааст, ки онро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- иқтисодиёти баъдисаноатӣ. Зеро дар ин таърифи мазкур афзоиши пай дар пайи ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар сохтори хоҷагии халқ мушоҳида мешавад, ки дар аксарияти мамлакатҳо ҳиссаи он нисбати ҳиссаи саноат ва хоҷагии қишлоқ баланд аст;

- иқтисоди иттилоотӣ. Иттилоот дар иқтисодиёти донишбунёд нақши ҳалкунандаро мебозад ва технологияи иттилоотӣ инфрасохтори заруриро барои коркард ва интиқоли манбаҳои иттилоотии табиноти тичоратӣ ва фардиро ба вучуд меорад;

- иқтисоди инноватсионӣ. Дар иқтисодиёти донишбунёд дониш шумораи номаҳдуди навоариҳоро ба вучуд меорад, ки ба эҳтиёҷоти мунтазам ва ба таври болоравӣ тағйирёбанда ҷавобгӯӣ буда, ҳоси афзалшумориҳои истеъмолкунандагон мебошад.

Ҳамин тариқ, дар иқтисодиёти донишбунёд, ки дар натиҷаи паҳншавии зудтари донишҳо дар асоси дастовардҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва афзоиши шиддатнокии дарозмуддати дониш дар иқтисодиёт фаҳмида мешавад, сармояи инсонӣ захираи асосии истеҳсолот мебошад, зеро иқтисодиёти донишбунёд ба тараққиёти ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт таъсири калон мерасонад. Ба таври мувофиқ, ҳалли мушкилоти рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бе маблағгузорӣ ва рушди институтҳо ва соҳаҳои, ки сармояи инсониро эҷод мекунад, имконнопазир аст [18].

Хусусияти ҳосе, ки ин нави иқтисодиётро аз навҳои анъанавии он фарқ мекунад, дар он аст, ки дар баробари захираҳои анъанавии иқтисодӣ (меҳнат, замин, сармоя) дониш ва иттилоот низ омили муҳими афзоиш ва рушд мегарданд. Бо дарназардошти авҷгирии мушкилоти глобалии рушди инсоният, пеш аз ҳама маҳдуд ва кам шудани захираҳои табиӣ, инчунин харобшавии муҳити зист, олимон ва сиёсатмадорони бисёр кишварҳоро водор месозад, ки иқтисодиёти донишбунёдро самти афзалиятноки рушди ҷомеаи стратегӣ иҷтимоӣ – иқтисодӣ арзёбӣ кунанд [4].

Дониш дар истеҳсоли мол ва хизматҳо ҳамеша саҳм дошт ва дар баробари дигар омилҳо истеҳсолоти рушди иқтисодии ҷамъиятро муайян мекард. Ҳамзамон, дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти иқтисодиву иҷтимоӣ дониш шаклҳои гуногунро пайдо намудааст, ки дар равандҳои гуногуни истеҳсолот зухур менамоёд. Ҳамин тариқ, агар дар давраи ҷомеаи индустриалӣ донишҳои муҳандисӣ, чун қоида, дар шакли «ноу-хау» мавқеаи аввалияро касб менамуданд, пас дар давраи баъд аз индустриалӣ ба ҷанбаҳои иттилоотӣ ва ташкилии дониши истеҳсоли диққати бештар дода мешавад. Солҳои охир нақши дониш дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба дараҷае расид, ки олимони давраи ҳозираро «иқтисодиёти ба дониш асосёфта» ё «иқтисоди донишбунёд» меноманд.

Аксиомаи асосии иқтисодиёти донишбунёд дар он аст, ки корхона на танҳо донишро дар раванди фаъолияти худ истифода мебарад, балки онро тавлид мекунад. Таҳлили рушди ширкатҳои пешрафтаи ҷаҳон собит менамоянд, ки тавлиди донишҳои нав манбаи асосии рақобатпазирии онҳост. Дар робита бо он қайд кардан зарур аст, ки ширкатҳои донишҳои навро тавлидкунанда пеш аз ҳама шароитҳои заруриро дар ин самт муҳайё месозанд.

Агар бартарихои рақобатӣ дар иқтисоди анъанавӣ дастрасӣ ба манбаъҳои табиӣ ва ашёи хомро таъмин мекарданд, пас дар иқтисоди донишбунёд асоси муваффақият инноватсия ва соҳибкорӣ мебошад, ки ба дониш ва иттилооти дорои инфрасохтори пешрафта (Интернет, пойгоҳи додаҳо, телекоммуникатсия, алокаи мобилӣ) асос ёфтааст [10].

Бесабаб нест, ки маҳз дар нимаи дууми асри XX назарияҳои сармояи инсонӣ ва зехнӣ зухур карданд ва инкишоф ёфтанд. Дар зери таъсири тамоюлҳои нави тараққиёти иқтисодӣ ҷаҳонӣ ақидаҳои олимони назарияшинос ва мутахассисони бахши амалия дар дарки омилҳои пешрафтаи иқтисодӣ ва тараққиёти иҷтимоӣ дигаргуниҳои калонро ба амал оварданд. Консепсияи рушди ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ дар баробари ҷузъҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, инчунин захираҳои инсониро ҳамчун сарвати миллий дар шароити муосир дар бар мегирад.

Дар шароити муосири ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ иқтисоди донишбунёд ҳамчун натиҷаи бевоситаи ҳама гуна ғаъолиятҳо, маҳсулоти истеъмоли ниҳонии мустақим, омили истеҳсолот, ки ҳангоми эҷоди манфиатҳои гуногуни иқтисодӣ истифода мешавад, мавзӯи муомилот дар бозори озод ва воситаҳои тақсироти ғоидаи иқтисодӣ, воситаи ҷамъоварии иттилооти зехнӣ, воситаи ғаъолияти идоракунии; усули муттаҳидсозии ҷомеа ва таъминкунандаи тақрористеҳсолии институтҳои ҷамъияти баррасӣ карда мешавад.

Иқтисоди донишбунёд ба он нигаронида шудааст, ки ҷӣ гуна сармояи инсонӣ метавонад ҳамчун дороии истеҳсолӣ ё маҳсулоти тичоратӣ хизмат расонида барои ғурӯҳтан ва содир кардан ба хориҷи мамлакат бо мақсади ба даст овардани ғоида ба соҳибкорони инфиродӣ, корхонаҳо ва дигар субъектҳои иқтисодӣ пешниҳод карда шавад.

Ин ҷузъи иқтисодӣ на ба захираҳои табиӣ ё ҷисмонӣ балки бештар ба қобилиятҳои зехнӣ таъя мекунад. Дар иқтисодиёти донишбунёд, маҳсулот ва хизматҳои ба дониш асосёфта соҳаҳои техникӣ ва илмиро пеш мебаранд ва инноватсияро дар маҷмӯъ дар иқтисодиёт ҳавасманд мекунанд.

Иқтисоди донишбунёд бо ҳиссаи баланди кормандони баландихтисос дар равандҳои истеҳсолот ва тақсирот, ки кори онҳо дониш ё малақаҳои махсусро талаб мекунад, тавсиф мешавад. Дар муқоиса ба иқтисодиёти анъанавӣ, ки ғаъолияти хоҷагидорӣ асосан ба меҳнати беихтисос таъя мекард ва асосан аз истеҳсоли молҳои шакли ашёидошта иборат буд, иқтисоди муосир асосан хизматрасонӣ ва коркарди иттилоотро ғаро мегирад [14].

Дар иқтисодиёти нави донишбунёд, дороиҳои пурарзиштарине, ки ширкатҳо доранд, аксар вақт дороиҳои ғайримоддӣ, ба монанди патентҳо, ҳуқуқи муаллифӣ ё нармағзори инноватсионӣ мебошанд [12]. Иқтисоди ба дониш асосёфта аз навоарӣ, тадқиқот ва пешрафти босуръати технологӣ тақвият меёбад. Аксарияти кулли кормандони соҳаи иқтисод дониши баланди компютерӣ ва малақаҳои эҷоди моделҳои тичорат ва молиявӣ доранд. Ба ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, инчунин ба таҳияи алгоритмҳо ва зехни сунъӣ диққати бештар дода мешавад.

Дар иқтисодиёти муосир, қобилияти тичорат барои рушд ва нигоҳ доштани бартарии рақобат дар бозор бештар аз қобилияти зуд мутобиқ шудан ба ҷаҳони доимо тағйирёбанда тавассути навоариҳои пайваста равандҳо ва низомҳои тичоратии худ вобаста аст [13].

Иқтисодиёти донишбунёд дар амлия ба истеҳсолоти технологияи пешрафта аз қабилӣ компютерҳо, электроника, саноати кайҳонӣ, соҳаҳои хизматрасонӣ ба монанди маориф, тандурустӣ ва таҳияи нармағзор, ба хизматрасониҳои тичоратӣ ба монанди суғурта, иттилоот ва коммуникатсия. зич алоқаманд аст [17].

Иқтисоди донишбунёд барои васеъ кардани доираи меҳнат аз истеҳсоли маҳсулот дар хати васлкунии конвейерӣ то чандирии бештар дар тарҳрезӣ, истеҳсол ва татбиқи ғояҳои тичорат муҳим аст. Дар иқтисодиёти донишбунёд дониши возеҳ (далелҳо, рақамҳо, маълумот) ва ғарди (маҳорат, таҷриба, доварӣ, интуитсия, тарзи муошират бо одамон) нақши муҳим мебозанд.

Боз як хусусияти дигари иқтисодиёти донишбунёд дар ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ ба он таҷассум меёбад, дар он рушди соҳаҳо дар доираи кластерҳои соҳавии мутамарказшуда дар минтақаҳои муайяни таъмин карда мешаванд. Иқтисодиёти ба дониш асосёфта имконият дорад, ки фарқи байни коргарони баландихтисос ва пастихтисосро бо роҳи кам кардани меҳнати дастӣ, ки музди хуб дода мешавад, васеъ намояд. Мумкин аст омилҳои дигаре дар паси афзоиши нобаробарии музди меҳнат бошанд, аммо як сабаби эҳтимолӣ иқтисоди донишбунёд аст. Иқтисоди донишбунёд инчунин барои корманонӣ дорои нерӯи баланди зехнӣ имкониятҳои бештар фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, таърифи пешниҳодшудаи иқтисодиёи донишбунёд муҳимтарин хусусиятҳои онро ба инбат мегирад ва татбиқ намудани он дар амалия Ҳангоми имкониятҳои барои вусъатбахши рушди иқтисодиро тариқи инноватсия, баланд бардоштани сифати ҳаёт ва татбиқи иқтисодии эҷодии инсон мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, гуфта метавонем, ки иқтисодиёти донишбунёд яке аз марҳилаҳои рушди ҷомеаи баъдисаноатикунонӣ буда, паҳншавии донишро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ғайрифаъолият бидуни истисно таъмин менамояд. Дар байни ҳамаи марҳилаҳои иқтисодиёти инноватсионӣ марҳилаи мазкур охирин буда, барои ташаккули ҷомеаи инноватсионӣ асос мегузорад. Пайдоиши иқтисоди донишбунёд танҳо дар ҷомеае имконпазир аст, ки дар он дониш ба сифати арзиши мустақил эътироф шуда, аз ҷониби аксарияти намоёндогони ҷомеа дастгирӣ ёбад. Дар ин ҳолат донишро метавон ба маҳсулоти барои фурӯш дар бозор мувофиқ ва даромад табдил дод [5].

Гузариши иқтисодиёт ба ҳолати нави сифатӣ афзоиши аҳамияти донишҳои назариявӣ, пурзӯр гардидани нақши соҳаҳои дар сатҳи баланд технологишуда, афзоиши ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар иқтисодиёт, таъсири технологияҳои иттилоотӣ ва шабакавиро пешниҳод мекунад.

АДАБИЁТ

1. Антология экономической мысли [Текст]. – М.: ЭКСМО, 2007. – 1152 с.
2. Булюк Е.В. Сущность и критерии экономики знаний как новой формы социально-экономического развития // Экономические инновации Выпуск 43. 2011 с.45-51
3. Василенко Н.В. Подходах к определению экономики знаний // международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №10, 2013 – с.221-222
4. Горохова М. Е. Ресурсный потенциал экономики знаний // Управленец 2018. Том 9. № 3-с.20-25
5. Кузюра А.В. Понятие «экономики знаний», ее основные черты и последствия// Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2022, Vol. 12, Is. 5A.
6. Кукушкин С. Н. Бизнес-модель организации в экономике знаний // Вестник РЭУ им. Г. В. Плеханова. 2018. № 6 (102). С. 24–31
7. Лысенко А.Н. Управление информационными ресурсами инновационного предприятия // Информационные технологии в образовании и аграрном производстве. Сборник материалов III Международной научно-практической конференции. 2020. С. 292–295.
8. Максимкина М. С. Экономика знаний: проблемы и тенденции развития //Контентус. 2019. № 11. С. 262–267
9. Научный журнал «Эпомен», № 59, 2021 | Epomen Scientific Journal, No. 59 (2021) с.100.-с.93-101
10. Пилипенко Е.В. Экономика знаний: мифы и реальность // “Энергия: экономика, техника, экология” 12’2015. –с.54-60
11. Рахмеева И.И. Подходы к оценке экономической эффективности системы принятия регуляторных решений // Статистический анализ социально-экономического развития

субъектов Российской Федерации. Материалы 6-й Международной научно-практической конференции. 2019. С. 431–435.

12. Родина Т.Е., Мазепина В.О. Актуальные проблемы использования цифровых технологий сектора государственного управления и направления их решения // Вызовы цифровой экономики: итоги и новые тренды: сборник статей II Всероссийской научно-практической конференции. 2019. С. 461–466.

13. Тополева Т.Н. Теоретические основы инновационного подхода в экономической науке // Приоритеты стратегии научно-технологического развития России и обеспечение воспроизводства инновационного потенциала высшей школы. Материалы Всероссийской научной конференции. Ответственный редактор А.М. Макаров. 2019. С. 384–388

14. Трофимова Н.Н. Особенности экономики знаний в условиях выхода предприятий из постпандемического кризиса COVID-19// Научный журнал «Эпомен», № 59, 2021 | Eromen Scientific Journal, No. 59 (2021) –С.93-101

15. Трофимова Н.Н. Проблемы и перспективы формирования экономики знаний в условиях постиндустриальной экономики // Том 9, № 1 (2021)

16. Цыренов Д.Д. Оценка когнитивного потенциала региональной экономики в условиях развития экономики знаний // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 3-4. – С. 805-809;

17. Чернянская И.В. Человек и организация в условиях экономики знаний. Сущность и основные этапы процесса производства и трансформации знания // Московский экономический журнал. 2020. № 6. С. 930–945.

18. Ярушкина Е.А. Сфера образования как первое подразделение экономики знаний // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2012. – № 4. – С. 267-271

УДК: 332 (575.3)

Шаропова Н.Х.

РАВИЯҲОИ ИДОРАКУНИИ ШУҒЛ ДАР МИНТАҚА

Идоракунии шуғли аҳоли қисми системаи умумии идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҷузъи муҳимтарини системаи бозорӣ мебошад, ки имкон медиҳад иқтидори меҳнатии давлат ва ҳар як минтақаи он самаранок истифода шавад. Дар замони муосир яке аз вазифаҳои муҳимтарин таҳия ва асосноксозии равишҳои нави концептуалӣ, механизмҳо ва воситаҳои идоракунии самаранокии шуғл дар сатҳи минтақаҳо мебошад. Системаи идоракунии шуғли аҳоли дар минтақа бояд на танҳо мушкilotро зуд ҳал кунад, балки ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ бо мақсади ташкил ва нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ, ташаккули сохтори самарабахши шуғл низ таъсир расонад.

Калидвожаҳо: минтақа, шуғли аҳоли, концепсия, системаи идоракунии шуғл дар минтақа, барзиёдии қувваи корӣ, минтақа.

Шаропова Н.Х.

ТЕНДЕНЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ЗАНЯТОСТЬЮ В РЕГИОНЕ

Управление занятостью является частью общей системы управления социально-экономическими процессами и важнейшей частью рыночной системы, позволяющей эффективно использовать трудовой потенциал государства и каждого его региона. В

современное время одной из важнейших задач является разработка и обоснование новых концептуальных подходов, механизмов и инструментов эффективного управления занятостью на региональном уровне. Система управления занятостью в регионе должна не только оперативно решать проблемы, но и влиять на макроэкономические показатели с целью создания и сохранения рабочих мест, создания эффективной структуры занятости.

Ключевые слова: регион, занятость населения, концепция, система управления занятостью в регионе, избыток рабочей силы, регион.

Sharopova N. H.

TRENDS IN EMPLOYMENT MANAGEMENT IN THE REGION

Employment management is part of the overall system for managing socio-economic processes and the most important part of the market system, which makes it possible to effectively use the labor potential of the state and each of its regions. In modern times, one of the most important tasks is the development and justification of new conceptual approaches, mechanisms and tools for effective employment management at the regional level. The employment management system in the region should not only quickly solve problems, but also influence macroeconomic indicators in order to create and preserve jobs and create an effective employment structure.

Key words: region, employment, concept, employment management system in the region, labor surplus, region.

Дар шароити иқтисоди бозаргонии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда масъалаи афзоиши шуғли аҳоли, бахусус шуғли пурмаҳсул дар бозори номукаммали меҳнат вазифаи аввалиндараҷаи стратегии иҷтимоӣю иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Чӣ хеле, ки дар стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст: «Зарурати афзоиши ҳамзамони миқдории шуғли устувори пурмаҳсул ва маҳсулнокии меҳнат, таъмини ҳифзи иҷтимоии самарабахш барои Тоҷикистон ҳадафи асосии рушд дар соҳаи меҳнат дар давраи дарозмуҳлат хоҳад шуд». Солҳои охир бино бар афзоиши аҳоли мавҷудияти захираҳои зиёди меҳнатӣ ва табиӣ дар кишвар метавонад ҷолибияти сармоягузори таъмин намояд. [1].

Аз ин рӯ, афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва истифодаи васеи шаклҳои нави шуғл дар мамлакат метавонад рушди соҳаҳои иҷтимоӣю иқтисодиро таъмин намояд. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас сифати қувваи корӣ бояд ба талаботи бозори меҳнати муосир ҷавобгӯ бошад, ки ин яке аз муаммоҳои асосии соҳаи шуғл дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он маҳсуб меёбад. Қобили зикр аст, ки имрӯз дар бозори меҳнати минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, дар бозори меҳнати вилояти Суғд, барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба талабот ба он мушоҳида мегардад. Ғайр аз ин, дар доираи таҳқиқоти гузаронидашуда чунин хусусиятҳои бозори меҳнати минтақа муайян карда шуд: барзиёдии захираҳои меҳнатӣ, мавҷудияти шумораи зиёди аҳолии бекор, сатҳи баланди афзоиши захираҳои меҳнатӣ, сатҳи пасти таъминнокӣ бо объектҳо ва хизматрасониҳои соҳаи иҷтимоӣ, сифати пасти сармояи инсонӣ ва ғ. Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир муаммоҳои зиёде дар соҳаи шуғли аҳоли рӯз аз рӯз зиёд шуда, дар бозори меҳнати минтақаҳо нобаробарии талабот ва пешниҳоди захираҳои меҳнатӣ дида мешавад. Бино бар ин, коркард ва татбиқи сиёсати самараноки шуғли бозори меҳнат дар минтақаҳои кишвар яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад [2].

Фаъолияти соҳаҳои иқтисоди иҷтимоӣ кишвар якранг набуда, бо таъсири як қатор омилҳои, ки аз он рушди ин соҳаҳо вобастагии калон дорад, амалӣ карда мешаванд. Вазъи кунунии истифодаи захираҳои меҳнатӣ аз рӯи шаклҳои моликият дар вилояти Суғд давоми солҳои 2016 -2021 дар ҷадвали 1 оварда шудааст [3].

**Чадвали 1. Шумораи аҳолии бо кор таъминшуда аз рӯи намуди моликият
солҳои 2016 -2021 дар вилояти Суғд (ҳазор нафар)**

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи захираҳои меҳнатӣ	812,8	807,2	815,8	829,0	852,9	890,6
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул аз он ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8
Бо ҳисоби фоиз (%)	100	100	100	100	100	100
давлатӣ	131,1	135,3	136,6	139,7	140,4	141,5
Бо ҳисоби фоиз (%)	16,3	16,9	16,9	17,0	16,6	16,0
хусусӣ	416,9	400,1	403,1	602,3	625,5	659,5
Бо ҳисоби фоиз (%)	52,0	50,2	49,9	73,5	74,0	74,7
Коллективӣ	249,2	254,9	260,6	74,0	74,6	77,2
Бо ҳисоби фоиз (%)	31,1	32,0	32,3	9,0	8,9	8,8
Омехта бо иштироки хориҷиён	4,8	7,2	7,4	4,1	4,5	4,6
Бо ҳисоби фоиз (%)	0,6	0,9	0,9	0,5	0,5	0,5

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 95-96.

Дар асоси маълумотҳои пешниҳодшуда дар давраи таҳқиқ шумораи умумии аҳолии кор дар иқтисодиёти вилоят тақрибан 10,1 фоиз афзуд. Маълумоти шуғли аҳоли аз рӯи намуди моликият нишон медиҳад, ки дар ташкилоту корхонаҳои давлатӣ соли 2021 нисбат ба соли 2016 10,4 фоиз афзоиш ёфтааст. Дар бобати бо кор таъмин будани аҳолии вилоят дар ташкилоту корхонаҳои хусусӣ дар давраи таҳқиқшаванда афзоиши он 22,7 фоизро ташкил дод. Суръати афзоиши шумораи коркунони ташкилоту муассисаҳои хусусӣ назар ба суръати афзоиши шуғл дар ташкилотҳои давлатӣ тақрибан 4,5 баробар зиёд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бозор корхонаю ташкилотҳои хусусӣ бо суръати тез ташкил карда шуда истодаанд, ки дар онҳо асосан ҷойҳои нави корӣ таъсис меёбанд, бино бар ин чунин вазъиятро интизор шудан мумкин буд.

Аз натиҷаи таҳлили вазъи шуғли аҳоли дар бозори меҳнати минтақа ба хулосае омад, ки идоракунии соҳаи мазкур дар сатҳи паст қарор дорад. Вазъи бозори меҳнат дар ҷумҳурӣ аз дониши кофӣ надоштани мутахассисон, маълумотҳои омории нодуруст; вобаста ба хоҳиши шаҳрвандони бекор аз ҷониби корфармоён сари вақт ташкил накардани курсҳои кутоҳмуддат, мавҷуд набудани нақшаи дурнамои рушди бозори меҳнат дар минтақа ва ғ. [4].

Ниҳодҳои минтақавӣ, ки соҳаи шуғли аҳолиро ба танзим мебарорад, бояд дар якҷоягӣ низоми мутамарказонида ташкил карда бошанд. Бо мақсади таъсис ва нигоҳдории ҷойҳои корӣ, сари вақт таъмин намудан бо иттилоот, ки ба ташаккул ва идоракунии сохтори соҳаи шуғли аҳоли таъсир мерасонанд. Аз мушоҳидаҳо бар меояд, ки дар минтақаҳо низоми ягонаи ташкили идоракунии шуғл, вучуд надорад [5].

Аз ин лиҳоз, дар минтақаҳо таҳияи методҳои идоракунии шуғли аҳоли ба манфиати кор мебошад. Низоми ягонаи идоракунии шуғли аҳоли дар минтақа бояд мутамарказ буда, аз якҷанд равияҳо иборат бошад:

1. Низомбандишуда, дар асоси сиёсати шуғли аҳоли ва вазъи бозори меҳнати минтақавӣ;
2. Ҳамкориҳои марказҳои шуғли аҳоли бо соҳаи маориф;

3. Раванди функционалӣ, тавассути низоми ягонаи марказонидашуда бояд ба тартиб дарварда шавад;

4. Таҳияи нақшаи дурнамои рушди бозори меҳнат тавассути мониторинги ҳолат ва пешгӯии бо кор таъмин намудан ва бекорӣ.

Низоми идоракунии соҳаи шуғл дар минтақа дар ояндаи наздик барои иҷрои нақшаву барномаҳои давлатӣ дар соҳаи шуғл мусоидат намояд. Тамоми ниҳодҳое, ки (шуғли аҳоли, молиявӣ, иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, рушди кадрҳо, шарикӣ иҷтимоӣ, иттилоотӣ ва таблиғотӣ) ба иқтидори меҳнатии аҳоли таъсир мерасонанд, бояд дар низоми ягонаи идоракунии соҳаи шуғли аҳоли марказонида шаванд. Зеро, таъсири ин ниҳодҳо ба рушди намудҳои нави шуғл, инкишоф додани неруи кадри минтақа мусоидат менамояд. [2].

Имрӯзо яке аз мавзӯҳои муҳим ин истифодаи шуғли аҳоли аз ҳисоби таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ба ҳисоб меравад. Ташкили ҷойҳои нави корӣ зери таваҷҷуҳи ҳамешагии роҳбари давлат қарор дошта, аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба ин масъала диққати махсус зоҳир карда мешавад. Лекин, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, то ҳол дар ҷумҳурӣ шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ рӯ ба афзоиш доранд..

Бино бар ин дар ҷадвали навбатӣ вазъи истифодаи захираҳои меҳнатии бозори меҳнати вилояти Суғд аз рӯи нишондиҳандаҳои талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ оварда шудааст [7].

Ҷадвали 2. Талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қувваи кори истифода нашуда (ҳазор нафар)	15509	12683	10230	10305	9717	9781
Эҳтиёҷ ба коргарон (нафар)	2019	2407	2599	3571	3042	3428
Миқдори захираҳои меҳнатии бо кор машғул набуда ба як ҷои кори пешкаш шуда (нафар)	7,6	5,3	3,9	2,9	3,2	2,8

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Хучанд, 2022. С.- 109.

Аз маълумоти ҷадвали 4 бар меояд, ки таносуби пешниҳод ва талаботи қувваи корӣ дар вилояти Суғд сол аз сол беҳтар шуда истодааст, ки ин аз таъсири ҷойҳои нави корӣ шаҳодат медиҳад. Соли 2016 ба ҳар як ҷои кори ҳолӣ 7,6 нафар хоҳишманд рост ояд, дар соли 2021 ин нишондод ба 2,8 нафар омада расидааст. Аз ин ҷо бар меояд, ки фаъолияти мақомоти шуғли аҳолии вилояти Суғд самарабахш тавсиф кардан мумкин аст.

Доир ба амалӣ гардондани низоми идоракунии соҳаи шуғл дар минтақа аввал як кумитаи босалоҳият ташкил карда шуда, аз маълумотҳои омӯрӣ сар карда то ҷамъбасти намудани ахбороти бозорӣ ва дар асоси он расонидани пешниҳодҳо то вазоратҳои дахлдор. Низоми марказонидаи соҳаи шуғли аҳоли ҳамаи ниҳодҳои соҳаи шуғли аҳолиро барои иҷрои вазифаҳои идораи иқтидори меҳнатӣ муттаҳид менамояд.

Ҳамин тавр, идоракунии шуғли аҳоли дар амалисозии вазифаҳои банақшагирӣ, ташкил, ҷамоҳангсозӣ, ҳавасмандкунӣ ва назорат мусоидат намуда, хусусияти ҷамоҳангии шуғли пурмахсулро тақмил медиҳад, Хусусияти ҷамоҳангсозӣ идоракунии соҳаи шуғли аҳолиро осон намуда, роҳи ҳалли мушкилот ва ба нақша гирифтани тадбирҳои фаъол оид ба рушди бозори меҳнати минтақа мебошад [3].

Тавассути дар амал татбиқ кардани ин усул муаммоҳо аз ҷониби ҳар як зерсистема мушаххас роҳи ҳали худро ёбад, иҷрои нақшаҳо дар соҳаи шуғли аҳоли сари вақт амалӣ шаванд, маълумотҳои оморӣ ва иттилоотии зарурӣ дуруст ва сари вақт дода шаванд.

Ба идоракунии шуғли аҳоли дар минтақа дарк кардани концепсияи маркетинги иҷтимоӣ аз қабили: муайян кардани вазъ дар бозори меҳнат, донишдони талаботи аҳоли, паҳн кардани идеяҳо, барномаҳо ва пайдо кардани ҷонибдорон талаб карда мешавад. Истифодаи воситаҳои маркетинги иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки тағйироти минтақавӣ дар соҳаи шуғли аҳоли ва бозори меҳнат пайгирӣ карда шавад. Маркетинг ҳамчун зухуроти муносибатҳои байни талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат бояд аз тайёр кардани қувваи корӣ сар карда то ба кор таъмин намудан ва натиҷаи маҳсулнокии меҳнат васеъ истифода шавад.

Маълумотҳои, ки пайваста ба низоми марказонидашуда ворид мегарданд, инҳоянд: ҳолати муосир, вазъи бозори меҳнат ва соҳаи шуғл: қисматҳои мақсадноки бозор, муайянкунии рафтори шунавандагон, пешгӯии вазъи бозори меҳнати минтақавӣ; - мутобиқшавӣ ба шароити бозори меҳнат ва шуғли аҳоли бо назардошти талаботи коргарон ва имкониятҳои корҷӯён; - таъсири муассир ба бозори меҳнат тавассути барномаҳои мақсаднок, маълумоти муфассали саривақтӣ оид ба вазъи бозори меҳнат, қабули қарор оид ба тайёр кардани мутахассисон ва коргарон дар асоси баҳодиҳии имкониятҳои шуғл, ташкили таълими захираҳои меҳнати бекор тибқи талаботи бозори меҳнат ва ғайра [4].

Иҷрои нақшаву барномаҳои дарозмуддат дар асоси хусусиятҳои бозори меҳнат бояд ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ бо назардошти таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул ва истифодаи самараноки намудҳои шуғл аъсир расонанд. Таъсиси ҷойҳои нави корӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, пурзӯр намудани системаи иттилоотӣ ҳамчун воситаи асосии механизми идоракунии минтақавии бозори меҳнат бояд ба афзоиш шуғли пурмаҳсул дар минтақа таъсир расонад. [5].

Рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо аз фаъолияти босамари институтҳои, ки соҳаи шуғли аҳолиро танзим менамояд, вобастагии калон дорад. Равиши идоракунии шуғли аҳоли дар минтақа тавассути системаи ягонаи марказонида шуда ба истифодаи самаранок ва оқилонаи шуғли аҳоли, паст кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли нигаронида шудааст.

Арзёбии вазъи иқтисодии меҳнати аҳоли дар сатҳи минтақаҳо, корхонаҳо ва дигар коллективҳои меҳнатӣ муҳим мебошад. Бо чунин равиши методологӣ метавон маҳсулнокии меҳнат, захираҳои меҳнати фаъоли иқтисодӣ, сатҳи дониш ва тахассуснокии коргаронро муайян намуд. Иқтисодии меҳнати аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ дар арзёби вазъи иҷтимоӣ иқтисодии минтақа баромад намуда, омили асосии рушди сармояи инсонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Гимбатов, Ш.М. Совершенствование механизма регулирования рынка труда в трудоизбыточных регионах (на материалах СевероКавказского федерального округа) (часть I) [Текст] / Ш.М. Гимбатов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2018. – № 11. – С. 224-230
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: Гос ун-т. Высшая школа экономики, 2003.
3. Дырин С.П. Российская модель управления персоналом. – СПб.: Питер, 2006.
4. Кашепов А., Утинова С. Факторы, детерминирующие занятость россиян // Человек и труд. 2003. №№ 1, 2.
5. Лукин В.И. Единство образовательной и кадровой политики – путь снижения структурной безработицы // Человек и труд. 2003. №10

6. Омори солонаи вилояти Суғд /Раёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,— Хучанд, солҳои, 2022 – С. 96.
7. Омори солонаи вилояти Суғд /Раёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,— Хучанд, солҳои, 2022 – С. 102.
8. Стратегияи милли Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, ҶДММ “Контраст” 2016. -88с.

УДК 339.9

Шодиев К.С., Содикзода П.С., Бухориев М.Х.

РЕАЛИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В РАМКАХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

Национальные экономические интересы многогранны и в силу своей принадлежности по странам различны между собой, но на данном этапе развития мировой экономики многие страны с успехом смогли объединить свои интересы и формировали новые пути согласования этих интересов. В результате этих прогрессов появилась новая форма международных экономических отношений международная экономическая интеграция. Экономическую интеграцию как новую форму международных отношений многие страны рассматривают, как один из путей для реализации своих и внутренних и внешних интересов. Таджикистан как приверженец политики «открытых дверей» наряду с другими государствами ищет пути для эффективных и плодотворных межгосударственных отношений и один из таких путей эта вхождение в региональных экономических объединениях с учётом всех наших интересов. В данной статье рассматриваются сущность термина интеграции, эволюция и преимущества данного вида союзов государств, этапы развития и их трансформация. Авторами были изучены разные источники по данному вопросу и выведены свои точки зрения по вопросу о реализации национального интереса Республики Таджикистан в рамках региональных интеграционных соглашений. Были изучены работы разных учёных, такие как Б. Баласса, А.Н. Барковский, В. Рёпке и другие, также были подробно исследованы статистические показатели по торговле и инвестициям между Таджикистаном и странами ЕАЭС.

Ключевые слова: Национальный интерес, международная экономическая интеграция, макроуровень, зона свободной торговли, таможенный союз, экономическая политика, открытая экономика, международная торговля, инвестиция.

Шодиев К.С., Содикзода П.С., Бухориев М.Х.

АМАЛИГАРДОНИИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИҲОИ МИНТАҚАВӢ

Манфиатҳои иқтисодии милли бисёршоха буда, бо дар назардошти ба давлатҳои гуногун тааллуқ доштани онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад, аммо дар ҷараёни кунунии тараққиёти иқтисодӣ ҷаҳон бисёр мамлакатҳо бо муваффақият тавонистанд ин манфиатҳоро муттаҳид намуда, роҳҳои нави ҳамоҳангсозии онҳоро ташаккул диҳанд. Дар натиҷаи чунин пешравиҳо шакли нави муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, яъне ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ ташкил шуд. Ҳамгироии иқтисодиро бисёр давлатҳо ҳамчун яке аз роҳҳои амалигардонии ҳам манфиатҳои дохилӣ, ҳам манфиатҳои берунии худ ҳисоб мекунад. Тоҷикистон ҳамчун ҷонибдори сиёсати “дарҳои кушод” дар қатори дигар мамлакатҳо роҳҳои самараноки ба роҳ мондани муносибатҳои оқилона маҳсулноки

муносибатҳои байнидавлатиро ҷустуҷӯ менамояд, ки яке аз ҷунин самтҳо ин дохил шудан ба ҳамгироии иқтисодии минтақаӣ бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ мебошад. Дар мақолаи зерин моҳияти ғояи ҳамгирӣ, таҳаввулот ва бартариҳои ин намуди иттиҳоди давлатҳо, чараҳои рушд ва давраи гузариши он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон сарчашмаҳои гуногуни ба ин масъала рабтдоштаро мавриди омӯзиш қарор дода, нуктаи назари шахсии худро ҷиҳати он пешниҳод намудаанд. Корҳои олимони гуногун бо монанди Б. Баласса, А.Н. Барковский, В. Рёпке ва дигарон омӯхта шудаанд, ҳамзамон нишондиҳандаҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи тичорати берунӣ ва сармоягузориҳо бо мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии Аврупуву Осиё муфассал таҳқиқ шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: Манфиати иқтисодӣ, ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ, макросатҳ, тичорати байналмилалӣ, минтақаи озоди иқтисодӣ, иттифоқи гумрукӣ, сиёсати иқтисодӣ, иқтисодиёти кушод, сармоягузорӣ.

Shodiev K.S., Sodiqzoda P.S., Buhoriev M.H.

REALIZATION OF NATIONAL INTERESTS WITHIN THE SCOPE OF REGIONAL INTEGRATION

National economic interests are multifaceted and, by virtue of their country affiliation, differ from each other, but at this stage of the development of the world economy, many countries have successfully been able to combine their interests and have formed new ways to coordinate these interests. As a result of these advances, a new form of international economic relations has emerged, international economic integration. Some countries consider economic integration as a new form of international relations as one of the ways to realize their internal and external interests. Tajikistan, as an adherent of the "open door" policy, along with other states, is looking for ways for effective and productive interstate relations, and one of such ways is to join regional economic associations, taking into account all our interests. This article examines the essence of the term integration, the evolution and advantages of this type of unions of states, the stages of development and their transformation. The authors studied various sources on this issue and derived their points of view on the implementation of the national interest of the Republic of Tajikistan within the framework of regional integration agreements. The works of various scientists such as B. Balassa, A.N. Barkovsky, V. Repke and others were studied, statistical indicators on trade and investment between Tajikistan and the EAEU countries were also studied in detail.

Keywords: Economic interest, international economic integration, macro-level, international trade, free trade zone, customs union, economic policy, open economy, investment.

Экономическая интеграция стран – это одна из сравнительно новых форм международных экономических отношений, которая подразумевает заключение соглашений между двумя и более странами для реализации общих экономических интересов. Формирование современной мировой экономики нельзя представлять без экономической интеграции и в рамках данной международной отношений реализация национальных интересов эта стратегия к которой стремятся все страны.

На данном моменте развития международной экономики в словарях по экономики слова «интеграция», особенно словосочетание «экономическая интеграция» имеет очень содержательное понятие. Научные подходы по определению данного термина различаются по содержанию, но все они по сути означают объединения нескольких государств для реализации общих экономических интересов. Объединения нескольких элементов, то есть интеграция реализуется на нескольких уровнях: макро-, мезо- и микроуровнях. В зависимости от данной классификации формировались различные научные подходы к

понятиям термина «интеграция» и к самому содержанию этого процесса. В рамках данной статьи мы сделаем акцент на макроуровне и структуризации нашего объекта исследования.

Исследования на макроуровне экономической интеграции характеризуются разнообразием подходов и научных взглядов. Трактовка термина в данном случае сводится к изучению процессов глобального экономического масштаба, которые затрагивают как все мировое пространство, так и отдельные государства или национальные комплексы. Изучение макроуровня экономической интеграции, согласно научным изысканиям ученых, восходит к сороковым годам XX века. Основой научных суждений стали работы В. Репке "Международный порядок и экономическая интеграция" (1959). В своем исследовании В. Репке понимал термин "экономическая интеграция" как возможность "...свободных и прибыльных торговых отношений в рамках национальной экономики" [3]. Исходя из таких трактовок термина, можно сделать вывод, что автор имеет в виду беспрепятственное перемещение товаров и услуг между торговыми партнерами, участниками интеграционного объединения. Такая трактовка показывает, что экономическая интеграция – это трансформация хозяйственных процессов в более глобальном направлении.

Соратниками В. Репке в области исследований экономической интеграции были Д. Вайнер, Т. Скитовски, Б. Баласса. Б. Баласса вносит значительный вклад в концепцию неолибералов, которые предлагают понимать термин "экономическая интеграция" как "...меры, направленные на устранение дискриминации между экономическими единицами, принадлежащими к разным государствам". [1].

Относительно полную теоретическую суть процесса экономической интеграции можно наблюдать в модели венгерского экономиста Б. Баласса, в которой, исследуя процесс экономической интеграции, он разделил его на пять стадий формирования, каждая из которых имеет свои особенности.

Баласса выделил следующие формы экономической интеграции: зона свободной торговли, таможенный союз, общий рынок, экономический союз и полная экономическая интеграция. Типология была сформирована на основе критериев отмены различных барьеров для перемещения факторов производства и степени их либерализации. Каждый этап отличается от предыдущего уровнем либерализации экономических отношений между государствами-членами интеграционного объединения. На высшем этапе интеграции происходит гармонизация и унификация экономической, социальной и денежно-кредитной политики. Эта классификация этапов в целом принята многими современными теоретиками интеграции [1].

Всем известен тот факт, что теория не всегда согласуется с практикой и настоящий момент реализация многих экономических интеграций дают нам понять, что за этот долгий период научные исследования о пяти формах (этапах) экономической интеграции сталкивались с изменениями. Эти изменения были результатом столкновения экономических интересов стран, которые входили в этих объединениях и которые в силу множества факторов трансформировали предыдущие формы в новые. Эти новые формы экономической интеграции для каждого региона с учётом экономического развития, культурной и исторической особенности, географического положения и многих других факторов отличаются друг от друга.

Современная экономическая интеграция с учётом национальных интересов стран, входящих в группировку, выходит за рамки модели Б. Баласса. Так, например, соглашение совместной аграрной политики стран Европейского союза более обширная форма деятельность интеграции, которая не подпадает под принципы зоны свободной торговли или таможенного союза, так и общего рынка. Примеров таких множество, много совместных политик и программ, соглашений в сфере научно – технических работ и различных проектов, которые выходят за рамки классификации Баласса и создают новые формы интеграционных объединений.

Важно отметить, что различие в национальных интересах создаёт комплексную форму экономической интеграции, которая включает в себя и научно обоснованную модель Баласса и формы, которые появились в результате столкновения экономических интересов государств определённого региона. В рамках нашего исследования анализируются интеграционные объединения в СНГ и стран Азии, которые имеют различные соглашения с Таджикистаном о свободном перемещении товаров и услуг. И так, формы интеграционных соглашений с учётом национальных интересов стран региона (особо надо подчеркнуть, что приведённая ниже классификация является результатом изучения авторами различных теорий и не является документально обоснованной):

Таблица 1. Формы межгосударственной экономической интеграции (в соответствии с критериями свободы перемещения факторов производства и степени координации экономической политики)

«Лояльная» экономическая интеграция Формирование общих политик и программ, пространств и механизмов		Структурная интеграция Унификация национальных политик, программ в единой надгосударственной системе	
1	Зона свободной торговли	1	Таможенный союз (единая ТП)
2	Общая (экономическая) политика	2	Единая (экономическая) политика
3	Общий рынок	3	Единый рынок
4	Общая валютная система	4	Валютный союз (единая валюта)
5	Экономический союз (общая макроэкономическая политика)	5	Полная экономическая интеграция (единая экономическая политика)

Источник: составлено авторами на базе анализа различных теоретических взглядов экономической интеграции, в частности Баласса (1961, 1987), Бонди (2009), Липсей Р. (1960), В.Н. Зуев (2014).

Важно подчеркнуть, что процесс экономической интеграции в странах СНГ не достиг высоких уровней и ещё нету такой группы, которая хотела бы подписать соглашение о валютном союзе или полной интеграции. Процесс интеграции стран СНГ предусматривает реализацию таких интересов группы, как создание в перспективе Сообщества интегрированных государств; формирование единого экономического пространства, которая создаёт условие для эффективного функционирования общего рынка товаров и услуг, капиталов и рабочей силы; развитие единых транспортных, энергетических и информационных систем.

Для создания прочных экономических интеграций важно соблюдать ряд основных принципов, которые в силу разных критериев, таких как местонахождение региона, экономическое благосостояние стран-участниц, политическая структура и другие, отличаются друг от друга. Один из основных факторов, который служит катализатором тесных и взаимовыгодных экономических отношений в сфере создания интеграций – это политика открытой экономики и глобализации.

С учётом вышесказанного можно сказать, что экономическая интеграция особа актуальна для стран с открытой экономикой, для которых либерализация потоков факторов производства является национальным интересом. Важно отметить, что для создания интеграции надо учесть согласованность экономических интересов стран, участвующих в

соглашении и в случае гармонизации этих интересов интеграция будет устойчивой и перспективной.

Таджикистан один из основных стран на пространстве СНГ, которая является приверженцем глобализации и открытой экономики и во все времена старалась налаживать рациональные дипломатические отношения со всеми странами соседями. Связи с этим, одним из стратегических целей национальной экономики Таджикистана является углубление и интеграция с региональными интеграционными группировками. Важно сказать, что на сегодняшний день вступление в интеграционные объединения требует учесть все аспекты наших национальных интересов. Так как экономика Таджикистана является малой открытой экономикой, у которых реализация национальных экономических интересов на глобальном уровне сталкивается с проблемами различного рода, вступление в региональные интеграционные группировки и объединение экономических интересов с группами, у которых эти интересы являются едиными, считается разумным и актуальным.

Экономические интересы государств в силу их экономических уровней развития, демографических особенностей, различия в природных ресурсах, культуры и истории очень многогранно и отлично друг от друга и строение крепких и устойчивых экономических интеграций требует очень кропотливых работ учёных – экономистов. Надо отметить, что в процессе создания интеграционных группировок одним из важнейших задач перед странами с малой открытой экономикой является формирование независимых институтов по регулированию и защите национальных интересов всех стран – участниц.

Стоит отметить, что процесс создания интеграционных группировок Таджикистана на пространстве СНГ имеет очень много задач на своём пути, которые ещё надо решать учёным. Один из таких задач – это кардинальное отличие в системе национальных интересов, которое требует найти точки соприкосновения всех этих интересов для создания интеграции.

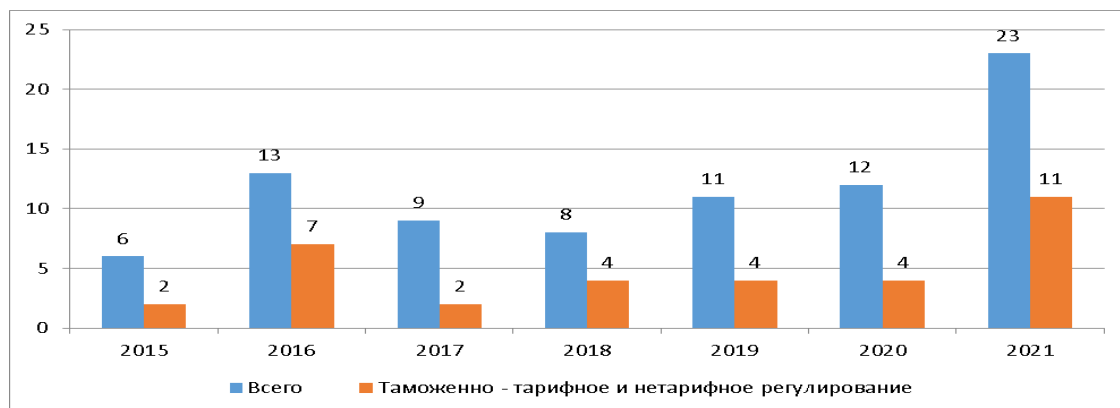
Как отмечает российский учёный Барковский А.Н. «необходимо видеть принципиальные различия условий интеграции стран Западной Европы и постсоветских государств. Европейский союз создавался государствами с развитым промышленным потенциалом и устоявшейся рыночной экономикой, государствами, чья история охватывает достаточно длительный период развития национальной государственности, традиций рыночного хозяйствования. Различия в уровне развития этих государств были сравнительно невелики. Вокруг не было других экономически и технологически более привлекательных партнёров, чем участники Сообщества. В создаваемой экономической группировке было несколько примерно одинаковых по силе государств (Германия, Франция, Италия), что обуславливало полицентрическую структуру объединения. В европейских государствах процессы интеграции происходили постепенно и поэтапно» [2].

Однако практика функционирования СНГ на основе взаимодействия внутренних и внешних факторов интеграции показала, что оно сохраняло свою деятельность как интеграционное объединение, прежде всего, под большим воздействием внешних факторов, действие которых было направлено на сдерживании деструктивных дезинтеграционных процессов и сохранении единой технологической системы в железнодорожном транспорте и электроэнергетике. Попытка создания в 1995 году со стороны Беларуси, Казахстана и России Таможенного союза по типу ЕС также не увенчалась успехом.

Как известно, в 2000 году со стороны таких государств как, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан было создано Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС). В рамках этого объединения была активизирована работа по единому таможенному союзу, сотрудничеству в отраслях промышленности, сельском хозяйстве и услугах. Но данное интеграционное соглашение для Таджикистана, в силу множества факторов, не смогло в полной мере реализовать свой потенциал. Основным фактором ограниченности взаимовыгодного сотрудничества в рамках данной интеграции являлось

столкновение национальных интересов стран-участниц и неорганизованность превентивной политики в рамках данной группы.

Так как на пространстве СНГ именно Российская Федерация задает вектор интеграционных процессов [4], в большинстве случаев происходит непропорциональное

разделение экономических интересов между странами. Один из областей в экономической интеграции ЕАЭС, который требует изменений эта нормативно-правовая база по тарифному и нетарифному регулированию, так как количество обращений в суд ЕАЭС по этому вопросу в период с 2015 по 2021 г. увеличивалось (рис.1).

Рисунок 1. Количество обращений в суд ЕАЭС [7].

Тем не менее, с учётом всех предпосылок процессов интеграции в рамках СНГ, основная задача – это гармонизация и унификация экономической политики и вхождение в региональные интеграции, которое считается экономически интересным для нашего государства. Для подтверждения данной теории, анализируем экономические отношения между Таджикистаном и странами ЕАЭС.

За период 2022 года товарооборот между Таджикистаном и странами ЕАЭС составил 3 219,9 млн. долларов США, что по сравнению с 2015 годом увеличился на 42%. Надо отметить, что доля всех торговых отношений со странами ЕАЭС за этот же период по отношению к общему товарообороту республики со всеми странами – партнёрами в среднем каждый год составляет 44,5% (рис. 2). Во внешнеторговых операциях около 60% всех товаров импортируется из стран СНГ, что ещё раз отражает взаимосвязь между нашими экономиками и степень влияния на экономическую политику в целом.

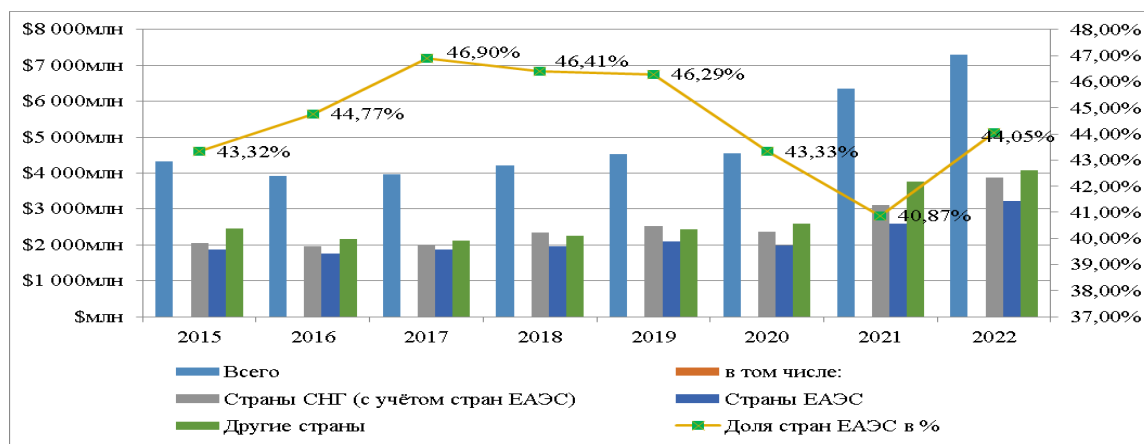

Рисунок 2. Динамика внешнеторгового оборота Республики Таджикистан и его соотношение по странам и годам. Доля торговых отношений со странами ЕАЭС в процентах [5].

Как показывает данный анализ внешнеторговых отношений страны в общем объёме товарооборота преимущество имеют страны вне региона СНГ, но в соотношении экспорта и импорта на период с 2015 до 2022 года прирост доли стран Ближнего зарубежья в среднем каждый год составляет 1,9 процентных пункта. Если взять экспорт и импорт по отдельности, то прирост экспорта в страны Ближнего зарубежья на данный период в среднем составляет 2,4 процентных пункта, а импорт из этих стран прирастает с каждым годом на 1,3 процентных пункта (рис. 3). Надо отметить, что рост внешнеторговых отношений показывает положительные достижения в сторону вхождения в интеграционную группу ЕАЭС, но с другой стороны это противоречит нашей национальной стратегии о диверсификации всех торговых и инвестиционных отношений.

Рисунок 3. Соотношение стран-партнёров Республики Таджикистан по экспорту и импорту по годам. Динамика их развития [5].

В сфере инвестиционных отношений между Таджикистаном и странами ЕАЭС совсем другое положение. За 2022 год из стран ЕАЭС были привлечены всего 519 202,90 тыс. долларов США иностранных инвестиций, что от общего объёма иностранных инвестиций составляет всего лишь 20% (таб. 2). Данные на таблице, с одной стороны, отражают несогласованность экономических интересов между Таджикистаном и странами ЕАЭС, так как инвестиции одни из основных факторов производства, которые считаются дефицитом в процессе национального производства. С другой стороны, в интеграционном соглашении ЕАЭС Таджикистан — это третья страна, которая не имеет никаких соглашений в сфере свободного перемещения факторов производства со странами-членами.

Таблица 2. Сведения об иностранных инвестициях за 2022 г. [5].

тыс. долларов	
Страны	Всего иностранные инвестиции
Все страны партнёры	2 576 796,60
В том числе	
Страны СНГ	553 350,20
Страны ЕАЭС	519 202,90
Доля стран ЕАЭС в %	0,20
Доля других стран-партнёров в %	0,80

На основе проведённых исследований можно сделать вывод, что для экономики Таджикистана вхождение в ЕАЭС находится на стадии согласованности, что требует кропотливых работ наших учёных и времени для учёта всех наших национальных

интересов. Надо подчеркнуть, что «Лояльная» экономическая интеграция более уместна в рамках стран региона СНГ, и что создание различных международных институтов по регулированию и созданию превентивной политики для данных стран считается перспективной для дальнейшего развития. А для нашего государства интеграция в ЕАЭС всегда был и есть объект исследования для реализации наших внешнеэкономических интересов, так как «страны СНГ имеют естественную обоюдную заинтересованность друг в друге» [8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Баласса, Теория экономической интеграции. – Хоумвуд, Иллинойс: Ричард Д. Ирвин, 1961. – С. 304.
2. Барковский А.Н. Экономические стратегии стран СНГ: поляризация интересов / Материалы международной конференции «Россия и СНГ в новейших европейских интеграционных процессах». ИМЭПИ РАН 17-18 октября 2002 г. С.167.
3. В. Рёпке, Международный порядок и экономическая интеграция. Дордрехт-Голландия: Издательство Д. Рейделя, 1959. – С. 223.
4. Парвизи С. Санкции в системе мировых хозяйственных связей / Парвизи С. // Вестник Таджикского национального университета, серия социально экономических наук. – Душанбе, 2015. -№2/2(161). –С. 181-186.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан – 2023.
6. Статья «Методология классификации и оценки форм и региональной интеграции» В.Н. Зуев / ЕЭИ - №3 (24) 2014.
7. Суд Евразийского экономического союза. Статистическая информация. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://courteurasian.org/analytics/statistical_information/.
8. Ходжаев Х.А. / Особенности развития интеграционных процессов Республики Таджикистан со странами СНГ: Автореферат / Худжанд, 2011 – С.23.

УДК 339.3

Шохиён Н.Н., Холмирзо У., Хакимова М.М.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЧЕЛОВЕКА ПО ДОСТИЖЕНИЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

В данной статье в логической последовательности рассматривается теоретико-методологические основы формирования экономического человека с учетом влияние внешней и внутренней среды в условиях глобализации и его готовности к анализу происходящих перемен, влияющих не только на развитию общества, но и отраслей экономики, в том числе и умение личности вести постоянный самоанализ, самопроектирование визуализации выбора жизненных стратегий экономического поведения, умение при этом преодолевать возможные препятствия, как стать активной личностью, определить позицию в деле инновационного развития страны, региона в достижения конкурентоспособности организаций и соответствовать при этом базовым характеристикам экономического человека в условиях конкуренции на рынке труда с учетом повышения место и роли имиджа организаций.

Ключевые слова: человек, экономический человек, формирование активной личности, профессиональная готовность, экономическое развитие, поведение, эффективное поведение, самоанализ, самопроектирование, эффективность, имидж организации, инновация, конкуренция, рынок труда

Шохиён Н.Н., Холмирзо У., Хакимова М.М.

**АСОСҲОИ ИЛМУ НАЗАРИЯВӢ ВА ПРИНЦИПҲОИ ТАҲИЯИ МОДЕЛИ
ШАХСИЯТИ ИҚТИСОДӢ АЗ НИГОҲИ НОИЛ ШУДАН БА ҲАДАФҲОИ
РАҚОБАТПАЗИРИИ ТАШКИЛОТ**

Мақолаи мазкур дар як пайдарпайи мантиқӣ асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккули шахсияти иқтисодӣ бо назардошти таъсири муҳити беруна ва дохилӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва омодагии ӯ ба таҳлили тағйироти ба амаломадаро дар бар гирфта на танҳо рушди ҷомеа, ҳамчунин соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла қобилияти шахс, ки ба таври доимӣ худтаҳлилнамоя ва лоиҳакашии ояндабинӣ ба роҳ монда, аз лиҳози муносибати бошуурона ба интихоби модели рафтори самаранокӣ иқтисодӣ ҷаъолият карда тавонад, инчунин қобилияти бартараф намудани монеаҳои имконпазир, ҷӣ гуна шахси ҷаъол шудан, муайян кардани мавқеъ дар рушди инноватсионии кишвар, минтақа, ноил шудан ба рақобатпазирӣ ташкилот, мувофиқат намудан ба ин талаботҳо ҳамчун дар бозори меҳнат, бо назардошти баланд бардоштани нуфуз ва нақши ташкилотро дар бар гирифта, аҳамият ва мубрамияти масъала аз ин нуқтаи назар асоснок карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: шахс, шахси иқтисодӣ, ташаккули шахсияти ҷаъол, омодагии касбӣ, рушди иқтисодӣ, рафтор, рафтори муассир, худтаҳлил, худтарроҳӣ, самаранокӣ, симои созмон, навоарӣ, рақобат, бозори меҳнат

Shahiyon N.N., Kholmirzo U., Khakimova M.M.

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRINCIPLES OF
CONSTRUCTION OF AN ECONOMIC MAN MODEL FOR ACHIEVEMENT OF
COMPETITIVENESS OF AN ORGANIZATION**

This article, in a logical sequence, examines the theoretical and methodological foundations of the formation of an economic person, taking into account the influence of the external and internal environment in the context of globalization and his readiness to analyze the ongoing changes that affect not only the development of society, but also sectors of the economy, including the ability of the individual conduct constant introspection, self-design in the sense of visualizing the choice of life strategies based on a conscious approach to choosing a model of effective economic behavior, the ability to overcome possible obstacles, how to become an active person, determine a position in the innovative development of the country, region, achieving the competitiveness of the organization, comply with these are the basic characteristics of an economic person in a competitive labor market, taking into account the increasing place and role of the organization's image.

Key words: person, economic person, formation of an active personality, professional readiness, economic development, behavior, effective behavior, self-analysis, self-design, efficiency, image of the organization, innovation, competition, labor market

В данной статье нами в основе использования содержания и сущности ряда существующих серий информационных материалов и работы ученых и специалистов по указанной проблематике, таких как: С.В. Абляев, Н.Н. Пушкарев, М.К. Бункиной, А.М. Семенов, Н. Гаузнер, Дж. Иванцевич, А.А. Лобанов, В.М. Маневич, В.В. Сипова, А.А. Реан,

В.С. Саблин, С.П. Слаквой, Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, Л.С. Выготского, Й. Шумпетер, Р. Фатхутдинов, Як Фитценца и др. по вопросам профессиональной психологии, экономики, инвестиций в человеческий капитал, региональной экономики, экономики основанной на знаниях и ряда других отраслей наук, в которых проанализировано современное состояние описания функциональной модели деятельности экономического человека с учетом процессов происходящих в мире по вопросам инновационного развития стран, включая в эту перечень составляющие компоненты, в виде таких базовых понятий, как: «экономика», «экономическое ожидание», «экономическое развитие», «инновационное развитие», «инновационный потенциал» и т.д., «означающие представление субъектов хозяйственной деятельности о предстоящей эволюции тех или иных экономических явлений и процессов» [7, с. 199] Нами особое внимание при этом обращено на главные субъекты, обеспечивающие развитие любого общества на разных направлениях деятельности, то есть человека, как личности с учетом его разнообразной модели поведения, индивидуальности, как главного преобразователя человечества из глубин веков до нынешнего времени и в обозримом будущем. Согласно сведениям, приведенных в работе Айсмонтас Б.Б. и ряда других учёных в области психологии, каждый человек имеет базовые свойства, которые предопределяют его жизненные позиции, активность восприятия мира в взаимодополнении в условиях постоянного самосовершенствования, которые можно подразделять на: «индивидуальные свойства, к числу которых можно отнести темперамент поведения задатки и т.д., субъектные свойства, то есть: сознание эмоций, самосознание способности и т.д., личностные свойства, то есть: личность, социальный статус, социальные роли, общение, ценностные ориентации, структура притязания, социальная зрелость, свойства человека, как индивидуальность в структуре которых входит характер, самообладание способность к самоанализу, самоидентификация, самооценка, жизненная транспектива» [1, с. 128]. Если эти базовые характеристики принять за основу, можно на основе предложенных моделей Литваком М.Е., взаимоотношения людей принимать 4 сферы отношения ориентации личности в следующих возможных проекциях: «1- «Я» - отношение к себе, которое может быть, как положительным, так и отрицательным (+, -). «2- «Вы» - отношение к непосредственному социальному окружению: другим членам своего коллектива, своим руководителям, друзьям, родственникам (+, -); 2- «Они» - отношение к людям вообще, к новым контактам, связям, взаимоотношениям с новыми людьми (+, -): 3- «Труд» - отношение к предметной профессиональной деятельности, к овладению специальностью и совершенствованию в ней (+, -). [12]. С учетом использования модели предложенное Литваком М.Е., где привязаны перечень базовых характерных признаков человек с учетом понятийной разъяснение сущности экономического человека можно заключить, что человек является «представитель вполне определенного биологического вида..., отличающийся конкретными специфическими особенностями и уровнем физиологического и психического развития, наделенный сознанием, способный мыслить, говорить и принимать решения, контролировать свои действия, поступки, эмоции и чувства, следовательно, человек является продуктом развития общества,... которое шло параллельно с развитием человечества, с его историей... с другой стороны, он сам творит историю общества... человек становится личностью в процессе социализации в обществе, взаимодействуя с различными социальными группами» [11, стр. 126]. В качестве дополнения разъяснения сущности «формирование образа экономического человека», согласно сведениям, приведённых в работе Саблина В.С. и Слаквой С.П., в тоже время человек представляет собой «общественное существо, который наделен сознанием, благодаря которому способен не только сознательно отображать мир, но и преобразовывать его в соответствии со своими потребностями и интересами» [11, с. 340]. С позиции учета основных жизненных развития человека в аспекте поставленной нами задачи, особое место занимает личностная черта человека, включая и экономического его поведения в сфере экономических отношений характеризуемые на основе таких, как «темперамент, характер,

привычки, преобладающие интересы, в качестве познавательных процессов, в способностях, индивидуальном стиле деятельности и общения» [11, с. 299]. Согласно предложенной С.Л. Рубинштейн можно заключить, что при описании образа формирования «экономического человека», можно выделить следующие наиболее доминантные виды жизнедеятельности человека, таких характеристик как: деятельность - это ориентировка в различных видах самореализации; освоение новых видов деятельности, которые включают в себя следующие этапы — это этапы становление «образа Я», знание о себе, самооценка, отношение к себе и др. Сюда можно включить определенные сферы деятельности, человеком таких сфер, где он бы мог раскрыться в соответствии со своими потенциальными возможностями в зависимости от возраста и восприятия тех обязательств, которые человек осознанно берет на себя ответственность и за принятия решения с учётом ожидаемой результативности в той деятельности, на основе которых производят общую анализу данного процесса. В этом плане российский ученый В.И. Андреев выделяет следующие мотивы и ценностные ориентации творческий саморазвивающийся личности [2, стр. 39] *Мотивы и ценностные ориентации, то есть:* стремление актуализировать и усложнять творческие задачи и проблемы (1); стремление к максимальной творческой самореализации поставленной творческой задачи (4); Творческая любознательность (5); оптимизм, вера в успех своего дела (6). Если к этим базовым свойствам добавить *особенности характера и поведение, то есть:* «направленность на созидательную творческую деятельность (1) способность ставить и решать все более сложные задачи и проблемы (2); участие в различных инновационных процессах и творческих проектах (3); трудолюбие (4); способность начатое дело доводить до конца (5) «Само» -способность и «само»- в процессе то в этом аспекте можно осуществить выбор базовых характеристик построении модели экономического человека с учетом следующего содержания: направленность на созидательную творческую деятельность (1): ясная, глубоко продуманная «Я - концепция» творческого саморазвития (2); творчески самоопределившаяся или активно самоопределяющаяся личность (3); способности к самоуправлению (4); способности к самосовершенствованию, личностному и профессиональному росту (5); способность к творческой самореализации (6). С учетом выделенных выше свойств и выбора жизненных позиций, как отмечает М.К. Бункина и А.М. Семенов модель экономического человека нашего времени испытывает влияние психологии персонализма иррационального индивидуализма, где персонализм означает «психология активного человека, который представляет собой самоопределяющейся личность, действующую целенаправленно и сознательно. Человек обладает способностью изменять своими волевыми действиями объективные обстоятельства» [3 стр. 16]. Так как мотивы и мотивации личности проявляется в разные периоды жизни с определенной спецификой, как в этом плане отмечает испанский писатель Х. Эспронседа (1808-1842), что «чувства человека выше его интересов, желание – больше потребностей, а воображение – шире реальности... с этой позиции современный экономический человек это самостоятельно действующий субъект хозяйственной жизни, рациональный и расчетливый участник рыночных отношений, стремящейся к максимизации полезности» [3, стр. 20,59]. В этой связи с учетом постановки задачи и распределения возрастных групп выделены следующие этапы карьеры в жизненной стратегии человека, то есть «пред карьерой; ранняя карьера; середина карьеры» [9, стр. 101].

В соответствующие периоды развития личности и карьерного роста превалирует понятия эффективности, которые в один из возможных вариантов можно выразить, как «показатель вклада или объема труда, вложенного в организацию работником, то есть улучшению качества работы, производительности труда, а также правомерность действий» [6, стр. 503]. В этом аспекте принимая за основу слова «эффективность» Б.В. Прыкин отмечает, что «эффективным организатором экономических отношений, инициатором

создания полезного искусственного порядка деятельности на базе естественного порядка деятельности среди обитания всегда выступает природный инструмент обмена ресурсами – это человек. Он принимает соответствующие решения, определяет цели и ценности, достигает намеченные результаты, дает оценку своей результативности» [8, стр. 160]. Так как при описании данной модели завершающая часть слова является «результативность». В этой связи Робин Стюарт-Котце такую постановку задачи описывает, как кинетикой поведения личности, в виде систематизации «просто набора фактов», которые лежат в основе успешных изменений в поведении и в этой связи представляет ученый принимать во внимание, что: «тип личности не определяет производительность; производительность определяется поведением; не существует идеального набора типов поведения, которые ведут к высокой производительности, именно работа определяет, являются ли конкретное поведение успешным» [13, стр.9]. В продолжении этой мысли, как приводиться в книге «Как добиться успеха» приводятся сведения о том, что «помните, что каждый из нас в чем-то талантлив, в чем-то честолюбив. Честолюбие развивает талант. Оба эти качества у человека врождённые и присущи ему, как личности, как индивидууму и являются неповторимыми - как отпечатки пальцев у разных людей, чтобы распорядиться своими талантами и способностями, человеку нужна еще совесть - главная этическая норма, дающая человеку понимание того, что такое хорошо, и что такое плохое» [5, стр. 6]. В подтверждении описание предложения признаков оценки модели поведения личностей Робин Стюарт-Котце Рубенштейн С.Л. отмечает следующий закон поведения людей к числу, которых приводит закон соответствия требования среды, то есть человек в своей жизнедеятельности проявляет те качества, способности и возможности, которых требует от него среда обитания; закон комплексного воздействия, подтверждающий, что совокупный учет факторов при их одновременно и целенаправленным взаимодействием приводит максимальную эффективность; закон влияния социальных норм, означающий, что действующие в обществе нормы и определяют возможное и доступное поведения личности» [10, стр. 61]. Или же в этом смысле «разрабатывает стратегию деятельности, реализует проекты, направленные на достижение целей компании, пытаясь использовать ее сильные и слабые стороны и особенности внешней среды для достижения намеченных целей» [4, стр. 20]. В этой связи Р.А. Фатхудинов среди важнейших критериев оценки конкурентоспособности относят такие критерии, как «ВВП на душу населения (K_1), уровень безработицы (K_2), уровень развития финансового рынка (K_3), банковская маржа (K_4), технологическое совершенство страны (K_5), инновационная активность компании (K_6), расходы компании на НИОКР (K_7), уровень интеграции образования науки и производства (K_8), утечка умов (K_9), уровень обеспечения ПК (K_{10}), качество инфраструктуры в стране (K_{11}), охрана интеллектуальной собственности (K_{12}), эффективность законодательной деятельности (K_{13}), оргпреступность (K_{14}), расходы бизнеса на коррупцию (K_{15}), барьеры для старта нового бизнеса (K_{16}), уровень интеграции рыночных субъектов (K_{17}) конкурентные преимущества компании (K_{18}), степень ориентации деятельности на потребителя (K_{19}), уровень развития маркетинга (K_{20}), инвестиции в подготовку и переподготовку кадров (K_{21})». [14, с. 21], следовательно, эти критерии учтены при построении экономической модели человека. [15, электронный ресурс].

Подводя итоги построения модели и выбора базовых характеристик, характеризующих образа экономического человека в условиях динамических происходящих процессов в мире, группы регионов на макроуровне, в каждой стран на микроуровне, далее предприятий, организации, фирм, корпорации и других хозяйственных структур можно выделить следующие особенности достижения этих целей. Это, во-первых, экономический человек осознает, что согласно теории вероятности в каждое начатое дело, связанные с решением экономических задач, могут иметь место, не только успехи и достижения, но и разные барьеры, препятствия, форс-мажорные ситуации и других негативных явлений, которые надо уметь «учитывать», «моделировать»,

пересмотреть пути выхода из ситуации, владеть не только основой инновационного потенциала, но и навыками в области антикризисного управления, уметь моделировать, прогнозировать, учитывать риски, совершенствовать, показать лучшие качества идеального менеджера связанной формации, всегда стремиться к достижению целей, заниматься благотворительностью, соблюдать базовых правил корпоративной социальной ответственности. Для себя считать недопустимыми в случае доведения себя и организации связанные с банкротство, с учетом владения соответствующими знаниями в области мировой экономики, ведения хозяйства, инновационной предпринимательской деятельности, заниматься саморазвитием и самосовершенствованием, знать о важности овладения премиями в области качества, войти в число организации, включенных в разных ТОП рейтингах и в этом аспекте, в первую очередь думать о своем имидже, имидже страны, региона, организации и экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология: Схемы и тесты. -М.: Из-во Владос-Пресс, 2004. -270с.
2. Андреев В.И. Конкурентология. Учебный корпус для творческого саморазвития конкурентоспособности. – Казань: цит, 2004. - 468 с.
3. Бункина М.К. Семенов А.М. Экономический человек. В помощь изучающих экономику, психологию, менеджмент. -Москва. Издательства «Дела», -175с.
4. Дятлов А.Н. Общий менеджмент: Концепции и комментарии: Учебник/ А.Н. Дятлов, М.В. Плотников, И.А. Мутовин. -М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. -400 с.
5. Как добиться успеха: Практ. советы деловым людям / под общ. Ред. В.Е. Хруцкого. -М.: Республика, 1992. -510 с.
6. П.В. Журавлев, С.А. Карташов, Н.К. Маусов, Ю.Г. Лдегов. Персонал. Словарь понятий и определений -М.: «Экзамен» 1999. -512с.
7. Популярная экономическая энциклопедия / Под ред. А.Д. Некипелов; Ред. кол: В.С. Автономов, О.Т. Богомолов, С.П. Глинкина и др. -М.: Большая российская энциклопедия, 2003. -367с.
8. Прыкин Б.В. Глобалистика: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления, «Политология» и «Международные отношения» / Б.В. Прыкин. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. -463 с.
9. Психология и педагогика. Учебное пособие/ под ред. А.А. Бодалева. -М.: Издательства Института психотерапии, 2002. -207с
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М.: -Психология 2002. 720с.
11. Саблин В.С., Слакв С.П. Психология человека / В.С. Саблин, С.П. Слакв. -М.: Издательство «Экзамен», 2004. -352с.
12. Слостенин В.А. Каширин В.П. Психология и педагогика: учебное пособие для студентов вузов. -М.: Издательский центр «Академия», 2002, -256с.
13. Стюарт-Котце Р. Результативность: Секреты эффективного поведения / Робин Стюарт-Котце; Пер. с англ. -М.: АЛЬПИНА ПАБЛИШЕР, 2014. – 278с.
14. Фатхудинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. Учебник. — М.: Изд-во Эксмо, 2004. — 544 с.
15. Электронный ресурс: <https://creativeconomy.ru/lib/3832>

Чамшедов М.Ч.

**ТАШАККУЛИ РУШДИ САНОАТ ВА РОҲҲОИ ҒАНИГАРДОНИИ БОЗОРИ
ИСТЕЪМОЛИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола оид ба дастовардҳои саноатчиёни мамлакат дар соли 2023, таъсиси корхонаҳои нави саноатӣ дар ноҳияҳои шаҳри Душанбе, номгӯи гуногуни истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, иқтидори истеҳсоли онҳо, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ дар муқоиса бо ҳаҷми умумии талаботи аҳолии мамлакат ба номгӯи муайяни молҳои саноатӣ ва хӯрокворӣ, инчунин ҷойҳои нави корӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди саноат, иқтидори истеҳсолӣ, номгӯи маҳсулот, воситаҳои асосӣ, технологияи пешқадам, корхона, корхонаи саноатӣ, ҷамъияти сахомии кушода, Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд, саноатикунонии босуръат.

Джамshedov M.Д.

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ПУТИ
СТАБИЛИЗАЦИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА ТАДЖИКИСТАНА**

В статье исследуются достижения промышленности Таджикистана в 2023 году, раскрываются перспективы создания новых промышленных предприятий в районах города Душанбе и расширение ассортимента промышленной продукции, производственные мощности предприятий, проведен сравнительный анализ объема внутреннего производства промышленных и продовольственных товаров по сравнению с общей потребностью населения страны, а также раскрыта роль промышленности в создании новых рабочих места в стране.

Ключевые слова: промышленное развитие, производственная мощность, ассортимент продукции, основные фонды, передовые технологии, предприятие, промышленное предприятие, открытое акционерное общество, общество с ограниченной ответственностью, ускоренная индустриализация.

Jamshedov M.J.

**ORGANIZATION OF INDUSTRY DEVELOPMENT AND WAYS OF
ENRICHING THE TAJIKISTAN CONSUMER MARKET**

In the article on the achievements of the country's industrialists in 2023, the establishment of new industrial enterprises in the districts of Dushanbe city, the various list of industrial production, their production capacity, the share of domestic production compared to the total demand of the country's population for a certain list of industrial and food products, Also, new jobs have been investigated and studied.

Keywords: industrial development, production capacity, product list, fixed assets, advanced technology, enterprise, industrial enterprise, open joint stock company, limited liability company, rapid industrialization.

Дар ҳар даври замон истеҳсолот манбаи инкишофи ҷомеа буд ва мемонад. Аз ин рӯ, солҳои 2022-2026-ро солҳои рушди саноат эълон намудани Сардори давлат ва самтҳои минбаъдаи рушду такомули ин соҳаи ҳаётан муҳимми иқтисоди миллиро ба давраи нави тараққиёт дар амали гардонидани Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли

2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 гоми устувор ва иқдоми нек мешуморам.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар Стратегияи миллии рушди мамлакат барои давраи то соли 2030 доир ба масъалаҳои рушди саноати миллии омадааст: “Ноил шудан ба натиҷаҳои ҷашмдошт ба он мусоидат мекунад, ки бахши воқеии иқтисодиёт (БВИ)-и Тоҷикистон замонавӣ, дорои дараҷаи баланди технология, самарабахш ва дорои рушди беамайлон гашта, қобилияти ҷорӣ намудани навоариҳои самарабахш, таҷдид ва таҷҳизонидани техникаи мегардад ва минбаъд маҳсулоти рақобатпазири давраи навро бо таъсири ночиз ба муҳити зист истеҳсол намуда, ба душвориҳои шароити нави технологияи давраи оянда омода мегардад” [2, с.67].

Барои амали гардидани нақшаҳои зикрашон дар боло рафта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахрдории шаҳри Душанбе тибқи барномаву нақшаҳои тасдиқгардида дар ин давра дар рушду нумуи соҳаи саноати ватанӣ, иҷрои барномаҳои воридотивазкунӣ ва рӯ овардан ба содироти маҳсулоти саноатӣ миллии ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд.

Соли равон дар шаҳри Душанбе бо ибтикори бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ ба ифтихори ҷашни дар пеш истодаи 35-солагии Истиқлоли давлатӣ, дар доираи “Солҳои рушди саноат” амалисозии ҳадафи ҷоруми саноатикунони босуръати кишвар ва иҷрои нақшаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - ба истифода додани - 7 корхонаи калони саноатӣ бо беш аз 4000 ҷойи корӣ барои мо шахрвандони кишвар ин як муждаи фараҳмандест дар ҷамъбасти соли 2023, соли сеюми паҷсолаи дувуми СМР -2030 фоли нек аст.

Дар зер корхонаҳои ба истифода дода шудани кишварро аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ, минтақаҳо, масоҳати ишғолнамуда, иқтидори истеҳсоли, номгӯии молу маҳсулоти истеҳсолшуда ва таблиғи намоишфурӯши дастовардҳои онҳо, воситаҳои асосию гардон ва амали гардидани Барномаи мамлакат оид ба воридотивазкунӣ ва афзоиши сатҳи номгӯии муайяни маҳсулоти содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2021-2025 чунин гурӯҳбанди намудем:

Дар ноҳияи Сомонӣ: 1. Ҷамъияти саҳомии кушодаи “Гулистони Душанбе” – Баъд аз навсозӣ дар корхона 230 ҷойи кории иловагӣ таъсис дода шуд ва дар маҷмӯъ ба 470 ҷойи корӣ расонида шуд. Агар ҷамъият дар се басти корӣ фаъолият намояд дар он то 1200 ҷойи корӣ муҳайё карда мешавад.

Воситаҳои асосии истеҳсолии корхона тӯли солҳои 2022-2023 аз кишварҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳон: Япония, ИМА, Италия, Хитой, Англия, Россия ва Туркия ворид карда шудааст.

Иқтидори истеҳсолии ҚСК “Гулистони Душанбе” дар як сол то 2 миллион либосҳои маҳсули корӣ, шиму костюм, либосҳои мактабӣ, варзишӣ, курта ва рахти хоб, дар маҷмӯъ 250 номгӯии молу маҳсулотро дар бар мегирад ва ба стандартҳои ватанию байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Дар 9 моҳи соли равон дар 87 корхонаи дӯзандагии мамлакат истеҳсоли маҳсулот 5,5 дарсад нисбат ба соли пешин зиёд шудааст, ки аз ин 21 корхона танҳо ба шаҳри Душанбе рост меояд. Дар давраи таҳлил истеҳсоли либосҳои мактабӣ бошад 26,9 дарсад зиёд шудааст, ки он аз рушди устувори саноати кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Дар ноҳияи Шохмансур: 2. Марҳилаи дуҷуми корхонаи қолинбофии Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди “Қолинҳои Душанбе” – Масоҳати умумии ҚДММ “Қолинҳои Душанбе” 2,7 гектар буда, иқтидори истеҳсолиаш 4500 метри мураббаъ дар як шабонарӯз ва 13,5 ҳазор метри мураббаъ қолин дар як моҳ мебошад. Иқтидори солонаш ба 4860 ҳазор метри мураббаъ мерасад.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли қолин қариб ба дараҷаи соли 1991 расонида шуд, ҳаҷми истеҳсол бошад -

6,4 миллион метри мураббаъро ташкил дод. Ҳоло талабот ба қолин дар як сол 8,0 миллион метри мураббаъро дар бар мегирад. Зикр карадан ба маврид аст, ки дар 9 моҳи соли сипаришуда дар ҷумҳурӣ 3921,8 ҳазор метри мураббаъ қолин истеҳсол шудааст. Иқтидори солонаи он бошад - 13700 ҳазор метри мураббаъ қолин дар як сол мебошад. Дар нух моҳи соли ҷорӣ - 3328,8 ҳазор метри мураббаъ қолин аз хориҷи кишвар ворид гардид, ки ин нишондиҳанда нисбат ба содироти он хеле зиёд мебошад.

ҶДММ “Қолинҳои Душанбе” дар шаҳри Душанбе ва ноҳияи Ҷалололидини Балхӣ мағозаҳои махсуси худро кушодааст, ки дар онҳо молҳои истеҳсоли корхона ба марази фурӯш гузошта шуданд. Тибқи дастури ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳру ноҳияҳои Кӯлобу Хоруғ, Ваҳдату Ҳисор ва Бохтару Рашт низ чунин марказҳои савдо таъсис дода мешаванд, то ки мизочон ба қолинҳои хуштарху зебои муосир талаботи хешро қонеъ гардонанд.

Таъсис ёфтани чунин корхонаҳои истеҳсоли бе чуну чаро ба фаровонии бозори молҳои истеҳмолии мамлакат, минтақаҳои гуногуни он, алалхусус ба рушду нумои савдои чакана ва бо ин роҳ суръат бахшидан ба афзоиши ҳаҷми умумии гардиши чаканаи моли Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Дар ин радиф, қонеъ гардонидани талаботи мизочон бо молҳои истеҳсоли ватанӣ дар ҷорҷӯбаи меъёрҳои истеҳмолии тасдиқгардида ба дараҷаи онҳо наздик шуда, солҳои минбаъда бо бунёди корхонаҳои нави истеҳсоли мо ба меъёрҳои амалкунандаи кишварҳои ИДМ наздик мешавем, то ҳатто дар истеҳсоли баъзеи номгӯи молҳои бозори истеҳмоли аз онҳо шояд гузарем, ин муваффақияти ояндаи мамлакат дар афзуншавии сатҳу сифати зиндагии шоистаи сокинони кишвар, саҳми босазо хоҳад гузошт.

Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдоми созандаи роҳбарияти корхонаи “Қолинҳои Душанбе”-ро шоистаи таҳсин хонда, бунёди корхонаи истеҳсоли қолинҳоро дар пойтахти кишвар ба мақсадҳои давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалисозии ҳадафи муҳими стратегӣ – саноатикунонии босуръати мамлакат ва таъмини ҳарчи бештари сокинон бо ҷойи кори доимӣ созгор арзёбӣ карданд.

Дар ноҳияи Фирдавсӣ: 3. Корхонаи насосҳои ҶДММ «Арвис» дар шаҳри Душанбе – Корхона дар асоси технологияи пешқадами муосир бунёд гардида, ба истеҳсоли матоҳои патдор ва маҳсулоти тайёри он, аз ҷумла намгӯи гуногуни сачок, халат ва дигар номгӯи молу маҳсулот барои истеҳсолгарон машғул мебошад.

Иқтидори истеҳсолии нақшавии корхона дар як сол 3600 тонна ресмони пахтагинро коркард намуда, аз он маҳсулоти патдор истеҳсол намуда, бо сифати баланд ва бо тарҳу шакли бозоргир пешниҳоди харидорон менамояд.

Дар оянда содироти маҳсулоти тайёри ҷамъият низ марҳила ба марҳила дар назар дошта шудааст, зеро дастгоҳу таҷҳизоти корхона имконият медиҳад, ки маҳсулоти ниҳии он дар доираи стандартҳои байналмилалӣ истеҳсол карда шавад. Қобили қайд аст, аини замон корхонаи нав истеҳсоли 500 номгӯи маҳсулоти насосиро ба роҳ мондааст.

Дар корхона воситаҳои асосӣ аз кишварҳои Белгия, Германия, Туркия, Япония ва Кореяи Ҷанубӣ харидориву насб шудааст ва онҳо имконияти хуби таъмини сифати баланди молу маҳсулоти рақобаттавонро доранд. Корхонаи насосӣ дорои коргоҳҳои тортанӣ, суфтакунӣ, бофандагӣ, рангуборкунӣ, тарроҳӣ ва дӯзандагӣ буда, фаъолияти он ба истифодаи ашёи хоми ватанӣ, роҳандозии раванди пурраи коркарди пахта дар дохили кишвар ва истеҳсоли молу маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ равона гардидааст.

Солҳои қабли мо бештар молҳои пахтагинро аз кишварҳои хориҷӣ бо тарзи воридотӣ мегирифтем. Ҳол он ки Тоҷикистон ҳамчун кишвари истеҳсолкунандаи ашёи хоми пахта ҳамчун кишвари махсусгардондашудаи ин маҳсулоти гаронбаҳо ба ҳисоб мерафт. Яъне, мо ба ҳайси маҳзани ашёи хоми арзони кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон гардида будем. Акнун имрӯз ба туфайли Истиқлоли давлатӣ ва бунёди чунин корхонаҳои замонавӣ аз кишвари содиркунандаи ашёи хоми нахи пахта дар даҳсолаҳои оянда ба содиркунандаи маҳсулоти

ниҳой (матӯҳои пахтагин, куртаю пирӯханҳо, сачок, халат ва дигар молҳои нассоҷии ватанӣ) хоҷем гардид.

Зимни боздид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хатҳои муосири истеҳсолии корхона ва сифати маҳсулоти ниҳоеи он баҳои баланд дода, ба масъулин барои назорати сифат ва давра ба давра роҳандозӣ намудани содироти маҳсулот ба хориҷи кишвар дастуру маслиҳатҳои муфид доданд.

4. Корхонаи нави истеҳсолии “Фабрикаи қаннодии Амирӣ” дар шаҳри Душанбе – Корхонаи мазкур дар масоҳати 5 гектар бунёд шуда, аз калонтарин корхонаҳои саноати хӯроквории ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад.

Иқтідори истеҳсолии “Фабрикаи қаннодии Амирӣ” дар як сол 27 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Бо чунин иқтідор корхона метавонад 35 дарсади талаботи бозори истеъмолии Тоҷикистон ва сокини онро бо маҳсулоти қаннодӣ қонеъ намояд. Корхона дорои 1000 ҷойи корӣ буда, ҳоло 700 нафар сокинони маҳаллӣ ба таври доимӣ кор меkunанд ва бо маоши хуб низ таъмин мебошанд.

Воситаҳои асосии он асосан, аз кишварҳои пешрафтаи Иттиҳоди Аврупо: Дания, Австрия, Нидерландия, Германия ва Италия ворид гардидааст. Чунин технология тибқи иттилоотӣ мақомоти расмӣ мамлакат ба Осиёи Марказӣ бори аввал оварда шудааст.

Истиқлолияти комили иқтисодӣ асос гузошт, ки мо дар ин давра барои таъсис додани чунин корхонаҳои азими истеҳсолкунандаи маводи қаннодӣ иқдоми самаровар гузоштем. Чунки Тоҷикистон дорои беш аз 300 рӯзи офтобӣ буда, дар истеҳсоли меваю растаниҳои дорувории шифобахш ба қавли олими иқтисодшиносии америкой Майкл Портер дар парвариш ва истеҳсоли меваю сабзавот, ползихо кишвари мо дорои рақобати афзалиятнок мебошад. Ин афзалиятро табиати биҳиштосой Тоҷикистон офаридааст ва мо бояд онро дар ташаккули “иқтисоди сабз” самаранок истифода намуда, дар содироти маҳсулоти рақобаттавон дар бозори молҳои истеъмолии кишварҳои Осиёи Марказӣ, ИДМ ва Иттиҳоди Аврупо нақши муассир гузорем.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дастандаркорони корхонаи азим барои бунёди чунин боргоҳи азими истеҳсолӣ ва саҳм гузоштан дар татбиқи ҳадафи чоруми стратегӣ - Саноатикунории босуръати кишвар изҳори сипос намуданд.

Дар ноҳияи Сино: 5. Корхонаи рағанбарории ҚДММ “Файзи баракат” дар шаҳри Душанбе – Корхонаи мазкур аз ҳисоби даромади софи ҚДММ “Файзи Сомон” бунёд гардида, иқтідори солонаш - 25 ҳазор тонна буда, дар як шабонарӯз 70 тонна ва дар як моҳ 2100 тонна номгӯии мухталифи рағани босифати аъло ва бастабандии зебову шинам “тамғаи истеҳсолӣ Тоҷикистон”-ро истеҳсол менамояд. Дар корхона 50 нафар сокинони маҳаллӣ бо ҷойи кори доимӣ таъмин гардида, дар оянда ба 100 нафар расонда мешавад.

Дар арафаи ифтихои корхона директори ҚДММ “Файзи баракат” Давлаталӣ Ҷӯрабеков ва роҳбари Ширкати хитойии “Синзян Мадина Интернешнл Логистик груп Ко лимитед” Кунугули Маҳачи барои содироти рағани корхона ба Ҷумҳурии Халқии Хитой ба маблағи 5 миллион доллари амрикоӣ қарордоди байналмилалӣ хариду фурӯшро ба имзо расонданд.

Ба истифода додани чунин корхонаи азими рағанбарорӣ дар амали гардидани сиёсати содиротии мамлакат як таконӣ ҷиддӣ расонид. Чунки, Тоҷикистон дар истеҳсол ва содироти ин маводи рӯзмараи рӯзгор мисли дигар маҳсулоти кишоварзӣ дар оянда дорои рақобати афзалиятнок мебошад. Ҳақ ба ҷониби олимону коршиносонӣ Академияи кишоварзии миллӣ аст, ки бо баробари таҳқиқи навҳои ба минтақа тобовару самаранокӣ пахта ва дигар растаниҳои рағандеҳи Тоҷикистон, аз қабилӣ офтобпараст, зағер, кунҷит, маҳсар ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ ин имкон медиҳад солҳои наздик бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахши хусусӣ ва бахусус соҳибкорони ватанӣ парвариш, истеҳсол, нигоҳу бин ва фурӯши рағанҳои аз ҷиҳати экологӣ софӣ беғубор дар минтақа ва ҷаҳон ҷойгоҳи сазоворро ишғол хоҳад кард, банди ба ин итминони комил дорам.

6. Корхонаи истеҳсоли таҷҳизоти барқии “Имод” дар шаҳри Душанбе - Иқтидори истеҳсолиаш дар як сол истеҳсоли 300 ҳазор номгӯи ҳисобкунакҳои барқии зеҳнӣ, 10 ҳазор лавҳаи мукаммали пастшиддати 0,4; 6 ва 10 кВ, 600 воҳид истгоҳҳои мукаммали трансформаторӣ 6 ва 20 кВ, 24 ҳазор адад дари оҳанӣ, 40 ҳазор адад обгармунаки барқӣ ва офтобӣ, 50 ҳазор тонна пояи оҳани хатҳои баландшиддат, 130 ҳазор метр монеадевори роҳҳои автомобилгард, 500 ҳазор хомушкунаки худкор, 10 ҳазор пояи оҳанӣ барои равшанинамоӣ, 12 ҳазор тонна болори дутарош ва 20 ҳазор тонна конструксияҳои оҳани мухталиф мебошад.

Дар корхона соли 500 адад лифт истеҳсол мешавад, ки дар бастабандии он 40 дарсади қисмҳои эҳтиётӣ аз корхонаҳои ватанӣ истифода мешаванд.

Ба корхонаи мазкур воситаҳои асосии муосир бо идораи барномасозии рақамӣ аз пешрафтатарин истеҳсолкунандагони ҷаҳонӣ: Италия, Финляндия, Германия, Туркия ва Хитой ворид гардидааст.

Ба фаъолият шуруъ намудани ин корхона пеш аз ҳама он тибқи барномаи воридотивазкунии мамлакат тӯли солҳои 2021-2025 рӯйи кор омад. Умуман дар ин соҳа ба истиснои заводи трансформаторбарории собиқ ш.Курғонтеппа (ҳоло ш. Бохтар) ва корхонаҳои кабелбарории ш.Душанбе ва ш.Ленинбод (ҳоло Хучанд) ин корхонаи нав буда, имконияти бо таҷҳизоти барқӣ таъмин намудани кишварро таъмин мекунад.

Бо давра ба давра ба истифода додани агрегатҳои НБО “Роғун” ва баъди таҷдиди иқтидорҳои неругоҳҳои дигари мамлакат талабот ба ин таҷҳизоти барқии корхонаи мазкур чанд баробар меафзояд ва ҳиссаи он дар бозори истеъмолии кишвар низ меафзояд. Ҳамин тавр, ҳиссаи молҳои воридотии таҷҳизоти барқӣ аз 20,0 то 30,0 дарсад коҳиш хоҳад ёфт. Яъне ҷойи онҳоро молҳои истеҳсоли ватанӣ ишғол хоҳад кард.

Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни боздид аз намоишгоҳ фуруши молу маҳсулоти истеҳсолии корхона, аз дастгирӣ ёфтани сиёсати бунёдкоронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти саноатикунонии босуръати кишвар аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ изҳори қаноатмандӣ намуданд.

7. Корхонаи истеҳсоли макарони ҶДММ “Шаҳри зебои мо” дар шаҳри Душанбе - Корхонаи истеҳсоли макарони “Шаҳри зебои мо” дар як баст 14 номгӯи маҳсулоти макаронӣ бо тамғаи молии “Лазоли” истеҳсол мекунад, ки дар он 35 нафар сокинони маҳаллӣ соҳиби ҷойи корӣ доимӣ гардиданд.

Иқтидори истеҳсолии корхона соли 3 ҳазор тонна буда ин намуди маводи ғизоӣ ивазкунандаи воридот ба ҳисоб рафта, талаботи аҳоли ба он хеле зиёд аст.

Масоҳати корхона 0,50 гектарро дар бар гирифта, дастгоҳу таҷҳизоти корхона асосан аз кишвари Италия харидорӣ ва насб гардидааст.

Тибқи иттилооти мақомоти расмӣ айни ҳол дар ҷумҳурӣ 31 корхона ба истеҳсоли макарон машғул буда, дар 9 моҳи соли равон 6,3 ҳазор тонна ин навъи маҳсулот истеҳсол гардидааст.

Талаботи аҳолии кишвар ба макарон дар як сол 13,9 ҳазор тонна макаронро ташкил медиҳад. Дар шаҳри Душанбе 9 корхонаи маҳсулоти макаронӣ фаъолият дорад. Дар 9 моҳи соли 2023 дар пойтахт 3,9 ҳазор тонна маҳсулоти макаронӣ истеҳсол шудааст, ки 62,0 дарсади маҳсулоти макаронии ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва солҳои наздик аҳолии кишварро пурра бо он таъмин намуда, аз истеҳсолкунанда ба содиркунандаи ин навъи маводи ғизоӣ дар бозори ҷаҳонӣ, бахусус минтақаи Осиёи Марказӣ ва кишварҳои ИДМ табиلى хоҳад ёфт [3].

Ҳамин тавр, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе мухтарам Рустами Эмомалӣ дар шаҳри Душанбе ба хотири истиқболи сазовор аз ҷашни умумимиллии 35-солагии Истиқлоли давлатӣ, дар доираи “Солҳои рушди саноат” ва ҷиҳати амалисозии ҳадафи стратегии саноатикунонии босуръати кишвар 7 корхонаи калони саноатӣ бо беш аз 4000 ҷойи корӣ мавриди истифода қарор дода шуд.

“Ҳадафи асосии саноатикунони босуръати кишвар ташаккул додани саноати миллии рушдифта ва рақобатпазир ва дар асоси он ба сатҳи сифатан баланд бардоштани тамоми иқтисоди миллий ва некуаҳволии мардуми кишвар ба ҳисоб меравад. Ин ҳадаф барои хоҳиш додани вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти нӣзи аввал, таъмини соҳаҳои гуногун бо таҷҳизоти муосир, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва таъмини гуногунсамтии истеҳсолоти ватанӣ нақши ҳалкунанда дорад” [1, с.36].

Бунёду ба истифода додани корхонаҳои саноатӣ барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини аҳоли бо шуғли доимӣ, беҳдошти сатҳи зиндагии мардум, рушди бемайлони иқтисоди мамлакат ва ривочу равнақ ёфтани соҳаи саноати миллий заминаи мусоид фароҳам меорад.

Танҳо саноати миллий, бунёду азнавсозии корхонаҳои замонавӣ ва ҷавобгӯии стандартҳои байналмилалӣ кишвари моро метавонад ба рушди устувор ноил гардонад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
3. Шабакаи электронӣ -<http://www.pr> Хабарҳо (асосӣ), 31.10.2023.

УДК: 33.330.811

Убайдуллоев Ф.К.

ПРОБЛЕМА АЗИАТСКОГО СПОСОБА ПРОИЗВОДСТВА И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В КНИГЕ «ТАДЖИКИ» АКАДЕМИКА Б.ГАФУРОВА

В статье рассматривается проблема обособленности восточного производства в ретроспективе, впервые поднятого экономистами XIX века, и сформулированной К.Марксом как «азиатский способ производства» и ее оценка выдающимся ученым – академиком Б. Гафуровым в книге «Таджики». Автором прослеживается история возникновения проблемы, вокруг которой дискуссии не прекращаются вот уже два века. В статье справедливо указывается, что идея об обособленности восточного производства была принята К.Марксом у своих предшественников и современников. Автором подробно излагаются причины, по которым Б.Гафуров не мог принять данную концепцию, и считал себя единомышленником советских ученых, считающих, что К.Маркс и Ф.Энгельс со временем отказались от данной концепции. Автор склоняется к позиции академика Б.Гафурова, считавшего необходимым изучение всех нюансов данного способа производства при исследовании общественного устройства Древнего Востока, в частности Центральной Азии. Новые исследования XXI века, на котором ссылается автор статьи, подтверждают разнообразность и красочность общественных укладов, которых объединить невозможно в рамках искусственно навязанных горстки логических категорий.

Ключевые слова: азиатский способ производства, восточный метод производства, общественные формации, средства производства, феодальные отношения, рабовладельческий строй, советские ученые, эксплуатация, восточный деспотизм, марксизм, Восток, Центральная Азия, социалистический уклад, капитализм.

Убайдуллоев Ф.К.

**ПРОБЛЕМАИ ТАРЗИ ОСИЁГИИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР
КИТОБИ “ТОЧИКОН”-И АКАДЕМИК Б.ҒАФУРОВ**

Дар мақола проблемаи вижагиҳои истеҳсолоти шарқӣ, ки дар замони гузашта бори аввал аз ҷониби иқтисоддонҳои асри XIX ба миён гузошта шуда, аз ҷониби К.Маркс ҳамчун «тарзи осӣёгии истеҳсолот» ифода ёфтааст ва аз тарафи олимони барҷаста – академик Б.Ғафуров китоби «Тоҷикон» баҳогузорӣ гардидааст, баррасӣ шудааст. Муаллиф таърихи проблемаеро, ки дар атрофи он ду аср боз муҳоҳисаҳо қатъ намешаванд, пайгирӣ намудааст. Дар мақола дуруст қайд карда мешавад, ки идеяи ҷудо кардани истеҳсолоти шарқро К.Маркс аз пешгузаштагон ва ҳамзамонони худ қабул карда буд. Муаллиф сабабҳои ин консепсияро қабул карда натавонистани Б.Ғафуровро муфасссал баён кардааст, ки ӯ худро ҳамфикри олимони шуравӣ мешуморид, ки бо мурури замон К.Маркс ва Ф.Энгелс аз ин мафҳум даст кашидаанд. Муаллиф ба мавқеи академик Б.Ғафуров майл дорад, ки ҳангоми омӯзиши сохти ҷамъиятии Шарқи қадим, баҳусус Осӣёи Миёна омӯхтани тамоми нозуқиҳои ин усули истеҳсолотро зарур донистааст. Тадқиқоти нави асри XXI, ки муаллифи мақола ба он истинод мекунад, гуногуншаклӣ ва рангорангии сохторҳои ҷамъиятиро тасдиқ мекунад, ки онҳоро дар ҷаҳорҷӯби як мушт категорияҳои мантиқии ба таври сунъӣ таҳмилшуда муттаҳид кардан мумкин нест.

Калидвожаҳо: тарзи истеҳсоли осӣёӣ, усули шарқии истеҳсолот, форматсияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои истеҳсолот, муносибатҳои феодалӣ, сохти ғуломдорӣ, олимони шуравӣ, истисмор, истибдоди шарқӣ, марксизм, Шарқ, Осӣёи Миёна, сохти сотсиалистӣ, капитализм.

Ubaydullov F.K.

**THE PROBLEM OF THE ASIAN METHOD OF PRODUCTION AND ITS
REFLECTION IN THE BOOK “TAJIKS” BY ACADEMICIAN B. GAFUROV**

The article examines the problem of the isolation of eastern production in retrospect, first raised by economists of the 19th century, and formulated by K. Marx as the “Asian mode of production” and its assessment by the outstanding scientist - academician B. Gafurov in the book “Tajiks”. The author traces the history of the problem, around which discussions have not stopped for two centuries. The article rightly points out that the idea of the isolation of eastern production was adopted by K. Marx from his predecessors and contemporaries. The author sets out in detail the reasons why B. Gafurov could not accept this concept, and considered himself like-minded Soviet scientists who believe that K. Marx and F. Engels abandoned this concept over time. The author is inclined to the position of academician B. Gafurov, who considered it necessary to study all the nuances of this method of production when studying the social structure of the Ancient East, in particular Central Asia. New research of the 21st century, which the author of the article refers to, confirms the diversity and colorfulness of social structures, which cannot be united within the framework of an artificially imposed handful of logical categories.

Key words: Asian mode of production, Eastern method of production, social formations, means of production, feudal relations, slave system, Soviet scientists, oriental despotism, Marxism, East, Central Asia, socialist structure, capitalism, exploitation.

Вокруг так называемого «азиатского способа производства» в научной литературе, как исторического, так и экономического содержания существует много споров. Многие исследователи использовали концепцию азиатского метода производства для описания политической и экономической системы на Востоке, включая Китай, Индию, Иран и даже Южную Америку. Принцип этой дискуссии впервые был поднят Карлом Марксом и

Фридрихом Энгельсом в 1853-1859 годах, то есть когда они проживали в Англии. Несколько позднее научному сообществу стало известно, что К.Маркс задумался об азиатском методе производства, когда прочитал книгу Луи Генри Моргана «Древнее общество».

Многие советские ученые были убеждены в том, что Маркс и Энгельс позднее изменили своих взглядов. Это было обусловлено тем, что в определенный момент, когда в Советском Союзе царило сталинское насилие (1931–1953 годы) и никому не разрешалось говорить об азиатском методе производства, дискуссии на этой теме были запрещены. В то же время коммунистические партии Франции, Италии и Испании перевели рукописи К. Маркса, и стало ясно, что К. Маркс не изменил своего мнения. В результате после смерти Сталина дискуссия об азиатском способе производства вновь возобновилась. В 60-е годы прошлого столетия дискуссия вокруг этого вопроса разгоралась с новой силой, такой же переполох среди ученых по данному вопросу произошел и в начале 90-х.

В любом случае, независимо от того, оставил ли К. Маркс обсуждение азиатского метода производства в стороне, или было запрещено обсуждать его в сталинскую эпоху, следует иметь в виду, что сам К. Маркс заимствовал термин «азиатский» способ ведения хозяйства в масштабе государства от предшествующих экономистов. В их числе можно назвать таких видных ученых, как Джеймса Милля, Адама Смита и Монтескье. Следует отметить, что указанные исследователи имели весьма неполные сведения об Азии и Китае, потому их суждениям характерна однобокость и неточность. Они писали материалы об азиатских производственных отношениях на основе донесений британских колониальных агентов. К слову, представления К. Маркса и Ф. Энгельса об азиатских странах также формировались на основе этих материалов, поэтому, несмотря на их стремления, их сведения также были неполными. В конце жизни Энгельс пытался выучить персидский язык, чтобы познакомиться с восточными первоисточниками, но его жизни для этого не хватило.

Для наглядности, исследователи после Маркса, например социологи-экономисты, такие как Ф.Оппенгеймер, знали Ибн Халдуна. Шесть шагов Ф.Оппенгеймера взяты у Ибн Халдуна и названы в его честь [6]. В отличие от марксизма, эти ученые исходили из главенства интересов, подталкивающих социальные группы к противоборству. Но Маркс и Энгельс не знали этих источников, несмотря на то, что между социологами-экономистами и Карлом Марксом существовал весьма небольшой временной отрезок.

Те социологи [9, с.174-176], которым не нравилось советское общество, подробно интерпретировали эти короткие высказывания об азиатском методе производства. Они даже упомянули некоторые сочинения Ленина, которые показали, что он боялся, что социалистическая революция вместо того, чтобы привести к прекращению эксплуатации человека человеком, приведет к бесконечной азиатской производственной системе.

Именно в этом контексте академик Б.Гафуров вступил в полемику на сторону единства исторических этапов, как для Запада, так и для Востока. В своей знаменитой книге «Таджики» Б.Гафуров отдельно обсуждал проблему «азиатского способа производства» [2, с.245-247]. Так, он вначале кратко упоминает о том, что в конце 20-х начало 30-х годов XX века в советской исторической науке обострилась полемика об «азиатском способе производства» [2, с.245]. Далее он пишет, что видимо из-за выступлений зарубежных марксистских ученых [3, с.83-91; 10, с.95-106] в 60-е годы дискуссии по этому вопросу возобновились. Очевидно, говоря о «зарубежных марксистских ученых» Б.Гафуров имел ввиду Карла Августа Виттфогеля и его на шумевшую книгу «Восточный деспотизм: сравнительное исследование» [13].

Немецко-американский ученый К.А. Виттфогель серьезно занимался вопросом азиатского метода производства. Карл Август Виттфогель затронул этот вопрос в своей классической книге «Восточный деспотизм». Конечно, его объяснение в этом отношении

отличается от объяснения К. Маркса. Но Виттфогель продвинул дальше эту дискуссию и представил теорию управления водными ресурсами. Следует отметить, что теория управления водными ресурсами может быть связана с Индией и Китаем, но никак не связана с Ираном. В центре Ирана важнейшим источником водоснабжения был акведук (корезы), а речное орошение в этом смысле в Иране за исключением южных районов, не было.

Б.Гафуров отмечает обилие материала об азиатском способе производства после шестидесятих годов: «На данную тему напечатаны в научных журналах много статей, изданы сборники и отдельные работы» [10, с.85-106].

Б.Гафуров также думает, что азиатский способ производства хоть и встречается в работах основоположников марксизма, тем не менее, в начале 80-х годов XIX века, когда К.Маркс и Ф.Энгельс занялись непосредственно вопросам древней истории, их взгляды относительно азиатского способа производства изменились [2, с.246].

Далее Б.Гафуров ссылался на работу Ф.Энгельса “Возникновение семьи, частной собственности и государства”, изданного в 1884 году, где Энгельсом вместо “азиатского способа производства” использовался плавный переход от первобытного общества к рабовладельческому укладу [2, с.245-247].

Несколько лет позже Фридрих Энгельс писал: «В древние азиатские и классические времена рабовладение являлся основной формой классовой эксплуатации, т.е. насколько экспроприировались земли масс, настолько их личность... В средние века не освобождение народа от земли, а наоборот, его зависимость от земли являлся источником феодальной эксплуатации» [5, с.348-349].

Позднее, В.И.Ленин в статье «О государстве», изданного в форме отдельной брошюры в 1919 году, исследуя социально-экономические формации, предложил порядок их последовательности. Указывая на данную работу Ленина В.И., академик Б.Гафуров писал, что он (Ленин В.И.) даже не упоминает об «азиатском способе производства», и если упоминает, то только в тексте цитат из соответствующих работ К.Маркса [2, с.246].

Б.Гафуров считает себя единомышленником советских ученых, считающих, что К.Маркс и Ф.Энгельс со временем отказались от концепции о так называемом «азиатском» методе производства [2, с.246].

Говоря о советских ученых, Б.Гафуров очевидно имел ввиду академика В.В. Струве, сыгравшего немалую роль в отрицании советской научной школой постулата об азиатском способе производства. Б.Гафуров очень высоко ценил позицию В.В. Струве в начале 30-х годов, когда он называл древневосточных государств простейшими типами рабовладельческого общества [2, с.239]. Тем не менее, он критиковал В.Струве за чрезмерное повышение роли рабства и игнорирования роли общин [2, с.240]. Данная позиция немного позже была развита С.П.Толстовым [8, с.98-100], заслуги которого также высоко оценены Б.Гафуровым в изучении «азиатского» способа производства.

Опираясь на данную позицию, Б.Гафуров всячески опровергал по его выражению «безуспешные попытки представления В.И. Ленина как сторонника азиатского способа производства» [2, с.247], как безосновательную гипотезу.

Вместе с тем, академик Б.Гафуров настаивал на то, что рабовладельческую социально-экономическую формацию следует изучать всесторонне и расширенным образом. Он считает безосновательным и догматическим мнение, что рабовладельческий уклад это общество, где основная часть производителей являются непосредственно рабами [2, с.247]. Он аргументирует свою позицию цитатой из книги Дьяконова И.М. о том, что так называемое рабовладельческое общество является многоукладным [4, с.47-52].

В пользу позиции Б. Гафурова о существовании рабовладельческого уклада можно привести результаты исследования К.М. Байпакова о том, что еще со второго века можно

найти находки, свидетельствующие о богатых семействах в Центральной Азии, которым служили не менее восемнадцати рабов [1].

Поэтому Б.Гафуров считал необходимым изучение всех нюансов данного азиатского способа производства при исследовании общественного устройства древней Средней Азии [2, с.247].

С другой стороны, в заявленном Ф. Энгельсом процессе первым является метод производства рабства, затем метод производства феодализма, затем метод производства Германии и, наконец, метод производства капитализма. Немецкий метод производства в основном предназначен для мелких собственников земель в германских регионах с феодальной системой. После падения Римской империи также говорили, что сначала существовал этот метод мелкособственного производства, а затем дошел до феодального метода производства. С точки зрения Маркса, азиатский способ производства существовал без движения и без преобразований. Либо он возник из первой формации, т.е. первобытной общины, либо рождался в недрах рабовладельческого общества и никак не трансформировался, пока не достиг XX-го века. В XX веке данный способ столкнулся с современностью и колониальной системой (вероятно, имеется в виду Индия). Такое отношение в целом к хозяйственному укладу восточных народов привело к тому, что возникли неаргументированные концепции, наподобие «большого разрыва». Так, известный экономист Йозеф Шумпетер, основатель эволюционной теории экономической науки в своем монументальном труде «История экономического анализа», впервые опубликованного посмертно в 1954 году, говорил о «большом разрыве» (The great gap) в эволюции и развитии экономической мысли [14, с.73-74]. Тем самым Й.Шумпетер косвенно отрицал влияние идей мусульманских мыслителей в становление и развитие христианской средневековой схоластики и через нее на экономическую литературу Нового времени.

Следует отметить, что подобно Марксу многие авторы трудов по истории экономической мысли несправедливо игнорировали вклад восточных ученых в развитие экономической науки. Они традиционно начинали освещение истории экономических учений с древнегреческих философов и римских юристов. После чего переходили на рассмотрение взглядов некоторых христианских священнослужителей, живших в первые века христианской эры. Дальше изложение истории экономической мысли разбивается на несколько столетий, и останавливается в средние века, в эпоху Возрождения, когда в Европе бурное развитие получили различные естественные и общественные науки. Таким образом, исторический отрезок времени длиной в пять веков предается забвению. А это был как раз тот период, когда большая часть тогдашнего мира входила в состав мусульманских государств, в Азии создавались мощные империи с развитой экономикой, которые внесли свой ощутимый вклад в развитие мировой культуры и науки, включая экономику, юриспруденцию и т.п.

При обсуждении азиатского метода производства также говорится о концентрации власти, что, на наш взгляд, правильно, а также Вебер говорит о понятии патримониализма. На наш взгляд, Вебер грамотно разграничил Восток и Запад друг от друга, Вебер упомянул четыре формы власти: патримониализм, феодализм, патриархат и геронтократия (власть старейшин). Патриархат и геронтократия во многом схожи. Но Вебер отнес патримониализм (царь-отец) на восток и феодализм на запад. Он знал о существовании концепции азиатского способа производства, и весьма возможно, что в этом плане на Вебера повлиял данный метод.

Вторым фактором с точки зрения азиатского метода производства является отсутствие частной собственности, что кажется неправильным. Другими словами, информация Маркса и Энгельса, как отметили выше, о Китае и Индии была неточной и совершенно неверна об Иране. На протяжении всей истории на Востоке всегда была частная собственность. В целом дехканская система владения означает существование частной собственности. Сам термин «дехан» первоначально означал титул владельцев деревень,

его синонимом был «деххудо». Слово «худо» (хватаг) означал владелец. Поэтому утверждение об отсутствии частной собственности на всем средневековом Востоке совершенно неправильно. Но поскольку в истории Востока социальная безопасность была небольшой, а восточная тирания была обычным явлением не в том смысле, как говорит Виттфогель, а в смысле произвола и вседозволенности власти, некоторые ученые, в том числе основоположники марксизма думали, на Востоке отсутствовала частной собственности.

Еще одна особенность азиатского метода производства согласно К. Виттфогелю это отсутствие конфликта между городом и деревней. Эта характеристика говорит о том, что те, кто имеет власть в городе, имеют власть и в деревне. На Востоке нет аристократии, основанной на собственности, как в Европе, здесь смешались буржуазия и собственники. Здесь стоит взглянуть на фундаментальную работу американского ученого Ф.С. Стар «Утраченное просвещение» [11, с.39-40], где доказано, что город в современном понимании возник именно на Востоке – в Центральной Азии за несколько тысячелетий до европейских городов.

Некоторые иранские ученые критиковали концепцию Виттфогеля за то, что в Иране основное управление водными ресурсами осуществлялось через акведуки [12]. Следовательно, эта точка зрения Виттфогеля неверна и в отношении Ирана.

Формационный подход полагает, что история человеческих обществ, в силу природы своих социально-экономических законов, проходит через определенные этапы, такие, как первобытное общество и родоплеменной строй, рабовладельческий строй, феодальный строй и капиталистический строй. На наш взгляд, появления этих систем или этапов в истории, их эволюция в слиянии старых форм с новыми, и характеристика этих форм настолько разнообразна и красочна, что недостаточно искусственно навязать им горстку логических категорий.

Так, по мнению Маркса, «азиатский способ производства» указывает на экономическую структуру преимущественно аграрного общества, возникающую в результате сочетания землевладения и политического суверенитета в органе централизованного правительства. Из-за своей двойственной позиции собственника-правителя азиатское государство присваивает экономический излишек прямых производителей в форме налогов и имущественных процентов. Поэтому отношения владения (эксплуатации) не требуют классовых отношений, а вызываются применением чисто политического давления со стороны государства. Это основа данного метода производства. Согласно Марксу азиатское государство обеспечивает и гарантирует экономическое воспроизводство, оставаясь при этом по существу независимым от экономических отношений. Отсутствие института частной собственности на землю и независимого от государства класса собственности - характерные черты этой концепции и различных ее интерпретаций в марксистской теории.

В серии своих работ Маркс анализирует азиатский метод производства и древнеазиатское общество и пишет: «Климатические условия, положение суши, огромное пространство, пустыня, простирающаяся от африканской Сахары через Аравию, Иран, Индию и Татарии до высот Азиатского нагорья, сделали систему искусственного орошения с помощью оросительных каналов и ирригационных сооружений основой восточного земледелия. «И» очевидная необходимость экономного использования воды... на востоке неизбежно требует вмешательства централизованной власти государства. Отсюда истоки той экономической задачи, то есть особенно задачи организации общественных дел, которую должны были выполнять азиатские государства» и среди восточных стран наиболее эффективной страной и государством можно считать государство древнего Ирана, организующего общественные дела и ирригационную систему.

Маркс объясняет этим происхождением восточную тиранию или восточный «деспотизм». Фридрих Энгельс, основываясь на этой эволюции государственной власти, называет Сасанидское государство «упорядоченным персидским царством Сасанидов».

К.Маркс описывает общие этапы человеческой истории. Подобно тому, как Огюст Конт объяснял моменты историзации, исходя из образа мышления, Маркс определяет этапы человеческой истории, основанные на экономических системах, и упоминает четыре экономических системы, или, по его мнению, четыре способа производства, к которым относятся азиатский, античный, феодальный и буржуазный.

Эти четыре метода можно разделить на две группы: во-первых, античный, феодальные и буржуазные методы производства, встречались один за другим в истории Запада. Это три этапа истории Запада, и каждому из них свойственны черты определенного типа отношений между трудящимися: для античного способа производства характерно рабство, для феодального способа производства - крепостничество, а характерной чертой буржуазного метода производства является прибыль. Таковы три различных аспекта эксплуатации человека человеком. Буржуазный способ производства согласно Марксу является последней конфликтующей социальной структурой, потому что в социалистическом способе производства, т.е. среди взаимосвязанных производителей, не существует эксплуатация человека человеком.

Во-вторых, азиатский способ производства, который, похоже, не принадлежит этапам истории Запада. Именно здесь комментаторы Маркса вели неустанные дискуссии о разобщенности или единстве исторических процессов. В действительности, если азиатский метод производства будет иметь незападные цивилизационные характеристики, то существует вероятность того, что историческое развитие различных человеческих групп, по мнению других ученых, пошло по нескольким параллельным путям, а не по одной линии, как утверждали марксисты.

С другой стороны, представляется, что характеристикой азиатского метода производства является не подчинение рабов, слуг и наемников классу, владеющему средствами производства, а скорее подчинение рабочего класса государству. Если эта интерпретация азиатского метода производства верна, то социальная конструкция не определяется классовой борьбой в ее западном понимании, а ее характеристикой является то, что все общество находится под эксплуатацией бюрократического класса.

Отсюда сразу видно, что концепция азиатского метода производства может быть использована в военных целях. В самом деле, можно представить, что если средства производства будут обобществлены (социалистический уклад), то капиталистическое общество в конечном итоге приведет не к какой-либо эксплуатации, а к распространению азиатского метода производства на все человечество.

Поэтому вместо того, чтобы искать греко-римские формы рабства в Средней Азии, вместо того, чтобы искать французско-германские формы феодализма в средневековом Востоке, вместо того, чтобы искать англо-голландские зачатки роста капитализма в Средней Азии, нам следует искать те существующие формы, которые возникли автохтонно на этой территории. И, на наш взгляд, хотя они в целом повторяют экономические явления в других человеческих обществах, тем не менее, их проявление является уникальным и особенным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байпаков К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (VI- начало XIII вв.). – Алма-Ата: «Наука». 1986, 256с.
2. Гафуров Б.Г. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. – Душанбе: “Ирфон”, 1983. -416с.

3. Давидович Е.А. О времени максимального развития товарно-денежных отношений в средневековой Средней Азии (К постановке проблемы). // «Народы Азии и Африки», 1966, №1. –С.83-91.
4. Дьяконов И.М. Основные черты экономики в монархиях древней Западной Азии.–ВДИ, 1966, МЛ. 1966, с. 47–52.
5. К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч., т.21. С.348-349.
6. Кареев Н. И. Дарвинизм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). - СПб., 1890-1907. (большая часть статьи о дарвинизме применительно к обществу и истории).
7. Ким Г.Ф. Общее и особенное в историческом развитии стран Востока: материалы дискуссии об общественных формациях на Востоке (азиатский способ производства). М.: изд-во «Наука», Глав.ред. восточной лит-ры. 1966. – 247с.
8. Постовская Н. М., Изучение древней истории Ближнего Востока в Советском Союзе (1917–1959 гг). М., 1961. С.79-82; С. 98-100.
9. Реймонд Арон. Основные этапы процесса мышления в социологии. С.174-176.
10. Рубин В.А. Проблемы восточной деспотии в работах советских исследователей // «Народы Азии и Африки», 1966, №4. –С.95-106.
11. Старр Фредерик С. Маърифати гумшуда: асри тиллоии Осиёи Марказӣ аз истилои араб то давраи Темурланг [Матн]./ Фредерик Стивен Старр. – тарҷума аз англисӣ Абдусаломов Мамадназар. – Душанбе: “Эр-Граф”, 2016. – 800с.
12. Хазаи Зиа Хаджи Аббас. Критическое отношение к теории деспотизма в эпоху Сасанидов: автореферат дис. ... кандидата философских наук: 09.00.14 / Хазаи Зиа Хаджи Аббас;[Место защиты: Институт философии, политологии и права им. А.М.Баховадинона АН Республики Таджикистан].- Душанбе, 2014. -189с.
13. Karl August Wittfogel. Oriental Despotism; a Comparative Study of Total Power Yale University Press, 1957.
14. Schumpeter, Joseph A. (1997), History of Economic Analysis, London, Routledge.-pp. 73-74.

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Абдуллоев Азаматулло Бободжонович – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры финансы Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Телефон (+992) 918752083. Email: tguk@mail.ru.

Абдуллоев Зафар Асхобович, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: abdulloevzafar2023@gmail.com., Тел.: (+992) 934444154.

Авгонов Нурали Айниддинович – доктор философии (PhD) по специальности – Финансы, старший преподаватель кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992) 93 440 12 12, Email: avgonov.nurali@mail.ru.

Азимов Наимджон Халимджонович, докторант (PhD) 3-го курса по специальности 6D050601 - “Экономическая теория”, Технологического университета Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан, телефон: (+992) 987 02 43 97 E-mail: azimov_naimjon_97@mail.ru

Азимова Дилафруз Сониевна – ассистент кафедры Мировая экономика Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Email:azimova-d@mail.ru_Телефон: 880-60-87-87

Акилжонов Фуркатжон Шарифович, доцент кафедры международной экономики Технологического университета Таджикистана. 734061, Республика Таджикистан, Душанбе, тел.: +992935727772, E-mail: Furkat_75@mail.ru

Алимов Комилджон Касирович – кандидат экономических наук, и.в., доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 918817559, E-mail: alimov-30-86@mail.ru.

Амонов Сахбон Сарватжонович – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры экономики и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. (+992) 935-77-92-00, E-mail: a_sahbon@mail.ru.

Ашурзода Ашур Нурулло - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета отраслевой экономики и управления Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект акад. Раджабовых, 10. Тел.935443344. E-mail: aashurzoda1968@gmail.com.

Ашуров Фируз Махмадалиевич, доктор PhD, и.о. доцент, кафедры бухгалтерский учет и аудит, Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел: (+992) 938854646

Ашурова Миџгона Тавакаловна - старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 915082869(м.) E-mail: mijgona22@bc.ru

Аюбджон Саломудин - соискатель Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикская академия сельскохозяйственных наук Республика Таджикистан, Душанбе, Тел: +992 985 58 48 18. Email: asalomudin@mail.ru

Бободжанова Муаттар Муротджоновна к.э.н., старший преподаватель кафедры высшей математики и инновационных технологии Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Email: muattar0183@mail.ru

Бобохонова Шахрбону Холназаровна – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: b.bonu1974@mail.ru. Тел.: (+992) 918-63-52-87

Буриева Мастура Чориевна - кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 987 87 06 11. E-mail: burievam@list.ru

Бухориев Мардон Хукматуллоевич – заведующий кафедрой учёта и бюджета Колледж информатики и компьютерной техники города Душанбе. 734018, г. Душанбе, проспект Борбад 48/1. тел.: (+992) 55-119-3232; email: mardonb@mail.ru

Вализода Шавкат Шаробудин – Институт экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана, соискатель. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Айни, 44. Телефон: (+992) 985-84-43-59. E-mail: shavkat-2003@mail.ru.

Восидиён Фарход Саъдулло – Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры экономической теории. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 917683333, E-mail: Fvosidiyon@gmail.com.

Ганиев Сахобиддин Ахрорович – докторант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан, тел. (+992) 974572727, E-mail: Sahob.ganiev@mail.ru.

Гафарова Мавджуда Тахировна старший преподаватель кафедры «Налог и страхование» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: bonu-jon@mail.ru тел.: (+992) 918686998.

Давлатова Каламнисо Одинаевна - ассистент кафедры экономической теории Кулябского государственного университета им. А. Рудаки Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, Email: odinakomron@mail.ru Телефон: (+992) 907-55-29 -55.

Давлятов Эхсон Мирахмадович старший преподаватель кафедры налог и страхование Таджикский государственный университет коммерции г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: ehson_1983@mail.ru

Джаббаров Абдурашит Абдукамолович, к.э.н., доцент кафедры высшей математики и инновационных технологий Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, г. Худжанд, Республики Таджикистан, E-mail: abdurashid_1988@mail.ru

Джаббаров Фатхулло Амриевич – к.э.н., доцент, проректор по международным связям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: fathullo_a@mail.ru; Тел: (+992) 934888660.

Джамшидов Махмадназар Джамшидович – д.э.н., и.о., профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республики Таджикистан Тел. (+992) 935-21-53-53. E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

Джафархони Шер- ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Кафедра менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. тел. .: (+992)936005809. E-mail: tguk@mail.ru

Джурабаев Гафурджон – д.э.н., профессор кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 934369060. E-mail: gafurjon51@mail.ru

Джураев Мехродж Бобокулович – доктор PhD – и кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. (Республика Таджикистан, г. Худжанд), Телефон: +992929800924, E-mail: mehrojbo@mail.ru

Досиев Махмадшо Назарович, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Республика Таджикистан, Душанбе, п. С. Носир 33 тел: (+992) 918 11 96 48. Email: dostiev68@mail.ru.

Жураев Жалолiddин Болтабоевич – старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательство, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. (Республика Таджикистан, г. Худжанд), Телефон: +992928790226. Email: vestnik-tsuc@mail.ru

Заринова Гулниссо Абдулложоновна – ассистент кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 901211903; E-mail: tguk@mail.ru.

Имомёрбеков Фезилобек Мирзокандович – к.э.н. кафедры Мировая экономика Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: fezilobek@mail.ru. Телефон: 939-41-30-20

Искандаров Хофиз Хакимович - к.э.н., доцент кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru. Телефон: (+992) 988-28-60-05.

Каюмова Шахзода Тагаевна - соискатель – докторант Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: shahi-76@mail.ru; Тел: (+992) 907 98 22 02

Курбонзода Орзу Раджабали - соискатель кафедры «Международные финансово-кредитные отношения», Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzu110@list.ru

Курбонов Абдукарим Рахимович кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республики Таджикистан. тел.: (+992) 93 4444150, Email: qkarim@mail.ru

Курбонов Бадриддин Махмаризоевич – старший преподаватель кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: badriddin.08@mail.ru. Телефон: (+992) 934444148

Маджидзода Давлатбахт Маджид – к.э.н., доцент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: 987-17-06-55, E-mail: ndavlatbakht@mail.ru

Машикиров Джамшед Ньматуллоевич- кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке и международным связям Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934313131. Email: jamshed.tguk@gmail.com

Мехробии Ислам Хайдарзода - кандидат экономических наук, директор Статистического колледжа г. Вахдат. Адрес: Республика Таджикистан, г. Вахдат. E-mail: Haydarzoda-m@mail.ru. Телефон: (+992) 902-66-66-84.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич кандидат экономических наук, доцент кафедры «Менеджмент» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел.: (+992) 934444145.

Мирзобобоев Фазлидин Абдумаджитович – соискатель кафедры банковского дела экономического факультета Государственное образовательное учреждение “Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова”. Телефон: 111213155. Email: fmirzoboboev@mail.ru

Мирсаидов Саидакмал Аврорович – д.э.н., профессор кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Муинова Замирахон Мухаммеджановна старший преподаватель кафедры экономической географии и демографии Худжандского государственного Университета имени академика Б.Гафурова Худжанд. Таджикистан. Тел: +992928868818. Email: vestnik-tguc@mail.ru

Мулоджонов Баходур Абдужабарович - Технологический университет Таджикистана, старший преподаватель кафедры программирования и компьютерной инженерии. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Н.Карабаева 63/3. Телефон: (+992) 907 99 66 77. E-mail: m_bahodur@list.ru

Муминзода Мехроб Нозим – Таджикиский национальный университет, соискатель кафедры управления государственными финансами финансово экономического факультета. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: mehrob0100@gmail.com

Муминзода Хусейн Исмаи – соискатель Таджикиский государственный университет коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: 777076501. E-mail: tguk@mail.ru

Муминов Абдукарим Бегович – к.э.н., доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: +(992). 2115738383 E-mail:muminov-abdukarim@mail.ru

Муродова Мадина Исмокиддиновна – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: madina_murodova@mail.ru, тел. (+992) 93 4444205.

Муродова Розия Абдувалиевна - соискатель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17. Телефон: (+992) 938-00-28-94. E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru.

Муртазоев Ораз Караханович – кандидат экономических наук, доцент, начальник управления изучения макроэкономических вопросов Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, Таджикистан, тел.:(+992 37) 221-15-71, e-mail: oraz-2009@mail.ru

Мухсинова Парвина Абдулкосимовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Худжандский государственного университета им. Б.Гафурова. E-mail: abulkosim-m@mail.ru. Телефон: (+992) 929-99-03-13

Мухторзода Саидмухтори Саидахвор – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикиский государственный университет коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: zgf878690@mail.ru.

Назарова Нилуфар Джурахоновна - Докторант 2 курса специальности 6 D051000 – Государственное и местное управление факультета экономики и управления Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: vestmik-tsuc@mail.ru. Тел.: +992075503535.

Насруллоева Мусолеха – кандидат физико-математических наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 992938004053. Email: musoleha@mail.ru

Одинаев Бахриддин Хакимович – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: odinaevtj@mail.ru; Тел: (+992) 904 212305.

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Таджикиский национальный университет, старший преподаватель кафедры банковского дела. Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Пулатова Шахноза Бахтиёрвна – к.э.н., и.о. доцента кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: pulatova-sh@mail.ru, тел.: +992931133906

Раджабов Комрон Раджабович к.э.н., доцент заведующий кафедрой налог и страхование Таджикиский государственный университет коммерции г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: komrontajik@gmail.com

Раджабова Зарина Салиджановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры производственный менеджмент Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, E-mail: z_radjabova@mail.ru.

Расулов Джовид Курбонович – старший преподаватель Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. Республика Таджикистан..Тел: +992 93-570-7111, E-mail: jrasulov@mail.ru.

Раънои Нуралӣ – преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета. Куляб. Республика Таджикистан.. Email: safarova-muborak@mail.ru

Рустамов Рахим Умаршохович - к.э.н., доцент зав. кафедрой экономического анализа и статистики Международного университета туризма предпринимательства и сервиса Таджикистана, ул. Борбад 48/5, 734055, г. Душанбе, Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 93 510 90 60. Email: rustamovtj@mail.ru

Рустамов Фитрат Музафарович - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета МЭО, права и таможенное Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: fitrat_f@mail.ru

Сабурзода Фаридуни Мирзоали – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры финансов и страхования финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 909-33-03-34. Электронная почта: faridunimirzoali14@gmail.com

Саломова Умия Туйчиевна кандидат экономических наук, и.о. доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: umiya.salomova@mail.ru.

Сафоев Абдумаджид Каримович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории и предпринимательской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 907733247, E-mail: safoev@list.ru

Содикзода Парвиз – заведующий кафедрой Мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета 734025, Таджикистан, г. Душанбе, e-mail: parvizis91@gmail.com

Содилов Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 935180012, E-mail: rakhmon67@mail.ru

Сохибназаров Гаюр Холиқназарович – кандидат экономических наук, доцент общеуниверситетской кафедры экономической теории Таджикского национального университета. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефоны: (+992 37) 231-58-49; 918-34-20-34. E-mail: ghayur_s@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович - кандидат экономических наук, доцент, Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. e-mail: zoir1978@gmail.com. Тел.: +992937266050

Суфиев Алишер Джамаевич- соискатель Института экономики и системного развития сельского хозяйства Таджикская академия сельскохозяйственных наук, Душанбе, Республика Таджикистан, тел: +(992)988887708. Email: sufiev.8989@mail.ru

Тагоев Махадмумин Рахимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Республика Таджикистан, Душанбе, Тел. моб.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru

Тогоева Робиямох Гулмуродовна к.э.н., доцент кафедры страхования Государственного финансово-экономического университета Таджикистан. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: robiamoh@inbox.ru.

Таширфзода Амирали Сафарали – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республики Таджикистан. Email: amiral.tashrifzoda@mail.ru.

Тулиев Мухамадулло Сарварович – кандидат экономических наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992939000446. Email: mukhammad.ali.82@mail.ru

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Улфатишо Холмирзо, доктор PhD Таджикского государственного университета коммерции, начальник отдела работ ГУ «Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан» тел: 988 00

Умаров Ходжимахмад Умарович – д.и.и., профессор кафедры туризма Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: umarov2000@mail.ru.

Факеров Хамидуллохон Нуриддинович – д.э.н., профессор кафедры экономика предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 907540707. E-mail: faqerov@mail.ru

Хабибуллозода Мухриддин Хабибулло – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан, E-mail: muhriddin.050190@mail.ru.

Хаитов Саидали Поргиевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 901-03-01-64(м). E-mail: saidali.66@list.ru

Хакимзаде Маъруф Махмуди – к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. (Республика Таджикистан, г. Худжанд), Телефон: +992927749981. Email: tguk@mail.ru

Хакимов Каримжон Сабзалиевич, старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, улица Шахтемур, hakimzoda_03@mail.ru. Тел: (+992) 001880329

Хакимова Мушарафа Мавлоновна – младший научный сотрудник отдела развития человеческого капитала ГУ «Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан» г. Д

Ходжаева Азизахон Хакимовна старший преподаватель кафедры экономической географии и демографии Худжандского государственного Университета имени академика Ё.Гафурова. Худжанд. Таджикистан. Тел: +992937550001 Email: az.khodjaeva@gmail.com

Ходжибоев Максуджон Алиджонович. – старший преподаватель кафедры экономика и организация предпринимательства Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики Тел. 92-888-80-88, e-mail: maxwelltjk@mail.ru

Холматов Бахром Махмадсултонович - Кулябски государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, старший преподаватель кафедры финансы и кредит. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, E-mail: Kholmatov_1986@internet.ru

Худжамкулов Рустам Боймахмадович – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационные технологии в экономике, Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики . Тел. 92-782-47-48, e-mail: khudjamkulov@yandex.ru

Халимов Лоик Мирзовалиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковское дело Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. e-mail: loik.halimov@mail.ru. Тел.: +992934444186.

к
а

Т
а

Шаропова Насиба Хафизовна – кандидат экономических наук кафедры экономики и менеджмента филиала Таджикского технологического университета. Исфара Республика Таджикистан. Тел.: (+ 992) 92-629-27-07; @mail: Sharopova89@inbox.ru

Шодиев Камар Содикович – декан факультет Менеджмента, Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. 735500, Таджикистан, Согдийская область, г. Пенджикент, e-mail: tsn_91@mail.ru, shodievkamar@gmail.com

Шохзода Назира Изатулло, докторант кафедры экономика и управления на промышленных предприятия, Технологического университета Таджикистан Республика Таджикистан, г. Душанбе (+992) 943 22 92 92. Email: bahshikorbozanonidtt@mail.ru

Шохиён Нурали Набот, доктор педагогических наук, и.о. профессор, начальник отдела развития человеческого капитала ГУ «Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан».тел: 935 80 62 22 . E-mail: Shoev_n@List.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш.Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот онд ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drjab@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навиҷӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи таъшилот
таъбу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 31.12.2023. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 31,9

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2
